dc_1358_16

ÉPÍTETT KÖRNYEZET ÉS PSZICHOLÓGIA

A LOKALITÁSÉLMÉNY KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATAI

DÚLL ANDREA

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2017

dc_1358_16

TARTALOMJEGYZÉK

Táblázatok jegyzéke ... 4
Ábrák jegyzéke ... 8
Mellékletek jegyzéke ... 8
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS ... 11
I. BEVEZETŐ ... 13
II. AZ EMBER–KÖRNYEZET TRANZAKCIÓ PSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE: KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIA ... 21
II.1. Az anyagi/tárgyi kultúra marginalizálódása a 20. századi társadalomtudományokban és a pszichológiában ... 21
II.2. A pszichológia és a (szocio)fizikai környezet – a kezdetek ... 24
II.3. Ember és környezet viszonya: bontakozó érdeklődés a társadalomtudományokban és a pszichológiában ... 29
II.3.1. A környezetpszichológia kialakulása előtt: instrumentális környezetszemlélet . 30
II.4. Építészet és pszichológia kapcsolata ... 31
II.5. Ember–környezet viszony: úton az instrumentalizmus meghaladása felé ... 40
II.6. A fizikai környezet társadalomtudományi marginalizálódásának egyik lehetséges oka: a személy–környezet kapcsolat nem tudatosuló jellege ... 42
II.7. A társadalomtudományok rematerializálódása és (re)humanizálódása: téri és anyagi (kulturális) fordulat ... 51
II.7.1. Geográfia és (környezet)pszichológia ... 52
II.7.2. Építészet és (környezet)pszichológia ... 55
II.8. A város: túlingerlő, egészségtelen és a természet antitézise? ... 56
II.9. Az ember–környezet kapcsolat lélektana: a környezetpszichológia születése ... 71
II.10. A környezetpszichológiai korai időszakának (1970–1987) jellemzői: interakcionalizmus, interdiszciplinaritás ... 76
II.10.1. Módszertani következmények: laboratórium helyett (főleg) terepkutatás ... 78
II.11. A környezetpszichológia gyökerei Magyarországon és az interakciós szemléletű kutatások terjedése világszerte ... 80
II.12. Építészet, épületek és (környezeti) kommunikáció ... 82
II.13. A világ leképezése a fejben: a környezetkogníció kutatása ... 95
II.13.1. Mentális térképezés ... 98
II.13.2. Helyjelentés és tájékozódás ... 107
II.14. A környezetpszichológia történetének második szakasza: interdiszciplinaritás, tranzakcionalitás és ember–környezet affektív/sprirituális viszony ... 114
II.14.1. Személy–környezet összeillés ... 117
II.14.2. Helyélmények, helykötődés, helyidentitás ... 119
II.14.3. Környezeti (ön)életrajz: belső tájak ... 130
II.15. A környezetpszichológia történetének harmadik szakasza: mobilkommunikáció / virtualitás / internet, fenntarthatóság, transzdiszciplinaritás ... 136
II.15.1. Mobilkommunikáció / virtualitás / internet ... 136
II.15.2. A pro-environmentális megközelítés a környezetpszichológiában ... 154
II.15.3. Tudományközi és részvételi együttműködés ... 157
II.15.4. Transzdiszciplinaritás ... 161
II.16. Együttműködés a felhasználókkal: részvételi együttműködés (participáció) ... 167
II.16.1. Helykötődés és részvételi aktivitás ... 179
II.16.2. A participációs környezetalakítás korlátai ... 180
II.17. Összegzés és előszó az empirikus kutatásokhoz ... 181

dc_1358_16

III. Első vizsgálat_A SZOCIOFIZIKAI ÖNÁLLÓSÁG ELSŐ TERÉNEK (ELSŐ ÖNÁLLÓ KÖRNYÉKHASZNÁLAT) KIFEJEZŐ VIZUÁLIS ÁBRÁZOLÁSA: ÉPÍTÉSZHALLGATÓK ÉS TÉRLAIKUS EGYETEMI HALLGATÓK MENTÁLIS TÉRKÉPEINEK FELTÁRÓ JELLEGŰ ÖSSZEHASONLÍTÁSA 184
III.1. A vizsgálat alapkoncepciója 184
III.2. A fejlődés és az identitásalakulás környezetpszichológiai kontextusa 184
III.2.1. A fejlődés eriksoni szakaszai környezetpszichológiai kontextusban 186
III.3. Környezeti szocializáció: a szociofizikai önállóság kialakulása 190
III.3.1. A szociofizikai önállóság 190
III.3.2. A környékhasználat dimenziói: eltérések a percepcióban és a használatban 191
III.4. Mentális térkép: kifejezésmód és vizsgálati módszer 198
III.5. Építészeti (terv)rajzok mint kommunikáció 200
III.6. Identitás és környezeti önéletrajz 202
III.6.1. Belső tájak és környezeti önéletrajz 204
III.7. Átmenet és folytonosság: az egyetemi évek 208
III.8. Szakmai (környezeti) szocializáció: a képzés szerepe az építészhallgatók környezetszemléletében 210
III.8.1. Építészek és laikusok térszemlélete, viszonyulásuk az épített környezethez 213
III.9. Vizsgálat: a szociofizikai önállóság első terének (serdülőkori első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása 219
III.9.1. A vizsgálat háttere és körülményei 219
III.9.2. Vizsgálati személyek 221
III.9.3. A vizsgálat kérdései és az elemzés lépései 221
III.9.4. Szakértői tartalomelemzés: kategóriarendszer kialakítása és alkalmazása 222
III.9.5. Statisztikai elemzés 226
III.9.6. Szubjektív elemzés: személyesség, kidolgozottság, koherencia 229
III.9.7. Összegzés és kitekintés 236
IV. Második vizsgálat_EGY KISTELEPÜLÉS (Alsómocsolád) KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA: A LOKALITÁSÉLMÉNY 239
IV.1. Munka a Jövő Szövő Műhelyben 241
IV.1.1. Egy hiány betöltése: a környezetpszichológiai kutatás körvonalazódása 242
IV.2. Alsómocsoládról és az aprófalvak problémáiról 243
IV.3. Településfejlesztés és környezetpszichológia: kapcsolódási lehetőségek 249
IV.3.1. Települések változása, megújulása – helyzetek és konfliktusok (példák a nemzetközi környezetpszichológiai szakirodalomból) 249
IV.4. Településfejlesztés és lokalitásminőség 252
IV.5. A környezetpszichológiai lokalitásélmény 254
IV.5.1. Lokalitásélmény és folyamatorientált településtervezés 254
IV.6. Helykötődés, helyidentitás és pszichológiai egészség: környezeti egészségpszichológiai kontextus 255
IV.7. A lokalitásélmény operacionalizálásának alapfogalmai: jóllét, érzelmek, értékek, lokalitásjelentés, kötődés, elégedettség 259
IV.8. A kutatás kulcsfogalmainak összegzése 269
IV.9. Lokalitásélmény vizsgálat: Alsómocsolád 269
IV.9.1. Kistelepülésvizsgálataink kutatási stratégiája: ötvözött kvalitatív és kvantitatív koncepció 269
IV.9.2. A vizsgálat alapkoncepciója, célja és módszerei 269
IV.9.3. Hipotézisek és kutatási felvetések, kérdések 270

dc_1358_16

IV.9.4. A vizsgálat menete ... 274
IV.9.5. Vizsgálati módszerek ... 274
IV.9.6. Feldolgozás, eredmények ... 281
IV.9.7. A klaszterek összefoglaló jellemzése a lokalitásélmény mentén, következtetések a folyamatorientált településtervezés és –fejlesztés számára ... 315
IV.9.8. Lokalitásélmény Alsómocsoládon: összefoglaló értelmezés ... 318
IV.9.9. Alsómocsoládi lokalitásélmény–kutatás: összefoglalás és kitekintés ... 322
V. Harmadik vizsgálat_KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI KUTATÁS A NIVEGY-VÖLGYBEN: EGY MŰEMLÉK PLÉBÁNIAÉPÜLET FELÚJÍTÁSA ÉS A LOKALITÁSJELENTÉS EZZEL KAPCSOLATOS ALAKULÁSA ... 324
V.1. A személy–környezet tranzakció történeti és kollektív aspektusai ... 324
V.1.1. Kulturális örökség és környezetpszichológia ... 325
V.1.2. Hely és történelem: egyéni és kollektív helyidentitás ... 336
V.1.3. Örökségtájak, örökségépületek környezetpszichológiai értékei ... 339
V.1.4. Történeti, vallással kapcsolatos helyek környezetpszichológiai szempontból.. 342
V.1.5. A környezetpszichológia segítheti az „öröklött múlt” megőrzését ... 345
V.1.6. Inter- és transzdiszciplináris szemlélet és participáció a történeti/örökségi helyszínek vizsgálatában és megóvásában ... 349
V.2. Vizsgálat: a lokalitásélmény és változása a Nivegy-völgyben – környezetpszichológiai kutatás egy műemlék plébániaépület felújítása kapcsán ... 352
V.2.1. A Nivegy-völgy és Balatoncsicsó földrajzi, gazdasági, társadalmi jellemzői .. 352
V.2.2. A környezetpszichológiai kutatás kerete: „A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása” (REVEAL) program ... 359
V.2.3. Miért éppen Balatoncsicsó? ... 361
V.2.4. A balatoncsicsói plébániaprojekt lényege és céljai ... 365
V.2.5. A projekt munkafolyamata ... 366
V.2.6. Örökségi feltárás, műemléki diagnózis és helyreállítási javaslat ... 366
V.2.7. A vizsgálat alapkoncepciója ... 372
V.2.8. A lokalitásélmény fogalmának kiterjesztése: települési és földrajzi kistáji lokalitásélmény ... 374
V.2.9. A vizsgálat menete és módszerei ... 376
V.2.10. Vizsgálati felvetések ... 377
V.2.11. A környezetpszichológiai vizsgálat 1. fázisának menete és az 1. fázisban alkalmazott módszerek ... 378
V.2.12. A környezetpszichológiai vizsgálat 2. fázisának menete és a 2. fázisban alkalmazott módszerek ... 385
V.2.13. Feldolgozás, eredmények: 1. adatfelvételi szakasz (a plébánia felújításának megkezdése előtt) ... 387
V.2.14. Kistáji és települési lokalitásélmény a plébániaépület felújításának megkezdése előtt (1. vizsgálati szakasz) ... 416
V.2.15. Az 1. és a 2. kutatási fázis: a plébánia jelentésének változása és a kistáji és települési lokalitásélmény alakulása ... 422
V.2.16. Az 1. és a 2. adatfelvétel összehasonlító elemzése ... 424
V.2.17. A mintázatelemzés értelmezése: a kistáji és a települési lokalitásélmény, valamint a plébániaépület jelentésének változása a plébánia felújításának lezárulásig (1. és 2. adatfelvétel összevetése) ... 430
V.2.18. A balatoncsicsói plébániafelújítási projekt környezetpszichológiai vizsgálatának összefoglalása: kistáji és települési lokalitásélmény változása a Nivegy-völgyben ... 432
VI. ZÁRÓGONDOLATOK ... 438

dc_1358_16

HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE 443
VII. Mellékletek 521

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat A mentális egészséget befolyásoló városi tényezők
2. táblázat Tájkedvelés bejóslók
3. táblázat Tudományokon átívelő együttműködések
4. táblázat A részvételi tervezés fajtái és fázisa
5. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképezés_Kategóriarendszer és elemzési szempontok
6. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Beavatott – nem beavatott megítélők szubjektív ítéletei (mentális térkép: személyesség, kidolgozottság és koherencia)
7. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Építészhallgatók és térlaikus egyetemisták mentális térkép ábrázolásmódjainak (főkategóriák) összehasonlítása
8. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Építészhallgatók és térlaikus egyetemisták mentális térkép ábrázolásmód alkategóriáinak összehasonlítása
9. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Ábrázolásmód (főkategóriák) nemek szerint építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók között
10. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Ábrázolásmód alkategóriák nemek szerint építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók között
11. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_szubjektív kódolói megítélés: személyesség, kidolgozottság, koherencia_teljes minta
12. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_képszerű ábrázolásmód_szubjektív kódolói megítélés: személyesség, kidolgozottság, koherencia
13. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_térképszerű ábrázolásmód_szubjektív kódolói megítélés: személyesség, kidolgozottság, koherencia
14. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_szubjektív kódolói minőség (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és a településhez kapcsolódó jó érzés mértékének kapcsolata_teljes minta
15. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek: szubjektív kódolói minőség (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és a településhez kapcsolódó jó érzés mértékének kapcsolata_építészhallgatók
16. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek: szubjektív kódolói minőség (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és a településhez kapcsolódó jó érzés mértékének kapcsolata_térlaikus hallgatók
17. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Ábrázolásmódok (térképszerű, képszerű) szubjektív kódolói minősége (személyesség, kidolgozottság, koherencia)_teljes minta
18. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_kiemelt helyek (M, T, N, E) számának és a rajzok szubjektív kódolói minőségének (személyesség, kidolgozottság, koherencia) összefüggése
19. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_kiemelt helyek (M, T, N, E) számának és az ábrázolásmódok (személyesség, kidolgozottság, koherencia) összefüggése
20. táblázat Alsómocsolád adatai (Forrás: részben Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014)
21. táblázat Egészségmegőrző környezetek dimenziói és kritériumai Stokols (1992. 9) nyomán
22. táblázat Alsómocsolád_Teljes minta gyakorisági mutatói
23. táblázat Alsómocsolád_Teljes minta nem, családi állapot, korcsoport, iskolai végzettség és gazdasági aktivitás szerint összetétele

24. táblázat Alsómocsolád_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS)_csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)
25. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív adatok (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
26. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív reliabilitásvizsgálata (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
27. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív Kérdőív faktorok korrelációi (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
28. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív skáláinak csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
29. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ) pszichometriai jellemzői_teljes alsómocsoládi minta
30. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ, Schwartz, 1992/2003) reliabilitásvizsgálata
31. táblázat Alsómocsolád_ Értékportré Kérdőív (PVQ, Schwartz, 2003) skáláinak (értékek) csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)
32. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ) értékkategóriák csoport–összehasonlításai (ANOVA: nemek, korcsoportok, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)
33. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_értékkategóriák korrelációs kapcsolatai
34. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_értékkategóriák páros összehasonlítása (összetartozó mintás t-próba)
35. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés
36. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_végső értékklaszter–középpontok közötti távolságok
37. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 1. értékkategória (klaszter)
38. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 2. értékkategória (klaszter)
39. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 3. értékkategória (klaszter)
40. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 4. értékkategória (klaszter)
41. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_nem (férfi, nő)
42. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_korcsoport
43. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_iskolai végzettség
44. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_családi állapot
45. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_gazdasági aktivitás
46. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_háztartás összetétele
47. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_háztartás létszáma
48. táblázat Alsómocsolád_Település konnotatív jelentése (KSZD)_feltáró faktoranalízis, 3 faktor (az üres cellákban a faktorsúlyok 0,25 alá esnek)_teljes alsómocsoládi minta
49. táblázat Alsómocsolád_Település konnotatív jelentése (KSZD)_feltáró faktoranalízis, 2 faktor (az üres cellákban a faktorsúlyok 0,25 alá esnek)_teljes alsómocsoládi minta
50. táblázat. Alsómocsolád_Település konnotatív jelentése (KSZD)_faktorok összesített változóinak jellemzői)_teljes alsómocsoládi minta
51. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Helyi rendezvény céljára legalkalmasabb helyek

52. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Nem otthon alvás céljára legalkalmasabb helyek
53. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Külföldi vendégnek megmutatandó helyek
54. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Kellemetlen érzést kiváltó helyszínek
55. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Bizalmas beszélgetésre legalkalmasabb helyek
56. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Kellemes érzést kiváltó helyszínek
57. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_feltöltődést kiváltó helyszínek
58. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Sokaknak tetsző helyek
59. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek (összegzés)
60. táblázat Alsómocsolád_Elégedettségskálák (SWLS–H; SWSS; SWHS)_csoport–összehasonlítások (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)
61. táblázat Nivegy–völgy_Résztvevők alapadatai (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
62. táblázat Balatoncsicsó_Résztvevők alapadatai a balatoncsicsói mintában (1. adatfelvétel)
63. táblázat Nivegy-völgy_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS) csoport–összehasonlítások (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – 1. adatfelvétel, Nivegy-völgy teljes minta
64. táblázat Balatoncsicsó_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS) csoport–összehasonlítások (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – 1. adatfelvétel, balatoncsicsói minta
65. táblázat Nivegy-völgy_Pszichológiai jóllét adatok (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
66. táblázat Balatoncsicsó_Pszichológiai jóllét adatok (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)
67. táblázat Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Skáláinak csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel
68. táblázat Balatoncsicsó_Pszichológiai Jóllét Kérdőív skáláinak csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel
69. táblázat Nivegy-völgy_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Nivegy-völgy_Élhetőség faktor (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
70. táblázat Nivegy-völgy_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Nivegy-völgy_Karbantartottság faktor (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
71. táblázat Balatoncsicsó_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Balatoncsicsó_Élhetőség faktor (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)
72. táblázat Balatoncsicsó_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Balatoncsicsó_Karbantartottság faktor (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)
73. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 1. faktor (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)
74. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 2. faktor táblázat
75. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 1. és 2. faktor, (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
76. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, rotáció utáni értékek (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
77. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_ Plébánia, illeszkedés jósága (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

78. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 1. faktor: Karbantartottság (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
79. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 2. faktor: Érdekesség (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
80. táblázat Nivegy-völgy_Mentális térkép_Tartalmi elemek fölérendelt, szimbolikus kategóriái
81. táblázat Nivegy-völgy_Mentális térképek_tartalmi elemek gyakorisága a szimbolikus kategóriákban (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
82. táblázat Nivegy-völgy_Szimbolikus kategóriák a völgyrajzokban (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
83. táblázat Nivegy-völgy_Szimbolikus kategóriák a völgyrajzokban (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)
84. táblázat Balatoncsicsó_Szimbolikus kategóriák a településrajzokban (Balatoncsicsó), balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel
85. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Helyi rendezvény számára legalkalmasabb helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)
86. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)
87. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Rossz érzést kiváltó helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)
88. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Jó érzést kiváltó helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)
89. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Feltöltődésre alkalmas helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)
90. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Sokaknak tetsző helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)
91. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Plébánia jellemzése a placemetriai kérdések mentén (említés gyakorisága az egyes placemetria–kategóriákban, teljes Nivegy-völgyi minta)
92. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Rendezvény számára legalkalmasabb helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
93. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_A nem otthon alvás számára legalkalmasabb helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
94. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Magas rangú külföldi vendég számára megmutatandó helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
95. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Kellemetlen érzéseket kiváltó helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
96. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Bizalmas megbeszélések helyei Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
97. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Kellemes érzéseket kiváltó helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
98. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Feltöltődésre alkalmas helyek Balatoncsicsón
99. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Sokaknak tetsző helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
100. táblázat Plébánia_Placemetria_A plébánia jellemzése a placemetriai kérdések mentén (említés gyakorisága az egyes placemetria–kategóriákban, balatoncsicsói minta)
101. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)
102. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)
103. táblázat Nivegy-völgy_Településkötődés Skála (TKS1), csoport–összehasonlítások (ANOVA, 1. adatfelvétel, teljes Nivegy-völgyi minta)

104.táblázat Nivegy-völgy_Településkötődés Skála (TKS1), csoportadatok (1. adatfelvétel, Nivegy-völgyi teljes minta)
105.táblázat Balatoncsicsó_Településkötődés Skála (TKS1, Dúll, 2014d), csoport–összehasonlítások (ANOVA, balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel,)
106.táblázat Balatoncsicsó_Településkötődés Skála (TKS1, Dúll, 2014d), csoportadatok (balatoncsicsói minta,1. adatfelvétel)
107.táblázat Nivegy-völgy_Élettel, Településsel, Otthonnal való Elégedettség – csoportok szerinti összehasonlítás (1. adatfelvétel, teljes Nivegy-völgyi minta)
108.táblázat Balatoncsicsó_Élettel, Településsel, Otthonnal való Elégedettség – csoportok szerinti összehasonlítás (1. adatfelvétel, balatoncsicsói minta)
109.táblázat Nivegy-völgy_A teljes Nivegy-völgyi minta összetétele lakhely szerint (1. adatfelvétel)
110.táblázat Nivegy-völgy_A balatoncsicsói minta összetétele lakhely szerint (1. adatfelvétel)
111.táblázat Nivegy-völgy és Balatoncsicsó_Résztvevők alapadatai és nemi megoszlása (teljes Nivegy-völgyi minta és balatoncsicsói minta, 2. adatfelvétel)
112.táblázat Nivegy-völgy_Résztvevők alapadatai (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. és 2. adatfelvétel)
113.táblázat Nivegy-völgy_Résztvevők alapadatai (balatoncsicsói minta, 1. és 2. adatfelvétel)
114.táblázat Nivegy-völgy_1. és 2. adatfelvételi fázis alapvető adatainak összevetése (teljes Nivegy-völgyi minta)
115.táblázat Balatoncsicsó_1. és 2. adatfelvételi fázis alapvető adatainak összevetése (balatoncsicsói minta)
116. táblázat Plébánia_Konnotatív jelentés, Környezeti Szemantikus Differenciál (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság faktor (teljes Nivegy-minta, 2. adatfelvétel)
117. táblázat Plébánia_Konnotatív jelentés, Környezeti Szemantikus Differenciál (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság faktor (balatoncsicsói minta, 2. adatfelvétel)

Ábrák jegyzéke

1. ábra Alsómocsolád földrajzi helyzete
2. ábra Alsómocsolád madártávlatból
3. ábra Magasabb rendű értékkategóriák (PVQ) dimenziói
4. ábra Alsómocsolád_Magasabb rendű értékek (PVQ) mintázata négy klaszteren
5. ábra Közép-dunántúli régió
6. ábra Nivegy-völgy látképe és földrajzi elhelyezkedése
7. ábra Nivegy-völgy apró- és törpefalvai és a települések fontosabb adatai (2015)
8. ábra A műemlék közösségi tervezéssel történő felújításának hatásrendszere
9. ábra Balatoncsicsó látképe
10. ábra Balatoncsicsó településszerkezete
11. ábra A balatoncsicsói plébánia a felújítás előtti állapotban (2014)

Mellékletek jegyzéke

1. melléklet Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképrajzolás: feladatlap, építészek / térlaikusok
2. melléklet Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép kategóriák
3. 3.a–3.f mellékletek Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép_Képszerű és Térképszerű ábrázolásmód (példák az alkategóriákra, építész és térlaikus rajzok)
4. melléklet Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép ábrázolásmódok alkategóriái: szubjektív kódolói megítélés (teljes minta)

5. melléklet Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép_kiemelt helyek száma és ábrázolásmód alkategóriák
6. melléklet Alsómocsolád és Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív
7. melléklet Alsómocsolád és Nivegy-völgy_Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS)
8. melléklet Alsómocsolád és Nivegy-völgy_Elégedettségskálák (SWLS–H, SWHS, SWSS)
9. melléklet Alsómocsolád_Értékportrék kérdőív (PVQ)
10. melléklet Alsómocsolád és Nivegy-völgy_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD) településre

11.a melléklet Alsómocsolád_Mentális térképezés/placemetria – adatfelvevői segédlet

11.b melléklet Alsómocsolád_Placemetria_Település rajzos térképe

11.c melléklet Alsómocsolád_Placemetria_Település légifotója

12. melléklet Alsómocsolád és Nivegy-völgy_Településkötődés Skála_1. verzió (TKS1)
13. melléklet Alsómocsolád_Szociológiai Adatok Kérdőív
14. melléklet Alsómocsolád_Résztvevők alapadatai, mutatói_pszichológiai és környezet-pszichológiai változók _teljes minta
15. melléklet Alsómocsolád_Teljes minta jellemzőinek összevetése a KSH 2014. évi adataival
16. melléklet Alsómocsolád_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS)_csoport–összehasonlítások
17. melléklet Alsómocsolád és Nivegy-völgy _Pszichológiai Jóllét Skála_csoport–összehasonlítások
18. melléklet Alsómocsolád_Értékek korrelációs mátrixa (PVQ)
19. melléklet Alsómocsolád_Vizsgálati minta csoportjellemzői a PVQ-értékek mentén
20. melléklet Alsómocsolád_ Értékkategóriák_Értékportrék Kérdőv
21. melléklet Alsómocsolád_Elégedettségskálák (SWLS–H; SWSS; SWHS) csoport–összehasonlítások
22. melléklet Alsómocsolád_Vizsgálati minta klasztereinek összehasonlítása a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók mentén
23. melléklet Alsómocsolád_Klaszternintázatok a pszichológiai és a környezetpszichológiai változók mentén
24. melléklet Balatoncsicsó_Plébániaépület (ma Nivegy Ház) a felújítás előtt és után
25. melléklet Nivegy-völgy_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD) a balatoncsicsói plébániaépületre
26. melléklet Nivegy-völgy_Mentális térképezés/placemetria instrukció (kérdezők számára)
27. melléklet Nivegy-völgy_Településkötődés Skála_2. verzió (TKS2)
28. melléklet Nivegy-völgy_Szociológiai Adatok Kérdőív (1. és 2. fázis)
29. melléklet Balatoncsicsó_Csoportos helyzetben történő bejelöléses placemetria (kezdő- és záróhelyzet)
30. melléklet Nivegy-völgy_Felhívás/toborzólevél részvételre a vizsgálat 2. fázisában
31. melléklet Nivegy-völgy_Teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta_1. adatfelvétel adatainak összevetése a KSH 2011-es évi népszámlálási adataival
32. Nivegy-völgy_Teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta_1. és 2. adatfelvétel adatainak összevetése
33. Nivegy-völgy_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS)_csoport–összehasonlítások – Nivegy–völgy teljes minta, 1. felvétel
34. melléklet Balatoncsicsó_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS)_csoport–összehasonlítások – balatoncsicsói minta, 1. felvétel
35. melléklet Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív_csoport–összehasonlítások – Nivegy-völgy teljes minta, 1. felvétel

36. melléklet Balatoncsicsó_Pszichológiai Jóllét Kérdőív_csoport–összehasonlítások – balatoncsicsói minta, 1. felvétel
37. melléklet Nivegy-völgy_Mentális térkép (völgyrajz) és placemetria (rajzoló: balatoncsicsói lakos), 1. adatfelvétel
38. melléklet Balatoncsicsó_Mentális térkép (településrajz) és placemetria (rajzoló: balatoncsicsói lakos), 1. adatfelvétel
39. melléklet Nivegy-völgy_Mentális térkép_Völgy és település_Tartalom kategóriarendszer
40. melléklet Nivegy-völgy_Mentális térkép_Völgy és település_Ábrázolásmód kategóriarendszer (egészleges kódrendszer)
41. Nivegy-völgy_Mentális térképe_Völgy és település_Tartalom kategóriarendszer szimbolikus kategóriái (szemantikai háló)
42. melléklet Nivegy-völgy_Látens helyjelentés (mentális térképezés) szimbolikus kategóriái és a pszichológiai változók összefüggései (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)
43. melléklet Nivegy-völgy_A látens helyjelentés (mentális térképezés) szimbolikus kategóriái és a környezetpszichológiai változók összefüggései (Nivegy-völgyi minta, Nivegy-völgy)
44. melléklet Nivegy-völgy_A látens helyjelentés (mentális térképezés) szimbolikus kategóriái és a pszichológiai változók összefüggései (balatoncsicsói minta, Balatoncsicsó)
45. melléklet Nivegy-völgy_A látens helyjelentés szimbolikus kategóriái (mentális térképezés) és a környezetpszichológiai változók összefüggései (Balatoncsicsói minta, Balatoncsicsó)
46. melléklet Nivegy-völgy_Elégedettség (Élettel, SWLS–H; Településsel, SWSS; Otthonnal, SWHS) Skálák elemzése csoportonként
47. melléklet Balatoncsicsó_Elégedettség (Élettel, SWLS–H; Településsel, SWSS; Otthonnal, SWHS)

48–49. melléklet Nivegy-völgy és Balatoncsicsó_Pszichológiai és környezetpszichológiai változók összefüggései_teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta, 1. adatefelvétel

50–51. melléklet Nivegy-völgy és Balatoncsicsó_Pszichológiai és környezetpszichológiai változók összefüggései_teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta, 2. adatfelvétel

dc_1358_16

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ennek a disszertációnak a megírásakor éppen húsz éve, hogy hazajöttem egy vendégkutatói ösztöndíjról az Amerikai Egyesült Államokból, azzal a örömteli érzéssel, hogy a kutatómunkám, amit szakmai intuíció alapján itthon akkor már évek óta, általános lélektani kiindulással végeztem, szervesen illeszkedik egy fiatal, akkor alig negyven éves, nálunk teljesen ismeretlen tudományterülethez, a környezetpszichológiához. Az ösztöndíj alatt a környezetpszichológia alapítóival, a legnevesebb környezetpszichológusokkal (Dan Stokols, Irwin Altman, Allan Wicker) volt alkalmam konzultálni. A legnagyobb dolgokat kaptam tőlük, amikre nagyon büszke vagyok és amikért nem tudok eléggé hálás lenni. Egyrészt, konkrét tudástámogatást: rengeteg szakirodalmat, konzultációs, szakmai látogatási és konferencia részvételi lehetőséget. Másrészt, biztatást, támogatást, mi több, ismeretlen, fiatal, közép-kelet-európai kutatóként kifejezett elismertést az itthoni, addig végzett tevékenységemért. Harmadrészt, elnyertem barátságukat. Nélkülük nemcsak ez a disszertáció nem íródott volna meg, hanem egyáltalán nem lenne környezetpszichológia Magyarországon.

Pályafutásom alatt itthon is sokan támogatták és támogatják ma is a környezetpszichológia létrehozása, kialakítása és – manapság – művelése kapcsán végzett munkámat. Külön köszönöm Cságoly Ferenc, Letenyei László, Hunyady György, Illyés Sándor, Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor, Kapy Jenő, Pálfy Sándor, Pléh Csaba és S. Nagy Katalin bizalmát és támogatását.

Ennek az értekezésnek a megírása fontos szakmai állomás számomra, és a hazai környezetpszichológia számára is. Az írást eleinte természetesen feladatként éltem meg, aztán egyre inkább lehetőségként: a munka módot kínált arra, hogy áttekintsem és összegezzem a környezetpszichológia hazai létrehozásával töltött negyedszázad alatt felhalmozódott ismereteimet, tapasztalataimat. Így ez a munka számomra kicsit több is, más is lett, mint egy akadémiai értekezés. Köszönöm Demetrovics Zsoltnak, az ELTE PPK dékánjának és a Pszichológiai Intézet igazgatójának, hogy – azon túl, hogy a környezetpszichológia ügyét összességében is támogatja – kedves, ám határozott és kitartó unszolással rávett, hogy írjam meg ezt a disszertációt, és a munka időszakában végig számíthattam a támogatására.

Az értekezésben bemutatott empirikus munkák – tartalmi eredményeiken túl – számomra több szempontból fontosak. Egyrészt, mert alátámasztják, hogy a környezetpszichológiai tranzakcionális szemlélet megfelelően operacionalizálható, a sztenderd pszichológiai módszerek mellett az általunk kidolgozott környezetpszichológiai metódusok jól használhatók, és az alkalmazott, ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia – különösen a kistelepülésvizsgálatok esetében – érvényesnek bizonyult. Másrészt, mert a kutatások alapkutatási vonatkozásaik mellett alkalmazható eredményeket hoztak. És nem utolsósorban azért, mert hihetetlen élmény volt a kutatócsoportjainkban a kollégáimmal dolgozni. A legkevesebb, amit elmondhatok, hogy nélkülük nem lehetett volna megcsinálni ezeket a vizsgálatokat és sokkal nehezebb lett volna megírni ezt az értekezést. A terepmunka nehézségeit és kellemes élményeit egyaránt szívvel-lélekkel megoszthattam velük – igazi élmény, jófajta együtt dolgozás volt a közös munka. Szívből köszönöm Brózik Péter, Frankó Luca, Juhász Judit, Hülber Attila, Kálló Miklós, Keszei Barbara, Lippai Edit, Megyeri János Imre, Somogyi Krisztina, Szakály Gergő és Tóth-Varga Violetta munkáját.

A vizsgálatokban részt vevő adatfelvevőknek, -feldolgozóknak, kódolóknak finoman szólva nem volt könnyű dolguk a hatalmas mennyiségű kvalitatív kutatási anyag elemzésekor. Köszönöm a kitartást, a pontos, megbízható munkát és mindig jókedvű konzultációkat László Andreának, Lendvai Lillának, Sági Zsuzsannának, Szentiványi Dórának.

A kutatócsapat fentebb említett törzstagjain kívül az egyes vizsgálatokban különböző kollégáknak tartozom köszönettel. Az építész és nemépítész mentálistérkép–vizsgálatban Szabó Júliának az izgalmas problémafelvető beszélgetéseket és az építészhallgatókkal felvett mentális térképeket köszönöm, Kiss Orhideának, Perczel Júliának, Salamon Júliának és Szijártó Ádámnak pedig az elvégzett tartalomelemzési munkát. Köszönettel tartozom az építészhallgatóknak, valamint pszichológia és interkulturális pszichológia és pedagógia szakos egyetemistáknak, akik rajzoltak nekünk mentális térképeket.

Az alsómocsoládi vizsgálattal kapcsolatban köszönöm Kálló Miklósnak, hogy megismertette velem a településen folyó munkát. Dicső László polgármesternek köszönöm, hogy meghívott a Jövő Szövő munkacsoportba, és mindenben támogatta a vizsgálat elvégzését annak ellenére, vagy épp azért, mert környezetpszichológus itthon még nem vett részt településfejlesztésben. Köszönöm Kárpáti Csaba koordinátori munkáját, és az adatfelvevőknek – Beberika Dorina, Csákovics Vivien, Dénes Timea, Novák Orsolya, Prógli Ágnes, Vajda Zsolt – az interjú- és kérdőívfelvételeket. Természetesen köszönettel tartozom a vizsgálatban részt vevő, adatszolgáltató alsómocsoládiaknak is. Örömömre szolgál, hogy az eddigi konzultációs és kutatási munka szemlélete és eredményeinek egy része máris érvényre jutott a település fejlesztési koncepciójában. Remélem, az értekezésben bemutatott eredmények tovább hasznosulnak és segítik a település fejlesztését.

A Nivegy-völgyi műemlék plébániaépület felújítási folyamatát kísérő környezetpszichológiai vizsgálat kapcsán egy transzdiszciplináris kutatócsoportban dolgozhattam a számos izgalmas kihívást rejtő műemlékfelújítás és örökségvédelem területén. Nagy öröm számomra, hogy részt vehettem ebben a világszerte úttörőnek számító, a műemlékvédelem társadalmasítását – remélhetőleg – előremozdító folyamatban. Köszönöm a remek közös munkát az azóta megszűnt Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ oldaláról a projektben dolgozó munkatársaknak: Babarczy Veronikának, Bodorkós Barbarának, Fogarasi Barbarának, Saád Juditnak, Soltész Anikónak, valamint Dr. Soós Gábornak és Balázs Tibornak. Nagy örömmel dolgoztam együtt az Építész Stúdió építészeivel: Félix Zsolttal, Fialovszky Tamással és Hőnich Richárddal – nekik köszönhetem azt is, hogy környezetpszichológus szakértőként meghívást kaptam a projektbe. A Nivegy-völgyi lakosok közül a vizsgálatban résztvevő helyieken kívül köszönöm a közös munkát Nemes Gusztávnak, a támogatást Dobosi Dánielnek és családjának, Dobosi Győzőnek külön is. Köszönettel tartozom a Nivegy-völgyi polgármestereknek, hogy – különösen a vizsgálat második szakaszában – segítették a kutatást: Kiss Csaba (Szentantalfa), Schumacher József (Balatoncsicsó), Steierlein István (Tagyon), Steixner László (Szentjakabfa), Végh Tamásné (Óbudavár). A kutatáshoz a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ és az ELTE Pszichológiai Doktori Iskola kutatási pályázata nyújtott anyagi támogatást.

Köszönöm Kálló Miklósnak, Klein Lászlónak, Kurgyis Józsefnek, Muzslai Róbertnének és Tóth Katának, hogy a munkához kapcsolódó minden háttérügyben segítettek.

Varga Kata ebben a munkában is (mint barátságunk kezdete óta mindenben) támogatott.

Végül (de természetesen nem utolsó sorban) mérhetetlenül hálás vagyok a családtagjaimnak a szeretetteli és a biztonságos háttérért az értekezés írásának időtartama alatt, és úgy általában is.

dc_1358_16

I. BEVEZETŐ

A környezetpszichológia alapvetése szerint az emberek térben elfoglalt helye, mozgása nem véletlenszerű. „Az emberek cselekvéseiket mindig specifikus helyekhez kapcsolják, azaz szituálják. Ezeknek a helyeknek a tulajdonságai lényegi összetevőit jelentik az emberi tevékenységek és élmény megértésének" (Canter, 1986. 208.). Az ember oldaláról számos tudatos és nem tudatos érzéklet, észlelet, biológiai és mentális állapot, tapasztalat, érzelem, motiváció, társas norma (a felsorolás folytatható) határozza meg ezt a térben elfoglalt helyet. Az ember térben működik, a terek pedig egyéni és társas emberi megnyilvánulások színterei: azaz helyek, amelyek egyszerre fizikai és társas – vagyis szociofizikai (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970a) – természetűek. A szociofizikai, tehát a használó által megélt, interpretált környezet jellemzői az ember tulajdonságaival egyenrangú meghatározók a viselkedésben: az egyén és (épített, természeti és virtuális) környezete állandó egymásra definiáltságban, tranzakcióban vannak. „Embernek lenni azt jelenti, hogy egy fontos helyekkel teli világban élünk" (Relph, 1976. 1).

A jelen értekezésben a fizikai (elsősorban az épített) környezet és az emberi megnyilvánulások közötti kapcsolatot vizsgálom, és igyekszem rávilágítani, hogy (1) ez a kapcsolat annyira alapvető, hogy enélkül csak korlátozott értelmezésekre juthatunk mind az emberi viselkedés, mind a környezet megértése során. (2) A környezetpszichológus számára kézenfekvő, hogy az ember–környezet kapcsolat megértésében a humán oldal szakértőinek (például pszichológusok) és a fizikai környezet szakembereinek (például építészek) együttműködése ígéretes perspektívát kínál. A környezetpszichológia és az építészettudományok kapcsolatának természete a környezet-pszichológia kialakulásától kezdve foglalkoztatja mind a pszichológusokat, mind az építészeket.[1] Az 1960–70-es években, a környezetpszichológia – illetve annak egyik területe, az építészet-pszichológia – létrejöttekor[2] gyakran esett szó az építészet és a lélektan „házasságáról"[3] (Lee, 1971). Természetesen a világnak azokról a részeiről van szó, ahol az építészet és a lélektan kapcsolata egyáltalán kialakult. A múlt század kilencvenes éveiig intenzív vita volt arról, hogy mennyire és hogyan kell kapcsolatba kerülnie a tértudományoknak, köztük az építészetnek (lásd pl. Philip, 1996), más tudományterületekkel. Többen megkérdőjelezték, hogy a tértudományoknak szüksége lehet szoros kapcsolatra más diszciplínákkal. Az építészet kacérkodott például a matematikával (March, 1976/2002), és a rendszerelmélet, a kvantitatív forradalom a geográfiát is megérintette (Haigh, 1985), de nem ez lett a jövő: kiderült, hogy a gondolkodásmód, a terminológia és a módszertan is eltérő, a területek juxtapozícióban vannak. „Ha közelebbről szemügyre vesszük az építészet és a tudomány interdiszciplináris menyegzőit – és ebből volt néhány a huszadik században –, akkor a legbiztatóbb kísérletek ellenére is azt tapasztalhatjuk,

[1] Itt most csak néhány hazai, az építészet és a pszichológia kapcsolatát valamilyen szempontból tárgyaló témában íródott publikációt említek a teljesség igénye nélkül: Dúll (2002a, 2005, 2006a, 2009a); Kunszt & Kapy (2004); Kapy (2005, 2006); Brózik (2005, 2006); Pálfy (2013); Dúll & Pálfy (2014); Losonczi (2014); Lukovich (2014).

[2] Sőt, a pszichológia és az építészet „törvényszerű" kapcsolatáról már 1948-ban írt Bruno Zevi olasz építész: a „folyamatnak teljesen felületes leegyszerűsítésére azt mondták, hogy ahogy a periklészi kor (racionalista) görög templomait a hellenisztikusok (barokk) követték, a római birodalom (racionalista) emlékeit a hanyatlás barokkja, a románt (racionális) a gótika (romantikus), a reneszánsz intellektualizmust a XVII. és XVIII. századi barokk, és még ezután is a klasszicista mozgalmakat a XIX. században a romantikus mozgalom váltja fel – ugyanígy a történelem törvénye szerint a funkcionális racionalizmust sorsszerűen követi az organikus romantika. A valóságban ez az érvelés […] nem veszi figyelembe azt a tényt, amiben semmi sem romantikus, hanem ellenkezőleg, tudományos: a modern pszichológia kívánalmát" (Zevi, 1948/1964. 166). Köszönöm Vass István Balázsnak, hogy Zevi könyvével megjándékozott.

[3] Magyarországon ez a két tudományterület még nem „házasodott össze", bár már a szoros ismeretség fázisában vannak.

hogy az építészet és a tudomány kölcsönösen megőrizte önnön határvonalait" (Wesselényi-Garay, 2005. 11). A 90-es években sok szakembernek az volt a véleménye, hogy – bár izgalmas az inter- vagy multidiszciplináris megközelítés –, de a tértudományi területeknek egymástól és a társadalomtudományoktól, a pszichológiától elkülönülve van jövője. A felgyűlt hasznos tudásokat a tudományterületeken belül kell működtetni (vö. Simes, 1991). Ezzel szemben egyre markánsabbak lettek azonban azok a vélekedések, amelyek a tértudományokkal kapcsolatban is hangsúlyozták, hogy a jelentés feltárása elengedhetetlen, ebben pedig nélkülözhetetlenek az etnográfiai és pszichológiai módszerek. Fokozatosan fontos feladattá vált, hogy ezek a metódusok megtalálják a helyüket az építészeten, az urbanisztikán, a tájtervezésen, a geográfián, a régészeten, a tárgytervezésen stb. belül.

Magyarországon az 1990-es évek derekától kezdve, korábbi, általános lélektani kutatásaim[4] (Dúll, 1987, 1990, 1994, 2012a; Dúll & Gavallér, 1985, 1986) szerves folyományaként alakítottam ki a környezetpszichológiai kutatás, oktatás és gyakorlat szakterületét (lásd Dúll, 1998, 2001, 2009a). Az itthoni környezetpszichológia kezdeményezésemre kezdettől szoros kapcsolatot ápolt az építészettel (vö. Dúll, 2005, 2006a; Kapy, 2005, 2006). Munkám nyomán Magyarországon az építészet és a pszichológia közötti szerves együttműködés megteremtésében kitüntetett, részben társtudományi, részben egyfajta mediátor szerepe van a környezetpszichológiának (lásd Dúll, 2009a). Mind a társtudományi, mint a mediátor szerep egyébként nemzetközi viszonylatban is valós, sőt, már e terület megszületése előtt, a pszichológia ökológiai irányzatainak (lásd részletesebben II.2 fejezet) létrejötte óta egyre erősödik a szemlélet, miszerint önmagukban, egymástól elkülönülve fizikai/pszichológiai/társas környezetről és élőlényről lehet ugyan beszélni, de egyre kevésbé gyümölcsöző: gyakorlatilag lehetetlen az élőlények (és ezen belül az ember) adekvát megértése (szocio)fizikai környezet nélkül. A környezetpszichológiában a 70-es évek óta az a szemlélet, hogy egyetlen emberi működés sem érthető meg annak fizikai (épített, természeti, virtuális) kontextusa nélkül, és fordítva: a külvilág ingerei, tárgyai, színterei sem értelmezhetők, ha figyelmen kívül hagyjuk a rájuk vonatkozó, bennük történő emberi megnyilvánulásokat. Elég-e azonban, ha ezen a problematikán a környezetpszichológusok gondolkodnak, vagy célszerű a környezeti társszakmákkal, például az építészettel szakmai együttműködést kiépíteni? A pszichológia (ezen belül a környezetpszichológia) és az építészet kapcsolata alapkérdéseinek tekinthetjük itthon is: szükség van-e egyáltalán erre a kapcsolatra, és ha igen, milyen formában és mértékben? A felvetés számos szempontból végiggondolandó, mindkét fél oldaláról. Az építészet nézőpontjából – talán – evidensebb a kapcsolódás: az épületek, terek, utcák, települések az emberek számára épülnek, így az építészek mindig is fogékonyak voltak az ember megértésére. Ugyanakkor nagy kérdés, hogy a pszichológiának melyik ága, műfaja tud gyümölcsözően együttműködni az építészettel? A pszichológiai tudományos kutatásra (annak eredményeire, szemléletére, esetleg módszertanára is) van-e szüksége az építészeknek vagy ezek elterelik, röghöz kötik vagy talán meg is szüntetik az építészi intuíciót? Részben ebből fakadóan az építészet a pszichológia szemére vetheti például, hogy nem tudja igazán hatékonyan segíteni a tervezési folyamatot. A pszichológusok (és most természetesen nem a környezetpszichológusokról van szó) sok tekintetben közel állnak a laikusokhoz abban a tekintetben, hogy kevéssé tekintik önálló vizsgálandó témának a(z épített) környezetet, gyakran értelmezik azt egyszerűen a viselkedés medrének, kontextusának, amire – szemben a pszichológiai folyamatokkal – nem szükséges célzott figyelmet fordítani. Az is kérdés tehát, hogy a pszichológia mit nyer az építészettel (illetve

[4] Lásd még a jelen disszertáció II. 11. fejezetében a 157. lábjegyzetet, és II. 14. fejezetben a 225. lábjegyzetet.

dc_1358_16

a térrel, tárgyakkal foglalkozó tudományokkal) való kapcsolatból, hogyan gazdagszik a lélektani tudás a fizikai környezetről szóló ismeretek integrálásával.

A jelen disszertációban szeretnék rávilágítani, hogy a (környezet)pszichológia és az építészet (a munkában kitérek a geográfiára és más tértudományokra is, de az építészet a leghangsúlyosabb) tudományos és alkalmazott értelemben vett együttműködése – a két fél integritásának megőrzésével – nemcsak, hogy lehetséges és kívánatos, hanem közös érdek is. Felfogásomban az építészetnek és a környezetpszichológiának van közös célja: az érthetőbb, élhetőbb, fenntarthatóbb szociofizikai környezet létrehozása és működtetése.

Ez a munka lényegét tekintve környezetpszichológia. Ahogy annak idején a terület létrehozásának folyamatában, azóta is, és ebben az értekezésben is pszichológiai nézőpontból szemlélem az ember–környezet kölcsönkapcsolatot. Környezetpszichológiai szempontból teszem fel a kérdéseimet, a bemutatott vizsgálataimban alkalmazott módszerek is pszichológiaiak, és ebből a szemszögből tárgyalom a válaszaimat is. Ugyanakkor ennek a munkának az egyik fő célja az az üzenet, hogy érdemes az ember–környezet kapcsolattal foglalkozó szakmáknak jól kialakított, transzdiszciplináris formában együttműködni. Ezért a jelen értekezésben a pszichológusok mellett mindenképp szeretném megszólítani a környezettervezéssel és -alakítással foglalkozó szakembereket, elsősorban az építészeteket. A környezetpszichológiai oktatás, kutatás és gyakorlati munka itthoni megalapozásával töltött 20 év után, és a számos, építészekkel (és más tárgy-, táj- és környezetszakemberrel) közösen végzett, élvezetes oktatási, kutatási és projektmunka után bízom benne, hogy ez az értekezés egyaránt érdekelni fogja őket is,c és a pszichológusokat is.

Úgy írtam meg ezt az értekezést, hogy mind a pszichológusoknak, mind az építészeknek (és esetleg a környezetalakítással foglalkozó más szakembereknek is) érdekes és hasznos legyen, és a munkám mind a (környezet)pszichológia, mind az építészet tudományterületéhez hozzájáruljon. Ezért támogatja a fő szöveget a szokásosnál sokkal több lábjegyzet. A lábjegyzetekben – gyakran szó szerinti idézetek formájában – tisztáztam a pszichológus számára valószínűleg ismeretlen környezeti, építészeti, tervezési fogalmakat, utalásokat, az építész számára pedig az esetleg új pszichológiai terminusokat, elméleteket. Érdekességek, kiegészítő idézetek is sok esetben olvashatók a lábjegyzetekben, de elsősorban azt a célt szolgálják, hogy ne kelljen más forrásokban keresgetni kiegészítő információkat, viszont ha nincs szükség rájuk, nyugodtan kihagyhatók, átugorhatók. A lábjegyzetek segítik az eligazodást az értekezés teljes szövegében is – itt (vagy a fő szövegben) található meg az is, hogy másutt a disszertációban hol tárgyaltam az adott témát. Így az egyes fejezetek viszonylag kerek egészet alkotva önállóan is olvashatók. Mivel ennek a munkának célja a nemzetközi és a hazai környezetpszichológiában eddig történtek áttekintése is, a fontosabb környezetpszichológia fogalmak, gondolatmenetek, elméletek összefoglaló bemutatása (a pszichológiában megszokott számos szakirodalmi hivatkozással), és ezek alátámasztása empirikus vizsgálatokkal, így átgondoltan nem elemeztem konkrét épületeket, helyeket, és nem alkalmaztam (néhány illusztráción, táblázaton és az általam elvégzett vizsgálatok eredményeit bemutató grafikonokon, ábrákon kívül) vizuális anyagokat, fotókat a leírtak illusztrálására. Írtam viszont mentális térképekről, a helyekkel kapcsolatos érzelmekről, térhasználatról, települési közösségekről, műemlékek használati értékéről – vagyis csupa olyan jelenségről, amelyekben ember és környezete elválaszthatatlanok. Szándékom szerint így mind a pszichológusokat, mind az építészeket meg tudom szólítani, hiszen közös érdeklődési területünkről, a szociofizikai környezetben működő ember és az őt körülvevő szociofizikai környezet kölcsönhatásáról írok. Mivel Magyarországon ebben a témában nem született még

összefoglaló munka, így a szakirodalmi hivatkozás terén törekedtem a viszonylagos teljességre: egy-egy témában meghivatkozom nemcsak a legújabb, hanem a korai, klasszikus vagy legalábbis fontos munkákat is. A témához kapcsolódó építészet(elméleti), antropológiai, szociológiai stb. szakirodalomban igyekeztem tájékozódni, de – mivel elsősorban a környezetpszichológia szempontjából tettem ezt – egészen biztos, hogy számos fontos munka kimaradt. Nem hivatkozom például olyan fontos művekre, mint Halbwachs munkája a kollektív emlékezetről. Nem idézem a „pszichológuslelkű építészek" (Wilson, 1996), például Alexander[5] vagy Hajnóczy[6] műveit. Tisztában vagyok vele, hogy bármennyire széles körűen igyekeztem áttekinteni az összekapcsolható elméleteket, konstruktumokat, sem a (környezet)pszichológiai, sem a környezeti/építészeti oldal nem lehet teljes. Nyilván önkényesen, de a jelen munkában igyekeztem integrálni a több szakterületről származó, ám egyfelé mutató gondolatokat.

Az értekezés 6 fő fejezetre tagolódik.

A Bevezető (I. fejezet) után a II. fejezet (*Az ember–környezet tranzakció pszichológiai megközelítése: környezetpszichológia*) egy elméleti áttekintés. Annyiban hagyományos bevezetés, hogy felöleli mindazokat a témákat (legalábbis azok alapjait), amelyek a disszertációban ismertetett vizsgálatokban bemutatásra kerülnek. Abban a tekintetben azonban nem hagyományos, hogy a bevezető fejezet jóval túlmegy az értekezésben tárgyalt empirikus munkák hátterén: szándékom szerint ez inkább egy könyv, amiben igyekeztem összefoglalni azoknak a tudásoknak egy részét (nagy részét), ami vélekedésem szerint jelenleg a pszichológusokat és az építészeket egyaránt érdekelheti: rátekintést nyújt a környezetpszichológia történetére, alakulására, irányzataira, alapfogalmaira, konstruktumaira, kutatási koncepcióira és eredményeire. A „könyv" vázát a környezetpszichológia általam definiált fejlődési szakaszai adják. Az egyes szakaszok jellemzőinek tárgyalása után áttekintem a fontosabb mérföldköveket jelentő elméleteket, vizsgálatokat az adott perióduson belül, illetve azon túlmutatóan is, majd továbblépek a következő fázis jellemzőire, ott is bemutatom a jelentősebb teóriákat, kutatásokat és így tovább. A kronológia tehát a környezetpszichológia három eddig szakaszát bemutató fő fejezetekre (II.10 fejezet: korai időszak, II.14 fejezet: második szakasz, II.15 fejezet: harmadik, jelenlegi szakasz) érvényes, a fejezeteken belül inkább tematikus a tárgyalás. Ebben a fejezetben mutatom be a hazai környezetpszichológia itthoni megformálásának és intézményesítésének érdekében végzett szakmai tevékenységemet is.

Az elméleti fejezeteket követi az általam elvégzett empirikus vizsgálatok bemutatása. A kutatásokat a témához illeszkedő, azt teljes specifikus kontextusában tárgyaló, tölcsérszerűen a vizsgálati kérdésfeltevésbe torkolló, részletes szakirodalmi bevezetők alapozzák meg, amelyeket általánosan és történeti szempontból a korábbi, könyvszerű elméleti bevezetés (II. fejezet) vezet fel. A vizsgálatok szakirodalmi bevezetői túlmennek egy empirikus vizsgálat felvezetésének léptékén, mivel az adott témát specifikusan ugyan, de mégis, a környezetpszichológia és az építészet tágabb kontextusában is elhelyezik. Az értekezés általános célja ugyanis mind a pszichológia (ezen belül a környezetpszichológia), mind az építészet tudományterülete számára releváns szempontok, állítások megformálása az elvégzett vizsgálatok témájában is.

---

[5] Alexander, C., Ishikava, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., & Angel, S. 1977. *A pattern language. Towns • Buildings • Construction*. New York: Oxford University Press.
[6] Hajnóczy, J. Gy. 1992. *Vallum és intervallum*. Budapest: Akadémiai.

Mindhárom kutatás módszertani alapkoncepciója a kvalitatív és a kvantitatív vizsgálat ötvözése[7]: kutatástervezés, kvalitatív és kvantitatív módszerek alkalmazása, kombinált értelmezés, gyakorlati interpretáció. A kutatási stratégia egésze ötvözi[8] az etnográfiai kutatási ciklus (Spradley, 1980, idézi Letenyei, 2005a. 61) és a lineáris kutatástervezési stratégia (McCord & McCord, 1958, idézi Letenyei, 2005a. 60) jellemzőit. A vizsgálatok – mivel egy itthon és nemzetközi viszonylatban is még mindig viszonylag új területhez, a környezetpszichológiához kötődnek – jellegüknél fogva előzmény nélküliek. Így mindhárom kutatás alapjában véve feltáró jellegű, amelyekben elsősorban kutatási kérdésekre, felvetésekre keressük a választ, bár – kisebb mértékben – dolgozunk a kvantitatív kutatási stratégiához köthető hipotézisvizsgálattal is. Az alkalmazott módszerek egy része (pl. a mentális térképezés) kvalitatív jellegűek, míg mások például a sztenderd pszichológiai kérdőívek, kvantitatív metódusok. Módszertani szempontból osztom Letenyei (2005a. 59) véleményét: „A kvalitatív és kvantitatív módszerek határát többnyire az interjú és a kérdőív között szokták meghúzni. [Szemléletem] szerint a kvalitatív és kvantitatív technikák között sehol sem húzható meg egyértelmű határvonal, az egyes módszerek inkább egy folytonos skálának képzelhetők el. Az egyes módszerek átfedésben is lehetnek, minden egyes technika tartalmazhat kvalitatív és kvantitatív elemeket. Egy kérdőív is lehet például terephez alkalmazkodó, rugalmas jellegű, míg egy strukturálatlan interjú alapján is módunk van nagy megbízhatóságú összehasonlítható adatokat felszínre hozni”. Módszertani értelemben a bemutatott vizsgálatok akár esettanulmányoknak is tekinthetők, amelyek „kifejezetten több módszer kombinatív alkalmazására” (Szokolszky, 2004a. 528) épülnek. A kutatásokban alkalmazott módszereknek az előnyeit és hátrányait is kifejtettem az értekezésben, a környezetpszichológiában általam kívánatosnak tartott és javasolt transzdiszciplináris módszertani vonatkozásokkal együtt.

A disszertáció III. fejezetében (*Első vizsgálat: A szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása*) egy hagyományosnak tekinthető (amennyiben a pszichológiában a mentális térképezés hagyományosnak tekinthető – a környezetpszichológiában az) mentális térképezés kutatást mutatok be, amelynek fő témája építész[9] és nemépítész, általam bevezetett terminussal „térlaikus” egyetemi hallgatók serdülőkori világlátásának és –ábrázolásának összehasonlítása egy olyan szociofizikai környezet vizuális, rajzi

[7] A társadalomtudományokban szokás a kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmazó kutatásokat kevert metódusokkal dolgozó vizsgálatoknak (vö. Tashakkori. & Teddlie, 2010) nevezni. Magam szívesebben használom a módszerek ötvözése kifejezést, ugyanis az ismeretett vizsgálatokban nem egyszerűen keverednek a megközelítések és a módszerek, hanem elméleti és módszertani szempontokból gondosan megkomponált, a kétféle megközelítésből ötvözött koncepcióról van szó. Így a jelen értekezésben ismertett kutatásokban ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiát alkalmaztam.

[8] Az etnográfiai kutatási ciklus (Spradley, 1958, idézi Letenyei, 2005a. 61) és a lineáris kutatási stratégia a társadalomtudományokban (McCord & McCord, 1958, indézi Letenyei, 2005a. 60).

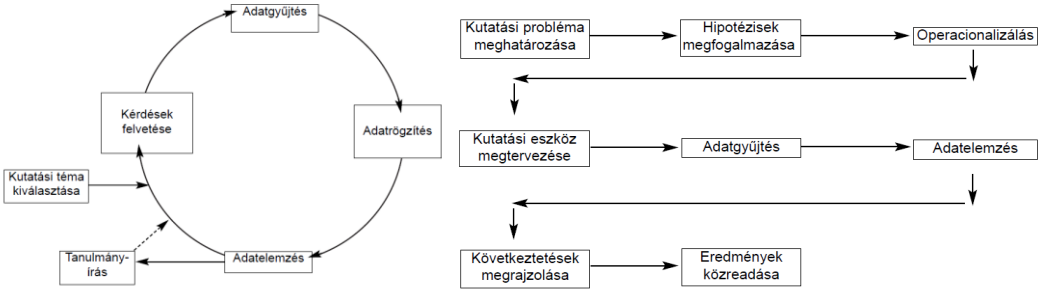

[9] Köszönöm Szabó Julianna építésznek (BME Urbanisztika Tanszék), hogy annak idején megosztotta velem a gondolatait és kérdéseit. Az adatfelvételt elsőéves építészhallgatókkal ő végezte el a 2013. tanév őszi félévében.

ábrázolása segítségével, amelyben az első autonóm kültéri környezethasználat megnyilvánult. Ez a kontextus – mivel az általam szociofizikai önállóságnak nevezett fejlődési fordulópont közege – a hely- és énidentitás alakulása szempontjából kiemelt jelentőségűnek tekinthető. Ez a vizsgálat a legtisztábban (környezet)pszichológiai jellegű kutatás a bemutatottak közül, de már itt is megjelenik az interdiszciplinaritás, amennyiben a mentális térképezés nem tisztán pszichológiai módszer, az értékelésben sem pusztán pszichológiai szempontokat vettem figyelembe, valamint a kódrendszer kidolgozói és a mentális térképeket elemzők között volt pszichológus, építész és vizuális kutató is.

A IV. fejezetben (*Második vizsgálat: Egy kistelepülés (Alsómocsolád) környezetpszichológiai vizsgálata: a lokalitásélmény*), és az V. fejezetben (*Harmadik vizsgálat: Környezetpszichológiai kutatás a Nivegy-völgyben: egy műemlék plébániaépület felújítása és a lokalitásjelentés ezzel kapcsolatos alakulása*) egy általam bevezetett környezetpszichológiai konstruktumot, a (települési és kistáji) lokalitásélményt (lásd IV.5 és V.2.8 fejezetek) vizsgálom terepkutatásokban. A jelen értekezésben bemutatott környezetpszichológiai kistelepülésvizsgálatok módszertanára különösen érvényes az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia. A fentiekben kifejtetteken túl ennek elsődleges oka, hogy a tranzakcionális természetű lokalitásélmény lényegében csak így vizsgálható, és ebben a szemléletben interpretálható, mind elméleti értelemben, mind a gyakorlati alkalmazás felé (utóbbi esetben a településfejlesztéssel foglalkozó szakemberek és a lakosság számára egyaránt). Módszertani szempontból pedig azért célszerű az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia a (kis)települések vizsgálatában, mert a környezetpszichológiai kvantitatív stratégia alkalmazása ezen a terepen szinte lehetetlen. A települési terepvizsgálatokon számos legyőzhetetlen korlátba ütközünk: például ilyen (jelen esetben is) a résztvevők korlátozott létszáma, nehéz motiválhatósága, az akadémiai körülmények között kidolgozott módszerek alkalmazhatóságának problematikája terepen stb. A terephez (különösen, ha településléptékű) alkalmazkodni kell: „létezik ugyan kétféle kutatói és oktatási hagyomány, vannak inkább az egyik vagy a másik kutatási irány követésére szocializált társadalomkutatók, ám egy település vagy térség életének megismeréséhez a kvalitatív és kvantitatív technikák együttes alkalmazására van szükség. A helyi társadalom világa, amit egy településfejlesztési terv készítéséhez meg kell ismernünk, nem osztható fel számokra és megérzésekre, vagy ›kemény‹ és ›puha‹ adatokra. Éppen ezért tisztán az egyik vagy a másik kutatói hagyomány követése kevéssé célravezető” (Letenyei, 2005a. 55). A tudományos kutatásokban fontos validitás [10] problematikája a környezet-pszichológiai vizsgálatokban gyakran az értelmezés megfelelőségét jelenti (*interpretive appropriateness*, Seamon & Gill, 2016). Az interpretáció megfelelősége „annak a mértéke, hogy mennyire van indokolt, jól bemutatott megfelelés a valós világ adatainak összegzett leírása és annak bármely konceptuális értelmezése között” (Seamon, 2000. 169–170). Ennek egyik – általam is követett – stratégiája a koherenciára törekvés (*striving for coherence*, Seamon & Gill, 2016), amelynek lényege, hogy „a kutató olyan hatékonyan kialakított és összerendezett elemzéseket és értelmezéseket ad a jelenség kölcsönkapcsolatban levő aspektusairól, amelyek akár egy történet fonalára is felfűzhető koherens fogalmi, elméleti struktúrát adnak. Így az elemzés célja egy olyan integrált egész kialakítása, amelyben a leíró és a fogalmi részek úgy helyezkednek el, hogy ›van értelmük‹” (Seamon & Gill, 2016. 130; vö. Yardley, 2008).

[10] A kutatások módszertani minőségének alapvető mutatói a validitás (érvényesség): „valóban azt mérjük, amit mérni szándékozunk” (Szokolszky, 2004a. 125) és a megbízhatóság (reliabilitás): a mérési eredmény stabilitása, konzisztenciája: „a mérés megismétlése esetén az eredetivel azonos vagy ahhoz hasonló értékeket kapunk” (Szokolszky, 2004a. 127).

A IV. részben (*Második vizsgálat: Egy kistelepülés (Alsómocsolád) környezetpszichológiai vizsgálata: a lokalitásélmény*) egy terepkutatást mutatok be, amelyben a települési lokalitásélményt vizsgáltam. Alsómocsolád községben évek óta zajlik egy közösségi és szakértői fejlesztési folyamat, amelyben szakértőként és kutatóként veszek részt. A projekt legtágabb célja a fogyó lakosság visszagyarapítása és a község fejlesztése. Ez a téma is – módszereit tekintve – inkább környezetpszichológia (bár mint látni fogjuk, a környezetpszichológia kezdettől interdiszciplináris természetű), de a kutatási probléma már túlmutat a szűken vett pszichológiai kereteken: a településfejlesztési koncepció kidolgozásában a helyi lakosokon és a község vezetőin kívül sokféle szakember (vidékfejlesztő, szociológus, jogász, kommunikációs szakember, személyemben környezetpszichológus stb.) vesz részt. A projektben elvégzett környezetpszichológiai kutatásban a település lakóinak a lakóhelyükhöz való manifeszt és látens viszonyulását, lokalitásélményét mértem fel és értékeltem pszichológiai jóllétük és a változással kapcsolatos hozzáállásuk, értékeik tükrében. Az eredmények – számos elméleti és módszertani tanulságuk mellett – felhasználhatók (sőt, részben már felhasználásra kerültek) a község fejlesztési projektjében. A vizsgálat a terepkutatás számos szépségét és nehézségét tükrözi, az elemzésben ezekre is kitérek.

Az V. rész (*Harmadik vizsgálat: Környezetpszichológiai kutatás a Nivegy-völgyben: egy műemlék plébániaépület felújítása és a lokalitásjelentés ezzel kapcsolatos alakulása*) egy nagyobb földrajzi területen (Balaton-felvidék) lezajlott transzdiszciplináris terepkutatási projekt elemzése, a települési és kistáji lokalitásélmény és annak egy műemlékfelújítás hatására bekövetkező változásának követő vizsgálata. A projekt során megtörtént a balaton-felvidéki Nivegy-völgyben, Balatoncsicsón egy háromszáz éves műemlék plébániaépület közösségi részvételi alapú felújítása, fenntartható közösségi térré alakítása. A munka első perctől kezdve participációs alapon zajlott, és egy összetett, transzdiszciplinárisan szerveződő team dolgozott benne. Az azóta megszűnt Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ koordinálásában, nemzetközi alapítványi támogatással[11] lezajlott modellprojektben a plébániaépület közösségi térré alakítása mellett a völgy öt községének (Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa és Tagyon) lakosai számos esélyegyenlőségi, gazdasági, üzleti tervezési tanfolyamon és tréningen vettek részt, amelyek a völgyben folyó gazdasági tevékenységekhez (szőlő- és bortermelés, sajt- és egyéb élelmiszertermékek gyártása, vendéglátás) kapcsolódtak. A programhoz – mivel mintaprojekt volt, vagyis a jövőben Magyarországon lezajló, műemléképületek felújítását magába foglaló falufejlesztéseknek kívánt modellt adni – kapcsolódott egy módszertani kutatás is. Ebben a fejezetben ennek a terepkutatásnak a koncepcióját, és két fázisának eredményeit mutatom be, elsősorban a műemlékek identitásépítő szerepére, a részvételi tervezésre és a konkrét, elvégzett környezetpszichológiai kutatás eredményeire összpontosítva. A környezetpszichológiai kutatás célja a völgy (ezen belül is elsősorban a plébániafelújítás helyszíne, Balatoncsicsó) lakói helykötődésének, a lakóhelyük látens, konnotatív jelentésének, a lakók érzelmi, jólléti és elégedettségi állapotának – vagyis a kistáji és a települési lokalitásélményének – feltérképezése és mindezek változásának követése a felújítás és a részvételi közösségfejlesztési folyamat előrehaladásával. Ez a vizsgálat azért is fontos és érdekes, mert kezdettől transzdiszciplináris szemléletben folyt:

[11] A projekt támogatói: *eea grants Iceland, Liechtenstein, Norway* (a projektről: http://eeagrants.org/project-portal/project/HU11-0003 – utolsó látogatás: 2016. 09. 10.); *Riksantikvaren, Klima og MiljØdepartementet* (http://www.riksantikvaren.no/ – utolsó látogatás: 2016. 09. 10.). Projektpartnerek: Balatoncsicsói Római Katolikus Egyházközség, Zánka–Nivegy-völgyi Borút Egyesület, Miniszterelnökség, Nemzetgazdasági Minisztérium, Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt., Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar Turizmus Intézeti Tanszék. A projekt időtartama: 2014. január 1. – 2016. április 30., költségvetése 995.000 EUR volt.

dc_1358_16

építészek, műemlékvédelmi szakemberek, közösség- és vidékfejlesztők, szociológus, esélyegyenlőségi szakember és környezetpszichológus együtt dolgoztunk a projektben. A projekt izgalmas tartalmi és módszertani tanulságokat kínál a transzdiszciplináris kutatások számára.

A VI. részben (*Zárógondolatok*) összegzem a kutatások tapasztalatait. Ezek talaján megerősítem a javaslatomat a transzdiszciplináris kutatások és gyakorlati projektek időszerűségére és lehetőségeire/szükségszerűségére Magyarországon, kiemelve ezen belül az építészet, valamint a településfejlesztés és a környezetpszichológiai szakmai kapcsolódásának lehetőségeit és hasznosságát.

dc_1358_16

„Minden tett, történés valahol történik. Semmiféle történés nem képzelhető el a helyre való hivatkozás nélkül. A hely kétségtelenül kulcsfontosságú része a létnek. (...) Mindennapi tapasztalataink szerint különböző tevékenységek csak különböző környezetekben mehetnek végbe megfelelő módon. (...) Ezt a tényt természetesen figyelembe veszik a jelenlegi tervezési és építészeti elméletek, ám mind ez idáig túl elvont módon kezelték. A valahol történik-et rendszerint mennyiségi, funkcionális módon értelmezik, például térbeli eloszlásán, kiterjedésén keresztül. A funkciók nem emberek közöttiek, és mindenhol hasonlók? Nyilvánvalóan nem. A ›hasonló‹ funkciók, még a legalapvetőbbek is, például az alvás vagy az evés, nagyon különböző módon mehetnek végbe, ezért különböző jellegű helyeket igényelnek, összhangban a különböző kulturális hagyományokkal és környezeti feltételekkel.”

(Norberg-Schulz, 1980/2004)

II. AZ EMBER–KÖRNYEZET TRANZAKCIÓ PSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE: KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIA

II.1. Az anyagi/tárgyi kultúra marginalizálódása a 20. századi társadalomtudományokban és a pszichológiában

Az anyagi világ, a környezet és az ember kapcsolata felé irányuló orientáció a tudományban és a hétköznapokban is változik az idők folyamán.

A természet- és társadalomtudományok – illetve az objektív, fizikai világ és a szubjektív, szellemi szféra – elkülönülése a 20. századra teljesen egyértelművé vált. Ebben – egyebek mellett – nagy szerepe volt a felvilágosodás kartéziánus dualizmusának. Az anyagi kultúrát a szubjektumok világától elválasztó szemléletmód, a materiális kultúra „dualista vagy redukcionista felfogása” (Miller, 1994, idézi Berta, 2008) osztotta ugyanis mereven ketté a világot a szellem (szubjektumok) és a test (objektumok) csoportjaira. Ez a „kétosztatúnak tekintett – szubjektumokra és dolgokra osztott – világ víziója azért félrevezetően redukcionista, mert mindkét kategóriát önálló, elkülönült egésznek tekinti, azt sugallva, mintha a szubjektumok létezhetnének a dolgokkal kialakított interakciók, vagyis a dolgok jelenléte és tevékeny közreműködése nélkül” (Berta, 2008. 31), pedig a „tárgyak[12] a természet és a társadalom kölcsönviszonyának legpregnánsabb megtestesítői” (Hernádi, 1982. 9). A redukcionista szemlélet erősen hozzájárult ahhoz, hogy a tárgyi kultúrát a 20. századi társadalomtudomány (Olsen, 2006) és a pszichológia is figyelmen kívül hagyta.

Az anyagi/tárgyi kultúra fogalmának sokféle filozófiai, antropológiai, szociológiai meghatározása létezik. A terület pszichológiai definíciója még nem fogalmazódott meg – sőt, a téma vizsgálata sem igazán erős ága a főáramú pszichológiának. A környezetpszichológia (nemzetközi színtéren a kezdeteket lásd Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970a; Magyarországon Dúll, 1995, 1998, 2009a) és a környezeti kommunikáció (Dúll, 2009b, 2014a – lásd II.12 fejezet is) sok tekintetben felvállalta ezt a feladatot. A jelen értekezésben az anyagi/tárgyi kultúra fogalmát környezetpszichológiai értelemben az ember tárgyakkal/dolgokkal és terekkel/helyekkel[13] zajló kölcsönkapcsolataként, tranzakciójaként (lásd II.14 fejezet) kezelem.

---

[12] Környezetpszichológiai értelemben minden emberi artefaktum, az épített környezet is tekinthető tárgynak (vö. Dúll, 2014a) – lásd még 65. lábjegyzet.

[13] A tárgyak környezetpszichológiai elemzési lehetőségeiről és filozófiai/pszichológiai értelemben vett dologgá (*thing*) átlényegülésükről – párhuzamba állítva a tér és a hely hasonló jellemzőivel – másutt (Dúll, 2003a, 2004a, 2009a) részletesen írtam. Tárgy az az objektum, amely „emberi célra, emberi megmunkálással” válik ki a „természeti

Az anyagi kultúra „társadalomtudományi marginalizálódásához" (Berta, 2008. 31) az is hozzájárult, hogy erőteljessé váltak azok az elméletek, amelyek szerint a hétköznapi tárgyi környezet túlburjánzó módon vesz körül bennünket. A 20. században a fejlett nyugati államokban lezajlott a fogyasztói forradalom, ami a tömegfogyasztói társadalom (vö. Simányi, 2005) létrejöttéhez vezetett, ez pedig tovább fokozta a szerzett identitás (Riesmann, 1950/1983) jelentőségét. Riesmann szerint a szerzett identitás az ipari forradalom időszakában alakult ki és vált fontossá: ekkortól a nyugati társadalmak tagjait egyre inkább egy anyagi javak birtoklásán alapuló, kívülről (pl. tulajdonok vagy reklámok által) irányított nemcsoportalapú önmeghatározás, a megszerzett identitás társadalmi karaktere kezdte jellemezni. A 20. században széles körben elterjedt az a meglehetősen pejoratív normatív vélekedés, amely szerint a tárgyak elözönlötték a modern embert, akinek nincs is önálló léte, szubjektuma – mivel tárgyain, javain keresztül határozza meg önmagát (Miller, 1997; Kasser, 2002/2006). Erich Fromm pszichoanalitikus (1976/1994. 25) megfogalmazásában: „Úgy látszik, mintha a létezés tulajdonképpeni lényege a birtoklásban rejlene, hogy nem is létezik az, aki nem birtokol".

Ezzel szemben a szociálkonstruktivista álláspont szerint a „*to have is to be*" (Dittmar, 1992), illetve az „az vagy, amit birtokolsz/használsz" (Csikszentmihályi & Halton, 1981/2011) azt jelenti, hogy az ember nemcsak *homo sapiens*, hanem *homo faber*, azaz tárgykészítő és -használó is (Dittmar, 1992). A készítés és a használat folyamatain keresztül a tárgyak és a környezet fontos énmeghatározókká, a kiterjesztett én (Belk, 1988, 1989) alkotóelemeivé válnak (és V.1.1 fejezetben *A dolgok/helyek egyéni és kollektív tulajdonlásélménye* című alfejezetet). Ez a gondolat a lélektanban már a környezetpszichológia 1960-as években lezajlott kialakulása előtt mintegy 70 évvel korábban felmerült – egyáltalán nem negatív színezettel, inkább a modern környezet-pszichológia számára is elfogadható, tényszerű állításként: William James, a pszichológia egyik alapító atyja, a fizikai környezet és az én viszonyát tárgyalva kiemeli, hogy az én egyik része az észlelés tárgyát képező ún. empirikus én, amelynek egyik alstruktúrája – a szociális és a spirituális én mellett – a materiális én. Az anyagi énnek három összetevője van James szerint: kognitív komponense az ember testére vonatkozó tudáson túl a ruházat, a család, az otthon és a birtokolt tárgyak ismeretét jelenti, affektív összetevője a mindezekhez való érzelmi viszonyulás (pl. örömérzés egy elveszettnek hitt tárgy megtalálásakor, szomorúság költözéskor), és végül, a materiális én harmadik, konatív komponense a testi vágyakon túl a birtoklás, díszítés, a „valamit létrehozni" vágya és az otthon szeretete (James, 1890, idézi Greenwald & Pratkanis, 1984/1992). William James filozófiai elméletéhez és James Gibson (1979) ökológiai észleléselméletéhez (erre II.2 fejezetben visszatérek) is jól illeszkedik Neisser (1988/1992) „ökológiai én"–koncepciója,

---

világ anyagbázisából", társadalmi funkciója miatt társadalmi jelentés hordozója, miközben nem veszíti el természeti meghatározottságát (Hernádi, 1982. 12). A tárgyszociológia gyakran nem tekinti tárgynak „az ember méreteit jócskán meghaladó vagy az emberi méretektől jócskán elmaradó objektumokat" (épületek vagy molekulák) (Hernádi, 1982. 12–13). Környezetpszichológiai értelemben ezek is tárgyak (Dúll, 2003a, 2009a), tárgykötődés (Belk, 1992) és az ezzel közös gyökerű helykötődés (Altman & Low, 1992; Dúll, 2002a, 2009a) alakulhat ki hozzájuk. A kiterjesztett én (Belk, 1988, 1989) működése során válhatnak dologgá szerveink (Belk & Austin, 1986; Belk, 1990) vagy más emberek (Belk, 1992). Környezetpszichológusi munkámban a hangsúly a téri környezet (ezen belül is az épített környezet) és az ember kapcsolatán van, a jelen értekezésben azonban a közös környezetpszichológiai mechanizmusok felbátorítanak arra, hogy a tárgy, tárgyi fogalmat gyakran a környezet, környezeti szinonimájaként is alkalmazzam. Ugyanígy, az anyagi/tárgyi kultúra fogalmát az ittelsoni (1978) környezetpszichológiai fizikai környezet (lásd II.2 fejezet) értelmében is használom (vö. Beauregard, 2012), ugyanúgy, ahogyan jellemzően a tér (Winkel & Sasanoff, 1970), a hely (Canter, 1977), a terület (Jakab, 2009), a színtér/helyszín (*setting* – Barker, 1968; Wicker, 1981, 1987, 2002; Stokols & Shumaker, 1981), és a miliő (Meusburger, 2014; Philippopoulos-Mihalopoulos, megjelenés alatt 2016) fogalmát is. Ezek elkülönüléséről máshol (Dúll, 2004a, 2009a) értekeztem. Ahol ezeket a terminusokat ettől eltérően, speciális jelentésben használom, jelzem.

amely a személy közvetlenül észlelt fizikai perspektívája az énjéről a világban. Az énérzés onnan ered, hogy a személy önmaga van saját vizuális mezője középpontjában, és így minden – cselekvési, gondolati vagy érzelmi – kontroll alá vont tárgy és környezet az ökológiai én részévé válik. Ez a helyidentitás (lásd II.14.2 fejezet) kialakulásában alapvető. A tárgyak, helyek tehát – környezetpszichológiai értelemben semlegesen, azaz értékítéletmentesen[14] – az énmeghatározás részei. A környezetpszichológiai értelemben vett materializmus (azaz a tárgyi környezethez való viszony) önmagában nem pozitív vagy negatív. A materializmus Belk (1984) szerint a világ tulajdontárgyaihoz kötődés[15] fontosságát jelenti: ezen a kontinuumon az egyik szélsőséges tartomány jelentése, hogy a tárgyakkal nagyon erős a kapcsolat, a birtokolt tárgyak központi szerepet játszanak a személy életében, aki meg van arról győződve arról, hogy ezek a kielégülés/kielégületlenség legfontosabb forrásai. Csikszentmihalyi és Halton (1981/2011) szerint, ha a materializmus ellentétét, az aszkétizmust tekintjük, akkor mazochizmushoz, öngyűlölethez, anorexia nervosához, és más, olyan öndestruktív késztetésekhez jutunk, amelyek jórészt azon alapulnak, hogy az ember megtagadja önmagától az anyagi világ kielégülést jelentő forrásait (vö. Kun & Demetrovics, 2015).

Ha a materializmust ilyen értelemben kezeljük, akkor elfogadható Belk (1992) állítása, miszerint a fizikai és az emberi társas környezethez kötődés tulajdonképpen fenomenológiailag azonosnak tekinthető: hasonlóan intenzív, mély és esetleg ellentmondásos érzelmekkel viszonyulhatnak az emberek az otthonukhoz, a gyermekükhöz, az autójukhoz, egy városhoz, egy templomhoz vagy egy fényképhez, a kutyájukhoz, vagy épp a saját testükhöz. Ennek a széles értelemben vett kötődésnek a szerepe az én meghatározása az anyagi (pl. a körülvevő fogyasztói) kultúrában (Belk, 1989). A világ anyagi mozzanataihoz kapcsolódó affektív és konatív tendenciák egy pszichoanalitikus[16] szerző (Bollas, 1998/2004. 27) megfogalmazásában: „A látványtervezők és építészek [...] megöröklik az anya feladatát, aki az ént egy új látványokkal és új tárgyakkal telített, új helyre szüli. [...] az élet apró, anyagi tárgyai – egy pohár, az evőeszköz, egy lámpa – [...] magukban hordozzák ezt az örömöt. Tárgyaink szeretete – amely olykor némileg zavarba ejtő lehet – olyan szenvedély, amely bensőséges közösséget teremt".

A környezetpszichológiai kutatások szerint a javak birtoklása, az anyagi jólét (vagy épp a hiánya) és ennek hatása egyéni és társas pszichológiai változókra (identitás, altruizmus stb.) számos környezeti tényezővel kölcsönhatásban értelmezhető. Ez a gondolat már Montesquieu (1748/1987) munkájában is felmerült. Szerinte egy társadalom éghajlati és materiális jóléti viszonyait összefüggésbe lehet hozni a szubjektív, pszichológiai jólléttel:[17] a jövedelem nem önmagáért keletkezik, hanem a fogyasztásra (azaz fiziológiai és egyéb szükségletkielégítésre) motivált emberek azért állítják elő, mert elővételezik a (némiképp bizonytalan) jövőt és biztosítani

---

[14] A fogyasztás és az identitás pozitív és/vagy negatív értékelése nem tárgya a jelen munkának (lásd erről a terjedelmes szociológiai, antropológiai szakirodalom mellett pl. Dúll, 2003a, 2009a; Dúll, Demetrovics, Paksi, Felvinczi, & Buda, 2006; Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009).

[15] A tárgy- és helykötődésről lásd a II.14.2 fejezetet.

[16] A tárgykötődés meghatározó elméletei a környezetpszichológiában erősen pszichoanalitikus irányultságúak (Belk, 1989, 1991). A pszichoanalízisről tárgy- és környezetelméleteiről a II.6 fejezetben még lesz szó.

[17] A pszichológiai jóllét (*psychological well-being*) pozitív pszichológiai (lásd pl. Oláh, 2012a) fogalom, amelyet az egyes szerzők más-más módon határoznak meg. A jóllét (ami sok tekintetben a boldogság szinonimája) összességében azokat az élményeket, tapasztalatokat jelenti, amelyek kívánatosak, vágyottak, pozitívak lehetnek az emberek életében. Általánosságban, háromféle jóllétet szokás megkülönböztetni: Ryan és Deci (2001) szerint létezik (1) élvezetközpontú (hedonikus), és (2) önkiteljesítő (eudaimonikus) jóllét. Kiegészíti ezt az (3) egzisztenciális jóllét (az élet értelmességének tapasztalata) (Frankl, 1959/2005 nyomán pl. Mascaro & Rosen, 2006). A három pszichológiai jóllétállapot érvényre juthat egyenként, de különböző módon össze is kapcsolódhatnak (Peterson, Park, & Seligman, 2005). A témára részletesen visszatérek a IV.6 és IV.7 fejezetekben.

akarják azt, hogy hosszú távon is kielégíthessék igényeiket. A fogyasztást – és minden mást, például a bűnözést és az erkölcsöt is – tehát közvetlenül és közvetve is meghatározzák a szükségletek. Utóbbiak pedig szoros összefüggésben vannak a klímával és az időjárással.[18] Számos vizsgálat (vö. Pennebaker, Rimé, & Blankenship, 1996) támasztja alá, hogy az emberi csoportok, társadalmak pszichológiai jellemzői összefüggésbe hozhatók életük makrokörnyezeti kontextusával. Egy kutatásban (van de Vliert, Huang, & Parker, 2004) 55 nemzetet – amelyek körülbelül egyenletesen oszlottak el a klíma (hideg / átlagos / meleg) és anyagi helyzet (gazdag / közepes anyagi helyzetű / szegény) dimenziók mentén – vizsgáltak boldogság (önmagunk felé irányuló pozitív érzelem) és segítő viselkedés, altruizmus (mások felé irányuló pozitív érzelem) szempontjából. A kutatás eredményei szerint a gazdagabb társadalmak – akár hűvösebb, akár melegebb klimatikus viszonyok között éltek – boldogabbaknak bizonyultak, altruistának viszont leginkább a hűvösebb klímán mutatkoztak: vagyis a hűvösebb éghajlatokon élő gazdag nemzetek tagjai voltak a legboldogabbak és egyúttal a leginkább motiváltak arra, hogy mások boldogságáért tegyenek. A szegényebb társadalmak bármely éghajlati viszonyok között boldogtalanabbnak, ám összességében altruistábbnak mutatkoztak (saját boldogságuk rovására), szemben a gazdagabb nemzetekkel, akik bármely éghajlati viszonyok között boldogabbak voltak a segítőkészségük rovására. Ez azt jelenti, hogy a környezeti, klimatikus viszonyok[19] összefüggésben vannak a szükségletkielégítési lehetőségeken keresztül a társas működésekkel, de a kapcsolat bonyolult: a nagyobb éghajlati kihívások több anyagi forrással társulva inkább az emberek saját maguk felé irányuló pozitív érzelmeit fokozzák, és a másokra irányuló segítő érzelmeket csökkentik.

II.2. A pszichológia és a (szocio)fizikai környezet – a kezdetek

Az 1970-es évekre az addigra mintegy száz éves pszichológia – mint egzakt, laboratóriumi, a kísérleti módszer segítségével objektív, ok-okozati összefüggéseket feltárni képes tudomány – megerősödött, széles körben elfogadottá vált (vö. Pléh, 1992, 2010a). A tudományos pszichológia elméleteiben és metodológiájában egzakt, számszerűsítő, a kísérleti módszerrel a valóságot szisztematikusan, függő és független változó viszonylataiban, jól definiált hipotézisek mentén feltárni képes tudomány lett – lényegében természettudományként működött. Ugyanakkor a pszichológia önmagát máig a társadalom- és természettudomány határmezsgyéjén határozza meg, jogosan, hiszen a természettudományos oldal mellett – azzal gyakran vitázva[20] – erőteljesen jelen

[18] „Az északi országokban egy egészséges, jó felépítésű, de nehézkes emberi gépezet örömét leli mindenben, ami fellelkesítő: a vadászatban, az utazásban, a háborúban és a borban. Olyan emberek találhatók az északi éghajlatokon, akik kevés bűnnel, elég erénnyel és sok őszinteséggel és nyíltsággal bírnak. A déli országok felé haladva azt gondolhatnánk, hogy magától az erkölcsiségtől távolodunk: a legélénkebb szenvedélyek fokozzák a bűnözést; mindenki el akarja ragadni a másiktól azokat az előnyöket, amelyek ugyanezen szenvedélyeknek kedveznek" (Montesquieu 1748/1987. 234).

[19] Az ambiens (körülvevő, nem vagy nehezen tudatosuló) ingerek (pl. hőmérséklet és az egyéb időjárási vagy éghajlati tényezők) és a viselkedés (agresszió, Harries & Stadler, 1980; segítő viselkedés, Schneider, Lesko, & Garrett, 1980 és így tovább) összefüggésének kutatása például a tér értékelése (közpark, Knez & Thorsson, 2006) vagy egyéb térhasználati megnyilvánulások (pl. Zacharias, Stathopoulos, & Wu, 2004) kapcsán a környezetpszichológia egyik klasszikus témája. Számos kulturális összehasonlító vizsgálat mutat ki eltéréseket például egyes nemzetek között is akár a boldogság (Diener, Diener, & Diener, 1995; Diener & Oishi, 2000) vagy a segítő viselkedés (Levine, Norenzayan, & Philbrick, 2001) és más jellemzők tekintetében. Sokan (pl. van de Vliert, 2007) rámutatnak a társadalmi folyamatok hátterében álló klimatoökonómiai tényezők szerepére. A problémakör nagyon összetett, a vizsgálatok széleskörű, tudományokon átívelő módszereket igényelnek, ugyanis könnyen eshet a kutató a környezeti determinizmus csapdájába (vö. pl. Rotton, 1986) vagy leszűkítheti a kérdést a nemzeti sztereotípiák kutatására (vö. Pennebaker, Rimé, & Blankenship, 1996).

[20] A magyar pszichológiai életben izgalmas vita zajlott erről az 1980-90-es években (Buda, 1984; Erős, 1984; Hódi, 1984; Hunyady, 1984; Kónya, 1984; Kardos, 1984; Lányi, 1984; Gergen, 1993; Pléh, 1993; Szummer, 1993, 1994).

vannak a kvalitatív módszerekkel dolgozó, hermeneutikai, narratív, vagy éppen terápiás irányultsággal jellemezhető területek is. Ezzel együtt, a 20. század második harmadáig a kettős kötődésű pszichológia is sajátosan viszonyult a tárgyakhoz és a fizikai környezethez. A pszichológusok, amennyiben egyáltalán értelmezték a fizikai környezetet, akkor vagy az emberre ható ingerként (általános, kognitív pszichológiai megközelítésben pontosan definiált, térben és időben diszkrét eseményként, esetleg tárgyként) kezelték azt (Stokols, 1987; Wapner, 1987), vagy (szociálpszichológiai irányultsággal) a társas–társadalmi közeget tekintették környezetnek (Dubos, 1970; Aiello, Thompson, & Baum, 1981; Germain, 1991; Wapner, 1995 – a problémáról részletesen lásd Dúll, 2001, 2006b, 2009a).[21]

A környezetpszichológia szociofizikai környezetszemlélete

Az 1960–70-es években kialakuló környezetpszichológia részben éppen e szemlélet kritikájaként kezdeti szakaszaiban a fizikai környezet jelentőségét és szerepét hangsúlyozta, annak ittelsoni (1978) értelmében. Az egyik legalapvetőbb és leginkább idézett környezetpszichológiai definíció (Ittelson, 1978) szerint a környezet (1) minden érzékszerv számára egy időben, szimultán módon nyújt információt, (2) perifériás és központi információt is magába foglal, (3) jóval több információt jelent, mint amennyit a használó (tudatosan) kezelni tud, (4) nincsenek mereven rögzített térbeli határai, (5) akciókon, aktív cselekvéseken keresztül határozódik meg és szerzünk róla tapasztalatokat, (6) szimbolikus jelentéssel bír, (7) megtapasztalásának eredménye koherens és bejósolható „egész" formáját ölti (vö. Dúll, 2009a. 23–24). Nagyon hamar kiegyensúlyozódott azonban a szemlélet: már a korai környezetpszichológusok deklarálták, hogy minden fizikai környezet egyben társas is és fordítva (Izumi, 1970; Lee, 1970; Ittelson, Proshansky, Rivlin, & Winkel, 1974; Canter, 1986). A környezet tehát szociofizikai természetű: „az egyén nemcsak szétszórt proximális és disztális fényekre és hanghullámokra, alakzatokra és struktúrákra, tárgyakra és terekre reagál, hanem a *másik személyre*, miközben meghatározott *céllal* specifikus *aktivást* végez adott *helyen* (Proshansky, Ittelson, & Rivlin 1970a. 28 – kiemelés az eredetiben és DA). A szintén ekkortájt – elsősorban Roger Barker öko-viselkedéstudományának inspirálása nyomán létrejött – társas ökológia[22] (Binder, 1972; Emery & Trist, 1972; Stokols, 1992; 1996a; Lejano & Stokols, 2013) képviseli ezt az álláspontot a legmarkánsabban.

Öko-viselkedéstudomány és viselkedéskörnyezet

Roger Barker (1961, 1968, 1987) ökológiai pszichológiája (lásd még Georgiou, Carspecken, & Willems, 1996; Scott, 2005) – részben Lewin később (220. lábjegyzet) említésre kerülő munkáinak

[21] Ez a főáramú pszichológiára tulajdonképpen többé-kevésbé ma is igaz.

[22] Az ökológiai/rendszerszemléletű tudomány alaptézise, hogy az élőlény és a környezete egymás nélkül nem értelmezhető. Lüscher (idézi Hegedűs, 1983) szerint az ökológia fogalma társadalomtudományi szempontból a görög „*oikos*", azaz ház fogalmából vezethető le, ami a lakáson kívül a benne és körülötte szerveződő háztartást, a házat körülvevő természetes és mesterséges környezetet is jelentette, sőt, a család működését és a szűkebb és tágabb társas környezettel kialakított kapcsolatrendszerét is. Eszerint az ökológia – a biológiai irányultságon túl – egyfajta társadalomtudományi szocializációs szemléletként is értelmezhető. Ezt az irányultságot számos pszichológiai elmélet is igyekezett integrálni: az élettér kapcsán Lewin (1972), az egyéni észlelési funkciók szintjén Gibson (1974, 1979), a csoportfolyamatok kapcsán Barker (1968), valamint a társas–társadalmi folyamatokat szociofizikai kontextusukban elemző társas ökológia (Michelson, 1970; Binder, 1972; Emery & Trist, 1972). A terület vezető intézménye a Daniel Stokols vezetésével alakult és ma is működő *School of Social Ecology* (*University of California, Irvine, UCI*) (Stokols, 1996a, 1996b). A társas ökológia modern alapelveit összefoglalja Stokols, Grzywacz, McMahan, & Phillips (2003); Lejano & Stokols (2013); Stokols, Lejano, & Hipp (2013). Az ökológiai pszichológiák nem tévesztendők össze a Roszak által kidolgozott ökopszichológiával (utóbbiról lásd Reser, 1995. és 481. lábjegyzet).

kritikájaként – az első igazán következetes próbálkozás volt az ökológiai szemlélet[23] pszichológiába integrálására. Kutatásai legfőbb célja a mindennapi társas élet és a fizikai környezet összefüggéseinek feltárása volt. Közvetlen, naturalisztikus megfigyeléseket végeztek (*Midwest Field Station* – Gump, 1990; Norris-Baker, 1999), és sohasem kísérleteztek, mivel szerintük a kérdőívek kitöltésekor, a laboratóriumi feladatok elvégzésekor stb. a vizsgálati személy felhagy természetes tevékenységével, és azt teszi, amit a kísérletvezető kíván tőle (vö. Orne, 1962). A valódi, mindennapi környezetben végzett kutatásokat a pszichológiai laboratóriumi kísérletekével azonos tudományos rangra emelték. Vizsgálati személyeik mindennapi életüket élő hétköznapi emberek voltak, akiknek az életét az antropológiai terepmunkához hasonlóan úgy figyelték meg, hogy maguk a kutatók is beépültek a település életébe. A vizsgálatok fő tárgyát jelentő környezeti egység a viselkedéskörnyezet (*behavior setting*) volt. A viselkedéskörnyezet ciklikus aktivitásmintázatokkal jellemezhető, specifikus időintervallumokon és téri határokon belül megjelenő környezet–viselkedés egység: a színtér, a viselkedés és az idői jellemzők szervezett mintázata (pl. „gyógyszertár a benne folyó viselkedésekkel"). A kiscsoport-környezetekben zajló emberi viselkedés elemzésére kidolgozott barkeri pszichológiai ökológiai elvek jól magyarázzák a csoportviselkedés–helyzet összefüggéseket, például azt, hogy az emberi közösségek a környezeti kényszerekre kollektív módon válaszolnak (pl. a csoport a saját személyi követelményeit úgy illeszti a környezethez, hogy a viselkedéskörnyezetben létező forrásokat a leghatékonyabban használja). A környezetpszichológia kialakulására nagy hatással volt a barkeri ökológiai pszichológia, amelyet alapítója a 60-as évek végétől öko-viselkedéstudománynak (*eco-behavioral science*, Barker, 1969) nevezett. Elméleti szempontból hatott például a moláris környezetkoncepció (Ward, 1977; Ward & Russell, 1981a) kialakulására, módszertanilag pedig az ember–környezet dinamikus kölcsönkapcsolat tanulmányozására (naturalisztikus módszerek). Fontos azonban, hogy az ökológiai pszichológia és a környezetpszichológia intellektuális gyökerei eltérőek: az ökológiai pszichológia a kisebb léptékű társas rendszerek fizikai kontextusban zajló működésének vizsgálatára fejlődött ki a bioökológiai elvek kiterjesztésével, míg a környezetpszichológia elsősorban a lélektan hagyományos területeinek belső elméleti fejlődéséből emelkedett ki (vö. Stokols, 1977; Willems, 1977; lásd még Dúll & Szokolszky, 2006; Szokolszky & Dúll, 2006; Dúll, 2009a). A barkeri rendszert Allan W. Wicker (1981, 1987, 1991, 2002; Wicker & Kirmeyer, 1977; Wicker & King, 1988) Barker egyik tanítványa fejlesztette tovább (részletesen lásd Szokolszky & Dúll, 2006).

Amivel az észlelés ökológiai pszichológiája vitatkozik: az észlelés kognitív, konstruktivista megközelítése

Az 1970-es években a főáramú pszichológia minimalista szemléletű (Stokols, 1990) volt abban az értelemben, hogy a környezetet úgy tekintette (ha egyáltalán foglalkozott vele), hogy az a használók viselkedésére vagy egyáltalán nincs hatással, vagy ez a hatás elhanyagolható (Altman & Rogoff, 1987). Az 1960–70-es években kibontakozó kognitív forradalom (Neisser, 1967, 1976/1984) az embert információfeldolgozó lényként írja le, aki a külvilág diffúz, sokértelmű ingereit a specifikus ingerekre érzékeny érzékszerveivel veszi fel (szenzoros folyamatok, érzékelés). A kognitív pszichológia dualista álláspontja (vö. Michels & Carello, 1981) szerint az élőlény és környezete logikailag (és valójában is) teljesen különálló. A környezet feldolgozhatatlan mennyiségű ingerrel

[23] Az evolúciós és ökológiai gondolkodás a mai napig sok tekintetben átfednek, de az ökológiai problémafelvetés középpontjában nem a szelekció–adaptáció kérdései, hanem az élőlény és az őt körülvevő környezet rendszerjellegű egymásra utaltsága áll (Szokolszky & Dúll, 2006).

árasztja el az észlelőt, akinek érzékelési–észlelési, figyelmi, feldolgozási és tárolási kapacitása korlátozott – vagyis a gazdaságos információfeldolgozás érdekében pszichológiailag szelektálnia kell az ingerek között, és jól strukturált mentális reprezentációkba kell szerveznie azokat. A világ jelentését a környezet önmagukban jelentés nélküli ingereiből, magasabb rendű, kognitív reprezentációs folyamatokon (percepció/észlelés, figyelmi és memóriafolyamatok stb.) keresztül konstruálja az ember. Mivel az észlelés (az ingerek felfogása és értelmezése) a kognitív folyamatokban, „a fejben" történik, a pszichológiai vizsgálat is az élőlényre korlátozódik: a tudományos kísérlet (akárcsak az észlelés) az ingerrel kezdődik és a motoros válasszal végződik, miközben alig vagy egyáltalán nem fordítódik figyelem a tágabb környezeti kontextusra (pl. mit fejez ki az inger, és a válasz mire van hatással). A környezet–ember viszony közvetett, mentális reprezentációra építő kognitív észlelésteóriái szerint tehát a környezet élőlénysemleges (Cutting, 1982), a pszichológiai működések pedig környezetsemlegesek (Dúll, 2007a). Alább (II.7.1 fejezet) látni fogjuk, hogy a geográfia egyes területei gyakran alkalmazzák a kognitív pszichológia eredményeit, az építészet (tervezés) számára azonban a kognitív nézet (hasonlóan a humanisztikus pszichológiához vagy a fenomenológiához) nem sok praktikus használni valót kínál (vö. Philip, 1996).

Az észlelés – mint közvetlen ember–környezet kapcsolat – ökológiai pszichológiája

A kognitív pszichológia a klasszikus behaviorizmussal való szembenállása és a mentális reprezentációk (pl. kognitív térképek) vizsgálata miatt a környezetpszichológia egyik fontos előzménye. Ugyanakkor számos kritikát is kapott az ökológiai szemléletű pszichológusoktól. A kognitív–konstruktív szemlélet – környezetpszichológiai szempontból is jelentős (vö. Gibson, 1991) – alternatívája az észlelés ökológiai pszichológiája (Gibson, 1979), amely az élőlény–környezet dualizmust elutasítva, észlelő–környezet koalícióban, kölcsönhatásban[24] gondolkodik (Shaw & Turvey, 1981). Az ökológiai pszichológiai, közvetlen percepció[25] elmélete (Gibson, 1979) szerint az adott élőlényt annak természetes környezetében kell szemlélni. Az észlelés az egyetlen, fizikailag–biológiailag is jól értelmezhető közvetlen pszichológiai kapcsolat az ember és a környezet között. James Gibson második világháború alatt hadikutatóként végzett vizsgálatai során felismerte, hogy az észlelés addigi elméletei és kutatási eredményei nem írják le megfelelően a valódi környezetek tényleges körülményei között zajló észlelés[26] folyamatát, mert nem fektetnek kellő hangsúlyt sem magának a fizikai környezetnek a megértésére, sem pedig az aktív mozgásnak a környezet észlelésében betöltött szerepére. Az észlelés Gibson szerint nem az élőlényben zajlik – vagyis nem belső, kognitív folyamat –, hanem az észlelő–környezet rendszerben történik. A külvilágból nem ingerek, hanem információ érkezik: gazdag és precíz input (Cutting, 1982, 1987), amit az észlelőnek felvenni (*pick up*) szükséges, külön feldolgozni nem (lásd még Szokolszky & Kádár, 1999; Szokolszky & Dúll, 2006; Dúll, 2007a, 2009a). A tudás nem kognitív, hanem

[24] Ilyen értelemben nincs értelme például „járásról" vagy „látásról" általában beszélni: egyszerre kell megértenünk, hogy *milyen élőlény* (ember) *mivel* (emberi szem) veszi fel *milyen környezetből* (lépcsős bejárat) az adott *információt* (lépcsőfokok meredeksége, textúra stb.) és *milyen mozgásszerv* (emberi láb) útján kivitelezi az *adott mozgás*t (lépcsőn járás) *adott környezeti feltételrendszerben* (adott méretű lépcsőfokokon lépcsőházban) (vö. Böök, 1993; Pijpers & Bakker, 1993; Warren, 1995).

[25] Gibson (1979) szerint az észlelés a környezeti ingerek ökológiai jellemzőinek közvetlen terméke. A környezeti információ strukturáltan tartalmazza az észleléséhez szükséges minden információt, az emberek értelmes ingermintázatokat észlelnek környezetükben, nincs szükség a környezetből hozzánk érkező ingerek értelmezésére, vagyis az észlelő részéről rekonstrukciós és interpretációs kognitív folyamatokra. Közvetlen kapcsolat, teljes reciprocitás van az organizmus és a környezet között: a szervezetet és viselkedését rövid és hosszú távon a környezet alakítja lehetőségei és kényszerei révén és az organizmus ugyanígy formálja környezetét.

[26] Gibson írásai a pszichológiában egyedülállók abban a tekintetben, hogy gyakran mélyebben tárgyalja az élőlény (ember, állat) számára látható ökológiai környezetet, mint például a látás fiziológiáját (Szokolszky & Dúll, 2006).

ökológiai természetű. Mace (1977) sokat idézett gondolata frappánsan mutatja meg a két elképzelés különbségét:[27] ne azt kérdezd, hogy mi van a fejben (ez utal a közvetett észlelésteóriák gondolkodásmódjára), hanem azt, hogy miben van a fej (ez jellemzi a közvetlen percepcióelméletek nézetét az egyed és a környezete kölcsönös egymásra definiáltságáról). Az egyén aktív, sokszempontú explorációt folytat a környezetben, amely során észleli a körülötte levő tárgyak állandó, invariáns tulajdonságát, funkcionális jellegzetességét (pl. keménység, szilárdság vagy forma).

Affordanciák

Az aktív felfedezés fontos az alkalmazkodásban, mivel a környezet különböző funkcionális tulajdonságait, affordanciáit[28] (*affordance,* Gibson, 1977; 1979), vagyis „megengedéseit" (vö. Dúll, 2007a) észlelve képes az egyén „használni" a különböző környezeti elemeket. Néha az affordanciák félretájékoztatnak: ilyenkor megy át az ember csukott üvegajtón (Krampen, 1991; Evans & McCoy, 1998). Építészeti szempontból az affordanciák támogatják a tér- és tárgyhasználatot anélkül, hogy különösebb mentális erőfeszítésre késztetnék a használót (pl. Gibson, 1991; Norman, 1988, 2013). Amikor egy tér, egy épület vagy tárgy funkciói nem olvashatók egyértelműen, akkor affordanciái félre vezetőek (*misaffordances*, Heft, 1997), két- vagy többértelműek, de akár hiányozhatnak is. Egy építészeti példa a téves affordanciaészlelésre: az NNH–ING irodaház járófelületeinek „kialakításánál volt lehetőség egy kis kísérletezésre. A ragasztott acélszerkezetekből készült üveghidak biztosan állnak és könnyedén viselnek akár több száz kilogramm terhelést is. Ezt azonban csak a szakember tudta. Az átlagos használó számára az üveg törékeny, sérülékeny – emiatt veszélyessé váló anyag. [...] Megfigyeltük, hogy a dolgozók óvakodtak az üvegre lépni, inkább választották a falmenti keskeny, kényelmetlen, egyszemélyes közlekedésre is csak alig alkalmas járdaszegélyt [...]. Ahol nincs járdaszegély, az ember rákényszerül a híd használatára. Félve, bizonytalanul haladtak végig a hídon, szigorúan a 2 m széles (három ember egymás melletti közlekedésére alkalmas) járófelület egy vonalán, libasorban. [...] Ha beszélgetés folyt, az a hídhoz érve abbamaradt, a beszélgető felek besorjáztak a libasorba" (Tiba, 1996. 3).

Fontos tervezési és használati szempont, hogy a környezet vagy a tárgy használatának következményeit is tükrözzék az affordanciák (vö. Norman, 1988). A problémás affordanciákból (nem észrevehető bejárat, megbújó lépcső) környezeti stressz származhat, de számos baleset is ezekre vezethető vissza (Evans & McCoy, 1998). Környezethasználati szempontból pedig fontos, hogy a problémás affordanciákkal rendelkező terek, tárgyak negatív érzelmeket (Norman, 2004; 2013), viselkedéses szinten pedig elkerülést, rombolást válthatnak ki az emberekből, vagy intenzív vágyat a „rend" helyreállítására (DeSilvey & Edensor, 2012).

---

[27] Nánay (1997) a komputációs elmélet talaján összeegyeztethetőnek véli az észlelés indirekt és direkt elméleteit.

[28] Az affordancia fogalom egyik előzménye Koffka (az alaklélektan egyik jelentős képviselője) elképzelése a dolgok fiziognómiai kvalitásairól, vagyis „követelményjellegéről" (*demand character*): „Minden dolog megmondja, hogy micsoda. [...] a gyümölcs így szól: 'Egyél meg!'; a víz azt mondja: 'Igyál meg'; a mennydörgés azt mondja: 'Félj tőlem'; és a nő így szól: 'Szeress'. A dolog értéke gyakran szinte világosan a ›dolog arcára van írva‹" (Koffka: *Principles of psychology*, 1935. idézi Gibson, 1971/1974. 533). „A dolgok mozdíthatók, ütögethetők, rázhatók, szoríthatók és hajlíthatók – ezek mind olyan cselekvések, amelyeknek következményei a tárgy tulajdonságairól hordoznak információt" (Gibson, 1988. 20; lásd még Rochat, 1989). Az affordanciák verbálisan a –ható, -hető toldalékkal fejezhetők ki (néha szokatlan nyelvi fordulatként): egy felület lehet „járható", egy tárgy „megemelhető", egy barlang „bebújható", egy tó „úszható" stb. Az affordanciák lehetnek pozitívak vagy negatívak. A tárgyakat felszínükről, alakjukból stb. származó optikai információ ökológiai észlelése útján azonosítjuk, de például az élő–élettelen megkülönböztetése egymástól a mozgás (Cutting & Kozlowski, 1977), az ehetőség (és így tovább) szempontjából is az affordanciák alapján történik (Gibson, 1977). Az affordancia filozófiai értelmezését lásd pl. Scarantino (2003).

II.3. Ember és környezet viszonya: bontakozó érdeklődés a társadalomtudományokban és a pszichológiában

Az 1960-as évek végétől a társadalomtudományokban megnövekedett az érdeklődés az anyagikultúra–kutatások iránt, elsősorban az antropológiában (Berta, 2008) és a régészetben (vö. Dúll, 2015a; Fábián, 2015). A történettudományokban erősödött az a tudományos vélekedés, miszerint az emberi történelem szakaszainak változásai tárgyak, helyek változásainak kontextusában is értelmezhetők (pl. Kubler, 1962/1992). Lewis Binford, a régészet egyik megújítója 1968-ban így fogalmazott: „A kultúra maga nem más, és főképp nem több, mint a környezeti hatásokra adott válaszok összessége" (idézi Bedő, 2004. 2). Binford szerint kulturális alrendszerek és a biológiai változások egymástól való kölcsönös függésének lényegi szerepe van az egyén fizikai és társas alkalmazkodásában: „szisztematikus kapcsolatot tételezünk az emberi szervezet és a környezete között, amelyben a kultúra a közvetítő változó" (Binford 1962. 218, idézi Lerner, 1994. 59). Binford szerint a régész a teljes ember–környezet rendszert elemzi, a totális kulturális rendszert, amelyben szerinte a teljes emberi biológiai működés is benne van a tárgyi–kulturális[29] környezettel kölcsönhatásban. Így „az emberi termékeknek az a valódi értéke, hogy mindazt elmondhatják nekünk a kulturális rendszerről, amit többé nem figyelhetünk meg" (Lerner, 1994. 59). A régészet számára is fontos a tudományközi együttműködés, a nyitás a lehetséges társtudományok – így a pszichológia – felé (Dúll, 2015a): a „nyelvész, a pszichológus, a szociológus, aki a saját társadalmát vizsgálja, tudását bizonyos szinten visszavetítheti korábbi társadalmakra. […] a régészet feladata olyan kérdések megfogalmazása, amelyek a bármely tudományágtól érkező információk összességét felhasználva kutatják az egykori társadalmak jellegét, szerkezetét, változásait. A természettudományok segítségével fel lehet tárni, hogy milyen jellegzetességei vannak egy lelőhelynek vagy egy régészeti kornak. A régésznek azonban az is a feladata, hogy feltegye a kérdést: hogyan volt, miért volt, vagy hogyan változott és miért változott meg valami. Ilyen módon a régészet mégiscsak a társadalomtudományokhoz tartozik" (Bedő, 2004. 89). Ehhez kapcsolódóan a múzeum koncepciója (vö. Binni & Pinna, 1980/1986) is jelentős átalakuláson megy át (Shelton, 2006; Berta, 2008; Vásárhelyi, 2009; Frazon, 2011), környezetpszichológiai értelemben is (lásd Dúll, 2010a, 2015e). A múzeumok és a környezetpszichológia együttműködésének szükségességére hívja fel a figyelmet Vasáros (2010), valamint Puczkó és Rátz (2011).

A személy–környezet kapcsolat kezelése, illetve egyáltalán, létének elismerése tehát változó volt és ma is az a társadalomtudomány történetében. A képlékeny megközelítés általánosságban gyakran tárgyalt a filozófiában (pl. Lombardo, 1987; Thompson, 2003), a tudománytörténetben (Carrithers, Collins, & Lukes, 1985), és a pszichológia területén is (Pléh, 1992, 2010a; Dúll, 2001, 2009a; Szokolszky, 2002). A pszichológia alakulásának folyamatában, „ahogyan történeti fejlődése során a pszichológia részterületekre bomlott, úgy alakították ki az egyes területek ide vonatkozó fogalmi rendszerüket. Másként értelmezték, másként definiálták elméleti és műveleti szinten a környezet fogalmát például a fiziológiai pszichológiában, a fejlődéslélektanban, a szociálpszichológiában, a klinikai lélektanban, vagy az 1960-es évek közepétől megerősödő

[29] Binford háromféle ember által előállított tárgyat, műterméket (tárgyak, helyek) különböztet meg (lásd Lerner, 1994): (1) a technómiai *(technomic)* tárgyak közvetlenül részei a megküzdésnek a környezettel (fegyverek, edények, lakóhelyek stb.), (2) a kulturális rendszer társas alrendszerébe tartoznak a szociotechikai *(socio-technic)* termékek, amelyek lehetővé tették a közösség tagjai számára a hatékony együttműködést (pl. munkaeszközök, közös munkaterek), és (3) az ideotechnikai *(ideo-technic)* termékek a törzsi, csoportos, családi és egyéni térhasználat terei (pl. kultikus tárgyak, helyek), amelyek a kulturális rendszer ideológiai–gondolati alrendszerét jelenítik meg.

kognitív pszichológiában és környezetpszichológiában. Természetesen adódtak ehhez a tartalmi széttöredezettséghez a metaelméleti orientációból fakadó felfogásbeli különbségek: a különböző iskolák emberképe egyben különböző környezetképet is jelent" (Szokolszky & Dúll, 2006. 9). A 70-es évekig a főáramú pszichológiai elméletek szerint az emberi működéseket személyen belüli, intraperszonális jellemzők (pl. személyiségvonások, temperamentum), és személyközi, interperszonális folyamatok, valamint a szocializáció határozzák meg. A pszichológiában ekkoriban teljesen elfogadott volt a vonásmegközelítés, miszerint az elemzés egységét a személyek stabil pszichológiai tulajdonságai (pl. introverzió – extraverzió) jelentik (vö. Carver & Scheier, 1988/2001; Little, 1987). A korszak jellemző megközelítése szerint az esetleges változások jellemzően előre meghatározott belső folyamatok során zajlanak le, például a személy eléri a következő fejlődési fázist – a változás forrása belső, a környezettől gyakorlatilag független (Little, 1987).[30] A pszichológiára is jellemző volt tehát a 20. századi „naiv humanizmus, amely a személyeket anyagi kultúrájuk kontextusán kívül, illetve az abból fakadó kényszerektől függetlenül képzeli el, és ezáltal létrehoz egy dichotómiát az emberek és a tárgyak között" (Miller & Tilley, 1996, idézi Berta, 2008. 34).

Alább röviden és a teljesség igénye nélkül bemutatok néhány elképzelést a környezet–ember viszonyról, részben a pszichológián belül, részben más nézetrendszerek területén. A környezet-pszichológiában – érdekes módon – tudomásom szerint nem született még tudománytörténeti monográfia a tárgyban.

Felmerül az igény a fizikai környezet és ez emberi viselkedés kapcsolat megértésére

A környezetpszichológia előzményei az 1950–60-as években bontakoztak ki (lásd Dúll, 2001, 2009a). Részben az addigra általánosnak tekinthető instrumentális környezetviszonyulás (Stokols, 1990) eredményeként, vagy inkább visszacsapásaként, számos kis- és nagyléptékű környezeti probléma tudatosult a mindennapi emberekben és a szakemberekben, azzal a felismeréssel együtt, hogy ezeknek a gondoknak (nem ritkán katasztrófahelyzeteknek) az előidézésében, fenntartásában és így a megoldásában is nagy szerepe lehet a humán tényezőknek, vagyis legalábbis részben pszichológiai problémák.

II.3.1. A környezetpszichológia kialakulása előtt: instrumentális környezetszemlélet

Az instrumentális környezetszemlélet (Stokols, 1990) az ember környezet felé irányuló cél–eszköz orientációját jelenti: eszerint a fizikai környezet nem más, mint az emberek számára fontos viselkedéses és gazdasági célok elérésének eszköze. Ezt a szemléletet sok tekintetben fellelhetjük a korszak pozitivista viselkedéstudományában (Kaye, 1975; vö. Franck, 1987), valamint tárgy- (pl. Read, 1953/1964) és téralakítási gyakorlatában is (vö. modern mozgalom, pl. Stam, 1929/1975;[31] Le Corbusier, 1929/1968; vö. Sancar, 1994).

[30] A kezdeti szakaszban a környezetpszichológusok szintén kidolgoztak vonásalapú személyiségelméleteket (vö. Mischel, 1968; Little, 1976) a környezethez való viszonyulás leírására, például arousalkeresés (Mehrabian & Russell, 1973), ingerkeresés–arousabilitás (Mehrabian, 1977), amiket aztán empirikus kutatásokban teszteltek (pl. Winkel, Malek, & Thiel, 1969).

[31] „Ahogy lakásunk tárgyainak életünket kell megkönnyíteniük, ugyanúgy a helyiségek és lakások is bennünket szolgálnak. Legyenek segítségünkre az életben, támogassanak, fokozzák teljesítő-képességünket. Szobánk mérete igazodjék az ember méreteihez, lelki és fizikai szükségleteihez. Tegyék lehetővé mind az életfolyamatok természetes egymásutániságát, mind a napi munka kipihenését" (Stam, 1929/1975. 263–264).

II.4. Építészet és pszichológia kapcsolata

Ugyanakkor a második világháború után hatalmas mértékű építési és rekonstrukciós feladatok adódtak. A társadalmi folyamatok összetettsége a háborút követően progresszíven növekedett.[32] Az építészettudomány[33] szembesült ezzel, és felismerte, hogy az épületekkel és a terekkel, városokkal[34] kapcsolatos követelmények árnyaltabban lettek az addigiaknál.[35] Megjelent például az igény az egyedülálló épületek helyett épületegyüttesek építésére, ami tovább növelte a (sokszor tömegnyi) ismeretlen felhasználó szimbolikus és valós távolságát az építésztől (Zeisel, 1981). Paradox módon ezek a hatalmas épületegyüttesek a használatot illetően gyakran specializáltabbak voltak az egyéni épületeknél (Heimstra & McFarling, 1974). Mindez azt is tudatosította az építészekben és a velük (Észak–Amerikában) egyre inkább együttműködő pszichológusokban, hogy a környezetalakítás nem pusztán környezetszakmai és intuitív folyamat – a pszichológiai és egyéb társadalmi tényezőket minden fázisban érdemes komolyan venni és szakszerű, az adott szakmához (szociológia, antropológia, pszichológia stb.) kötődő, érdemi módon bekalkulálni (Canter, 1984, 1990; Sime, 1986; Lawrence, 1983a, 1995). Az építészekkel együttműködő pszichológusok eleinte – a főáramú pszichológia szemlélete szerint – a tényleges vagy potenciális használók épületekre adott reakcióit regisztrálták és mérték (lásd Bell, Fisher, Baum, & Green, 1990), tehát az épített környezet használatának értékelő szakaszát kívánták aktívabbá tenni a tervezési folyamaton belül. Módszertani szándékaik ehhez illeszkedtek: sztenderd, a tervezésben később könnyen használható értékelő eszközöket akartak kifejleszteni. Ez a törekvés azonban zsákutcának bizonyult – a 70-es években az addig végzett pszichológiai munka technikai–technológiai orientációját nyomatékosan kritizálva kibontakozott az építészetpszichológia új szemlélete (Canter & Lee, 1974; Groat & Després, 1991; Lang, 1987, 1988). A korszerűbb szellemben született tanulmányok hangsúlyozták, hogy a pszichológia nem csak a tervezésben fontos, hanem a kész épület pszichológiai hatásaival is számolni kell. E szemléleti változások eredményeként felülvizsgálták az addig elfogadott környezeti/építészeti determinisztikus nézetet (Lee, 1971; Franck, 1984, 1987; Hillier, Burdett, Peponis, & Penn, 1987) és kezdett ennek a helyébe lépni egy interaktívabb szemlélet az ember és az épített környezete kapcsolatát illetően.

---

[32] Az 1960–70-es években az USA és a nyugat-európai országok gyors ütemű és nagy arányú fejlődése volt az a pszichológián kívüli helyzet, amely megkívánta és lehetővé tette, hogy a nagy volumenű társadalmi és ökológiai–környezeti problémák megértéséhez a kutatók együtt hívják segítségül a geográfiát, az építészetet, az antropológiát, a szociológiát, a pszichológiát, és általában véve, a társadalomtudományokat (Bell, Fisher, Baum, & Green, 1990; Bonnes & Secchiaroli, 1995; Dúll, 2001). A fejlődés e tekintetben kétirányú volt: egyrészt az egyes tudományokon belül kialakultak olyan területek, amelyek fő témájuknak az ember–környezet viszonyt tekintették, másrészt ezek a területek előzményként és inspirációként, manapság pedig inter- és transzdiszciplináris kapcsolódási lehetőségként is szolgálnak a környezetpszichológia számára.

[33] Mivel a környezetpszichológia mind az építészetteoretikusokat, mind a gyakorló építészeket potenciális partnernek tekinti, és ebben az értekezésben – a pszichológusokon túl – mindkét szakmai csoportot meg kívánom szólítani, munkámban az építészetelméletre és az építészeti gyakorlatra egyaránt az építészet vagy az építészettudomány szót használom, nem különítem el az építészetelmélet fogalmát az építészettől.

[34] Az építészetet és az urbanisztikát gyakran egyaránt építészetnek nevezem ebben az értekezésben, egyetértve Alföldy (2010. 7) szavaival: „Az urbanisztika az építészettől eltérő síkokon mozog, de vannak közös metszetek. A város az emberek együttélési formája és helye, a természet része, élő organizmus közel 5000 éve, életét, fejlődését vagy bukását külső és belső kapcsolatai, a kölcsönhatások határozzák meg. [...] A kölcsönhatások különféle épületekben, építészeti alkotásokban nyertek és nyernek formát, ezek a házak, templomok, terek – külső-belső terek – jelenvalóvá tett színhelyei a közösség összekapcsolódó életének. Tehát a város nem ›műalkotás‹, hanem az időben megjelenő, majd elmúló építészeti alkotások és környezeti–társadalmi kölcsönhatások eredménye, és pixelszerűen kerülnek egymás mellé a városok fizikai terében. Az építészeknek ebben a bonyolult és több szereplős játszmában az a feladatuk, hogy az egymás mellé kerülő épületek tudjanak többletjelentést hordozó együttessé összeállni."

[35] Vö. Jacobs (1961, 1970).

Építészetpszichológia, környezetpszichológia

A környezetpszichológia kialakulását alább (II. 9 fejezet) részletesen áttekintem. Most felvázolom az építészetpszichológia keletkezését és bemutatom az építészetpszichológiai szemléletmódot. Az értekezésben később már nem foglalkozom célzottan az építészetpszichológiával, inkább a tágabb értelemben értett környezetpszichológia szemléletmódjáról, eredményeiről lesz szó.

A környezetpszichológia (*environmental psychology*) és az építészetpszichológia (*architectural psychology*) elnevezéseket gyakran még a szakemberek is szinonimaként használják. A jelen értekezésben – amely elsősorban a környezetpszichológia és az építészet lehetséges kapcsolódásairól szól – építészetpszichológiának tekintem azt a interdiszciplináris irányultságú, ám elsősorban mégis építészeti hangsúlyú mozgalmat, amely a várostervezés és a pszichológia összekapcsolódásával az 1950-es évek táján indult el az Egyesült Államokban[36] (Moore, 1987), elsősorban Kevin Lynch (1960) munkája nyomán, majd a 70-es években teljesedett ki a pszichológia és a várostervezés közötti sokrétű interdiszciplináris együttműködésében részben az USA-ban, részben Európában, Nagy-Britanniában (Canter, 1972, 1984; Canter & Lee, 1974; Canter & Donald, 1987) és Svédországban (Küller, 1987). Az építészetpszichológiát részben a századelő modern mozgalmai inspirálták (vö. Groat & Canter, 1979; Groat, 1982; Lang, 1991), részben pedig az erősödő igény, hogy az építészetnek szükséges és hasznos együttműködnie a társadalom- és történettudományokkal, különösen a pszichológiával (Bechtel, 1970; Bonnes & Secchiaroli, 1995; Dúll, 2005, 2009a). Az építészetpszichológia – nevéhez hűen – jelenben létező vagy már csak külső reprezentációk formájában (pl. térkép, leírás, festmény) hozzáférhető, illetve virtuális építészeti alkotások, „termékek" (épületek és épületrészletek, pl. homlokzatok, épületek stílusjegyei, utcák, terek, parkok, városnegyedek, lakótelepek, településszerkezet stb.) pszichológiai megismerésével, megértésével, leírásával és hatásvizsgálatával foglalkozik.

A környezetpszichológia – nézetem szerint – ennél tágabb terület: egyének, csoportok és a szociofizikai épített és természeti (vö. Dúll, 2001, 2009a), valamint a virtuális környezet közötti tényleges kölcsönhatás, tranzakcionális viszony tanulmányozása. A környezetpszichológia lélektani kérdéseket fogalmaz meg, vizsgálatai módszerei számos más tudományterületről származnak, de válaszai a feltett kérdésekre ismét pszichológiaiak – inter-, illetve újabban transzdiszciplináris területnek (a témára a II.15 fejezetben visszatérek) tekinthető. A környezetpszichológia egyik alapítója, Daniel Stokols 1995-ben feltette a kérdést: mivel vizsgálati célfelülete az ember–környezet kapcsolat, a főáramú pszichológia szempontjából szokatlan és sokak szerint nehezen integrálható a pszichológiai témák közé, és a környezetpszichológiát számos nem pszichológus (építész, geográfus stb.) műveli, vajon pszichológia-e egyáltalán a környezetpszichológia, vagy kialakulóban van-e egy önálló multidiszciplináris tudományterület? És ha a pszichológiához tartozik, nem fog-e egyszerű, „a környezet fontos"–szemléletként feloldódni a pszichológiában? Kicsit több mint két évtized elteltével (az értekezés menetében némileg előre szaladva) a kérdésre – mind a nemzetközi, mind a hazai trendeket látva – az az összetett válasz adható, hogy az ember–környezet tranzakció mint szemléleti és vizsgálati terület megerősödött és differenciálódott. Az ember és környezete pszichológiai kapcsolata mára jól definiált problémakör, amit – többek között – meg lehet közelíteni ember–környezet tudományként (pl. Jodelet, 1987), társas ökológiaként (Binder, 1972), környezetpszichológiaként (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970b), sőt, egy itthon általam kialakított új szemléletmóddal, környezeti kommunikációként (Dúll, 2009b, 2014a – lásd II.12 fejezet) is. A részterületeket,

[36] Philip (1996) szerint az építészetpszichológia Nagy-Britanniában indult, egy irodaház vizsgálatával.

megközelítéseket a környezetpszichológia különböző szakaszainak bemutatásakor (II.10, II.14 és II.15 fejezetek) áttekintem. „Bármelyik irányból közelítünk az ember–környezet relációhoz, alapkoncepció, hogy nem elégséges és nem is lehetséges egymástól elszigetelten megértenünk a környezet egyénre gyakorolt pszichológiai hatását (ami a ›hagyományos‹ lélektan egyik lényeges témája), illetve azt a folyamatot, ahogyan az ember alakítja környezetét (vagyis pl. az építészetpszichológia egyik kulcskérdését, a tervezés problémáját). A személy-környezet tranzakciók során az egyének/csoportok megváltoztatják a környezetet, és egyúttal viselkedésük, tapasztalataik, észlelésük stb. megváltozik a környezet által. Ezért beszélünk ›aktív környezetről‹, amely fogalom túlmutat mind az építészeti/környezeti, mind a pszichológiai determinizmuson: a környezet és az ember bonyolult kölcsönhatásban létezik" (Dúll, 2009a. 306).

Építészeti tervezés és környezetpszichológia

A használók és a környezet viszonyát tekintve a szociofizikai környezet kialakítása és fenntartása vagy épp átalakítása, megszüntetése során gyakorlatilag minden fázisban szerephez juthat a környezetpszichológia, és az építész tervezőgondolkodásának explicit és implicit folyamatait is segítheti a környezetpszichológiai tudás. Canter és Lee (1974) klasszikus programadó tanulmányukban kiemelik, hogy (1) a pszichológiai folyamatok figyelembe vétele nélkül a tervezés inadekvát lehet, és (2) az épületek megvalósulása után szükséges azok funkcionális megfelelésének pszichológiai úton történő meghatározása mind részleteiben, mind összességében. Azt már én teszem hozzá, hogy az persze megfontolandó, hogy jelen esetben pontosan mit értsünk funkcionális megfelelésen – ez korántsem a 3F-nek (*form follows function*,[37] a forma a funkció függvénye – lásd részletesebben II. fejezet *Típus* című alfejezetében) való mechanikus megfeleltetést jelenti, inkább a pszichológiai személy–környezet összeillést (lásd II.14.1 fejezet) kell ez alatt értenünk. Canter és Lee szerint a tervezést célszerű nem csak szakmai, intuitív folyamatként kezelni – a lélektani és egyéb társadalmi tényezőket minden fázisban érdemes bekalkulálni, mivel a pszichológia három aspektus részletes leírásával tudja támogatni a környezettervezést: fel tudja tárni (1) az emberek aktivitását, cselekvéseiket (mi, hol, hogyan történik és milyen változások tudnak bekövetkezni), (2) a környezeti értékeléseket a tervezők és a felhasználók körében, és magát (3) a viselkedés–környezet kapcsolatot. A pszichológia tehát gyakorlatilag az építész munkájának legtöbb fázisában segíthet (Canter & Lee, 1974): (a) a tervkialakítás szakaszában, ahol az általánosan érvényes pszichológiai elveket, törvényszerűségeket (pl. a térészlelés vagy a társas interakciók szabályai) is figyelembe kell venniük az építészeknek, (b) a specifikáció fázisában: a legtöbb fizikai környezeti aspektus és a pszichológiai jelenségek közötti kapcsolat (pl. a tér érzelemkiváltó jellege és a térben folyó kommunikáció kapcsolata) specifikusan feltárható. Végül (c) az értékelés szakaszában: a megnyilvánuló (vagy feltételezhető) pszichológiai hatások elemzése szükséges annak érdekében, hogy feltárjuk és kijavítsuk a meglévő környezetek nem megfelelő tulajdonságait, illetve megértsük a megfelelően működő terek sajátosságait, és mindezt felhasználhassuk a jövőbeli környezetek kialakításakor. Ily módon szolgálhat a pszichológia hídként a konkrét, operatív problémák és a működő megoldások között, és nemcsak a megszokott esztétikai–vizuális nézőpontból (Fitch, 1965/1998; Wohlwill, 1976; Lang, 1992; Nasar, 1992), hanem tekintetbe véve az épület használóinak szükségleteit és elvárásait, mindenek fölé helyezve az épített környezet ezeknek való környezetpszichológiai értelemben vett funkcionális megfelelését (Zeisel, 1981).

[37] A mondás Louis Sullivan építészhez kötődik. A 20. századi modernista építészet és az ipari dizájn egyik alapelve.

Egy másik gondolatmenet (Lang, 1987, 1991; Groat & Després, 1991) szerint az építészet-pszichológia két úton segítheti az építészetet: egyrészt procedurális úton,[38] vagyis a tervezés fejlesztése útján (a használók bevonása a tervezésbe – a részvételi tervezést a II.16 fejezetben tárgyalom –, a kommunikációs és döntési folyamatok feltárása és a jó gyakorlatok támogatása stb. – vö. Loh & Norton, 2015), másrészt szubsztantív módon, ami a viselkedéskutatók által nyert „hasznos adatok" (pl. hogyan hat a dekoráció ablakkal rendelkező és ablak nélküli irodákban, Heerwagen & Orians, 1986) közvetlen felhasználását jelenti a tervezésben és a környezetalakításban.

Az építészetelmélet gyakran egyben normatív elmélet (Lang, 1988) is, vagyis felfogható olyan leírások és magyarázatok összességeként, amelyek arról szólnak, hogy mi a jó építészet, milyen attitűdökkel rendelkezik a jó építész, és hogyan kell az építészeti gyakorlatot jól megvalósítani. A környezetpszichológiai kutatás segíthet operacionalizálni és bemérni, megvizsgálni és finomítani a tényleges környezeti kontextusban ezeket a normákat, értékeket. A tervezési gondolkodás pszichológiailag értelmezhető[39] úgy, mint háromféle, bonyolult mintázatba összeszövődő mentális aktivitás mintázata (Tzamir & Churchman, 1984): (1) cél–színtér aktivitás, ami a tényleges tervezési feladat szakmai megoldása, vagyis a probléma meghatározását és a tervezés tartalmi, kvalitatív és kvantitatív specifikációit jelenti – ennek során dönti el a tervező, hogy az épület hogy fog kinézni, milyen lesz a szerkezete, milyen szükségleteket fog kielégíteni, és mindezt hogyan önti fizikai formába. (2) Problémamegoldó aktivitás: a tervezési problémák megoldási alternatíváinak megtalálása és kidolgozása. Ebben óriási szerep jut – a szaktudáson kívül – számos pszichológiai mechanizmusnak. Csak néhány példát említve: lényeges a tervező kreativitása, intelligenciája, intuíciója, képzelete, vagy éppen bizonytalanságtűrése. (3) Értékelő aktivitás: ennek lényege a kritikai gondolkodás, amelynek során a felvetődött megoldások, elképzelések, szimulációk alkalmazhatóságát kell megítélni. Itt csatolódik vissza a tervezés a cél–színtér aktivitás valóságához. Ebben a fázisban különösen kitüntetett a kommunikáció szerepe.

Ezeket a folyamatokat felfoghatjuk általános gondolkodási, döntési, értékelő, problémamegoldó mechanizmusként – ekkor is szerepe lehet a pszichológiának az építészeti gondolkodás megértésében és támogatásában, hiszen ezekről a mentális folyamatokról régóta számos általános, szociál- és munkapszichológiai, és egyéb szakterületi ismerettel rendelkezünk. A környezetpszichológia kialakulásával egy időben azonban elkezdődött ezeknek a működéseknek a környezetpszichológiai–kontextuális keretben történő átértelmezése is, ami kifejezetten segítheti például a tervezői kreativitás (Buttimer, 1983; Atamewan & Ebong, 2014) megértését és ezen keresztül fejlesztését.

A környezetpszichológia mint alkalmazott tudomány az építészeti tervezés partnere lehet. Alapvető „tézise, hogy az épített/természeti/virtuális helyszínek és használóik kölcsönkapcsolatban állnak, vagyis *szociofizikai környezetek*ről beszélünk: az emberi viselkedés nem érthető meg annak környezeti kontextusa nélkül és fordítva, a tárgyak, a helyek pszichológiai jelentéssel bírnak. Ennek a kölcsönkapcsolatnak a megértése és figyelembe vétele segíti és gazdagítja az építészeti tervezést és árnyalt szempontokat nyújt a környezetkialakításhoz. Mivel a környezetpszichológiai szempontú építészeti tervezés a *helyek és használóik közötti viszonylat* tervezése is, ilyen módon számos – a környezetpszichológiai szemlélet hiányában rejtetten maradó – térhasználati folyamat (pl. tájékozódás, kommunikáció) is tervezhető. Az így kialakított terek a kutatások szerint mind emberi, mind a környezeti szempontból kielégítőbben működnek: jobban

[38] A 70-es években jelent meg a viselkedéstudományi alapú normatív tervezéselmélet(ek) kidolgozására irányuló törekvés, aminek az egyik legjobb példája Rapoport (1977) építettkörnyezet–elmélete.

[39] Az építészeti tervezésről tudomásom szerint nem született átfogó környezetpszichológiai elemzés. Az értekezésben idézett tanulmányokon kívül érdekesek még Abbott (2005) és Beauregard (2012) gondolatai is.

támogatják a helyhasználók viselkedését (könnyebb a tájékozódás, hatékonyabb a tanulás és az oktatás, tartalmasabbak a társas érintkezések stb.), és maguk a helyszínek is nyernek ezzel: csökken a rombolás, gyakoribb a spontán karbantartó viselkedés stb. Mindez azt eredményezi, hogy az emberekben nő az adott hely iránti lojalitás és megnő a helyszín vonzereje, presztízse" (Dúll, 2013a. 5 – kiemelés az eredetiben).

(Környezet)pszichológia oktatás az építészképzésben?

A pszichológiaoktatás szükségességéről az építészképzésben a nemzetközi szakirodalomban megoszlanak a vélemények. Van, aki választható szükséges extrának (Philip, 1996) tartja. Mások (Tzamir & Churchman, 1984) lényegi elemként javasolják az építésképzésben az etikával együtt; szerintük az oktatásban teremthetők meg az etikus építészi munka alapjai és az etikus együttműködés más szakmákkal, például a környezetpszichológusokkal. Mazumdar (1992, 1993) amellett érvel, hogy pszichológia oktatása a kulturális tudatossághoz szükséges az építészképzésben.
Kunszt György és Kapy Jenő az MTA Társadalomkutató Központjának *Magyarország az ezredfordulón* című sorozatában az építészet helyzetét áttekintő, *Épített jövőnk*[40] címmel megjelent fontos összegző és értékelő könyvben hangsúlyozzák – a filozófia, a szociológia és a néprajz / kulturális antropológia (vö. Lawrence, 1989; Kapy, 2006) oktatásának szükségessége mellett –, hogy „a környezetpszichológia oktatása elengedhetetlenné vált az építészoktatásban" (Kunszt & Kapy, 2004. 74). Így érvelnek: „Építészetelméleti írások közvetlenül vagy közvetetten folyamatosan hivatkoznak a szociológia, a politológia, a közgazdaságtan, a kísérleti pszichológia és a kommunikáció-elmélet nagy egyéniségeinek munkáira. Gondoljuk el például, hogy csak a környezetpszichológia mekkora pályát futott be az utóbbi években Magyarországon! Meg kell említeni a Dúll Andrea és Kovács Zoltán szerkesztette *Környezetpszichológiai Szöveggyűjteményt* (Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998) [...]. A környezetpszichológia a környezetnek az emberre gyakorolt hatását vizsgálja (fontos, hogy nem laboratóriumi körülmények között), és ezen vizsgálatok eredményei lassan hozzáférhetővé válnak magyar építészek számára is" (Kunszt & Kapy, 2004. 77 – kiemelés az eredetiben). A kísérleti és a környezetpszichológia eredményeire szükség van az építészetben is, hiszen „[...] az ember nincs egyedül a térben, sőt maga is számtalan pszichikai minőségben és relációban van jelen". A pszichológia segíthet abban, hogy az építész tudja mérlegelni az építészeti beavatkozás „hasznát és kárát", ne avatkozzon be mások életébe mérlegelés nélkül (Kunszt & Kapy, 2004. 74).

A tapasztalatok szerint az interdiszciplináris, építészet és pszichológia együttműködésére aktívan építő építészeti és környezetpszichológia kurzusok oktatási, szakmaszocializációs és tervezési értéke igen nagy (Romice & Uzzell, 2005;[41] Dúll, 2013a; Pálfy, 2013; Dúll & Pálfy, 2014).

---

[40] *Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián* (sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc). *XV. Épített jövő* (programvezető: Finta József). Köszönöm Bagdy Emőkének, hogy megajándékozott a kötet egy példányával.

[41] A szerzők egyetemi oktatók, akik egy egyetemközi (*University of Guildford, Surrey* és *University of Glasgow*) interdiszciplináris *community design studio*-t hoztak létre, amelyben építész- és pszichológushallgatók dolgoztak közösen egy kurzus keretében Glasgow egyik belterületének (*Rovenhill*) megújításán. A projekt sikeres volt, és számos fontos tapasztalatot hozott szakmai és kommunikációs szempontból is (Romice & Uzzell, 2005). A kommunikációs megfontolások kiemelten kezelendők a később a jelen értekezésben is tárgyalt transzdiszciplináris együttműködések esetében (vö. pl. Stone, 2013).

Környezetpszichológia oktatás az építészképzésben – hazai tapasztalatok

Saját hazai tapasztalataim – az együttműködő építészkollégákkal együtt – nagyon kedvezőek a környezetpszichológiának az építészképzésben betöltött szerepével kapcsolatban.

A posztgraduális építészképzésben a BME Építőművészeti Doktori Iskolájában 1996 óta[42] oktatom kötelező tárgyként a környezetpszichológiát, amely választott tárgyként gyakran szerepel az építész DLA–szigorlatokon, és egyre inkább jelen van az értekezésekben is. A környezetpszichológia bekerülése az építőművészeti doktori képzésbe közös[43] témavezetéssel egy észlelés- és építészetpszichológiai DLA–disszertációt (Losonczi, 2014) is eredményezett (az építészkolléga jelenleg az MTA posztdoktori ösztöndíjasa vezetésem alatt az ELTE-en, témája továbbra is az építészet és az észleléspszichológia viszonya – ennek a témának a kutatására egy kutatócsoportot hozott létre az ELTE Pszichológiai Intézetében, amelyet közösen vezetünk), és számos rövid- és hosszú távú együttműködést alapozott meg a posztgraduális képzésben részt vevő építészkollégákkal a képzés keretein belül,[44] és kívül[45] egyaránt.

Az építészeti és a pszichológiai posztgraduális képzések szerves kapcsolatát jelzi, hogy egy másik, környezetpszichológiai és építészeti gondolkodást ötvöző disszertáció is készül az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolájában (Környezetpszichológiai modul) közös építészi és környezet-pszichológusi témavezetéssel, és jelenleg végzi környezetpszichológiai tanulmányait ugyanott egy építészmérnök–színdinamikai szakmérnök is, aki értekezését a panelszínezés témájában írja.

Ugyancsak része a környezetpszichológia a BME Urbanisztika Tanszékén működő önkormányzati főépítész szakmérnöki képzésnek. A BME korábban meghirdetett, azóta megszűnt Orvosbiológiai Mérnökképzésében (újabban Egészségügyi mérnökképzés[46]) is folyt környezetpszichológiai oktatás, az általam akkoriban oktatott általános pszichológiai tárgy keretein belül.

Az alapképzésben a BME Lakóépülettervezési Tanszékén a komplex tervezés tárgyat évek óta környezetpszichológiai konzultációval kísérem (Dankó Zsófia és Jancsó Miklós építészekkel közösen). A BME Urbanisztika Tanszékén a képzés szerves része a környezetpszichológia. 2009–16 között a Tanszéki terv 1. és a Tanszéki terv 2. tantárgyak keretében minden félévben a hallgatók komplex módon foglalkoztak közterek tervezésével: a tervezési–tanulási folyamatot építészek (Pálfy Sándor, Varga Imre, és tanszéki PhD/DLA–hallgatók) és környezetpszichológus (Dúll Andrea) is segítették/segítik. A Tanszéki terv 1. nagyobb közterületi rendszerekkel foglalkozik. A Tanszéki terv 2. egy adott városi köztérre fókuszál. A kurzusok fontos síkja a folyamatos környezetpszichológiai konzultáció, amely a tér megismerésétől kezdve végigkíséri a tervezési folyamatot egészen a tervek értékeléséig. 2010 és 2012 őszén például a BME campusaira

---

[42] Köszönöm Pléh Csabának, hogy 1996-ban ajánlott engem a környezetpszichológia tárgy oktatására a BME Építőművészeti Doktori Iskolájába.

[43] Losonczi (2014), társtémavezetők: Pálfy Sándor és Dúll Andrea.

[44] *Illeszkedés és újítás 2011*: Budai Vár, Szent György tér (Csíki, Dombóvári, & Tánczos, 2011); *Közösség és építészet 2012* (Szabó, 2012); *MENZA Projekt 2016* (Budapest Főváros XII. Kerület Hegyvidék Önkormányzata, BME Építészmérnöki Kar Építőművészeti Doktori Iskolája és Moholy-Nagy Művészeti Egyetem együttműködése) – kutatásvezető: Somogyi Krisztina, környezetpszichológus tanácsadó: Dúll Andrea. Lásd Somogyi (2016); Balázs, Beke, Ónodi, & Radnóczi (2016); Biri, Bordás, Giap, & Ilyés-Fekete (2016); Lassu, Máthé, Tóth, & Weiszkopf (2016); Skaliczki, Soltész, Stein, & Szabó (2016).

[45] *REPLAN: Innovatív megoldások a városi lakásproblémákra* (lásd Gerőházi, Hegedüs, Perényi, & Szemző, 2015) – 6. projekt: Közösségi lakhatás a belvárosban – Belső-Erzsébetváros (csoportvezető: Jancsó Miklós, környezetpszichológus konzulens: Dúll Andrea – lásd http://epiteszforum.hu/replan-6-csoport; utolsó látogatás: 2016. 11. 22.); „Közösségi lakóhelyek, avagy a co-housing modell" (lásd: http://www.humusz.hu/hirek/co-housing-kozossegi-elet/20687; http://www.mek.hu/index.php?link=Kozossegi_lakohelyek__avagy_a_co_housing_modell (mindkét link utolsó látogatás: 2016. 11. 22.).

[46] https://www.vik.bme.hu/kepzes/mesterkepzes/jelentkezes/353.html (utolsó látogatás: 2016. 07. 06)

dolgoztak ki környezetpszichológiai szempontból is átgondolt (vö. Dúll, 2013a) terveket a hallgatók (lásd Deigner, 2010; Monory & Polyák, 2013). „A campus téma és a hallgatók nagyfokú érzékenysége a környezetpszichológia hívószavait programszintre emelték a félév során. Az öt terv mindegyike környezetpszichológiai indíttatású, ami két szempontból is jótékonyan hatott a félév eredményére: egyrészt tükrözi az egyetemi hallgatók szubjektív véleményét a campus jelenlegi állapotairól, illetve az elvárásait a lehetséges megújulással szemben, másrészt tervezési programul szolgálhat egy későbbi, ›élesben‹ való tervezéshez, olyan megközelítésben, ami a közterület tervezés hazai gyakorlatának ma még nem sajátja" (Pálfy, 2013. 1). 2007 óta a környezetpszichológia (előadó/konzulens: Dúll Andrea) esetenként jelen van az Alkotóhét[47] programjában is. A jelen értekezésben bemutatott Első vizsgálat (*A szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása* – III. fejezet) egy része Szabó Julianna építész (BME Urbanisztika Tanszék) inspirálására készült.

A BME-n az egyetem keretein belül az oktatáson kívül számos és kutatási[48] együttműködés zajlott és zajlik ma is, és 2016-ban jelent alatt egy közös könyv[49] is, amelybe a Szociológia és Kommunikáció Tanszék oktatóival (Kocsis János Balázs szociológus, Ongjerth Richárd építész, szociológus és Dúll Andrea környezetpszichológus) együtt a BME Urbanisztika Tanszék két posztgraduális hallgatója (Germán Tibor és Szendrei Zsolt építészek) is írtak.

A teljesség igénye nélkül, mindössze egy-egy példával jelzem, hogy több más építész- és tervező-képző intézményben folytattam és folytatok felkérésre környezetpszichológiai oktatási,[50] konzultációs[51] és/vagy bírálati[52] munkát. Elindítottam a környezetpszichológia képzést például a Szent István Egyetem Építészmérnök[53] BSc szakán az Építész szakirányon, illetve ugyancsak a SZIE-en vezettem környezetpszichológiai képzést a Tervező szakmérnök képzésben. A Debreceni Egyetem építészmérnök képzésében[54] (sikeres diplomaterv[55] konzultáció után) most vezetjük be a kötelező környezetpszichológia képzést.

---

[47]Mobilitás; *Paneles lakótelepek fenntarthatósága* (2007. október, lásd http://static1.architectforum.hu/bme-alkotohet-2007, utolsó látogatás: 2016. 11. 22.); *Helyzetbehozás* – Moszkva tér (https://www.youtube.com/watch?v=a96BJrmNOZ4 – utolsó látogatás: 2016. 11. 22.).

[48] - *Lakótelepi energiatakarékossági mérések* (2011, BME Energetikai Gépek és Rendszerek Tanszék és Szociológia és Kommunikáció Tanszék, „Minőségorientált, összehangolt oktatási és K+F+I stratégia, valamint működési modell kidolgozása a Műegyetemen" c. projekt, TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0002; lásd Dúll & Janky (2011), Janky, Könczöl, & Dúll (2011), Dúll, Janky, & Gróf (2012).
- *Budakeszi Iskolaépület és Tornacsarnok* (2014, Nagy Tamás DLA, BME Lakóépülettervezési Tanszék, környezetpszichológus szakértő: Dúll Andrea; http://issuu.com/kovacsmg/docs/ggis_blog_0412_kis; http://epiteszforum.hu/budakeszi-alapitvanyi-iskola – letöltés: 2015. 08. 26.)
- *Odooproject* (ODOO+) / „Intelligens Lakás – Intelligens Környezte" című IKT pályázat – környezetpszichológus konzulens: Dúll Andrea (2015, BME Lakóépülettervezési Tanszék, http://www.odooproject.com/hu/introduction/ - utolsó látogatás: 2016. 11. 22.). Lásd még: ODOO+ Mintatervek (Kézirat, BME Lakóépülettervezési Tanszék).

[49] Kocsis (2016) (Ed.), *KívülBelül* környezetpszichológiai sorozat (L'Harmattan, Budapest), sorozatszerkesztő: Dúll Andrea.

[50] MOME Doktori Iskola – a környezetpszichológia tárgyat (Design/művészet és fenntarhatóság) 2016-17. tanév tavaszi félévében tartom.

[51] Molnár Nikolett 2012. Anyag, szín, tér+fény. BSc Diplomaterv, Széchenyi István Egyetem Építész-, Építő- és Közlekedésmérnöki Kar, konzulensek: Cseh András és Dúll Andrea.

[52] Sebestyén Péter 2011. Építészeti pszichológia az iskolatervezésben, DLA értekezés, PTE, Breuer Marcell Doktori Iskola (konzultációk és opponens: Dúll Andrea).

[53] Köszönöm Kapy Jenő folyamatos inspiráló támogatását.

[54] Szentirmai Tamás, a Debreceni Egyetem Műszaki Kar Építészmérnöki Tanszék vezetőjének felkérésére.

[55] Kiss Tamás: *Cohousing, avagy kis telek – nagy közösség Debrecenben* (Diplomaterv, Debreceni Egyetem, konzulensek: Sándor Gergely és Dúll Andrea), http://epiteszforum.hu/cohousing-avagy-kis-telek-nagy-kozosseg-debrecenben (utolsó látogatás: 2017. 01. 29.).

A környezetpszichológia oktatásából számos olyan szakértői projekt, valamint tudományos[56] és művészeti[57] együttműködés és született, amelyek kikerültek az egyetemek falai közül. Ilyen volt például (a teljesség igénye nélkül) az M4-es metró[58] belső tereinek kialakításának kísérése környezetpszichológiai konzultációval és több más projekt[59] is. 2015 óta környezetpszichológus szakmai bírálóként részt veszek a Média Építészeti Díja[60] munkájában is.

Az építész és a környezethasználó kapcsolata – pszichológiai szempontból

Az építészeknek természetes igénye, hogy formavilláguk és egyéb építészetei eszközeik, jellemzőik az általuk szakmailag és etikailag kívánatos jelentéseket közvetítsék a felhasználók felé. Az építészek szakmai szocializációjuk során azonban a nagyközönségétől eltérő értékeket sajátítanak el és tesznek magukévá (Wilson, 1996). Számos köznapi és kutatási tapasztalat mutatja, hogy az építészek a nemépítészektől eltérően észlelik a fizikai környezeteket (Hubbard, 1996), és részben ennek következtében mást kedvelnek és mást utasítanak el az építészetben, mint a laikusok (Gifford, Hine, Muller-Clemm, Reynolds, & Shaw, 2000). Ráadásul a naiv környezethasználók észlelési folyamataik (Nisbett & Miyamoto, 2005; Miyamoto, Nisbett, & Masuda, 2006), preferenciáik (Stamps & Nasar, 1997) stb. tekintetében természetesen egyáltalán nem egységesek: számos földrajzi, nemi, személyiségbeli és egyéb jellegzetességet mutatnak. Lévén, hogy az építész munkájának része a kliensek (azaz a laikusok) építészetfelfogási módjának megértése, ezek az eltérések nagyon is jelentékenyek. Ráadásul, a kutatások szerint az építészek – azon túl, hogy a nemépítészektől eltérő preferenciákkal rendelkeznek –, gyakran nem is értik, hogy mit és miért kedvelnek[61] a hétköznapi emberek. Több tanulmány is azt találta, hogy az építészek gyakran nem tudják bejósolni, hogy mit találnának a laikusok vonzónak (Brown & Gifford, 2001). Mindez azért sajnálatos, mert a tervezők és laikusok preferenciáinak össze nem illései számos negatív következményhez vezethetnek mindkét fél frusztráltságától kezdve a helyek elkerülésén (Russell

---

[56] - Kié itt a tér? Részvétel a társadalmi tér alakításában. *Mindentudás egyeteme 2.0 – kerekasztal beszélgetés*, résztvevők: Alföldy György, Dúll Andrea, Lakner Antal, Lévai Balázs, Moravánszky Ákos, Polyák Levente, (https://mindentudas.videotorium.hu/hu/recordings/9144/kie-itt-a-ter-reszvetel-a-tarsadalmi-ter-alakitasaban – utolsó látogatás: 2016. 11. 22.).

- *44 230 m – Ennyire távolodtunk el a Dunától. Multimédiás nagyriport* – http://vs.hu/mega/duna-rakpart-budapest-tortenet-multimedia/ (utolsó látogatás: 2016. 11. 22.)

[57] Művészeti kiállítások környezetpszichológiai elemzése: Blahó Borbála 2014. *Állami gondozott rajzok*. Kiállítás, Faur Zsófi Galéria, Budapest 2014. május (a kiállítást megnyitja és a képeket környezetpszichológiai szempontból elemzi: Dúll Andrea); Zékány Dia 2015. *Túlterhelt enteriőr*. Kiállítás, Műszi, Budapest, 2015. június. Kiállítás záróbeszélgetés, meghívott résztvevők: Dúll Andrea, Frazon Zsófia, Tillman J. A..

[58] *Metro 4 állomásainak belső kialakítása* (Palatium Stúdió; környezetpszichológus szakértő: Dúll Andrea)
Octogon, 2014/2. http://www.regi.octogon.hu/uploads/ftp/letoltesek/OCTOGON_110.pdf (letöltés: 2015. 08. 26)
Metszet, 2014/3. http://epitesimegoldasok.hu/admin/data/file/10377_metszet-2014-3-digi2.pdf (letöltés: 2015. 08. 26.)

[59] - *Budapest Plage* (2003, környezetpszichológus szakértő: Dúll Andrea)

- *Váci Főtér átalakítása és felújítása* (Sáros és Tsa Építésziroda, 2003–2006, környezetpszichológus konzulens: Dúll Andrea)

- *Háztartási hulladék csökkentő program* (Zöld útmutató füzet) és *környezetvédelmi program gyermekek* számára (Környezetvédelmi kifestő) – 2003, Zámori Kör Közhasznú Egyesület (Pusztazámor), környezetpszichológus szakértő: Dúll Andrea.

[60] Lásd http://mediadij.epiteszforum.hu/#zsuri (utolsó látogatás: 2017. 01. 29.).

[61] Lásd például

- Széll Kálmán tér környezetpszichológiai elemzése: Moszkvatér. A Széll Kálmán tér felújítása, Buda. *Metszet*, 2016. 4, 18–25., környezetpszichológus szakértő: Dúll Andrea (p. 25).
- a komfort környezetpszichológiai értelmezése: „A pad kényelmetlen, de te zavarsz - komfortról környezetpszichológus szemmel" (interjú Dúll Andreával, *Építészfórum*, 2017. január 20., http://epiteszforum.hu/a-pad-kenyelmetlen-de-te-zavarsz-komfortrol-kornyezetpszichologus-szemmel - utolsó látogatás: 2016. 01. 29.),

& Mehrabian, 1978) vagy a környezetromboláson át az egészségkárosodásig (Evans & McCoy, 1998). Az építészek és a mindennapi használók eltérő környezetértelmezése felfogható úgy is, hogy eltérő szimbolikus–pragmatikus jelentéseket (Nasar, 1989) alakítanak ki a környezettel való tranzakciójuk során. Egy épület pragmatikus értékében egyaránt benne van annak objektív, „szótári", azaz denotatív jelentése (alapvető jelentés: a jel és a jel tárgya, illetve a név és a megnevezett között fennálló viszony, a szó – vagy jelen esetben a környezet – elsődleges jelentése, pl. épület: „egy emberi kéz alkotta építészeti mű. Egy vagy több körülzárt helyiséget foglalhat magába, és így önálló zárt egységet képez" – lásd 202. lábjegyzet), és az ezt árnyaló konnotatív jelentés (Dúll & Urbán, 1997): a hely tulajdonságainak és használatának értékelő és érzelmi vonatkozásai („nagyszüleim háza") (lásd II.12 fejezet). A környezetpszichológiai jelentésadás folyamatában a helyek olyan jelentést nyernek, ami túlmutat közvetlen használati értékükön. Érdemes tehát megérteni, hogy a tranzakcionális szemlélet szerint a nem megfelelő környezethasználat is lehet más szempontból „adekvát": kifejezhet, sőt fenntarthat problémás egyéni/családi (Holman & Stokols, 1994; Vranic, 2003; Túry, Dúll, Wildmann, & László, 2006) vagy társadalmi tüneteket, kommunikációt (Yancey, 1971, 1972), bűnözést (Taylor, 1987; Brantigham & Brantigham, 1993). Ebben az értelemben az építészeti szempontból nem túl kedvező vagy meglepő preferenciákkal rendelkező naiv felhasználó környezetpszichológiai szempontból nagyon is „profi" lehet a térhasználatban. Épp ezért lehet nehéz ilyen esetekben megváltoztatni a környezetet annak ellenére, hogy szakmailag elvárhatóan a beavatkozás csökkentené például a patológiás megnyilvánulásokat (Brown, Perkins, & Brown, 2003). A szakértő építész és a naiv környezethasználó eltérő környezet–interpretációinak megértése természetesen a részvételi tervezés, a participáció (Matthies & Krömker, 2000; Horelli, 2002) szempontjából is fontos lehet. Mindebben a környezetpszichológia hathatós segítséget nyújthat. Az építész és a naiv környezethasználó (az értekezésben bevezetett kifejezéssel: térlaikus) építészetpercepciójának eltéréseit a II. 12 és a III.8.1 fejezetekben, a participatív környezetalakítás témáját pedig a II.16 fejezetben tárgyalom részletesebben.

Mit adhat az építészet a (környezet)pszichológiának?

A környezetpszichológia kialakulásától kezdve határozottan kettős – alapkutatási és alkalmazási – orientációval jellemezhető. A társtudományok szempontjából ezért működhet a környezetpszichológia az egyéb környezettudományok (építészet, területfejlesztés, környezettervezés és –kialakítás stb.) pszichológiai háttérbázisaként. Ezt jelentősen megkönnyíti, hogy a környezetpszichológia kialakulása óta interdiszciplináris terület. Számos nem pszichológiai szakterülettel – építészet, urbanisztika, geográfia, környezeti nevelés, környezet-, város-, és lakásszociológia, környezetgazdaságtan, a tájtervezés és így tovább – ápol szoros kapcsolatokat. Ebből is következik, hogy a környezetpszichológiában sokféle, nem pszichológiai fogalmat, paradigmát és módszert alkalmazunk, amelyeket a társterületektől „kaptunk". Például az építészeti gondolkodásmód, fogalmi keretek és néhány térelemzési, vizualizációs módszer (pl. Zeisel, 1981; Groat & Wang, 2013.) beépülése a környezetpszichológiai gondolkodásba és módszerkészletbe (Bechtel, Marans, & Michelson, 1990; Sommer & Sommer, 1997; Gifford, 2015) segítheti a helyek, terek, épületek pszichológiai konceptualizálását. Az építészettel való szerves kapcsolat lehetővé teheti a pszichológiai kutatások eredményeinek egyértelmű átfordítását a gyakorlatba, ami sok esetben mintegy „fordított irányból" validálhatná a környezetlélektani konstruktumokat. A (környezet)pszichológia transzdiszciplináris integrációs partnerként számít tehát az építészetre, több szempontból is. A II.14 fejezetben részletezésre kerülő

tranzakcionalizmus szélesebb értelmezése azt is jelenheti, hogy egyrészt az eredendően antropocentrikus pszichológia a mentális, érzelmi és viselkedéses lélektani folyamatokat elhelyezi a tényleges szociofizikai környezet kontextusában, megérti és tényleg komolyan veszi, hogy a fizikai környezet nem egyszerűen kerete a viselkedéseknek, hanem azzal szerves kölcsönhatásban áll. Másrészt, ha a pszichológia végre komolyan veszi a környezetet – aminek az építészettel és az egyéb környezeti társtudományokkal való szervesebb kapcsolat is feltétele –, az segít az élhetőbb helyek megteremtésében és fenntartásában. Ez persze – mivel tranzakcionalizmusban gondolkodunk – a pszichológiai működésekkel, azok változásaival szerves egységben jelentkezhet. Így mind az építészet, mind a pszichológia ökológiai szempontból is hatékonyabbá válhat: a sokat használt, néha közhelyesnek tűnő „élhető környezet" kifejezés így nyerhet új, tartalmas értelmet.

Senki sem várja el egy építésztől, hogy egy személyben legyen építész és pszichológus is, vagy egy környezetpszichológustól, hogy építész is legyen egyúttal. Érdemes azonban arra törekedünk, hogy értsük egymást, közös nyelvet használjunk – ennek a szemlélet kölcsönös formálódásán túl az a haszna is meglehet, hogy konkrét feladatokra szerveződő, hatékonyan működő szakértői team-ek jöhetnek természetesen a társszakmák (szociológusok, stb.) bevonásával (a transzdiszciplináris teammunkáról lásd II.15.4 fejezet)

II.5. Ember–környezet viszony: úton az instrumentalizmus meghaladása felé

Az instrumentalista környezetszemléletet épp csak meghaladni kezdő hozzáállás vezérelvei nagyon hasonlítottak magához az instrumentalizmushoz: az elsődleges cél olyan tervezési sztenderdek, irányelvek és környezeti prototípusok kifejlesztése volt, amelyek összhangban állnak az általános felhasználócsoportok (lakás–család, óvoda–gyerekek, kórház–betegek stb.) tevékenységeinek követelményeivel. A környezetminőséget is ennek rendelték alá: a terek és épületek értékelésében (Lang, 1987; Zube, 1984; Nasar, 1999) elsődlegesek voltak az elsősorban a materiális jellemzőkhöz köthető konkrét viselkedési, kényelmi és egészségi kritériumok – vagyis érvényesült az az alapvető elgondolás, hogy a környezet minősége annál jobb, minél inkább képes elősegíteni nem csak a viselkedési és a gazdasági hatékonyságot, hanem a használók funkcionális értelemben vett kényelem- és biztonságérzését, lélektani jóllétét. Alapelv volt, hogy a publikus életszférát a magánélettől világosan meg kell különböztetni és el kell különíteni.

Az építészet- és környezetpszichológia körvonalazódása mellett sok építész (és geográfus, szociológus, antropológus, táj- és tárgytervező, archeológus) is a viselkedéstudományok[62] felé

[62] A pszichológia kialakulásának időszakából származó klasszikus tanok – pl. James vagy Münsterberg esztétikához is kapcsolódó gondolatai – számos ponton bevonódtak az építészetelméletbe és az építészeti tervezésbe (Lang, 1991). Ezek egyike az alaklélektan – Gestaltpszichológia, pl. Koffka (1935/1974), Köhler (1959/1974), Wertheimer (1925/1974) – ami annak ellenére, hogy képviselői jellemzően nem végeztek kísérleteket „valóságos tárgyakkal, valóságos környezettel és háttérrel" (Kardos, 1974. 33), a környezetpszichológia, a geográfia és az építészet számára kiemelten fontos gondolatokat hozott. Az alaklélektan képviselői hangsúlyozták, hogy az ember veleszületett hajtóereje a világ legegyszerűbb és egyben legszervezettebb észlelésére való törekvés, vagyis a percepció egészleges és dinamikus. A környezet észlelésében és a pszichológiai élményben szerveződés, „rend" (Koffka, 1935/1974) van. A „jó alakra törekvés" alapelveit és alkalmazhatóságukat a környezetalakításban a művészetpszichológusokon (pl. Arnheim, 1949/1974) kívül számos művész (pl. Kepes, 1979) tárgytervező (pl. Crozier, 1994/2001), építész (pl. Pogány, 1976; Lang, 1991) és urbanista (pl. Meggyesi, 2009) vizsgálta. A környezetpszichológia és a geográfia szempontjából is jelentős a földrajzi (fizikai környezet – itt zajlik a tényleges viselkedés) és a viselkedési környezet („fenomenális környezet" – vö. Gibson, 1971/1974) – dinamikus viselkedésszabályozó kontextus) megkülönböztetése (Koffka, 1935/1974). Ez az elképzelés erős hatást gyakorolt a környezetpszichológiában – Lewin pszichikus mező (lásd 220. lábjegyzet) elképzelésével együtt –, például a környezetpszichológiai helyelméletre (Canter, 1977). A

fordult (vö. pl. Lang, Burnett, Moleski, & Vachon, 1972; Lawrence, 1983a; Lang, 1991; Sanders, 1990). Ennek egyik előzménye volt a fentebb már említett modern mozgalom,[63] ezen belül például a Bauhaus és a CIAM működése. Ide tartoznak azok a törekvések is, amelyek a korszak szelleméhez igazodva instrumentális tudást vártak el a pszichológiától, például, hogy azonosítsa az épített környezetre vonatkozó univerzális emberi szükségletet (ilyennek találták például Maslow[64] 1954-ben publikált szükségleti piramis elméletét – lásd pl. Varga S., 2013), tárja fel a(z akkor még nem sejtetten összetett) környezeti hatásokat (pl. ingertúltöltődés a nagyvárosokban), ezeket segítsen „kezelhetővé tenni", és érzékenyítse az építészhallgatókat a környezet pszichológiai hatásaira (Kaye, 1975). Lang (1991) szerint az építészeti alkotások értékelése ekkoriban elsősorban aszerint zajlott, hogy hogyan érzékelik az épületeket maguk az építészek, a többi építész és a kritikusok (vö. Winkel, 1993). A laikusok épület- és térészlelésének megértése (lásd III.8.1 fejezet) iránti igény csak a későbbiekben (pl. a participációs tervezési programok – lásd II.16 fejezet – megjelenésével) bontakozott ki.

A tudományos pszichológiai kutatások ebben az időszakban elsősorban viselkedéstudományi, objektív szemléletűek voltak (lásd Pléh, 1992, 2010a). A pozitivizmus szellemében a vizsgálatoknak semlegesnek kell lennie, és a kutató semmiképpen sem lépheti át az adott színtéren megfigyelt és regisztrált társas folyamatokat tőle elválasztó éles határokat. Mivel az objektivitás kiemelten fontos, így a kutatás elsődleges (gyakran kizárólagos) eszközei a kvantitatív módszerek. Az ilyen vizsgálatok kevéssé irányulnak moláris környezeti hatásokra (Ward, 1977; Ward & Russell, 1981a), céljuk, hogy a behaviorista S–R formula[65] (és utóhatása) szellemében, az ingerektől a viselkedés felé ható lineáris okságról, a környezeti ingerek viselkedésre gyakorolt hatásáról tárja-

---

modern Gestaltpszichológia áttekintését és az újabb kutatásokat a témában lásd pl. Rock & Palmer (1991), Geremek, Greenlee, & Magnussen (2014).

[63] A modern mozgalom képviselői jellegzetes építészeti „termékekben" (Lukovich, 2014. 29.), kiáltványokban, elméleti művekben és jogszabályokban (mint pl. Athéni Charta, 1931) tették közzé társadalmi kérdésekre, problémákra is referáló gondolataikat a jó környezetről, a forma és a funkció kapcsolatáról és így tovább. Valójában azonban nem igazán értették „az emberi/társadalmi tényező szerepét" (Lukovich, 2014. 32).

[64] Maslow modelljét – jól ismert kritikája (lásd Varga S., 2013) ellenére – a mai napig jól érthetőnek és használhatónak tartják az építészek (lásd pl. Lukovich, 1998/2002), mivel a szükségletek hierarchikus leírása miatt segíti a tervezést. Lukovich (2014. 53) szerint „A (város)építészet gyakorlati céljaira mindezidáig leghasznosabbnak bizonyuló megközelítés Abraham Maslow ún. ›emberi motiváció elmélete‹". Lang (1991. 93) például át is értelmezi a maslowi szükségleteket tervezési megfontolásokba:

szükséglet	Tervezési szempontok/szociofizikai mechanizmusok
túlélés	menedék, hozzáférés a szolgáltatásokhoz
biztonság	hozzáférés a szolgáltatásokhoz, magánszféra, territoriális kontroll, eligazodás a társadalomban, idő és tér
valahová tartozás	hozzáférés a szolgáltatásokhoz és a kommunális eszközökhöz, szimbolikus esztétika
megbecsülés	hozzáférés a szolgáltatásokhoz, kontroll, perszonalizáció, szimbolikus esztétika
önaktualizáció	választás, kontroll, hozzáférés a fejlődési lehetőségekhez
kognitív/esztétikai szükségletek	hozzáférés a fejlődési lehetőségekhez, formális esztétika, művészet önmagáért

[65] A klasszikus behaviorista pszichológia is úgy határozta meg magát, mint a környezeti ingerek és a viselkedés mintázatai közötti törvényszerű kapcsolatok kutatása. Az S–R formula a behaviorizmus „alapképlete"; a viselkedés (R=reakció) ingerek (S=stimulus) általi meghatározottságára utal. John B. Watson, a behaviorizmus alapítója szerint: „A pszichológia a behaviorista számára a természettudományok egyik tisztán objektív, kísérleti ága. Elméleti célkitűzése a viselkedés ›bejóslása‹ (predikciója) és ellenőrzése." (Watson, 1913/1970. 39) „[...] a reakciókat meghatározott ingerek váltják ki. Egy tökéletesen kidolgozott pszichológiai rendszerben a reakció ismeretéből a kiváltó ingerekre következtetni tudunk, és viszont, ha az ingert ismerjük, a válasz megjósolható." (Watson, 1913/1970. 47–48) „Ingernek nevezünk bármely tárgyat az általános környezetben, vagy [...] bárminemű változást magukban a szövetekben [...]. Válasznak nevezzük mindazt, amit az állat tesz – így a fény felé való elfordulást, ugrást hangra és magasabban szervezett tevékenységeket, mint egy felhőkarcoló építése, tervek kialakítása, gyermeknemzés, könyvírás és hasonlók" (Watson, 1930/1983. 13).

nak fel általánosítható tudást. A pszichológia – ebben időszakban maga is érintőlegesen, mechanikus okságok mentén kezelve az ember–környezet viszonyt – az építészettel csak érintőleges, felszínes viszonyba tudott kerülni; sokáig nem láttak egyik oldalról sem valódi együttműködési lehetőségeket a két terület között (vö. Noschis, 1980-81; Lang, 1991; Groat & Després, 1991).

Az instrumentalista szemlélet tehát a kor ember- és környezetfelfogásában egyaránt gyökerezett. A korábban említett pszichológiai vonáselméletekkel kapcsolatban számos kritika (pl. Endler & Magnusson, 1976; vö. pl. Gump, 1990) merült fel a főáramú pszichológián[66] belül is. Világossá vált, hogy pusztán a személyiségvonások, belső tulajdonságok vagy mechanikusan értelmezett társas hatások alapján az emberi viselkedés helyzetről helyzetre nem jósolható be, ehhez ismernünk kell a környezetek funkcionális tulajdonságait is (Little, 1976, 1987). A környezet oldaláról fontos szemléleti és elméleti alapot jelentett a környezeti/építészeti determinizmus (vö. Kaye, 1975), amely számos kritikát kapott (vö. Franck, 1984; Hillier, Burdett, Peponis, & Penn, 1987), ugyanis egyebek mellett (1) eltúlozza a fizikai környezet hatását, figyelmen kívül hagyva vagy alulbecsülve más tényezőket, (2) feltételezi, hogy a fizikai környezet csak közvetlenül hat a viselkedésre, (3) nem veszi figyelembe a humán választásokat és célokat, az embereket a személy–környezet kapcsolatban passzívnak tekinti, és (4) azt feltételezi, hogy a környezet adott és állandó entitás, így érdektelennek tartja a környezetek kialakításának és megváltoztatásának folyamatait (Franck, 1984).

Az instrumentalista ember–környezet viszonylat fontos jellemzője tehát, hogy az ember használja céljai elérésére a környezetet, de annak pszichológiai értelemben vett fontosságát alábecsüli, sőt, valójában nem is tudatosítja. Ez a társadalomtudományokban a fizikai környezet marginalizálódásában (vö. pl. Berta, 2008) nyilvánult meg.

II.6. A fizikai környezet társadalomtudományi marginalizálódásának egyik lehetséges oka: a személy–környezet kapcsolat nem tudatosuló jellege

Részben az instrumentalista szemlélet meghaladásának igényéből eredt, hogy a 20. század 60-as éveiben megformálódik a környezetpszichológia (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970a; lásd Dúll, 2001, 2006b, 2009a – lásd II.9 fejezet)), amelynek egyik nagyon korai, ám sarkalatos felismerése, hogy az ember–környezet kölcsönkapcsolat nem tudatosuló természetű.[67] A fizikai környezet jellemzően akkor válik tudatossá (és ekkor is többnyire ideiglenesen), ha a helyzetben megnyilvánuló ingerjellemzők vagy mintázataik intenzitása, gyakorisága, kontextusa stb. eltér az optimális adaptációs szinttől (Helson, 1964; Saegert & Winkel, 1990; vö. Dúll, 2006b). Sokak szerint hétköznapi helyzeteken kívül a tudományos életben is ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy a tudományban és a hétköznapi életben olyan gyakran elsiklunk a (pszichológiai) megnyilvánulások környezeti kontextusa fölött. A jelenséget kognitív és pszichodinamikus oldalról egyaránt magyarázhatjuk.

---

[66] A főáramú pszichológia válaszát erre a helyzetre másutt (Dúll, 2001, 2009a) áttekintettem.

[67] A környezet az, ami körülvesz bennünket (etimológiailag a „körülvevés" a környezet szó más nyelvű alakjaiban is jelen van). Ez a körülvevő (ambiens) jelleg már magába foglalja azt a fontos, ám nem tudatosuló jellemzőt, hogy „környezet nem általában létezik, hanem annak a vonatkozásában, amit körülvesz, azaz mindig valamilyen fókusz vonatkozásában. A környezet mibenlétére vonatkozó kérdések nem válaszolhatóak meg anélkül, hogy ne határoznánk meg annak az élőlénynek a természetét és mibenlétét, aki vagy ami a környezet fókuszpontja" (Szokolszky & Dúll, 2006. 9), és fordítva: az élőlény (esetünkben az ember) működései sem érthetők meg a környezet értelmezése nélkül. Az egyik nehézséget a pszichológiai vizsgálatok számára az jelenti, hogy ez a kölcsönhatás jellemzően nem tudatosul (vö. Dúll, 2009a; Dúll & Varga, 2015a).

A környezetészlelés ambiens jellege: kognitív–affektív megközelítés

A környezetpszichológiai kutatások is alátámasztják, hogy az ember és a fizikai környezet viszonyát a tudatosulás minden szintjén sajátos környezeti dermedtség (*environmental numbness*, Gifford, 1997) jellemzi, ami annál fokozottabb, minél több aktív, élő ágens (állatok, emberek) van jelen a térben. Az antropológiában ezt a tárgyak „alázatosságának" (*humility of objects,* Miller, 1987, idézi Miller, 1997) nevezik. „Az ember alkotta tárgyak rendelkeznek egyfajta ›alázatossággal‹, ami az attól való ódzkodásban nyilvánul meg, hogy felfedjék: képesek meghatározni azt, ami társadalmilag észlelhető. Furcsa módon épp anyagi aspektusaik azok, amelyek egyrészt annyira kézzelfoghatóvá és szemmel láthatóvá teszik őket, ám ugyanakkor oda vezetnek, hogy a tárgyak az öntudatlan és megkérdőjelezetlen tudás részeivé válnak. [...] az ember alkotta tárgyak akkor a leghatékonyabbak percepciónk meghatározásában, amikor alázatosak, vagyis elkerülik azt, hogy figyelmünk középpontjába kerüljenek. Számos tárgy, legyenek azok az otthon díszítésére szolgáló dekorációk vagy a hétköznapi ruházat elemei, hajlamos arra, hogy inkább ezt a percepció határán található pozíciót foglalja el, semmint hogy [...] tekintetünk fókuszába kerüljön. Ezek a tárgyak a leggyakrabban akkor vonják magukra a figyelmünket, amikor úgy érezzük, hogy valami új vagy nem helyénvaló történik velük" (Miller, 1994, idézi Berta, 2008. 34–35), vagyis – ahogy említettem – eltérés áll be az adaptációs szinttől. Az tehát, hogy a környezet pszichológiai értelemben véve általában nem vagy nehezen tudatosuló – vö. Ittelson (1978) klasszikus környezetdefiníciója (lásd II.2 fejezet), azaz ambiens jellegű (vö. Campbell, 1983; Dúll, 1997), nem csak az észlelő korlátozott lélektani kapacitásaival, jellemzőivel (behatárolt érzékelési és észlelési működés, aktuális/tartós affektív és/vagy figyelmi szelekció, korlátozott memóriakapacitás és így tovább) és a társas attribúció[68] jelenségével függ össze, hanem a fizikai környezet ökológiai pszichológiai[69] természetében (számos, körülvevő ingert jelent, pszichológiai határa nem egyértelmű, szimbolikus, jelentéssűrítő jellegzetességei vannak és így tovább) is gyökerezik.

A percepció pszichológiai tanulmányozásában hagyományosan elsősorban az egymástól elkülönült ingerek, formák, tárgyak észlelésének szenteltek nagyobb figyelmet a kutatók.[70]

---

[68] Környezetpszichológiai társas attribúció: a környezeti eseményeket, tulajdonságokat hajlamosak vagyunk inkább a körülöttünk levő embereknek (pl. „a mellettem álló utasok tolakodóak a buszon") tulajdonítani, mint a környezet jellemzőinek (szűk a hely a járművön) (vö. Stokols, 1978a; Dúll, 2009a).

[69] „A szociofizikai környezet tehát folytonos és aktív folyamat, amelynek összetevői minden időpillanatban kölcsönhatásban vannak egymással és egyúttal ezen kölcsönhatás által állandóan meghatározottak. A környezeti folyamat résztvevője szempontjából nézve a környező struktúrák jellemzően semlegesek, csak ritkán vagy egyáltalán nem tudatosulnak. Annak ellenére, hogy a résztvevő nagyrészt nincs tudatában a környezeti folyamat fizikai környezeti hatásának, a színtér jelentős hatást gyakorol a viselkedésére és fordítva." (Dúll, 2012b. 356)

[70] „Az észlelés környezetpszichológiája ugyanakkor fontos forrásnak tekinti a tárgyészlelésről és az egyéb alapvető perceptuális jelenségekről szóló korábbi kutatásokat, és ezeket tovább gondolva igyekszik megérteni a perceptuális folyamatot a moláris (egészlegesen felfogott) fizikai környezet kontextusában. Egy korai példa az észlelési folyamatok kontextuális hatásának vizsgálatára Irving Biederman (1972/1989) érdekes kísérlete. A résztvevőknek rövid ideig diákat vetített különböző környezetekről (pl. utca, konyha). Minden képet két változatban mutattak be: egyszer egészben (koherens változat), máskor pedig darabokra vágva és a részeket összekeverve (kevert változat). A vizsgálati személyek feladata különböző tárgyak (pl. egy tűzcsap) azonosítása volt a kétfajta képeken. Fontos, hogy a felismerendő tárgyak ugyanazok voltak mind a koherens, mind a kevert változaton, és az azonosítandó tárgyat tartalmazó képrészlet mindig az eredeti helyén maradt. Biederman eredményei szerint a résztvevők sokkal pontosabban tudták azonosítani a tárgyakat a koherens képeken, mint a kevert képeken, még akkor is, ha megmondták nekik, hogy pontosan hova nézzenek a dián. Ebből az a következtetés adódik, hogy a jelentésteli kontextus elősegíti a tárgyak perceptuális felismerését. Ez különösen fontos a valóságos környezetben levő tárgyak észlelésének megértéséhez, mivel – ellentétben a hagyományos laboratóriumi kísérletekben használt tényleges téri viszonyaikból kiemelt, izolált tárgyakkal – valós környezetben a tárgyakat mindig jelentésteli környezetben, kontextusban észleljük" (Dúll, 2007a. 122).

Kevésbé vizsgálták azt, ahogyan az emberek a sok tárgyból és ezek viszonylataiból szerveződő összetett környezetet észlelik, például egy szobát, egy parkot, vagy akár egy városrészt. A környezet megértésének és használatának legalapvetőbb folyamata, a környezetészlelés nem csak kognitív, hanem affektív, dinamikus folyamatokat is magába foglal. „A környezetpszichológusok felfedezték, hogy a fizikai környezet észlelése összetett és dinamikus, valamint korántsem passzív, hanem aktív folyamat. [...] A minden oldalról felénk özönlő ingerek sokaságából a környezeti észlelés útján koherens és teljes képünk alakul ki a világról. […] A környezeti észlelés[71] az a folyamat, amely segítségével a közvetlenül jelen lévő környezetből érkező szenzoros inputot megértjük, felfogjuk. A környezeti kogníció[72] a közvetlenül nem jelenlevő környezeti jelenségek tárolása, szervezése, rekonstrukciója és képi visszaidézése. A környezeti attitűdök az emberek kedvező és kedvezőtlen érzéseit jelentik a környezet fizikai jellegzetességei iránt. E három folyamat működése nem független egymástól. A pszichológiai mechanizmusok, amelyek segítségével az emberek a fizikai környezettel megküzdenek, kölcsönös kapcsolatban állnak egymással […]. A környezet észleléséből származó információk jelentik a környezeti kogníció és a környezeti attitűdök alapját. A környezeti kogníció és attitűdök pedig formálják a környezet felé irányuló elvárásokat és a környezeti észlelést. Gondoljunk például egy turistára, aki először látogat el egy nagyvárosba. Kezdetben a várost zavarosnak, nehezen áttekinthetőnek találhatja. A város különböző aspektusai további észlelésének eredményeképpen világos és jól szervezett mentális kép alakulhat ki a városról. Ez a világos kép azután képessé teszi a turistát arra, hogy jobban tájékozódjon, ami a várossal kapcsolatos pozitívabb attitűdök kialakulását is eredményezi. Ez a világosabb mentális kép és a kedvezőbb attitűdök együttesen segíthetnek a látogatónak abban, hogy a város újabb részeit hatékonyabban és eredményesebben észlelje. A környezeti észlelés, kogníció és attitűdök (...) a valós életben természetesen […] nem fordulnak elő elszigetelten, hanem egymással kölcsönhatásban működnek” (Holahan, 1982a/1998. 27–28. – kiemelések az eredetiben).

A környezetpszichológiában elsősorban a moláris környezet (vö., Ward, 1977; Ward & Russell, 1981a) kérdéseivel foglalkozunk: a környezetpercepció kutatása minőségileg tér el az akadémikus pszichológia hagyományos percepciókutatásától (vö. Ittelson, 1978; Ward & Russell, 1981b; Sekuler & Blake, 1994/2000; Csépe, Győri, & Ragó, 2007; Dúll, 2007a). A környezetpszichológia álláspontja szerint ugyanis a környezetpercepció magába foglalja a környezet megismerésének, felfogásának (azaz a környezetkogníciónak) olyan területeit is, mint a környezet jelentése vagy értékelése (érzelmek, preferenciák, attitűdök). A környezetészlelés aktív[73] exploráció természetű

[71] A modern terminológia szerint környezetészlelésről beszélünk. Az *environmental perception* terminus környezeti észlelésként és környezetészlelésként is fordítható – ez magyarul jelentős különbséget hordoz (vö. Dúll, 2007a): a környezeti észlelés azt jelenti, hogy a főáramú pszichológia percepcióval kapcsolatos eredményeit környezeti kontextusban is értelmezzük. A környezetészlelés kifejezés viszont egyértelműen a környezetpszichológiai megközelítést fedi.

[72] Manapság inkább környezetkogníció – lásd II.13 fejezet.

[73] A közvetett (konstruktív) és a közvetlen (ökológiai) észleléselméletek (lásd II.2 fejezet) között a mozgás/aktivitás kérdésében (is) eltérés van. „Első ránézésre mindkét megközelítés aktívnak tételezi a megfigyelőt, ám lényegesen különböznek abban, hogy ezt hogyan értik. A kognitív teóriák szerint az észlelő aktivitása mentális konstruktivitást (gondolkodási, emlékezési stb.) takar: vagyis az organizmus mentálisan aktív megalkotója a perceptuális tartalmaknak. A közvetlen észleléselmélet képviselői viszont azt tartják, hogy az észlelő a környezete tényleges explorálásában (látás, hallás, ízlelés, szaglás, és tapintás) aktív, és mindez mozgás közben történik. Az egyén eszerint aktív megszerzője az információnak, sőt, ha például az információ nem elégséges az adekvát viselkedéshez, az egészséges, aktív észlelő olyan aktivitásokba, aktív explorációba fog bocsátkozni, ami (még) több információhoz való hozzájutást biztosít a számára (Michels & Carello, 1981). Az aktív explorálás, a „lábon gondolkodás” (*thinking on feet* – Braddon, 1986) során az egyed a környezeti tárgyak változatlan fizikai tulajdonságait, ún. állandó (invariáns) funkcionális jellegzetességeit – például egy kő keménysége és szilárdsága – térképezi fel. Többek között ezért szolgál az észlelésben lényeges adaptív funkciókat az aktív exploráció, a környezet felderítése: a tárgyak funkcionális

(vö. Ittelson, 1978; Gibson, 1988; Gärling & Golledge, 1989), a helyek folyamatos felfedezése, feltérképezése állandó feltétele a hatékonyan alkalmazkodó életvitelnek. Maga az exploráció is hat az akciókra, amelyekbe belekezd a személy, és a folyamat során az akciók maguk is módosítják mind a személyes/csoportos jellemzőket, mind a környezeti jellegzetességeket – mindezen keresztül az egyén a környezetével való kölcsönkapcsolatban, tranzakcióban aktívan megteremti magának a helyzetet, amelyben a tapasztalatait szerzi. A környezetészlelés tehát „a perceptuális összetevőn kívül kognitív, képzeleti, érzelmi és értékaspektusokat foglal magába, és – az egyén állapotán (szükségletek, viselkedés, motiváció, kognitív folyamatok, stb.) kívül függ a környezet fizikai, interperszonális és kulturális aspektusaitól is. A környezetészlelés elemzésének – magának a perceptuális folyamatnak a lezajlásához hasonlóan – a személy–környezet rendszeren belül kell történnie" (Dúll, 2007b. 123). Kevin Lynch, az urbanisztika és a városi terek mentális térképezésének úttörője klasszikus és mérföldkőnek számító könyvében (Lynch, 1960) sokat ír arról, hogy a városok az ember (lakók, ott dolgozók és turisták) számára érzelmileg gazdag környezetek, amelyek emocionális jelentése sok esetben attól negatív (pl. félelmetes), hogy az emberek egy ekkora léptékű környezetet természetes módon nem képesek megfelelően részletesen észlelni és ezért nem is lehet az egész városról adekvát mentális képük. A nem jól észlelhető, ezért kognitív módon rosszul feltérképezhető, azaz nem jól megértett helyek félelmet váltanak ki (vö. Brózik & Dúll, 2015). Ezért is fontos, hogy a városaink az emberek számára jól észlelhetőek, megfelelően mentálisan feltérképezhetőek legyenek – ekkor ugyanis „a félelmet és a zűrzavart felválthatná a helyszín gazdagságában és erejében található öröm" (Lynch, 1960. 2).

Maga a környezetészlelés–élmény is többnyire strukturálatlan gyerekkorban és felnőttkorban egyaránt. Ennek egyik oka, hogy a környezetészlelés nemcsak a vizuális modalitáson alapul, hanem a halláson, a szagláson, a tapintáson, az egész testérzékelésen (a proprioceptív és a vesztibuláris rendszeren), és az ezekhez kapcsolódó párhuzamos belső érzéseken is (vö. Lynch, 1960; Sebba, 1991; Millar, 2008). Ez a nem irányított kogníció folyamata (Mussen, Conger, & Kagan, 1979), ami gyakran alakul ki gyerekek és felnőttek esetében is ismerős helyeken, ahol megengedhetik maguknak, hogy aktív figyelmük „leváljon" a közvetlen környezetről (vö. Kaplan, 1987a), miközben inspiráló, fantáziakeltő külső ingerek érik őket.

A fejlődés tendenciája összességében a környezeti szituáció csökkenő tudatosulása: az éréssel megszűnik a percepció alapvető függése a közvetlen környezeti kontaktustól/kontextustól és így a gondolkodás és a szenzoros információ közvetlen kapcsolata is gyengül. Mivel csökken az érzékszervi információk tudatosságának fontossága (Leff, Gordon, & Ferguson, 1974; Leff, 1978), megváltozik az egyén világról alkotott elképzelése. Ez az elmozdulás egyébként minden kultúrában érvényesül, de leginkább talán a nyugati kultúrákban (Sebba, 1991). A változások nyomán a körülvevő világot objektívebben fogjuk fel. Ebben a folyamatban érvényesül az a tendencia, hogy a környezetről alkotott fogalmakhoz – a „belső tájakhoz" (Sebba, 1991; Dúll, 2010a – lásd II.14.3 fejezet) – nem elsősorban saját tapasztalatot használ fel a felnőtté váló egyén, hanem egyre inkább másoktól kapja azt.

A fenti rendkívül összetett folyamatok eredményeként jelentkezik az is, hogy az ismerős, kényelmes és biztonságot nyújtó helyekhez általában nem tudatosuló módon kötődünk. Annak ellenére, hogy általában nem tudatosulnak, az emberre születésétől kezdve erős hatást gyakorolnak

---

tulajdonságait, az affordanciákat (*affordance*, megengedés – Gibson, 1977) észlelve az egyed képes lesz meghatározni azt, hogy mire valók a környezet különböző alkotórészei: egy vízszintes felület például megfelel a járás, az ülés vagy a rápakolás számára, azaz ›járható‹, ›ülhető‹ és ›pakolható‹" (Dúll, 2007a. 124 – kiemelések az eredetiben).

a helyélmények (Read, 2007). A helyek felé erős, hosszan tartó érzelmi kötődést (vö. Dúll, 2002a) fejlesztünk ki, ami a helyekhez kapcsolódó odatartozás és stabilitásélményen keresztül az identitás és az énfogalom kialakulása szempontjából is kiemelten fontos (Korpela, 2002). A jelen munkában a II.14.2 fejezetben részletesebben tárgyalt helykötődés gyakran csak akkor válik tudatossá, ha valami változás áll be a helyzetben: megváltozik a hely (pl. megsérül, leromlik vagy épp megújul a környezet), a használó (a személy már nem találja céljainak megfelelőnek a környezetet vagy épp ellenkezőleg), vagy mindkét ágens, illetve a viszonyuk változik (pl. kollégiumban lakó egyetemista hazatér az otthoni, a család által elköltözése óta használt szobájába).

Mindezekre is visszavezethető tehát, hogy mind a hétköznapi, mind a tudományos életben gyakran elsiklunk[74] az aktív környezeti kontextus fölött, ami ugyancsak hozzájárulhatott a fizikai környezet társadalomtudományi marginalizálódásához. Ez az „elsiklás" – számos, akár tudattalan okból eredően – gyakran maga sem tudatosul. Fontos tehát tárgyalnunk a környezet megismerésének és használatának affektív, dinamikus folyamatait is.

A környezet nem tudatosuló jellegének pszichodinamikus értelmezése: építészet és tudattalan

A környezet, mint kontextus/közeg és mint vizsgálati téma figyelmen kívül hagyását vagy sajátos kezelését a pszichológiában más irányból, a pszichodinamikus nézetek felől is magyarázhatjuk. A „pszichoanalízis nyelvének hasznát vehetjük, ha arról gondolkodunk, hogy az ember hogyan viszonyul másokhoz és hogyan alakítja környezetét. A pszichoanalízis a társadalmi kapcsolatokról és az anyagi világhoz fűződő viszonyról való gondolkodás egyik módja. A pszichoanalízis a tudattalant beágyazza a társadalomelméletbe, összekapcsolva a tudattalant az élet jelenségszintű és tapasztalati oldalával. [...] a pszichoanalízis módot talál arra, hogy artikulálja a szorongást és a vágyat, az emberi tapasztalat térszerűségének[75] alapjait" (Sibley, 2001/2004. 40).[76] Manapság „a pszichoanalízis kimegy az utcára, hogy találkozzon az emberekkel" (Benvenuto, 2004a. 75).

A pszichoanalízis és a tervezés(elmélet) kapcsolata nem új.[77] Freud nézetei például fontos inspirációt jelentettek többek között Lewis Mumford (1967/1986) városelméletének kidolgozásához (Gunder, 2011). A másik oldalról, egyre több pszichoanalitikus dolgozik a valós téri kontextussal (pl. Schinaia, 2016).

Az ember–környezet kapcsolat tudattalan természetéről számos pszichoanalitikus teóriában találunk utalást. Az egyik, közvetlenül ezzel a témával foglalkozó elmélet (Searles, 1960) szerint az ember függése a fizikai világtól ugyanolyan erős és mély, mint a csecsemő függése az édesanyjától. Az ember – a fontos más emberek mellett – tudattalanul azonosul az őt körülvevő tárgyakkal, helyekkel,[78] amelyek ugyanúgy biztonságos bázisként működnek, mint az emberi kapcsolatok, sőt, a rossz társas helyzetet akár ellensúlyozhatja is a fizikai környezet. Searles szerint

---

[74] „A környezet észlelése a környezeti viselkedés alapja. Ahhoz, hogy a fizikai környezetet megértsük, irányítani, és hatékonyan használni tudjuk, először világosan és pontosan kell észlelnünk. Annak ellenére, hogy a környezet észlelése alapvető a mindennapi életben, hajlamosak vagyunk ezt a folyamatot magától értetődőnek venni" (Holahan, 1982a/1998. 27).

[75] Vö. pl. Hermann (1947, 1965); Klaniczay (1992–93).

[76] A szerző tanulmányának megjelenése óta eltelt másfél évtizedben az affektív térpolitika, illetve ezen belül az affektív urbanisztika (vö. Polyák, 2010a) pszichoanalitikus irányultságú városkoncepciói (lásd Dúll, 2014b) ma is a lesüllyedt, elmúlt történeti emlékekre, érzésekre alapoznak.

[77] A *Planning Theory* folyóirat 2011-ben tematikus számot szentelt a pszichoanalízis és a tervezéselmélet kapcsolatának.

[78] Ez az egészséges embernél is így zajlik, ám pszichotikus állapotokban ez az azonosulás az élettelen környezettel teljes fúzióba, szimbiotikus identitásba mehet át (vö. Kun & Demetrovics, 2015).

dc_1358_16

az, hogy fontossága ellenére (vagy épp azért) a pszichológia sokáig elutasította a fizikai környezet vizsgálatát.[79] Ez a gyermeki elfojtás analógiájára azzal magyarázható, hogy – ahogyan a gyerek növekedése során csak úgy képes egyre inkább elfogadni anyja különállóként való létezését, ha feltétlenül megbízható (vagyis nem túl jelentős) „tárgynak" tartja őt – az emberek csak úgy tudják elviselni tudattalan függőségüket a fizikai környezettől, ha azt mindössze egy „megbízható tárgynak" tartják. Másképp fogalmazva, kialakul bennük a környezeti ősbizalom, ami egyúttal – az anyával kapcsolatos ősbizalomhoz hasonlóan – együtt jár a tárgy eljelentéktelenedésével. Searles szerint a pszichológusok – ahogy egyébként a hétköznapokban minden ember – a tudomány szintjén „kollektíven elfojtják" a fizikai világ témáját. Egy másik pszichoanalitikus szerző, a tárgykapcsolat elméletek képviselője, Winnicott (2004), ugyancsak az anya–gyerek kapcsolatból indul ki. Szerinte az anya feladata, hogy magába foglaló, megtartó környezetet biztosítson gyermekének. Ez a kezdetben a saját teste, majd az átmeneti tárgyak[80] (azaz az anyát helyettesítő dolgok, pl. kiságy, maci, amelyek az anya jelenlétével nyernek jelentést) közvetítésével a külvilág. Az átmeneti tárgyak egyik funkciója, hogy fenntartsanak valamit a „valami magába foglal engem" korai, magzati érzetéből. A gyerek az átmeneti tárgy segítségével élheti meg az én és a nem-én (azaz a környezet) elkülönülését. Winnicott (1969/1986) egy korai, Berlini falak (*Berlin walls*) című munkájában foglalkozik a tágabb környezettel. Szerinte az ember öröklött, ám potenciális természetű fejlődési folyamatai megvalósulásához „szükséges bizonyos típusú és fokú környezeti segítség" (Winnicott, 1969/1986. 221). Ahogy az anya tárgyakat mutogat gyermekének, hogy megismertesse vele a világot, a város, mint épített környezet változatos épületeket, környezetet prezentál lakóinak. A folyamat természete Winnicott szerint ugyanaz: ha túl új a gyerek (környezethasználó) számára egy tárgy (pl. egy épület), akkor nem vált ki belőle odafordulást, ha pedig már nem izgalmas, akkor azért fordul el. A városi környezet akkor „elég jó" (Winnicott emberi vonatkozásban „elég jó anyáról" beszél), ha megfelelően elégíti ki a használói szükségleteit úgy, hogy közben nem tudatosul, nem tolakszik előtérbe.[81] Más pszichoanalitikusok (pl. Dovey, 1985) ugyancsak az anyához hasonlítják a fizikai környezetet, elsősorban az otthont, ami a személy és a világ egy része közötti elsődleges kapcsolat. Bettelheim (1979/1988. 141) szerint az otthon „szimbolikus anya", amely a valódi anyához hasonlóan lehet biztonságosan körülölelő, megtartó, protektív, de lehet fojtogató is: „[...] az otthon hozza létre vagy pusztítja el a lelki egészséget. A gyermekek életszemléletét az otthoni tapasztalatok és az otthon történtek formálják".[82]

---

[79] Searles 1960-ban írta a könyvét, amikor a környezetpszichológia még csak kezdett formálódni.

[80] „A ›tárgykapcsolatok‹ a személy, azaz a szelf, és mások, azaz a tárgyak közötti interperszonális kapcsolatok. A tárgyakat néha szelf-tárgyaknak is nevezik […]. A szelf-tárgyak tulajdonképpen a szelffel kapcsolatban álló ›tárgyak‹, azaz fontos személyek olyan repertoárját […] jelentik, akik a tárgy szerepét töltik be" (Barclay & Smith, 1992/1998. 46). Az „… ún. ›átmeneti tárgyak‹ – a kedvenc mackók vagy takarók […] – a gyerek számára olyan tárgy szerepét töltik be, amelyek révén felfedezheti azon fontos tulajdonságokra való emlékeztető jegyeket, amelyeket eredetileg gondozójánál tapasztalt meg" (Barclay & Smith, 1992/1998. 50).

[81] „A városok meglehetősen tudattalan folyamatok. Olyan sok az egymással versengő funkció, esztétikai megfontolás, helyi érdek és gazdasági szempont – ráadásul minden egyes elem befolyásolja a többit – hogy egy város sokkal inkább a tudattalan elme látszólagos káoszához hasonlítható" (Bollas, 1998/2004. 13).

[82] „Minden egyes pillantás, amelyet egy számomra érdekes tárgyra vetek, megadja magát egy villanásnyi álmodozásnak [...]. Freud ezeket pszichés intenzitásoknak nevezte. [...] a gondolatébresztő tárgyak által keltett ábrándok a lelki életünk fontos vonását alkotják. Bárki, aki nem szereti lakókörnyékét, a lepusztulás szomorú állapotában van, hiszen nem elégítheti ki a személyes ábrándok elengedhetetlen igényét. Mindenkinek ›töltekeznie‹ kell gondolatébresztő tárgyakkal. [...] így találkozik egymással az a tudattalanunk, amely az épített dolgok anyagi birodalmában működnek, és az, amelyik minden egyes ént szervez" (Bollas, 1998/2004. 19–20).

Az építészet és a tudattalan metaforikus viszonya már Freud munkájában megjelenik, aki a *Rossz közérzet a kultúrában* című tanulmányában használta a várost, mint metaforát a tudattalan leírására. Az időtlen tudattalan metaforája az időtlen város: „.a lelki életben semmi sem pusztulhat el, ami valaha képződött" (Freud, 1930/1982. 333).[83]

Freud (1937/1957, idézi Szummer, 1992) a Konstrukciók az analízisben (*Constructions in Analysis*) című munkájában fejtette ki kedvenc metaforáját, amelyben a pszichoanalízist a régészethez[84] hasonlította. „(Az analitikus) feladata az, hogy kiderítse, ami elfelejtődött, azokból a nyomokból, amit az maga után hagyott, pontosabban, hogy megkonstruálja azt [...]. Konstrukciós, vagy ha úgy tetszik rekonstrukciós munkája nagymértékben emlékeztet valamilyen lakóhely régészeti feltárására, amely elpusztult, és betemetődött, vagy egy ősi építmény feltárására. [...] ahogyan a régész építi fel az épület falait az alapoktól, amelyek megmaradtak, ahogyan meghatározza az oszlopok számát és elhelyezkedését a bemélyedésből, amit a padlón talál, és ahogyan a falak díszítését és festményeit rekonstruálja a törmelékben talált maradványokból, úgy jár el az analitikus is, amikor levonja következtetéseit az emléktöredékekből, az asszociációkból és a személy viselkedéséből az analízis közben. Mind a régésznek, mind pedig az analitikusnak elvitathatatlan joga van a rekonstrukcióra, amelynek eszköze a fennmaradt töredékek kiegészítése és kombinációja" (ibid. 360, idézi Szummer, 1992. 196–197).[85]

Freud gondolatait jórészt arra a romantikus vélekedésre alapozta, ahogyan a 19. században jellemzően gondolkoztak a régészetről: „A tárgyaknak a föld alá kerülve puszta természeti létük van, a föld fölött történetük, amelyet a jelentéstulajdonítás történelmi változásai alakítanak. [...] A föld alá került épületek és tárgyak óráját leállítják, és megtalálásukkor újraindítják. Amit eltemetnek, a fölé emlékjelet állítanak, ami betemetődik, az – legalábbis ideiglenesen – kiesik a kulturális emlékezetből. Ez adja a régészeti fölfedezés mélyebb értelemben vett szenzációját: egy történelmi világ hirtelen előbukkanása a semmiből" (Radnóti, 2004. 57). Freud szerint a tudattalant úgy lehet elképzelni, ahogyan Róma állhatna előttünk egyszerre minden korszakával, minden történeti rétegével (vö. Schinaia, 2016): „Ahol most a Colosseum áll, egyszersmind

---

[83] Freud (1900/1985) szerint a környezet (saját ház, épületek, helyszínek, tájak) az álmokban gyakran a test vagy a testrészek szimbóluma: az álombeli kapu például gyakran a testnyílásokat, az oszlopok jellemzően a lábakat és a vízvezetékhálózat a vizeleti rendszert szimbolizálja. A háznak számos pszichodinamikai elemzése van a pszichoterápiában (vö. Németh, 1995).

[84] Freud régész metaforájában az is benne foglaltatik, hogy az élettörténeti eseményekből, az élményekből „létezik valahol egy eredeti példány, amihez hozzámérhetjük az általunk konstruált ›megoldást‹. Az élettörténeti konstrukció esetében [ezek] az élettörténet egyes eseményei, a maguk történeti valóságában [...]. Azonban jelentős kritika érte Freud fenti feltételezéseit. Loch (1977) például Freud imént idézett régész-metaforájával vitatkozva úgy véli, hogy ›a fantáziák, akárcsak az emlékek, nem úgy kerülnek a napvilágra, mint ahogyan a régészeti ásatások során feltárt anyag (...). A fantáziák vagy az emlékek esetében nem történeti igazságok felfedezéséről van szó, hanem olyan kísérletekről, amelyekkel értelmet és jelentést teremtünk létezésünk kiteljesítésének szolgálatában‹ [...] Spence (1982b) pedig megkülönbözteti könyvében a *narratív igazság* és a *történeti igazság* fogalmait: eszerint a pszichoanalitikus esettörténeteknek, *függetlenül* attól, hogy a benne foglalt események a valóságban ténylegesen megtörténtek-e vagy sem, *narratív* igazságuk van: esztétikai hatásuk révén egységes keretbe foglalják a páciens által feltárt anyagot, és ezzel a módszerrel biztosítják a páciens számára a megértés élményét. Mi több, mondja Spence, a pszichoanalízis gyógyító hatását jelentős részben a pszichoanalitikus konstrukciók narratív igazságának, nem pedig történeti igazságának köszönheti." (Szummer, 1992. 197–198 – kiemelések az eredetiben). Így a pszichoanalitikus munkája nem a régészére, hanem inkább a történészére emlékeztet. „A régész feltáró tevékenységével szemben ugyanis a történész munkájához a történeti magyarázatok konstruálása is hozzátartozik" (Szummer, 1992. 199 – beszúrás DA).

[85] „E szövegrészlet arról tanúskodik, hogy Freud a ›konstrukció‹ és ›rekonstrukció‹ terminusokat egymással felcserélhető értelemben használja, összemosva azok jelentését. Ismeretelméleti szempontból azonban szükséges ennek a két fogalomnak a szétválasztása. Míg a rekonstrukció esetében múltbeli események felidézéséről van szó lényegében — Freud régész-hasonlata erre a jelentésre utal —, a konstrukció fogalmában sokkal inkább az új elemek létrehozásán van a hangsúly" (Szummer, 1992. 197).

megcsodálhatnánk az elpusztult Néró-féle Domus Aureát is" (Freud, 1930/1982. 334–335). Bollas (1998/2004. 6) megfogalmazásában „az elfeledett dolgok valójában a tudattalan részét képezik, olyannyira, hogy attól függően, mennyire szeretnénk belepillantani tudattalan életünk Rómájába, egyszerre láthatnánk a fennmaradt, illetve a lerombolt ›várost‹." Annak ellenére, hogy Róma az időtlen város remek példája, az Örök Város ugyanis valóban rétegzett, „többé-kevésbé az előző századok romjainak rétegeire épült" (Benvenuto, 2004b. 66), szemben például Nápollyal. Freud később elvetette a városmetaforát az időtlen tudattalan leírására, mivel ekkor már úgy vélekedett, hogy a város nem időtlen, mivel épületei az idő során eltűnnek, és újak épülnek a helyükön.

A pszichoanalitikus gondolkodás tehát a (II.14.2 fejezetben tárgyalt) helyveszteség értelmezésében is fontos. Freud (1917/1997. 131) gyászdefiníciója a gyászt rendszerint valamely szeretett személy, illetve esetlegesen valamely „helyébe lépő absztrakció pl. *haza,* szabadság, eszmény stb." elvesztésére adott reakcióként írja le (kiemelés DA). A helyvesztés élményének artikulálása a pszichológiai szakirodalomban a 60-as években vette (volna) kezdetét, amikor is Fried (1963)[86] pszichodinamikus elméletében rávilágított a helyveszteség (lásd Dúll, 2009a, 2015b, 2015c) és a fontos személyek elvesztésének hatására létrejövő gyászmunka (vö. Horvát, Dúll, & László, 2006, 2011) párhuzamára. A témát azonban jó néhány évig figyelmen kívül hagyták (hárították?) a pszichológusok.

A pszichoanalitikus építészetelmélet szerint a fizikai környezet, pontosabban „az építészet világa (az épített emberi környezet szándékos átgondolásának tágabb értelmében) és a pszichoanalízisé (a tudattalan szellemi élet tanulmányozásának helyét értve ez alatt) metszi egymást. Egy épület végső soron az emberi képzeletből származik, olyasfajta dialektika révén, amelyet számtalan egyéb tényező is befolyásol – az épület meghatározott funkciója, viszonya a környezetéhez, funkcionális lehetőségei, művészeti vagy formatervezési célkitűzése, a megrendelő vágyai, a várt nyilvános reakció és sok egyéb tényező, amely az épület pszichikai szerkezetét alkotja. Még ha az épület az építész – mondjuk egy Le Corbusier vagy egy Mies Van der Rohe – közismert stílusában készül is, számtalan átgondoláson megy keresztül, rengeteg tényező befolyásolja, amelyek összessége szervesen beépül abba a folyamatba, ahogyan az építész tudattalanul irányítja a tervét" (Bollas (1998/2004. 5). Az ember alkotta környezet – a pszichodinamika felől nézve is – tehát jelentős részben nem tudatosuló természetű.

Kollektív tudattalan

Bollas (1998/2004. 32) szerint kár, hogy Freud megállt az individuum határainál, pedig érdemes lett volna / lenne tovább menni az „építészet tudattalan dimenziói tanulmányozásának

[86] A pszichoanalitikus Fried (1963) megfigyeléseket végzett és interjúkat folytatott Boston egyik lakónegyedéből máshova költöztetett lakókkal. Azt tapasztalta, hogy a kiköltöztetés után a lakók továbbra is erős pozitív élményekről számoltak be elvesztett lakhelyükkel kapcsolatban és komoly veszteséget, gyászt éltek meg. Pszichodinamikus elméletében Fried párhuzamot javasol a fontos személyek elvesztése fölött érzett gyászreakció és a helyveszteség (*loss of place*) által keltett érzelmek között. Szerinte egy fontos hely (pl. az otthon) kényszer hatására történő elhagyása vagy elvesztése szakadást okoz a személy folytonosságérzésében, mert elválik egymástól az identitás egyébként szoros összefüggésben levő két összetevője, a téri és a csoport identitás (*space and group identity*) (vö. Hummon, 1992; Horvát, Dúll, & László, 2006, 2011; Dúll, 2009a). Az ember–hely érzelmi szálak és a pszichológiai jóllét kapcsolatára vonatkozóan Fried és a humanisztikus geográfusok álláspontját a szakirodalomban gyakran párhuzamba állítják (Giuliani & Feldman, 1993). A két elképzelés azonban több szempontból is eltér. Míg a humán geográfusok szerint az érzelmi szálak a földrajzi térrel szükségszerűek, veleszületettek és univerzálisak, addig Fried úgy vélekedik, hogy a téri folytonosságérzés egyáltalán nem szükségszerű, hanem függ az adott tér és az emberek együttes stabilitásától, illetve az emberek adott helyen megélt biztonság- és támogatottságérzésétől. Sőt, Fried interjúalanyai között többen is voltak, akik nem mutattak erős helykötődést. Ők a kiköltöztetés után nem is szenvedtek gyásztól – Fried rámutat, hogy a túl erős helykötődés diszfunkcionális is lehet (vö. Kun & Demetrovics, 2015).

folytatásában" is. Jung bizonyos értelemben ezt tette, amikor híres „Én házam"–álmát[87] elemezve a kollektív tudattalan fogalmához jutott el. Az álombeli ház minden egyes szintje különböző történelmi korokhoz[88] tartozott, és a legalsó (legmélyebb) szint történelem előtti időkre utalt: „Álmom [...] láthatóan visszanyúlt egészen a kultúrtörténet, az egymást követő tudati rétegek alapjaiig. Mintegy az emberi lélek struktúradiagramját ábrázolta, vagyis egy mindenképpen *személytelen* jellegű előfeltételt. [...] Először sejtettem meg belőle a személyes psziché *a priori* kollektív voltát [...]. csak később, sokszoros tapasztalat és megbízhatóbb tudás alapján ismertem föl a funkcionálási módokat mint ösztönformákat, mint archetípusokat" (Jung, 1957/1987. 200 – kiemelések az eredetiben).

Érdekes, hogy az elsősorban az elfojtással, az emlékek, élmények tudattalanba süllyedésével operáló pszichoanalitikus elméletek bizonyos értelemben ugyanarra a konklúzióra jutnak, mint a korábban érintett kognitív nézetek – a környezetek, épületek jellemzőit (pl. újdonságukat) nem könnyű észrevenni[89] és pláne megfelelően interpretálni a mindennapi észlelő számára: az épületek „egyrészt képesek beleolvadni a környezetükbe, mintha csak tagadni akarnák, hogy az újonnan épített egyáltalán új volna. Ha különböznek is épülettársaiktól, még mindig tehetnek úgy, mintha szemlátomást logikus kiterjesztései volnának az építészeti idő zökkenőmentes folyamatának. Másrészt viszont a múlttól és a jelentől való radikális elválásra is szavazhatnak, az ember jövőjeként kiáltva ki magukat. Ha ez utóbbi megoldással van dolgunk – gondolhatunk itt Roger és Piano Beaubourg-jára vagy Frank Gehry Bilbaójára –, az építmények többnek tűnnek egyszerű épületeknél; sokkal inkább jövőviziónk materiális tanúsítványaiként szerepelnek. Mint ilyenek, azonosulhatunk velük" (Bollas, 1998/2004. 8).

Az instrumentális ember–környezet viszony meghaladásának szükségességére az 1960–70-es években számos, a hétköznapi életben és a tudományban kibontakozó jelenség utalt. A környezet

---

[87] Jung így írja le a híres álmot (1909-ben álmodta): „egy számomra ismeretlen, kétszintes házban tartózkodom. Az ›én házam‹-ban. Éspedig a felső emeleten, egyfajta nappaliban, ahol szép rokokó stílusú bútorok álltak. A falakon értékes régi képek függtek. Csodálkoztam, hogy ez az én házam, és azt gondoltam, nem is rossz. Ám ekkor eszembe jutott, hogy még egyáltalán nem tudom, hogy milyen az alsó szint. Lementem a lépcsőn és a földszintre jutottam. Ott minden sokkal régebbi volt, és megállapítottam, hogy a háznak ez a része nagyjából XV. vagy XVI. századi lehetett. Berendezése középkori, a padozat égetett tégla. Mindent valami szürke homály borított. Egyik szobából a másikba mentem, és azt gondoltam: most aztán teljesen át kell kutatnom az egész házat! Súlyos ajtóhoz érkeztem, kinyitottam. Mögötte kőlépcsőt fedeztem föl, a pincébe vezetett. Lementem és egy szép boltíves, ódon helyiségbe jutottam. Megvizsgáltam a falakat, és fölfedeztem, hogy a közönséges falazókövek mögött égetett-tégla-réteg van; a malter égetett-tégla-törmeléket tartalmazott. Erről ráismertem a falak római kori eredetére. Érdeklődésemet ez immár hallatlanul felcsigázta. Megvizsgáltam a kőlapokból álló padozatot is. Az egyik kőlapban egy karikát találtam. Amikor felfelé húztam, a kőlap kimozdult a helyéről és alatta újabb lépcső bukkant elém. Keskeny kőlépcső vezetett a mélységbe. A lépcsőfokokon leereszkedve egy alacsony sziklaüregbe jutottam. Talaját vastag por fedte, csontok és törött edények hevertek benne, mint valami ősi primitív kultúra maradványai. Fölfedeztem két nyilvánvalóan nagyon régi, töredezett emberi koponyát. Azt felébredtem." (Jung, 1957/1987. 197–198.).

[88] Jung szavaival: „a ház a pszichének valamiféle képét jelezte [...]. A tudatot a nappali szoba karakterizálta. Ódon stílusa ellenére a lakottság légkörét árasztotta. A földszinten már a tudattalan kezdődött. Minél mélyebbre jutottam, annál idegenebb és sötétebb lett minden. Az üregben primitív kultúra maradványaira bukkantam, vagyis a bennem lakozó primitív ember világára, amelyet a tudat felől már alig lehet megközelíteni vagy megvilágítani." (Jung, 1957/1987. 199). A környezetpszichológiában Cooper (1972, később Cooper Marcus néven 1992, 1995) foglalkozik az otthon és lakói kölcsönkapcsolatának jungiánius elemzésével.

[89] A téma részletes kibontása kívül esik a jelen értekezés tematikáján, csak utalok arra, hogy a jelenség számos pszichológiai elmélet talaján jól értelmezhető: alaklélektani teóriák (Rock & Palmer, 1991; Geremek, Greenlee, & Magnussen, 2014) és az azt alkalmazó építészeti elvek (lásd pl. Pogány, 1976; Meggyesi, 2009), kategoriális észlelés alapú elméletek (pl. Barsalou, 1999; Barsalou & Prinz, 1997), optimális arousalelméletek / pszichológiai esztétika (Berlyne, 1960, 1971/1994, 1974; Oostendorp & Berlyne, 1992) és így tovább (lásd még Losonczi, Sarbak, & Dúll, 2014).

és hatásai (illetve az ezzel kapcsolatos tudás felszínessége vagy inkább hiánya) tudatosulni kezdett a pszichológiában is.

Instrumentalista ember–környezet viszony: kihívások

A 20. század 60-as éveiben az USA-ban és a nyugat-európai országokban – részben az instrumentalista környezet- és technológiahasználat következményeképpen – rendkívüli mértékben megnövekedett és felgyorsult a fejlődés. Számos társadalmi és ökológiai–környezeti probléma (vö. Dúll, 2009c) tudatosult a hétköznapi emberekben és a tudósokban egyaránt. Ilyen társas és környezeti dilemmák voltak például a nagyvárosi élettel kapcsolatos gondok (Milgram, 1970/1980); lásd Dúll, 2014a, 2014b), a környezetrombolás és –szennyezés (Kaplan, 1972) és az emberi tevékenység nyomán a természeti és a mesterséges környezetben bekövetkező katasztrófák (Carson, 1962/1995), az időjárás, az időjárás megváltozásának kérdései (Haas, Boggs, & Bonner, 1971), az építészetben felmerülő problémák, kérdések, összekapcsolódva a második világháború utáni újjáépítés dilemmáival (pl. Greer, 1966/1973), az épített környezet általános megfelelése a használói igényeknek, a lakótelepek problematikája (erre a II.8 fejezetben visszatérek) és az olyan, jórészt társadalmi jellegű kihívások, mint népességváltozás (Buckhout, 1971), a térhasználat és a hatalom kérdése (pl. feminizmus, Peterson, Wekerle, & Morley, 1978, etnikai csoportok térészlelése és térhasználata, Maurer & Baxter, 1972, hatalmi viszonyok megjelenése a térképeken, Shapiro, 2006), a háborúk traumatizáló hatása (Laufer, Gallops, & Frey-Wouters, 1984; Nanda, Barbato Gaydos, Hathorn, & Watkins, 2010; Watkins, Cole, & Weidemann, 2010) vagy a módosult tudatállapotok, a kábítószerfogyasztás (Leary, 1968/2003) és a környezet összefüggései.[90] Ezek a jelenségek a hétköznapi emberek és a tudósok figyelmét egyaránt erőteljesen felhívták a figyelmet arra, hogy a fizikai környezet nagyon is valóságos, folyamatos és intenzív kapcsolatban áll a viselkedéssel. Felismerték, hogy ez a kapcsolat jelentős részben pszichológiai természetű. Olyan tudományos területekről (pl. geográfia) is érkeztek kérdések a pszichológusok felé – például a természeti környezettel kapcsolatos viszonyulások kapcsán –, amelyek hagyományosan nem érdeklődtek a humán folyamatok iránt.

A 60-as években tehát számos, fizikai környezettel kapcsolatos hétköznapi és tudományos kérdés szegeződött a pszichológiának. A környezetpszichológia megszületése és az ahhoz vezető út szervesen illeszkedett a társadalomtudományok rematerializálódásának folyamatába.

II.7. A társadalomtudományok rematerializálódása és (re)humanizálódása: téri és anyagi (kulturális) fordulat[91]

Az elmúlt évtizedek társadalmi–gazdasági átalakulásai, posztindusztriális/posztmodern változásai a társadalomtudományi gondolkodást is alapvetően megváltoztatták. A kulturális fordulat

[90] Ezek a témák változó intenzitással, de végigkísérik a környezetpszichológia történetét. Ezekről, az új területekről és a környezetpszichológia fejlődéséről lehet tájékozódni a környezetpszichológiai szakfolyóiratokon (*Environment and Behavior*, *Journal of Environmental Psychology*) kívül az *Annual Review of Psychology* és az *American Psychologist* rendszeres áttekintő tanulmányaiból (Craik, 1973, 1996; Stokols, 1978b; Russell & Ward, 1982; Holahan, 1986; Saegert & Winkel, 1990; Stern, 1992; Bechtel, 1996; Sommer, 1996; Sundstrøm, Bell, Busby, & Asmus, 1996), az eddig megjelent két kézikönyvből (Stokols & Altman, 1987; Bechtel & Churchman, 2002), illetve a bevezető, átfogó munkákból (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970a, 1970e; Craik, 1970; Ittelson, Proshansky, Rivlin, & Winkel, 1974; Heimstra & McFarling, 1974; Holahan, 1982; Bell, Fisher, Baum, & Green, 1990; McAndrew, 1993; Bonnes & Secchiaroli, 1995; Veitch & Arkkelin, 1995; Bechtel, 1997; Gifford, 1997; Steg, van den Berg, & de Groot, 2013a). Magyarul Dúll (2009a) tollából lehet olvasni átfogóan a környezetpszichológiáról.

[91] A társadalomtudomány „rematerizálódásának" (Woodward, 2007. 28) teljes áttekintése meghaladja a jelen értekezés kereteit. A történeti kontextus felvázolása mellett csak a környezetpszichológia szempontjából fontosabb mozzanatokra, elméletekre és az általános tendenciákra utalok.

dc_1358_16

(*cultural turn*) a tárgyak és a tér újrafelfedezésével járt együtt. A 60-as években a tárgyak, a tárgyi világ iránti társadalomtudományi érdeklődés erősödött a szociológiában (Losonczi, 1977), a művészetelméletben (Focillon, 1943/1982; Read, 1953/1964), a történettudományban (Kubler, 1962/1992), a fogyasztáskutatásban (lásd pl. Lassú & Lisznyai, 2003) és így tovább. Ez a társadalomtudományok anyagi fordulata (*material turn*), más néven a modern vagy „új" anyagikultúra–kutatás (*new material culture studies)* kezdete (lásd pl. Berta, 2008). A folyamat nem teljesen új, inkább a „társadalomtudományok rematerializálásáról" (Woodward, 2007. 28) van szó. „Az anyagi fordulat bekövetkezése arra a felismerésre vezethető vissza, hogy a bennünket körülvevő dolgok nem marginális jelentőségűek – éppen ellenkezőleg: a szubjektumok és a dolgok állandó interakcióinak, kölcsönhatásának és egymásra utaltságának köszönhetően a tárgyak tanulmányozása nélkülözhetetlen velejárója a legtöbb társadalomtudományi kutatásnak. E felismerés figyelmen kívül hagyása könnyen a tárgyak és a velük kialakított interakciók kultúra-, társadalom- és identitásformáló »képességének« elhallgatásához vagy e képesség jelentőségének alábecsüléséhez vezethet, aminek egyenes következménye, hogy a szubjektumok természetének, (kül)világhoz való viszonyának megismerése is csupán korlátozott, részleges lehet" (Berta, 2008. 33).

A kulturális fordulat tehát a környezet társadalmasításával (Szijártó, 2007) is együtt járt: a tér/hely/miliő/terület egyre inkább a társadalomkutatók érdeklődésének fókuszába került. A téri környezetre irányuló szemléletmódbeli változás összefoglaló neve térbeli fordulat (*spatial turn*): „A hatvanas évek közepétől a társadalomban, s annak szellemi irányultságában [...] jelentős átalakulások mentek végbe. A társadalom ›térbelisége‹ megváltozott. A korábbi statikus helyhez kötöttség megszűnt, az életvilág keretei ›globalizálódtak‹. Mindez hatott nemcsak a társadalom gazdasági és politikai folyamataira, hanem a térről való gondolkodásra, a tér kutatására is. A folyamatok, a társadalmi háttér megértése olyan új problémákra hívta fel a kutatók figyelmét, mint például a városi terek olvasatai, a tér alkotásának, létrehozásának a fontossága (Lefebvre, 1972/1999) vagy éppen a terek birtokbavételének formái, gyakorlata (de Certeau, 1984)" (Izsák & Dúll, 2014. 72).

A másik oldalon, a tárgy- és tértudományok (pl. geográfia, építészet) oldalán ezzel párhuzamosan igény ébredt a környezettel kapcsolatos emberi / pszichológiai folyamatok mélyebb megértésére. Az építészet és az eddig éppen csak említett geográfia hagyományaikból következően fogékonyak az emberi folyamatokra. A téri fordulat humán oldalának bemutatására alább e két terület és a pszichológia viszonyát vázolom – a kezdetektől napjainkig, utalva a Magyarországon is kialakult kapcsolatokra (vö. Dúll, 2014c; Dúll & Izsák, 2014).

II.7.1. Geográfia és (környezet)pszichológia

A 20. században „a földrajz, mint térrel foglalkozó tudományág megkerülhetetlenné vált. [...] Sokáig a társadalomtudományokat leginkább integráló történelem szinte kötelező társdiszciplínája volt [...]."[92] A két világháború között[93] és a második világháború után a földrajztudomány részt vett azokban „pezsgő interdiszciplináris párbeszédekben", amelyben részt vettek „a durkheimi szociológia, a vidali földrajz, a mausse-i antropológia vagy a Lefebvre és Marc Bloch fémjelezte történelem" (mindkét idézet Sonkoly, 2002. 7–8). Már korábban, a 20. század elején, a pszichológusok és a geográfusok egyaránt érdeklődést mutattak olyan, mind a két terület számára izgalmas témákban, mint a téri képességek, a tájékozódás, a környezeti döntések és így tovább (lásd Dúll, 2014c). Az 1920-as években például a kulturális geográfiai elméletek (pl. Carl Sauer,

[92] Tér, földrajz és történelem viszonyáról lásd pl. Lepetit (2002).

[93] A földrajztudományban már a 20. század elején megfogalmazódott a gondolat, hogy a fizikai–természeti folyamatoktól elválaszthatatlannak kell tekinteni az ún. „humán" vagy „antropikus" tényezőket (pl. Teleki, 1917/1996).

1925, idézi Bonnes & Secchiaroli, 1995) szerint egy adott földrajzi terület/táj lakói jellegzetes társas és kulturális tulajdonságait hosszú távon meghatározzák a táj fizikai jellegzetességei és fordítva: ezeket a tulajdonságokat a földrajzi területek morfológiájának tanulmányozásakor figyelembe kell venni. A geográfia és a (környezet)pszichológia tudományterület között azonban a század közepéig nem volt valódi kapcsolat, vagy pláne tényleges együttműködés, pedig a földrajz nagyon hasonló helyzetű a pszichológiához, több szempontból is. A földrajz tárgya – ugyanúgy, mint a pszichológiáé – „átmenetet képez a természeti és társadalmi jelenségek [...] között. A diszciplináris besorolás így hol a természet-, hol a társadalomtudományok közé helyezi" (Sonkoly, 2002. 9). Ráadásul, a „földrajzot – ebben néhány más tudományággal, pl. a pszichoanalízissel és a pszichológia bizonyos ágaival osztozva – az jellemzi, hogy egyfajta predarwiniánus naturalizmus erős hatása alá került" (Lévy, 1999/2002. 22), legalábbis a 19. és a 20. század fordulóján. A környezet–ember viszonyra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a darwini evolúciós elméletet és az alkalmazkodás elveit mechanikusan, „szociobiológiai" és „pszichogeográfiai" alapon alkalmazták a társadalmi, illetve azon belül az emberi környezethasználati és -alakítási folyamatokra. A pszichiátriai geográfia úttörői, Faris és Dunham (1939 – idézi Halpern, 1995) például a mentális megbetegedések földrajzi megoszlásának vizsgálatakor arra figyeltek fel, hogy Chicagóban a skizofréniával kezelt páciensek lakásai nem szétszórtan, nem véletlenszerűen helyezkedtek el: alig néhányan éltek a külvárosban, a többségük a (hátrányosabb társadalmi státuszú) belsővárosi területeken élt. Faris és Dunham eredeti magyarázata erre az volt, hogy a városközpontokban a lakások izoláltsága és a túlterhelt, ingerlés szempontjából túltöltött – *overloaded* – városi élet (vö. Milgram, 1970/1980; Mehrabian, 1976, lásd II.8 fejezet) vezetett a lakók társas és mentális dezorganizációjához. Megközelítésükben tehát a környezeti hatás egyértelműen a diszfunkcionális alkalmazkodás okaként szerepelt. Az egyirányú környezeti determinációt – a korábban említett építészeti meghatározottsághoz hasonlóan – a későbbi betegségföldrajzi[94] kutatások nem igazolták, a környezetpszichológiai vizsgálatok (pl. Franck, 1984, 1987) pedig egyértelműen cáfolták. A differenciáltabb, társas ökológiai (Silvera, Mulvey, & Swanson, 2002) és interdiszciplináris vizsgálatok kimutatták, hogy valóban van összefüggés a téri elhelyezkedés és a mentális–szociális problémák között (Levine, Miyake, & Lee, 1989). A szegénység, a bűnözés, az öngyilkosság vagy a mentális betegségek térben jól lokalizálhatók (Taylor, 1987; Pain, 2000; Smyth, 2005, 2008), amire kielégítő magyarázatot kínál például a társas sodródás jelensége (Halpern, 1995): eszerint például a komoly mentális problémákkal küzdő embereknek nehézségeik vannak a társas kapcsolatok fenntartásában, a megfelelő munkavégzésben és így tovább – ennek kapcsán inkább a város olcsóbb és névtelenebb részeire sodródnak. A problémák téri eloszlása és ennek változása azonban csak összetett, téri–földrajzi és pszichológiai–szociológiai ismereteket szintetizáló tudásra építve magyarázható, és a jelenség bonyolultsága miatt nagyon nehéz kauzális, etiológiai következtetéseket levonni (vö. Dúll, 2012b). A mechanikus szemlélet a 20. század közepére vált túlhaladottá: „Azt hittük, hogy egy terület természeti sajátságaiból levezethető az ott lakó és a belőle élő emberek viselkedése... Ezeknek az egyszerű magyarázatoknak [...] van egy gyenge pontja, s ez épp az egyszerűségük. Emberi cselekedetekre kell magyarázatot adniuk, márpedig az emberi cselekedetek mozgatórugói általában nem egyszerűek" (Dion, 1948, idézi Musset, 2002. 48).

[94] A devianciák mechanikus geográfiai szemléletét (pl. betegség-, függőség-, bűnözésföldrajz) manapság sok tekintetben felváltja a problémás viselkedések dinamikus, térszintaktikai elemzése. Erre a témára a II.13.2 fejezetben visszatérek.

A földrajz „kacérkodása” a pszichológiával (Kitchin, 1995) tehát a múlt század közepén kezdődött. Az 1960-as évek elejétől a geográfusok már komoly érdeklődést mutattak a pszichológiai elméletek és kutatási módszerek iránt. Részben ebből az érdeklődésből formálódott meg a humán geográfia (Tuan, 1974), a viselkedésgeográfia (Gold, 1980), illetve a perceptuális geográfia (Downs & Meyer, 1978). E területek geográfus szakemberei szisztematikusan vizsgálják a környezet észlelésének/értékelésének problematikáját – időnként erős fenomenológiai orientációval (Seamon, 1979; Buttimer & Seamon, 1980), máskor a kognitív pszichológia szemléletére és eredményeire támaszkodva (Kitchin, 1995). Alapvető felismerésük, hogy az ember motivált társas lény, akinek döntései és cselekedetei a térhez is kapcsolódnak: válaszol környezetének jellemzőire, ugyanakkor alakítja is azokat.

Közel ugyanebben az időben a pszichológusok is érdeklődni kezdtek a moláris környezet és a viselkedés kapcsolata iránt (Ward & Russel, 1981a), ám a földrajz és pszichológia kapcsolata a környezetpszichológia létrejöttével teljesedett ki (vö. Dúll, 2014c). A 90-es években erősödtek az integrációs igények részben a földrajzi tudás és a pszichológia között (Gärling & Evans, 1991; Gärling & Golledge, 1993a), részben mindkét területen belül az egzakt, kognitív és a fenomenológiai megközelítés között (lásd Dúll, 2014c). Ezektől az időktől kezdve a földrajzi és a pszichológiai ismeretek integrációján (Gärling & Golledge, 1993b) túl egyre gyakran jelennek meg a kutatásban és az alkalmazásokban a neurofiziológiai adatok és módszerek (Küller, 1991/1998; Antonakos, 2004; Spiers & Maguire, 2006), a szociológiai (Dunlap, 2002) és a művészeti értelmezés (Hudson, 2006; Polyák, 2010b), az építészeti (Polyák, 2010a), illetve a mérnöki szemlélet és tudás (Kangyal & Laufer, 2011a). Az együttműködés ezek között a területek között gyümölcsöző lehet számos területen, például a környezetkogníció (Golledge, 1993; Kitchin, 1997), a tájékozódás (Anooshian, 1996) a mentális térképek (Beck & Wood, 1976; Kitchin, 1994; Montello, 2002; Heft, 2013) és a kognitív torzítások (Monmonier, 2005), a környezetértékelés, a környezeti döntéshozatal (Montgomery, 1993), a mindennapi téri viselkedés (Gärling & Garvill, 1993), a klíma és társadalmi folyamatok (pl. kultúra, Price, Walker, & Boschetti, 2014; migráció, Brown, Malecki, & Philliber, 1977; Blunt, 2007) összefüggései, az eligazodás a virtuális térben (Belingard & Péruch, 2000; Péruch, Belingard, & Thinus-Blanc, 2000; Waller, Beall, & Loomis, 2004; Gordon, 2008) és a hipertérben[95] (Vörös, 2004), a kibertér[96] (Mészáros, 2001, 2003) és a kiberkartográfia (Fraser-Taylor, 2005; Fraser-Taylor & Lauriault, 2014) területén és ennek a tudásnak az alkalmazása a webtervezésben (Hohl, 2009; Wang & Milgram, 2009; Kiss, 2015), illetve számos egyéb témában, mint például a nyelv és a tér viszonya (Pléh, 2007), vagy a térképtervezés (Kovach, Surrette, & Aamodt, 1988; Devlin & Bernstein, 1997; del Casino & Hanna, 2000; Kitchin & Dodge, 2007), a fogyatékkal élők tájékozódásának támogatása speciális térképekkel (Jacobson, 1998; Perkins, 2002; Kaklanis, Votis, & Tzovaras, 2013) és így tovább. A geográfiában a „nemzetközi kutatás mindinkább interdiszciplináris kutatóhelyek szerint

[95] A hipertérnek több megközelítése létezik (lásd Kaku, 1995/2006), például háromnál több térdimenzió bevezetésével nyert, alapjaiban euklidészi tér (többdimenziós euklidészi tér), amit a világháló multimédiás adataira, mint hipertext/hiperdokumentumra is alkalmaznak, mint nyelvi és téri tájékozódási tulajdonságokkal egyaránt jellemezhető kognitív környezet (lásd Vörös, 2004).

[96] „A kibertér (cyberspace) a görög kyber (hajózni, navigálni) szóból ered, és valójában hajózásra alkalmas teret jelent. A kibertér W. Gibson találmánya, aki a Neuromancer (1984) című regényében így nevezi a hálózatba kapcsolt számítógép-terminálokról közvetlenül elérhető digitális, navigálható teret (a mű 1992-ben Neurománc címen magyarul is megjelent). A kibertér Gibson felfogásában egy olyan mátrix, amely színes, elektronikus, kartéziánus adattájkép (dataspace), ahol vagy inkább amelyben az egyének és a cégek interaktív kapcsolatba lépnek az információval, sőt, kereskednek vele” (Mészáros, 2001. 769). A témához lásd még a II.15.1 fejezetet.

szerveződik meg. Ez nem jár együtt a tudományágak autonómiájának csorbulásával. [...] a diszciplínák ugyanis ma már legalább egy évszázados fogalmi és módszertani hagyományukat viszik tovább. A problémaközpontú szemlélet ugyanakkor lehetővé teszi a fogalmi és módszertani megközelítések új, külső szempontból való értelmezését" (Sonkoly, 2002. 8–9). Az interdiszciplinaritás szellemében „világos, hogy földrajztudósok és pszichológusok tanulhatnak egymástól, és a földrajzi és pszichológiai elgondolások és elméletek összekötése közelebb visz egy integratív elméleti keret megalkotásához" (Kitchin, Blades, & Golledge, 1997. 564).

Magyarországon a bontakozó együttműködés jegyében 2014-ben jelent meg egy téri fordulatot tárgyaló könyv egy környezetpszichológus (Dúll Andrea) és egy geográfus (Izsák Éva) közös szerkesztésében (Dúll & Izsák, 2014).

II.7.2.Építészet és (környezet)pszichológia

Granasztói Pál Ybl-díjas építész és író a következő szavakkal kezdte 1974-ben, Magyar Pszichológiai Szemlébe írott, *A városi környezet lélektani hatásai* című tanulmányát: [97] „Építésznek, még ha urbanista[98] is, lélektani hatásokról szólni magyarázatot kívánó feladat. Az idevágó pszichológiai, szociológiai ismeretekkel nem rendelkezhet olyan mértékben, mint a pszichológusok, szociológusok. [Felszínre kerülnek] mindinkább megnyilvánuló tapasztalatok, felismerések, feltevések, [...] melyek szerint az újabb és növekvő művi környezetnek korábban nem ismert vagy nem eléggé felismert lélektani hatásai is vannak [...]. Az építész, az urbanista [...] maga lélektani s más határos tudományokba tartozó kutatásokat nem végezhet; feladata elsősorban felhasználni e tudományok ismereteit, és ahol szükséges, arra késztetni más tudományokat, hogy számos, még kellőképpen ki nem vizsgált kérdésben további vizsgálódásokat végezzenek.[99] Ez a szerepe nemcsak onnan adódik, hogy egyedül ilyen szempontoknak a kellő ismeretében oldhatja meg teljes értékűen feladatait, hanem onnan is, hogy a már felépült épületeket, városokat, városrészeket szükségképpen figyelemmel kíséri: miféle élet folyik bennük, hogyan használják őket, hogyan válnak be, [...] milyen lélektani hatások tapasztalhatók használatuk során. Ez annál inkább fontos, mert visszahat a további tervezésekre, ily módon kölcsönhatás keletkezhet építés és

---

[97] A tanulmány egy 1973-ban, Szombathelyen, a Savaria Nyári Egyetemen elhangzott előadás alapján készült. „Közvetlen előzménye az az előadóülés, amely 1972. decemberében, az MTA II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya rendezésében folyt le ›Az urbanizációval kapcsolatos társadalomtudományi kutatások és társadalmi igények; jelentőségük a városépítés számára‹ címmel; a bevezető előadást a szerző tartotta, hozzászólók Berend T. Iván, Juhász Pál, Lettrich Edit, Perényi Imre, Szelényi Iván voltak" (szerkesztőségi jegyzet, 47). A tanulmány később egy építészettel–urbanisztikával foglalkozó tanulmánykötetben (Granasztói, 1982) is megjelent.

[98] Az 1950-es évek végétől a várostervezésben is megnyilvánult a pszichológiai szemlélet (Lynch, 1960; Lynch & Rodwin, 1970; Appleyard, 1970, 1973). Kevin Lynch amerikai urbanista korábban már említett klasszikus munkájában (1960) három nagy USA-beli város (Boston, Jersey City és Los Angeles) urbanisztikai szerkezetét vizsgálja és hasonlítja össze. Általános érvényű megállapítása szerint az embert környező struktúrák önmagukban jellemzően semlegesek, ezért a várostervezés és -alakítás alapjának a városlakók és -használók fejében élő „városképnek" (*image of the city*) kell lennie, amely egyszerre alakul a város tudatos elrendezése és az ott folyó mindennapi tapasztalat nyomán. Lynch nézetei forradalmasították az urbanisztikát, és az egy évtizeddel később kialakuló környezetpszichológiának is alaptéziseiként szolgáltak.

[99] Néhány évtizeddel később Kapy Jenő építész (2006. 15) így ír: „Sajátos magyar jelenség, hogy míg számos építészirodát a világban úgy ismerünk, hogy azok egyben jelentős kutatási programok színterei (pl. Greg Lynn, MDRDV, vagy említhetnék még másokat), tudományos élettel való legközvetlenebb kapcsolatukról nem is beszélve, nálunk a rendszerváltás után, a szakma szinte teljesen érintetlen maradt a társadalom-tudományok legalapvetőbb kutatási eredményeitől is. Nem alakultak ki, vagy csak nagyon lassan alakulnak az építész műhelyek, illetve a tudományos kutatatás közötti formális, informális kapcsolatok. [...] Harold Proshansky szociálpszichológus az 1970-es években kórházakat vizsgált. A vizsgálat eredménye ismert kellene legyen minden kórház-tervezéssel foglalkozó szakember számára. [...] A példában számunkra nem a végeredmény fontos, hanem az a gondolkodás, amely kutatási eredményekre épülő módszert és kísérletekre épülő vizsgálatokat tud bevonni a tervezés menetébe." Kapy tanulmányában Proshansky, Ittelson, & Rivlin (1970c) munkájára hivatkozik.

használat, jelen esetben a városépítés módja és annak lélektani hatásai között" (Granasztói, 1974. 36, beszúrás DA). Saját korábbi tanulmányunkban messzemenően egyetértettünk ezzel: a „városépítészet és a környezetpszichológia egymást kölcsönösen stimuláló együttműködési lehetősége a közterületek kialakításában is számos lehetőséget kínál" (Dúll & Pálfy, 2014. 51). Granasztói a tanulmányozandó területek között említi a környezet érzékelését (pszichológiai értelemben véve a környezetészlelést – vö. Holahan, 1982a), az emocionális hatásokat, a biztonságérzet igényét és a közösségi összetartozást, és „ami alapvető lélektani igénynek mondható: az eligazodás"-t (Granasztói, 1974. 40), a változással, megújulással járó élményeket (szemben az elhúzódó építkezések hatásával), a műemlékvédelem kérdéseit, a környezetvédelmet, a természettel való kapcsolatot, a magasházak problematikáját. Kritikai éllel jelenti ki, hogy a Bauhaus és a CIAM[100] nyomán elterjedt funkcionális építészet erőteljes lélektani problémákat hozott: „Otthonosnak lenni, jó közérzettel bírni pl. ugyanolyan ›funkció‹, mint étkezni, főzni, aludni, közlekedni" (Granasztói, 1974. 39) – mintegy elővételezve a helyekhez való affektív viszonyulás fontosságát (aminek vizsgálata a környezetpszichológia második fejlődési szakaszában bontakozik ki – lásd II.14 fejezet) és a tudományterületek interdiszciplináris együttműködésének szükségességét. A pszichológia mellett kiemeli a városesztétika (vö. Heath, 1992; Lozano, 1992) és a városszociológia (lásd Szelényi, 1973a; Pásztor, 2006; Gottdiener & Hutchinson, 2011) szerepét a (város)építészetben.[101]

II.8. A város: túlingerlő, egészségtelen és a természet antitézise?

Granasztói Pál (1974) fentebb említett tanulmányában a városi környezet pszichológiai megközelítésének lehetőségeiről és szükségességeiről írt. A 70-es években világszerte ráirányult a figyelem a nagyvárosok gondjaira. A városi „problémák puszta sora is kételyeket ébreszt: vajon a város megoldhat-e valaha is olyan problémákat, mint a közigazgatás állandó anyagi deficitje, a közszolgáltatások alacsony színvonala [...], a nem kevésbé elégtelen, önmagát megfojtó tömegközlekedés, a fajgyűlölet problémája, a bűnözés és a rossz közbiztonság, melynek anyagi vonatkozásai felmérhetetlenek, lélektani hatása viszont nyilvánvaló" (Oudin, 1980. 7). Oudin szerint a 70-es években lezajlott a fiatal urbanisták körében egy „tudatosodási folyamat": „új megvilágításban kezdik látni a városlakó pszichológiai problémáit, közelebb kerülnek a realitáshoz és az ember öntudatlanul támasztott igényeihez" (Oudin, 1980. 34), vagyis felébredt az igény – a gazdasági, politikai és egyéb gondok feltárása mellett – a várossal kapcsolatos pszichológiai problémák megértésére és megoldására is (vö. Krupat, 1985).

---

[100] – Bauhaus: 1919–33. között Németországban működő építészeti és művészeti iskola, a 20. század elejének kiemelkedő intézménye, egyúttal hosszú időre meghatározó művészeti–szellemi program. Alapítója Walter Gropius, aki a művészetek, az ipar és a technika között elveszett egység újrateremtését tűzte ki célul (Sólymos, 2010). A Bauhausban átgondolt, célzott oktatási elvekkel, pedagógiai programmal dolgoztak (Iványi, 1999), a forma, az anyag és a funkció, a rendeltetés összefüggéseinek feltárása céljából, szándék szerint érzékenyen reagálva a társadalom igényeire.
– CIAM: *Congres Internationaux d'Architecture Moderne*, azaz a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa, 1928–59. között a modern építészet nagy hatást kifejtő nemzetközi szervezete. Egyik vezető alakja Le Corbusier volt – a városépítészettel kapcsolatos gondolatait lásd pl. Le Corbusier (1965/1979).

[101] Ekler (2005. 41) egyenesen a pszichiátriát (és a szociológiát) kívánja beemelni a városépítészetbe: „Hogyan élt a 20. században a városi ember? Hogyan élt 100 éve és hogyan él ma? Ez volna az a határterület, ahol a pszichiátriának és a (nem létező) építészettudománynak meg a szociológiának össze kéne vetnie, amit tud. Vajon a 100 évvel ezelőtti ember élete volt-e a normális, és vajon ad-e viszonyítási alapot a ma élő ember életéhez?"

A városokat sokáig egészségtelen[102] és veszélyes[103] helyekként tartották számon (Webb, 1984), amelyek különösen nagy megküzdési kihívást jelentenek, többek között a nagyfokú zsúfoltság[104] miatt (Milgram, 1970/1980). A városról a környezetpszichológiai vizsgálatok (is) kimutatták, hogy számos vonatkozásban stresszforrás (vö. Dúll, 2014a; Brózik & Dúll, 2015): a már említett zsúfoltság és nehezített térhasználat mellett például az épített környezet túlsúlya miatt jelentkező nagyon magas környezeti töltés[105] (*environmental load*, Mehrabian & Russell, 1973, 1974) nagyon igénybe veszi a tudatos, akaratlagos figyelmet (Laumann, Gärling, & Stormark, 2003) és az önkéntelen információfeldolgozást egyaránt. A városban magas az arousalszint:[106] ezért a városi ember az utcán siet akkor is, ha nincs időkényszerben (Sadalla, Sheets, & McCreath, 1990), kevés szemkontaktust tart és nem figyel a többiekre, vagyis számos pszichológiai folyamatot mozgósít a túlingerlés elkerülésére. Ha átengedné magát a városi környezet ingeráradatának, kimerülne, ami – ha bekövetkezik – gyakran társul agresszióval (Kuo & Sullivan, 2001). Az ember a kutatási eredmények szerint városi környezetben általában kevéssé támaszkodhat természetes alkalmazkodási mechanizmusaira, akár jó (Harwood, 2007), akár rossz minőségű (Siddiqui & Pandey, 2003) lakókörnyezetben él, és nehezen viseli mind a rövid távú (pl. ideiglenes közlekedésmódosítások, Fujii, Gärling, & Kitamura, 2001), mind az építkezésekből, átalakításokból (Vandermoere, 2006) származó hosszabb távú változások okozta megterhelést, és még sorolhatnám (lásd Dúll, 2012a, 2014b).

Az Amerikai Pszichológiai Társaság (*American Psychological Association*, APA) 1993-ban arra mozgósította pszichológusokat, hogy intenzíven alkalmazzák a pszichológiai szaktudást a város élettel kapcsolatban (Marsella, Wandersman, & Cantor, 1998). Az APA három feladatot jelölt meg: (1) a lélektan tudásanyagára és eszközeire alapozva meg kell érteni, hogy mit jelent a városi problematika, (2) fel kell tárni és segíteni kell az egyéni és a társas fejlődést támogató városi

---

[102] Susan Sontag (1978/1983. 83) szerint ez a kollektív metaforák szintjén is megnyilvánul. Így lehet például a rákbetegség a város (mint a természet antitézise) metaforája: „a rák a megtámadott élő környezet lázadásának jele: a Természet bosszút áll a technokrata világon".

[103] Ezzel szemben a városutópiák (lásd pl. Meyerson, 1961/1979; Howard, 1965/1979; Lippai & Dúll, 2003) azokat az ideális városokat írják le, amelyekben „az élet olyan, mint egy tündérmese […], [jellemző a] szabályszerűség a térben, és a kicsattanó életkedv mint alapvető kedélyállapot" (Lefebvre, 1972/1999. 41 – beszúrás DA). A városutópiák (környezetpszichológiai elemzésüket lásd Lippai & Dúll, 2003) és a „csinált városok" (Szirmai, 1988) arra a normatív elképzelésre alapoznak, hogy a jó város és a jó környék jó életet hoz. Ennek megvalósításához az építészek kezdettől igyekeztek megérteni az emberi viselkedést, a 20. század elejétől kezdve még biológiai–ökológiai értelemben is (Szelényi, 1973b; Csanádi & Ladányi, 1992). A szociológiai ismeretekre eleinte kevéssé támaszkodtak, a pszichológiára pedig – a 70-es évekig – egyáltalán nem (Lang, 1991).

[104] A zsúfoltság pszichológiai élmény/mutató. Nincs egyértelműen leírható összefüggés az alaphelyzet, a sűrűség (denzitás: létszám és alapterület aránya) között. A sűrűség számolható arány a terület és az azt használó emberek létszáma között. A zsúfoltság annak élménye, hogy az adott teret pszichológiai értelemben túl sokan használják (vö. Stokols, 1972).

[105] A környezeti töltés (*environmental load*, Mehrabian & Russell, 1973, 1974) a terek szociofizikai szenzoros jellemzőit írja le 3 dimenzió mentén: (1) intenzitás: a szenzoros információ abszolút erőssége, pl. dB-ben mérve, (2) újdonság: az inger ismeretlensége, „kognitív arousal/izgalom", (3) összetettség: a megértéshez szükséges kognitív erőfeszítés mértéke. Az elmélet és a gyakorlati tapasztalat szerint minden környezet jelent környezeti töltést.

[106] „A különböző környezeteket pszichológiai szempontból úgy is vizsgálhatjuk, hogy mennyi ingert nyújtanak, hogyan befolyásolják az arousalszintet (Dúll, 2009a; Varga & Osvát, 2013). Az ember éberségét, figyelmi kapacitását az arousal, vagyis az idegrendszeri háttéraktivitás szintje befolyásolja. Nagyon egyszerűen, ha az arousal szintje alacsony, akkor unalmat él át az ember (esetleg el is alszik). Ha az arousalszint túl magas, akkor viszont feszült, ideges lesz. Ezekben az esetekben nehéz összpontosítani, a figyelmi kapacitás alacsony. Ha viszont az arousal szintje optimális (és ez az optimális szint mindenkinél más és más), akkor a figyelmi kapacitás maximális. Az arousal szintjét nagyban befolyásolják a környezetből származó ingerek. Ugyanis az érzékszervekből érkező idegi ingerület egy része nem az érzékleti modalitáshoz specifikusan kapcsolódó agyi területhez jut el, hanem arousalként ›hasznosul‹ úgy, hogy mintegy előhangolja, felkészíti az agykérget a külvilági ingerek befogadására (Dúll, Urbán, & Demetrovics, 2004)" (Brózik & Dúll, 2015. 37; lásd még Urbán & Dúll, 2008).

folyamatokat. Külön figyelmet kell fordítani az olyan városi csoportokra, mint a nők (Chant, 2013), gyerekek (Lim & Barton, 2010), idősek (Kweon, Sullivan, & Wiley, 1998), általában véve a kulturális közösségek (Zube, 1985), migránsok (Qian, Zhu, & Liu, 2011), kisebbségek és a hátrányos helyzetű csoportok (Loo, 1986; Siddiqui & Pandey, 2003), például a hajléktalanok (Larsen, Poortinga, & Hurdle, 2005; Dúll, 2014a, 2015b, 2015c). A nagyvárosi környezet problémái és a globális problémák rávilágítottak, hogy a biológiai egészség faktorai (napfény, megfelelő levegőminőség, tájolás stb.) és környezeti–kulturális tényezők mellett az épített környezetnek a (3) szellemi egészség feltételeit is biztosítani kell (vö. Meggyesi, 2004).

A MENTÁLIS EGÉSZSÉGET BEFOLYÁSOLÓ VÁROSI TÉNYEZŐK		
környezeti problémák	levegőszennyeződés	populációs sűrűség
	zajszennyeződés	közlekedési nehézségek
	mérgek (CO stb.)	balesetek
	vizuális szennyezés	(túl)telítődés
	túlzott ingerlés	visszahúzódás
szociológiai, gazdasági problémák	bűnözés, erőszak	szegénység
	bandák	munkanélküliség
	vidékről városba áramlás	alternatív gazdaság
	lakásproblémák	iparosodás
	zsúfoltság	modernizáció
	marginalizáció	közösség hiánya
	szegmentalizáció	gazdasági fejlődés
pszichoszociális problémák	társas struktúra	társas mozgás
	hajléktalanság	kulturális dezintegráció
	életkomplexitás	kulturális zavar/konfliktus
	család szétesése, válás	szekularizáció
	gyors szociális változások	társas stressz
	akkulturáció, asszimiláció	migráció
pszichológiai problémák	életminőség	gyökértelenség
	koherenciaérzék	félelem, szorongás
	hatalom(hiány)	identitás
	marginalitás, elidegenedés	izoláció, magány

1. táblázat A mentális egészséget befolyásoló városi tényezők (Marsella, 1998. 627)

A városi környezet összetett problémáinak (1. táblázat) az *American Psychologist* folyóirat 1998-ban egy teljes tematikus számot szentelt, és arra buzdította a pszichológusokat, hogy kompetenciáikat mozgósítsák ezeknek a komplex helyzeteknek a megoldásában.

A város, mint a vidék/természeti környezet antitézise? Környezetpreferencia és agyi folyamatok

A korai kutatások eredményeként gyakorlatilag elfogadottá vált a falu, illetve a vidék (utóbbi, mint természeti környezet) és a város (épített környezet) szembeállítása, illetve egy kontinuum két végeként való felfogása (Williams & Knopf, 1985; Ulrich, Simons, Losito, Fiorito, Miles, & Zelson, 1991). Wilson (1984) sokat idézett biofília–hipotézise szerint az embereknek evolúciós késztetésük van arra, hogy figyeljenek az élőkre és orientálódjanak az életszerű folyamatokra (Kals, Schumacher, & Montada, 1999). Emiatt a természettel összetartozónak érezzük magunkat (*connectedness to nature*, Mayer & McPherson, 2004; Dutcher, Finley, Luloff, & Buttolph Johnson, 2007; Dúll, 2010a; Zelenski & Nisbet, 2014). Preferenciavizsgálatok (pl. Ulrich, 1983; Wohlwill, 1984; Kaplan, 1987b; Kaplan & Kaplan, 1989; Herzog, Herbert, Kaplan, & Crooks, 2000) igazolták, hogy az emberek mind tényleges környezethasználat esetén (Ryan, 2005), mind egyszerű vizuális ingerek (fotók) nézegetése közben jellemzően előnyben részesítik a természetes

tájakat az épített környezetekkel szemben. Ha embereknek (kiegyenlített információtartalmú) fényképeket mutattak városi és vidéki természeti tájakról, akkor a képek nézegetése közben a természetes elemek látványára megnőtt az agyi alfa-aktivitás, a személyek pozitívabb érzelmi állapotba kerültek, és tartósabban voltak képesek figyelni ezeket a képeket (Ulrich, 1981).
A természeti környezet egyetemes preferenciáját gyakran értelmezzük pszichoevolúciós keretben: az evolúciós pszichológusok szerint kognitív modulokkal (perceptuális és fogalmi tudások) rendelkezünk a természeti entitásokról (Pinker, 1997/2002). Ezek a kognitív eszközök a túléléssel (kihívások, lehetőségek – pl. ennivaló találása) vannak kapcsolatban. Környezetpszichológiai szempontból relevánsabb (és számos kísérletben empirikusan igazolt vö. Kaplan, 1987b,[107] így kevésbé spekulatív, mint a modularitásnézet) a környezetpreferencia elmélet (Kaplan, 1982, 1987a, 1987b, 1995; Kaplan & Kaplan, 1989), amely szerint a természetes helyek ingerei általában mind komplexitás, mind változatosság (kollatív változók[108] – lásd Berlyne, 1960, 1965/1983, 1971/1994, 1972/1983, 1974) tekintetében az optimális, közepes arousalkiváltó és -fenntartó tartományba esnek (kivéve természetesen az ingerlés monotonitása szempontjából szélsőséges tájakat, pl. sarkvidék, sivatag). Ezzel szemben az épített, városias környezet ingerminőség tekintetében többnyire túlzottan összetett, ám az ingerek változatossága jóval kisebb (vö. Lang, 1991) – így a városi épített környezet által kiváltott arousal – a természeti környezet által kiváltott aktivitásszinttel szemben – nem esik az optimális tartományba (Kaplan, 1987b). Wohlwill (1983) és mások (Kaplan, 1987a, 1995; Kaplan & Kaplan, 1989) elemzései nyomán Kaplan rendszerbe, egy preferenciamátrixba foglalta a természetes helyek jelentésének dimenzióit[109] (2. táblázat), a tájkedvelés bejósló változóit (*landscape preference predictors*).

TÁJKEDVELÉST BEJÓSLÓ VÁLTOZÓK		
INFORMÁCIÓ ELÉRHETŐSÉGE	**INFORMÁCIÓS KIMENET**	
	megértés (értelemadás a helyszínnek)	**felderítés** (információforrás vonz/taszít)
azonnal elérhető (jelen van, közvetlen)	KOHERENCIA A környezeti elemek összetartozása, egységbe szervezési könnyedsége. Növeli pl. a szimmetria, a ritmusos ismétlődés.	KOMPLEXITÁS (összetettség) A környezet bonyolultsága, vizuális gazdagsága, figyelemlekötő kapacitása.
közvetlen, következtetett, bejósolt (jövőbeli vagy ígérkező)	LEGIBILITÁS (áttekinthetőség, olvashatóság) A táj mennyire segíti az embert, hogy a térben eligazodjon.	MISZTÉRIUM (rejtélyesség) Mennyire rejt a táj több információt, mint amennyi aktuálisan az észlelő számára hozzáférhető.

2. táblázat A tájpreferencia bejósló változói (Kaplan, 1987a. 12)

A preferált tájakkal kapcsolatban az elmélet szerint két pozitív, megközelítő attitűd léphet fel (Kaplan, 1988): a megértés (*understanding*) vagy a feltárás (*exploration*). Ezek az attitűdök négy strukturális tájtulajdonsággal vannak kapcsolatban, amelyek mindegyike kedvező esztétikai értékeléssel és pozitív tájválasztással jár. A tájtulajdonságok vagy jelen vannak az észlelés számára, tehát azonnal elérhetőek, vagy a környezet jellemzői ígérik, kínálják ezeket további feltárás után. A megértést lehetővé teszi a koherencia (*coherence*: olyan tulajdonságok, amelyek

[107] Ugyanakkor Stamps (2004) 61 kísérlet (12 ezer résztvevő, 3 ezer inger) metaanalízisével nem tudta igazolni az elmélet általános érvényességét.
[108] A kollatív változók (Berlyne, 1960, 1965/1983, 1971/1994, 1972/1983, 1974) az inger megszokottól eltérő tulajdonságai, amelyekkel leírhatók egy adott tulajdonsággal kapcsolatos elvárások és annak újszerűsége közötti viszony, pl. újdonság, összetettség, információtartalom (meglepetésérték), össze nem illés (inkongruencia). Fontos szerepük van az esztétikai értékelésben (Berlyne, 1974).
[109] A dimenziók vélekedésünk (Dúll, 2009a; Losonczi, 2014) szerint épített környezetre is alkalmazhatók.

segítik a táj egységes észlelésének struktúrába szervezését, pl. szimmetria, ismétlődés, hasonló textúrák) és az olvashatóság[110] (*legibility*: áttekinthetőség, orientáció és tájékozódás lehetősége a tájban, pl. egy jól látszó szikla szervezheti a környezetében az eligazodást). A bevonódást támogatja a környezet összetettsége (*complexity*: mennyi minden történik az adott környezetben, mi mindent lehet ott megnézni), és a rejtélyesség (*mystery*: a táj struktúrája a további információk megszerzésének lehetőségét üzeni).

A Kaplan-féle preferenciamátrix-szal szembe szokták állítani Ulrich (1983) pszichoevolúciós elméletét (a két teória összehasonlítását lásd Joye, 2007). Ulrich szerint a környezet felé irányuló válaszok nem kognitív természetűek, hanem gyors, automatikus, nem tudatos affektív folyamatok, amelyek azonnali értékelést adnak a környezetről a túlélés szempontjából legalább a kedvező–kedvezőtlen dimenzió mentén. Ez természetesen nagyon is a túlélés szolgálatában áll, hiszen a környezet lehetőségeire és veszélyeire gyors és automatikus reakciót (elkerülés/menekülés vagy megközelítés/exploráció) tesz lehetővé. A környezetpszichológiában számos adat (Korpela, Klemettila, & Hietanen, 2002; Hietanen & Korpela, 2004) támasztja alá Ulrich (1983) elméletét, miszerint a természeti és az épített/városias környezet jellemzőinek affektív értékét automatikusan, azonnal és gyorsan feldolgozzuk, vagyis nem szükséges külön erőfeszítés a környezet elemi értékeléséhez. Ebben elsősorban az agyi szubkortikális áreáknak (pl. amygdala) tulajdonítanak szerepet.

Egy nagyon izgalmas, építészeti tér és agyműködés kapcsolatát vizsgáló kutatásban (Vartanian, Navarrete, Chatterjee, Brorson Fich, Gonzalez-Mora, Leder et al., 2015) helyiségek belmagasságát és észlelt zártságát [111] hozták kapcsolatba a térrel kapcsolatos megközelítési–elkerülési döntésekkel és az agyi aktivitással. Empirikus adatok korábban azt igazolták, hogy a mennyezet magasságának növekedése körülbelül 1.8–3 m között monoton módon növekedő együttjárást mutat a preferenciával és a várható aktivitással (olvasás, tánc, vacsorázás, beszélgetés). Ennél tovább növelve a belmagasságot, a tetszés ugyancsak monoton módon csökken (Baird, Cassidy, & Kurr, 1978). A kutatások szerint oktatási terekben az alacsony mennyezetű helyiségekben inkább a csöndesebb, míg a magasabbakban inkább az aktívabb játékok jellemezték az iskolás gyerekeket (Weinstein & David, 1987). Az észlelt zártság[112] megfelel a tér átláthatóságának (vizuális permeábilitás) és átjárhatóságának (lokomóciós permeábilitás), amelyek együtt a térben kivitelezhető mozgások mennyiségét jelentik (Stamps, 2005). A neuropszichológiai vizsgálatban fMRI-vel [113] vizsgálták a résztvevők agytevékenységét, miközben a személyek eltérő belmagasságú és permábilitású helyiségekről készült fotókat (200 db) néztek. Vartanian és munkatársai (2015) alapfeltevései[114] a következők voltak: (1) a nagyobb belmagasságú szobákat

---

[110] A legibilitás (olvashatóság – lásd 194. lábjegyzet) fogalmát Kevin Lynch (1960) vezette be az urbanisztikába. A fogalom számos többé–kevésbé átértelmezett változata jelent meg a környezetpszichológiában. Műhelykutatásainkban magunk is kísérletet tettünk a legibilitás mezokörnyezetekre (iskolai terek) való alkalmazására (Lippai, 2014).

[111] A tér észlelt permeábilitása Stamps (2005) szerint közvetlenül összefügg a „látni, de nem látszani" Appleton–féle evolúciós elvvel (lásd Kilátás–menedék elmélet, lásd alább a jelen fejezetben). A belmagasság is fontos építészeti jellemző, amely kapcsolatban áll a használók térrel való elégedettségével (pl. Kaya & Erkip, 2001). Vartanian és munkatársai (2015) kérdőíves vizsgálatban igazolták, hogy az építészek (intuitív módon) tudatában vannak a belmagasság és a permeábilitás fontosságának a tervezésben.

[112] A kültéri (elsősorban városi) környezetek észlelt zártsága (*perceived enclosure*) környezetpszichológiában fontos vizsgálati téma (Nasar, 1983; Stamps & Smith, 2002).

[113] Az fMRI (funkcionális mágneses rezonanciavizsgálat) az agy feltérképezésre irányuló képalkotó eljárás. Alapja, hogy az agyi vérátáramlás és vér oxigénszintjének változásai összefüggenek az idegrendszeri aktivitással.

[114] Vartanian és munkatársai (2015) alapfeltevései azon alapultak, hogy a vizsgált két dimenzió (belmagasság, permeábilitás) változtatásával kialakított különböző terek képei eltérő figyelmet, vizuospaciális (azaz vizuális és téri)

az emberek jobban preferálják, mert nagyobb mértékű vizuospaciális explorációt és figyelmet váltanak ki. Ez megmutatkozik a középső temporális lebeny és más vizuális–téri agyi struktúrák aktivitásában. (2) A nagyobb belmagasságú szobák pozitívabb érzelmeket fognak kiváltani az észlelőkből, ami szintén megmutatkozik a megfelelő affektív agyterületek működésben is. Az eredmények igazolták a várakozásokat: a nagyobb belmagasságú tereket a résztvevők az esztétikai ítéletek szintjén szebbnek tartották, és ezt támasztotta alá a mért agyi aktivitás is. A belmagasság ugyanakkor – a korábbi eredményeket (Baird, Cassidy, & Kurr, 1978) alátámasztva – nem volt összefüggésben a megközelítés–elkerülés dimenzióval – ami újra igazolja, hogy a két, épített tér észlelésében adaptív dimenzió elválhat egymástól (vö. Cohen & Trostle, 1990). A permeábilitás tekintetében a zártabb (vagyis kevesebb lokomóciós és menekülési lehetőséget kínáló) helyiségek több elkerülési döntést váltottak ki, és ezt szintén a megfelelő agyi területek (többek között az amygdala és a gyrus cinguli)[115] intenzív aktivitása kísérte. Vartanian és munkatársai (2015) vizsgálata alátámasztja azt (az egyébként már robusztus) környezetpszichológiai tudást, hogy az épített tér fizikai tulajdonságai befolyásolják a környezet esztétikai és pszichológiai értékelését,[116] a preferenciákat, és az ezeknek a pszichés folyamatoknak az alapját képező agyi struktúrák működésében ezek a folyamatok jól azonosíthatók (vö. Küller, 1991/1998; Parsons & Tassinary, 2002).

Figyelemhelyreállítási elmélet

A fentebb említett, Kaplan–féle környezetpreferencia elméletre épülő, a környezet gyors kognitív értékelését hangsúlyozó környezetpszichológiai figyelemhelyreállítás elmélet (*Attention Restoration Theory*, *ART,* Kaplan & Kaplan, 1989, lásd még Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009; Sallay, 2008; Dúll, 2012b) is számos empirikus alátámasztást kapott (Herzog, Hong, & Primeau, 2002; Berto, 2005; Felsten, 2009; Beute & de Kort, 2014), és Stamps (2004) metaelemzéssel is igazolta a négy említett tájjelemző (koherencia, komplexitás, legibilitás, misztérium) működését. Az ART szerint a természeti helyek, például a vízpartok[117] (vö. Batár, 2005, 2010a, 2010b; Dúll & Pálfy, 2014) – alább tárgyalom, hogy városi kontextusban is – a spontán figyelmi folyamatok optimalizálásán keresztül töltenek be kulcsszerepet az érzelmek szabályozásában, ezzel kompenzálva az érdekes, izgalmas, kihívásokkal teli városi épített környezet szándékos, irányított figyelmet lemerítő hatását. Ez a természeti környezetek pszichológiai restauratív hatásának mechanizmusa. A restauratív természeti környezetek a következő négy folyamat útján állítják helyre a mentális egyensúlyt (Kaplan & Kaplan, 1989): (1) távollét (*being away*): a mindennapi rutinoktól és a megszokott társas közegtől a tényleges és/vagy a pszichológiai eltávolodás lehetőségét adják, (2) gyönyörködtetés (*fascination*): a természetes helyek fizikai jellemzői (színek, hangok, illatok) könnyedén és élvezetesen, erőfeszítés nélkül kötik le az ember spontán figyelmét. Így az épített környezetben folyton működő akaratlagos, irányított figyelmi rendszer

---

explorációt és navigációt váltanak ki, amelyek tükröződnek az adott funkcióhoz kapcsolódó agyterületek (pl. középső temporális, frontális és parietális lebeny egyes területei) jól lokalizálható aktivitásában.

[115] Mindkét agyi struktúra működése szoros kapcsolatot mutat a félelemérzettel is.

[116] Heinrich Wölfflin svájci művészettörténész (1886/2007) már a 19. században arra alapozta programját, hogy az esztétikát, a tágabb értelemben vett művészettörténetet és a pszichológiát összekötve kimutassa, hogy az építészeti formát és annak megélését nem lehet levezetni „egyszerűen az anyag, az éghajlat és a használati cél kényszereiből" (Lurz, 1981, idézi Moravánszky & M. Gyöngy, 2007. 40). Sok szempontból hasonló álláspontot fejt ki jó néhány évtizeddel később pl. Fitch (1965/1998).

[117] Fentebb (a II.4 fejezetben) már utaltam rá, hogy a BME Urbanisztika Tanszékének Tanszéki terv 1. és Tanszéki terv 2. tantárgyai keretében a környezetpszichológia aktív szerepet kap. 2014 tavaszán Tanszéki terv 1. keretében a budapesti Duna-part volt a – folyamatos környezetpszichológia konzultációval is támogatott – tervezési feladat (lásd Dúll & Pálfy, 2014).

pihenhet és újratöltődhet. (3) Kiterjedtség (*extent*): a természeti környezet tulajdonságai, alkotórészei könnyen észlelhető koherens egészet (erdő, park, folyópart, kert) alkotnak, amely explorációra, lokomócióra hív (vö. Dúll & Dósa, 2005; Dósa & Dúll, 2006; Brown, Werner, Amburgey, & Szalay, 2007). (4) Illeszkedés (*compatibility*): ez a személy–környezet illeszkedés[118] egyik megfogalmazása: a környezet helyreállító az egyén számára, ha a jellemzői és a személy szándékai, hajlamai, állapota közötti megfelelés áll elő, azaz „a környezetnek illeszkednie kell ahhoz, amit a személy éppen tenni próbál, és ahhoz, amit tenni szeretne" (Kaplan, 1995. 173). A környezetpszichológiai kutatások szerint az említett mechanizmusokon keresztül a természetes helyek, tájak nagyfokú restauratív (helyreállító) kapacitással (Kaplan & Kaplan, 1989) bírnak: mivel a természeti környezetek jellemzőit evolúciós felkészítettsége alapján az ember elhanyagolhatóan alacsony figyelmi erőfeszítéssel képes kezelni, a természetben az önkéntelen, erőfeszítéstől mentes figyelem kerül túlsúlyba, ami elősegíti a mentális feltöltődést. Ez ráadásul gyakran spirituális élménnyel jár (vö. Dúll, 2010a, 2012a; Varga & Dúll, 2015).

Restauratív épített környezet

Újabb kutatások – saját elvárásaimmal (Dúll, 2012b) egybevágóan – igazolják, hogy városi, épített környezet (konkrétan például egy jól megtervezett utcakép) is kifejthet restauratív hatást, amennyiben építészeti jellemzői erre megfelelőek. Egy kísérletben (Lindal & Hartig, 2013) lakóterületi utcaképeket variáltak számítógéppel úgy, hogy szisztematikusan módosították az építészeti változatosságot (rendezettség, tetővonal sziluettje, felszín díszítettsége), az épületek magasságát (emeletek száma) és a fent említett restauratív jellemzőket. A résztvevők a fotókat megítélték preferencia, gyönyörködtetés, pihentetés és távollét szempontjából. Az eredmények szerint az épületmagasság növekedése negatív érzésekkel és a helyreállító élmény csökkenésével járt. Ez alátámasztja az alábbiakban a magasházakkal mint lakóépülettekkel kapcsolatban írottakat, de természetesen figyelembe kell venni, hogy ez a vizsgálat Svédországban zajlott, és – mint arra már utaltam –, markáns kulturális eltérések vannak a házformák, -stílusok stb. megítélésében. Ugyanakkor figyelembe véve, hogy az ART eredetileg természeti környezetekre kidolgozott és erős evolúciós alapokon nyugszik, az épületmagasság növekedésével együtt járó preferenciacsökkenés nem meglepő. Érdekes, hogy bizonyos mennyiségű rendezetlenség (*entropy*) a pihentető jelleg növekedésével járt. Az entrópia hatását a restaurációra a távollét és a gyönyörködtetés mediálta. Az épület magasságának hatását a negatív preferenciára csak a távollét mediálta, de nem túl erősen. A kutatás eredményei felvetik, hogy a városi és a természeti környezet pszichológiai tulajdonságai közelebb állnak egymáshoz, mint eddig gondoltuk. Egyúttal izgalmas tervezési megfontolásokat vethetnek fel.

Városi vs. természeti környezet: kiegyensúlyozott viszony

Az 1980-as évektől a természet vs. épített környezet problémakör környezetpszichológiai vizsgálatai arra mutatnak rá, hogy a város pszichológiai leképeződése a korábban véltnél harmonikusabb. Igaz, továbbra is számos újabb kutatás is kimutatja a városias/ipari környezetek fiziológiai és pszichológiai egészséget romboló hatását (pl. Lewis & Booth, 1994; de Hollander & Staatsen, 2003). Tisztán városias épített környezetben (pl. magas házas lakótelepeken) élők körében például a pszichiátriai megbetegedések prevalenciája jóval nagyobb volt, mint a városi,

[118] A személy–környezet összeillés a tranzakcionális szemléletű a környezetpszichológia alapvető konstruktuma. Részletesebben ezért a környezetpszichológia fejlődésének második, tranzakcionális szakaszának bemutatása során fejtem ki a II.14 fejezetben.

de kertes házakban lakók esetében (Lewis & Booth, 1994). Egy másik példa: erősen iparosodott területek lakói csökkent mértékű jóllétet és optimizmust mutattak (Marques & Lima, 2011). Ugyanakkor egyre több vizsgálat igazolja, hogy a nagyvárosi életmód nem feltétlenül jár együtt rosszabb egészséggel. 29 metropolisz egészségügyi statisztikai adatainak hierarchikus modellezésével kimutatták (Kelly-Schwartz, Stockard, Doyle, & Schlossberg, 2004) például, hogy – ugyan a zsúfoltabb városrészekben élők észlelt egészségi állapota rosszabb volt a ritkábban lakott területeken lakókénál – a nagyvárosi életmódot élők nem sétáltak kevesebbet a kisebb településeken lakóknál, nem volt több krónikus betegségük, és testtömegindexük is átlagos volt. Erősödik az a vélekedés, hogy bizonyos feltételek esetén az épített környezetben is felfedezhetők a biofilia wilsoni (1984) elvei. Az összetartozás-élmény az épített környezettel is kiváltódik (Salingaros, 2012), ha van hozzáférés (1) tiszta levegőhöz, vízhez, nyugalmat nyújtó élettérhez, (2) biofilikus természeti elemekhez (növények, fák, állatok), illetve információhoz ezekről, (3) biofilikus elemekhez (textúra, ornamentika, művészet) az épített környezetben, (4) más emberekhez szemmel láthatóan szorongásmentes környezetben (közterek, nyílt hozzáférésű lakó- és kereskedelmi terek), (5) védettségélmény a szorongáskeltő tárgyaktól és eseményektől (nagy járműforgalom, fenyegető emberek, veszélyes, lógó vagy túlságosan kiugró környezeti elemek).

A várossal kapcsolatos általános negatív vélekedés – úgy tűnik – eltűnőben van. A kutatások rávilágítottak arra is, hogy a város ingergazdagsága sok ember számára megfelelő. Az emberek különböző mértékben arousalkeresők (Mehrabian & Russell, 1973), ingerkeresők (Mehrabian, 1977), illetve élménykeresők (Zuckerman, 1979, 1994), és nagyon eltérő reakciókat adnak a preferált és a nem kedvelt környezetekre (Mehrabian, 1978). Akik kevésbé telítődnek a városi környezet gazdag szociofizikai impulzusaival (Baum, Calesnick, Davis, & Gatchel, 1982), inkább városkedvelők (urbanofilek).

Városkedvelés és városiszony – általános környezetpreferencia?

Az urbanofil–urbanofób városattitűd–kontinuumot Félonneau (2004) dolgozta ki. Az urbanofil ember – szemben az urbanofóbokkal – ideális környezetnek a nagyvárost tartja. Kedveli a változatos, nyüzsgő városi létformát, nem zavarja a szennyezettebb levegő (nem is igen veszi észre, vö. Wandersman & Hallman, 1993), kifejezetten élvezi a mobilitást (vö. Dúll, 2013b), szereti a technikát, lelkesedik az újításokért. A természetben inkább unatkozik, hiányzik neki a városias pörgés, elfárad a semmittevésben. Az urbanofób embereket városellenes attitűdök jellemzik, szerintük az ideális város kicsi, inkább hasonlít a természethez, tiszta a levegője, nincs benne szemét, nincs erőszak és nyomor, kevés az autó,[119] lehet benne biciklizni és sétálni, viszont sok benne a zöld terület, amely kellemes emberi érintkezésekre, sétákra, kikapcsolódásra ad alkalmat.

Nagyon hasonló elveket igyekeznek alkalmazni az Új Urbanizmus (*New Urbanism*)[120] képviselői. A társadalmi folyamatokra érzékeny, ökológiai orientációjú, autózás helyett a kerékpározást és a gyalogos közlekedést előnyben részesítő, szabadtéri tartózkodást és intenzív társas érintkezést facilitáló köztér–kialakítás elvei, amelyek fokozatosan bevezetendők a városba az egyéni épülettől a teljes közösség (akár a régiók) szintjéig: (1) sétálhatóság/gyalogolhatóság (*walkability*): gyalogosbarát utcakialakítás (legtöbb dolog az otthontól és munkahelytől 10 perc sétára legyen), nézzen–nyíljon sok nyílászáró az utcára, a parkolók legyenek vizuálisan rejtettek, sebességkorlátozott/autómentes, fasorral szegélyezett utcák. (2) Összekapcsoltság (*connectivity*):

[119] A városi közlekedés környezetpszichológiájáról lásd Dúll (2013b) (beszélgetőtárs: Krizsán András).
[120] *Principles of New Urbanism* (http://www.newurbanism.org/newurbanism/principles.html - letöltés: 2015. 11. 14.).

egymással egyértelmű hierarchia mentén szervesen kapcsolódó, a közlekedést szétterítő, a gyalogos mobilitást (élvezetes sétálás) megkönnyítő utcahálózat, jó minőségű közterületek. (3) Vegyes használat és sokféleség (*mixed-use and diversity*): a területen egyaránt legyenek üzletek, hivatalok, lakások, a vegyes használat legyen lehetséges a tömbökön és az épületeken belül is. Életkor, jövedelem, kultúra és etnikum stb. tekintetében sokféle ember használja a teret. (4) Vegyes lakhatás (*mixed housing*): sokféle lakásminőség (típus, méret, ár) megközelíthetően közel egymáshoz. (5) Minőségi építészet és várostervezés (*quality architecture and urban design*): legyen hangsúlyos a szépség, az esztétikai érték, a komfort, az emberi lépték – sugallja a tér a használat lehetőségét a közösség tagjai számára. Így létrejöhet a hely szelleme (*sense of place*). (6) Hagyományos környékstruktúra (*traditional neighbourhood structure*): a területnek legyenek világos határai és jól észrevehető, részvételi tervezéssel kialakított központja, amely egy minőségi köztér legyen A bevonás, a participáció serkenti a részvételt a köz(össégi)életben. 10 perc sétaúton belül sokféle használat és csomópont elérhető legyen. Tagolt tervezés (*transect planning*): a legnagyobb sűrűség a városközpontban összpontosuljon, és progresszíven csökkenjen a szélek felé haladva. Fontos szempont a zónás kialakítás (vö. Csanádi & Ladányi, 1992), de ötvözve a lakóhely–értékeléssel. Így természetesen alakulnak ki a határok a természeti területek és az építettek között – ez egyszerre lényeges a jól kialakított városi természet, illetve az utca- és térstruktúra szempontjából is. (7) Sűrűsödések (*increased density*):[121] az épületeket, lakásokat, boltokat és szolgáltatásokat érdemes közel (10 perc sétányira!) tenni egymáshoz. Ez megkönnyíti a gyalogos közlekedést, ténylegesen növeli az emberek hatékonyságát és fokozza a hatékonyságélményüket is: összességében nagyfokú kontrollérzést ad, ami fontos összetevője a „kényelmes, élhető hely"-élménynek. (8) Zöld közlekedés (*green transportation*): településen belül a gyalogosbarát közlekedés (bicikli, roller, scooter, gyaloglás) facilitálását és a településeket összekötő jó minőségű elővárosi és helyiérdekű vonathálózatot értjük ez alatt, de a (9) fenntarthatósággal (*sustainability*) együtt ez az ökológiailag felelős magatartást (minimális környezeti hatással bíró fejlesztések és beavatkozások, környezetbarát technológiák alkalmazása, energiahatékonyság, kimerülő energiaforrások csökkenő használata, több helyi termelés, több gyalogosbarát közlekedési forma) is jelenti. (10) Mindez jobb életminőséget (*quality of life*, lásd IV.6 és IV.7 fejezetek) eredményez. Ez az eredetileg szociológiai–pszichológiai fogalom nyomatékosítja az értekezésben is képviselt inter- és transzdiszciplináris szemlélet szükségességét és érvényességét. „Az életminőség integráló fogalom, gazdasági–társadalmi–pszichológiai szinten egyaránt értelmezhető. A város és terei, utcái a mindennapi élet helyszínei, és ilyen értelemben az életminőség közegei és alakítói, ám a fentebb említett reciprocitás elve alapján, az életminőség visszahat a városra mint környezetre: a magasabb életminőséggel rendelkezők – jogosan – élhetőbbnek élik meg környezetüket, aktívabban és hatékonyabban bevonódnak annak fenntartásába és így tovább: a reciprok folyamat tényezői egymást erősítik, míg negatív állapotok esetén egymás hatását kedvezőtlen irányba fokozzák" (Kocsis & Dúll, 2016. 206–207).

Az új elméleti konstruktumok, mint amilyen a fentebb említett urbanofil–urbanofób dimenzió, felvetik azt a kérdést, hogy – a személy–környezet összeillés[122] figyelembe vételével – másként kell–e kezelnünk ezután az életminőség vagy a jóllét témáját: például a városi, urbanofil ember

[121] Megjegyzem, a környezetpszichológiai szemlélet ebben az esetben is fontos: a nagyobb sűrűségből eredő ambiens hatásokat kezelni kell.
[122] Lásd II.14.1 fejezet.

hosszú távon jobban érzi-e magát városias, épített környezetben, tehát az életminősége is jobb-e ott, amíg az urbanofób ember inkább megbetegszik a városban.
A kérdés messzire vezető gondolatokat indíthat el például arról, hogy az „evolúciós maradványként" kezelt, veleszületett, általános természetpreferenciát, a „természettel való összekapcsolódottságot" képes-e árnyalni az épített, városi környezettel kialakult személy–környezet összeillés. Más oldalról: talán nem is annyira a természet vs. az épített környezet előnyben részesítéséről, hanem általános evolúciós környezetpreferenciáról van szó. Vannak adatok arról, hogy tisztán épített vagy természeti környezeteket ábrázoló képek (Berto, Massaccesi, & Pasini, 2008), illetve olyan fotók megítélésekor, amelyeken a természetes és az ember által épített elemek egyensúlyban voltak jelen, az emberek ez utóbbiakat, azaz a kiegyensúlyozottan természeti és művi környezeteket preferálták (Herzog & Chernick, 2000). A fentebb említett kutatás (Lindal & Hartig, 2013) a városi utcaképek restauratív hatásáról ugyanezt támasztja alá. Az általános, érzelmiválasz-alapú evolúciós környezetpreferencia egyébként nem új gondolat, ellenkezőleg: a környezetpszichológiával szinte egyidős.

Kilátás–menedék elmélet

Az evolúciós tájpreferencia-elméletek egyik atyja, a geográfus Appleton (1975) nézetét (*prospect–refugee theory*, kilátás–menedék elmélet) kezdettől alkalmazta a városi környezetre is. Appleton szerint a tájélmény érzelmi színezetének adaptációs funkciója van: a túlélést segítő környezetben pozitív élményeket, a túlélést veszélyeztető helyzetekben félelmet és egyéb elkerüléshez vezető érzelmet él át az ember. A környezetek értékelését tehát az ember evolúciós öröksége határozza meg oly módon, hogy a környezeteket az emberek élőhelynek tekintik, amelyeket a túlélés szempontjából ösztönösen és automatikusan, két jellemző mentén értékelnek: (1) mennyire megfelelő menedékhelynek/búvóhelynek, vagyis van-e lehetőség elrejtőzni, ad-e védelmet (a ragadozók és az időjárás ellen) a táj (pl. ilyen egy barlang), és (2) mennyire megfelelőek a kilátási tulajdonságai (vannak-e olyan elemek, amelyek lehetővé teszik az információ elérését a tájról, pl. egy hegy). Az a környezet vonzó (tehát evolúciósan megfelelő, azaz adaptív), ahol érvényesül a túléléshez szükséges „látni, de nem látszani" alapelv. Az esztétikai élménynek tehát túlélési jelentősége van. Appleton szerint az emberi tájpreferenciák a modern, városi életben [123] is változatlanok, mert ma is adaptívak: az a funkciójuk, hogy adott környezeti feltételekhez gyorsan és tudattalanul képesek legyünk hozzárendelni a megfelelő alkalmazkodási értéket. Nagy valószínűséggel ezek az elvek működnek akkor is, amikor egy étteremben először a boxok telnek be, és akkor is, amikor szeretjük mások tevékenységét megfigyelni egy köztéren anélkül, hogy magunk a figyelem fókuszába kerülnénk (Dúll, 2012b). A város/épített környezet és a természeti[124] táj pszichológiai hatásai összeegyeztethetőek (lásd Dúll & Dósa, 2005; Dúll, 2012b). A városi

[123] Művi környezetben ennek megfelelője lehet, hogy minél zártabb egy környezet, használói annál nagyobb személyes teret igényelnek benne (vö. Holahan, 1982f/1998), illetve például azokat a helyiségeket, ahol ablakok tágítják optikailag a teret, kevésbé találjuk zsúfoltnak és így jobban is érezzük magunkat bennük. A vizuális hozzáférés és a rejtőzködés (utóbbi a valamikori prédahelyzetre utal) igénye tehát egyszerre működik az emberekben. Appleton (1975) szerint így azokat a tereket szeretjük a legjobban, ahol látás-láttatás és a rejtőzködés egyensúlyban van – hiszen ezeken a tereken érezzük a legnagyobb mértékű kontrollt, aminek igénye ősidők óta belénk ivódott. Az elmélet érdekes alkalmazása olvasható kávéházakra Varga & Dúll (2001) tanulmányában.

[124] A természetes tájak és elemek gyakran inspirálták az építészetet – pl. a díszítés, az ornamentika (vö. Pléh, 2015) gyakran kap inspirációt a növény- vagy állatvilágból, és természetesen ide kapcsolódik az organikus, biomorfikus vagy zoomorfikus építészet (Joye, 2006; Atamewan & Ebong, 2014), nagy filozófiai vagy „pszeudofilozófiai" háttérrel (utóbbira példa Rudolf Steiner antropozófiája) (vö. Joye, 2007).

parkok[125] – mint multifunkcionális tájak (Naveh, 2001) –, úgy tűnik, ezért jelentenek önálló környezeti minőséget, esztétikai minőségükkel (Kaplan, 1980; Smardon, 1988) együtt és azon túl.

Természetes és művi egyensúlya: városi parkok

A városi park témája elméleti vonatkozásaiban is izgalmas, ugyanis környezetpszichológiai értelemben azt, hogy egy környezet természetes (alkotóelemei, keletkezése, léte emberi befolyástól mentes, pl. természetes erdő vagy tó, vadon, sivatag, dzsungel) vagy természeti (természetes alkotóelemekből emberi beavatkozás hozta létre és tartja fenn többé-kevésbé mesterséges közegben, pl. egy kert, park, ültetvény, mesterséges tó, naplemente a városban vagy egy akvárium), a természetélmény (Hartig & Evans, 1993/1998) dönti el. A természetélmény kaleidoszkópmodellje (Mausner, 1996) szerint egy adott környezetbe (pl. egy városi park) kerülve az emberek azonnal, nem tudatosan elemzik az ember–környezet viszonyt, és annak megfelelően döntenek az adott helyszín természetes vagy a mesterséges jellegéről, hogy (1) mennyire találják az embert és az adott környezetet elkülönülőnek, független(íthető)nek, (2) hogyan helyezkednek el a természeti elemek, (3) van-e a környezetben utalás emberi befolyásra, és (4) milyen lehetőségek vannak az ember számára a környezetben, mennyire van az ember számára alakítva.[126] Ha a táj és az ember elkülönülése magas fokú, a természeti törvények észlelhetően uralkodnak a tájon, az emberi beavatkozásnak nincs nyoma és az embernek jellemzően inkább küzdeni kell ebben a környezetben, akkor az a hely – a természetélmény szerint – természetes (egyébként még akkor is, ha valójában mesterséges). Pszichológiai értelemben tehát a természetélmény a meghatározó (Hartig & Evans, 1993/1998).

A kutatások szerint a városi parkok (lásd pl. Szilágyi, Zelenák, Kanczlerné Veréb, Gerzson, Czeglédi, & Balogh, 2015) több, környezetpszichológiailag jól értelmezhető hatásmezőben keretezik át a városias környezet lakójának ember–környezet kölcsönkapcsolatait: (1) az egyedüllét, az intimitás, az anonimitás és az információ kontrollja révén optimális magánszféra szabályozást[127] (Altman, 1975) tesznek lehetővé (Hammitt, 2000, 2002), és érzelemregulációs

---

[125] A környezetpszichológia és a tájépítészet is számos ponton kapcsolódhat egymáshoz (vö. pl. Szilágyi, Zelenák, Kanczlerné Veréb, Gerzson, Czeglédi, & Balogh, 2015).

[126] Mausner (1996) a négy szempont mentén a természetes környezeteken belül négy típust különít el: teljesen természetes (*totally natural*), civilizált természetes (*civilized natural*), félig természetes (*semi-natural*) és kvázi-természetes (*quasi-natural*) környezetek. Ez alapján egy szépen gondozott városi park kvázi-természetes hely.

[127] A magánszféra szabályozás (Altman, 1975) a környezetpszichológia egyik legfontosabb témaköre. Számos helyen írtam róla (Dúll, 2006b, 2007b, 2009a, 2012a, 2012b), így itt csak a lényeget foglalom össze. A magánszféra (*privacy*) lényege a szelfhez (vagy a csoporthoz) való szelektív hozzáférés: ki(k) hol, milyen feltételekkel és mennyi ideig férhetnek hozzá a személy(ek)hez. A magánszféra fenntartásában két folyamat integrálása szükséges: a személyes tér kontrollja (vö. proxemika, Hall, 1966/1975) és az adekvát territoriális viselkedés (vö. Taylor, 1988) – ez a mikrointerperszonális integráció (Altman, 1975). „A személyes tér a személy teste és énje körüli pszichológiai (azaz nem valós tér jellegű) bufferzóna, amelybe mások behatolása – a szenzoros információ ellenőrzése, az én védelme, valamint a kommunikáció és az intimitás kontrollálása céljából – szigorúan szabályozott. A territorialitás mások viselkedésének kontrollálása és/vagy befolyásolása egy adott terület és az azon levő tereptárgyak fölött gyakorolt ellenőrzés útján. A személyes térközszabályozás lényege annak a – partnerrel közös – meghatározása az érintkezés során, hogy milyen közel folyik az interakció, a territoriális viselkedés pedig annak kontrollálása, hogy kik lépnek interakcióba, és kik maradnak benne (pl. mikor és hogyan jöhet be a szülő a serdülő szobájába vagy a beteg a kezelőbe)" (Dúll, 2012b. 343). A mikrointerperszonális integráció (Altman, 1975) a másokkal való interakció mennyiségének és minőségének folyamatos és bonyolult pszichológiai szabályozását foglalja magába: „a folyamat során a személy ellenőrzése alatt tartja, hogy kivel, milyen formában és mértékben, mennyi ideig lép kapcsolatba, és hogyan lép ki abból. A magánszféra tehát egyaránt magába foglalja az interakciók keresését és a társas érintkezés kerülését is. Az emberek összetett verbális, para- és nonverbális, illetve téri mechanizmusokat alkalmaznak annak érdekében, hogy az elért interakciószintet megfeleltessék a vágyott érintkezési szintnek. Ha a kívánt mennyiségű és minőségű társas interakció létrehozása és fenntartása rövid, illetve hosszú távon sikeres, az pozitív érzelmi állapottal, kontrollélménnyel, autonómiaérzéssel jár – összességében mind a sarkalatos egyéni pszichológiai jellemzők (identitás,

lehetőséget (Staats, Kieviet, & Hartig, 2003), autonómiaélményt, önértékelési folyamatok lefuttatását, a problémák kognitív átkeretezését (Duvall, 2011) és védett kommunikációt (az információmegosztás és a távolságtartás optimális egyensúlyát)[128] lehet megélni ezeken a helyeken. Erre a környezeti önszabályozás kapcsán a II.14.2 fejezetben visszatérek. (2) Jól megvalósul a fent említett filogenetikai „látni, de nem látszani" elve (Appleton, 1975) – így az emberek pszichológiai értelemben védetten folytathatják (köztereken különösen) fontos társas arousalszabályozó tevékenységüket, egymás nézegetését (vö. Dúll, Demetrovics, Paksi, Felvinczi, & Buda, 2006; Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009) anélkül, hogy kölcsönösen egymás magánszférájába tolakodnának. (3) A városi természet, a városi parkok vagy az útszéli növényzet restauratív (helyreállító, gyógyító, pihentető) funkciójúak (Naveh, 2005), a negatív érzelmek csökkentése révén redukálják a stresszt (Parsons, Tassinary, Ulrich, Hebl, & Grossman-Alexander, 1998), mérsékli az autóvezetők agresszióját (Cackowski & Nasar, 2003), fokozzák az interakciót (Coley, Sullivan, & Kuo, 1997) környék lakosai között, ami a lakók kielégítőnek találnak (Sullivan, Kuo, & Depooter, 2004), a pozitív érzelmeken (Sheets & Manzer, 1991), a helykötődésen (Ryan, 2005) keresztül növelik az emberek észlelt pszichológiai jóllétét (Flouri, Midouhas, & Joshi, 2014) és összefüggenek a környékbeli lakók környezettudatosságával is (Bonnes, Passafaro, & Carrus, 2011). Ezek a hatások különösen fontosak az olyan, nagyon városi, összetett épített struktúrák esetében, mint például a lakótelepek.

Lakótelep és mentális egészség

A témára egy, a környezetpszichológia kialakulásában is jelentős szerepet játszó lakótelepi–magasházas környék, a *Pruitt–Igoe Housing Project*[129] (St. Louis, Missouri) problémái hívták fel először a figyelmet. A Pruitt–Igoe Project-et sokan elemezték építészeti és pszichológiai szempontból egyaránt, magam is kitértem erre máshol (Dúll, 1995, 2009a), így a következőkben a lakótelepen mutatkozó problémákból csak azokat a mozzanatokat értelmezem környezet-pszichológiai szempontból, amelyek véleményem szerint előmozdították az építészet és a pszichológia összekapcsolódását. A Pruitt–Igoe Project működése során mutatkozó jelenségek vizsgálata volt ugyanis az első tényleges együttműködés építészek és pszichológusok között. A lakótelepre

énfogalom, önbecsülés stb.), mint a társas kompetencia (szociális kohézió, valahova tartozás érzés, rend stb.) tekintetében. Ha azonban a magánszféra szabályozása sikertelen, mert a nemkívánatos érintkezések elkerülése nem sikerül, mind egyéni, mind társas szinten deficit áll be, ami – gyakran a zsúfoltságélmény közvetítésével – kudarcélményhez, agresszióhoz, diszkomfort érzéshez, stresszhez vezet. Így a magánszféra szabályozás egyéni és társas funkciói központi jelentőségűek a pszichológiai jóllét szempontjából. Ez a folyamat maga univerzális jellegű, vagyis a magánszféra kontrollálásának igénye minden embernél megjelenik, de a tényleges szabályozási folyamatok hatalmas kulturális különbségeket mutatnak" (Dúll, 2012b. 343–344). A magánszféra szabályozás lehetőségeit, kudarcait és ezek egyéni és csoportlélektani folyományait remekül át lehet gondolni Ambrus (1988) Dzsumbujról szóló könyve kapcsán, amely ugyan nem célzottan a témáról íródott, de remekül szemlélteti a magánszféra pszichológiailag megfelelő kontrollálását lehetetlenné tevő szociofizikai kontextust. (A Dzsumbuj Budapest IX. kerületében, az Illatos út és a Gubacsi út sarkán elhelyezkedő szükséglakás-telep volt, amit 1937–1938-ban építettek. Fokozatosan nyomorteleppé alakult, míg végül 2005–2014 között bontották le.)

[128] Vö. intimitásegyensúly–elmélet (Argyle & Dean, 1965 – idézi Forgas, 1985/1989): „az intimitásnak minden interakcióban és kapcsolatban van egy gondosan szabályozott szintje, amelyet a partnerek a különböző nem verbális intimitásjelzések (tekintet, mosolyok, térközszabályozás stb.) folyamatos egymáshoz igazításával tartanak fenn. [...] ha az [...] intimitás az egyik modalitásban megnő, például a személyek közötti közelség révén, az emberek ezt az intimitásnak más modalitásban vagy modalitásokban való csökkentésével kompenzálják, például csökkentik a szemkontaktust" (Forgas, 1985/1989. 180) vagy abbahagyják az éppen folyó beszélgetést stb.

[129] St. Louis városa 1950-ben bízta meg a Leinweber, Yamasaki & Hellmuth Építészirodát a Pruitt–Igoe Lakótelep megtervezésével. A lakótelepet neves városbeliekről nevezték el: Wendell O. Pruitt-ról, aki egy afrikai-amerikai harci pilóta volt a második világháborúban (eredetileg a róla elnevezett részt szánták a fekete bőrű lakóknak), és William L. Igoe-ról, aki korábban kongresszusi képviselő volt (a lakótelep Igoe–részét alakították ki a fehérek számára). Ez a projekt volt Minuru Yamasaki első önálló munkája (később ő tervezte a new yorki *World Trade Center*-t is).

az építészek kérésére költöztek be a pszichológusok terepvizsgálati céllal, ugyanis az volt a feltételezés, hogy egy – a kor építészeti színvonalának megfelelő – jól kialakított lakótelepen csakis az emberi mechanizmusok lehetnek felelősek a kialakult negatív helyzetért (lásd alább). A terepvizsgálatok és interjúk (Yancey, 1971, 1972) során viszont napnál világosabbá vált, hogy az épített struktúra és a benne zajló viselkedés (itt még elsősorban a társas megnyilvánulásokra összpontosítottak a kutatók) erősen összefügg. Az összefüggés ráadásul sehogy sem egyirányú: a lakótelepen megjelent és elburjánzott társas patológiának nem volt egyedüli oka az építészeti helyzet (vö. Bristol, 1991), de nem lehetett visszavezetni egyértelműen csak a lakók szocioökonómiai és/vagy pszichológiai sajátosságaira sem. Az építészeti struktúrát egyben a szociális szövet/háló fizikai kifejezésének is (pl. Holford, 1970; Coley, Sullivan, & Kuo, 1997) tekintjük azóta. A Pruitt-Igoe Project-tel kapcsolatos kutatások megnyitották az utat az ember–környezet tranzakció (II.14 fejezet) szemlélete (és egyúttal az építészet és a pszichológia kapcsolata) felé.

A hatalmas lakótelepet a korszakra jellemző városi megújulás (*urban reneval*, lásd pl. Konrád & Szelényi, 1969/2004; vö. Szirmai, 1988) szellemében terveztette meg a város. 1954-ben nyitották meg, de teljesen 1955-ben készült el. 43 épületből állt, mindegyik 11 emeletes volt (eredetileg változatosabb emeletszámok szerepeltek a tervben, de végül az egységes magasság mellett döntöttek). A házak vertikális építészeti struktúrája – mint később a pszichológiai elemzésekből kiderült – nem vagy csak nagyon korlátozott mértékben tette lehetővé az emberek számára kívánatos horizontális kapcsolatszerveződést (vö. Festinger, Schachter, & Back, 1950).[130] A magasházakkal kapcsolatos általános pszichológiai nehézségeket (pl. nincs közvetlen kapcsolat a játszótéren játszó gyerek és a felső emeleteken valamelyikén tartózkodó anya között, vö. Bettelheim, 1979/1988), illetve – Festinger és munkatársai eredményeivel egybevágóan – a hatszintesnél nem magasabb épületek lélektani előnyeit többen igazolták kontrollált feltételek mellett. A vizsgálatok eredményei szerint az alacsonyabb, maximum hatemeletes házakban például kisebb mértékű volt a bűnözés, és kevésbé is féltek otthonaikban az emberek (vö. Rohe & Burby, 1988). Ugyanakkor a kép ennél árnyaltabb: egyebek mellett számos kulturális és/vagy szocializációs eltérés mutatható ki a házformák preferenciájában (pl. Canter & Thorne, 1972; Rapoport, 1976; Altman & Chemers, 1980; Jabareen, 2005), és a személy–környezet összeillés szellemében nem azt a kérdést kell feltenni az embereknek, hogy hogyan vélekednek a toronyházas beépítésről, hanem, hogy mit gondolnak a magasházakról az adott területen (Stamps, 1994a). Minden esetre a lakótelep–kérdéskör – szervesen kapcsolódva a lakópark szociológiai kutatásaihoz (Csizmady, 2008) – ma is vizsgált terület a környezetpszichológiában is.

Visszatérve a Pruitt–Igoe Project-hez, a lakótelep 1956-ig szegregált volt, külön területeken laktak a fehérek és az afrikai–amerikaiak – tehát az etnikai konfliktusok kezdettől jelen voltak, amikor pedig megszűnt a szegregáció, társadalmi kezelés híján ez teremtett nehéz helyzetet. Volt lift az épületben, de csak bizonyos emeleteken állt meg, hogy a lakók többet mozogjanak – ez csökkentette a lakók kontrollérzését és frusztrációhoz vezetett. Két-két lakáshoz közösen tartoztak bizonyos terek, például folyosószakaszok, amelyeket a két lakásban lakóknak együtt kellett (volna) gondozniuk. Több lakáshoz tartoztak közös kommunális helyiségek, például mosoda. A

[130] Festinger, Schachter és Back (1950) klasszikus vizsgálatában a vonzalom, a barátságok kialakulását vizsgálták emeletes egyetemi szállásépületekben. Eredményeik szerint erős kapcsolat mutatkozott az építészeti sajátságok és a barátság/vonzalom között (vö. Festinger, 1951 is): az azonos emeleten lakó közvetlen szomszédok között inkább szövődött barátság, mint azok között, akik más emeleten laktak (még ha csak egy emelet is volt köztük a távolság). Festinger kimutatta azt az azóta sokszor igazolt tényt (vö. pl. Hillier, 1996, 2007), hogy az emberi kapcsolatok inkább horizontálisan szerveződnek.

közös terekben, amelyek az együttes használat miatt másodlagos territóriumokká[131] (Altman, 1975) lépnek elő, territoriális megosztottságuk miatt védhetetlen térként[132] (*undefensible space*, Newman, 1972; lásd még Moran & Dolphin, 1986) működtek. Ezeken a megosztott tereken az együttműködés nehézségei és a territoriális konfliktusok (vö. Altman, 1975; Brown, 1987; Taylor, 1988) hamar megmutatkoztak. Összesen 2762 lakásban mintegy 12 ezer ember lakott (Yancey, 1971, 1972), így meglehetősen nagy volt a belső (közvetlen lakótéren belüli) és a külső zsúfoltság (közvetlen lakótéren kívüli: a házban, a tereken és az egész lakótelepen tapasztalható) (vö. Stokols, 1976, 1978a), így a magánszféra szabályozása nehézségekbe ütközött. A lakások kis- és közepes méretűek voltak, és nagyon hamar fény derült a zsúfoltságon kívül egyéb gondokra is: többek között nem volt bennük légkondicionálás, és nem volt megfelelő a szellőzésük sem. Nagyfokú környezeti (Stokols, 1979; Baum, Singer, & Baum, 1982; vö. Evans, 1982), ezen belül ambiens stressz[133] (Campbell, 1983) alakult ki, amivel rendkívül nehéz megküzdeni (vö. Dúll, 2012b). Az ambiens stresszorok „krónikus, negatívan értékelt fizikai környezeti helyzetek, amelyek nem vagy alig befolyásolhatók (pl. nem lehet előlük elmenekülni) és stresszhez vezetnek" (Topf, 1994. 289). Ambiens stresszorként működhet a zsúfoltság (Baum & Valins, 1977), a környezetszennyezés (Evans & Jacobs, 1982; Matthies, Höger, & Guski, 2000), a klimatikus és időjárási hatások (pl. Knez & Thorsson, 2006), a fény (pl. Heerwagen, 1990; Dúll, 1997), a bel- és kültéri hangok és zaj (Korte & Grant, 1980; Ballas & Howard, 1987; Staples, 1996; Raffaello & Maass, 2002), amely minden életkorban (Cohen, Evans, Krantz, & Stokols, 1980; Lercher, Evans, & Meis, 2003) negatív hatású a kognitív funkciók megzavarásától (Bronzaft & McCarthy, 1975; Veitch, 1990; Hygge & Knez, 2001) kezdve a társas kapcsolatok nehezítéséig (Page, 1977). Ide tartozhatnak a városi élet megnyilvánulásai (Glass & Singer, 1972; van den Berg, Hartig, & Staats, 2007), például a forgalmi torlódások (Evans, Wener, & Phillips, 2002) és így tovább. Az ambiens környezeti stresszoroknak aktuálisan is kiszolgáltatott az ember, és ráadásul még a stresszor esetleges elmúlta után is gyakran mutathatók ki viselkedési utóhatások (Cohen, 1980; vö. Dúll, 2012b). Az ambiens tényezők erősíthetik egymás negatív hatását (Evans, Allen, Tafalla, & O'Meara, 1996; Hygge &

[131] A humán territorialitás (Taylor, 1988) az emberi élet nagyon erős szociofizikai szervezőereje, amely a megfelelő magánszféra (127. lábjegyzet) alakulás egyik mechanizmusa. Altman (1975) elsődleges, másodlagos és nyilvános emberi territóriumokat különböztet meg. Az elsődleges territóriumok (pl. az otthon) pszichológiailag kitüntetett jelentőségűek, erős lélektani tulajdonlásélmény kapcsolódik hozzájuk, nagyon nagymértékben személyre szabhatók (perszonalizálhatók). A másodlagos territóriumok, mint pl. a lakás előtti folyosó, az elsődlegesekhez képest kevésbé énközeliek, de ezekhez is erős tulajdonlásérzet társul. Ha az embereknek osztozniuk kell a másodlagos territóriumokon, az gyakran vezet konfliktushoz. A nyilvános territóriumok „mindenkihez" tartoznak (pl. közterek), azonban Pastalan (1970) és Sommer (1969, 1970) vizsgálatai óta tudjuk, hogy 20-25 perces (akár passzív, pl. üldögélős) térhasználat után kiváltódik a helytulajdonlásélmény („Ez az én helyem!") és a nyilvános territóriumok másodlagosakká lépnek elő.

[132] A védhető tér (Newman, 1972) pszichológiai értelemben azt jelenti, hogy az emberek konkrétan és szimbolikusan is jól átlátják a teret, megfelelő mennyiségű és minőségű társas interakciót tudnak ott folytatni, a terület nem zsúfolt (sem sűrűségét – azaz létszám és rendelkezésre álló tér arányát – tekintve, sem környezetpszichológiai értelemben). Az ilyen helyzetek a védhető tér élményét adják, mert lehetővé teszik a szociofizikai kontroll élményét. A nem védhető térben (pl. zsúfolt, magas házas lakótelepeken, ahol a magánszféra szabályozás sérül) az emberek azt élik meg, hogy számukra kevés vagy hiányzik a szociofizikai kontroll. Ezeken a helyeken (a deviancia gyakori tényleges növekedésétől függetlenül is csökken) a biztonságélmény és nő a veszélyérzet is.

[133] Az ambiens ingerek (lásd II.6 fejezet) nem vagy nehezen tudatosuló, ám az emberi működésekre – a fiziológiai folyamatokra, a motivációra, az érzelmekre, a viselkedésre, a gondolkodásra és a társas interakciókra – gyakorlatilag minden szinten ható „körülvevő" környezeti ingerek (Dúll, 2007a, 2012b). Az ambiens stresszorok (Campbell, 1983) krónikus, globális környezeti helyzetek, amelyek sok tekintetben veszélyes ingerlést jelentenek, ám nem tudatosuló jellegüknél fogva a szokásosnál megterhelőbb feltételekkel lehet megküzdeni vagy alkalmazkodni hozzájuk.

Knez, 2001), de pozitív irányban is együttműködhetnek, például fokozva az épített környezet nem tudatosuló, „szenzuális" hatását[134] (Batár, 2005, 2010c).

A Pruitt–Igoe külső tereivel is voltak gondok: a gépkocsi parkolás nem volt jól megoldott, és bár voltak parkok, de a pihenés terei nem voltak megfelelően megoldva, és játszótér is csak utólag épült, a lakók követelésére. A játszótér, azon kívül, hogy a gyerekek számára élvezetes és hasznos kültéri játéktevékenységet lehetővé teszi (lásd Dúll, 2003b, 2009a), különösen – mint már korán kiderült – lakótelepi közegben (White, 1970a; vö. Rothenberg, Hayward, & Beasley, 1974; Sivakumaran, 1996), azért is fontos, mert a gyerekszületés után a szülők lakókörnyezet-percepciója megváltozik, és a lakást és a körülötte levő teret is elsősorban a gyerek lehetőségei/biztonsága és veszélyeztetettsége mentén kezdik értékelni (vö. Gärling, Gärling, & Mauritzon-Sandberg, 1989; Gärling & Gärling, 1990; Prezza, Alparone, Cristallo, & Secchiano, 2005), szocioökonómiai státusztól függetlenül (Amérigo & Aragonés, 1990; Anthony, Weidemann, & Chin, 1990). Ráadásul, a városi közterek biztonságáról az emberek számára az egyik legerősebb üzenet, ha a téren sok nő és gyerek tartózkodik (Baba & Austin, 1989). A városi biztonság élménye nagyon nagy részben pszichológiai kérdés (Brózik & Dúll, 2015).

A lakók eleinte nagyon elégedettek voltak az új lakásokkal, hiszen minőségi ugrást jelentettek korábbi lakóhelyeikhez képest, amik megfeleltek az akkori st. louisi átlagnak – a városban az 50-es években nagy volt a zsúfoltság, és nem igazán voltak jó színvonalú lakások. Éppen ezen kívánt segíteni a városmegújítási program. Kezdettől hiányzott azonban a város részéről az épületek karbantartása (nem volt rá fedezet), és az épületek struktúrája könnyen lehetővé tette a rongálást, szemetelést (részletesebben lásd Yancey, 1971, 1972), ami a konkrét egészségügyi és esztétikai hatásokon túl környezetpszichológiai értelemben azért problémás, mert az elhanyagolt terület vagy épület azt üzeni az észlelőnek és a használónak (vö. Dúll, 2014a; Dúll & Varga, 2015a), hogy nincs emberi kontroll alatt (vö. Finnie, 1973; Meeker, 1997). Ez nagyon hamar tovább erősíti a rombolást, szemetelést (Crump, Nunes, & Crossman, 1977; Huffman, Grossnickle, Cope, & Huffman, 1995), ami tovább rontja az állapotokat – és így beindul a nehezen visszafordítható ördögi kör.

A folyamatok hatására a beköltözés után viszonylag hamar elindult a lakók elvándorlása, aki tehette, elköltözött. Az ingatlanárak csökkentek, a újonnan beköltöző lakók szocioökonómiai státusza egyre alacsonyabb volt, a deviancia elképesztő méreteket öltött. Végül Missouri állam több lépcsőben lerombolta a majdnem teljesen elnéptelenedett, romos állapotú lakótelepet.[135]

A Pruitt–Igoe lakótelep tanulságai árnyalt gondolkodásra késztetik az építészeket és a társadalomtudósokat.[136] A projekt kudarcának elemzése nyomán vált világossá, hogy az emberek

---

[134] Az „építészetről kialakított képzetünk nemcsak a vizuálisan felfogott percepcióból tevődik össze. Művi környezetünkről, az ember által átalakított természetről, vagyis az építészetről kapott benyomásaink sok csatornán futnak be hozzánk és az összbenyomás kialakításában minden érzékszervünk közreműködik. A vizuális percepciónk mellett az auditív, a taktilis, a kinetikai, a szagló érzékszervünk ugyanúgy részt vesz, mint ahogyan a fájdalom, a hőmérséklet érzékelése, a levegő páratartalma, a szellő nyomása is hozzájárul építészeti képzetünk megteremtéséhez. A nem vizuálisan felfogott világ mellett érzékeljük a virtuális realitást is. Képzeletünk, emlékeink, asszociációink, kombinációs készségünk, mind azonos módon összetevői a végképnek, mint a tanultak, mint a hagyomány, az a szokásrendszer, amelyben felnőttünk" (Batár, 2010a. 217). Ez a szemlélet nagyon egybevág a környezetpszichológiai gondolkodásmóddal.

[135] Az állami döntés hatására az első rombolást 1972. március 16-án vitték véghez, a másodikat 1972. áprilisában, és végül 1976-ban tették a földdel egyenlővé a Pruitt–Igoe lakótelepet. A folyamatot több művészeti alkotás is megörökítette, például filmek: *Koyaanisqatsi* (1982, rendezte Godfrey Reggio, zene Philiph Glass, lásd https://vimeo.com/21922694), illetve *A Pruitt–Igoe mítosza* (2011, rendezte Chad Freidrichs, lásd www.pruitt-igoe.com) – mindkét linken az utolsó látogatás: 2016. 10. 11.).

[136] A lakótelepi élettel kapcsolatban a pszichoanalitikus Benvenuto (2004b. 78) megjegyzi, hogy „a kisgyerek ugyanúgy felosztja a teret egy királyi palotában, mint egy csőszkunyhóban. [...] lehetséges, hogy míg az egészséges

a lakótelepeken a védhető tér elveinek megfelelő lakókörnyezeti struktúrákat igényelnek (Perkins, Wandersman, Richh, & Taylor, 1993; Brunson, Kuo, & Sullivan, 2001), amelyek a fizikai környezet megfelelő kontrollja mentén optimális mértékben és minőségben lehetővé teszik a társas interakciókat és egyúttal megengedik a magánszféra teljes fenntartását.

A lakótelepekkel, a várossal és általában az épített környezettel kapcsolatos gondolkodás az építészek részéről erősen inspirálta a környezetpszichológia kialakulását.

II.9. Az ember–környezet kapcsolat lélektana: a környezetpszichológia születése

Granasztói (1974. 47) ezekkel a szavakkal zárja fentebb említett tanulmányát a Magyar Pszichológiai Szemlében: „elérkeztünk odáig, s talán még nem későn, hogy a megoldások lélektani vonatkozásainak hatásaival is foglalkozzunk, a jövőben ilyenekre nagyobb figyelemmel legyünk. Az [...] urbanisztika önmagában nem lehet képes kellőképpen megoldani ezeket a problémákat. Részben, mert kompetenciája véges, és szüksége van a társtudományok, így e téren különösképpen a pszichológia segítségére, ismereteire, módszereire”.
Már csak az volt a kérdés, hogy a pszichológia kompetens-e az emberi viselkedés környezeti kontextusának megértésében.

A pszichológiában felmerül a kérdés: értjük-e a környezetet pszichológiai szempontból?

Harold M. Proshansky, a City University of New York szociálpszichológus kutatója, az 1960-as évek elején azt a kutatási–beavatkozási felkérést kapta egy new yorki kórháztól, hogy alakítsa át a pszichiátriai részleg két osztályát úgy, hogy „terápiás atmoszférája” legyen. Proshansky szerint a felkérésben két előfeltevés rejlett: az emberek (és maguk a pszichológusok) azt feltételezik, hogy (1) a pszichológusok pontosan értik [137] a fizikai környezet szerepét az összetett társas interakciókban, sőt, (2) képesek operacionalizálni ezeket a hatásokat és át tudják ültetni a gyakorlatba (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970a, 1970d).
Proshanky rájött, hogy a feladat számos kérdést vet fel a pszichológiának a környezethez való viszonyával kapcsolatban, és – egyáltalán nem mellesleg – ezáltal magának a pszichológiának a természetével kapcsolatban is. Világossá vált számára, hogy a pszichológusok valójában nem tudják – nem is tudhatják –, hogy ténylegesen milyen a terápiásan hatékony, gyógyító tér – hiszen abban az időben magának a környezetnek nem volt sem adekvát pszichológiai definíciója, sem lélektani elmélete. „Annak az elvnek a megvalósításához például, hogy a pszichiátriai páciens környezetének »melegnek«, »barátságosnak« és »megnyugtatónak« kell lennie, értenünk kellene, hogy a fizikai környezet milyen viszonylatban van a többi – pszichológiai és társas – emberi környezettel” (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970a. 27). Proshanky 60-as években elvégzett

---

vidéki luxusépítészet egy merev térbe száműzi a gyereket, egy kaotikus metropolisz betondzsungele mindig felosztható, és biztosít számára egy kis »mindig zöld« területet”. A „zöld terület” utalás Françoise Dolto (1976/2013) gyermekpszicháter Zöld Házára (*Maison Verte*), amelyek közül az első 1976-ban nyílt Párizsban. A Zöld Ház „együtt fogadja be a gyerekeket és a szülőket. A játszósarkokkal együtt olyan elrendezéseket is létrehoznak, amelyek a felnőttek örömét szolgálják, hogy a gyerekeikkel egyenrangúan, gondoskodva befogadhassák őket is. Nem egy kipárnázott, vagy a fejlődéslélektan vagy a kognitív pszichológia által előírt világ ez, hanem olyan közeg, amely egyaránt befogadja és tiszteli a felnőtt és a gyerek, a bevándorló és az őslakos, a gazdag és a szegény világát. Ahol valaki, másokkal együtt, a saját terében megtalálhatja a saját helyét a többiek között” (Benvenuto, 2004b. 78–79). A Zöld Házról lásd pl. Bajomi (2006).

[137] „Természetesen a pszichológia legkülönbözőbb irányai mindig valamilyen viszonyba állítva vizsgálják a lelki jelenségeket, értsék az utóbbin akár az élményt, akár a viselkedést.” „Hacsak nem akarunk egy következetesen fenomenológiai álláspontot képviselni, szükségszerű ez a ›viszonyba helyezés‹; mindig valaminek a függvényében vizsgáljuk a lelki jelenségeket.” „A fizikai környezet, az idegrendszeri működések, a szociálisan tagolt környezet szerepelnek leggyakrabban mint a viszony másik pontja” (mindhárom idézet Pléh, 1984. 183).

kórházvizsgálatai (lásd Dúll, 2012b) jelentették a környezetpszichológia közvetlen előzményét. Ez volt az első olyan vizsgálat, amely – tudatos szakmai mérlegelés után feladva a függő–független változó és lineáris okság mentén haladó laboratóriumi vizsgálati logikát (Proshansky, 1981, 1987, 1990) – az ember-környezet kölcsönhatás szisztematikus, pszichológiai eszközökkel történő feltárását és alkalmazását tűzte ki célul a terepen (Proshansky & O'Hanlon, 1977; lásd Dúll, 2006b, 2009a, 2012b).

Proshansky és munkatársai a környezet pszichológiai természetét feltáró kutatásuk (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970c) során a pszichiátriai betegek és a gyógyító személyzet viselkedését a kórházi osztályon,[138] környezeti és társas kölcsönhatásaikban figyelték meg és értelmezték. Annak ellenére tehát, hogy a vizsgálat célja a fizikai környezet pszichológiai folyamatokban való szerepének megértése volt, a kutatócsoport kezdettől jellemzően kontextuális[139] szemléletben végezte résztvevő megfigyeléses terepvizsgálatait. Proshansky és munkatársai több hónapon át zajló feltáró, majd szisztematikus megfigyeléseik nyomán kialakították a vizsgált pszichiátriai részleg két osztályának időszakok, helyszínek, viselkedések, személyek stb. szempontjából rétegzett viselkedéstérképét (Ittelson, Rivlin, & Proshansky, 1970). A viselkedéstérképeken jól látszott, hogy az emberek téri elhelyezkedése és ennek változásai nem véletlenszerűek: a környezet és a viselkedés kapcsolatnak jól definiálható alapelvei[140] (Proshansky, Ittelson, & Rivlin 1970a, 1970c, 1970e; vö. Dúll, 2012b) vannak. Ezek az alapelvek ugyan kórházi helyzetben[141] kerültek leírásra, ám nagyon

---

[138] A gyógyító tevékenység helyszíneinek környezetpszichológiai kutatásai később kiléptek a pszichiátria falai közül és kiterjedtek az egészségügyi intézményekre általában (lásd Dúll, 2012b; Pálfi, 2015), de megmaradt a klinikai pszichológiai (Anthony & Watkins, 2002) és tanácsadó pszichológiai (Holahan, 1977; Miwa & Hanyu, 2006), valamint a pszichiátriai tevékenység (Moos, Harris, & Schonborn, 1981; Devlin, 1992; Vinokur-Kaplan, 1995) környezeti kontextusa iránti érdeklődés is.

[139] A főáramú pszichológia, annak ellenére, hogy számos területére jellemző a rendszerszemléletű megközelítés (vö. pl. a bio–pszicho–szociális modell, Engel, 1980), a fizikai környezetet – mint a rendszer, a kontextus szerves részét – még mindig nem kellőképpen veszi komolyan. Ennek – módszertani nehézségeken túl – az is oka, hogy nagyon nehezen határozható meg, hogy mi a pszichológiában egy beavatkozási vagy vizsgálati helyzet ún. hatékony szociofizikai kontextusa (Stokols, 1987). A hatékony szociofizikai kontextusra alább, a következő alfejezetben visszatérek.

[140] Proshansky és munkatársai (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970b) eredményei szerint a kórházban megfigyelt viselkedésmintázatok (evés, beszélgetés, séta stb.) jellegzetes módon, helyeken és idői mintázatokban zajlottak; ezek a mintázatok nagy állandóságot mutattak (pl. új személyek bekerülésével és/vagy a régiek távozásával sem változtak lényegesen). A viselkedés–tér rendszert minden tekintetben (téri, idői, viselkedési jellemzők) nagyfokú stabilitás jellemezte. A stabilitás ugyanakkor nem járt együtt a rendszer merevségével: rövid intervallumokban (5-10 perc) elemezve a viselkedés sok tekintetben változékonyságot mutatott (pl. az étkezés vagy a séta módja eltért a résztvevők és/vagy a helyszín és/vagy az idői jellemzők függvényében). A szociofizikai színtér tehát nem zárt rendszer, környezetpszichológiai értelemben nincsenek rögzített határai sem térben, sem időben; és külső helyszínről, más emberektől származó (pl. látogatók által behozott elemek) vagy múltbeli impulzusok (pl. hagyományok, emlékek) hatnak rá. Változást válthat ki a szociofizikai környezet részét képező bármely fizikai, társas vagy adminisztratív struktúra módosulása. Ha egy változás a fizikai környezetben a helyszínre korábban jellemző viselkedésmintázat szempontjából nem hasznos (pl. a TV-nézés zavarta a többieket), akkor a viselkedés új időpontban vagy helyen fog megnyilvánulni. Proshansky munkacsoportjának – később minden ember–környezet kontextusra általánosított – következtetése az volt, hogy az emberi aktivitás adott fizikai színtérhez kapcsolódóan tartós, időben és helyzeteken át konzisztens). Így a helyszínhez kapcsolódó jellegzetes viselkedésmintázatok azonosíthatók. Ugyanakkor a szociofizikai környezet bármely időpontban és helyen egyedi, ami a viselkedés–környezet mintázat kaleidoszkópszerű jellegére mutat rá. „Tehát ténylegesen csak egy ›környezeti helyzet‹ van, viszont annyi környezeti struktúra és elemzés létezik, ahány összetevő (beteg, orvos, nővér, látogató; kórterem, folyosó, kórház stb.) szempontjából a folyamat vizsgálható" (Dúll, 2012b. 356). Ez szorosan összefügg azzal fentebb már sokszor említett állítással, hogy a környezet és használója csak egymásra vonatkoztatva értelmezhető (Szokolszky & Dúll, 2006).

[141] A fizikai környezet bevonása nélkülözhetetlen abban, hogy megértsük: mi (szó szerint: miben van) a gond a mentális betegséggel élőkkel – írja jelentős korai munkáiban Osmond (1957/1970), aki Proshansky munkacsoportjával körülbelül egy időben, tőlük függetlenül kezdett pszichiátriai kórházi környezetvizsgálatokba Kanadában. „Osmond szerint környezetpszichológiai nézőpontból jól meghatározható, hogy mit jelent a zavart észlelés (változások a vizuális percepcióban, az auditoros élményekben, az időérzékben, a taktilitásban, a szaglásban és a saját test észlelésében), és a hangulatváltozások és a gondolkodás módosulása is jól értelmezhető a környezethasználattal összefüggésben" (Dúll,

rövid idő alatt kiderült, hogy jól általánosíthatóak: a szociofizikai kontextus bevonása az emberi megnyilvánulások értelmezésébe teljesebbé teszi a pszichológiai folyamatok megértését is.

A kezdeti környezetpszichológiai vizsgálatok egyik legnagyobb tanulsága az volt, hogy kiderült: a pszichológusok nem vethetnek az építészek és más környezetszakemberek szemére semmit azzal kapcsolatban, hogy naiv vagy intuitív pszichológia alapján kezelik a megrendelőket, felhasználókat (vö. Dúll, 2002a), amíg a humán oldalon gyakran egyáltalán nem foglalkoznak a formával, a térrel és az egyéb fizikai tulajdonságokkal, vagy minimalizálják azok szerepét, illetve szakszerűtlenül foglalkoznak velük (Canter, 1977; Groat & Després, 1991). A pszichológusokkal szemben ugyanis jogos lehet a vélekedés, hogy sem az építészet, sem a művészet legtöbb implikációját nem tudják igazán jól értelmezni, mert túl nagy hangsúlyt fektetnek a gondolkodás, a vizsgálatok empirikus oldalára. Pontosan az empirikus kutatások világítottak rá egyébként, hogy nem is olyan könnyű (ma sem) megfelelő döntéseket hozni a vizsgálandó környezeti jellemzőket (pl. szín, megvilágítás, ablak, kilátás, tájpreferencia és így tovább) illetően. Ráadásul számos vizsgálat tanúskodik arról, hogy a tényezők egyenkénti hatásából gyakorlatilag nem vezethető le az összetett környezeti kontextus hatása. Egy óvodás gyerekek együttműködését vizsgáló kutatásban (Read, Sugawara, & Brandt, 1990; vö. Cohen & Trostle, 1990; Dúll, 2015d) például szisztematikusan változtatták a csoportszoba környezeti jellemzőit: a fal színét, a belmagasságot, vagy mindkettőt egyszerre. Gibson (1979) korábban (II.2 fejezet) bemutatott ökológiai pszichológiai affordanciaelméletére alapozva azt feltételezték, hogy a tér differenciálása – bármely módon a fentiek közül – jelentős hatást gyakorol az óvodás gyerekek együttműködő viselkedésére. Az elvárás összességében igazolódott: a gyerekek mind a belmagasság, mind a falszín által tagoltabb térben több kooperációt mutattak, de csak abban az esetben, ha csak egy változás következett be. Ha egyszerre változott a fal színe és a belmagasság is, akkor a gyerekek közötti együttműködés kisebb mértékű volt (bár még így is több, mint az eredeti változatlan térben). A szerzők ezt úgy magyarázzák, hogy két térjellemző együttes változása már túl sok ingert jelenthetett az óvodások számára. A hatás azonban függ az adott tér tényleges jellemzőitől (pl. alapterület stb.), ezért további vizsgálatokra van szükség.

A most említett vizsgálatban mindössze két változó kölcsönhatásáról volt szó – ehhez képest a valós szociofizikai kontextus sokkal bonyolultabb. Bármely személy–környezet kölcsönkapcsolatra épülő, tranzakcionális környezetpszichológiai vizsgálat és/vagy beavatkozás esetén tehát a környezeti oldal nagyon pontos operacionalizálást igényel. Ugyanakkor tranzakció humán résztvevőjével kapcsolatba is fontos figyelembe venni, hogy a lélektani szituációba (legyen az kísérlet, tanácsadási helyzet vagy terápia) mind a vizsgálati személy/kliens, mind a pszichológus/terapeuta is „magával hozza" egész környezeti önéletrajzán (Cooper Marcus, 1979 – lásd II.14.3 fejezet) túl az aktuális (időjárási, közlekedési stb.) hatásokat és élményeket. Minden elemzési helyzetben kérdés, hogy ezekből mely tényezőket és ezek milyen kölcsönhatását tekintsük a szociofizikai helyzet részének – lényegét tekintve ez a hatékony szociofizikai kontextus (Stokols, 1987) problémája. A környezet kezelését a szakmai helyzetekben (tanári munka – vö.

2012b. 355). Osmond szerint a beteg környezetének alkalmazkodnia kell a változásokhoz, például a létfontosságú pszichoszociális szükségleteket, a biztonságot és a megfelelő kapcsolati szabályozást gondosan kialakított szociopetális (kapcsolatokat erősítő) és szociofugális (érintkezést gátló) elrendezések aránya és egyensúlya mentén lehet és kell biztosítani. Általános szempont a szociofizikai kontroll lehetőségének biztosítása, ugyanakkor egyértelműséggel, a bizonytalanság csökkentésével együtt. Mindez később az orientáció/tájékozódás (II.13 fejezet) témában (is) nagy hangsúlyt kapott a környezetpszichológiában, és kiderült, hogy a környezeti eligazodás sikerének vagy sikertelenségének kulcsszerepe van minden ember–környezet tranzakcióban (vö. Foley & Cohen, 1984; Dúll, 2007a).

Dúll, 2007b, 2007c, megjelenés alatt 2016a; Dúll & Lippai, 2015; orvosi szituációk – vö. Pálfi, 2015, és nem sorolom tovább: a környezetpszichológiai szemlélet szerint az élet minden területe értelmezendő ebből a szempontból) általában „intuícióból" oldjuk meg, mint ahogyan – mint arra fentebb már utaltam – általában a hétköznapokban sem tudatosul a környezeti kontextus. A környezet mára „sokféle tartalommal, sokféle fogalmi keretben és eltérő elméleti – módszertani felfogásban van jelen a pszichológiában. Az olyan ismert fogalmak például, mint inger, információ, feladathelyzet, kontextus, csoport, nevelés, terápia, kultúra, evolúció, valamilyen módon mind magukban foglalják a környezet aspektusait. Ezek a szeletek azonban kevéssé állnak össze elméleti rendszerbe. A környezet a pszichológia számára megkerülhetetlen, ugyanakkor nehezen meghatározható fogalom, illetve problémakör. A pszichológia nem a környezet tudománya, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a pszichológia tárgyát képező összes emberi és állati viselkedés és pszichés funkció környezetbe ágyazódik, és nem létezhet meghatározott környezeti feltételeken kívül. A tudománytörténeti kezdetek óta kérdés, hogy hogyan ragadható meg a pszichológia számára jelentőséggel bíró környezet, és az milyen módon játszik szerepet a viselkedés alakulásában" (Szokolszky & Dúll, 2006. 9; vö. Stokols, 1981, 1988).

Hatékony szociofizikai kontextus

„Nyilvánvaló, hogy bármely jelenség sokféle kontextusban elemezhető. A [...] kulcsfontosságú kihívás azonban az, hogy a számtalan potenciálisan releváns helyzeti faktor közül azonosítsuk azokat, amelyek a leginkább kritikusak a céljelenség formájának és megjelenésének megértésében. Ezeknek a valós befolyással bíró helyzeti tényezőknek a halmazát nevezem a céljelenség *hatékony kontextus*ának" (Stokols, 1987. 46 – kiemelés az eredetiben). A hatékony szociofizikai kontextus meghatározása a környezetpszichológiai kutatásokban és beavatkozásokban számos lényeges kérdést vet fel, amelyek részletes tárgyalása meghaladja a jelen fejezet kereteit. Itt csak néhány – a kontextuális elméletek (Stokols, 1996a, 1996b) kialakítását, érvényességét és alkalmazhatóságát is érintő – alapvető kérdést[142] említek (Stokols, 1987 alapján), amelyeket a kontextuális validitás problémakörben foglalhatunk össze. Összességében, a hatékony szociofizikai kontextus kulcsproblémája a kontextuális validitás.[143] A fogalom „egy elmélet pontosságára vonatkozik, abban az értelemben, hogy mennyire adekvátan határozza meg a célváltozókészlet és egy vagy több helyzeti faktor kapcsolati mintázatát" (Stokols, 1987. 47).[144]

Az egyik probléma, hogy a kontextuális elméleteknek a hatékony szociofizikai kontextus definiálásakor előre, teljes elmélet formájában specifikálniuk kell a célváltozók és az adott kontextuális változók kapcsolatát is. Ez – tekintetbe véve a kapcsolat tranzakcionális természetét – nem egyszerű. Így gyakran a kontextuális kutatások/beavatkozások nem lineáris természetűek abban az értelemben, hogy a tapasztalatok, eredmények alapján szabad, sőt, kell a folyamat közben

[142] Ilyen alapvető kérdésekkel a jelen értekezésben bemutatott Nivegy-völgyi vizsgálat (V. fejezet) esetében is szembesültem.

[143] „Az érvényesség (validitás) a kutatásmódszertan központi kérdése, és egyben a kutatások módszertani minőségének alapvető fokmérője. Átfogó, egységes fogalom, amely legalapvetőbb értelemben arra utal, hogy a kutatás során az egyes kutatási folyamatok (az operacionalizálás, a mérés és a következtetés) megfelelően történnek-e. Valóban úgy történnek-e a dolgok, ahogyan azt feltételezzük, és valóban azt tesszük-e, amit tenni szándékozunk?" (Szokolszky, 2004a. 125).

[144] Stokols (1987) eredeti tanulmányában elemzi a kontextuális validitás viszonyát és esetleges átfedéseit a prediktív, a külső, az ökológiai és a konstruktum validitással (a validitásról a pszichológiában általában lásd pl. Szokolszky, 2004a, a környezetpszichológiában általában Gifford, 2015, az ökológiai validitásról Brunswik, 1955/1988, 1956; Dúll, 2007a). A problémakör kifejtése – bár módszertani és elméleti értelemben is fontos – túlmutat a jelen értekezés keretein.

megváltoztatni a korábbi hipotéziseket a változók feltételezett kapcsolatáról, és az új feltételezést beilleszteni a kontextuális elméletbe. A kontextuális kutatásoknak ez a „szendvicsdizájn"-ja a pszichológiai kvalitatív módszerek némelyikében szintén fellelhető. Glaser & Strauss (1967) például az egyik ismert kvalitatív módszer/teória, a lehorgonyzott elmélet[145] kialakításakor „megkérdőjelezte: (1) az elmélet és a kutatás önkényes szétválasztását; (2) azt az uralkodó nézetet, mely szerint a kvalitatív kutatás elsődlegesen a ›szigorúbb‹ kvantitatív előkészítéseként alkalmazandó [...]; (3) azt a vélekedést, hogy a kvalitatív módszerek impresszionisztikusak és nem szisztematikusak; (4) a kutatás adatgyűjtési és -elemző szakaszának elkülönítését; és (5) azt a nézetet, miszerint a kvalitatív kutatás csupán leíró esettanulmányokkal szolgálhat, elméleti eredményekkel azonban nem" (Charmaz, 1995/2013. 64). A hatékony szociofizikai kontextus elmélete nem azonos a lehorgonyzott elmélettel, de logikájuk sok tekintetben átfed.

Egy másik, a hatékony szociofizikai kontextus elméletével kapcsolatos problémakör, hogy mennyire jeleníti (jelenítse) meg a célváltozóval kapcsolatos kontextuális tényezők (pl. moderátorok) teljes körét. Erre is megfelelő módszernek tűnik a kutatócsoport által monitorozott szendvicsdizájn.

Harmadikként Stokols (1987) az elmélet generatív erejének problémakörét emeli ki: mekkora „az elmélet kapacitása arra, hogy új meglátásokat gerjesszen a céljelenség fontos kontextuális befolyásolóiról, amelyeket nem foglalt magába explicit módon az elmélet kiinduló változata?" (ibid. 47). Stokols itt hangsúlyozza, hogy a kontextuális elméletképzés még akkor is segítheti a jelenségek megfelelő leírását, ha eleinte nem vett figyelembe minden adekvát változót vagy kontextuális faktort, ugyanis ezek épp hiányuk és ennek kitöltési szándéka révén motiválhatják a kutatót a koherens elméletképzésre és vizsgálódásra.

Hangsúlyozni kívánom, hogy meggyőződésem szerint minden vizsgált környezetpszichológiai problémában akkor megfelelő a hatékony kontextus meghatározása, ha abban szakértői teamek vesznek részt. A hatékony szociofizikai kontextus definiálásában és folyamatos, követő érvényesítésében a vizsgálati/projektfolyamat során a team magjaként kiemelten fontosnak tartom az építész–környezetpszichológus együttműködést, de a szakértői teameket mindig az aktuális vizsgálati/beavatkozási területhez kell igazítani. Ha például egy iskoláról van szó, akkor biztosan teamtag legyen az építész és a környezetpszichológus mellett a tanár (és sok esetben a szülő), ha kórházról, akkor az épített környezeti szakember és a pszichológus mellett az orvos és a nővér (illetve a megfelelő egészségügyi szakember és esetenként a látogató). A helyzettől függően kiszélesedhet a team köré épülő szakértő és felhasználó kör – ez a kérdés szerves része a II.16 fejezetben tárgyalt részvételi tervezés témának. Ugyancsak alább, a II.15.4 fejezetben tárgyalom részletesen a teamek munkája során az általam leginkább hatékonynak tartott transzdiszciplináris működési módot.

[145] A lehorgonyzott elmélet (Glaser & Strauss, 1967) és módszerek „az adatgyűjtés és az analitikus eljárások olyan logikailag konzisztens elvei, amelyek egy elmélet kialakítását célozzák. Más szóval a lehorgonyzott elméleti módszerek az adatelemzés induktív stratégiáinak egy készletét jelentik. Ez azt jelenti, hogy az egyedi esetekből vagy tapasztalatokból kell kiindulni, hogy aztán mind absztraktabb konceptuális kategóriákat alkossunk, amelyek segítségével összefoghatjuk, megmagyarázhatjuk és megérthetjük adatainkat, és felismerhetjük a bennük rejlő összefüggések hálózatát. Először is ki kell jelölnünk a kutatás területét. E kutatási területen belül ezután a tényleges világok általunk felfedezett releváns elemeire alapozva kell felépíteni elméleti elemzésünket" (Charmaz, 1995/2013. 62).

II.10. A környezetpszichológiai korai időszakának (1970–1987)[146] jellemzői: interakcionalizmus, interdiszciplinaritás

A környezetpszichológia kialakulásának folyamata az előzőekben ismertetett társadalmi, tudományos és hétköznapi kontextusban, a környezet pszichológiai vizsgálata igényének felmerülésétől (1950–60-as évek) indult el. A terület a 60-as években[147] formálódott meg, ekkor kezdődött történetének első korszaka, amely az 1980-as évek végéig tartott. Ez a korszak az elmélet síkján az instrumentális környezetszemlélet (II.3.1 fejezet) meghaladásának szakasza, módszertanilag pedig részben a laboratóriumi helyzet alternatívájának kidolgozásáról szól, és az unidiszciplinarizmussal való küzdelem jellemzi. Az utóbbi két kérdéskör azzal is összekapcsolódik, hogy lélektan-e a környezetpszichológia, vagyis a pszichológián belül formálódik egy új terület, vagy egy új, pszichológiai indíttatású gondolkodásmód formálódik (vö. Stokols, 1995; Dúll, 2001, 2009a), amihez azonban legalább részben ki kell(ene) lépni a hagyományos pszichológiai gondolkodásból...

Ezt a dilemmát a terület elnevezéseinek sokfélesége is tükrözi. A környezetpszichológia (*environmental psychology*, Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970b) különböző változatait – hangsúlyuktól függően – eltérő elnevezésekkel illették a szerzők (a folyamatot áttekinti többek között Lawrence, 1983a; Groat & Després, 1991; Bonnes & Secchiaroli, 1995; Sommer, 2000). Néhány példa: építészetpszichológia[148] (*architectural psychology*), környezet–viselkedés kutatás (*environment and behavior subdiscipline/research*), ember–környezet viszonylatok (*man/people–environment relations*), ökológiai pszichológia (*ecological psychology*), öko-viselkedéstudomány (*eco-behavioral science*), környezet(i)tervezés kutatás (*environmental design research*), társas–fizikai tervezés (*socio–physical design*), illetve társas ökológia (*social ecology*) neveken emlegetik a területet. A társadalomtudományok rematerializálódása és az említett összetett társadalmi jelenségek (nagyrészt, de nem kizárólagosan) pszichológiai természetének felismerése kapcsán számos nem pszichológus szakember (építész, tájtervező, iparművész, szociológus, geográfus, antropológus stb.) is bekapcsolódott[149] a környezetpszichológiai kutató és gyakorlati munkába

---

[146] Korábbi elemzéseimben (Dúll, 2001, 2009a) – elsősorban Stokols (1995) nyomán – a környezetpszichológia klasszikus (kezdetektől a 80-as évek közepéig) tartó szakaszáról, majd a 90-es évek végéig tartó második fázisról írtam. A terület hazai alapítójaként felgyűlt két évtizedes tapasztalataim alapján a jelen értekezésben a korábbi írásaimhoz képest némileg másképp jelölöm a korszakok határait és eltérően jellemzem ezeket.

[147] Az Amerikai Kórházi Társaság 1964-es, new yorki kórháztervezésről tartott konferenciáján William H. Ittelson „Környezetpszichológia és építészeti tervezés" címmel tartott előadást. Itt hangzott el először a környezetpszichológia (*environmental psychology*) kifejezés. 1970-ben jelent meg a témában az első gyűjteményes kötet (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970b). A környezetpszichológia intézményesülésének fontosabb lépései az USA-ban és Európában:

- 1968 USA, *Environmental Design Research Association* (EDRA) – a környezetpszichológia első hivatalos szervezete http://www.edra.org/ – utolsó látogatás: 2016. 11. 26.
- 1976 USA, *American* Psychological Association (APA) Division 34: Population and Environment (ma *Division 34: Society for Environmental, Population and Conservation Psychology*, http://www.apadivisions.org/division-34/ – utolsó látogatás: 2016. 11. 26.)
- 1981 Európa, *International Association for People-Environment Studies* (IAPS) http://www.iaps-association.org/ – utolsó látogatás: 2016. 11. 26.
- 1969 USA, *Environment and Behavior* (szakfolyóirat) elindulása
- 1981 Nagy-Britannia, *Journal of Environmental Psychology* (szakfolyóirat) elindulása
- 1973-tól *Annual Review of Psychology* rendszeresen közöl áttekintéseket a környezetpszichológia fejlődéséről
- 1968 óta USA, Európa, számos neves felsőoktatási intézményben oktatnak környezetpszichológiát és/vagy társas ökológiát, tanszékek, intézetek jönnek létre
- 1987 *Handbook of Environmental Psychology* (Stokols & Altman, 1987)
- 2002 *Handbook of Environmental Psychology* (Bechtel & Churchman, 2002)

[148] Az építészetpszichológia és a környezetpszichológia viszonyáról II.4 és a II.7.2 fejezetekben írtam.

[149] A környezetpszichológia képviselőinek érdeklődése sem definiált egységes tudományterületet: a környezetpszichológia is megkapta azt a definíciót, hogy „az, amit a környezetpszichológusok csinálnak"

egyaránt, magukkal hozva saját tudományterületük szemléletét, fogalmait és módszereit. Kialakulásának időszakában a környezetpszichológiát nem lehetett kuhn-i értelemben (vö. Kuhn, 1962/1984) saját jogán paradigmaként meghatározni, mivel elméleteinek többségét és kutatási stratégiáit, módszereit számos viselkedés- és környezettudománytól kölcsönözte (Stokols, 1977). A környezetpszichológia már kezdeti szakaszának elejétől nagy léptekkel haladt az unidiszciplinaritáson és a multidiszciplinaritáson[150] át az interdiszciplinaritás (majd manapság a transzdiszciplinaritás) felé – lásd II.15.3 és II.15.4 fejezetek.
Itthoni szakmai munkám során környezeti kommunikáció[151] (Dúll, 2009b, 2014a – lásd II.12 fejezet) néven alakítottam ki a környezetpszichológia egyik származékos területét, a Budapesti Műszaki Egyetemmel az évek során kialakult együttműködések egyikeként.

A környezetpszichológia első szakaszában eleinte (egy nagyon rövid ideig) unidiszciplináris, illetve multidiszciplináris volt, mivel hatóköre egy tudományterületen belül maradt: pszichológiai kérdéseket vizsgált lélektani módszerekkel és a kérdésekre pszichológiai válaszokat adott. Képviselői azonban – jó részt heterogén szakmai hovatartozásuknak[152] köszönhetően – hamar, már az első szakaszban eljutottak a más tudományokkal (geográfia, építészet, urbanisztika, szociológia, antropológia stb.) együttműködéshez, eleinte multidiszciplináris, később interdiszciplináris (vö. II.15.3 fejezet) módon. A gyarapodó ismereteknek és a szakmai sokféleségnek köszönhetően a környezetpszichológiára kezdettől jellemző alapvető elméleti és módszertani hitvallást valóban kezdték komolyan venni: már a terület létének első fázisában kiteljesedett a személy–környezet interakcionalizmus.
Ahogy fentebb említettem, a környezetpszichológia kialakulásának idején a korszellemnek megfelelően ezen a területen is az instrumentális szemlélet (vö. II.3.1 fejezet) volt jellemző – mivel a kutatásoknak gyakran praktikus és konkrét célja volt: a fizikai környezet azon összetevőinek, tulajdonságainak és átfogó diszpozícióinak azonosítása, amelyek serkentik és/vagy gátolják az emberek viselkedéseit –, de kezdettől jelen volt ennek a meghaladásának az igénye. Ennek szellemében kezdődött azoknak a kvantitatív, a sztenderditás igényével jellemezhető (környezet)pszichológiai módszereknek a kidolgozása, amelyek érvényes és megbízható adatokat szolgáltatnak a környezet–ember viszonyról (pl. Ittelson, Rivlin, & Proshansky, 1970b; Thiel, 1970;

(Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970d). Még 1999-ben is napvilágot láttak ilyen definíciók: „A környezetpszichológia sok minden. Valami arról, amit látnak és éreznek az emberek. Az akadémiai tudás egyik területe. Valami, amit tanítanak. Egy alkalmazási terület. Van, aki a pszichológia egyik területének tartja. Mások inkább átfedő területként kezelik a pszichológia és számos más tudomány és terület között. Vannak, akik a környezet- és viselkedéstudomány egyik alterületeként tartják számon. A környezetpszichológiának megvan a maga kultúrája és szubkultúrái, homokba rajzolt konceptuális és metaforikus határvonalaival, amelyeket időnként elmos a víz a területek gyarmatosításának apály–dagály változása során" (Sime, 1999. 192).

[150] Multidiszciplináris együttműködés esetén több tudományterület közös problémán szakemberei dolgoznak, de mindenki a saját szakterületén, integráció nélkül – a tudományterületek együttműködésének lehetőségeit – különös tekintettel a környezetpszichológia transzdiszciplináris jellegére – a II.15 fejezetben fejtem ki.

[151] A környezeti kommunikáció területének lényege az ember és szociofizikai környezet közötti tranzakcionális kapcsolat értelmezése kommunikációs szempontból (Dúll, 2014a – lásd II.12 fejezet is). 2008-ban vezetésemmel indult el a környezeti kommunikáció képzés az általam kidolgozott Környezeti kommunikáció BA és Környezeti kommunikáció MA specializációk keretében a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszéken, a Média és Kommunikáció szakon belül. Ugyanekkor alapítottam a Tanszéken a Környezeti Kommunikáció Műhelyt, amelynek azóta is igazgatója vagyok.

[152] A környezetpszichológia abban biztosan hasonlít a főáramú pszichológiára, hogy kezdettől sokféle szakértelemmel rendelkező szakember művelte: „Amikor megpróbálunk határokat vonni a pszichológia intézményesülésének idején, attól kezdve nem szabad megfeledkeznünk Edwin Boring [...] figyelmeztetéséről. Rámutatott arra, hogy a négy nagy szereplő közül, akiknek óriási jelentőségük volt a pszichológiában, Darwin, Helmholtz, Freud és James közül az első három biztosan nem tartaná magát pszichológusnak, s biztos, hogy nem elégítené ki a szakmai szövetségek tagsági kívánalmait. Ennyit az interdiszciplináris megközelítés újdonságáról a pszichológiában" (Pléh, 2010a. 23).

Patterson, 1977; Mehrabian & Russell, 1974). Pontosabban eleinte – bár deklarálták ezeknek a vizsgálatoknak a hátterében a személy–környezet interakció tényét – ennek a viszonynak mindig az egyik oldaláról:[153] vagy a fizikai környezetnek az emberi viselkedésre gyakorolt hatásáról, vagy fordítva, arról, hogy hogyan módosítják a pszichológiai tulajdonságok, folyamatok a környezetet. Sok esetben klasszikus kísérleti paradigmában is gondolkodtak a kutatók, amennyiben a vizsgált jelenség természete lehetővé tette a függő–független változó viszonylatra való lefordítást (Altman, 1973; Bonnes & Secchiaroli, 1995).

II.10.1. Módszertani következmények: laboratórium helyett (főleg) terepkutatás

Ahogy fentebb (II.9 fejezet) említettem, a környezetpszichológia *(environmental psychology)* kialakulása összekapcsolódott a főáramú lélektan módszertani kritikájával is. A környezetpszichológia képviselői kezdettől markáns programot hirdettek meg: a laboratóriumi kísérletezésen alapuló, objektív, művi, az intrapszichés folyamatokat általános modellekben, lineáris ok–okozati viszonyokban leíró lélektannak legalábbis egyenrangú alternatívája legyen az aktuális helyzetet terepen – azaz tényleges környezeti kontextusában –, résztvevő megfigyelőként leíró, ökológiai rendszerszemléletű, az ember–környezet tranzakcióra építő, szociofizikai szemléletű, gyakran kvalitatív módszerekkel (is) dolgozó környezetpszichológia.

A pszichológiai kutatási eredmények alkalmazásának igénye a főáramú pszichológiát is kimozdította a laborból (Sime, 1999). Az erősödő és hamar kiteljesedő való világ orientáció és a mindennapi élet megismerésének igénye a filozófiában (fenomenológiában, pl. Douglas, 1966/1984), gazdaságkutatásban (Spéder, 1993), a kísérleti (Biederman, 1972/1989; Robson, 1993; Dúll, 1990) és a szociálpszichológiában (pl. Goffman, 1959/1999; Csepeli, 1986), valamint a környezetpszichológiában (Craik, 1968; Perinbanayagam, 1985; Michelson, 1985, 1992; Gärling, 1992a, 1992b; Gärling & Garvill, 1993; Hanson & Hanson, 1993; Horelli & Vepsä, 1994; Dúll, 1998; Gustafson, 2001; Spiers & Maguire, 2006), a dizájnelméletben (Norman, 1988, 2013) és a helyelméletekben (de Certeau, 1984) egyre inkább az emberek és helyeik közötti kölcsönkapcsolatra, tranzakcióra irányította a figyelmet.

A II.2 fejezetben már tárgyalt ökológiai pszichológiák (Barker, 1961; Gibson, 1979) képviselői mellett a főáramú pszichológia kutatói közül többen (pl. Orne, 1962; Rosenthal, 1963) erőteljesen felhívták arra a figyelmet, hogy a laboratóriumi kísérletek során számos elvárás- vagy követelményjellemzővel találkozik a vizsgálati személy, amelyek – annak ellenére, hogy nem tudatosulnak –, hatnak rá és befolyásolják a viselkedését. Orne példája szerint, ha valakit megkérünk egy buszmegállóban arra, hogy csináljon tíz fekvőtámaszt, valószínűleg nem járunk sikerrel. Ha azonban egy pszichológiai laboratóriumban vagyunk, számos környezeti és emberi nemverbális üzenet (követelményjellemzők, *demand characteristics* – Orne, 1962) érkezik a személy felé arról, hogy ez itt egy adekvát kérés, mert a helyzet lehetővé teszi azt az értelmezést, hogy „ez egy pszichológiai kísérlet, ahol érkezhetnek furcsa kérések, talán majd a végén megmagyarázzák". A környezetpszichológiai kutatások a fizikai környezettel, annak affordanciáival (Gibson, 1979 – lásd

[153] Az egyik irány az intrapszichikus folyamatok kapcsolata volt a környezettel (vö. Séra, 1990), annak szisztematikus feltárása, ahogyan a személy észleli és értelmezi, interpretálja a környezetet. Rengeteg laboratóriumi és terepvizsgálat zajlott például a különböző fizikai közegek és/vagy ezek jellemzőinek (szín, hőmérséklet stb.) viselkedésre gyakorolt befolyásáról, például a zaj hatása az olvasási képességre (Bronzaft & McCarthy, 1975) vagy a segítő viselkedésre (Page, 1977), a fény, illetve a fényhiány befolyása a figyelemre (vö. Dúll, 1997). A másik irányhoz tartoztak például a személyiségtulajdonságoknak a környezetek megítélésére gyakorolt hatásának vizsgálata (Winkel, Malek, & Thiel, 1969), vagy annak a feltárása, hogy az etnikum és a nem milyen összefüggésben állnak a személyestér-szabályozással (Leibman, 1970).

dc_1358_16

II.6 fejezet) kapcsolatban egyértelműen igazolták ezt a feltevést. A hőmérséklet növekedése és az agresszió összefüggése számos kutatás (Baron, 1978; Carlsmith & Anderson, 1979; Anderson, 1987; Anderson & Anderson, 1996, 1998; Kenrick & MacFarlane, 1986) szerint például erősen függ attól, hogy terepen (pl. utcán, köztéren) vagy laboratóriumban vizsgálják: az első esetben lineáris a kapcsolat (vagyis ahogy nő a hőmérséklet, úgy nő az agresszió mértéke), míg a második esetben „fordított U-alakú" összefüggést kapunk (egy ideig a hőmérséklet növekedése az agresszió fokozódásával jár, ám egy platófázis elérése után a további melegedés az agresszió mértékének csökkenésével jár).

Ugyancsak a követelményjellemzők (és az affordanciák) fontos szerepére mutatott rá Miller, Shim és Holden (1998), akik kutatásukban azt találták, hogy az anyai gondozói magatartás (az anyák hároméves gyermekükkel voltak a megfigyelt helyzetekben) jellemzően változott a megnyilvánulás helyétől (otthoni konyha főzés közben, játszótér és laboratóriumi váróhelyiség) függően. A megfigyelések szerint otthon, ételkészítés közben, ahol sok a környezeti kényszerkövetelmény (pl. a balesetveszély), az anyák viselkedésében inkább a tiltás volt jellemző – „ne nyúlj hozzá, mert forró". A játszótéren (sok a környezeti lehetőség, de számos követelmény is van) az anyák több aktív figyelmet mutattak gyermekeik felé, és sokkal több volt viselkedésükben az irányítás, az orientálás („próbáld ki a hintát"). A laboratóriumi vizsgálatra várva (ahol a váróteremben alig volt kényszerkövetelmény és közepes mennyiségű volt a környezeti lehetőség, mert pl. voltak játékszerek a gyerek számára) az anyák ellazultak, sok figyelmet és pozitív érzelmet mutattak a gyerekeik felé. Mindez azt mutatja, hogy az anya felé irányuló környezeti kényszerkövetelmények (pl. veszély) fokozottan hívják, kikényszerítik az anya figyelmét, és emiatt az anya ezekben a helyzetekben – nem tudatosuló módon – a gyerek viselkedésére adott reaktív tiltó viselkedést mutat. A több környezeti lehetőséget tartalmazó szociofizikai helyzetek ellazítják az anyát, aktív figyelme inkább irányulhat az együttműködésre a gyerekkel. „A viselkedés mintázata a környezetek jellemzői szerint ›hívódik‹ / ›megkövetelődik‹ / ›gátlódik‹ aszerint, hogy az aktuális személy–környezet tranzakcióban milyen arányban vannak jelen a környezeti affordanciák és a környezeti követelmények" (Dúll, 2014a. 171). Az affordanciákban észlelhető környezeti információknak nagy jelentőségük van a mindennapi tevékenységek zökkenőmentes lefolyásában, az implicit, nem tudatosuló viselkedésirányítás folyamataiban (Dúll, 1994, 2012a).

A környezetpszichológia tereporientációjához hozzájárult az is, hogy az addig a (társas) környezet kérdéseivel hatékonyan foglalkozó laboratóriumi szociálpszichológia nem tudott adekvát (vagy inkább ökológiailag valid) válaszokat és megoldásokat kínálni a fentebb, a II.6 fejezetben említett „makrokörnyezeti" problémákra (Stokols, 1977, 1978a, 1978b). A környezetpszichológia felvállalta, hogy ha a valós környezetekben fellépő valós jelenségeket, problémákat kívánjuk kutatni, akkor ki kell lépni a laboratóriumi keretek közül (Proshansky, 1981), mert például a városi vagy a lakótelepi környezetek hatásai csak a maguk természetes kontextusában tanulmányozhatók hatékonyan. Canter (1984) szerint az épületek „használói megítélését" és/vagy környezetpszichológiai vizsgálatát is úgy érdemes elvégezni, hogy – azon túl, hogy minden épület „konkrét entitás", „diszkrét létező" (ibid. 44), figyelembe vesszük az épület vagy köztér gazdasági, kulturális, társadalmi, személyes és idői kontextusát. Ezen túl Bronfenbrenner (1977) szerint a környezetkutatási módszereknek meg kell őrizniük a tanulmányozott környezetek természetes integritását, és el kell kerülniük a művi elemek bevezetését, amelyek eltorzíthatnák a környezet jelentését a használók számára. Ezért – ahogyan korábban említettem – a környezetpszichológiában elsősorban azokban a témákban (pl. zsúfoltság, ambiens környezet) végeznek a kutatók laboratóriumi kísérleteket, ahol ennek feltételei adottak, például a helyzet egyértelműen definiálható függő és független változó viszonylatában, a változók jól

kontrollálhatók, és számuk a jelenség egészének sérülése nélkül korlátozható (Proshansky, 1981; Holahan, 1982b/1998). „A környezetpszichológiai laboratóriumi adatok magyarázatakor azonban tudatában kell lennünk a környezet–viselkedés kapcsolat holisztikus természetének és egyúttal éppen olyan szigorúnak kell lennünk a különböző eredmények szintézisének megalkotásakor, mint a hagyományos pszichológiai elemző eljárások esetében" (Dúll, 2009a. 29; vö. Altman, 1975; Bechtel, 1996).

Az interakcionalista szemlélet a pszichológiában: néhány példa

Az interakcionalista, organizmikus/holisztikus szemlélet eddigre már nem idegen a pszichológiától. Ide tartozik például Heider (1958/2003) egyensúlyelmélete,[154] a Haley–féle családrendszerelmélet[155] (Haley & Richeport-Haley, 2003), Piaget (1968/1978) kognitív fejlődéselmélete[156] és számos más pszichológiai teória. Ha ezeket az interakciós szemléletű nézeteket környezetpszichológiai szemszögből megvizsgáljuk, kiderül, hogy – bár némelyik elméletben szerepet játszik a fizikai környezet – igazából ezek az intrapszichés, illetve az interperszonális folyamatok, változások értelmezését célozzák meg (vö. még Altman & Rogoff, 1987). A pszichológiában ma is elfogadott az 1970-es évek végén megformálódott szituacionalista/kontextualista a szemlélet, miszerint a fizikai környezet az emberi viselkedés „kontextusa": a környezeti kereteken belül, a környezet medrében zajlanak a humán megnyilvánulások, a színtér mederben tartja, serkenti vagy gátolja a viselkedést, de ennél nem aktívabb résztvevője a folyamatnak (Dúll, 1998, 2001). A szituáció (Magnusson, 1981; Furnham & Argyle, 1981; Funder & Ozer, 1983) vagy az esemény (Baron, 1981) pszichológiai fogalmába például általában automatikusan „beleértjük" a fizikai környezet. A környezetpszichológia azonban következetesen explicit módon tárgyalja a szociofizikai környezet aktív szerepét a pszichológiai működésekben (Dúll, 2009a).

II.11. A környezetpszichológia gyökerei Magyarországon és az interakciós szemléletű kutatások terjedése világszerte

Tulajdonképpen a nemzetközi környezetpszichológia működése első szakaszának vége felé indult el a hazai környezetpszichológia kialakulása. A környezetpszichológia szülőföldjén, Észak–

---

[154] Fritz Heider (1958/2003) szerint az emberek törekszenek a pszichológiai egyensúlytalanság (ilyet érzünk pl. egy szeretett ember szomorúsága láttán) visszaállítására egyensúlyi helyzetté. Az egyensúly ugyanis örömteli, kielégítő, szemben a kellemetlen egyensúlytalansággal. A viszonyulásokat két személy (P, O, pl. férj és feleség) és egy tárgy (X, pl. foci) között egyensúlyformulákkal (háromszögekkel ábrázolt viszonyokkal) lehet ábrázolni. Ezt itt nem teszem meg, csak néhány példát írok: kiegyensúlyozott a viszony, ha a mindhárom elemet csupa pozitív viszony köti össze (P szereti a O-t és X-et, és O is szereti P-t és X-et), vagy két pozitív viszony társul egy harmadik, negatív viszonnyal (P és O szeretik egymást, de egyikük sem szereti X-et). Kiegyensúlyozatlan állapot például, ha P szempontjából nézve a rendszer mindhárom eleme között csupa negatív viszony létesül (senki nem szereti a másikat és a focit sem). És így tovább, a lényeg a pszichológiai egyensúly fenntartása. Az elméletet magyarul ismerteti pl. Csepeli (2006).

[155] Jay Haley (Haley & Richeport-Haley, 2003) szerint a család, mint rendszer a családi életciklusokon keresztül folyamatosan alkalmazkodik (a tagok egymáshoz és a társadalomhoz). Az idő múlásával jellegzetes mintázatokba rendeződött feladatokkal (pl. gyermekszületés, öregedés) kell megküzdeni. A megoldás a rendszerszemlélet jegyében képzelhető el – ebben segít szükség esetén a családterápia. Saját munkáinkban a családi folyamatokat és a családterápiás beavatkozásokat az otthoni szociofizikai környezet kontextusában értelmezzük (Túry, Wildmann, László, Rácz, & Dúll, 2003; Túry, Dúll, Wildmann, & László, 2006, 2010; Túry & Dúll, 2008; Túry, Wildmann, László, & Dúll, 2008).

[156] Jean Piaget (1968/1978) adaptációs kognitív fejlődéselmélete szerint az ember alaphelyzetben viszonylagos egyensúlyi állapotban van a környezetével, aminek a felborulásakor alkalmazkodásra (adaptáció) van szükség. Az adaptáció két folyamata: (1) akkomodáció (az egyén idomul saját állapotának megváltoztatásával a környezethez), és (2) asszimiláció (az ember a környezetet változtatja meg). Piaget szerint az elme, a gondolkodás is így működik: az információszerző tevékenységet is a környezettel való egyensúly fenntartása motiválja. A tudás sémák formájában tárolódik. Ha a környezeti információ illeszkedik a meglevő sémákhoz, akkor beépül a tudásba (asszimiláció), ha viszont nem, akkor a reprezentáció is megváltozhat, befogadva az új ismeretet (akkomodáció).

Amerikában a szociálpszichológiából – részben annak kritikájaként – fejlődött ki. Itthon, Magyarországon a kísérleti általános pszichológiából formálódott meg a terület, a memóriakutatásokkal kapcsolatos saját szakmai hiányérzetem[157] nyomán.

A személy–környezet kapcsolat környezetpszichológiai interakciós szemléletű kutatásai már közelebb állnak a mai, tranzakcionális szemlélethez, mivel a környezet és használója közötti reciprok kapcsolatot emelik ki (Stokols, 1981; 1988). Olyan témák állnak a kutatási érdeklődés homlokterében, mint az emberek téri érzelmei (Russell & Mehrabian, 1978; Russell & Pratt, 1980) és téri viselkedése, azaz a tér használata (Genereux, Ward, & Russell, 1983). Mintegy az interakciós szemlélet próbájaként, ebben a szakaszban sok kutató célzottabb környezeti kontextusban, gyakran kritikai szempontból megismételte a főáramú pszichológia korábbi vizsgálatait, például Locasso (1976) újra elvégezte Maslow és Mintz (1956) klasszikus személypercepciós kutatását a helyszín esztétikusságának arcészlelésre gyakorolt hatásáról. Az eredeti vizsgálatban a résztvevők arcképeket ítéltek meg egy szépen berendezett vagy egy csúnya, rendetlen szobában. Az eredmények szerint a szép helyiségben az arcok „tulajdonosát" energikusnak és jólétben élőnek ítélték a résztvevők, míg a csúnya helyiségben elmarasztalóbb ítéletek születtek a fotókon látható személyről. A megismételt vizsgálat nem reprodukálta a klasszikus eredményeket, ami módot adott arra, hogy a kutatók ezen keresztül részletesen elemezzék a környezeti és módszertani feltételrendszer hatását a személypercepcióra (Locasso, 1976, 1992; Canter, West, & Wools, 1981; Cherulnik & Souders, 1984; Cherulnik & Bayless, 1986).

Egy építészek számára is érdekes példa Purcell (1984; 1986) vizsgálata, aki az „építészet mint nemverbális nyelv"-gondolatból (Rapoport, 1982) és Rosch (1973; Rosch & Mervin, 1975) kategorizációs[158] felfogásából indult ki. A „templomépület" fogalom kategoriális szerveződését vizsgálta két kutatásban. Alapfeltételezése szerint a különböző típusú templomépületek (mivel a nyugati kultúrákban hosszú történetük van), képesek a nyugati ember számára egységes templomélményt[159] kiváltani. Az első kísérletben a vizsgálati személyeknek azonosítható építész

---

[157] A terület (ki)alakítása személyes pszichológusi életutam legfontosabb „terméke". A 80-as évek közepén egyetemistaként, általános pszichológiai kutatópszichológusnak készülve a komplex motoros memóriát, vagyis az összetett mozgásra való emlékezetet vizsgáltam laboratóriumi helyzetben (Dúll & Gavallér, 1985, 1986; Dúll, 1987; lásd Dúll, 1994, 2012a). Szakirodalmi búvárkodásaim során feltűnt számomra, hogy a mindennapi élet fizikai, tárgyi környezetében folyó összetett rutinszerű viselkedésről (pl. tisztálkodás, ételkészítés) csak olyan pszichológiai szakirodalmat találok, amelyek ezeket a tevékenységeket automatizált mozgásfolyamatokra, készségekre (pl. Legge & Barber, 1976/1982; Berkinblit, Feldman, & Fukson, 1988) egyszerűsítik le, és egyáltalán nem vagy csak érintőlegesen foglalkoznak azzal, hogy hol, milyen tárgyi/környezeti feltételrendszerben zajlik a cselekvés. A hétköznapi rutinok természetesen értelmezhetők, mint készség, ám fontos pszichológiai jellemzőjük a speciális jelentés (Dúll, 1990; 2004a), amelynek kialakításában fontos szerep jut a környezetnek, pontosabban a cselekvő ember és a környezet kölcsönkapcsolatának, tranzakciójának (Dúll, 2009a). Egyre inkább kiderült számomra, hogy a mindennapi tevékenységeknek a pszichológiában eddig nem hangsúlyozott jelentősége van: ha nem csupaszítjuk le őket általánosítható készség-megnyilvánulásokká, hanem eredeti kontextusukban (pl. otthon, Dúll, 1995) közegükben vizsgáljuk őket, kiderül, hogy az ember-környezet összeillés fontos mechanizmusai (Dúll, 1998). Mindebből logikusan következett az immár valódi környezetpszichológiai kutatás, amelyben a mindennapi aktivitásokat tényleges otthoni szociofizikai kontextusukban vizsgáltam (Dúll, 1990, 1994, 1996b, 1996c, 1998, 2002c, 2002d – áttekintést lásd Dúll, 2009a, 2012a, és a jelen disszertáció 225. lábjegyzete).

[158] Eleanor Rosch (1973) színkategóriák vizsgálatával bizonyította, hogy a fogalmak (kategóriák) belső struktúrával rendelkeznek: minden kategóriának van központi, „legjobb példánya" (prototípus), amely és a köréje fokozatosságban szerveződő többi példány együtt definiálják a kategóriát. Könnyen tudunk döntést hozni arról például, hogy a kuvasz vagy a mexikói szőrtelen kutya „jó tagja"-e a kutya kategóriának, azaz illeszkedik-e a kategória/fogalom mentális reprezentációjába (lásd részletesen pl. Ragó, 2007).

[159] „[...] építészeti értelemben a tér és a hely legtöbbször egybeesik, az érzékelés számára nem különül el. Egy remek templombelső nemcsak gyönyörű tér, de egyben szent hely is, ünnepélyes, emelkedett, magasztos érzületeket hordozó hely. Ezt a kettősséget azonban az ember nem érzékeli, a kettősség csak az elvonatkoztatás révén válik nyilvánvalóvá" (Cságoly, 2004a. 101). Az elvonatkoztatás terméke a „templomélmény" fogalma.

által tervezett modern templomépületekről készült fotókat mutattak, majd a résztvevőknek el kellett mesélniük első templomélményüket. Az élményeket a kutatók tartalomelemezték, hogy kiderítsék, mutatkozik-e közös koherencia bennük. Az eredmények szerint a beszámolók nem voltak rendezhetők egységes élményfonál mentén. Ez az eredmény cáfolja a „templomélmény" kategoriális szerveződését. A második kísérletben az egyes fotókról el kellett dönteniük a résztvevőknek, hogy mennyire jó példái a „templom" fogalomnak. Ebben a vizsgálatban az eredmények arról tanúskodtak, hogy a személyek találtak prototípusokat az épületek között, és következetesen találtak kevésbé jó példányokat is. Vagyis Rosch kategorizációelmélete részben működött épületek esetében is. Izgalmas módszertani kérdés, hogy miképp alakította az eredményeket az első kísérletben, hogy a személyek nem valódi épületeket láttak, csak a fotóikat, és ezekről a vizuális ingerekről kellett szóbeli beszámolókat adniuk (a képek vs. valódi környezetek megítéléséről, illetve a képek verbális leírásának módszertani problémáiról a környezetpszichológiában lásd pl. Dúll & Urbán, 1997; Scott & Canter, 1997 – a problematikára a virtuális, szimulált környezetek témakör tárgyalásakor a II.15.1 fejezetben visszatérek).

II.12. Építészet, épületek és (környezeti) kommunikáció

Ebben az időszakban számos elemzés készült és jó néhány kutatás folyt az épített környezet építészek és felhasználók számára küldött kommunikációjáról.[160] Fentebb, a II.11 fejezetben említettem, zajlottak olyan kutatások, amelyek szociálpszichológiai indíttatásból vizsgálták a környezeti kontextus a személypercepcióra (Maslow & Mintz, 1956): hogyan ítéljük meg a használó tulajdonságait, annak fényében, hogy milyen környezet veszi körül (Amaturo, Costagliola, & Ragone, 1987; Locasso, 1992). Az ekkoriban megjelenő elemzések külföldön már kifejezetten viselkedés–környezet interakció szempontúak voltak. Épületek, építészeti szituációk szándékos, tervezett és spontán üzeneteit a kommunikációelmélet gondolatmenete szerint, azaz küldő (üzenet) / csatorna / befogadó (értelmezés) folyamatként (vö. Hovland, Janis & Kelley, 1953/1976; Hovland & Weiss, 1951/1981) vizsgálták, azaz elsősorban a küldés–befogadás menete érdekelte az elemzőket. Kommunikációs kiindulásukat tekintve hasonlóak voltak ezek a vizsgálatok a Magyarországon elsősorban szociológusok által elvégzett elemzésekhez, például művészeti alkotások befogadása[161] (S. Nagy, 2007) témában, művészet- és tárgyszociológiai, szimbolikai vizsgálatok (pl. Kapitány & Kapitány, 1989, 1995, 2000, 2002, 2006; S. Nagy, 1987a, 1987b; 1995), illetve később művészeti kommunikációs elemzések (S. Nagy, 2013). Ezek a

[160] Környezetpszichológusként kiindulásom, hogy az épített környezet és a használó kommunikációja pszichológiai realitás. Ezért nem taglalom hosszabban azokat a filozófiai és építészetelméleti vitákat, amelyek a dolgok/házak önmagukban meglevő értékeit, lényegét emelik ki a tervezett kommunikációval, a művészi/művi üzenettel szemben. Az előbbi felfogás illusztrálására gyakran idézik Peter Zumthor gondolatait: „Számomra létezik az épületek szép hallgatása, amit olyan fogalmakkal kötök össze, mint higgadtság, tartósság, jelenlét és integritás. [...] Az legyen, ami, épület legyen, ne jelenítsen meg semmit, de legyen valami" (Zumthor, 1991/1998. 31, 34; idézi még Ferkai, 2012).

[161] „A képzőművészet és a mindennapi környezet, a képzőművészeti befogadás és a mindennapi tudat között a képzőművészeti mű tárgyjellege, vizuális érzéki formája miatt igen szoros a kapcsolat. Maga a *látás* adott (ha adott) mint aktív képesség, a mű-tárgy, bármely tárgyhoz hasonlóan *látható*, érzékelhető, s a percepción túl azonnal érzelmeket mozgósíthat. Szép, tetsző, vonzó, illetve csúnya, nem tetsző, visszataszító *látvány* lehet a saját és a másik emberi test (először az anya), a ruházat, az otthoni tárgyak, a lakásbelső a tereivel és a tárgyaival, az utca (a játszótér), az intézmények (óvoda, iskola, munkahely stb.), az egyéb közvetítőeszközök (televízió, videó stb.), a város (kirakataival, tereivel stb.). Abban, ahogyan ezeket látjuk, érzékeljük, érezzük, értelmezzük, benne van a képzőművészet (saját gyerekrajz-korszakunktól a posztmodernig), mint ahogy abban is, ahogy a képzőművészetet érzékeljük, érezzük, értelmezzük, benne van mindaz, amit az emberi testről, a ruházatról, a lakásbelsőkről, az intézményekről és a városról az érzéki, érzelmi, értelmi tapasztalás révén tudunk (tudni vélünk az emlékezet, a képzelet és az intellektuális kontroll segítségével). Bonyolult kölcsönhatásról van tehát szó, sokfelé ágazó kapillériarendszerről" (S. Nagy, 2007, 13–14 – kiemelések az eredetiben).

tanulmányok és az alábbiakban bemutatásra kerülő építészetkommunikációs vizsgálatok elsősorban az épített környezet hatását, annak befogadási mechanizmusait kívánják feltárni és leírni különböző építészeti/környezeti mutatók mentén, sokféle embercsoport esetében (ide tartozik a laikusok és építészek különböző építészet-értelmezésének témája is, lásd III.8.1 fejezet) – tehát elsősorban az ember–környezet kapcsolat interakcionista nézetei alá rendeződnek. A tranzakcionális környezeti kommunikációs (Dúll, 2009b) elemzések, amelyek „a környezetben, környezettel és környezet által történő" (Dúll, 2014a. 167) kommunikációs folyamatokat vizsgálják, a világban szerte a 2000-es évek táján kezdődtek, Magyarországon – az itthon szintén általam elindított környezetpszichológia szerves folytatásaként – 2008-ben kezdeményezésemre indultak el (Dúll, 2014a; lásd még Dúll & Varga, 2015a, 2015b).

Az első igazi építészetkommunikációs elemzésben Rapoport (1982) az épített környezet nem verbális kommunikációjáról beszél: „a környezeti értékelést inkább az átfogó affektív válasz befolyásolja, sokkal inkább, mint a specifikus aspektusok részletes elemzése, az értékelés erősebben következik látens, mint manifeszt funkciókból, és nagymértékben befolyásolják képzetek és ideálok" (Rapoport, 1977. 60) Az építészetet mint nyelvhez hasonló kommunikációs rendszert [162] elemzi Ankerl (1991), aki számos kommunikációs csapdát, félreértelmezési lehetőséget is említ könyvében. Egyik érdekes felvetése „a homlokzatról való térrendszerolvasásról" (ibid. 106) szól. Kiemeli a homlokzat olvasásának fontosságát, és erős kritikai felhanggal jegyzi meg, hogy a „kétdimenziós vizuális homlokzat" [...] az elsődleges „az építészeti opus és alkotójának megítélésében. A homlokzatoknak a városi tér oldalfalát képző szerepe, s amely által a térrendszer kirakatszerűen, a sokszor abból kirekesztett utca embere vagy a turista mint publikum számára ›megnyilvánul‹, egyértelmű" (Ankerl, 1991. 106). Ugyanakkor a belső térrendszerre a homlokzatból nem lehet következtetni, legalábbis a modern épületek esetében (főleg, ha magasak vagy épp földalatti szintekkel is rendelkeznek) ez mindenképp így van, tehát „nyilvánvaló, hogy az építészeti alkotást jelentő, de az egyetemes légtérrel a legkülönbözőbb kapcsolatokat fenntartó térrendszerek lényegét a homlokzatokról aligha, vagy csak homályosan, kuszán lehet leolvasni. A homlokzatokat így egyre inkább a várostér színfalaiként lehet felfogni" (Ankerl, 1991. 107). Nagyon érdekes, hogy Erving Goffman (1959/1999) szociológus a hétköznapi viselkedés dramaturgiájának elemzésekor az emberek homlokzatáról beszél: „A homlokzat olyan énkép, amelyet a társadalmilag megerősített tulajdonságok körvonalaznak" (Goffman, 1955/2008. 11). Vagyis a homlokzat ebben az esetben az énképet, az önbecsülést jelenti, amit az emberek igyekeznek fenntartani az élethelyzetek során. Nem véletlen, hogy az ebben a szociálpszichológiai értelemben vett homlokzat leolvasásának, megfejtésének nehézségei sok tekintetben párhuzamot mutatnak Ankerl fentebb bemutatott építészeti elemzésével.

Az épületek megértésének számos kommunikációs nehézsége közül még egy vizuális kommunikációs példát említek, az építészeti fotó[163] példáját: „Összefoglalva a kortárs építészethez való első közelítést: a szakemberek az új alkotásokkal elsőként publikációkban találkoznak. Az épület képe lényegi módon befolyásolja a recepciót, aktívan visszahat a véleményformálásra. Az első találkozás az ideális képen keresztül valósul meg. Ez a kép jellemzően szép, steril, új, ellentmondás nélküli, az egészre koncentráló, művészi, érthető, azaz a néző számára egészként

[162] Ankerl (1991) építészeti kommunikációs rendszere rokon a II.13.2. fejezetben tárgyalt térszintaxissal (Hillier, 1996, 2007; Bafna, 2003; Montello, 2007), olyannyira, hogy Ankerl is beszél például az építészeti kompozíció, illetve a városi, emeletes térrendszer szintaxisáról.

[163] A helyek filmen történő bemutatását, a díszletek, a helyszín kommunikáció vonatkozásait elemzi Asbót (2015).

befogadható. A fotó által meglátott ház nem saját téri közegében kerül értelmezésre, hanem a többi érdekes, új és szép építészeti alkotások kontextusában, az építészettörténet kortárs időszegmensében. A szakmai publikációban közreadott építészeti fotó tehát nem nyersanyag, hanem szándékot megfogalmazó közlés, amely értéket és szemléletmódot közvetít. Az új épülettel való első találkozás során a képnek a konnotatív jelentései erősödnek meg, a ház nem a hétköznapi használat, hanem a műalkotás irányába enged átlátni magán. Az építészeti fotó a publikációkban nem marad magára: ábrákkal, rajzokkal és szöveggel egészül ki. Vizuális és verbális közlések kettőse alakítja ki azt a szakmai közeget, azt a sajátos jelentést, amely a házhoz tapad. A szöveg segít értelmezni a képet (szándékokról, alkotói folyamatokról, anyagokról, szerkesztési elvekről mesél), a kép is segít értelmezni a szöveget (illusztrálja, ábrázolja a gondolatot), így egy jól szerkesztett, sikeres publikáció eredményeként a néző a végén azt látja a képben, amit láttatni akartak általa" (Somogyi, 2015. 409).

Az építészeti kommunikációs csapdahelyzetek további részletes tárgyalása meghaladja a jelen munka kereteit. Az alábbiakban a kifejezetten viselkedés–környezetelvű (mai szóhasználattal: környezetpszichológiai) elemzéseket tekintem át, amelyek ebben ez időszakban tipikusan öt jellemző mentén (Groat & Després, 1991) történtek: stílus, kompozíció, típus, morfológia, hely. Az alábbiakban e felosztás szerint mutatok be építészettel kapcsolatos környezetpszichológiai vizsgálatokat. Látni fogjuk ugyanakkor, hogy a kutatások sem kérdésfeltevésük, sem módszertanuk alapján nem sorolhatók be kizárólag egyik vagy másik címke alá – a szociofizikai környezetek tényleges összetettségének megfelelően átfednek.

Stílus

„A szót a művészetben a reneszánsz kortól és többféle jelentéssel alkalmazzák. Utalhat a formai tulajdonságok egységére (stílusjegyek) és a mű technikájára (rajzstílus), de elsősorban egy korra, csoportra vagy művészegyéniségre jellemző közös formai vonások megjelölésére szolgál. [...] A 19. század végétől [...] felbomlik a történeti korszakokra jellemző viszonylagos egység és inkább irányzatok, iskolákhoz kötődő, egymással párhuzamosan létező csoportstílusok jelennek meg a historizmuson (neoromán, neogótikus, neoreneszánsz, neobarokk), majd a modernizmuson belül (kubizmus, konstruktivizmus, de stijl, absztrakt expresszionizmus). Az 1960-as évektől formálódó posztmodern társadalom még ezen is tovább lép, és a művészet minden területén egyre inkább eluralkodó stíluspluralizmusnak, a sokféleség elfogadásának ad teljes létjogosultságot" (Benkő, 2013. 96).

A stílust gyakran elemezték már a korai környezetpszichológiai vizsgálatokban is. Mind az építészeket, mind a környezetpszichológusokat foglalkoztatta a kérdés, hogy a különböző stílusú épületek hogyan tudják a megfelelő, a vágyott üzenetet közvetíteni a használók, a mindennapi emberek számára. A kérdés önmagában is érdekes, és annak fényében is, hogy az építészek és a hétköznapi használók nagyon eltérően észlelik az épített környezetet és nagyon másképp gondolkodnak róla (lásd II.4 és III.8.1 fejezetek). Groat (1982) például azt kutatta, hogy adott építészeti stílusokat hogyan kategorizálnak/ismernek fel az emberek. Építészeknek és laikusoknak épületfotókat kellett szortírozniuk kategóriákba. Az épületek modern, átmeneti és posztmodern csoportokba voltak sorolhatók, de a csoportosítás szempontjait nem határozták meg a résztvevők számára. Az eredmény szerint a laikusok jól elkülönítették a modern és a posztmodern épületeket, míg az építészek ebben a helyzetben nem tettek különbséget a két kategória között. Természetesen tisztában voltak a stílusok között különbségekkel, de fotók csoportosításakor nem tartották fontosnak a két stíluscsoport elkülönítését. Az eredmények arra is utalnak, hogy a pszichológiai

kutatásmódszertani (pl. instrukciós) hatások[164] befolyásolhatják az eredményeket, például – mint a most tárgyalt esetben – el is fedhetik a tényleges építészeti tudást. Erre minden (környezet)pszichológiai vizsgálat esetén nagyon kell ügyelni.

Gans (1978) szerint a mindennapi emberek a hazai, nemzeti, népies (vernakuláris) építészetet részesítik előnyben. Ezt számos vizsgálat igazolta (lásd pl. Nasar & Devlin, 1989). Nasar (1989) klasszikus kutatásában ház–stílusok szimbolikus környezetpszichológiai jelentését vizsgálta. Alapkérdése az volt, hogy épületek (lakóházak) a stíluson keresztül milyen vágyott jelentéseket kommunikálnak a mindennapi emberek számára. Ohióban (*Columbus*) és Kaliforniában (*Los Angeles*) jellemző hat épülettípust vizsgált meg: farm-, Tudor-, mediterrán-, sótartó- (hagyományos New England-stílus), koloniál, és modern stílusú épületekről készült típusrajzokat mutatott a vizsgálati személyeknek. A házak a rajzokon azonos méretűek voltak, egyforma volt az ablakaik száma és az őket körülvevő környezeti helyzet (pl. fák száma). A vizsgálatban résztvevőket arra kérték, hogy a stíluson kívül az épületek egyéb jellemzőit (ár, elhelyezkedés stb.) tekintsék azonosnak. A stílusokat nem nevezte meg a vizsgálatvezető, a vizsgálati személyeknek mindössze annyit mondott, hogy épületeket kell három szempont mentén megítélniük: tetszés (mennyire vágyik erre a házra), barátságosság, státusz. Az ohióí és a kaliforniai lakosok között nem volt eltérés: egyöntetűen a farm- és a Tudor-stílust kedvelték a legjobban, a legkevésbé pedig a mediterrán és a sótartó-stílust. A farm-stílust találták a legbarátságosabbnak, a koloniált a legkevésbé barátságosnak. A Tudor- és a koloniál-stílust ítélték a legmagasabb, a sótartó- és a mediterrán stílust pedig a legalacsonyabb státuszúnak. A konkrét eredményeken túl azért érdekes ez a vizsgálat, mert elsőként igazolta, hogy a stílusjegyek nyomán az emberek következetes és markáns pszichológiai ítéleteket hoznak a házakról, vagyis az épület a stílussal kommunikál a használók felé. Ezt azóta számos más kutatás is alátámasztotta. A stílusjellemzők árnyaltabb, belső elemzését végezte el például Nasar & Stamps (2009) ún. vázkitöltéssel létrehozott nagyméretű házak (*infill McMansions*[165]) esetében. E házaknál a stílus egyik jellemzője a „túlzott nagyság". A szerzők hat vizsgálatban, színes, szisztematikusan manipulált képek segítségével, pszichofizikai mérésekkel elemezték a kontextuális dizájn (Stamps, 1994b) elvei alapján a stílus összefüggését a helyszínbe illeszkedéssel (*compatibility*) és a vizuális megjelenéssel. Az eredmények alapján, a vázkitöltéses házak relatív mérete nagyobb hatással volt az illeszkedés megítélésére, mint a tényleges méret. Érdekes, hogy a kompatibilitás nem volt mindig lefordítható a vizuális megjelenésre: a vázkitöltés stílusa nagyobb hatással volt az észlelt illeszkedésre, mint akár a tényleges méret, akár a méretarány. A szerzők vizsgálataik alapján azt javasolják, hogy „a közösségeknek először meg kell találniuk az építészetileg kompatibilis stílust, aztán meg kell próbálni kontrollálni a relatív méretet (mekkora a vázkitöltéses homlokzat)" (Nasar & Stamps, 2009. 110). Stamps & Nasar (1997) ugyancsak az amerikai építészetet elemezték vizsgálatukban, úgynevezett „építészeti megjelenés szemlét" (*architectural appearance review*) végeztek. Ezt a szemlézést rendszerint építész szakemberek végzik, ezt egészítették ki Stamps és munkatársai környezetpszichológiai elemzésekkel, amelyekben rendszerint vizsgálják az építészeti stílus (pl. mindennapi vagy magas státuszú, modernista vagy dekonstruktivista stb. – lásd Stamps, 1993, 1994b) megítélését, és összefüggését például olyan változókkal, mint földrajzi lokáció, helyi közmegegyezés,

[164] Groat & Després (1991) szerint építészeti oldalról is van ezeknek a vizsgálatoknak egy nehézsége: szerintük a stílus nem operacionalizálható egységes kritériumok alapján. Ez igaz, azonban számos olyan kvalitatív és kvantitatív pszichológiai eljárás áll rendelkezésünkre, amivel ez a nehézség kiküszöbölhető.

[165] Az amerikai építészet pszichológiai elemzését lásd Devlin (2010).

demográfiai faktorok, élménykeresés[166] mint személyiségdimenzió (Stamps & Nasar, 1997) és így tovább. Stamps és Nasar Kaliforniában (*Oakland*) végeztek egy esettanulmányt, amelyben a helyszínen készült épületfotókat ítéltettek meg kaliforniaiakkal, és az értékeléseket összefüggésbe hozták az említett szociológiai, demográfiai és pszichológiai mutatókkal. A gazdag adatokból itt csak az építészeti stílusra vonatkozókat emelem ki. Az épületértékelés vizsgálatokban általában kapott eredményekkel egyezően ez a vizsgálat is alátámasztotta, hogy a mindennapi emberek nem szeretik a modern vagy atipikus építészeti stílusokat. A stílus hatása nem függött magának az épületnek a lokációjától, és különböző városokban lakó emberek is hasonló ítéleteket hoztak. Ráadásul az emberek élménykeresés tekintetében sem tértek el ebben a vonatkozásban: mind a magas, mind az alacsony élménykereséssel jellemezhető vizsgálati személyek a hétköznapi, népszerű épületeket preferálták.

Izgalmas kutatási irány, amely a tájakat (Duncan, 1976) és épületstílusokat a velük asszociált társas jelentéssel[167] kapcsolja össze (Cherulnik & Souders, 1984; Cherulnik & Bayless, 1986). Egy vizsgálatban (Cherulnik & Wilderman, 1986) például azt kutatták, hogyan észlelik az emberek a 19. századi bostoni épületeket, és mit gondolnak az épületek alapján a korabeli lakók társas/társadalmi státuszára vonatkozóan. Egy Bostont 1870 és 1900 között bemutató könyvből (Warner, 1978. *Streetcar suburbs: The Process of Growth in Boston, 1870–1900*) választottak ki fotókat, amelyek azonos arányban tartoztak annak idején felső-közép, közép és alsó-középosztálybeli lakókhoz. A vizsgálati személyek egyik csoportja a házak kinézetét és komfortját értékelte, egy másik csoport a lakók foglalkozását, a harmadik pedig a lakók személyiségvonásait ítélte meg. Az eredmények szerint a házak kinézete alapján kialakult mindhárom fajta vélekedés jól illeszkedett a lakók tényleges eredeti szocioökonómiai státuszához. A szerzők szerint eredményeik „alátámasztják azt a következtetést, hogy a ház építészeti jellemzőket is magába foglaló formája a lakó státuszának szimbóluma lehet" (Cherulnik & Wilderman, 1986. 604).

Kompozíció

Az építészeti kompozíció „az a mód, ahogyan az építészeti egész részei vagy elemei összekapcsolódnak" (Groat & Després, 1991. 31). Részletesebben: „A kompozíció egy művészi (zene, festészet, fényképezés, építészet) alkotásban a különböző részek elrendezését jelenti. [...] Az építészeti komponálás alapelemei: a pontok (oszlopok), vonalak (falak, födémek), az alakzatok (helyiségek kétdimenziós vetületei, nyílások), a tömegek (helyiségek, szerkezeti elemek), illetve az ezeket módosított textúrák (anyagok), fények, színek stb. Hasonló elemek ismétlése vonal mentén, felületi vagy térbeli mintázatként, szabályos vagy szabálytalan ritmizálás kialakítása (oszloprend, „vonalkód"), közelség vagy távolságtartás (térkapcsolatok), arányrendszerek alkalmazása, irányultság beépítése, fokozatos átmenet létrehozása, hierarchia vagy kontrasztok (fény, anyag, forma, méret) használata mind a kompozíció eszköztárába tartoznak. [...]

---

[166] A szenzoros élménykeresés (*sensation seeking*, Zuckerman, 1994) nem környezetpszichológiai, hanem személyiségpszichológiai fogalom: „a változatos, újszerű, összetett és intenzív élmények keresésében megnyilvánuló vonás, amelynek jellegzetessége a fizikai, valamint szociális, jogi és pénzügyi kockázatok vállalása" (Zuckerman 1994, 27). Négy dimenzió mentén mérik (lásd Andó, Kökönyei, Paksi, Farkas, Rózsa, & Demetrovics, 2009): Izgalom- és kalandkeresés (*Thrill and adventure seeking*), Élménykeresés (*Experience seeking*), Gátolatlanság (*Disinhibition*), és Unalomtűrés (*Boredom susceptibility*). A szenzoros élménykeresés erősen rokon a környezetpszichológiában használatos ingerszűrés és arousabilitás (*stimulus screening and arousability*, Mehrabian, 1977), illetve az arousalkeresés (*arousal seeking*, Mehrabian & Russell, 1973) konstruktumokkal.

[167] Ez a kutatási irány erősen rokon a környezeti kontextusnak a személypercepcióra gyakorolt hatásának vizsgálatával (Locasso, 1976, 1992; Canter, West, & Wools, 1981; Cherulnik & Souders, 1984; Cherulnik & Bayless, 1986) – lásd II.11 fejezet.

dc_1358_16

Önmagában nem a helyszínrajz, alaprajz, metszet, homlokzat síkkompozíciói minősítik az épületet – bár rajzolataik sok mindent tükröznek a házról, sőt néha önálló grafikai alkotások –, hiszen építészet csak térben komponált lehet" (Benkő, 2013. 58).

A kompozícióval kapcsolatos kutatások Groat és Després (1991) szerint a 80-90-es években viszonylag ritkák voltak a környezetpszichológiában. Ekkoriban elsősorban két fókuszpontja volt a vizsgálatoknak: adott építészeti vagy viselkedési dimenziók fontossága és a komplexitás. Mára rengeteg kutatást végeztek ezeken a területeken.

Dimenzionalitás

A dimenziók témakörében született tanulmányok közül érdekes, és a hétköznapi térélmény fontosságát támasztja alá Sadalla és Oxley (1984) kutatása, akik az észlelt méret és térarányok összefüggését vizsgálva azt találták, hogy egy szoba hosszúság–szélesség aránya és a tér belső tágasságának percepciója összefügg: a téglalap alakú helyiségeket tágasabbnak észlelték a résztvevők, mint a négyzetalaprajzúakat (vö. Vartanian et al., 2015 korábban említett vizsgálati eredményeit a belmagasság és az agyműködés kapcsolatáról – lásd II.8 fejezet). Az ilyen, a kompozíció dimenzionális viszonyait górcső alá vevő vizsgálatokkal – bár relevánsak egy-egy környezeti jellemző, pl. méret, szín, belmagasság stb. szociofizikai szerepének megértésében –, az a fő gond, hogy kiemelnek egy-egy vagy néhány elemet az egészből, a konstellációból, és nem az egész rendszert vizsgálják. Fentebb (II.9 fejezet) említettem Read, Sugawara, & Brandt (1990) óvodában végzett kutatását, amelyben a fal színének és a belmagasságnak a változásai csak akkor hatottak egyáltalán (kedvezően) a gyerekek együttműködő viselkedésére, ha a két térjellemzőt külön-külön változtatták. A két tulajdonság együttes változása már túl sok ingert jelentett a kicsik számára.

A nehézséget az egyes dimenziók operacionalizálásán kívül – mind a tényleges térhasználat szempontjából, mind a mérés számára – összekapcsolásuk jelenti, annak ellenére, hogy számos szociálpszichológiai tanulmány (áttekinti Adamopoulos, 2012) igazolta, hogy a társas helyzetek reprezentációja korlátozott számú, nem leíró (tehát nem denotatív), hanem affektív vagy konnotatív dimenzión (pl. kellemesség, izgalom) alapul. Ez a környezettel kapcsolatos tudásunkra is igaz: „a ›való világ‹, vagyis a környezet óriási információtömegével való kognitív ›küzdelmünkben‹ spontán módon is maximalizálni igyekszünk információfeldolgozó kapacitásunkat a környezeti tulajdonságok sokszintűségének redukálásával. A környezeti információ szisztematizálásával koherens kognitív rendszerek jönnek létre a fejünkben, mégpedig bizonyos alapvető mögöttes dimenziók mentén, amelyek létrejötte a rendkívül összetett környezetről jórészt spontán folyamat" (Dúll & Urbán, 1997. 160).

A pszichológiában közismert, hogy Osgood, Suci és Tannenbaum (1957) a konnotatív jelentés három dimenzióját írták le: értékelés, erő, aktivitás. Az első környezetpszichológiai kutatásoknak, amelyek a környezet sok szempont mentén szerveződő dimenziónak leírását tűzték ki célul, részben azt is megvizsgálták, érvényesek-e az osgoodi dimenziók a szociofizikai környezet konnotatív jelentésének leírására is. Sem a korai (Canter & Thorne, 1972; Horayangkura, 1978), sem a modernebb vizsgálatokban nem találták meg a klasszikus osgoodi dimenziókat. Gyakorlatilag minden vizsgálat más dimenziókat operacionalizál(t). Néhány példa a teljesség igénye nélkül: karakterértékelés, koherencia, barátságosság, és kiegészítő faktorok: érdesség (*roughness*), rugalmasság, biztonság, barátságosság, koherencia, aktivitás (Canter, 1969), kellemesség–kellemetlenség, arousal (aktivitás–éberség), dominancia–alávetettség (Mehrabian & Russell, 1974), vagy világosság–tisztaság (*clarity*), hedonikus tónus/arousal, komplexitás–díszítettség, ismerősség (Oostendorp & Berlyne, 1992), illetve arousal–hangulat, karbantartottság

és zártság (Dúll & Urbán, 1997). Russell (1992) áthidaló javaslata szerint két dimenzióval – amelyeket gyakorlatilag az összes vizsgálatban megtaláltak – kellene dolgozni: ez pedig a kellemes-kellemetlen és arousalkeltő–álmosító dimenziók. Ez azonban nem ilyen egyszerű, ezért folytatódik a kutatásban a leginkább működő, leginkább általánosítható dimenziók keresése (a problémára az értekezésben számos helyen visszatérek, pl. III.8.1, IV.7 és az V. fejezetben). Ezekre a dimenziókra épülnek, ezeket mérik a szemantikus differenciálskálák, amelyeket „a környezetpszichológiában a környezet–viselkedés interakció minőségének leírására, a környezet konnotatív jelentésének vizsgálatára, és a környezet-viselkedés viszony jelentése intenzitásának feltérképezésére használják" (Dúll & Urbán, 1997. 160). A jelen értekezésben ismertetett települési és kistáji lokalitásélmény–vizsgálatokban (lásd IV. és V. fejezetek) magam is dolgoztam szemantikus differenciál skálával.[168]

A pszichológiai és az építészeti dimenziók rendszerszerű vizsgálata során a továbbiakban is számos módszertani és tartalmi kihívás előtt állnak a téma kutatói.

Komplexitás

A komplexitás témakörébe sorolhatók például a korábban említett épített és természeti tájprefenciavizsgálatok (lásd II.8 fejezet, illetve Nasar & Hong, 1999), környezetesztétikai kutatások (lásd Smardon, 1988; Strumse, 1996; vö. Nasar, 1992), és a környezetészlelés vizsgálatainak jó része, például az észlelt zártság témában végzett munkák (Hayword & Franklin, 1974; Im, 1984; Stamps & Smith, 2002; Stamps, 2005, 2010; Vartanian et al., 2015), vagy a konfigurációs jelentés és a tervezés konceptuális váltásainak[169] kapcsolata (Peponis, Zimring, & Choi, 1990; Peponis, & Wineman, 2002; Bafna, Losonczi, & Peponis, 2012; Losonczi, 2014; Losonczi, Sarbak, & Dúll, 2014; Peponis, Bafna, Dahabreh, & Dogan, 2015), illetve a szintén korábban említett térszintaktikai vizsgálatok (lásd II.13.2 fejezet, illetve Hölscher, Büchner, Meilinger, & Strube, 2009).

A komplexitással kapcsolatban mindenképp meg kell említeni Berlyne (1960, 1965/1983, 1971/1994, 1972/1983, 1974; Oostendorp & Berlyne, 1992) nevét – a legtöbb vizsgálat az ő klasszikus tanulmányaira hivatkozik. Az esztétikai értékelés (*appreciation* – felértékelődés) fogalma egyaránt beágyazott a pszichofizikai és esztétikai irányultságú elméletekbe. Berlyne szerint bármilyen művészeti ágban a komplexitás az egyik legfontosabb változó (ha nem a legfontosabb). A szubjektív összetettség definíciója – „egy minta információtartalma növekszik a függetlenül választott elemek számával" (Berlyne, 1971/1994. 38) – élénk szakmai vitát váltott ki (Wohlwill, 1976; Ulrich, 1983). A vita részben magára a fogalom meghatározására vonatkozik – például Nasar (1983) szerint az így definiált komplexitás azonos a sokféleséggel –, részben pedig arra, hogy valóban egy dimenzióról van-e szó, vagy a komplexitás igazából egy összetett dimenziócsokor, amely magában foglalja a nagyszámúságot, a változatosságot, az összeegyeztethetetlenséget stb. (Wohlwill, 1976). A vita részletes ismertetése meghaladja a jelen értekezés kereteit, azonban rendkívül fontos mind a művészet-, mind a környezetpszichológia számára.

Számos környezetpszichológiai kutatás erősítette meg, hogy a komplexitás az építészeti élmény fontos összevetője. Purcell (1984; 1986) szerint azok az épített környezeti ingerek (pl. épületek) bizonyultak inherens módon érdekesnek és vonzónak, amelyek egyszerre voltak összetettek és

[168] A szemantikus differenciál környezetpszichológiai alkalmazhatóságáról lásd Dúll & Urbán (1997); Dúll (2004a).

[169] Az általam vezetett Környezetpszichológiai Laboratóriumban (ELTE Pszichológiai Intézet) Losonczi Anna építész MTA posztdoktori ösztöndíjas kutató munkacsoportjával ezekkel a kérdésekkel foglalkozik együttműködésben John Peponis és Sonit Bafna (*Georgia Institute of Technology*, *Atlanta*) építészprofesszorokkal.

dc_1358_16

perceptuálisan jól szervezettek. Ezt a városesztétikában is igazolta (Heath, 1992). Egy vizsgálatban (Heath, Smith, & Lim, 2000) magas épületek és az ezeket tartalmazó város–sziluettek észlelt vizuális összetettségét vizsgálták. A vizsgálati személyeknek fotókat kellett rangsorolniuk az észlelt komplexitás, valamint a kedvelés (preferencia), a kellemesség és a kiváltott arousalszint szerint. A fotókon változott az épületek sziluettjének komplexitása és homlokzatuk tagoltságának mértéke. Mind a kedvelésre, mind a kiváltott arousalra, mind a kellemességre a sziluettek összetettsége gyakorolta a legnagyobb hatást: a komplexitás növekedésével nőtt a kedvelés, az arousal és a kellemességélmény. A homlokzat tagoltságának nem volt jelentős hatása. Az épületek kora, komplexitása és a kedvelés közötti kapcsolatot vizsgálta Herzog & Shier (2000). Színes diaképeket vetítettek a résztvevőknek különböző korú jellegzetes észak-amerikai középnyugati épületekről (*Grand Rapids, Michigan*), amelyek homlokzata eltért vizuális gazdagságban, és abban is, hogy látható volt-e rajta a bejárat. Minden épületről vetítettek egy távoli és egy közeli képet. Az eredmények szerint a modern épületeket jobban kedvelték az idősebbeknél, ha nem voltak felújítva, de ha a felújítás észrevehető volt, a sorrend megfordult: ebben az esetben az idősebb épületek kedvelése volt a magasabb. A komplexitás azonban interakcióban volt az épület korával: minél kevésbé összetett volt az épület, annál kevésbé kedvelték a vizsgálati személyek a koros épületeket. Magas összetettség esetén nem volt kapcsolat az épület kora és kedvelése között. Ezen kívül a látható bejárattal rendelkező épületeket preferálták a résztvevők azokkal szemben, amelyeken nem látszott a bejárat, és összességében jobban kedvelték az épületek távolabbi látványát bemutató képeket. A komplexitás (minimális, közepes, maximum) és az ismerősség kapcsolatát vizsgálta tradicionális és modern török házak homlokzatainak rajzai esetében Imamoglu (2000). A rajzokat építész és nemépítész egyetemi hallgatók ítélték meg hétfokú szemantikus differenciálskálákon. Az eredmények azt mutatták, hogy az összetettség és a kedvelés fordított U-alakú összefüggést mutatott, ami azt jelenti, hogy a közepes komplexitású házak voltak a legkedveltebbek (és a legismertebbek), míg a kevéssé és a nagyon összetett épületeket egyaránt kevéssé preferálták (és nem is tartották ezeket ismertnek) a résztvevők. Az eredmények – ritka eset! – nem tértek el az építész és a nemépítészhallgatók esetében. A komplexitást tényezőire (rendezettség, tetővonal sziluettje, homlokzat díszítettsége, emeletek száma) bontó vizsgálatok közül érdemes említeni Lindal & Hartig (2013) kutatását, akik 145 szisztematikusan variált, számítógép által előállított képet mutattak interneten lakókörnyezetekről a résztvevőknek. A rendezettséget mutatott képeket jobban kedvelték a vizsgálati személyek és az ott látható helyszíneknek nagyobb pihentető (*restorative*, vö. Kaplan, 1987a – lásd II.8 fejezet) értéket is tulajdonítottak. Az épület magasságának növekedése együtt járt a kedvelés és a pihentető érték csökkenésével (vö. lakótelepi magas házak, II.8 fejezet).

Típus

Az építészeti típus „ugyanazzal a formai struktúrával jellemezhető tárgycsoport" (Groat & Després, 1991. 31). „Az építészet számos összetevője általában típusok szerint van csoportosítva [...]. Minden kutatás és tervezés, amelyik a tipológiát használja, meghatározza saját feladatát (belvárosi bérháztípusok, színházalaprajzi típusok, kapualjak, előkertek) és azon belül egyfajta hierarchikus felépítést követve törekszik a tovább már nem egyszerűsíthető alapelemek, típusok megtalálására. Város típusok, beépítési típusok, épület típusok, szerkezet típusok, tértípusok, részlettípusok stb. sokaságának feltárása már megtörtént, de a környezet változatosságának köszönhetően a tipologizálás lehetősége végtelen. Az építészettörténeti és elméleti munkák, illetve az építészetet befolyásoló előírások, szabályozások elsősorban az épület fő funkciója alapján

alkotnak épülettípusokat. Ezek a kategóriák (lakóházak, templomok, múzeumok) az épületek használata, formája, térszervezése, elhelyezkedése, anyaghasználata szerint altípusokra oszlanak. A mai hivatalos szóhasználat azonban egyre kevésbé osztályoz épületfunkciók alapján (lakó- és szállás jellegű épületek, egyéb közösségi, szórakoztató épület), tükrözi a házak, a város használatának sokféleségét" (Benkő, 2013. 112). A középületek esetében „minden középület (jó esetben) egyedi és szuverén, csakúgy, mint egy ember. De ugyanúgy, mint az ember, az egyedi középületek is ezer szállal kapcsolódnak másokhoz. Ugyanúgy, mint az ember, családokhoz tartoznak. Ugyanúgy, mint az embernek, vannak rokonai, közeli-és távoli ismerősei akár funkcionális, akár tágabb, építészeti értelemben. És ugyanúgy, mint minden embernek, a középületeknek is van származása, vannak ősei, felmenői. Egy ember önmagában, kapcsolatrendszeréből kiszakítva, nehezen értelmezhető. De megismerhető – részben legalábbis – a kapcsolataiból, a családján keresztül, a családja múltján keresztül is" (Cságoly, 2004b. 9).

A típus területén is több témában folynak környezetpszichológiai vizsgálatok. Többen, például Groat és Després (1991) érvelnek amellett, hogy ez a fogalom fontos felület lehet az építészet és környezetpszichológia között, mivel mindkét terület érti és jól definiálhatónak tartja a terminust – bár szerintük az építészetelmélet inkább a formai, amíg a pszichológusok inkább a funkcionális típusokat (pl. kórház vagy börtön) kutatja. Cságoly (2004b. 10 – kiemelés DA) szerint „az építészet évezredeken át terekben és tömegekben gondolkozott. Csak az utolsó száz évben bukkant fel és erősödött meg rendeltetés szerepe, hogy azután a 20. század közepe táján kialakult funkcionalizmus mindent –beleértve tereket és a tömegeket – a funkciónak rendeljen alá. A híres–hírhedt 3F, a „*form follows function*" (a forma a funkció függvénye – lásd 37. lábjegyzet is) ennek a hamis hierarchiának volt a jelmondata. A funkcionalizmus, mint a végletes aránytalanságot deklaráló építészeti hatás építészettörténeti mértékkel mérve rendkívül rövid életű volt, hatásai azonban máig érvényesülnek". A környezetpszichológusokat valóban kitüntetetten érdekli a funkció, például abból a szempontból, hogy a forma, a megjelenés, a térstruktúra hogyan kommunikálja azt. Ezzel a kérdéssel azok a kutatások foglalkoznak, amelyek azt vizsgálják, hogy milyennek „kell lennie" egy adott épületnek, ha múzeum (Bitgood & Loomis, 1993; Wineman & Peponis, 2010), ha templom (erre vonatkozóan a II.11 fejezetben tárgyaltam Purcell, 1984, 1986 vizsgálatát), vagy ha iskola (Gump, 1987) – egyáltalán, milyennek kell lennie ahhoz, hogy épületnek tartsuk, mikor feszíti szét egy építmény az emberek fejében élő mentális épületsémát. Bonaiuto, Giannini, & Bonaiuto (1990, 1993. 459) szerint az „embert olyan építészeti formák hozzák izgalomba, amelyekre valamiféle *bizarréria* jellemző [...], amelyek valamely tekintetben elütnek a megszokottól, s amelyek a megfigyelő számára sajátos elevenséggel kínálják fel a kognitív konfliktus élményét. [...] Felépítésük több-kevesebb arroganciával ellentmond az átlagos megfigyelő várakozásának." (kiemelés az eredetiben) (vö. pl. Berlyne, 1960). Több épület (többek között a „Pisai ferde torony") vizsgálata nyomán arra jutottak, hogy azokra az épületekre kíváncsiak[170] az emberek, amelyek mind affektív, mind kognitív, mind viselkedéses szinten éppen optimális[171] mértékben feszegetik a mentális épületsémát: a ferde torony még épület, de szokatlan.

[170] „Időnként nehéz elhinni, hány kilométert meg nem tesznek az emberek, hogy szemtanúi lehessenek egy olyan csakugyan szokatlan építménynek, mint a pisai katedrális harangtornya, a Bonanus Pisanus és mások által a XII. században épített nevezetes ›ferde torony‹" (Bonaiuto, Giannini & Bonaiuto (1993. 459).

[171] A pszichológiában nagy magyarázóértékük van az optimalitáselméleteknek – Berlyne (1974) esztétikai preferenciaelmélete is ilyen –, amelyek valamely mutató (pl. az arousal – lásd 106. lábjegyzet) optimális (se nem túl magas, se nem túl alacsony) szintjével magyarázzák a megfelelő működéseket (lásd Dúll, 2006b; Varga S., 2013). A megközelítés korántsem túlegyszerűsítő: az optimum mindig valami közepes érték, de hogy hol van ez a középérték, az rendkívül változó, függ a helyzettől és a személytől egyaránt.

Egy mindennapi, szabályos épület – mivel megfelel a sémának – nem izgalmas, nem érdekes. Egy épületmaradvány viszont esetleg már lehet annyira nem épületszerű, hogy nem tartják érdekesnek az emberek. Ez a kérdéskör a műemlékvédelemben (lásd V.1 fejezet) is érdekes lehet, illetve izgalmas pszichológiai megfontolásokat vethet fel az építészeti etalon (Kunszt & Kapy, 2004) fogalmával kapcsolatban is. Az építészeti etalonok nevezetes, mértékadó épületek, művek, teljesítmények, amelyekhez szakmabeliek és laikusok (lásd III.8.1 fejezet) egyaránt mérik a hasonló rendeltetésű épületeket. Kunszt és Kapy szerint ezeknek jelentős a szerepe a tervpályázati és műemléki döntésekben, és – ezt már én teszem hozzá – nyilván magukban a tervezési és megrendelői folyamatokban is. A megépülés után a felhasználó is ez alapján dönt arról, hogy jó-e az épület neki és így tovább.

Környezetpszichológiai szempontból releváns kérdés, hogy lehet-e azonosítani az épület funkcióját a külső megjelenéséből. Ez nem azonos azzal az előbb említett elvvel, miszerint „a forma a funkció függvénye", pusztán arról van szó, hogy az építész szándéka mennyire dekódolható a használók számára. Általánosabban megfogalmazva a kérdést: az építészeti sajátosságok hatással lehetnek-e az emberek kognitív folyamataira, például a funkcióval kapcsolatos elvárásaira? Nasar, Stamps és Hanyu (2005) vizsgálatukban építészeti szakkönyvből választottak ki középületekről (városháza, könyvtár, színház, múzeum) készült fotókat, mindegyik épülettípusból 3–3 darabot. Utána meglátogatták ezeket a helyeket a valóságban, lefotózták, és digitálisan eltüntettek róluk minden azonosítót. A fotókról interjúkat készítettek kanadaiakkal, japánokkal és az USA-ban élőkkel. Az eredmények azt mutatták, hogy a fizikai forma kisebb, illetve néha közepes mértékben kommunikálta az épület funkcióját és társadalmi státuszát. A résztvevők között nem mutatkoztak kulturális különbségek. A forma tehát a több kultúrából származó mindennapi embereknek nem hordozta egyértelműen a funkció üzenetét. Ezek az eredmények elgondolkodtatóak a turisztikai könyvekben látható vagy éppen az építészet-kritikákban közölt fotókkal kapcsolatban (vö. Somogyi, 2015).

Ugyancsak a típus környezetpszichológiai kommunikációja kérdéskörébe tartozik, hogy azoknál az épületeknél, mint például a templomépületek, ahol az érzelemkeltési szándék már tervezéskor nyilvánvaló, vajon mennyire üzeni meg a használónak az épület ezt a szándékot? „Az építészet hangulatokat kelt az emberben. Az építész feladata ezért, hogy ezt a hangulatot ragadja meg. A szoba megjelenése legyen barátságos, a házé lakályos. A bírósági épületnek fenyegető jelként kell magasodnia a titkos bűn elé. A bankháznak azt kell közölnie, pénzed tisztességes emberek kezében, jó helyen és biztonságban van." (Loos, 1910/2004. 208). Ide kapcsolható a kérdés, hogy vannak-e ténylegesen például olyan épületek, melyeket félelemkeltőnek (vagy épp megnyugtatónak, gyógyítónak stb.) érzünk? Egy érdekes vizsgálatban (Maass, Merici, Villafranca, Furlani, Gaburro, Getrevi, & Masserini, 2000) két bírósági épületet hasonlítottak össze. Mindkét épület Padovában található, az egyik (a régi épület) 1345-ben, eredetileg kolostornak épült, majd 1874-ben kezdték el bíróságként használni. 1929-ben leégett. 1934-ben újjáépítették és 1995-ig ismét bíróságként működött. Külsejét tekintve meleg színek jellemezték, nagy ablakok voltak az épületen és jól látható volt a hatalmas, fából készült bejárata is. Az új épület 1991-ben épült, modern stílusban. 1995 óta használják folyamatosan bírósági épületként. Külsejére jellemző, hogy masszív, szürke épület, keskeny ablakokkal és a főbejáratot 2 hatalmas fal fogja közre. A szerzők a vizsgálati személyeknek egy (elképzelt) bírósági ügyet meséltek el: „Egy kedves barátodat lopással vádolják, mert lopott motorbiciklit találtak a garázsában. A barátod azt állítja, hogy ő nem tud semmit az egészről, és szerinte a tolvaj nála rejtette el a motort, mivel a garázsa nem volt bezárva. Ugyanakkor nem tud megbízható alibivel előállni" (ibid. 677–678). A

résztvevőknek egy fotósorozatot mutattak, azokról a látványokról, amelyek az adott épületben haladás közben (a csoport fele a régi, a másik fele az új épületben „ment") fogadják őket, miközben barátjukat a tárgyalásra kísérik. Minden helyzetben meg kellett ítélniük ötfokú skálákon, hogy mennyire szorongónak, feszültnek, ellazultnak, elveszettnek, magabiztosnak és aggódónak érzik magukat, és arról is véleményt kellett mondaniuk, hogy az adott bírósági épületben szerintük milyen ítélet fog születni az ügyben. Végül az épület esztétikai és kiváltott érzelmi minőségét ítélték meg, szintén skálákon. Az eredmények szerint a szubjektív állapotokban nem volt eltérés a két épület között. Az esztétikai kategóriákban szintén nem találtak eltérést, de az észlelt érzelmi minőség tekintetében igen: az új épületet szignifikánsan fenyegetőbbnek találták a megítélők. Végül, a legfontosabb eredmény, hogy a résztvevők szignifikánsan nagyobb valószínűséggel vélték úgy, hogy barátjukat elítélik, ha a tárgyalás az új épületben zajlott, mint ha a régiben. Ebben az esetben már nem egyszerűen a forma és a funkció összefüggésének megítéléséről van szó, hanem arról, hogy az érzelmi jelentés hogyan kapcsolódik össze a formával. Ugyanígy kapcsolódhatnak a forma, az építészeti jellemzők a használók fejében (az épületet használók tulajdonságain kívül – erről II.11 fejezetben volt szó) azzal, hogy milyen tevékenység folyik az épület falain belül – vagyis „a könyvet a borítója alapján ítélik meg" (Devlin, 2008. 307). Számos kutatás (pl. Gosling, Ko, Mannarelli, & Morris, 2002) mutatta ki például, hogy „a megfigyelők a mindennapi környezetekben hozzáférhető információt használják arra is, hogy benyomást formáljanak arról, hogy a környezet használói milyenek" (ibid. 379) – erről már esett szó a környezeti kontextus és a személypercepció összefüggéseinek tárgyalásánál (II.11 fejezet). „Egészségügyi helyszínekkel kapcsolatos vizsgálatok kimutatták, hogy ezen intézmények potenciális vagy tényleges használói a létesítmény külseje (Devlin, 2008) és belső helyiségei (Harris, McBride, Ross, & Curtis, 2002) alapján benyomást formálnak (1) az ott dolgozó szakemberek feltételezett szakértelméről, arról, hogy (2) milyen lesz a várható klinikai ellátás és (3) hogyan fogják érezni magukat, ha bekerülnek ide. A high–tech külsejű, karbantartott, de már ismerős épületeket például vonzónak találják a páciensek, és nagy szakértelmet feltételeznek az ott dolgozókról. A többféle, változatos épülettípusból álló kórházintézményeket jobban kedvelik, mint a monolitikus, masszív, egy tömbből álló létesítményeket (Devlin & Arneill, 2003). A kutatások szerint általában a nagyobbnak és drágábbnak tűnő intézményekről születtek jobb ellátást feltételező ítéletek. Ez alól azonban vannak kivételek: a kisebb épületek győztek, ha a ›hagyományos ház‹ kategóriába tartoztak – ekkor otthonosabbnak, barátságosabbnak, tisztábbnak is ítélték őket (Devlin, 2008). Természetesen figyelembe kell venni a kulturális eltéréseket: ez a vizsgálat New England-ben zajlott, más területein a világnak feltehetően másként néznek ki a hagyományos házak, vagyis jelentős – feltárásra váró – kulturális különbségek lehetnek. A vizsgálat azt is kimutatta, hogy a karbantartottság fontos faktor ezekben az ítéletekben. Ez ismét közhelynek tűnik. Nyilván bizonyos szempontból az is, de talán az ilyen adatok pontos kimutatása, vagyis a korábban említett bizonyítékokon alapuló tervezés nyomatékosíthatja a döntéshozók számára, hogy az egészségügyi intézmények ne legyenek elhanyagolt állapotban" (Dúll, 2012b. 361–362). A karbantartottság a jelen értekezésben bemutatott kistelepülésvizsgálatokban is fontos jelentésdimenziónak mutatkozott (lásd IV.9.6 és V.2.13–V.II.17 fejezetek).

Ugyancsak asszociatív üzenet az épület patinája, műemlék jellege, és az, hogy – erről már fentebb volt szó – mennyire képvisel valamiféle szimbolikus, metaforikus jelentést az egyetemi polgárok, a városlakók, és a turisták számára. A nagy múltú egyetemek épületei, mint a tudás házai – sőt, campusként a tudás városai (vö. Dúll, 2013a) történeti örökséget jelentő épületekkel, parkokkal, általában rendelkeznek emblematikus, építészeti értékkel. A kutatások (pl. Poor & Snowball,

2010) szerint az egyetemi campus jellegének, vizuális identitásának jelentős szerepe van a jövendőbeli hallgatók és szüleik számára a felsőoktatási intézmény választásában (tehát az egyetemi épületeknek, helyszíneknek jelentős marketingereje van), meghatározó az egyetemi tanulási–kutatási légkörben, a tudományos miliő (Meusburger, 2014) kialakulásában, és az egyetem elvégzése után a személyes helyidentitás alkotóeleme lesz (vö. pl. a Harvard Egyetemet elvégzett emberek ún. „*Harvard–man*"-identitása, lásd Harms, Roberts, & Winter, 2006 – III.7 fejezet). Érdekes, hogy a tapasztalatok szerint a régi és az új építésű egyetemi épületek használói pszichológiai értékelése eltérő: a régi, patinás épület felújításának gyakran kedvezőbb a megítélése, mint az új építésnek (Poor & Snowball, 2010).

A várostervezésben is fontos a város jelentése, karaktere. A tengerparti városok karaktervesztése például fontos építészeti problematika (Green, 1999), ezért Green megvizsgálta egy ausztrál tengerparti városka (*Byron Bay, New South Wales*) „városkarakterét" a közösség szempontjából. Összegyűjtötték a város jellemzőit a lakosok szemszögéből. Ezeket többdimenziós skálázással megítéltették és elemezték a leírásokban rejlő látens jelentéseket, amelyeket összevetettek a tényleges, szakértői tájjellemzőkkel. A kutatás eredménye az volt, hogy a lakosok szerint a városka pozitív érzelmi jelentése három forrásból, eltérő módon töltekezik: a város természeti tájait természetesnek, gyönyörűnek, kellemesnek, egyedinek és érdekesnek tartották, míg az épített környezetet minden mástól megkülönböztethetőnek, kellemesnek, bájosnak, ismerősnek és érdekesnek ítélték. A harmadik forrás volt a népszerű társas helyek, amelyeket az ismerősség, barátságosság, nyitottság, élettelisége és biztonság jellemzett a lakók számára. A helyi városi karakterrel összeférhetetlennek találták az unalmas, csúnya, bájtalan, ingerszegény, monoton, kellemetlen és hétköznapi jelentéseket. A vizsgálat azért fontos, mert rámutat: ilyen módszerrel a városkarakter meghatározható és ennek jelentős szerepe lehet a városi téralakításban, a településfejlesztésben.

Morfológia

A morfológia az építészetben „a téri kapcsolatok rendszere" (Groat & Després, 1991. 31). „A morfológia eredetileg a biológia és földrajztudomány területe, az élőlények, a természeti és épített táj külső megjelenésének, formájának leírása és tanulmányozása. Később a fogalmat a nyelvészet használja a szóalkotás elemzésére. Az építészeti alaktan (morfológia) is a forma milyenségével foglalkozik. A 20. század közepétől az épületek közegének, vagyis elsősorban nagyléptékű együttesek (városok, városrészek, háztömb, épületegyüttes) megismerésére alkalmazták. A morfológia módszertanának alapja egyrészt a földrajztudomány térképészeti eljárása, a rétegekre bontás, másrészt a pszichológia egyik irányzata, a formák észlelését feltáró alaklélektan. A látásban felismert kategóriapár, az alak és háttér segítségével a városépítészeti, építészeti elemzések és tervek középpontjába kerül a városi szövetet formáló tömör–üres, vagyis tömeg–tér egymást kiegészítő és feltételező kettőssége. […] Az épületek kapcsán a morfológia szintén formáról, a határok megformálásáról, a térhatároló anyag és a tér viszonyának érzékeltetéséről szól." (Benkő, 2013. 75) Meggyesi (2009) a városépítészeti alaktant az építészeten belül önálló diszciplínaként kezeli.

Igazi, a szó szoros értelmében vett morfológiai vizsgálatokat tudomásom szerint a környezetpszichológusok nem végeznek. Ugyanakkor ebbe a csoportba sorolhatjuk azokat a környezetészlelési vizsgálatokat, amelyekben érvényesülnek a külső vagy belső tér elemzésében az alaklélektani elvek (pl. Losonczi, Sarbak, & Dúll, 2014), illetve a később, a II.13.2 fejezetben a mentális térképezés kapcsán tárgyalásra kerülő térszintaktikai vizsgálatokat (lásd Bafna, 2003; Penn, 2003; Hillier, 1996, 2007; Montello, 2007; Long & Baran, 2012; Kiss, Dúll, Rácz, & Rácz, 2015 stb.). Idetartozónak vélem még azokat társadalomtudományi városkutatási munkákat is,

amelyek a „tárgyiasult forma és a láthatatlan jelentés összekapcsolásával igyekeznek rámutatni egy adott vizsgálati lépték sajátosságaira. [...] A város kutatása módszertanilag természetesen sokféleképpen megközelíthető, elképzelhető, ám a várost nem elsősorban adminisztratív, urbanisztikai, építészettörténeti vagy szociológiai tárgyként gondoljuk el, hanem abból indulunk ki, hogy a város szimbolikus terét akarva-akaratlanul jelentések sokasága mintázza, szövi át [...]. Abban hiszünk, hogy a társadalomtudományos megismerésnek vannak léptékei, s ezeken az eltérő léptékeken, morfológiai szinteken más és más történeteket lehet elmesélni, a megismerésnek más és más útjai nyílnak ki előttünk" (Havasréti & K. Horváth, 2010. 9).[172]

A morfológia környezetpszichológiai alkalmazásának tekinthetjük az utcák konfigurációjának összefüggésbe hozását a városi közterek közelségével és vonzó jellegével. Egy Melbourne-ben végzett vizsgálatban (Koohsari, Karakiewicz, & Kaczynski, 2013) három, nagyon eltérő környéket hasonlítottak össze Marshall (2005) tipológiája nyomán. Marshall szerint „a település magjától" a „perifériáig" négy utcamintázat (A, B, D, C) azonosítható: A) városmag, B) grid-mintázat (négyzetrács), C) szabályos és szabálytalan keveredése, E) hierarchikus elrendezés (pl. zsákutcákkal). A lakókat kérdőíven kérdezték meg a környékekről (sétálhatóság, közelség, vonzóság), ezt kiegészítendő pedig GIS (*Geographic Information Systems*) elemzést és térszintaktikai módszereket is alkalmaztak az utcák és terek tényleges térbeli viszonyainak leírására. Az eredmények szerint az elvárással szemben a nagyobb fokú sétálhatóság nem járt együtt az észlelt közelséggel és a vonzósággal, de jól kapcsolódott néhány észlelt környezeti jellemzővel, például a biztonsággal és a kisebb közlekedés élményével. Az utcamintázatokat illetően, minél integráltabb volt a résztvevők lakóhelye, annál kevesebbet sétáltak ott.

Ugyancsak a sétálhatóságot vizsgálja egy másik tanulmány (Cutts, Darby, Boone, & Brewis, 2009), de némileg más céllal: az alapfeltevés az, hogy a sétálható környékek és a jó helyen levő helyi parkok támogatják a testmozgást és így egészségvédő szerepük van, például az ilyen környékeken lakók kevésbé elhízottak. Ebben a tanulmányban is GIS-t használtak *Phoenix* (Arizona) sétálható park- és utcahálózatának leírására, és felmérték, hogy a lakók hogyan észlelik a környezetüket: mennyire látják biztonságosnak és mennyire ítélik kulturálisan fontosnak a környéket. Megkérdezték őket arról is, hogy mennyire látják veszélyeztetettnek magukat a kövérség szempontjából. Ezeket a szubjektív véleményeket összevetették a biztonságról, a forgalomról meglevő statisztikai adatokkal és az utcák-terek méretével. Érdekes, hogy az eredmények itt is némileg eltértek a várttól: a jól sétálható környékeken nem sétáltak többet az emberek, de jobban tartottak a kövérségtől, mint a kevésbé sétálható városrészekben. (Ez tulajdonképpen jogos is volt, mert a statisztikai elemzés megmutatta, hogy a kövérségre hajlamos emberek valószínűbben laktak

[172] A pszichoanalitikus városelmélet (lásd II.6 fejezet is) így vélekedik erről: „minden városnak megvan a maga szerkezeti integritása (az elképzelt formák anyagi megvalósulása) [...]. A városok kibontakoztatják a saját térközi kapcsolataikat: ahogy az utak keresztezik egymást, ahogy a parkok elhelyezkednek, ahogy az autópályákat elválasztják a lakóövezetektől, az ipartelepeket a művészeti központoktól és ehhez hasonlók. Ha a térfelosztás akármelyik város evolúciójának megfelelő, tudattalan területfejlesztés, akkor a terek közötti kapcsolatok a terek pszichológiáját határozzák meg [...]. A helyszínek efféle tudattalan szerveződésében és működéseiben mozog az egyén, aki ki fogja választani kedvenc útvonalait, és aki egészen sajátos módon, bizonyos helyeket sokkal gondolatébresztőbbnek talál majd, mint másokat" (Bollas, 1998/2004. 18). Ez a gondolat nagyon hasonló ahhoz, amit Lynch (1960) fogalmaz meg, teljesen más elméleti és tapasztalati alapon: a városlakók asszociációkkal, érzelmekkel, vagyis személyes tudással rendelkeznek városaikról. A személyes tudás, a mentális városkép és a város legibilitása alapján választanak útvonalakat, részben nem tudatosan. Ezt már én teszem hozzá: ezeket a nem tudatos választásokat többféle módon is magyarázhatjuk – akár a winnicotti mechanizmus alapján, vagy a környezeti preferencia pszichobiológiai elméletére (Berlyne, 1974) alapozva, vagy a humán jelenlét evolúciós alapú megfigyelése alapján (Zacharias, 2001) és így tovább.

ezekben a sétálható városrészekben.) Ugyanígy nem volt hatással a testmozgás gyakoriságára a környék észlelt biztonsága és kulturális fontossága sem. A statisztikai elemzés legerősebb eredménye az volt, hogy a 18 éven aluliak (akiknél a térstruktúra a legvalószínűbben facilitálná a testmozgást) erősen alulreprezentáltak voltak a sétálható tereken és környékén.

Ezek a vizsgálatok azt mutatják, hogy a térstruktúra, térészlelés és a megvalósuló viselkedés között nincs közvetlen kapcsolat. A viszonyrendszer bonyolultabb a feltételezettnél. Ez fontos vizsgálati irányt jelent a jövő kutatásai számára. A problematikára a transzdiszciplináris kutatások tárgyalásakor a II.15.4 fejezetben visszatérek.

Hely

„›A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, ha csak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal határolható, területe négyzetmilliméterre kiszámítható és alakja körzővel és vonalzóval megrajzolható. A tér mindig geometriai ábra. A hely mindig festmény és rajz, és nincs belőle több mint ez az egy. A térnek képlete, a helynek géniusza van.‹ Így fogalmazza meg Hamvas Béla 1959-ben véglegesített ›Az öt Géniusz‹ című tanulmányában tér és hely közti különbséget. A hely, a hely szelleme (*genius loci*) a 20. század második felében vált az építészet egyik új fogalmává, tudatosítva az ember által megélt környezet egyéni megtapasztalásának fontosságát. A terek az egyértelműen tervezhető és ábrázolható formai, térbeli, szerkezeti, anyagbeli, funkcionális tulajdonságaik mellett számos érzékelhető, de nehezen definiálható minőségi dimenzióval is rendelkeznek. Az építészeti térkialakítás célja a vágyott minőség megteremtése. A hely azonban mindenki számára mást jelent, hiszen felismerése és megtapasztalása személyes viszonyt, érzékeny megközelítést, intenzív élményt követel. Az építészet esélyt adhat erre a véletlen találkozásra" (Benkő, 2013. 49).

A tér és a hely viszonylata az építészetben és a környezetpszichológiában is sarkalatos, át nem léphető téma. A térről és a helyről rengetegen írtak.[173] Bátran állítom, szinte beláthatatlan mennyiségű, egymással egyetértő, egymással vitázó, illetve egymástól csak árnyalatokban eltérő álláspont alakult ki mindkét oldalon. Teljesen értelmetlen (és lehetetlen) lenne összezsúfolni egy–két oldalba a gondolatokat és vizsgálatokat a témában. Bizonyos értelemben az egész környezetpszichológia minden vizsgálata a lélektanilag interpretált térről, azaz a helyről szól. Ugyanígy, bizonyos értelemben ez az egész értekezés is erről szól. Így ebben a disszertációban nem írok külön alfejezetet a hely kutatásáról.

II.13. A világ leképezése a fejben: a környezetkogníció kutatása

Az ember–környezet kutatás főiránya a környezetpszichológia első szakaszának nagy részében kognitív szemléletű volt: a vizsgálatok többsége elsősorban a téri tájékozódással (II.13 fejezet), a mentális térképezéssel (II.13.1 és III.14 fejezetek) foglalkozott (lásd még Séra, 1990; Dúll, 2001). Már a korai időszakban kiderült azonban, hogy a világ mentális leképezése, kognitív sémákba való átfordítása is számos dinamikus, affektív folyamatot tartalmaz.

„Általában magától értetődőnek vesszük azt a képességünket, amelynek segítségével a környezetünkről információkat raktározunk el és hívunk elő. A megismerés környezetpszichológiája iránt érdeklődők viszont egy sor kérdésre keresnek választ ezzel a

[173] Magam is írtam mind a térről (Dúll, 2014c), mind a helyről (Dúll, 2004a) és pszichológiai leképeződésükről (Dúll, 1996a, 2009a, 2010a, 2015b, 2015c) több helyen.

képességgel kapcsolatban: *Hogyan* vonjuk ki az információkat környezetünkből? Hogyan tároljuk, hívjuk elő és használjuk ezeket? *Melyek* azok az információk, amelyeket észlelünk? Külső környezetünk mely téri jellemzőit fogjuk fel és használjuk? Megoldható lenne az, hogy a téri információk meghatározott kategóriáit felismerve olyan formában reprezentáljuk ezeket a kategóriákat, amelyek jelentéssel és jelentőséggel bírnak mások számára? Hogyan viszonyul a környezeti megismerés a tervezéshez és a tervezési irányelvek kialakításához? *Milyen kapcsolat* van a környezeti megismerés és a téri viselkedés között? A fentieken kívül még számtalan további kérdés ösztönzi az irányzat képviselőit arra, hogy a környezetkogníciónak nevezett interdiszciplináris[174] területet kutassák." (Golledge, 1987. 131 – kiemelések az eredetiben). A „*környezetkogníció*[175] azon környezeti jellemzők emlékezeti tárolását, szervezését, rekonstruálását, és visszaidézését jelenti, amelyek közvetlenül nincsenek jelen" (Holahan, 1982c/1998. 42).

A környezetkogníció fontos része a humán téri orientáció (tájékozódás) (Carpman & Grant, 2002). Ez az a képesség, amely alapján az emberek észlelik a környezethez viszonyított elhelyezkedésüket (Evans & Gärling, 1991), azaz felismerik magukat és azonosítják helyzetüket egy terület kognitív reprezentációján/térképén szereplő pontok vagy referenciarendszerek viszonylatában (Golledge, 1987).

Az emberek térről alkotott mentális leképeződéseinek kutatását megelőzte és ma is kíséri az állatok téri tájékozódási képességének[176] vizsgálata. Erről a témáról számos pszichológiai (lásd pl. Kardos, 1988; Juhász, 2007) kognitív tudományi (Wang & Spelke, 2002) és kognitív idegtudományi szakirodalom (pl. Finkelstein, Derdikman, Rubin, Foerster, Las, & Ulanovsky, 2015) jelent meg. A környezetpszichológiai vonatkozásokat korábban magam is áttekintettem (Dúll, 2007a). A jelen értekezésben csak a humán mentális téri leképeződés és az affektív tényezők viszonyára összpontosítok, elsősorban környezetpszichológiai szempontból. Ezek a megfontolások a jelen értekezésben bemutatott Első vizsgálat (*A szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása*, III. fejezet) elméleti megalapozása szempontjából is fontosak.

---

[174] A környezetpszichológiai környezetkogníció–kutatások előzményeként a korai pszichológiai munkák közül mindenképp hivatkozni kell Brunswik (1956) észleléselméletére, Hebb (1949, lásd erről Cooper, 2005) neuronhálózat–modelljére, Bartlett (1932/1985) sémaelméletére, Piaget és Inhelder (1948/2004) fejlődéssel kapcsolatos gondolataira, Tolman (1948) kognitív térkép vizsgálataira, Bruner (1957/2004) kognitív fejlődés koncepciójára, Lewin (1936, 1972, lásd erről pl. Mérei, 1975) mezőelméletére, és Mead (1934/1973) szimbolikus interakcionizmusára. Bartlett (1932/1985) sémateóriája, Miller, Galanter és Pribram (1960) T.O.T.E-koncepciója (lásd pl. Bányai, 2013a) saját korábbi munkáimat (Dúll, 1987, 1990; Dúll & Gavallér, 1985, 1986) is inspirálta, és Kelly (1955) személyes konstruktum elmélete alapján magunk is végeztünk környezetpszichológiai vizsgálatot (lásd Brózik & Dúll, 2004; Brózik, 2005, 2006 – lásd III.8.1 fejezet). Ugyanakkor, „bár a környezetkogníció kutatásainak elméleti alapját jelentős részben a pszichológiának köszönheti, a megközelítés egyértelműen interdiszciplináris irányzattá nőtte ki magát, és jelentős tudományos munkát ösztönzött a földrajz […], a közgazdaságtan […], a városkutatás (Lynch, 1960), és a szociológia […] területén. A pszichológiában számos kapcsolódási pontot találunk ezekkel a korábbi kutatásokkal" (Golledge, 1987. 132).

[175] Az eredetiben még a környezeti kogníció szerepel – ahogy ezt már korábban említettem, a terminus azóta elnyerte a magyar szaknyelvben a végleges formáját: környezetkogníció. A környezetpszichológia szóhasználata szerint állatok esetében téri kognícióról (*spatial cognition*), emberek esetében környezetkognícióról (*environmental cognition*) beszélünk (McAndrew, 1993).

[176] Az állatok téri tájékozódását a pszichológiában hagyományosan labirintushelyzetben, vagyis útvesztőtanulási szituációban vizsgálják. Az eljárás sokak számára magának a tudományos kutatásnak a szimbólumává vált (Wozniak, 1993).

Helytanulás

Edward Chase Tolman – annak ellenére, hogy állatokkal kísérletezett – elméletét az emberi helytanulás [177] magyarázatára szánta. Híres útvesztőtanulási kísérleteiben igazolta, hogy a környezetről kialakul egy mentális térképszerű struktúra, az ún. kognitív térkép. A kognitív térkép fogalma eleinte annak magyarázatára szolgált, hogy az emberek és az állatok (többnyire patkányok)[178] hogyan találják meg az útvonalakat közvetlen környezetükben (Tolman, 1948). A későbbiekben – elsősorban Lynch (1960) vizsgálatai nyomán – a konstruktum minden értelemben kiterjedt: léptékben (pl. városokra, földrészekre, a Föld vagy a világegyetem egészére is értelmezhető), és a magába foglalt információ (pl. tényleges tértudás, szimbolikus jelleg, személyes tartalmak, kulturális kommunikáció stb.) tekintetében is (Pinhero, 1998). A környezetpszichológiában a kognitív térkép kifejezést emberi vonatkozásban inkább a tágabb, lynch-i értelemben használjuk.

Már Tolman is hangsúlyozta, hogy a kognitív térkép nem mechanikusan, ingerek és viselkedések puszta társítása útján jön létre, hanem elvárások, észleletek, reprezentációk, és egyéb belső, illetve külső környezeti tényezők, az ún. közbülső változók (Tolman, 1951/1983) közvetítik. Ezek részben affektív jellemzők, hiszen a folyamat – amellett, hogy jellemzően magába foglalja a környezeti tényezők kognitív használatát (pl. eszköz–cél elemzést) – célra irányultsága miatt hajtóerőket, elvárásokat feltételez (pl. az állat igyekszik a legrövidebb és legkönnyebb utat választani a cél elérésére).

---

[177] Tolman egyik híres vizsgálatában a patkányok egy csoportja számára a labirintusnak mindig ugyanazon pontjára tették a táplálékot, ám az állatoknak a próbák során mindig véletlenszerűen más és más helyről kellett indulniuk a keresésére, ami lehetővé tette számukra a hely megtanulását. Egy másik patkánycsoport számára véletlenszerűen változtatták a táplálék helyét, azonban ahhoz, hogy a változatos helyeken elhelyezett ennivalóhoz eljussanak az állatok, mindig pontosan ugyanolyan fordulati mintázatot kellett bejárniuk a kezdőponttól indulva. Ez egy útvonaltanulási helyzet. Az eredmények szerint a helytanuló csoport sokkal jobban teljesített, mint az útvonaltanulók. Ez az eredmény – és Tolman számos más kutatása – alátámasztotta, hogy a térképszerű tudásstruktúra hatékonyabb a célmegtalálásban, mint a specifikus útvonalmenet elsajátítása: „Az ingerek […] nem egyszerűen egy az egyben kapcsolódnak a kifutó válaszokhoz. Sokkal inkább igaz, hogy […] a bejövő impulzusok egy központi ellenőrző helyen a környezet egy közelítőleges kognitív természetű térképévé dolgozódnak át. Ez az útvonalakat és a környezeti kapcsolatokat utalásszerűen jelző térkép az, amely végül meghatározza, hogy az állat – ha egyáltalán reagál – milyen válaszokat fog kivitelezni" (Tolman, 1948. 192). Tolman elmélete sok tekintetben a kognitív irányzat előképe volt, és egyúttal – a pszichológia oldaláról – az emberi mentális térképkutatás megalapozójaként is számon tartjuk. Lynch az urbanisztika felől közelített a témához, de elméletében számos pszichológiai ismeretre alapozott.

[178] Az emberek és a patkányok tanulási képessége összehasonlításának alapja, hogy az emberi agyban és a patkány agyában is nagyon hasonlóan működik a helytanulás jelentős mechanizmusaiért felelős hippocampus (HPC). Az állatkísérletekkel kapott eredményeket agyi képalkotó eljárásokkal és idegsebészeti vizsgálatokkal emberi agyban is igazolták. A 2014. évi orvosi Nobel-díjat a HPC „agyi GPS"-szerű működésének leírásáért John O'Keefe, May-Britt Moser és Edvard Moser kapta. O'Keefe már 1971-ben leírta, hogy a HPC-ben helymeghatározó rendszer működik: kimutatta, hogy a tér bizonyos pontjain tartózkodva a kísérleti állat hippocampusában bizonyos sejtek – a „helysejtek" – mindig aktivitást mutatnak (O'Keefe, 1979). A kutató szerint a helysejtek a környezet mentális reprezentációjában játszanak szerepet, magának a HPC-nek pedig a belső térképek létrehozása a feladata. A mentális térkép ebben az értelemben felfogható úgy, mint a helysejtek aktivitási mintázataként tárolódó környezeti emlékkép. Moser és Moser a folyamat finomabb megértésében játszott szerepet: kimutatták, hogy a HPC bizonyos részében (entorhinalis kéreg) található neuronok aktivitása jellegzetes térhálózat-mintázattal írható le (mintha a tér egyenlő oldalú háromszögekből álló térhálóval lenne lefedve). Ezek az ún. grid-sejtek, amelyek hálózatokat alkotva a térbeli tájékozódást lehetővé teszik. A helysejtek, a grid-sejtek, valamint a fej helyzetét és a tér határait érzékelő neuronok rendszere együtt alkotja a „belső GPS"-t, vagyis az agy helymeghatározó rendszerét (pl. Moser, Kropff, & Moser, 2008). Fontos azonban, hogy a kognitív térkép és a HPC fiziológiai aktivitása nem azonos. A HPC működése már a primáták alatti fajoknál is – és az embernél különösen – elsősorban a környezeti helyzet és a szervezet állapota (válaszai, stb.) közötti kapcsolatoknak, helyzetmodelleknek feleltethető meg (Redish, 2001). A HPC működésével és degenerációjával kapcsolatos eredmények – elméleti jelentőségükön túl – nagyon fontosak az olyan humán problémák jövőbeni megoldásában, mint például az Alzheimer-kór (vö. II.14.3 fejezet).

A kognitív térkép azonban a környezet „cél nélküli” használatakor[179] is kialakul – az állat (és az ember) megtanulja a teret akkor is, ha csak sétálgat benne. Ennek nyilvánvaló túlélési jelentősége van. Az ember – viszonylagos érzék- és mozgásszervi korlátozottsága ellenére – általában ügyesen eligazodik a környezetében. A humán környezeti kompetencia – az ember képessége arra, hogy hatékonyan és előrevivő módon bánjon közvetlen környezetével (Pedersen, 1999) – három összetevőből áll (Steele, 1980; Pedersen, 1999): (1) perceptuális komponens a környezet lényeges jellemzőinek azonosítása, kiemelése, rangsorolása; (2) a kognitív összetevő az észlelés során kiemelt tulajdonságok értelmezése, az így jelentéstelivé vált jellemzők tárolása, szervezése és visszaidézése, azaz a környezeti tudás (ide tartozhat leginkább a kognitív térkép), és a saját környezeti lét tudatossága; (3) az affektív komponens a környezet tulajdonságaira megjelenő érzelmi és motivációs válaszok (pl. preferencia, kíváncsiság, vagy épp az „elveszve lenni”[180] élménye), viselkedéses reakciók (pl. megközelítés–elkerülés, praktikus készségek), és a személyes diszpozíciók (személyiségjellemzők, elvárások, kognitív stílus, lelkiismeretesség stb.) összessége. A környezetkogníció szervesen illeszkedik a humán téri memória témájához, ami a pszichológia klasszikus kutatási területe (vö. pl. Allen, 2004a, 2004b). A kognitív pszichológia mellett az 1960-as években a környezetpszichológusok,[181] a viselkedésföldrajz képviselői és a várostervezők egyaránt foglalkozni kezdtek a témával, természetesen a korábbi és a kortárs lélektani ismeretekre támaszkodva, ám egyre inkább hangsúlyozva a tényleges körülvevő téri kontextus szerepét. Ezeknek a tudományterületeknek is köszönhető, hogy a téri kogníció, a téri viselkedés és a kognitív térkép fogalmai a térrel foglalkozó szakemberek tudományos és mindennapos szókincsének elemei lettek. Az 1970-es évektől csatlakoztak a kutatásokhoz az információelmélet és az etológia képviselői, és megerősödtek a neuropszichológiai, neurofiziológiai és idegtudományi vizsgálatok (pl. Morris & Parslow, 2004) is. Később csatlakoztak a kutatásokhoz kartográfusok és a virtuális környezetek kutatói (pl. Christou & Bülthoff, 2000; Jansen-Osmann & Wiedenbauer, 2004; Montello, Hegarty, Richardson, & Waller, 2004; Fraser-Taylor, 2005). A témának mára hatalmas és szerteágazó szakirodalma van.

II.13.1. Mentális térképezés

Az eligazodás, a tájékozódás és a tér kognitív leképeződése, a környezet mentális reprezentációja[182] természetesen a környezetpszichológiában is alapvető téma (vö. Golledge,

---

[179] Sőt, újabb kutatások szerint az agy „térképkészítő” sejtjei nem csak tájékozódási feladatokban működnek, hanem a konceptuális tudás (pl. fogalmak) is aktiválja a téri területeket. Underwood (2016. 1378) Buzsáki Györgyöt idézi, aki szerint remek, „hogy ugyanaz a mechanizmus, amit az agy kifejlesztett a téri navigációra az idők folyamán, arra is alkalmas lett, hogy az absztraktabb birodalomban is értelmesen működjön. […] Az egyik esetben a valós világban zajlik a navigáció, a másik esetben a mentális világban” – Buzsáki szerint ez lényegét tekintve ugyanaz. A probléma valószínűleg ez a közeljövő egyik izgalmas kutatási kérdésköre. Köszönöm Török Ágostonnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

[180] A környezeti kompetenciában mutatkozó nemi (Pedersen, 1999) és egyéni különbségek (pl. Séra, Bakon, & Stefanik, 1993; Séra, Kárpáti, & Gulyás, 2002) ellenére ritka, hogy az egészséges emberek teljesen elveszítenék tájékozódási képességüket. „Alapvető téri támpontok alapján egy környezetben többnyire még akkor is el tudjuk magunkat helyezni, ha alig áll rendelkezésre tényleges téri információ arról, hogy hol is vagyunk: azt tudjuk például, hogy hol *nem* lehetünk, vagy felismerjük, hogy városi környezet vesz körül bennünket stb. Ilyenkor az emberek minden hozzáférhető környezeti és pszichológiai forrást mozgósítanak annak érdekében, hogy egyre pontosabban lokalizálják magukat a térben. Az emberi térkoncepciókban ›a dolgok a térben helyezkednek el‹ alapállás tűnik meghatározónak, ez adja a mentális terek vázát – ez alapján dönti el az ember, hogy mit tart a térhez tartozónak, mit választ ki a téri viszonyok közül az adott viselkedés kontextusaként.” (Dúll, 2007a. 120–121)

[181] Két klasszikus, azóta is inspiráló hatású gyűjtemény jelent meg ebben az időben: Downs & Stea (1973a) és Moore & Golledge (1976).

[182] A mentális reprezentáció kognitív pszichológiai problematikájának átfogó tárgyalására a jelen értekezésben nem vállalkozom. A téma korai kutatásáról átfogó áttekintést ad pl. Eysenck & Keane (1990/1997).

1987). A tér mentális leképeződését és annak vizsgálati módszerét, a kognitív vagy mentális térképezést[183] erőteljes, bár változó intenzitású és irányú érdeklődés (vö. Kitchin & Freundschuh, 2000) kíséri a pszichológiában (azon belül elsősorban a kognitív pszichológiában (Burgess, 2006), a kognitív idegtudományban (pl. Bird & Burgess, 2008), a környezetpszichológiában (pl. Beck & Wood, 1976; Weisman, 1981; Gärling, Böök, & Lindberg, 1984; Moeser, 1988; O'Neill, 1991; Kearney & Kaplan, 1997), a szociológiában (Letenyei, 2001, 2005a, 2005b; Pásztor, 2004), a geográfiában (Monmonier, 2005; Trócsányi & Stefán, 2009), az antropológiában (Bíró, Bodó, Gagyi, Magyari, Magyari-Vincze, & Oláh, 1991), és az építészetben (Lynch, 1960; O'Connor, 2006; Anderson, 2011), sőt, a turisztikában (del Casino & Hanna, 2000) és az üzleti tudományokban (Chandra & Newburry, 1997) is.

Az emberi tájékozódás alapja a kognitív térképezés, amely a klasszikus meghatározás szerint „egy pszichológiai átalakítások sorozatából álló folyamat, amely útján az egyén megszerzi, tárolja, felidézi és dekódolja az információt a jelenségek viszonylagos elhelyezkedéséről és tulajdonságairól a mindennapi téri környezetében" (Downs & Stea, 1973b. 8.).

A kutatások hagyományosan két irányban folytak és folynak ma is. Az egyik irány a mentális térképek fizikai, strukturális összefüggéseivel foglalkozik – ezt a kutatási tradíciót Lynch (1960) indította el klasszikus vizsgálatával. A kognitív/mentális térképek Lynch által leírt összetevői vagy más szempontok szerinti strukturális elemzése az állandóan változó környezet kulcselemeinek (horgonypontjainak) viszonylagos stabilitására összpontosít. Amikor viszont mozgást végzünk a térben, a környezet minden elemének hozzánk viszonyított iránya és távolsága folyamatosan változik.[184] A környezeti megismerés kutatásának másik, Downs és Stea (1973a, 1973b), valamint Hart és Moore (1977) nevével fémjelzett hagyománya azokkal a kérdésekkel foglalkozik, hogy hogyan működik a kognitív térkép, vagyis hogyan vagyunk képesek számon tartani környezetünk elemeinek helyét úgy, hogy közben a saját mozgásunk révén koordinátáink folyamatosan változnak (Creem-Regehr, 2004), hogyan tudunk a mentális térképek segítségével következtetni az aktuális látótéren kívül eső referencia– vagy tájékozódási pontok elhelyezkedésére (Strohecker, 2000) és így tovább. Az ilyen elemzésekből az is kiderül, hogy a kognitív reprezentációk megjelenítései hogyan tükrözik azt, ahogyan az egyén vagy csoport észleli és értelmezi a környezetét, és hogyan válik a mentális környezetreprezentáció a téri döntések alapjává (Arentze, Dellaert, & Timmermans, 2008). Ezek a vizsgálatok a konfigurális tudást, vagyis a helyek közötti

[183] A kognitív térkép hagyományosan a „külvilág tudati leképeződése" (Gál, 2007. 17), amelynek kifejeződése a mentális térkép (Cséfalvay, 1990, 1994) rajzban vagy egyéb módon (fotó, montázs, szóbeli leírás stb.). A pszichológiában (a környezetpszichológiában is), szociológiában és a térrel foglalkozó társadalomtudományokban is – bár a mentális és a kognitív térképek említett megkülönböztetése létezik – a két kifejezést gyakran szinonimaként használják. A jelen értekezésben én is ezt teszem.

[184] A kognitív térképnek ez változáskövető funkciója fejlődés eredménye. A környezetpszichológiai elméletek általában Piaget (1968/1978) teóriáját terjesztik ki a mentális térképek fejlődésének magyarázatára, amelynek lényege, hogy a tudás (a téri tudás is) szakaszosan fejlődik: (1) az egocentrikus (szenzomotoros) téri szakaszban a gyerek számára minden téri tudáshoz az én nyújt referenciát, a tér elemeinek viszonylagos pozíciója a testre vonatkoztatva reprezentált. A közeli tárgyak reprezentációja helyesen feldolgozott, nincs perspektívaváltás. (2) Az allocentrikus (rögzített, de csak részben koordinált referenciájú műveleti téri) szakasz lényege a rögzített téri referenciakeret kialakulása és működése: a gyerek képes megérteni a tér elemeinek helyzetét rögzített horgonypontokhoz képest, vagyis reprezentálódni kezd a tereptárgyak egymáshoz való viszonya a sorrendiséggel, iránnyal, és egyéb relációkkal leképezett, éntől független térben is. Végül (3) a geocentrikus szakaszban (Hart & Moore, 1977) kialakul az éntől és a specifikus tárgyaktól független, hierarchikus koordinációval bíró, formális, abszolút tér fogalma, amelyben a személyek, helyek és tárgyak a közelség, elkülönültség stb. általános euklideszi elvei mentén viszonyíthatók egymáshoz. Így válik lehetővé a tér kezelése tárgyakat és viszonylataikat tartalmazó háromdimenziós rendszerként. Hart és Moore szerint a felnőttek új környezetekről kialakuló tudása ugyanezen szakaszok mentén fejlődik (vö. Blajenkova, Motes, & Kozhevnikov, 2005).

kapcsolatokat és egymáshoz viszonyított helyzetüket kutatják, és azokat a mögöttes kognitív folyamatokat, amelyek vezérlik az akcióinkat a környezetben (Kitchin, 1994). Számos módszer áll rendelkezésre a kognitív térképezés (*cognitive mapping*) kutatásban (lásd még III.4 fejezet): térképvázlat (*sketch map*) rajzolás (pl. Lynch, 1960),[185] pontbejelölés egy alaptérképen (pl. Buttenfield, 1986), távolság- és/vagy iránybecslés (Sun, Campos, Young, Chan, & Ellard, 2004), légifotók felismerése és lokalizációs feladatok (Plester, Richards, Blades, & Spencer, 2002), útvonalválasztás és -bejelölés (Zacharias, 2001), szóbeli leírás egy útvonalról vagy egy területről (Vanetti & Allen, 1988), modellépítés (Hart, 1979; Saura, Muntañola, & Méndez, 2014). Kitchin (1996) a kognitív térképezés módszerein belül elkülöníti a grafikus, a részben grafikus és a rekonstrukciós módszereket. A grafikus eljárások elsősorban különböző mértékben vázlatos térképek rajzolását jelentik. Ezen belül több alapváltozat különíthető el: az alapvető módszerben a vizsgálati személy üres lapot kap, és arra szabadrajzzal rajzolja le az adott környezet térképét. Az instrukció[186] is nagyon általános ilyenkor: a feladat minimálisan definiált. A normál módszer esetében specifikusabb a vizsgálat kérdésfeltevése, több a feltétel – ezt tükrözi az instrukció is. A vezetett eljárásban a vizsgálati személy feladata egy térképrészlet bizonyos szempontok szerinti kiegészítése. A longitudinális módszerben általában nagyon általános az instrukció (lásd alapvető módszer), de a személy indigós papírra rajzol. Az alappéldányt időnként ki kell egészítenie – így lehet követni, ahogy a vázlatos térkép fejlődik. Vannak részben grafikus eljárások és rekonstrukciós módszerek is. Mivel nem kell rajzolni, csak megadott szempontok szerint pontokat kell bejelölni különböző mértékben strukturált felületekre (légifotó, térkép, vaktérkép, üres lap stb.), így ezek az eljárások nem elsősorban a lokációt tesztelik. Fontos viszont, hogy ezekben a feladatokban nincs szükség fejlett szenzomotoros és rajzkészségre. Ha viszonyítási pontokhoz képest kell jelölni, akkor ezek a módszerek orientációt mérnek. A részben grafikus eljárásokhoz soroljuk a kitöltés (*cloze*) módszer, aminek a lényege – a mondatbefejezéshez hasonlóan –, hogy egy megkezdett térképet kell folytatni a papír üres részén. Alkalmazhatók egy-, illetve sokdimenziós módszerek is, ahol például a fontos helyek kapcsolatát, vagy jelentését kell megítélni multidimenzionális skálázással, és ez alapján jön létre egy térkép.[187] A felidézéses módszerek lényege, hogy a vizsgálati személyek képeket vagy egyéb anyagokat kapnak, és ezekből kell kiválasztaniuk bizonyos környezeti helyzeteket, például egy megtett útvonalat.

A mentális térképezés vizsgálati módszerei nem csak a lokalitással való viszony, hanem módszertani szempontok alapján is rendszerezhetők. Letenyei (2005a) elkülönít tisztán kvantitatív jellegű adatfelvételt, tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtést és feldolgozást, szabad térkép-rajzoltatáson (Lynch munkája volt ebben úttörő – ez az eredeti technika) alapuló adatfelvételt, sztenderditásra törekvő térképrajzoltatást és kész (tér)képekből kiinduló adatfelvételt.

---

[185] „Egy környezetkép elemezhető három szempont szerint: identitás, struktúra és jelentés" (Lynch, 1960. 8). Az identitás az azonosíthatóságot, identifikálhatóságot jelenti: a tárgy, a terület azonosítható és mástól megkülönböztethető. A struktúra a tárgy, a tér és a megfigyelő/használó között fennálló téri viszonyok, mintázatok. A jelentés szintén reláció, de nem téri vagy mintázati, hanem érzelmi vagy gyakorlati. A három jellemző a valóságban természetesen nem különül el élesen.

[186] Az instrukció szerepéről a mentális térképezésben lásd pl. Letenyei (2005a).

[187] Ilyen módszerrel dolgozott például Wilson (1996) annak vizsgálatakor, hogy az egyetemi építészképzés hatására az építészhallgatók épületértékelései hogyan módosulnak szisztematikusan a laikusokhoz képest. Az adatelemzést egy nem-metrikus, multidimenzionális skálázáson alapuló eljárással, az ún. Legkisebb Tér Elemzéssel (*Smallest Space Analysis*, SSA–I) végezte. Az SSA–I-ben az értékeléseket egymáshoz viszonyítva egy térben helyezik el. A vélemények hasonlósága a pontok közelségéből leolvasható. A vizsgálatot lásd a III.8 fejezetben. A multidimenzionális skálázás elemzés (*Multidimensional Scalogram Analysis*, MSA) környezetpszichológiai alkalmazhatóságáról lásd Canter (1916).

A módszerek a vizsgálati kérdésfeltevésnek megfelelően kombinálhatók. Mindegyik módszernek vannak előnyei és hátrányai (lásd pl. Letenyei, 2005a): a rajzoltatás sokszor vált ki ellenállást a felnőttekből, a rajzkészség hiányára hivatkozva nem szívesen végzik a feladatot (szemben a gyerekekkel – vö. Pluhár, Pikó, Uzzoli, Page, & Dúll, 2010; Pluhár, Czigány, Pikó, & Uzzoli, 2010), ami nemcsak az okozott frusztráció szempontjából problémás, hanem egyrészt információt veszíthet a kutató, másrészt a feladatból származó érzelmek összekeveredhetnek a lerajzolt hellyel kapcsolatos érzelmekkel. Az emberek általában szeretnek beszélni a helyeikről, büszkék a helyismeretükre – a rajzolásra irányuló kérés (legalábbis a vizsgálati helyzet elején) csökkentheti a résztvevők motivációját. A rajztudás, a helyek és a téri konfigurációk vizualizációjának képessége valóban befolyásolja a rajzokat. Néhányan, például Kitchin (1996), amellett érvelnek, hogy a térképrajzolás nyelvezetének (*sketch map language*) megtanítása után a vizsgálati személyek olyan térképeket tudnak rajzolni, amelyeket nem befolyásol a rajzkészség vagy a térképismeret hiánya. Kérdés persze, hogy ezek az elsajátított eszközök nem szegényítik-e el az érzelmi tartalom kifejeződését. Erre a problematikára a jelen értekezésben az Első vizsgálat (a szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása, III. fejezet) visszatérek. Külön megfontolást igényel a szóbeliség használata a mentális térképezésben. Előfordul a vizsgálatokban, hogy a mentális térképet szóbeli leírás helyettesíti, vagy részben kiegészítést kell tenni a vizsgálati személynek a rajzához írásban vagy szóban. Saját módszerünk, a placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) is épít erre – a módszert a jelen értekezésben bemutatott mindkét települési és a kistáji lokalitásélményt (IV.5 és V.2.8 fejezet) vizsgáló kutatásban (IV. és V. fejezet) alkalmaztam. A placemetria módszert az értekezésben több helyen is bemutatom, például a IV.7 és a IV.9.5 fejezetekben.

Az eredményeket olyan alapvető szempontok is befolyásolhatják, mint a kötetlen vagy kötött sorrendű rajzoltatás vagy felidézés, illetve a feladat strukturált vagy strukturálatlan jellege. Némelyik eljárás nagyon figyelemigényes, vagy magas szintű kognitív képességeket igényel.

Sok a szakmai dilemma a mentális térképek kvalitatív, illetve kvantitatív[188] feldolgozását illetően is. Hagyományosan a kvalitatív vizsgálatok részben elővizsgálatként szolgálnak (pl. vizsgálati területek kijelölése, kategóriák megállapítása, kérdésfeltevés pontosítása), részben önállóan is érvényesek például terepmunkában. A kvantitatív módszerek (amelyek az adatgyűjtéstől a feldolgozásig minden fázisban lehetnek számítógépes eljárások)[189] inkább konkrét kutatási kérdések megválaszolására használhatók. Újabb kutatásokban (Bomfim, Nobre, Ferreira, de Araújo, Feitosa, Martins et al., 2014) előfordul, hogy ötvözik a kvalitatív és a kvantitatív módszereket. Hagyományosan, (tér)képi információt inkább kvalitatív módon érdemes gyűjteni és feldolgozni (Letenyei, 2005a). A feldolgozás ezekben az esetekben lényegében tartalomelemzés.[190] Mind az adatfelvételben, mind az elemzésben meghatározó a kutató/adatgyűjtő (illetve az adatokat feldolgozó) személy szerepe (vö. Robson, 1993), például a tudása a helyről, amit vizsgál). Ezért különösen fontos, az eredmények interpretációja ne elsősorban a kutató mentális térképét tükrözze a vizsgált helyszínről.

[188] A kvantitatív és a kvalitatív módszerek alkalmazásáról a pszichológiában lásd pl. Robson (1993); Szokolszky (2004a).

[189] Egy ilyen eljárás a TeTT Consult által itthon kifejlesztett MMAP Editor 1.5, amely ingyenesen letölthető és alkalmazható (http://www.mentalmap.org/, legutóbbi látogatás: 2016. 08. 07.)

[190] A tartalomelemzésről lásd például Krippendorff (1980/1995); Ehmann (2002).

Tekintve az emberek szoros, tranzakcionális viszonyát a környezettel, a mentális térképezés kutatásokban is mindenképp szem előtt kell tartani, hogy amikor a helyeikről beszélnek vagy ezeket lerajzolják, bizalmas és intim információkat közölnek az adatfelvevővel. A mentális térképezés helyzet ezért komoly etikai[191] megfontolásokat követel, mind az adatszerzés, mind a kapott eredmények közzétételének szempontjából (vö. Letenyei, 2005a).

Számos tényező van tehát, amit mentálistérkép–kutatás tervezésekor figyelembe kell venni. Kitchin (1996) konvergens validitás vizsgálatának eredményei szerint abszolút értelemben egyik eljárás sem jobb vagy rosszabb, mint a másik, mindnek van előnye és hátránya is, amely utóbbiak gondos vizsgálattervezéssel, a módszerek kombinálásával kompenzálhatók.

A környezet mentális reprezentációja: az olvashatóság problémája

„Az óriási pszichológiai érdeklődést, amit a mentális térképekkel kapcsolatban manapság tapasztalunk, Kevin Lynch[192] úttörő alapkutatásai alapozták meg […]. Lynch – akire nagy hatással volt Kenneth Boulding ›*The Image*‹ című könyve – teremtette meg a környezetkogníció pszichológiai tanulmányozásának alapjait két fontos vonatkozásban is. Lynch vizsgálatai egyrészt legitimálták a kognitív városképek tudományos vizsgálatát egy olyan időszakban, amikor a kognitív folyamatok és mentális képek pszichológiai kutatása nem volt divatos. Másrészt Lynch munkája egyaránt keretet adott a környezetkognícióról való gondolkodáshoz, és megfelelő módszert is szolgáltatott a mentális képek tudományos vizsgálatához" (Holahan, 1982c/1998. 48 – kiemelés DA).

Kevin Lynch úttörő kutatásait „A város képe" (*The image of the city*, 1960) című klasszikus könyvében publikálta (vö. Lynch, 1960, 1960/1979; vö. Lynch & Rodwin, 1970).
Lynch (1960) vizsgálatáról az eredeti művön kívül számos helyen lehet ma már olvasni itthon is (pl. Lippai & Dúll, 2003; Dúll, 2007a, 2009a; Majzik, 2007), az alábbiakban csak a mentális városképek és az affektusok kapcsolatára összepontosítok. Lynch három amerikai város – Boston, Los Angeles és Jersey City – lakóinak városképzeteit vizsgálta többféle módszerrel. Egyrészt képzett megfigyelők szisztematikus terepfelderítés nyomán rögzítették a lehetséges tájékozódási pontokat (pl. jellegzetes épületek) a városban, másrészt részletes interjút készítettek a városlakókkal a környezetük használatáról, amelynek egyik mozzanata a városuk lerajzolása volt. Az eredmények azt mutatták, hogy az emberek fejében kialakul egy kép (*image*) a városukról, amely tükrözi a város struktúráját (a három város mindegyike felismerhető volt és jól elkülönültek egymástól) és egyúttal sematikus jellegzetességeket (vö. Bartlett, 1932/1985) mutat: a városhasználó viszonyulásait kifejező jellegzetes torzulások, módosulások mutatkoznak következetesen a rajzokon. Másrészt kiderült, hogy bizonyos környezeti elemek általános térkép–jellegzetességnek tekinthetők (Lynch vizsgálatának eredményei közül ez a legismertebb, legtöbbet hivatkozott): (1) utak (*paths*) – ezek mentén történik a haladás, a közlekedés a városban, és a városképet tulajdonképpen ezek „rendezik" össze a fejben, vagyis ezek a városkép keretelemei. Az utak a legtöbb lakó mentális térképében a leginkább domináns elemek. (2) Határok (*edges*) – a városelemek közötti, azok találkozási helyét szegélyező elválasztó elemek, határt képeznek két szektor (lásd alább) között. Kevésbé szerepelnek koordinációs tengelyként, mint az utak, mégis orientálnak és az elemek közötti kohézió megteremtői. (3) Körzetek (*districts*) – ezek képezik a városkép alapanyagát: megkülönböztethető, felismerhető, azonosítható közepes, illetve nagyméretű városterületek. (4) Csomópontok (*nodes*) – elágazások, kereszteződések mentén

[191] A környezetpszichológiai vizsgálatok etikájáról lásd Rivlin (2002).
[192] Lynch (1960, 1960/1979).

keletkező terek, amelyek a város stratégiai központjai. Többnyire sok és sokféle funkció összpontosul itt, amelyek innen sugároznak szét. Jelképekké vagy központokká válhatnak. (5) Iránypontok (*landmarks*): ezek fontosak magában a városképben (egyértelműen segítik az eligazodást), de a város azonosításában is, ugyanis sokuk vált egy-egy város szimbólumává (pl. Eiffel-torony). Egy részük (tornyok, templomok, hegycsúcsok) már messziről észrevehető. Iránypontok lehetnek azonban csak közelről észlelhető környezeti elemek is (kirakat, kapu, köztéri óra, cégtábla stb.) is, amelyekhez nem feltétlenül könnyű közel férkőzni (mert pl. csak a tér lakói ismerik a rejtettt falrészletet stb.). Ezekről az emberek közös, egymás között megosztott tapasztalata a döntő, hiszen méretüknél és nem-kiugró jellegüknél fogva nem segítik automatikusan és egyértelműen a tájékozódást. Mindkét esetben a perceptuális és téri jellemzők mellett az emberek közötti kommunikáció és az ennek folyamatában keletkező megosztott, közös tudás definiálja az iránypontokat.

Lynch módszere és elvei szerint a város úgy érthető meg, ha a környezeti/téri/építészeti jellemzőket és az emberek észlelési és kommunikációs folyamatait kölcsönhatásukban, együtt vizsgáljuk. Ebből is látszik, hogy Lynch a környezetpszichológia megszületésével körülbelül egy időben, ám attól függetlenül már úgy gondolkodott, hogy az épített környezet (város) és az ember (városlakók) egymástól függetlenül nem értelmezhetők: „[A városban] semmit sem tapasztalunk önmagában, hanem mindig a környezettel való kapcsolatában [...]. A város mozgó elemei, és különösen az emberek és tevékenységeik, ugyanannyira fontosak, mint a helyhez kötött fizikai részek. [...] A világos környezetkép az egyéni növekedés hasznos bázisa. Ugyanakkor, az élénk és integrált fizikai környezet, amely tiszta mentális képet eredményezhet, társas szerepet is játszik. A csoportkommunikáció szimbólumainak és kollektív emlékeinek[193] alapanyagát képezheti. [...] Egy jó környezetkép az érzelmi biztonság fontos élményét nyújtja tulajdonosának, aki harmonikus kapcsolatot alakíthat ki önmaga és a környező világ között. Valójában, egy megkülönböztethető és olvasható[194] környezet nemcsak a biztonság élményét adja, hanem fokozza a humán tapasztalás

[193] A kollektív emlékezet természettudományos geológiai kutatás alapjaként is szolgálhat: „Palau, egy kicsiny csendes-óceáni szigetcsoport népének mitológiája gyakran szól Ngeruangelről, egy elsüllyedt szigetről. A monda szerint az elsüllyedés hirtelen történt, és a szigetlakóknak menekülniük kellett. A túlélők Babeldaob szigetén kötöttek ki, ahol is megalapították azt a két klánt, amelyek ma is uralják a szigetet. Mitológiai adatokat általában nem használunk természettudományos problémák megoldására. Ebben az esetben azonban meggyőző geológiai bizonyítékokat találtunk a monda alátámasztására; ez egyben segít a földtani eseményeket történeti időkeretbe illeszteni. Megtaláltuk az elsüllyedt atollt, azonosítottuk a hajdani szigeteket, felvázoltuk az események kronológiáját és tektonikai magyarázatot találtunk a katasztrófára. Feltételezésünk szerint az elsüllyedt sziget nem más, mint a Velasco-zátony, amely 50 km-re fekszik északra Palau fő szigetétől. [...] Velasco elsüllyedése a mitológiai időkben következett be. Mindössze egy kicsiny, kopár sziget maradt a felszínen a nagy atoll legdélebbi csücskében: ma azt hívják Ngeruangelnek. A szigetlakók lakhelyének eltűnése, majd kényszerű, de sikeres megtelepedésük egy másik szigeten egy kivételes túlélési stratégia megnyilvánulása természeti katasztrófák esetén. Tekintettel arra, hogy Palau több zátonya is éppen elsüllyedőben van, és hogy a számos atollt veszélyeztet az erózió világszerte, ez a múltbéli sikertörténet tanulságul állítható az utódgenerációk elé. A megsemmisült lakóhelyükről menekülő és új hazájukban vezető szerepre szert tevő embercsoport motívuma fölveti a kérdést: lehetséges, hogy a veszélyes lakóhelyen élés pozitív szelekciós nyomást fejt ki a túlélési és vezetői képességek megjelenése tekintetében? Hasonló motívum figyelhető meg az eurázsiai nomád népeknél: ellenség okozta katasztrófa, menekülés új hazába, az ellenfelek legyőzése, az új haza vezetői szerepének megszerzése. A hasonló mitológiai mintázatok valóságtartalmát alátámasztó természettudományos eredmények fölértékelik e motívumokat: kívánatossá teszik felhasználásukat a történeti kutatásokban és a természeti veszélyforrások megismerésében" (Kázmér, Colin, & Taboroši, 2014. 53).

[194] Lynch mentális városképelemzésének központi fogalma a környezetek relatív olvashatósága (legibilitás – *legibility,* imagibilitás – *imagebility*). A legibilitás annak a könnyedségnek a mértéke, amellyel a környezet/város jellegzetességei azonosíthatók, illetve világos és egységes mintázatba szervezhetők: a város, mint „egy jól nyomtatott oldal", áttekinthető, ha alkotóelemei „könnyen felismerhetők, és jól beilleszthetők egy globális szerkezeti sémába" (Lynch, 1960/1979. 539). A legibilitás fogalma meghaladja azt a kognitív pszichológiai alapvetést, hogy az olvashatóság a környezet fizikai és térbeli jellemzője, mivel alapja a mentális reprezentáció hasonlósága a fizikai

mélységét és intenzitását. [...] lehetséges, hogy az összetett társadalom erős szimbóluma a város maga. [...] Minden egyén megalkotja és használja a saját városképét, de egy-egy társadalmi csoporton belül alapvető egyetértés mutatkozik" (Lynch, 1960. 1, 2, 4–5 – beszúrás DA). A város mentális képének tehát kettős funkciója van. Egyrészt a tényleges környezeti eligazodás tájékozódási bázisa. Ebben az értelemben a konkrét orientációt – hogy jutok el a szállodából a pályaudvarra – szolgálja. Másrészt a világban való eligazodás, az én és a csoport társadalmi térben történő elhelyezésének, a személyes, a csoport- és a kulturális identitásnak (városi ember vagyok, budapesti vagyok, zuglói vagyok stb.) (vö. Lippai & Dúll, 2003; Dúll, 1996a) is az alapja. Ilyen módon a fontos helyek egyéni és kollektív mentális leképeződése (a társult affektív folyamatokkal együtt) kiemelten fontos a II.14.2 fejezetben tárgyalásra kerülő helyidentitásban is (vö. a korábban említett urbanofób vs. urbanofil topológiai identitás, Félonneau, 2004).

Fentebb, a II.8 fejezetben kifejtettem, hogy a város – mint emberi élettér – a pszichológiában sokáig kifejezett negatív konnotációval bírt – a tudományos adatok és a mindennapi vélekedések szerint egyaránt egészségtelen környezetnek számított testi és lelki szempontból egyaránt, amely egyúttal a deviancia melegágya, ami mérete, bonyolult szerkezete, gyors változásai miatt áttekinthetetlen: „a város nem más, mint összezavarodásaink tája" (Flanagan, 1957, idézi Lynch, 1960. 119). Lynch kiemeli, hogy a városi környezet olvashatóságának megfelelő mértéke csökkenti a várossal kapcsolatos negatív érzelmeket: a városban érzett „félelem és összezavarodottság helyébe a színtér gazdagságában és erejében való gyönyörködés léphet" (Lynch, 1960. 120).

Mindez alapján a kognitív térképezést érdemes úgy kezelnünk a környezetpszichológiában, hogy (1) a környezetet a használója nélkül (és fordítva) nem lehet igazán értelmezni, (2) az ember mentálisan részben szándékosan, részben spontán módon leképezi a mindennapi környezeteit, (3) a leképeződések egyszerre függenek a fizikai/építészeti környezettől és az emberek észlelési sajátosságaitól, (4) az emberek a térbeli eligazodásuk során egyaránt használják a fizikai környezeti tapasztalataikat, saját testhelyzetüket a térben és a kognitív térreprezentációikat, (5) az emberek a kommunikáció során is alapoznak a környezetreprezentációikra, amelyek részben lehetővé teszik a térről való eszmecserét, részben a kommunikáció során közös, megosztott mentális környezetképek jönnek létre, amelyek az embereknek segítenek abban, hogy önmagukat és társaikat elhelyezzék a valós és a társadalmi térben. Ily módon, a személy–környezet kölcsönhatás során a térreprezentációknak egyéni, társas–társadalmi jelentése is kialakul. Így lesz a mentális városkép (és minden mentális környezetreprezentáció) a tágabb értelemben vett világban való eligazodás alapja, nemcsak kognitív, információhordozó értelemben, hanem mint biztonságos vagy bizonytalan affektív és identitásbázis. Így a kognitív térképek kifejeződései, az azokról készült külső reprezentációk (rajzok, szubjektív fotók, filmek, narratív leírások) elemzésével közelebb jutunk a személyek manifeszt és rejtett világlátásához, attitűdjeihez, identitásához.

Mentális téri referenciakeretek

Az ember összetett, sokrétű térreprezentációkat alakít ki, amelyeknek feltehetően eltér a struktúrája, kognitív architektúrája (vö. pl. Hauptmann & Neidich, 2010), de mindet jellemzi a sematizáció, ami – igaz, némi hibázás és torzítás árán – csökkenti a memória terhelését, szervezi az információfeldolgozást, lehetővé téve a sokféle információ integrációját. Tversky (1993, 2003) szerint többféle mentális téri referenciakeret mentén helyezzük el saját magunkat a térben: (1) a

struktúrához (Kosslyn, 1975). A legibilitás a környezetpszichológiában tranzakcionális fogalom, mivel lényege a környezet jellemzőinek értelmezhetősége az emberi tájékozódás (környezetpercepció és -kogníció) számára.

test körüli mentális térben a környezeti ingereket, tárgyakat, jelenségeket a test aktuális pozíciójához (és az énhez) viszonyítjuk. Tversky vizsgálatainak eredményei szerint az emberek nagyon pontosan meg tudják ítélni a testük körüli környezeti mozzanatok távolságát és irányát, tehát könnyedén pozícionálják a testükhöz képest a tárgyakat. Ez arra utal, hogy egocentrikus referenciaként a test körüli teret jól megtanultuk. (2) A navigáció terében tárgyak, személyek (környezeti objektumok) között explorálva mozog az egyén. Az erről a térről kialakuló mentális reprezentációk alapelemei a tereptárgyak, az utak, a kapcsolatok és a csomópontok – ebben Tversky elképzelése nagyon hasonló Lynch (1960) fentebb ismertetett elméletéhez. Gyakorlatilag ez a térreprezentáció az, amit megfeleltethetünk a kognitív térképnek. Számos kutatás mutat rá, hogy a környezet kognitív reprezentációjának kialakulása során a metrikus információk – irányok, távolságok, tengelyek, lépték, méretek – jellegzetesen torzulnak (rövidítés, érzelmi jelentőség szerinti méretváltozás, pozícióeltolódás stb. lép fel): tehát a tér nem az eredeti metrikus adatokkal analóg módon, hanem mentális térképszerűen reprezentálódik a fejben. Emiatt javasolja Tversky (1993) a kognitív térkép kifejezés helyett a kognitív kollázs elnevezést.

Útvonal- és áttekintő tudás

Lynch (1960) korábban említett vizsgálatainak eredményei szerint a városukat ismerők a navigáció során elsődlegesen nem a tereptárgyakra (iránypontokra) támaszkodnak, hanem a korai tanulási keretként működő utakra és körzetekre. Számos korai kutatás (Appleyard, 1970, 1973; Evans, Marrero, & Butler, 1981; Evans, Smith, & Pezdek, 1982) kimutatta ugyanakkor, hogy a mentális városkép kialakulásának folyamatában (vagyis ismeretlen környezet elsajátításakor) elsőként a tájékozódási pontok (iránypontok) használatát tanuljuk meg, később az útvonalakat, és legutoljára alakulnak ki a konfigurációk (a viszonylatokat is tartalmazó elrendeződések). Ezt – vagyis hogy a környezeti tudásmegszerzés során a másodlagos úttanulás a kezdeti iránypont konfigurációs mintázat keretein belül zajlik – a modern vizsgálatok pl. (Koohsari, Karakiewicz, & Kaczynski, 2013) is megerősítették. A környezetkogníció korai fázisában alakul ki az iránypontokat, útvonalakat és ezek rendszerét algoritmikus jelleggel tartalmazó útvonaltudás, azaz sorrendtérkép (*serial map*[195]). A tér fokozódó megismerésével a reprezentáció fokozatosan viszonylatokat is tartalmazó tértudássá alakul, amelynek kognitív reprezentációja már áttekintő térkép (*survey map*, Appleyard, 1970). Az útvonaltudás procedurális leírások sorozatából áll, amelyben egymás után, sorrendben szerepelnek az adott útvonalhoz kapcsolódó iránypontok, az érintett tájékozódási pontok és a célpontok. A kognitív sorrendtérkép az alapja annak, hogy a személy el tud jutni A-pontból B-be a kettő közötti térben (navigáció), és közben képes a környezetben rendelkezésre álló jelzőingerek használatára annak megállapítására, hogy jó irányban halad-e a navigációs feladat végrehajtásában, és ennek megfelelően iránytartási és -változtatási döntések meghozatalára (*wayfinding*) (Hund, Schmettow, & Noordzij, 2012).

Hart és Moore (1977) és követőik (pl. Golledge, 1987) vitatkoznak a „sorrendtudásból létrejövő áttekintő térkép" klasszikus koncepciójával, szerintük ugyanis a felnőtt ember tértanulásának

[195] Az útvonaltudás algoritmusszerűen működő alapvető képesség–összetevői: (1) annak a megállapítására való képesség, hogy a személy a kiválasztott útvonalon vagy azon kívül helyezkedik el, (2) az orientáció- és irányváltási döntési pontok felismerése, (3) a különböző útvonalak közötti átmeneti pontok felismerése (Golledge, 1987). A navigáció során a hozzáférhető látványok, észleletek összekapcsolódnak azokkal az aktivitásokkal, amelyeket a látványban foglalt helyeken kell elvégezni. Ahogy egyre jobban megismerjük az útvonalat, az arról szóló tudás nemcsak egyre teljesebbé és hatékonyabbá, hanem lényegre törőbbé is válik, az asszociációk szerveződnek, sematizálódnak, ami abban is megnyilvánul, hogy minden problémahelyzetben csak az odavágó tudástartalmak aktiválódnak – ezért az útvonaltudás „a józan ész tudásstruktúrája" (Kuipers, 1982).

folyamata az ontogenetikus téri fejlődés menetét követi: a tanulás első lépése a tér egocentrikus strukturálódása, amit egy stabil, iránypont-alapú reprezentáció kialakulása követ. Eszerint a tereptárgytanulást megelőzi egy korai útvonalfeldolgozás.

A környezetpszichológiai kutatások (pl. Kuipers, 1982; Peponis, Zimring, & Choi, 1990) eredményei már a 80-as évektől kezdve egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy a téri reprezentáció kialakulásában bármiféle egyértelmű sorrend feltételezése túlegyszerűsítés, ugyanis a tájékozódási feladatok során a vizsgálatokban résztvevők általában akkor is képesek téri viszonyokon alapuló szabályok kialakítására, ha semmiféle útvonaltudásuk nincs. Úgy tűnik, valamiféle konfigurációs tudás nemcsak a specifikus útvonaltudás származéka lehet, hanem attól függetlenül is kialakul. Többek között erre alapozva jelenti ki Kuipers (1982), hogy tértudás jó néhány alapvető jellemzőjét nem írja le megfelelően a „térkép a fejben" metafora, ugyanis a kognitív téri információ sokkal inkább hasonlítható atlaszhoz (kollázshoz? – Tversky, 1993), mint térképhez. Kuipers komputációs modellje azon alapul, hogy a mentális atlaszban minden léptéken és referenciakereten belül különböző metrikus információ tárolódik. Így lehetséges, hogy az egyes szinteken a torzítások típusai is eltérőek: némelyik olyan hagyományos mértékekkel jellemezhető, mint a távolság és az irány, mások topológiai jellemzőkkel definiálhatók, megint mások pedig alapos transzformációkat igényelnek, mire összehasonlíthatóak és illeszthetőek lesznek más reprezentációkkal.

Torzítások a mentális térképekben – hiba vagy alkalmazkodás?

A kognitív/mentális térképezés kutatásában egységesen elfogadott, hogy a téri mentális leképeződése a valósághoz képest[196] rendszerint hiányos és töredékes, torzítások mutatkoznak érzelmi, tudás-, kulturális és egyéb hatások[197] nyomán – ezeknek a torzításoknak az értelmezése azonban eltér a főáramú kognitív pszichológiában és a környezetpszichológiában. A kognitív pszichológiai vizsgálatokban a kognitív reprezentáció tényleges szituációtól való eltéréseit torzításként, hibaként vizsgálják, és az áll a kutatások fókuszában, hogy a hibák ellenére hogyan alkalmazkodik megfelelően az állat vagy az ember a környezetéhez. Ezzel szemben a környezetpszichológiában a kognitív térképek módosulásaira nem hibaként, nem a környező világ mentális torzításaként tekintünk, hanem olyan alkalmazkodási folyamatokként kezeljük ezeket, amelyek a személy–környezet tranzakcionális kapcsolat szerves részei. Ebben az értelemben tekintjük a „kognitív térképeket olyan mentális reprezentációformának, amelyek elsődleges

[196] Ez persze nehéz kérdés, ami a tudat és a megismerés filozófiai és pszichológiai problematikájához vezetne el bennünket: „A normál emberi tudat aktív, információt kereső, a megszerzett tudást szervező, és értelmező, jelentésadó entitás, aminek óriási adaptációs értéke [...] a világ megértésében van. Már [...] James leírta az emberi tudat adaptív és szelektív természetét, amit ma modernebb terminológiával az elme produktivitása és reflektivitásaként [...] szoktunk tárgyalni. [...] A tudat [...] produktívan alkalmazkodott a feltételekhez, ami egyúttal a tárgyak, események közötti reflektív választást jelenti. A tudatosság produktív módja a koncentrált mentális aktivitást, a célvezérlést feltételezi: vagyis a tervezést, az akciókezdeményezést, a cselekvési eredmény megfigyelését, és a kimenettől függően az eredeti terv módosítását jelenti. A reflektív üzemmódban nem a hatékony teljesítmény a fontos: a tudat inkább befogadó, nyitott a környezetre, és ellazult. A tudatműködés ilyenkor nem fókuszált és nem korlátozott, mintegy tértől-időtől független, inkább esztétikai minőségekben gondolkodó. [...] Hangsúlyozzuk azonban, hogy [...] a tudat két működési módja a mindennapi megnyilvánulásokban szorosan összefonódik" (Dúll, Urbán & Demetrovics, 2004. 138–139; vö. Győri, 2008).

[197] A kognitív térképen belül – mint láttuk – léteznek metrikus viszonyok a csomópontok, útvonalak és szektorok között, de nem minden viszonylat ábrázolható ilyen módon. Ha a kutatók metrikus formában nem reprezentálható információt próbálnak ilyen módon ábrázolni (Penn, 2003), akkor ez szintén a mentális térképek torzulását eredményezi, ez azonban nem a személy–környezet tranzakcióból eredő alkalmazkodás, hanem módszertani hibát jelent. A kognitív térképezés vizsgálatában legalább kétféle nehézség mutatkozik (Peponis, Zimring, & Choi, 1990): egyrészt kevés az olyan környezet(pszichológiai) elemző eljárás, amelyek megismerhető morfológiaként kezelik a mentális teret és nemcsak metrikus adatokban képesek megjeleníteni azt, másrészt a választott eljárások és adatelemzések segítenek bizonyos változókat megérteni, ám elfednek másokat. Lásd még Letenyei (2001).

működése ugyan az útmegtalálás és tájékozódás, de másodlagosan fontos kognitív és szimbolikus információkat is tartalmaznak a környezetről"[198] (Dúll, 2007a. 140). Kogníció és érzelmek összefüggenek (lásd pl. Urbán & Dúll, 2008; Mérő, 2013). Így válnak részeivé a kognitív térkép[199] kialakulásának és működésének szerves részévé az affektív folyamatok, és az énnel, a csoportba tartozással, az identitással kapcsolatos folyamatok is. Ezekre a mechanizmusokra alapozva a jelen értekezésben bemutatott mindhárom vizsgálatban (lásd III., IV., és V. fejezet) alkalmaztam mentális térképezést. Ezekben a fejezetekben számos aspektust megvilágítok; az alábbiakban csak az alapvető mozzanatokat emelem ki.

A tértudás összekapcsolódó strukturális elemeiként kezelhetjük a helyeket, a téri viszonyokat, és a helyváltoztatás mentális elővételezéseit, az útiterveket (Gärling, Lindberg, Carreiras, & Böök, 1986). Gärling és munkatársai szerint a helyeknek vannak (1) konkrét, észlelhető környezeti jellemzőik (perceptuális tulajdonságok, lépték, funkció stb.), (2) viszonytulajdonságaik (távolság, irány, relatív méret, elhelyezkedés más helyekhez képest stb.), (3) leírhatók pszichológiai sajátosságokkal (kellemesség, vonzóság, érzelemteliség, olvashatóság, szimbolikusság stb.), és (4) nevek, verbális címkék, vizuális ábrák alapján azonosíthatók. A téri reláció két vagy több hely viszonyát írja le egyszerűen és metrikusan (pl. távolsági és/vagy irányviszonyok), és/vagy topológiai jellemzőkkel (pl. bennfoglaltsági és egyéb nem metrikus tulajdonságok). Az útitervek metrikusan egyáltalán nem kifejezhető anticipációk, választások a helyekre és téri viszonyokra vonatkozóan. A rendszer – bár a szerzők ezt explicit módon nem fejtik ki – számos ponton magába foglalja a térhasználó attitűdjeit, preferenciáit, szándékait, elvárásait, azaz az affektív és szimbolikus folyamatokat. A tájékozódás minden folyamata az orientációtól az útmegtaláláson és az útiterveken át a célelérésig egy tranzakcionális személy–környezet tájékozódási rendszert[200] képez, amelyben a környezet jellemzői (megkülönböztethetőség, konfiguráció, legibilitás, intelligibilitás[201] stb.) és a használók tulajdonságai egymásra definiálva működnek.

II.13.2. Helyjelentés és tájékozódás

Az emberi tájékozódás és helyváltoztatás hatékonysága mérhető például az útmegtalálás sikerességével. A helyváltoztatás és az útmegtaláló viselkedés számos választási ponton tranzakcionális döntéseket, választásokat, változtatásokat igényel. Az útmegtalálási stratégiák (útválasztás, útmegtalálási hatékonyság és az információ felhasználása) hatékonysága tranzakcionális módon függ össze a tájékozódó ember és a környezet jellemzőivel is. Kiemelten lényeges tranzakcionális összetevő a környezet jelentése (vö. Krampen, 1991; Dúll & Urbán, 1997; Dúll, 2004a, 2009a; Manzo, 2005), amely jelentéstani értelemben leírható (1) a környezetről

---

[198] A mentális térképeknek ezt a funkcióját már Lynch is említette – így tulajdonképpen ezen a ponton a kognitív térképezés strukturális és a működési kutatási iránya összefonódik.

[199] Vagy atlasz, kollázs és így tovább – ennek a problémakörnek a részletes tárgyalása meghaladja a jelen munka kereteit – lásd pl. Tversky (1993, 2003).

[200] A téri képesség készség a téri ábrázolásra, alkotásra, átalakításra és a téri információ visszaidézésére. A téri orientáció (tájékozódás) azon képességek összessége, amelyeket arra használunk, hogy egy referenciaponthoz vagy egy abszolút koordinátarendszerhez képest elhelyezzük önmagunkat (Lawton & Morrin, 1999).

[201] A környezet intelligibilitása (*intelligibility*, Peponis, Zimring, & Choi, 1990) az a jellemző, hogy „egy épület egésze mennyire elérhető a keresés számára. […] Ha például egy múzeum téri szerkezete labirintusszerű, akkor a kiállítást úgy kell elrendezni, hogy nagyon egyértelműen ›végigvezesse magán‹ az embereket – ekkor viszont az épület teljes szerkezetéről feltételezhetően fogalma sem lesz a látogatónak. Ha tehát az útmegtalálás ›kényszerek‹ útján könnyített, a használó nem fogja megérteni az egész épületet. Egy áttekinthető múzeumépület esetében viszont az emberek tudnak tájékozódni, és spontán módon kerülnek tisztába a teljes téri struktúrával" (Dúll, 2007a. 141).

való tudás denotatív[202] szintjén, (2) szimbolikus–esztétikai szinten,[203] (3) a viselkedés és a preferenciák szintjén, és (4) a konnotatív jelentés szintjén (Dúll & Urbán, 1997).[204] Minden környezet jelentése összefügg annak potenciális használatával, kognitív, affektív (és szimbolikus)[205] minőségével. Az ember „olvassa" ezeket a jelentéseket (Lang, 1987, 1992). Lang „környezeti szemiológiáját" Charles Morris jelelmélete[206] nyomán dolgozta ki. Lang szerint a környezet jelentésének is három szintje van: (1) szintaktikai (pl. az épület környezetében való elhelyezkedése: templom mint *axis mundi* – vö. Eliade, 1957/1996; S. Nagy, 1995; Hankiss, 2006). (2) A szemantikus jelentés a környezetben érvényes szabályokra, normákra vagy attitűdökre vonatkozik, például, mit fejez ki társadalmi csoportok számára egy emlékmű (Bíró & Oláh, 1995) vagy egy hely (Túros, 1995; Jacobs, 2008), mit szabad/kell és mit nem lehet ott csinálni és így

---

[202] Denotatív jelentés: alapvető jelentés, a jel és a jel tárgya, illetve a név és a megnevezett között fennálló viszony, a szó (vagy jelen esetben a környezet) elsődleges jelentése, pl. épület: „egy emberi kéz alkotta építészeti mű. Egy vagy több körülzárt helyiséget foglalhat magába, és így önálló zárt egységet képez" (https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89p%C3%BClet, letöltés: 2016. 02. 28).

[203] Az épített környezet esztétikai (Budai, 1980; Nasar, 1992; Strumse, 1996) és szimbolikus (pl. Hunter, 1987; Cherulnik & Wilderman, 1989), illetve szimbolikus esztétikai (Lang, 1992) jelentései tudatosuló vagy nem tudatosuló módon befolyásolják az emberek viselkedését a környezetekben. Az épített környezetben az esztétikát fontos (viselkedési) meghatározónak kell tekintenünk (Hershberger & Cass, 1974/1992), annak ellenére, hogy az esztétikai tulajdonságok néha épp ellentétesek a viselkedési követelményekkel. A esztétikai folyamatok nagyhatású kutatója, Berlyne (1960, 1971/1994, 1974) akit a művészetpszichológiában is gyakran idéznek, maga is alkalmazni próbálta elméletét környezetekre: kimutatta például, hogy az esztétikai minőség – mivel szerepe van az optimális ingerlési szint (arousal – lásd 106. lábjegyzet) fenntartásában – csökkenti a monotóniaélményt a városi térben. Építészeti oldalról pedig már Lynch (1960) is hangsúlyozta, hogy az esztétikai minőség megkönnyíti a tájékozódást a városokban. Lang (1987, 1992) szerint az épített környezet csaknem minden tulajdonsága hordozhat szimbolikus és vagy esztétikai jelentést: az épület stílusa (Nasar, 1989), alakja, struktúrája (Wineman & Peponis, 2010), anyaga (Sadalla & Sheets, 1993; Soliman, 2013), tárgyai (Duncan, 1985), megvilágítása, színei, a nem vizuális (ambiens) környezete, díszítettsége (Rapoport, 1982), vagy akár az elnevezése is (Sixsmith, 1995).

[204] Bár a felsorolás azt implikálja, hogy ezek különálló szintek, természetesen a környezet összetettsége miatt szervesen összekapcsolódnak.

[205] Az építészeti jelentés szimbolikájáról, sűrített metaforikus jellegéről: „Azok, akik ismerősek Shakespeare korának művészetében, nem fognak meglepődni azon, hogy a korban az egyik leggyakrabban használt építészeti metafora a *színház* volt, amely sokféle emblematikus jelentéssel rendelkezett. Ezek közül a legnyilvánvalóbb referencia az élet volt, elég csak az *Ahogy tetszik* híres „Színház az egész világ" maximájára, vagy Sir Walter Raleigh „Mi életünk?" című versére gondolnunk: Életünk mi? Eljátszott passió, / S csak közjáték, zene, mi benne jó. / Anyánk méhe az öltözőszoba, / Itt kezdődik e kis komédia. / Nézőnk és bírálónk a Menny maga, / Jegyzi, ha játékunkban van hiba. Egy másik szimbolikus használati módja a színházépületnek a memória-színház koncepciója volt. Az *ars memoriae* technikát az ókori szónokok óta alkalmazták úgy, hogy a mondandót egy képzeletbeli épületben (pl. színházban, vagy egy kastély szobáiban) rendezték el, s a szónok beszéde közben mintegy végigjárta az épületet, így emlékezett mondanivalójának pontjaira. E memória színházak, […] ezoterikus filozófiai célokat is szolgálhattak. A színházhoz hasonlóan a múzeum is kedvelt szimbolikus épülete volt az ezoterikus filozófiai műveknek. A *Musaeum hermeticum* a XVII. század egyik legnagyobb ilyen gyűjteménye volt, amelyben a múzeumot természetesen átvitt értelemben használták. A tizenhetedik századra a királyi és főnemesi patrónusok már igazi múzeumokkal is dicsekedhettek. A „kunst und wunderkammer"-ek a tudás és a csodálatkeltés olyan tárházai voltak, amelyek az okkult filozófusok képzeletét is felgyújtották. […] A színház és a múzeum speciális funkciókkal bíró épületek, de mellettük találunk más építészeti formákat is, amelyek a mély értelmű és misztikus igazságok értelmezését segítették. Ezek között legfontosabb volt a templom, vagy *temenos*, aztán a *kastély* és az *erőd*, jellegzetes és fontos épületrészekkel, mint a *torony*, a *lépcső* és a *kapu*. Ez utóbbi gyakran összekötötte az épületet a *kert*tel, mely az okkult filozófia egy további fontos emblematikus színtere volt, változatos jelentésű *szökőkút*jaival és forrásaival. Épület és kert érdekes hibridjét képezte a *labirintus*, ez a kultúrtörténészek szerint éppoly fontos szerepet töltött be a késő reneszánsz emberének képzeletvilágában, mint a színház" (Szőnyi, 2009. 51–52 – kiemelések az eredetiben).

[206] Charles William Morris amerikai szemiotikus és filozófus 1938-ban megjelent *Foundations of the Theory of Sign* (A jelelmélet megalapozása) című munkájában (amit az első kimondottan szemiotikai tárgyú könyvként tartanak számon) a szemiotikát három nagy területre osztotta: (1) szemantika (a jelek jelentése): a jeltest által közvetített jelentéssel, vagyis a jelek és jelöltek viszonyával foglalkozik, (2) szintaktika (jelkapcsolatok, összetett jelek): a jelek formai viszonyait és lehetséges elrendeződési szabályaikat vizsgálja, és a (3) pragmatika (jelhasználat): a jelek és a jelrendszeren kívüli tényezők viszonyával foglalkozik (pl. idő- és térbeli viszonyok, jelhasználó személyek pszichológiai és társadalmi jellemzői stb.).

tovább. (3) A pragmatikus jelentés a környezetet a használóihoz kapcsolja, például egy katolikus faluban hogyan szervezi a két vallási közösség életét a református templom (Túros, 1995).

Térszintaktika: módszer a személy–környezet tájékozódási rendszer elemzésére

A térjelentés elemzése során az elméletalkotók tehát gyakran támaszkodtak a szemiotikára (vö. Rapoport, 1982; Ankerl, 1991), nem véletlenül. Charles Morris maga is úgy jellemezte a szemiotikát, mint kettős természetű tudományt: részben maga is egy tudományterület, másrészt a tudományok egységesülésének egyik lépcsőfoka, mivel más tudományok (nyelvészet, retorika, matematika, építészetelmélet) alapjául szolgálhat. Az épített tér jelentésének feltérképezésében alapvető gondolat, hogy az összetett épületek és városi területek valós térstruktúrái és az ezekről kialakuló kognitív reprezentációk értelmezhetők a szemantikai, szintaktikai, pragmatikai elvek mentén, és – mivel egyaránt tükrözik és létrehozzák személy–környezet tranzakciók mintázatait (Peponis, Zimring, & Choi, 1990; Peponis & Wineman, 2002) – ezek az elvek a mentális térképezés segítségével feltárhatók. Erre a gondolatra alapoz a térszintaktika elmélet is.

A térszintaxis[207] egy környezetpszichológiai és szociológiai orientáltságú (Peponis & Wineman, 2002) elmélet (Hillier, 1996, 2007), amelynek lényege a térkapcsolatok elemzése. Átfogó elméleti és vizsgálati módszer, amely „lehetővé teszi számos lélektani és viselkedéses folyamat és a nekik teret adó helyszínek összefüggéseinek kvantitatív és kvalitatív jellemzését, ide értve a mozgás során történő útvonalválasztásokat, a tájékozódás és eltévedés folyamatait, a téri tudás megszerzését, a társas interakciók szabályozását a szociofizikai térben, és az adott téri helyzetekben mutatkozó stressz, félelem vagy esztétikai ítéletek jellemzőit (Montello, 2007). A térszintaxis segítségével összefüggéseket mutathatunk ki a mozgás távolsága, iránya, hatékonysága és a térjellemzők között. [...] a térszintaxis a viselkedés megfelelő bejóslója lehet, mivel a segítségével szisztematikusan leírható, hogy az épített terek (elsősorban épületek és utcahálózatok) egyes terei hogyan szerveződnek kölcsönkapcsolatban levő térstruktúrává, amelyben az emberek – és ettől válik az egész környezetpszichológiává – állapotaiktól, érzelmeiktől, személyiségüktől, kapcsolataiktól stb. függően bizonyos mintázatok mentén jól valószínűsíthetően rendszeresen mozogni fognak. Az összefüggéseket a térszintaktika matematikai számítások nyomán kialakított indexekkel, ›topológiai összeköttetés ábrákkal‹ (amelyek a csomópontok közötti szisztematikus használati összefüggéseket mutatják) és modellekkel illusztrálja, amelyek számos pszichológiai változó (pl. emlékezetesség, kedveltség vagy egyszerűen felkeresési gyakoriság stb.) mentén kialakíthatók a mozgástérre. A térszintaktika tehát semmit nem mond önmagában a térről, annál inkább a pszichológiai változókkal szerves összefüggésben kialakuló térkapcsolatokról (Montello, 2007). A térszintaktika nem pusztán egy egység hozzárendelése a másikhoz, hanem, személy-környezet kölcsönkapcsolatokat tükröző dinamikus rendszer: a személy(ek) és a használt terek módosítják és strukturálják egymást, ami különleges megközelíthetőségi és láthatósági kapcsolatot eredményez a humán és a környezeti összetevők között. Így feltérképezhetőek a tér azon tulajdonságai, amik lehetővé teszi a térhasználó számára, hogy – állapotától, attitűdjeitől, személyiségétől függően – megtalálja benne az útját, illetve az egyes terek között valószínűsíthető mozgásmintázatok és találkozások rendszere (Bafna, 2003). A viselkedés leíró és bejósló modelljei az alapján építhetőek fel, hogy a lokális helyhasználat és a tértulajdonságok (pl.

[207] A szintaxis eredetileg nyelvészeti fogalom: a mondattanban a szavak szószerkezetekké és mondatokká kapcsolódásának szabályait (szintaxis) írja le, a szemiotika (más néven: szemiológia), vagyis az általános jeltudomány része. A szemiológia mind a társadalomban, mind a természetben előforduló jelekkel foglalkozik. Fő feladata a jelek tipizálása, a jelek, jelrendszerek jellemzőinek vizsgálata.

összekapcsolhatóság) értelmezésével következtetni lehet a globális struktúrára (pl. az épített környezet érthetőségének mennyisége)" (Kiss, Dúll, Rácz, & Rácz, 2015. 120–121).

A térszintaktikai analízis során az elemzés egységeinek (pl. helyiségek) azonosítása után felmérik, hogy az egyes terek közvetlenül vagy közvetve kapcsolódnak egymáshoz. A kapcsolat szintaktikailag közvetlen, azaz felszínes, ha kisszámú egymást keresztező téren kell áthaladni a kiindulási helyről a célhely eléréséhez. A kapcsolat közvetett vagy szintaktikailag mély, ha sok közbeiktatott tér van a két egység között. Egy tér abban az esetben integrált, ha minden más térrel felszínes kapcsolata van az épületen belül, és szegregált, ha minden más térrel mély kapcsolata van. A szintaktikai jellemzők azonban tranzakcionális jellegűek, vagyis függenek a használóktól is. Egy kórházi folyosó például lehet felszínes az ott dolgozó nővérek számára, de mély a betegeknek, vagy egy lakásban a hálószoba szintaktikailag közvetlen az ott lakók térhasználata szerint, ám mély a látogatók számára. A tényleges térhasználat mind a téri konfigurációhoz, mind a szerveződési szabályokhoz és gyakorlatokhoz igazodik, vagyis mindez együtt határozza meg a cselekvéseket, találkozásokat a térben: például integrált térben nagyobb a találkozások valószínűsége, amennyiben a környezethasználati szabályok ezt nem írják felül. Fontos, hogy az integráltság nem feleltethető meg egyértelműen metrikus távolságoknak, és nemcsak az egyes tereket lehet jellemezni integrációs értékkel, hanem adható átlagos integrációs érték az egész épületre vagy nagyobb környezetre, például városrészre is.

A térszintaktikai elemzések jogosultságát számos hétköznapi tapasztalat és kutatási eredmény támasztja alá. Térszintaktikai elemzéssel igazolható, hogy az emberek mozgása a térben bejósolható mintázatokat követ. Ebből természetesen nem következtethetünk közvetlenül a kognitív reprezentációik szerveződési elveire – de a térszintaxis jó módszer a rendszeres, metrikusan nem jellemezhető morfológiai mintázatok megfigyelésére. Az emberek a mindennapi életben a kulturális, nemi, életkori és egyéb környezethasználati szabályok és tájékozódásbeli eltérések [208] miatt nem explorálhatnak teljesen szabadon a terekben, így nem tárhatják fel tapasztalati úton az összes térszekvenciát és mintázatot, vagyis még a gyakorlott és kompetens útmegtaláló sem képes az egész épület, kerület vagy város teljes megértésére (Peponis, Zimring, & Choi, 1990). Bizonyos, az emberek által gyakran használt implicit szintaktikai szabályok alapján azonban tényleges útvonaltudás nélkül is egész jól eligazodunk az adott környezeti konfigurációban. Néhány példa ezekre a szabályokra: az emberek

- az új, még nem explorált, illetve az összetettebb tereket ellenőrzik előbb
- kerülik a felesleges hurkokat, visszajutásokat
- képesek a közvetlenül észlelhető, ökológiai pszichológiai természetű ingerek alapján elérhető információk maximalizálására, például
    - „ha minden egyforma, haladj tovább ugyanazon a vonalon"
    - „ha egy másik nézetből többet vagy messzebb látsz, térj el az aktuális mozgásvonaltól"

Összegezve elmondható, hogy a kognitív térkép mentális struktúrája nemcsak a tényleges tér- és testtapasztalatok talaján, hanem térszintaktikai szabályok alapján is épül. A kutatási adatok alátámasztják ezt. A vizsgálatok (pl. Alfonzo, 2005; Spilková & Hochel, 2009) tanulsága szerint

[208] A környezetkogníció kutatásokat természetesen nem csak „átlagos" felnőttekkel és gyerekekkel végezték, hanem számos olyan vizsgálat is zajlott és zajlik ma is, amelyben például nemi eltéréseket (Sadalla & Montello, 1989; Malinowski & Gillespie, 2001; Bell & Saucier, 2004; Coluccia & Louse, 2004; Picucci, Caffò, & Bosco, 2011) kerestek, vakok (Passini, & Proulx, 1988; Passini, Proulx, & Rainville, 1990; Jacobson, 1998; Jehoel, Sowden, Ungar, & Sterr, 2009), idős emberek (Kirasic & Mathes, 1990), vagy agysérültek (Antonakos, 2004) téri tájékozódását vizsgálták. Részletesebben lásd Dúll (2007a).

például a gyalogosok kerülik a szükségtelen lépéseket, „ökonomizálják” mozgásukat. Ez nemcsak a mindennapi életben fontos, hanem például a múzeumokban is, ahol tervezett informális oktatás épül a térben történő strukturált mozgásra (Dúll, 2007a, 2010b; Wineman & Peponis, 2010). A téri konfiguráció kiemelkedően fontos a látogatók tájékozódásában, abban, hogy hogyan és mennyire értik meg az épületet és a kiállítást, hogyan vonódnak be a kiállításba (Dúll, 2015e). Ez a környezetpszichológiai tájékozódási mintázat következetesen a hozzáférés és a láthatóság tranzakcionális téri jellemzői mentén szerveződik (Wineman & Peponis, 2010). Alapvető vizsgálati megfigyelés, hogy az emberek – egy épület viszonylag felületes bemutatása után – a tájékozódás során következetesen az épület könnyebben elérhető terei felé orientálódnak, vagyis inkább a konfigurációs tulajdonságokra támaszkodnak, mint a tereptárgyakra, jelekre vagy egyéb kulcsingerekre (Peponis, Zimring, & Choi, 1990). A stratégiaválasztás összetett (nagy kiterjedésű, több épületből álló, emeletes) épületegyüttesekben is jellemzően tranzakcionális jellegű (Hölscher, Meilinger, Vrachliotis, Brösamle, & Knauff, 2006). A célkeresési folyamatban az emberek inkább mozogtak horizontálisan,[209] mint vertikálisan (Hölscher, Büchner, Meilinger, & Strube, 2009). A környezeti kontextus tranzakcionális jellegét mutatja az is, hogy kórházakban például, ahol a nővérek rengeteg időt töltenek a kórtermekből kórterembe járkálással,[210] a hatékonyabban kialakított kórházstruktúra és jobb téri munkaszervezés esetén ez az idő jelentősen csökkent, a csökkenés mértéke pedig korrelált a páciensek gondozási tevékenységére fordított idővel és a kölcsönös elégedettséggel (Ulrich, Quan, Zimring, & Joseph, 2004). A környezetpszichológiai vizsgálatok igazolják, hogy az emberek topológiai tudása együtt javul a helyszínek egyre jobb megismerésével, ami a hellyel való elégedettség növekedésével jár. Egy ugyancsak kórházépület megismerését vizsgáló kutatásban (Haq & Zimring, 2003) azt találták, hogy a résztvevők az egyes helyszínek célzott keresése közben addig támaszkodtak a közvetlen topológiai információkra (pl. hány kiegészítő döntési csomópont látható egy adott elsődleges csomópontról), amíg alig voltak ismerősek a helyszínen. A tér fokozódó megismerésével útmegtalálási viselkedésük egyre inkább a globális térjellemzők (pl. konfiguráció, helyszínek kapcsolata – azaz a tér szintaxisa) mentén szerveződött. Úgy tűnik, hogy az emberek a környezetük megismerése folyamatában mentálisan nagyon gyorsan áttérnek a lokális jellemzők használatáról a globális helytudásra. A térszintaxis a viselkedés jó bejóslója, mind az átlagos, mind a problémás téri viselkedés esetén.

A problémás viselkedés térszintaxisa

Számos tanulmány kimutatja, hogy a problémás viselkedés is mutat térszintaktikailag[211] markánsan leírható téri mintázatot, és fordítva: bizonyos téri helyzetek nagyobb mértékű problémás viselkedéssel kapcsolódnak össze.[212] A bűnelkövetőket jellemzően úgy tartjuk számon, mint akik túlfűtött érzelmi háttérrel, impulzuskontroll hiányában és nem racionálisan hajtják végre

[209] Eszerint a téri tájékozódás – nem meglepő módon – alapvetően horizontálisan zajlik, ahogyan (mint a II.8 fejezetben említettem), az emberi kapcsolatok is elsősorban így szerveződnek (Festinger, 1951; Festinger, Schachter, & Back, 1950).

[210] Egyes adatok (pl. Burgio, Engel, Hawkins, McCorick, & Scheve, 1990) szerint a kórházi ápolók munkaidejének közel 30%-át teszi ki a kórházi helyszínek közötti mozgás.

[211] Bizonyos értelemben a térszintaktikai megközelítés az egyik alternatívája a devianciák téri lokalizációját kutató geográfiának, például a II.7.1 fejezetben említett betegségföldrajznak.

[212] A nagyvárosi színtereket – ahogy arra a II.8 fejezetben is utaltam – a kutatások hajlamosak a pszichológiai és társadalmi patológiával összekapcsolni (Dúll, 2014b; Brózik & Dúll, 2015), és egyértelműen szembeállítani a természeti (Dúll, 2004b; Dúll & Dósa, 2005), illetve a külső, kertvárosi helyszínekkel. Úgy tűnik azonban, a mechanikus szembeállítás nem érvényes: a bel- és külvárosi környékek lakói egyaránt nagyobb depresszióról és a lakókörnyékkel való elégedetlenségről számoltak be, ha a helyszínek zsúfoltak, illetve – érdekes módon – gazdagabbak voltak. Ezeken a helyeken az élettel való elégedettség és az önbecsülés is kisebbnek bizonyult (Oliver, 2003).

bűncselekményeiket. Ezzel szemben helyszínválasztásaik térszintaktikailag jól leírható, racionális mintázatot követnek, amely – az átlagemberek élettereinek mintázatához hasonlóan – jellemzően az otthonuk köré szerveződik (Lundrigan & Canter, 2001), azonban szekvenciálisan mindegyik elkövetési helyszín következetesen, jellemzően más irányban szokott lenni az azt közvetlenül megelőzővel. Ez alapján – állítják a tanulmány szerzői – akár modell is kidolgozható a bűnelkövetők (jelen esetben sorozatgyilkosok) téri viselkedésére. A bűnözés szociofizikai téri mintázatainak leírása, illetve az ezzel összefüggésben vizsgálandó biztonságos környezethasználat és az ember–környezet tranzakción alapuló biztonságos térkialakítási elvek például a városokban (Stamps, 2005; Brózik & Dúll, 2015) a környezetpszichológia[213] klasszikus témájának számítanak (Clark, 1981; Taylor, 1987; Rohe & Burby, 1988; Riccio, 1992; Brantigham, & Brantigham, 1993; Perkins, Wandersman, Richh, & Taylor, 1993).

Több környezetpszichológiai elemzés (pl. Kumar, O'Malley, & Johnston, 2008) kimutatta, hogy vonzó szociofizikai környezetekben (pl. iskolai színterek) kevesebb deviáns viselkedés (csavargás, cigarettázás, alkohol-, és marihuánafogyasztás) mutatkozik, míg a negatív környezetben mindezek erőteljesen megjelennek. A deviancia, például a bűnözés vagy függőségek, szerhasználat téri jellemzőivel az utóbbi időben kezdett el foglalkozni a viselkedéses geográfia (pl. alkoholfogyasztás – Jayne, Holloway, & Valentine, 2006; Jayne, Valentine, & Holloway, 2008; dohányzás – Fröhlich, Potvin, Chabot, & Corin, 2002), illetve a környezetpszichológia (szerencsejáték – Finlay, Kanetkar, Londerville, & Marmurek, 2006; Finlay, Marmurek, Kanetkar, & Londerville, 2010; dohányzás – Stokols, Fuqua, Gress, Harvey, Phillips, Baezconde-Garbanati et al., 2003; marihuánafogyasztás – Moffat, Johnson, & Shoveller, 2009; alkoholfogyasztás – Glindemann & Geller, 2003; Fuqua, Stokols, Gress, Phillips, & Harvey, 2004; Glindemann, Wiegand, & Geller, 2007; Cross, Zimmerman, & O'Grady, 2009).

Magyarországon születettek már tanulmányok a droghasználat környezeti kontextusával kapcsolatban általában (Rácz, 2006), lakótelepen (Rácz & Hoyer, 1995), táncos szórakozóhelyeken (Demetrovics, 2001; Demetrovics & Rácz, 2008). Kifejezetten a környezetpszichológiára Magyarországon egy kutatás[214] épült, amelyben a droghasználatot és a prevenció lehetőségeit kutattuk a plázákban (Dúll, Demetrovics, Paksi, Felvinczi, & Buda, 2006; Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009), illetve egy tanulmány (Kiss, Dúll, Rácz, & Rácz, 2015) foglalkozott a szerfogyasztás színtereinek térszintaktikai elemzésével. Ez utóbbi tanulmányban vizsgálati kérdéseinket Salt (2013) esettanulmánya inspirálta, amelyben Thomas De Quincey (1785–1859, angol esszéista és kritikus, „ópiumevő") szerfogyasztásával kapcsolatos önéletrajzi emlékezését (de Quincey, 1821/1983) elemzi, és ez alapján felépíti a visszaemlékezésben leírt londoni útvonalakat és helyszíneket. Tanulmányunkban egy térképezést támogató szoftver[215] révén egy szerfogyasztó (alkohol, drog) személy (Kubiszyn, 2012) önéletrajzi írása alapján felvázoltuk a szerfogyasztás térszintaxisát. Eredményeink szerint (részletesen lásd Kiss, Dúll, Rácz, & Rácz, 2015) a vizsgált személy kezdeti, szermentes életszakaszaiban tágabb teret járt be, és szám szerint több, a szerfogyasztás időszakától eltérő csomópontot keresett fel. „A

[213] Természetesen a problematikával a humán geográfia (pl. Pain, 2000) és más területek szintén intenzíven foglalkoznak.

[214] „Fények és árnyak" – Rizikótényezők, prevenciós szükségletek és lehetőségek Széchenyi projekt (száma: 1B/0001/2002) 2. számú, „A pláza látogató fiatalok viselkedésének, életérzésének, életfelfogásának vizsgálata" című alprojektje (2002–2006). Résztvevők: Nemzet Drogmegelőzési Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem Viselkedéskutató Központ. Témavezető: Demetrovics Zsolt. Lásd Demetrovics, Paksi, & Dúll (2009).

[215] AGRAPH (*Software for Drawing and Calculating Space Syntax Graphs* – Manum, Rusten, & Benze, 2005). Köszönöm Kádár Bálintnak, hogy felhívta a figyelmemet a szoftverre.

dc_1358_16

szerhasználat intenzívebbé válásával az útvonalak rövidülnek, a csomópontok száma és típusa csökken, ahogy a térrel kialakuló kapcsolat is változik. [...] megfigyelhető egy tendenciaszerű beszűkülés az útvonalak hosszában és mennyiségében. [...] Ajánlásunk szerint – több esetleírás megismerése esetén – akár statisztikailag jelentős összefüggések is megállapíthatók, aminek a prevenciós munkában lényeges hozadéka lehet. Ilyen lehet pl. a droghasználatra ›alkalmas‹, a fenti értelemben a droghasználatot ›produkáló‹ terek (útvonalak és csomópontok) és térhasználati szokások lokalizálása a város szövedékében. Ugyanígy, e terekkel összefüggésben – vagy éppen e terektől függetlenül – a terápiás terek azonosítása is lehetővé válhat, ahol a szerhasználó segítséget kaphat. A droghasználói és a terápiás ›táj‹,, illetve a droghasználatra és a terápiára jellemző útvonalak és csomópontok közelítése is hatékony népegészségügyi kezdeményezés része lehet. Egyrészt azért, mert az útvonalak és a csomópontok bejósolhatókká válnak, másrészt pedig a drogfogyasztás térhasználatához közelíteni lehet a terápiás tereket, így azok elérhetősége, illetve hozzáférhetősége javulhat" (Kiss, Dúll, Rácz, & Rácz, 2015. 131–132).

A fenti példák sora rávilágított, hogy az átlagos, mindennapi (Dúll, 1998, 2009a, 2012a), a szokatlan vagy extrém (vö. Dúll, 2007a) környezetek és a deviáns térhasználat folyamata is a személy(ek)–környezet(ek) folyamatos kölcsönhatása, tranzakciója, amely során személy–környezet összeillés (*person–environment fit*, PEF – Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970e) alakul ki, ami egyaránt szerveződik kognitív (tudás, reprezentáció), viselkedésbeli (affordanciák, térhasználat) és affektív (preferenciák, tudatos és nem tudatos viszonyulások, értékelések) szinten. A tranzakciót természetesen ebben az esetben is egyéni, csoport- és kulturális jellegzetességek színezik. Ebben az összetett kölcsönkapcsolatban zajlik a szociofizikai környezet jellemzőinek (kényszerek, lehetőségek) összehangolódása elemi szinten a személyes észleletekkel, szükségletekkel, választásokkal, magasabb szinten a személy vagy csoport önmeghatározásával, identitásával. „Egyszerűen szólva, a (környezet) megenged, serkent, megkövetel, gátol vagy megelőz sokféle mentális és viselkedési aktust. Ezek a hatások számos lélektani folyamaton keresztül valósulnak meg: 1. szenzoros hozzáférés – mi látható, hallható stb.; 2. figyelem – mire irányul a tekintet, mire fülelünk stb.; 3. emlékezhetőség (*memorability*) – mire emlékszünk, mit felejtünk el stb.; 4. viselkedési lehetőségek (*behavioral affordance*) – merre lehet sétálni, hol lehet enni stb.; 5. érzelem (*affect*) – hangulatok, kényelem, stressz, félelem, esztétika stb.; 6. szocialitás (*sociality*) – gyalogos útvonalak, zaj, szemkontaktus, társas távolság stb." (Montello, 2007. iv).

E folyamatok összetett mintázata alakulása során az én „szubjektív érzését [tehát] nemcsak a személy más személyekkel való kapcsolatai határozzák meg és fejezik ki, hanem a személy különböző fizikai környezetekhez való viszonya is, amelyek meghatározzák és napról napra strukturálják az életét" (Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983. 58 – beszúrás DA). A személy–környezet tranzakcióban alakul ki a személy identitásstruktúrájában a helyidentitás (Proshansky, 1978; Dúll, 1996a, 2009a), ami „az énazonosság azon dimenzióit jelenti, amelyek a környezettel kapcsolatos megfelelő tudatos és nem tudatos hiedelmek, gondolatok, preferenciák, értékek, képességek és viselkedés összetett mintázataként az egyén személyes identitását a fizikai környezet viszonyában definiálják" (Dúll, 2015c. 20).

A helyidentitás mint az énidentitás egyik fontos alstruktúrája (lásd II.14.2 fejezet) folyamatosan kölcsönhatásban van a szociofizikai környezethasználattal: ebben a tranzakcióban a környezet és a használó interakciója során folyamatosan megteremtődik az illeszkedés (vagy annak hiánya). A téma – a többi dinamikus személy–környezet kölcsönkapcsolati konstruktummal együtt – a környezetpszichológia második fejlődési szakaszában lett hangsúlyos.

II.14. A környezetpszichológia történetének második szakasza: interdiszciplinaritás, tranzakcionalitás és ember–környezet affektív/spirituális viszony

Visszatérve a környezetpszichológia fejlődésének történetéhez, a terület egy rövid pszichológiai unidiszciplináris szakasz – amelyben hatóköre egy tudományterületen belül maradt: pszichológiai kérdéseket vizsgált lélektani módszerekkel és a kérdésekre pszichológiai válaszokat adott – után gyakorlatilag kezdettől jellegzetesen interdiszciplináris tudományként működött (Proshansky, 1981; Fischhoff, 1981; Veitch & Arkkelin, 1995; Vinokur-Kaplan, 1995). Így a terület identitásának meghatározására tett kísérletek rendre azzal végződtek, hogy a környezetpszichológia nem sorolható be egyértelműen a tudományrendszertan „pszichológia" kategóriájába. Korábbi munkáimban (Dúll, 2001, 2009a) magam is egyetértettem azzal, hogy ebben az időszakban a pszichológia címke sokkal inkább problémadefiníciós értelemben volt használatos, mint egy tudományterület megjelöléseként[216] (vö. Holahan, 1982b/1998; Canter, Stea, & Krampen, 1988; Stokols, 1995).

A környezetpszichológia fejlődésének második szakaszát (a 80-as évek közepétől az ezredfordulóig[217]) a diszciplinaritás (részletesen lásd II.15.3 fejezet) szempontjából kettős folyamat jellemezte: egyrészt mind elméleti, mind módszertani téren határozottabb körvonalazódás a pszichológián belül, másrészt a szorosabb tudományos együttműködés más tudományterületekkel, mind a tudományos kutatás, mind az alkalmazott munka terén. A pszichológián belül az önállóvá válást részben – az eddigre kiforrott és felvállalt – szemléleti és módszertani elvek inspirálták. Az elmélet oldaláról világossá vált, hogy a személy–környezet kölcsönhatást komolyan kell venni: az emberi megnyilvánulások nem érthetők meg a környezeti kontextusuk nélkül és fordítva, a környezet nem értelmezhető a használója nélkül. Ez a lényege a környezetpszichológia a nyolcvanas évek derekára fokozatosan kititrált, és azóta is teljes mértékben elfogadott tranzakcionális szemléletének (Altman & Rogoff, 1987). Ennek az időszaknak az is kiemelten fontos jellemzője, hogy a 90-es években vált általánossá a mobilkommunikáció és az internet (vö. Stokols & Montero, 2002 – lásd II.15.1 fejezet), és kialakult a World Wide Web, ami sok tekintetben jelentősen megváltoztatta az emberek közötti kapcsolatokat[218] és általában, az emberek megnyilvánulásainak szociofizikai kontextusát. Mindez

---

[216] Így születtek a korábban említett új, interdiszciplináris területek: a társas ökológia (Binder, 1972; Emery & Trist, 1972), ember–környezet megközelítés (Altman, 1973), illetve – később, 2008-ban – Magyarországon a környezeti kommunikáció (Dúll, 2009b, 2014a – lásd II.12 fejezet).

[217] Mint a 146. lábjegyzetben említettem, korábbi munkáimban (Dúll, 1998, 2001; 2009a) a környezetpszichológia második szakaszának végeként Stokols (1995) nyomán a 1990-es évek közepét jelöltem meg. Az azóta eltelt időszak tanulságai nyomán a jelen értekezésben felülvizsgáltam ezt az álláspontomat.

[218] Az „elektronikus technológiából adódhat az a lehetőség, hogy kapcsolati körünket az eddigieknél sokkal nagyobb földrajzi területre terjesszük ki, mint korábban tehettük. Egy kapcsolat bensőségességét és intenzitását állandóan táplálni kell – megerősíteni a megfelelő szintű, gyakori interakcióval. A kapcsolat megerősítésének elmaradása a kapcsolat elhalványulásához vezet. Az egyén, aki valaha elfoglalta körünk egyik pozícióját, eltűnik, s helyét új arc veszi át, akivel gyakrabban találkozunk – olyasvalaki, aki eddig valamely távolabbi ismeretségi kör egyik pozícióját töltötte be, vagy esetleg olyasvalaki, aki újonnan érkezett szociális világunkba. Az identitásoknak ez az állandó váltakozása a múltban óriási mértékben függött a szereplők fizikai közelségétől. Aki elköltözött, az fokozatosan elhalványult, hacsak nem volt érzelmileg kiemelten fontos. A levelezés segítette az elhalványulás lassítását, de nem tudta teljesen megakadályozni, mert a levelek lassan jutottak célba, a válaszok pedig sokszor hónapokkal, esetleg évekkel az eredeti levél küldése után érkeztek. A modern telekommunikációs technológia elősegíti a gyorsabb kapcsolódást, s így a régi barátoknak az emlékezetünkben való elhalványulását lassíthatjuk, ha akarjuk. Mégsem tudja teljesen megszüntetni ezt a folyamatot. A távoli barátok azért válnak „bentlakókból" puszta ismerősökké, mert nem tudjuk frissíteni róluk alkotott mentális képünket. Idővel ők is, mi is változunk, régi hasonlóságaink, egykori közös tudásunk egymásról, valamint szociális környezetünk fokozatosan annyira divergál, hogy már nem tudjuk összerakni

a környezetpszichológiával szemben támasztott igényeket is árnyalta, sőt, sok tekintetben átformálta. A változások soha nem látott mértékűek és üteműek, amelyek manapság is zajlanak. Ennek a hatalmas és egyre burjánzóbb témának érdemes lenne önálló munkát szentelni. A jelen értekezésben a fontosabb tendenciák összefoglalására van mód (lásd II.15 fejezet).

A tranzakcionalitás mint szemléleti változás problematikájára viszont részletesebben kitérek. A tranzakcionalitás is – több formában is – jelen volt már korábban a pszichológiában.[219] Ilyen tranzakcionális nézetként tartjuk számon például Lewin mezőelméletét[220] (magyarul: 1972), Vigotszkij (1960/1971) fejlődésteóriáját,[221] Gibson (1979) észleléselméletét,[222] Barker (1968, 1987) viselkedéskörnyezet[223] koncepcióját.

A környezetpszichológiai tranzakcionális megközelítés alapja – akárcsak az interakciós nézetek esetében – ugyancsak az ember–környezet rendszer. Ám a tranzakcionalista vélekedés szerint e rendszer tényezői nem pusztán kölcsönhatásban (interakcióban) vannak, hanem az embert és a környezetét egymástól szét nem választható, egymást kölcsönösen folyamatosan definiáló, azaz tranzakcióban álló aspektusoknak kell tekinteni (Altman & Rogoff, 1987; vö. Dúll, 2009a). Ez a környezetpszichológiai kontextus lényege. A tranzakció humán és fizikai összetevőin (szociofizikai komponensek) lényegi dimenziója az idő[224] is, a rendszer inherens része az állandóság és a változás, és ezek ritmusa, üteme. A tranzakcionális vizsgálatokban és projektekben a rendszer aktuális állapotának részletes feltérképezésén túl fontos vonulat a változás–stabilitás mintázatának feltárása a bekövetkező események kontextusában (Stokols & Shumaker, 1981; Clitheroe, Stokols, & Zmuidzinas, 1998).

A környezetpszichológia második szakaszában a környezetpszichológusok számos kutatást folytattak a tranzakcionális szemlélet igazolására. Ezeket a vizsgálatokat elsősorban olyan szociofizikai környezetekben végezték, amelyekkel az ember szoros érzelmi kapcsolatot ápol. Ilyenek a lakókörnyezeteink, azaz otthonok (Werner, Altman, & Oxley, 1985; Oxley, Haggard, Werner, & Altman, 1986; Werner, 1987a, 1987b; Altman, Brown, Staples, & Werner, 1992). A hazai környezetpszichológia kezdetét jelentő kontextuális–tranzakcionális vizsgálatok (Dúll,

---

a darabkákat, amikor újra találkozunk. Idegenekké válunk, akiknek elölről kell kezdeniük egymás megismerését" (Dunbar, 2006. 152–153).

[219] A tranzakcionalitás ebben az időben más társadalomtudományokban is megjelent. A fentebb már tárgyalt modern anyagikultúra–kutatásban például Woodward (2007. 3). úgy fogalmazza ezt meg, hogy „a környezet részét képező, látszólag élettelen dolgok hogyan hatnak az emberekre, illetve az emberek hogyan hatnak rájuk". Berta (2008. 36) szavaival: „a dolgokkal kialakított interakcióink kontextusában, a tárgyhasználat interaktív médiuma segítségével hogyan hozzuk létre és definiáljuk önmagunkat, miként konstruálunk és jelenítünk meg (materializálunk), illetve manipulálunk identitásokat, társadalmi határokat és viszonyokat". Összességében ez „az élő és élettelen világok közötti kölcsönhatás" (Attfield, 2000. 1).

[220] Kurt Lewin (1972) – alaklélektanhoz közelálló – elmélete szerint a környezet és a személyiség együtt határozza meg ez emberek viselkedését. Az összefüggést egy ún. viselkedésegyenlettel B=f(P,E) írta le (B=viselkedés), (P=személyiség), (E=környezet). A személyiség és a környezet (elsősorban a pszichológiai környezetről van szó) tehát interakcióban áll. Az egyén egy mezőben (élettér) viselkedik. A mezőt Lewin topológiai és hodológiai fogalmakkal egyaránt jellemezte. Csoportkutatásai is meghatározóak a pszichológiában, és akciókutatással is foglalkozott, vagyis valós társadalmi problémák (pl. étkezési szokások megváltoztatása) megoldásának lehetőségeit is vizsgálta.

[221] Lev Szemjonovics Vigotszkij (1960/1971) szerint az emberi gondolkodás veleszületett alapját jelentő lelki jelenségekre épülnek rá a magasabb pszichikus funkciók, amelyek az ember–környezet interakciók során jönnek létre. A fejlődésben kitüntetett szerepű a jel (pl. egy tárgy megnevezése), amelyet mintegy közvetítő eszközként magunk és a megjegyzendő dolog közé illesztünk. Ezt részben a társaktól sajátítjuk el, részben közvetítjük feléjük. Az egyéni gondolkodás tehát nem „saját magán belül", belső kognitív folyamatában fejlődik, hanem az emberekkel folytatott kommunikációból válik belsővé (interiorizálódik). Vigotszkij munkatársai nagy hangsúlyt fektettek a tárgyi tevékenység feltárására is (lásd pl. Alekszej Nyikolajevics Leontyev (1977/1979) aktivitáselmélete – vö. Dúll, 1987, 1990).

[222] James J. Gibson (1979) pszichológiai ökológiai észleléselméletét fentebb (II.2 fejezet) már bemutattam.

[223] Roger G. Barker ökológiai pszichológiáját fentebb (II.2 fejezet) már tárgyaltam.

[224] Az idő szerepéről az építészetben és az urbanisztikában már Kevin Lynch (1972) is alapos elemzést ír a Milyen idő ez a tér? (*What time is this place?*) című művében.

1994, 1996b, 1996c, 1998, 2002c, 2002d, 2009a, 2012a) ugyancsak otthoni környezet témában zajlottak a 90-es évek közepétől.[225] Később a kiterjedt empirikus és elméleti munka nyomán a tranzakcionális elvek kevésbé szoros ember–környezet viszonylatokra is értelmezhetővé váltak, például munkahelyekre (Sundstrøm, 1987, 1993; Gonzalez, Fernandez, & Cameselle, 1997), iskolákra (Rivlin & Weinstein, 1984; Gump, 1987), egészségügyi intézményekre (Ulrich, Quan,

[225] Mint arra a II.11. fejezetben utaltam, saját, az itthoni környezetpszichológia kibontakozását elindító vizsgálataim alapja az a hiányérzet volt, hogy a mindennapi élet pszichológiai folyamatait világszerte alig kutatta valaki, az ilyen tevékenységek környezeti–tárgyi kontextusa pedig az itthoni pszichológiában gyakorlatilag teljesen hiányzott. A közismert történetemlékezési kutatásokban (pl. Bartlett, 1932/1985) bemutatott strukturált történetek felidézésekor – a nyilvánvaló „objektív" szerkezet ellenére – a személyek történetsémájuk alapján torzítják, kiegészítik, azaz szervezik az anyagot. A történetemlékezés cselekvésközpontú elméletei (Lichtenstein & Brewer, 1980; Black, Galambos, & Read, 1984/1988; Pléh, 1986) szerint a történetek felidézése során bekövetkező szubjektív szerveződést a cselekvés is közvetíti: az elmesélt vagy látott történeteket ugyanazzal a tudással értjük meg, amelyeket az emberek tényleges viselkedésének megértésére használunk. Korai vizsgálataim (Dúll & Gavallér, 1985, 1986; Dúll, 1987, 1990) alapvető háttérfeltételezése az volt, hogy a valódi környezeti kontextusukban zajló mindennapi tárgyi cselekvésekre való emlékezésben az akkor már jól ismert történetszerveződési sémákhoz hasonló szerveződési elvek mutathatók ki, csak ezek a szerveződési elvek nemcsak mentális, hanem a konkrét környezeti helyzet alapján is szerveződnek. Célom tehát eleinte a környezeti kontextus mentális reprezentációban játszott szervező szerepének igazolása volt. A vizsgálatok módszere az volt, hogy a vizsgálati személyeknek látszólag véletlen sorrendű, „zavaros" (valójában a vizsgálatok céljainak megfelelően gondosan kialakított látens szerkezetű) hétköznapi cselekvéssorokról szóló filmeket/diasorokat vetítettem, abban a tárgyi környezetben, ahol a film készült. A legfontosabb eredmények szerint lezajlott a szemantikus facilitáció (kategorizáció a cselekvés-környezet kontextus mentén), azaz egy előzetes séma szerinti sorrend-helyreállítás mutatkozott. Vagyis a tárgyakkal történő, összetett, hétköznapi cselekvéssorokra való emlékezést nem annyira a bemutatás logikája, mint inkább a környezetbe illeszkedő cselekvéslogika szervezi a következő három tényező viszonyrendszere mentén (fontossági sorrendben): a cselekvés (1) környezete, (2) tárgya (ez a két tényező nem különült el szignifikánsan), és (3) motoros komponense (mozdulat). A cselekvés környezetét egészen finoman differenciálták a személyek, a tárgyaknak inkább az eredetitől való határozott eltérései hívták fel magukra a figyelmet, míg a testtartás (mozdulatok) tekintetében legnehezebben azonosították a funkcionálisan rokon pozíciókat. Összegezve: az összefoglalt „kísérletekben (összesen 149 vizsgálati személlyel) szisztematikusan vizsgáltam meg az összetett, hétköznapi, tárgyakkal történő cselekvésekről való tudás belső rendjét, általános szerveződési jelenségeit. Következtetésként levonhatjuk, hogy implicit összefüggésű, hétköznapi, tárgyakkal történő cselekvéssorok felidézésekor kimutatható szerveződési jelenségek (pl. erős tendencia az explicit cselekvéslogika helyreállítására, torzítások, kiegészítések megjelenése) arra utalnak, hogy a felidézési folyamatban a személyek jól szervezett kognitív reprezentációra, jelentésre támaszkodtak. A rejtett összefüggésű cselekvéssorok felidézésekor a sorrendi szerveződés mellett (vagy inkább annak közvetítőjeként) megjelenő erős idői-téri szubjektív organizáció a reprezentáció sémaszerű természetére utal. Részben ezzel függ össze, hogy a cselekvéssorok alapegységeinek felismerésében és felidézésében (mind rejtett, mind explicit cselekvéslogika esetén) epizód- és történetszerű szerveződés volt kimutatható. A hétköznapi cselekvések reprezentációjának (jelentésének) feltételezett összetevői közül az észlelő számára a legkönnyebben hozzáférhetőnek a cselekvés „fizikai helyzetelemei" (tárgya és környezete) bizonyultak. A harmadik tényező, a testtartás azonosításában nagyfokú bizonytalanság mutatkozott. A hétköznapi cselekvések kognitív reprezentációjának jelentése több dinamikus aspektus mentén szerveződik: a korábban már említett szekvenciális, illetve történetszerű (vertikális, hierarchikus) szerveződési dimenziókon kívül kimutathatók voltak horizontális, „szélességi" (terjedelmi) szűrésre utaló jelenségek, és megjelentek a koherenciateremtő kognitív kiegészítési mechanizmusok is" (Dúll, 2012a. 548–549).

Ezekből a vizsgálatokból logikusan következett a már ténylegesen környezetpszichológiai kérdésfeltevés, amelyben nemcsak a mindennapi aktivitásokat vizsgáltam meg környezetpszichológiai szempontból, hanem azok szociofizikai kontextusát, az otthont is. Alapkutatásaim általános célja az volt, hogy az otthoni elsődleges territórium és rendszeres használója közötti érzelmi és viselkedéses kölcsönkapcsolatot tranzakcionális szempontból környezetpszichológiai elemzés alá vessem. A vizsgálat alapfeltevése szerint a mindennapi otthoni tevékenységek (pl. ételkészítés) részben automatikus, „környezetileg nem tudatos" folyamata tükrözi a lakó és az otthona viselkedéses-érzelmi kapcsolatát, az ún. lakó–otthon összeillést (Dúll, 1998), vagyis a személy–környezet megfelelés mechanizmusait: a kognitív, érzelmi és viselkedési kongruenciákat az otthon és lakója között. A vizsgálatokban a mindennapi cselekvések közül a főzés-ételkészítés (videóra rögzített) menetét elemeztem különböző dimenziók mentén, eltérő otthonokban (kollégium, felnőtt otthonok, hagyományos és lakásotthon típusú idősotthon) olyan vizsgálati személyekkel, akik saját otthonukhoz különböző módon kötődtek. Az eredmények szerint az összes vizsgált otthonkörnyezetben (1) rendszeresen megbízhatónak mutatkoztak a módszerek, (2) elemezhető volt a lakó–otthon összeillés, és (3) igazolódott, hogy a viselkedés–környezet kölcsönhatás leírására találhatók általános, tranzakcionális természetű kategóriák, amelyek lényegüket tekintve szociofizikai természetűek, vagyis egyszerre foglalják magukba a környezet fizikai sajátosságait és az emberi aktivitás jellemzőit (Dúll, 1995, 2002c, 2002d, 2009a).

dc_1358_16

Zimring, & Joseph, 2004), börtönökre (Toch, 1992; Wener, 2012), környékre (Oxley, Haggard, Werner, & Altman, 1986), városokra (Bonnes, Mannetti, Secchiaroli, & Tanucci, 1990), természeti helyekre (Schultz, 2002), az internetre (Stokols & Montero, 2002), a virtuális környezetekre (Belingard & Péruch, 2000), és így tovább. Az ezredfordulóra a tranzakcionalitás a környezetpszichológiában általános, az ember–környezet viszony leírására szolgáló elvvé alakult. A tranzakcionalitás elve legalább két módon, két konstruktum segítségével operacionalizálható a környezetpszichológiában. Az egyik a személy–környezet összeillés, a másik az ember–környezet viszony dinamikus aspektusa, a helykötődés.

II.14.1. Személy–környezet összeillés

A viselkedés és a tárgyi környezet kölcsönkapcsolatára vonatkozóan fontos a kongruencia vagy összeillés (fit) fogalma. Az ember és szociofizikai környezete folyamatos kontextuális kölcsönhatásában (tranzakciójában) alakul ki a személy-környezet összeillés (*person–environment fit*, PEF – Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970e), amely a környezet jellemzőinek (kényszerek, lehetőségek) összhangba kerülése, kongruenciája a személyes szükségletekkel és választásokkal. Az „összhangba kerülés" igazi tranzakcionális folyamat.

A környezetpszichológiában számos elképzelés, kongruencia–konstruktum született a személy-környezet kölcsönkapcsolat/összeillés leírására. Korai változatnak és előzménynek tekintjük a II.2 fejezetben bemutatott barkeri öko-viselkedéstudomány „környezet–viselkedés szinomorfia" (Barker, 1961) és viselkedés–környezet kongruencia (Wicker, 1972) fogalmait.

Párhuzamos koncepcióként kezeljük például Kaplan (1983) személy–környezet kompatibilitás elméletét, Wapner (1987, 1990; Wapner & Craig-Bray, 1992) rendszerorientált környezet-pszichológiáját, Michelson (1987) ember–környezet kongruencia teóriáját, és Stokols (1981, 1987, 1988) kontextuális elméletét. A személy–környezet összeillés fogalom nem egységes, mind összetételével, mind formáival számos tanulmány foglalkozik a környezetpszichológia kialkulásától kezdve (Alexander, 1970. Studer, 1970; Studer, & van Vliet, 1987).

A személy–környezet összeillés első közelítésben a viselkedések és specifikus környezetek kölcsönkapcsolataként fogható fel: helyek/tárgyak kölcsönhatása a viselkedéssel. A személy-környezet összeillés ilyen általános értelmezése elsősorban elméleti, a hely és használója kölcsön-kapcsolatának leírására szolgál és ily módon nincs gyakorlati jelentősége, hogy milyen ez a megfelelés, nincs szerepe a kapcsolat optimalizációjának (vö. Stokols & Shumaker, 1981; Wapner & Craig-Bray, 1992). A környezetpszichológiai megközelítésben gyakorlati relevanciája miatt fontosabb értelmezés, amikor a környezet és a használó interakciója során kialakuló illeszkedést vagy annak hiányát keressük. Ebben az esetben a színtér és az ember pszichológiai folyamatai közötti megfelelés tudatos és/vagy nem tudatos optimalizációja kulcsfontosságú. A terminus abban az értelemben is kettős jelentésű (lásd erről pl. Dúll, 1995, 2002c, 2002d), hogy egyszerre jelenti (1) a tárgyi környezet jellemzőinek és a használó szükségleteinek, tudásának, viselkedésének „egybevágását", illeszkedését, és (2) a forma és funkció közötti összeillést. A túl kevés vagy túl sok viselkedési kényszert beépítő tárgyak/környezetek unalmasak vagy épp frusztrálóak lehetnek, így negatív érzelmek alakulhatnak ki irányukban, elkerüléshez vagy viselkedési devianciákhoz (pl. rongálás) vezethetnek. Az egy funkción belül optimálisan rugalmasan többféle felhasználási lehetőséggel bíró, ám kongruens tárgyak (pl. többféle munkafázisnak megfelelően átalakítható, ám minden átalakítás után kényelmes elhelyezkedést lehetővé tevő szék) vagy környezetek (a játszótér délelőtt a kisgyerekeké, délután a kamaszoké, egész nap kényelmes pihenőtér a nyugdíjasoknak) pozitív, „megtartó" (karbantartó) viselkedéseket eredményezhetnek,

dc_1358_16

és elégedettség érzést válthatnak ki. Ily módon összefüggésben van a pszichológiai jólléttel (Carp & Carp, 1984) is (lásd IV.7 fejezet). Ebben az értelemben a személy és a környezet megfelelése, konzisztenciája jóllét- vagy tágan értelmezett egészségkoncepcióként is felfogható (vö. Kahana, Lovegreen, Kahana, & Kahana, 2003; Vischer & Wifi, 2016).

Edwards (1996) nyomán Choi (2004) elkülöníti a környezeti kínálat–értékek összeillést *(supplies–values fit)* és a környezeti követelmények–képességek összeillést *(demands–abilities fit).* A kínálat–értékek összeillés esetében „a személy és a környezet alapvetően hasonló jellemzőkkel bír az értékek vagy célok tekintetében" (Choi, 2004. 533) (vö. Muchinsky & Monahan, 1987), a követelmények–képességek összeillés pedig azt jelenti, hogy (az előzővel komplementer módon) az embereknek megvannak a készségeik, tudásuk és egyéb forrásaik, amelyeket a környezetük követel (Edwards, 1996). Choi (2004) menedzsmenthallgatókkal és oktatóikkal végzett longitudinális vizsgálatában azt az eredményt kapta, hogy a személy–környezet összeillés és a kreativitás összefüggtek, de magát a kreatív viselkedést elsősorban a személy jellemzői (pl. kreatív képességek) jósolták be, míg az elégedettséget a környezeti jellemzők (pl. a szervezet kreatív légköre) befolyásolták. A vizsgálat eredményei a személy–környezet összeillés molekuláris felfogásába illeszthetők. Egy, elsősorban munkahelyi beválást vizsgáló tanulmányok elemzése alapján megformálódott megközelítés (Edwards, Cable, Williamson, Schurer Lambert, & Shipp, 2006) szerint – annak ellenére, hogy a fogalmat általában egységesként kezeljük – a személy–környezet összeillés értelmezésének három formája lelhető fel: (1) atomisztikus: ez a személy-környezet összeillés redukcionalista álláspontja, amelyben a személyt és környezetét elkülönült entitásként közelítik meg a szerzők (pl. Cable & Judge, 1996) (2) molekuláris (pl. Rice, McFarlin, & Bennett, 1989), amely a személy és a környezet észlelt összehasonlítására fókuszál, és (3) moláris (Cable & DeRue, 2002), amely holisztikus, rendszerelvű fogalomként leginkább fedi a jelen értekezésben is használt értelmezést: a személy és környezet észlelt hasonlósága, összeillése, összeegyezősége a lényeges. Edwards és munkatársai (2006) kimutatják, hogy a háromféle összeillés-konstruktum nem cserélhető fel, nem váltják ki egymást, például a moláris megközelítésben a személy–környezet összeillés erős pozitív összefüggést mutat affektív tényezőkkel (vö. Brandstätter, 1994), például a helykötődéssel, a helydependenciával és a helyidentitással (Tsaur, Liang, & Weng, 2014), míg a másik két nézőpont alapján történő vizsgálatokban nem. Mindennek jelentős elméleti, kutatási és gyakorlati következményei vannak, azonban a téma további kifejtése meghaladja a jelen értekezés kereteit. Amikor a jelen munkában a személy–környezet összeillésről beszélek, minden esetben a rendszerszemléletű, tranzakcionális konstruktumot értem a fogalom alatt. Tranzakcionális értelemben használva a személy–környezet összeillés terminust, elfogadom és saját munkáimban előzményként kezelem azokat a kutatási eredményeket, amelyek összefüggést mutatnak ki a személy–környezet összeillés és az affektív tényezők (pl. a helykötődés) és a jóllét között. Ez a később bemutatásra kerülő empirikus munkáim (III., IV. és V. fejezet) egyik alapvető háttérfeltételezése is.

Ember–környezet tranzakció: az affektusok előtérbe kerülése

Az interakcionalista kutatások egyik hozadéka lett az a felismerés az 1990-es években, az immár biztos lábakon álló környezetpszichológia második szakaszában, hogy az interakciónak, amelyben egyenrangú félként vesz rész a humán ágens és a környezet, lényegi jellemzője az ember és kontextus affektív, spirituális (Stokols, 1990) relációja. A főáramú pszichológusok is viszonylag

egyetértenek abban, hogy a spiritualitás[226] az emberi természet velejárója (Roehlkepartain, Benson, Ebstyne King, & Wagener, 2005), egyfajta „alapszükséglet", legalábbis abban az értelemben, hogy vágyakozást, igényt jelent az élet „végső kérdéseinek, problémáinak megértésére, megoldására […]: így önmagunk legbelső voltának, lényegének, működésének, értelmének, a rajtunk kívüli világ működése lényegének, valamint az előzőek alapvető kapcsolatának megismerésére hajt bennünket" (Süle, 1997. 15). A spirituális intelligencia segíti a belső szellemi élet és a külvilág impulzusainak integrálását (Vaughan, 2002).

Környezetpszichológiai szempontból nézve a spiritualitás leírásai „(különböző mértékben misztikusan) utalnak ugyan a külvilágra, de a főáramú pszichológia hagyományaihoz híven inkább a ›belvilág‹ folyamataira összpontosítanak" (Dúll, 2010a. 228), pedig – mint a jelen értekezésben már többször említettem – a fizikai környezet nemcsak külső, személytelen, élettelen konténer, amiben az emberi élet zajlik, hanem olyan szociofizikai kontextus, amely az életfolyamatok szimbolikus és affektív minőségeinek alakításában kitüntetett szerepet játszik.[227] Stokols (1990) szerint az ember–környezet kapcsolat/tranzakció spirituális megközelítése a környezetpszichológia második szakaszára jellemző. A spiritualitás – ami sok tekintetben a fenomenológiai és a pszichodinamikus hagyományokra vezethető vissza – részletes tárgyalása meghaladja az értekezés kereteit, abból a szempontból viszont fontos számunkra, hogy „a fogalom pszichológiai lényege a bel- és a külvilág sajátos integrációja" (Dúll, 2010a. 228). Ez könnyedén vezet át bennünket a helykötődés és a helyidentitás terminusok megértéséhez, amelyek – a személy–környezet összeilléshez hasonlóan – ténylegesen tranzakcionális fogalmaknak tekinthetők.

II.14.2. Helyélmények, helykötődés, helyidentitás

A környezetpszichológiában csak lassan – és jórészt a humanisztikus földrajzzal (Tuan, 1974; Relph, 1976; Seamon, 1979; Buttimer & Seamon, 1980) való kapcsolata hatására –

---

[226] A spiritualitás fogalmát a jelen értekezésben Stokols (1990) eredeti értelmezése szerint az ember és környezete kapcsolatának egyik filozófiai leírásaként használom, ahogyan ez elterjedt a környezetpszichológiában. Más szempontból nem foglalkozom a spiritualizmussal, sem önmagában, sem pl. a vallásossággal (p. Roehlkepartain, Benson, Ebstyne King, & Wagener, 2005), az egészséggel (pl. Thoresen, 1999; Utsey, Bolden, Williams, Lee, Lanier, & Newsome, 2007), vagy a pszichoterápiás hatással (pl. Richards, 1999) való kapcsolatával sem. Stokols leírása szerint a spiritualitás az ember és környezete affektív–szimbolikus tranzakciójának összefoglaló neve: a környezet–ember kapcsolatnak ez a filozófiai irányultságú felfogása „számos szempontból szemben áll az instrumentalista környezetszemlélettel. Először is, a spirituális irányultságú elemzések magára a szociofizikai környezetre irányulnak, azt nem eszköznek, hanem önmagában fontosnak tekintik, mint olyan kontextust, amelyben megvalósulhatnak az alapvető humán értékek, és az ember szellemisége kiteljesedhet. A színtereket nem pusztán abból a célból tervezik, hogy a mindennapi tevékenységek gördülékeny lefolyását biztosítsák, hanem azért is, hogy olyan tereket alakítsanak ki, amelyben az emberek szimbolikus értékei és affektív minőségei megnyilvánulhatnak. A környezetek átfogó minősége nem csak a fizikai kényelem, a biztonság és a teljesítmény kritériumai szerint mérhető, hanem ugyanígy az általuk hordozott pszichológiai és szociokulturális jelentések gazdaságával is. Mi több, a környezet és viselkedés kapcsolat spirituális nézete szerint a környezeti problémákra nem elsősorban sztenderdizált, technikai megoldásokat kell kidolgozni; sokkal nagyobb értéke van a személyre/közösségre szabott tervezési stratégiáknak, amelyek képesek érvényre juttatni az adott használócsoport egyedi szükségleteit és identitását" (Stokols, 1990. 642). A spiritualitás fogalma a 90-es éve vége óta a környezetpszichológiában eredeti jelentéséhez „visszaközeledve" is használatos. Ebben az értelemben gyakran vizsgálják a környezetpszichológiában például a természettel való spirituális kapcsolatot (pl. Fredrickson & Anderson, 1999; Kamitsis & Francis, 2013).

[227] A környezetpszichológiában is markáns elméleti irányzatot jelentenek a helyelméletek, amelyek sok ponton mutatnak rokonságot az építészeti helyelméletekkel. Az építészetelméleti és környezetpszichológiai helyfogalmak és helyelméletek részletes összehasonlítása – bár nagyon izgalmas téma – meghaladja a jelen értekezés kereteit. Mindösszesen annyit emelek ki ebből a hatalmas témából, hogy a környezetpszichológiában a fizikai környezeteket egészen addig földrajzi térnek tekintjük, amíg bármiféle konkrét vagy szimbolikus emberi „használat" során nem nyernek pszichológiai – a fenti értelemben spirituális – jelentést (lásd Dúll, 2004b, 2009a, 2010a, 2012a; Dúll & Dósa, 2005; Dúll & Urbán, 1997). A hely tehát lélektanilag interpretált tér. A tér/hely (*space/place*) problematikát a környezetpszichológiában legátfogóbban Canter (1977, 1984, 1988, 1990, 1991) fejtette ki (lásd még Patterson & Williams, 2005).

körvonalazódott annak vizsgálata, hogy az ember érzelmi szálakat fejleszt ki, tart fenn és fejez ki az általa használt – akár elképzelt vagy mitikus (Mazumdar & Mazumdar, 1993, 2004; Mazumdar, 2005) – terekkel, tárgyakkal kapcsolatban (vö. Russell & Snodgrass, 1987; Amedeo, 1993/1998; Dúll & Urbán, 1997; Manzo, 2003, 2005). A vegytisztán kognitív szemléletű környezetpszichológiai elképzelések számos, ekkoriban az érdeklődés homlokterébe kerülő téma – például a környezetélmény (Little, 1976), a városélmény (*urban experience*, Ittelson, 1978), a természetélmény (*nature experience*, Kaplan & Kaplan, 1989; Hartig & Evans, 1993/1998), a „lakóhelyélmény" (*residential experience*, Korosec-Serfaty, 1985; Saegert, 1985; Giuliani & Feldman, 1993; Sixsmith, 1995; vö. Dúll, 1995, 2009a, illetve legújabban az internet, a web, a virtuális terek felhasználói élménye, lásd pl. Hohl, 2009; Kiss, 2015) és így tovább – magyarázatára inadekvátnak bizonyultak.

A környezetpszichológiai és dizájnelméleti vizsgálatok eredményei már nagyon régen egyértelművé tették, hogy az ember érzelmileg is viszonyul a helyekhez[228] (Russell & Mehrabian, 1978; Russell & Pratt, 1980; Russell & Snodgrass, 1987; Russell, 1992) és a tárgyakhoz (Forty, 1986; Norman, 2002, 2004; Dúll 2003a, 2004a). A kognitív orientációjú környezetészlelés és környezetkogníció vizsgálatokból kiderült, hogy a körülvevő tér észlelése és az abban való tájékozódás gyakorlatilag soha nem független a helyen átélt vagy nem tudatosuló affektív folyamatoktól (Holahan 1982c/1998; Evans & Gärling, 1991), és fordítva, a mentális térreprezentációk, a kognitív/mentális térképek személyesek, tükrözik az adott helyről (és a körülvevő világról) a személyben kialakult tudást, tapasztalatot, élményeket. Összességében, a környezetkogníció egyik „pszichológiai funkciója, hogy keretet adjon a személyes identitás érzésének megszervezéséhez (Proshansky, 1978). Emlékeink, nézeteink, és ábrándjaink a világról alkotott kognitív képünk alapján szerveződnek. A mentális térképek a jelenben történő tevékenységek szervezését is segítik, és a világról való ismeretek jövőbeli megszerzésének kereteit is adják. Lynch [1960] hozzáteszi, hogy a kognitív térképek ezen fontos szervező szerepe hozzásegít az egyén érzelmi biztonságérzésének kialakulásához. Downs és Stea (1973b) szerint a ›helyérzék‹ alapvetően járul hozzá azon képességünkhöz, hogy életünket rendezett és egészleges módon fogjuk fel" (Holahan, 1982c/1998. 60 – beszúrás DA).

Az evolúciós alapokon működő preferenciákról, az érzelmi értékelésről a jelen értekezés korábbi, II.8 fejezetében már volt szó. Ezek mellett az embert jellemzi a helydependencia is, ami a bizonyos célok és aktivitásszükségletek összességét kielégítő helyekhez, helytípusokhoz való ragaszkodás (Stokols & Shumaker, 1981), például „mindegy, hogy hova megyünk, csak hegyet mászni lehessen". A környezetpszichológia második szakaszának véleményem szerint legfontosabb két (összefüggő) kulcsfogalma a helykötődés és a helyidentitás. Ezek a tranzakcionálissá fejlődő fogalmak fontosak lesznek mindhárom, az értekezésben bemutatott vizsgálatban (III., IV., és V. fejezet) is.

Helykötődés (place attachment)[229]

„Az emberi élet mindig kiemelkedő fontosságú cselekmények középpontjához kötődik [...], településhez, a város főteréhez [...] egy intézményhez, [...] egy házhoz" (Norberg-Schulz, 1985. 20).

---

[228] A helykötődés és a helyidentitás környezetpszichológiájáról másutt (Dúll, 1996a, 2002d, 2009a, 2015b, 2015c; Horvát, Dúll, & László, 2006; 2011) többször írtunk (). Itt az értekezés témája – az építészet és a környezetpszichológia lehetséges kapcsolódása – szempontjából legfontosabb gondolatokat, eredményeket foglalom össze.

[229] A témát számos egyéb helyen részletesen tárgyaltam (Dúll, 1998, 2002a, 2002d, 2009a, 2010a, 2012a, 2015c), itt azokat a szempontokat említem meg, amelyek az értekezésben bemutatott empirikus vizsgálatokat (III., IV. és V. fejezet) mintegy előhangolják.

A fenomenológiai orientáltságú humán geográfia (Tuan, 1974; Relph, 1976 – lásd II.7.1 fejezet) „központi ontológiai alapvetése, hogy az emberek és a világaik szervesen összefonódnak" (Seamon, 2014. 11). A környezet- és építészetpszichológiai helyelmélettel (Canter, 1977) egybehangzóan azt hangsúlyozták, hogy a földrajzi tér (*geographical space*) hosszú távú használatának folyamatában kialakul az ember involválódása a térbe, és létrejön a helyélmény (*experience of place*).[230] Ez a fogalom a helykötődés környezetpszichológiai fogalmának egyik közvetlen előzménye.[231] A szigorúan környezetpszichológiai értelemben vett helykötődés tartalma ma is hordozza ezt a fenomenológiai irányultságot. Azonban – szemben a fenomenológusokkal, akik szerint a helykötődés lényege nem közelíthető meg méréssel, empirikus vizsgálatokkal,[232] a környezetpszichológusok többsége operacionalizálhatónak és mérhetőnek tekinti a helykötődést (Low & Altman, 1992; Dúll, 1998; Hidalgo & Hernández, 2001; Brown, Perkins, & Brown, 2003; Korpela, Ylén, Tyrväinen, & Silvennoinen, 2009; Raymond, Brown, & Weber, 2010; Carrus, Scopelliti, Fornara, Bonnes, & Bonaiuto, 2014; Williams, 2014).

Ahogy fentebb, a II.14 fejezetben említettem, már a környezetpszichológia első szakaszában – az instrumentális környezetviszonyulással való fokozatos leszámolással párhuzamosan – is egyre több adat és megfigyelés utalt arra, hogy az ember nemcsak a többi ember, a társak felé viseltet affektív viszonyulással, hanem fizikai környezete és tárgyai felé is. Ezek az affektív viszonyulások lehetnek aktuális és hosszú távú érzelmek (Amedeo, 1993/1998), preferenciák, attitűdök (Dúll, 2009c). A helyek és a tárgyak szerepet játszhatnak a helyzetértékelésben, a hangulatokban,[233] illetve gyakorlatilag minden pszichés működésben (Dúll, 2009a), és ami a jelen értekezésben a legfontosabb, kötődés[234] (*attachment*) alakulhat ki ezekhez. Számos kutatás igazolta, hogy azokkal

---

[230] A 70-es évek közepétől a humán geográfusok sokat foglalkoztak a „gyökértelenséggel" (*rootedlessness*) és a „helynélküliséggel" (*placelessness*) is, amelyek a földrajzi terek elhagyásának – vagy az ezekhez való kapcsolódás képtelenségének – élményének lélektani kifejeződései (vö. –talan, –telen identitás, Kántor, 2011).

[231] A megközelítés előzményének tekinthető a szent helyek antropológiája/filozófiája (Eliade, 1957/1996), a humán territorialitás – lásd Dúll (2002d, 2009a, 2010a, 2012a), valamint Bowlby (1969) és Ainsworth (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978) jól ismert humán kötődés tanulmányai (lásd Cole & Cole, 2005/2006). A szent helyek téma a környezetpszichológiában fontos (Mazumdar & Mazumdar, 1993, 1997a), ideértve a környezetpszichológiai szakralitást (Dúll, 2010a, 2012a) is. A szociokulturális helykötődés környezetei gyakran vallásilag megalapozottak vagy spirituális jellegűek, ugyanis a szent hely maga a tulajdonságai által is inspirálja a spiritualitást, közösségi létet, nyugalmat, vallásos áhítatot stb., illetve az ilyen helyeken a helykötődés nem csak a környezet jellemzői által alakul ki, hanem az azzal tranzakcióban zajló vallásos szocializáció (Mazumdar & Mazumdar, 1997a) folyamata által is.

[232] A fenomenológusok szerint a jelenség természete miatt „nem lehet egyértelműen azonosítani és és mérni valamekkora mértékű helykötődést és aztán megnézni az összefüggését például ún. bejósló faktorokkal, mint az életkor, társadalmi státusz, fizikai vonások, ott töltött idő, és így tovább" (Seamon, 2014. 12), mert a helykötődés „kölcsönkapcsolatban van a hely többi aspektusával, például földrajzi és kulturális jellemzőivel, az ember adott helyhez gyökerezettségével, a személyes és társas bevonódottsággal, életminőséggel, környezetesztétikával, a hellyel kapcsolatos egyéni és csoportos azonosulással, és így tovább" (Seamon, 2014. 12).

[233] Hangulat, érzelem és egyéb affektív folyamatok elkülönítését és egymáshoz való viszonyát áttekinti pl. Urbán & Dúll (2007), Bányai (2013b).

[234] A humán kötődés és a helykötődés viszonya rendkívül izgalmas. A humán kötődés elmélete az emberek közötti speciális viszonyra (kötődés, *attachment*), kapcsolatra összepontosít (áttekinti pl. Cole & Cole, 2005/2006). Az elmélet alapfeltevése, hogy egy veleszületett pszichológiai rendszer szabályozza a közelséget a „kötődésszeméllyel", aki az egyén számára a külvilág fenyegetéseivel szemben biztonságot és komfortot biztosít és facilitálja a fejlődését (vö. Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978; Bowlby, 1969). A helykötődés konstruktum konstrukciós validitása nagyon magas, vagyis logikailag jól rokonítható a humán kötődéssel. Azonban a környezetpszichológiai helykötődés tanulmányok gyakorlatilag a klasszikus szülő–gyerek kötődés vizsgálati paradigmától teljesen elválva folytak és folynak ma is (Dúll, 2002a; Scannell & Gifford, 2014). Saját, állami gondoskodási intézményben folytatott vizsgálataink (Szabó & Dúll, 2007) például nem igazoltak erős összefüggést az állami gondoskodásban élő gyerekek humán kötődési és a helykötődési jellemzőit illetően, vagyis az eredmények nem támasztották alá a feltételezett általános kötődésdeficit létét.

a helyekkel, ahol hosszabb időt tölt a használó, és ez alatt az idő alatt jelentős, szükségleteit[235] kielégítő élményeket él át, helykötődés (*place attachment,* Gerson, Steuve, & Fischer, 1977; Hummon, 1992; Giuliani & Feldman, 1993; Scannell & Gifford, 2010, 2014) alakul ki, ami a hosszan használt tulajdontárgyakra is igaz (tulajdonhoz kötődés, Belk, 1992 – lásd még V.1.1 fejezet).[236] Mindez a tranzakcionális helyviszonyulások, például a helyidentitás (Proshansky, 1978; Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983; Dúll, 1996a) alapjául szolgál.

A környezetpszichológiai vizsgálatok nagyon korán igazolták, hogy (1) már a lokációval, tárggyal való kapcsolatba kerüléskor (sőt, gyakran előtte) lezajlik a terek, tárgyak azonnali, gyors értékelése a „kellemes–kellemetlen"/„veszélyes–veszélytelen" elemi, túlélést szolgáló bipoláris érzelmi dimenziók mentén (Kaplan, 1973a), és (2) mint erre a II.8 fejezetben (131. lábjegyzet) már utaltam – a territoriális viselkedés származékaként az emberekben mindössze 20–25 percnyi (akár passzív) helyhasználat után kifejlődik a helytulajdonlásélmény (Pastalan, 1970; Sommer, 1969, 1970). A

[235] A helyszükségletek alatt elsősorban azokat az elemi szükségleteket (Kaplan, 1973a) értjük, mint az aktivitásszükséglet (minden fizikai lokációban van szükséglet mozgásra vagy mozgásnélküliségre – a helyeket dimenzionáljuk a mozgásosság dimenzión), tájékozódásszükséglet (eligazodás igénye), értékelésszükséglet (a túlélés szempontjából kellemes–kellemetlen a hely) és a bejóslás szükséglete (igény arra, hogy kielégítő valószínűségi becsléseket tudjunk tenni megnyilvánulásaink következményeiről a környezetben). A térhez való viszonyunkat árnyaltabban igyekszik szétszálazni például Reiss (2004), aki 16 alapvető, intrinzik ember–tér kapcsolati motívumot ír le: 1/ hatalom (közvetett vagy közvetlen információ arról, hogy az adott térben ki és hogyan befolyásolhatja a többieket), 2/ kíváncsiság (mennyire kínál a tér lehetőséget tanulásra és fejlődésre), 3/ függetlenség (saját életvezetésünk kontrolljának lehetősége), 4/ státusz (társadalmi helyzet kommunikálása), 5/ társas érintkezés (a többiekkel zajló kapcsolatok szabályozásának lehetősége), 6/ bosszú (a helyek számos rossz dologra használhatók, megsemmisíthetők, rongálhatók), 7/ tisztelet (hagyomány, értékek), 8/ ideák, értékek (fontos viszonyulások kifejezése), 9/ fizikai mozgás, 10/ romantika, 11/ család, 12/ rend (az élet szervezése), 13/ táplálkozás, 14/ elfogadás (azonosulás egyéni és csoportkonvenciókkal), 15/ nyugalom, 16/ megtakarítás és befektetés (konkrét anyagi értékek).

[236] Már Pastalan (1970) is kifejti, hogy a territorialitás (lásd 131. lábjegyzet) lényege, hogy a használt terekkel kapcsolatban pszichológiai identifikáció zajlik le, ami a hely és az ottani tárgyak tulajdonlásának érzésében fejeződik ki. A helykötődés fogalma ennek nyomán eleinte abban az irányban is tágult, hogy nem kizárólag helyekre, földrajzi lokációkra vonatkozik, hanem – amennyiben ezek egy hely „tartozékai" – a konstruktumba tartozik a testrészekhez, kisállatokhoz, városokhoz, emberekhez, ruhákhoz, emlékekhez, stb. kötődés is (lásd V.1.1 fejezet). Ez azt jelenti, hogy a hely és annak tárgyai a használó identitásának részeivé válnak (Dúll, 1996a). Belk (1992) „választotta le" a tárgyakat a helyekről: szerinte bármely fenti hely- vagy tárgyi elem kezelhető úgy, mint pszichológiai értelemben vett fontos személyes (az én autóm, az én gyerekem) vagy kollektív tulajdon (a magyar Korona), és így ezek is a szelf részévé válhatnak oly módon, hogy stabilitás- és folytonosságérzést biztosítanak – vagyis segítenek megkonstruálni és megőrizni az identitást. A hely- és tárgykötődés magába foglalhatja azokat a viselkedéseket is, amelyek a kötődés tárgyát hozzáférhetővé teszik, illetve amelyek útján elkerülhető annak elvesztése. Belk hangsúlyozza, hogy a fenti értelemben, tágan kezelt tulajdonhoz kötődés negatív hatású is lehet: (1) ha túl erős, és emiatt gátolja a kapcsolatot a többi emberrel (ez igaz lehet akár egy túl intenzív szerelmi élményre, de akár a pénzhez való ragaszkodásra is) – erre már Baudrillard (1984/1987) is utalt pl. a fanatikus gyűjtő kapcsán, vagy (2) ha olyan extrém formát öltött, hogy a kötődés tárgyának elvesztése/sérülése esetén az identitás is fenyegetett. Ezekben az esetekben a tulajdontárgyak kontroll-jelentése túl erős. Csikszentmihalyi és Halton (1981/2011) fentebb már említett vizsgálatai szerint a fontos tárgyaknak (és helyeknek) mind az egyéni életrajzok, mind pedig a közös szociokulturális referenciakeret szempontjából szimbolikus–evokatív funkciója van – ez az egyik oka annak, hogy a használók kötődést fejlesztenek ki ezekhez. Jelentésük leírásakor általában utalás történik az idői dimenzióra (mikor és hogyan kerültek a birtoklóhoz, meddig maradhatnak nála stb.). Minél gazdagabb egy tárgy története (múlt–hangsúly), és minél többször használja a tulajdonos a tárgyat (jelen–hangsúly), annál fontosabb a számára és annál inkább elővételezi/tervezi további használatát (jövő–hangsúly). Belk (1988) szerint a tárgyak, amelyek ténylegesen vagy pszichológiailag a birtokunkban vannak, a környezet feletti kontrollt sugallják, erősítik az énfogalmat, növelik az önbizalmat, biztonságérzetet adnak, és lehetővé teszik, hogy identitásunkat magunk és mások számára kommunikáljuk. Ennek a funkcionális kötődésnek egyenes pszichológiai következménye lehet, hogy amennyiben az ember a jelenben elégedetlen az életével, akkor a vágyait–reményeit más helyre, más időbe helyezi át (Belk, 1991), és ebben (is) gyakran segítenek a tárgyak. A múlt felé irányulás – „a régi szép idők" iránti nosztalgia – esetén jutnak pszichológiailag nagy jelentőséghez az emlékek, emlékeztetők, amelyek mintegy megerősítik a múltbeli, dédelgetett ént. Ha a jövőorientáció dominál – pl. majdani házasság, gyerek, vagy egy jövőbeli hely/tárgy: ideális otthon, vagy autó –, akkor az egyes tárgyak áthelyezett jelentése a vágyott, ideális ént erősíti.

hosszú idejű (és főleg rutinszerű, vö. Dúll, 1994, 1998, 2009a, 2012a) térhasználat azzal jár, hogy az ember még inkább involválódik a térbe, még a nyilvános territóriumból is perszonalizációs és egyéb pszichológiai folyamatok kapcsán másodlagos (vagy akár elsődleges) territórium lesz. Mindezen folyamatok következménye a helykötődés kifejlődése (Tuan, 1974).

A kutatások ugyanakkor kimutatták, hogy a helyek nem azonos módon fontosak minden ember számára. Városi közegben például a helykötődés a társas interakciók mennyiségével együtt alacsonyabb, főleg azoknál a városlakóknál, akik magasabb autonómiával és önállósággal rendelkeztek. Ezzel szemben magasabb volt ebben a közegben azoknak, akik alacsonyabb iskolai végzettségűek vagy idősek voltak (Riger & Lavrakas, 1981). Az iskolai végzettséggel kapcsolatban találtak ennek ellentmondó adatot is, miszerint az iskolázottabb emberek büszkébben voltak a környékre, ahol laktak, és jobban sajnálták volna, ha el kellene költözniük onnan. A kutatók (Mesch & Manor, 1998) megjegyzik, hogy ez azzal is összefügghet, hogy az iskolázottabb emberek magasabb szocioökönómiai státuszúak. Ha nem a hellyel kapcsolatos büszkeséget, hanem ténylegesen a helykötődést és a hellyel való azonosulást nézzük, akkor az alacsonyabb iskolázottságúak mutatnak magasabb helykötődést (Lewicka, 2005). Az életkor természetesen szoros összefüggésben van a helyen töltött idővel, ami egyébként a helykötődés és a helyidentitás legmegbízhatóbb előrejelzője (Lewicka, 2005; Knez, 2005).

A 70-es évek végétől megindult a helykötődés konstruktum intenzív vizsgálata (vö. Altman & Low, 1992), de ebben az időszakban még nem körvonalazódott konszenzus sem a definíció, sem a mérőeljárások tekintetében. A helykötődés meghatározására gyakorlatilag minden teoretikus saját terminust[237] fejlesztett ki. A fogalom azóta mind elméleti, mind kutatási értelemben kiforrottabb, sőt, a konstruktum elmozdult a gyakorlati alkalmazás felé is (Manzo & Devine-Wright, 2014; Hernández, Hidalgo, & Ruiz, 2014).

Egy, az élettapasztalatokat hangsúlyozó környezetpszichológiai meghatározás szerint „a helyhez kötődés egy földrajzi lokációval kapcsolatos érzéskészlet, ami annak függvényében köti a személyt érzelmileg az adott helyhez, hogy az mennyire fontos számára az élmény- és tapasztalatszerzés[238] szempontjából" (Rubinstein & Parmelee, 1992. 139). Ez a megközelítés a helyélményből kiindulva határozza meg a helykötődést, tehát olyan tapasztalati folyamatként kezeli, amit az adott helyszín és az egyén együtt, kölcsönhatásban hoz létre.

---

[237] A helykötődés leírására számos (többé-kevésbé) szinonima használatos, például *topophilia* (Tuan, 1974); bensőségesség (*insidedness*, Rowles, 1983); helyérzék (*sense of place*, Buttimer, 1980); generikus helyfüggőség vagy helydependencia: az emberek azért „függenek" az adott környezettől, mert a hely(ek)nek bizonyos tulajdonságaik vannak (Riley, 1992); például hegyvidék, vízpart; földrajzi helydependencia (Stokols & Shumaker, 1981), ami adott, konkrét helyre vonatkozik. Bizonyos értelemben a helykötődés a most említetteknél némileg kisebb terjedelmű fogalom, és a szakirodalomban ezt hozzák leginkább kapcsolatba az ugyancsak ebben a fejezetben tárgyalt helyidentitással (Proshansky, 1978; Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983 – vö. Dúll, 1996a).

[238] A helyélmény, a helykötődés és a helyidentitás (mint a szelf egy, a fizikai környezettel összefüggésben kifejlődő és alakuló alstruktúrája) viszonyáról jelenleg nincs egyetértés a szakirodalomban (vö. Manzo, 2003). Az ezekhez kötődő személyes affektív élmények és a tér összefüggései azonban mindenképp párhuzamba állíthatók a személy-környezet illeszkedéssel (*person–environment fit*, lásd II.14.1 fejezet). Az emberek általában proaktív interakcióban (Rubinstein & Parmelee, 1992) állnak a környezettel: folyamatosan igyekeznek úgy megválasztani, (ki)alakítani helyeiket, tárgyaikat, hogy azok minél inkább lehetővé tegyék, sőt támogassák céljaik elérését. Ha azonban a személy kompetenciája csökken (például öregszik, megsérült vagy fogyatékkal él), a fizikai környezet objektív tulajdonságai erőteljesebben befolyásolják (segítik vagy gátolják) a viselkedést. Ez a befogadó vagy egyetemes tervezés egyik alapgondolata: a környezetet úgy kell kialakítani, hogy mindenki használhassa (inklúzió). A befogadó tervezésről lásd Szentpéteri (2010). A személy–környezet illeszkedés nagymértékben meghatározza, hogy helykötődés vagy hely-averzió alakul-e ki, és „a kötődés lehet erős vagy gyenge, pozitív vagy negatív, szűk-, széles vagy diffúz [tartományú]" (Rubinstein & Parmelee, 1992. 143 – beszúrás DA).

A helykötődés kialakulását az élményszerzés és a személyes tapasztalatokkal együtt (vagy még inkább ezeken keresztül) tehát számos társas, demográfiai (az életkort és az iskolázottságot fentebb említettem) és kulturális tényező is befolyásolja: a származási múlt, a hagyományok, a hely története (pl. tulajdonosváltozások, öröklés), a kollektív (vallási, spirituális vagy mitológiai stb.) hitek a helyre vonatkozóan, helytapasztalatok (mindennapi rutinok, zarándoklat, vallási és/vagy világi ünnepek, vö. Mazumdar & Mazumdar, 1993, 2004), narrációk a helyről (mesék, mondák, legendák, történelem, vö. Di Masso, Dixon, & Durrheim, 2014 ; Risbeth, 2014) vagy akár a hely elnevezése, vö. Nikitscher, 2014). A helykötődés – annak territoriális/biológiai és tapasztalati bázisán túl – kulturálisan is megalapozott (Riley, 1992): bizonyos típusú tájakhoz fűződő érzelmi szálaknak az adott (pl. hegyi vagy síksági) kultúrában hagyományai vannak és az emberek markáns reprezentációkkal rendelkeznek az adott kultúrához kötődő prototipikus és ideális tájakról – a mindennapi táj értelmezhető úgy is, mint kulturális termék. Így tehát szociokulturális irányultságú definíció is adható a helykötődésre: „a szimbolikus kapcsolat, amit az emberek [a hely használói] hoznak létre: kulturálisan formált emocionális/affektív jelentéseket alakítanak ki adott térre vagy földdarabra – ez adja az egyén/csoport számára a környezet megértésének és a helyhez való viszonyulásnak az alapját" (Low, 1992. 165 – beszúrás DA). Gender tekintetben ellentmondásosak az eredmények: számos tanulmány nem talált különbséget férfiak és nők helykötődése között (pl. Brown, Perkins, & Brown, 2003; Lewicka, 2005), míg mások arról számolnak be, hogy a nők jellemzően magasabb helykötődést fejeznek ki (Hidalgo & Hernández, 2001), amit azzal hoznak összefüggésbe, hogy a gyermekneveléssel és az otthon fenntartásával kapcsolatos hagyományos női szerepek inkább kötik a nőket a helyi terekhez (Tartaglia & Rollero, 2010).

A helykötődés – más oldalról – attachment–természetű viszonyulás egy adott környezeti elrendezéshez vagy környezethez (Low & Altman, 1992). Az „attachment–természetű" kitétel arra utal, hogy a helykötődés a humán kötődéshez hasonlóan működik: ha egy ember (gyerek/felnőtt egyaránt) kötődik egy helyhez (humán esetben egy személyhez, pl. az anyához),[239] akkor

[239] A környezet tudatosulásának pszichoanalitikus értelmezésekor a veszteség kapcsán (a 86. lábjegyzetben) már esett szó a fontos személyek és a fontos helyek (pl. otthon) környezetpszichológiai párhuzamáról (pl. Fried, 1963). Javaslatom (Dúll, 2010a, 2012a) szerint az otthon környezetpszichológiai értelemben véve szakrálisnak tekinthető. A környezetpszichológiai szakralitás gyökere – bizonyos értelemben paradox módon – elsősorban a mindennapi, profán rutinokban megnyilvánuló, hely feletti kontroll adja (vö. Dúll, 1998, 2002c, 2002d): ezek gyakorlása során keletkezik és tartódik fenn az otthonlét–élmény, a biztonságos menedék érzése ennek összes pszichológiai előnyével. „Bizonyos helyzetekben azonban az otthon nem képes kielégíteni lakója érzelmi szükségleteit, és nem szolgálja a pozitív helykötődés kialakulását. Ez történik egyes normatív vagy paranormatív, családi krízisek (pl. családtag halála, válás, családon belüli erőszak) esetén, illetve, ha a lakóépület fizikai állapota nem megfelelő. Ilyenkor az emberek motiváltabbak lesznek más helyek felkeresésére, hogy érzelmi állapotaikat szabályozzák (pl. biztonságot leljenek), vagy elköltöznek" (Sallay, 2008. 150). A helykötődést a környezetpszichológiában gyakran vizsgálják a hely akaratlagos vagy nem szándékos / nem kívánt elhagyásán (mobilitás, relokáció, migráció, vö. Dúll, 2009a, 2012b; Horvát, Dúll, & László, 2006, 2011) és elvesztésén (pl. hajléktalanság, vö. Dúll, 2009a; 2015b, 2015c; Kántor, 2011) keresztül. „Különféle okai lehetnek az ember életmódja egészére kiható helyváltoztatásának, annak, hogy születési helyét vagy szocializációjának környezetét feladva, attól térben és kulturálisan eltávolodik, hogy azután máshol letelepedve folytassa immár idegen*ként*, de legalábbis idegen*ben* az életét. A migráció és az emigráció, a kiűzetés és a peregrináció, a missziós utak és az egyetemjárások, a zarándok- és felfedezőutak, a száműzetés és a kivándorlás, a különféle pogromok, a kitelepítések, az áttelepítések vagy éppen a megélhetési nehézségek ürügyén történő áttelepülések, valamennyi exodus és szecesszió, a bevándorló-, a hontalan-, a disszidens- vagy a menekült-státusz, mind-mind egy-egy jellegzetes szociológiai alakzata azoknak az eltérő formáknak, amelyek a történelem során különböző helyeken és időpontokban az embert szabadon választott avagy valamilyen külsődleges – politikai, gazdasági, vallási, természeti stb. – kényszer okán megszokott környezetének feladására késztette vagy kényszerítette" (Gábor, 2007. 73 – kiemelések az eredetiben). A vizsgálatok eredményei szerint a relokáció – léptékétől (költözés másik kollégiumi szobába vagy másik országba) és jellegétől (pl. kultúraváltással jár-e vagy nem) függetlenül – stresszt jelent (Stokols & Shumaker, 1982; Stokols, Shumaker, & Martinez, 1983). Az emberek visszavágynak azokra a helyekre, amelyeket (akár jószántukból, akár valamilyen kényszer hatására) elhagytak, honvágyuk (Eurelings-Bontekoe, Tolsma, Vershuur, & Vingerhoets,

boldogság látszik rajta, amikor ott tartózkodik (vele van), és szomorúságot vagy distresszt mutat, amikor elhagyja azt (nincs a kötődésszemély közelében) (Chawla, 1992). A helykötődés teremti azt a pszichológiai jóllétet, amelynek ebben az esetben kizárólagos forrása annak átélése, hogy a kötődés tárgya (az adott hely) jelen van vagy hozzáférhető (vagyis ha a személy a szeretett helyen tartózkodik/tartózkodhat). A fontos helyek kényszer hatására történő elhagyása vagy elvesztése (vö. Brown & Perkins, 1992; Schwarz, Brent, & Barry, 1996; Thompson Fullilove, 2014) a szakadás lép fel a személy énfolytonosság- és csoporthovatartozás érzésében, valamit a helyidentitás is zavart szenved. Eszerint tehát a helykötődés (többnyire) pozitív érzelmi kötelék egy ember és egy hely között: erős tendencia, szándék, vágy arra, hogy egy ember egy helyen vagy ahhoz közel tartózkodjon. A „helykötődés pozitív élményszínezetű, néha tudatosság nélkül megjelenő kötelékeket jelent, amelyek az egyének és/vagy csoportok és szociofizikai környezetük között meglevő viselkedési, affektív és kognitív szálakból fejlődnek ki az idő múlásával" (Brown & Perkins, 1992. 284).

Helykötődés: amiben a környezetpszichológusok egyetértenek

Fentebb (a II.14 fejezetben) említettem, hogy a környezetpszichológia első szakaszának végére az ember–környezet viszony instrumentalista szemlélete helyét – részben pontosan a helykötődés és az alább tárgyalásra kerülő helyidentitás kutatása nyomán – átvette a személy–környezet kapcsolat spirituális értelmezése (Stokols, 1990). Az ember–környezet tranzakciót a helyviszonyulás kognitív, tudáskomponense mellett jelentős részben affektív konstruktumok (pl. a helykötődés) mentén értelmezték.

Intenzív kutatások eredményeként a 80-as évektől a környezetpszichológiában egyetértés (vö. Shumaker & Taylor, 1983; Low & Altman, 1992; vö. Dúll, 2002d, 2009a) alakult ki abban, hogy a konstruktum magja affektív jellegű, ami lehet pozitív vagy negatív, erős vagy gyenge, szűk- vagy szélessávú, esetleg diffúz, közömbös, túlzott, vagy ambivalens (Russell & Snodgrass, 1987; Rubinstein, 1989). Az érzelmi mag összekapcsolódik a kognícióval és a viselkedéssel (Canter, 1977, 1988, 1990) – ebben az értelemben a helykötődés attitűdtermészetű. Ugyanakkor nem minden esetben jelent tudatos folyamatot (Brown & Perkins, 1992).

A helykötődés nem valamiféle elérhető állapot, nyugvópont, hanem többdimenziós (Giuliani, 1991), az egész életen keresztül fejlődő, változó (Feldman, 1990), idői szerveződéssel is jellemezhető, dinamikus folyamat; az egyes életszakaszok, például az öregedés során változik (Rowles, 1983; Rubinstein, 1989; Rubinstein & Parmelee, 1992), szervesen kapcsolódik az

---

1996; Van Tilburg, Vingerhoets, & Van Heck, 1997; Horvát, Dúll, & László, 2011) van, és jó vagy éppen fájdalmas érzés visszatérni a korábbi életesemények színtereire. A helyveszteség, a helykötődés – például otthonbetörés vagy kényszerköltözés nyomán – kialakuló sérüléseinek, zavarainak tanulmányozása (Brown, Malecki, & Philliber, 1977; Brown & Altman, 1983; Brown & Harris, 1989; Brown & Perkins, 1992) rávilágított, hogy a helykötődés ezekben az esetekben három fázison (diszrupció előtti, diszrupciós, és diszrupció utáni) megy keresztül. Ugyanakkor még a kényszerű helyváltoztatás sem jelent egyértelműen és kizárólag negatív életeseményt. A szakaszokon előre haladva a stressz (a gyász) lassan, de folyamatosan oldódik és csökken: például az anticipált költözés hatására az emberek érzelmileg fokozatosan leválnak az elhagyandó otthonról, mintegy elővételezik saját, „új" énjüket az új otthonra vonatkoztatva, és végül – természetesen a korábbi kötődésstruktúrától nem függetlenül – kialakul a kötődés az új helyhez. A migráció vagy a költözés során keletkezett veszteségek meggyászolása az új környezetbe való beilleszkedés záloga (Ward & Styles, 2005; Horvát, Dúll, & László, 2006, 2011). A mobilitás és a kötődés egyensúlyi modelljei (pl. Gustafson, 2001) szerint az új hely környezetpszichológiai értelemben vett és valós megkonstruálása tehát kettős folyamat, elszakadás és kötődés dinamikája (Ng, 1998): a szándékos helyváltoztatás olyan lélektani mechanizmusokat aktivál, amelynek eredményeként a költöző fokozatosan elveszíti egyre gyengülő érzelmi és kognitív kötődéseit az elhagyott hellyel, de ezzel párhuzamosan új kapcsolatokat elővételez és fejleszt ki a célhellyel. Az otthonnal, illetve annak elvesztésével, sérülésével kapcsolatos számos egyéb problémának hatalmas mennyiségű szakirodalma van (pl. Manzo, 2003, 2005; Sallay & Dúll, 2006; Túry, Dúll, Wildmann, & László, 2010).

identitás kialakításához és fenntartásához a változó szociofizikai környezetben (Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983; Rivlin, 1982, 1987), és erős kulturális kontextusa is van (Greenbaum & Greenbaum, 1981; Giuliani & Feldman, 1993). Ugyanakkor – mivel szoros kapcsolatban van a humán territoriális viselkedéssel (pl. Brown, 1987; Taylor, 1988) –, így részben biológiai–evolúciós gyökerű és természetű. Környezetpszichológiai értelemben véve szociofizikai jellegű, mert a környezet kényszereihez/lehetőségeihez történő alkalmazkodás és az eközben szerzett tapasztalatok, élmények folyamatában alakul ki és formálódik, szoros kapcsolatban az emlékezéssel (Sebba, 1991; Devine-Wright & Lyons, 1997; Lewicka, 2014).

A fontos, helykötődést kiváltó helyszínek stabilitást és biztonságot nyújtanak mind az egyénnek, mind a csoportnak: (környezet)pszichológiai horgonypontként működnek a világban. Mély érzelmi jelentésük van, olyannyira, hogy ezek a kollektív érzelmek alapjában véve ellenállnak a hely módosításainak (Scannell & Gifford, 2010), vagy akár követik azokat (pl. egy műemlék felújítása esetén). Ezért is lehet szimbolikus kapcsolatteremtő az emberek között (közös otthon, nemzeti identitást jelentő helyek stb.). A történelmi, kulturális jelentésű helyek és a műemlékekhez való pszichológiai viszonyulás tárgyalásakor a V.1 fejezetben erre a kérdéskörre visszatérek.

A helykötődés tehát jelentős az önmeghatározási folyamatokban: a fontos helyeket az én részeiként tartjuk számon, ami – helyidentitásként[240] – erősíti a szelf stabilitás– és folytonosságélményét, azaz az identitást.

Helyidentitás

A környezetpszichológiai elképzelések szerint a személy–környezet tranzakció eredményeként az énidentitáson belül kialakul egy folyamatosan és dinamikusan változó alstruktúra, a helyidentitás (Proshansky, 1978; Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983). A helyidentitás fogalma és elmélete ma már alapvetőnek számít környezetpszichológiában. Számos kutatás használja elméleti keretként.

Általánosságban, a klasszikus szociálpszichológiai énelméletek (áttekinti pl. Carver & Scheier, 1988/2001) szerint az én lényegét tekintve szociális (Mead, 1934/1973; Goffman, 1959/1999; Erikson, 1968/1991). Az én érzése abból a korai tanulási folyamatból származik, amely során megtanuljuk magunkat másoktól megkülönböztetni. A többi ember azonban nemcsak azért fontos, mert megkülönböztethetők és megkülönböztetendők saját magunktól, hanem azért is, mert mindegyik „másik személy”-nek megvan a maga kapcsolata, viszonya az énnel. Az én- és az identitáselméletek[241] tárgyalása messze meghaladja a jelen értekezés kereteit, de az kijelenthető, hogy míg az énnel, illetve elsősorban az identitással kapcsolatos pszichológiai elméletekben a

[240] A helyidentitás témáját több tanulmányban részletesen tárgyaltam (Dúll, 1996a, 1998, 2002c, 2009a, 2010a, 2012a, 2015b, 2015c). A jelen értekezésben csak azokat a szempontokat tárgyalom, amelyek a bemutatott empirikus vizsgálatok (III., IV. és V. fejezet) szempontjából fontosak.

[241] „Az identitás kategóriája – az emberi szubjektivitás, az én- és az énrendszerkutatáshoz kapcsolódó tekintélyes előtörténete ellenére – viszonylag új keletű tudományos fogalom, széles körű meghonosítása Erikson nevéhez és munkásságához […] köthető, időpontja pedig az ötvenes és hatvanas évekre tehető. A fogalom tehát mindössze két-három évtized alatt futotta be látványos ›karrierjét‹. Ez a tudománytörténeti körülmény, itt-ott átszíneződvén az ilyenkor szokásos neofita buzgalommal, megnövelte a különféle „áthallások” esélyeit. Egyebek közt még a logika felé is, amely – mint tudjuk – a görög hagyomány óta ismeri az identitás alapelvét. A *principium identitatis* kimondja: a valóságban minden dolog azonos önmagával, s csak mint önmagával azonos dolog gondolható el. Végül is a pszichológiai identitáselmélet alapkérdése is ekképpen fogalmazható meg: miként és milyen pszichikus közvetítések és működésmódok révén lehet véges és behatárolt egyéni élete során *azonos önmagával* az a különös ›dolog‹, az a sajátos ›tárgyiság‹, amelyet társadalmi embernek, személyiségnek nevezünk? Miképpen érvényes reá az *idem,* az *id ens* állapota, hogy az iménti szavakkal egyúttal a fogalom eredetére is utaljunk?” (Pataki, 1997/2002. 512). Lásd még Erikson (1968/1991).

társak, a többi ember fontossága kiemelt, a fizikai környezeti tényezők szerepe jóval kevéssé explicit (vö. Little, 1987).

Az énidentitás legegyszerűbben azt jelenti, hogy egész életünk során törekszünk saját magunk és társas/fizikai környezetünkkel való viszonyunk folytonosságának fenntartására. A jelen értekezésben a helyidentitást emeljük ki ebből, elsősorban az egyén szempontjából.[242] Az emberek fontos helyei az ismerősség, a kontroll és az odatartozás–érzés révén biztosítják számukra a túlélésben nélkülözhetetlen környezeti énszabályozás lehetőségét). A környezeti érzelem- és önszabályozás elmélet (Silbereisen, Noack, & Eyferth, 1986) szerint az érzelmi regulálás sokszor a szociális és a fizikai környezettel való interakción keresztül jön létre. A helyválasztásnak önszabályozási funkciója is van, amely a helyekhez kapcsolódó érzelmeken keresztül is zajlik. Az emberek azokat a helyeket, amelyekhez kötődnek, nem csak fizikai szükségleteik kielégítése szempontjából tartják fontosnak, hanem a hely saját intrinzik értékei (nyugodt, biztonságos) miatt is – amelyek tranzakcionális viszonyban az egyén/csoport szükségleteivel, állapotával, kompetenciájával stb. – a biztonság- és kontrollélmény megélését teszik lehetővé, ami helyreállító, restauratív élmény.

Környezeti önszabályozás és kedvenc helyek

Az érzelem- és önszabályozás elmélet (Silbereisen, Noack, & Eyferth, 1986; lásd Korpela, 1989, 1992; Sallay, 2008, 2014; Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009) szerint a pszichológiai egyensúly felborulásakor négy önszabályozási, helyreállító mechanizmus működik: mentális (pszichés műveletek érzésekkel és motívumokkal pl. a megrendült önbecsülés visszaállítása céljából), fizikai (testhasználat: az összes szomatikus folyamat, pl. „kisétálni" a szomorúságot), társas (mások iránti bizalom, pl. élmények megosztása másokkal vagy egyszerűen csak hallani a fontos személy hangját), és környezeti (helyek megismerése és használata ön- és érzelemszabályozási célból, Korpela, 1989, 1992). A mindennapi tapasztalatok és a környezetpszichológiai kutatási eredmények alapján az emberek gyakran és hatékonyan szabályozzák affektív állapotaikat a szociofizikai környezettel való interakción keresztül. Fontos, hogy ebben az esetben pusztán a hellyel való kapcsolat a lényeg,[243] tehát nem például a másokkal való találkozás. A helyválasztásnak önszabályozási funkciója is van: bizonyos helyeken jól lehet gyászolni, más helyeken intenzív esztétikai élményt lehet megélni és így tovább. Azok a helyek, amelyek önmagukban hatékonyan lehetővé teszik az érzelmi állapotok szabályozását,[244] kedvenc helyekké

[242] A csoportszintű helyidentitás természetesen fontos témája a környezetpszichológiának például a helyalakítás, a kulturális helyazonosulás (pl. Greenbaum & Greenbaum, 1981; Mazumdar, Mazumdar, Docuyanan, & McLaughlin, 2000), a környékhasználat (pl. Rivlin, 1982, 1987) vagy a sport (pl. Charleston, 2009) szempontjából.

[243] A környezeti önszabályozás – a korábban (II.8 fejezet) tárgyalt figyelemhelyreállítási elmélet (*Attention Restoration Theory*, ART, Kaplan & Kaplan, 1989) alapján is jól értelmezhető: a fizikai (elsősorban természeti) környezetnek kiemelt szerepe van a pszichológiai restaurációban, a pihenésben, ami elsősorban a spontán figyelmi folyamatok újjáépülésén keresztül valósul meg (vö. Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009; Dúll, 2010a).

[244] A környezeti önszabályozási stratégiákra példa, hogy negatív, az önbecsülést és a koherens énélményt fenyegető eseményeket után 17–18 éves serdülők szeretnek elvonulni kedvenc helyeikre, ahol egyedül lehetnek. Beszámolóik szerint a kedvenc helyen tartózkodás segít abban, hogy megnyugodjanak, higgadtan elgondolkodjanak dolgokról, szembe tudjanak nézni a nehéz problémákkal. Az egyedüllét szerepét kiemelik abból a szempontból, hogy kedvenc helyeiken felszabadulhatnak a társas elvárások alól. Mindez növeli a kontrollélményüket és a szabadság érzését (Korpela, 1992; Korpela & Hartig, 1996). A serdülők kedvenc helyeiket gyakran a pihenéssel, nyugalommal és kényelemmel kapcsolják össze, de a kedvenc helyek használati szempontok alapján csoportosíthatók (Malinowski & Thurber, 1996): tevékenységi/használati kedvenc hely (a környezet amiatt kedvelt, amit ott lehet csinálni, társas/személyközi kedvenc hely (kellemes társas tevékenység miatt vonzó a környezet), kereskedelmi kedvenc hely (valaminek a birtokába lehet jutni ott), magányos/kognitív kedvenc hely (egyedüllétre és elmélkedésre nyílik ott alkalom), és esztétikai kedvenc hely (vizuális vagy egyéb szenzoros jellemzői miatt szeretik a helyet).

(*favorite places*, Korpela, 1992) válnak. Ha a kedvenc hely meglátogatása előtt túlnyomóan negatív érzelmek jellemezték a személyt, a hely elhagyása után pozitív érzelmekről számolnak be, ami a környezet emóciószabályozó szerepére utal (Korpela, 2002).

A kedvenc helyek tehát a környezeti érzelem– és önszabályozáson keresztül (Korpela, Hartig, Kaiser, & Fuhrer, 2001; Korpela, Kyttä, & Hartig, 2002; Korpela, Ylén, Tyrväinen & Silvennoinen, 2009; Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009), környezetpszichológiai értelemben az identitás szerves alkotórészei.

Énidentitás és helyidentitás

A „kulturálisan normatív életmenet nemcsak a szerepeket és státuszokat formálja, hanem azt a fizikai geográfiát is, amelyben a személy mozog" (Rubinstein & Parmelee, 1992. 145). Így alakul ki az a személyes jelentésű struktúra, ami összekapcsolja a személyes és a kollektív identitást a helyidentitással.

A helyidentitás elmélete (Proshansky, 1978; Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983; lásd Dúll, 1996a, 2009a; 2015b, 2015c) szerint az egyén fejlődése kezdetétől fokozatosan sajátítja el, hogy különbséget tegyen önmaga és mások, valamint a fontos tárgyak és helyek között. A gyerek előbb-utóbb egyértelműen meg tudja határozni önmagát a fizikai világ őt körülvevő tárgyaihoz képest – és átlagos[245] fejlődés esetén természetesen el is tudja magát határolni tőlük. Proshansky (1978)[246] szerint az ismerős és biztonságos helyek kompetencia- és autonómiaérzést keltenek a használóban – ezért érzi úgy, hogy ezek a helyek hozzá tartoznak, jellemzik őt és így tovább – vagyis részei identitásának. Az identitás (ki)alakulása természetesen a másokkal és a tárgyakkal folytatott interakciók során az egész életfolyamat alatt folytonosan alakul, bár jórészt nem tudatosan. A helyidentitás a személy adott környezetekhez/terekhez való erős érzelmi kötődésében, azaz a korábban tárgyalt helykötődésben is megmutatkozik. McAndrew (1993) szerint az énidentitás és a helyidentitás élménye gyakran összemosódik, például az énben kitörölhetetlenül ott vannak a fontos helyek (szülői ház, a nagymama kertje, az óvoda, a játszótér, az alma mater, a kedvenc szórakozóhely stb.) pszichológiai lenyomatai – pszichológiai értelemben azonosulunk a lélektani értelemben kitüntetett helyekkel.[247] A fontos helyek tehát beépülnek az identitásba.

A pszichológiailag kitüntetett helyek két lehetséges pszichológiai folyamat útján kerülnek relációba az énnel: az egyik a helyazonosulás, a másik a helyidentitás.

A helyazonosulás (*place identification,* Twigger-Ross & Uzzell, 1996; Fleury-Bahi, Félonneau, & Marchand, 2008; Rollero & De Piccoli, 2010) összetett társas kategorizációs folyamat: a személy lélektani, társadalmi, történelmi, kulturális stb. hovatartozásán keresztül megéli „téri besorolását" és kialakul identifikációja a hellyel („alföldi vagyok", „debreceni vagyok"). A személy a helyazonosulás eredményeként egy olyan csoport tagjaként határozza meg magát, akiket egy közös hely definiál csoporttá („alföldiek", „debreceniek", „mi földik vagyunk"). A helyidentitás

[245] A patológiás hely- és tárgykapcsolatokról lásd Kun & Demetrovics (2015).

[246] Proshansky (1978) klasszikus környezetpszichológiai tanulmányában a város és az identitás összefüggéseit elemezve jutott el a helyidentitás (*place identity*) fogalmához. Antropológiai értelemben, a kölcsönhatás úgy is igaz, hogy a városi tér társadalmi termékként is felfogható, amely – egyebek mellett – „a kollektív identitás és kollektív emlékezet fontos színtere" (Nikitscher, 2014. 77).

[247] Korábban a II.6 fejezetben (86. lábjegyzet) említettem, hogy Fried már 1963-ban rámutatott: a lakásukból kiköltöztetett emberek megsínylik a változást, identitásválságként élve meg a helyváltoztatást. A lakóhely különösen erős helyidentitás-kiváltó hely: az otthonnal kapcsolatos érzéseink nagyon erősen részei saját identitásunknak (Harris & Brown, 1996; lásd Dúll, 1995, 2009a, 2012a). Ezt kultúrközi kutatások is igazolták (pl. Altman & Chemers, 1980; Chokor, 1988; Harris, Werner, Brown, & Ingebritsen, 1995).

(*place identity*, Proshansky 1978; Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983) ennél közvetlenebb ember–környezet kölcsönkapcsolatra épül (vö. Dúll, 2015b, 2015c): a hely a tulajdonságaival (fizikai jellemzők, tapasztalatok, lehetőségek–kényszerek, szimbolikus értékek, kulturális jelentések) való tényleges interakció során épül be az egyén énidentitásába. A helyek jelentik gyakran azon fontos társas kategóriák egy csoportját, amelyek mentén az emberek meghatározzák magukat – vagyis a helyidentitás folyamatai nagyon hasonlóak a társas azonosulás[248] alapját képező mechanizmusokhoz (Twigger-Ross & Uzzell, 1996), hiszen az emberek azokhoz a csoportokhoz tartozóként határozzák meg magukat, amelyeket az adott hely (is) definiál.

Sokan emlegetik, hogy a globalizáció kiteljesedésével kevésbé épül ki körülhatárolt helyidentitás (Tartaglia & Rollero, 2010). Fentebb említettem, hogy az intenzív lokális helykötődést (és ennek nyomán az erős helyidentitást) többen összekapcsolják az alacsonyabb iskolai végzettséggel, illetve az idősebb életkorral. A jelenség magyarázatául azt hozzák fel, hogy ezek az emberek intenzíven és jelentős módon használják a territóriumaikat és nincs lehetőségük más identifikációkra (Lewicka, 2005). A kutatók ezt a kisebb helyekre (pl. környék) találják érvényesnek, a nagyobb színterekre (város vagy régió) nem – ugyanis a kisebb territoriális egységeket (pl. környék[249]) az emberek közvetlenül használhatják és így közvetlen tapasztalataik kapcsolódnak hozzájuk. A nagyobb területek, például egy egész város vagy region esetében nem (vagy csak korlátozottan) lehetséges a közvetlen territoriális térhasználat, így a helykötődés ezekben az esetekben inkább társas kategóriákon alapul. Egy, az olaszországi Torinóban lefolytatott vizsgálatban (Tartaglia & Rollero, 2010) azt találták, hogy a környék szintjén a helyfüggőség nagyobb helyazonosulást, erősebb helyidentitást eredményezett azoknál a csoportoknál, amelyek tagjai (nők, alacsonyabb iskolázottságúak és régebbi lakók) jobban kapcsolódtak a helyi közösséghez és nap mint nap közvetlenül használták a környéket. Ugyanakkor nagyobb tér esetében (város, régió) a helyfüggőség nem befolyásolta a helyazonosulást, mert az egyének és a nagyobb territoriális egységek kapcsolata nem közvetlen érintkezésen, használaton alapult, hanem kognitív kategorizációs folyamaton (pl. szülőhely mint identifikációs kategória). Ez a gondolatmenet – épp a tranzakcionális gondolatmenetből eredően – fordítva is érvényes. A környéket (Webber, 1966 nyomán, idézi Porteous, 1971) úgy is meghatározhatjuk, mint „közösség vérrokonság nélkül". Ez a koncepció gyakran jelent tervezési alapot, sőt magának a városfelfogásnak is alapként szolgál, miszerint a város nem más, mint környékek mozaikja (amiből kilógnak a várostestben nem funkcionáló etnikai és egyéb szegregátumok, például a lakótelepek, ahol nincs szomszédolás (*neighboring*), nincsenek környékre jellemző kapcsolatok. Így tehát a környezetpszichológiában a környék koncepció értelmesen kidolgozott kritériumok mentén

[248] Lásd társas identitás elmélete (Tajfel, 1981) és énkategorizációs elmélet (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987).

[249] A „környék" szót a *neighborhood* terminus fordításaként igyekeztem bevezetni a magyar környezetpszichológiai szóhasználatba, mivel a társas aspektus mellett – a környezetpszichológiai értelmezésnek megfelelően – nyomatékosítja az eredeti fogalom téri vonatkozásait. A *neighborhood* fogalmat a szociológiában eredetileg inkább szomszédságként használják. Pfeil (1959/1973. 269) meghatározása alapján „A szomszédságot mindenkor térben szemléljük, a közelben való együttlétként, helyi csoportként." A szomszédság közössége nem érintkezik folyamatosan, ám ők közel laknak egymáshoz, így több alkalmuk van a tényleges interakcióra, mint a rokonoknak, barátoknak (akik elsősorban pszichológiailag állnak közel egymáshoz). Pfeil szerint az ember e két kapcsolati körére „kiegészítő viszony" (ibid. 270) jellemző. A modern városszociológiában a szomszédság vagy a szomszédsági egység (*neighborhood–unit*) fogalmát használják lakótelepre is, vagy olyan városrészre, „amelynek saját külön építészeti, gazdasági és kulturális súlypontja van, és amely városépítészeti jelzésekkel világosan elkülönül a többi városrésztől. E városrészek a nagyváros egészétől viszonylag független, önálló életet élnek, tehát lakóinak tudatában áttekinthető, átélhető egységként rajzolódnak ki" (Vercseg, 1992. 3). Egy ilyen definícióra magyarul egyértelműen illeszthető a környék szó, amely a környezetpszichológiai szemléletet jobban tükrözi.

tesztelendő, például a fent is említett territorialitás. Ez a tranzakcionális megközelítés a városi környéken mutatkozó konfliktusok megértését is gyakran segíti.

II.14.3. Környezeti (ön)életrajz: belső tájak

A helyidentitás nem pusztán egy vagy több környezethez való tartozás érzése vagy valamiféle érzelmi kötődés egy helyhez (pláne nem azonos a helykötődéssel)[250], hanem az én része – az énazonosság azon struktúráját jelenti, amelyek „a környezettel kapcsolatos megfelelő tudatos és nem tudatos hiedelmek, gondolatok, preferenciák, értékek, képességek és viselkedés összetett mintázataként az egyén személyes identitását a fizikai környezet viszonyában definiálják" (Dúll, 2015c. 20): az én „szubjektív érzését nemcsak a személy más személyekkel való kapcsolatai határozzák meg és fejezik ki, hanem a személy különböző fizikai környezetekhez való viszonya is, amelyek meghatározzák és napról napra strukturálják az életét" (Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983. 58). Vagyis a helyidentitás is tranzakcionális konstruktum.

A környezetpszichológiában kezdettől számos kutatás (Maurer & Baxter, 1972; Filipovitch, Juliar, & Ross, 1981; Biel, 1982; Chawla, 1991; Lim & Barton, 2010; Pluhár, Pikó, Uzzoli, Page, & Dúll, 2010) eredménye tanúsítja, hogy a gyerekek környezete (*outer landscape*) beépül a gyermekkori emlékekbe, ahol belső tájak (*inner landscapes*) formájában tárolódnak (*outer and inner landscapes*, Sebba, 1991). A belső tájak nem csupán emléklenyomatok helyszínekről, emberekről, találkozásokról és eseményekről, hanem „olyan belső helyreprezentációk, amelyek az egész élet folyamán hatással vannak arra, hogy a személy hogyan észleli, értékeli és strukturálja a világot. A fontos színterek élethossziglan meghatározzák, hogyan definiálja magát a személy, és fordítva: az identitás befolyásolja, hogy milyen helyeket választ vagy utasít el az egyén élete során és azt is, hogyan alakítja[251] ezeket a színtereket" (Dúll, 2015c. 22). Ugyanakkor a helyekre, tárgyakra való emlékezés nem mindig (sőt jellemzően nem) tudatos, gyakran kimerül az ismerősség[252] (vs. idegenség) érzésében.

---

[250] A helyidentitás individuális és közösségi oldalát integrálja a helyérzék (*sense of place,* Hummon, 1992) fogalom, amely magába foglalja a környezet kognitív értelmezését és a környezetre adott érzelmi reakciót is (vö. Stefanovic, 1998). A kognitív vagy az affektív folyamat hangsúlyától függően különíthetőek el a helyérzék változatai: elégedettség a hellyel, bensőségesség (*insideness*), helyidentifikáció, helykötődés, helytudatosság és közösségi képzet (*imagery of the community*) (vö. még Giuliani & Feldman, 1993).

[251] Számos kutatás mutatja ki a tárgyak és a helyek személyre szabásának (perszonalizáció) összefüggését (a személyiség mellett) a családi és egyéb szocializációs családi folyamatokkal lakókörnyezetben (Sadalla, Vershure, & Burroughs, 1987; Harris & Brown, 1996); iskolákban (Maxwell & Chmielewski, 2008); egyetemi kollégiumokban (Hansen & Altman, 1976); munkahelyeken (Wells, 2000a; Wells & Thelen, 2000; Wells, Thelen, & Ruark, 2007; Laurence, Fried, & Slowik, 2013) és így tovább. A pszichológiailag fontos tárgyak és helyek jellemzői (akár „puszta" fizikai tulajdonságaik) sok mindent tükröznek: egyéni, csoport-, társadalmi és kulturális forrásokat és értékeket, ízlést, sőt, a hőmérsékleti viszonyokat, az alkalmazott technológiát és így tovább (Altman & Chemers, 1980; Fussell, 1983/1987; Duncan, 1985; Forty, 1986; Sadalla & Sheets, 1993; Cooper Marcus, 1995; Harris & Brown, 1996; S. Nagy, 1987a, 1987b, 2003; Kapitány & Kapitány, 1989, 2000, 2006; Dúll, 2003a, 2004a). A tranzakcionális környezetpszichológiai kutatások klasszikus eredményei szerint az otthon külső díszítése például dialektikusan „mediálja" a kapcsolattartást a szomszédokkal: egyszerre közvetíti a másoktól való elkülönítést („Ez az én házam") és a szomszéddal való érintkezés fokozását és elmélyítését is (Werner, Peterson-Lewis, & Brown, 1989). Brown és Werner (1985) eredményei szerint a házakon elhelyezett ünnepi karácsonyi, Halloween–dekorációk (vagy egyéb díszítések) elemzésével bejósolható a háztulajdonosok és szomszédaik interakciójának mennyisége és mélysége (Oxley, Haggard, Werner, & Altman, 1986; Altman, Werner, Oxley, & Haggard, 1987). A helyidentitás megértése ezek miatt is fontos mozzanata lehet a pszichoterápiának is (Peled & Schwartz, 1999; Anthony & Watkins, 2002; Miwa & Hanyu, 2006; Stadter & Scharff, 2016).

[252] Már a nagyon korai pszichológiai elméletek leírják ezt a jelenséget a mindennapi tárgyakról és helyszínekről: gyakran „egyszerűen a megfelelő módon járunk el ezekkel [...] kapcsolatban, és részünkről ezek a nyílt cselekvések önmagukban a felismerés egyedüli kifejeződései" (Angell, 1909, idézi Brewer, 1992/2000. 55). A környezeti kontextus is gyengít vagy erősít a felismerésen: ha egy Londonban tanító tanár „Londonban találkozik egyik

Emlékezés a személyes múlt helyeire

Nemcsak az aktuálisan, élő módon használt helyekkel vagyunk kölcsönhatásban – a múltban használt környezetek is meghatároznak bennünket, a helyidentitásunkat. Az önéletrajzi emlékezet[253] kutatásai (vö. pl. Rubin, 1986; Neisser & Winograd, 1988; Berntsten & Rubin, 2012) igazolják, hogy a helyekre való emlékezés kitüntetett ezekben a memóriafolyamatokban (pl. Barsalou, 1988; Kónya & Törő, 1992; Barclay & Smith, 1992/1998): a fizikai helyek (jellemzően gyermekkori) emlékei élénken ott vannak a memóriában, magukba sűrítve számos perceptuális, szemantikus, érzelmi stb. tartalmat (vö. Allen, 2004a). Az „emlékek úgy válnak önéletrajzivá, hogy a hozzájuk kapcsolódó affektussal kísérve idéződnek fel, amely affektus felelős azért, hogy ezeket az emlékeket személyesen fontosnak jelölje" (Barclay & Smith, 1992/1998. 42). A személyes emlékek így jól strukturált részei a saját magunkról való tudásnak (Knez, 2006), amelyek átlagos, mindennapi működés esetén és különleges helyzetekben is jelen vannak (természetesen gyakran nem tudatosuló módon). „Mivel az önéletrajzi emlékek magukba foglalják az affektív, perceptuális, kognitív és kapcsolati élményeket, ezért mindennapi tevékenységeinkből nyernek jelentést, és egyben adnak is jelentést ezeknek" (Barclay & Smith, 1992/1998. 45). A helykötődés és a helyidentitás nyilván a legerősebb az otthonra (Giuliani, 1991; Giuliani & Barbey, 1993; Dúll, 1995, 1996a, 2009a) vonatkozóan, de az azonosságtudatban a munkahely, a lakókörnyék, egy park, egy szurkolói klub, egy autó, vagy a fontos tárgyak szintén erősen meghatározók lehetnek. Fontos, hogy a helyek emlékezésszervező ereje nem függ az ott szerzett élmények pozitív vagy negatív érzelmi jellegétől: egy kutatásban (Jacobs, 2008) például az auschwitzi haláltábort túlélő nők emlékeit vizsgálták és azt találták, hogy identitásukat szervesen meghatározta a tábor és az ott átélt borzalmak emléke (vö. 5.1.1 fejezet).

Ha a személy kompetenciája csökken (pl. öregszik, leépült vagy sérült), a fizikai környezet objektív tulajdonságai jobban befolyásolják a viselkedést. Az emberek azonban proaktív interakcióban (Rubinstein & Parmelee, 1992) állnak a környezettel: folyamatosan igyekeznek úgy (ki)alakítani a tereket/helyeket, hogy azok minél inkább segítsék céljaik elérését. „Európában 2020-ban fog először előfordulni, hogy a 60 évesnél idősebb népesség száma meghaladja a 25 évnél fiatalabb népesség számát. 1960 óta átlagosan nyolc évvel nőtt az emberek várható élettartama. Tény, hogy az EU-ban ma megszülető gyermekek várható élettartama a lányok esetében átlagosan 82 év, a fiúk esetében pedig 77 év" (Európai Bizottság, Gazdaság és pénzügyek, 2014).

A múltbeli emlékek szerepe az időskori identitásalakulásban kiemelkedő. Számos kutatás mutatja ki, hogy a kognitív funkciók (ezen belül az emlékezés) és az identitás fenntartásában a szocio-fizikai környezetnek kiemelkedő szerepe van. Ezért az időskori helykötődés és –identitásalakulás példáján mutatom be a személyes múlt helyeinek szerepét az egyéni identitás fenntartásában. Öregedő társadalmunkban sokat kutatják a helyek szerepét az időskori identitásban. Úgy tűnik, az időskorban – mind a fiziológiás öregedés (Sugihara & Evans, 2000), mind a demenciával élő idős emberek esetében – a mentális jóllét egyik fontos tényezője a stabil helyidentitás.

---

tanítványával, akkor felismeri őt; viszont abban az esetben, ha ugyanazt a tanítványát a cambridgei előadása közben pillantja meg, nem beszélhetünk felismerésről, bár jelenlétének nyilvánvalóan tudatában van" (Maccurdy, 1928, idézi Brewer, 1992/2000. 55).

[253] Az „önéletrajzi emlékezet olyan emlékezetként határozható meg, amely a szelffel kapcsolatos információkat tartalmazza" (Brewer, 1986. 26). A „szelf az az összetett mentális struktúra, amely magába foglalja az ént (ego), a szelfsémát és az én-szelffel kapcsolatos hosszú távú emlékezet bizonyos részeit (pl. személyes emlékek, általános személyes emlékek, önéletrajzi adatok)" (Brewer, 1986. 27).

A gyerek- és fiatalkor helyeinek identitásalakító szerepét a III.4 fejezetben, az Első vizsgálat (a szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása) elméleti bevezetőjében, a történelmi, kollektív emlékezethez kapcsolódó, műemléki helyek és az identitás kapcsolatát a Nivegy-völgyi kutatást bemutató, V.1 fejezetben tárgyalom.

Időskor és (hely)identitásváltozás

Számos kutatás (pl. Carstensen, 1993) igazolja, hogy az idősödéssel természetes és adaptív módon a társas kapcsolatok mennyisége térben–időben radikálisan csökken, és a társas élet funkciói is változnak: az információszerző motiváció gyengül (a személyes információkészlet már elég nagy, illetve az olvasás, fényképek és tárgyi emlékek nézegetése és egyéb, nem szociális információforrások – pl. televízió – kerülnek előtérbe). A tárgyi környezet szerepe nő. Ugyanakkor a társas kapcsolatok hedonikus színezete erősödik, és a fennmaradó érzelmi szálak erősebbé és szorosabbá válnak. Mindezzel együtt jár az érzések feletti kontroll fokozódása. Az idős generáció esetében a pozitív énkép és identitás fenntartása kerül előtérbe, így – a partnerek gondos „válogatása", szűrése útján – ez a korosztály leginkább olyan társakkal keresi az kapcsolat lehetőségét, akik pozitívan erősítik meg identitásukat. Ilyen módon válik lehetővé az idős emberek számára szelfkonzisztenciájuk fenntartása, azaz múltbeli énjüknek a jelen- és a jövőbeli énnel történő integrálása. Erik H. Erikson nevét fentebb az identitás kapcsán említettem. Pszichoszociális fejlődéselmélete szerint (1968/1991 – lásd még III.2 fejezet) az élet vége felé, az időskorban következik be az élet utolsó előtti[254] krízise, amikor az énintegritás elérése kerül szembe a kétségbeeséssel. Ebben a életszakaszban számvetés történik: „›leltár‹ döntésekről, sikerekről, kudarcokról, azzal az élménnyel, hogy az élet egyedi és megismételhetetlen, annak mégis sajátos rendje és jelentése van egy nagyobb rendszeren belül. Ha az idős – bölcs – ember úgy érzi, volt értelme életútjának, életstílusa egyediségének, akkor a materiális, s egyben a transzcendens világ alkotórészeként élheti meg saját létezését. Jelzi ezt az a büszkeség, amit átél a nagyapa, amikor megmutatja unokájának: ›Látod, ezt a házat én építettem‹; vagy az első bevezetés egy teljes élet gyűjtőmunkája eredményeként létrejött családi könyvtárba azzal – a már nem is szükséges utalással –, hogy a folytatás rád vár! Az integritás ellenoldala a kétségbeesés, a létezés csupaszsága, a halálfélelem: nincs már idő az újrakezdésre, az integritás új útjának kimunkálására. Az integritás a bölcsesség én-minősége, az az életstílus, amelyet a teljesség érzése kísér, s amely megvéd a befejezettség bénító érzésétől" (Révész, 2007. 235).

Rowles (1983) idősek lakóhelyeikhez való viszonyát mélyinterjúkkal tanulmányozta három éven keresztül. Eredményei szerint idős korban az otthoni környezet szerepe elsődleges abban, hogy

[254] Erikson (1968/1991) pszichoszociális fejlődéselméletében (lásd III.2 fejezet) eredetileg a születéstől a halálig 8 fejlődési szakaszról beszél, amelyek mindegyikének megvan a maga megoldandó krízise: (1) csecsemőkor: ősbizalom a bizalmatlansággal szemben: a remény, (2) kora gyermekkor: autonómia a szégyennel és kétellyel szemben: az akarat, (3) óvodáskor: kezdeményezés a bűntudattal szemben: a szándék, (4) iskoláskor: teljesítőképesség a kisebbrendűséggel szemben: a hatékonyság, (5) serdülőkor: identitás a szerepdiffúzióval szemben: a hűség, (6) fiatal felnőttkor: intimitás az izolációval szemben: a szeretet, (7) felnőttkor: alkotóképesség a stagnálással szemben: a gondoskodás, (8) időskor: én-integritás a kétségbeeséssel szemben: a bölcsesség. Az élettartam növekedését figyelembe véve, Erikson (1998) felesége, Joan Erikson javaslatára bevezette az emberi élet nyolcvanas, kilencvenes éveiben kialakuló 9. szakaszt, a gerotranszcendencia periódusát. Ekkor már szükségszerű a testi gyengülés az előzetes esetleg aktív, sportos, egészséges élet ellenére. Ez intenzív autonómiavesztés-élménnyel és kétségbeeséssel jár. Mindenképpen csökken a függetlenség, a kontroll, ami az önbecsülés gyengülésével és identitásválsággal párosul. Az életkilátások gyengülésével, az időperspektíva rövidülésével és azzal az érzéssel, hogy már lehetetlen pótolni az esetlegesen elmulasztott dolgokat, a remény és a bizalom csökken. Elindul az eltávolodás a materiális világtól és a transzcendens értékek felé fordulás.

biztosítva az önéletrajzi folytonosságot, segít fenntartani az identitás érzését az idős ember számára. Érdekes, hogy időskorban a helyidentitás bizonyos vonatkozásokban nagyon hasonlít a gyermekkorhoz: a mozgástér (hasonlóan a gyerekekéhez) lecsökken, bizonyos helyszínek (pl. munkahely) háttérbe szorulnak vagy kiesnek/hiányoznak. Emiatt az identitásnak ismét fokozottan része lesz a közvetlen környezet, mégpedig ismét elsősorban az otthon (Rubinstein, 1989). „Az otthoni környezethez és annak megszokott tárgyaihoz való tartozás érzése az idős ember számára az élet és saját identitása folytonosságának érzését biztosítja, és ily módon az általános alkalmazkodásnak is fontos összetevője" (Dúll, 2009a. 129). Megfigyelések szerint (Csikszentmihalyi & Halton, 1981/2011) idős, enyhén demens emberek saját otthonukban képesek voltak önellátásra, mivel a környezet és az ismerős tárgyak mintegy vezérfonalként szolgáltak a napi rutintevékenységeik számára. Ha azonban a környezet megváltozott (pl. el kellett költözniük), akkor elbizonytalanodtak és lassan, fokozatosan képtelenek lettek az önálló életvezetésre, mivel hiányoztak a napi rutinban fontos környezeti/tárgyi emlékeztetők,[255] kulcsingerek.[256] Az emberek tehát a külvilág tárgyait, helyeit használják emlékezetük megtámogatására: az emlékezés tulajdonképpen „egy (nem feltétlenül tudatos) interakciómintázat a környezettel". Eszerint „az emlékek nem egyszerű reprezentációk a fejben", hanem elválaszthatatlanok „a tartalomtól, a kontextustól, a környezettől és a szociális közegtől. Ha megváltoztatod egy személy környezetét, az emlékezetét is megváltoztatod" (Hirst & Manier, 1995.[257] 108). Vagyis a nyugdíjazás vagy az idősotthonba költözés a helyidentitás módosulásán keresztül átlagos öregedés esetén is megváltoztathatja az énidentitás tartalmát és struktúráját (Antonelli, Rubini, & Fassone, 2000).

Az idős emberek helykötődésének konceptuális modellje (Rubinstein & Parmelee, 1992) szerint „az időskori helykötődés a földrajzi viselkedésből, az identitásból és a kölcsönös függésből levezethető pszichológiai konstruktum, amit a személyek egyéni módon, de a szociokulturális környezet kontextusában alakítanak ki és interpretálnak. A szerzők szerint a helyhez fűződő érzelmi szálak (ki)alakulása célvezérelt, térben és időben módosuló folyamat. Az életfolyamat változásai egyúttal a hely–ember kapcsolatok átszerveződését is jelentik. Ez az átalakulás nem pusztán autobiografikus jellegű, hanem [– amint fentebb említettem –] kollektív tapasztalatokból is származik. […] Így alakul ki az a személyes jelentésű tudás, ami összekapcsolja a személyi identitást a helyidentitással" (Dúll, 2009a. 70 – beszúrás DA).

Az időskori helykötődés (1) segít életben és élénken tartani a múltbeli emlékeket – ezáltal biztosítva az énfolytonosság érzését, az identitás erősítését, illetve védelmét a károsító változásoktól; (2) erősíti a szelfet, mert pozitív önértékelést fenntartó bufferként működik, és (3) fenntartja az idős ember viszonylagos függetlenség- és az önálló életvezetéssel kapcsolatos kompetenciaélményét (Rubinstein & Parmelee, 1992). Szemben az ázsiai kultúrákkal (vö. Verderber & Jeung-Haeng, 2005), a „nyugati kultúrák az öregséget negatívan értékelik, mivel az a szerepek erőteljes módosulásával, az egészség elvesztésével és így fokozott függőséggel jár. Az időskor egyik legnagyobb problémája éppen az autonómia és a másoktól való függőség (vagyis az egyedüllét bizonytalansága vs. biztonság mások jelenléte által) dilemmája. Az autonómia és a

[255] A demencia és az emlékezet kapcsolatáról lásd pl. Nilsson & Ohta (2014).

[256] A kulturális sokk enyhébb (szállodai környezetben nehezebben találjuk meg a villanykapcsolót) vagy intenzívebb (egy idegen kultúrában nehezen vagy nem azonosítjuk a környezet által kínált cselekvési lehetőségeket) változatainak ugyanez a lényege. Míg a kulturális sokk esetében a szociofizikai környezet idegen, a mentális leépülés esetében a környezet akár változatlan is maradhat, a pszichés működés, köztük az emlékezés változik meg. A jelenség – bármely oldalról nézzük – a személy–környezet összeillés fontosságára mutat rá. A kulturális sokkról lásd pl. Churchman & Mitrani (1997).

[257] Köszönöm Király Ildikónak, hogy felhívta a figyelmemet a tanulmányra.

függőség közötti egyensúlyozás a szociofizikai térben is leképeződik: az idős emberek például legjobban családjukhoz közel, de nem velük együtt szeretnek élni (vagyis függetlenségük nem korlátozott, de a hozzátartozók akármikor segítségükre siethetnek)" (Dúll, 2009a. 70).

A mentális leépülés környezetpszichológiai támogatása: a helyidentitás fenntartása

A környezetpszichológiai kutatások tapasztalatai jól átültethetők a környezetkialakításba az egészséges (lásd Altman, Lawton, & Wohlwill, 1984) és a demens idősek (lásd Cohen & Day, 1999) számára. A demens idős emberek számos viselkedési, érzelmi/társas, kognitív és funkcionális problémával küzdenek, ideértve a memóriavesztést, zavartságot és – a mi témánk szempontjából nagyon fontos – identitásvesztést. Utóbbi lassulásában a fontos helyekre való emlékezésnek (akár a felidézés, akár a mindennapi felismerés szintjén) kiemelkedő szerepe lehet (vö. hippocampus szerepe – 177. lábjegyzet). Ezért fontos a demens idősek lakókörnyezetében az otthonosság (Chaudhury, 2008). A saját lakókörnyezetben ez adott, ám ott is tájékozódást segítő momentumokkal (pl. emlékeket hordozó tárgyakkal, családi helyzetekről készült fotókkal) kell támogatni a minél önállóbb életvezetést, a kontroll lehetőségét és a veszélyek elkerülését (Lee, 2001; Hurley, Gauthier, Horvath, Harvey, Smith, Trudeau et al., 2004; Barnes, 2006; Hadjri, Rooney & Faith, 2015). Intézményi ellátásra szoruló betegek esetében az is segíti a helyidentitás folytonosságának fenntartását („új" helyidentitás már valószínűleg nem alakul ki idős, leépült embereknél), ha az a létesítmény, amiben élniük kell, minél kevésbé intézményszerű, nem emeletes (Passini, Pigot, Rainville, & Tétreault, 2000 – ismét a horizontális tájékozódás fontossága!), és inkább az otthonszerűséget kommunikálja (Imamoglu, 2007). A belső tereket illetően biztosítani kell(ene), hogy az idős személy szinte a „saját otthonában" lakhasson. Sok intézményben kiírások (pl. lakók nevei a szobaajtón) segítik az eligazodást, például, hogy a lakók megtalálják a szobáikat. Egy vizsgálatsorozatban (Gross, Harmon, Myers, Evans, Kay, Rodriguez-Charbonier, & Herzog, 2004) választ kerestek arra a kérdésre, hogy a verbális, írott vagy a képi információ segít jobban eligazodni Alzheimer-kórban szenvedő betegeknek (a vizsgálatban közepesen és erősen leépült idős nők vettek részt). Az eredmények szerint fotókról és saját leírt nevükről képesek voltak azonosítani saját magukat, míg lakótársaikat nem. A tulajdontárgyak beazonosításában is egyaránt segített a tárgyakra ráírt név, és a róluk készült fotó. Az előrehaladottabb kórban szenvedő betegek esetében tréning segítségével lehetett növelni önfelismerő képességüket fotókról, míg a gyakorlás nem segített a lakótársak azonosításának növelésében. A tárgyi és környezeti orientáló mozzanatok mellett tehát az énreleváns vizuális és verbális jelek is segíthetnek a tájékozódásban.

A tárgyak és környezeti jelzések biztosította otthonosságon túl fontosnak tűnik, hogy ne kelljen hozzászokni új lakótárshoz: az egyszemélyes lakóegységekben a vizsgálatok (pl. Morgan & Stewart, 1998) szerint nappal többet tartózkodtak az idős lakók, nyugodtabban viselkedtek, jelentősen csökkent az agitált téri viselkedés (vándorlás) és éjjel is jobban tudtak pihenni, mint a többszemélyes lakóhelyiségekben.

Ugyanakkor jót tehet, ha az idős, leépült lakók kulturális közösségét is kommunikálja az intézmény vagy a lakópark. A kulturális örökség szerepe – az identitással fennálló nyilvánvaló kapcsolata ellenére (lásd V.1 fejezet) – szinte teljesen elhanyagolt téma az idősgondozásban. Ugyanakkor több vizsgálat (pl. Valle, 1989) is tanúsítja, hogy mind egészséges (Wang & Brockmeier, 2002), mind Alzheimer-kórban és más demenciákban szenvedő idős emberek gondozásában a kulturális örökség és „a kultúra terápiás barrierként vagy terápiás forrásként működhet [...]. Az élő kulturális örökség működtetése az idősgondozó intézményekben érzékeny

dc_1358_16

térszervezést és fizikai környezetkialakítást igényel, amelyek támogatják a kulturális alapú tevékenységeket és rituálékat" (Day & Cohen, 2000. 361). Ha a szűkebb és a tágabb lakókörnyezet elérhető módon tartalmazza az adott kultúra (Day és Cohen idős, demens USA-ba bevándorolt orosz zsidó emberekkel végeztek vizsgálatot) eszközeit, lehetővé teszi és/vagy megkívánja (affordanciák!) a kulturális csoporthoz tartozás élményeinek átélését, emlékeztet a történelmükre, az ápoló személyzet attitűdje kulturálisan megfelelő és a gondozás gyakorlata maga is fogékony erre (például figyelembe veszik az adott kultúrában fontos hiedelmeket és értékeket és lehetővé teszik, sőt facilitálják a kulturálisan megalapozott aktivitásokat és viselkedést), akkor – a vizsgálat eredményei szerint – a megnövekedett, környezetpszichológiai értelemben vett kulturális kompetencia nyomán a következőkben lehetett javulást tapasztalni: (1) az idős, leépült lakók identitásélménye, önbecsülése erősödött, kulturális szerepeiket jelentéstelinek élték meg. Lakókörnyezetüket egészségesnek, otthonosnak és ismerősnek találták. Folytonosságot éltek meg a múltjukkal. Javultak a társas interakciók. Növekedett a pozitív affektusok aránya és csökkent az agitált viselkedés. Képesek voltak helyzetekre gyors és adekvát választ produkálni. A funkcionális képességek magas szintje mutatkozott. Az emlékezeti teljesítmény hosszabban fenntartódott. (2) A személyzet hatékonynak érezte az általa nyújtott terápiás gondozási tevékenységet, igyekeztek kulturálisan jelentésteli programokat kitalálni a betegek számára, feltérképezték a helyi lehetőségeket és forrásokat ezek számára, és megnövekedett kulturális kompetenciáról számoltak be. (3) A családok és a közösség a kulturális szál mentén könnyebben fenn tudták tartani kapcsolatukat az idős, leépült családtagokkal, erősödött a pszichológiai jóllétük, csökkent a demens családtag gondozása miatt kialakult kiégés, sikerült fenntartani a kulturális identitást és a közösségen belüli diverzitást, nagyobb kulturális büszkeséget éltek meg. Látható, hogy a szociofizikai kontextuális hatás a tágabb közösséget sem hagyta érintetlenül. A pozitív eredmény tovább erősíthető, ha a lakótér külső környezetét (kert, park, utca) is a demens személyeket segítő módon alakítják ki (Chalfont & Rodiek, 2005), illetve szintén külső, környezeti támogatás, amikor számítógépes programokkal segítik a memóriafolyamatokat (Morrow & Rogers, 2008).

Hasonló gondolatmenet mentén erősödik a környezetpszichológia alkalmazása a klinikai pszichológiában (Bartlett, 1997; Anthony & Watkins, 2002), a pszichoterápiában (Peled & Schwartz, 1999; Túry, Wildmann, László, Rácz, & Dúll, 2003; Túry, Dúll, Wildmann, & László, 2006, 2010; Túry & Dúll, 2008; Túry, Wildmann, László, & Dúll, 2008; Stadter & Scharff, 2016), a tanácsadásban (Holahan, 1977; Miwa & Hanyu, 2006), és a speciális (fogyatékkal élő, autista stb.) csoportok számára (Zimring, Reizenstein Carpman, & Michelson, 1987; Zeisel, Gifford, Martin, & McCunn, 2016).

Az identitásalakító helyek egész életünkben szerepet játszanak (Twigger-Ross & Uzzell, 1996), bár ezek természetesen eltérőek lehetnek az egyes életszakaszokban és/vagy ugyanazok a helyek más szereppel bírnak különféle életkorokban. Így tehát nemcsak az otthon, hanem más fontos színterek, például a gyerekkori rejtekhelyek is meghatározóak a környezeti önéletrajzunkban, illetve a helyidentitásban (Cooper Marcus, 1978). Egy svéd vizsgálatban (Knez, 2006) a résztvevők önéletrajzi emlékezete szerint a számukra az életben legfontosabb helyek általában a gyerekkorukhoz kötődtek és azon belül is vidéki helyeken levő kunyhók vagy hasonlóak építmények voltak, amelyeket gyakran meglátogattak és kapcsolódtak valamilyen „sűrű" eseménycsomaghoz (pl. vakáció). Félig-strukturált interjúkkal jól feltérképezhető volt az a helyhez kapcsolódó specifikus tudás, amely az élmény szintjén képzeletre hasonlított, perceptuális, szemantikus és érzelmi (kellemes élmények, aktivitásérzés) tartalmat egyaránt összesűrített, és egyszerre kapcsolódott a szelfhez, a többiekhez és a környezethez. Az eredmények rávilágítanak, hogy „a fizikai helyek az emlékezést és

az önmegismerő tudatosságot irányító tematikus ösvényként működhetnek, amelyek mentén újra összegyűjtjük életünk egy-egy szakaszának perceptuális, szemantikai és érzelmi jellemzőit" (Knez, 2006. 359). A gyerekkor fontos helyekről lásd még a III.6 fejezetet is.

Fentebb említettem, hogy a környezetpszichológiai kontextus lényege az ember, a szociofizikai kontextus és az idő tranzakciója, kölcsönhatása, egymásra definiáltsága. Cságoly Ferenc (2004a. 91) építész ezt így fogalmazza meg: „A maradandó építészeti mű harmóniája többrétű. Harmonikusak lehetnek formái, arányai és ritmusa, vagy anyaghasználata és színvilága. De mindez csak a felületi történések szintje. A mélyebb rétegek harmóniája a kapcsolatban és összefüggésekben, a környezeti kontextusokban, az időtállóságban, az emberekkel való viszonyokban rejlik".

II.15. A környezetpszichológia történetének harmadik szakasza: mobilkommunikáció / virtualitás / internet, fenntarthatóság, transzdiszciplinaritás

„Napjaink technológiai, geofizikai és társadalmi erői alapvetően megváltoztatták az emberi környezetek struktúráját és működését. Meghatározó ezek között az erők között az internet terjedése, a globális környezeti változások megjelenése és folyamatai, és a különböző szocioökonómiai, vallási, etnikai csoportok közötti szakadékok megjelenése" (Stokols, Misra, Runnerstrom, & Hipp, 2009. 181; vö. Dúll & Székely, 2003).

II.15.1.Mobilkommunikáció / virtualitás / internet

A 21. századra jelentősen megváltozott az ember–környezet viszony.[258] A „modern társadalom a földrajzi helyeket és a társadalmi tereket egy, a társadalmi rend szempontjából igen fontos reflexív viszonyrendszerben kötötte egymással össze. [...] a társadalmi terek az emberek által társadalmilag és kulturálisan ›berendezett‹ földrajzi helyekből lesznek, amelynek során a földrajzi határok a mindennapi élet territorializálásának és lokalizálásának olyan szimbolikus eszközeivé válnak, amelyek a helyekből otthonokat formálnak. [...] A modern társadalom a lokalitás, a lokális közösség elvének, illetve az identitás territoriális elképzelésének különböző megjelenési formáit és gyakorlatait teremtette meg. […] Ez a társadalomfelfogás pontosan tükröződött vissza a modern társadalomtudományok térrel és lokalitással kapcsolatos elméleteiben is. Ennek megfelelően a társadalomtudományok a társadalom-, illetve csoportképződés konstitutív elvének az egy jól körülhatárolható földrajzi helyen, egy adott territóriumon belüli együttélést tekintették" (Niedermüller, 2006. 34, 35). A posztmodern társadalomelméletekben – elsősorban a globalizáció kapcsán – sok szó esik a deterritorializációról, ami „a társadalmi folyamatok világméretűvé válását, az egyedi és elszigetelhető helyszínektől való eloldódást jelenti" (Jakab, 2009. 164), és a társadalmi idő változásairól (pl. Virilio, 1998/2002, 2007/2009). „A kommunikációs technika[259] fejlődésének egyik legeredetibb célja a tér lehető legteljesebb áthidalása, hogy a kommunikáció

[258] Ebben az alfejezetben a számos szó szerinti idézet annak szemléltetését szolgálja, hogy a témával kapcsolatos gondolatok irányultságuk, témájuk tekintetében mennyire sokfélék, és ezzel együtt, mégis konvergálnak. Az is kiderül az idézetekből, hogy a társadalomtudományok mennyire fogékonyak a témára: sokféle szakterület bekapcsolódott a gondolkodásba.

[259] A mobilkommunikáció három jelentését értelmezi Poster (2005/2005. 37–38): 1. az információ áramlása emberek, tárgyak mozgása nélkül (ennek első eszköze nagy távolságokra a távíró volt). Ez azt jelenti Poster szerint, hogy a „kommunikáció nagykorú lett és megszerezte a jogosítványt" (bár kisebb távolságokra dobolással vagy füstjelekkel már jóval korábban üzent az ember). 2. Az emberek mozgásuk közben magukkal viszik a médiumot (eszközt és/vagy technológiát); ilyen például a levelek postázása vagy a könyvek, később a hordozható vagy autóba szerelhető rádió- és tévékészülék, videórendszer, mobiltelefon, mobilinternet stb.). 3. Az internet lehetővé teszi, hogy az ember „mozogjon, és ezzel egy időben információt hozzon létre, információt továbbítson és számára kijelölt információhoz jusson. [...] sőt, a globális helymeghatározó rendszerek segítségével" el is mondhatja, hol van éppen.

dc_1358_16

folyamatában összekösse azt, ami a térben elválasztatott. A fejlesztésért felelős mérnökök úgy tekintenek a térre, mint kihívásra, leküzdendő akadályra" (András, 2007. 63).

A változások az emberi gondolkodás és a fontos tárgyak viszonyáról való tudományos elmélkedés szintjén is jelentkeztek, például a 21. század nélkülözhetetlen eszköze, a „számítógép, amely egykor egy közvetlen analógia volt az emberi gondolkodás szekvenciális, egyközpontú, egynemű jellegére, ma már az emberi gondolkodásról való sokféle gondolkodás és a feltételezett sokrétűség felfogásának egyik ihletője" (Pléh, 2010b. 47; lásd még pl. Fekete, 2001/2006). Ugyanakkor az eszközeinkről és a technológiáról mégis azonos módon gondolkodunk régóta: „minél több tennivalónk digitalizálódik, annál több időt töltünk képernyő előtt. A számítógépbe költöző tevékenységeink gyakran megöröklik analóg elődeik tulajdonságait különféle utalások formájában. Például miután a levelezés kicsúszott a postai szolgáltatás kezei közül, megkapta – a nem túl fantáziadús – elektronikus levél, e-mail elnevezést. Feladata ugyanaz maradt, mint elődjének, eljuttatni egy üzenetet a feladótól a címzetthez. De ugyanígy a telefonálásnál a tárcsázás, a zenehallgatásnál az előre-hátra tekerés egy zeneszámban, vagy a szövegírás esetében az oldalakra tördelés is, mind az analóg eszközöktől megörökölt tulajdonságok, melyek nem lennének feltétlenül szükségesek a digitális világban. Szoftvereink működése és interfészeik hasonlítani próbálnak a mintául szolgáló tevékenységekről fejünkben kialakult mentális modellekhez.[260] ›Virtuális tárgyaink‹ – mondjuk egy levél – borítékként repül a címzetthez vagy fájljaink tömörítés közben egy satu pofái közé szorulnak és még sorolhatnánk a korai példákat" (Kangyal & Laufer, 2011b. 11).

Mobilkommunikáció / virtualitás / internet: néhány környezetpszichológiai kihívás

A környezetpszichológia első kézikönyve 1987-ben jelent meg (Stokols & Altman, 1987), a második 2002-ben (Bechtel & Churchman, 2002). Stokols és Montero (2002) az utóbbiban elemzik azt a számos kérdést és problémát, amely ez alatt a másfél évtized alatt a digitális világgal,[261] az internettel, a mobilkommunikációval és a virtuális valósággal[262] kapcsolatban felmerült, és megoldásukkal a környezetpszichológiának meg kell küzdenie (vö. Chen & Bell, 2016). Néhány kérdéskört – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban részletesebben is tárgyalok. A jelen fejezet

[260] „A fizikai eszközökhöz való hasonlóságokat az interfésztervezők metaforáknak hívják. A metaforák alkalmazásának értelme, hogy a felhasználók korábbi élményeikre asszociálva könnyen elsajátítsák egy szoftver használatát és így minél kevesebb energiát kelljen megtanulásukra fordítaniuk. (Természetesen ez könnyen a hatékonyság rovására mehet. Tipikusan a speciális szakmai körökben használt programoknál, például a 3D animáció vagy mondjuk az építészet területén, találkozhatunk olyan interfészekkel, amelyek nehezen tanulhatóak ugyan, de ha az ember elsajátítja őket, utána már roppant hatékonyan használhatóak.) A sikeres metaforák ›betéve ismert‹ építőelemeit szívesen használják egy új interfész kialakításakor. Ilyenkor a metaforák korábbi szoftvermegoldásokat idéznek meg, nem pedig a hasonló funkciójú analóg eszközöket [...]. A baj velük az, hogy régebbi, technológiailag kevésbé fejlett megoldások öröklődnek tovább, és ez lassítja az új, egyszerűbb vagy hatékonyabb megoldások megjelenését" (Kangyal & Laufer, 2011b. 11).

[261] A digitális térnek „cseppfolyós (rugalmas) architektúrája van. [...] A cseppfolyós (rugalmas) architektúra lélegzik, lüktet, úgy szökik fel, mint egyik forma, és mire földet ér, már egy másik forma lesz belőle. Olyan architektúra ez, aminek a formája függ a néző érdekeitől; olyan architektúra, ami kinyílik, hogy befogadjon, és körénk zárul, hogy megvédjen minket; olyan architektúra, ahol nincsenek ajtók és előcsarnokok, ahol a következő szoba mindig ott van, ahol szükségünk van rá, és olyan, mint amire éppen szükségünk van. A cseppfolyós építészet cseppfolyós városokat hoz létre, olyan városokat, amelyek követik az értékek változását, ahol a különféle környezetből érkező látogatók más és más (egymásétól különböző) jellegzetes tájékozódási pontokat fedeznek fel, ahol a környezetek aszerint változnak, hogy a lakóknak milyen közös elképzelése van, és úgy fejlődnek, ahogy az elképzelések megérnek, majd szertefoszlanak" (Novak, 1991, idézi Mészáros, 2001. 769).

[262] „A Virtuális Valóság (*Virtual Reality*) kifejezés Antoin Artaud francia színházi szerző, költő, színész és rendező 1938-ban megjelent könyvében fedezhető fel először, persze franciául. Az elnevezés a valóságnak egy olyan, párhuzamos formáját jelöli, ami nem létezne egy ember nélküli világban" (Kangyal & Laufer, 2011b. 11).

célja néhány felvetés és gondolatmenet felvillantása. A téma annyira fiatal a környezetpszichológiában, hogy markáns konklúziókra jutni még nagyon korai lenne.

A környezetpszichológia egyik fentebb (a II.6 fejezetben) is említett alapvető témaköre, hogy a közvetlen körülvevő, ambiens környezet sokféle módon van kapcsolatban a viselkedéssel. Ahogy a közvetlen (proximális) környezettől távolodunk, a távoli (disztális) környezetben a kölcsönhatás is módosul. Mediatizált környezetekben sajátosan változik (számos esetben szimbolikussá vagy jelentéktelenné válik) a közelség–távolság szerepe. Bizonyos észlelési modalitások hangsúlyosakká válnak, mások háttérbe szorulnak. Az észlelés határai részben kitágulnak, részben nagyon beszűkül a működése. Gyakorlatilag megszűnik az az alapvető mindennapi tértapasztalat, hogy a közeli helyek hatása kiterjedtebb, mint a távoliaké. Egészen távoli helyek között lehetséges kapcsolatteremtés, néha viszont a szomszéd asztalnál ülő kollégával is csak emailben kommunikál az ember. A közvetlen térészlelés, a test–tér viszony[263] szerepe is módosul, aminek széles körű hatása lehet többek között a viszonyulásra a helyhez (és lakóihoz). Egy kiterjesztett valóságot[264] (*augmented reality*) alkalmazó kutatásban (Oleksy & Wnuk, 2016) éppen ebből indultak ki: a környezetpszichológiában régóta tudjuk, hogy a közvetlen kapcsolat a hellyel és a hely történetének ismerete javítja az adott helyszín megértését és lakóinak elfogadását. Azok a színterek, amelyeknek van története / történelmi fontossága, és jelentésük folytonossága jól észlelhető az emberek számára (mert pl. nemzeti szimbólumok), kedveltebbek (vö. V.1 fejezet). Azok a helyek, amelyeknek nincs vagy nem látható a történetük, és/vagy multikulturálisak, és/vagy akár elvesztették a históriájukat aktuális politikai, etnikai vagy nemzeti okokból, környezetpszichológiai értelemben senki (sem a helyiek, sem a turisták) számára nem jelentősek. Több kutatás (pl. Chokor, 1988; Lewicka, 2008, 2014) alátámasztja, hogy a puszta forma nem elégséges, hogy megértsük egy épület vagy egy helyszín történetét, és emlékezzünk is rá a kollektív memóriában: a környezeti elemek és jellemzők (ide tartozik a történelmi jelleg is) huzamos rendelkezésre állás esetén habituálódnak, nem tudatosulnak, nem vonzzák a figyelmet és a táj statikus, állandó részeiként észleljük őket. Ráadásul, magukra az ilyen területekre és lakóikra is gyakran alakulnak ki etnikai előítéletek (Bollens, 1996). A kutatásban (Oleksy & Wnuk, 2016) a vizsgálati személyek (meglevő tudásukat és attitűdjeiket előzetesen felmérték) két helyzetben ismerkedtek meg Varsó második világháborúban eltűnt zsidónegyedével (Muranów). A hellyel kapcsolatos előzetes tudásfelmérés után 3–6 hét elteltével a vizsgálati csoport tagjait arra kérték, hogy egy-egy okostelefonnal menjenek el a zsidónegyedbe, és ott 30 perc séta alatt keressenek meg 16 helyszínt (ezt GPS alkalmazással segítették számukra). Minden helyen meg kellett állniuk, és az okostelefonon a kiterjesztett realitás applikáció segítségével ún. „akkor és most – képeken”[265] megnézni, hogy milyen volt az épület vagy a helyszín mostani és eredeti állapotában. Ily módon a kiterjesztett realitás – mintegy rekreálva a hely múltját – segítette annak élményszerű megtapasztalását. A kontrollcsoport egy szobában, számítógépen nézett egyszerű múltbeli fotókat ugyanarról

[263] Lásd ehhez a környezetpszichológiai (pl. Tversky, 2003) és ökológiai pszichológiai elméleteken (pl. Gibson, 1979; Gibson, 1988) kívül a beágyazott és szituált kogníció (*embedded and situated cognition*, pl. Clark, 1999a, 1999b) megközelítését: eszerint az emberi test a legfontosabb közvetítő a személy és a világ között, így a helyzet, amelyben a személy cselekszik, egységes egészként tartandó számon és így értendő meg.

[264] A kiterjesztett realitás virtuális és valódi tárgyak valós idejű kombinációja reális környezetben (Oleksy & Wnuk, 2016). Természetes és immerzív érzést kiváltó, hatékony szenzoros benyomás keletkezik. A kiterjesztett valóság módszereket széles körben alkalmazzák a kulturális örökség (lásd V.1 fejezet) témakörben, tárgyak, helyszínek (pl. múzeumok, Damala, Schuchert, Rodriguez, Moragues, Gilleade, & Stojanovic, 2013) megtekintésekor.

[265] Az „akkor és most–fotó” úgy készül, hogy egy helyszín régi képét összehasonlítjuk az újjal. Ebben a vizsgálatban a jelen helyzetről készült látványba a kiterjesztett realitás applikáció segítségével – az élményszerű észlelés lehetőségét biztosítva – beillesztették a régi fotót.

a 16 muranów-i helyszínről. Utána minden résztvevő beszámolt arról, hogy milyen ismereteket, benyomásokat szerzett a helyről, megosztották a vizsgálatvezetőkkel aktuális attitűdjeiket, és azt, hogy mit jelent most számukra Muranów (helyjelentés). Az eredmények szerint a séta és a kiterjesztett valóság által rekreált történetiségélmény fokozta a pozitív attitűdöket a hely felé, kellemes színezetű helyjelentés alakult ki, és csökkentek az etnikai előítéletek. Emellett a vizsgálati személyek arról számoltak be, hogy nőtt az érdeklődésük és a fogékonyságuk a multikulturális helyek iránt. Ez a vizsgálat a szerzők szerint arra világít rá, hogy a kiterjesztett realitás módszer nagyon lehet hasznos a környezetpszichológiában, a turizmusban és még számos területen, mert az eljárás könnyen, élvezetesen hoz látványos eredményeket a pszichológiai viszonyulás változásában. Véleményem szerint jól alkalmazható lehet akár építész- és tájépítész, vagy környezetpszichológus, antropológus, történész stb. hallgatók oktatásában is, mind a történeti, mind a kulturális vonatkozásokra való edukáció (vö. Mazumdar, 1992), érzékenyítés szempontjából. Mindenképp szeretném hangsúlyozni azonban, hogy a hatásban szerintem fontos a tényleges, valóságos tér- és helyélmény, a séta (saját test a valós térben) – vagyis a virtuális és a valóságos tapasztalatok összekapcsolása hozta meg véleményem szerint a kívánatos eredményt. Így a kiterjesztett valóság – minden előnye és élvezetessége ellenére – a dolgok jelen állása szerint pótolni nem, de erősíteni és pozitívra hangolni tudja a valódi színhelyeken szerezhető valós élményeket.

Visszatérve Stokols és Montero (2002) internet és környezetpszichológia viszonyát elemző tanulmányához, egy következő átértelmezendő problematika a téri viszonyok és a társas interakciók kapcsolata. Rengeteg tudásunk van arról, hogy a téri relációk és a tértapasztalatok összefüggenek az interperszonális érintkezéssel (így tudjuk elemezni a szociofizikai kontextust) és a szelf– és a helyidentitással. Jól tudjuk, hogy a helyveszteség, a nemkívánatos helyváltoztatás (pl. költözés, Fried, 1963, 2000; Stokols & Shumaker, 1982; Stokols, Shumaker, & Martinez, 1983; migráció, Horvát, Dúll, & László, 2006, 2011) veszteségélményhez, gyászhoz, stresszhez és betegségekhez vezethet (lásd II.14.2 fejezet, és 86., 239. lábjegyzetek).

Az alapkérdés ezekkel – és tulajdonképpen az épített és természeti környezet összes pszichológiai témájával – kapcsolatban, hogy érvényesek-e és ha igen, hogyan a 21. században, ahol az emberi viselkedés – legalábbis látszólag – sok tekintetben függetlenedett a fizikai tér–idő kontextustól. Ugyanakkor „a virtuális világban lenni lényegében földrajzi élményt jelent, mivel a virtuális világról szerzett tapasztalatainkat alapvetően úgy éljük át, mint térbeli élményeket" (Taylor, 1997, idézi Mészáros, 2006. o. n.).

Elképzelhető, hogy ezt az értekezést néhány év múlva teljesen újra kell írni, átértelmezve a benne foglaltakat (pl. személy–környezet összeillés, magánszféra, társas ökológia) a jelentős mértékben mediatizált térben élő emberre. Az egészen biztos, hogy máris számos új mérési, kutatási, tervezési, beavatkozási és értékelő módszerre van szükség. Az új szemléletmód és az újszerű metódusok kialakításához Stokols és Montero (2002) javasolnak egy problémakörrendszert: 1. interpretív, aktív–kognitív problémák, 2. evaluatív problématerületek, 3. operatív, aktív viselkedéses kérdéskörök, és 4. reszponzív, válaszoló viselkedés problémakör. Az alábbiakban eszerint a rendszer szerint tekintem át néhány példán keresztül a környezetpszichológiának az ember–mediatizált tér kapcsolatát vizsgáló kutatásait.

Interpretív, aktív–kognitív problémák

Stokols és Montero (2002) szerint a környezetészlelés, a környezetkogníció, a legibilitás / imagibilitás, a képzelet, az emlékezés, a mentális térképezés és a személyiség–környezet kapcsolat témái tartoznak ide.

„A kibernetikai tér, vagyis a számítógépes hálózati rendszerek világa lényegében egy ›konszenzuális hallucinációra‹ épülő ›seholsem‹ mesterséges tájkép. Beleértendő minden olyan számítógépes szoftverrel szimulált tér, amely a virtuális valóság élményét kínálja" (Lukovich, 1997/2002. 89). Az egyik kérdéskör, amin ezen a témacsoporton belül érdemes elgondolkodni, hogy – mint a II.13.1 és a II. 15.1 fejezetekben is utaltam rá – a személyes jelenlét a környezetben a jelentés egészen más aspektusait hívja elő, mintha az emberek csupán a környezet egy leképezésével (pl. fényképével, számítógépes szimulációjával) találkoznak. Ez – bár nagyon időszerű és modern téma felgyorsult vizualitásra épült világunkban is – a környezetpszichológiában korán és elemi erővel felmerült problematika. Érinti az építészetet is: hogyan kommunikál az építészet a még meg nem valósult, illetve a már működő épületekről, helyekről tervekkel, képekkel, szimulációkkal, filmekkel a megrendelőkkel és a szakmabeliekkel. A helyzetek, környezetek vizsgálata képek bemutatásán keresztül általánosan elfogadott a (környezet)pszichológiában. Több ilyen vizsgálatot – szerteágazó témakörökben – a fentiekben magam is bemutattam. A környezetpszichológiában számos tanulmány született a vizuálisan reprezentált környezetek vs. valódi helyszínek megítéléséről (pl. Hendrick, Martyniuk, Spencer, & Flynn, 1977; Scott & Canter, 1997; Dúll & Urbán, 1997), a képek verbális leírásának módszertani problémáiról (Thiel, 1970; Mehrabian & Russell, 1974; Dúll, 2004a), illetve az építészetről való vizuális kommunikációról (Somogyi, 2015).

A szimuláció (a tényleges helyzet modellezése) a környezetpszichológia gyakran alkalmazott eljárása (lásd Bosselmann & Craik, 1990; Stamps, 2016). A valós szociofizikai környezetek fotókon, filmen (pl. Reizenstein Carpman, Grant, & Simmons, 1985) vagy számítógépes szimulációval (Rohrmann & Bishop, 2002) történő, vizuális bemutatása mellett szimulációnak tekintjük a szociofizikai helyzetek, a tervezési vagy átalakítási folyamat verbális interakció vagy közösségi tervezés során történő modellezését, akár játékos formában.

Szimulált környezetek megértése, eligazodás virtuális környezetben

Sokat vizsgált kérdéskör a környezetpszichológiában, hogy hogyan alakul ki az útvonal-, illetve térreprezentáció valós környezetekben való tájékozódás során, illetve szimulált helyzetben gyerekeknél és felnőtteknél egyaránt. Egy óvodás gyerekekkel végzett vizsgálatban (Cornell & Hay, 1984) például vagy diabemutatón, vagy videófelvételen láthattak a gyerekek egy útszakaszt, vagy körbevezették őket sétálva az úton. Az útvonalat később fel kellett idézniük. Mindegyik résztvevőnek egyszer mutatták meg az utat, aztán arra kérték őket, hogy idézzék fel (meséljék el) vagy a bemutatással egyező vagy fordított irányban. Az eredmények az elvártnak megfelelően alakultak: az idősebb gyerekek kevésbé hibáztak, mint a fiatalabbak, és a fordított útvonal nehezebb volt mindenki számára. A szimuláció módját tekintve, a diaképek és a videófilm között nagyon kicsi különbség volt, de a legkevesebb hiba a sétálók csoportjában fordult elő. Az eredmények felhívják a figyelmet a tényleges exploráció fontosságára a tájékozódásban.

További érdekes kérdés volt[266] a szakirodalomban, hogy a gyerekek hány éves kortól képesek a tér vizuális reprezentációjával kapcsolatos perspektívaváltásra, például mennyi idősen képesek legkorábban megérteni egy, a környezetről készült légifelvételt. Több kísérletben (Plester, Richards, Blades, & Spencer, 2002) vizsgálták meg 4–5 éves gyerekek ezen képességeit: légifelvételeken kellett helyeket azonosítaniuk és feladatokat (pl. elrejtett tereptárgyak megkeresése) elvégezniük. A tereptárgyak egyes esetekben jól megkülönböztethető helyeken voltak elrejtve, más esetekben viszont jellegzetességekkel nem rendelkező (pl. ugyanolyan fák voltak mindenhol) területeken. További feltételvariáció volt, hogy légifotókon vagy az azokról rajzolt térképen kellett eligazodniuk a gyerekeknek. Az eredmények szerint már a négyévesek is képesek voltak mind a helyazonosításra, mind a téri feladatmegoldásra, a légifotókon és a térképeken egyaránt, de az ötévesek ügyesebbek voltak. A jellegzetes helyeket könnyebb volt lokalizálni. Mindez arra utal, hogy a 4–5 éves gyerekek is képesek már a környezeti képi reprezentációk alkalmazására (a vizuális reprezentációk megértésének korai fejlődéséről lásd pl. Szalai, 2015). Ez manapság nyilván még markánsabb a mobileszközök és térképalkalmazások korában.

A szimulált / virtuális környezetek számos előnyt kínálnak a nagyléptékű környezetről kialakuló humán téri tudás (Murakoshi & Kawai, 2000) és emlékezet (Montello, Hegarty, Richardson, & Waller, 2004) megismerésében a hagyományos módszerekkel (pl. környezetpszichológiai papír–ceruza tesztek, lásd Bechtel, 1990a) szemben. Egy iránybecslést (relatív pontosság) vizsgáló kutatásban (Waller, Beall, & Loomis, 2004) több módszerrel/kontextusban dolgoztak: 1. valódi környezetben, 2. immerzív (fotorealisztikus) virtuális környezetben, 3. irodai virtuális környezetben, 4. statikus képet (fotót) mutatva a környezetről, és 5. hagyományos papír–ceruza teszt formájában. Az eredmények szerint az első három helyzetben (valódi szituáció, immerzív környezet, virtuális helyzet) volt a legpontosabb az iránybecslés, és ezek a helyzetek nem különültek el egymástól, viszont mindegyik jobb teljesítményt eredményezett a statikus fotóbemutatásnál és a papír–ceruza kikérdezésnél.

Fontos problémakör, hogy a valós helyzetekben, a fotókról, filmekből, verbális (írott vagy szóbeli) leírásokból, térképekből – vagy újabban a virtuális helyzetekben – szerzett téri tudás hogyan fordul át mentális reprezentációba (Belingard & Péruch, 2000) és valós környezeti tudásba. Laboratóriumi és terepkutatások (pl. Péruch, Belingard, & Thinus-Blanc, 2000) egyaránt azt találják, hogy a számos virtuális megvalósítást (vizualizáció, virtuális valóság, kiterjesztett realitás stb.) sokfajta eszközzel (falra vetítés, számítógép–képernyős bemutatás, okosszemüveg stb.) közvetíteni képes Virtuális Környezet Technológia (VET, *Virtual Environment Technology*) tartalmazhatja az összes lényeges információt, amit az emberek a valós környezetekben használnak. A VET technológiák két fő csoportja – az asztali rendszerek (rögzített monitor, egér- vagy joystick használat) és az immerzív rendszerek (pl. fejre rögzíthető eszköz vagy okosszemüveg), ahol ténylegesen mozoghat a test – közül a tényleges környezeti aktivitást lehetővé tevő rendszerek sokkal hatékonyabban segítik a valós környezeti tudás kialakulását.

Az aktivitás szerepét ugyanakkor számos tanulmány nem mutatja ki. Gyerekek szimulációval támogatott tájékozódási folyamatait vizsgálta virtuális helyzetben Sandamas és Foreman (2007). Gyerekek három, egymást követő életkori csoportban (6–7, 7–8, és 8–9 évesek) tájékozódtak két alkalommal egy virtuális környezetben: egy négyszög alaprajzú téren levő épületben (amit egy korábbi valós térvizsgálat alapján négy területre osztottak) kellett eligazodniuk. A feladat a tér

[266] A múlt idő használata indokolt: 2002 óta már teljesen megszokott a madártávlat perspektíva (Googlemaps stb.) mindennapi látványa kisebb gyerekek számára.

átrendezése volt, meghatározott szempontok szerint – ez biztosította, hogy a gyerekek minden virtuális térrészletet „bejárjanak". A vizsgálati csoportban a gyerekek maguk pakoltak a virtuális térben (aktív tájékozódás), míg a kontrollcsoportban résztvevők passzívan követték a pakolást: nézelődtek, miközben egy másik gyerek rendezgette a dolgokat. Az eredmények részben megfeleltek az elvárásoknak (az életkor növekedésével és a második próbában javult a teljesítmény), viszont nem voltak (a téri tájékozódásban gyakran mutatkozó) nemi eltérések (lásd Lawton, 1994; Schmitz, 1997; Picucci, Caffò, & Bosco, 2011), és érdekes módon az „aktív" átrendezők sem mutattak jobb teljesítményt. Ugyancsak nem mutatkozott az aktívan, illetve passzívan tájékozódó személyek memóriateljesítménye között eltérés számítógéppel szimulált környezetekben elhelyezett virtuális tárgyakra és téri pozíciójukra vonatkozóan (Wilson, 1999). Egy másik, aktív és passzív téri tájékozódást vizsgáló kutatásban (Jansen-Osmann, & Wiedenbauer, 2004) is árnyalt, a valós környezetekben megszokottól eltérő eredményeket kaptak a kutatók mind az életkori, mind a nemi eltéréseket illetően. A vizsgálatban 6–8 és 10–12 éves gyerekek, valamint felnőttek vettek részt. A teret (egy virtuális labirintust), amelyben el kellett igazodniuk, vagy passzív formában (diabemutató) ismerték meg, vagy aktív virtuális navigációt végezhettek benne. Az eredmények szerint az aktív navigációs feltételben a gyerekek nem teljesítettek rosszabbul a felnőtteknél, vagyis itt jelentős szerepe volt az aktív tájékozódásnak. A nemi eltérések sem a megszokott irányban mutatkoztak: a nők a virtuális helyzetben jobban teljesítettek a férfiaknál.

A kutatások szerint a valós terekben tényleges aktív navigációval szerzett téri tudás esetén általában a férfiak fölénye mutatkozik a téri képességekben. Számos, virtuális térben elvégzett vizsgálat támasztja alá azonban, hogy ezekben a terekben a nemi eltérések kevéssé konzisztensek. Két virtuális bevásárlóközpontban végzett kutatásban (Tlaukaa, Brolese, Pomeroy, & Hobbs, 2005) férfiak és nők nézelődtek. Tájékozódásukat a kísérleti feltételben a számítógép képernyőjén látható digitális térkép, a kontrollfeltételben egy kézbe fogható papírtérkép támogatta. A tájékozódási fázis után a résztvevők téri tudását útmegtalálási, irány- és távolságbecslési, és helybejelölési feladatokkal tesztelték. Az eredmények szerint a férfiak jobban teljesítettek. Más virtuálistér–kutatásokban viszont a férfiak markáns téri fölénye nem igazolódott, például Cubukcu és Nasar (2005) vizsgálatában nagyléptékű virtuális környezetekben való eligazodás során a férfiak elhanyagolhatóan jobb teljesítményt nyújtottak a nőknél (az életkor tekintetében sem az elvártnak megfelelő eredményeket kapták: bizonyos feladatokban a fiatalabbak jobban teljesítettek).

Egy másik kutatásban (Foreman, Stanton-Fraser, Wilson, Duffy, & Parnell, 2005) fiatal és idős vizsgálati személyek tájékozódhattak egy virtuális, összetett téri struktúrájú (két szinten több mint hatvan üzlet) bevásárlóközpontban. [267] Utána a tapasztalatokra támaszkodva egy hasonló szerkezetű valós plázában kellett számot adniuk arról, hogy ott mennyire igazodnak el (térkontroll) azokhoz a személyekhez képest, akiknek nem volt lehetőségük virtuális explorációra. Az eredmények szerint az előzetesen virtuálisan tájékozódók pontosabb és gyorsabb téri döntéseket hoztak még olyan célpontok esetében is, amelyek az aktuális nézőpontból nem voltak láthatók, és jobban le tudták rajzolni a pláza térképét. A fiatalok egyedül abban mutattak jobb teljesítményt, hogy pontosabban emlékeztek arra, hogy az aktuális célpont melyik emeleten található. A tanulmány rávilágít arra, hogy a virtuális tér explorációjával az idősebb emberek téri kompetenciája is szinten tartható, ami segít abban, hogy könnyebben eligazodjanak a valós terek

[267] A virtuális fogyasztási környezetek kibergeográfiája (Currah, 2003) és környezetpszichológiája nagyon népszerű téma manapság – talán azért is, mert a bevásárlóközpontok eligazodás/eltévedés/útmegtalálás szempontjából izgalmas környezetek (vö. Dúll, Paksi, & Demetrovics, 2009).

világában. Viszont ez a tanulmány is igazolta a horizontális tájékozódás szerepének fontosságát idős korban (Passini, Pigot, Rainville, & Tétreault, 2000 – lásd II.14.3 fejezet).

„A 20. század utolsó évtizedének elektronikus forradalma, mondhatjuk, alapjaiban megváltoztatta életünket. A dolgok gyorsabban, távolabb és nagyobb léptékben történhetnek, mint amit bárki is el tudott volna képzelni akár a megelőző évtizedben. S hogy mennyire tudjuk kiaknázni az új technológiák kínálta lehetőségeket, végső soron attól függ, mennyire tudunk velük élni" (Dunbar, 2006. 149). Ehhez az is szükséges, hogy értsük, hogyan igazodunk el a kibertérben, milyen a geográfiájuk (Fraser-Taylor, 2014; Fraser-Taylor, & Lauriault, 2014), hogyan tájékozódunk a virtuális terekben és a World Wide Web világában (pl. Vörös, 2004), milyennek kell lennie egy jó weboldalnak (vö. Kiss, 2015) és így tovább. Ennek is hatalmas szakirodalma van, amiből itt most csak szemelgetek. Számos esetben ugyanazokat a tervezési elveket azonosítják a weboldalak esetében, mint a tárgyak, terek esetében (Hohl, 2009), például az érzelmi tervezés (Norman, 2002, 2004; Norman & Ortony, 2003–2004) a szoftver alkalmazások és a webhelyek esetében is működik. A rosszul tervezett webhelyek frusztrálóak (vö. Kiss, 2015), és elkerülést indukálnak, míg a jól tervezettek támogatják a böngészést, és növelik az oldal (és a cég) teljesítményét oly módon, hogy a felhasználóbarát oldalak a használói élményen keresztül jobb minőségű ember–számítógép interakcióhoz vezetnek (ami a számítógépet forgalmazó céggel kapcsolatos bizalmat is növeli) (Tan & Kwok, 2006).

A szimulációk, számítógépes grafikák az építészeti tervezést és a tervezés kommunikációját (vö. II.5 fejezet) is szolgálják. Egy építészeti tervezéskommunikációt és magának a tervezésnek a hatását feltárni igyekvő szimulációs vizsgálatban (Rohrmann & Bishop, 2002) városi és természeti környezetek realisztikus szimulációit (rajzok, fotók, valós modellek, filmek, számítógépes grafikák) használták a tervezők terveik kommunikálására. Kérdésük az volt, hogy mennyire érvényesek ezek a szimulációk a valódi környezetek bemutatására a felhasználók felé. Az eredmények szerint a számítógépes szimulációk voltak a leginkább hatékonyak az építészek elképzeléseinek kommunikálásában, a használók a tervezett környezet leginkább érvényes és elfogadható reprezentációiként észlelték ezeket. A részeredmények is fontosak: alkalmaztak nappali megvilágítású, ködös és éjszakai viszonyokat tükröző, árnyékolással finomított, valamint hangokkal kísért szimulációkat is. Ezekre vonatkozóan a legjobb értékeléseket a nappali megvilágítású helyzet kapta, a ködös szituációt értékelték a legkevésbé pozitívan, az éjszakai a kettő között kapott helyet. Az árnyékok fokozták a bemutató észlelt realizmusát, a kísérő hangok az elfogadást növelték. A valós természeti környezetekben hasonló a helyzet (Anderson, Mulligan, Goodman, & Regen, 1983), a hangok (a zajok is) általában (Ballas & Howard, 1987) és városi környezetekben (Ge & Hokao, 2005) is segítenek értelmezni a környezet jelentését. Az adott hely kedvelését befolyásolta a szimuláció minősége is. A szerzők kiemelik, hogy az építészeti tervezésben és a környezetpszichológiában a számítógépes grafika egyik legnagyobb előnye, hogy kontrollált kísérletek kivitelezhetők általa: szisztematikusan kontrollálható és ellenőrizhető a terv szociofizikai kontextusa.

Az alfejezet elején említettem, hogy a vizuális bemutatások mellett szimulációnak tekinthető a szociofizikai helyzetek (tervezés, átalakítás) közösségi modellezése, akár játékos formában.

Szimuláció – részvétel, játék

Az egyik legkorábbi szimulációs próbálkozás (Eisemon, 1975) a környezetpszichológiában a részvételi tervezést (alább a II.16 fejezetben ezt részletesen kifejtem) célozta meg. Eisemon az ún. Truax-technikát[268] fejlesztette ki 1971-ben. A Truax-technika egy szimulációs játék,[269] amelynek az alapelve az volt, hogy tervezett felújításhoz kapcsolódó döntéshozási folyamatokhoz a lakók hozzászólhassanak, kifejthessék a véleményüket, artikulálják lakásszükségleteiket. A közösség tagjai feladatokat, kérdéseket kaptak az átalakítással kapcsolatban. Ezeket közösen kellett megvalósítaniuk és megválaszolniuk úgy, hogy egy nagyobb területen építőelemek, szimbólumok (egyértelmű vizuális jelképek voltak, vagy az elemekre rá volt írva, hogy mi mit jelent) segítségével modellezniük kellett a felépítendő teret úgy, hogy az „átépült" projekt tükrözze vágyaikat (szempontokat kaptak ahhoz is, hogy mind építészetileg, mind gazdasági szempontból reálisan tudjanak gondolkozni). A lakók bevonódtak a helyzetbe, az nem volt számukra fenyegető, mivel – ezt Eisemon ki is fejti – a technika nem igényel magas színtű kognitív képességeket. Élvezték is a „játékot", mert bátorítva érezték magukat vágyaik kifejezésére, és azért is izgalmas volt számukra a helyzet, mert ugyanakkor a realitásokat is szem előtt kellett tartaniuk.

Az internet új lehetőségeket hozott participációs tervezési helyzetekben (lásd II.16 fejezet) is. Egy sokkal inkább kortárs, mégis, a szimulációt hasonló, elképzelt, „játékos" (bár már internetes) tervezési feladatként értelmező, gyerekekkel végzett részvételi tervezési feltáró tereptanulmányban (Kyttä, Kaaja, & Horelli, 2004) azt nézték meg a kutatók, hogy egy internet–asszisztált tervezési játék[270] (1) hogyan segíti a gyerekek környezet–elképzeléseinek (hol is élnek „valójában") tudatosítását, és a „jó környezet" definíciójának megfogalmazását. Számos korábbi tanulmány (Horelli, 1998; Kyttä, 2002) elemezte, hogy a jó környezet megfelelő személy–környezet illeszkedést jelent (a gyerekek számára is), amit az affordanciákkal (Gibson, 1977, 1979; Heft, 1997 – lásd II.2 fejezet) megfelelően lehet operacionalizálni (vö. Clark & Uzzell, 2002; Kyttä, 2002; Jongeneel, Withagen, & Zaal, 2015; Prieske, Withagen, Smith, & Zaal, 2015). A résztvevők nyolcéves, Helsinkiben[271] lakó gyerekek voltak, akiknek az volt feladatuk, hogy az internetes alkalmazás segítségével elemezzék jelenlegi lakókörnyezetüket és tervezzenek egy ideális lakóhelyet. A kutatás két vezérfogalma – a hagyományos környezetpszichológiában is sarkalatos – személy–környezet összeillés és affordancia [272] voltak. A szerzők ezekre vonatkoztatva elemezték a gyerekek tervezési folyamatát és a produktumokat. Tartalmi eredmény volt, hogy a lányok több olyan helyet terveztek, amelynek affordanciái lehetővé teszik, hogy „csak úgy ellegyenek egy helyen", míg a fiúk tervein több olyan helyszín szerepelt, amelyek affordanciái játék számára teszik alkalmassá a helyet. Az eredmények (Kyttä, Kaaja, & Horelli, 2004) ugyanakkor azt is mutatják, hogy a gyerekek – akik élvezték az internetalapú játékot – (a) képesek ügyesen elemezni környezetüket és (b) kreatív, használható gondolataik vannak, (c) tervezési megoldásai érzékenyek a földrajzi kontextusra, (d) az affordanciák alkalmazhatók a

[268] A technika arról lakótelepről (*Truax Public Housing Project in Madison*, *Wisconsin*) kapta nevét, amelynek a lakói részt vettek benne egy nagy felújítás kapcsán (Eisemon, 1975).
[269] Sok tekintetben hasonlít ez egy modern játékosítási feladathoz, lásd pl. Hofferbert, Cahalane, & Finnegan (2015).
[270] *Internet–assisted urban planning* (Horelli & Kaaja, 2002).
[271] A participációs kísérleteknek Finnországban, Norvégiában és Svájcban nagy hagyománya van gyerekekkel is, várostervezés témában is (vö. Horelli & Kaaja, 2002).
[272] A személy–környezet összeillést nem könnyű operacionalizálni. Az egyik lehetőség annak mérése, hogy az adott környezet hogyan, miben és mennyire támogatja az emberek számára fontos célokat és szükségleteket. Mind a nem észlelt (de különösen az észlelt) affordancia fontos környezeti támogatást jelent a használók számára.

dizájnjátékokban, (e) működnek mint a személy–környezet összeillés operacionalizálásának fogalmai, és (f) az internet hasznos eszköz a részvételi tervezésben.
Néhány éve, a *Helsinki University of Technology* létrehozott egy digitális környék fórumot, amelyet Otthon utca projektnek[273] neveztek (lásd Horelli & Kaaja, 2002). Ez egy multidimenzionális, internetalapú, lokális, kommunikációs, tanuló- és tervezési fórum, ami felületként lehetőséget teremt a helyi lakosok, a hatóságok és az üzleti szféra párbeszédére és a közös cselekvésre. Célja, hogy növelje a lakók részvételét a várostervezésben, segít feltárni a létező társadalmi és gazdasági kapacitásokat a közösségben, facilitálja az új vezetési módszerek alkalmazását az önkormányzatnál, és – összességében – erősíti a környék identitását. Futnak rajta internetes kérdőívek, applikációk, GIS-projektek. A módszert Helsinki három városrészében (*Pihlajisto*, *Joensuu*, *Juuka*) vezették be. A gyerekek és a fiatalok – akik könnyen megszólíthatók interneten és ügyes internethasználók – számára is kezdettől lehetővé tették a részvételt. Egy esettanulmányban (Horelli & Kaaja, 2002) elemezték a projekt működését a három helyszínen: az egyik esetben az önkormányzat elkészíttette a fiatalok által javasolt terveket és feltették az internetre (egyoldalú kommunikáció). A másik esetben a gyerekek gondolatait egy internet kávézóban, virtuális sétán jelenítették meg (ez gazdagabb anyag, de a kommunikáció itt is egyoldalú). A legsikeresebb és leghatékonyabb ott volt tervezés, ahol valós élethelyzetben, egy kalandparkban megjelenítették a fiatalok terveit, és ott ki lehetett próbálni (interakció). A tapasztalatok visszahatottak a virtuális tervezésre, és így tovább. Mindhárom internetes alkalmazás működött, de a leghatékonyabb az interaktív természetű volt. Horelli & Kaaja (2002) szerint ez a fajta részvételi tervezés lépcsősen épül: az 1. lépés, hogy az internet jóvoltából elindulhat a valódi és élvezetes eszmecsere a partnerek között (nemcsak formálisan, egyoldalúan, mint például a kormányzati oldalakon). A 2. lépés, hogy a kommunikáció kétirányúvá válik (de végig olcsó marad), ami segítheti a közösségek önszerveződését, és külön előny, hogy ezt a folyamatot más potenciális (virtuális vagy valódi) közösségek nyomon követhetik. A 3. lépés a cselekvés a rendszeren belül – ki lehet próbálni gondolatokat a meglévő kereteken belül, és a 4. lépés a rendszer átalakítása – új virtuálisan vagy valós közösségek szerveződhetnek. A használatba vételi értékelés (*post-occupancy evaluation*, POE, Zimring, 1990; Bordass & Leaman, 2005; Wener, McCunn, & Senick, 2016) tanulmányok (pl. Churchman & Ginosar, 1999) jelzik, hogy a részvételi tervezéssel kialakított környezetek a saját maguk által kialakított lakóhelyi és környékfejlesztési megoldások és kapcsán növelik a gyerekek és a fiatalok (és általában az emberek) környezeti kompetenciáját és elégedettségét.

Evaluatív problématerületek

Stokols és Montero (2002) fentebb említett, a környezetpszichológia és az internet kapcsolatát tárgyaló tanulmányában a második témakör, amit át kell gondolnunk a 21. század szellemében, az evaluatív témák a környezetpszichológiában. Ide tartozik a környezeti attitűdök, preferenciák, környezetértékelés témaköre, annak vizsgálata, hogy hogyan hoznak az emberek környezeti döntéseket technicizált, mediatizált kontextusokban, hogy változik a helyérzék és a helyidentitás virtuális helyekkel való kapcsolat során és hova vezet, ha a virtuális környezetek szebbek, tökéletesebbek, mint a valóságosak. Utóbbi probléma egyébként általánosan is érvényes: „felmerült a kérdés, vajon az Interneten kívül megélt világ mennyiben valóságosabb, illetőleg a hálózat világa mennyiben (és főként meddig lesz még) virtuálisabb? Hol lépünk át a fizikaiból a virtuálisba?

[273] *Home Street Project,* http://www.greenstructureplanning.eu/MAPweb/Goteb/got-staff.htm (utolsó látogatás: 2016. 07. 29.).

Mikor érzi azt egy emberi intelligenciával (és annak korlátaival) rendelkező lény, hogy számára ›otthonosabb‹, biztonságosabb, megélhetőbb a Háló Világa?" (Nagy, 2004. 146–147).
Egy vizsgálatban (Kjellgren & Buhrkall, 2010) egy valódi természeti környezet és annak virtuálisan bemutatott változatának pihentető, stresszoldó hatását vetették össze (a valódi természet pihentető jellegéről a II.8 fejezetben írtam). A résztvevők, akik stressz- vagy kiégési szindrómában szenvedtek, 30 perces relaxációt végeztek úgy, hogy közben egy természeti helyszínen (*Karlstadti Természeti Park, Svédország*) pihentek, illetve úgy, hogy egy szobában ugyanerről a helyszínről láttak diaképeket. A kutatók a vizsgálat során pszichológiai és fiziológiai méréseket egyaránt végeztek, valamint a résztvevőktől szóbeli beszámolót kértek az élményeikről. Az eredmények szerint az élettani és a pszichológiai mutatók mindkét feltételben javultak, vagyis mind a valódi természetes helyszín, mind a virtuális környezet csökkentette a stresszt és rendelkezett pihentető értékkel. Izgalmas azonban az élménybeszámolók kvalitatív, fenomenológiai elemzése. A résztvevők élményei a természetes környezetről hat kategóriába voltak sorolhatók: fokozott szenzoros és percepciós élmények, harmónia és egység érzete a természettel, kedvezőbb pszichológiai jóllét és életminőség, megújult energia- és felfrissülésélmény, „itt–és–most" gondolkodás, nyugalom;[274] míg a virtuális természetélményekből öt kategória formálódott: nyugtalanság és szorongás, koncentrációhiány, a természet szenzoros élményeitől való megfosztottság, vágy a valós természetre, pozitív érzelmek. A valódi természetes környezet szignifikánsan nagyobb mértékben váltott ki módosult tudatállapotot (és ezen keresztül pihentetést – vö. Fredrickson & Anderson, 1999) és energiaérzetet, mint a szimulált természetes környezet.
Célzottan a virtuális természet restauratív értékét vizsgálták meg egy kutatásban (Kahn, Friedman, Gill, Hagman, Severson, Freier, Feldman, Carrère & Stolyare, 2008). Irodai környezetben

[274] Ezek pontosan megfelelnek a környezetpszichológiai vadonélménynek (*wilderness experience*, pl. Fredrickson & Anderson, 1999; vö. Frantz, Mayer, Norton, & Rock, 2005). Szép példája ennek Jane Goodall egyik, nem pszichológiai elemzés céljára készült tanzániai (*Gombe Nemzeti Park*) élménybeszámolója: „A sok gyönyörű nap között volt egy, amire a mai napig szinte áhítattal emlékszem vissza. Az erdőben feküdtem a földön, elnyúltam a lehullott leveleken és ágacskákon, s éreztem a sima felületű kövek nyomását a hátam alatt. Addig-addig mocorogtam, míg végre kényelmesen elhelyezkedtem. [...] Emlékszem, mennyire szíven ütött az erdő színeinek harmóniája, a sárga és a zöld megannyi árnyalata, amint barnába, néhol vörösbe fordultak. [...] A kabócák déli kórusa különböző hullámokban harsant fel, s töltötte meg élettel az erdőt. [...] Ezen a bizonyos napon újra éreztem a régi titkot, éreztem, hogy bensőmben megszűnik a zakatolás. Mintha megtaláltam volna a visszautat valami gyönyörű mesébe. Eggyé váltam az erdővel, amint feküdtem ott, és újra tapasztaltam, milyen sokkal járulnak hozzá a hangok az észlelés gazdagságához. Érzékeltem minden titkos mozdulatot, ami a körülöttem lévő fákon történt. [...] A szépség áhítatába feledkeztem, s úgy tűnt, valamiféle magasabb rendű tudatosság állapotába kerültem. Nehéz, az igazat megvallva lehetetlen szavakba önteni az igazság azon pillanatát, ami akkor tört rám hirtelen. [...] Később, mikor minden erőmmel azon voltam, hogy visszaidézzem ezt az élményemet, s egyáltalán nem találtam benne *önmagamat*, úgy éreztem, hogy akkor a csimpánzok és én, a föld, a fák és a levegő mind egybeolvadtunk, s így mintha mindannyian mintha valamiféle szellemi erőben egyesültünk volna, ami az élet volt maga. Körülöttem szárnyaló szimfónia szólt, a madarak esti éneke. Számomra addig ismeretlen frekvenciákat fedeztem fel zenéjükben, s a zenélő bogarakéban is, csodálatosan magas és kellemes hangokat. Soha életemben nem voltam még ennyire tudatában a levelek különböző alakjainak és színeinek, ereik változatos mintázatainak, amikből kiderült, hogy nincs közöttük két egyforma, hogy mindegyikük különleges. Tisztán éreztem az illatokat, könnyen azonosíthattam a túlérett gyümölcsök erjedésének, a mocsaras földnek, a hideg és nedves fakéregnek, a csimpánzok nyirkos szőrének, s bizony saját testemnek is különböző szagát, illatát. Az összemorzsolt fiatal levelek fűszeres illatozása szinte elkábított. [...] Mintha valami nagyon is életszerű álomból ébredtem volna, visszatértem a megszokott világba, fáztam, de magamnál voltam teljesen. [...] Nem jelentek meg nekem sem angyalok, sem más égi teremtmények, mint a nagy misztikusok és szentek látomásaiban, ennek ellenére hiszem, hogy mégis valamiféle misztikus élményben volt részem. [...] Azon a bizonyos délutánon, mintha egy láthatatlan kéz elhúzta volna a függönyt egy [...] ablak előtt , ami át, még ha csak egy röpke pillanatra is, de kitekinthettem. E pillanatnyi ›kitekintés‹ alatt megismertem az időtlenséget, a csöndes extázist [...]. Tudtam, e felfedezés mindig velem lesz hátralévő életem során, s ha emlékezetemben hiányosan is, de mindig legbelül. Olyan erőforrás, melyből bármikor meríthetek, ha nehéznek, kegyetlennek, reménytelennek tűnik az életem" (Goodall & Berman, 2000/2009. 74, 156–157 – kiemelések az eredetiben).

dolgozók egy része egy ablakon keresztül természeti helyzetre (park) látott munka közben, egy másik csoportjuk egy, az ablakkal megegyező méretű plazmaképernyőn vetítve látta ugyanazt a természeti helyzetet, a harmadik csoport pedig a falat nézte. Minden csoportban mértek fiziológiai mutatókat. Az eredmények szerint azoknál, akik az ablakon át kiláttak a természetre, nyugodtabb, egyenletesebb szívritmust lehetett mérni, mint a plazmaképernyő előtt ülőknél vagy a fallal szemben dolgozóknál. A plazmaképernyőt nézők esetében jobb mutatókat lehetett regisztrálni, mint a csak a falat látók esetében, de ez nem tiszta hatás, mert utóbbi esetben a kilátás hiánya önmagában erősen befolyásolhatta az eredményeket. A pihentető környezetek szimulációja témánál maradva, egy másik kutatásban (de Kort, Meijnders, Sponselee, & IJsselsteijn, 2006) a vizsgálati személyek egy stresszes helyzet után egy természetfilmet láttak egy átlagos vagy egy tökéletesebben immerzív képernyőn. Ugyancsak regisztráltak náluk szívritmust és bőrellenállást, és önbeszámolós kérdőívekkel mérték az érzelmeiket és a jelenlét-élményt.[275] A nagyobb, immerzívebb képernyő esetében szignifikánsan jobb fiziológiai mutatókat lehetett mérni a résztvevőknél, de az önbeszámolókban nem mutatkozott ennek hatása.

A természeti (és városi természeti) környezetek az észlelés szintjén – elbújási lehetőség, átláthatatlanság stb. – gyakran társulnak félelemérzettel is (Herzog & Chernick, 2000; Herzog & Flynn-Smith, 2001; Herzog & Kutzli, 2002; Herzog & Kropscott, 2004; van den Berg & ter Heijne, 2005; Wang & Taylor, 2006; Jorgensen, Ellis, & Ruddell, 2013). Egy vizsgálatban (Andrews & Gatersleben, 2010) szimulált természeti környezetet kell megítélni félelemérzet, veszélyesség és preferencia szempontjából. A vizsgálati személyeknek három, kilátás–menedék dimenzióban (vö. *prospect–refugee theory,* Appleton, 1975 – lásd II.8 fejezet) eltérő virtuális környezetben kellett szimulált sétát kellett tenniük. Az eredmények szerint a jobban belátható, kevesebb rejtekhely-lehetőséget tartalmazó, elérhetőbbnek tűnő virtuális helyeket preferálták a résztvevők, és a fizikai veszélyekre vagy az eltévedés–fenyegetettség élményére vonatkozóan ezeket a helyszíneket ítélték kevésbé veszélyesnek és félelmetesnek. A társas veszély észlelése azonban nem függött össze a kilátás–menedék dimenzióval. A szimulált környezetek fizikai tulajdonságait a vélt személy–környezet kölcsönhatással is összefüggésbe hozzák az észlelők. Egy virtuális természeti környezetet a megítélők egy csoportjának úgy kellett értékelniük több dimenzió (koherencia, preferencia, kellemesség, pihentetés – lásd II.8 fejezet) mentén, hogy fémbútorok (padok, szemetes) voltak benne, egy másik csoport fabútorokkal, a harmadik pedig bútorok nélkül látta ugyanazt a helyet (Pals, Steg, Dontje, Siero, & van der Zee, 2014). Az eredmények szerint a fabútoros és a bútor nélküli helyzet között nem volt különbség az értékelő mutatók mentén, míg a fémbútorok mind a négy dimenzióban negatívan befolyásolták a környezet észlelt minőségét. Érdekesek a koherenciával kapcsolatos adatok: fabútorok esetén az észlelt koherencia nagyobb volt, mint a fémbútorok esetén, de kisebb, mint amikor nem volt bútor a környezetben. Ha mindezt összefüggésbe hozzuk a valós természeti környezetekre érvényes figyelemhelyreállítási elmélettel (*Attention Restoration Theory*, *ART,* Kaplan & Kaplan, 1989 – lásd II.8 fejezet), nyilvánvaló, hogy a teljes természetesség koherenciaélményét akkor éljük át valódi és virtuális környezetekben egyaránt, ha nem bontjuk meg annak észlelt egységét semmilyen emberi termékkel vagy beavatkozással. Az észlelhető emberi nyomok, ha anyagukban, megnyilvánulásaikban stb.

[275] A jelenlétélmény (*presence*) azt jelenti, hogy egy eszköz által közvetített élményt a személy úgy él meg, mintha „természetes, jelen idejű, közvetlen, és valóságos" lenne – ez olyan élmény, mintha a személy valójában ott lenne a helyzetben (Lombard & Ditton, 1997. o.n.). Lásd még Kiss (2015).

természetesek, akkor kevésbé csökken az észlelt koherencia, mintha művi beavatkozások észlelhetők a környezetben.

A virtuális, szimulált környezetek észlelt tulajdonságai befolyásolhatják a valós környezethez való viszonyt is. Például a mindennapi fogyasztási szokásokkal kapcsolatos döntésekre (pl. zöld, környezetbarát termékek vásárlása, Hartmann & Apaolaza-Ibáñez, 2008) hatást gyakorolhat, hogy egy realisztikus online bevásárló környezetben milyen módon kommunikálják a fenntartható fogyasztással kapcsolatos normatív információkat (Demarque, Charalambides, Hilton, & Waroquier, 2015). Ezeket az elveket valós vásárlói helyszíneken is lehet alkalmazni. Ugyancsak a szimulált környezetek (pontosabban virtuális természeti helyek) hatását ette górcső alá a valós helyekhez való viszonyulásokra Levi és Kocher (1999): vizsgálatuk rávilágít, hogy a média (videójátékok, virtuális valóság felületek) természetprezentációi annyira szépek, tökéletesek, nélkülözik a(z egyébként a természetben természetes) szabálytalanságokat, hogy az emberek szívesen birtokol(ná)nak saját virtuális természeti rendszert (míg kertet vagy egyéb saját természetes területet nem feltétlenül). A valós természeti területekkel kapcsolatos környezet-védelmi attitűdöket mérve, a kutatók azt találták, hogy „tökéletes" virtuális természet hatására a helyi természetes területek leértékelődtek: a szimulált természet élményének hatásai csökkentették helyi természeti területek fenntartásának támogatását. Összességében, az eredmények szerint van némi veszélye szimulált környezetek szépségének – erre globális ökológiai szempontból és a helyi természeti környezet védelme miatt is érdemes figyelni.

Jelenleg még csak elkezdődött, és inkább antropológiai nézőpontból zajlik a virtuális környezetekkel való tranzakcióról (Spigel, 2001) és a virtuális identitásokról (Harrison, 2009) való gondolkodás, néha épp azzal a céllal, hogy bevonják általuk a lakosságot, a civileket a közösségi tervezésbe (Gordon & Koo, 2008).

Operatív, aktív viselkedéses kérdéskörök

Stokols és Montero (2002) szerint ebbe a témakörbe a térhasználat, a magánszféra és az interperszonális viszonyok és a környezetvédő (pro-environmentális) viselkedések mediatizált környezeti kontextusban való átértelmezése tartozik. Itt is számos konkrét kérdés merül fel: hogyan alakul a magánszféra és hogyan zajlanak a társas kapcsolatok? Hogyan változik az oktatás: hogyan kell tanítani a 21. században (vö. pl. Magyarországon a Digitális Nemzedék Konferencia 2015)? Hogy változnak a környezetmegvalósító és -átalakító viselkedések a tervezéstől az építésen és a karbantartáson át a kulturális örökség megőrzéséig?

A mediatizált 21. században az ember–környezet tranzakciók új konceptualizálására van szükség, olyan konceptuális keretre, amely magába foglalja nemcsak a fizikai, hanem a hibrid és a polifunkcionális (azaz mind fizikai, mind digitális elemeket tartalmazó) környezeteket is (Misra & Stokols, 2012a).

Személyes térközszabályozás a mediatizált világban

A személyes tér (*personal space*, Sommer, 1969) fogalma eredetileg az emberek teste körül azt a teret jelentette, amelyet a személyek magukénak éreznek, és így az ebbe a pszichológiai barriertérbe a behatolás elsősorban lélektani eszközökkel szigorúan szabályozott (Sommer, 2002). Sommer elemzése szerint számos rokonfogalom kapcsolódik ehhez, például személyes távolság (az élőlény/ember és fajtársai távolsága) és menekülési távolság (az egyed és a ragadozó közötti tér – emberi viszonylatban: mekkora közelség nem jelent még behatolást a személyes térbe), proxemika (Hall, 1966/1975): a kapcsolatok téri zónái, territórium (rögzített lokáció – szemben a

személyes térrel, lásd 127. lábjegyzet –, amelyet az egyed megjelöl, megvéd – a túléléshez szükséges „forrásgazdálkodás” lehetőségének alapja), vagy a védhető tér (Newman, 1972 – lásd 132. lábjegyzet) a jól megjelölt territóriumok megfelelő kontrollt tesznek lehetővé a lakóterületeken. Sommer az idézett könyvfejezetben végigveszi a személyes tér mérési, vizsgálati módszereit és a fontosabb tudásokat, amelyek a konstruktum több int félévszázados kutatásából származnak. A fogalom digitális korra történő átértelmezéséhez leírja, hogy bizonyos értelemben jelentését vesztette a fogalom, hiszen – ahogy fentebb én is említettem – a közelség–távolság számos esetben közvetlenül, fizikai–téri fogalomként már nem releváns az emberi életben. Ugyanakkor a kibertér megszállása (pl. hackerek által), a kiberbullying (Cassidy, Jackson, & Brown, 2009) vagy éppen a másik ember elektronikus levelezésének elolvasása élményben, hatásban analóg a valódi személyes tér megsértésével. Sommer szerint az emberi érintkezés közvetlen téri dimenziói sosem nem fognak eltűnni teljesen, ezért mindenképp új kutatásokra van szükség, amelyek a mediatizált terekben is értelmezik a test körüli és az interakciós teret. Erre tesz kísérletet egy kutatás (Iachini, Coello, Frassinetti, Senese, Galante, & Ruggiero, 2016), amelyben Immerzív Virtuális Valóságban (*Immersive Virtual Reality*, IVR) vizsgálták meg, hogy test körüli szociofizikai terek közül a személyközi–társas (interperszonális komforttávolság) és a periperszonális–akciós (elérhetőség) távolság hogyan alakul társas tényezők függvényében. A vizsgálati személyeknek egyrészt virtuális férfi/nő felnőttektől és fiataloktól, gyerekektől kellett megítélniük az aktuális távolságukat (komfort), másrészt a számukra még elfogadható távolságra kellett őket megközelíteniük (aktív elérhetőség). Aztán az eredmények ökológiai validitását ellenőrizték először valós személyekkel, majd papír–ceruza teszttel. Az eredmények azt mutatják, hogy a virtuális és a valós személyes térközszabályozás hasonlóan működött az aktív feltételben, míg – ha a résztvevő passzív volt – a komforttávolság nagyobb volt, mint az elérhetőség–távolság. A nem és az életkor hasonlóan hatott mind a valóságos, mind a virtuális helyzetben: nők és gyerekek esetében kisebb, férfiak és felnőttek esetében nagyobb volt mindkét távolság. A vizsgálat tanulsága szerint a virtuális térben kialakuló személyes tér – ugyanúgy, mint a valódi – érzékeny volt az aktivitás–passzivitás dimenzióra és a társas hatásokra.

Egy tanulmányban (Przybylski & Weinstein, 2012) a mobiltelefonhasználat hatását (pontosabban a mobiltelefon jelenlétének hatását) vizsgálták a szemtől szembeni beszélgetésekre. Két kísérlet eredményei támasztották alá, hogy ha a mobiltelefon jól látható helyen van a beszélgetés közben, az negatívan hat a személyes interakciókra (páros beszélgetés): csökkentette a közelséget, a kapcsolat-élményt és rontotta a beszélgetés minőségét. A nem kívánatos hatások erősödtek, ha valamelyik vagy mindkét beszélgető fél számára személyesen fontos témát beszéltek meg. Egy másik vizsgálatban (Lepp, Barkley, & Karpinski, 2015) alapképzésben résztvevő egyetemi hallgatók mobiltelefonhasználati gyakoriságát vetették össze egyetemi teljesítményükkel. Hierarchikus regresszióelemzéssel azt találták, hogy minél többet használják az egyetemisták a mobiljukat, annál rosszabban teljesítenek egyetemi tanulmányaikban. Annak ellenére, hogy az elemzésben számos közvetítő változót (énhatékonyság, önvezérelt tanulás, akadémiai teljesítmény) vizsgáltak és mindegyik szignifikáns előrejelzőnek bizonyult, a mechanizmus nem világos, viszont tanulságos.

Környezetorientációk a virtuális világban

A hétköznapi és a tudományos tapasztalatok egyaránt mutatják, hogy az emberek eltérnek annak mértékében, hogy mennyire használják mobiltelefonjukat, mennyire gyakran és hogyan használják az internetet, és abban is, hogy mennyire realitás– vagy virtualitás–orientáltak. Misra & Stokols (2012a) szerint a digitális korszakban is értelmezhető a személy–környezet összeillés vagy annak hiánya, mégpedig annak a négyfajta környezetorientációnak a mentén, amely a szerzők szerint a 21. század elején különült el: 1. hely nélküli, 2. helyalapú, 3. hely–kiberalapú és 4. kiberalapú környezetirányultság. Mindegyik értelmezhető valódi és virtuális környezetekre egyaránt. Ezek a konstruktumok a hagyományos „humán szükséglet – környezeti követelmények – társas következmények" triád átértelmezésével érthetők meg.

Hely nélküli környezetorientáció

A hely nélküli (*placeless*) környezetirányultság (Misra & Stokols, 2012a) azokat az embereket jellemzi, akik esetében nem számít a proximális környezet (legyen az reális vagy virtuális) – ezek nem jelentősek a személyes és csoportidentitásukban, helynélküliséget élnek meg. Ilyen helyzet állhat elő a hajléktalanok vagy a bevándorlók esetében, akik elvesztették korábbi fontos helyeiket, és még nincsenek számukra újak vagy azokkal nem azonosultak (vö. Horvát, Dúll, & László, 2006, 2011).

Helyalapú környezetorientáció

A helyalapú (*place-based*) környezetirányultság Misra & Stokols (2012a) szerint a kontinuum másik vége: ezeknek az emberek nincs, vagy alig van kapcsolatuk a virtualitással, identitásukat csak a valós helyek építik. Két alcsoportjuk van: a helyalapú célorientáltak (*place-based purposive*), akik annak ellenére elzárkóznak az internet használatától, hogy anyagi és lokális helyzetük és kognitív képességeik ezt lehetővé tennék: „időrablónak érzik, zavarosnak, haszontalannak, nem képesek kezelni a rengeteg onnan származó információt, valamint aggódnak biztonsági kérdések miatt" (Misra & Stokols, 2012a. 315). A helyalapú kényszerorientáltaknak (*place-based constrained*) nincs sem közvetett, sem közvetlen tapasztalata az internettel. Ide tartozhatnak a kisebbségi csoportokhoz tartozók, az alacsonyabb szocioökonómiai státuszúak vagy a fogyatékkal élők. A szerzők szerint ezt a csoportot kiemelten kellene kutatni és támogatni kellene őket a közelebb kerülésben az internethez, mert sok esetben könnyebben kapnának ott támogatást, mint a való életben.

Hely–kiberalapú környezetorientáció

A hely–kiberalapú (*place-cyber oriented*) környezetirányultságúak (Misra & Stokols, 2012a) mind a valódi, mind a virtuális szociofizikai környezetekhez kapcsolódnak. Az internetet jellemzően célok elérésére (kapcsolattartás, munka, ismeretszerzés, vásárlás stb.) használják. Gyakran tagjai társas/társadalmi/szakmai virtuális közösségeknek. Ebben a csoportban vannak jelen azok az emberek, akik identitásában szélsőségesen fontos szerepet játszanak az internetes felületek (pl. a Facebook stb.).

Kiberalapú környezetorientáció

A kiberalapú (*cyber-based*) környezetirányultságú (Misra & Stokols, 2012a) emberek a kifejezetten immerzív virtuális környezeteket részesítik előnyben. Használják ugyan az internetet bizonyos aktivitásokra, de nem a feladatvégzés, a szórakozás vagy azok a funkciók a lényegesek számukra, amelyek a hely–kiberalapúaknál, hanem az életük jelentése, az identitásuk alapja a

virtuális közeg. Elsődleges társas kapcsolathálójuk is jellemzően az internet világában van és számos esetben tényleges, valódi kapcsolataik (ha vannak) is innen származnak. Előnyben részesítik a virtuális környezeteket – sok esetben az ezekben „tartózkodás" megküzdést jelent számukra a magánnyal, a társas szorongással, és időleges eltávolodást jelent a realitástól. Gyakran intenzív online játékosok: a virtuális játékterek sokszor jelentenek számunkra olyan innovatív, inspiráló közeget (Misra & Stokols, 2012b), amelyben képesek idegenekkel barátkozni és kreatívak is tudnak lenni (vö. Lammes, 2008). Ezek az emberek vallhatnak markáns, szélsőséges, sőt, antiszociális politikai vagy vallási nézeteket, és ezek kapcsán az interneten lelnek közösségre, de az a csoport is idetartozik, akiket nem a kommunikáció miatt érdekel az internet, hanem a szerverek iránti támadások lehetősége miatt. Ezeknek az embereknek az esetében számos egészségi kockázat (kevés testmozgás, kövérség, csökkent alvásmennyiség, nehezebb alkalmazkodás a realitáshoz) áll fenn.

Virtuális edukációs környezetek

Virtuális környezeteket gyakran alakítanak ki vagy alkalmaznak oktatási célokra. A fentebb említett példák közül jó néhány erről is szól. Néhány kutató (pl. Dillenbourg, Schneider, & Synteta, 2002) azonban a virtuális oktatást teljesen külön területnek (*Virtual Learning Environments*) tartja, amelynek szabályait önállóan kell kidolgozni. Szerintük a virtuális tanulási környezet nem egyszerűen egy website, de nem azonosítható egy virtuális campusszal sem, hanem egy tervezett információs tér, amely explicit módon reprezentált a szöveges formától a 3D immerzív világig. Ebben a térben a tanulók nem csak aktívak, hanem együttműködnek a tér létrehozásában is. Így a virtuális tanulókörnyezet egyúttal gazdag osztályaktivitásokkal jellemezhető társas tér is, amelyben a tanulás nem korlátozódik távoli oktatási helyzetekre, mert legtöbbjük átfed valós szociofizikai környezetekkel. Az ilyen virtuális tanulási térben sokféle technológia és pedagógiai megközelítés integrálható.

Egy másik megközelítés (pl. Elger & Russell, 2003) a virtuális campust definiálja virtuális tanulási környezetként. 2001-ben több német egyetem közösen létrehozott egy virtuális építészeti fakultást (*Liquid Campus*), amelyet internetalapú tervezési stúdió formájában működtettek 43 hallgatóval, 4 évig. A modellkísérlet működtetésében a hallgatók is aktívan részt vettek – maguk is keresték a problémákat, amiket dokumentáltak és segítettek megoldani. Végül a szemeszterek során kevert struktúrában dolgoztak: az első szakaszban workshop formában, második szakaszban konzultációkkal, a harmadik fázis pedig a közös kipakolás és beszámoló volt. Három csoport interneten dolgozott. Összességében markáns tapasztalat volt, hogy az internetes munkába sokkal több energiát fektettek mind az oktatók, mind a hallgatók, és részben azért, mivel végig monitorozták a folyamatot, valamint számos mély filozófiai gondolatra jutottak a tervezési munkával kapcsolatban általában és saját konkrét alkotásukkal kapcsolatban is. A szerzők szerint – megfelelően átgondoltan – hasonló projektek jól alkalmazhatóak lennének az építészképzésben, és ez az egyetemek közötti együttműködést is segítené. Ugyancsak virtuális campus formában dolgoztak De Lucia, Francese, Passero, és Tortora (2009) is. Ők azonban a campust a *Second Life*[276] játékon belül fejlesztették ki, amelyben lehetőség van 3D virtuális terek kialakítására. A kialakított virtuális campus négy térből állt: közös campus, együttműködési területek, előadótermek és pihenőterületek. A szerzők vizsgálatukban valódi egyetemi hallgatókat kértek meg a virtuális terek használatára, majd értékeltették velük ezeket a tanulás hatékonysága szempontjából.

[276] http://secondlife.com/ (utolsó látogatás: 2016. 07. 29.).

Eredményeik azt mutatják, hogy a hallgatói értékelés szerint annál hatékonyabbnak bizonyult a tanulás a 3D multi-user terekben, minél erősebben úgy észlelték a hallgatók, hogy az adott tanulási környezethez tartoznak, minél inkább tudatosság- és jelenlétélményük volt, és ha a kommunikáció hatékonynak bizonyult számukra. Ha ezek a feltételek teljesültek, a hatékonyság mellett élvezetesnek is ítélték a tanulást ezekben virtuális terekben.

Nemcsak tanulási teret lehet virtuálisan létrehozni, hanem maga a tervezési folyamat is lehet virtuális. Gaber (2007) a tervezés oktatásában használja a *SimCity*[277] játékot, mint szimulációra építő (város)tervezési eszközt. A feladat ebben a játékban egy város tervezése és működtetése. Gaber tapasztalai szerint a diákok – miközben kialakítják saját városukat – számos, a való életben is megjelenő tervezési problémával szembesülnek – például adatelemzéseket kell végezni, infrastruktúrát kell fejleszteni, oda kell figyelni a lakosság létszámváltozásaira, jó köztereket kell tervezni, megfelelő oktatási és egészségügyi tereket kell kialakítani, számolni kell az üvegházhatással és így tovább – és ezeket meg is kell oldaniuk ahhoz, hogy a tervezett virtuális város működjön. A szerző szerint a *SimCity* bevezető egyetemi (város)tervező kurzusokon kiváló tanítási eszköz lehet, mivel a valós tervezés során felmerülő kis- és nagyléptékű folyamatok egyaránt szemléltethetők vele.

Reszponzív, válaszoló viselkedés

Stokols és Montero (2002) szerint a reszponzív, válaszoló viselkedés területhez tartoznak az emberek reakciói a környezetekre, például a környezeti stressz (Evans, 1982), a túl kevés és a túl sok ember (sűrűségi–zsúfoltsági problémák) összefüggésben a környezetek túltöltő, túlingerlő jellegével (pl. Baum, Calesnick, Davis, & Gatchel, 1982) – mindez a mediatizált kontextusban át kell, hogy értelmeződjön. A virtuális kedvenc és pihentető helyek, illetve a stresszredukció problematikáját ebben a fejezetben fentebb érintettük. Egy eddig nem érintett téma is idetartozik: hogyan élünk majd az intelligens épületekben, a virtuális/okos városokban?

Ebben a témakörben érdemes abból a hagyományos környezetpszichológiai alapvetésből kiindulnunk, hogy „a környezetből kiszűrt információ bizonyos szempontból megfelel a benne lévő személy céljainak és szándékainak, azaz fennáll a személy–környezet összeillés" (Dúll, 2007a. 128). „Számos kutatás és tényszerű adat igazolja, hogy az információs terek – bár ezekben a jelenlét csak bizonyos formái gyakorolhatók –, képesek hatni a testi és lelki folyamatokra egyaránt. A fizikai terek hatásait bizonyos mértékben átöröklik az információs terek, ugyanakkor pedig sajátosan is tudnak befolyást gyakorolni felhasználójukra. Ez úgy válhatott lehetővé, hogy az információs tereket közelebb hozták, hasonlóvá tették a fizikai terekhez" (Kiss, 2015. 91). „Az információs terek hatással vannak a felhasználóra, és azáltal, hogy kapcsolódni tudnak a felhasználó fizikai környezetében szerzett korábbi tapasztalataihoz, képesek ›megüzenni‹ számára a használatuk módját, sőt támogatni tudják őt a hagyományos értelemben vett fizikai környezetével való hatékonyabb interakciókban. Segíthetik fogyatékosságainak, félelmeinek leküzdésében (lásd klinikai alkalmazások), bonyolult feladatmegoldásokban, komplex algoritmusok felépítésében, téri és időbeli távolságok áthidalásában, alternatívák kidolgozásában és biztonságos kipróbálásában, modellezésekben és így tovább. Az információs terek hatása részben tudatosul, néha viszont olyan érzelmeket válthatnak ki, olyan viselkedésekhez, döntésekhez, tapasztalatokhoz stb. vezethetnek, melyek nehezen vagy egyáltalán nem

[277] A *SimCity* (http://www.simcity.com/hu_HU – utolsó látogatás: 2016. 07. 29.) egy valós idejű várostervező kiberszimuláció. Első változata (*SimCity Classic*) 1989-ben jelent meg. Azóta több változata is van.

tudatosíthatók" (Kiss, 2015. 90). A virtuális környezetekre adott humán válaszok számos vonatkozásban analógiába állíthatók nemcsak a valós, mindennapi szociofizikai kontextusokban, hanem a bizonytalan, szokatlan, szélsőséges[278] személy–környezet rendszerekben (lásd Dúll, 2007a) mutatott emberi reakciókkal is. A válaszok tranzakcionális természetükből adódóan egyszerre származnak a személyi (környezeti tudás bizonyos mértékű hiánya) és környezeti jellemzőkből (alacsony környezeti bejósolhatóság és kontrollálhatóság) (Gärling, Biel, & Gustaffson, 1998). A mediatizált környezetek – mi több, maga a számítógép mint környezet – sok tekintetben szokatlan szociofizikai kontextusnak számítanak: „A gép ›rejtett világát‹ többnyire nem is ismeri meg az átlagos felhasználó" (Kiss, 2015. 91). A környezet arousalkeltő, kollatív tulajdonságai (Berlyne, 1960, 1971/1997) közé tartozik a bizonytalanság is, ami – ha megfelelő szintű, vagyis a környezet se nem túl bizonytalan, se nem túl egyértelmű – pozitív hatású is lehet. Ennek hátterében az optimális arousalállapot állhat (pl. Küller, 1991/1998). Több kutatás (lásd Crozier, 1994/2001) is alátámasztja ugyanakkor, hogy a vizuális bizonytalanságot kerüljük, amit a webhelyekre vonatkozóan is igazoltak. Egy Taiwanban végzett vizsgálatban (Tsai, Chang, Chuang, & Wang, 2008) többszörös regressziós elemzéssel igazolták a szerzők, hogy a weblapok vizuális információs bizonytalansága összefüggésben állt a használókban kiváltott érzelmekkel. Egyetemi hallgatók ítéltek meg különböző információs bizonytalansággal jellemezhető weboldalakat észlelt bizonytalanságuk, valamint arousalkeltő és érzelmi jellegük mentén. Az eredmények szerint sem a magas, sem az alacsony információs bizonytalanság nem volt kellemes: a túl sok bizonytalanság túl sok arousallal járt, a túl kevés pedig unalmas volt, és mindkét típusú weboldal kellemetlen érzelmeket váltott ki. A közepes, optimális bizonytalansággal jellemezhető webhelyek optimális arousalszinttel kapcsolódtak és kellemes érzéseket váltottak ki.

---

[278] A szokatlan és/vagy szélsőséges környezetek (Suedfeld, 1987, 1998; Suedfeld & Mocellin, 1987) vizsgálatát a Suedfeld és munkatársai által az 1950-es években elkezdett szenzoros deprivációs kutatások (Suedfeld, 1980; Suedfeld & Coren, 1989) inspirálták. Az ingermegvonásos vizsgálatok alapvető feltételezése az volt, hogy a külvilág ingereinek csökkentése, sőt teljes elvonása fokozott kreativitást eredményez (lásd pl. Suedfeld, Metcalfe, & Bluck, 1987; Norlander, Bergman, & Archer, 1998), mivel a szervezet teljes mértékben belső erőforrásaira tud támaszkodni. „A klasszikus szenzoros deprivációs kísérletekben [...] a résztvevőket tartós ingermegvonásnak teszik ki: a személy egy-két napon át sötét, csöndes helyiségben mozdulatlanul fekszik, esetleg folyadékban lebeg, az érzékszerveit elszigetelik a külvilágtól (szemét bekötik, fülét bedugják stb.), így semmilyen külső behatás nem éri. A vizsgálatok kezdettől ellentmondásos eredményeket kaptak: számos kutatásban az alanyok nyugtalanságot, túlzó érzelmi reakciókat mutattak, nehezükre esett, hogy tisztán gondolkodjanak, nem tudtak megfelelően koncentrálni; zavart volt az észlelésük, EEG–aktivitásuk megváltozott (megnőtt az alfa–tevékenység), GBR–adataik és egyéb fiziológiai mutatóik erős stresszreakciót jeleztek, torzult a saját test észlelése és számos esetben hallucinációik voltak. [...] Néhány fiziológus – mint később kiderült, túlzóan – azt állította, hogy a nagyvárosok monoton hatásokat közvetítő lakótelepein élő emberek esetében hasonló deprivációs hatások lesznek várhatók (pl. Ingvar, 1974, idézi Küller, 1991/1998). A korai laboratóriumi eredményeket nem erősítették meg teljes mértékben a későbbi vizsgálatok: például néhányan pozitív kapcsolatot találtak a szenzoros ingermegvonás és a kreativitás fokozódása között [...]), nem mutattak ki élénk fiziológiai stresszreakciókat [...], sőt – bizonyos egyéni különbségekkel – relaxációt, ellazulást éltek meg a résztvevők [...]. Abban azonban a kutatók egyetértenek, hogy a formáció retikuláris által közvetített háttér–ingerlés (arousal [– lásd 106. lábjegyzet]) optimális szintje kiemelten fontos az egyén normális működésének biztosításában (Suedfeld, 1987) – sem a környezeti alulingerlés, sem – későbbi kutatásokban ezt is vizsgálták – a túlzott stimuláció nem biztosít megfelelő hátteret az adaptív viselkedéshez. A szenzoros ingerdepriváció laboratóriumi vizsgálatai környezetpszichológiai szempontból azért jelentősek, mert számos, a mindennapi életben is előforduló ingermegvonásos helyzetben (pl. hosszú vonatozás vagy hajóút, autópályán történő vezetés, monoton munkahelyi környezet, stb.) előforduló jelenségre is magyarázatot kínálnak" (Dúll, 2007a. 128–129 – beszúrás DA).

Intelligens környezetek

A 21. században a város mint szociofizikai hely is nagy változásokon[279] megy keresztül, egy „mindezidáig legnagyobb szabású ember alkotta technológiai rendszer van kialakulóban, aminek hatása alól senki sem vonhatja ki teljesen magát" (Lukovich, 1997/2002. 85). Az információs forradalom érinti a várost és annak struktúráját is. Érdekes, hogy Peter Hall (2000, idézi Izsák & Dúll, 2014) a városok szerkezetét a számítógépek felépítéséhez hasonlította: a hardvernek a városok fizikai, téri, a szoftvernek pedig a társadalmi struktúrája felel meg. Az átalakulás több szférában is jelentkezik: érinti a hagyományos városszerkezetet (tematikus parkok: szórakoztató és ipari parkok, nyugdíjas közösségek, bevásárlóközpontok stb. megjelenése), egyre több virtuális városi tér („helynélküli világ", Abbott, 2007) jön létre, és a város összességében egyre inkább intelligens környezet lesz.

Az intelligens környezetek tervezése és minden „›intelligens‹ törekvés" a mesterséges intelligencia[280] (*Artifical Intelligence*) kutatásain alapul. A mesterséges intelligencia „nem az embernek az a veleszületett képessége, amelyet az ismeretek felfogását és azok alkalmazását jelenti, hanem a [...] mesterséges rendszereknek az ehhez hasonló tulajdonsága, amelyeket a számítógépek és a számítástechnika fejlettsége egyre szélesebb körben lehetővé tesz" (Magyar, 1996. o.n.) Magyar (1996) fontosabb példaként sorolja fel az intelligens távközlési hálózatokat, az intelligens irodákat/épületeket és az intelligens várost, amelyek azért intelligensek, mert a lényegük a „minél jobb működtetéséhez, valamint a felkínált szolgáltatások minél komfortosabb megvalósításához szükséges ismeretek és alkalmazkodási képességek koncentrált beépítése" (ibid. o. n.). Az intelligens város formájával kapcsolatban „alapvetően kétféle utópisztikus – determinisztikus jövőkép létezik a szakirodalomban: a ›feloldódó urbanizáció‹, valamint a ›város reneszánsza‹ szcenáriók. Előbbi arra hivatkozik, hogy a történelem során először lehetséges az, hogy az ember egy hegycsúcsra költözzön fel, és mégis valós idejű, hatékony, sőt intim kapcsolatokat tartson fenn üzleti és más közösségekkel. [...] A másik elemzés azt hangsúlyozza, hogy [...] a telekommunikációs technológiák nem képesek a tér–idő viszonyok mindenütt egyenletes sűrítésére [...]. Az informatika pedig további segítséget adhat a városi tevékenység sűrűségéből adódó zsúfoltságok kezelésére" (Lukovich, 1997/2002. 87).

„Az internetes világ globalizációja olyan pozitívumként összegezhető, amely könnyebbé teszi Földünk lakosságának mindennapjait. Az internetes magatartásban az alkotó ember kreativitása nyilvánul meg. A globális emberi tudás – mint társadalomépítő ágens – szervezőerőként jelenik meg. Általában véve tehát pozitív jelenségről van szó, melyet hasznos elemezni és értékelni a ma szemszögéből, és érdemes lesz vizsgálni az internetes jövőben is" (Julesz, 2009. 133) – környezetpszichológiai szempontból is.

II.15.2. A pro-environmentális megközelítés a környezetpszichológiában

„A környezeti válság jelenségeire először ökológusok és természetjárók (A. Leopold, R. Carson, P. Ehrlich, K. Lorenz stb.) hívták fel a figyelmet. Később más tudományok képviselői is foglalkoztak ezekkel a problémákkal, például a Római Klub tagjaként Meadows, a teológus L. White vagy a közgazdász E. Schumacher. Ma már a környezeti tudományok kiterjedt rendszeréről beszélhetünk mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok esetében, de

[279] A városi térfordulatokról lásd Dúll (2014b); Izsák & Dúll (2014).
[280] Lásd pl. Gregorics (2008).

dc_1358_16

foglalkozik ezen kérdésekkel a művészet, teológia, politika és a média is. Természetesen minden tudomány és minden ágazat a saját rendszerén belül értelmezi ezt a problémát" (Tóth, 2005).

A környezetpszichológia kialakulásától kezdve fogékony volt a környezetvédelem kérdéseire. Ahogyan azt fentebb, a II.6 fejezetben leírtam, már a terület kialakulásában jelentős szerepe volt annak a felismerésnek, hogy a környezeti problémák nem pusztán természettudományos és technológiai megközelítést igényelnek, hanem társadalomtudományi (pl. szociológiai, Dunlap & Catton, 1979; Buttel, 1987; Dunlap, 2002) és pszichológiai ismeretek, kutatások nélkül a globális környezeti ügyek nem érthetők és nem is oldhatók meg. A környezetvédelem és a fenntarthatóság oldaláról nézve a környezetpszichológiát akár egyfajta alkalmazott szociálpszichológiának is tekinthetnénk (vö. van der Pligt, 1996; Dwyer, Porter, Leeming, & Oliver, 1997; Dúll, 2009c). Egy másik, manapság népszerű felfogás megtartja a környezetpszichológia önálló identitását, de az egész területet és gyakorlatilag minden témakörét az ún. pro-environmentális[281] attitűdök és viselkedés felől közelíti meg. Erre jó példa az egyik legújabb bevezető környezetpszichológia tankönyv (Steg, van den Berg, & de Groot, 2013a), amelynek bevezető tanulmányában a szerkesztők úgy határozzák meg a környezetpszichológiát, mint amely terület egyrészt „vizsgálja a környezet hatását az emberi tapasztalatokra, élményekre, viselkedésre és jóllétre, másrészt ugyanúgy vizsgálja az emberek hatását a környezetre, a környezeti viselkedést befolyásoló faktorokat, és annak a lehetőségeit, módjait, hogy hogyan lehet elősegíteni a pro-environmentális viselkedést" (Steg, van den Berg, & de Groot, 2013b. 2). Ugyanezek a szerzők a környezetpszichológián belül elkülönítenek két irányt, az „építészeti" (irányultságú) pszichológiát *(„architectural" psychology* – így idézőjelben, ibid. 3) és zöld pszichológiát (*green psychology*, ibid. 4), és a környezetpszichológia fejlődési irányaként az utóbbit jelölik meg. A zöld pszichológia erősödésére utal, hogy ha megvizsgáljuk a környezetpszichológiai szakfolyóiratok (*Environment and Behavior*, *Journal of Environmental Psychology*) tartalmát a kezdetektől napjainkig, akkor jól látható, hogy az utóbbi időben az ezekben közölt publikációk többsége valamilyen pro-environmentális témában született. Ugyancsak ez a helyzet környezetpszichológia szakmai társaságainak (IAPS, EDRA) konferenciáin bemutatott előadásokat és posztereket illetően is.

A pro-environmentális szemlélet valóban kiemelten fontos, és az általam a környezetpszichológia harmadik szakaszának nevezett, jelenlegi fázisban alapvető szerepet tölt be. A környezetpszichológia magyarországi fejlődése azonban eddig elsősorban az „építészeti" irányba mutatott, és a jelen értekezés is ebben a szellemben íródott. Nem elsősorban ezért nem részletezem kimerítően a zöld környezetpszichológia kutatásait, eredményeit, dilemmáit, vitáit, hanem azért, mert – a helyelméletek áttekintéséhez hasonlóan – ez is teljesen reménytelen vállalkozás lenne (lásd II.12 fejezet). Egy rövid fejezet terjedelmében lehetetlen áttekinteni mindazt a környezetpszichológiai és társas ökológiai ismeretet, amit az utóbbi évek kutatásai felhalmoztak. Ráadásul a kutatók, az elméletalkotók és a gyakorlati szakemberek között számos fogalomról, megközelítésről, kutatási módszerről élénk és sokszálú vita zajlik. Az elméletek, konstruktumok és a számos, gyakran egymást gyökeresen cáfoló vizsgálati eredmény bemutatására egy másik, önálló értekezés sem lenne elég. Így az alábbiakban mindössze arra vállalkozom, hogy felsorolás-

[281] A környezetvédelem, természetvédelem, fenntarthatóság és számos más, ide kapcsolódó fogalom megnevezése, meghatározása, érvényességi köre és egymáshoz való viszonya tekintetében élénk vita van a környezetpszichológián belül. A jelen értekezésben ezért az átfogó pro-environmentális attitűd és viselkedés terminust alkalmazom.

szerűen (és meglehetősen önkényesen) megemlítem azokat a témákat, amelyek szerintem legfontosabbak, legérdekesebbek vagy a legnagyobb vitákat váltják ki, és mindegyikhez odaillesztek néhány, az adott témában szerintem fontos, átfogó (és/vagy magyar nyelvű) publikációt.

A zöld környezetpszichológia főbb területei

A pszichológia lehetséges és nélkülözhetetlen szerepéről a környezetvédelemben és a fenntarthatóságban számos tanulmány megjelent, például Demick & Wapner (1990); Stern (1992); Oskamp (2000); Peek & Mileti (2002); Varga (2006); Stokols, Misra, Runnerstrom, & Hipp (2009). Átfogó munkáikban összességében tekintik át a pro-environmentális problémákat például Stern (1992); Gardner & Stern (1996), Geller (2002); Hawcroft & Milfont (2010). Ezen belül kiemelten foglalkozik a fenntarthatósággal épített, városi környezetben García Mira & Dumitru (2014). A környezeti kockázatészlelést számos kutató tartja sarkalatos kérdésnek, például Davidson & Freudenburg (1996); Steg & Sievers (2000); Hendrickx & Nicolaij (2004); Pahl, Harris, Todd, & Rutter (2005); Xue, Hine, Loi, Thorsteinsson, & Phillips (2014). A környezeti attitűdök és a környezeti viselkedés kapcsolata, attitűdök mérése, struktúrája témában magyarul is olvashatók bevezető vagy összefoglaló tanulmányok (pl. Holahan, 1982d/1998; Dúll, 2009c). Néhány empirikus kutatás a témában: Milfont & Duckitt (2004); Lányi (2006); Dúll & Janky (2011); Medvés, Balázs, Kondé, & Mátyás (2012). A természet, a természetes tájak értékelése témát fejti ki például Hartig, Kaiser & Bowler (2001); van den Berg, Hartig, & Staats (2007). A természeti attitűdökön belül külön vizsgálati terület az állatokkal, a vadvilággal kapcsolatos attitűdök feltárása (pl. Fredrickson & Anderson, 1999; Zinn & Pierce, 2002; Bruni, Chance, Schultz, & Nolan, 2012). A nem természetes, épített környezet értékelése és védelme (pl. Reser & Bentrupperbäumer, 2005) is előkerül néha a pro-environmentális pszichológiai szakirodalomban, de nem igazán jellemző ennek a témának a tárgyalása. Nagyon népszerű viszont az életkori, vallási, etnikai, kulturális csoportok közötti környezetvédelemmel kapcsolatos eltérések keresése (pl. Schultz, Zelezny, & Dalrymple, 2000; Deng, Walker, & Swinnerton, 2006; Milfont, Duckitt, & Cameron, 2006; Evans, Brauchle, Haq, Stecker, Wong, & Shapiro, 2007; Larson, Green, & Castleberry, 2011; Busse & Menzel, 2014; Collado, Evans, Corraliza, & Sorrel, 2015). Számos konkrét, jól körülhatárolható területtel kapcsolatban zajlanak intenzív kutatások, például klímaváltozás (Price, Walker, & Boschetti, 2014; van Kasteren, 2014; Bamberg, Rees, & Seebauer, 2015; Hoffarth & Hodson, 2016), energia (van der Pligt, Eiser, & Spears, 1986; Verplanken, 1989; Cass & Walker, 2009; Dúll & Janky, 2011; Littleford, Ryley, & Firth, 2014), vízminőség (Schultz & Fielding, 2014), szemetelés, újrafelhasználás (Huffman, Grossnickle, Cope, & Huffman, 1995; Taylor & Todd, 1995; Mannetti, Pierro, & Livi, 2004; Chen & Tung, 2010), közlekedés (Hunecke, Blöbaum, Matthies, & Höger, 2001; Joireman, van Lange, & van Vugt, 2004; Wall, Devine-Wright, & Mill, 2007; Long, Harre, & Atkinson, 2015), katasztrófák környezetpszichológiai vonatkozásai (Hartsough & Sabitsky, 1984; Peek & Mileti, 2002; Arlikatti, Lindell, Prater, & Zhang, 2006; Pető & Szekeres, 2006; Honda, Wiwattanapantuwong, & Abe, 2014) és így tovább.

A környezetpszichológusok tehát hagyományosan és manapság még egyre fokozódó mértékben kutatják az ember–környezet kapcsolat pro-environmentális szempontjait is. A környezetpszichológia működésének első két szakaszában a vizsgálatok elsősorban a negatív személy–környezet tranzakciót kutatták: milyen romboló hatások érik a személy részéről a környezetet (pl. környezetszennyezés, forráspazarlás, rombolás) és fordítva, milyen, az emberre káros folyamatok érkeznek a környezetből (pl. betegítő hatások, zsúfoltság, zaj stb.). Mindenképp fontos változás,

hogy a jelen, harmadik szakaszban a kutatók figyelme a pozitív, proaktív folyamatokra is ráirányul, így kerültek előtérbe például a fenntarthatóság, az egészségtámogató környezeti hatások, a környezetminőség és az életminőség összefüggései (vö. Giuliani & Scopelliti, 2009; van den Berg & Steg, 2013). Ebben az új trendben még inkább erősödik az a vélekedés a környezetpszichológiában, hogy a folyamatokat mélységükben egyrészt csak más tudományterületekkel együtt (lásd II.15.3–4 fejezetek), másrészt a mindennapi környezethasználókkal együttműködve, participatív módon (lásd II. 16 fejezet) lehet megérteni, és a megoldásokat a problémákra is csak ilyen módon lehet kidolgozni és kivitelezni. Ezért erősödik a környezetpszichológusokban és a társas ökológusokban az igény a tudományközi együttműködésre (ezek belül is a transzdiszciplináris munkára), illetve a kommunikációra a környezetek, tárgyak használóival.

II.15.3. Tudományközi és részvételi együttműködés

A tudományközi együttműködés lehetséges formái

„Az a kutató szakembergárda, amely jelen építészetünkkel foglalkozik, jobbára stiláris–esztétikai értelemben teszi ezt, a művészettörténet–építészettörténet kérdéseire koncentrál, s nem arra a társadalmi–gazdasági környezetre, amely ezt az építészetet létrehozta. [...] Az épített környezet kutatási igénye megannyi tudomány- és szakterületen érintőlegesen kezelt, s nem áll össze egységgé. [...] Az egymással kapcsolatot alig tartó egyetemek[282] ma még nem alkalmasak [a] koncentrált és gyakorlatias kutatás befogadására. Olyan intézmény pedig, amelyik képes lenne ezt a témát ápolni, nincsen" – írja Finta József (2004. 17) Kossuth–díjas építész a már említett Épített jövőnk című MTA által kiadott kötetben. A könyv több mint egy évtizede látott napvilágot, de az a gyanúm, hogy a helyzet – a környezetpszichológia és az építészet közötti számos közös, fentebb említett projekt ellenére – lényegében nem változott. Ennek egyik elsődleges oka, hogy a környezetpszichológia még csak mintegy két évtizede formálódott meg Magyarországon,[283] és bár szervezeti hátterét[284] már jórészt sikerült kiépítenem, és a környezetpszichológiával foglalkozó

[282] Az egyetemi miliő kutatásban játszott szerepéről lásd Meusburger (2014).
[283] Lásd Dúll (1998, 2002c, 2002d, 2009a, 2012a).
[284] A környezetpszichológia magyarországi intézményesülésének fontosabb lépései:

- 1998 előtt az ökológiai pszichológiai és a környezetpszichológiai szemlélet szórványos megjelenése a magyar pszichológiai szakfolyóiratokban (Hegedűs, 1983; Séra, 1990; Dúll, 1995; Szitó, 1991)
- 1998 az első PhD–disszertáció (Dúll, 1998) környezetpszichológiai témában
- 1998 *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* megjelenése (Dúll & Kovács, 1998)
- 1998-tól folyamatos oktatói és oktatásszervezői munkám nyomán a környezetpszichológia Magyarországon több egyetemen (ELTE, KRE, SZTE, DE, PTE) az alap- és posztgraduális pszichológusképzés részévé vált, illetve az építészképzés része lett az alap- és a posztgraduális képzésnek (rendszeresen: BME – vö. II.4 fejezet –, SZIE, esetileg PTE, SZE), és beépült a környezettervezők és környezeti szakemberek felsőoktatásába (rendszeresen: MOME, esetileg: Corvinus).
- 2004 ELTE *Környezetpszichológiai Műhely* (alapító vezető: Dúll Andrea) megalakulása
- 2004 Magyar Pszichológiai Társaság, Környezetpszichológiai Szekció megalapítása (alapító elnök: Dúll Andrea)
- 2009 *KívülBelül* környezetpszichológiai könyvsorozat elindul (Dúll, 2009a), sorozatszerkesztő: Dúll Andrea (2016: ötödik kötet megjelenése, 2017: hatodik kötet előkészületben)
- 2010 habilitáció környezetpszichológia témában (Dúll, 2009a)
- 2011. november, ELTE PPK, megalakul a Gazdaság- és Környezetpszichológia Tanszék (tanszékvezető: Dúll Andrea)
- 2012 önálló Környezetpszichológia modul (modulvezető: Dúll Andrea) alakul az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolában, a Szocializáció és társadalmi folyamatok programban (programvezető: Hunyady György), 2016-ig összesen 14 PhD-hallgató, közülük a jelen értekezés leadásáig vezetésemmel 4 fő védte meg a disszertációját környezetpszichológia témában (egyikük társtémavezetéssel a PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskolában)
- 2015 A BME-en az Építőművészeti Doktori Iskolájában 1 fő építész megvédte az építészet és pszichológia összefüggései témában írott DLA-disszertációját – társtémavezetés: Dúll Andrea és Pálfy Sándor építész. A munkát az MTA posztdoktori ösztöndíjasaként (témavezető: Dúll Andrea) folytatja.

szakemberek száma nő, de jócskán van még tennivaló. A jelen értekezés egyik legfontosabb célja, hogy együttműködési lehetőségeket villantson fel a környezetpszichológia és az építészet között.
Az alábbi gondolatok kifejtése előtt megjegyzem, hogy számos kérdőjel és szkeptikus vélemény létezik az új tudományterületek létrejöttével és együttműködésével kapcsolatban. Vannak, akik szerint nem is történik semmi igazán új, csak „a tudományok többé-kevésbé kialakult rendszerében újabb és újabb attitűdök alakulnak ki. Például ha kognitív etológiáról beszélünk, akkor nem jön létre valami új fejezet, amihez új fiókokat kellene nyitnunk a fejünkben és a tanszékek és kutatócsoportok világában, hanem egyszerűen egy új attitűd válik szükségessé. A másik felfogás szerint viszont az érintkezések révén új fejezetek jönnek létre, és a tudományos területeknek állandó burjánzása lesz, ennek megfelelően a kognitív etológia külön tanszékként jelenik majd meg. E két attitűd számos kísérleti pszichológus, pszichofiziológus vagy fejlődéskutató számára új azonosulási mintákat és érvényesülési terepeket is jelent" (Pléh, 2011. 560). Fentebb, a Bevezetőben (I. fejezet) már írtam arról, hogy évtizedekkel ezelőtt nem mindenki üdvözölte kitörő örömmel a környezetpszichológia (ahogy akkoriban nevezték: környezet–viselkedés kutatás) és az építészet/tervezéselmélet szorosabb együttműködését. Voltak, akik egészen elemi ellenérzéseket fogalmaztak meg, például megkérdőjelezték (egyébként akkoriban számos társadalom- és viselkedéstudóssal egyetértve), hogy a posztmodern tudomány képes lenne leírni az épített formával való emberi kapcsolat lényegét, míg mások a pozitivista viselkedéstudomány oldaláról a fenomenológiai szemlélet érvényességét vonták kétségbe (vö. Dovey, 1988). Szintén alapjaiban vonta kétségbe a környezet–viselkedés kutatás és az építészet szoros együttműködésének lehetőségét Simes (1991). Szerinte a két tudományterület (és szakma) elméleti alapjai nagyon eltérőek, ami számos félreértés melegágya. Ezért valószínűtlen a fogalmi, elméleti és módszertani konvergencia, valamint szerinte az integrációszerű együttműködés nem vezetne hasznos új tudáshoz. Így a két terület között kapcsolatának szorosabbra fűzése helyett Simes inkább a környezetpszichológia és az építészet pontos diszciplináris lehatárolását javasolja. Ez az álláspont hazai és nemzetközi tapasztalataim szerint manapság már kifejezetten ritka, sokkal inkább mutatkozik igény a két szakma együttműködésére (Dúll, 2002b, 2005, 2009a; Kapy, 2005, 2006; Lukovich, 2014).

A környezetpszichológia – mint fentebb többször említettem – unidiszciplináris tudományként indult abban az értelemben, hogy pszichológiai problémákat vizsgált meg lélektani eszközökkel és pszichológiai válaszokat adott a felmerült kérdésekre. Történetének egyes szakaszai során nagy utat tett meg az unidiszciplinaritástól a transzdiszciplinaritásig, amely a környezetpszichológia jelenlegi fázisának meghatározó jellemzője.
Az alábbiakban röviden áttekintem a tudományközi együttműködések formáit elsősorban a transzdiszciplináris[285] kutatás alapelveinek bemutatására összpontosítva.

· 1996-tól vezetésemmel fokozódó nemzetközi szerepvállalás: 1996 USA (*visiting scholarship*), 2002-től IAPS (*International Association for People-Environment Studies*), 2011-13 ENSI (*Environment and School Initiatives*) és CoDeS (*Collaboration of Community and School for Sustainable Development*)

[285] A disszertációban bemutatásra kerülő alsómocsoládi településfejlesztéssel kapcsolatos kutatás (IV. fejezet) jellegét tekintve inkább interdiszciplináris vizsgálat, amely transzdisziplináris jellemzőkkel is rendelkezik. A Nivegy-völgyi műemlékfelújítási program környezetpszichológiai vizsgálata (V. fejezet) transzdiszciplináris kutatás.

Unidiszciplinaritás szemben a tudományokon átívelő működéssel

Az unidiszciplináris tudományokkal szemben a diszciplínák működhetnek tudományokon átívelő (*cross-disciplinary*) módon. A tudományközi együttműködésnek alább három formáját[286] (vö. Stokols, 2006) tárgyalom: multidiszciplinaritás, interdiszciplinaritás és transzdiszciplinaritás. Fontosabb jellemzőiket lásd a 3. táblázatban.

TUDOMÁNYOKON ÁTÍVELŐ / KROSSZDISZCIPLINÁRIS EGYÜTTMŰKÖDÉS	
Tudományos együttműködés	**A kutatási folyamatban a különböző szakterületeken dolgozó kutatók …**
multidiszciplinaritás	saját területspecifikus szempontjaik mentén, elkülönülten vagy függetlenül dolgoznak egy közös témán.
interdiszciplinaritás	kapcsolatban vannak, de mindenki saját tudományterületi specifikumai mentén dolgozik egy közös problémán.
transzdiszciplinaritás	közösen dolgoznak egy közös problémán egy közösen kidolgozott és elfogadott elméleti keretre alapozva, amelyben folyamatosan szervesen összedolgozzák a területspecifikus elméleteket, fogalmakat és megközelítéseket.

3. táblázat Tudományokon átívelő (krosszdiszciplináris) együttműködések (Rosenfield, 1992 nyomán)

Multidiszciplinaritás

A multidiszciplináris együttműködés során több tudományterület szakemberei dolgoznak közös problémára vagy kutatási kérdésre fókuszálva, ám közöttük nincs vagy elhanyagolható az integráció. A kommunikáció ebben az esetben nem éri el az együttműködés szintjét, leginkább az információ koordinálását jelenti – a tudományterületek/tudások juxtapozícióban vannak (Thompson Klein, 2013). A multidiszciplináris együttműködés tulajdonképpen a szigorú diszciplinaritás egyik fajtája, amelyben a fő megközelítés(ek), a módszerek/technikák valójában egy, az adott projektben vezető szerepet játszó tudományterületről származnak (Morse, 2013).

Interdiszciplinaritás

Az interdiszciplináris együttműködés produktív, inspiráló és integratív kutatási mód, amelyben a kutatók eltérő episztemológiai perspektívákat kapcsolunk össze egy szinergisztikus, integrált egészbe, ami jelentősen túlmutat az összetevők egyenkénti lehetséges produktumán és ilyen módon új tudáshoz vezet (Crowley, Eigenbrode, O'Rourke, & Wulfhorst, 2013). Olyan szemléletmód, „amelyre a különböző tudományterületekhez kapcsolódó módszerek és fogalmak cseréje és kölcsönzése jellemző" (Berta, 2008. 39).

A pszichológia létrejöttének pillanatától interdiszciplináris tudomány. Piaget (lásd 156. lábjegyzet) „1955-ben alapította meg a Rockefeller Alapítvány támogatásával a Genetikus Episztemológiai Központot, mely Piaget saját felfogásának megfelelően szerveződött. Nemzetközi kutatócsoportok keresik itt a kapcsolatokat a gyermeki fejlődés s a tudománytörténet között, illetve a formai elemzés lehetőségeit az egyes szakterületek episztemológiájában. Tulajdonképpen az első interdiszciplináris kutatóközpont ez, amely váltakozó személyzettel azon dolgozik, hogy a pszichológiai magyarázat világa köré szervezze meg az ismeretelméleti és a biológiai diszciplínákat" (Pléh, 2010a. 536).

[286] A tudományokon átívelő kutatások integrativitását társas ökológiai szempontból Stokols (2006) nyomán szokás még 3 dimenzió mentén elemezni (Misra, Hall, Feng, Stipelman, & Stokols, 2011): egy kutatás lehet szervezeti, földrajzi/téri vagy analitikus (mindegyik lehet széles vagy szűk körű). A szervezeti TD kutatások történhetnek a szervezeten belül vagy szervezetek, sőt, szektorok (hatóságok, nemzetek, régiók) között. A földrajzi kutatások lehetnek helyiek, regionálisak vagy nemzetiek/globálisak. A vizsgált probléma mentén pedig a kutatás lehet analitikus (molekuláris, pl. agykutatás) vagy moláris (pl. közpolitika).

Az interdiszciplináris integráció egyaránt vonatkozhat a két vagy több tudományterületről származó adatokra, információra, módszerekre, fogalmakra vagy akár teljes elméletekre. Az interdiszciplináris jelző sokak által használt, de a társadalomtudományokban eléggé kiüresedett (Fekete, 2005). A jelző új tartalommal a 90-es évek végén telt meg, amikor az együttműködő (*collaborative*) kutatásokat kezdték érteni alatta, amelyek egyszerre jelentenek „kihívást és hatalmas megerősítést" (Crowley, Eigenbrode, O'Rourke, & Wulfhorst, 2013. 1). Az interdiszciplináris kutatások korábban is gyakran voltak kollaboratív jellegűek, különösen, ha összetett problémákat (pl. klímaváltozás, egészség stb.) és hatásokat vizsgáltak. Manapság az együttműködés már inkább norma[287] a kutatásban (Wuchty, Jones, & Uzzi, 2007; Pohl, Wuelser, Bebi, Bugmann, Buttler, Elkin et al., 2015) általában is, és a környezetpszichológiában is. Egy széles sávú, környezetpszichológiát is magába foglaló, interdiszciplináris program volt például a *Mountland Project* (Huber et al., 2013, idézi Pohl, Wuelser, Bebi, Bugmann, Buttler, Elkin et al., 2015)), amelyben több tudományterület kutatói végezték a kutatást, és így is publikálták. A projektben az Alpok körüli régió elemzését gazdasági, szocioökonómiai szempontok alapján végezték és a feltárt problémák kezelésére irányelveket dolgoztak ki. Számos, különböző tudományterületről származó módszert alkalmaztak a hosszútávú adatkövetéstől a kvantitatív gazdasági modellezésen és a szimulációs módszereken át a társas hálózat elemzéséig (a módszereket részletesen lásd Pohl, Wuelser, Bebi, Bugmann, Buttler, Elkin et al., 2015), majd az eredményeket egyetlen modellben, az Alpok Tájhasználati Allokációs Modellben (*Alpine Land Use Allocation Model*) összegezték. A modell segítségével tovább lehetett dolgozni: össze lehetett kapcsolni a klimatikus tényezőket a gazdasági hatásmechanizmusokkal és el lehetett végezni a kvalitatív rendszerelemzéssel együtt a trade off elemzéseket és a tervezett intézkedési elvek értékelését is. Ebben a szellemben konkrét javaslatokat dolgoztak ki (Brand, Seidl, Le, Brändle, & Scholz, 2013). A modellből itt mindössze azt a témánk szempontjából fontos szempontot emelem ki, hogy kiemelten kezelték a lokális identitást, mi több, ezt találták a legfontosabb rendszerelemnek. A helyi identitás (*local identity* – nem tévesztendő össze a helyidentással! – utóbbit lásd II.14.2 fejezet) legáltalánosabban a régió, a hagyományos termékek és tradíció fontossága az adott régióban élők mindennapi életében. A „fontosság" – a helykötődés, a helyidentitás és a társdalomlélektani folyamatok vizsgálatának bevonásával – szociál- és környezetpszichológiai értelemben jól kibontható. Ilyen mélyvizsgálat az idézett kutatásban nem történt meg, annak ellenére, hogy a lokális identitás (a regionális kohézió és az együttműködési hálózatok mellett) a projekt központi elemének mutatkozott, mivel régió lakóinak hagyományos értékei és identitásaik még szinte érintetlenek, viszont nagyon erősek. A projekt zárásakor megfogalmazták, hogy a tervezett beavatkozások hatása ezen a téren nem teljesen bejósolható jelenleg, mert „kulturális természetű", és „lágyabb tényező a költségvetésnél és a területtervezésnél" (ibid. 60). Ezen a ponton számomra evidensnek tűnik a társadalomtudományok és a környezetpszichológia erőteljesebb bevonása a vizsgálatokba és a bevatkozási stratégiák kidolgozásába és megvalósításába egyaránt. A jelen

[287] „Az új, nyitottabb interdiszciplinaritás sok mindent jelent mind a pszichológusszakma intellektuális arculatában, mind szociológiájában. Az új interdiszciplinaritás színvonalában ismét olyan, mint a 19. századi. Nem akadémiai szintű pszichológiát kapcsol össze középiskolai nyelvtannal, ha például nyelvpszichológiát vizsgál, vagy nem középiskolás genetikából, hanem mai genomikából indul, amikor a személyiség genetikai alapjait keresi. Vagyis profinak kell lenni az összekapcsolt területek mindegyikében. Ritka ma már, hogy valaki ezt Helmholtzként vagy Wundtként egy fejben tudja egyesíteni. Hatékony kutatócsapatok jelennek meg, ahol a döntő mozzanat a valós együtt dolgozás. A pszichológiai publikációk átalakulása, a sokszerzős csapatcikkek, a sok tucat szerzős kézikönyvek megjelenése Magyarországon is jól mutatja ezt" (Pléh, 2010a. 559).

értekezésben később bemutatásra kerülő alsómocsoládi vizsgálat (IV. fejezet) számos tekintetben rokonítható ezzel a megközelítéssel.

Interdiszciplináris kutatás végezhető egy személyként is. Ebben az esetben is (ha pedig több résztvevő van, akkor különösen), a tudományterületek és képviselőik közötti (mind az instrumentális, mind az affektív) kommunikáció (Keyton, 1999) kiemelt, központi problémája az ilyen kutatásoknak. Az instrumentális kommunikáció az információ átadását jelenti a szakmák és/vagy az eltérő karrierfázisban levő kollégák között, az affektív kommunikáció pedig a kutatócsoport közös identitásának kiépítését és a közöttük kialakuló konfliktuskezelést szolgálja (vö. Bennett, Gadlin, & Levine-Finley, 2010). Mivel a kommunikációt az interdiszciplináris kutatócsoportokban számos intencionális, nyelvi, kapcsolati, kulturális és egyéb akadály nehezítheti, ennek a témának az utóbbi időben külön elmélete és fejlesztő gyakorlata is kialakult (Misra, Hall, Feng, Stipelman, & Stokols, 2011). A pszichológiával kapcsolatban megfontolandó az „intelligencia- és érzelemkutató Sternberg [...] felfogása", ami „szerint az egységes pszichológia hite helyett egy toleráns optimizmus világában kell élnünk. Ez a toleráns optimizmus abból indul ki, hogy a pszichológia mint komplex, interdiszciplináris tudomány, egyszerre vizsgálja az ember többféle beágyazottságát. Az embert mint viselkedő, mint mozgatóerők által irányított és mint megismerő lényt tekinti. Mindezek a mozzanatok egyszerre tartoznak az emberi természethez, ezért hasonló módon, ahogy a szakágak (iskolapszichológia, műszaki pszichológia, klinikai pszichológia stb.) a meghatározó folyamatok sokfélesége révén sokféle pszichológiát vizsgálnak, ugyanígy a mai elméleti pszichológiának is többféle emberképet kell feltételeznie. A pszichológiának nemcsak a terület, hanem az előtérbe állított oksági viszonyok és meghatározottságok révén is elkerülhetetlenül sokféle modellje van" (Pléh, 2010a. 419).

II.15.4. Transzdiszciplinaritás

A transzdiszciplináris (TD) kutatások[288] több diszciplináris forrásból merítenek, miközben a tudományterületek – saját integritásuk érintetlensége mellett – integráltan működnek együtt, nemcsak nézőpontjukat tekintve, hanem aktivitásaikat tekintve is. Az ilyen kutatás „előszeretettel vizsgál olyan összefüggéseket és problémákat, amelyek a különböző diszciplínák érdeklődési körén kívül, a tudományterületek határai által közrefogott ›senki földjén‹ helyezkednek el" (Berta, 2008. 39). Részben emiatt is, a TD kutatások mindig probléma- és gyakorlatorientáltak, a valós életbeli összetett és multikauzális helyzetekre[289] koncentrálnak, és valódi megoldásokat akarnak

[288] A transzdiszciplináris együttműködés – szigorúan véve – nem azonos a transzdiszciplináris tudománnyal (Stokols, Fuqua, Gress, Harvey, Phillips, Baezconde-Garbanati et al., 2003). A TD kutatás tudomány- és szakmaközi együttműködést jelent, míg a TD tudomány minőségében, újdonságában, és működési terét tekintve is intellektuális integráción alapul (Thompson Klein, 2013), új kutatási hipotézisek generálását jelenti, integratív elméleti kereteket az adott problémák elemzésére, e problémák újszerű módszertani és empirikus elemzését, és bizonyíték alapú ajánlásokat a közpolitika számára. A transzdiszciplináris tudomány is lehet kollaboratív és nem-kollaboratív – utóbbi esetben akár egyetlen kutató is végezheti. Lehet földrajzilag szétszórt hálózat (*geographically dispersed research team*), illetve adott helyre telepített kutatóközpont (*place-based center*), amelyhez egyetemek, kutatóközpontok stb. csatlakoznak. Néhány kutatás (pl. Stokols, Harvey, Gress, Fuqua, & Phillips, 2005) szerint érdemes lenne előnyben részesíteni az utóbbiakat, ugyanis a fejlett internetes és egyéb kommunikációs lehetőségek ellenére a TD folyamatok fontos inspirálója a személyesség. Az integráció lehet szűkebb sávú és inkább horizontális, ilyenkor rokon területek (pl. biológia és kognitív idegtudomány) működnek együtt, vagy szélesebb sávú és/vagy vertikális együttműködés, amikor például építészet, régészet, szociológia működik együtt egy összetett, multikauzális jelenség megértésében egyaránt figyelembe véve környezeti, történeti és társadalmi aspektusokat. A jelen értekezésben a transzdiszciplináris tudományos együttműködéssel foglalkozom, de ennek a TD tudománytól való elkülönülését nem veszem nagyon szigorúan.

[289] Ezek a problémák sokkal inkább megérthetőek és hatékonyabb beavatkozások dolgozhatók ki rájuk transzdiszciplináris nézőpontból (Stokols, 2013). Ebben kulcsszerepe lehet a környezetpszichológiának. Sok tekintetben támaszkodhatunk ebben a társas ökológiai előzményekre (Stokols, 1992; Lejano & Stokols, 2013).

kidolgozni. Ízelítő a témákból: fenntarthatóság (Lejano & Stokols, 2013), környezeti problémák, például globális felmelegedés, népegészségügyi helyzetek, egészség- és pszichológiai jóllét paradigmák (Stokols, Hall, & Vogel, 2013); drogmegelőzés (Hall, Vogel, Stipelman, Stokols, Morgan, & Gehlert, 2012), dohányzás (Fröhlich, Potvin, Chabot, & Corin, 2002), AIDS, rákbetegség (Hiatt, & Breen, 2008), egészségmegőrzés (Best, Stokols, Green, Leischow, Holmes, & Buchholz, 2003), prevenció (Fuqua, Stokols, Gress, Phillips, & Harvey, 2004), kisebbségi csoportok egészségügyi problémái, interetnikai erőszak, terrorizmus, akciókutatás (Stokols, 2011; Cortés & Sommer, 2016) és így tovább. Ezért a TD kutatások minden esetben részvételi, participatív jellegűek, magukba foglalják az érintettek bevonását is. Hiszen a stakeholderek „birtokolják a problémát és a kontextusát" (Carew & Wickson, 2010. 1147). Ilyen értelemben az ilyen kutatás túlmegy a megszokott diszciplináris kereteken (Stone, 2013), sok esetben a hagyományosnak tekintett privát és publikus[290] szférán (Thompson Klein, 2013) és új, ún. „átalakított perspektívát" (Crowley, Eigenbrode, O'Rourke, & Wulfhorst, 2013) teremt.[291] A TD kutatások teljes működésüket tekintve rendszerelvűek, a folyamat szerves része a kölcsönös tanulás, az összekapcsolt munka és a tudásintegráció annak érdekében, hogy sikeresen tudják megoldani a valós életbeli problémákat (Thompson Klein, 2013).

Mivel az értekezésben tárgyalt Nivegy-völgyi kutatások (V. fejezet) (és részben az alsómocsoládi vizsgálat is, IV. fejezet) transzdiszciplináris szemléletűek, így röviden kitérek a TD kutatási szemlélet történetére (áttekinti Fuqua, Stokols, Gress, Phillips, & Harvey, 2004), kiemelve a témánk szempontjából fontosabb mozzanatokat. A tudomány történetében a transzdiszciplináris kutatások előzményének tekinthetők például a nukleáris kutatások (az atombomba felfedezése során a fizika és a kémia kapcsolódott össze), az űrkutatás (ahol a fizika, az ergonómia és az élettudományok összefonódása zajlott le), és a DNS felfedezése is, ahol Francis Crick fizikusi, kémiai és biológiai szakmai háttérrel dolgozott együtt az ornitológiai szakmai tudással rendelkező, később víruskutatással foglalkozó James Watsonnal és másokkal, köztük Rosalind Franklin kémikus röntgenkrisztallográfussal. Transzdiszciplináris kutatásuk során közösen fedezték fel és dokumentálták a eredményeként a DNS hélix (kettős spirál) szerkezetét. A pszichológiában hasonló folyamatok zajlottak le például az egészségpszichológia kialakulásakor az USA-ban, amikor szerves együttműködés alakult ki a pszichológia, a társadalmi epidemiológia és a viselkedéses orvoslás között (Fuqua, Stokols, Gress, Phillips, & Harvey, 2004).

A TD kutatásokban a probléma új megfogalmazásához és az egész transzdiszciplináris folyamatban nélkülözhetetlen a „kölcsönös tanulás" (Carew & Wickson, 2010), ami nem könnyű, mivel egyik résztvevő tudás sem uralhatja többit (a tudományos nehézségeken túl számos hétköznapi kommunikációs nehézség is egyéb probléma léphet fel a folyamatban, vö. Becher & Trowler, 2001). A TD kutatás sok tekintetben elkülönül a ma szokásos módszertanoktól: diszciplináris átjárhatóság és integráció jellemzi, erősen gyakorlatorientált és módszertana is változó, sokféle.[292]

---

[290] Mint arra az értekezésben korábban (II.5 fejezet) utaltam, a privát és a publikus szférát az ember–környezet instrumentalista szemléletében végzett empirikus kutatásokban mereven el kellett különíteni (vö. Lang, 1991).

[291] Néhány kutató amellett érvel, hogy „a diszciplináris keretek ›idejét múltnak‹ tekinthetőek, mivel a tudományos kutatás számára inkább hátrányok és korlátok, semmint előnyök forrásai. Amíg az inter- és transzdiszciplináris megközelítésmód úgy definiálja magát a létező diszciplínákhoz képest, hogy elfogadja azok létezését, addig az anti- vagy posztdiszciplinaritás képviselői a diszciplináris létezést szükségtelennek és haszontalannak tartják" (Berta, 2008. 39). Ezzel az állásponttal a jelen értekezés keretei között nem foglalkozom.

[292] Jelentős akadály, hogy nagyon eltérő tudásokat, értékeket és érdeklődéseket kell megvitatni, koordinálni és integrálni, ami gyakran rendkívül bonyolult, szinte minden szinten megoldhatatlannak tűnő helyzet kialakulását eredményezi (Maasen & Lieven, 2006; Wickson, Carew, & Russell, 2006; Carew & Wickson, 2010). Nehéz lehet megformálni kutatási megközelítést, támogató forrásokat és intézményi támogatást szerezni, kialakítani a projekt

A transzdiszciplináris kutatások jellemzően 4 fázisban, végig kollaboratív teammunkában zajlanak (Hall, Vogel, Stipelman, Stokols, Morgan, & Gehlert, 2012): problématér formulázása, konceptualizáció, végrehajtás, fordítás. A folyamat a vizsgálandó probléma transzdiszciplináris meghatározásával, leírásával kezdődik. A konceptualizáció során a kutatócsoport kifejleszti a kutatási kérdéseket vagy hipotéziseket, a kutatás keretéül szolgáló elméleti modellt,[293] valamint a vizsgálati elrendezést – mindez tükrözi a projekt integratív, transzdiszciplináris természetét. A végrehajtás a tervezett kutatás kivitelezését jelenti. A fordítás három folyamatot foglal magába: felfedezés–fejlesztés–kézbesítés, és azt jelenti, hogy (1) a tranzakcionális kutatási adatokat és folyamatot lépésről lépésre fejleszteni kell, és (2) a kutatócsoporton belül és azon kívül a résztvevők (stakeholderek), célcsoportok felé folyamatosan szükséges kommunikálni. Ez segíti a társadalmi problémák innovatív megoldási stratégiáinak kidolgozását (vö. Stokols, Hall, Moser, Feng, Misra, & Taylor, 2010). A TD kutatásokban ezért hatékony transzdiszciplináris kutatási és kommunikációs stratégiák kidolgozására van szükség. A kommunikáció támogatására és magának a folyamatnak a követésére szolgálnak a TD projektekbe mindig beépített evaluatív követési folyamatok.[294]

A társas ökológia[295] részvételével folyó TD kutatások kimutatják, hogy az emberek jólléte és a környezet szociofizikai értelemben vett egészségessége (vö. Stokols, 1992) között tranzakció van, amiben makroszinten szerepet játszik a fizikai környezet (földrajza, építészete, technológiája stb.), a társas környezet (kultúra, gazdaság, politika, intézmények stb.) (Stokols, Misra, Moser, Hall, & Taylor, 2008). A személy oldaláról (mezo- és mikroszint) befolyásoló változók a genetikai tulajdonságok, pszichológiai diszpozíciók, viselkedésmintázatok, társas kapcsolatok stb. (vö. egészség biopszichoszociális modellje, Engel, 1977).

2005 őszén például az amerikai *National Cancer Institute* (NCI) kezdeményezett egy négy kutató- és egy koordinációs intézet között együttműködésben megvalósult transzdiszciplináris kutatást (*Transdisciplinary Research on Energetics and Cancer,* TREC, lásd Hall, Stokols, Moser, Taylor, Thornquist, Nebeling et al., 2008). A cél annak vizsgálata volt, hogy hogyan csökkenthető a kövérséggel, a fizikai aktivitás alacsony szintjével és az energetikai egyensúly felborulásával összekapcsolódó rákbetegségek morbiditása és mortalitása. A projekt evaluatív követése során több kontextuális tényezőt sikerült azonosítani, amelyek támogathatják vagy gátolhatják magát a transzdiszciplináris folyamatot, és a később, hosszabb távon a beavatkozás után megnyilvánuló

---

menedzsmentjét, tisztán és világosan állításokba foglalni, hogy mi egy ilyen kutatás terméke, elmagyarázni, hogy hogyan zajlik a dokumentálás és értékelés és így tovább. Megjegyzendő, hogy az eredmények megfelelő kommunikálása nemcsak a konkrét eredmény miatt fontos, hanem azért is, mert ez segít megérteni a transzdiszciplináris szemléletet a társadalom számára is.

[293] A TD kutatási stratégia sok tekintetben megoldja a korábban (II.9 fejezet) említett hatékony kontextus (Stokols, 1987) problémáját, ugyanis a hagyományos hipotézis–tesztelés–elemzés–konklúzió/elmélet kötött sorrendű sorozaton alapuló kutatásokkal szemben a korábbi kontextuális vizsgálatok talaján a TD kutatások is lehetővé teszik a „szendvicsdizájn" (Stokols, 1987) elrendezést: a folyamat során az elméletet a kutatások eredményei módosíthatják, ami visszahat a kutatási kérdésekre és így tovább.

[294] Ilyen evaluatív (elsősorban önreflexiós) követési folyamatok a Nivegy-völgyi kutatásban is voltak – lásd V. fejezet.

[295] A pszichológia oldaláról jelenleg a TD együttműködésekben a környezetpszichológia rokonterülete, a társas ökológia (22. lábjegyzet) a legaktívabb. A társas ökológiát magát is interdiszciplináris területként határozta meg a terület egyik alapítója (Stokols, 2006), hiszen olyan területekkel működik együtt, mint a város- és regionális tervezés, szociálpszichológia, szociológia, kriminológia, demográfia, környezettudományok, orvostudomány, közegészségügy, közpolitika. Mások (Best, Stokols, Green, Leischow, Holmes, & Buchholz, 2003) transzdiszciplináris szakterületként definiálják, mivel a fent felsorolt területekkel való együttműködés eredményeként hasznosítható új tudás keletkezik.

mechanizmusokat[296] is, vagyis a projekt hosszú távú hatását: (1) kontextuális–környezeti[297] feltételek: mennyire támogatóak az intézmények (vö. Farrenkopf & Roth, 1980; Meusburger, 2014), milyen az atmoszférájuk és az adminisztratív–bürokratikus működésük, de akár azok a környezetpszichológiai / társas ökológiai feltételek is, hogy mennyire közel vannak egymáshoz a kutatóhelyiségek és/vagy mennyire könnyen tudnak kapcsolatba lépni a kutatók egymással élőben, telefonon vagy virtuálisan. De – nem meglepő módon – meghatározóak (2) az interperszonális tényezők (pl. csoportméret, a résztvevők együttműködési története) és az (3) intraperszonális jellemzők (pl. vezetői képességek, kutatói irányultság) is.

A TD megközelítést gyakran alkalmazzák a fizikai aktivitás kontextuális vizsgálatában és elősegítése (King, Stokols, Talen, Brassington, & Killingsworth, 2002) kapcsán is. A testmozgással, a fizikai aktivitással kapcsolatos elméletekben korábban a személyszintű megközelítés volt az uralkodó, miszerint az aktív életmód az egyén kognitív és affektív döntése (amiben összetett tudástartalmak, attitűdök, hitek, affektusok játszanak szerepet), amit a társas hatások befolyásolnak (vö. King, Stokols, Talen, Brassington, & Killingsworth, 2002). A transzdiszciplináris vizsgálatok ugyanakkor kimutatták, hogy térkontroll, biztonságélmény (Riccio, 1992) és más környezetpszichológiai szempontjából jellemzők szempontjából nagyon nagy különbség van a gyalogosorientált színterek és az ilyen jellemzőkkel nem rendelkező helyek között (Jacobs, 1970; Korte & Grant, 1980; Brown, Werner, Amburgey, & Szalay, 2007): például az előbbiek lehetővé teszi a választást az egyes aktivitások (Yamori, 1998), térhasználatok (pl. közlekedési módok, vásárlás, szórakozás stb.) között (Alfonzo, 2005;), az utóbbiak nem. További elemzések (Cutts, Darby, Boone, & Brewis, 2009; Koohsari, Karakiewicz, & Kaczynski, 2013) kimutatták, hogy ennél is árnyaltabb a kép. Kiderült például, hogy a testmozgás szoros kapcsolatban van a napi rutintevékenységekkel, a munkakörülményekkel és a közlekedési szituációval. Az aktív gyalogos térhasználatnak, testmozgásnak ugyanis két funkciójú van: lehet kikapcsolódási célú vagy valamilyen munka vagy egyéb mindennapi tevékenység része. Mind a gyalogos-, mind a járműorientációjú helyszín lehetővé teheti a kikapcsolódási aktivitást, de csak a gyalogosorientációjú teszi lehetővé és váltja ki a napi tevékenység során megnyilvánuló testmozgást, sétát. Az is napvilágra került, hogy ebből a szempontból is keveset tudunk azokról a csoportokról (hátrányos szocioökonómiai helyzetűek, idősek, fogyatékkal élők), amelyek a – részben éppen társas ökológiai helyzetükből következően – alulvizsgáltak a kutatásokban. Prevenciós és fejlesztési szempontból tehát sokkal hatékonyabb lehet az a megközelítés, amelyben a fizikai aktivitás arénájának (sportolásra alkalmas helyek, városszerkezet, természeti és épített

[296] Amint a II.12 és a III.7 fejezetekben említettem, egy kutatásban (Harms, Roberts, & Winter, 2006) ilyen összetett kontextuális tényezőket találtak annak hátterében, hogy a Harvard Egyetem végzett hallgatóinak identitásába élethossziglan beépül az egyetem szellemisége, kialakul a „*Harvard–man*".

[297] Ez a leginkább szociofizikai környezetbe ágyazott feltételrendszer, amely tranzakcionális természetű lévén, erősen függ az idői tényezőktől is. Az oktatási–nevelési intézményeket több korábbi tanulmányban (Dúll, 2007b, 2007c, 2015d; Lippai & Dúll, 2015) az ember–környezet tranzakcionális kapcsolat alapján már elemeztem. Az ott leírtakat a kutatási (és a felsőoktatási) miliőre is kiterjeszthetőnek vélem, ugyanis a kutatóintézeti és főiskolai-egyetemi színterekre is igaz, hogy egymástól szét nem választható összetevők kontextusában célszerű vizsgálni ezeket. A tranzakcionálisan, cirkuláris oksági viszonyokban összekapcsolódó összetevők összefüggő eseményeket határoznak meg, amelyek pszichológiai–intraperszonális folyamatok (pl. motiváltság, hatékonyság, szorongás, fáradtság), a környezeti kontextus (az épület megközelíthetősége, helye a városban, természeti környezet, épület, tárgyi feltételek stb.) és idői jellemzők (pl. rendszeres vagy rendszertelen órakezdés, a tanórák és a szünetek ritmusa, ismétlődő ünnepek, az egyetem története: múltja, jelene, jövője stb.) rendszeréből tevődnek össze.

dc_1358_16

környezeti helyek aránya stb.) társas ökológiai vizsgálatát és várostervezési[298] szempontokat is figyelembe veszik. Így lehetővé válik az egyéni, a mezo- és a makroszint összekapcsolása. A társas ökológiai / környezetpszichológiai megközelítés talaján összetett modellek alakíthatók ki (pl. King, Stokols, Talen, Brassington, & Killingsworth, 2002), amelyek alapjául, forgatókönyvéül szolgálhatnak a komplex kontextuális beavatkozások számára. A TD modellek lényege, hogy az intra- és interperszonális, a fizikai környezeti és szociokulturális változók és maga az ember-környezet (viselkedés-környezet) kapcsolatot is tranzakcionális természetűnek kezelik. A kitűzött cél függvényében a személy–környezet kontextus elemezhető mikroszinten (közvetlen otthoni környezet), mezoszinten (pl. környék) és makroszinten (pl. város), és a beavatkozás szükségszerűen az adott szinte(ke)n, összetett módon történik.[299]

A környezetpszichológia és társelméletei számos fogalommal, elmélettel járul(t) hozzá ehhez a gondolkodáshoz. Néhány példa a teljesség igénye nélkül (vö. még King, Stokols, Talen, Brassington, & Killingsworth, 2002): (1) környezeti stressz (zsúfoltság, zaj, szennyezés, közlekedési problémák, ingertúltöltés, erőszak- és bűnözésfenyegetettség) – az ilyen környékeken csökken a testmozgás, a fizikai aktivitás is. (2) A környék problematikussága: például a védhető tér (Newman, 1972) koncepció és az ún. városi barátságtalanság (*incivilities*, Taylor, 1999 – alkalmazásait lásd pl. Perkins, Wandersman, Richh, & Taylor, 1993; Félonneau, 2004). A védhető térről korábban (II.8 fejezet, 132. lábjegyzet) már esett szó. A városi barátságtalanság elmélete szerint az olyan jelenségek a környezetben, mint a betört ablakok, az elhanyagoltság, a szemét és/vagy a graffiti explicit módon félelmet keltenek és csökkentenek mindenféle szabadtér használatot. Az ilyen barátságtalan és/vagy védhetetlen tereken természetesen a fizikai aktivitás is csökken. (3) Restauratív környezetek (lásd II.8 fejezet és Dúll, 2010a, 2012a): ezek – a két előbb említett környezetjellemzővel szemben – lehetővé teszik az emberek számára a kikapcsolódást, a feltöltődést. Az ilyen helyek könnyen hozzáférhető, evolúciósan kódolt jeleiről (pl. természet: víz, növények) és ezek környezetpszichológiai működési folyamatairól (távollét, gyönyörködtetés stb.) az értekezésben korábban már írtam. A restauratív helyszínek facilitálják a testmozgást is. (4) Jól használható a barkeri (1968) ökológiai pszichológia fogalmai közül a korábban, a II.2 fejezetben már szintén említett viselkedéskörnyezet: az optimális társas létszámú vagy kissé alullétszámozott (*understaffed*, Wicker, 1973; Wicker & Kirmeyer, 1977) viselkedéskörnyezetek fenntartják magukat azzal is, hogy megfelelő aktivitásra serkentik a személyeket, míg egy túllétszámozott (*overstaffed*), azaz zsúfolt színtér (pl. egy hatalmas iskola, vö. Barker & Gump, 1964; Gump, 1987) résztvevői inkább passzívak, nehogy a kialakult egyensúlyi helyzet felboruljon a színtéren. A viselkedéskörnyezet egyébként nemcsak kisléptékű (pl. buszmegálló vagy benzinkút, Sommer & Wicker, 1991) vagy belső környezetekre (pl. Bechtel, 1989) alkalmazható, hanem általános környékjellemzőként (vö. Wicker, 1981, 1987, 2002; Bechtel, 1990b; Norris–Baker, 1999) is: a jól szervezett viselkedéskörnyezetekkel rendelkező környékeken kedvező kölcsönhatás alakul ki – a szociofizikai bizalom a környék életében kiegyensúlyozottabb használói aktivitást és bevonódást eredményez, ami tranzakcionális módon visszahat a környezetre és így tovább. Az

[298] Vö. „Új urbanizmus" (*Principles of new urbanism*, http://www.newurbanism.org/newurbanism/principles.html, letöltés: 2015. 07. 15.) (lásd II.8 fejezet), amely ökológiai orientációjú rendszerének fontos szempontja a gyalogosorientált környezetek tervezése.

[299] A TD szemléleten belül a környezetpszichológia jól használható a környezetalakítás számos szintjén: a köztereken fontos bekalkulálni a gyalogosok számára jól észlelhető biztonságot, vagy a biciklisávok használatára vonatkozóan is számít például a kerékpársáv vonzósága (ideértve topográfiai elhelyezését, pl. szép látványok, természeti útvonal), az előírt sebesség betartását nem tudatosuló módon (vö. affordancia, Gibson, 1977 – lásd II.2 fejezet) segíthetik az út tulajdonságai (szélesség, burkolattípus, lejtés).

ilyen környékeken a fizikai aktivitás, a testmozgás is gyakoribb lesz. (5) Legibilitás (Lynch, 1960): a jól olvasható környezetek észlelt koherenciája magas, ezekre világosan és élénken emlékeznek a használók. A legibilis helyeken az emberek optimális kontrollt éreznek (Ramadier & Moser, 1998), fokozottabb a bevonódásuk a helyi történésekbe. Erre a problémakörre az alsómocsoládi kutatás kapcsán visszatérek (IV. fejezet).

Kommunikáció a transzdiszciplináris kutatásokban: a csoportfolyamat tudománya

Fentebb említettem, hogy a TD kutatásokban sarkalatos a kutatócsoportok kommunikációja. A transzdiszciplináris kutatások igényei hívták életre a csoporttudomány tudományát (*science of team science, SciTS* – Stokols, Hall, Taylor, & Moser, 2008; Stokols, Misra, Moser, Hall, & Taylor, 2008), amit az alábbiakban a csoportfolyamat tudományaként emlegetek. Amint arra fentebb utaltam, a TD kutatásokban különböző területek kutatói és kutatócsoportjai között alakulnak ki összetett együttműködések rövid-, közép- vagy hosszú távra. A résztvevő szakemberei sokféle szakmai kompetenciájukon túl eltérő korúak, tapasztalatúak, más-más szakmai szocializációban részesültek, sokféle kultúrából származhatnak, más időzónában és éghajlaton élnek, eltérő technológiai feltételekkel rendelkeznek stb. (Mâsse, Moser, Stokols, Taylor, Marcus, Morgan et al., 2008; Falk-Krzesinski, Contractor, Fiore, Hall, Kane, Keyton et al., 2011). Számos pszichológiai tényező is befolyásoló lehet, például a teamtagok tudományos nézőpontjainak túl nagy hasonlósága és/vagy a kutatók tényleges téri közelsége fokozza a csoportgondolkodást és csökkenti az innovációt (Stokols, Harvey, Gress, Fuqua, & Phillips, 2005). A tudományos viták megléte (megfelelő mértékben) és az együttműködési feszültségek ugyanakkor segítik a TD gondolkodást és a kilépést a hagyományos sémákból, a kreativitást (Hall, Feng, Moser, Stokols, & Taylor, 2008). Viszont a túlzott diszciplináris eltérések és a túl nagy fizikai távolságok, az elkülönült laborok és kutatóhelyiségek (!) alááshatják az együttműködést, csoportfragmentációhoz és -polarizációhoz vezethetnek. A TD kutatások tehát a szociofizikai, társas ökológiai szinten is érzékeny egyensúlyra épülnek.

A csoportfolyamat tudománya[300] a 2000-es évek közepén formálódott meg abból a célból, hogy sokféle módszer (*multimethod monitoring*) alkalmazásával segítse a tudományokon átívelő kutatócsoportok kommunikációjának megértését, kidolgozza a folyamatok monitorozásának további módszereit, és a nyert ismeretek talaján fokozza a csoportok hatékonyságát (pl. tréningekkel).[301] Javasolnak stratégiákat intra- és interperszonális, szervezeti és strukturális (fizikai környezeti, technológiai), valamint társadalmi és tudományos szinten egyaránt (Misra, Hall, Feng, Stipelman, & Stokols, 2011). Mind a csoportfolyamat–kutatás maga, mind a kutatócsoport fejlesztés a társas ökológiai/környezetpszichológiai elvek figyelembe vételével történik (Stokols, Misra, Moser, Hall, & Taylor, 2008). Példaként említek egy kórházi környezetben egészségmegőrzéssel foglalkozó TD kutatás csoportfolyamatai és a fizikai

[300] Maga a csoportfolyamat–kutatás nem azonos a csoporttudománnyal (*team science*), amely a (kutató)csoportok működését vizsgálja. A csoportfolyamat–kutatás egyelőre még mind elméleti, mind módszertani szempontból, mind a gyakorlatba fordítás tekintetében eléggé bizonytalan határú terület. Célja a csoporttudományi kezdeményezések mögött rejlő segítő vagy gátló folyamatok megértése a kiinduló helyzettől az együttműködési folyamatokon át a konkrét és általános kimenetekig (tudományos felfedezések, oktatási stratégiák és mindezek átfordítása a klinikai gyakorlatba és közpolitikába) (Falk-Krzesinski, Contractor, Fiore, Hall, Kane, Keyton et al., 2011).

[301] A csoportfolyamattudomány képzési/tréningekről alap- és posztgraduális képzésben résztvevő egyetemisták számára lásd Misra, Harvey, Stokols, Pine, Fuqua, Shokair, & Whiteley (2009); Misra, Stokols, Hall, & Feng (2011); Mitrany & Stokols (2005); Stokols (2013), az értékelési programok lásd Stokols, Harvey, Gress, Fuqua, & Phillips (2005); Hall, Stokols, Moser, Taylor, Thornquist, Nebeling et al. (2008); Hall, Vogel, Stipelman, Stokols, Morgan, & Gehlert (2012).

környezeti helyzet közötti összefüggéseket feltáró vizsgálatot (Vinokur-Kaplan, 1995), amelyben felmérték az összefüggéseket például a csendes és kényelmes helyek elérhetősége és a TD együttműködés észlelt csoportjellemzői között. Pozitív összefüggések mutatkoztak a fizikai környezet megítélt jellemzői és az együttlét minősége a találkozásokon (r=0,40), a csoporthatékonyság (r=0,42), a csoportkohézió (r=0,42), a kölcsönös bevonódás (r=0,44), a transzdiszciplináris együttműködés hatékonysága (r=0,48) észlelt minősége között (mindenhol p<0,05).

A Bevezetőben (I. fejezet) említettem, hogy sokak szerint az építészet és a más területek – különös tekintettel a tudományra – házassága nem volt sikeres. „Az egykor olyannyira divatos építészet–szemiotika és az építészet–filozófia nem váltak – nem válhattak – építészeti műfajjá. A posztmodern, a dekonstruktivizmus, és a strukturalizmus antropológiai, irodalmi és kritikai megjelenései pedig inkább olyan módszertani újításként értelmezhetők, melyek a tudományt éppúgy befolyásolták, mint az építészetet. [...] a tudomány és az építészet között lévő kölcsönös és rendkívül gazdag metafora-, hasonlat- és analógiarendszer ellenére az építészet és a tudomány tartalmi kapcsolatának bizonyítása, holisztikus–interdiszciplináris építészet–értelmezése nem több, mint illusztrációs technika, retorikai közhely" (Wesselényi-Garay, 2005. 11). Ez több mint egy évtizeddel korábbi megközelítés még „csak" az interdiszciplinaritással számol, nem említi a pszichológiát a lehetséges társtudományok közül és úgy tűnik, az együttműködő tudományterülettől elvárja, hogy „építészeti műfajjá" váljon. A fentiekben részletezett transzdiszciplináris együttműködés előnye, hogy a partnerekkel együttműködve úgy lehet létrehozni új és összetett, valós igényekhez illeszkedő szociofizikai helyzeteket, hogy egyik szakterületnek sem kell feladnia identitását.

II.16. Együttműködés a felhasználókkal: részvételi együttműködés (participáció)

A transzdiszciplináris kutatásoknak – mint fentebb, a II.15.4 fejezetben láttuk – gyakran szerves eleme a használói részvétel. A hatékony társas ökológiai orientációjú egészségvédelemben például szívesen beszélnek közösségi partnerségről, „hálózatokról, amelyek népszerűsítik, támogatják, és fenntartják a folyamatos párbeszédet és élménymegosztást" az „egyéni, családi, szervezeti és közösségi szinteken" annak érdekében, hogy folyamatosan a megfelelő egészségi kimenetek következzenek be (Best, Stokols, Green, Leischow, Holmes, & Buchholz, 2003. 168).

A participáció „társadalmi, etikai és politikai gyakorlat, amelyben egyének vagy csoportok, számos eszközzel segítve, változó mértékben részt vesznek a tervezés átfedő fázisaiban és a döntési ciklusban, amely így a kimenetet összhangba hozhatja a résztvevők szükségleteivel és érdekeivel" (Horelli, 2002. 611–612).

A participációs tervezést a szakirodalomban sokan, sokféle névvel illetik (lásd Horelli, 2002): például pártfogó tervezés (*advocacy planning*), autotervezés (*autoplanification*), tranzaktív tervezés (*transactive planning*), használói tervezés (*user planning*), közösségi akció tervezés (*community action planning*), tanácskozó tervezés (*deliberative planning*), kommunikatív vagy kollaboratív[302] tervezés (*communicative / collaborative planning*), közösségi tervezés és térkialakítás (*community planning and design,* Hanson & Hillier, 1987; Lang, 1991), átfogó tervezés (*comprehensive planning*, Hague & McCourt, 1974; Loh & Norton, 2015) és így tovább.

[302] Horelli (2002) szerint a kollaboratív tervezés viszonylag önálló műfaj a részvételi tervezésen belül, amely sok kritikát kapott: egyebek mellett, hogy ebben az esetben az építésznek túlzottan központi szerepe van a kommunikációban és tervezés nem kalkulálja be kellően az esélyegyenlőségi folyamatokat. Horelli szerint az egyik, ezeket a problémákat kiküszöbölő mozgalom a *New Urbanism*. 88 USA-beli nagyváros kollaboratív tervezési gyakorlatát elemezte és átfogó modellbe foglalta össze Deyle & Wiedenman (2014).

A részvételi tervezés folyamata

Horelli (2002. 621–524) nyomán alább összefoglaltam a részvételi tervezés típusait és a folyamat fázisaiban alkalmazható módszereket (4. táblázat). Az alábbi táblázat természetesen ajánlás, tehát szakmai megfontolások alapján el lehet térni ettől. A participatív tervezés szakaszai gyakran átfednek időben és módszertanilag, de mégis illeszthető a folyamathoz egy viszonylag egyszerű módszertani séma (4. táblázat).

A RÉSZVÉTELI TERVEZÉS FAJTÁI ÉS SZAKASZAI – a ciklusok átfedő fázisai					
részvétel szintjei	**kezdet**	**tervezés**	**kialakítás / végrehajtás**	**értékelés/kutatás**	**fenntartás**
nincs részvétel (hatóság dönt)	---	---	---	---	---
információ (hatósági felelősség, egyirányú információ-áramlás /tájékoztatás vs. vélemény-kutatás/ – a közösség absztrakt)	szórólapok, e-mail, lobbizás	média	videók, közösségi média	hagyományos kutatómódszerek	hagyományos kutatómódszerek
konzultáció – hatósági felelősség, közösségi véleményez-tetés, a közösség érdekcsoport	felmérések, találkozók, kampány-demonstrációk	információs és kommunikációs technikák (ICT)	kiállítások, videók, közösségi média	használatba vétel utáni értékelés (POE, *post-occupancy evaluation*)	felmérések, ICT
partnerség (közös munka és döntésho-zás, hivatalos, de nem feltét-lenül politikai irányítással, a közösség stakeholder)	jövőtervező workshop, térképezés, érintettségek elemzése	tervező workshopok, konszenzus építés	szerződés, önálló építés, tréning workshopok	önértékelő portfóliók, civil panelek	együttműködő fenntartás
közösségi kontroll (közösségi munka és döntés, szakértők és gyakorlati szakemberek forrásként működnek)	papír–ceruza tesztek, jövőkép	modellezés, játékok, alkuk (trade-offs)	szerződés, önálló építés	külső és belső értékelés	szerződés vagy önálló fenntartás

4. táblázat A részvételi tervezés fajtái és fázisai (Horelli, 2002. 621 nyomán

A kezdeményezés (*initiation*) lényege az előzetes helyzetfelmérés és -elemzés: lezajlik a kontextus pontosítása, a résztvevők kiválasztása, a participáció szintjének meghatározása és az eszközök összeállítása. Ezt a tervezés (*planning*) követi, ami program kialakítása, a projekt részletes

kifejtése (pl. specifikus aktivitások). A kialakítás (*design*) fázisában zajlik a részletes kidolgozás. Ebben a fázisban kulcsfontosságú a tervezési szakértelem. A végrehajtás (*implementation*) fázisában épül meg az épület, kialakul az infrastruktúra, megvalósulnak a célként kitűzött társadalmi programok. Az értékelés (*evaluation*) lényegében kutatás a megvalósulásról és az adatok elemzése. A fenntartás (*maintenance*) pedig az eredmények gondozása hosszú távú perspektívában. Fontos, hogy az egész folyamatot kísérje végig a folyamatos monitorozás, értékelés és önreflexió.

A részvételi környezetalakítás legfontosabb célja mindig a személy–környezet összeillés (*congruence*, Horelli, 2002) megteremtése és/vagy fokozása. A követelmények oldaláról a megfelelő kommunikáció az elsődleges. Az 1970–80-as években zajlott le a tervezés kommunikatív vagy kollaboratív fordulata: innentől kezdve a tervezőt nem pusztán technikai szakemberként kezdték kezelni, hanem kommunikátorként és facilitátorként is, aki a környezetalakításban érdekelteket képessé tudja tenni arra, hogy partnerként vegyenek részt a tervezési folyamatban. A résztvevők oldaláról pedig az a feltevés a folyamat alapja, hogy a tervezésben érintettek facilitátorok (vagyis a tervezők) segítségével végigvezethetők egy konszenzusépítő folyamat keretében a tervezés fázisain. A 90-es évek derekától vált világossá, hogy a tervezői szaktudással nem jár együtt automatikusan a kommunikációs (és különösen a pszichológiai) szaktudás. A részvételi kommunikáció nem egyszerű (a folyamat elemzése a környezetpszichológia egyik fontos feladata lesz a közeljövőben), már csak azért is, mert bizonyos értelemben a transzdiszciplináris kommunikáció egyik formájának tekinthető, hiszen a szakértő környezetalakítókkal (építész, tájtervező stb.) más szakmák (üzleti szféra, tudósok, környezetvédők, mindennapi városlakó stb.) szakértői kommunikálnak. A tranzakcionális személy–környezet összeillésből következik, hogy a mindennapi környezethasználó is rendelkezik sajátos, hétköznapi szociofizikai környezeti kompetenciával (Steele, 1980; Pedersen, 1999; lásd Dúll, 2007b és III.2.1 fejezet), vagyis hatékonyan és célirányosan tud bánni[303] közvetlen környezetével (Pedersen, 1999). Ezt a nemszakértői, nemtervezői (*non-professional, non-designer*, Sanoff, 1988) tudást (is) aknázzák ki a részvételi tervezésben (lásd még van Herzele, 2004).

A részvételi tervezés fontos kontextusa a politika (lásd pl. Churchman, 1987a, 1987b; Manzo & Perkins, 2006; Sadan & Churchman, 2012; Cox & Pezzullo, 2016) – vagy úgy, hogy erőteljesen befolyásolja a tervezési és a környezetkialakítási folyamat egészét, vagy épp az ellenkező módon, hogy létrejön a partnerség a szakemberek és a használók között, de egyiküknek sincs tartalmi együttműködése a politikával. Nagyon fontos, hogy a kulturális és egyéb alaphelyzet mellett a participációs folyamat kezdetén tisztázni kell a politikai kontextust is: a szabályozási szintektől a tervezési lehetőségeken és a megvalósítási irányelveken (vö. Celio, Ott, Sirén, & Grêt-Regamey, 2015) át a társadalmi, makropolitikai kontextusig. Churchman (1987b) szerint a participációnak a konkrét projekt megvalósításán túl magas rendű, demokráciához kapcsolódó társadalmi céljai is vannak (erre néhány gondolat erejéig a fejezetben alább visszatérek), például a demokrácia fenntartása, politikai, társadalmi/csoport- vagy személyes változás előidézése, adott tervezési módszerek és megoldások legitimálása, a társadalom vagy társadalmi csoportok (*public*)

[303] A mindennapi ember környezeti kompetenciája (lásd II. 13 fejezet) Steele (1980) és Pedersen (1999) nyomán azt jelenti, hogy képes a környezet lényeges jellemzőinek azonosítására, kiemelésére, kategorizálására, fontossági sorrendbe rendezésére; az észlelés során kiemelt tulajdonságokat képes értelmezni, jelentésüket megérteni, tárolni, szervezni és felidézni, azaz rendelkezik környezeti tudással, és képes magát és helyzetét tudatosítani a környezetben; és személyiségének, szocializációjának stb. megfelelően tud affektív, motivációs, viselkedéses reakciókat produkálni a környezet jellemzőire. Valami hasonlóra gondolhatott Jane Jacobs (1970), amikor azt írta, hogy az emberek sokszor nem tudatosak, de képesek szavazni a lábukkal (*voting with their feet*): bizonyos helyeket kerülnek, másokat pedig sokszor látogatnak.

edukálása, érdekegyeztetés (csoportpreferenciák összhangba hozása) és így tovább. Fontos általános elv a participációban, hogy a résztvevők sokféle tudása mellett különböző mértékű és fajtájú politikai erőik is egyesülhetnek.

A participációs projektek mind a zöld, mind az épített környezeti irányultságú környezetpszichológiában egyre népszerűbbek.

Participáció pro-environmentális témákban

A zöld környezetpszichológiában (Steg, van den Berg, & de Groot, 2013b), a pro-environmentális témákban gyakoriak a környezetpszichológiai participációs projektek, például energiafogyasztás (Clark, Kotchen, & Moore, 2003), újrahasznosítás (Kurz, Linden, & Sheehy, 2007), vízgazdálkodás (Blanco & García Mira, 2014) és így tovább. Egy egyetemi kollégium hulladékkezeléssel kapcsolatos részvételi programjának (Matthies & Krömker, 2000) kidolgozásakor például a tervezőcsoport figyelembe vette a célcsoport számos jellemzőjét (pl. magas iskolázottság, fiatal kor stb.) és a speciális kontextust (pl. a kihelyezett szelektív szemétgyűjtők számát). Figyeltek arra, hogy ne csak a fizikai környezet megváltoztatását érjék el – sok szakember egyszerűen ezektől a technikai, környezet feltételektől várja a változást: több kukát kell kitenni, vagy a szemétgyűjtő színe, alakja legyen jutalmazó, esetleg az affordanciái (Duffy & Verges, 2009) miatt erőteljesebben hívja a megfelelő hulladék beledobását. A projektben a célviselkedés a hulladék szortírozása és szelektív kidobása volt, ezt akarták optimalizálni, ehhez illesztettek a figyelembe vett szempontok mentén egy heurisztikát, amit a hasonló projektek vázaként ajánlanak: 1. megfigyelés: látogatás(ok) a helyszínen, a téri helyzet feltérképezése a célcsoport szempontjából a célviselkedésre vonatkoztatva. Világos és részletes benyomás formálása a kontextusról, illetve a problémáról (ha van), helyzetelemzés. Alkalmazható módszerek a bejáráson kívül: terepmegfigyelés, kérdőív, informális beszélgetés, interjú stb. Fontos, hogy a cél itt még nem a változtatás, de azt fontos tudni, hogy magának a feltárásnak, a helyzet strukturált leírásának nagy szerepe van a tudatosításban. 2. A célcsoport aktiválása: a helyzetelemzés után amilyen gyorsan csak lehet, fel kell venni a kapcsolat a célcsoporttal, és rögtön érdemes adni egy első impulzust a változásra. A beavatkozás közös megtervezésének (figyelembe véve a csoport méretét, és egyéb jellemzőit) fontos szerepe lehet az aktiválásban. 3. Az utolsó fázis a participáció támogatása: célszerű folyamatosan monitorozni a folyamatot – nyilvánvalóvá tenni mindenki számára az előnyöket, hátrányokat. A feladat, hogy a csoporttagok – akik ekkorra már aktív személyek, akik meg vannak győzve arról, hogy változtatni kell – fenntartsák motivációjukat. Ebben a szakaszban a környezetpszichológus gyakran tanácsadói[304] szerepben dolgozik. Az említett hulladékkezelési részvételi program (Matthies & Krömker, 2000) ebben a menetben zajlott 30 héten keresztül. A beavatkozás előtt 38% volt a helytelen kidobás aránya, a beavatkozás után ez 22,5%-ra csökkent (szignifikáns változás), míg a kontrollcsoportban viselkedése nem módosult. A szerzők azt valószínűsítették, hogy mivel maga a projekt több mint fél évig tartott, a viselkedésváltozás hosszú távra szól.

[304] A tervezői tanácsadói működés elemzésére már történt kísérlet (Loh & Norton, 2015), a környezetpszichológus tevékenységének elemzése ebben a kontextusban tudomásom szerint még várat magára.

Ha a részvételi folyamatok célja a tartós viselkedésváltozás, akkor a participációnak az intrinzik motivációt[305] kell aktiválnia. Épp ez a tipikus probléma a részvételi projekt nélküli beavatkozásokkal: a belső hajtóerő helyett külső kontroll működik, és az is jellemzően csak a célviselkedésre korlátozódva (Ludwig & Geller, 1997). Minél hamarabb vonódik be a tervezésbe a mindennapi használó, annál hamarabb beindul az implicit késztetés – vagyis már a participáció tervezésébe érdemes bevonni a célcsoportot, ami egyébként segíti magának a beavatkozásnak az optimálisra alakítását is (Matthies & Krömker, 2000). A kutatásalapú közösségi beavatkozások ezekre a helyzetekre vannak kitalálva: az ilyen projektekben kontrollált, kísérleti körülmények között modellezik az újítások átjuttatását, transzferét a közösség rendszerébe, és vizsgálják a hatás fennmaradásának időtartamát és hatásfokát. A környezetpszichológiában tudomásom szerint ilyen projekt még nem zajlott, más participációs területeken (pl. egészséggel kapcsolatos közösségi programokban, lásd pl. Altman, 1995) már működnek ilyen beavatkozások.

A participáció mindig tranzakcionális folyamat, amelyben az emberi viselkedés és a környezet tranzakcióban változik. Ugyanakkor a projektek hangsúlyai, céljai eltérhetnek: van, amikor elsősorban a humán oldal, a viselkedés megváltoztatása a cél (mint a fent említett pro–environmentális projektekben, és van, amikor a környezet átalakítását tűzi ki célul a program (az alább tárgyalt építészeti participációs projektek ilyenek). Azonban – éppen a tranzakcionális szemlélet miatt – a kölcsönkapcsolat bármelyik oldala módosul, a személy–környezet összeillés szellemében a másik is változni fog.

Épített környezet: részvételi környezetalakítás

A szociofizikai környezettel foglalkozó környezetpszichológiában is nagyon régen foglalkoznak a participációval. Fentebb (II.15.1 fejezet) már bemutattam Eisemon (1975) Truax-technikáját, a részvételi tervezési eljárások egyik első példáját, a környezetpszichológia első szakaszából. A környezetpszichológia második szakaszában, épp az instrumentalizmus legyőzésének egyik eszközeként kezelték a participációt. Számos tanulmány és gyűjteményes kötet (pl. Canter, Krampen, & Stea, 1988) jelent meg a témában.

A részvételi (közösségi) építészeti tervezés egyik alapja az elitista városépítészet kritikája volt (Lang, 1991). A kritikusok a mechanikus építészeti determinizmus ellen is felléptek (lásd pl. Gans, 1957/1979, 1961/1973; 1978).

Társadalomtudományi értelemben a participáció a demokrácia egyik megnyilvánulása (lásd erről Horelli, 2002). Már a 60-as évek politikai és társadalmi mozgalmai kifejezték igényüket a téri folyamatokkal kapcsolatos érdekérvényesítésre. Komoly viták, harcok folytak és folynak ma is azzal kapcsolatban, hogy kinek és hogyan lehet feljebb jutni a participációs létrán (*ladder of participation*), vagyis kik fejthetik ki véleményüket egy-egy projekt kapcsán. Nemcsak a környezethasználók ismerték fel a participáció szükségességét, hanem az építészek egy része is. A magyar származású Yona Friedman – gondolataiból itt csak a participációval kapcsolatosakat emelem ki – Franciaországban megalapítja a Mobil Építészet Kutatócsoportot (GEAM, *Groupe d'Études d'Architecture Mobile*), kiadja *A mobil építészet kiáltványá*t, majd témában az első kézikönyvet. Fő gondolata az volt, hogy nem lehetséges átlagembereknek tervezni, minden ember maga tudja, hogy mi a számára az idő múlásával együtt legmegfelelőbb és a szükségleteknek megfelelően átalakítható lakóépület. Javaslatait az otthonépítéshez a UNESCO felkérésére képregény formában

[305] „Belső (intrinzik) motiváció: a cselekvést aktiváló erő forrása az egyénen belülről fakad, a cselekvés oka az, hogy maga a tevékenység vonzó a számára. Érdeklődésben, kíváncsiságban, a probléma által okozott feszültségben jut kifejeződésre" (Bányai & Varga, 2013. 616). Részletesen lásd pl. Varga & Osvát (2013).

tette közzé. Konkrét, praktikus tanácsain kívül gondolatainak az a participáció szempontjából legfontosabb üzenete, hogy az ember bízzon abban, hogy tudja, mi a számára az igazán megfelelő, és merjen kiállni képviselni érdekeit.

A 60-as évek közepén az USA-ban a szegények számára hoztak létre ún. CDC-ket (*Community Design Centres*),[306] hogy a hatalomból kirekesztettek is bekapcsolódhassanak a tervezésbe. A korai környezetpszichológiai kutatások igazolták, hogy a szegénynegyedek is otthonként működnek, mérhető lakóhelyi elégedettség alakul ki bennük (Fried & Gleicher, 1961), és a szegény, hátrányos helyzetben élő társadalmi csoportok is kompetensek saját környezetükben. Egy korai mentális térképezés vizsgálatban (Ladd, 1970) alacsony szocioökonómiai státuszú afro–amerikai serdülőket kértek meg, hogy egy ún. „Környék, ház és utazás" (*Neighborhood, House, and Travel*) interjú keretében szóban mutassák be, majd rajzolják le lakóhelyüket (*Roxbury-North Dorchester, Boston*). A szóbeli leírások és a mentális térképek négy csoportba – képi; sematikus; térképszerű; térképszerű, azonosítható tájékozódási pontokkal – sorolva jól elemezhetőek és összehasonlíthatóak voltak. A térképek egyébként jól tükrözték a tényleges fizikai környezet változatosságát, összetettségét és szervezettségét. A 80-as években Indiában több kutatásban is megkérdezték különböző városok szegénynegyedeiben törvényesen lakókat és lakásfoglalókat (*squatters*) lakóhelyeikről. Az egyik indiai városban (*Patna*) végzett vizsgálatban (Karan, Bladen, & Singh, 1980) a külváros szegénynegyedének lakóit arra kérték, hogy rajzolják le lakóhelyüket. A mentális térképek elemzésekor kiderült, hogy kognitív reprezentációik jól tükrözik a hely szociofizikai viszonyait, és pontosan azok a torzítások mutatkoznak a rajzokon, amelyek a mentális térképezés vizsgálatokban megszokottak: például a személyek részletesebben rajzolták le azokat a területeket, amelyek a lakóhelyük közelében voltak és a részletezettség attól távolodva csökkent, illetve a rajzok részletezettsége, pontossága és egyéb jellemzői összefüggtek iskolázottságuk szintjével és így tovább. Sandhu (1987) Delhi és Amritsar szegénynegyedei lakóinak életkörülményeit és észlelt életminőségét hasonlította össze. Kiderült, hogy – annak ellenére, hogy társadalmi pozíciójukat tekintve a két terület lakói azonos helyzetűek voltak – az Amritsarban lakók jobb lakáskörülményekkel (nagyobb alapterület, több helyiség, jobb alapellátottság) rendelkeztek, és ez jobb észlelt életminőséget eredményezett. Egy másik vizsgálatban (Siddiqui & Pandey, 2003) szegénynegyedek (*Old Delhi*, *New Delhi*, *Allahabad*) lakóit arról kérdezték meg, hogyan észlelik lakóhelyükön a levegő- és vízszennyezettséget, a zajt, a szemetet, a zsúfoltságot és a forgalom sűrűségét. A lakók beszámolói hűen tükrözték a valós helyzetet, és a szokásos összefüggés is igazolódott: a nagyobb szociofizikai terhelésű Delhi lakói nagyobb stresszt észleltek, és fokozottabb tehetetlenségről számoltak be.

A tervezés, a környezetalakítás és -értékelés egyre inkább társas beágyazottságú gyakorlat (*socially embedded practice*, van Herzele, 2004). A társadalmi, gazdasági és közigazgatási kényszerek, igények és lehetőségek környezetpszichológiai vizsgálatok nélkül is sokszor mutatnak abba az irányba, hogy a hátrányos helyzetű lakosságot bekapcsolják saját életkörülményei javításába. Indiában például elindult az emberközpontú fejlesztés (*people-centred development*, Arputham, 2008) Delhi, Mumbai és Calcutta nyomornegyedeiben. A Dél-Afrikai Köztársaságban partnerséget (Sisulu, 2006) építenek ki a hajléktalanok és a szegénynegyedek lakossági szervezeteivel, és az érdekegyeztetés nyomán participatív módszerekkel igyekeznek változtatni a hátrányos helyzetű környékeken. Különösen fontos ez egy olyan államban, amelyben a fekete bőrű

[306] A 90-es végén szintén az USA-ban vezették be a CBHO-kat (*Community-based Housing Organisations*), amelyek egy városra kiterjedő, helyi, non-profit civil szervezetek (lásd Silverman, 2009).

emberek sokáig el voltak nyomva és most is számos problémával küzd az ország a demokrácia tekintetében.

A részvételi környezetalakítás (szándékosan nem nevezem tervezésnek, hiszen ezzel a kompetenciával a környezetpszichológus nem rendelkezik) környezetpszichológiai szakmai vonatkozásaira összpontosítok az alábbiakban. Az alábbi elméleti áttekintésben bemutatott példák elsősorban külföldiek lesznek, mert – annak ellenére, hogy itthon is számos szép részvételi projekt (pl. Fazekas, Kemes, & Oroszlány, 2014) zajlott és zajlik ma is – a hazai munkákhoz tudomásom szerint jellemzően nem kapcsolódik környezetpszichológiai elemzés. A folyamat azonban elindult, lásd például Kemes (2016). Az értekezésben bemutatott Nivegy-völgyi vizsgálat egy műemléképület participációs felújítási projektje volt (lásd V. fejezet). Érvényesnek találom ezért a jelen értekezésben is Reischl Gábor (2004. 259) építész megállapításait: „Az építészek felelőssége kettős: egyrészt a meglévő ›genius loci‹ őrzése, másrészt megpróbálni a lehetetlent: a kiüresedett térségekben megkeresni, megtalálni, majd felélesztení a hely szellemét. […] A hely megismerésének képessége kommunikációs képesség" – amit az építésztervező részben magával az épített környezettel folytat (pl. a népi építészet mint üzenethordozó – az építésznek meg kell fejtenie a jelentéstartalmait). „Építészeti jövőnk egyik alapkérdése, mennyiben leszünk képesek a múlt értékeinek transzformálásán túl megtalálni a módszereket arra, hogy az építész párbeszédet kezdeményezzen a munka ürügyén a helyet birtokló emberrel. Részesévé tenni az építési folyamatokban a táj, a hely mai képviselőjét" (Reischl, 2004. 259).

A részvételi környezetalakítás – látszólagos egyszerűsége ellenére – bonyolult és komoly tervezést, előkészítést igénylő eljárás (Sanoff, 1988): egészen pontosan meg kell határozni, hogy mi lesz a projekt célja, kik lesznek a megszólított egyének/csoportok, milyen források kellenek a cél eléréséhez. Részletesen ki kell dolgozni az alkalmazandó technikákat, amikkel a célokat el kívánják érni: hogyan fognak zajlani a felmérések, a részvételi találkozók, műhelyek, interjúk, konferenciák. Pontosan követni kell, hogy mikor célozzuk meg az egyéni, a csoport (közösségi) és a szervezeti szintet. A folyamatot végig önreflektív és reflektív módon monitorozni és elemezni kell. A hatékony, jól megtervezett kommunikáció kulcsmomentum a participációban – sok tekintetben nagyon hasonló (vagy ugyanolyan) dilemmákkal és áthidalandó nehézségekkel kell szembenézni, mint amikre a transzdiszciplináris csoportok kommunikációjával kapcsolatban rámutattam (II.15.4 fejezet), hiszen a participációs környezetalakítás lényege, hogy a szakértők (akik szerencsés esetben maguk is több szakmát képviselnek) együttműködnek a nemszakértőkkel (*non-professionals, non-designers*). A részvételi folyamat – számos nehézsége és kockázata ellenére – kölcsönösen előnyös folyamat lehet (Sanoff, 1988): a laikus számára például azért, mert kompetenciát, autonómiát él át saját szociofizikai helyzete fölött (sok esetben nem is az elért eredmény számít a résztvevőnek, hanem a megélt részvétel), a tervező (és a team tagjai) számára pedig többek között azért, mert naprakész és hiteles információkhoz juthatnak közvetlenül a használóktól, a racionális tervezési folyamatba számos affektív és kreatív mozzanat szövődhet a közös munka során, és ezen kívül számos logikai, emocionális, gazdasági és technológiai előny is előállhat. A zárt szakértői döntés nem mindig sokkal jobb mint a naiv, ám a témába bevonódott emberekkel közösen hozott. A szakértelmet, a professzionális tudást még ma is gyakran használják arra, hogy mederbe szorítsa, gátolja vagy megszűrje a mindennapi használó megnyilvánulásait. Egy részvételi projektben „a tervező feladata többé nem a befejezett és megváltoztathatatlan megoldások kitalálása folyamatos konfrontációban azokkal, akik használják majd a munkáit. [...] A megoldások közöttük születnek; a tervező kifejti a véleményét, rendelkezésre bocsátja a technikai információt és megbeszéli a különböző alternatívák következményeit, a résztvevők

pedig kifejtik álláspontjukat és érvényre juttathatják saját kompetenciáikat" (Sanoff, 1988. 29). A sikeres participáció így nem gyengíti, hanem erősíti a környezetalakító folyamatot. Az épített környezet, az épületek és a „városi tér, városi táj formálásával és közösségi tervezésével kapcsolatban szerzett tapasztalatok hangsúlyozzák a közös tudás transzferének és használatának fontosságát" (Láposi, 2006. 72). Egy finn vizsgálatban például, amelyben három rehabilitációs központ felújítását végezték el az egészségügyi stáb bevonásával, kifejezetten erre a célra kifejlesztett közösségi részvételi módszerekkel (jövőműhely, változás felmérés, többlépcsős értékelés) a felújítás mind környezeti, mind humán szempontból sikeres volt: az épületek megújultak, a munkaszervezetek fejlődtek és a dolgozók úgy érezték, munkájukat a továbbiakban sokkal hatékonyabban támogatják az intézményi terek (Lahtinen, Nenonen, Rasila, Lehtelä, Ruohomäki, & Reijula, 2014).

Részvételi környezetalakítás gyerekekkel

Fentebb, az internetes módszerek tárgyalásakor már említettem néhány, gyerekekkel és kamaszokkal zajlott, elsősorban városi környékekre vonatkozó (főleg internetes) participatív projektet (II.15.1 fejezet). Természetesen nem csak internetes projektekben lehet gyerekkel (vö. Hart, 1992, 1997; Francis, & Lorenzo, 2002) és fiatalokkal dolgozni. Egy washingtoni környékátalakítási projektbe (Sutton & Kemp, 2002) egyetemisták, felnőtt városi lakosok és a tervezők mellett középiskolásokat vontak be. Intenzív csoportfacilitáló részvételi eljárással, az ún. kordécskatechnikával[307] (*design charrette,* lásd pl. Dawn Smith, 2012) dolgoztak. A folyamatot részletesen elemezve kiderült, hogy a program végére a fiatalok társadalmi és környezeti tudatossága fokozódott, tudatában voltak környezeti kompetenciáiknak és annak, hogy képesek bekapcsolódni a közösségi döntési folyamatokba. Az alapos elemzés kimutatta az ilyen projektek nehézségeit is: a résztvevők számára nem volt mindig könnyű belehelyezkedni új társadalmi szerepekbe, nehéz volt az új tanulási modellek elsajátítása, és akadályt jelentett az egyetemi hierarchia is. Gyerekekkel és kamaszokkal dolgozó részvételi programokban ezért különösen fontos annak körül járása, hogy milyen feltételek mellett tudnak a fiatalok hatékony participációs szereplők lenni. Ebben többféle megközelítés lehetséges, például Chawla és Heft (2002) ökológiai pszichológiai szemléletű (azaz viselkedéskörnyezet– és affordancia–központú) elemzést végeztek gyerekek participációjával kapcsolatban. Ugyancsak affordanciák mentén elemezte a kollaboratív folyamatokat Nova (2005), valódi fizikai és virtuális környezetekben, életkortól függetlenül. Harwood (2007) pedig felnőttek Környékfejlesztési Programjait (NIP, *Neighborhood Improvement Programs*) vizsgálta abból a szempontból, hogy a környék, mint geográfiai egység hogyan kontextuálja a részvételi projekteket. A participáció alapfeltevése alapjában az, hogy a geográfiai, gazdasági, szociológiai tér kontextusában a részvételi kommunikáció során teremtődik egy pszichológiai és viselkedéses tér is, amely egyre inkább kongruenssé válik a résztvevők és végül a közösség szükségleteivel (Horelli, 2002).

---

[307] „A *Charrette* képszerűen bevezet a participatív módszerek történetébe és tulajdonságába. A charrette francia szó, kis kordét jelent. A 19. században Párizsban a művész és építészhallgatók kis kordén vitték be az egyetemre a munkáikat. A hallgatók gyakran akkor sem tudták befejezni határidőre a terveiket, mint sokszor ma sem tudják. Felugrottak a kordéra, hogy befejezzék a rajzaikat. Amint az országon keresztül mentek az egyetem felé, a parasztok, a kocsmárosok és az arra járók javításokat javasoltak – ide kicsit több pirosat, oda kicsit kevesebb zöldet. Így a munka ›charrette design‹ (›kordécska terv‹) lett, ami a nagyközönség hozzájárulásaival készült el határidőre. Az építészek ezt az elvet alkalmazva a tervezésbe bevonták a megrendelőiket is. Később, az 1960-as években az USA-ban a *város- és oktatási tervek készítői*, amikor szembetalálták magukat azzal, hogy a polgármesteri hivatal és a lakosság ellentétesen vélekedett, összehozták őket charrette-ben, hogy elősegítsék a jövőnek megfelelő megegyezést" (Nováky, 2005. o.n., kiemelés az eredetiben). Az eljárást részletesen lásd pl. Sutton & Kemp (2002); Dawn Smith (2012).

Edukációs helyszíneken (vö. Dúll, 2007b, 2007c) is van hagyománya a részvételi környezetalakításnak, amibe a gyerekeket is bevonják. Egy participációs vizsgálatban (van Wagenberg, Krasner, & Krasner, 1981) egy iskolai féléves szakkör keretében tanárok és egy építész 8–9 éves gyerekekkel együtt tervezték és alkották meg az ideális osztályt. A szakköri foglalkozásokon részben spontán, résztvevő, játékos, részben formális, irányított módon megismertették a diákokkal a tanulókörnyezetek funkcióit, az ezekre vonatkozó igények tudatosításának és felmérésének lehetőségeit, és bevezették őket az alapvető építészeti–tervezési ismeretekbe (ezeket később matematikai és fizikai tanulmányaikban a gyerekek spontán hasznosították). A szakkör végére együtt készítettek néhány tanteremmodellt, amelyeket szintén közösen értékeltek, és végül, a félév végén a gyerekek tanáraikkal együtt ténylegesen átalakították saját tantermüket. Egy másik vizsgálatban (Weinstein & Pinciotti, 1988) egy kis általános iskola üres, bekerített aszfaltozott udvarát alakították át a tervezők a gyerekek, a szülők és a tanárok bevonásával. A projektben a célok definiáláskor figyelembe vették a gyerekek nemi és életkori eltéréseit is. Az eredmények szerint az új játszótéren – a közös célnak megfelelően – jelentősen csökkent a csoportos játékokból való kirekesztés és a durvaság, viszont jelentősen megnőtt az aktív játéktevékenység és a fantáziajáték mennyisége. „A környezeti részvétel kedveltség-fokozó hatásának részletes mechanizmusai még feltárásra várnak, de az a hatás például már ismert, hogy a gyerekek spontán téri építő-konstrukciós készsége fejlesztésének talaján a környezeti tudatosság és kompetencia fokozható, ami a megnövekedett kontroll- és biztonságérzés alapján az adott helyek kedvelését is erősíti" (Dúll, 2007b. 62; vö. még pl. Baird, Degerman, Paris, & Noma, 1972; Baird, Cassidy, & Kurr, 1978; Papapetrou, 2005). Előfordul azonban, hogy a közös részvételi tervezést a tényleges használat során követően mégis kiderülnek eltérések az egyes használó-csoportok között. Egy iskolai participációs átalakítás után például kiderült, hogy az épület átépítése nyomán előállt változásokat lényegesen másképp ítélték meg a diákok és a tanárok: a tanulók gyakorlatilag minden értékelési dimenzióban (az épület külsejének és belsejének tetszetőssége, tisztaság, biztonság, zajszint, hőmérséklet, társas interakciók stb.) pozitívabban ítélték meg a közösen átalakított épületet, szemben a tanárokkal, akik meglehetősen vegyes reakciókat adtak a változásokra. A szerzők (Edgerton, McKechnie, & Dunleavy, 2005) két alternatív magyarázattal szolgálnak: egyrészt lehetséges, hogy a tanárok pedagógiai tevékenysége összetettebb, mint a tanulási aktivitás, és így a bonyolultabb szociofizikai környezethasználat komplexebb a környezet-megítéléshez vezet, másrészt elképzelhető, hogy amiatt vált nemkívánatossá a lezajlott változás a tanárok számára, mert sokrétű, az évek alatt automatizálódott mindennapi tevékenységük az új épületben (legalábbis közvetlenül az átalakítás után) kevésbé futhatott le rutinszerűen, ami megnehezítette az oktató–nevelő munkát. A gyerekek esetében viszont a rutinszerű aktivitások oldódása fokozza az unalomig ismert környezetek kedvelését. A jelenségnek természetesen egyéb magyarázata is lehetséges, ám ez az eredmény is rávilágít a participációs környezetalakítás és –értékelés egyik aspecifikus hasznára: az egyes környezethasználó csoportok (jelen esetben a pedagógusok és a gyerekek) eltérő környezetészlelésének és –használatának tudatosítása jelentősen segítheti a megfelelő szociofizikai környezetkialakítást.

Részvételi környezetalakítás: integráció, inklúzió

A sokféleség, a különböző szükségletek kapcsán fontos megemlíteni egy rövid kitekintés erejéig a társadalmi integráció és inklúzió problematikáját az edukációs környezetek felől is (a szegénynegyedekben élők kapcsán érintettem a kérdést ennek a fejezetnek az elején). Az oktatási–nevelési intézményeknek, így „az iskolának szükséges nyitnia környezete felé, a tanulásszervezés

nem maradhat csupán az iskola bezártságában, a tanulás kontextusát minél tágabban érdemes értelmeznie" (Rapos, Gaskó, Kálmán, & Mészáros, 2011. 100). „A befogadó iskola minden szinten támogatja az egyéni fejlődést és erősíti a képességeket, kompetenciákat, ami akkor valósítható meg, ha a társas közegen kívül a fizikai környezet támogató: ha a mozgás- vagy érzékszervi fogyatékkal, [figyelemzavarral] vagy autizmussal élő diák is önállóan, kompetensen tudja használni a szociofizikai teret. Az adaptív–elfogadó iskolában kiemelt értékek az összetartozás, az egymástól tanulás, az igazságosság és a törődés egymással. Ezeket az értékeket, normákat megfelelő közösségi tereknek kell kiszolgálniuk, amelyek az iskolán belül és azon kívül is támogatják a sokszínű kapcsolatok kialakulását és fenntartását, tehát segíti az iskolát abban, hogy minden tekintetben a társadalmi háló szerves része legyen" (Dúll & Lippai, 2015. 53–54 – beszúrás DA). Az integráció nem csak szűken vett oktatási–nevelési szükségletekből fakad: a „sajátos nevelési igényű gyermekből[308] is egyszer felnőtt lesz, aki szeretne munkát vállalni, aki szeretne sikeres lenni a munkaerőpiacon, aki szeretne ugyanolyan sikeres felnőtt lenni, mint a társai. A jövő társadalma integrált társadalom. Munkahelyek vannak, ahol ezeknek a fiataloknak is meg kell tudni felelni az elvárásoknak. Tehát ha már egy olyan iskolai életpályát futnak be, ahol teljesen természetes ez az integrált közeg, akkor a társadalomban is sokkal sikeresebbek tudnak lenni. És igaz ez fordítva is" (Kapcsáné Németi, 2010. o. n.).

Az inkluzív (befogadó) iskola és a befogadó társadalom nem valósulhat meg inkluzív (egyetemes/befogadó) tervezés nélkül. „A befogadó tervezés a társadalmi befogadás (*social inclusion*) leghatékonyabb eszköze. A XX. század nagyvárosaiban a leszakadó rétegek – vagyis elsősorban az idősek, a fogyatékkal élők és a szegények – társadalmi integrációja tervezői intervenció nélkül immár lehetetlen; a politikai akarat, a kellő financiális és jogi háttér ma már önmagukban alkalmatlanok e feladat megvalósítására. A befogadó tervezés különféle szakmák képviselőit fogadja be a tervezési folyamatba (*design process*)" (Szentpéteri, 2010. 182). Így tehát inter-, sőt transzdiszciplináris keretek között is folyhat. A befogadó tervezés nem speciális dizájn, vagyis nem egyedi szükségleteknek megfelelő tárgyakat, tereket alakít ki az „átlagtól eltérők" számára, hanem mindenki számára önállóan, kompetensen használható, megfelelő közeget igyekszik létrehozni (Szentpéteri, 2010). A sikeres integrációhoz, inklúzióhoz elengedhetetlenül szükséges, hogy az átlagtól eltérő fejlődésű, illetve fogyatékkal élő felnőttek szükségleteit megismerjük, ennek pedig eszköze lehet a részvételi környezetalakítás. A fentebb (II.15.1 fejezet) tárgyalt szimulációs technikák ma már az átlagostól eltérő fejlődésű gyerekek számára is lehetővé teszik a részvételt a környezetalakítási folyamatokban. Egy fejlesztéscélú vizsgálatban (Alper, Hourcade, & Gilutz, 2012) beágyazott számítógépes technológiával kialakítottak egy intelligens valós játszóteret, amiben kombinálták az IT rendszereket, a szenzoros technológiákat és valós játékszereket. A játszóteret úgy tervezték, hogy gyerekek és felnőttek egyaránt tudják használni. Egy számítógépes rendszer rögzítette és elemezte a játszók mozgásadatait. Az adatokat fizikoterapeuták és szociális munkások elemezték abból a szempontból, hogy melyik eszköz hogyan segíti a kliensük fejlődését. Ez az objektív elemzés ugyanakkor egy participációs projektbe volt ágyazva: a résztvevők élményeinek és tapasztalatainak elemzése fontos volt a fejlesztés szempontjából. A projekt egyszerre volt részvételi tervezés és multidiszciplináris együttműködés,

[308] Sajátos nevelési igényű „az a gyermek, tanuló, aki a szakértői és rehabilitációs bizottság szakvéleménye alapján a) testi, érzékszervi, értelmi, beszédfogyatékos, autista, több fogyatékosság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, b) pszichés fejlődés zavarai miatt a nevelési, tanulási folyamatban tartósan és súlyosan akadályozott (pl. dyslexia, dysgraphia, dyscalculia, mutizmus, kóros hyperkinetikus vagy kóros aktivitászavar)" (Közoktatási Törvény 121.§ (1) 29).

amelynek teljes folyamata négy szakaszból állt: 1. megfigyelés, 2. kialakítás, 3. együttalakítás (*co-constructing*), és 4. újraalakítás (*re-constructing*). Hasonló sikeres részvételi beágyazott valóság projektet valósítottak meg speciális szükségletű (nem integrált) tanulók számára kialakított osztályteremben (Williams, Meckin, Stockman, & Bryan-Kinns, 2012). Tanulságként a szerzők megjegyzik, hogy a folyamat kapcsán egyértelműen „világossá vált, hogy a jó kapcsolat fenntartása az iskolával sarkalatos pontja egy ilyen [...] kutatás sikerének. A rendszeres és tömör kommunikáció, valamint a kinyilvánított szándék arra, hogy segíteni fogjuk az extra aktivitásokat és sokféle szerepet, amit a tanárok visznek egy ilyen iskolában, lehetővé teszi a kutatók számára, hogy megvalósítsák a vizsgálataikat egy ilyen változó és bejósolhatatlan környezetben. Igaz, hogy egy beágyazott valóság projekt nagyon összetett és időigényes, mégis nagyon izgalmas, élvezetes és jutalmazó mindenki számára" (Williams, Meckin, Stockman, & Bryan-Kinns, 2012. 4). Ugyanakkor felvetik, hogy jó lenne többet tudni arról, hogy a fogyatékkal élők, az átlagtól eltérő emberek esetében vannak-e valós vagy mediatizált környezeti kommunikációs (vö. Dúll, 2014a) és pszichológiai korlátai a részvételi tervezésnek. Erre vonatkozóan is számos kutatás szükséges a továbbiakban, amiben egyaránt hasznosak lehetnek a kutató pszichológus tudományos semlegességet, objektivitást célzó vizsgálatai, vagy a társadalomtudós személyes és társadalmi értékek mentén végzett elemzései. A környezetpszichológus a két irányultság között kontinuumon valahol a kettő között van (Stokols, 1986, 1987). Kelly (1986) azt ajánlja, hogy vegyünk példát Lewin (1946) akciókutatásáról (lásd 220. lábjegyzet). Lewin valid és megbízható kutatásokat végzett a társadalom jobbítása érdekében, ami megmutatta, hogy a pszichológiai kutatás nem pusztán illeszthető a társadalmi problémákhoz, és alkalmazható azok megértésére, hanem azokba beágyazott, és azokból származik. Így tehát lehet szerves kapcsolat a valós, illetve virtuális szociofizikai környezetkutatás és a közösségi beavatkozás között. Ez a felfogás – sok szempontból – a transzdiszciplináris szemlélet elődje.

Részvételi tervezés: építészi attitűdök

A fentebb idézett kutatások nyomán felvetődik annak szükségessége, hogy a részvételi projektek sikeressége érdekében többet kell tudni arról, hogy a mindennapi emberek hogyan gondolkodnak (Porteous, 1971) a térről, az építészetről, magáról a participációról és az éppen zajló projektről (pl. az utóbbit egy hulladékprogram kapcsán elemzi Matthies & Krömker, 2000), milyenek a környezetpreferenciáik (Hempel & Tucker, 1979). Ebben sokat segíthetnek a pszichológiai és a kommunikációs kutatások. Természetesen felmerült annak igénye is, hogy az építészek (akik általában vezetik a részvételi projekteket) participációhoz való viszonyulását és gondolkodási stílusaikat megismerjük. Szaporodnak azok a vizsgálatok, amelyek a szakemberek (van Herzele, 2004; Laurian & Shaw, 2009) és a laikusok (Hornyanszky & Rydberg-Mitchell, 1992) gondolkodási stílusát, attitűdjeit elemzik és hasonlítják össze a tervezési folyamatok kapcsán.

Az alábbi interjúelemzéseken alapuló kvalitatív kommunikációs elemzés eredményei érdekesek, bár kérdéses, mennyire általánosíthatók – ebben a témában is érdemes lenne ellenőrzött pszichológiai kutatásokat végezni. (Az építészek és a mindennapi környezethasználók épített térről való gondolkodásának eltéréseit az Első vizsgálat elméleti bevezetőjében, III.8.1 fejezetben részletesen tárgyalom.)

Carp (2004) tanulmányában az építészek személyes attitűdjeinek, hozzáállásának szerepét elemzi. Négyféle építészi participációs tervezési tevékenységet elemezett a következő szempontok szerint: hol dolgoznak, honnan ered a projekt kreatív kezdeményezése, és milyen módon élik meg és kommunikálják saját szubjektív viszonyulásukat a részvételi tervezés során. A négy viszonyulás a

következő volt: a közösség aktiválása, közösségi együttműködés, a köznép felemelése, a lemaradozó közönség edukálása. Egy-egy jellemző idézet az adott hozzáállás szemléltetésére egy-egy, típusok valamelyikét képviselő építésztől: 1. A közösség aktiválása: „Ha lehetővé teszed az emberek számára, hogy magukról beszéljenek, akkor végül nemcsak hogy kikötnek a projekt mellett, hanem hajlamosak lesznek bevonódni a park gondozásába is. Össze kell kapcsolnunk az egyén és az élete szintjét, és azt, amiről gondoskodnak, a családjukat" (Nancy Angeles, idézi Carp, 2004. 242). 2. Közösségi együttműködés: „Azzal kezdjük, hogy megkérdezzük az embereket, hogyan éreznek a térrel kapcsolatban. Aztán azt kérdezzük, hogy mit akarnak érezni a térben. Vállalhatjuk-e így a felelősséget… az ilyen terekben keletkező különböző élmények megjelenéséért?" (Ed Ives, idézi Carp, 2004. 242). 3. A köznép felemelése: „Ez családközpontú, ez afféle közoktatás és ez lehozza a kultúrát a köz szintjére. Ez leginkább… milyen nyavalyás szó is kell ide... Valami, ami szívből jön… altruisztikus" (Jim Boriemann, idézi Carp, 2004. 242), és 4. a lemaradozó közönség edukálása: „Ó, természetesen, tudjuk, hogy kormányozzuk őket egy adott irányba. Ezt én simogatva terelgetésnek hívom, nem kormányzásnak. Tanítanunk kell őket" (Chuck Childress, idézi Carp, 2004. 242). A stratégiák részletes elemzése elolvasható Carp (2004) tanulmányában, itt csak a négy stílus további elemzésével kirajzolódott, egymással ellentétes két stratégianyalábot mutatom be. A „köznép felemelése" és „a lemaradozó közönség edukálása" stratégiákban közös, hogy mindkettő instrumentális hozzáállást tükröz: az így dolgozó építészek a résztvevő környezethasználók hatását a materiális kimenetekre, a produktumra korlátozzák. Soha nem terveznek és soha nem hoznak döntéseket a helyszínen (elválasztják a részvételi folyamatok színterét a tervezési helytől) és mindig nagyon leegyszerűsítik a tervezési folyamatot. Nem osztanak meg minden információt az emberekkel. Mindig nagy szerepet szánnak a helyszín tulajdonosának és a projektet feltétlenül alárendelik az ő szükségleteinek. Az ezeknek ellentmondó, a közemberektől (*public*) érkező, nemszakértői észrevételeket egyszerűen nem veszik figyelembe. Meg vannak arról győződve, hogy a projektnek – akár tudatában van ennek a közönség, akár nem – van egy „magasabb rendű", stabil jelentése, amibe be kell olvadnia az összes közönség–észrevételnek. Carp kiemeli, hogy az ilyen stratégiát követő építészek nem hanyagok vagy felelőtlenek. Erős felelősséget éreznek a projekt iránt és hisznek abban, hogy a markáns szakmai tudás, ami a birtokukban van, a közösség hasznára fog válni. A másik két stratégia (a közösség aktiválása és a közösségi együttműködés) kiterjeszti az emberek befolyását az egész tervezési folyamatra, sok emberrel sokféle lehetőséget teremtve a kreatív és közvetlen kommunikációra. A projekt helyszínét társas térként tartják számon, és fontos, hogy az ott élő emberek helyspecifikus tudása és tapasztalatai felszínre kerüljenek. Képviselőkkel tárgyalnak, akik közvetítenek a szélesebb nyilvánosság és a tervezők között. A döntések a helyi közösség intézményeiben történnek. A tervezési folyamatot akár egyetemi hallgatók képzésének kereteibe is be lehet illeszteni (vö. Wright & Czerniak, 2000). A tervezés kezdetén a tervezők nem képviselnek határozott és lezárt álláspontot arról, hogy mi fog megvalósulni a projekt végén, hanem alkalmat adnak a résztvevőknek, hogy hatást gyakoroljanak a tervezési célokra. Számos módszert alkalmaznak a valódi eszmecserére: történetmesélés, fotózás, networking, kreatív kezdeményezések stb. Elemzik az összegyűlt nagymennyiségű és sokféle adatot, ötletet és tapasztalatot, és csoportos megbeszéléseken, közös döntéssel elvetik azokat, amivel nem akarnak semmit kezdeni, míg végül azok a kezdeményezések maradnak meg, amelyek elindulnak a megvalósulás felé. Ebben a stratégiában úgy értelmezik a tervezést, ahogy Marris (1987, idézi Abbott, 2005. 237) definiálja azt: a „tervezés lényegében a bizonytalanság kontrollálása – vagy most kell cselekedni, hogy biztosítsuk a jövőt vagy elő kell készíteni bizonyos akciókat azokra az

esetekre, ha egy esemény megjelenik". Érdekes lenne összevetni ezeket az építészi hozzáállásokat a rájuk adott (esetleg őket módosító) nem szakértői reakciókkal – izgalmas interakciós pszichológiai elemzések születhetnének a témában.

Részvételi környezetértékelés

A participáció nemcsak a tervezésben és a környezetalakításban használható, hanem az épület vagy a tér elkészülte vagy átépítése, felújítása után is. A tervezés utáni értékelésre (*post–design evaluation*) vagy a használatba vétel utáni értékelésre (*post–occupancy evaluation*) gyakran nincs idő vagy alkalom, vagy egyszerűen nem gondolnak rá az emberek. Egy korai vizsgálatban (Kaplan, 1980) egy városi park (*Ann Arbor, Michigan*) participatív kialakítása után a tervezők (Terry Brown, Charles Cares) a *University of Michigan* oktatóival közösen véghez vittek egy (kérdőíves) tervezés utáni értékelés programot két csoporttal: a parkot rendszeresen használókkal és olyan környéken lakókkal/dolgozókkal, akik nem jártak a parkba. Elemezve az ideiglenes és a rendszeres használatot, lehetett javítani a parkban érezhető biztonságérzeten (szemetelés csökkentése, áttekinthetőség javítása stb.), ami részben – a konkrét problémák kiküszöbölésén túl – annak eredményeként is fokozódott, hogy az emberek azt érezték, folyamatosan kifejthetik a véleményüket a nekik szóló tér alakításába. Ez növeli a helykötődés- és helyidentitás–élményt, ami fokozza a pozitív térhasználatot és a részvételt a hely életében, ami tovább erősíti a helyidentitást és így tovább.

II.16.1. Helykötődés és részvételi aktivitás

A későbbi kutatások ellentmondó eredményeket hoztak az utóbbi állítással kapcsolatban: a környezetpszichológiai vizsgálatok általában igazolják, hogy erősebb helykötődés élénkebb civil aktivitással jár, a szociológiai eredmények szerint viszont negatív kapcsolat van a helykötődés és az emberek társas és kulturális státusza (kulturális tőkéje) között, és ez utóbbi mutat erős pozitív kapcsolatot a civil aktivitással. Lewicka (2005) Lengyelország három régiójában (Nyugati-, Északi, és Keleti-régió Galíciával) végzett környezetpszichológiai kutatást a három területhez különböző módon kötődő lakosok reprezentatív mintáján a kérdés eldöntésére. A három terület eltért abban, hogy mennyire gazdag történelmi örökségben (vö. V.1 fejezet). Kérdőíves vizsgálatban mérték, hogy a válaszolók mennyi ideje laknak az adott helyen, civil aktivitásukat, helyazonosulásukat (helykötődés), viszonyulásukat/kötődésüket a környékhez (*neighborhood ties*), kulturális tőkéjüket (résztvevők és szüleik iskolai végzettsége, könyvek száma az otthonaikban), és a gyökereikkel kapcsolatos érdeklődésük mértékét. Az eredmények szerint a helykötődés és a környékhez való viszonyulás gyengébb volt a kevésbé konzervatív régiókban, mint a nagy hagyományokkal rendelkező keleti területeken (pl. Galíciában). Az adatokat strukturális modellezéssel elemezve kiderült, hogy nem érvényes az egyirányú „helykötődés – környékkötődés – participáció" kapcsolat, hanem – amellett, hogy a reláció meg is tud fordulni – a tényezők kölcsönösen erősíthetik is egymást, valamint a környékhez való viszonyulás (a helykötődéssel való erős pozitív kapcsolata miatt) hatékony mediátorként is szerepelhet a helykötődés és a civil részvétel között. Ebben a vizsgálatban megnézték a történelmi helyekkel (vö. V.1 fejezet) és a személyek saját múltjával kapcsolatos érdeklődés (mint a helyidentitás fontos alkotói) szerepét a mintázatban. Az eredmények szerint, a személyes múlt és a hely története iránti érdeklődés erősíti a helykötődést és a környékkötődést is. A részeredmények egyébként a megszokott irányba mutattak: a helykötődés negatív lineáris korrelációt mutatott az iskolázottsági szinttel és a település méretével, viszont pozitív kapcsolatban állt az ottlakás időtartamával. Mindez érdekes kérdéseket vet fel: ha nő a társadalom iskolázottsági szintje, az emberek egyre

gyökértelenebbek lesznek? És hogyan fog ez hatni a társadalmi részvételükre? Lewicka (2005) vizsgálatában nem igazolódott, hogy az erős közösségi kötelékek és környékkötődés gyengítené a civil részvételt. Manzo és Perkins (2006) ugyanezt találta, így ők egyenesen közösségi kötődésről (*community attachment*) beszélnek. Egy újabb vizsgálatban (Anton & Lawrence, 2014) igazolták, hogy a helykötődés (a vizsgálatban valójában helydependenciát[309] mértek, amit a szerzők a helykötődés egy, a helyben maradás valószínűségét jelző komponenseként határoznak meg) azzal is összefügg, hogy mennyire veszélyeztetett hely, ahol az ember él. Nyugat–Ausztráliában vizsgálták az emberek lakóhelyükhöz való viszonyulását, olyan városi, illetve vidéki helyeken, amelyeket különböző mértékben fenyegetnek bozóttüzek. Az eredmények szerint a vidéki településeken az emberek erősebb helykötődésről számoltak be. A városlakók esetében annál nagyobb mértékű helydependencia mutatkozott, minél veszélyeztetettebb volt a hely – ekkor a helykötődés mértéke elérte a vidékiekét. A lakástulajdonosok magasabb kötődésről számoltak be és a helydependencia mértéke az ottlakás idejével korrelált (ez persze együttjárás, tehát az összefüggés iránya ebből nem derül ki). A szerzők felvetik, hogy a veszélyeztetett helyeken élők – magasabb helykötődésük miatt – lakóhelyükön jobban bevonhatók pro–environmentális projektekbe (vö. Brown, Reed, & Harris, 2002) és aktívabban vesznek részt a közösség életében, civil kezdeményezésekben és participatív programokban (vö. Mesch & Manor, 1998), mert meg akarják védeni a számukra fontos helyeket a különböző fenyegetésektől. Ez azonban inkább a természeti fenyegetettségre vonatkozóan igaz. *Salt Lake City* egyik rosszhírű és fokozatosan leromló negyedében vizsgálták a helykötődést (Brown, Perkins & Brown, 2003) és azt találták, hogy az átlagos helykötődés (az elvárt módon) a lakástulajdonosok, a régebben ott élők, a színes bőrűek és a latinók körében volt magas. Részletesebben elemezve az adatokat, azok rendelkeztek erősebb helykötődéssel, akik kevesebb elhanyagoltságot, rombolást (*incivilities*) észleltek a lakókörnyékükön és saját tulajdontárgyaikat illetően, kevésbé féltek a bűnözéstől, valamint magasabb kohéziót és kontrollt (pl. kollektív hatékonyságot) éltek meg a környéken. Ők aktívabbak voltak a közösségi részvétel tekintetében is (Baba & Austin, 1989). Ezek a különálló változók az elemzés szerint kölcsönhatásba léptek: azokban a háztömbökben volt a legmagasabb a helykötődés, ahol sok színes bőrű és latinó lakástulajdonos élt, kevés volt az észlelt rombolás és alacsony szintű a bűnözéstől való félelem. A szerzők szerint ezek a tömbök lehetnek a környék revitalizációjának kiindulópontjai és bázisai, ugyanis a lakók ezeken a helyeken a helykötődésükből eredően képesek befektetni a hely javításába, vagyis ők azok, akik hatékonyan bevonhatók részvételi projektekbe és motivációjuk hosszabb távon is fenntartható (vö. Harwood, 2007).

A különböző helykötődés–típusok és a társadalmi participáció összefüggéseivel kapcsolatos kérdésekre további, longitudinális vizsgálatok adhatnak választ, amelyekben összetett módon kell elemezni mind a kötődésfogalmat, mind a társadalmi részvétel, társadalmi tőke konstruktumait, mind ezek viszonyait.

II.16.2. A participációs környezetalakítás korlátai

A „résztvevő tervezés a későmodern idő tipikus ›zűrzavara‹, amely számos összekapcsolódó problémát foglal magába, amelyeket nehéz konceptualizálni és elemezni" (Horelli, 2002. 608). A participatív tervezés (környezetalakítás) sokféle orientációt, hozzáállást és módszertant jelent, amit tükröz a fentebb említett nevezéktani sokféleség is. Mivel ennyire nehéz konceptualizálni az eljárást, nagyon kevés formalizált módszer áll rendelkezésre. Nagy a szakadék az elméletek és a

[309] A helydependencia fogalmát lásd a II.14.2 fejezetben.

dc_1358_16

gyakorlat között is, és az sem mindig egyértelmű, hogy pontosan mi a tervezési folyamat optimális kimenete (a külső és a belső értékelés eredményei eltérhetnek). Így nagyon nehéz a tényleges hatások mérése. Nem mindig világos pontosan az sem, hogy mi építészi kompetencia és mi nem. A gyakorlati szakemberek nem mindig kompetensek kommunikációban (Huxley, 2000; Lauria, 2000), vagy a monitorozás és az értékelés, hatásmérés témákban (Horelli, 2002). Az elméleti szakemberek pedig a rengeteg keletkezett verbális és vizuális adatot (ha egyáltalán ezek alaposan dokumentáltak) nehezen forgatják vissza a gyakorlatba. Számos gond ered a környezeti problémákkal kapcsolatos általános hozzáállásból (pl. NIMBY: *not in my backyard*, Devine-Wright, 2013, LULU: *locally unwanted land uses,* Stephan, 2005). A participációs projektek számának növekedésével egyre több a megfogalmazódó kérdés is. Ez a rövid és vázlatos áttekintés is igyekszik felhívni a figyelmet arra, hogy a participatív környezetkialakítás minden témájában szisztematikus környezetpszichológiai, de még inkább transzdiszciplináris kutatásokra van szükség. Egyetértek Horelli (2002. 621) megállapításával: a részvételi tervezés „transzdiszciplináris megközelítést igényel, amelyben a környezetpszichológiai elméletek és módszerek fontos szerepet kell, hogy játsszanak".

II.17. Összegzés és előszó az empirikus kutatásokhoz

A jelen értekezés eddigi fejezeteiben környezetpszichológiai elméleti szempontból vizsgáltam a fizikai (elsősorban az épített) környezet és az emberi megnyilvánulások közötti kapcsolatot. A környezetpszichológia nemzetközi és hazai történetét, főbb témáit és empirikus eredményeit összefoglaló „könyvben" (II. fejezet) mind a pszichológusokat, mind a környezeti szakembereket (geográfusokat, dizájnereket, tájtervezőket, de elsősorban az építészeket) igyekeztem megszólítani, és mindkét oldal számára meggyőzően alátámasztani azt a jelen disszertáció Bevezetőjében (I. fejezet) megfogalmazott állításomat, hogy az ember–környezet szociofizikai kölcsönhatás annyira alapvető, hogy megértése és elemzése nélkül csak korlátozott értelmezésekre juthatunk, akár az emberi viselkedést, akár a környezetet akarjuk megérteni.

A környezetpszichológia számos kutatását és elméleti megfontolását áttekintve igyekeztem megmutatni, hogy az építészet és a (környezet)pszichológia együttműködésének rengeteg előnye van, ha elfogadjuk, hogy közös céljuk az élhetőbb, fenntarthatóbb szociofizikai környezet létrehozása és működtetése a személy–környezet összeillés megteremtésével és/vagy fokozásával. Akár egyetértünk az együttműködés lehetőségével (sőt, szükségszerűségével), akár nem, számos szempontot érdemes végiggondolnunk saját tudományterületünkön belül és a potenciális társtudományokkal közösen is. Ennek érdekében jó néhány szempontot, kérdést, dilemmát vázoltam az elméleti áttekintésben. Igyekeztem rávilágítani, hogy a (környezet)pszichológia és az építészet transzdiszciplináris kutatási és gyakorlati együttműködése – a két terület integritásának megőrzésével – nemcsak lehetséges és kívánatos, hanem közös érdek is. A jelen értekezés egyik alapgondolata, hogy „nem elég (bár szükséges) az építészeti gondolkodást gazdagítani pszichológiai ismeretekkel – a pszichológusok gondolkodásába is be kell kerülnie a fizikai környezetnek ahhoz, hogy az emberi lélektani folyamatokat azok valódi téri kontextusában értsék meg" (Dúll, 2005. 14).

A transzdiszciplináris együttműködéshez szorosan kapcsolódóan (illetve attól függetlenül is) érdemes megértenünk az építészek és a térlaikusok (a nemépítészek) környezetről való gondolkodásának eltéréseit és hasonlóságait. A tervező szakember kommunikátor és facilitátor is a tervezési folyamatban, aki a környezetalakításban érdekelt nemépítész résztvevőket is képessé tudja tenni arra, hogy – amennyiben participatív tervezési folyamatról van szó – partnerként részt vegyenek a

környezettervezési és –alakítási folyamatokban. A tranzakcionális személy–környezet összeillésből következik, hogy a térlaikus környezethasználók is rendelkeznek kompetenciákkal: egyrészt maguk is más szakmák/szaktudások/szakértelmek (gazdaság, tudomány, civil szféra, stb.) szakértői, másrészt rendelkeznek hétköznapi szociofizikai környezeti kompetenciákkal, vagyis a mindennapi életben hatékonyan és célirányosan tudnak bánni környezetükkel. Ezeket az építészeti szempontból nemszakértői, nemtervezői (*non-professional, non-designer*) kompetenciákat érdemes kiaknázni a részvételi tervezés folyamatában. Akár participatív a tervezési folyamat, akár nem, az építész és a nemépítész kommunikációját hatékonyabbá teszi, ha ismerik egymás gondolkodását, ha értik, hogyan képezik le tranzakcionális módonaz építészek és a téri szakértelemmel nem rendelkező környezethasználók a fejükben a szociofizikai világot.

Az alábbiakban az általam elvégzett empirikus kutatásokat mutatom be. Ahogy a Bevezetésben (I. fejezet) kifejtettem, mindhárom vizsgálat ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási statégián alapul. Így a vizsgálatok megtervezése, az adatgyűjtés és a feldolgozás/értelmezés során egyaránt szem előtt tartottam a kvantitatív kutatás szabályait, valamint az interpretáció megfelelősége (*interpretive appropriateness*) és a koherenciára törekvés (*striving for coherence*) elveit.

Az Első vizsgálatban (III. fejezet: *A szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása*) egy mentálistérképezés–kutatást mutatok be, amelynek során annak összehasonlító elemzése zajlott le, ahogyan építész és nemépítész (térlaikus) egyetemi hallgatók serdülőkori első autonóm kültéri környezethasználatukat (szociofizikai önállóság) vizuális, rajzi formában (mentális térképen) ábrázolják. Ez a vizsgálat is már magán hordozza az interdiszciplinaritás jegyeit, mivel a mentális térképezés nem tisztán pszichológiai módszer, az értékelésben a környezetpszichológiai szempontok mellett vizuális és környezeti kommunikációs mozzanatokat is figyelembe vettem, illetve a kódrendszer kidolgozói és a mentális térképeket elemzők között volt pszichológus, építész, valamint vizuális és környezeti kommunikációs szakember is.

A Második vizsgálat (IV. fejezet: *Egy kistelepülés (Alsómocsolád) környezetpszichológiai vizsgálata: a lokalitásélmény*), és a Harmadik vizsgálat (V. fejezet: *Környezetpszichológiai kutatás a Nivegy-völgyben: egy műemlék plébániaépület felújítása és a lokalitásjelentés ezzel kapcsolatos alakulása*) kistelepülési terepkutatások, amelyekben a lokalitásélményt (egy általam bevezetett környezetpszichológiai konstruktumot), pontosabban annak két formáját, a települési és kistáji lokalitásélményt vizsgáltam. A tranzakcionális természetű lokalitásélmény a kutatási eredmények szerint megfelelően vizsgálható ötvözött kvalitatív és kvantitatív környezetpszichológiai kutatási stratégiával, és az eredmények jól értelmezhetően be tudnak épülni a folyamatorientált településfejlesztésbe.

Az Alsómocsolád községben végzett kutatás (IV. fejezet) egy több éve tartó közösségi/részvételi és szakértői településfejlesztési folyamat kontextusában zajlott, amelynek legtágabb célja az aprófalu fogyó lakosságának visszagyarapítása és a község fejlesztése. A nemzetközi viszonylatban is csak igen szórványos és nem közvetlen előzményekkel rendelkező környezetpszichológiai kutatás jól illeszkedett a kezdetben interdiszciplináris, később egyre inkább transzdiszciplinárissá alakuló projektbe. A vizsgálatban a település lakóinak lokalitásélményét (lakóhelyükhöz való manifeszt és látens viszonyulás) értelmeztem pszichológiai jóllétük és a változással kapcsolatos hozzáállásuk, értékeik tükrében.

dc_1358_16

A Balaton-felvidéki Nivegy-völgyben elvégzett kutatás (V. fejezet) a települési és kistáji lokalitásélményt és annak egy műemlékfelújítás hatására bekövetkező változását követte. Balatoncsicsón egy örökségvédelmi modellprojekt keretében lezajlott egy háromszáz éves műemlék plébániaépület közösségi részvételi alapú felújítása, fenntartható közösségi térré alakítása, egy transzdiszciplinárisan szerveződő team vezetésével. A környezetpszichológiai kutatás célja az volt, hogy a völgy öt településén (ezen belül is elsősorban a plébániafelújítás helyszínén, Balatoncsicsón) élő lakosok helykötődését, érzelmi, jólléti és elégedettségi állapotát és a falvak látens, konnotatív jelentését – vagyis a tranzakcionális kistáji és a települési lokalitásélményt – feltérképezzük a transzdiszciplináris, részvételi projekt elindulásakor, majd mindezek változását kövessük a felújítás és a részvételi közösségfejlesztési folyamat előrehaladásával a megújult plébánia, mint közösségi hely kialakult használatba vételéig. A kutatás nemcsak a környezetpszichológiában számít úttörőnek, hanem a műemlék- és örökségvédelem területén is, szervesen illeszkedve annak mostanában erősödő társadalmasítási törekvéseihez.

Az alább bemutatásra kerülő vizsgálatok szemlélteni és alátámasztani kívánják a transzdiszciplináris kutatások és gyakorlati projektek időszerűségét, lehetőségeit és szükségszerűségeit, kiemelve ezen belül a környezetpszichológia, az építészet (valamint a településfejlesztés és örökségvédelem) szakmai kapcsolódásának lehetőségeit és hasznosságát.

III. Első vizsgálat_A SZOCIOFIZIKAI ÖNÁLLÓSÁG ELSŐ TERÉNEK (ELSŐ ÖNÁLLÓ KÖRNYÉKHASZNÁLAT) KIFEJEZŐ VIZUÁLIS ÁBRÁZOLÁSA: ÉPÍTÉSZHALLGATÓK ÉS TÉRLAIKUS EGYETEMI HALLGATÓK MENTÁLIS TÉRKÉPEINEK FELTÁRÓ JELLEGŰ ÖSSZEHASONLÍTÁSA

III.1. A vizsgálat alapkoncepciója

Az elvégzett mentálistérkép–rajzoltatási vizsgálatban 100, a BME Építészmérnöki Karán építészetet tanuló („térszakértő") elsőéves egyetemista,[310] az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán pszichológia (BA és MA vegyesen) és interkulturális pszichológia és pedagógia szakos, valamint a KRE Bölcsészettudományi Karán pszichológia szakos (vagyis nemépítész, „térlaikus") hallgató (87 fő) rajzolta le első önálló kültéri környezethasználata helyszínét. A feltáró vizsgálat alapkoncepciója az volt, hogy – annak ellenére, hogy a vizsgált két fiatalfelnőtt–csoportban a retrospektív módon felidézett első önálló térhasználat nagy valószínűséggel a serdülőkorban történt meg, és ezt egységesen jelenítik meg a vizsgálati személyek – az autonóm környezethasználat helyszínét eltérően ábrázolják a mentális térképeken az építész és a nemépítész hallgatók. A környezetpszichológiai kutatások szerint a serdülőkorban az önálló térhasználat megjelenésével erősödik a külterek (és különösen a környék – lásd II.14.2 fejezet 249. lábjegyzet) környezetpszichológiai jelentősége. Az addig elsődleges szerepet játszó otthoni és beltéri környezetek mellett az önállóan, kortársakkal, illetve felnőttek nélkül is használható külterek fontos szerepet játszanak a helyidentitás (lásd II.14.2 fejezet) és az énidentitás alakulásában egyaránt. A mindennapi tapasztalat és a környezetpszichológiai kutatások is alátámasztják ugyanakkor, hogy (nagyrészt az építészeti képzésnek köszönhetően) az építészek, sőt, már az építészhallgatók is a laikusoktól eltérően értik meg és másképp ábrázolják a mindennapi tereket is. A vizsgálatban elemeztük a serdülőkori helyidentitás–fejlődés kitüntetett környezetének mentális térképén megmutatkozó vizualizációs, ábrázolási eltéréseket. Azt feltételeztem, hogy a pszichológiailag kitüntetett, énfejlődésben fontos külső tér ábrázolásában eltér a térszakértő (építész) és a humán szakértő, térlaikus (pszichológus és interkulturális pedagógus) csoport, és ez az eltérés már a szakmai szocializáció, a tanulmányok kezdetén megnyilvánul.

III.2. A fejlődés és az identitásalakulás környezetpszichológiai kontextusa

Az emberi élet változásai, a fejlődés is szociofizikai környezeti kontextusban zajlik (vö. Wapner & Demick, 1991). A fejlődés folyamata megértésének egyik adekvát környezetpszichológiai értelmezési kerete a személy–környezet összeillés[311] elve: az ember rövid idejű és huzamosabb környezethasználata során tudatosan és nem tudatosuló módon egyaránt törekszik a környezetével való minél nagyobb összhang megteremtésére. A személy–környezet összeillés szűkebb értelemben a környezet és a használó egymáshoz idomulását, viszonyuk optimalizációját jelenti, tágabb és általánosabb értelemben viszont azt, hogy a környezet hat a használóra és viszont. Az egész életen át tartó (*life-span*) fejlődés[312] szakaszai során a személy–környezet tranzakció változik: ahogy alakulnak a testi és a pszichológiai folyamatok, úgy módosulnak a hozzáférhető, használható, preferált stb. környezetek, és fordítva: a szociofizikai kontextus változása erőteljes szerepet játszik a bio–pszicho–szociális fejlődésben. Ebben a folyamatban a gyerekek és a

[310] Az adatfelvételt az építészhallgatókkal vizsgálatot részben Szabó Julianna építésszel végeztük a BME Urbanisztika Tanszékén – lásd alább (III.9 fejezet) a vizsgálat részletes leírását.
[311] Lásd II.14.1 fejezet.
[312] A környezetkogníció egész életen átívelő fejlődését lásd pl. Liben (1991).

felnőttek hosszú távú környezethasználata során egyaránt kezd kialakulni a fontos környezettel való bensőségesség, a helykötődés. A helykötődés fejlődésmodellje (Morgan, 2010) szerint a helykötődés a gyerekkori pozitív helytapasztalatok mintázatából származik: ezek „a helyről egy nem tudatos belső munkamodellé generalizálódnak, amelyek a szubjektív megélésben mint hosszú távú, pozitív színezetű [pszichológiai] kötelékek manifesztálódnak a helyhez." (ibid. 11 – beszúrás DA). Az így kialakult helykötődés nyomán a helyidentitáson (Proshansky, 1978; Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983) át a fontos helyek beépülnek a személy élettörténetébe, identitásába. A helyidentitás folyamat (*identity process theory,* Twigger-Ross & Uzzell, 1996), amely négy dimenzió mentén fejlődik: a hely megkülönböztetettsége (*distinctiveness of a place*), a folyamatosság a helyen belül (*continuity in a place*), önbecsülés a hellyel való kapcsolat alapján (*self-esteem based on association with a place*), és énhatékonyság, vagyis a személy hite abban, hogy képes megfelelően kivitelezni aktivitásait a környezetben (*self-efficacy)*. A fejlődés környezetpszichológiai kontextusban tehát jól értelmezhető.

A fejlődés szociofizikai kontextusát röviden, a teljesség igénye nélkül tekintem át, Erikson (1968/1991) már tárgyalt (II.14.2 fejezet) pszichodinamikus elméletére alapozva. Ezen belül is elsősorban a serdülőkorra és a fiatal felnőttkorra összpontosítok, mert a bemutatásra kerülő vizsgálatban ezt a korosztályt céloztuk meg.[313]

Az eriksoni elméletben központi az énidentitás fogalma, amely „a társas valósággal való kölcsönhatás nyomán kialakuló, tudatosan megélt énélmény. Funkciója, hogy a személyt többé-kevésbé tartósan elhelyezze létezésének társas, társadalmi terében. Ez megfigyelhető például a személy viselkedésének a legkülönbözőbb élethelyzeteken keresztül is megnyilvánuló következetességében, így az identitás lehetővé teszi a várható viselkedés bejóslását is. Az identitás motivációs rendszerként is működik, azaz viselkedést és cselekvést szervező–orientáló rendeltetése is van. Az én-identitás az a tudás és élmény, amit egyéni élettörténetünkkel, annak folyamatos át- és újraszerkesztésével fogalmazhatunk meg" (Révész, 2007. 226). Erikson elméletét a pszichoszociális fejlődésre dolgozta ki. A teória számos megállapítása jól (át)értelmezhető környezetpszichológiai kontextusban. Erre a jelen értekezésben csak nagy vonalakban vállalkozom: az alábbiakban elsősorban az elmélet által definiált szakaszokat és a szakaszokhoz rendelt fejlődési kríziseket tekintem át környezetpszichológiai kontextusban. Révész (2007) most idézett leírását környezetpszichológiai szempontból átfogalmazva: a mindennapi élet tárgyakhoz, helyekhez kötött. Az identitás – az énidentitás fontos alstruktúrája, a helyidentitás[314] (Proshansky, 1978; Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983) figyelembe vételével – környezetpszichológiai értelemben a szociofizikai valósággal való kölcsönhatás nyomán kialakuló, tudatosan megélt énélmény. Funkciója, hogy a személyt többé-kevésbé tartósan elhelyezze létezésének szociofizikai terében. Az identitás a szociofizikai tranzakcióban is motivációs rendszerként működik, azaz viselkedést és cselekvést szervező–orientáló rendeltetése is van. Az énidentitást, mint tudást és élményt, egyéni, helyek kontextusában értelmezett élettörténetünkkel, annak folyamatos át- és újraszerkesztésével ragadhatjuk meg saját magunk és a társak számára. A környezetpszichológiai kutatás számára mindez jól hozzáférhető a mentális térképezés és környezeti önéletrajz segítségével (alább mindkettőre visszatérek).

---

[313] Az áttekintésben hagyományos szociofizikai kontextusokról írok, amelyekben nem tárgyalom a virtuális, mediatizált környezetek szerepét (ezekről a II.15.1 fejezetben írtam), valamint követem a(z eddig) megszokott hármas felosztást a terekkel kapcsolatban (vö. van Vliet, 1983): otthon, munkavégzés és kikapcsolódás terei – nem érintem az újonnan kialakult térformákat, mint pl. a közösségi irodák és így tovább.

[314] Lásd II.14.2 fejezet.

III.2.1. A fejlődés eriksoni szakaszai környezetpszichológiai kontextusban

Erikson (1968/1991) elmélete szerint a pszichoszociális fejlődés a születéstől a halálig tart. A teória a pszichoanalitikus elméletek sorába tartozik, de nem elsősorban az ösztönök dinamikájára alapozza a fejlődést, hanem a személyiség alakulására ható, „az élet során megtapasztalt környezeti és társas jelenségek”-re (Révész, 2007. 224). A fejlődés szakaszos. Minden szakaszban megvan az alapvető „feladat”, fejlődési krízis, amit abban a fázisban a személyiségnek meg kell oldania. A krízis megoldása esetén a személy továbblép a fejlődés következő szakaszába. Erikson szerint a pszichoszociális fejlődés nyolc (későbbi kiegészítés szerint kilenc, Erikson, 1998) fázisból áll: csecsemőkor (0–2 év), koragyermekkor (2–4 év), óvodáskor (4–5 év), iskoláskorban (5–12 év), serdülőkor (12–19 év), fiatal felnőttkor, felnőttkor, időskor, késő időskor. A környezetpszichológiában nem ismeretlen az eriksoni elmélet: Hay (1998; Vaillant, 1977 nyomán, idézi Hay, 1998) ezt a pszichodinamikus modellt alkalmazta vizsgálatára a maori társadalomban a helyérzék (lásd 250. lábjegyzet) fejlődésének vizsgálatára Új-Zélandon. A maori társadalom eredetileg törzsi, erősen territoriális közösség, amelyben Hay szerint nagyon tisztán vizsgálható a helyhez való pszichológiai viszonyulás a fejlődés eriksoni fázisai során.

A csecsemőkor (0–2 év) fejlődési krízise Erikson szerint, hogy az ősbizalom kialakulásának lehetősége áll szemben az ősbizalmatlansággal. Az elsődleges társas kapcsolat az anya. Az alapvető énerő ebben a fázisban a remény.

Margaret Mead (1947) antropológus ebben az életkori szakaszban ölbéli gyerekről (*lap–child*) beszél. A kifejezés jól leírja, hogy környezetpszichológiai szempontból ennek a szakasznak az anya és az otthon a szociofizikai kontextusa (lásd Dúll, 1994, 1995, 2009a, 2012a). Az otthon fizikai környezete meghatározó, hiszen a gyerek 2–3 éves koráig éber idejének 80–90 %-át a fizikai környezettel (nem a társas környezettel!) való interakcióval tölti (White, 1970b). Az otthon szerepe tehát nemcsak a pszichoanalitikus szakirodalom[315] (pl. Bettelheim, 1979/1988) szerint „anyaszerű”. Számos környezetpszichológiai elmélet és kutatás igazolja, hogy az otthoni szociofizikai környezet elsődlegesen az alapvető környezeti bázis szerepét tölti be biztonságos, illetve patológiás (pl. Holman & Stokols, 1994) családi folyamatok esetén egyaránt. A bölcsőde képviseli az első potenciális intézményi környezetet (vö. Neményi & Herczog, 2011; Dúll, 2007b, 2015d), ahová először (aztán napi rendszerességgel) kilép a gyerek a tágabb szociofizikai közegbe. Az intézményi kontextus erősen együtt jár a viselkedés megváltozásával, a „szociofizikai környezethasználat szabályait nyilván egyre megfelelőbben alkalmazza a gyerek, ami az *önállóság, a kompetencia és az alkalmazkodás* irányába egyaránt hat, de nyilván nagy kihívást, érzelmi, kognitív és viselkedéses terhelést jelent a kicsiknek” (Dúll, 2015d. 274 – kiemelés az eredetiben). Az egyre összetettebb szociofizikai környezeti helyzetekben zajlik[316] a figyelem és a kognitív folyamatok (Király, 2011), az észlelés, a manipuláció és a helyváltoztatás (Gallai & Vetier, 2011) intenzív fejlődése, és fokozatosan bontakozik a társas kapcsolatok alakulása a térben. A terek fejbeni leképezése képességének kialakulása (Stea, Kerkman, Piñon, Middlebrook, & Rice, 2004) is megkezdődik: a „korai életkorokban indul el magának a környezetnek a megtanulása, mentális és viselkedéses birtokba vétele – természetesen a saját testről való tudás gyarapodásával párhuzamosan. A fejlődés során többféle mentális téri vonatkoztatási keret (Tversky,

[315] A pszichoanalitikus kötődéselméletekre a II.6 fejezetben kitértem.
[316] A korai fejlődés és fejlesztés komplex megközelítését lásd például Danis, Farkas, Herczog, & Szilvási (2011).

2003) alakul ki, amelyek alapján saját magunkat elhelyezzük a térben”[317] (Dúll, 2015d. 287).

A koragyermekkorban (2–4 év), de főleg az óvodáskorban (4–5 év) nagy lendületet kap a környezeti kompetencia[318] fejlődése, mind az észlelés, mind a kognitív, mind az affektív folyamatok szempontjából. A környezeti kompetencia nyilván élethosszig fejlődik, és mivel a fizikai környezet alapvetően nem tudatosuló természetű, „jellemzően implicit módon zajlik, bár az ember esetében elképzelhető formális [...] fejlesztése is [...]. A bölcsődei és az óvodai nevelés-gondozás aktívan segíthet a környezeti kompetencia fejlődésében.” (Dúll, 2015d. 288). A koragyerekkorban az énerő az akarat, a krízis pedig, hogy az autonómia kialakulása áll szemben a szégyennel és a kétellyel. A társas kapcsolatokban az apa szerepe megnő. Az óvodáskor, azaz a játék kora fejlődési feladata a kezdeményezés vs. bűntudat krízis megoldása. A társas kapcsolatok elsősorban a családra bővülnek. A domináns énerő ekkor a célelérés. Margaret Mead (1947) az ebben a szakaszban levő gyerekeket térd–gyereknek (*knee–child*) nevezi. A kifejezés találó, hiszen a gyerekek ebben a korban még nem nőttek túl a felnőttek térdig érő világán. Környezetpszichológiai szempontból a külső terek (bölcsőde/óvoda udvara, játszóterek, lásd Dúll, 2003b) fontossága megnő, közvetlenül is (a mozgás, az aktivitás és a játék szempontjából – pl. Cosco, Moore, & Islam, 2010) és megközelíthetőségük szempontjából is: az óvodába utazási élmény (Berg & Medrich, 1980) is a környezeti tanulás része, hiszen az utazás közben az útvonalról, a tereptárgyakról, majd a tágabb lakóterületről, a téri kontextusról is kezdenek formálódni a kognitív térképek.

Az iskoláskorban (5–12 év) a teljesítmény kerül szembe a csökkentértékűséggel. A fő hajtóerő az énben a hatékonyság, a társas kapcsolatok hatóköre a szomszédság. Margaret Mead (1947) terminológiájában ennek a szakasznak az eleje az udvar–gyerek (*yard–child*) időszaka, ami azt jelent, hogy a ház körül, a belátható területekre, a kertbe már egyedül is kimehet a gyerek, főleg, ha a szülő tudja monitorozni a viselkedését. (A II.8 fejezetben említettem, hogy magas házak egyik fő problémája környezetpszichológiai szempontból ennek a hiánya.) A téri reprezentációs folyamatok gyerekkorra jellemző fázisai lezárulnak: a gyerek képes a számára közvetlenül elérhető helyek között különbséget tenni és kiterjedt fogalmi tudása is van a környezetről (Axia, Mainardi Peron, & Baroni, 1991). Kutatási adatok igazolják, hogy ebben a korban a térkogníció jelentősen fejlődik: 7–9 éves gyerekek laboratóriumi helyzetben (pl. Bell, 2002) képesek nagyléptékű téri elrendezések viszonyainak megtanulására és felidézésére, és tájékozódási helyzetekben (pl. tárgyak megkeresése) tudják alkalmazni ezeket az elsajátított viszonyokat. Az állandó téri relációk, keretek azonosításának, elsajátításának és használatának (valamint ezek verbális leírásának) képessége az életkor előrehaladtával egyre hatékonyabb. Az iskoláskorba való átlépéskor már jól működik a környezeti és éntudatosság, amelyet jelentősen befolyásol a környezethasználat módja. Vizsgálati adatok szerint a tájékozódási mechanizmusok például másként működnek a gyalogosan közlekedő, az autózó, illetve a tömegközlekedést használó gyermekeknél (Rissotto & Tonucci, 2002). Épp emiatt ebben a szakaszban már érdemes a felnőttnek megsegíteni a későbbi önálló térhasználatot például a környezet jellemzőinek

[317] Számos mentális téri vonatkoztatási keret létezik. A legfontosabbak (Tversky, 2003): a test terei (a testrészek mozgása által definiált tér); a test körüli terek (a test közvetlen környezete, amelyet az aktuális pozícióból észlelhető és helyváltoztatás nélkül elérhető környezeti dolgok, tárgyak, jelenségek határoznak meg. Ez a személyes térrel való szoros kapcsolata miatt pszichológiailag nagyon jelentős tér); a navigáció terei (ezekben és ezek között mozgunk, felfedezzük őket – túl nagyok ahhoz, hogy mozdulatlanul belássuk őket); a grafikai terek (tervrajzok, táblázatok, diagramok). Ezek a terek együtt az összetett, sokrétű (*multiple*) terek hozzák létre, amelyben ténylegesen az emberi élet zajlik.

[318] Lásd II.13 fejezet és 303. lábjegyzet.

tudatosításával: az óvodából az iskolába való átmenetet megkönnyíti a terek jellemzőivel való ismerkedés (*familiarisation*, Cohen, Goodnight, Poag, Cohen, Nichol, & Worley, 1986). Az iskoláskor szakaszában előtérbe kerülnek (az eleinte főleg) az azonos nemű társakkal kialakuló kapcsolatok mellett a fizikai környezettel zajló intenzív interakciók (a világ megismerésének kalandja) is.

A maoriknál folytatott vizsgálata eredményei nyomán, a most tárgyalt korszakokat az iskoláskor végével bezárólag Hay (1998) a helyérzék fejlettségi állapota alapján összevonva embrionális (*embryonic*) korszaknak nevezi. Megállapításai általánosságban a nyugati társadalmakra is érvényesek. Ebben az időszakban az önálló helyérzék formálódóban, születőben van. A szülők ebben a fázisban tudatosan vagy tudattalanul sok mindent átadnak a gyereknek a fontos helyekről, a territóriumról, a természetről, a világról.[319] A helyidentitás folyamatelmélete (Twigger-Ross & Uzzell, 1996) alapján úgy értelmezem ezt szakaszt, hogy a hely megkülönböztetettsége elsősorban a szülőkkel való kapcsolatban alakul, elsősorban ez adja a folyamatosságot is a helyen belül. A hellyel való kapcsolat során számos tapasztalat, élmény alapján alakul, fejlődik az önbecsülés és az énhatékonyság. A gyerek önálló helyérzékének kialakulása ennek a korszaknak a végén kezdődik.

A serdülőkor (12–19 éves kor): a leghosszabb fejlődési szakasz az eriksoni rendszerben, igazán nagy fejlődési krízissel: ekkor kell megoldani a „ki vagyok én", vagyis az identitás kérdését. Sikertelen megoldás esetén identitásdiffúzió alakul ki. Az elsődleges társkapcsolatok ebben a fázisban a kortársak, a „többiek". Az én fő hajtóereje a hűség. A (szülői) otthon szerepe csökken, bár a saját szoba fontos menedék, környezeti önszabályozási funkcióval (lásd II.14.2 fejezet) bíró kedvenc hely marad (Korpela, 1992, 2002). Egyre szaporodik azoknak a helyeknek a száma, amelyeket a serdülő – egyre messzebb otthonától – önállóan használhat. Az iskola fontos helyidentitás elemmé válik (Marcouyeux & Fleury-Bahi, 2011). Az alábbiakban a III.3.1 fejezetben a serdülők környezethasználatát – elsősorban a környékre vonatkozóan – részletesebben is kifejtem. Margaret Mead (1947) ebben a fázisban közösségi gyerekről (*community child*) beszél.

A fiatal felnőttkor a sokféle és gazdag társas kapcsolat közegében zajlik, baráti, szerelmi kapcsolatok alakulnak, számos együttműködési és versengési kontextusban. Az elsődleges énerő a szeretet/szerelem, a szakasz középpontjában az intimitás vs. izoláció krízise áll. Szociofizikai kontextus tekintetében nem különül el a serdülőkor végétől: önálló, szabad, autonóm környezethasználat jellemzi munkahelyi (Sundstrøm, 1993), felsőoktatási környezetekben (Moos, 1978), szórakozóhelyek (Kopec, 2012) és mindennapi térhasználat tekintetében. A környezethasználat bizonyos tekintetben ebben a szakaszban a leginkább kötetlen és sokrétű.

A felnőttkorban az alkotóképesség áll szemben a stagnálással. A társas kapcsolatok fő színtere a saját család, a saját otthon, amelynek kialakítása a személy–környezet tranzakció szempontjából is külön életfeladat (vö. Tognoli & Horowitz, 1982; Dúll, 2009a), és az önálló családi háztartás, amelyben munkamegosztás van. A gondoskodás ennek a szakasznak az énereje. Ismét fontos lesz az otthon, azonban elsősorban a saját, megteremtett otthon – eköré szerveződik a többi szociofizikai tér. A munkahely, a szórakozás, a kirándulás terei is jelentősek, az egyén és a köré szerveződő – néha problémákkal telített – család sok-sok szempontjából (vö. Brickell, 2012) egyaránt.

Hay (1998) szerint a serdülőkortól (de inkább a felnőttkor kezdetétől – a serdülőkort nem találta különösebben fontosnak a maori társadalomban) a felnőttkor közepéig tart a helyérzék

[319] A maoriknál különösen fontosak a törzsi territóriumok, a Föld, amelyhez a maoriknak kitüntetett viszonya van (Hay, 1998).

szempontjából az elköteleződés (*commitment*) időszaka. Ekkor alakítja ki a felnőtt saját territóriumait és ezekhez hosszabb távú kapcsolatokat, helykötődést épít. A helykötődés mentális reprezentációjának idői dimenziója megváltozik: az eddigi jelenorientációval szemben a jövőorientáció lesz az elsődleges mind az otthonkötődésre (Giuliani, 1991) vonatkozóan, mind általában (Giuliani & Feldman, 1993). A helyidentitás folyamatelméletét (Twigger-Ross & Uzzell, 1996) alkalmazom erre a szakaszra is: a helyélmények és tapasztalatok sorozatában kifejlődött és megerősödött az önbecsülés és az énhatékonyság. Lehetővé válik a helyek önálló viszonyulás alapján történő pszichológiai jelentésadása, differenciálása, de a folytonosság nem szakad meg a szülőkkel, felmenőkkel sem. Az önálló helyérzék és a felnőtt énidentitás működik.

Az időskorban az integritás vs. kétségbeesés fejlődési krízis megoldása a feladat. A kilencedik szakasszal, a késő időskorral együtt ebben a fázisban meg kell történnie az élet értékelésének. A test képességei jelentősen fogynak és gyengülnek, a társas kapcsolatok sok tekintetben beszűkülnek, a helykötődés mentális reprezentációjának idői dimenziójára a múltorientáció lesz jellemző mind az otthonkötődésben (Giuliani, 1991), mind a helykötődésben általában (Giuliani & Feldman, 1993). A saját élet egésze értékelésének „referenciája" az egész emberiség, az élet általános értékei. Erről a két szakaszról és környezetpszichológiai kontextusukról a II.14.3 fejezetben részletesen írtam.

Hay (1998) szerint a felnőttkor közepétől az időskoron (ő is elemzi a 80 éves kor feletti időszakot) át az élet végéig tart a helyérzék szempontjából is értelmezett fejlődés betetőződésének (*culmination*) időszaka. A helyidentitás folyamatelmélete (Twigger-Ross & Uzzell, 1996) alapján értelmezve ezt a szakaszt, a test működése a térben fokozatosan megváltozik, a szociofizikai élmények, –tapasztalatok módosulnak, az időperspektívában egyre erősebb a lezárás elővételezése. A helyek reprezentációjában változások következnek be, fontosságuk súlyozódik, a pszichológiai jelentések mentén a megkülönböztetettségük növekszik. Az önbecsülést és az énhatékonyságot jelentősen elősegíti az ismerős, jelentésteli, támogató szociofizikai kontextus.

Mivel az alább bemutatásra kerülő vizsgálatban az önálló környezethasználat kifejezési eszközeit vizsgáltuk térábrázolásban jártas és abban nem szakértő fiatal felnőtteknél, izgalmas tehát megvizsgálni az önálló térhasználat kialakulási folyamatának környezetpszichológiai kontextusát. Így alább azokkal a fejlődési szakaszokkal (Hay terminológiájában az elköteleződés időszakával) foglalkozom, amelyekben egyre jelentősebb szerepet kap az otthonon kívüli helyek használata. Az iskoláskortól a serdülőkoron át a fiatal felnőttkorig tekintem át az önálló térhasználat alakulását. Úgy vélem, ez a három fejlődési szakasz együtt adja ki a gyerekkorból a felnőttkorba való átmenet hosszú időszakát. Ennek a tranzakcionális téri–idői–társas kontinuumnak a kezdetén az iskoláskor szociofizikai kontextusa található fokozatos, intenzív nyitással az otthonhoz képest külső térhasználat és a társkapcsolatok felé. A szakasz vége felé, a serdülőkort követő ún. kibontakozó felnőttség (*emerging adulhood*, Arnett, 2000) életszakaszában már kiemelten fontos a társadalmi szerepektől és elvárásoktól való viszonylagos függetlenség. Ez teljesedik ki a kontinuum másik végén, ahol most lezárom majd az elemzést: itt a fiatal felnőtt optimális esetben széleskörű és gazdag szociofizikai életkontextusa áll, sokféle, tartalmas, valódi társas és helykapcsolattal. Természetesen fontos hangsúlyozni, hogy a posztmodern korban számos új folyamat jelent meg a fejlődésben. A korábban lineárisnak mutatkozó folyamat (a gyerek nőtt, egyre több helyet használt önállóan, majd elköltözött otthonról) manapság már nem szukcesszív, kezelhető lépéssorozat, hanem fluktuációkkal, szakadozottsággal, visszatérésekkel terhelt folyamat, amelyben a sűrűsödések elsősorban a gyerekek, fiatalok szüleikről való leválásának nehézségei, és ezen belül az otthonról való elköltözés témája körül jelentkeznek (Seiffge-Krenke, 2013). Ezzel a

problémával az értekezésben nem foglalkozom, a célom annak megmutatása, hogy a fejlődés szociofizikai kontextusban értelmezve is folytonos (Spencer, 1991). Ebből a szempontból mellékes a folyamat lineáris vagy nem lineáris jellege. Az eriksoni elméletből az alábbi gondolatmenethez az említett három fejlődési szakasz megoldandó kríziseit (teljesítmény vs. csökkentértékűség, identitás vs. identitásdiffúzió, és intimitás vs. izoláció) összekapcsolom egyetlen környezetpszichológiai terminusba, amely szándékom szerint lefedi mindhárom feladatkört. Szívem szerint az autonómia fogalmát használnám, de mivel ez az eriksoni gondolatmenetben egy másik életszakaszra már foglalt, így a szociofizikai önállóság fogalmát vezetem be.

III.3. Környezeti szocializáció: a szociofizikai önállóság kialakulása

III.3.1.A szociofizikai önállóság

A szociofizikai önállóság környezetpszichológiai, tranzakcionális fogalom. A terminus mindig a személy–környezet kölcsönkapcsolat talaján értelmezendő: arra utal, hogy milyen mértékben képes az egyén autonóm módon használni adott szociofizikai környezetet, illetve tranzakcionális szemlélet jegyében az is fontos, hogy a környezet mennyire támogatja az önálló, kompetens környezethasználatot. A szociofizikai önállóság bel- és kültéri környezetekben egyaránt értelmezhető. Az otthoni környezetben például úgy nyilvánul meg, hogy a gyerek már képes arra, hogy rövidebb ideig egyedül is otthon maradjon, önmagát elemi szinten ellássa (pl. megmelegítse az ebédjét), ne okozzon kárt vagy veszélyt sem önmagának, sem a helyszínnek és az esetleg felmerülő spontán helyzeteket is megoldja (pl. váratlan vendég, szomszéd vagy szerelő érkezése stb.). Kültérhasználat esetén az önálló közlekedés a szociofizikai önállóság egyik fontos kritériuma, de – ezzel összefüggésben – nyilván benne van a helyszín (útvonal) ismerete, a megfelelő közlekedési mód választása, kommunikáció idegen emberekkel, segélykérési lehetőségek ismerete stb. Fontos, hogy legjobb esetben a szociofizikai önállóság tekintetében többnyire konszenzus van a célszemély és az őt észlelő társas közeg között: a gyereket akkor engedik el egyedül, ha tud, akar őnállóan közlekedni és a szülei is képesnek látják erre, valamint a szociofizikai környezetet olyannak észlelik, amely támogatja az önállóságot (vö. III.3.1 fejezet). A fogalom további kifejtésére ebben az értekezésben nincs mód, a vizsgált jelenség – önálló környékhasználat – leírására ebben a munkaváltozatban is alkalmas.

A külső környezetnek nagyobb érzelmi jelentősége van a gyermekek és a fiatalok számára, mint az ott eltöltött aktuális idő alapján elvárható lenne (Hart, 1979; Korpela, 2002). A gyerekkorban elinduló és a fejlődés során egyre fokozódó önálló külső környezeti működés „kiterjeszti a gyerekek környezeti képességeit – abban az értelemben, hogy fokozódik a környezet megértése és az abban való eligazodás képessége. [...] így kiterjesztődik a tapasztalat az autonómiára és a függetlenségre vonatkozóan, ami lehetővé teszi saját működés megélését. Ez fokozza a magabiztosságot és az önbecsülést. [A gyerekek egyre inkább] képessé válnak arra, hogy sokféle módon használják a magánszféra–szabályozást a felnőttek felügyelete nélkül, ami döntési szabadságot ad nekik és lehetővé teszi, hogy az ezzel járó előnyöket és kockázatokat megéljék. Sokféle emberrel, környezettel, aktivitással, ingerrel kerülhetnek kapcsolatba […]. Kihívásokkal és fenyegetésekkel szembesülhetnek, és megtanulják, hogy szükség van arra, hogy ezeket kezeljék” (Churchman, 2003. 104 – beszúrás DA). A környezeti kompetenciát, a szociofizikai önállóságot támogató helyszínek használatával a hatékonyság, a kontroll nő. Ez is lehetővé teszi, hogy – mint a II.15.1 és II.15.3 fejezetekben is olvasható – a gyerekek és a serdülők sikeresen bevonhatóak a környékek részvételi tervezésébe (Chawla & Heft, 2002).

dc_1358_16

III.3.2.A környékhasználat dimenziói: eltérések a percepcióban és a használatban

A helyidentitás (lásd II.14.2 fejezet) (ki)alakulását, szerepét, struktúráját, és viszonyát az énidentitáshoz a környezetpszichológiában rengetegen vizsgálták (lásd Dúll, 1996a, 2009a). Nagyon sokféle környezettípusra folytak és folynak kutatások az otthoni környezetektől a városig. De ahogy a helykötődés esetében is (vö. Lewicka, 2010), az otthon és a város közötti léptékű helyekre (pl. kerület, környék) vonatkozóan nem gyakran vizsgálják a helyidentitás folyamatait a kutatók – vagy ha igen, akkor elsősorban a felnőttek kialakult én- és helyidentitásával kapcsolatban végeznek vizsgálatokat (pl. Dias & Ramadier, 2015). Bernardo és Palma-Oliveira (2016) például a társas identitás felől közelítettek a környék és a helyidentitás viszonyához. Lisszabonban, négy egymáshoz közeli környéken végeztek terepvizsgálatot. Kikérdezték a résztvevőket a lakókörnyékükre kialakult helyidentitásukról, majd véleményt kértek tőlük egyrészt a saját környékükről és lakóiról (*in-group* környékpercepció), másrészt a másik három szomszédos környékről és lakóiról (*out-group* környékpercepció). Az eredmények azt mutatták, hogy a környékre vonatkozó helyidentitás erősen korrelált a környékkel való elégedettséggel, a saját csoport előnyben részesítésével, a fontos külső csoportok differenciált észlelésével és leértékelésével. Vagyis minél inkább elégedett volt valaki a környékkel, ahol lakott, minél inkább büszke volt a saját csoportjára a szomszédos környéken lakókkal szemben, annál erősebb volt a helyidentitása (és persze fordítva).

Ebben a vizsgálatban nem vették figyelembe a lakók családi helyzetét. A II.8 fejezetben említettem, hogy gyerekek megszületésével a szülők környezetpercepciója megváltozik: alapvetően a gyerekek biztonsága mentén kezdik értékelni az otthoni és a tágabb környezetet (Gärling, Gärling, Mauritzon-Sandberg, & Björnstig, 1989; Gärling & Gärling, 1990; Dixey, 1999; Prezza, Alparone, Cristallo, & Secchiano, 2005). Így a gyerekek szociofizikai értelemben vett önállóvá válásának kulcsmomentuma, hogy szüleik elég biztonságosnak[320] ítélik-e az otthonon kívüli tereket ahhoz, hogy elengedjék oda a gyerekeiket. A kamaszkor kezdetéig a gyerekek még kifejezetten a számukra készült helyeket (pl. óvoda) is felnőtt kíséretében használják. Az udvar–gyerek (*yard-child*) territoriális tartománya (*territorial range*, Andrews, 1973; Hart, 1979) legfeljebb a közvetlenül a ház körül elhelyezkedő területekre terjed ki. A territoriális tartomány vagy hatótávolság az a területi kiterjedés, amelyet a gyerek (vagy a felnőtt) önállóan használhat. A gyerekek esetében ezt azt jelenti, hogy a szüleik az otthonuktól milyen messzire és hova engedik el őket játszani vagy szórakozni. Az életkor előrehaladásával a független mobilitás lehetősége megnő, és egyúttal általában fokozódik az önállóságra való igény is a gyerekek részéről: az életkor növekedésével egyre nő a használt környezetek területe és száma (Sebba, 1994), és egyúttal egyre gazdagszik az ezekről a helyekről kialakuló mentális reprezentáció. Egy korai vizsgálatban (Andrews, 1973) azokat az azóta sokszor alátámasztott eredményeket kapta a szerző, hogy az idősebb gyerekek (13 évesek) szélesebb körű és alaposabb tudással rendelkeztek nem csak közvetlen környékükről, hanem a város (*Toronto*) távolabbi helyeiről is, mint a 9 évesek. Nem volt különbség az életkori csoportok között abban, hogy minél távolabb volt a lakóhelyüktől a célhely, annál kevésbé ismerték a helyet (lineáris korreláció), azonban a mentális térképükön a tudás csökkenése nem mutatott egyenes arányú összefüggést a távolsággal: vagyis a mentális

[320] A környezetpszichológiai értelemben vett biztonság (lásd pl. Taylor, 1987; Brózik & Dúll, 2015) problematikájának teljes körű tárgyalása meghaladja a jelen értekezés kereteit. Nem tárgyalom a külön a bűnözés vagy a balesetek általi veszélyeztetettséget, hanem egy általános környezeti biztonság fogalommal dolgozom: összességében biztonságos egy hely, ha a gyereket a szülő oda nyugodtan kiengedi, és a gyereknek ott lehetősége van független mozgásra és/vagy szabad játékra.

térkép nem folytonos és viszonyai nem lineárisak, hanem inkább szigetes, mintázatszerű. Van Vliet (1983) sokat idézett kutatásában a belvárosban (*Toronto*) lakó és külvárosi 14–16 éves kamaszok mobilitását elemezte. Eredményei szerint a belvárosi fiatalok kevesebbet utaztak, mind a külvárosiak, mert a városban lakók számára majdnem minden elérhető volt egy viszonylag bejárható távolságon (a vizsgálat esetében mintegy 800 méteren) belül. Közbevetőleg megjegyzem, hogy a gyerekek és a fiatalok környezetükről alkotott mentális reprezentációit a kamaszkor végéig az otthon szervezi, például a kisiskolás gyerekek pontosabbak az egocentrikus becslésekben, ha az otthonukról van szó (Biel, 1982). A „rajzold le, hogy hol élsz" általános feladatra adott rajzokon még serdülők esetén is az otthon van a középpontban, vagyis az otthont sokáig alapvető „tájékozódási horgonypontnak" kell tekinteni (Filipovitch, Juliar, & Ross, 1981). Visszatérve van Vliet vizsgálatához, ezt az otthon köré szerveződő, a fiatal számára szükségletei kielégítésére céljából bejárható, jól hozzáférhető környéket nevezte van Vliet az otthon hatótávolságának (*home range*), amely az ún. negyedik környezet (az első három, mint a 313. lábjegyzetben említettem, az otthon, a munkavégzés és a pihenés helyei), ahol a gyerekek például csak úgy „lógnak". A gyerekek és a kamaszok hétköznapi helyeken végzett mindennapi aktivitásainak 19–30%-át alkotják olyan tevékenységek, mint a „lógás" (csellengés) valahol, beszélgetés vagy játék (lásd pl. Dúll, Demetrovics, Paksi, Felvinczi, & Buda, 2006), de ugyanígy fontos számukra az önálló, független mozgás lehetősége is ezeken a helyeken. Van Vliet eredményei összességében azt mutatták, amit kisebb–nagyobb eltérésekkel ma is igazolnak a kutatások: a külvárosi és a magasabb szocioökonómiai státuszú serdülők negyedik környezete nagyobb. Az életkor előrehaladásával lakhelytől függetlenül a negyedik környezet nő. Nemi eltérések az otthon hatótávolságát illetően a városban nem mutatkoztak, viszont a külvárosban élő lányok számára a negyedik környezet kisebb volt és használata korlátozottabb, mint a fiúk esetében.

Számos tanulmány beszámol a helypreferencia[321] életkori és nemi változásairól, más vizsgálatok azonban nem találnak markáns eltéréseket (vö. Korpela, 2002). Egy vizsgálatban (Silbereisen, Noack, & Eyferth, 1986) például azt találták, hogy 12 éves gyerekek viszonylag gyakrabban részesítettek előnyben valamilyen természeti környezetet (pl. park) kedvenc szabadidős helyként, mint a 15 évesek, ugyanakkor mindkét életkori csoport az otthoni helyeket, a sportolásra alkalmas helyszíneket, valamint a bevásárlóközpontokat és a sétálóutcákat említette legkedveltebb helyként. Az életkori eltérések mellett számos egyéb különbség jellemzi az egyes társadalmi csoportok[322] téri működését: a kutatások alátámasztják azt a hétköznapi tapasztalatot, hogy nem mindenki „fér hozzá" egyformán az önálló térhasználathoz. A fizikai környezet egyebek (pl. a játéktevékenységgel való összefüggése (vö. Bixler, Floyd, & Hammitt, 2002) mellett azáltal is része a szocializációnak, hogy segíti vagy gátolja a nemi és szexuális identitás kialakulását és az annak megfelelő térhasználatot, ami visszahat az identitásra[323]. A nemek között már az ókortól

[321] A környezetpszichológiai helyprefencia–vizsgálatokat a II.8 fejezetben mutattam be.

[322] A jelen fejezetben a „gyerekekre és fiatalokra" koncentrálok, de hangsúlyozom, hogy ez a csoport sem homogén környékhasználat szempontjából sem, például krónikus beteg gyerekek lakókörnyékükön mutatott mobilitása és tudása a környékről eltért az egészségesekétől (Holaday, Swan, & Turner-Henson, 1997). Egyébként pedig természetesen sokat lehetne (kellene) írni a környékekhez (pl. Acuña-Rivera, Brown, & Uzzell, 2014) és a köztérhasználathoz (pl. Jorgensen, Ellis, & Ruddell, 2013) kapcsolódó esélyegyenlőségi kérdésekről: mik a térhasználat lehetőségei az idősek (pl. Krause, 2011), a nők (pl. Altman & Churchman, 1994), a fogyatékkal élők (Pierce, 1998; Swain, Finkenstein, French, & Oliver, 1998), az etnikai csoportok (pl. Franzinia, O'Brien Caughy, Murray Nettles, & O'Campo, 2008) stb. számára. A kutatások szerint az észlelt biztonság, a bűnözéstől való félelem (*fear of crime*) szempontjából is ők a leginkább érzékenyen érintett csoportok (McGarrell, Giacomazzi, & Thurman, 1997).

[323] Egy vizsgálatban (Day, Stump, & Carreon, 2003) kimutatták, hogy a tipikus maszkulinitás (amelynek jellemzői kontroll, versengés, agresszió és fizikai erő) nem jár együtt a köztereken való félelem hiányával: a nagyon maszkulin

eltérés volt abban, hogy milyen környezeteket és hogyan használhattak fiúk és lányok, illetve később a férfiak és nők (Sebba, 1994). 2–4 éves kor alatt történetileg sem nagyon volt nemi eltérés, hiszen ekkor még mindenki ölbéli gyermek (Mead, 1947). Ettől az életkortól kezdve azonban a kislányok fő mozgás- és élettere az otthon[324] és közvetlen környezete (Peterson, Wekerle, & Morley, 1978; Ahrentzen, 1992), míg a kisfiúkat hamarabb és messzebbre engedik el, hagyományosan tágabb területeken mozoghatnak (Ritzdorf, 1994). Ez összhangban van „azzal a kulturális tendenciával, hogy a férfiakat az ›externalizáló‹, míg a nőket az ›internalizáló‹ viselkedésmintákra szocializálják" (Sroufe & Rutter, 1989. 352). A környezetpszichológiai kutatások ezt alátámasztják: a nők az otthon belső, a férfiak a külső tereiért éreznek nagyobb territoriális felelősséget (Sebba & Churchman, 1983; Ahrentzen, Levine, & Michelson, 1989; Dúll, 1998, 2009a; Attwood, 2005). A kedvelt helyek tekintetében a fiúk hajlamosabbak külső, nyilvános helyeket előnyben részesíteni, míg a lányok inkább a benti, privát helyeket kedvelik (pl. Lieberg, 1994). 6 éves korig a gyerek számára a legfontosabb szocializációs terep az otthon és közvetlen környéke (*home neighborhood*, Rivlin, 1987), amire az otthonlét élménye (*at–homeness*) is kiterjed (Buttimer, 1972). Ez után nő meg a tágabb környék (*neighborhood*, lásd 249. lábjegyzet) használata, természetesen eleinte felnőtt kíséretében. A környék a gyerek társas, érzelmi és kognitív tapasztalásainak része (Unger & Wandersman, 1985).

Az életkori és a nemi eltéréseken túl számos kulturális különbség is mutatkozik a környékhasználatban, például Finnországban nagyon magas, Olaszországban pedig (legalábbis a 2000-es évek elején így volt) nagyon alacsony (Prezza, Stefania, Morabito, Cinzia, Alparone, & Guiliani, 2001) a gyerekek önálló mobilitásának aránya.

A környezeti jellemzők is sokféle módon támogatják vagy gátolják a gyerekek kültéri önállóságát. Számít a környék típusa, jellege, például mennyire van közel az otthonhoz, mennyire régi, történeti (Day, 1992) vagy új (Prezza, Stefania, Morabito, Cinzia, Alparone, & Guiliani, 2001). Fontos, hogy mennyire urbanizált: városi jellegű (Noschis, 1992), kisvárosias (Kyttä, 2002), vagy kifejezetten vidéki (Bogner & Wiseman, 1997), belvárosi vagy külvárosi (van Vliet, 1983). Az ott folyó aktivitást tekintve mennyire aktív vagy alvó (Basu, 2002), mennyire veszélyes (pl. közlekedés, Prezza, Alparone, Cristallo, & Secchiano, 2005; bűnözés, leromlott környék, fenyegető emberek, Baba & Austin, 1989), mennyire zsúfolt (Merry, 1987), sétálható (Berg & Medrich, 1980), mennyire privát, félprivát vagy nyilvános (Skjaeveland & Gärling, 1997). Mennyire gazdag zöldterületekben (Faber Taylor, Kuo, & Sullivan, 2002) és játszóhelyekben (Sivakumaran, 1996) és így tovább. Egyre több olyan kutatás van, amely összetett (*multiplace*) dimenziórendszer alapján vizsgálja a környékeket, például épület-/populációsűrűség, lakhatóság, társas–téri biztonság, funkcionális megfelelőség (Bonaiuto, Bonnes, & Continisio, 2004). A környékek környezetpszichológiai alapkutatásait lásd Altman & Wandersman (1987), a fontosabb demográfiai, társadalmi, gazdasági és lakáshelyzettel kapcsolatos környékindikátorokat áttekinti például Galster, Hayes és Johnson (2005).

A környék egyfajta szociofizikai univerzum, amit gyakran úgy alakítanak ki, hogy csak a felnőtt igényeket (közlekedés, munkavégzés, szórakozás stb.) veszik figyelembe. Ebbe kell valamilyen módon beilleszkedni a gyereknek. A személy–környezet összeillés úgy tud fokozódni ezekben a terekben, hogy a gyerek egyre inkább úgy működik, ahogy egy felnőtt. Ha ez nem sikerül, akkor

férfiak is átéltek félelmet olyan köztereken, amelyek nem tűntek biztonságosnak, de a félelmüket igyekeztek nem kimutatni. A biztonságosnak észlelt közterek viszont támogatták a maszkulinitást.

[324] A lányok/nők mentális reprezentációiban az otthon szerepe központibb, mint a férfiakéban (Biel, 1982).

visszahúzódik a többé-kevésbé biztonságos belső terekbe és a környéket csak felnőtt kíséretében tudja használni, kicsi lesz a környékhasználati szociofizikai önállósága. A gyerekek pontosan meg tudják ítélni, mennyire jellemzi a környéküket a számukra megfelelő téralakítás, mennyire puszta terekből vagy lehetőségeket kínáló helyekből áll a környék (Min & Lee, 2006). Tematikus helyszínek keresésére irányuló vizsgálatukban[325] Hume, Salmon és Ball (2005) 10 éves ausztrál gyerekeket kértek meg arra, hogy rajzolják le a környéküket, illetve fotózzák le a számukra fontos mozzanatokat. A mentális térképek és a fotók kvalitatív elemzése során a következő témák körvonalazódtak: családi otthon, lehetőségek a fizikai aktivitásra és a leülésre, étkezés helyszínei, zöldterületek és külterek, iskola, lehetőség a társas interakcióra. Látható, hogy a gyerekek jól értelmezték a környék funkcionális tagolását.

Egy saját korábbi vizsgálatunkban (Pluhár, Pikó, Uzzoli, Page, & Dúll, 2010; Pluhár, Czigány, Dúll, Pikó, & Uzzoli, 2010) 9–11 éves gyerekek környezetről és a környezet–betegség/egészség kapcsolatról alkotott képét tártuk fel „*write-and-draw*"[326] (írj és rajzolj) technikával. A gyerekek mentális térképei azt tükrözték, hogy nem pusztán van elképzelésük az ideális környezetről, hanem ez a kép meglehetősen összetett is. Képesek azonosítani azokat a tényezőket, amelyek támogatják őket például a szabadidő kellemes eltöltésében, vagy az egészséges tevékenységekben. A másik oldalt, a rombolás, a deviancia jeleit is azonosítják és ezeket a környék területén lokalizálni is tudják. Pitner és Astor (2008) vizsgálatában általános és középiskolás gyerekek vettek részt, akik a nekik bemutatott fotókon pontosan felismerték azokat a környezeti jeleket, amelyek a magas fokú pozitív territorialitásra vagy helykötődésre utaltak, illetve a nyomort, a rombolást és a veszélyt jelzik a környezet használója számára. A gyerekek arra is képesek, hogy egy környéken belül differenciáljanak érzelmi színezet mentén az egyes helyek között: szegény környéken élő 7–12 éves gyerekek lefotózták azokat a helyeket, ahová szeretnek menni, aztán ezek közül kiválasztották a legkedvesebbet. A fotók kapcsán a vizsgálatvezetők (Castonguay & Jutras, 2009) interjúkat készítettek velük a számukra kedves helyekről és a nem kedveltekről is. A gyerekek a parkokat és a játszótereket az adott környéken egybehangzóan ambivalensen értékelték: az ott folyó tevékenységet (játék, séta) kedvelték, de a helyeket – amelyek nem voltak karbantartottak, és sok rombolásnyom volt azonosítható ott – negatívan minősítették, mivel fenyegetőek voltak számukra. A kedvelt helyeket egyértelműen el tudták különíteni a kedvenc helytől, ez utóbbiakkal kapcsolatban ugyanis jelentősen több pozitív jelzőt és jellemzőt tudtak felsorolni azokkal a lehetőségekkel kapcsolatban, amelyeket a hely kínált a számukra. Ez a vizsgálat abból a szempontból is tanulságos, hogy rávilágít: a helyekhez való viszonyulásban már az iskoláskorban is megjelenhet a pozitív és negatív érzelmek mellett az ambivalens viszonyulás is.

---

[325] A kutatás fontos témája volt a környék mentális reprezentációja és a fizikai aktivitás (sporttevékenység) közötti összefüggés. Látható, hogy a feltárt tartalmi környék-kategóriákban csak egy olyan volt, ami explicit módon kapcsolódott a testmozgáshoz. Az eredményeket ebből a szempontból részletesebben nem fejtem ki, visszautalok viszont egy korábban idézet (II.12 fejezet) vizsgálatra (Cutts, Darby, Boone, & Brewis, 2009), amelyben a sportolásra alkalmas környékeken a fiatalok alulreprezentáltak voltak. A témában végzett kutatások alapján érdemes újra megemlíteni, hogy a fizikai környezet gyaloglásra, testmozgásra, fizikai aktivitásra, sétálásra alkalmassá tétele önmagában nem elég az egészséges életmód kialakulásához. Lásd még pl. Cooper Marcus (1978); Machado-Rodrigues, Coelho-E-Silva, Mota, Padez, Martins, Cumming et al. (2012); Koohsari, Karakiewicz, & Kaczynski (2013).

[326] A módszer lényege, hogy a gyerekek nyitott kérdéseket (pl. „Milyennek képzelsz el egy olyan környezetet, ahol mindenki boldog?" – Pluhár, Pikó, Uzzoli, Page, & Dúll, 2010; Pluhár, Czigány, Dúll, Pikó, & Uzzoli, 2010) kapnak, amelyekre írásban és rajzban egyaránt válaszolhatnak. A módszer előnyei, hogy a gyerekek között meglévő esetleges kognitív különbségek kiküszöbölhetők (a szóbeli és a vizuális válasz kiegészíti egymást), és a rajzolást (szemben a felnőttek mentális térképezés kutatásaiban gyakori tapasztalattal) a gyerekek kényszer nélkül, örömmel végzik.

Az úgynevezett gyerekbarát környezetet (Moore, 1986) több módon is próbálták operacionalizálni, megfelelő számú pozitív affordanciával (Gibson, 1979; Kyttä, 2002), illetve később a független mobilitás lehetőségével. A független mobilitást a gyerek számára használható területtel (pl. van Vliet, 1983), a birtokbavétel észlelt lehetőségével (Verkuyten, Sierksma, & Thijs, 2015), és/vagy az engedélyezett önálló mobilitás mértékével (pl. Prezza, Stefania, Morabito, Cinzia, Alparone, & Guiliani, 2001) szokták mérni. Egy vizsgálatban (Kyttä, 2004) Belorusszia és Finnország különböző településeinek[327] (városias–vidéki, gazdag–szegény) több környékét elemezték a gyerekek számára észlelhető affordanciáik (mennyi lehetőséget kínálnak biciklizésre, görkorcsolyázásra, beszélgetésre, pecázásra, lógásra stb.) és a független mobilitási lehetőségek mentén. A környékeken lakó 8–9 éves gyerekekkel és szüleikkel csináltak interjúkat. Az interjúk elemzése alapján a környékek négy típusba voltak sorolhatók: a legrosszabb a Cella (*Cell*) volt, amely nem tette lehetővé a szabad mozgást és gyakorlatilag nélkülözte a gyerekek számára fontos affordanciákat. A gyerekek leginkább beltéri tevékenységekre voltak kényszerítve. Az Üvegház (*Glasshouse*) típusú környék elég affordanciával rendelkezett, de a szabad mozgást nem nagyon tette lehetővé (ezek régi városrészek voltak, amiknek a kialakításakor egyáltalán nem vették figyelembe a gyerekek igényeit). A Pusztaság (*Wasteland*) környékek olyanok volt, mint az alvóvárosok: sok független mozgási lehetőséggel és hiányzó affordanciákkal. És végül a Zajos város (*Bullerby*[328]) környékek, amelyek mind affordanciákban, mind független mobilitási lehetőségekben gazdagok voltak.

A környékek affordanciái a kamaszok interakciós életkori szükséglete szerint is elemezhetők. Az identitásváltozáshoz hozzátartozik a (kor)társkapcsolatok alakulásával járó feladok megoldása az egész élet folyamán, de a leginkább nehéz ez a gyermekkorban, és különösen a késő kamaszkorban (17–19 év). A serdülők és a kibontakozó felnőttkorban levő fiatalok a kísérletezés korát élik: az élet által kínált lehetőségeket keresik a társas kapcsolataikban és a környezeteikben egyaránt. Így szabadidős tevékenységeikre is nagymértékben jellemző, hogy új élményeket keresnek (Iso-Ahola, Jackson, & Dunn, E. 1994), és ezeket megosztják a társaikkal. Ugyanakkor a kikapcsolódás, a restauráció – és tágabb perspektívából nézve az egész fejlődés – szempontjából az egyedüllétnek is fontos szerepe van: ilyenkor ki lehet bújni a társas elvárások és az önmegfigyelés követelményei alól, ami szintén fontosnak tűnik az identitás meghatározása szempontjából (Korpela, 1989). Mindez tükröződik a helypreferenciákban is (Korpela, Hartig, Kaiser, & Fuhrer, 2001; Korpela, Kyttä & Hartig, 2002). Egy vizsgálatban (Clark & Uzzell, 2002) 11–16 év közötti serdülőkkel ítéltették meg több színtér (otthon, iskola, környék, városközpont) affordanciáit abból a szempontból, hogy mennyire nyújt az adott hely lehetőséget a társas érintkezésre, illetve az elvonulásra. Az eredmények szerint a kamaszoknak az iskola, a környék és a városközpont kínálta a legtöbb affordanciát mindkét szükségletük tekintetében – ezeken a helyeken érezték úgy, hogy jól tudják kontrollálni és szabályozni társas kapcsolataik egyensúlyát. Az otthonnak is voltak affordanciái számukra, de az nem a hatékony interakciót támogatta, hanem inkább a visszavonulást (egyébként kétfajta visszavonulást is: az egyik a közeli barátokkal való együttlét, a másik a saját biztonsági igény kielégítése egyedüllét formájában). Életkori különbségek is mutatkoztak az elvárt irányban: minél idősebb volt a fiatal, annál inkább preferálta a nagyobb léptékű környezeteket, például a környékeket. Nemi különbségek tekintetében a fiúk

[327] Finnország: *Luomankylä*, *Harjankylä*, *Kitee* és Helsinkiben a *Töölö* nevű környék, egy későbbi vizsgálatban (Broberg, Kyttä, & Fagerholm, 2013) *Turku*. Belorusszia: *Kalinovichy*, *Niasviz*, *Ilya*, *Uruchia*, és *Minsk* egyik kerülete.

[328] Astrid Lindgren svéd írónő gyerekregényeiben a jó városokra ezt az elnevezést használta (Kyttä, 2004)

mindegyik külső környezetben – de leginkább a városközpontban és az iskolában – találtak affordanciákat mind a visszahúzódásra, mind a társas interakciókra, míg a lányok a városközpontot érezték a legkevésbé visszahúzódása alkalmasnak. Ugyanakkor – a lányok korlátozottabb környezethasználatáról szóló, a jelen fejezetben fentebb is említett szakirodalomnak ellentmondóan – mindkét nem képviselői egyformán használták az egyes tereket. Clark és Uzzell (2002) ezt azzal magyarázzák, hogy a kamaszoknak a visszahúzódás és társas interakciók egyensúlya szabályozására vonatkozó alapvető szükségletei, amelyek a helyhasználatban nyilvánulnak meg, ebben az életkorban a nemi eltéréseknél erősebbek. Az utóbbiak viszont kifejeződnek a helypreferenciákban.

A helypreferenciák fejlődése az identitás, a magánszféra szükséglete és a társas affiliáció fejlődéséhez kapcsolódik (Chawla, 1992). A gyermekkori kiterjedt explorációs szakaszt (lásd Chawla, 1992) a kamaszkor, egy olyan fázis követi, amelyben a serdülők az otthoni jól szabályozható magánszféra (sokszor ez a magányra törekvést jelenti ebben az életkorban) vagy a nagyobb távolságra elhelyezkedő kereskedelmi és belvárosi környezetek (környékek) felé orientálódnak. Serdülőkorban a kedvenc helyeket az általuk kínált társas előnyök mellett már azok esztétikussága (szenzoros–fizikai környezet!) és/vagy kognitív okok (elmélkedés lehetősége a fontos kérdéseken, a gondolatok letisztázásának lehetősége) alapján is választják a fiatalok, szemben a gyermekkori egyértelmű helyfunkció (itt van a szomszédban) vagy az ottani aktivitáslehetőségek (lehet focizni) alapján történő választással (Malinowski & Thurber, 1996). A helypreferencia serdülőkori fejlődése alatt a (hely)identitás változásai mentén a biztonságszükséglet kielégítésének gyakorlása zajlik a szociofizikai önállóság megszerzése céljából, miközben a szociofizikai kontextus részeként folyamatosan alakulnak a társas/társadalmi szerepek, valamint a szülőkhöz, a felnőttekhez és a kortársakhoz való viszony. A környezeti megküzdő készségek segítségével meg lehet tanulni az aktuális környezetek megváltoztatását, biztonságos alternatív környezetek megtalálását vagy éppen a negatív hangulatokat fokozó környezeti magatartás gyengítését (Thurber & Malinowski, 1999).

A helypreferencia kutatások alátámasztják, hogy a serdülők azokat a helyeket részesítik előnyben, amelyek a szabadság és a kontroll (azaz az önállóság) érzését nyújtják számukra. A fontos, kedvelt, pszichológiailag kitüntetett helyek (azaz a II.14.2 fejezetben tárgyalt kedvenc helyek, *favourite places*, Korpela, 1992; Korpela, Hartig, Kaiser, & Fuhrer, 2001) a kontroll, a biztonság és a magánszféra optimális szabályozásának élményét nyújtják. Mint fentebb említettem, a serdülőkorban kiemelkedően fontos szükséglet a folyamatos egyensúly megteremtése a társas interakciók és az érintkezéstől való visszavonulás között. A serdülők egyszerre vágynak a félreeső és a társas interakciót biztosító helyekre (vö. Korpela, 1992). Negatív, önbecsülést csökkentő eseményeket követően 17–18 éves serdülők gyakran vonulnak el kedvenc helyükre, ahol a tartózkodás segít megnyugodni, szembenézni a zavaró kérdésekkel és tiszta fejjel elgondolkodni a dolgokról, eseményekről. A serdülők a tapasztalatok szerint ezeken a helyeken általában egyedül vannak, vagy ha jelen is vannak más emberek, a kamasz nem folytat aktív interakciót velük. Az egyedüllét vagy a társas magány a kedvenc helyeken ugyancsak felszabadít a társas elvárások alól, ami tovább fokozza a kontrollélményt és a szabadságérzést (vö. Korpela, 1992). Más oldalról a serdülők kedvenc helyeiket gyakran a pihenéssel, a nyugalommal és a kényelemmel kapcsolják össze. A velük folytatott interjúk (Korpela & Hartig, 1996) szerint ezeken a helyeken át tudják élni a mindennapi élettől való távollétet,[329] elfelejtik aggodalmaikat, és át tudják gondolni személyes

[329] Vö. restauratív természeti környezetek tulajdonságai (Kaplan, 1995) – II.8 fejezet.

problémáikat – a kedvenc helyek tehát a környezeti érzelem- és önszabályozás[330] részei (Korpela, Kyttä, & Hartig, 2002).

A kutatási eredmények szerint a serdülők kedvenc helyei tipizálhatók (Chawla, 1992; Korpela, 1992; Malinowski & Thurber, 1996): a tevékenységi/használati kedvenc helyek (pl. teniszpálya) az ott kivitelezhető aktivitás miatt kedveltek, a társas/személyközi kedvenc helyek (pl. középiskolai klub) azért vonzóak, mert ott vannak a barátok, vagy kellemes társas tevékenység folyik a helyen, a kereskedelmi kedvenc helyeken (pl. pláza[331]) valamit meg lehet ott vásárolni, vagy birtokába lehet jutni valaminek, a magányos/kognitív kedvenc helyek azért kedveltek, mert egyedüllétre és elmélkedésre adnak alkalmat; és az esztétikai kedvenc helyek (pl. kilátó), amelyeket vizuális vagy egyéb szenzoros jellege miatt szeretnek a serdülők.

Mint említettem, a beltéri helyeken kívül egyre több kutatás (pl. Cotterell, 1991; Gaster, 1991) igazolja a kültéri környezetek fontosságát a serdülők környezeti szocializációjában. Az önálló mobilitást természetesen meghatározza a szülők fentebb már említett környezetpercepciója, de a környék jellemzői – például az egyes célhelyek elérhetősége, megközelíthetősége – is. Fentebb utaltam már arra, hogy számos kulturális különbség van abban, hogy az adott országban a gyerekek mozoghatnak-e önállóan az adott környéken, attól függően, hogy milyen a hely. Olaszországban például, ha a család egy park közelében lakik, akkor a 10–12 éves gyerekek közlekedhetnek önállóan a környéken (Prezza, Stefania, Morabito, Cinzia, Alparone, & Guiliani, 2001). Mások negatív kapcsolatot találtak például Ausztráliában a park közelsége és a gyerekek önállósága között, megint mások (pl. Portugáliában vagy az Egyesült Királyságban) pedig nem találtak összefüggést (lásd Villanueva, Giles-Corti, Bulsara, Timperio, McCormack, Beesley et al., 2013). Villanueva és munkatársai (2013) 10–12 éves gyerekeket és szüleiket kérdeztek meg egy kérdőíves vizsgálatban úgy, hogy a gyerekeknek be kellett jelölniük térképen az önállóan biciklivel vagy gyalog rendszeresen megközelített célpontokat, amiknek a megközelíthetőségét GIS (*Geographic Information Systems*) segítségével a kutatók ki is számolták. A kérdőívek eredményeit összevetették az egzakt elérhetőségi adatokkal és azt találták, hogy azok a gyerekek, akik nagy független mobilitásról számoltak be, tényleg jó elérhetőségű helyeket jelöltek be a térképen. Az önálló mobilitás a beszámolók és a tényleges adatok szerint a felére csökkent a forgalmas utak közelében lakó fiúk és lányok, valamint a bevásárlóközpontok vagy egyéb szolgáltató-, kereskedelmi egység közelében lakó fiúk esetében. Nagyon megnőtt viszont az önálló mobilitás azoknál a lányoknál, akik kisforgalmú utcákkal rendelkező környéken laktak. Az eredmények érdekesek, mert izgalmasan színezik a képet a fiúk és a lányok eltérő térhasználatáról, másrészt a szülők és a gyerekek érzéseit, benyomásait a környékről objektív megközelíthetőségi mutatókkal vetették össze.

---

[330] Lásd II.14.2 fejezet.

[331] „A fiatalok számára a bevásárlóközpontok jelentése egyfelől pozitív, hiszen viszonylag biztonságos környezetnek tekinthetők, és a kinti világ gyakran visszataszító, durva valóságával szemben egészen más világot képviselnek. Ennek [...] feltehetően az is az oka, hogy a bevásárlóközpontokat rendszeresen felkereső fiatalok esetében – akik már nem gyerekek, de nem is felnőttek még, vagyis a megjelenő [kibontakozó] felnőttkorban (Arnett, 2000) vannak – kimutatható a családtól és az iskolától való elidegenedés. Azáltal, hogy olyan helyeken tartózkodnak, amelyek megkérdőjelezik a felnőttvilág hegemóniáját, a fiatalok egy köztes, átmeneti térben találják magukat [...]. A pláza tehát semleges, konfliktusoktól mentes színtérként élhető meg, ahol törékeny, ámde kölcsönösen előnyös és támogató társas kapcsolatok alakulhatnak ki [...]. A hely ily módon egyszerre biztosít izgalmat és elvonulást, azaz a fiatalok számára restoratív hatású. [...] a bevásárlóközpont–jelenség akkor okoz problémát, amikor az egyén céltalan, amikor azzal az érzéssel küzd, hogy kellene valami a jó közérzetéhez, amit a világ képtelen megadni (Komlósi, Móricz, Horváth, Groendand, & Bloen, 2000). [...] Környezetpszichológiai megfogalmazásban ez értelmezhető úgy is, hogy a bevásárlóközpontok látogatói (és közülük is elsősorban a tinédzserek) feltehetően ambivalens helykötődést [...] építenek ki a hellyel" (Dúll, Paksi, Demetrovics, 2009. 47–48 – a plázáról lásd még Dúll, Demetrovics, Paksi, Felvinczi, & Buda, 2006; Dúll & Demetrovics, 2009; Demetrovics, Paksi, & Dúll, 2009).

Más céllal, eltérő mérésekkel és mutatókkal, de ugyancsak „objektiválási" céllal végzett fehér bőrű, ázsiai és fekete bőrű serdülőkkel vizsgálatot Fagg, Curtis, Clark, Congdon és Stansfeld (2008) Londonban. A kérdőíves kutatásban felmérték a fiatalok számos egyéni és családi jellemzőjét, többek között a mentális distressz állapotukat és a társas támogatást, és adatokat gyűjtöttek arról is, hogyan észlelik a környéküket (helykötődés vagy annak hiánya, elégedettség vagy elégedetlenség a lehetőségekkel és szolgáltatásokkal). Az infrastrukturális ellátottsághoz objektív mutatókat rendeltek. Az eredmények szerint a környékhez való kötődés hiánya és az elégedetlenség a lehetőségekkel nőtt az életkorral, és erőteljes nemi eltérést is mutatott: a lányoknál fokozottabb volt. A vizsgált etnikai csoportok között is mutatkoztak különbségek: minél harmonikusabb volt a családi háttér (vagy egyéb társas támogatás) a fekete bőrű és az ázsiai kamaszoknál, esetükben annál inkább gyengébb volt a negatív környékpercepció. A kutatás azt is alátámasztotta, hogy azok a kamaszok, akiknél magasabb volt a distressz, rosszabb környékészlelésről számoltak be. Korábbi vizsgálatok (Evans, Saegert, & Harris, 2001; Evans, Saltzman, & Cooperman, 2001; Evans, Lercher, & Kofler, 2002; Cairney, 2005) már mutattak ki összefüggést az otthoni környezet jellemzői és a stressz, illetve egyéb egészségi és jólléti mutatók között. A szegényebb városi környékekkel kapcsolatban már felvetődött a probléma (pl. Black & Krishnakumar, 1998), de általában a nagyobb léptékű környezetek, például a környék és a mentális egészség kapcsán kevés[332] vizsgálat született.

Összegezve a fentieket, „a gyerek a felnőttől eltérő módon rendezi el világát, ennél fogva a gyerekek tér- és időhasználata a felnőtt számára gyakran rendszertelennek tűnik [...]. A világ megtapasztalása a gyermekek számára magában foglalja a szelf határainak megerősítését és a szelf helyének kijelölését a társadalom világában" (Sibley, 2001/2004. 42).

III.4. Mentális térkép: kifejezésmód és vizsgálati módszer

„A kognitív térképezés[333] olyan absztrakció, amely magába foglalja azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük, tároljuk, felidézzük, valamint manipuláljuk a körülöttünk lévő térre vonatkozó információt. Ezek a képességek a kor (vagy a fejlődés) és a használat (vagy a tanulás) függvényében változnak. [...] A kognitív térkép egy termék – az egyén térbeli környezetének (*spatial environment*) rendezett módon történő megjelenítése (reprezentációja). [...] Ami a legfontosabb, hogy a kognitív térkép a világot egy adott időpillanatban megjelenítő keresztmetszet. A világ, ahogyan azt adott személy látni véli; nem feltétlenül kell helytállónak lennie. Sőt, a torzulás igen valószínű. Ez a te világképed – talán csak kismértékben hasonlít a világra, ahogy azt a világatlasz térképei vagy a színes fotók ábrázolják" (Downs & Stea, 1973c/2004. 598–599).

A mentális térképezés egy módszer arra, hogy megvizsgáljuk, hogy hogyan reprezentálják, élik meg stb. az emberek az elméjükben a világot. A környezetpszichológiai megközelítés lényege, hogy a világ „leképeződése" a fejben lehet kognitív természetű, de alapjában nem tud létrejönni és fenntartódni a külvilággal való tranzakció nélkül – így a megértése is így lehetséges.

---

[332] Ugyancsak kevés gyakorlati alkalmazási javaslat született ezeknek az adatoknak, eredményeknek az építészeti tervezésbe vagy környezetalakításba való átültetésére – Moore (1991) ezekre a területekre kínál néhány szempontot.

[333] A mentális/kognitív térképek és térképezés témáját részletesen tárgyaltam a II.13 fejezetben. Itt is említem, hogy – bár lehet szinonimaként is használni a két kifejezést – a kognitív térkép terminust a inkább fejbeni, mentális reprezentáció megjelölésére használom, a mentális térkép pedig ennek rajzos vagy egyéb formában megjelenített külső reprezentációja.

A kognitív térkép fontos szerepet játszik a túlélésben: „a kognitív térképezés kontextusában a hétköznapi élet teréről beszélünk, amely abban az értelemben hétköznapi, hogy azt a világot értjük alatta, amellyel rendszeres kapcsolatban állunk, és amely mindennapos tevékenységeink hátteréül szolgál. Idetartoznak az iskolák, az otthonok, a helyi bevásárlóközpont. [...] Ezek az általunk fontosnak tartott helyek, amelyeket használunk és amelyekről tudnunk kell, ezért mentálisan is le kell képeznünk őket" (Downs & Stea, 1973c/2004. 599). A helyek mentális és tényleges vizualizációjának képessége „a legrégibb ismert mnemonikus képesség" (*the oldest known mnemonic devise*, Bellazza, 1983. 830). A kognitív térképeknek – információtároló, szervező, viselkedésorientáló és mnemonikus – szerepük mellett képzeleti és metaforikus funkciójuk is van (Tuan, 1975). Ezért tudunk elképzelni olyan helyeket, ahol még nem jártunk, vagy nem is léteznek a valóságban. A kognitív térkép része és szociofizikai/szociokulturális kontextusa (Heft, 2013) annak, ahogyan magunkat definiáljuk a térben.[334]

„A környezetpszichológia egyik legérdekesebb felfedezése, hogy mindenkinek van a saját környezetéről egy személyes, egyedi mentális térképe. Ha emlékezetből lerajzoljuk annak a környéknek a térképét, ahol gyermekként a legtöbb időt töltöttük, tapasztalni fogjuk, hogy az általunk rajzolt térkép ránk jellemző módon különbözni fog bárki másnak ugyanerről a környezetről kialakított személyes térképétől. A mi térképünkben központi elemek mások térképén esetleg nem kapnak olyan hangsúlyt, sőt el is maradhatnak" (Holahan, 1982c/1998. 47). A torzítások a kognitív térképekben nem szándékosak (pl. Seibert & Anooshian, 1993), hanem természetesek,[335] mivel a személy életkora, neme, aktuális állapota, képzettsége, a hellyel való tapasztalatai, a helyek érzelemkiváltó jellege stb. mind befolyásolják a kognitív térképezési folyamatot.

Az általános lélektani kutatásokból régen tudjuk, hogy az érzelmi állapotok hatnak a memóriára, a reprezentációkra, és általában a kognitív működésekre (vö. Urbán & Dúll, 2008), és a kis- és nagyléptékű környezetek kognitív reprezentációira is (pl. Evans, 1980). Az érzelmek a szociofizikai kontextussal kölcsönhatásban nagyot változnak gyerekkortól felnőttkorig (Axia, Mainardi Peron, & Baroni, 1991). Az iskoláskor végén megjelennek az összetett érzelmek, amelyek már célokhoz is tudnak kapcsolódni (Mérő, 2013). Ezek az összetett érzelmek a környezetpreferenciákban[336] és a kedvenc helyek[337] választásában is megjelennek. Egy kutatásban (Anooshian & Siegel, 1985) négy életkori csoporttal (6–7 és 10–11 éves iskolások, 18–31 éves egyetemisták és 67–86 éves idősek) rajzoltattak le számukra ismerős helyeket, majd – anélkül, hogy erre a rajzolás előtt utaltak volna – arra kérték őket, hogy a mentális térképbe utólag rajzolják be a számukra kedves, nem szeretett és semleges[338] tárgyakat, térrészleteket. Az eredmények szerint a legtöbb vizsgálati személy magától nem rajzolt olyan környezeti elemeket, amelyeket nem szeretett. Ha kérésre berajzolták, általában kisebb méretűek lettek ezek, mint a többi mozzanat a rajzon. Az utólag berajzolt semleges tárgyakat a már a rajzon levőkkel azonos méretűre, a

[334] A kiterjesztett kognitív térkép elmélet (Heft, 2013) erről szól. Feltérképezhetők például azok a helyek, amelyek felé felelősséget éreznek az emberek. Ez a térkép aztán hasznosítható lehet pl. a pro-environmentális attitűdök formálása szempontjából (Kearney & Kaplan, 1997). Ez egyébként szintén összefügg a helyidentitás folytonosságával: mint fentebb (II.14.3 fejezet) utaltam rá, több kutatás (pl. Sebba, 1991) is kimutatta, hogy a felnőttkori környezettel kapcsolatos pozitív attitűdök összefüggenek a gyerekkori tájélményekkel.

[335] Egy nagyon korai hazai vizsgálatban, Bognár Cecil (*Térszemlélet,* 1932, idézi Séra, Bakon, & Stefanik, 1993) gimnazisták Budapestről készült rajzait elemezte, és végeredményként arra jutott, hogy a „lelki térkép" egyszerűsödik, torzul.

[336] Lásd II.8. fejezet.

[337] Lásd II.14.2 fejezet.

[338] Ez az eljárás egy kicsit hasonlít az általunk (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) kidolgozott, a jelen disszertációban bemutatott kistelepülésvizsgálatokban is alkalmazott placemetriához (lásd IV.9.5 fejezet).

pozitívakat azoknál nagyobbra rajzolták. Életkori eltéréseket nem találtak, minden csoportban ezt az eredményt kapták. Egészen nagyléptékű környezetek mentális térképére is hatnak az érzelmek, az attitűdök. Gould (1973) például igazolta, hogy az Egyesült Államok mentális térképe attól függően változik, hogy az állampolgárok mennyire tartják kívánatosnak az egyik vagy másik államba való költözést. Egy másik vizsgálatban (Pinhero, 1998) brazil földrajz szakos (!) végzős egyetemisták mentális világtérképei aszerint is alakultak, hogy a rajzolónak milyen volt az attitűdje a futballhoz (a fociban kevésbé jól teljesítő országok gyakran lemaradtak rajzokról).

A kognitív térképek jellegzetességeit és kifejeződéseit, a mentális térképek jellemzőit a fentebb említetteken kívül számos tényező befolyásolja: az életkor (Brown, Lahar, & Mosley, 1998), a kultúra (Heft, 2013), a téri képességek (Rothwell, 1974; Séra, Bakon, & Stefanik, 1993), a fentebb (III.3.2 fejezet) is említett nemi eltérések (Biel, 1982; Chawla, 1992), illetve a kognitív térkép külvilág felé kommunikálását szolgáló készségek: a verbális kommunikáció (Vanetti & Allen, 1988), a nagyléptékű tér kicsinyítésének képessége (Séra, Bakon, & Stefanik, 1993), készség a mentális reprezentáció két dimenzióban való kifejezésére (Séra, Bakon, & Stefanik, 1993), a rajzkészség (Rothwell, 1974). Ezeknek a készségeknek a nagy része az építészi munkában elengedhetetlenül fontos, ezért a képzésben nagy hangsúlyt fektetnek a fejlesztésükre.

Mint fentebb említettem, a kognitív térkép tranzakcionális értelmezése szerint az emberi környezeti viselkedés szociofizikai/szociokulturális eleme és kontextusa (Heft, 2013), és mint ilyen érzelmekkel, késztetésekkel, attitűdökkel átszőtt. Kifejezése, a mentális térkép így tekinthető egy „kognitív-affektív struktúra externalizációjaként" (Vass, 2011. 19), vagyis a képi expresszió egyik formájának. Érdekes lenne a mentális térképeket elemezni a képi kifejezés minden összetevője[339] szerint, erre azonban a jelen munkában nem vállalkozom. Mindössze két jellemzőt emelek ki: a mentális térképezés – bár általában feladatszerűen[340] történik – expresszív, és szándékos és nem szándékos kommunikációs viselkedés.

III.5. Építészeti (terv)rajzok mint kommunikáció

Maga a rajzolás, illetve az egyéb térábrázolási és tervezési módszerek[341] szerepe is speciális az építészetben. A rajzolás különösen fontos témánk és az alábbi vizsgálat szempontjából. „Az

[339] A képi kifejezés összetevői (Vass, 2011) szerint: (1) expresszív viselkedés, (2) a frankl-i értelemben vett projekció (vö. Frankl, V. E. 1946/1996: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben.* Budapest: Kötet Kiadó), (3) kommunikáció, (4) tudattalan projekció. Részletesen lásd Vass (2011. 19).

[340] A kifejező (expresszív) viselkedést általában nem szándékos, nem célorientált, nem adaptív vagy nem instrumentális, sokszor tudattalan, ösztönös, archaikus, primitív mozgásos viselkedésként határozzák meg a szerzők (lásd Vass, 2011).

[341] Az „épületek ábrázolásának módszerei […] a) alaprajzokon, b) homlokzatokon, metszeteken, fényképeken nyugszanak. […] Alaprajzok: […] a terv absztrakció, vagyis teljesen elvont az épület valóságbeli, vizuális megjelenésétől. Mégis, a tervrajz még mindig az egyetlen eszköz arra, hogy az építészeti mű teljes szerkezetét megítélhessük. Minden építész tudja, hogy a tervrajznak, bármily elégtelen önmagában, megkülönböztetett elsőbbsége van egy épület építészeti értékének meghatározásában. […] Homlokzatok: […] Itt az az alapvető feladat, miként ábrázoljunk egy tárgyat melynek két, legfeljebb három dimenziója van. […] az épülethez képest annak ábrázolás reménytelenül szegényes. [A modellek] nagyon hasznosak és széles körűen felhasználandók az építészet oktatásában. De nem lehetnek teljesen kielégítőek, mert nélkülözik minden térelképzelés egyik lényeges elemét: az emberi mértéket. […] a fényképezés mindent visszaad, ami az építészetben két- és háromdimenziós, tehát az egész épületet, kivéve térbeli tartalmát. [Ugyanakkor] az épületet egyetlen nézőpontból fogja meg, statikusan, olyan módon, ami kizárja a dinamikus, mondhatni muzikális egymásutánját a különböző, egymást váltó nézőpontoknak, melyeket a szemlélő mozgva észlel, mikor az épületben és körülötte sétál. […] az épület léptékét érzékeltetik, de hátrányuk, hogy nem tudják soha, még légi felvétel esetén sem az épület teljes organizmusát nyújtani. […] A mozgófénykép az építészeti tér ábrázolásában rendkívüli fontosságú, minthogy […] ha valaki egy épületben mozgófényképeket készítve

építészeti tudás a rajz által születik, és egyúttal a rajz az építészeti tudás terméke" (Robbins, 1994. 5). Az „építészeti rajz mindig több és más, mint egy tervezési folyamat valamely fázisának puszta dokumentuma: az a sokféle szerep, melyet a rajz mint az építészeti gondolkodás, a koncepcióalkotás és a tervezés mint szellemi folyamat elsődleges eszköze magára ölt, nemcsak komplex funkcióit mutatja meg, de azokat a sajátos vonásokat is, melyektől egyértelműen azonosíthatóvá, ›építészetivé‹ válik" (Haba, 2010. 30). A számítógépes, digitális eszközök használata nem csökkentette a rajzolás jelentőségét: a skiccek, a vázlatok és az előkészítő grafikák, a felszerkesztés, kiviteli tervek és dokumentáció, és a prezentáció képei ma is ugyanolyan fontosak az építész munkájában. „A munka során készített tengernyi skicc a lehetséges megoldások és irreális ötletek egész tárházát mutatja, megadva a sokféle forma közötti összehasonlítás lehetőségét, az adott feladat kereteinek felvázolásához szükséges tapasztalatokat. A skiccek sora egybefüggő folyamat – egyik rajz a másikból születik, egyik a másikra rétegződik, egyik a másikat lerombolja vagy éppen átalakítja, újraértelmezi; a rajz tehát az állandó változás, a transzformáció ›helye‹ is. […] A rajzoló megismerni akar a lázas információgyűjtés, formakeresés és a nyugodt kontempláció által. A belső képeknek és a koncepcióknak ez a vizualizációja az építészetben egészen sajátos, minden más, rajzot alkalmazó művészettől eltérően történik. Ez a mód arra is magyarázatot adhat, hogy miért van olyan különös jelentősége a látásnak, a láttatásnak az építészetben. […] az építész rajzolás közben interpretál, meghatároz és logikai összefüggésbe helyez valamit, ami körvonalazatlan, intuitív és impressziószerű (amely ugyanakkor részben a korábbi tapasztalatokon és tanult szakmai gondolkodási és formaképzési sémákon alapszik)" (Haba, 2010. 31).

Az építészek esetében az épületekről, terekről és a tervekről készült rajzok [342] nemcsak tervezőeszközök, hanem fontos kommunikációs csatornát [343] is jelentenek a kollégák, a politikusok, a kivitelezők és a laikusok felé. Hornyanszky & Rydberg-Mitchell (1992) elemzik a rajzi megnyilvánulásokat ebből a szempontból. A tapasztalat szerint az építészek rajzait leginkább az építészek értik: a laikusok (persze nagy egyéni különbségekkel) a rajzból általában kiolvassák a térszerveződést (pl. alaprajz), de az ennél bonyolultabb térkapcsolatokat már nem.[344] Nem értik meg a rajz alapján a léptéket és nem tudják pontosan, mit jelentenek az építészek által használt szimbólumok. Vagyis a laikusok rendkívül elnagyoltan értik az építészek rajzait. A szakemberek által a megértést segítő manőverek[345] (ha vannak) gyakran nagyon kreatívak és néha túlmutatnak

---

jár körül és azután levetíti a filmjét, akkor a nézőben saját útját eleveníti meg és nagy részét annak a térélménynek, mely ehhez kapcsolódott" (Zevi, 1948/1964. 21–28 – beszúrások DA).

[342] Természetesen a modellek, filmek, szimulációs, számítógépes animációk is fontos kommunikációs csatornák, de az értekezésben a mentális térképezés miatt a rajzokra összpontosítok. Az építészeti modellről, mint kommunikációs formáról lásd Hornyanszky & Rydberg-Mitchell (1992); egy szimulációs elemzést mutat be Lawrence (1995).

[343] „Az építészek munkájuk során skicceken, különböző részletezettségű vázlatokon vagy akár már kiszerkesztett terveken keresztül osztják meg gondolataikat kollégáikkal, diagramok segítségével mutatnak rá javaslataik logikájára, időbeli ütemezésére, s ezek révén instruálják a kivitelezői tevékenységet is. A kívülállók számára is értelmezhető rajzok és látványtervek a megrendelő és az érintett társadalmi csoportok tájékoztatására szolgálnak. [A rajzoknak] azonban nem egyszerűen egy építészeti gondolat közvetítése a feladatuk, hanem a beruházó szándékainak, a létesítmény környezetre gyakorolt hatásának érzékeltetése és a választott formában megnyilvánuló kulturális ›üzenet‹ megmagyarázása, továbbítása is" (Haba, 2010. 31 – beszúrás DA).

[344] „Az építészeti tervezés […] a kívülálló számára nehezen felfejthető, organikus folyamat, újrakezdésekkel, visszacsatolásokkal, titokzatos fordulatokkal teli világ" (Haba, 2010. 31).

[345] „A nehézség nem az épület, hanem az abban megtestesülő gondolat láttatása. Megfogalmazni azt, amit egy másik építész feltehetően olvasna a rajzokon, de egy laikus nem. Pedig pont ez az alapvető. A tervpályázatokhoz így általában asszociációs sorok is tartoznak. Olyan képeket és rajzokat értek ezalatt, amelyek segítenek érzékeltetni, hogy milyen világot képzelünk el. Láttatják mindazt, ami látens módon egy tervben benne van. Azt is megfigyeltük, bizonyos rajzok különös nehézséget jelentenek: legkevesebbet általában a helyszínrajz árul el a megbízónak. Volt egy

a hagyományos építészi eszköztáron. Az építész és a térhasználók közötti kommunikációban (pl. a részvételi tervezés során) időnként a laikusok is rajzolnak, bár többnyire – mint a mentális térképezés helyzetekben általában – nehéznek találják a feladatot. Tisztában vannak vele, hogy nem tudnak úgy rajzolni, mint az építészek. Ahogy említettem fentebb, sem az építészeti szimbólumokkal, sem a térábrázolási módokkal nincsenek tisztában, ezért jellemzően a valóságot akarják lerajzolni. Azt meglehetősen pontosan tudják (leszámítva a kognitív térkép torzításait), hogy mi hol van a realitásban (vagyis az alaphelyzet egészleges ábrázolása szokott sikerülni), de a részleteket (különösen azok relációval együtt) nagyon nehezen tudják ábrázolni az egészben. Jellemző torzítás, hogy túl kicsire, túl szűkre sikerülnek a kisebb terek, vagy egész egyszerűen kimaradnak. A rajzok sokszor befejezetlenek, túl egyszerűek, és nem kommunikálják, mi fontos, mi nem. Ugyanakkor számos egyéni és eredeti megoldás is van. A laikusok rajzai azonban ritkán adnak új ötleteket, ritkán inspirálják a tervezőket. A tervezők nem is gyakran veszik ezeket figyelembe, még azok sem, akik egyébként kedvelik a részvételi tervezést – ők egyébként néha túlbecsülik a használó tudatosságát.

Bármilyen formában és motivációból készülnek a mentális térképek, „rendkívül alapvető [...] módon az én-tudatunk (identitásunk) elválaszthatatlanul összefonódik a térbeli környezetre vonatkozó ismereteinkkel és tudásunkkal. Személyes tapasztalatainkat az idő és a tér dimenziójában helyezzük el. E két dimenzió elválaszthatatlan egymástól – nem létezik olyan életrajz, amely anélkül mesélné el, hogy ›mi‹ ›mikor‹ történt, hogy az események színhelyét, terét érzékeltetné. A kognitív térképek olyan ruhafogasok, amelyekre válogatott emlékeinket biggyeszthetjük. Az emlékezés eszközéül szolgálnak – a ›hol‹ felidézésekor automatikusan eszünkbe jut, hogy ›kivel‹ és ›mit‹. A tér effajta érzékelése elengedhetetlen életünk, emlékeink rendezéséhez” (Downs & Stea, 1973c/2004. 612).

III.6. Identitás és környezeti önéletrajz

A pszichoszociális fejlődési szakaszok eltérései ellenére az emberek egészséges fejlődés esetén egész életükben folytonosnak élik meg magukat (*sense of being the same person over time,* Cohen, 1998). Az „én magam én vagyok és ennyi” megélése triviális, azonban ennek az alapvető élménynek a fenntartásán a háttérben számos pszichológiai folyamat dolgozik. Az egyik ilyen mechanizmus az önéletrajzi emlékezet, amiről a II.14.3 fejezetben már esett szó. Az „önéletrajzi emlékezet autonoetikus tudatossággal jellemezhető – minthogy a személy tudatában van annak, hogy vele személyesen történtek meg a felidézett események, képes átélni saját múltját. Ez a jellemző az önéletrajzi emlékezetet megkülönbözteti más tudatosítható és beszámolható tapasztalati formáktól – így elsősorban a világról leképezett tudástól” (Kónya, 2004. 175). Az autonoetikus önéletrajzi emlékezetnek jelentős szerepe van a tájak, utak mentális vizualizációjában és szimulációjában, az útmegtalálásban, a navigációban és így tovább (lásd Spreng, Mar, & Kim, 2008).

---

olyan pályázatunk, amikor viszont ez igen fontossá vált. Kitaláltunk ezért egy megoldást. Majdnem mesekönyvillusztráció–szerűen mutattuk be a helyszínt: jelöltük mindazt, amit kell, de közérthető módon. Az azonosítandó elemeket kinyilaztuk a kép szélére és felcímkéztük: ez itt a fű, itt van egy pad, itt kell bemenni, ez a háztetőn a kémény, és itt van egy kis kút – szólt a mi mesénk. Nagy sikert arattunk. A terv szellemiségének átadásában persze sokat segít, ha van mód személyes találkozóra. A beszélgetések azonban nemcsak azért fontosak, mert egy építészeti terv még a rutinos megbízónak is túl elvont, hanem azért is, mert egy koncepció a személlyel együtt válik hitelessé” (Cságoly Ferenc szavai, in Somogyi, 2004. 115, 118). Köszönöm Somogyi Krisztinának, hogy megajándékozott a könyvvel.

Önéletrajzi emlékezet

Az önéletrajzi emlékezésnek a jelen gondolatmenet szempontjából három funkciója van (Bluck & Alea, 2008): az én folytonosságának fenntartása (Bluck, 2003), a társas kapcsolatok rendszerének szervezése, és irányító funkció (aktuális célok és jövőre irányuló szándékok, Conway, Singer, & Tagini, 2004). Az én folytonossága élmény egyszerre kognitív és affektív jellegű: magába foglalja a tudást és a tapasztalati élményt arról, hogy az idő előrehaladása, a kapcsolatok és a környezet változása ellenére a személy ugyanaz marad (vö. kiterjesztett én / *extended self,* Neisser, 1988/1992 – II.1 fejezet; McAdams, 1999). Az, hogy ez a folyamat nem tudatos, és jó részt kognitív erőfeszítések nélkül zajlik, nagyrészt az automatizmusoknak (Brewer, 1986), rutinoknak (vö. Dúll, 1994, 1998, 2012a) köszönhető. Az automatizmusok megfelelő lezajlásához pedig állandóságok (Bluck & Alea, 2008) szükségesek az idői lefutásban (aktuális fejlődési fázis, folyamatos idő – lásd pl. Gärling, 1992a), a társas és a fizikai környezetben. Ebből a nézőpontból (is) a tranzakcionális megközelítéshez (lásd II.14 fejezet) jutunk.

Az idői tényezők, például az életszakasz (akár a fentiekben részletezett eriksoni fejlődési fázisok) alapvetőek az önéletrajzi emlékezetben is, és ily módon az identitásban is. Kutatások szerint az idősebb embereknek – annak ellenére, hogy hosszabb időszakra és több eseményre kell visszaemlékezniük – hatékonyabb az önéletrajzi emlékezeti szerveződése: kevesebb, de integráltabb emlékük van, amelyek jól szerveződnek az identitásélménybe (Cohen, 1998). A másik oldalon, a fiatalok vizsgálatai azt mutatják, hogy a fiatal felnőttek számára nagyobb kihívást jelent az énfolytonosság létrehozása (McAdams, 1999), míg az idősebbek még egészen idős korban is (Troll & Skaff, 1997) jól definiált és stabil énérzéssel rendelkeznek (Brandstädter & Greve, 1994). A társas kapcsolatok hosszú távú elérhetősége kitüntetett az énidentitás szempontjából, hiszen az emberek mint társas kulcsingerek maguk is kiválthatnak emlékeket, amelyek a felidézést hívó emberek köré térképszerűen (Thorne & Klohnen, 1993) szerveződnek. A fontos ismerősökkel meg is lehet osztani az önéletrajzi emlékeket (Singer & Salovey, 1996), ami – mint az élmények összefoglalása és ismétlése – önmagában is fontos az én folytonosságában. Végül, az emberek segítenek az emlékek, élmények értelmezésében (Pasupathi, Lucas, & Coombs, 2002) is. Ez tulajdonképpen nem más, mint társas érzelemszabályozás (vö. Lipman, 2006).

Számunkra azonban most a fizikai környezet állandóságának a szerepe a legfontosabb az önéletrajzi emlékezet és az identitás működésében. Fentebb, a II.14.3 fejezetben tárgyaltam a fizikai környezet szerepét az identitás fenntartásában időskorban, illetve azt, hogy még a dementálódás lelassításában is fontos az ismerős, otthonos, énazonosságot támogató környezet. A (szocio)fizikai környezet az élet minden szakaszában, átlagos működés esetén is kiemelten fontos az önéletrajzi emlékezetben is, például azért, mert tele van lehetséges külső emlékeztetőkkel, kulcsingerekkel[346] a spontán és a szándékos emlékezet számára (Berntsen, 1996). Ha az ember hosszú időn keresztül ugyanabban a házban,[347] ugyanazon a környéken él, a szociofizikai

[346] Fentebb, a 82. és a 172. lábjegyzetben már idéztem Bollas gondolatait a „gondolatébresztő" tárgyakról és helyekről: az ember „ki fogja választani kedvenc útvonalait, és egészen sajátos módon, bizonyos helyeket sokkal gondolatébresztőbbnek talál majd, mint másokat. A legnyilvánvalóbban akkor fordul ez elő, amikor valaki ›az erdő egy bizonyos szegletében‹ nőtt fel: ilyenkor a gyermekkorból ismerős tárgyak tartalmazzák az én tapasztalatának egyes részeit, amelyek később, a megélt élmények emlékezeti tárolóiként vetülnek majd bele a tárgyakba" (Bollas, 1998/2004. 18).

[347] Az épületek „változékony mozdíthatatlanságok" (*mutable immobiles,* Guggenheim, 2009). Ez azt jelenti, hogy a házak, épületek méretük és rögzítettségük, stabil téri lokalizáltságuk miatt erősebben kapcsolódnak a környezethez, mint a többi tárgy. Sok esetben maguk nem változnak, míg a környezet (akár az egész környék) igen. A megértésük nem lehet teljes anélkül a környezeti kontextus nélkül, amelyben állnak; materiális értéküket is befolyásolja a

környezet a személy–környezet tranzakció mechanizmusain keresztül állandóan automatikusan emlékezteti arra, hogy ki is ő.

III.6.1.Belső tájak és környezeti önéletrajz

„Saját környezetét, életterét mindenki egészen kicsi gyermekkorában kezdi el feltérképezni, s az egyben saját létezésének térképe is" – írja Cságoly Ferenc (2004a. 101) építész, „*Az építészeti mű szellemi meghatározottsága*" című tanulmányában.

Cooper Marcus (1978, 1992) szerint a gyermekkori emlékekben[348] központi jelentőségűek a helyek, mégpedig főleg az érzelmileg jelentős környezetek, például a gyermekkori kuckók, búvóhelyek. Azok a helyek, amelyek a gyerekkorban segítették az eligazodást, szimbolikus jelentőséget is nyerhetnek: „Minden egyes velencei iskolás gyerek megtanul térképet rajzolni az otthontól az iskoláig vezető útról, hiszen ez egy olyan város, ahol könnyű eltévedni. Ezek a gyerektérképek is azt mutatják, hogy a feltűnő épületek fontos útjelzőként szolgálnak az ember alapszintű tájékozódási érzékében. Akadnak olyanok, akik számára a Szent Márk tér egész életükben a tárgyi világban történő tájékozódás funkcionális, az emberi túléléshez elengedhetetlen jele marad" (Bollas, 1998/2004. 11).

„Számos környezetpszichológiai kutatás igazolta, hogy a gyermekek környezete (*outer landscape*) beépül a gyermekkori emlékekbe: így jönnek létre a belső tájak (*inner landscapes*, Sebba, 1991), amelyek nem pusztán emlékek helyszínekről, ottani emberekről és történésekről, hanem olyan belső helyreprezentációk, amelyek az egész élet folyamán hatással vannak arra, hogy a személy hogyan észleli, értékeli és strukturálja a világot. A fontos színterek élethossziglan meghatározzák, hogyan definiálja magát a személy, és fordítva: az identitás befolyásolja, hogy milyen helyeket választ vagy utasít el az egyén élete során és azt is, hogyan alakítja ezeket a színtereket; például az otthon díszítése erős kölcsönkapcsolatban áll a személyiséggel és a családi folyamatokkal (Sadalla, Vershure, & Burroughs, 1987)" (Dúll, 2015c. 22). Cooper Marcus (1992) a felnőttek emlékezetében élő gyerekkori speciális helyek elemzésével szintén rámutat, hogy a gyermeki érzelmi–környezeti élmények, tapasztalatok nagymértékben befolyásolják, hogy a személy felnőtt korában hogyan alakítja ki fontos környezeteit, például lakhelyét.[349] Cooper Marcus (1978) a gyermekkori tértapasztalatokat az építészek munkásságában is meghatározónak találta: kimutatta, hogy a gyermekkori külső tájak belső tájként – anélkül, hogy tudatosulnának – inspirációval

---

lokációjuk. A stabilitással szoros kapcsolatban áll egyediségük: nem cserélhetők, nem helyettesíthetők, saját „életrajzuk", történetük van. Végül az épületek használatukban is speciálisak a többi tárgyhoz képest: „különböző emberek használják őket egyazon időben különböző célokra" (Guggenheim, 2009. 46), amit nem feltétlenül korlátoz a funkció: egy templom lehet az áhítat helye, a város szimbóluma, eligazodási pont, találkahely, turistalátványosság és így tovább. Lásd még V.1.1 fejezet.

[348] A 2 éves kor előtti életszakaszról nincsenek emlékeink, és az utána következő gyerekkori időszakokról is meglehetősen töredékes az emlékezés. A jelenség az ún. infantilis (gyermekkori) amnézia, aminek az egyik magyarázata, hogy egy emlék „nyílt felidézhetősége csak akkortól valószínű, amikortól az érzelmi emlék szóbeli értelmezést kap" (Kónya, 2004. 186). Az infantilis amnéziára Freud (1904/2006) is igyekezett magyarázatot adni, és számos egyéb értelmezés is született, „az irányadó elméletekből azonban kirajzolódik három alapvető jellemző [...]: az első ilyen tényező a *kognitív szelf* fogalma, vagyis az események személyes aspektusának megőrzéséhez a szelf fogalmának birtoklása szükségeltetik. A második fontos összetevő a *kauzalitás* megértése, ami nemcsak az események megőrzését és az élettörténet kialakulását segíti, hanem események elkülönült megőrzését is [... –] koherens, belső struktúrával rendelkező egységgé szervezi azokat. A harmadik [...] pedig az emléktípusok (tudásformák) integrációja: az önéletrajzi emlékezet kibontakozása azt is jelenti egyben, hogy az eseményleírásokhoz [...] hozzákapcsolódnak az egyedi jegyek az első személyű perspektíva révén" (Király, 2007. 245 – kiemelések az eredetiben).

[349] Clare Cooper Marcus (mint fentebb említettem, eleinte Cooper néven publikált) a környezeti önéletrajzi emlékek elemzése és Jung személyiségelmélete alapján alakította ki a saját elméletét arról, hogy az ember alkotta fontos környezetek, elsősorban a személyiség felépítését és működését tükrözik – a ház a szelf szimbóluma (Cooper, 1972; Cooper Marcus, 1995).

dc_1358_16

szolgálnak az építészhallgatók (és később a felnőtt építészek) által tervezett épületekhez[350] és környezetekhez. Később a gyerekkori környezeti emlékek szerepét számos kreatív alkotásban azonosították: „a környezeti emlékek az egyént képessé teszik arra a soha véget nem érő folyamatra, hogy elkülönítse és egyúttal összekapcsolja magát a környezetével. A környezeti emlékezésben jelen vannak a korai tapasztalatok, de néha töredezetten, és nem mindig explicit módon. Annak hátterében, hogy az emberek regényt írnak, zenét komponálnak vagy más művészi tevékenységet fejtenek ki, gyakran áll a [fontos gyerekkori] környezetekkel való kapcsolatokról szóló emlékek pszichológiai feldolgozása" (Nordström, 1995. 19 – beszúrás DA).

Cooper Marcus építészekkel folytatott vizsgálatainak (1978, 1979) egyik inspirációja Jung (1957/1987. 197–198) „Az én házam" álma[351] volt, amit maga Jung (1960/2000) később saját élete összegzéseként[352] aposztrofált, a másik pedig Gaston Bachelard topoanalízise (*The poetics of space*, 1964). Bachelard szerint fontos múltbeli környezeteinkből, például lakóhelyeinkből vagy gyermekkori (akár nem tervezett) helyszínekből, ahol jó élmények értek, megérthetjük magunkat. Jung és Bachelard nyomán alakította ki Cooper Marcus azokat a félig strukturált helyzetgyakorlatokat, amelyeket építészhallgatók oktatása közben alkalmazott: „ez a helyzet nemcsak móka volt, afféle ›ismerjük meg egymást–játék‹, hanem nagyon fontos triggere annak, hogy megértsük magunkat, mint tervezők" (Cooper Marcus, 1979. 2). A módszert környezeti önéletrajznak[353, 354] nevezte el.

Cooper Marcus kiindulása szerint a tervező építészek feladata az, hogy olyan emberek számára tervezzenek környezeteket, akik egyáltalán nem olyanok, mint ők: kórházi orvosok és páciensek, idős emberek vagy épp topmenedzserek. Az empátia kialakulása ebben a helyzetben egyszerre

---

[350] „Szerintem a hely szelleme és a kor szelleme a személyiségben egyesül. [...] Az építész a különböző hatásokat, minőségeket befogadja, átszűrve rendszerré formálja. Ebben a folyamatban meghatározóak az előéleti adottságok: az én esetemben a sokat emlegetett tanyai lét, a természettel való együttélés, a mértéktartó életmód. [...] Nézz fel, látod azt a mestergerendát? Ugyanezt a mestergerendát megtalálod lent a nappali szobában is. Ez számomra teljesen kézzelfoghatóan kötődik a gyerekkoromhoz. A Mészáros-tanya, nagyanyámék háza, ahol időm nagy részét töltöttem, az egyik legrégebbi tanya volt a környéken. Volt ennek a háznak egy tiszta szobája, ennek volt egy mestergerendája. Amikor én kisgyerek voltam, a mostohanagyapám, aki az I. Világháborúban az olasz fronton szolgált, mindig azt mutatta nekem, hogyan meneteltek ők a fronton. Többek között azt is mutatta, hogy milyen volt a hátraarc. Az öreg mindig a mestergerenda alatt gyalogolt, a hátraarcot az utcai ablaknál csinálta, így ott minden tavaszra mély gödör keletkezett az agyagos padlón. És akkor jött a nagyanyám és Húsvét előtt a lyukat kitapasztotta. A mestergerenda tehát egy ilyen elem, amely nemcsak itt, hanem majdnem minden házamban megtalálható" (Balázs Mihály szavai, in Somogyi, 2006. 172; 175). Köszönöm Somogyi Krisztinának, hogy megajándékozott a könyvvel.

[351] Lásd a II.6 fejezet, 87. lábjegyzet.

[352] Ebben az értelemben Jung álma az első pszichológiai önéletrajzi emlékezeti leírás (Jones, 2007).

[353] A környezeti önéletrajz módszert Cooper Marcus (1979) a képzés BSc és MSc szakaszában is hasznosnak tartja, mindkét fázisban a felsőbb évfolyamokon. A módszer lépései: (1) vezetett fantáziautazás a gyerekkorba: az építész-hallgatók csukott szemmel, relaxált állapotban visszaidézték fontos gyerekkori helyeiket. Cooper Marcus felhívja a figyelmet, hogy ez az imaginációs helyzet – mint a módosult tudatállapotok általában – nem veszélytelen: a nem tudatos emlékek, élmények feltörése intenzív érzelmi állapotokat, pánikot is előidézhet, ezért fontos, hogy szakképzett pszichológus segítségével végezzék a hallgatók a gyakorlatot. Részlet az instrukcióból: „Képzeld el, hogy egy mezőn sétálsz. [...] Egyedül vagy és boldog vagy [...]. Most látod, hogy a messze a távolból egy alak sétál feléd. [...] ahogy közelebb jön, már látod, hogy az egy gyerek… amikor elér téged, akkor már azt is látod, hogy te magad vagy az. A gyermeki éned. Leültök és ismerkedni kezdtek. [...] A hely ismerőssé válik… végül egy ismerős helyre érkezel a gyermekkorodból, amire nagyon jól emlékszel. [...] A gyermeki éned elkezdi megvizsgálni ezt a helyet… [...] Emlékszel valamilyen speciális eseményre, ami ott történt? Milyen érzelmeket váltanak ezek ki? Más emberekkel vagy itt, vagy egyedül?" – és így tovább. (2) Az éber állapotba való teljes visszatérés után a hallgatók lerajzolták (szabadon választott formában: rajz, térkép stb.), amit láttak. (3) A hely objektív és szubjektív, de éber állapotban történő leírása – ez a tényleges környezeti önéletrajz: hol volt valójában, milyen volt, mi történt ott, milyen emlékeket, érzéseket tud visszakeresni a személy – ez már a tényleges emlékezés fázisa. (4) Az élmények megosztása a többiekkel kisebb csoportokban.

[354] A gyermeki emlékezés ökológiájával, a környezeti önéletrajz szisztematikus tanulmányozásával elsőként Edith Cobb foglalkozott *The ecology of imagination in childhood* (1959 – lásd Chawla, 1986) című munkájában.

követelmény és (úgymond) természetes, ám Cooper Marcus arra volt kíváncsi, hogy befolyásolja-e a tervezői munkát az építész saját környezeti múltja. A környezeti önéletrajzokat, „sok száz ilyen esszét olvasva évek alatt világossá vált számomra, hogy a gyerekkori helyek erőteljes képeket hagynak bennünk, amelyekre rezonálunk felnőttkorunkban is, az emlékeken, álmokon, sőt még a felnőtt tervezők[355] kreatív munkáin keresztül is" (Cooper Marcus, 1992. 89).

A környezeti önéletrajzzal felidézett emlékek – bár a környezetpszichológiai kutatások leginkább az otthont[356] tekintik a gyerekkor meghatározó környezetének – túlnyomó részt külső, szabadtéri környezetekben játszódtak (vö. Sebba, 1991). Az emlékek leggyakrabban az 5–10 éves kor között időszakból származtak, ami az exploráció és a környezeti manipuláció klasszikus periódusa, és az első olyan időszak, amikor „jól esik kívül kerülni a szülői házban állandóan megnyilvánuló szülői megfigyelésen" (Cooper Marcus, 1979. 6). A hallgatók jellemzően össze tudták kapcsolni a fontos gyerekkori helyeket azokkal az értékekkel, amelyeket építészettel foglalkozókként a jelenben képviseltek vagy a jövőben megvalósítani kívántak. A hátizsákos, túrázós élmények gyakran bukkantak fel olyan hallgatóknál, akik később tájtervezők lettek, míg a várostervezők gyakran idéztek fel épített, városias helyszínekkel kapcsolatos emlékeket. A gyakorlatokat túlnyomó többségében pozitív hangulat jellemezte, a hallgatók hasznosnak[357] és élvezetesnek ítélték a módszert. Fontos és jellegzetes helyszínek voltak ezekben a gyerekkori emlékekben a nagyszülők házai, és természetközeli helyek (kertek, rancsok, farmok), ahol a vakációkat töltötték gyerekként az emlékeket felidézők. Tartalomelemzéssel [358] vizsgálva a környezeti önéletrajzokat (Cooper Marcus, 1978) az derült ki, hogy – függetlenül a konkrét helyszíntől, helytípustól, emléktartalomtól és szocioökonómiai státusztól vagy kultúrától[359] – két főtéma rajzolódik ki az emlékekből: a kinti (*outdoor*) területek fontossága és az elrejtőzésre alkalmas helyekre való szükséglet.

A külső helyszínek fontossága összecseng azokkal a fentebb is említett megállapítással, miszerint a szabadtéri környezetnek nagy jelentősége van a gyerekek és a fiatalok számára (Hart, 1979). Felnőttek legfontosabb gyerekkori emlékeit és gyerekek aktuális legfontosabb élményfelidézéseit hasonlította össze Sebba (1991). A retrospektív felidézésekben majdnem minden felnőtt egy

---

[355] Cooper Marcus (1992) felnőtt építésztervezőkkel is készített interjúkat: megkérte őket, hogy „beszéljenek" házukhoz, mintha a ház élne, és képzeljék el, hogy a ház válaszol nekik. Ezekben a fantáziákban mindig lekövethető volt a fontos gyerekkori helyekkel való kapcsolat (a helyválasztásban, a házformában, a belső dekorációban és így tovább) – a folytonosság megteremtődött a gyerekkori és a felnőtt én között.

[356] Davidson (2009) szerint a lakóházak az ottlakás (*inhabitation*) folyamatában a lakók „második testévé" (*second bodies*) válnak, és így „emlékeznek", három módon is: megőrzik az előző lakók nyomait, otthont adnak a saját felnövésnek, és mint lakóhelyek a tervezés és a lakásmód általánosabb lenyomatai is.

[357] Cooper Marcus (1979) szerint a környezeti önéletrajz gyakorlatból a következő pszichológiai hasznok származtak: fejlődik az a képesség, hogy a hallgatók elemző módon összekapcsolják jelenlegi preferenciáikat és értékeiket a fontos múltbeli tapasztalataikkal, logikai és élményfolytonossági kapcsolatot tapasztalnak szakmaválasztásuk és értékeik között, és az élmény gyakran segít nekik aktuális munkájukban is.

[358] A tartalomelemzésről lásd pl. Krippendorff (1980/1995); Ehmann (2002).

[359] Kevésbé specifikus elemzések számos kulturális eltérést mutatnak ki az első gyerekkori önéletrajzi emlékekben. Az amerikai gyerekek első tipikus emlékei koraiak, jól feldolgozottak, speciális idői és helyi kontextusuk van, és az elbeszélő a főszereplő; az ő saját individuális szempontjából meséli el a történetet, mint személyes tapasztalatot. Ezzel szemben, a kínai gyerekek tipikus első emlékei jóval későbbre datálhatók, rövidek, egy társas interakcióra vagy kollektív aktivitásra összpontosítanak, ami rendszeresen és/vagy sok alkalommal lezajlik. A történet elsősorban a fontos többiekről ad információt, és az énről csak a többiekkel való relációban van szó (Wang & Brockmeier, 2002; Conway, Wang, Hanyu, & Haque, 2005). Ausztrál és ázsiai felnőttek gyerekkori emlékeit összehasonlítva ugyanezt találták (Jobson & O'Kearney, 2008). Az önéletrajzi emlékezetet – éppen a kiemelt jellegzetességek, dimenziók (pl. viszonyulás az otthonhoz, Bonnes, Giuliani, Amoni, & Bernard, 1987; Giuliani & Barbey, 1993; életkori szakaszok családi narratívái, Fivush, 2008, és kulturálisan elvárt forgatókönyvei, Berntsten & Rubin, 2002) generációról generációra történő mnemonikus transzmisszió miatt – sokan a kulturális emlékezet fontos dimenziójának tekintik (Wang & Brockmeier, 2002).

szabadtéri, természeti helyet azonosított legfontosabb gyerekkori helyként. A gyerekek aktuális élményeikben is ezeket említették első helyen. Az emlékeket elemezve kiderült, hogy az aktuális és a retrospektív emlékek ezekről a gyerekkori fontos helyekről mélyek és közvetlenek voltak, nem felnőttek közvetítésével (pl. családi történetmeséléssel) alakultak ki, hanem intenzív testi, észlelési és tudatállapotbeli saját élmények kötődtek hozzájuk, ezért is lettek olyan tartósak.
A kültereket – különösen 5 és 11 éves kor között – a gyerekek gyakran felfedezési térként használják. Ez az élmény az építészet és a tájépítészek gyerekkori élményeiben is fellelhető. A külterek a gyerekek számára a veszélyekkel való találkozást és ilyen helyzetekben önmaguk kipróbálásának lehetőségét jelentik. „Felnőttkorban nosztalgiával tekintünk vissza ezekre a külső terekre, ahol először éreztük meg a függetlenség, az egyedül lévés, a magunkra hagyatkozás érzését, a saját magunkra való büszkeséget az otthonukon kívüli tereken. Ezeket a helyeket a szülők gyakran úgy tartják számon, mint tiltott territóriumok. Felnőttként úgy gondolunk ezekre helyekre, mint problematikusakra és kerülendőkre" (Cooper Marcus, 1978. 37). Egy tanulmányban (Ward Thompson, Aspinall, & Montarzino, 2008) az erdős tájakkal kapcsolatos gyerekkori élmények szerepét vizsgálták felnőttek hasonló vidékek felé irányuló attitűdjeiben. Azt találták, hogy a felnőttek, akik gyerekkorukban sokat tartózkodtak ilyen helyeken, fantáziájukban sok „felfedezős kalandot" éltek át. Ők felnőttkorukban is gyakran és szívesen jártak erdőbe, természeti helyekre, és fordítva, akik gyerekkorukban nem jártak ilyen tájakon, felnőttkorukban sem preferálták ezeket. A gyermekkori természeti szocializáció, a „gyerekkor–faktor" (Ward Thompson, Aspinall, & Montarzino, 2008) szerepét a szerzők gyakran kiemelik a megfelelő kognitív működés (Wells, 2000b), az egészséges életmód (Wells & Evans, 2003; Faber Taylor, Kuo, & Sullivan, 2002), illetve a pozitív pro–environmentális attitűdök (Sebba, 1991) kialakulása szempontjából.

A rejtekhely volt a másik leggyakrabban felidézett fontos gyerekkori hely. Ezek 6 éves kortól kamaszkorig, sőt néha tovább is fontosak voltak az emlékek szerint. Ezeken a helyeken a gyerekek, serdülők magukban vagy szűk körben, fontos barátaikkal lehettek, elbújva a szülők elől. Előfordultak ezek között ember alkotta helyek, zugok (pl. kis kamra a ház végében), természet által kialakított helyek (pl. egy vízparti üreg) – a gyerekek ezeket mindenképp átalakították saját céljaikra; és a gyerekek által speciálisan erre a célra épített helyek (pl. tákolmánykunyhó). Az elsődleges funkciói ezeknek a helyeknek a magánszféra szabályozása és az építőtevékenység gyakorlása. Knez (2006) fiatalabb és idősebb felnőttek (nem építészek) gyerekkori emlékeit elemezve szintén azt találta, hogy a legfontosabb emlékképek vidéki környezetekről szóltak, ahol volt valamiféle kunyhó. Az emlékek tematizálhatóak voltak a „szelf", a „többiek" és a „környezet" tematikák mentén, és az emlékezők gyakran számoltak be arról, hogy miközben akkoriban az aktuálisan felidézett események történtek velük, jellegzetesen aktívnak érezték magukat, ami kellemes élmény volt. Majdnem mindenki megemlítette, hogy akkor és ott azt érezték, kezdenek felnőni.

Mindkét helytípus, a kültéri és a rejtekhely, és ezeknek a szociofizikai kontextusoknak a használata kommunikálja a felnőttek és a kortársak felé, hogy elindult a leválás a szülőkről, a felnőttekről (Cooper Marcus, 1992), és „emlékezteti" is a gyereket arra, hogy ez most a megoldandó életfeladata, amelyben a kulcskérdések a kontroll, a hatékony és önálló manipuláció, és az (újra)alkotás.

III.7. Átmenet és folytonosság: az egyetemi évek

Cooper Marcus bemutatott vizsgálatai (1978, 1979, 1992) arra utalnak, hogy fejlődés során a gyerekkori és a felnőttkori én közötti folytonosság érvényesül: „a kontinuitás és az emlékek a *dolgokban* gyökereznek" (Cooper Marcus, 1992. 100 – kiemelés az eredetiben). Maga a szerző is utal a kapcsolatra Csikszentmihalyi & Halton (1981/2011) eredményeivel (vö. II.1 és II.14.3 fejezetek).

A bekerülést a felsőoktatási intézménybe egyértelműen pozitív életeseményként tartjuk számon, pedig valójában pszichológiailag nem könnyű helyzet (vö. Fisher & Hood, 1987; Fisher, Murray, & Frazer, 1985). Az egyetemi létbe való átmenet[360] és maga az egyetemista létforma is sok tekintetben fenyegető és kihívást jelent. A fiatal távol kerül az otthon támogató szociofizikai közegétől (sok esetben életében először) egy olyan közegbe, ahol rendkívül erős a verseny és számos területen kell önállóan megállni a lábán. Az eriksoni rendszerben ez a fiatal felnőttkor, amelyben az intimitás és az izoláció krízisével kell megküzdeni. Jól kifejeződik ez például az egyetemi kollégiumokban[361] élő diákoknál, ahol a lakó- és tanulóteret otthonszerűen kell megosztani számos idegennel. Ki kell alakítani a magánszféra (lásd 127. lábjegyzet) rugalmas szabályozását. Viszont a helyzet mentes a közvetlen szülői jelenléttől, és a saját értékek, preferenciák megjelenhetnek a környezetalakításban. A téma részletes tárgyalása meghaladja a jelen értekezés kereteit, mindössze az egyetemi lét kapcsán megmutatkozó folytonossági törekvéseket elemzem röviden a szociofizikai kontextus szempontjából.

Az egyetemisták, különösen tanulmányaik elején – mikor még nem fejlődött ki a helykötődés az egyetemhez, a kollégiumhoz vagy a városhoz (Xu, de Bakker, Strijker, & Wu, 2015) – gyakran éreznek gyökértelenségérzést, honvágyat (McAndrew, 1998; Scopelliti & Tiberio, 2010; vö. Horvát, Dúll, & László, 2011). Sokaknak ez nagyon drasztikus váltás, esetleg egy másik kultúrába kerülnek, más nyelvet kell használniuk, ritkán adódik lehetőségük hazautazásra stb. „Ezeknek a kríziseknek a során egyszerre zajlik a régi helyekhez fűződő érzelmi szálak halványodása és az új helyekhez való kötődés megformálódása. A helyidentitás korántsem stabil, rögzült rendszer – hanem épp ellenkezőleg: az egyén ›a változó világgal változó kölcsönhatásban levőként‹ (Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983. 59) tartja számon önmagát. A helyeket és a rájuk vonatkozó kognícióit–érzelmeit a helyhasználó képes szélesebb kategóriákba (kedvenc helyek, elkerülendő helyek stb.) csoportosítani, a változásokat (helyveszteség vagy éppen új hely választása) felfogni és beépíteni a rendszerbe. Ebben a kettős folyamatban épül ki – a régi helyidentitás–struktúrával szerves kapcsolatban – az új helyidentitás, amely lehetővé teszi az én és a szociofizikai környezet viszonya folytonosságának fenntartását, amire az egész élet során törekszünk. Ezt összefonódó pszichológiai folyamatok segítik: affektusok (szükségletek, késztetések, érzelmek, szándékok), odafordulás (tájékozódás, orientáció), kategorizáció (fogalomalkotás), rendszerezés, manipuláció és bevésés (emlékezet). Ezeken a mechanizmusokon keresztül az egyén tartós és stabil tudást, reprezentációt alakít ki a környezetéről, ami képessé teszi őt arra, hogy folyamatosan bejósolható és rendezett módon működjön a mindennapi világban"

[360] Az átmeneti életszakaszok (*transitions*, pl. Wapner & Craig-Bray, 1992) szociofizikai kontextusa fontos vizsgálati terület a környezetpszichológiában – lásd még pl. Cohen, Goodnight, Poag, Cohen, Nichol & Worley (1986); Altman (1992); Yamamoto & Ishii (1995).

[361] A kollégiumok a környezetpszichológia kialakulásától kezdve kiemelt kutatási területet jelentenek: a kutatók a kollégium szinte teljes szociofizikai spektrumát vizsgálják a társas térhasználattól (pl. Devlin, Donovan, Nicolov, Nold, & Zandan, 2008), az elégedettségen (pl. Kaya & Erkip, 2001) vagy az alkoholfogyasztáson (pl. Cross, Zimmerman, & O'Grady, 2009) át a zsúfoltságig (pl. Kaya & Weber, 2003) és így tovább.

(Dúll, 2015c. 26–27). Számos klasszikus (Hansen & Altman, 1976) és újabb kutatás igazolja, hogy – akárcsak a bevándorlók (pl. Ng, 1998; Horvát, Dúll, & László, 2006), vagy az új kulturális közösségek (pl. Mazumdar, Mazumdar, Docuyanan, & McLaughlin, 2000) esetében – ilyenkor az egyetemistáknak is segítenek a fontos tárgyaik, és a szociofizikai kontextus fokozatos és folyamatos átalakítása, perszonalizációja. A hellyel való azonosulás és a helyidentitás akkor alakul ki, ha a hely jellemzői megfelelnek a napi aktivitás követelményeinek (Marcouyeux & Fleury-Bahi, 2011). Egy kutatásban (Bih, 1992) New Yorkban tanuló elsőéves tajvani hallgatókat kérdeztek meg arról, hogyan alkalmazkodtak az új környezethez. Mélyinterjúkat vettek fel velük, amiket aztán a megalapozott elmélet[362] (*grounded theory*, Glaser & Strauss, 1967) alapján dolgoztak fel. Az elemzés eredményei szerint a fiatalok kiemelték a mindennapi fontos tárgyak szerepét az új helyzethez való alkalmazkodásban: az instrumentális célokra használt tárgyak mellett az identitás folytonosságának fenntartásához szükség volt a hazai vagy személyesen fontos értékeket, ideákat megtestesítő, az emlékeket hordozó, az élményeket elmélyítő, a társas kapcsolatokat segítő, az ént kiterjesztő és a teljesítményt kifejező tárgyakra is. Az interjúk szerint ezeknek a tárgyaknak (és a környezeteknek) autonóm, önálló módon történő használata segít megkülönböztetni az ént a többiektől és építi az énfolytonosságot. Chow és Healey (2008) szintén egyetemi hallgatóknál vizsgálták az egyetemi létbe, mint új, az otthontól távoli szociofizikai és kulturális környezetbe való átmenetet. Vizsgálati személyeik öt hónapja voltak már egyetemisták Angliában. Félig-strukturált mélyinterjúkat vettek fel velük arról, hogy hogyan küzdöttek meg a helyveszteséggel, hogyan alakították folyamatosan környezetüket, hogy jelentést adjanak az új szociofizikai térnek és ezáltal biztosítsák a megfelelő énpercepciót és önértékelést.

Ha sikeresen lezajlik a környezeti szocializáció az egyetemi évek alatt, akkor az identitás – új elemekkel gazdagodva – folytonos marad a felsőoktatási intézmény elvégzése után is. Vizsgálatok bizonyítják, hogy az egyetem szociofizikai kontextusa részévé válik a helyidentitásnak. A II.12 fejezetben már utaltam egy, a Harvard Egyetemen folytatott vizsgálatra (Harms, Roberts, & Winter, 2006), amely szerint az egyetem elvégzése közben folyamatosan megvalósuló személy–környezet összeill(eszt)ési folyamat során a hallgatók identitásába beépülnek nemcsak az egyetemen szerzett tudás és tapasztalatok, hanem a szociofizikai tényezők (pl. az egyetemi logóval díszített ruha és az épület) mentális reprezentációja is. Így végzéskor megannyi „*Harvard–man*" távozik az egyetem falai közül.

Az egyetemi létforma tehát pszichológiai értelemben számos új, pozitív és negatív megküzdési kihívást jelent a hallgatók számára. Az egyetem megkezdése „új realitást" jelent mind a fizikai, mind a társas és érzelmi környezet tekintetében. Számos környezetpszichológiai adat szerint összességében átfogó szociofizikai tanulási–szocializációs tapasztalatról beszélhetünk, amely sikeres esetben segíti az egyetemistát abban, hogy elérhető kognitív funkcióit és énműködéseit hatékonyan mozgósítsa, és így a számára fontos életfeladatokat egyedüli, személyre jellemző és jelentésteli módon valósítsa meg, valamint készen álljon a következő (itt már nem tárgyalt) fontos váltásra az egyetemista létből a munkahely világába (vö. pl. Yamamoto, Sawada, Minami, Ishii, & Inoue, 1992). Lényeges együttjárás van tehát az egyetemi körülmények és a hivatásszemélyiség formálódása között.

[362] „A megalapozott elmélet empirikus adatokon nyugvó, azokból szisztematikus módszertani lépésekkel generált mezőelméletek létrehozására kidolgozott [kvalitatív kutatási] eljárás" (Kucsera, 2008. 92 – beszúrás DA). Lásd még Charmaz (1995/2013); Gelencsér (2003).

III.8. Szakmai (környezeti) szocializáció: a képzés szerepe az építészhallgatók környezetszemléletében

Kivételesnek számít, hogy egy majdani építész a formális képzés megkezdése előtt nevezetes épületek iránt érdeklődjön és építészeti minőségük okán ezek legyenek meghatározó élményei gyerekkorában. Fentebb, Cooper Marcus (1978, 1979, 1992) vizsgálatainak bemutatásából kiderült, és a hétköznapi tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy a később építésszé váló gyerekek számára sem a nevezetes épületek, híres terek a környezeti önéletrajz fontos helyei, hanem mindenki a nagyszülők kertje, a játszótér, a kiserdő és a gyerekkori búvóhelyek emlékét őrzi gyerekkorából. Az egyetemi képzés[363] megkezdése táján (elhatározás, felvételire készülés) és főleg a tanulmányok során fordul az építészhallgatók érdeklődése a mindennapi élményektől és helyektől az építészet szakmai látásmódja felé. Az alábbiakban nem kívánom az építészképzést részletesen elemezni, mindössze azokat a folyamatokat tekintem át, amelyek azt eredményezik, hogy az építészek[364] másképp látják a világot.

Az oktatás nyilván elsősorban a tervezett környezetről és magáról a tervezésről szól. Számos szakmai információ- és tapasztalatszerzés zajlik a felnőtt, tapasztalt kollégákkal való formális (pl. egyetemi előadások) és informális interakciók keretében, nagyon gyakori a valós környezeti helyzetek élményszerű vizsgálata, és természetesen a rögzített verbális és vizuális kommunikációs formák használata (szakkönyvek, fotók stb.). Mindehhez társul az építészeti ábrázolás, vizualizáció eszköztárának elsajátítása (Peponis, Lycourioti, & Mari, 2002; Rogers, 2010). A naiv épületséma[365] így számos formális interpretációval és személyes szakmai tapasztalatokkal gazdagodik, és alakul fokozatosan építészi/építészeti sémává, és fordítva: egyre inkább a szakmai reprezentáció, a professzionális tudás, az építészeti etalonok[366] (Kunszt & Kapy, 2004) határozzák meg és formálják az épületek, helyek észlelését, megismerését, és értékelésüket a mindennapi életben is. Szakmai értelemben bomlik ki az épületek egyéni és kollektív memóriafolyamatok szempontjából speciális jelentése és szerepe. A 70–80-as években, a „memóriaipar" (Till, 2008) kibontakozásakor számos vizsgálat zajlott az örökségkutatás, a memorializáció és a kevésbé pozitív csengésű múzeumifikáció (Connerton, 2006) területén arról, hogyan őrzik meg az emberek az egyéni és kollektív emlékeiket[367] az emlékezetükben és a környezetükben. Ennek nyomán izgalmas kezdeményezések indultak meg a terek, épületek megismeréséből származó kreatív

---

[363] Az építészképzés és a társadalomtudományi területek (szociológia, antropológia, pszichológia) kapcsolatáról a II.4 fejezetben írtam.

[364] „Az építész társadalmi szerepe történelmi koronként változik. Egyiptomban az építési titkok őrzője, vezír és főpap. Az ókori görög világban a szépség ideáit közvetítő öntudatos művész, míg a Római Birodalomban az előre rögzített szabályokat követő ismeretlen architectus. A romantika korában az általában névtelen szerzetes építész–kőfaragó tervez és kivitelez, majd a gótika idején válik külön a kigondoló és megvalósító személye. A reneszánsztól kezdve már a tervező nevével jegyzik az egyes épületeket és a polihisztor építész általában magas társadalmi megbecsülést élvez. Létrejön az építész szakma, kialakulnak intézményei és elsőként a világon 1803-ban Párizsban, a mérnökképzéstől elkülönülő egyetemi szintű építészoktatás indul. […] Kisebb feladatnál elképzelhető, hogy a szükséges művészi érzék és műszaki tudás megvan az alkotóban, nagyobb és összetettebb terv azonban már csak számos építészből és mérnökből álló csapat közös gondolkodásának eredménye lehet, ahol a részeket a koncepciót meghatározó vezető tervező hangolja össze. Ez az úgynevezett ›generalista‹ tervező azonban csak egy a számos ›specialista‹ szerep közül, amiket a változó világ az építész–szakmától elvár: szerkezettervező, bonyolító, kivitelező, energetikus, grafikus, településtervező, igazgatási szakember stb." (Benkő, 2013. 32).

[365] Lásd pl. Bonaiuto, Giannini, & Bonaiuto (1990, 1993) vizsgálatát a II.12 fejezetben.

[366] Az építészeti etalonok ismert, nevezetes, mértékadó épületek, alkotások, teljesítmények, amelyekhez az építész szakmabeliek és laikusok egyaránt mérik a hasonló rendeltetésű épületeket, műveket (Kunszt & Kapy, 2004) – lásd II.12 fejezet.

[367] A kollektív emlékezet és a helyidentitás kapcsolatáról a II.13.1 fejezetben írtam (a kollektív emlékezethez lásd még 192. lábjegyzet).

potenciál kihasználására: művészek, aktivisták „használták" a környezetet arra, hogy az emberek emlékezetét és felejtési mechanizmusait befolyásolják. Tudomásom szerint sem ezek a kutatások, projektek, sem a környezetpszichológiai vizsgálatok nem kutatják az építészi szakmai sémák, emlékek működését a környezeti önéletrajzban és szerepét az énfolytonosság, valamint a hely- és az énidentitásban. Itthon az építészek pályaívét a siker társadalmi aspektusából vizsgálja egy nagyobb ívű szociálpszichológiai munka (Váriné Szilágyi, 2006).

Az építészi tudás, különösen a tervezés oktatása speciális helyzetű más szakterületekhez, például a mérnöki tudományokhoz vagy orvostudományhoz képest. Utóbbiaknak szoros kapcsolatuk van tudományos,[368] egzakt, „deperszonalizált", általánosítható ismeretekkel, sok tekintetben ezekre épülnek, míg az építészeti vizsgálatok és tervezés gyakran alapul – a szakmai tudás mellett – kreativitáson, fogékonyságon, intuíción (Atamewan & Ebong, 2014). Altman (1973) összehasonlította az építészek és a pszichológusok gondolkodását és motivációit az egyetem elvégzése után, és azt találta, hogy az építésztervezőkre a kritériumorientáltság, a szintézisre törekvés és a tevékeny létrehozás vágya volt jellemző, a pszichológusokat pedig a problémaorientáció, analitikus működés és a tudás/megértés igénye jellemezte. Az építész egyetemi képzés sokáig elsősorban az analitikus üzemmódot serkenti (Downing, 1992), majd a szintézis jegyében kibontásra kerül forma, a stílus (ezekhez lásd II.12 fejezet) és rend. A képzés alatt a mesterektől[369] tanult értékelések[370] lesznek fontosak, és kevéssé a saját vélemény.[371] A szakmai ismereteken túl a hallgatóknak elsősorban a helyek megértésének szemléletét[372] adják át tanárok. Ez az építészképzésben a hely pedagógiája

---

[368] A tervezési területekkel kapcsolatban is felvetik néhányan, hogy több kapcsolatra volna szükségük a tudományossággal: a „dizájn területek azzal a kihívással néznek szembe, hogy a tapasztalás–alapú tudást objektív, racionális, kutatás–alapú tudással helyettesítsék. Ez a tervezés ›szcientizációja‹: a praktikus aktivitások és tudásmegszerzés hagyományos területeinek átalakítása a pozitivista tudományok empirikus–analitikus módszereinek alkalmazásával" (Sancar & Eyikan, 1998. 380). Ryd (1985. 137) kiemeli a tudományos építészeti kutatásban a szociológia (és a pszichológia) szerepét: „Az építészet [...] ösztönzi az emberi kapcsolatokat. Ez a tény önmagában aláhúzza, hogy szükség van az építészeti kutatásra". Torsson (1985) szerint az építészet és a tudomány között az irodalom és a pszichológia teremt hidat. Az építészet és a tudomány kapcsolata sokféleképpen értelmezhető egy kontinuum két végpontja között, ahol az egyik szélső érték az építészet mint tudomány és művészet ötvözete, a másik pedig az építészet autonóm művészetként (Wesselényi-Garay, 2005).

[369] Műtermi tervező–oktatókat (építészeket és tájtervezőket) kérdeztek meg arról, hogy szerintük mi a tervező szerepe, honnan szerzik inspirációikat, mit tekintenek tervezői tudásnak, és szerintük mik az alapvető szakmai készségek (Sancar & Eyikan, 1998). A válaszok klaszteranalízise szerint tervezőknek kétféle önképe volt: vagy mesternek vagy közvetítőnek tartották magukat. Ötféle szakmai identitás rajzolódott ki: akik mestertervezőként határozták meg magukat, azok a szakmai azonosulást és ennek felelősségét tartották legfontosabbnak. A kommunikatív tervezők a kollégákkal, a szakmákkal folytatott intenzív eszmecserét, az erős szakmai kriticizmust emelték ki. A politikus tervezők a szakmában a politikai állásfoglalás lehetőségeit látták és ezt tartották elsődleges feladatnak. A kutató tervezők a szisztematikus tudományos megismerést és a megismert elvek alkalmazását emelték ki. Az ötödik az a tervezőtípus volt, aki az összes fent említett tevékenységet azonos mértékben fontosnak látta.

[370] Ugyanez más interpretációban neves építészek tollából: „Építészeti iskolákban mindig is megpróbáltak valamiféle szellemiséget ráerőltetni a hallgatókra" (Kunszt & Kapy, 2004. 74).

[371] „Az építészet elsajátítása nem olyan egyértelmű fejlődési szakaszokat jár be, mit mondjuk a zongoratanulásé. Ott evidencia, hogy elsőként a technikai készséget kell begyakorolni, nem lehet átugrani néhány fejlődésfokot. Interpretációval csak az alapok módszeres elsajátítása után lehet próbálkozni. Az építészetben viszont már előbb nagy a csábítás. Ahogy egy diák azt érzi, valamit sejt, valamit lát az egészből – ez általában harmadévben szokott bekövetkezni –, akkor rögtön hatalmas tervekkel szeretné ámulatba ejteni az egész mindenséget. Persze ez a személyiség oldaláról nézve érthető. Tudom én, hogy az a furcsa, akit nem kísértenek fiatalon világmegváltó gondolatok. Ugyanakkor az egymásra épülő tudás mégis fontos. Az egyetemen ehhez ragaszkodnunk kell! Mert ha valaki átlép egy lépcsőt, nem fogja azt soha többé bepótolni. Nem tudja, mert nem tud visszalépni. Az egyszerűség tehát azért kell, hogy a fiatal építész fokról fokra építkezzen" (Cságoly Ferenc szavai, in Somogyi, 2004. 97–98).

[372] „ A hely minőségének megértése az egyik legfontosabb és legnehezebb építészeti feladat, amit meg kell tanulni. [...] Az egyetem meg a bizonytalanság időszaka, ilyenkor az ítélőképességet kell erősíteni. Ehhez egy biztos viszonyítási alap kell, ezért mi helyszínként mindig jól olvasható és inspiráló közeget keresünk" (Balázs Mihály szavai, in Somogyi, 2006. 90).

(*pedagogy of place,* Arefi & Triantafillou, 2005). Egy tanulmányban (Downing, 1992) önbeszámolós kérdőívvel megkérdeztek már dolgozó építészeket, az egyetemi képzésbe éppen belépett hallgatókat és mesterképzésen tanuló diákokat, milyen helyek segítik őket abban, hogy megértsék és értelmezzék az épített teret, milyen környezetekből szerzik élményeiket és a tapasztalataikat az építészi tevékenységhez, vagyis hogyan építik a képzetbankjukat[373] (*image bank*, Downing, 1992). Mindhárom csoport azonos forrásokat említett: a gyerek- és fiatalkori emlékezetes helyeket, a képzés alatti helyszíneket (ezeket jellemzően inkább informális módon ismerték meg), és a gyakorló építészként meglátogatott szakmai helyeket (ezek megismerését a beszámolók szerint már a professzionális, formális szemlélet uralta). A kutatás eredményei szerint a mesterképzésen tanulók képzetbankjai terjedelmesebbek voltak a kezdőkénél a képzésben megismert helyek tekintetében, de ez a reprezentációstruktúra még rigid volt és nem integrált, például az informális és a formális helyképek elkülönültek egymástól. Az integrációban nagyon sokat segít a gyakorlati képzés „élesben", amikor egy gyakorlóhelyen a hallgató már fiatal korában betekintést nyer a valós tervezési munkába (vö. Freestone, Thompson, & Williams, 2006). A gyakorló építészek kiterjedt, integrált és nagyon képlékeny képzetbankkal rendelkeztek, amelynek nem voltak kötött határai: abból az élmény- és tapasztalatmezőből merítettek, amiből épp akartak. A képzelet kontrollálásának képessége fontos egy építésznél, hiszen a tervezés ebben az értelmezésben nem más, mint a múlt helyeiről szóló elaborált mentális reprezentációk (azaz az emlékek, a tudás) átfordítása egy jövőbeli, anticipált helyképbe,[374] amit ráadásul – mint fentebb, a mentális térképezés kapcsán említettem – vizualizációs eszközökkel külső reprezentációvá kell tudni alakítani, hogy a megrendelővel kommunikálni[375] lehessen. A tervezői képzetbank tehát híd a múlt és a jövő környezetképei között (Downing, 1992). A tudatosan választott előképek (épületek, tárgyak – dolgok – és ezek reprezentációi) hatását is érdemes lenne megérteni a tervezésben (vö. Beauregard, 2012).

A hétköznapi tapasztalat és a kutatások is igazolják tehát, hogy a tervezési szakemberek – és ezen belül különösen az építészek – más mentális konstruktumrendszerrel értik meg és értékelik a környezetet, mint a laikusok.[376] Eltérő mind a környezet konceptualizációjára (objektív leírás) használt fogalomrendszerük (Groat, 1982), mind a tér- és épületértékelési konstruktumkészletük (Brown & Gifford, 2001), mind a szociális reprezentációik (Hubbard, 1996). A vizsgálatok (pl. Wilson & Canter, 1990) kimutatták, hogy ezek a mentális struktúrák az egyetemi képzés minden évével egyre „építészibb" irányba alakulnak, vagyis az építészeknek „megtanítják, mit kell szeretni" (*architects are 'taught what to like'*, Wilson, 1996. 40; vö. Purcell & Nasar, 1992). Érdemes tehát megvizsgálni a képzés szerepét az építészeti tudás fejlődésében. Wilson (1996) kutatásában három hipotézist vizsgált: 1. a képzés hatására az építészhallgatók épületértékelései szisztematikusan módosulnak a laikusokhoz képest, 2. a módosulásra hat az az építésziskola, amiben a diák tanul, és 3. az építészi értékelések rendszere feltérképezhető. A tanulmányban 150

[373] A képzetbank (Downing, 1992) az építésztervező mentális reprezentációit jelenti, amelyek élete helyélményeiből alakultak ki.

[374] A folyamatot maga Downing (1992) is rokonítja a gyerekek mintha-játékával (Szokolszky, 2004b). A kutatások (pl. Deloache & Brown, 2010) már 18 hónapos gyerekeknél kimutatják a tervezési tevékenységet a konstrukciós játékokban.

[375] Erről már ejtettem szót a participáció kapcsán a II.16 fejezetben.

[376] A II.12 fejezetben utaltam rá, hogy például a posztmodern építészet elfogadott mind a laikusok, mind az építészek körében, a modernizmus viszont kettéosztja a két csoportot. Jencks kettős kódolás (*dual coding*, 1984) magyarázata szerint ez azért van, mert a modern építészet kifejezésmódja szinte teljesen csak az építészetben képzettek számára olvasható, míg a posztmodern építészet nyelvezete érthető, és így mindenki számára elfogadható (vö. Groat & Canter, 1979).

brit építészhallgató vett részt, két építészeti iskola diákjai, akik a képzés összes évfolyamát reprezentálták. A diákok eltérő építészeti stílusokba (modern, posztmodern, új–vernakuláris és high–tech) tartozó épületeket értékeltek skálákon, majd szóban részletesen megindokolták véleményüket. Az elemzés[377] eredményei szerint az elsőéves építészhallgatóknak már eltért a véleményük[378] a laikusokétól (vagyis a szakmai értékekre való szocializáció nagyon hamar elkezdődik). Minél előrébb tartottak tanulmányaikban, annál inkább „nyílt az olló". Az eltérés a mindennapi emberek és az építészhallgatók között harmadéves korban volt a legmarkánsabb. Eddig a szakaszig a két építészcsoport mindig hasonlóbbnak mutatkozott egymáshoz, mint a laikusokhoz. Ez igazolja Wilson (1996) első hipotézisét, miszerint az építészképzés erős általános szakmai szocializációs hatást fejt ki a hallgatók értékelési szempontrendszerére: „az első három évben a hallgatók megdöbbentően hasonló nézeteket vallanak az építészetről" (Wilson, 1996. 36). Harmadéves koruktól[379] kezdve azonban a diákok szocializációját inkább az az építészeti iskola határozta meg, amelyben tanultak (vagyis a második hipotézis is igazolódott). Ha az értékelések mögötti szempontokat vizsgáljuk, a hallgatók számos értékelési dimenziót jelöltek meg, amelyek mentén szerintük értékelnek: építési anyagok, funkcionális megfelelés, a tervezés mögötti elméleti gondolatok, az épület formája/léptéke és így tovább. Az értékeléseket strukturális elemzéssel vizsgálva azonban kiderült, hogy valójában egyetlen (bár széles) fogalom mentén történtek az értékelések: az ítéleteket (legalábbis ebben a vizsgálatban) látens módon szinte kizárólag a stílus[380] határozta meg. A stílusok értékelése eltért az egyes építészeti iskolákban, és ez megmutatkozott az oda járó hallgatók értékítéleteiben, viszont az építészhallgatók a stílusok tekintetében a laikusokhoz képest [381] hasonlóbban formáltak véleményt. Más vizsgálatok szerint az értékelésekben nem a stílus volt a legfontosabb meghatározó: egyéb összetett tulajdonságok (pl. koherencia, újdonság, komplexitás, rendezettség) szintén markánsan befolyásolhatják a szakértői értékelést (pl. Devlin & Nasar, 1989).

III.8.1. Építészek és laikusok térszemlélete, viszonyulásuk az épített környezethez

A környezeti kompetencia (Pedersen, 1999 – lásd II. 13 fejezet és 303. lábjegyzet) tárgyalása kapcsán a III.2 fejezetben kifejtettem, hogy környezetpszichológiai értelemben mindenki kompetens a környezetben, vagyis a hétköznapi embereknek is van naiv „szakértelmük" a tárgyakkal, épületekkel, helyekkel kapcsolatban. Mindenkinek vannak fontos térélményei (láttuk, hogy szakemberek és laikusok gyerekkori fontos környezetei ugyanolyanok), mindenki fejében felépül a saját környezeti reprezentációja, képzetbankja. Amíg az építészhallgatók naiv sémái az egyetemi képzés során hatékony szakmai reprezentációkká formálódnak, addig a laikusok gyakorlatilag nem foglalkoznak az építészeti tervezés kérdéskörével, az épület- és helykialakítás szakmai vonatkozásaival. Viszont ők használják a szakemberek által számukra kialakított teret.

---

[377] Az adatelemzést az ún. Legkisebb Tér Elemzéssel (*Smallest Space Analysis*, SSA-I – lásd Wilson, 1996) végezték. Az SSA egy nem-metrikus eljárás, amely során az értékeléseket egymáshoz képest egy térben ábrázolják: minél közelebb van két pont egymáshoz, annál hasonlóbbak a vélemények, az asszociációk.

[378] Egy vizsgálat szerint más mérnökhallgatókhoz képest sokkal kritikusabbak például épülethomlokzatok megítélésekor (Akalin, Yildirim, Wilson, & Kilicoglu, 2009).

[379] Nagyon érdekes, és több tanulmány (Wilson & Canter, 1990; Wilson, 1996) is igazolja, hogy az építészszakmai szocializációs hatás nem lineáris: az elsőéves és a végzős építészhallgatók hasonlóbbak egymáshoz, mint a képzés közepén járók. Wilson (1996) vizsgálatában például az új-nemzeti építészetet – szemben a harmadévesekkel – mindkét évfolyam hallgatói (a laikusokkal együtt) magasra értékelték. Tehát van, amit újra felfedeznek a végzősök...

[380] Lásd II.12 fejezet.

[381] Ebben Wilsonhoz (1996) hasonlóan már Jencks (1984) is talált egy kivételt: az új-nemzeti építészetet a laikusok és az építészhallgatók egyaránt kedvelték, legalábbis a képzés első és utolsó évében.

Az építészek térhasználóként viselkedéses szinten gyakran ugyanúgy reagálnak, mint a laikusok: például egy kutatásban (Salama, & Courtney, 2013) kimutatták, hogy az irodai munka során ugyanazok a tényezők (zaj, világítás, magánszféra szabályozhatatlansága) és ugyanúgy okoznak számukra stresszt és elégedetlenséget, annak ellenére, hogy téri készségeik jobbak a mindennapi embereknél és képesek a maguk számára is színvonalas munkahelyi környezetet előállítani. Az építészek egyik jellemző szakmai orientációja a humanizmus (Wilson, 1996), vagyis elköteleződést, felelősséget éreznek az emberek iránt,[382] és „bár nyilván nem minden építésznek célja, hogy az utca emberének (*the typical person in the street*, Brown & Guifford, 2001. 94) tervezzen, de ha igen, akkor lényeges ismernie a laikusok dizájnnal kapcsolatos értékeit és preferenciáit". Ugyanakkor tudományos eredmények és a mindennapi élet tapasztalatai egyaránt mutatják, hogy az építészek „másképp látják a világot" és így nem könnyű elővételezniük, bejósolniuk[383] (Appleyard, 1969; Brown & Gifford, 2001), hogy mi fog tetszeni[384] a mindennapi embereknek. Érdekes áttekinteni, hogy a laikusok és az építészek mennyi mindenben eltérnek[385] egymástól a térszemléletet és –értékelést tekintve.

Az építészek és a nemépítészek közötti látásmódbeli eltérések problematikája – pszichiátriai osztályok szocioépítészetének (*socio–architecture*) elemzésekor – már a környezetpszichológiai gondolkodás egyik elindítóját, Humphrey Osmond-ot is foglalkoztatta (Osmond, 1957/1970). Az első kontrollált vizsgálatot a témában Hershberger (1969/1992) végezte, amelyben laikusok, építészhallgatók és építészek értékelték szemantikus differenciállal épületek konnotatív jelentését (vö. II.12 és IV.9.5 fejezetek). A skálák elemzésekor 5 faktort azonosított: erő (*potency*), tágasság (*spaciousness*), szerveződés (*organization*), újdonság–izgalmasság (*novelty–excitement*), kellemesség (*pleasantness*). Eredménye szerint – mindegyik dimenzióban – a legnagyobb eltérés a laikusok és az építészettel foglalkozók között volt, amit egyértelműen a szakmai képzésre vezetett vissza. Számos későbbi tanulmány igazolta a különbséget környezetpercepcióban és -kognícióban, esztétikai értékelésekben és preferenciákban (Hershberger & Cass, 1974/1992; Groat, 1982; Devlin & Nasar, 1989; Nasar, 1989; Devlin, 1990; Wilson & Canter, 1990; Wilson, 1996).

Több kutatás is számos tekintetben eltérőnek találta az építészek és a laikusok mentális téri reprezentációit (pl. Chase & Chi, 1981). Séra, Bakon és Stefanik (1993) vizsgálatukban szintén a szakértők és a nem szakértők környezetkogníciójára, pontosabban „a téri reprezentáció kognitív készségekkel való kapcsolatára" (ibid. 43) voltak kíváncsiak. Elsőéves építészhallgatóktól és nem építészektől (BME dolgozók, végzős vegyészhallgatók) kértek mentális térképet egy BME közeli területről. Az „építészhallgatók sokkal jobb, vagyis pontosabb térképet rajzoltak [...]. A különbség

---

[382] „Megoldandó problémák hada kíséri végig a[z építési] folyamatot csakúgy, mint életünk egyéb területeit, de ebben a szakmában éppen az a szép, hogy ezeket át kell élni. Egy ház születését végig kell szenvedni. Ahogyan örömök és bánatok együttesen tartozékai az életnek, így alkotnak egészet, úgy a házépítés sem örömmenet: kemény együtt dolgozás ehhez, amelybe én is, de a megbízó is életének egy fontos részét teszi, hogy aztán közös akaratból, közös munkában felépüljön a ház" (Balázs Mihály szavai, in Somogyi, 2006. 82–83 – beszúrás DA).

[383] A kutatások szerint különösen nehéz előre megítélni a laikusok véleményét az alábbi épületmegítélési szempontok mentén: kollatív változók, például kongruitás, újdonság (Berlyne, 1974), formai szempontok, például összetettség, rendezettség (Nasar, 1994), barátságosság, eredetiség, világosság/tisztaság (*clarity*), jelentésteliség (Brown & Gifford, 2001).

[384] Itt a pszichológiai „tetszést" (elfogadást, megfelelő használatot stb.) értem a kifejezés alatt. Az környezetesztétikai értékelés (lásd pl. Nasar, 1992, 1994; Jorgensen, 2011) nem tárgya ennek a munkának.

[385] Az emberek csoportjai – az értekezésben már érintett eltéréseken túl – számos különbséget mutatnak a környezet észlelése, a tájékozódás, az attitűdök és rengeteg más környezetpszichológiai jellemző mentén: például kultúra (Altman & Chemers, 1980; Nisbett & Miyamoto, 2005; Jabareen, 2005; Miyamoto, Nisbett, & Masuda, 2006), vallás (Schultz, Zelezny, & Dalrymple, 2000), politikai attitűdök (pl. feminizmus, Franck, 1989; Weisman, 1994), szexuális orientáció (Frisch, 2002) és így tovább.

annak ellenére jelentős, hogy az építészhallgatók csak néhány hónapja tapasztalják és tanulják, a végzősök [vegyészek], illetve egyetemi dolgozók pedig már évek óta jól ismerik ezt a területet" (ibid. 53 – beszúrás DA). A nemépítészek szinte értékelhetetlen térképvázlatokat rajzoltak, vagyis a téri relációk felismerésében és reprezentálásában (vizuális megjelenítés: a nagyléptékű tér kicsinyítése, a mentális reprezentáció kifejezése 2D-ban, rajzkészség[386]) sokkal jobbak voltak az építészek. Ez utóbbit is igazolták a tanulmányban: a téri vizualizációs képesség tekintetében szintén az építészek fölénye mutatkozott. Viszont amikor távolságbecslést kértek a két csoporttól ugyanarra a helyszínre, nem adódott különbség a szakemberek és a laikusok között. Séra és munkatársai szintén a képzésre (pontosabban annak, hogy ott jártasság szerezhető az építészeti módszerek alkalmazásában) vezetik ezt vissza.

Pennartz és Elsinga (1990) kutatásában felnőtt és kamasz városlakók (laikusok) és építészek várospercepcióját vizsgálták, és jelentős eltéréseket találtak a három csoport között: a serdülők környezetészlelésének alapjai a közvetlen ingerélmények (szín, fény, nyüzsgés) voltak. A fizikai jellemzőknek annál nagyobb szerepe volt a város észlelésében, minél fiatalabbak voltak a résztvevők. Az életkor előrehaladásával ezek fontossága csökkent, és egyre inkább előtérbe kerültek az elvontabb térkategóriák, például a lépték. Az építészek esetében elsődleges szerepe volt a téri minőségeknek (mérték, lépték, téri koherencia, vizuális sokféleség, viszony a környezettel), és ők használták a legtöbb és legtöbbféle megítélési szempontot a környezetpercepcióban. Az átlagos felnőtt városlakók köztes helyzetben voltak: elvontabb térkategóriák alapján is képesek voltak észlelni a várost, de nem alkalmaztak összetett téri minőségeket a környezetészlelés folyamatában.

Többdimenziós jelentésmérő módszerekkel is igazolták, hogy az építészek mentális jelentésstruktúrái más dimenziók mentén szerveződnek, mint a laikusoké: szemantikus differenciál skálával (Canter, 1969; Hershberger, 1969/1992), többszempontú csoportosítás/kategorizáció feladattal (Groat, 1982; Devlin, 1990), és személyes szereprepertoár teszttel. Saját kutatásunkban (Brózik & Dúll, 2004; Brózik, 2005, 2006) az utóbbival, a személyes szereprepertoár teszttel[387] dolgoztunk. Azt vizsgáltuk, hogy „az épített környezetre vonatkozó téri tudás szempontjából szakértő és nemszakértő vizsgálati csoportok között milyen reprezentációbeli eltérés van, amit a kutatásban a *kognitív stílus*nak[388] feleltettünk meg" (Brózik, 2006. 73 – kiemelés az eredetiben). A vizsgálatban Kelly (1955) személyes konstruktum fogalmát és mérési módszerét, a REP-tesztet[389] (*Repertory Grid*, Szereprepertoár teszt) alkalmaztuk. Eredményeink

[386] Ezt korai vizsgálatokban már igazolták: például Rothwell (1974) otthoni környezetek lerajzoltatása során együttjárást talált a térképvázlat pontossága és a rajzkészség között.

[387] A környezetpszichológiában van ugyan példa a REP–teszt használatára (Harrison & Sarre, 1971, 1975; Leff & Deutsch, 1973; Hudson, 1974; Stringer, 1977), és hatott is az építészeti gondolkodásra (Honikman, 1974; lásd még Philip, 1996), de az otthonra, mint érzelmileg kitüntetett környezetre – saját munkánkon (Brózik & Dúll, 2004) kívül – mindössze egyetlen tanulmány (Peled & Schwartz, 1999) alkalmazta. Az eljárás környezetpszichológiai alkalmazhatóságának friss leírása olvasható Canter (2016) tollából.

[388] A kognitív stílus „egy hipotetikus konstruktum, melynek célja annak megragadása, hogy *hogyan* gondolkodnak az emberek: nem gondolataik tartalma a lényeges, hanem az, hogy ezek *strukturálisan* miként szerveződnek" (Sallay, 1999. 118 – kiemelések az eredetiben).

[389] George Kelly (1955) szereprepertoár–tesztjét (REP teszt), elsősorban a kognitív stílus vizsgálatára használják. Kelly „elképzelésének kiindulópontja az volt, hogy ›naiv tudósokként‹ igyekszünk megismerni és megérteni a világunkat, tapasztalatainkat pedig úgy rendezzük, hogy megismerési ›konstruktumokat‹ hozunk létre (azaz személyes képet alkotunk arról, hogyan szerveződik a valóság). Ezek a konstruktumok fogják meghatározni, hogyan észleljük és értelmezzük az eseményeket és mások viselkedését. A konstruktumok nagyon személyesek, ugyanakkor Kelly rávilágított, hogy azonos kultúrához tartozó embereknél hasonlóságok vannak a tapasztalatok megkonstruálásának módjában. A konstrukciók jellemzője továbbá, hogy kétpólusúak, azaz ellentétes tulajdonságpárokból tevődnek össze (Carver & Scheier, [1988/2001]). A konstruktumok mérésére kidolgozott REP teszt lényege, hogy a személynek le

szerint a vizsgálatban összesen 96-féle konstruktumot használtak a résztvevők az épített környezet vizsgált típusainak megítélésére. Ez azt mutatja, hogy az emberek (a nemépítészek is) milyen sokféleképpen észlelik, tapasztalják környezetüket. Ugyanakkor az építészhallgatók átlagosan kétszer annyi konstruktumot soroltak fel, mint a nemszakember bölcsészek. Az építészek és a nemépítészek kognitív komplexitás mutatói nem tértek el szignifikánsan. Vagyis a két csoport egyformán összetett jelentés birtokában volt a megítélt környezetekkel kapcsolatban. A résztvevők által felsorolt konstruktumok tartalmi elemzése során két kategóriát lehetett kialakítani: fizikai–praktikus (pl. milyen a közlekedés, alaprajz, tájolás) és affektív–esztétikus (pl. tiszta, barátságos, szép) csoportot. Az építészhallgatók szignifikánsan többet használták a fizikai–praktikus kategorizációt a bölcsészekhez képest, de a két kategóriát egyformán alkalmazták saját csoportjukon belül. A bölcsészek az építészekhez képest is, és a fizikai–praktikus kategóriához képest is szignifikánsan több affektív–esztétikus dimenziót alkalmaztak. Az építészek jelentésreprezentációi tehát részletesebbek és szakmaibbak voltak, mint a nemépítészeké, azonban egyformán összetetten voltak képesek gondolkodni környezetekről.

Egy vizsgálatban (Gifford, Hine, Muller-Clemm, Reynolds, & Shaw, 2000) egy kétdimenziós preferenciamodellben gondolkodtak a szerzők. Szerintük egy épület értékelését (itt tulajdonképpen környezetpszichológiai értelemben vett esztétikai ítéletről van szó) az épület két pszichológiai dimenzió által közösen definiált térben adott jellemzése határozza meg. A két dimenzió a kellemesség (szép–csúnya, *beautiful–ugly*) és az izgalmasság (aktiváló–nem aktiváló, *arousing–unarousing*). Modern irodaházak képeit mutatták a vizsgálati személyeknek és ezeket kellett leírniuk 56 jelző vagy fogalom segítségével. A jelzők építészeti tulajdonságokat, kulcsingereket írtak le (ezeket a vizsgálatban nem résztvevő építészek határozták meg előzetesen). A laikusok és az építészek együtt is összesen csak 12 jelzőt használtak a házak leírására, és ezek közül csak egyet (díszesség, *fanciness*) használtak azonos módon. Az építészek akkor ítélték a modern irodaépületeket kellemesebbnek, ha kevesebb ív, több balusztrád, és a legfőképpen, több fémburkolat volt a homlokzatukon. Aktivitás tekintetében a gömbölyű élű, lekerekített sarkú, fémburkolatú épületek kapták a magasabb értékelést. A fémburkolat tehát egyszerre váltott ki kellemességélményt és aktivitást, ami gyakorlatilag a Mehrabian és Russell (1974) által definiált izgalmasságnak (lásd pl. IV.7 fejezet) felel meg. A laikusok esetében a modern épületek egyetlen jelzője sem váltott ki magas kellemességélményt. (A szerzők megjegyzik, hogy bizonyára léteznek azért ilyen kulcsingerek, csak ők nem találták meg.) A laikus értékelések[390] nagyon sokfélék voltak, nem mutatkozott az építészek csoportjában (rendszeresen) tapasztalható koherencia.

---

kell írnia, miben hasonlít egymásra két általa jól ismert ember, és miben különböznek egy harmadiktól. Egy sor ilyen kérdés megválaszolásával képet kaphatunk arról, hogy az illető milyen tulajdonságokat használ általában az emberek megítélésére, illetve a hasonlósági pontértékek kiszámításával az is elénk tárul, hogy hogyan látja a vizsgálatban szerepet kapó egyéneket egymáshoz viszonyítva. A teszt legfőbb korlátja, hogy leginkább egyéni struktúrák feltárására alkalmas, értelmezése is inkább tükrözi az egyéni nézetrendszert, és nehézkesen alkalmazható bizonyos társadalmi csoportok gondolkodásának jellemzésére, illetve ezek összehasonlítására. Kitöltése időigényes, és az előzőekhez hasonlóan, feltételez bizonyos szintű kognitív fejlettséget, figyelmi és intellektuális kapacitást" (Szabó, Németh, & Náfrádi, 2013. 62–63 – beszúrás DA). Saját vizsgálatunkban (Brózik & Dúll, 2004; Brózik, 2005, 2006) a személyek helyett a következő megítélendő környezeteket soroltuk fel: saját lakás, előző lakás, munkahely (vagy iskola), egy hely, ahol nem szívesen tartózkodik, „álomlakás". Az előre megadott konstruktumok, amelyek mentén osztályozni kellett a helyeket 1-től 5-ig: sötét/világos, tágas/szűk, kényelmes/kényelmetlen, személyes/személytelen, jó állapotú/lerobbant, színes/színtelen.

[390] Gifford (1980) belterek megítélését vizsgálva kimutatta, hogy a laikus értékeléseket nagymértékben befolyásolja az értékelő neme, életkora, iskolázottsági szintje vagy akár a hangulata. Az építészek esztétikai ítéleteit – mint láttuk – szaktudásuk befolyásolja elsősorban.

Izgalmasnak a tükröződést, a ragyogást, a sok üveget, a magasságot, a szélességet és a díszítettséget találták.
Ugyancsak a többdimenziós tudást hangsúlyozzák ún. rendezett preferencia modellben (*ordered preference model*, Fawcett, Ellingham, & Platt, 2008). A szerzők vizsgálatukban kérdőíves felmérést végeztek külvárosi irodaépületek [391] vizuális kedveléséről hétköznapi emberek, ingatlankereskedők, fejlesztők és építészek körében. Az eredmények igazolták az előzetes elvárásokat az építészek (azaz az építészeti ínyencek, „*connoisseurs*", Earl, 1986, idézi Fawcett, Ellingham, & Platt, 2008) és a laikusok (az összes nemépítész ide sorolódott) preferenciáinak különbségeiről: az építészek a szokott módon, a saját csoportjukon belül homogénebb ítéleteket hoztak (jobban egyetértettek), és ezek nagyon eltértek a laikusok ítéleteitől, akik viszont nagyon heterogén értékeléseket adtak. Az egyes épülettípusokat az építészek eltérően ítélték meg, vagyis jobban formáltabb és differenciáltabb értékítéleteik vannak, mint a laikusoknak. Érdekes, hogy azokat az épülettípusokat (erős építészeti érték) értékelték a legrosszabbnak a nem szakértők, amelyek az építészeknél a legmagasabb értékelést kapták, és fordítva: az épülethasználók legkedveltebb típusai (sátortetős típusok) negatív értékelést kaptak a szakemberektől. Tiszta és világos, egyértelmű preferenciák rajzolódtak ki: az építészeket elsősorban az építészeti karakter befolyásolta értékítéleteik során, míg a laikusokat leginkább a tető alakja érdekelte. A tető alakja alapvető, az építészi karakter [392] pedig nagyon összetett szakmai tulajdonság. A fal anyaga (tradicionális jellege) közepesen volt fontos a laikusok számára, és közömbös volt az építészeknek. Tehát számos eltérés adódott a szakemberek és a nem szakemberek között, ugyanakkor részletesebben elemezve a preferenciákat kiderült, hogy az egyes tulajdonságok sok esetben hasonlóan súlyozódnak, de még a kombinációk is lehetnek közösek a szakértői és a nemszakértői csoportokban. Vagyis számos közös preferencia állt így elő.

Összegzésként megállapítható, hogy a téri jártasság, szakértelem és a környezet értelmezési hatékonyságának összefüggéseit kutató vizsgálatok jellemzően kétféle következtetésre jutnak: egyrészt arra, hogy a jártasság leegyszerűsíti a térpercepciót (pl. Cséfalvay, 1990), másrészt, az általános szakmai készségkutatások (pl. Castejón & Martinez, 2001), és a térkészség vizsgálatok (pl. Beck, 1967/1970) [393] egy része inkább azt igazolja, hogy a világ felfogása gazdagabb, árnyaltabb lesz a kiterjedtebb, differenciáltabb szaktudás által.
A fenti összefoglalóból kiderül, hogy – bár gyerekkori tértapasztalataink a fontos helyekről ugyanolyanok – az építészek (vélhetően az egyetemi képzés hatására) több szempont mentén, integráltabban, árnyaltabban, egyszóval szakértőbben észlelik és ítélik meg az épületeket és a tereket. Tapasztalataik, értékeléseik kifejezésére, kommunikálására számos téri jellemzőt is magába foglaló vizualizációs eszközzel, módszerrel rendelkeznek (amelyek használata természetesen tovább differenciálja a képzetbankot – vö. Mérő, 1989). Az építészek szakmai készségei, vélekedései, eszközei és tudása rendkívül összetett rendszerbe szerveződnek az

[391] Az épületeket három, kétértékű tulajdonság lehetett csoportosítani: (1) tető alakja: sátortető vagy lapos, (2) fal anyaga: hagyományos (tégla) vagy nem hagyományos (fém vagy panel), (3) építészeti karakter: gyenge vagy erős (előzetes szakértői ítéletek alapján), ezeket 56 fotón a létező összes variációban bemutatták.
[392] Az építészeti karakterbesorolást olyan építészek csinálták előzetesen, akik nem vettek részt a vizsgálatban. Ők sem, és a vizsgálatban résztvevő építészek sem igényeltek semmiféle magyarázatot erről: ennek a tudása az építészi szakma egyik evidenciája. Fawcett, Ellingham és Platt (2008) szerint azonban a fogalom kifejtetlensége akadályozhatja a kommunikációt „az építészek és a világ maradék része között" (*between architects and the rest of the world*, ibid. 612).
[393] Beck (1967/1970) úgy találta, hogy – előre megadott dimenziók alapján – földrajztudósok jobban meg tudnak különböztetni tereket, mint pszichológusok és szociális munkások.

egyetemi képzés alatt és a szakma gyakorlása közben, amely alapjában és markánsan tér el a laikusok naiv környezeti kompetencia alapján kialakított térreprezentációitól. Ugyanakkor az is kiderül a fenti áttekintésből, hogy a hétköznapi emberek környezeti reprezentációi mások ugyan, de nem kevésbé összetettek, mint az építészeké. Navez-Bouchanine (1995) úgy fogalmaz: a tervezőnek logikája, a lakónak kompetenciája van.

Az építészek sok esetben a laikusok számára terveznek. Nasar (1999) – aki ezzel a véleményével nem áll egyedül – azt ajánlja, hogy az építészet teljes mértékben igazodjon a hétköznapi emberek értékítéleteihez, vágyaihoz. Ezzel a javaslattal ebben a formában nem értek egyet. Semmilyen módon nem érdemes és nem is lehet kétségbevonni az építészeti szakértelmet az esztétikai vagy egyéb szakmai kérdésekben. Inkább Wilson (1996. 42 – beszúrás DA) álláspontját támogatom: „Gyakori javaslat, hogy az építészetpszichológusok szerepe az legyen, hogy tárják fel: az építészek hogyan tervezzenek, hogy a használók kedvére tegyenek. És ha egyszer a megfelelő stílust[394] azonosítottuk, akkor az építészeket úgy képezzék, hogy ennek megfelelően tervezzenek. Ezt nem fogadják el az építészszakmában.[395] Amíg különböző, eltérő stílusokat előnyben részesítő iskolák oktatják az építészeket, addig a [formai, vizuális, esztétikai stb.] gazdagság és sokféleség megmarad a környezetben.[396] Ne a tervezőket kényszerítsük azokra a stílusokra, amelyeket a használók már értenek. Inkább olyan környezeti edukáció szükséges a nemépítészek[397] számára, amely a különféle stílusok megértéséhez és elfogadásához vezet."

Ehhez az edukációhoz azonban értenünk kell az építészi szaktudást, a laikusok környezeti kompetenciáját és a kettő eltéréseit, hasonlóságait. Ebben segít, ha értjük, hogyan képezik le az építészek és a téri szakértelemmel nem rendelkező környezethasználók a fejükben a világot, a mindannapi környezeteket. Segítenünk érdemes az építészek és a környezethasználók eszmecseréjét, párbeszédét. Erre jó alkalmakat teremtenek a részvételi projektek,[398] és a transzdiszciplináris kutatásoknak[399] is nagy szerepe lehet ebben. Mindebben nélkülözhetetlen a környezetpszichológia.

---

[394] Az idézetben használt stílus szó nem elsősorban (vagy nem csak) az építészeti stílust jelöli. Inkább egy átfogó kifejezés arra, „amit a használók kedvelnek".

[395] És természetesen a környezetpszichológusok sem fogadják el.

[396] Az esztétikailag, funkcionálisan stb. – azaz környezetpszichológiai értelemben – megfelelő környezet az ember–környezet tranzakció folyamatában szocializálja az embert és fordítva ...

[397] Különösen fontos ennek az elkezdése már gyerekkorban. Nem elsősorban tanórákra, építészetelméleti ismeretek átadására gondolok, hanem élményszerű térismeret–szerzésre, akár az otthoni környezet, a környék megismerése kapcsán (lásd például a KultúrAktív Egyesület alább említett programjai, illetve a *Tiéd a város* című városismereti kiadványsorozatuk – lásd http://kulturaktiv.hu/projektek/tied-a-varos/, utolsó látogatás: 2017. 01. 28.), illetve játékosan komoly foglalkozásokra, részvételi projektekre (van Wagenberg, Krasner, & Krasner, 1981) akár óvodáskorban (Cseh, 2015) vagy általános iskolában (Tatai & Tatai, 1993). Kifejezetten előnyös, ha a foglalkozásokat építész egyetemi hallgatók tartják (Saura, Muntañola, & Méndez, 2014; Cseh, 2015) – így ezek a szemléletformáló gyakorlatok az egyetemi képzés részeként a fiatal szakembereket is élményszerűen viszik közelebb a naiv térhasználói tudáshoz.

[398] Lásd II.16 fejezet.

[399] Lásd II.15.4 fejezet.

dc_1358_16

III.9. Vizsgálat: a szociofizikai önállóság első terének (serdülőkori első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása

III.9.1. A vizsgálat háttere és körülményei

Az elvégzett feltáró jellegű kutatásban építészetet tanuló (kezdő térszakértő), valamint pszichológia és interkulturális pszichológia és pedagógia szakos (térlaikus, kezdő humán szakértő) egyetemi hallgatók[400] serdülőkori, környezetpszichológiai szempontból kitüntetett, a szociofizikai önállóság szempontjából fontos, első környékhasználati mentális térkép ábrázolásait hasonlítottuk össze.[401]

A fentebb bemutatott környezetpszichológiai kutatások szerint az egyetemi képzés megkezdéséig a fejlődés tendenciái (helypreferenciák; serdülőkor táján megjelenő önálló külső térhasználat egyedül vagy kortársakkal, felnőtt nélkül; az otthon szerepének megváltozása; a külső területek – főleg a környék – jelentőségének növekedése stb.), a pszichológiailag jelentős szociofizikai kontextusok és az ezekről képződött önéletrajzi emlékek, a környezeti önéletrajz alapvető jellegzetességei nem térnek el az építésznek készülő és az egyéb szakmai ambíciókat ápoló fiatalok körében. Az addig elsődleges szerepet játszó otthoni és beltéri környezetek mellett az önállóan, kortársakkal, illetve felnőttek nélkül is használható külterek fontos szerepet játszanak a helyidentitás és a szelfidentitás alakulásában egyaránt.

A környezetpszichológiai kutatások szerint az építészek sajátos világlátását az egyetemi képzés alakítja ki, már egyetemi hallgató koruktól kezdve megtanulják, hogy másképp lássák a világot. A vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy már az oktatás kezdetétől, nagyon gyorsan zajlik a szemléletbeli és gyakorlati változás az építészhallgatóknál, akiknek nemcsak az elméleti gondolkodása és attitűdjeik, esztétikai preferenciáik változnak meg, hanem számos olyan térelemzési és vizualizációs módszerrel is megismerkednek, amelyeknek szerepe van abban, hogy az építészek képzésük kezdetétől a laikusoktól eltérően észlelik és értékelik a(z épített) környezetet.

Az építészhallgatók az ember–környezet tranzakció[402] környezeti oldalának kezdő szakértőiként vettek részt a vizsgálatban. A térlaikusokat a jelen kutatásban pszichológiát, illetve interkulturális pszichológiát és pedagógiát tanuló egyetemi hallgatók képviselték. Ők az ember–környezet tranzakció humán oldalának szakértőivé válnak. A képzésükben nincs szisztematikus építészeti, környezetpszichológiai vagy egyéb térszakértelmet biztosító oktatás, vagyis a pszichológiai és pedagógiai szemléletet és módszereket „tisztán”, azok szociofizikai kontextusa nélkül sajátítják

---

[400] Az építészek a BME Építészkarára járó első éves hallgatók voltak, a pszichológia BA és MA elsőéves hallgatók az ELTE, illetve a KRE pszichológia szakára jártak, az interkulturális pszichológia és pedagógia MA szakos hallgatók pedig az ELTE Interkulturális és Pedagógiai Központjában tanultak (utóbbi két csoport a nemépítészek, a térlaikusok). Az MA–hallgatók azért kerültek a vizsgálatba, mert az eredeti tervek szerint harmadéves (ahol a kutatások szerint az építészképzésben az alapvető szakmai fordulat bekövetkezik) építészhallgatók mentális térképeivel hasonlítottuk volna össze az ő rajzaikat, azonban erre sajnos nem nyílt mód a későbbiekben.

[401] A vizsgálat építészi oldalának alapötletét és az építészhallgatók rajzainak rendelkezésemre bocsátását köszönöm Szabó Julianna építésznek (BME Urbanisztika Tanszék). A kutatást egy, a BME Urbanisztika Tanszékén 2013-ban zajlott informális beszélgetés indította el. Szabó Julianna elmondta, hogy egy játékot szokott játszani a harmadéves építészhallgatókkal az első városórán, amit bemelegítésnek, feszültségoldásnak szán, és a játéknak egyúttal az is célja, hogy a város témát a hallgatók saját tapasztalataihoz kösse. A feladat annak a települési környezetnek a lerajzolása, amit először kezdett a fiatal önállóan használni, megjelölve a rajzon a mindennapi és a tájékozódást segítő épületeket, a nevezetességeket és azokat a helyeket, amelyekhez érzelem és emlékek fűződnek. A beszélgetésben felvetődött, hogy az egyetemi oktató tapasztalata szerint az építészeti stúdiumok módosítják a városi tér felfogását: amíg az elsőévesek gyakran rajzolnak „házacskákat”, addig a harmadévesek már ugyanebben a feladatban inkább alaprajzzal ábrázolják a teret.

[402] Lásd II.14 fejezet.

el. Emberekkel foglalkozó, segítő, támogató szakmát tanulnak, nem foglalkoznak a fizikai környezettel és nincsenek birtokában azt jól megjelenítő vizualizációs eszközöknek sem.[403]
A mentális térképrajzolás jól alkalmazható módszer a személy–környezet tranzakció ábrázolására, és mint képi kifejezési módszer, alkalmas arra is, hogy elemzésével feltárjuk a szociofizikai kontextus mögöttes dinamikáját.
A jelen esetben vizsgált helyzet – első önálló településhasználat – fontos fejlődési mozzanatot, a szociofizikai önállósodás kezdetét térképezi fel.

A vizsgálatban a BME Urbanisztika Tanszék egyik oktatója, Szabó Julianna által az építészképzésben a Városépítészet 1. kurzus kezdetén rendszeresen alkalmazott játékos, tanórai helyzetből származó[404] mentális térképeket hasonlítottunk össze hasonló egyetemi, tanórai keretek között pszichológushallgatókkal felvett[405] mentális térképekkel. Mindkét egyetemi hallgató-csoport feladata az eredeti helyzetgyakorlat és a kutatás során is az volt, hogy az órán, egyénileg rajzolják le a kiosztott A4 méretű feladatlapra[406] (lásd 1. melléklet) azt a települési környezetet, amit először kezdtek önállóan használni (ahova először mehettek egyedül – a szociofizikai önállóság első külső tere), jelölve a rajzon a mindennapi és a tájékozódást segítető intézményeket/épületeket, a nevezetességeket, és azokat a helyszíneket, amelyekhez érzelem, emlékek, események fűződtek számukra. Ahogy annak idején az építészhallgatókkal lezajlott tanórai helyzetben, a fentieken kívül a pszichológus és interkulturális szakos egyetemistáknál is rákérdeztünk a nemükre, valamint aktuális, illetve a felidézett önálló térhasználat idején érvényes életkorukra. Kértük, hogy nevezzék meg formálisan és informálisan (ha pl. volt beceneve) a lerajzolt települést vagy településrészt, és jelöljék meg egy hétfokú skálán, hogy mennyire érezték jól magukat a rajzhoz kötődő időszakban a településen (1: nagyon rosszul, 7: nagyon jól).

A feltáró vizsgálat célja elsősorban a kezdő térszakértői/építészi és a térlaikus térábrázolás összehasonlítása volt egy olyan, a serdülőkor fejlődési fázisában pszichológiailag kitüntetett környezet – a szociofizikai önállóság első kültere – lerajzolása kapcsán, amely a vizsgált két csoportban szakmai orientációtól függetlenül, a hely- és az énidentitás alakulása szempontjából a környezetpszichológiai kutatások szerint kiemelkedő jelentőségű.

---

[403] A mentális térképezési feladathelyzethez való hozzáállás is tükrözte ezt: míg az építészhallgatók egy ilyen feladathoz könnyedén fogtak hozzá, és nem okozott számukra nehézséget a rajzolás, a pszichológia és az interkulturális szakos egyetemistákat sokáig kellett győzködni, hogy rajzoljanak, és többen nem is teljesítették a kérést, kibújtak a feladat alól.

[404] Az építészhallgatókkal a mentális térképek rajzoltatása a Városépítészet 1. órai helyzetgyakorlat keretében folyt, 2013. októberében, mintegy másfél hónappal egyetemi tanulmányaik megkezdése után.

[405] Az építészhallgatókkal rajzoltatott mentális térképek nem vizsgálati céllal születtek, hanem órai helyzetgyakorlat részeként. Ehhez a helyzethez illesztettük a pszichológia és interkulturális szakos egyetemistákkal a vizsgálatot, 2015. májusában, az ELTE Pszichológiai Intézetében, illetve a KRE Pszichológiai Intézetében.Mindkét helyszínen a mentális térképek felvételét Lendvai Lilla PhD–hallgató (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola) végezte el. A már „bejáratott" feladatlapon és rajzoltatási helyzeten azért nem változtattunk, hogy a későbbiekben lehetővé váljon az adatok összehasonlítása a korábban, más évfolyamokon felvett anyaggal (ezt az összehasonlítást a jelen értekezés keretében nem végeztem el). Így a jelen vizsgálat feltáró jellegű.

[406] Az eredeti feladatlapon az instrukciót a rajzolási felülettől egy függőleges vonal választotta el, aminek az eredeti célja az volt, hogy ne kelljen lapozgatni rajzolás közben, a résztvevő mindig lássa a jelölendő környezeti elemek rövidítését. A laikusokkal folytatott vizsgálatban is meghagytam a keretet, egyrészt az összehasonlíthatóság kedvéért (így a berajzolható felület perceptuálisan ugyanazt a felületet kínálja a rajzolók számára), másrészt a további elemzésekben ez majd hasznos lehet abból a szempontból, hogy az „eltérő léptékű vázlatok értékelésének nehézségét elkerüljük" (Sherman, Croxton, & Giovanato, 1979. 46; Séra, Bakon, & Stefanik, 1993).

A környezetpszichológiai szakirodalom alapján tehát a kutatás alapkoncepciója az volt, hogy – annak ellenére, hogy a vizsgált két fiatalfelnőtt–csoportban a retrospektíven felidézett első önálló térhasználat nagy valószínűséggel a serdülőkorban zajlott, és ezért mutatkoznak egységes megjelenítési tartalmak és formák az ábrázolásban – az autonóm környezethasználat helyszínét szakmai szocializációjukból eredően eltérően ábrázolják a mentális térképeken az építész és a nemépítész hallgatók, még akkor is, ha aktuálisan csak a szakma elsajátításának fázisában járnak. A kutatás ebből a szempontból is feltáró jellegű volt: nem vizsgáltam, hogy melyik csoport térábrázolása lesz pontosabb vagy részletesebb[407] (ezt nem is lehetett volna ellenőrizni, mivel emlékfelidézésről volt szó), vagy akár szebb, művészibb. Az elemzésben az építész–térlaikus összehasonlítás szempontjából vizsgáltuk a mentális térképek tartalmi és a formai eszközeit.

Összességében: a vizsgálatban feltáró jelleggel elemeztük a serdülőkori helyidentitásfejlődés szociofizikai önállóság szempontjából kitüntetett környezetének retrospektív, mentális térképen történő megjelenítésén megmutatkozó vizualizációs, ábrázolási eltéréseket. Azt feltételeztem, hogy a pszichológiailag kitüntetett, énfejlődésben fontos külső tér ábrázolásában eltér a térszakértő (építész) és a térlaikus (humán szakértő: pszichológus, interkulturális szakértő) csoport, és ez az eltérés már a szakmai szocializáció, a tanulmányok kezdetén megnyilvánul.

III.9.2. Vizsgálati személyek

Az elvégzett feltáró jellegű kutatásban összesen 191 fő vett részt. 4 személy esetében nem ismertek az alapadatok (csoport, nem, életkor), így 187 fő adataival számoltunk. A térszakértő vizsgálati csoportot építészetet tanuló elsőéves építészhallgatók, az ember–környezet tranzakció környezet oldalának kezdő szakértői képezték: 100 fő (42 férfi, 56 nő – 2 fő neme nem ismert), életkoruk átlagosan 19,08 év (szórás=0,94; a legfiatalabb 18, a legidősebb 23 éves volt). A másik csoportot az építészet szempontjából laikus BA és MA pszichológia és interkulturális szakos egyetemisták alkották, akik a humán oldal szakértőivé válnak, térlaikusok maradnak: 87 fő (27 férfi, 59 nő – 1 fő neme nem ismert); életkoruk 21,13 (szórás=2,91; min=18, max=39).
A két csoportban a nemi eloszlás egyformának tekinthető (khi^2=2,57, $p>0,1$), viszont a csoportok átlagéletkora szignifikánsan különbözik, a térlaikusok idősebbek ($t=-6,16$, $p<0,001$).
A válaszadók elhanyagolható része töltötte ki a településre vonatkozó kérdést a válaszlapon (1. melléklet), így ezzel a kérdéskörrel az adatfeldolgozás során nem foglalkoztunk.

III.9.3. A vizsgálat kérdései és az elemzés lépései

A feltáró kutatás alapkérdése, hogy mutatkozik-e eltérés a kezdő térszakértő építészhallgatók és a térlaikus pszichológus és interkulturális hallgatók az első szociofizikailag önálló térhasználathoz kapcsolódó helyszín mentális térképe között? A környezetpszichológiai szakirodalom szerint a laikusok és a későbbi építészek környezeti önéletrajzi térhasználati emlékei az építészeti képzés megkezdése előtt nem térnek el, viszont az építészhallgatók térszemlélete az egyetemi képzés indulásától módosulni kezd. Így a kutatás kérdése az is, hogy mi az „erősebb”: a már megkezdett szakmai szocializáció, vagy a felidézett (nem túl régi, hisz a vizsgált személyek egyetemisták) serdülőkori/fiatalfelnőttkori első önálló szociofizikai térhasználatra vonatkozó emlékek? Ha

[407] Időközben annak vizsgálatára, hogy a szakmai képzésből és a szakma gyakorlásából adódóan hogyan változik az építészek, illetve a térlaikusok környezeti ábrázolásmódja, neves, már praktizáló építészeket is megkértünk arra, hogy rajzoljanak mentális térképet első szociofizikai önálló környezethasználatukról. A vizsgálatot Somogyi Krisztina vizuális kommunikáció kutató, PhD–hallgató (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola) végezte. Ezeket a térképeket összevetjük praktizáló, neves pszichológusok ugyanerről szóló mentális térképeivel, és mindkét csoport adatait összehasonlítjuk az adott szakmában kezdők rajzaival. Ezt a vizsgálatot a jelen értekezésben nem tárgyalom.

mutatkozik eltérés, akkor az miben jelentkezik: 1. az ábrázolás módjában, tehát a rajzi képességben, 2. az ábrázolt elemek mennyiségében, 3. az ábrázolt elemek közötti relációkban, 4. egyebekben.

A mentális térképeket kvalitatív és kvantitatív elemzésnek vetettük alá. A feldolgozás első lépése annak a kategóriarendszernek a kialakítása volt, amely mentén az építészhallgatók és a térlaikus egyetemisták mentális térképei összehasonlíthatóakká váltak. A mentális térképeken szakértői tartalomelemzést végeztünk (kvalitatív elemzési fázis – 2. melléklet)). A második lépés a rajzok kódolása volt a kialakított kategóriarendszer (2. melléklet) mentén, a harmadik pedig a statisztikai elemzés (kvantitatív elemzési szakasz).

III.9.4. Szakértői tartalomelemzés: kategóriarendszer kialakítása és alkalmazása

Az eredeti rajzokat archiválási célból beszkenneltük és színes, színhű fénymásolatot készítettünk róluk. A kategóriarendszert kidolgozók és a kódolók is a mentális térképek színhű másolatával dolgoztak, mivel így volt lehetőség a rajzok csoportosítására és a kirajzolódó kategóriák leírására (lásd 2. melléklet) a kódolók számára. A kategóriarendszert 6 kutató[408] (PhD–hallgatók) dolgozta ki a következő módon: egy PhD-kurzuson (Mentális térképezés, ELTE Pszichológiai Doktori Iskola, Környezetpszichológia modul kurzusa, 2015. tavasz) a mentális térképezés elméletének és módszereinek áttekintése után ismertettem velük a teljes vizsgálati koncepciót és kiképeztem őket a mentális térképek jelen vizsgálatban alkalmazható kvalitatív elemzési módszereiből. Ez után egyénileg folyamatosan dolgoztak a rajzok elemzésén. Minden egyes rajzot minden kutató alaposan feldolgozott és összevetett a többi rajzzal. Ez alapján mindenki egyénileg javaslatot tett egy kategóriarendszerre. Az egyéni kategóriarendszereket rendszeres csoportos találkozókon megvitattuk, részletesen átbeszéltük, egyeztettük, aminek eredményeként körvonalazódni kezdett egy közös kategóriarendszer. Eszerint egyénileg tovább dolgoztak a rajzokon, és egyéni módosításokat javasoltak a kategóriarendszerben, amiket közösen újra megvitattunk és így tovább. A folyamat 4 hónapig zajlott, és a kategóriarendszerre vonatkozó teljes egyetértés kialakulásáig tartott (a heti rendszerességgel lezajlott kurzusalkalmakon kívül 4 egész napos közös egyeztetés volt az időszak alatt).

[408] A folyamatot – Dúll Andreán kívül – Hülber Attila építész és Somogyi Krisztina vizuális kommunikáció kutató koordinálta, és a kategóriarendszert ők véglegesítették. Rajtuk kívül a kategóriarendszer kialakításában részt vettek Keszei Barbara, Perczel Júlia, Peres Krisztina, és Szentiványi Dóra pszichológusok. A munka idején minden kolléga PhD–hallgató volt az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolájában.

A kategóriarendszer

Az ábrázolás módja, elemei és az ezek közötti relációk szerint két főkategória[409] (KÉPSZERŰ és TÉRKÉPSZERŰ) formálódott meg. A KÉPSZERŰ főkategória 4 (K1–K4), a TÉRKÉPSZERŰ 2 (T1, T2[410]) az ábrázolt térhasználat szempontjából beszédes nevű alkategóriára[411] volt bontható (lásd 2. melléklet).

KATEGÓRIÁN KÍVÜLI ELEMZÉSI SZEMPONTOK[412] is körvonalazódtak. A rajz lehet 1. egyszínű vagy színes, 2. lehet rajta irányjelzés vagy ez hiányozhat; 3. a rajz elemei tartalmilag lehetnek: ember/ek; állat/ok; növény/ek; jármű/vek; ikon/ok; felirat/ok; szöveg/ek, 4. a rajzon bejelölt elemek a kért előzetes kategóriákba (M: mindennapi intézmények, épületek, T: tájékozódást segítők, N: nevezetességek, E: érzelem, emlékek, események).

A kategóriarendszert kidolgozók kialakítottak olyan SZUBJEKTÍV ÉRTÉKELÉSI SZEMPONTOKat is, amelyek mentén a mentális térképek négyfokú skálák mentén egészlegesen ítélhetők meg átfogó, szubjektív szempontok szerint: 1. Mennyire érzi a megítélő személyesnek a rajzot? (1: személyes, 4: személytelen) – ez a szempont arra utal, hogy a mentális térkép egésze összességében valami énközeli dolgot fejez ki, például érzelemre utal szóban (kedves, házacska) vagy vizuálisan (szív van a rajzon). 2. Mennyire érzi a megítélő kidolgozottnak a rajzot? (1: kidolgozott, 4: kidolgozatlan) – itt a kódoló a részletgazdagságot, a rajz vizuális kifejtettségét ítéli meg. 3. Mennyire érzi a megítélő koherensnek a rajzot? (1: koherens, 4: inkoherens) – ez a szempont pedig azt fejezi ki, hogy a kódoló szerint mennyire egységes, összefogott a mentális térkép jelentése. A kategóriarendszert összefoglalóan a 5. táblázat mutatja.

---

[409] A KÉPSZERŰ főkategória jellemzői például: ránézeti vagy perspektivikus ábrázolás az uralkodó, valós, két lábbal a földön álló nézőpont, egymás előttiség–mögöttiség érzékelhető, így a kitakarás megjelenik, felvillannak a fontos képek, de nincs téri reláció közöttük. A TÉRKÉPSZERŰ főkategória jellemzői, hogy a kép összhatásában felülnézeti, de az elemek, akár mindegyik, lehetnek oldalnézetből ábrázoltak, a megjelölt elemek között (megfelelő vagy „hibás" relációk (gyakran, de nem kötelezően utak) vannak, sematikusan ábrázol – a térképjelzések ikonikus logikájához hasonlatosan, így jellemzően házacskaformával jelöli az épületeket, avagy feliratozza. Lásd részletesen a 2. mellékletben. A KÉPSZERŰ és a TÉRKÉPSZERŰ ábrázolásokat a 3.a–3.f. mellékletek szemléltetik.

[410] A kódolók munkáját segítendő, az alkategória elnevezések rövidítéseit a következőképpen kapták meg: K1, K2, K3, K4, T5 és T6, hogy biztosan ne legyen ezzel keveredés, és az alkategória száma önmagában is egyértelműen meghatározza a főkategóriát. Az értekezésben azonban az eredeti T1 és T2 rövidítéseket használom.

[411] A KÉPSZERŰ főkategória alkategóriái: K1. „Ahova elsőként mentem" típusú kép, ami a célt ábrázolja. Gyakran csak egy épület, pl. iskola látszik, az odavezető út perspektívájából. Jellemző, hogy csak az az egy elem fontos. K2. „Mentem, mentem, mendegéltem" típusú kép, amely történetként, élményként meséli el a bejárt utat. Egyes képekben a narratív szándékot szöveges elemek teszik még élményszerűbbé. K3. „Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba" típusú képekben egy épület, jellemzően az otthon a rajzi kiindulópont. A többi helyszín vagy épület felsorolásszerűen körbelakja a kiindulópontot. K4. „Itt is, ott is, amott is voltam" típusú kép listaszerűen sorolja fel a meglátogatott helyeket, de közöttük sem téri, sem kauzális reláció nem jelenik meg. A TÉRKÉPSZERŰ főkategória alkategóriái: T1. „Ezen az útvonalon mentem" Szigorúan véve a bejárt útvonal környezetére koncentrál. A cél annak láttatása, hogy honnan hova jutott el, mindez a felülnézet „objektív" távolságból. T2. „Ebben a környezetben találod meg azt/azokat a helye(ke)t, ahol elsőként voltam." Nagyobb téri összefüggést mutat, a település „egészét" érzékelteti. Részletesen lásd a 2. mellékletben. Az egyes alkategóriák példarajzai a a 3.a–3.f. mellékleteken láthatók.

[412] A kategórián kívüli elemzési szempontok közül a jelen értekezésben csak a kiemelt helyek (M, T, N, E) egyéb változókkal való összefüggését részletezem (18. táblázat). Természetesen megvizsgáltuk a szempontok és a többi változó kapcsolatát, de ezeket az eredményeket – terjedelmi okokból – számszerűen nem közlöm. Összességében az mondható el, hogy a képszerű / térképszerű ábrázolásmódok esetében mutatkoztak jelentős eltérések: a térképszerű rajzokon több az irányjelölés és a felirat, kevesebb ember, állat, növény, jármű szerepel, viszont ikonok megjelenítése egyforma arányban szerepel a két ábrázolásmódban. Ezeket az eredményeket érdemes a későbbiekben mélyebben vizsgálni például kifejezéspszichológiai szempontból (Vass, 2011).

ábrázolásmód főkategórák	**képszerű**	K1: *Ahova elsőként mentem*
		K2: *Mentem, mentem, mendegéltem*
		K3: *Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba*
		K4: *Itt is, ott is, amott is voltam*
	térképszerű	T1: *Ezen az útvonalon mentem*
		T2: *Ebben a környezetben találod meg azt/azokat a helye(ke)t, ahol elsőként voltam*
kategórián kívüli elemzési szempontok	**szín**	egyszínű vagy színes
	irányjelzés	van vagy nincs
	rajz tartalmi elemei	ember/ek; állat/ok; növény/ek; jármű/vek; ikon/ok; felirat/ok; szöveg/ek
	instrukcióban kért helyjelölések	M: mindennapi intézmények, épületek T: tájékozódást segítők, N: nevezetességek E: érzelem, emlékek, esemény
szubjektív értékelési szempontok: Mennyire érzed ... a rajzot?	**személyesnek**	1–személyes / 2–inkább személyes / 3–inkább személytelen / 4–személytelen
	kidolgozottnak	1–kidolgozott / 2–inkább kidolgozott / 3–inkább kidolgozatlan / 4–kidolgozatlan
	koherensnek	1–koherens / 2-inkább koherens / 3–inkább inkoherens / 4–inkoherens

5. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképezés_Kategóriarendszer és elemzési szempontok

Kódolás a kategóriarendszer mentén

A fent leírt módon kialakított kategóriarendszer mentén elvégeztük a kódolást. Egyrészt beavatott[413] kódolók (akik ismerték a kutatás céljait és részt vettek a kategóriák kialakításában) elemezték végig a mentális térképeket, másrészt nem beavatott, aiv[414] megítélők, akik magáról a vizsgálat csak annyit tudtak, amennyi a kódlap instrukciós felében szerepelt (első önálló kültéri környezethasználat terének rajza a megadott kategóriabesorolásokkal), de az építész és laikus összehasonlításról és a kutatás egyéb szempontjairól nem tudtak semmit. A megítélőket (beavatottak és naivak) a kódolásvezető kutató[415] kiképezte: miután a kódolók írásban megkapták a kategóriarendszert, a kódolásvezető külön–külön a két csoportnak szóban is elmagyarázta a kódokat, és minden kódra/kategóriára mutatott 1–1 legjobb példát a rajzok közül. Az esetleges kétségeket, bizonytalanságokat a megbeszélésen tisztázták, utána már a kódolók nem találkoztak. A kódolók függetlenségét biztosítandó, több „óvintézkedést" is tettünk: a mentális térképek összes színhű fénymásolata egyszerre egy kódolónál volt, így a megítélők egymástól teljesen függetlenül, számukra kedvező ütemben dolgozhattak, illetve kettős számozási rendszert alkalmaztunk, amelyből a kódolók által megismert sorszámok teljesen véletlenszerűen kevert elrendezésből származtak (vagyis a kódszámok alapján számukra nem volt kikövetkeztethető sem adatfelvételi információ, sem kategóriabesorolás).

A kategórián kívüli elemzési szempontok (színesség, irányjelzés, tartalmi elemek, instrukcióban kért helyjelölések, M, T, N, E) mentén – mivel ezek egyértelműen megítélhetőek – a kategóriákat

[413] Beavatott kódolók: Lendvai Lilla, Szentiványi Dóra (pszichológusok), Perczel Júlia (művészettörténész, pszichológus), mindannyian az ELTE Pszichológiai Doktori Iskola PhD–hallgatói.

[414] Fülöp Andrea (meterorológus, környezetpszichológiát tanuló PhD–hallgató, PPK Pszichológiai Doktori Iskola), Salamon Júlia (média és kommunikáció szakos hallgató, BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék), Szíjártó Ádám (környezeti kommunikációs szakember)

[415] Hülber Attila építész, PhD–hallgató (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola).

kialakító, beavatott kutatók elemezték a rajzokat (egy rajzot egy kutató kódolt). Az ábrázolásmód főkategóriáit (képszerű vs. térképszerű) és alkategóriáikat (K1–K4 és T1, T2), illetve a három szubjektív szempontot (személyesség, kidolgozottság, koherencia – négyfokozatú Likert–skálán: 1: jellemző, 4: nem jellemző) a 6 megítélő (3 beavatott, 3 naiv) értékelte.
A kódolásvezető kutató koordinálta a kódolási folyamatot: ha egy megítélő végzett, a rajzokat a kódolásvezető eljuttatta a következőhöz, és végül az adatokat egy közös adatbázisban rögzítette.

Beavatott és beavatatlan kódolók összehasonlítása[416]

A kódolók összehasonlításakor az összes rajzzal (191 db) dolgoztunk. Az ábrázolásmód főkategória tekintetében a nem beavatott kódolók a 191 rajz esetében 96 esetben (50,3%) hoztak egybehangzó döntést – azaz mindhárom kódoló egyformán vagy képszerű vagy térképszerű kategóriába sorolta az adott rajzot. Ugyanez a beavatott kódolóknál 190 rajznál 84,7%-os egyezés (161 eset). Látható, hogy a beavatottság hatással van a kategóriák azonosíthatóságára (vagy legalábbis arra, hogy kialakult egy konvenció a beavatottak között arról, hogy mit hova sorolnak). Tovább árnyalja a képet, ha azt is megvizsgáljuk, hogy az alkategóriák besorolásánál hogyan alakultak a kódolói egyetértések. Az ábrázolásmód alkategóriái esetében, míg a beavatottaknál 114 esetben osztályozták ugyanolyannak a képet a kódolók (vagyis a hat alkategóriából ugyanabba az egybe osztották a képet), azaz 60%-ban értettek egyet, addig a nem beavatott kódolók csupán 43 esetben (22,5%) osztályozták ugyanolyannak a rajzot. Ez is azt mutatja, hogy a beavatottság nagyon is számított a kódolásnál. Továbbmenve ebben az elemzésben, annál a 76 esetnél, ahol a beavatottak nem értettek egyet, 28 olyan rajz volt, ahol még az sem volt világos, hogy képszerű vagy térképszerű-e a rajz (a képre adott alkategória–kódok között mind a két főkategóriába tartozó kód szerepel). Ugyanez a nem beavatottak esetében 148 képnél volt kérdéses (összesen ennyinél nem egyeztek az alkategória besorolások). Itt azt látjuk, hogy 95 olyan rajz volt, ahol nem egyeztek az alkategória szerinti besorolások a főkategóriák szintjén.
Összességében azt láthatjuk, hogy a beavatott kódolók kódjai jóval inkább „mutatnak egy irányba", vagyis egyezik az ítéletük az egyes rajzok kapcsán.
A szubjektív ítéleteknél is felfedezhető a beavatottság hatása. Mindhárom (személyesség, kidolgozottság és koherencia) szempont esetében igaz, hogy a nem beavatott személyek kevésbé „szigorúan" ítélnek, azaz személyesebbnek, kidolgozottabbnak és koherensebbnek ítélik a rajzokat. Az összetartozó mintás t-próbák mindhárom esetben erősen szignifikánsak. Az első párosításnál $t=-5,16$, $p<0,001$; a másodiknál $t=-17,8$, $p<0,001$; és a harmadiknál $t=-11,94$, $p<0,001$. Az értékeket a 6. táblázat foglalja össze.

		Átlag	N	Szórás	Std. hiba átlag
Pár 1_ ítélet személyességről	**nem beavatott**	2,3456	190	1,02202	,07415
	beavatott	2,5351	190	,83409	,06051
Pár 2_ ítélet kidolgozottságról	**nem beavatott**	2,2930	190	,86346	,06264
	beavatott	2,7982	190	,75725	,05494
Pár 3_ ítélet koherenciáról	**nem beavatott**	2,0667	190	,65438	,04747
	beavatott	2,5035	190	,58468	,04242

6. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Beavatott – nem beavatott megítélők szubjektív ítéletei (mentális térkép: személyesség, kidolgozottság és koherencia)

[416] A 174. rajzot nem mindegyik beavatott értékelte, mert egyikük szerint nem volt jól látható a rajz. Ezért az elemszámok és az összegzett értékek a táblázatokban eltérhetnek.

A beavatott és nem beavatott megítélők között mutatkoztak tehát eltérések a kódrendszer használatában. Ezzel egy következő, célzottabb, kevésbé feltáró jellegű vizsgálatban érdemes részletesebben foglalkozni.

Az adatelemzéshez megvizsgáltuk a kódolói besorolásokat és a kódolók egyetértését.[417] Ehhez a következőképpen határoztuk meg a megítélői besorolást az egyes rajzok ábrázolásmódját (képszerű–térképszerű) illetően: ahol a hat megítélő többsége (minimum 4 kódoló) a rajzot valamelyik kategóriába tartozónak ítélte, ott abba a kategóriába került a rajz; ahol nem volt többségi „döntés" (vagyis 3–3 ítélet született a képszerű és a térképszerű kategóriában), ott nem megítélhetőnek kódoltuk a rajzot. Az eredmény szerint a 191 rajznál 87 esetben (45,6%) volt teljes egyetértés a kódolók között, 91 rajzot (47,6%) többségi ítélet alapján lehetett besorolni, 13 rajz (6,8%) esetében nem lehetett meghatározni az ábrázolásmódot. A kódolói ítéletek alapján tehát a 191 rajzból 178-at (93, 2%) egyértelműen a képszerű–térképszerű főkategóriák valamelyikébe lehetett sorolni, ami a főkategóriák megfelelő működésére utal.

Az alkategóriák tekintetében hasonlóképpen jártunk el: az alkategóriába sorolás is a megítélői többség alapján történt, ahol pedig egyenlőség volt a kategória–besorolások között, ott nem megítélhetőnek kódoltuk a rajzot. Az eredmények szerint a 191 rajzból 35 esetben (18,3%) egyezett meg mind a hat kódoló ítélete, 162 esetben (84,8%) lehetett a többségi kódolói ítéletek alapján valamelyik alkategóriába besorolni a rajzokat, és 29 rajznál (15,2%) nem lehetett meghatározni alkategóriát az ábrázolásmód kódolói megítélése kapcsán. Ez arra utal, hogy alkategóriák – a csoportosítás szintjén – szintén jól működnek.

A három szubjektív szempont (személyesség, kidolgozottság, koherencia) esetében a hat megítélő átlagát határoztuk meg, tehát minden rajz – minden szempont alapján – egy átlagértéket kapott.

III.9.5. Statisztikai elemzés

A statisztikai elemzést[418] az SPSS 21.0 statisztikai programcsomaggal végeztük.

A mentális térképek ábrázolásmódja

Főkategóriák szerinti elemzés

Az építészhallgatók és a térlaikus, pszichológia és interkulturális szakos egyetemisták[419] mentális térképein mutatkozó ábrázolásmódokat (képszerű vs. térképszerű) hasonlítottuk össze (7. táblázat) khi-négyzet próbával.

		Ábrázolásmód főkategóriák		Összes
		képszerű	térképszerű	
vizsgálati csoport	építész	43	46	89
	térlaikus	19	66	85
Összes		62	112	174

7. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Építészhallgatók és térlaikus egyetemisták mentális térkép ábrázolásmódjainak (főkategóriák) összehasonlítása

Összességében az építészek nagyjából fele-fele arányban készítettek képszerű és térképszerű rajzokat. A laikusok viszont inkább térképszerű ábrázolásmódot választottak ($khi^2=12,78$, $p<0,001$).

[417] Feltáró jellegű vizsgálat lévén nem végeztünk elemzést azzal kapcsolatban, hogy a megítélések mennyire egységesek (pl. mi a varianciája a hat kódoló megítélésének).
[418] Az adatelemzést köszönöm Brózik Péternek.
[419] Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban humán szakmai hozzáértőknek fogom nevezni ezt a csoportot.

Alkategóriák

Az alkategóriánkénti összehasonlítás (8. táblázat) nem hozott látványos eltéréseket az építészhallgatók és a térlaikus egyetemisták csoportjai között.

		Ábrázolásmód alkategóriák						Összesen
		képszerű				térképszerű		
		K1 „Ahova elsőként mentem”	K2 „Mentem, mentem, mendegéltem”	K3 „Az otthonom a világ közepe...”	K4 „Itt is, ott is, amott is voltam”	T1 „Ezen az útvonalon mentem”	T2 „Ebben a környezetben találod meg ..., ahol elsőként voltam.”	
Vizsgálati csoport	**építész**	12	8	4	12	30	10	76
	térlaikus	10	4	0	5	45	18	82
Összesen		22	12	4	17	75	28	158

8. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Építészhallgatók és térlaikus egyetemisták mentális térkép ábrázolásmód alkategóriáinak összehasonlítása

Az egyes kategóriák használata között azonban vannak különbségek: az látszik, hogy mindkét csoportban messze a T1: „Ezen az útvonalon mentem” ábrázolásmód volt a legnépszerűbb, ami elsősorban a bejárt útvonalat és környezetét mutatja be, azt láttatva „objektív” felülnézeti távolságból, hogy honnan hova jutott el annak idején a rajzoló. Ez az ábrázolásmód talán azért volt olyan népszerű, mert egyaránt szolgálhatja a tér viszonyainak ábrázolását (amit inkább az építészhallgatóktól várunk el, ha a szakmai szemléletüket helyezzük előtérbe) és a történetszerű folyamatmesélést (amit a humán szakmát tanulóktól láttunk a fentiekben). A képszerű ábrázolásmódok közül kitűnik, hogy a K3: „Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba” alkategóriát[420] kevesen alkalmazták. Ez arra utal, hogy az instrukció jól működött: az „önállóan”, „egyedül” szavak feltehetően valóban előhívták a vizsgált életkori szakaszban (serdülőkor) megjelenő otthontól független szociofizikai térhasználat emlékét és ez – a szakmai orientációtól függetlenül – megjelenik a rajzi ábrázolásokban is.

Mint láttuk, a képszerű ábrázolásban a ránézeti vagy perspektivikus ábrázolás az uralkodó két lábbal a földön álló nézőpontból, megjelenik a valós nézőpontból adódóan egymáselőttiség–mögöttiség (kitakarás), és listaként megjelenő képek sora, azaz felvillannak a fontos képek, de nincs téri reláció közöttük. Ezzel szemben a térképszerű ábrázolásmódban a felülnézet dominál (esetleg oldalnézeti elemekkel), az elemek között relációk (gyakran, de nem kötelezően utak) vannak, amelyek „eligazító” szándékúak, az ábrázolás sematikus, ikonokat (pl. házacska) használ vagy feliratozza a rajzot, ami a fontos elemekre „részlettérképszerűen” is fókuszálhat (vö. 2. melléklet). Az eredmények arra utalnak, hogy az építészhallgatók (talán a rajzkészségüknek is köszönhetően) kiegyensúlyozottan alkalmazták mindkét ábrázolásmódot, míg a pszichológia és interkulturális szakos, térlaikus egyetemisták inkább eseményként „magyarázták el” az önálló környezethasználat terét – erre utal az eligazító viszonyok (pl. nyilak) feltüntetése, az egyértelműen megfejthető ikonok és feliratok alkalmazása és az elemeket relációba helyező ábrázolásmód. Olyan, mintha a humán szakmákat tanulók valójában egy–egy történetet mesélnének el, csak vizuális formában. Ez az eredmény rávilágít arra, hogy a térképszerű megjelenítés nemcsak a tér elemeinek relációban való megjelenítésének – amit az építészetoktatás tapasztalatai[421] és a szakirodalom alapján az építészek domináns ábrázolásaként várhattunk – eszköze, hanem arra is alkalmas, hogy egy pszichológiailag telített, fontos helyzetet (szociofizikai

[420] Ugyanakkor az esetleges további feldolgozás során érdemes ellenőrizni, hogy a K3 kategória érvényes-e valójában.
[421] Szabó Julianna személyes közlése, 2016. 08. 31.

önállóság kezdete) érthetően kommunikáljon, történetszerűen elmeséljen, és így némileg függetlennek tekinthető a fizikai térszemlélettől és a vizualizációs eszközök birtoklásától. Ez a feltevés a továbbiakban szisztematikus vizsgálat tárgya lehet.

Kategóriahasználat – nemi eltérések vizsgálata

A környezetpszichológiai szakirodalom részletesen tárgyalja a térfelfogásban, a térhasználatban, a térhez való viszonyulásban, a tér ábrázolásában stb. mutatkozó nemi eltéréseket. Ezekre fentebb (pl. a II.15.1 és a III.3.1 fejezetekben) én is kitértem. Így a jelen feltáró vizsgálatban is indokolt volt nemi eltéréseket keresni az ábrázolásmód tekintetében (9. táblázat).

			Ábrázolásmód		Összesen
			képszerű	térképszerű	
Vizsgálati személy neme	férfi	elemszám	27	39	66
		százalékos eloszlás	40,9%	59,1%	100,0%
	nő	elemszám	34	71	105
		százalékos eloszlás	32,4%	67,6%	100,0%
Összesen		elemszám	61	110	171
		százalékos eloszlás	35,7%	64,3%	100,0%

9. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Ábrázolásmód (főkategóriák) nemek szerint építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók között

Mutatkozik ugyan némi eltérés az ábrázolásmódokban a két nem között – a férfiak 41–59%-ban, nők 32–68%-ban alkalmazták a képszerű, illetve térképszerű ábrázolásmódot – de ez nem éri el a szignifikáns szintet (khi2=1,28, p>0,25). Ez akkor is igaz, ha az alkategóriák szerint vizsgáljuk a a férfiak és a nők rajzait (10. táblázat).

			Ábrázolásmód alkategóriák						Összesen
			képszerű				térképszerű		
			K1 „Ahova elsőként mentem”	K2 „Mentem, mentem, mendegéltem”	K3 „Az otthonom a világ közepe...”	K4 „Itt is, ott is, amott is voltam”	T1 „Ezen az útvonalon mentem”	T2 „Ebben a környezetben találod meg ..., ahol elsőként voltam.”	
Vizsgálati személy neme	férfi	v.sz.-ek száma	10	5	1	8	20	14	58
		% within v.sz. neme	17,2%	8,6%	1,7%	13,8%	34,5%	24,1%	100,0%
	nő	v.sz.-ek száma	11	7	3	9	53	14	97
		% within v.sz. neme	11,3%	7,2%	3,1%	9,3%	54,6%	14,4%	100,0%
Összesen		v.sz.-ek száma	21	12	4	17	73	28	155
		% within v.sz. neme	13,5%	7,7%	2,6%	11,0%	47,1%	18,1%	100,0%

10. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Ábrázolásmód alkategóriák nemek szerint építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók között

Mivel fentebb mutatkozott némi (bár nem szignifikáns) eltérés az ábrázolásmódokban a két nem között (9. táblázat), érdemes vizsgálni az alkategóriák szerinti esetleges nemi különbségeket. Az ábrázolásmódok alkategóriái szerint sem adódott nemi eltérés (khi2=6,99, p>0,22) (10. táblázat). Az elemzések szerint a jelen vizsgálatban nem mutatkozott nemi eltérés sem az ábrázolásmódban, sem annak alkategóriáiban. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a térképszerű ábrázolásmód (ezen belül is a T1 kategória) a gyakoribb mindkét nem esetében. Így az alábbiakban az adatok nemek mentén történő elemzésével nem foglalkozom.

III.9.6. Szubjektív elemzés: személyesség, kidolgozottság, koherencia

Összesített megítélés – vizsgálati csoportok összehasonlítása

Rajz	Vizsgálati csoport	N	Átlag	Szórás	Std. hiba átlag
személyessége	**építész**	100	2,2901	,83404	,08340
	laikus	87	2,8179	,77136	,08270
kidolgozottsága	**építész**	100	2,3617	,68231	,06823
	laikus	87	2,7972	,70134	,07519
koherenciája	**építész**	100	2,3316	,51754	,05175
	laikus	87	2,3334	,52615	,05641

11. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_szubjektív kódolói megítélés: személyesség, kidolgozottság, koherencia_teljes minta

A szubjektív kategóriák tekintetében a laikusok kevésbé személyes (t=-4,47, p<0,001) és kevésbé kidolgozott (t=-4,3, p<0,001) képeket rajzoltak a megítélők szerint, míg koherencia tekintetében nem volt különbség a két csoport között (t=-0,024, p>0,9). Ez érdekes, hiszen az intuíció szerint éppen a pszichológia és interkulturális szakos (humán szakértő, térlaikus) vizsgálati személyekkel kapcsolódna össze inkább a személyesség. Ugyanakkor – mivel a szubjektív, egészleges kategóriák nem függetlenek az ábrázolásmódtól – a kapott eredmény alátámasztja azt az eddigi benyomást, hogy a térlaikusok vizuális eszközökkel mesélnek el egy történetet, vagy még inkább: elmagyarázzák azt. Az, hogy mindkét csoport mentális térképei egyformán koherensek voltak, az eddigiek fényében nem meglepő. Feltehetően az ábrázolt szociofizikai esemény mögöttes pszichológiai jelentése adja a kifejezésbeli koherencia alapját.

Szubjektív megítélés – képszerű ábrázolásmód

Rajz	Vizsgálati csoport	N	Átlag	Szórás	Std. hiba átlag
személyessége	**építész**	43	1,8493	,53061	,08092
	laikus	19	2,3858	,66848	,15336
kidolgozottsága	**építész**	43	1,9574	,50967	,07772
	laikus	19	2,5532	,70136	,16090
koherenciája	**építész**	43	2,4726	,56229	,08575
	laikus	19	2,2726	,66217	,15191

12. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_képszerű ábrázolásmód_szubjektív kódolói megítélés: személyesség, kidolgozottság, koherencia

A két vizsgálati csoport közötti eltérések hasonlóak az egészleges megítélés esetében tapasztaltakhoz: a képszerű ábrázolásmódot alkalmazó építészhallgatók személyesebb (t=-3,38, p<0,05) és kidolgozottabb (t=-3,33, p<0,001) mentális térképeket rajzoltak, koherenciában viszont nem (t=1,22, p>0,2) mutatkozott eltérés. Ez az eredmény arra is utalhat, hogy a képszerű, rátekintő ábrázolásmód alkalmat ad a személyesebb tartalomkifejezésre, de az is lehetséges, hogy a személyesebb élmény a megfelelő vizualizációs eszközök birtokában (erre utal a kidolgozottság) módot teremt a helyzet teljesebb áttekintésére, és így nyilvánul meg a pszichés tartalom a képszerű ábrázolásmódban. Ezt támasztja alá, hogy – mint a korrelációs (Pearson r) elemzésből kiderül – a személyes ábrázolásmód és a kidolgozottság a teljes mintában és mindkét vizsgálati csoportban erős együttjárást mutatott (lásd 14., 15., és 16. táblázatok). A koherencia azonos mértékét a fenti megállapításnak megfelelően értelmezem.

Szubjektív megítélés – térképszerű ábrázolásmód

Rajz	Vizsgálati csoport	N	Átlag	Szórás	Std. hiba átlag
személyessége	**építész**	46	2,8367	,80794	,11912
	laikus	66	2,9595	,76054	,09362
kidolgozottsága	**építész**	46	2,8007	,61690	,09096
	laikus	66	2,8867	,68796	,08468
koherenciája	**építész**	46	2,2426	,47082	,06942
	laikus	66	2,3509	,49256	,06063

13. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_térképszerű ábrázolásmód_szubjektív kódolói megítélés: személyesség, kidolgozottság, koherencia

A képszerű ábrázolásmód esetében kimutatott eltérések eltűntek a térképszerűen ábrázolt mentális térképek esetén: egyik kategóriában sincs különbség az építészhallgatók és a térlaikus egyetemisták rajzai között (személyesség: t=-0,82, p>0,4; kidolgozottság: t=-0,68, p>0,45; koherencia: t=-1,17, p>0,2). Megállapítható, hogy a csoportok között igazából az ábrázolásmód hordozza a különbséget (láttuk, hogy az ábrázolásmód választásában van különbség a két csoport között – lásd 7. táblázat: az építészhallgatók nagyjából fele-fele arányban készítettek képszerű és térképszerű rajzokat, míg a laikusok inkább a térképszerű ábrázolásmódot választották). Ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy a rajzok minősége és ezáltal a megítélt szubjektív jellemzőik ezekben a kategóriákban nem függenek-e össze azzal, hogy mennyire érezte jól magát a rajzoló a településen? Ezért megvizsgáltuk ezt a kérdést is.

A mentális térképrajzok megítélt minősége és a településsel kapcsolatos érzelmek összefüggése

Korrelációs (Pearson r) elemzéssel megvizsgáltuk, hogy a településsel kapcsolatban az önálló térhasználat időszakában megélt érzelem (mennyire érezte akkoriban jól ott magát a válaszadó) összefügg-e azzal, hogy a szubjektív megítélés szerint milyen minőségű (személyességű, kidolgozottságú, koherenciájú) mentális térképrajzok születtek (14. táblázat).

				Mennyire érezte jól magát a településen?	Rajz szubjektív megítélési szempontjai		
					személyesség	**kidolgozottság**	**koherencia**
Spearman's rho	**Mennyire érezte jól magát a településen?**		Corr. coeff.	1,000	-,162*	-,060	-,024
			Sig. (2-tailed)	.	,030	,422	,749
			N	180	180	180	180
	Rajz szubjektív megítélési szempontjai	**személyessége**	Corr. coeff.	-,162*	1,000	,767**	,315**
			Sig. (2-tailed)	,030	.	,000	,000
			N	180	191	191	191
		kidolgozottság	Corr. coeff.	-,060	,767**	1,000	,426**
			Sig. (2-tailed)	,422	,000	.	,000
			N	180	191	191	191
		koherencia	Corr. coeff.	-,024	,315**	,426**	1,000
			Sig. (2-tailed)	,749	,000	,000	.
			N	180	191	191	191

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

14. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_szubjektív kódolói minőség (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és a településhez kapcsolódó jó érzés mértékének kapcsolata_teljes minta

Sajnos, a válaszadók túlnyomó többsége nem adott választ arra a kérdésre, hogy hány éves volt az első önálló kültérhasználat idején. Így az életkori adatokkal nem tudunk számolni, de mivel a rajzok többségén iskola és egyéb, gyerek-, illetve kamaszkorra utaló környezet van, feltételezhetjük, hogy a serdülőkori szociofizikai önállóság szakaszára utalnak a rajzok.

A korrelációs elemzés azt mutatja, hogy nincs összefüggés a szubjektív értékelésen keresztül mért rajzminőség–kategóriák (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és aközött, hogy az első önálló környezethasználat idején hogyan érezte magát a rajzoló a településen. Viszont az is látszik, hogy a személyesség, kidolgozottság és koherencia között közepes (személyesség és koherencia, kidolgozottság és koherencia), illetve erős (személyesség és kidolgozottság) együttjárások fedezhetők fel. Érdekes megvizsgálni a korrelációkat csoportonként külön-külön is ebből a szempontból.

A korrelációs (Pearson r) elemzést csoportokra elvégezve sem mutatkozik együttjárás a szubjektív értékeléssel mért rajzminőség (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és aközött, hogy az első önálló környezethasználat idején hogyan érezték magukat az építészhallgatók vagy a térlaikus egyetemisták a településen (15–16. táblázat). Az egyes szubjektív mutatók esetében viszont mutatkoznak együttjárások ezek között, de a korrelációk mintázata a két csoportnál némiképp eltérően alakul. Az építészhallgatóknál a személyesség és a koherencia ($r=0,2$, $p<0,05$), valamint a kidolgozottság és a koherencia ($r=0,2$, $p<0,05$) között gyengébb, a személyesség és a kidolgozottság között ($r=0,72$, $p<0,01$) viszont erős együttjárás mutatkozott. A térlaikus csoport esetében a személyesség és a kidolgozottság ($r=0,79$, $p<0,01$), illetve a kidolgozottság és a koherencia ($r=0,69$, $p<0,01$) között találtunk erős együttjárást, a személyesség és a koherencia ($r=0,53$, $p<0,01$), között pedig közepes korreláció mutatkozott.

A mentális térképrajzok megítélt minősége és a településsel kapcsolatos érzelmek összefüggése: építészhallgatók

				Mennyire érezte jól magát a településen?	Rajz szubjektív megítélési szempontjai		
					személyesség	**kidolgozottság**	**koherencia**
Spearman's rho	**Mennyire érezte jól magát a településen?**		Corr. Coeff.	1,000	-,232*	-,094	-,055
			Sig. (2-tailed)	.	,023	,361	,595
			N	96	96	96	96
	Rajz szubjektív megítélési szempontjai	**személyesség**	Corr. Coeff.	-,232*	1,000	,717**	,200*
			Sig. (2-tailed)	,023	.	,000	,046
			N	96	100	100	100
		kidolgozottság	Corr. Coeff.	-,094	,717**	1,000	,199*
			Sig. (2-tailed)	,361	,000	.	,047
			N	96	100	100	100
		koherencia	Corr. Coeff.	-,055	,200*	,199*	1,000
			Sig. (2-tailed)	,595	,046	,047	.
			N	96	100	100	100

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

15. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek: szubjektív kódolói minőség (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és a településhez kapcsolódó jó érzés mértékének kapcsolata_építészhallgatók

A mentális térképrajzok megítélt minősége és a településsel kapcsolatos érzelmek összefüggése: térlaikus egyetemisták

				Mennyire érezte jól magát a településen?	Rajz szubjektív megítélési szempontjai		
					személyesség	kidolgozottság	koherencia
Spearman's rho	Mennyire érezte jól magát a településen?		Corr. Coeff.	1,000	-,181	-,101	,008
			Sig. (2-tailed)	.	,100	,359	,943
			N	84	84	84	84
	Rajz szubjektív megítélési szempontjai	személyesség	Corr. Coeff.	-,181	1,000	,785**	,528**
			Sig. (2-tailed)	,100	.	,000	,000
			N	84	87	87	87
		kidolgozottság	Corr. Coeff.	-,101	,785**	1,000	,686**
			Sig. (2-tailed)	,359	,000	.	,000
			N	84	87	87	87
		koherencia	Corr. Coeff.	,008	,528**	,686**	1,000
			Sig. (2-tailed)	,943	,000	,000	.
			N	84	87	87	87

16. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek: szubjektív kódolói minőség (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és a településhez kapcsolódó jó érzés mértékének kapcsolata_térlaikus hallgatók

Összegezve: mindkét csoportnál erős együttjárást találtunk tehát a személyesség és a kidolgozottság között. Gyenge korrelációt tártunk fel az építészhallgatók csoportjában a személyesség és a koherencia között, míg ez utóbbi tekintetben a térlaikus hallgatóknál erős közepes korreláció mutatkozott. Az utóbbi csoport esetében kidolgozottság és a koherencia között erős volt az együttjárás, míg ugyanebben a tekintetben az építészhallgatók csoportjában gyenge korrelációt találtunk.

Az eredmények, vagyis a kifejeződő rajzminőség megítélt mutatói közötti együttjárások a mentális térkép mint környezetpszichológiai eljárás, képi kifejezésmód sajátosságainak fényében arra mutatnak rá, hogy a fontos, feltehetően énbevonó szociofizikai térhasználati élmények az intrapszichés dinamikában szerveződnek és ez megnyilvánul a rajzi ábrázolás külső szemlélők számára jól megítélhető minőségében. A személyesség, kidolgozottság, koherencia mind valamilyen jelzői annak, hogy a vizsgálati személy a feladatot fontosnak tartotta, energiát fektetett bele, komolyan vette azt. A személyesség általánosságban nagyobb fokú kidolgozottsággal jár együtt. Az pedig, hogy a szubjektív dimenziók szerveződési mintázata különbözik a két eltérő szakmai orientációjú csoport esetében, arra utal, hogy érdemes tovább, részletesebben vizsgálni a szocializáció, a képzés, a készségek közvetlen és közvetett szerepét a személy–környezet tranzakcióban. Ugyanakkor módszertani megfontolás is felmerül: az is lehetséges, hogy a rajzok független megítélői számára ezek a kategóriák nem igazán váltak szét, nem pontosan tudták külön-külön mérlegelni az egyes szempontokat (pl. amit kidolgozottnak találtak, arról rögtön azt is feltételezték, hogy személyes). Ez utóbbi lehetőség egy későbbi elemzésben a jelen vizsgálatban alkalmazott elemzési kódrendszer ebből a szempontból történő ellenőrzését teszi szükségessé.

Az is okozhatna különbségeket a két vizsgálati csoport között, ha eltérő mértékben érezték volna jól magukat a településükön. De összehasonlítva jóérzés–mutatókat, az építészhallgatók (átlag=5,95, szórás=1,57) és térlaikusok (átlag=6,3, szórás=1,03) nem térnek el a településsel

kapcsolatos érzéseiket tekintve. Az értékek között nincs szignifikáns (csak tendenciaszerű) eltérés (t=-1,74, p<0,1), vagyis a két csoport ebben a tekintetben nem tér el.

Ábrázolásmód alkategóriái (T1, T2 és K1, K2, K3, K4) és a személyesség, kidolgozottság és koherencia szempontok

Rajz szubjektív megítélési szempontjai	Ábrázolásmód	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Rajz személyessége	**K1**	23	2,11	0,69	1,17	3,50
	K2	13	1,78	0,46	1,17	2,83
	K3	4	1,71	0,32	1,50	2,17
	K4	17	2,20	0,59	1,00	3,33
	T1	76	3,07	0,79	1,50	4,00
	T2	29	2,49	0,59	1,33	4,00
	Összesen	162	2,60	0,84	1,00	4,00
Rajz kidolgozottsága	**K1**	23	2,35	0,70	1,33	3,67
	K2	13	2,04	0,68	1,50	3,67
	K3	4	1,92	0,29	1,50	2,17
	K4	17	2,11	0,65	1,17	3,33
	T1	76	3,06	0,58	1,67	4,00
	T2	29	2,36	0,59	1,33	3,67
	Összesen	162	2,62	0,74	1,17	4,00
Rajz koherenciája	**K1**	23	2,08	0,48	1,33	3,00
	K2	13	2,32	0,40	1,67	2,83
	K3	4	1,92	0,44	1,50	2,50
	K4	17	3,02	0,46	2,17	3,67
	T1	76	2,41	0,48	1,33	3,33
	T2	29	2,15	0,43	1,50	3,50
	Összesen	162	2,36	0,53	1,33	3,67

17. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Ábrázolásmódok (térképszerű, képszerű) szubjektív kódolói minősége (személyesség, kidolgozottság, koherencia)_teljes minta

Ha az ábrázolásmód alkategóriái szerint vizsgáljuk a személyesség, kidolgozottság és koherencia szempontokat, kitűnik, hogy a T1 ábrázolásmód „lóg ki" a többi közül: ez a legkevésbé személyes, kidolgozott (és a K4 a legkevésbé koherens). Láttuk (8. táblázat), hogy a laikusok rajzainak többsége ebbe (a T1) kategóriába került. Mindhárom szempont szerint szignifikáns a varianciaanalízis (Bonferroni post hoc elemzés eredményeit lásd a 4. mellékletben): Rajz személyessége (F=15,44, p<0,001); Rajz kidolgozottsága (F=15,56, p<0,001) és Rajz koherenciája (F=10,73, p<0,001). Építészhallgató és térlaikus csoportokra bontva nem vizsgáltuk ezt a kérdést, mert az egyes ábrázolási alkategóriák szerinti bontásában egy-egy alkategóriába a statisztikai elemzés szempontjából túl kevés vizsgálati személy tartozik.

A mentális térképeken kiemelt helyek (M, T, N, E) számának összefüggése a szubjektív megítélési dimenziókkal (személyesség, kidolgozottság, koherencia)

A mentális térképeken feltüntetett, az instrukcióban kért kiemelt helyek (mindennapi épület, intézmény: M, tájékozódást segítő épület, hely: T, nevezetesség: N, és érzelmet, emléket kiváltó hely, esemény: E) száma is lehet indikátora annak, hogy a rajzoló mennyire vonódott be a feladatba, mennyire dolgozta ki stb. Ezért megvizsgáltuk a kitüntetett helyek korrelációját a személyesség, kidolgozottság és koherencia dimenziókkal.

			Rajz szubjektív megítélési szempontjai			Mindennapi épület, intézmény (M) (db)	Tájékozódást segítő (T) (db)	Nevezetesség (N) (db)	Érzelem, emlék, esemény helye (db)
			személyesség	**kidolgozottság**	**koherencia**				
Rajz szubjektív megítélési szempontjai	**személyesség**	Pearson Corr.	1	,771**	,309**	,155*	,008	,001	-,049
		Sig. (2-tailed)		,000	,000	,034	,910	,993	,509
		N	191	191	191	187	186	186	187
	kidolgozottság	Pearson Corr.	,771**	1	,425**	,097	-,091	-,148*	-,011
		Sig. (2-tailed)	,000		,000	,189	,218	,044	,884
		N	191	191	191	187	186	186	187
	koherencia	Pearson Corr.	,309**	,425**	1	-,027	-,089	-,101	-,007
		Sig. (2-tailed)	,000	,000		,718	,226	,169	,920
		N	191	191	191	187	186	186	187
Mindennapi épület, intézmény (M) (db)		Pearson Corr.	,155*	,097	-,027	1	,411**	,318**	,573**
		Sig. (2-tailed)	,034	,189	,718		,000	,000	,000
		N	187	187	187	187	186	186	187
Tájékozódást segítő (T) (db)		Pearson Corr.	,008	-,091	-,089	,411**	1	,389**	,408**
		Sig. (2-tailed)	,910	,218	,226	,000		,000	,000
		N	186	186	186	186	186	186	186
Nevezetesség (N) (db)		Pearson Corr.	,001	-,148*	-,101	,318**	,389**	1	,373**
		Sig. (2-tailed)	,993	,044	,169	,000	,000		,000
		N	186	186	186	186	186	186	186
Érzelem, emlék, esemény helye (E) (db)		Pearson Corr.	-,049	-,011	-,007	,573**	,408**	,373**	1
		Sig. (2-tailed)	,509	,884	,920	,000	,000	,000	
		N	187	187	187	187	186	186	187

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

18. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_kiemelt helyek (M, T, N, E) számának és a rajzok szubjektív kódolói minőségének (személyesség, kidolgozottság, koherencia) összefüggése

A korrelációs (Pearson r) elemzés során arra derült fény, hogy a rajzon bejelölt, kitüntetett helyek száma[422] nem jár együtt erősen egyik szubjektív megítélési jellemzővel sem. Nagyon gyenge, elhanyagolható pozitív összefüggés mutatkozik a személyesség és a bejelölt mindennapi épületek száma (r=0,16, p<0,05) között, és ugyanilyen nagyon gyengén, ám negatívan korrelál a kidolgozottság és a nevezetes épületek mennyisége (r=-0,15, p<0,05). A koherencia egyik bejelölt hely darabszámával sem mutat összefüggést, ami nem meglepő. Viszont az egyes helyek száma egymással rendre közepes pozitív korrelációt mutat: a mindennapi épületek száma rendre pozitívan korrelál az érzelmileg fontos (r=0,57, p<0,01), a tájékozódási (r=0,41, p<0,01) és a nevezetes pontok (r=0,32, p<0,01) számával; a tájékozódásban kitüntetett helyek mennyisége ezen kívül rendre pozitív együttjárást mutat az érzelmileg vagy események miatt jelentős (r=0,41, p<0,01) és a nevezetes helyek számával (r=0,39, p<0,01); és végül, ezeken túl, a nevezetes helyek száma pozitívan korrelál az érzelmileg fontos pontok mennyiségével (r=0,73, p<0,0). Az, hogy a rajzokon feltüntetett – azaz a mindennapi életben jelentős, a tájékozódás, az emlékezés vagy az érzelmek szempontból jelentőséggel bíró – helyek száma egymással rendre közepes pozitív korrelációt mutatott, azt mutatja, hogy ezek megjelölése a rajzon nem független egymástól (vagyis,

[422] Érdekes, hogy annak ellenére, hogy az instrukció felszólítja a vizsgálati személyeket, hogy jelöljék ezeket a helyeket a mentális térképeiken, néhány olyan is rajz készült, amelyeken nem szerepel egy vagy több ezek közül, vagy ahol egyik sincs feltüntetve (összesen 12 építész és 5 laikus rajz van ilyen). Ezek nem túl magas értékek, nem sértik a feldolgozást.

aki az egyik fajtából többet megjelölt, az valószínűleg a másikból is többet jelölt be). Ezt az összefüggést később célzott vizsgálattal szintén érdemes lehet kibontani.

Tekintve, hogy – mint az ábrázolás alkategóriák definícióiból (2. melléklet) is kitűnik – eltérő lehet a lerajzolt települési környezet nagysága, így elképzelhetőnek tűnt, hogy az ábrázolásmód alkategóriái (K1–K4 és T1, T2) különböznek a megjelölt elemek (M, T, N, E) számában. Az ANOVA elemzés (5. melléklet és 19. táblázat) valóban azt mutatja, hogy a képszerű ábrázolásmód esetén a K4: „Itt is, ott is, amott is voltam" kategóriában, illetve mindkét térképszerű ábrázolásmód esetén (T1: „Ezen az útvonalon mentem" és T2: „Ebben a környezetben találod meg azt/azokat a helye(ke)t, ahol elsőként voltam") mindegyik elem gyakrabban fordul elő. Az ANOVA eredményei: Mindennapi épület, intézmény (M) (db) $F=2{,}73$, $p<0{,}05$; Tájékozódást segítő (T) (db) $F=6{,}16$, $p<0{,}001$; Nevezetesség (N) (db) $F=2{,}56$, $p<0{,}05$ és Érzelem, emlék, esemény helye (E) (db) $F=3{,}51$, $p<0{,}01$. A Bonferroni post hoc elemzés szerint általánosságban az mondható, hogy a K1 ábrázolásmód és a K4, T1 és T2 ábrázolásmódok között szignifikánsak az elemszámok átlagos különbségei. Mindez azt mutatja, hogy az elemszámok a választott ábrázolásmóddal vannak összefüggésben: a K4 típusú rajzok mintegy lajstromba veszik a meglátogatott helyeket, itt – mivel közöttük sem téri, sem kauzális reláció nem jelenik meg – a lényeg a listázás, a felsorolás. A térképszerű rajzok esetében pedig feltehetően a relációk pontos megjelöléséhez és a „történet elmeséléséhez" egyaránt szükségesek a konkrét környezeti elemek (épületek, helyek).

Mentális térképeken megjelölt elemek	Ábrázolásmód alkategóriái	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Mindennapi épület, intézmény (M) (db)	**K1**	22	0,82	0,59	0	2
	K2	12	1,83	1,64	0	5
	K3	4	2,00	2,83	0	6
	K4	17	2,06	1,03	0	4
	T1	75	2,24	1,71	0	8
	T2	28	2,36	2,28	0	11
	Összesen	158	2,01	1,74	0	11
Tájékozódást segítő (T) (db)	**K1**	22	0,59	0,59	0	2
	K2	12	1,58	1,88	0	7
	K3	4	1,00	1,41	0	3
	K4	17	1,88	1,58	0	5
	T1	75	1,81	1,65	0	7
	T2	28	3,07	1,96	0	7
	Összesen	158	1,84	1,74	0	7
Nevezetesség (N) (db)	**K1**	22	0,41	0,59	0	2
	K2	12	0,58	1,08	0	3
	K3	4	0,50	1,00	0	2
	K4	17	0,82	0,81	0	2
	T1	75	0,80	0,93	0	4
	T2	28	1,39	1,59	0	6
	Összesen	158	0,83	1,07	0	6
Érzelem, emlék, esemény helye (E) (db)	**K1**	22	1,00	0,93	0	4
	K2	12	1,42	1,78	0	5
	K3	4	2,50	3,32	0	7
	K4	17	2,71	1,61	0	5
	T1	75	2,48	2,23	0	15
	T2	28	3,18	2,26	0	8
	Összesen	158	2,34	2,12	0	15

19. táblázat Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térképek_kiemelt helyek (M, T, N, E) számának és az ábrázolásmódok (személyesség, kidolgozottság, koherencia) összefüggése

III.9.7. Összegzés és kitekintés

A környezetpszichológiai vizsgálatok kimutatják, hogy az építészek a laikusoktól eltérően észlelik és értékelik mind az építészeti szempontból jelentős, mind a mindennapi épületeket, helyeket, és ez a szemléletbeli eltérés már nagyon korán, a szakmai szocializáció (azaz az egyetemi építészképzés) kezdetétől megmutatkozik. Az építészek és a mindennapi, térlaikus környezethasználók eltérő világlátása a kutatások szerint az egyetemi képzés során alakul ki és erősödik meg, ugyanis a környezetpszichológiailag jelentős szociofizikai kontextusok és a környezeti önéletrajz alapvető mozzanatai, jellemzői a formális építészképzés megkezdéséig nem térnek el az építésznek készülő és a más szakmai ambíciókkal rendelkező fiatalok körében. Az építészet elsajátítása nemcsak szemlélet- és attitűdbeli változásokat eredményez, hanem a képzés során számos, a hétköznapi környezetészlelésben spontán módon nem használatos térelemzési és vizualizációs módszer kerül a jövendő építészek birtokába, ami készségként mindennapi rutinná válik a szakemberek kezében, viszont a laikusok egyáltalán nem alkalmazzák (és gyakran nem is értik) ezeket a metódusokat.

Az elvégzett feltáró jellegű kutatásban építészetet tanuló (térszakértő), illetve pszichológia és interkulturális pszichológia és pedagógia szakos (humán szakértő, térlaikus) egyetemi hallgatók mentális térkép ábrázolásait hasonlítottuk össze egy olyan, a serdülőkor fejlődési fázisában pszichológiailag kitüntetett kültéri környezet (első szociofizikai értelemben önállóan használt környék) lerajzolása kapcsán, amely a vizsgált két csoportban szakmai orientációtól függetlenül, a hely- és énidentitás alakulása szempontjából a környezetpszichológiai kutatások szerint kiemelkedő jelentőségű. A mentális térképezéssel mint környezetpszichológiai képi kifejezőeszközzel egy fontos fejlődési mozzanatot, a kültéri szociofizikai önállósodás kezdetét (az első önálló környékhasználatot) térképeztük fel retrospektív módon, az emlékezetből felidézett hely ábrázoltatásával.

A kutatás eredményei szerint mindkét vizsgálati csoport tagjai jól megítélhető, kategorizálható mentális térképeket produkáltak, tehát a szakirodalommal egybehangzó módon a mentális térképezés (a rajzolással szembeni kisebb–nagyobb ellenállás legyőzése után) a laikusok számára is jól alkalmazható szociofizikai kontextust kifejező módszer.

A mentális térképeket – az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiának megfelelően – kvalitatív (kategóriarendszer kialakítása, kódolás) és kvantitatív (statisztikai feldolgozás) elemzésnek vetettük alá. A kategóriarendszerben az ábrázolás módja, elemei és az ezek közötti relációk szerint két főkategória (képszerű és térképszerű) formálódott meg, amelyek további alkategóriákra bomlottak. Ezen kívül a rajzokat kódoltuk még formai és tartalmi jellemzőik szerint és szubjektív értékelési szempontok mentén is.

Ábrázolásmód tekintetében a két vizsgálati csoport markánsan elkülönült: az építészek kiegyensúlyozott, fele-fele arányban készítettek képszerű és térképszerű rajzokat, a térlaikusok viszont inkább térképszerűen ábrázolták az első, önállóan használt környéket. Nemi eltérések nem mutatkoztak. Elemzésünk eredményei alapján erősen valószínűsíthetjük, hogy a térképszerűség ebben a vizsgálatban nem pusztán a téri relációk árnyaltabb ábrázolására szolgált (ez alapján feltehetően nagyobb arányban jelent volna meg ez az ábrázolásmód az építészhallgatóknál), hanem a téri viszonyok megjelenítésével együtt egy, még nem régi (egyetemisták esetében a serdülőkor még nem vész a múlt ködébe) énközeli esemény elmesélésének képi kifejezésmódja is. Az, hogy az ábrázolásmódok közül mindkét csoport tagjai jellemzően az útvonal mentén történő bemutatást választották, ugyancsak ezt támasztja alá: ez a kifejezésmód egyaránt lehetővé teszi a térviszonyok

ábrázolását (elsősorban térszakértelem) és a történetszerű téri folyamatmesélést (elsősorban humán szakértelem, de az énközeli, nem régi élmény miatt az építészhallgatóknál is erős pszichológiai háttérfolyamat lehet). Az otthoni kiindulású rajzi ábrázolás háttérbe szorulása szintén arra utal, hogy kevésbé a térábrázolási szakértelem megléte vagy hiánya munkált a mentális térképek készülésekor, sokkal inkább – a vizsgálati csoportokban egységesen – az élménybemutatás dinamikája. Némileg meglepő módon, a térlaikusok rajzoltak kevésbé személyes mentális térképeket, ami viszont nem volt meglepő, hogy az ő rajzaik kevésbé kidolgozottak voltak. Koherencia tekintetében nem volt különbség a két csoport között, ami ismét a mögöttes élményfeldolgozás pszichológiai dinamikájának egységességére (és nem a szakmai eltérések meglétére) utal. Az ábrázolásmód nagyon meghatározó: a képszerűen rajzoló építészhallgatók személyesebb és kidolgozottabb mentális térképeket produkáltak. Nem kizárható, hogy minél személyesebb az élmény, a megfelelő vizuális kifejezőeszközök és –készségek birtokában levő jövendő szakember annál jobban tudja ábrázolni a helyzet koherens jelentését, de több, egy irányba mutató eredmény is inkább azt az értelmezést támasztja alá, hogy a képszerű, „rátekintő", koherens, a téri relációkra kevéssé összpontosító ábrázolásmód alkalmat ad a személyesebb, kidolgozottabb tartalomkifejezésre (jobban láttatni engedi az énközeli esemény dinamikáját). Ugyanakkor – minthogy a szubjektív dimenziók szerveződési mintázata különbözött a két szakmai csoport esetében – érdemes a továbbiakban részletesebben és módszertani finomításokkal vizsgálni az élmények, a szociofizikai életesemények vs. a képzés, a készségek közvetlen és közvetett szerepét a személy–környezet tranzakcióban, és annak kifejeződéseiben.

Összegezve az eredményeket, a két vizsgált (kezdő térszakértő és térlaikus, kezdő humán szakértő) csoport mentális térképei között tehát a leglényegesebb különbség a választott ábrázolásmódban volt: az építészek egyaránt rajzoltak képszerű és térképszerű mentális térképeket, míg a laikusok inkább térképszerű ábrázolásmódot választottak. Gyakorlatilag minden további eredmény ezt az eltérést támasztja alá. A vizsgálat feltáró jellegéből adódóan nem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy ez a markáns különbség pszichológiai értelemben mire vezethető vissza, mire utal. Az eredmények alapján nem zárható ki, hogy az elsőéves építészhallgatóknak ennyire közvetlenül a képzés megkezdése után még nincs átütő szakmaiságuk. De az is lehetséges, hogy a rajzok elemzéséből ebben a vizsgálatban nem vált ki olyan kategória, ami kifejezné ezt. Ez utóbbi állításunk alapján mondhatnánk, hogy megfelelő, a „szakmaiság" egyértelmű vizsgálatára alkalmas indikátorokat ebben a feltáró kutatásban nem sikerült meghatározni. Számomra azonban mindkét említett alternatívánál elfogadhatóbb az az értelmezés, hogy ez a feltáró vizsgálat rávilágított arra, hogy az építészek és a térlaikusok világlátásának és –ábrázolásának eltéréseit érdemes a megszokott, a környezetpszichológiai szakirodalomban általában tárgyaltnál tágabb kontextusban kezelni és kutatni. A környezetpszichológiában – mint az elméleti áttekintésben bemutattam – többnyire olyan kutatásokat végeznek, amelyekben objektív környezeti helyzeteket (épületeket, tereket, téralkotókat) kell viszonylag objektív dimenziók és jellemzők mentén megítélni. Ezekben a helyzetekben az építészek szakmaisága világosan elkülönül a laikusok naiv környezeti kompetencia mentén definiálható környezetészlelésétől és –értékelésétől. Ha azonban énközeli, intenzív pszichológiai töltetű[423] szociofizikai helyzeteket (és az első önálló település-használat ilyen) ábrázoltatunk a mentális térképezés képi kifejezési módszerével, akkor (különösen az építészi szakmai szocializáció kezdetén) azt találjuk (némileg hasonlóan Cooper

[423] A vizsgálati módszer eredeti célja is egyfajta sajátélmény átélése volt, a települési tér élményszerű összekapcsolása a tanulmányokkal – lásd a III.9.1 fejezetben a 401. lábjegyzetet.

dc_1358_16

Marcus gyerekkori környezeti önéletrajzi élmények egységes szerepét kimutató kutatási eredményeihez), hogy a környezeti önéletrajzi élmény, a mindennapi énközeli tapasztalat szakmai orientációtól majdnem függetlenül megnyilvánul ennek a pszichológiailag fontos szociofizikai kontextusnak a képi kifejező ábrázolásában. Ezért az általam kínált értelmezés, hogy ha a vizsgálati személyek (kezdő építészek és térlaikusok) esetében a mentális térképezéssel ábrázolandó szociofizikai esemény időben még nagyon közeli és egyúttal énközeli is, akkor a személyeket a kontextus pszichológiai dinamikája arra indítja, hogy inkább térképszerű ábrázolásmódot válasszanak, amelyben ebben az esetben – mint több eredményünk is alátámasztja – nem önmagában a téri relációk ábrázolása a fontos, hanem az élmény pontos elmesélése a téri szituáció részletes ábrázolásán keresztül. Az építészek esetében a kétfajta ábrázolásmód (képszerű vs. térképszerű) azonos mértékű alkalmazása arra is utalhat, hogy ők inkább támaszkodhatnak alternatív ábrázolási, vizuális kifejezési készségekre, így módjuk van eltérő kifejezésmódok között választani (ami visszairányítja a figyelmet a szakmai szocializáció szerepére, bár némileg bonyolultabb megvilágításba helyezi azt).

Mindezek alapján úgy vélem, hogy az építészek és a laikusok világlátásának és –értelmezésének témáját mindenképp érdemes tovább kutatni. A következő vizsgálatokban a most vázolt szemléleti szempontokon túl érdemes módszertani megfontolások (célzott kérdésfeltevés, differenciáltabb elemző kategóriarendszer kidolgozása, kódrendszer függetlenítése a vizsgálati helyzetről való tudástól stb.) mentén is vizsgálatokat végezni.

IV. Második vizsgálat_EGY KISTELEPÜLÉS (Alsómocsolád) KÖRNYEZET-PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA: A LOKALITÁSÉLMÉNY

Az elméleti bevezetőben (II. fejezet) áttekintettem a környezetpszichológia fontosabb vizsgálati és beavatkozási területeit: a környezetpszichológusok az épített környezeten belül foglalkoznak ingerekkel (pl. Hygge & Knez, 2001), tárgyakkal (Dúll, 2003a), helyiségekkel (pl. Ritterfeld & Cupchik, 1996), épületekkel (pl. Ng, Kam, & Pong, 2005), (köz)terekkel (pl. Carr, Francis, Rivlin, & Stone, 1995), ritkábban utcákkal (Cherulnik & Appleyard, 1993; Dúll, 2016a), környékekkel (Lewicka, 2010), a várossal (Dúll, 2014b) mint szociofizikai kontextussal, és a falu–város[424] összehasonlítással (Hummon, 1986; Dúll, 2015f).

Az utóbbi két téma – azaz a településvizsgálat – inkább általában, makrokörnyezeti kontextusban (például a városban élés jellemzői vagy a viszonyulás a városhoz, pl. Bonnes, Mannetti, Secchiaroli, & Tanucci, 1990; Félonneau, 2004; Dias & Ramadier, 2015) érdekli a kutatókat, sokkal kevesebb példát találunk konkrét települések (falvak, városok) környezetpszichológiai vizsgálatára.

Magyarországon eddig nem folytak ilyen kutatások. Ugyanakkor, akár a transzdiszciplináris (bár környezetpszichológiát nem tartalmazó) vizsgálatok egy korai, izgalmas példájának is tekinthetjük Magyarországon a dudari[425] falukutatást (lásd Lengyel, 1985; Lencsés & Feleky, 2013a). „1937-ben Tomori Viola,[426] a szegedi Lélektani Intézet tanársegédje, Várkonyi Hildebrand Dezső doktori tanítványa, majd munkatársa, nemzetközi kutatókból álló faluszociológiai kutatást szervezett egy eldugott bakonyi faluban, Dudar községben. [...] A felkérés illeszkedett egy szélesebb kutatási tervbe, amely a kultúrák átalakulását tanulmányozta nemzetközi összehasonlításban. [...] csak Tomori Viola rendelkezett pszichológiai doktorátussal a résztvevők közül" (Szokolszky, 2013. 13). A kutatásban meghatározó volt a pszichológia: „az ethnológia, a szociológia és szociálpszichológia határterületén mozgott" (Lengyel, 1985. 22). A kutatást a IV.4 fejezetben részletesen is bemutatom.

Az első világháború után az építészeket[427] is foglalkoztatta a „falu mint szociális probléma, a parasztság tényleges életkörülményei, és egészségügyi helyzete" (Ferkai, 2009. 21). A falu-, illetve településkutatásban, az antropológiában, a szociológiában számos olyan módszer (Letenyei, 2005a, 2005b; Kovács, 2007a; Kisdi, 2012 stb.) és téma (pl. szimbolizáció, Kapitány & Kapitány,

---

[424] „A klasszikus társadalomtudomány [nemcsak a pszichológia] a falusi közösséget általában a városi társadalommal dichotómiában, vagy a falu–város kontinuumon ábrázolta. Tönnies *Gemeinschaft* (közösség) és *Gesellschaft* (társadalom) fogalma, bár rendre érik kritikák, máig az egyik kiindulópontja maradt a kutatásoknak. A közösség–társadalom, falu–város kontinuum teóriája [...] a közösségfogalom terhét azonban mégsem oldja, hiszen a kontinuum mögöttes fejlődéslogikája a falut, a falusiast, a vidékit mindig a városi mögé (alá) rendeli" (Kovács, 2012. 37 – beszúrás DA). A falu–város különbség elemzése meghaladja a jelen értekezés kereteit.

[425] Dudar egy közel 1700 fős lélekszámú település Veszprém megyében, a Zirci járásban (lásd http://www.dudar.hu/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 12.).

[426] Tomori Viola szociológus és pszichológus (1911–1998). Váróné Tomori Viola néven is publikált. Fő érdeklődése a parasztság lélektana, szociálpszichológiája (Lengyel, 1985. 30) volt. „A ›falu lelke‹ Tomori értelmezésében részben az általános emberi jellemzőkből ered, másrészt ›a közös múlt és a miliő hatásaiból, amelyek a falu minden lakóját érik‹ (Tomori 1992:103)." (Szokolszky, 2013. 13) Legjelentősebb műve: Tomori, V. 1992. *Hollókő, egy palóc falu lélekrajza*. Budapest: Akadémiai. Elemzései Szokolszky (2013) szerint kvalitatív pszicho–szociográfiáknak tekinthetők.

[427] Déman Pál Építészet és szociográfia című írása 1934-ben jelent meg a *Fiatal Magyarság*-ban (idézi Ferkai, 2009. 31 – beszúrások Ferkai, uott.): „széles társadalmi körökre vonatkozó aktivitás csak a megfelelő társadalmi viszonyok pontos megismerésén épülhet fel. Az igazán mai, szociális kötelességeit ismerő építésznek ilyen széleskörű társadalmi aktivitása az, amely a legszegényebb néprétegek lakásellátásának alapvető megjavítására, reformjára irányul." [Ezt a feladatát csak akkor láthatja el, ha pontos képe van a] „kor tényezőiről, a társadalom állapotáról, céljairól, struktúraváltozásairól", [s ehhez adatokat a] széleskörű és alapos szociális kutatómunka" [szolgáltathat számára]. „Mindenképpen kívánatos tehát [...], hogy az építészet és a szociográfiai kutatók közt kapcsolat létesüljön."

1995; 2002, szakralitás, Tóth, 2014, közösség, A. Gergely, 2012 stb.) létezik, amely a környezetpszichológia számára is releváns.

Bevezető az alsómocsoládi kutatáshoz

2014. októberében felkérésre [428] kapcsolódtam be környezetpszichológus szakértőként Alsómocsolád község (a helyszínt a IV.2 fejezetben részletesen bemutatom) 2014-ben alakult Jövő Szövő Műhelyének[429] munkájába. A községben a polgármester[430] vezetésével 1990 óta intenzív fejlesztési munka folyik, amelynek fontos részét képezi a részvételi[431] településalakítás (a falu lakosságának rendszeres kérdőíves megkérdezése és közösségi összejöveteleken interaktív véleménycsere). Az alapprobléma, amire megoldásokat keres a team, hogy miként lehetne Alsómocsolád lakosságát megduplázni, természetesen a megfelelő feltételek megteremtésével. A cél a 600 fős lakólétszám – a jelenlegi mintegy három- és félszáz lakóhoz képest. Mivel a születések számából ítélve a természetes szaporodás ezt nem fogja előidézni,[432] így a polgármester az ún. „vándorlási nyereségre" (Balogh, 2014), vagyis a beköltözésekre számít, és ezt minden hatékony és pozitív eszközzel motiválni kívánja. A Jövő Szövő Műhely ennek megoldására szerveződött.

A Jövő Szövő műhelyen számos megközelítésből vizsgáljuk azokat a lehetőségeket és nehézségeket, amelyek egy ilyen tervezett (nagyléptékű) változást elő tudnak idézni, és azt is, hogy ez a változás mivel jár majd a község életében, hogyan lehet majd fenntartani a megfelelő életminőséget. A jelen értekezés írásának időszaka alatt áll véleményezés alatt Alsómocsolád településfejlesztési koncepciója,[433] amelyben így fogalmazták meg a község jövőképét:

> *„A település jövőképe a társadalmi, gazdasági, táji, természeti és épített környezetére vonatkozóan_*
> Alsómocsolád község *hosszú távú stratégiai célja 2030-ra* olyan, élhető, a polgárai által védett, megbecsült és szeretett település létrehozása, mely megtartja népességét, visszavonzza elszármazottait, bevonzza a település alapértékeivel azonosulni tudó letelepülni vágyókat, ezáltal létszámában gyarapszik. Válaszol a kor kihívásaira. Keresi és megtalálja kitörési pontjait. Emberi léptékek szerint fejlődik. Folyamatosan megújul. Kinyitja, érdekessé és vonzóvá teszi a települést. Felkutatja azokat a lehetőségeket, melyek helyi, térségi és szélesebb igényeket is tudnak gazdaságosan szolgálni.
> *A település jövőképe*: Alsómocsolád egy XXI. századi, élhető, barátságos, értékeit őrző és megújító, a helyi gazdaságból gyarapodó, lakói számában növekvő, innovatív kistelepülés.
> *Alsómocsolád településfejlesztési politikája*: az Önkormányzat a települést egy élő organizmusnak tekinti. Fejlesztési programját úgy határozta meg, hogy a fenntarthatóság lokális, és kistérségi programja olyan komplex program, mely a természeti környezet

[428] Köszönöm Kálló Miklósnak, hogy bevont a munkába.
[429] Varga, P. 2014. Merre tovább Alsómocsolád? *Gazdablog*. http://gazdablog.hu/blog/merre-tovbb-alsmocsold (utolsó látogatás: 2016. 08. 11.)
[430] Dicső László, független polgármester, 1990 óta van hivatalban.
[431] A részvételi tervezés folyamatait a II.16 fejezetben tárgyaltam.
[432] A kistérségek lakónépessége körében „1990 után olyan folyamat indult el, amire senki sem számított: a születések számának növekedése következtében emelkedett a lakónépesség száma, de a vándorlási egyenleg is pozitív lett. [...] Hasonló jelenséggel találkozhatunk a Baranya megye déli részén elhelyezkedő aprófalvas területen is azzal a különbséggel, hogy itt társadalmi szinten még nem, de egy-egy településre már jellemző a demográfiai trend megváltozása" (Virág, 2007. 143).
[433] *Alsómocsolád község Településfejlesztési koncepciója* (II., Véleményezési szakasz – 2016.06.). Kézirat. Készítették: Hübner Mátyás (Hübner Tervező Kft.), tervezők: Pap Zsuzsa, G. Detky Rita, Lovasi Katalin, Tistyán László, Keresztes László, Dlusztus Alajos, Tompos Antal, Kraft János.

fejlesztésével összhangban tervezi el az épített környezet, az infrastrukturális rendszer az energiaellátás, a közlekedés, a hulladékkezelés, az ipar és az agrárium orientált alakítását. Integrálni kívánja az egyes szektorok ›környezet és fejlődés‹ típusú problémáit, tervezési céljait és értékeit, döntéshozatalét és végrehajtás mechanizmusát. Ennek érdekében széleskörű partnerségi kapcsolatot alakított ki az önkormányzat polgáraival, a civil szervezetekkel, intézményei és gazdasági társaságai alkalmazottaival, a gazdasági élet szereplőivel, a környező önkormányzatokkal. A tervezés során ötvözi a „helyi tudást", a külső szakértők magas szintű szakmai ismereteivel. A szakértők az egész folyamatot végigkísérik, és a megvalósulást követően is monitoring tevékenységet látnak el. Az Önkormányzat megkeresi a rendszeren belül az optimális arányokat, a korrekciós igényeket folyamatosan beépíti terveibe. A folyamatosság, az egymásra épülés, a mértéktartó következetesség és a reális igények kielégítését szolgáló fejlesztési stratégia biztosítja a fenntarthatóságot. Csak olyan fejlesztések történnek a jövőben is, melyekre igény van helyi-, vagy egyéb szinteken, mely nem károsítja az ökológiai egyensúlyt. Alsómocsolád konkrét fejlesztési elképzeléseit úgy alakítja ki, hogy az illeszkedjen a kistérségi, a regionális és az országos stratégiákhoz is. A programok, alprogramok készítésénél az önkormányzat szerepvállalása kiterjed a programalkotásra, koordinálásra, menedzselésre, forráskutatásra, oktatásszervezésre és a hatósági munkára. A nem önkormányzati hatáskörben megvalósuló projektek esetében elsősorban biztosítja a rendezési tervi megfeleltetést, valamint információs, esetenként tanácsadó feladatokat lát el az üzleti szféra és az intézmények felé" (*Alsómocsolád község Településfejlesztési koncepciója II.*, 2016. 2 – kiemelések DA).

IV.1. Munka a Jövő Szövő Műhelyben

A Műhely, mint fentebb említettem, 2014-ben jött létre, azzal a céllal, hogy Alsómocsolád településfejlesztési politikáját szélesen értelmezett szakértői és helyi részvételi alapon kialakítsa. A Műhely magját a polgármesteren és az önkormányzat dolgozóin kívül egy sokféle szakemberből (jogász, építész, gazdasági szakember, hálózatkutató, kommunikációkutató stb.) álló önkéntes szakértői csapat jelenti. A team működése összességében transzdiszciplinárisnak[434] tekinthető, hosszabb–rövidebb interdiszciplináris fázisokkal. A projekttervező Jövő Szövő Műhelyek és Szakmai Konferenciák[435] általában kétnaposak, hétvégén, Alsómocsoládon tartják őket. Az önkéntes szakértők fizetést nem kapnak, teljes ellátást ott–tartózkodásuk időtartamára viszont igen. A Műhelyeket körülbelül 2–5 havonta rendezik meg, amelyre a nem alsómocsoládi résztvevőket (körük a napirendre tűzött témától függően változik) írásban hívják meg. A programot szakértő vidékfejlesztő cég munkatársai vezetik az Önkormányzat dolgozóinak segítségével. A munka tréningek, brainstorming, és egyéb interaktív munkaformákban folyik. A polgármester és az Önkormányzat munkatársainak egy része mindig jelen vannak. Magam eddig három alkalommal[436] vettem részt személyesen Jövő Szövő Műhelyen, utoljára 2015. májusában.

[434] A transzdiszciplináris együttműködés lényege, hogy a kutatók (jelen esetben projektrésztvevők) közös problémán dolgoznak közösen kidolgozott és elfogadott elméleti keret alapján, és a munka során folyamatosan szervesen összedolgozzák a területspecifikus fogalmakat, elméleteket és megközelítéseket. A munka időnként interdiszciplináris fázisokat is szükségszerűvé tesz, amikor a résztvevők kapcsolatban vannak ugyan, de mindenki saját tudományterületi specifikumai mentén dolgozik a közös problémán. Az inter- és transzdiszciplináris kutatásról részletesen lásd a II.15.3 és II.15.4 fejezeteket.

[435] Néhány link a konferenciák munkájáról: pl. https://prezi.com/uafplguvqmbi/alsomocsolad-ahogy-mi-latjuk/; http://alsomocsolad.hu/new/?p=1189; http://alsomocsolad.hu/new/?p=2534 (utolsó látogatások: 2016. 08. 09.).

[436] 2014. október 28., 2015. február 6–8., 2015. május 12.

Azóta újabb három alkalom volt, amin nem tudtam részt venni, de elektronikusan minden anyagot megkapnak a résztvevők, és így zajlik a kapcsolattartás akkor is, ha személyesen nincsenek jelen a Műhelyeken.

IV.1.1. Egy hiány betöltése: a környezetpszichológiai kutatás körvonalazódása

A Jövő Szövő Műhelyek munkájában aktív résztvevőként észrevettem, hogy az igen szerteágazó, számos szakmai és használói szempontot figyelembe venni igyekvő munkában alapvető és természetes tényként kezeljük, hogy a község jelenlegi lakói nemcsak partnerek lesznek a majdan bekövetkező tervezett változásokban, hanem konstruktívan, aktívan, saját maguk és a közösség megelégedésére vesznek majd részt a rövid távú folyamatok és a hosszú távú stratégia megvalósításában. Az Önkormányzatnak gazdag tapasztalata van arról, hogy a lakosság együttműködő és részt vesz a participatív folyamatokban. Erre vonatkozóan azonban semmilyen objektív, tudományos igényű, követő monitorozás nem zajlott, sem a részvételi folyamatok önálló értékelésére, sem annak bejóslására, hogy a lakosság energiái meddig tartanak, milyen kapacitásokkal lehet számolni az elkövetkezendőkre, meddig hajlamosak részt venni a folyamatokban, és ami a legfontosabb: hogyan fogják fogadni azokat a nagy változásokat (létszám megduplázódása, idegenek beköltözése, környezethasználat módosulása és így tovább), amelyek a tervek szerint az elkövetkezendő kevesebb mint másfél évtized alatt le fognak zajlani.

A változásoknak a tervezgetésben mindig a pozitív oldala került elő, azonban a fontos figyelembe venni, hogy a személy–környezet tranzakcióban bekövetkező változások megterhelőek, akár a személy, akár a környezet oldaláról történnek. Fentebb több helyen (például a II.14.2 fejezetben) kifejtettem, hogy a költözés, a hely megváltozása mindig veszteségélménnyel is jár (Horvát, Dúll & László, 2006, 2011). A hely megváltozása a személy/csoport–környezet tranzakció[437] (Stokols, 1981) miatt úgy is be tud következni, ha a helyen a személyek, a használók változnak (pl. Winkel, 1981) vagy többen/kevesebben lesznek (Wicker, 1973; Wicker & Kirmeyer, 1977). A helykötődés mindenképpen módosul, a régi hely eredeti formájában elvész, amit fel kell dolgozni. Ezzel egy időben alakul az új helyhez az új helykötődés [438] (pl. Manzo, 2003), és lépésről lépésre konstruálódik az új helyidentitás[439] (Twigger-Ross & Uzzell, 1996 – lásd III.2 fejezet). Ezek az átmeneti állapotok (*transition*, pl. Wapner & Craig-Bray, 1992 – lásd III.7 fejezet) megterhelőek az egyénnek és a csoportnak is, a környékkel/településsel kapcsolatos környezeti stressz (pl. Taylor, 1982). léphet fel. Mindez erősen összefügg az átélt érzelmi állapotokkal, a pszichológiai jólléttel, az értékkel és az élettel való elégedettséggel. Az emberek a kedvelt helyeket óvják, fejlesztik, támogatják az ottani történéseket. A lakosok erős, stabil, pozitív helykötődése és – identitása (főleg, ha rugalmasság és a változások támogatása társul hozzájuk) a település mindennapi működésének pszichológiai alapját jelenti. E gondolatok eredményeként az egyik Műhelyen azt javasoltam, végezzünk el egy tudományos kutatást, amely feltárja a lakók és a település tranzakcionális viszonyát, azokat a tudatos és nem tudatosuló, látens állapotokat/folyamatokat, amelyek – hétköznapi fontosságukon túl – meghatározóak lehetnek a fejlesztés sikerében: ilyenek a helykötődés, a helyidentitás, a település pszichológiai jelentése,[440] a jóllét, az értékek és az elégedettség.

---

[437] Lásd a II.14 fejezetben.
[438] A helykötődést a II.14.2 fejezetben tárgyaltam.
[439] A helyidentitásról részletesebben a II.14.2 fejezetben írtam.
[440] A helyjelentést lásd a II.13.2 fejezetben.

dc_1358_16

A vizsgálat ötletét a polgármester és a Műhely résztvevői lelkesen fogadták, és segítséget ígértek (és adtak) a lebonyolításhoz. Még a kutatás adatainak feldolgozása előtt belekerültek a Településfejlesztési koncepcióba a helykötődésre és az identitásra vonatkozó tételek.[441]

Alsómocsolád – az elvégzett környezetpszichológiai vizsgálat szociofizikai kontextusát jelentő – fontosabb földrajzi, gazdasági, társadalmi jellemzőit az alábbiakban mutatom be. A teljes projekt elemzése meghaladja a jelen értekezés kereteit. Azokat a jellemzőket, folyamatokat, helyzeteket tekintem át, amelyeknek közvetlenül vagy közvetve szerepe volt a környezetpszichológiai kérdésfeltevés kialakításában.[442]

IV.2. Alsómocsoládról és az aprófalvak problémáiról

„A Kapos folyó völgyétől délre, a Zselic és a Völgység közötti Hegyhát dombvidékének egyik kisközsége Alsómocsolád, amelyről nehéz volna eldönteni, hogy a festőien szép környéke elragadóbb-e vagy maga a település. Rég letűnt (néhány évezreddel ezelőtti, majd a honfoglalást követő) korok embere[443] is vonzónak találhatta ezt a vidéket, hiszen a régészeti kutatások szerint már akkoriban is lakott hely volt. [...] első írásos adata (*Mocholay* formában) 1294-ből való" (Szabó, 2010. 234 – kiemelés az eredetiben).

1. ábra Alsómocsolád földrajzi helyzete
(Forrás: Google Térkép – letöltés: 2016. 11.12. és Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014. 6)

[441] Az identitás és a helykötődés fogalmak a Műhelyen folyó transzdiszciplináris munka eredményeként beépültek Alsómocsolád településfejlesztési koncepciójába (a dokumentum készítői Hübner, M., Pap, Zs., G. Detky, R., Lovasi, K., Tistyán, L., Keresztes, L., Dlusztus, A., Tompos, A., & Kraft, J.): „*Identitás:* A társadalmi identitás jellemzője egyrészt a térséghez, településhez kötődés, másrészt a területi identitás a fenntartható térségfejlesztés egyik belső erőforrása is, csakúgy, mint a természeti erőforrások, például az energiahordozók, a nyersanyagvagyon, a megfelelő éghajlat, vagy a humán erőforrások" (*Alsómocsolád község Településfejlesztési koncepciója* II., Véleményezési szakasz – 2016.06.; „A településfejlesztési elvek rögzítése" című rész, 5 – kiemelés az eredetiben). „A fejlesztési cél érdekében az alábbi specifikus célokat határoztuk meg: [...] a helyi kötődések (identitástudat) erősítése, és annak társadalmi erővé való transzformálása, a lakossági és civil szervezeti kezdeményezőkészség fejlesztése" (ibid. 6.). „A megvalósítás eszközei és azok nyomonkövetése: Alsómocsolád jövője szempontjából meghatározó a települési arculat, imázs fejlesztése, alakítása. Mindehhez az ide látogatók számára nyújtható szolgáltatások és azok infrastrukturális hátterének fejlesztésén túlmenően komplex marketing szükséges, amely nem kizárólag a hazai és külföldi turistákat célozza meg, hanem ösztönzőleg hat potenciális befektetőkre és a helyi lakosok identitástudatát, helyi kötődését is erősíti" (ibid. 12).

[442] A környezetpszichológiai terepmunka sok tekintetben átfed az antropológiai vagy szociológiai közösségkutatás módszereivel (lásd pl. Virág, Váradi, & Koós, 2007).

[443] Alsómocsolád története olvasható például Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner (2014) munkájában.

Alsómocsolád adatai[444]	
nagyföldrajzi tájegység	Mecsek, Hegyhát
terület	belterület: 65 ha, külterület: 1.235 ha
közigazgatási hovatartozás	Baranya megye, Dél-Dunántúli Régió, Hegyháti járás (székhely: Sásd), Mágocsi mikrotérség
lakosok száma	346[445]

20. táblázat Alsómocsolád adatai (Forrás: részben Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014)

Alsómocsolád „a Mágocsi mikrotérség önálló hivatalt[446] működtető aprófaluja, [amely] agilis helyi vezetéssel és jelentős helyi gazdasággal" (Kovács & Rácz, 2008. 300 – beszúrás DA) rendelkezik. „Baranya megye északi szegletében [fekszik], a megyeszékhelytől, Pécstől légvonalban mintegy 25 kilométerre északra, a Mecsek hegység festői szépségű lankáin, [...] dombokkal körülvéve keletről, és tavakkal határolva nyugatról. Éghajlata mérsékelten meleg, ahol az óceáni hatások vannak túlsúlyban. A nyár meleg, a tél enyhe, a csapadék mérsékelten kevés, a napsütéses órák száma magas. Jelenleg ún. zsáktelepülés, a 65.174. számú szilárd burkolatú úton, Mágocs felől közelíthető meg. Nincs átmenő forgalom, a gyermekek itt veszély nélkül sétálhatnak, kirándulhatnak. Nincs por és zaj, a közbiztonság jó" (Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014. 6 – beszúrás DA).

A Hegyháti járás[447] Magyarországon a leghátrányosabb helyzetűek közé tartozik. Mintegy tizenötezer főnyi lakossága 25 településen (többnyire aprófalvakban)[448] szétszóródva él, amelyek életét a mikrotérségi központok (Mágocs, Vásárosdombó, Gödre, Mindszentgodisa) erősebben szervezik, mint Sásd, a kistérségi[449] központ. A Mágocsi mikrotérség 5 helységből áll: Alsómocsolád, Mekényes, Nagyhajmás (három aprófalu), Bikal és Mágocs. A 2000-es évektől az amúgy is jellemző nagyarányú elvándorlás az öt település közül négyben fokozódott, mindössze Alsómocsoládon – a 2006-ban megnyílt idősotthonba költözés miatt – haladta meg a beköltözők száma az elköltözőkét (Kovács & Rácz, 2008), aztán a növekedés nagyon rövid idő alatt megállt, 2014-re már sem a születések, sem a beköltözők számával együtt sem mutatott pozitív egyenleget (Balogh, 2014).

Az aprófalvak – földrajzi fekvésükből eredően – hátrányos helyzetűek: rossz a munkaerőpiaci helyzet, kedvezőtlenek a demográfiai mutatók. Ma is elsődleges a mezőgazdasági tevékenység, így „a természeti környezet adottságaira való ráutaltság is nagyobb. Az aprófalvak túlnyomó

[444] Köszönöm Dicső László polgármesternek, hogy az Alsómocsoládra és térségre vonatkozó adatokat és az értekezésben levő leírást átnézte, és ahol szükséges volt, pontosította.

[445] Forrás: Alsómocsolád község hivatalos lapja. (https://www.facebook.com/alsomocsolad/about/?entry_point=page_nav_about_item&tab=page_info – utolsó látogatás: 2016. 08. 10.). A 2011. évi népszámlálás adataira hivatkozva egy 2014-es hivatalos dokumentum (Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014) 356 főt jelöl meg.

[446] A Hivatal hivatalos megnevezése 2013 óta: Mágocsi Közös Önkormányzati Hivatal Alsómocsoládi Kirendeltsége.

[447] A Hegyháti járásban (korábban Hegyháti kistérség) 25 település van, székhelye Sásd. Az egész országban ez az egyetlen járás, ami nem a székhelytelepülés nevét viseli.

[448] Aprófalu az a település, amely lélekszáma 500 fő vagy ez alatti. A 2011-es népszámlálás idején Magyarországon 1128 aprófalut (a hazai településállomány 35,8%-a) tartottak számon. „A legtöbb Baranyában, Zalában és Borsod-Abaúj-Zemplénben fekszik, de ma már elmondható, hogy egyetlen olyan megye sincs, ahol ne lenne aprófalu. Baranyában a megye településeinek már közel 70%-a tartozik az aprófalvak közé, de Zalában és Vasban is közel 2/3 az arányuk" (Balogh, 2014. 135).

[449] A Sásdi kistérségről lásd az MTA kutatását (2009): *Kistérségi tükör. Sásdi kistérség*. http://gyerekesely.tk.mta.hu/uploads/files/sasdi_tukor_vegleges.pdf (letöltés: 2016. 08. 10.).

részére azonban dombvidéki, kedvezőtlen talajadottságú, kisméretű művelhető földterület jellemző. Ehhez társul a helyi ipar szinte teljes hiánya. Az aprófalvak saját munkalehetőségek hiányában erősen kötődnek a fejlettebb központokhoz. G. Fekete Éva [2013a] az ún. „gazdaságtalan aprófalvak" közé sorolja az elöregedő falvakat, a gettósodó településeket, azokat az üdülőfalvakat, ahol a második otthonok[450] ugyan a falut látszólag életben tartják, de a helyi gazdaság szempontjából nem jelentenek mobilizáló erőt, valamint az ›újgazdagok játszótereit‹, ahol egy-egy tulajdonos a megszerzett vagyont szórakozási szükségleteik kielégítésére használja, s nem törődik a helyi hagyományokkal, a fenntarthatósággal (G. Fekete É. 2013[b])" (Balogh, 2014. 145 – beszúrás DA).

Alsómocsoládon – mint az aprófalvakban általában – tömegközlekedés hétvégén nincs, hétköznap ritka. A zsákfalvak (mint amilyen Alsómocsolád is) lakói számára a környező települések autó nélkül nagyon nehezen megközelíthetőek. Az ingázó dolgozókat (sokan vannak) a foglalkoztatók szállítják. A községben, illetve a környékén működik több vállalat, illetve vállalkozás,[451] ahol részben alsómocsoládiakat foglalkoztatnak. A faluban egy vegyeskereskedés–kisbolt és egy zenés italmérés működik. A település a Dél–Dunántúli Régió három megyeszékhelyének (Kaposvár, Pécs, Szekszárd) háromszögében, mindhárom várostól 55–60 km távolságra helyezkedik el (mindegyik városban van lehetőség légi közlekedésre is).

A kedvezőtlen geográfiai/gazdasági/társadalmi környezetű falvakra több mint harminc éve látványos népességfogyás jellemző. Ez részben visszavezethető[452] a rendszerváltozás előtti időszak településpolitikájára is, amely az aprófalvakat kiemelten hátrányosan[453] különböztette meg (Balogh, 2014). Úgy tűnik, ez ma sincs másképp. Egy 2013-ban publikált tanulmány (G. Fekete, 2013a. 301) szerint a területfejlesztés „vezető szakemberei, politikusai és civil szervezeti vezetői számára az aprófalvak csupán problémaforrásként jelennek meg, és nem tudatosultak bennük az aprófalvak lehetséges funkcióváltásának alapjául szolgáló értékek". A városközeliek esetében abban bíznak, hogy a közeli nagyobb, fejlettebb település hatására majd spontán megújulnak, a távolabbiaknál pedig legfeljebb az üdülőfaluvá alakulást tartják elképzelhetőnek. A 2000-es évektől az aprófalvak keletkezése (aprófalvasodás) a Dél–Dunántúlon volt a legintenzívebb (Balogh, 2014). Az egész Baranyai Hegyhátra az aprófalvas településszerkezet jellemző, „amely egy bő évszázad töretlen népességfogyása eredményeként nyerte el ma látható formáját" (Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014. 10): 1949–2000 között Alsómocsoládon a 980 fős népességszám (az elmúlt két évszázadban elsősorban magyar és németajkú lakosság, lásd Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014) mintegy 350 főre fogyott, tehát mintegy fél évszázad alatt alig több, mint egyharmadára csökkent a lélekszám.

Az aprófalvak sokfélék, különböző társadalmi–gazdasági mutatókkal rendelkező települések.

---

[450] Lásd alább (pl. a 454. lábjegyzetben) a rezidenciaturizmusról írtakat.

[451] Pick Szeged Zrt. Alsómocsoládi Gyáregysége, Sertáp Kft., Baranya Tégla Kft., Hegyháti Gabona Szövetkezet. Ezeken kívül 2014-ben 26 regisztrált vállalkozás működött a községben (Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014).

[452] „Mert például milyen perspektívákkal, milyen lokális öntudattal számolhat egy távolsági ingázók lakta szabolcsi község? Mire mehet magában egy legatyásodott öregekből álló somogyi vagy baranyai aprófalu? Mire lehet képes az alvótelepülésnek mondható Érd, miféle saját érdek kiharcolására vetemedhet a nehézipari–katonai célprogramoktól meghatározott veszprémi térség vagy egy borsodi bányásztelepülés, milyen jövőképet alkothat magának egy története során megyehatárok perifériájára került, fejlesztésre nem érdemesített, vegyes etnikumú kistáj?" (A. Gergely, 1993. 51).

[453] 1971-ben az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) „az ezer fő alatti településeket az ›optimálisnál kisebbnek‹ írta le, és mint ilyent, életképtelennek nyilvánította" (Tímár, 2007. 135).

Fejlesztésükre – a rendszerváltás előtti idők maradványaként – nincs egységes stratégia: az „aprófalvak fejlesztése kapcsán elsőként a ›kevés ember – sok falu‹ problémába ütközünk bele. Ráadásul e községek területi diszperzitása jelentős, gazdasági és társadalmi mutatóikban, fejlődési pályáikban egymástól jelentősen különböznek. Mivel az aprófalvak szinte minden vonatkozásban nagyon heterogén településkategóriát alkotnak, egységes, közös fejlesztési stratégia nem alkalmazható rájuk" (Balogh, 2014. 146). Így számos különböző megoldási kísérlet[454] született a problémák orvoslására. Az önkormányzatok igyekeznek pályázni, de sok esetben nem arra kapnak pénzt, amire valójában kellene, így a „különböző céltámogatásokra kiírt pályázatok párhuzamos beruházásokat, kihasználatlan új épületeket, kényszerpályákat idézhetnek elő" (Balogh, 2014. 146). Az aprófalvak kitörési lehetőségeként tartották számon a falusi turizmust (vö. Bódi, 2007), azonban kevés település tudott átütő sikert elérni, ráadásul a turisták jelenléte önmagában nem azonos a gazdasági előre haladással. A (gyakran külföldi) rezidenciaturisták,[455] élménymigránsok (Járosi, 2007) „a falut és elsősorban a hozzá köthető környezetet mint esztétikailag ›szép‹, érzéki természeti jelenséget fogják fel. A hosszú kertvégek, a tágas határok és a falvakat környező erdők, ligetek, tavak olyan értékek, melyek szerintük emelik az életminőséget, s amelyekre a helyiek nem igazán tudnak vigyázni" (Járosi, 2007. 192). A betelepülők és a helyiek között jellemzően nemcsak a környezetpercepcióban van különbség, hanem a térhasználatban, a mobilitásban, az attitűdökben, a gazdasági helyzetben stb. A helyiek részéről nem ritka a gyanakvás, az ellenérzés a beköltözőkkel („együttmentekkel") szemben, ugyanakkor ezzel együtt (vagy emellett) a helyi lakosok gyakran dolgoznak a betelepültek alkalmazásában (legálisan vagy feketén), külföldi beköltözőknél – különösen azok, akik beszélnek idegen nyelvet. „A falvak jelentős részében a helyi közösség társadalmi kapcsolatai és rivalizációs rendszerei nagymértékben átalakultak az élménymigránsok megjelenése hatására" (Járosi, 2007. 200). Az önkormányzatok számos stratégiát dolgoznak ki a helyiek és a beköltözöttek közötti viszony javítására. „Az önkormányzatoktól kiinduló, migránsokhoz kapcsolódó kommunikatív hálózatok nem minden szakmai számítást nélkülöző túlélési stratégiaként fogható fel" (Járosi, 2007. 197). A közigazgatás szempontjából a betelepülés – bár számos haszonnal járhat – önmagában nem növeli az anyagi forrásokat, de ha állandó lakóként bejelentkezik a betelepülni kívánó, akkor jár utána normatív települési támogatás. „Az aprófalvak gazdasági és szociális helyzete összetett, jól reprezentálva magának a településkategóriának a sokszínűségét is, s hasonlóan sokfélék a velük szemben alkalmazott stratégiák is. A fejlesztések során egymásnak ellenfeszülő tényezőkkel kell megbirkózni. Fontos célkitűzés a helyi lakosság helyben tartása. Ezt viszont a gazdasági kiürülés, a funkciók térbeli koncentrálódása nem segíti elő. Így egyrészt meg kell találni azokat a helyi értékeket – mind a természeti, mind az épített környezetben, a helyi kultúrában és hagyományokban –, amelyek erősítik a közösség identitását, másrészt sikeres gazdasági integrációjukhoz feltétlenül szükséges elérhetőségük javítása mind a közlekedés, mind az infokommunikációs technológiák terén. Ehhez többek között ezt segítő pályázati lehetőségekre, az aprófalvak problémáit szem előtt tartó regionális fejlesztési tervekre, a sikeres projektek, programok hazai és nemzetközi tapasztalatcseréire lenne szükség" (Balogh, 2014. 148).

---

[454] Lásd ehhez Kálló (2014) is.

[455] A rezidenciaturisták (elsősorban külföldiek) „második otthona" a szabadságok vagy a hosszabb ünnepek, a nyári időszak eltöltésére szolgáló eredetileg olcsón vásárolt, felújított ingatlan a falvakban. „A letelepedés dinamikájára jellemző, hogy először csak a szokásos szabadságok idejére veszik birtokukba újjáépített ›birodalmukat‹ azok új [...] gazdái, majd a rezidenciaturizmust a tulajdonosok emelkedő életkorával párhuzamosan felváltja a migráció, és egyre többen válnak e házak állandó lakóivá" (Járosi, 2007. 186). Izgalmas lenne megvizsgálni, hogy ezeket az embereket mennyire jellemzi a helyidentitás, illetve a letelepedésidentitás (*settlement identity*, Feldman, 1990).

dc_1358_16

Alsómocsolád: „Egy Gyöngyszem Magyarországon”[456]

2. ábra Alsómocsolád madártávlatból (Forrás: Önkormányzat)

Alsómocsoládról (2. ábra és 11.c melléklet) nagyon sok laikus és szakember felsőfokban, elismerően beszél. Sokak szerint a falu „előremenekült a község számára is hasznosuló ›emberi tőke‹ megtartásának érdekében [...] végső soron sikerrel megvalósított, merész kezdeményezés[ekk]el” (Kovács & Rácz, 2008. 302 – beszúrás DA). A több mint negyedszázados[457] aktív szervezés, munka, pályázás eredményeként a faluban számos projekt, beruházás jött létre. Ezek nagyjából a következő témakörök szerint csoportosíthatók (részletes bemutatásuk és elemzésük meghaladja a jelen értekezés lehetőségeit): turizmus, egészségterv és egészségnevelés, sportkoncepció, esélyegyenlőségi program, fenntartható fejlődés, környezetvédelem, tájfejlesztés és értékvédelem, generációs híd – helyi innovatív programok, művelődés és kultúra. Ezekhez számos sikeres pályázat és megvalósult beruházás is kapcsolódik, kiegészítve a már meglévő nevezetességeket (pl. az országos műemléki védettség alá eső Szent András templom): Vendégház és Konferenciaközpont, Faluház, Erdei Kilátó, Kálvária, Kastély, Rejtély szoba, Kölyök Fészek Erdei Iskola tanösvényekkel, QR–kódos falutúrákkal, repülőgép szimulátor és planetárium, Egészségház, Tornaszoba, Milleneumi Emlékpark, Őszi Fény Idősek Otthona, Alsómocsolád TV, Szoborpark, helyi környezetbarát szennyvíztisztítás, napenergia felhasználás (a felsorolás nem teljes). A faluban számos emléktábla van, ami a község történelmi múltját idézi fel, és ugyancsak gazdag helyi és más településeken élő művészek kő- és fafaragványaiban. Mindez természetesen a turizmus céljait segíti, de a falu vezetése tisztában van vele, hogy ez a helyi lakosokat is szolgálja és erősíti identitásukat.[458] A falu igyekszik őrizni hagyományait, ennek érdekében könyveket jelentet meg (pl. Alsómocsoládi Tájszótár[459]), gyűjtik

[456] Ez Alsómocsolád egyik szlogenje (http://alsomocsolad.hu/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 11.).
[457] 1990 óta van önálló önkormányzata a községnek, ami az aprófalvakban nem jellemző (Kovács & Rácz, 2008). A dinamikusan fejlődés időszaka is ekkor, Dicső László független polgármester hivatalba kerülésével kezdődött.
[458] Az Alsómocsoládiak Baráti Körének az elszármazottak is aktív tagjai (lásd pl. az évenként megrendezett Elszármazottak napját – pl. http://alsomocsolad.hu/new/?p=2829 – utolsó látogatás: 2016. 08. 10.).
[459] Pesti, J. 2008. *Alsómocsoládi tájszótár*. Alsómocsolád: Alsómocsolád Község Önkormányzata.

a meséket,[460] minden évben kiadják az Alsómocsoládi Kalendáriumot. A falu kedvező fekvése[461] (határait dombok és tavak jelölik ki) számos szervezetten és spontán szabadtéri és túraprogramra ad lehetőséget. A község az internethasználatba bekapcsolódott, Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér (a Teleház és a Művelődési Ház integrációja) van a faluban. A pályázatok mellett a fejlesztéseket hitelekből finanszírozták, ami sokak szerint aggodalomra adott okot. A kormány 2014-ben konszolidálta az önkormányzatokat, így Alsómocsoládot is, azóta a településnek nincs hitele. A falu társadalmi életében tíz civil szervezet[462] működik. A községben a szervezetbe nem tömörülő lakosságot is aktív részvételre igyekeznek serkenteni. Erre számos projekt és program mellett 2013-ban elindítottak egy saját finanszírozású, helyi gazdaságfejlesztési programot, „Magunk kenyerén”[463] címmel, amelynek elsődleges célja a lakók életminőségének javítása. Ehhez helyi fizetőeszközt, az ún. rigacot[464] is bevezettek. „A község önkormányzata a projekt kidolgozásához – a szakértők bevonásán (közgazdász, szociológus, jogász) túlmenően – főként a faluban élő emberek, a közösség erejét hívta segítségül, a projekt kidolgozásában aktívan részt vett a lakosság is.”[465] A településen kis létszámban német és cigány kisebbség él. Egyre nő a külföldiek (hollandok, belgák, osztrákok) által megvásárolt házak száma.

A településről – az aprófalvas környék, a kistérség ellentmondásosságába ágyazottan – számos publicisztika[466] is megjelent.

---

[460] 2015. szeptember 25-én, a népmese napján, az önkormányzatiság 25. évfordulóján kikiáltották Mocsoládiát, így ettől kezdve Alsómocsolád mesefalu. 2016. februárban megrendezték az I. Mocsoládiai mesekonferenciát (http://alsomocsolad.hu/new/?p=2651 – utolsó látogatás: 2016. 08. 10.), amiből hagyományt kívánnak teremteni.

[461] Alsómocsolád a Hét Patak Gyöngye Natúrpark része. A Natúrparkot nyolc település alkotja: Alsómocsolád, Ág, Csikóstőttős, Gerényes, Kárász, Kisvaszar, Köblény, Szalatnak.

[462] Például Alapítvány Alsómocsoládért, Alsómocsoládiak Baráti Köre, Demokratikus Alsómocsoládi Gyermek- és Ifjúsági Önkormányzat, Magyar Európa Park Szövetség Egyesület, Május Kugli Egyesület és így tovább. Lásd http://alsomocsolad.hu/ (utolsó látogatás: 2016. 08. 10.).

[463] „A program 3 pilléren nyugszik. A mezőgazdasági termelés- és állattartást élénkítő programelem állattartási lehetőséget biztosít azoknak, akik megfelelő műszaki állapotú épülettel rendelkeznek vagy ilyen épületre vonatkozóan használati joguk van. A helyi szolgáltatások beindulását serkentő programelem a lakókat ösztönözni helyi termék előállításra, valamint munkaerejük, szaktudásuk alternatív foglalkoztatás keretén belüli áruba bocsájtására. A lakásfelújítási és korszerűsítési programelemben az igénylő a felújítási összeg 50%-ának erejéig, de maximum 200.000 Ft-ig/rigacig vissza nem térítendő támogatásban részesül, továbbá a fennmaradó 50%-ra, de maximum 200.000 Ft-ra visszafizetendő kamatmentes kölcsönt kap” (Pályázati formanyomtatvány, 2014. „Magunk kenyerén” helyi Gazdaságfejlesztési Program).
https://www.google.hu/webhp?tab=Tw&ei=kASrV5mkHYGRsgHl8avQDw&ved=0EKkuCAMoAA#q=a+magunk+kenyer%C3%A9n+als%C3%B3mocsol%C3%A1d (letöltés: 2016. 08. 10.)

[464] „Rigac Jancsi betyárról, a Baranyai-Hegyhát leghíresebb rablójáról nevezte el Alsómocsolád önkormányzata az új helyi fizetőeszközt, a rigacot. A bankók egyik oldalán színes fotókon mutatják be az alsómocsoládi nevezetesebb épületeket, míg a másik oldalon a településről készült tájkép látható, halászó szürke gémekkel az előtérben.” Lásd http://alsomocsolad.hu/new/?page_id=2549 (utolsó látogatás: 2016. 08. 10.).

[465] Forrás: *„Magunk kenyerén” helyi Gazdaságfejlesztési Program*. 2014. Pályázati formanyomtatvány. Lásd http://toosz.tsoft.hu/digitalcity/servlet/PublishedFileServlet/AAAQMGEX/palyazati-formanyomtatvany2014-15+Als%C3%B3mocsol%C3%A1d.doc (letöltés: 2016. 08. 10.).

[466] Néhány publicisztika Alsómocsoládról:
- Szabó, M. I., 2006. Az úgy hagyott Magyarország 2.: A csúszda legalján (A sásdi kistérség). *Magyar Narancs,* 2006.1. http://magyarnarancs.hu/belpol/az_ugy_hagyott_magyarorszag_2_a_csuszda_legaljan_a_sasdi_kisterseg-64985 (letöltés: 2016. 08. 10.).
- Albert, Á. 2012. Hitelből gyűrték le a pottyantós korszakot Alsómocsoládon. *Origo*. http://www.origo.hu/itthon/20121120-riport-alsomocsoladrol-az-eladosodott-telepulesrol.html (letöltés: 2016. 08. 10.).
- Kovács, G. 2015. *Alsómocsolád felsőfokon*. Nemzeti Művelődési Intézet Baranya Megyei Irodája. http://www.nmi.hu/Nemzeti-Muvelodesi-Intezet-Baranya-Megyei-Irodaja/Alsomocsolad-felsofokon
- Vaskor, I. 2016. A falu, ahol a mesék soha nem érnek véget. *Sokszínű Vidék*. http://sokszinuvidek.24.hu/viragzo-videkunk/2016/08/06/a-falu-ahol-a-mesek-soha-nem-ernek-veget/ (letöltés: 2016. 08. 06.).

Összességében a községben lezajlott és tervezett változások tehát izgalmas és fontos terepet teremtettek egy környezetpszichológiai vizsgálathoz.

IV.3. Településfejlesztés és környezetpszichológia: kapcsolódási lehetőségek

Egy település fejlesztési[467] folyamatában ritkán vesz részt környezetpszichológus, különösen itthon nincsenek ennek előzményei. A településfejlesztés mérnöki szempontjai között ott szerepel „a településfejlesztés társadalmi megalapozása" (Meggyesi, 2006. 45), a közösségfejlesztés, a közösségi tervezés, és természetesen a tervezők is foglalkoznak a települési társadalommal, elsősorban népességszám, demográfiai adatok, foglalkoztatottsági mutatók, a társadalom szervezeti (pl. önkormányzati) és civil működése mentén (Meggyesi, 2006). Ennek kapcsán számos lehetőség nyílik/nyílhat inter- és transzdiszciplináris együttműködésekre, többek között a környezetpszichológiával: „a szociológia és a pszichológia hozzá tud járulni a ›dolgok‹ megértéséhez, egy közösség életének megismeréséhez" (Lencsés & Feleky, 2013b. 9). Annak ellenére, hogy a tervezett közösségépítés hosszú hagyományra tekint vissza például a(z ennél sokkal fiatalabb) környezetpszichológia szülőhazájában, az USA-ban, a nemzetközi szakirodalomban is alig található ilyen munkáról beszámoló tanulmány. Tisztán környezetpszichológiai kutatás is kevés van a témában. Az alább bemutatásra kerülő vizsgálatok mindegyike egy település életében lezajlott spontán vagy szakmai szándékhoz kötődő, a szociofizikai rendszerben bekövetkezett valamilyen humán vagy környezeti változásról számol be, áttekintve a változás összefüggését a környezetpercepcióval, a helyértékeléssel/helykötődéssel. Annak ellenére, hogy sokféle kulturális közegben, földrajzi tájon és környezetléptékben zajlottak a vizsgálatok, számos tanulságot hordoznak az alsómocsoládi kutatás szempontjából is.

IV.3.1. Települések változása, megújulása – helyzetek és konfliktusok (példák a nemzetközi környezetpszichológiai szakirodalomból)

Egy ökotelepülésen, az Ithacai Ökofaluban (EVI, *Ecovillage at Ithaca,*[468] *New York*) végzett vizsgálatában Kirby (2003) interjúkkal tárta fel, hogyan alakították ki és hogyan működtetik a „társadalmilag harmonikus, gazdaságilag életképes, és ökológiailag fenntartható települést, amely demonstrálja, hogy az emberi lények tudnak egymással és a természeti környezettel együttműködően élni" (*EVI Housing Cooperative*, d. n., idézi Kirby, 2003. 323). A közösség létrehozásának társadalmi, térbeli és mentális folyamatait elemezve az interjúkban a pszichológiai kapcsolódások (*connections*) – az érintetlen és a jó szándékúan megművelt természeti tájjal, a közösséggel, a személyes integráltságérzés, valamint az időbeli és generációs folytonosság – megteremtődése és megteremtése rajzolódott ki, mint a közösség működésének váza és dinamikája.

A településen bekövetkezett változás, mégpedig egy eleinte negatívan megítélt környezeti változás (egy szemétlerakó megépítése) hatásait vizsgálta a helységgel (*Milton, Ontario*) és a létesítménnyel való elégedettségre egy tanulmány (Elliott, Taylor, Hampson, Dunn, Eyles, Walter, & Streiner, 1997). Három alkalommal (a lerakó tervezése közben, üzembe helyezésekor és 5 éves működés után) végeztek telefoninterjú–vizsgálatokat, vagyis folyamatosan követték a lakosoknak a szemétlerakó és a település felé irányuló attitűdjeinek változását. A követő vizsgálat eredményei szerint a szemétlerakó alig gyakorolt hatást a környékkel[469]/településsel való elégedettségre, ami

[467] Az üzleti célú fejlesztésekkel ebben az értekezésben nem foglalkozom (lásd pl. Harwood, 2007; Kocsis, 2016; Kocsis & Dúll, 2016, közlésre benyújtva; Kocsis, Dúll, & Ongjerth, 2016; Kocsis, Ongjerth, & Dúll, 2016).
[468] Lásd http://ecovillageithaca.org/ (utolsó látogatás: 2016. 08. 11.).
[469] A környék (*neighborhood*) környezetpszichológiai értelmezéséről a II.14.2 fejezetben (elsősorban a 249. lábjegyzetben) írtam.

az egész területen pozitív maradt, és magának a lerakónak az értékelése is eltolódott pozitív irányba. Pozitív irányú kognitív újraértékelés zajlott le, amit a szerzők részben arra vezetnek vissza, hogy a szemétlerakó kialakítása a lakosság bevonásával, részvételi projektben zajlott, és az emberek később részt vettek a létesítmény üzemeltetésében is. Mint fentebb említettem, a pro–environmentális, fenntartható működésekkel kapcsolatos viselkedésben kiemelten fontos a pozitív helykötődés és az elégedettség a hellyel (pl. Valera & Guàrdia, 2002; Devine-Wright, 2013, 2014; Zia, Norton, Metcalf, & Hirsh, 2014).

Egy településen (*Chaweng*, egy kisváros Thaiföldön, *Koh Samui* szigetén) a turisztikai hatások nyomán bekövetkezett változások pszichológiai hatásával foglalkozik Green (2005) tanulmánya. A város területén élők a turizmus[470] fokozódása és az ezzel együtt járó gyors változások, fejlődés nyomán megváltozott környezetpercepcióról számoltak be, valamint számos probléma is megjelent (inadekvát térhasználat, konfliktusok). A vizsgálatban kvalitatív (projektív mentális térképezés[471]) és kvantitatív (képbesorolás) módszereket is alkalmazva feltárták, hogy a turizmus és a beköltözés egy településre (a demográfiai, intézményi és gazdasági hatások mellett) szétzilálja a közösségi kohéziót és a megszokott életstílust, többek között a szociofizikai helyhasználat–változás kapcsán: a helyiek a megszokott, kedvelt helyeket máshogyan, másokkal és máskor tudták használni, mint a változások előtt. A vizsgálatban használt módszereknek az adatszerzésen kívül megvolt az az előnyük, hogy a lakosok – alaposan átgondolva a régi és a megváltozott szociofizikai struktúrákat –, számos pozitív változást is tudtak azonosítani.

A környezetveszteség élményét mélyebben elemezték egy vizsgálatban (Brown, Peterson, Brodersen, Ford, & Bell, 2005). A résztvevők „veszteség és oka" (*loss+cause*) történeteket (pl. meghalt 200 szarvas illegális vadászat miatt; új lakótelep építés miatt megszüntettek egy parkot) ítéltek meg páros összehasonlítással: a vizsgálati személyeknek a bemutatott történetpárokból ki kellett választaniuk a szerintük komolyabb veszteséget. A veszteségek okait a vizsgálatvezetők megnevezték, kategorizálva: természeti ok (pl. katasztrófa), illetve emberi okok: illegális viselkedés, óvatlanság és a fejlődéssel, gyarapodással járó okok. A fontosabb eredmények szerint a veszteségeket súlyosabbnak ítélték a résztvevők, ha ember okozta azokat, mint ha természeti okból következtek be. Az emberi oki viselkedések hatásai nem különültek el egymástól, súlyosság szempontjából gyakorlatilag egyformán ítélték meg azokat.

A környezetveszteség élménye általában és a települési környezeteken is gyakran származik territoriális[472] konfliktusokból vagy territóriumvesztésből. Green (2005) fentebb bemutatott vizsgálati eredményeinek is van egy ilyen olvasata: mindegyik emberi viselkedés sértette valamilyen módon a kialakult territoriális normarendszert. A település – sőt, annak közterei, középületei is (Dúll, megjelenés alatt 2016a) – környezetpszichológiai értelemben territóriumok kombinációi, amelyekhez helykötődés is kialakulhat, és a helyidentitásban is szerepet játszanak. A pszichológiailag kielégítően kijelölt territóriumok a mások és önmaguk számára megfelelően kifejezett csoportidentitást és az ezen az alapon jól szabályozható érintkezéseket is jelentenek az emberek számára (Greenbaum & Greenbaum, 1981). A település helyeihez tudatos és nem tudatosuló tulajdonlásélmények társulnak, amelyek akkor is sérülhetnek, ha például a

[470] A turisták és a helyiek helykötődésének összehasonlítását lásd még például Kaltenborn & Williams (2002).
[471] A projektív térképezés (lásd pl. Zeisel, 1981) lényege, hogy a település néhány lakóját arra kérik, hogy képzelje el: 10 helyet kell lefotóznia a helyen egy idegen számára, aki még sosem járt ott. A fotóknak tükrözniük kell a település jó és rossz arcát is. A lakóknak azt is meg kell mutatniuk egy térképen, hogy honnan (mit) fotóznának. A kutatók lefényképezik a sokak által megjelölt helyeket és utána ezekkel a képekkel dolgoznak tovább.
[472] A humán territorialitásról a I.8 fejezetben (pl. a 127. és 131. lábjegyzetben) írtam.

megnövekedett használólétszám miatt a helyhasználatot újra kell definiálni. Számos vizsgálat (Brown & Altman, 1981; Brown & Altman, 1983; Brown, 1987; Brown & Harris, 1989; Brown & Bentley, 1993; Perkins, Wandersman, Richh, & Taylor, 1993) igazolja, hogy az egyértelmű territoriális felosztást és használatot mind a lakók, mind a betörők (MacDonald & Gifford, 1989) egybehangzóan a biztonsággal, a behatolhatatlansággal (egy másik gondolatrendszerben: a védhető térrel[473]) hozzák kapcsolatba. Hasonló mechanizmust igazolt a városi köztereken (nyilvános territórium) megnyilvánuló territorialitással kapcsolatban egy kutatás (O'Brien, Gordon, & Baldwin, 2014) nagyvárosi (*Boston*) lakosoknál. A strukturális egyenlet modellezés[474] eredményei szerint a lakók esetében a környékhez kötődés bejósolta a territoriális motivációt, valamint a kötődés és a territoriális motívumok együtt jósolták be azt, hogy milyen valószínűséggel jelenti be valaki a köztéren észlelt problémákat (pl. deviáns viselkedést).

Egy szociofizikai struktúra létszámának[475] változásakor mind a helykötődés, mind a territorialitás át-/újraalakul. Potter & Cantarero (2006) egy USA-beli kistelepülésen (*Crete, Nebraska*) vizsgálták meg a település lakólétszáma és a helységgel való elégedettség kapcsolatát. Az alaphelyzetet az adta, hogy a település (és a környékbeli helyek) létszáma 10 év alatt jelentősen megnőtt. Sokféle vallású, bőrszínű stb. ember költözött be a településekre és a helyi vezetők azt látták, hogy az emberek elégedettsége a településsel csökken. A tanulmányban kérdőívekkel és fókuszcsoportokkal megvizsgálták a lakók életminőségét és lakóhellyel való elégedettségüket. Az eredmények szerint a lakók elégedettsége gyakorlatilag minden szempontból (munkalehetőségek, kommunikáció, magány, diszkrimináció, feszültség a szomszédokkal, társadalmi és kulturális különbségek, bűnözés) csökkent. A szerzők javaslata szerint „ez az a terület, ahol a közösség vezetői közösen dolgozhatnak a társadalmi szervezetekkel az életminőség javításában. A városvezetők együttműködhetnek a humán szolgáltatásokat nyújtó és az egyházi szervezetekkel, hogy támogatást nyújtsanak és megkönnyítsék a kapcsolatteremtést a régi lakosok és az újonnan érkezettek között" (Potter & Cantarero, 2006. 617), és ugyanígy javasolják az építészek és a településfejlesztők együttműködését az önkormányzattal a település térszerkezetének megfelelő átalakítása és a közlekedési anomáliák megszüntetése ügyében. A vizsgálat kimutatta, hogy az „őslakosok" voltak a leginkább elégedetlenek, de fontos, hogy az újonnan odaköltözők elégedettségével is foglalkozni kell. A beavatkozást a szerzők a maslowi szükséglethierarchia[476] mentén javasolják és nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy a folyamatot 5–10 évente monitorozni kell. Ugyancsak a lakosságszám gyarapodásának hatásait vizsgálták követő vizsgálatban von Wirth, Grêt-Regamey, & Stauffacher (2015) két svájci kisvárosban (*Schlieren* és *Dietikon*, *Zürich* agglomerációjában). A városokban a nagyfokú beköltözés miatt az emberek beszámolói szerint

[473] Védhető tér (*defensible space*, Newman, 1972 – lásd a II.8 fejezet, 132. lábjegyzet). A biztonság, illetve a bűnözés territoriális térkontrolljával kapcsolatban lásd még pl. Moran & Dolphin, (1986); Brunson, Kuo, & Sullivan, 2001).

[474] A strukturális egyenletek modelljeinek (SEM) alkalmazását a pszichológiában lásd Münnich & Hidegkuti (2012).

[475] A szociofizikai környezet használóinak létszámát sokat vizsgálják a környezetpszichológiai zsúfoltság kutatások (lásd Dúll, 2012b) és az ökoviselkedés–tudomány (*eco–behavioral science*, Barker, 1969 – lásd II.6 fejezet). A zsúfoltság mint szubjektív élmény – ami nem azonos a sűrűséggel, azaz a puszta létszám–terület aránnyal (*density vs. crowding*, lásd Stokols, 1972, 1976; Altman, 1975; Rapoport, 1975) – összefüggésben van például a környéken mutatkozó konfliktusokkal (Merry, 1987), lakóhelyi elégedettséggel (Bonnes, Bonaiuto, & Ercolani, 1991), társas támogatással (Gómez-Jacinto & Hombrados-Mendieta, 2002), valamint az agresszióval és a visszahúzódással (Regoeczi, 2003). A barkeri ökológiai pszichológia a viselkedéskörnyezetek (*behavior setting*, Barker, 1968) kapcsán külön foglalkozik azzal, hogy egy környezet mérete (Barker & Gump, 1964), vagy alul-, illetve „túllétszámozottsága" (*under-, overmanning/staffing*, Wicker, 1973; Wicker & Kirmeyer, 1977) hogyan borítja fel annak egyensúlyát, és milyen folyamatokon keresztül állítódik helyre az optimális állapot (ha helyreállítódik, és nem szűnik meg a setting) (Wicker, 1987; Wicker & King, 1988; lásd Szokolszky & Dúll, 2006).

[476] A maslowi szükséglethierachiát lásd a II.5 fejezetben, építészeti alkalmazását a 64. lábjegyzetben.

„elvesztették zöld tereiket", zavaróan megnőtt a forgalom és fokozódott a bűnözéstől való félelem. Ezek elsősorban szubjektív élmények voltak, az objektív adatok (helyszínek elemzése GIS–technikával) ezt nem igazolták. A vizsgálat eredményei szerint a köztereken megélt biztonságélmény és a szolgáltatásokhoz, létesítményekhez való jó hozzáférés jósolta be a leginkább a településsel való elégedettséget. A szerzők javaslata a városvezetés felé ezeknek a javítása volt.

Fentebb (II.14.1 és II.16.1 fejezetek) már többször említettem, hogy a tranzakcionális felfogás szerint a helykötődés és a helyidentitás számos, településsel kapcsolatos folyamat és történés hátterében áll, és a történések visszahatnak ezekre a személyes és kollektív szociofizikai folyamatokra. Rogan, O'Connor, & Horwitz (2005) vizsgálatukban igazolták, hogy az emberek (Nyugat–Ausztrália déli partvidékén) a bekövetkező változásokat (ipari beruházások, környezetkárosító magatartás vagy spontán bekövetkező környezetromlás) nagyon megélik, még akkor is, ha magukat a változásokat tudatos szinten nehezen tudják megfogalmazni. A veszteségek kapcsán sokféle érzelmet (pl. gyászt) éreznek, ami visszahat a környezetpercepciójukra és a településükhöz való viszonyra, illetve a közösséggel való kapcsolatukra. Ez gyakorlatilag egybevág Gustafson (2001) háromtényezős helykötődésmodelljével, amelyben a hely teremti és jelenti a kapcsolatot az én, a közösség és a környezet között. Rogan, O'Connor és Horwitz (2005) kiemelik, hogy a környezetalakító szakembereknek és a döntéshozóknak mindenképpen tudatában kell lenniük ezeknek a folyamatoknak, mielőtt (akár pozitív irányba) megváltoztatnak egy környezeti helyzetet. Egy példa: a társas/társadalmi helyzetben előállt változások, például a deszegregáció, azaz az etnikai elkülönítés megszűnése a Dél–Afrikai Köztársaságban (Dixon & Durrheim, 2004) a fizikai térhasználat átalakulásán keresztül óriási átalakulást hozott a helyek pszichológiai jelentésében és az emberek helyidentitásában. A helyhasználat rögzült szabályainak felborulása az „identitás diszlokációját" (Dixon & Durrheim, 2004. 458) is magával hozta. A szerzők javaslata szerint a deszegregációs folyamatokat meg kell támogatni a megfelelő környezetátalakításokkal (vö. Billig & Churchman, 2003), hogy az új személy–környezet összeillés,[477] helykötődés és helyidentitás kialakulhasson. A helykötődés és a helyidentitás az egyes életkorokban bekövetkező önkéntes vagy nem kívánatos helyváltoztatások esetén is változik, például időskorban (Sugihara & Evans, 2000). A témát hosszabban kifejtettem a II.14.3 és a III.2.1 fejezetekben.

IV.4. Településfejlesztés és lokalitásminőség

A kistelepülések társadalomlélektani státuszának szociofizikai kontextusa a sajátos kommunikáció (vö. Szijártó, 2007), társas szerveződés, lokalitás (vö. A. Gergely, 1993; Kovács, 2007b; Szijártó, 2008) és más folyamatok miatt különösen speciális: „A falusi közösséget [...] olyan *társadalmi, politikai, gazdasági és ideológiai kommunikációs hálózatként* érdemes felfognunk, mely meghatározóan a társadalmi egységre, a helyi normákhoz és formaszerkezethez való igazodásra ösztönzi tagjait" (Kovács, 2012. 37 – kiemelés az eredetiben). A környezeti és/vagy személyi változás kihat a helyidentitás alakulásának folyamatára[478] (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). Egy későbbi kutatásban izgalmas lenne megvizsgálni, hogy egy változás (pl. a népességszám növekedése), vagy változások (fenntartható életforma, kultúrák, etnikumok találkozása stb.). Alsómocsolád esetében hogy alakítja a lakosság (és később a beköltözöttek) helyidentitását a hely

[477] Lásd a II.14.1 fejezetben.
[478] A helyidentitás folyamatelméletét (*identity process theory,* Twigger-Ross & Uzzell, 1996), lásd a III.2 fejezetben.

megkülönböztettsége, a folyamatosság, a lokalitás és az önbecsülés kapcsolata, és énhatékonyság tekintetében. „A társadalmi, gazdasági változások alapjaiban változtatják meg nemcsak egy település tárgyi környezetét, de az emberek identitását, elégedettségét, a kötődés mértékét is" (Szabó & Virág, 2013. 207).

Dudar[479] például „az elmúlt 75 év során alapvetően megváltozott. A község a II. világháború végétől kezdődően virágzó bányászfaluvá alakult. Ennek nyomán lakossága felduzzadt, számos bányászcsalád települt be az ország távoli részeiről. Ez alapjaiban érintette a dudariak és a Dudarra költözők, ott házasságot kötők életét és természetesen társas identitását is. A település élete a rendszerváltás után ismét új fordulatot vett. A bányát bezárták, a híres és sok embert foglalkoztató Bakony művekben is leállt a termelés. Ezzel a település szerkezete ismét átalakult. Sokan elköltöztek, mások, jóllehet lakóhelyi értelemben dudariak maradtak, a környékbeli városokban kezdtek dolgozni. Ezek a gazdasági és társadalmi változások jelentős pszichológiai hatást gyakoroltak a faluban élőkre" (Szabó & Virág, 2013. 198). A szerzők feltáró kutatásukban a dudariak – a községben bekövetkezett változások nyomán – bekövetkezett identitásalakulását vizsgálták interjúk tartalomelemzésével. A vizsgálat – bár nyomokban sem tartalmazott környezetpszichológiát, mégis, annak elvárásainak megfelelően – a szociálpszichológia szemszögéből igazolta, hogy az életút hirtelen vagy elhúzódó változásai (a dudariak esetében többször traumák, törések), amelyek „lehetnek az egyéni életút megélt jellemzői, de kötődhetnek a nagyobb közösség, ill. a társadalom életének eseményeihez is" (ibid. 197) az identitás és a településhez fűződő érzelmi szálak megváltozásához vezethetnek. A kutatásban a szerzők szerint az volt a „legjellegzetesebb sajátosság, hogy mind a betelepült, mind a dudari származású csoport alapvetően pozitív jellemzőkkel ruházza fel a települést, mint közösséget és mint lakóhelyet" (ibid. 206). Ugyanakkor az interjúkban erősen megnyilvánult a „dudari vagyok, de mégsem"[480] (ibid. 195) identitásmintázat, amiben tükröződött a nosztalgia a régi Dudar iránt. A régi Dudar itt elsősorban a valamikori összetartó kapcsolatokat, az egyetértést, az összhangot jelenti, amiket az őslakosok és a betelepültek egyaránt elveszettnek ítéltek. Mivel a vizsgálat szociálpszichológiai irányultságú volt, így elsősorban a személyközi és csoportfolyamatokra fókuszált, az elveszített hely iránti nosztalgia szerepét azonban a helyváltoztatással (költözés, bevándorlás) kapcsolatos tanulmányok is kiemelik, gyakran éppen a helyidentitással kapcsolatban. A pszichoanalitikus Akhtar (1999) például hangsúlyozza, hogy a bevándorló honvágyának megküzdési stratégiaként énvédő szerepe van: a tárgyvesztést (azaz a helyvesztést) követően a személy visszatekintő idealizálás segítségével tud megküzdeni a veszteség és az aktuális frusztrációk nyomán megjelenő agresszióval. Így a nosztalgia (mint a honvágy kreatív alkalmazása, lásd Grinberg & Grinberg, 1989) átsegít az elhagyott/elvesztett/megváltozott szociofizikai hely iránt érzett veszteségélményeken, és ezáltal az új/átalakult helyhez való alkalmazkodás, a beilleszkedés folyamatának, az új helyidentitás (Horvát, Dúll, László, 2006, 2011) kialakulásának szolgálatába áll.

---

[479] „2012 szeptemberében, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma dudari falukutatásának 75. évfordulóján, a Szegedi Tudományegyetem szociológia és pszichológia szakjainak oktatói és hallgatói kutatótábort szerveztek Dudaron. Célunk volt, hogy a módszerek és közelítésmódok sokféleségének alkalmazásával próbáljuk megismerni ennek a magyarországi társadalomkutatás történetében különleges helyet elfoglaló falunak a jelenét és közelmúltját, különös tekintettel a rendszerváltozás óta eltelt több mint két évtizedre" (Lencsés & Feleky, 2013b. 9).

[480] Szabó és Virág (2013. 197) a „dudari vagyok, de mégsem" identitásban azonosítják azt a folyamatot, amikor egy változás, trauma hatására a társas identitás önkategorizációs aspektusai (kognitív, értékelő, érzelmi) eltávolodnak egymástól (Ellemers, Kortekaas, & Onverkerk, 1999): „a kognitív és az affektív komponens elválik egymástól, más-más irányba mutat. Ilyen az a helyzet, amikor a személy tisztában van a csoporthoz tartozásával, az önkategorizációban kifejezi azonosulását a csoporttal (pl. dudari vagyok), de nem érzi magát lélekben a csoporthoz tartozónak, nota bene nem kedveli saját csoportját".

dc_1358_16

A. Gergely (1993. 55) a helyi társadalmak kapcsán lokalitásminőségről beszél: a „közösség- és hatalomfüggő helyi társadalmak mindig konkrét földrajzi, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. dimenzióktól meghatározottak, s ezt vagy föl tudják használni saját helyi érdekeik érvényesítésére, vagy megszenvedik hátrányos helyzetüket. A lokalitásban erősnek mondható térerősség a helyi érdek, a településnagyság, a társadalmi kohézió és a szerepköri sajátságok hányadosa. A térbeli zártság vagy nyitottság teszi a lakóövezetet helyi társadalmi erőtérré, ez tartósíthat hagyományos életteret, megszabhat kulturális és mentális dimenziókat, közösségi vagy individuális tartalmakat, gazdasági vállalkozásképességet, egyszóval: lokalitásminőséget".

IV.5. A környezetpszichológiai lokalitásélmény

A település lakosai által tudatosan vagy nem tudatosuló módon megélt, szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőséget lokalitásélménynek nevezem. A fentebb áttekintett környezet-pszichológiai vizsgálatok eredményei alapján jogosan feltételezhető, hogy a személy–környezet tranzakcióban bekövetkező pozitív és negatív változások (beköltözés, turizmus növekedése, beruházások, környezetátalakítás stb.) erőteljesen hatnak a lokalitásélményre. Ebben a megközelítésben, az alsómocsoládi projekt kulcsproblematikája a majdan megnövekedő lakosságlétszám miatt megváltozó lokalitásélmény. A beköltözésnek (számos demográfiai, intézményi és gazdasági hatásán kívül) az következménye, hogy a lakosoknak (régieknek és újaknak egyaránt) folyamatosan újra kell definiálniuk hétköznapi szociofizikai helyhasználatukat, territoriális szabályaikat, ami (kedvezően vagy kedvezőtlenül) megváltoztatja a közösségi kohéziót és a megszokott életstílust. Feltehetően átalakulnak a településsel mint hellyel kialakult pszichológiai kapcsolódások (személyes összekapcsoltság- és integráltságérzés, időbeli és generációs folytonosság élménye stb.). Az emberek tudatos és nem tudatosuló helytulajdonlásélményeik átalakulása közben ezeket a változásokat mindennapjaikban nagyon megélik, még akkor is, ha magukat a módosulásokat tudatosan nehezen tudják megfogalmazni. A legtöbb idézett vizsgálatban ezeket a hatásokat (pontosabban a változások negatív hatásait) hatékonyan mérsékelte, ha az átalakulásokat a lakosság bevonásával, részvételi projektben vezették be, és ha az emberek a továbbiakban folyamatosan, a szakértőkkel együtt részt vettek a változások kontrollálásában.

IV.5.1. Lokalitásélmény és folyamatorientált településtervezés

A nmzetközi kutatási eredmények fenti összefoglalásával természetesen semmi esetre sem azt szeretném sugallni, hogy a személy–környezet kölcsönkapcsolatban, illetve a lokalitásélményben bekövetkező változások mindenképp rosszak vagy kerülendőek lennének. A II.14.2 fejezetben tárgyaltam, hogy bármely ember–hely kapcsolat átalakulásakor két egyidejű változás zajlik: az elveszett, módosult hely elvesztésével kapcsolatos veszteségélmény, gyász feldolgozása, és ezzel egy időben az új (vagy a megváltozott régi) hellyel való új kötődés kialakulása (vö. Twigger-Ross & Uzzell, 1996; Horvát, Dúll & László, 2006. 2011). A (hely)veszteség–helyzetben levő emberekkel dolgozó pszichológusoknak és a tervezőknek, a döntéshozóknak érdemes tudniuk ezekről a folyamatokról.

Sadan & Churchman (1997) elkülönítik egymástól az eredményorientált és a folyamatorientált település-/várostervezést. Az előbbiben a szakemberek a végeredményt szem előtt tartva a haladnak végig a tervezési folyamatokon, nem vagy alig reagálva a kontextuális tényezőkre. A folyamatorientált településtervezésben viszont fontosnak tartják a helyi tudás és élmények, tapasztalatok szakszerű megismerését, felhasználását a környezetalakításban, és kiemelt szempont a változások rendszeres követése is. Ehhez fel kell térképezni a helyi lakosok önérvényesítési

képességének szintjét, fel kell tárni ennek az összefüggéseit a környezetészlelésükkel és a szerepeik percepciójával, a kommunikációjukkal és így tovább. A városok, települések, környékek működésének megértésében és fejlesztésük folyamatában a szociológiával, a kriminológiával, és a geográfiával együtt a pszichológiának fontos szerepe lehet (Wandersman & Nation, 1998).

Ehelyütt a (környezet)pszichológia jelentőségére hívom fel a figyelmet (vö. Churchman, 2002).

Tervezői oldalról erősít rá erre a város- és regionális tervező Malizia (2006. 428–429 – beszúrások DA), aki szerint „a makrokörnyezet befolyásolja az épített környezetet és az ahhoz kapcsolódó társas kontextust, amely viszont személyközi szinten stresszorokat generál, amelyek már közvetlen egészségvonatkozásokkal bírnak. [...] a tervező kutatóknak így leginkább azok iránt a kapcsolatok iránt kell érdeklődniük, amelyek a tervezési beavatkozások, az épített környezet és az emberi viselkedés között működnek. Szerencsére, erős bizonyítékok állnak rendelkezésünkre, hogy [például] a krónikus betegségek számos típusa kapcsolódik a fizikai aktivitáshoz, az étkezési szokásokhoz és a környezeti hatásokhoz. Így, a tervező kutatóknak csak annyit kell tenniük, hogy [az építészet, a várostervezés] oldaláról demonstrálják, hogyan befolyásolja az épített környezet a viselkedéseket adott téri kontextusban, és ez erősíteni fogja a közegészségügyi és biztonsági megfontolásokat".

Pszichológiai szempontból kiemelten fontos, hogy az identitás (nyilván a helyidentitás is), a valahová tartozás élménye „alapvetően meghatározza a szubjektív jóllétet, és ezen belül nemcsak a lelki állapotot, de az egészség mutatóit is" (Szabó & Virág, 2013. 195, lásd még pl. Baumeister & Leary, 1995; Dúll, 1996a). Mindez nyilván összefügg a lokalitásélménnyel.

IV.6. Helykötődés, helyidentitás és pszichológiai egészség: környezeti egészségpszichológiai kontextus

„Húsz éve a környezeti egészség tanulmányozása szinte kizárólag a kémiai mérgező anyagok és a rák, illetve egyéb betegségek kapcsolatára összpontosított. A környezeti egészség fogalma ma sokkal szélesebb, és a kutatók vizsgálják a fizikai és a társas környezet humán egészségre gyakorolt hatását" (Srinivasen, O'Fallon, & Dearry, 2003. 1446). A környezeti egészség-pszichológia[481] (Dúll, 2012b) ennél tovább megy. Nem csak a környezet emberre gyakorolt hatását

[481] Az elnevezés (még) nem takar önálló szakmai részterületet sem Magyarországon, sem a világban. A környezeti egészségpszichológia még kezdeményeiben van jelen itthon, leginkább általam kidolgozott/oktatott egyetemi kurzusok formájában az ELTE Egészségfejlesztő szakpszichológus szakirányú továbbképzésében (https://tanulmanyi.pk.elte.hu/sites/tanulmanyi.pk.elte.hu/files/dokumentumok/doktori_tovabbkepzes/oravizsgaterv_egeszsegfejleszto.pdf – utolsó látogatás időpontja: 2016. 08. 12) és a Klinikai és ugyancsak az ELTE egészségpszichológia MA szakirányán (http://pszichologia.elte.hu/wp-content/uploads/2012/02/K%C3%B6rnyezeti-eg%C3%A9szs%C3%A9gpszichol%C3%B3gia.pdf – utolsó látogatás időpontja: 2016. 08. 12.). Ezekhez a tananyag is készült az átfogó egészségpszichológia tankönyv egyik fejezetként (Dúll, 2012b). Az együttműködés egészségügyi intézményekkel kibontakozóban van, például a 2015. tavaszi MA kurzus keretében több hónapon át vizsgáltuk tereptanulmányok formájában környezeti egészségpszichológiai szempontból az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet tereit (Dúll, 2015g). Köszönöm Verseghi Annának, hogy kezdeményezte és végig (sőt, tovább is) támogatta az együttműködést. A hallgatók folyamatos intenzív érdeklődéséből kiindulva úgy látszik, hogy hamarosan fejlődésnek indul ez a terület is. Köszönöm Urbán Róbert pszichológusnak az inspirációt.
Annak ellenére, hogy a környezetpszichológia egészségügyi környezetből (pszichiátriáról) indult (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970c, lásd II.9 fejezet), a környezetpszichológusok sokáig nem foglalkoztak a környezet és az egészség kapcsolatával. A környezetpszichológiában az első áttekintés Környezetpszichológia és egészség címmel (Quirk & Wapner, 1995) a dohányzásról való leszokás, a HIV–fertőzés elkerülése, a panaszkodás a mágneses rezgésekre, illetve a csípőtörés utáni rehabilitáció felgyorsításának témáin keresztül szemlélteti, hogy a környezet-pszichológiának van keresnivalója az egészségügyben. Az egészségpszichológia felől a környezetpszichológia felé irányuló kezdeményezések eddig leginkább azt jelentették, hogy az egészségpszichológia keretein belül figyelembe

vizsgálja, hanem az egészség–betegség folyamatait egészében személy–környezet tranzakció kontextusában elemzi. Ma már az egészségpszichológiáról (Kulcsár, 1998; Urbán, 2001; Csabai & Molnár, 2009; Demetrovics, Urbán, Rigó, & Oláh, 2012), a pozitív pszichológiáról (Oláh, 2012a; Oláh & Kapitány-Fövény, 2012) és a környezeti egészségpszichológiáról[482] (Dúll, 2012b) számos publikációból lehet tájékozódni, így a disszertációban nem vállalkozom ezek bemutatására. A környezetpszichológiában nagyszámú kutatásban keresnek összefüggést a szociofizikai környezeti jellemzők és az egészség–betegség között, de leginkább azok a vizsgálatok jellemzők, amelyek a stresszkeltő, betegítő környezeti (Halpern, 1995), illetve építészeti (Evans & McCoy, 1998) jellemzőket keresik és azonosítják. Így vizsgálják az ambiens[483] (Campbell, 1983), illetve és a környezeti stressztől (Evans, 1982) kezdve a Beteg Ház Tünetegyüttesen (*Sick Building Syndrome*, Bauer, Greve, Besch, Schramke, Crouch, Hicks, et al. 1992; Ryan & Morrow, 1992) vagy a lakókörnyezeti zsúfoltságon (Evans, Saegert, & Harris, 2001; Evans, Lercher, & Kofler, 2002) át a kertészkedés (Kaplan, 1973b; van den Berg & Custers, 2010) vagy a kórház–kialakítás (Ulrich, Quan, Zimring, & Joseph, 2004) környezetpszichológiai szempontjait (lásd Dúll, 2012b).

Az alsómocsoládi (és a V. fejezetben bemutatott Nivegy-völgyi) vizsgálatban mértünk alapvető egészség- és pozitív pszichológiai jellemzőket (érzelmeket, pszichológiai jóllétet, élettel való elégedettséget), amelyek feltételezésem szerint a feltárni kívánt tudatos és látens helyviszonyulási dimenziókkal együtt adják a lokalitásélmény pszichológiai bázisát, amelyet érdemes figyelembe venni a településen zajló fejlesztési tevékenység során. Az említett egészség-, illetve pozitív pszichológiai konstruktumok a tranzakcionális szemlélet jegyében nélkülözhetetlenek a környezetpszichológiai összefüggések tágabb pszichológiai kontextusba helyezéséhez. Ezen belül az érzelmeket, a pszichológiai jóllétet és az élettel való elégedettséget csak olyan mélységben (és elsősorban a környezetpszichológiai szempontokhoz illesztve) tárgyalom, amelyre feltétlenül szükség van a vizsgálat eredményeinek értelmezéséhez.

A környezet–egészség kapcsolat tényezőit, kimeneteit társas ökológiai szempontból foglalja össze Stokols (1992. 9) – lásd 21. táblázat. Az egészségmegőrző környezetek (*health–promotive environments*) társas ökológiai koncepciójában kifejti, hogy „az emberi jóllét megőrzésére tett erőfeszítéseknek a sokféle környezeti és személyi tényező dinamikus kölcsönhatásán kell alapulniuk, sokkal inkább, mint kizárólag környezeti, biológiai vagy viselkedéses faktorokra

---

vesznek bizonyos környezeti hatásokat, illetve az egészségpszichológia számára a multidiszciplináris együttműködések lehetőségeit keresik (Marks, 1996; Murray & Campbell, 2003). Körvonalazottabb tudományterület az egészségmegőrzés társas ökológiája (*social ecology of health promotion*, Stokols, 1992; előzmény: Moos, 1979), amely a 2000-es években transzdiszciplináris keretek között született újjá (Stokols, Grzywacz, McMahan, & Phillips, 2003; Best, Stokols, Green, Leischow, Holmes, & Buchholz, 2003). Próbálkozások vannak az egészségpszichológia részéről is a társas ökológiai szemlélet alkalmazására (Riley, Glasgow, & Eakin, 2001). Jól ismert még az ökopszichológia, amit Theodore Roszak körvonalazott először 1992-ben A Föld hangja: az ökopszichológia felfedezése (*The Voice of the Earth: An exploration of ecopsychology*) című könyvében. Ezzel kapcsolatban a környezetpszichológiában konszenzusosnak tekinthető kritika (Reser, 1995), hogy 1. az ökopszichológia nem valódi tudomány, csupán „pszicho-pop", a New Age mozgalom egy pszeudo–tudományos irányzata, a pszichológiai fogalmakat és elméleteket kritikátlanul, szubjektív módon átvevő és összeolvasztó alternatív gondolkodási, környezeti és terápiás rendszer. 2. Inkább a valláshoz, mint a tudományhoz áll közel. 3. Az elmélet zavaros, ellentmondásos és kritikátlanul antropocentrikus (pl. Gaia–hipotézis). 4. Jellemzi még a bennszülött hiedelmek egy az egybeni elfogadása és zavaros, misztikus fogalmi (pl. „Földbölcsesség", „világlélek") és terápiás keretbe ágyazása.

[482] A jelen értekezésben is számos témáról írtam, ami kapcsolható az egészségpszichológiához: például környezeti stressz (II.8 fejezet), pszichológiai restauráció (II.8 fejezet), kórházi környezet (II.9 fejezet) és a transzdiszciplináris projektek kapcsán is említettem komplex egészségmegőrzési programokat (II.15.4 fejezet).

[483] Lásd a II.6 fejezetben.

összpontosító elemzéseken" (ibid. 7 – vö. színtér- vagy rendszeralapú modellek, *setting-based/system-based models*, pl. Dooris, 2009).

Egészségmegőrző környezetek dimenziói és kritériumai		
egészségesség felületei	**szociofizikai környezeti források**	**viselkedési, pszichológiai és fiziológiai kimenetek**
fizikai egészség	sérülést megelőző dizájn; ergonomikus dizájn; fizikai komfort, nem mérgező és nem betegítő környezet	fiziológiai egészség; betegség vagy sérülés hiánya; észlelt komfort; genetikai és reproduktív egészség
mentális és érzelmi jóllét	környezet kontrollálhatósága és bejósolhatósága; optimális környezeti újdonság és kihívás; kevés zavarás; esztétikai minőségek; szimbolikus elemek, pszichológiai jelentés	személyes kompetencia élménye; optimális kihívás és teljesítményélmény; növekedésélmény a fejlődés során; minimális érzelmi distressz; erős személyes identitás- és kreativitásérzés; kötődés a szociofizikai miliőhöz
társas kohézió szervezeti és közösségi szinten	társas támogatási hálózatok elérhetősége; részvételi tervezés és -menedzsment folyamatok; szervezeti rugalmasság és válaszkészség; gazdasági stabilitás; csoportközi konfliktus alacsony valószínűsége; egészségmegőrző média és kommunikáció	társas érintkezés és együttműködés magas szintjei; elégedettség a szervezetekkel és bevonódás a közösségbe; produktivitás és innováció szervezeti és közösségi szinteken; magas színvonalú észlelt életminőség; egészségmegőrző, sérülésmegelőző és környezetvédő viselkedések

21. táblázat Egészségmegőrző környezetek dimenziói és kritériumai Stokols (1992. 9) nyomán

Áttekintve a táblázatban szereplő felületeket, forrásokat és kimeneteket, sok párhuzamot látunk az általam javasolt, fent említett környezetpszichológiai szempontokat is figyelembe vevő településfejlesztéssel. Best és munkatársai (Best, Stokols, Green, Leischow, Holmes, & Buchholz, 2003. 170) egészségmegőrző környezetekről írott megállapítása – miszerint a „sokszintű beavatkozás felismeri a viselkedés és a környezet reciprok meghatározottságát és azt, hogy a két tényező egymást támogató kölcsönhatása szükséges a társas és viselkedésváltozási folyamatokban"[484] – a településfejlesztési folyamatokban ugyanígy érvényes. A települések állapota és fejlesztése nyilván összefügg az emberi jólléttel. A jóllét mutatóit a településfejlesztés során a gazdasági, politikai stb. célok mellett érdemes nemcsak célként figyelembe venni, hanem a fejlesztés tervezésétől kezdve a kivitelezésen át a megvalósulás monitorozásáig minden fázisban érdemes bekalkulálni a folyamatba.

Reziliencia és környezet

A városok és a pszichológia kapcsolatát tárgyaló programadó cikkükben már Wandersman és Nation (1998) is felteszik a kérdést, hogy a városokban megnyilvánuló számos deviáns, patológiás[485] jelenség (vö. 1. táblázat) és a gyors változások ellenére az emberek és – maga a város – hogyan élnek túl egyáltalán? A jelenség magyarázatát a rezilienciában találják meg. A reziliencia[486] „sokkhatás esetén megmutatkozó rugalmas ellenálló képesség, amely biztosítja a

[484] Az egészségmegőrzéshez kapcsolódó társas és viselkedésváltozási folyamatok teljes életszakaszt átívelő fejlődésmodelljeinek (*life-course* / *life-span models*) szükségességéről lásd pl. Best, Stokols, Green, Leischow, Holmes, & Buchholz (2003).

[485] A város és a betegségek, deviancia kapcsolatát a II.8 fejezetben tárgyaltam, a betegségföldrajzról pedig a II.7.1 fejezetben volt szó.

[486] „Olyan tulajdonságról van szó, amely elemi módon egy teniszlabdában is megtalálható. A teniszlabda alakváltozással elnyeli az ütközési energiát, és így megőrzi saját funkcionális és strukturális integritását – nem törik, hanem pattan, nem mereven rezisztens, hanem hajlékonyan reziliens. A reziliencia lényeges tulajdonsága az

funkcionális fennmaradást" (Szokolszky & V. Komlósi, 2015. 12). Először egyéni jellemzőként azonosították, később kiemelték az egyéni tulajdonság társas támogatásának jelentőségét, majd a fogalom a közösség szintjén is értelmezést nyert. Ebben a kontextusban kezdték értelmezni a környék – mint nagyléptékű lehetséges támogató struktúra – szerepét is (Wandersman & Nation, 1998). A reziliencia fogalom számos tudományterületen, így a pszichológiában is népszerű lett. Szokolszky és V. Komlósi (2015. 11) egyenesen „rezilienciagondolkodásról" beszélnek a pszichológiában is, aminek a hátterében az (is) áll, hogy a „lélektanban a patológia/probléma hangsúlyt felváltotta az egészség/megküzdés hangsúlya. Rendszervonatkozásban ez azért jelentős, mert a rendszer ›önalakító‹ minőségét emelte fókuszba. Ebben a szemléleti váltásban a pozitív pszichológia irányzata és az egészségpszichológia jártak az élen" (Szokolszky & V. Komlósi, 2015. 11). „A pozitív pszichológia kiemeli a személyes erősségeket és a rezilienciát, ugyanakkor kevesebb figyelmet szentel azoknak a környezeti feltételeknek [487] az azonosítására, amelyek vagy korlátozzák az egyéneket abban, hogy minden lehetőségüket megvalósítsák, vagy ellenkezőleg, növeljék kapacitásukat pozitív életcéljaik és a folyamatos jóllét–élmény elérésére. Bár a terület számos kutatója [...] elismeri a kontextuális faktorok szerepét az érzelmi állapotokban és az emberi erősségekben, a pozitív pszichológia még mindig nélkülözi annak a szisztematikus konceptualizációját,[488] hogy a környezeti feltételek milyen módon befolyásolják az emberi erősségek kialakulását és érvényre jutását. Az élethosszig tartó fejlődés és egészségmegőrzés ökológiai elméletei [pl. Bronfenbrenner, 1977; Moos, 1979; Stokols, 1992] nem épültek be a humán erősségek (pl. optimizmus, remény, öndetermináció [...]) elemzésébe" (Stokols, 2003. 332 – beszúrás DA). Stokols kiemeli, hogy azért is fontos a szociofizikai környezet beemelése a reziliencia (vö. ember–környezet rendszerek rezilienciája, Stokols, Lejano, & Hipp, 2013) és a jóllét tanulmányozásába, mert az ember széles sávban, az elemi ingerhatásoktól a közepes környezeti (otthon, munkahely) effektusokig egészen a nagyléptékű kontextushatásokig (társadalmi, politikai, gazdasági térhasználat) minden pillanatban kölcsönkapcsolatban áll a környezetével.

építményeknek is – egy függőhídnak vagy magas épületnek rugalmasan kell ellenállnia a széllökéseknek vagy egy földrengésnek. A mérnöki értelemben vett reziliencia mértékét az adja, hogy egy építmény a rá ható – előre látható – erőknek mennyire áll ellen, és milyen gyorsan képes visszatérni korábbi stabil állapotába. Tervezett rendszerek esetében a reziliencia rokonfogalma a robusztusság, amely a működésképesség fenntartását jelenti komolyabb zavar fellépése esetén, és amely kritikus tulajdonsága például az olyan hálózatoknak is, mint az internet és az energiaellátó rendszerek [...]. A reziliencia azonban legfigyelemreméltóbb módon az élővilághoz köthető fogalom. A Földön kialakult élet általános tulajdonsága, hogy megrázkódtatásokon keresztül is fenntartja magát adaptív változásokkal. Az adaptív változás akkor tekinthető a reziliencia megnyilvánulásának, ha egy sokkhatás esetén hozzásegíti a rendszert saját rugalmas önfenntartásához, mint például amikor egy erdőtűz után újraszerveződik egy ökoszisztéma. *A reziliencia tehát jóval több mint képlékenység és formálhatóság, vagy egyszerűen a körülményekhez idomulást jelentő adaptáció, mert tartalmazza az önfenntartás és ön-újraszerveződés mozzanatát is*" (Szokolszky & V. Komlósi, 2015. 12 – kiemelés az eredetiben). A reziliencia ökológiai és társadalmi értelmezését lásd Kuslits (2015).

[487] Stokols (2003) szerint az ember–környezet kapcsolat társas ökológiai és környezetpszichológiai kutatásokban feltárt alapelvei közül jó néhány árnyalhatja jóllét értelmezését. Ilyen például a személy–környezet összeillés, aminek a megléte pozitív, a hiánya vagy nem megfelelő mértéke vagy minősége negatív hatást gyakorolhat a jóllétre. Számos tanulmány mutatott a jóllét vagy a stressz és a személy–környezet kongruencia között összefüggést, de a tanulmányok elsősorban a környezetpszichológia felől közelítenek a témához, például Stokols (1979); Carp & Carp (1984); Brandstätter (1994); Edwards (1996); Kahana, Lovegreen, Kahana, & Kahana (2003); Choi (2004); Edwards, Cable, Williamson, Schurer Lambert, & Shipp (2006).

[488] Stokols (2003. 338) szerint az „emberi erősségek ökológiájának kutatása szükséges ahhoz, hogy a pozitív pszichológia elméleti és empirikus hatóköre szélesedjen." Ehhez három irányban javasol a kutatásokat: 1. a pozitív és negatív élmények környezeti kontextusának konceptualizációja, 2. a pozitív és negatív érzelmi állapotok és élmények kölcsönkapcsolatának vizsgálata környezeti kontextusban, és 3. azoknak a környezeti küszöbállapotoknak az árnyalt elemzése, amelyek már negatívan hatnak a jóllétre.

Mindehhez azt már én teszem hozzá, hogy a tranzakcionális szemlélet jegyében fordítva is fontos: ahogyan az alsómocsoládi vizsgálatban is, a környezethez való viszonyulásban is kell kalkulálni a jólléttel. A mikro- és a mezokörnyezeti hatásokon (lásd II.15.4 fejezet) túl a település makrokörnyezeti kontextusa meghatározó lehet a jóllét szempontjából. Ez az állítás feltehetően különösen igaz egy kistelepülés szociofizikai kontextusára. A jóllét fogalmának környezetpszichológiai szempontú definiálása[489] még várat magára, de feltételezhetően a személy/csoport–környezet összeillés, a helykötődés és a helyidentitás (vagy akár a lokalitásélmény) tranzakcionális konstruktumai szerepelni fognak egy előbb-utóbb körvonalazódó koncepcióban. A lokalitásélményhez hozzátartozik, hogy a fontos „tárgyak és helyek a személyes, vagy a csoportidentitás szimbolikus jelentését hordozzák. Ezek a közös jelentések közvetítik az emberek kötődésének folytonosságát bizonyos helyekhez, élményszerű visszajelentést adnak arról, hogy a személy közösséghez tartozik, és biztosítják a helyidentitás élményét" (Stokols, 2003. 333). Ez környezetpszichológiai alaptény, amit számos szociofizikai tényező árnyal. A viselkedéskörnyezetek létszáma például gátolja vagy serkenti a színtér működésébe való bekapcsolódást, például, ha viselkedéskörnyezet (*behavior setting* – lásd II.2 fejezet) megfelelő mértékben „alul–létszámozott", akkor hívogatóbb az emberek számára, mint a zsúfolt viselkedéskörnyezet (Barker & Schoggen, 1973 – lásd még 475. lábjegyzet). A környezetpszichológiai szempontból kedvező, kielégítő lokalitásélményt nyújtó helyeken feltehetően az emberek pszichológiai jólléte is megfelelő.

IV.7. A lokalitásélmény operacionalizálásának alapfogalmai: jóllét, érzelmek, értékek, lokalitásjelentés, kötődés, elégedettség

A lokalitásélményt a jelen munkában több pozitív és egészségpszichológiai, valamint környezetpszichológiai változó mentén kívántam operacionalizálni. A kutatás során mért pozitív és negatív érzelmeket, pszichológiai jóllétet, és élettel való elégedettséget környezetpszichológiai kontextusba helyeztem oly módon, hogy összefüggésbe hoztam őket a településhez való kötődéssel, a településsel és otthonnal való elégedettséggel, valamint a település látens, konnotatív[490] jelentésével. Mindezek mintázataként felvázolható a vizsgálatban résztvevő alsómocsoládi lakosok aktuális lokalitásélménye, amelynek viszonya az emberek értékmintázataival (lásd alább az Értékek c. alfejezetben) elővételezhetővé teszi a településfejlesztési koncepcióban megjelölt változásokhoz való hozzáállást, és az azokban való hosszabb távú, aktív, partneri együttműködési folyamatok realitását.

A jóllét[491] és a pozitív pszichológia alapfogalmainak alapos elemzései olvashatók a terület kutatóinak (Oláh, 2012a; Oláh & Kapitány-Fövény, 2012) tollából, így a jelen értekezésben elég a környezetpszichológiával és az elvégzett vizsgálattal való összefüggésekre utalnom. Az építészek is alkalmazzák és értelmezik például az életminőség[492] fogalmát, mint az építészeti

[489] Egy némileg mélyökológiai irányultságú elméleti megközelítési kísérlet (Rainisio & Inghilleri, 2013) már született a természethez, mint restauratív környezethez (lásd II.8 fejezet) való viszonyulásra alapozva.
[490] Lásd II. 12, IV.9.7 és IV.9.5 fejezetek.
[491] Lásd még II.1 fejezet (17. lábjegyzet) is.
[492] „Az életminőség (*quality of life*, QOL) koncepciója az 1960-as években született meg az Egyesült Államokban. Mind a szociális tudományokban (szociológia, politika, pszichológia, gazdaságtan), mind pedig az orvostudományban egyre népszerűbbé és elterjedtebbé vált, mert számos adat azt bizonyította, hogy az emberek elégedettségének a meghatározásában sokszor nem az objektív körülmények és feltételek a döntőek, hanem azok szubjektív megélése [...]. A QOL az élet számos területét felölelheti, beletartozhat az anyagi komfort, az egészség, a személyes biztonság, a rokonokkal, házastárssal, barátokkal és gyermekekkel való közeli kapcsolat, mások segítése és támogatása, a közéletben való szerepvállalás, a tanulás, önmagunk és a világ megfelelő megismerése és megértése, értelmes, jutalmazó, érdekes munka, önmagunk kreatív módon történő kifejezése, a megfelelő szocializáció, a szórakoztató

hatásrendszer egy célelemét: „az építészet maga is képes befolyásolni egy-egy körzet mentális állapotát, az emberek életminőségét" (Reischl, 2004. 260). A környezetpszichológiában szintén számos kutatásban régóta használják és mérik a jóllét (Stokols & Shumaker, 1982; Stokols, Shumaker, & Martinez, 1983; Dixey, 1999; Wright & Kloos, 2007), az életminőség (Pol, Moreno, Guàrdia, & Íñiguez, 2002; Sugiyama, Ward Thompson, & Alves, 2009), vagy az elégedettség (Loo, 1986; Baba & Austin, 1989; Bonnes, Bonaiuto, & Ercolani, 1991; Potter & Cantarero, 2006) konstruktumokat, de ezek – az építészetben használatos életminőség fogalommal együtt – jellemzően csak a szóhasználat tekintetében fednek át a pozitív pszichológiában használtakkal. A környezetpszichológiai kutatásokban általában nem használják a sztenderd mérőeszközöket, gyakorlatilag minden kutatás interjúkkal dolgozik, vagy saját kérdőívet dolgoz ki a saját konstruktuma vizsgálatára. Ezzel szemben az alább bemutatott alsómocsoládi vizsgálatban – saját környezetpszichológiai mérőeszközeinken kívül – a pszichológiai kutatásokban sokat alkalmazott, bevált pozitív és egészségpszichológiai, valamint szociálpszichológiai fogalmakkal és kérdőívekkel dolgoztunk. Az alábbiakban bemutatom azokat a pszichológiai konstruktumokat, amelyekre alapozva az alsómocsoládi (és nagyrészt a Nivegy-völgyi) vizsgálatot elvégeztük. A mérésükre alkalmazott vizsgálati módszereket alább, a IV.9.5 fejezetben (alsómocsoládi kutatás), illetve az V.2.11 és V.2.12 fejezetekben (Nivegy-völgyi kutatás) mutatom be.

Pszichológiai jóllét

A kutatásban a Diener különböző munkáiban (Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985; Diener, Inglehart, & Tay, 2013; Diener & Oishi, 2000) összefoglalt szubjektív jóllét fogalmát használtam, ami „nem más, mint a személy saját életével kapcsolatos kognitív és affektív értékeléseinek összessége [...]. [A] fogalom az élettel való elégedettség mellett olyan jelenségeket is lefed, mint például a munkával vagy más fontos életterületekkel való elégedettség, a pozitív érzelmek magas, illetve a negatív érzelmek alacsony szintje (vagyis minél kevesebb kellemetlen, negatív affektus megtapasztalása). [...] [A] pozitív érzelmi állapotok (úgy, mint öröm, jókedv, büszkeség, gyengédség, extázis stb.) gyakori jelenléte és a negatív érzelmek (úgymint bűntudat, szégyen, szomorúság, szorongás, félelem, düh, kétségbeesés, levertség, irigység stb.) relatív hiánya, valamint egy élettel való általános elégedettségérzet a szubjektív jóllét alapvető komponensei" (Oláh & Kapitány-Fövény, 2012. 25 – beszúrás DA). Ryff (1989; Ryff & Keyes, 1995) szerint a pszichológiai jóllét egyik típusa az eudaimonikus jóllét, amely „az énfejlődés, a személyes növekedés és a céltudatos elfoglaltságok által írható le" (Oláh & Kapitány-Fövény, 2012. 27). Ezt a jóllét–típust méri Ryff Pszichológiai Jóllét Kérdőíve (*Scales of Psychological Well-Being,* Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005 – lásd 6. melléklet), amivel az alsómocsoládi (és az V. fejezetben bemutatott Nivegy-völgyi) vizsgálatban mi is dolgoztunk. A pozitív érzelmek (pl. boldogság, elégedettség) jellemzőek a pszichológiai jóllét másik fajtájára, az ún. hedonikus jóllétre (Ryff, Singer, & Dienberg Love, 2004).

Pozitív és negatív érzelmek

A jóllét érzelmi töltetével kapcsolatban fontos, hogy – bár a pozitív érzelmek túlsúlya lényeges – a negatív élmények teljes kiküszöbölése egyrészt lehetetlen, másrészt pedig feldolgozásuk hozzátartozik a jólléthez (lásd pl. Kulcsár, 2005). Ugyanakkor önmagában a negatív élmények

---

tevékenységek gyakorlása, a rekreációs tevékenységekben való aktív részvétel [...]. Mivel az életminőség körébe tartozó aspektusok szinte áttekinthetetlenül sokfélék lehetnek, az egyes részterületek számára szükség volt szűkebb definíciókra" (Rigó & Kökönyei, 2014. 5).

hiánya nem jelenti a pozitív állapotok, például a boldogság meglétét. A negatív érzelmi állapotok többek között a levertség, a rosszkedv, a düh, az elégedetlenség, az idegesség, az undor megtapasztalására vonatkozó tartós vonás jellegű tendenciát foglalják magukba (Watson, Clark, & Tellegen, 1988), a „pozitív affektivitáson pedig a pozitív érzelmek, a pozitív bevonódás, a lelkesedés, az aktivitás megtapasztalására vonatkozó tartós vonás jellegű tendenciát értjük [Watson, Clark, & Tellegen, 1988]. [...] [Watson, Wiese, Vaidya, & Tellegen, 1999] azt javasolják, hogy a pozitív affektivitás a megközelítés, a negatív affektivitás a visszavonulás alapvető viselkedéses tendenciájával van kapcsolatban. A kutatások szerint az érzelmi állapotok ilyen vonásjellegű tendenciái jól elkülöníthető kapcsolatot mutatnak a személyiség leírására használt két személyiségdimenzióval, a pozitív affektivitás az extraverzióval, a negatív affektivitás a neuroticizmussal [Watson, Wiese, Vaidya, & Tellegen, 1999]. Fontos azt észrevennünk, hogy ezek a tartós affektivitási dimenziók nem egy kontinuumon helyezkednek el, hanem egymással ortogonálisak (merőlegesek), ami a két dimenzió függetlenségét jelenti" (Urbán & Dúll, 2008. 482–483). Vagyis a negatív és a pozitív érzelmek nem egyszerűen egymás ellentétei. Az érzelmi állapotok önbeszámolós kutatásai a környezetpszichológiában is gyakran mérnek a klasszikus kellemesség–kellemetlenség dimenzió és az arousal[493] mentén (Russell & Mehrabian, 1978; Russell, & Pratt, 1980; Russell, 1992; Gifford, Hine, Muller-Clemm, Reynolds, & Shaw, 2000). A pozitív és negatív affektusok mérésére az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi) kutatásban a Pozitív és Negatív Affektivitás Skálát (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 – lásd 7. melléklet) használtuk.

Elégedettség az élettel

Az élettel való elégedettség általános meghatározása szerint a személy egész életére vonatkozó szubjektív értékelése (Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; Diener, Inglehart, & Tay, 2013), a szubjektív jóllét kognitív komponense (Oláh & Kapitány-Fövény, 2012). Általában, az élet egészére érvényes konstruktum, amelyet gyakran mérnek az Élettel való Elégedettség Skálával (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS,[494] Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985), Ennek a skálának a magyar nyelvű, módosított változatával, az SWLS–H-val (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014) dolgoztunk mind az alsómocsoládi, mind a Nivegy-völgyi vizsgálatban (lásd 8. melléklet).

Értékek

Az értékek[495] – amelyekről ebben a munkában eddig felszínesen, az építészek és a nemépítészek gondolkodásának összehasonlításakor (III.8.1 fejezet) esett szó – működésüket tekintve

---

[493] Az arousalról, illetve Russell és Mehrabian (1978) elméletéről lásd a II.8 fejezetet (pl. 106. lábjegyzet).

[494] „Az SWLS-t kidolgozása óta számos nyelvre lefordították. A szerző honlapján (http://internal.psychology.illinois.edu/~ediener/SWLS.html) az eredeti angol nyelvű skála fordítása összesen 28 további nyelven áll rendelkezésre szabad felhasználásra, köztük valamennyi világnyelven, ezenkívül például közép– és kelet–európai, valamint afrikai és távol–keleti nyelveken is, ami lehetőséget ad nemzetközi összehasonlító vizsgálatok elvégzésére. [...] Az Élettel való Elégedettség Skála (SWLS) magyar fordítása szintén szerepel a szerző honlapján, a fordítás Ed Diener személyes közlése szerint az ELTE Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszékén készült, konkrét személy megnevezése nélkül. [...] 2010 után a tételek fordítását az eredetivel egybevetve kisebb pontosításokat hajtottunk végre a fordításon" (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014. 291 – a módosított kérdőívet lásd Függelék, ibid. 300).

[495] Az „értékek nem azonosak közvetlenül a dolgok (tárgyak, személyek, viszonyok, tevékenységek stb.) belső immanens tulajdonságaival, hanem olyan *eszmei objektivációk,* amelyek az ember által a dolgokban felismert, valamint nekik tulajdonított minőséget fejezik ki. Az értékek éppúgy eszmei objektivációk, mint ahogyan a pénz, az áru, a tőke, a használati érték, a munka stb. kategóriái azok; mindig valamilyen módon és arányban az objektíven létező valóságmozzanatok és a szubjektív emberi viszonyulás (tudatosítás, megfogalmazás, osztályozás, elfogadás,

kritériumok, amelyek alapján a személyek kiválasztják és megokolják tevékenységeiket, valamint értékelik az embereket (saját magukat is ide értve) és az eseményeket (Schwartz, 1992/2003). A szocializáció folyamatában és egyéni tapasztalatok során tanult (Schwartz, 1994), iránymutató hiedelmek a létezés és a konkrét viselkedés formáiról, amelyeket a személy iránymutatóként kezel saját életében. Megjelennek bennük a biológiai szükségletek, a társas kapcsolatok, és az intézményesült társadalmi elvárások. Definíciószerűen, az értékek „(a) fogalmak vagy hiedelmek, (b) amelyek kívánatos végállapotokra vagy viselkedésekre vonatkoznak, (c) amelyek átívelnek a specifikus helyzeteken, (d) vezérlik a viselkedések és események kiválasztását vagy értékelését és (e) viszonylagos fontosságuk alapján sorrendbe rendeződnek" (Schwartz & Bilsky, 1987. 551). A környezetpszichológiában – különösen a zöld környezetpszichológiában (lásd II.15.2 fejezet) – alapvető az értékek (mint számos pro–environmentális viselkedés hátterében álló változó) mérése. Ezek a tanulmányok állnak legközelebb a szociálpszichológiához, tulajdonképpen (alkalmazott) környezet–szociálpszichológiai [496] (lásd II.15.2 fejezet) vizsgálatoknak is tekinthetők, mivel mindkét területen ugyanazokat a konstruktumokat és mérőeszközöket (pl. az alsómocsoládi vizsgálatban is alkalmazott Schwartz által definiált univerzális értékek és az azt mérő skála – lásd 9. melléklet) használják. Lásd pl. Schultz & Zelezny (1999); Corraliza & Berenguer (2000); Lányi (2008); van der Werff, Steg, & Keizer (2013); Price, Walker, & Boschetti (2014); Bissing-Olson, Fielding, & Iyer (2016); Fornara, Pattitoni, Mura, & Strazzera (2016).

Schwartz (1992/2003, 1994, 2012) kultúrákat[497] átfogó empirikus kutatásában abból indult ki, hogy az értékek a biológiai és a társadalmi létből eredő, túléléssel és jólléttel kapcsolatos szükségletekre adott válaszoknak tekinthetők. A vizsgálat kezdetén nyolc hipotetikus értéket[498] feltételezett. A kutatás az elvártakhoz nagyon hasonló, ám tíz értéket[499] eredményezett (lásd Schwartz, 1992/2003): Schwartz Norma Aktivációs Modelljében tíz (pontosabban 10+1), motivációs hatásában eltérő, univerzális (vagyis kultúrától stb. nem függő) érték rajzolódott ki: 1. önállóság, önirányultság: a kontroll, az autonómia és a kompetencia (vö. White, 1970b) organizmikus szükségletéből származik. Az idetartozó motivációs célok a szabadság, a saját célok megválasztása, kíváncsiság, kreativitás, függetlenség. 2. A stimuláltság, ösztönzés érték alapját a változatosság és az aktiváció, arousal[500] optimális szintjének fenntartásához (vö. pl. Berlyne, 1960) kapcsolódó biológiai, társas tapasztalás által befolyásolt szükségletek jelentik. Ennek az értéknek a motivációs céljai: izgalom, újdonság, kihívások (változatos és izgalmas élet, merész

---

tagadás stb.) sajátos ötvözetei. Az értékek azonban sajátos eszmei objektivációk, amelyekben a dolgoknak az emberi létben betöltött szerepére és jelentőségére vonatkozó emberi tapasztalatok és ismeretek, vágyak és érzelmek sűrűsödtek be valamiféle közmegegyezés eredményeként, közös tudás kikristályosodásaként. Sajátos vonás az is, hogy az értékek érzelmileg hangsúlyosak, szemben a racionális gondolkodás vagy a tudományos igényű megismerés objektivációival, amelyeket döntően a logikus gondolkodás alakított ki. Továbbá sajátos vonása az értékeknek, hogy az életfeltételek és -lehetőségek érzelmi-értelmi feldolgozásának különbözősége következtében jobban függnek az adott társadalom, kultúra domináns ideológiájától és általában az ideologikus mozzanatoktól. Ezért is tekinthetők *társadalom-, illetve kultúrspecifikus* eszmei objektivációknak" (Szilágyiné Vári, 1997 – kiemelések az eredetiben).

[496] Kifejezetten a környezet- és a szociálpszichológiát szintetizáló vizsgálatok itthon is születtek az utóbbi időben, például Lányi (2006, 2008); Medvés (2012); Medvés, Balázs, Kondé, & Mátyás (2012).

[497] A vizsgálatot (Schwartz, 1992/2003) 5 kontinens 20 országában (Ausztrália, Brazília, Kína, Észtország, Finnország, Görögország, Hollandia, Hongkong, Izrael, Japán, Lengyelország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Tajvan, Új-Zéland, USA, Venezuela, Zimbabwe), 13 nyelven, vallásos (8 nagy vallás: buddhizmus, katolikus vallás, konfucianizmus, ortodox kereszténység, protestáns vallások, sintoizmus, zsidó és törzsi vallások) és nem vallásos emberekkel végezték el. Schwartz (1994) egyik vizsgálatban egy 141 fős magyar minta is részt vett.

[498] A nyolc hipotetikus érték (Schwartz, 1992/2003): proszociális érték, alkalmazkodás (a korlátokhoz), élvezetkedvelés, teljesítményorientáció, érettség, önérvényesítés, biztonság, hatalom.

[499] Utánvizsgálatokban (pl. Bilsky & Koch, 2000) számos (ha nem is az összes) értéket sikerült reprodukálni.

[500] Lásd II.8 fejezet.

dc_1358_16

vállalkozások). 3. A hedonizmus, örömszerzés az élvezetek, az életöröm és a kielégülés keresésére vonatkozó biológiai szükségletekből származik, motivációs céljai ennek megfelelően: öröm, az élet élvezete. 4. A teljesítményorientáltság mint érték a fennálló kulturális elvárások, szabályok szerint értelmezett kompetencia, a külső, társadalmi elismerés megszerzése céljából. A motivációs célok ebből fakadóan: ambíció, tehetség, befolyás, siker. A társadalmi megbecsülés fontos, mint a konkrét interakciókban megmutatkozó aktív kompetencia elismerése. 5. A hatalomorientáltság tágabb bázisú, egyetlen univerzális szükségletre nem visszavezethető érték, amely a társadalmi státuszkülönbségekkel összefüggő egyéni és csoportdominanciát és kontrollt jelent az erőforrások (ideértve az embereket is) fölött. A hatalom a társadalmi rendszerben elfoglalt domináns pozícióként kapcsolódik a társadalmi megbecsüléshez. Motivációs céljai: tekintély, anyagi jólét, társadalmi erő, nyilvános imázs megőrzése, társadalmi elismerés. 6. A biztonságorientáció egyéni és kollektív (kapcsolati és társadalmi) szinten is értelmezhető: az épség megőrzésének, a harmóniának és a stabilitásnak az értéke. A biztonsághoz kapcsolódó motivációs célok az egészség, tisztaság, a család biztonsága, a társadalmi rend, a nemzeti biztonság, kölcsönös szívességek, valahova tartozás érzés. 7. Az alkalmazkodás/konformitás abból ered, hogy embereknek – ha azt akarják, hogy a társas érintkezés és a csoportjaik működjenek – akkor vissza kell fogniuk, keretek közé kell szorítaniuk tevékenységeiket, hajlamaikat, késztetéseiket annak érdekében, hogy ne bántsák embertársaikat, ne hágják át a társadalmi elvárásokat, normákat. A konformitás motivációs céljai az engedelmesség, önfegyelem, udvariasság, a szülők és az idősek tisztelete. 8. A tradicionalizmus/hagyomány a kulturális és csoportszimbólumok és – tevékenységek elfogadása és tisztelete a csoporttagok közös sorsa és tudása alapján, a tagok közötti szolidaritás fenntartása. A tradíciók egy része a valláshoz kötődik. A motivációs célok a hagyománytisztelet, szerénység, jámborság, a saját sors elfogadása, mértéktartás. 9. A jóindulat proszociális érték, amely az affiliációs szükségletből és a saját csoport fenntartására irányuló késztetésből származik. Lényege az adott emberrel kapcsolatban álló társak jólléte fenntartásának segítése. Ez tehát nem az egész társadalommal vagy a minden emberrel való törődés, annál szűkebb fogalom (Schwartz & Bilsky, 1987). A motivációs célok a segítőkészség, lojalitás, megbocsátás, őszinteség, felelősség, igaz barátság, érett szerelem. 10. Az univerzalizmus/egyetemesség magába foglalja proszociális és érett értéket, amely az emberiség mint egész megértésére, védelmére, jóllétének segítésére irányul. Az egyetemesség motivációs céljai a megértés, az elfogadás, a tolerancia, és a védelem. Schwartz (1992/2003) az adatokon Legkisebb Tér Elemzést (SSA, *Smallest Space Analysis* – lásd III.8 fejezet) végzett, ami kirajzolta, hogy az önirányítottság, a stimuláció, a hedonizmus, a teljesítmény és a hatalom közös mezőben, az egyéni értékek csoportjába tartoznak. A konformitás, a hagyományok és a jóindulat tartoztak a másik mezőbe, kollektív értékek körébe. Az egyéni és a csoportos értékek határmezsgyéjén található a biztonság és az egyetemesség. A 10+1. érték, spiritualitás és intellektualitás az élet értelmének és a koherenciának a keresése (részben ez is köthető a valláshoz), humanizmus, a természet értékeinek a tisztelete. A spiritualitás motivációs céljai: megtalálni a mindennapok jelentését, az élet értelmét, belső harmónia, transzcendencia. A spiritualizmus általánosságban inkább kollektív érték, de nehezen besorolható az egyéni vagy a kollektivista értékek mezejébe, mert erősen függ a konkrét társadalmi, kulturális sajátosságoktól. Schwartz (1992/2003) szerint a spiritualitás univerzális érték jellegét megkérdőjelezi, hogy egyrészt a biztonság, konformitás és a hagyomány értékei sok embernél kielégítik a koherenciaigényt, másrészt a spiritualitás nagyfokú társadalmi–kulturális eltéréseket mutat. Ebben az értelemben a spiritualitás kevésbé univerzális,

mint a többi érték, így Schwartz sem alkalmazza a jelen vizsgálatban is használt PVQ–kérdőívben (lásd alább).

Értéktípusok dinamikája

Schwartz (1992/2003) az értékek közötti együttjárások és konfliktusok, azaz az értéktípusok dinamikus viszonyának hangsúlyozása céljából – négy nagyobb, magasabb rendű értékkategóriát (*higher-ordered values*) javasol, amelyek két, egymásra merőleges dimenzióba rendeződnek (3. ábra). Az egyik dimenzió (x) a Nyitottság a változásra (*Openness to change,* ide tartozik az Önállóság, az Ösztönzés, és a Hedonizmus) és a Konzerválás, megőrzés (*Conservation*: Konformitás, Tradíciók, Biztonság kontinuuma, a másik (y) dimenzió két végpontja az Önmegvalósítás (*Self-Enhancement*: Teljesítmény, Hatalom) és az Én–átalakulás (*Self-Transcendence*: Jóindulat, Univerzalizmus).

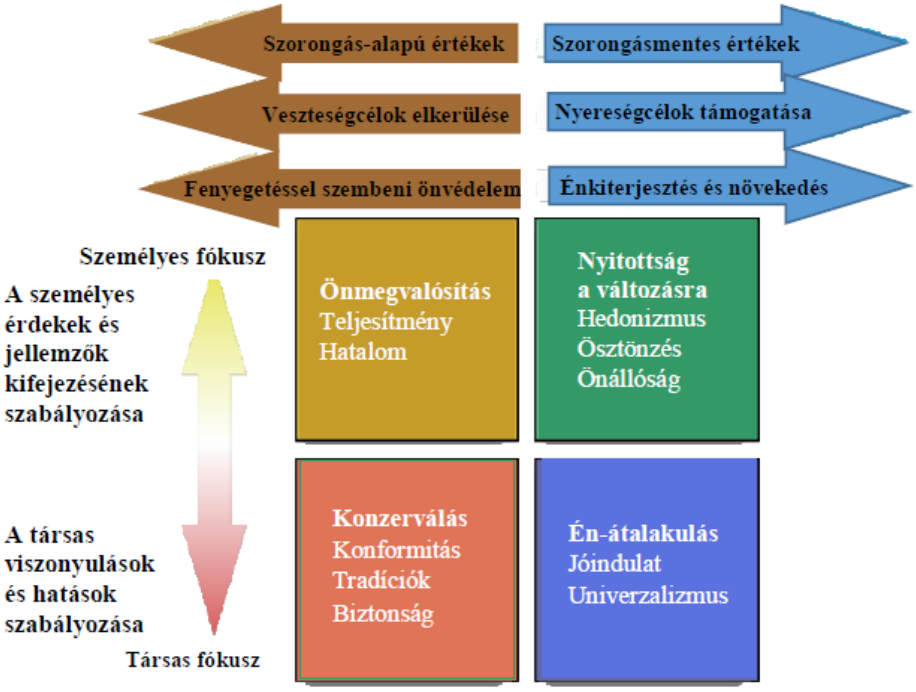

3. ábra Magasabb rendű értékkategóriák dimenziói (Schwartz, 2012. 13)

A hedonizmus értéke – mivel egyszerre foglalja magába a változásra való nyitottságot és az önmegvalósítást – így a két tengely között helyezkedik el. Schwartz a hedonizmust általában a változásra való nyitottsághoz tartozó értékként tekinti. Az értékeket kördiagramon ábrázolva (Schwartz, 1994) az értékek viszonya, az univerzális értékstruktúra is látható: egyes értékek (pl. hedonizmus és teljesítmény vagy hedonizmus és stimuláció) között együttjárás van, mások viszont összeférhetetlenek (hedonizmus és jóindulat, egyetemesség és hatalom). A hatalom-, a teljesítmény-, a hedonizmus-, a stimuláció- és az önállóságorientált értéktípusok elsősorban egyéni érdekek szolgálatában állnak, míg a jóindulatúság, a hagyomány-, konformitás- és alkalmazkodásorientáltság közösségi érdekeket szolgálnak (Schwartz, 1992/2003).

Az értékek mérésére az alsómocsoládi vizsgálatban azért volt szükség, mert kíváncsi voltam arra, hogy mennyire fontos a település lakosságának motivációs struktúrája a lokalitásélményben, és ez mennyire alapozza meg a tervezett településfejlesztési változáshoz való megfelelő alkalmazkodást, sőt, az abban való aktív, partneri és hosszú távú együttműködést.

Helyjelentés: lokalitásjelentés

A helyek környezetpszichológiai értelemben vett jelentése[501] (Canter, 1977; lásd Dúll, 2004a, 2009a) magába foglalja a színtér (szocio)fizikai tulajdonságait (pl. affordanciák,[502] Gibson, 1977, 1979), a hozzá kapcsolódó affektív tényezőket (Russell & Pratt, 1980; Russell, Ward, & Pratt, 1981; Russell, 1992) és a róla való tudást, asszociációkat, azaz a kognitív összetevőt (Canter, 1977) A II.12 fejezetben bemutattam, hogy a környezet és a tárgyak jelentése leírható denotatív–kognitív, konnotatív, szimbolikus–esztétikai és viselkedési jelentésdimenziók (Dúll & Urbán, 1997) mentén. Ezek a dimenziók[503] szervesen összekapcsolódva, együtt adják a hely (vagy a dolog) jelentését, ami tudatosan és/vagy nem tudatosan befolyásolja az emberek tudását, érzelmeit a helyekről és a dolgokról, és a bennük zajló / velük kapcsolatos viselkedésüket, ami aztán visszahat a helyről/dologról kialakított mentális reprezentációra és így tovább. A helyjelentés (és nyilván a tárgyjelentés[504]) kialakulásában egyszerre és egyenrangúan játszik szerepet a személy a maga a testi–pszichológiai–társadalmi–kulturális jellemzőivel, és a tárgy/hely a saját tulajdonságaival. A hely jelentése egészében gyakorlatilag soha nem tudatosul (vö. Krampen, 1991; Manzo, 2005), ám „a környezetpszichológiai kutatások következetesen [igazolják]: a helyek/dolgok pszichológiai jelentése nagyobb hatást eredményez, mint ezek objektív tulajdonságai, és ez a hatás nagyon hosszú távú is lehet, sőt, gyakran még akkor is érvényesül, ha az adott környezet vagy annak tárgyi elemei fizikailag jelentősen módosulnak vagy már nincsenek is jelen az életünkben" (Dúll, 2009a. 111 – beszúrás DA).

A jelen értekezésben az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi kutatásban lokalitásjelentést vizsgáltam. A lokalitásjelentés fogalom bevezetését az indokolja, hogy a települések,[505] amelyek az emberek életében kitüntetett szerepet játszanak (pl. szülőfalu vagy –város, lakóhely, hétvégi telek [506] települése stb.), a helyidentitásuk meghatározásában és fenntartásában is kiemelt szerepűek. Az alsómocsoládi kutatásban (és a Nivegy-völgyi vizsgálatban is – lásd V. fejezet) felmértük a település látens és tudatosuló jelentését, a lokalitásjelentést. A lokalitásjelentést a

---

[501] A II.1 fejezetben áttekintettem a tér–hely és a tárgy–dolog környezetpszichológiai értelmezését (Dúll, 2003a, 2004a, 2009a). A „dolog"-ról lásd még Bacsó (2003).

[502] Lásd II.6 fejezet.

[503] A Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997 – amivel a jelen terepkutatásokban dolgoztunk) „és általában a pszichológiai jelentésmérő eljárások – alkalmazását a környezeti kutatásokban az indokolja, hogy a valós környezet óriási információtömegével való kognitív küzdelmünk során spontán módon is maximalizálni igyekszünk információfeldolgozó kapacitásunkat úgy, hogy a környezeti tulajdonságokat és viszonyaikat jelentésteli mentális reprezentációkban képezzük le. A környezeti információ rendszerezése útján szervezett kognitív rendszerek jönnek létre a fejünkben, mégpedig a feltételezések szerint bizonyos alapvető mögöttes jelentésdimenziók mentén" (Dúll, 2009a. 115–116). Ezzel szemben a környezetpszichológiában a szemantikus differenciál vizsgálatok (pl. Mehrabian & Russell, 1973, 1974; Danford & Willems, 1975; Russell & Mehrabian, 1978; Horayangkura, 1978; Russell & Pratt, 1980; Russell, Ward, & Pratt, 1981; Marans & Spreckelmeyer, 1982; Nasar, 1989; Oostendorp & Berlyne, 1992; és egy építészeti alkalmazás: Krampen–féle szemantikus differenciál, 1979, bemutatja Ankerl, 1991) nem gyakoriak, és főleg a környezetpszichológia 2. szakaszában zajlottak (lásd II.14 fejezet). Ebben valószínűleg munkaigényes kialakításuk és nagyfokú specificitásuk mellett az is szerepet játszik, hogy a személy–környezet kapcsolatok változatossága miatt nehéz a jelentés egységes dimenziórendszer (értékelés, erő, aktivitás – Osgood, Suci, & Tannenbaum, 1957) mentén történő mérése is (lásd II.12 fejezet).

[504] Erről részletesen lesz még szó az V.I.1 fejezetben.

[505] A környék – mint láttuk a II.3.1 fejezetben – szintén a helyidentitás kiemelt kontextusa lehet, elsősorban a serdülőkorban. Azonban a környéket ebben az értekezésben elsősorban környezetpszichológiailag definiáltnak tekintem, amelyet nem feltétlenül határoznak meg fizikai, földrajzi vagy közigazgatási határok – a „megélt környék" nem esik automatikusan egybe például a kerülettel. Ezzel szemben a településnek (ha kicsi, ha nagy) mindig vannak valós határai is, amelyek hozzátartoznak a definíciójához és a környezetpszichológiai élményéhez is.

[506] Vö. rezidenciaturizmus, élménymigráció (IV.2 fejezet, 455. lábjegyzet).

vizsgálatban három konstruktum mérésével operacionalizáltam: 1. a konnotatív helyjelentés, 2. látens helyjelentés, és 3. helykötődés.

Konnotatív helyjelentés

Az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi) vizsgálatba mértük a település lakói számára kialakult konnotatív jelentését, vagyis a lakosok falujukkal kapcsolatos érzelmeit, személyes asszociációit és ezek struktúráját, jelentésdimenzióit. A környezetpszichológiában a szórványosan fellelhető hasonló vizsgálatokban (pl. Félonneau, 2004) inkább szabad asszociációs módszert használnak, a jelen településvizsgálatokban azonban irányított módszerrel mértünk konnotatív jelentést. Ennek részben az volt az oka, hogy a meglevő, korábban már kidolgozott Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997) alkalmazhatóságát települési kontextusban is ki akartam próbálni, másrészt a vizsgálatban használt mentális térképezési módszerek (lásd alább a Látens helyjelentés … című alfejezetben) tág teret biztosítottak a résztvevők asszociációs folyamatai számára. Az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi vizsgálatban így a Környezeti Szemantikus Differenciál Skálát (Dúll & Urbán, 1997 – lásd 10. melléklet) használtuk. Saját munkáink (áttekinti Dúll & Urbán, 1997) eredményeképpen arra jutottunk, hogy „a szemantikus differenciálskálák a környezetpszichológiai kutatásokban jól működhetnek, de nem elsősorban a környezetek/tárgyak jelentésének leírásában, hanem a helyek/dolgok konnotatív–érzelmi jelentésének összehasonlító vizsgálataiban" (Dúll, 2009a. 120). A Nivegy-völgyi kutatásban így is használtuk (lásd V.2.11 fejezet) a Környezeti Szemantikus Differenciál Skálát, az alsómocsoládi vizsgálatban azonban a látens helyjelentés feltérképezésére is alkalmaztam az eljárást anélkül, hogy univerzálisan általánosítható jelentésdimenziókat kerestem volna.

Látens helyjelentés: mentális térképezés és placemetria

A kutatott települések látens helyjelentését részben mentális térképezéssel, részben placemetriával (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) tártuk fel. A részletes leírást lásd IV.9.5 fejezetben (a Nivegy-völgyre vonatkozóan a V.2.11 fejezetben).

Mentális térképezés

A mentális térképezés és „a mentális terek [...] a helyi kifejezéseken és a helyi közös tudáson alapulnak, és ezért pontosan tükrözik a helyi viszonyokat" (Letenyei, 2001. 15). „A mentális térképezés különböző módszereinek segítségével közösségek és egyének térhez kapcsolódó kötődéseit tárhatjuk fel. Láthatóvá tehetjük egy adott település társas életét meghatározó helyek rendszerét és a hozzájuk fűződő értelmezéseket, melyek más módszerek mentén nem, vagy csak nagyobb erőfeszítések árán tárhatók fel. A módszert elsősorban a városok és egyes városrészek vizsgálatára irányuló kutatásokban alkalmazzák, azonban a felkínált lehetőségek és eszközök kisebb települések esetében is hatékonyak lehetnek, különösen a kutatások előkészítő vagy kezdeti szakaszában" (Mester, 2007. 296). A mentális térképezés tehát alkalmazható a falukutatásban is, sőt „általánosan elfogadott feltevés [...], hogy a kisközösségekben és a tradicionális társadalmakban az egyéni kognitív térképek között kisebb az eltérés, elemeik kisszámúak és nagy mértékben hasonlóak, a hozzájuk kapcsolt jelentések letisztultabbak, az egyes elemek jobban integrálódnak. [...] A városokban[507] gyűjthető mentális térképek ennél heterogénebbek, társadalmi csoportok, kisközösségek, generációk és egyéni életutak mentén rendezhetőek el" (Mester, 2007. 301).

[507] Lásd ehhez a nagyvárosok mentális térképezésének klasszikus kutatásait is: Kevin Lynch (1960) vizsgálatain kívül például Párizs (Milgram & Jodelet, 1976), Milánó és Róma (Francescato & Mebane, 1973).

A IV.4 fejezetben említett dudari kutatásban (lásd Lencsés & Feleky, 2013a) is megrajzolták a falu mentális térképét (Rácz, 2013). A kistelepülésszerű lakóhelyeken (pl. Kolozsvár Monostor lakónegyede) a telep mentális térképe több szempont mentén differenciált: a „Monostoriak negyedükhöz való viszonyát vizsgálva látható az, hogy úgy, ahogy maga a negyed nem homogén sem építészetileg, sem társadalmilag, úgy a negyedről való tudás sem tekinthető homogének. […] nem Monostor, hanem Monostorok vannak, mindenik a maga sajátos lakótelep képével és tudatával. A legfontosabb változók, amelyek a Monostor lakóinak a lakótelepükhöz való viszonyát strukturálja, az életkor, az időszak, amikor a negyedbe költözött, társadalmi status, valamint a nemzetiség. E változók mentén háromféle viszonyulás különböztethető meg: az elutasítás, elfogadás vagy a teljes azonosulás" (Pásztor, 2004. 22). A szegregáció és az etnikai elutasítás explicit és implicit téri struktúrái is megnyilvánulnak a települések mentális térképein, például Pécs mentális térképén „a ›Meszesként‹ megjelenő terület, melyhez a megkérdezettek többsége a romák jelenlétét társítja, magában foglalja a kelet-pécsi területeket (Meszest, Fehérhegyet, Szabolcsfalut, a Budai városrész és a Siklósi városrész egy részét); határai a belváros szélén kezdődnek, és csak néhány határoló térelem kapcsolódik hozzá. A megfogalmazott véleményeken túl, a szegregációról árulkodik az is, ahogy a térképek rajzolói az említett területek által elfoglalt terület jelentőségét csökkenteni igyekeztek. A ›Meszest‹ a térképek szélére szorítva, a kérdésekre adott válaszokban leírt méreteinél jóval kisebb területet elfoglalva ábrázolják, ekképpen csökkentve jelentőségét. Nem csupán ismeretlen, vagy leértékelt területről van szó, hanem veszélyesnek ítélt és ezért a városi tértől elkülönített, a városképből kirekesztett övezetről. A városi térrel kapcsolatos attitűdök tehát megelőlegezik a további gettósodást a kelet–pécsi övezetben" (Mester, 2005. o. n.). A mentális térképeken a településsel való azonosulás is vizsgálható: például egy Bonchida és Válaszút (Erdély) mentális térképeit vizsgáló antropológiai kutatásban (Bandár, Eranus, Gáll, Gergely, Kiss, Kovács, et al., 2004. 92 – beszúrás DA) a „helyi régió határainak meghatározására irányuló interjúk során [kiderült,] hogy a helybeliek nem érzik magukat semmilyen kistérségbe tartozónak. Az olyan elnevezések, mint például a ›Mezőség‹, ›Észak-Mezőség‹, vagy a ›Szamosmenti dombság‹, úgy tűnik, ezekben a falvakban nem identitásképző fogalmak. A helybeli emberek inkább az egyes településekkel azonosulnak, azaz bonchidainak, válaszútinak stb. tartják magukat". Számos kisebb és nagyobb település, például Korond és Gencs (Erdély), Kőszeg, Eger, Cece, Telki (Szathmári, 2004/2005b) Ökörítófülpös (Letenyei, 2001) mentális térképezés vizsgálatai zajlottak le. Egyik most említett vizsgálat sem környezetpszichológiai szempontok alapján közelített a témához, mindegyikből felfejthető azonban a tudatos(uló) attitűdök mellett a településhez való látens viszonylás is.

Placemetria

Mind az alsómocsoládi (lásd 11.a, 11.b, 11.c mellékletek), mind a Nivegy-völgyi vizsgálatban alkalmaztunk környezetpszichológiai alapú mentális térképezést. Az alsómocsoládi vizsgálatban ez lényegében placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) volt, a Nivegy-völgyben pedig szabad térképrajzolást kértünk a résztvevőktől, amit abban a vizsgálatban kiegészített a placemetria.

A placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) egy izgalmas mentális térképezési módszer, amely analógiás megközelítéssel a szociometriai[508] vizsgálat azon részének alkalmazása

[508] A szociometria (Jacob L. Moreno) a társas kapcsolatrendszerek hálózatát tárja fel, az egyének közötti rokonszenvi választások alapján. Az érzelmi választások több szempont szerint ábrázolhatók, fel lehet rajzolni például a közösség

fizikai környezetre, amely feltárja a társas környezet egységeinek érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását. A szociometria módszerének segítségével a közösség társas kapcsolatok szerinti térképét lehet előállítani. A placemetria – analógiás alapon – abból indul ki, hogy az emberek és helyeik között kapcsolat, tranzakció van: az emberek megközelítés–elkerülés (Russell & Mehrabian, 1978), vagyis „rokonszenvi" választások (preferenciák – lásd II.8 fejezet) tudnak választani a helyek között, és ez a választásstruktúra – a szociogramhoz hasonlóan – vizuálisan ábrázolható, illetve szövegszerűen is megfogalmazható. A placemetria tehát a szociofizikai környezet egységeinek érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását tárja fel az egyén vagy a csoport szemszögéből (Lippai & Dúll, 2016).[509] A jelen értekezésben egyik elvégzett vizsgálatban sem elemezzük a helyszínek „placeogramját"; a feldolgozás során a kérdésekre (lásd 11.a melléklet) adott válaszok gyakoriságával számolunk. Alsómocsoládon a vizsgálati személyeknek nem kellett rajzolniuk mentális térképet, feladatuk az volt, hogy előre nyomtatott térkép (lásd 11.b melléklet) megfelelő pontjaira bejelöljék a válaszaikat a placemetriai kérdésekre.

Helykötődés: kötődés a településhez

Az értekezésben korábban (II.14.2 fejezet) tárgyaltam, hogy a környezetpszichológiában sokféle pszichológiailag kitüntetett környezethez való kötődést vizsgálnak. Léptékben növekedő sorrendben a tárgyakhoz (Belk, 1992; Dúll, 2003a), az otthonhoz, munkahelyhez stb. és a tereikhez (pl. Giuliani, 1991 – lásd Dúll, 1995, 2009a, 2012a; Dinç, 2009), házakhoz (pl. Ng, Kam, & Pong, 2005), (köz)terekhez (pl. Lee, 2013), városrészekhez, környékekhez (Brown, Perkins, & Brown, 2003; Lewicka, 2005, 2010 – lásd II.14.2 és II.16.2 fejezetek is) városokhoz (Félonneau, 2004), országokhoz (Ng, 1998), nagy tájakhoz (Debarbieux & Rudaz, 2008). A helykötődés mechanizmusa alapvetően ugyanaz, de mégis eltérően működhet számos változótól függően, például elsődleges, másodlagos vagy nyilvános territóriumról[510] (Altman, 1975) van szó, mennyire régen és milyen gyakran használja a térhasználó, mennyire lehet a területről egységes mentális térképet kialakítani és így tovább. A helykötődés szakirodalmában a kutatók és az elméletalkotók (Giuliani, & Feldman, 1993; Hay, 1998; Morgan, 2010; lásd Dúll, 2002a) egy része úgy véli, hogy a nagyobb léptékű helyekhez (és egyáltalán, az otthonon kívüli többi helyhez) való kötődés az otthonhoz kötődésből fejlődik ki (hasonlóan ahhoz, ahogyan az anyához való kötődés[511] megalapozza a többi emberhez viszonyulást). Sem a környék, sem a település nem elsődleges territórium, ám a fontos nagyléptékű helyek otthonos környezetként, tágabb otthonként (pl. szülőváros) reprezentálódhatnak. Ezt a környezetpszichológiában a közösségi helykötődés (Hummon, 1992; Lewicka, 2010), a környékhez kötődés (lásd II.14.2 és II.16.1 fejezetek) és a letelepedés–identitás (*settlement identity*, Feldman, 1990) vizsgálatai alátámasztják. A helykötődés lényege minden környezet esetében ugyanaz, ezért is indulhatunk ki abból, hogy minden helyhez a kialakuló kötődés alapját az otthonkötődés jelenti. Eszerint a gondolatmenet szerint fejlesztettük az otthonkötődés mérésére szolgáló saját korábbi eljárásokból (Otthonhoz Kötődés Skála, OKS és Otthonhoz Kötődés Interjú, OKI, Dúll, 1998, 2002c, 2002d, 2012a) a Munkahelyhez Kötődés Skálát (Dúll, Tauszik, & Preiszinger, 2006; Dúll & Tauszik, 2006;

informális szerkezetét, vagy érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását stb. – lásd Petrusek (1969/1972), Mérei (1971/2001).

[509] A placemetria eljárást eddigi munkáinkban – az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi kutatásokon kívül – egyetemi helyszíneken (Lippai & Dúll, 2005, 2007), illetve egy fejlesztés alatt álló, tematikus parkként is szolgáló gyümölcsöskertben (Lippai & Dúll, 2015) alkalmaztuk.

[510] Lásd II.8 fejezet (elsősorban a 127. és 131. lábjegyzetek).

[511] Ezzel a párhuzammal a környezetpszichológián belül sem mindenki ért egyet – a kérdést áttekinti Dúll (2002a).

Preiszinger, 2006), a jelen településvizsgálatok számára pedig a Településkötődés Skálát (TKS1 – lásd 12. melléklet).

IV.8. A kutatás kulcsfogalmainak összegzése

Az alsómocsoládi vizsgálathoz kapcsolódó elméleti áttekintésben láttuk, hogy a környezetpszichológiai kutatások alátámasztják: a személy–környezet tranzakció bármelyik (emberi és/vagy környezeti) oldalának változása pszichológiailag többé-kevésbé megterhelő, vagy legalábbis pszichológiai „feladatot" jelent a személy vagy a csoport számára. A település helyeihez tudatos és nem tudatosuló tulajdonlásélmények, tudatosuló és nem tudatos helyjelentések társulnak, amelyek mindenképp megváltoznak, ha – például a megnövekedett használólétszám miatt – a helyhasználatot (megint csak tudatos és nem tudatos módon) újra kell definiálni. A szociofizikai hely megváltozása mindig veszteségélménnyel is jár, és környezetpszichológiai értelemben vett „új hely" (ami a régi hely módosult megélését is jelentheti) kialakulása során a helykötődés és a helyidentitás mindenképpen módosul, ami nyilvánvalóan összefüggésben van a pszichológiai jólléttel is. „A szubjektív jóllét fogalma széles: számos kölcsönkapcsolatban levő affektív jelenséget lefed a specifikus, kellemes érzelmi állapotoktól (pl. boldogság, hatékonyságélmény, elégedettség, szeretet) az általánosabb pozitív affektusokig [...]. A jóllét szubjektív kritériumai és az egészség [...] indikátorai szoros kölcsönhatásban állnak, és befolyásolhatják egymást [...]. Sőt, bizonyos személyes források és pszichológiai előnyök, például a magas szocioökonómiai státusz, az élettapasztalat és a reziliencia, fokozhatják a személy erőfeszítéseit, hogy a pszichológiai jóllét magasabb szintjeit érjék el" (Stokols, 2003. 332). A kistelepülések, ezen belül is az aprófalvak szociofizikai lokalitásjelentése és lokalitásélménye különösen speciális. Ezt a vizsgáltuk meg az alsómocsoládi kutatásban, az eredményeket vonatkoztatva a település életében bekövetkező változásokra is.

IV.9. Lokalitásélmény vizsgálat: Alsómocsolád

IV.9.1. Kistelepülésvizsgálataink kutatási stratégiája: ötvözött kvalitatív és kvantitatív koncepció

A jelen értekezésben bemutatott környezetpszichológiai kistelepülésekhez (aprófalvak) kapcsolódó tranzakcionális természetű lokalitásélmény vizsgálatok (lásd Nivegy-völgyi kutatás is, V. fejezet) módszertani alapkoncepciója a kvalitatív és a kvantitatív terepvizsgálat ötvözése (lásd I. fejezet), amely egyaránt érvényes a kutatástervezés folyamatára, a kvalitatív és kvantitatív módszerek alkalmazására, a kombinált értelmezésre és a gyakorlati interpretációra. Mindkét, ötvözött kvalitatív és a kvantitatív kutatási koncepcióra épülő kutatásban az értelmezés megfelelőségét (*interpretive appropriateness*, Seamon, 2000; Yardley, 2008; Seamon & Gill, 2016 – lásd I. fejezet, vö. Dúll, 2006c) tartottam szem előtt.

IV.9.2. A vizsgálat alapkoncepciója, célja és módszerei

A kutatás az alsómocsoládi Jövő Szövő Műhely kezdetben inter-, manapság már egyre inkább transzdiszciplináris részvételi településfejlesztési folyamatába illeszkedik. A településfejlesztés legalapvetőbb célja Alsómocsolád jelenlegi lakosságának (az Önkormányzat adatai szerint 346 fő, a KSH 2011. népszámlálási adatai[512] szerint 279 fő) megduplázása (600 fős lakólétszám), elsősorban beköltözőkkel. A Jövő Szövő településfejlesztési tervezés egyaránt épít a külső és helyi szakértők sokféle, magas szintű szakmai ismeretére és a helyi lakosság lokális tudására.

[512] Köszönet Halász Levente geográfusnak az alsómocsoládi adatok beszerzéséért.

Kutatási célok

Az elvégzett ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatás általános elméleti célja a települési szociofizikai lokalitásélmény (IV.5 fejezet) feltárása volt, azoknak a tudatos és nem tudatosuló állapotoknak, folyamatoknak – helykötődés, lokalitásjelentés, jóllét, érzelmek, értékek, elégedettség – felmérésén keresztül, amelyek meghatározóak lehetnek a lakosok életminőségében és a tervezett településfejlesztés sikerében. A vizsgálat – itthon előzmény nélküli kutatásként – nagyrészt feltáró jellegű volt. A vizsgálat gyakorlati céljaként tűztem ki, hogy – támogatva Alsómocsolád folyamatorientált településfejlesztését –, körvonalazzuk a lakosok aktuális lokalitásélményét a településen, ami alapján alapjaiban elővételezhető lehet a – tervek szerint mintegy másfél évtized alatt kivitelezendő – fejlesztéshez való hosszabb távú hozzáállásuk. A vizsgálatnak módszertani céljai[513] is voltak: egy általunk korábban kidolgozott környezet-pszichológiai kérdőív (Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, Dúll & Urbán, 1997) és mentális térképezési eljárás (placemetria, Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) kipróbálása települési kontextusban, valamint új környezetpszichológiai mérőeljárások (Településkötődés Skála, Településsel való Elégedettség Skála) kifejlesztése.

A vizsgálat legáltalánosabb célja a fentiek alapján annak illusztrálása volt, hogy a környezetpszichológiai kutatásnak a tudományos ismeretek szerzése mellett a folyamatorientált településfejlesztésben is fontos szerepe lehet.

IV.9.3. Hipotézisek és kutatási felvetések, kérdések

A sztenderd kérdőívekkel mért pszichológiai változókra vonatkozóan több hipotézist is megfogalmaztam. A hipotézisek elsősorban a vizsgálati minta pszichológiai (érzelmi, jólléti, érték- és elégedettségi) jellemzőire, valamint ezeknek a jellemzőknek a környezetpszichológiai változókkal való kapcsolatára vonatkoztak. Az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia szerint kutatási felvetésekkel, kérdésekkel is dolgoztam. A kutatási stratégia része volt az az előzetes döntés is, hogy a vizsgálati mintát fontosabb szociológiai jellemzői (nem, korcsoport, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás) mentén illesztjük a KSH 2011. évi megfelelő népszámlálási kategóriáihoz.[514]

A hipotéziseket és felvetéseket, kérdéseket az alábbiakban a vizsgálat logikájának megfelelően mutatom be.

1. **hipotézis: érzelmek** A PANAS–skálával mért érzelmi állapot tekintetében azt vártam, hogy
    a. a minta az egészséges populációban szokásos érzelmi jellemzőket mutatja, vagyis a pozitív érzelem értékei magasabbak lesznek a negatív értékeknél.
    b. A negatív érzelmekkel kapcsolatban azt vártam, hogy – a kistelepülések ellentmondásos helyzetéből adódóan – a negatív értékek legalább közepes értéket mutatnak.

[513] Ugyan a módszertani célok között kifejezetten nem szerepelt, de az elemzés során kitérek majd az akadémiai kontextusban kialakított kérdőívek alkalmazhatóságára terepkörülmények között (idős és/vagy alacsony iskolázottságú iskolázott vizsgálati személyek stb.).

[514] *Nem* (férfi, nő), *korcsoport* (pl. fiatal aktív korú), állampolgárság, *családi állapot*, *iskolázottság*, *gazdasági aktivitás* (pl. gazdaságilag aktív foglalkoztatott), tanulmányi terület (pl. műszaki, ipari és építőipari képzések), foglalkozási kategória (pl. társas vállalkozás dolgozó tagja), napi ingázás, jelenlegi/legutolsó foglalkozás, háztartás típusa (pl. családi háztartás) és tagjai, a kérdezett családban betöltött szerepe (pl. férj), lakáshasználati jogcím (pl. tulajdonos), lakás komfortossága, család anyagi helyzete. Forrás: *Népszámlálás 2011* – Módszertani megjegyzések, fogalmak. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (letöltés: 2015. 04. 07.). A fentiek közül a kiemelt kategóriákkal számoltunk a feldolgozás során. Az adatokat a vizsgálatban a Szociológiai Adatok Kérdőívben (lásd 13. melléklet) vettük fel.

A mintán belül csoportokkal kapcsolatban célzott hipotéziseket nem fogalmaztam meg.

2. **hipotézis**: **pszichológiai jóllét** A Ryff-skálával mért pszichológiai jólléttel kapcsolatban azt vártam, hogy mutatkoznak csoporteltérések a pszichológiai jóllét egyes faktoraiban a nem, az életkor, a gazdasági aktivitás és az iskolázottság) mentén. Részletesen: elvárásom szerint az aktivitással, az önállósággal és a kontrollal kapcsolatos faktorok (autonómia, környezet uralása, személyes fejlődés, életcél) tekintetében a mintában a férfiak, a fiatalok, a gazdaságilag aktívak és az iskolázottabbak mutatnak magasabb értékeket a nőkkel, az idősebbekkel, a gazdaságilag inaktívakkal és az alacsonyabb iskolai végzettségűekkel szemben.
3. **hipotézis: értékek motivációs rendszere** Az Értékportré Kérdőívvel (PVQ) mért értékrendszerek tekintetében azt vártam, hogy a vizsgálati mintában jelentős értékkülönbségek mutatkoznak (A) mind az értékek (Jóindulat, Univerzalizmus, Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus, Teljesítmény, Hatalom, Biztonság, Konformitás, Tradíciók); (B) mind a magasabb rendű értékkategóriák (Nyitottság a változásra: Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus; Önmegvalósítás: Teljesítmény, Hatalom; Konzerválás: (Konformitás, Tradíciók, Biztonság; Én–átalakulás: Jóindulat, Univerzalizmus) mentén csoportok között. Részletesen:

   Értékek mentén elvárt csoporteltérések:

   a. Nemi eltérések: elvárásom szerint a férfiak az aktívabb, teljesítményorientáltabb értékekkel (Önállóság, Ösztönzés, Teljesítmény, Hatalom) azonosulnak, amíg a nőkre inkább lesz jellemző a megtartó értékek (Biztonság, Tradíciók, Univerzalizmus, Konformitás) preferenciája. A Jóindulattal és a Hedonizmussal kapcsolatban nem fogalmaztam meg célzott hipotézist.
   b. Életkor szerint azt vártam, hogy a fiatalokra mindkét idősebb csoporthoz képest jellemzőbbek lesznek az Ösztönzés és a Hedonizmus értékei, az idősebb aktív korúakra véltem leginkább jellemzőnek az Önállóság, a Teljesítmény, a Hatalom értékeit. Az idősek csoportja elvárásom szerint a Jóindulat, az Univerzalizmus, a Biztonság, a Konformitás és a Tradíciók értékeivel azonosul.
   c. Az iskolai végzettség szerint az alacsony iskolázottságúak körében preferáltnak véltem a Konformitás, a Biztonság és a Tradíciók értékeit. A közép- és felsőfokúak között egyaránt jellemzőnek feltételeztem a Jóindulat, az Önállóság és a Teljesítmény értékeket, míg a felsőfokú végzettségűeket jellemző értékként tételeztem az Univerzalizmust, a Hedonizmust, a Hatalom értékeit.
   d. Családi állapot tekintetében azt feltételeztem, hogy a párban/családban élőket jobban fogja jellemezni a Jóindulat, az Univerzalizmus, az Ösztönzés, a Teljesítmény és a Biztonság értéke. A nőtlenek/hajadonok eltérését vártam az elváltaktól és az özvegyektől: úgy véltem, hogy nőtlen/hajadon csoportra lesz jellemző a Hatalom, a Hedonizmus és az Önállóság értéke, míg az elvált/özvegy résztvevők inkább a Konformitás és a Tradíciók értékekkel azonosulnak.
   e. Gazdasági aktivitás tekintetében azt vártam, hogy a gazdaságilag aktív keresőkre lesz inkább jellemző az Önállóság, az Ösztönzés, a Hedonizmus, a Teljesítmény és a Hatalom értéke. A gazdaságilag inaktív keresőkre jellemzőnek véltem az Univerzalizmus, a Jóindulat, a Biztonság, a Konformitás és a Tradíciók értékeket. A munkanélküliek csoportjára külön célzott hipotézist nem állítottam fel.

A magasabb rendű értékkategóriákkal kapcsolatban elvárt csoporteltérések:

a. Nemi eltérések: a korábbi értékekre vonatkozó elvárásom alapján feltételeztem, hogy a nőkhöz képest a férfiak nyitottabbak lesznek a változásra, és inkább azonosulnak az Önmegvalósítás értékeivel, míg a nőkre a Konzerválás értékkategóriája lesz jellemző.
b. Életkor tekintetében azt feltételeztem, hogy a Konzerválás értéknyaláb inkább az idősekre lesz jellemző, míg az Én–átalakulás értékcsoporttal mind az idős, mind az idősebb aktív korúak jobban azonosulnak a fiataloknál. Elvárásom szerint a fiatalokra mindkét idősebb csoporthoz képest jellemzőbbek lesznek a Nyitottság a változásra kategória értékei.
c. Az iskolai végzettség szerint az alacsony iskolázottságúak körében vártam, hogy a közép- és felsőfokú végzettségűekkel szemben a Konzerválás jellemzi őket. A közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében azt feltételeztem, hogy az Nyitottság a változásra értéknyaláb értékeivel mindkét csoport tagjai fognak azonosulni, míg az Önmegvalósítás értékkategória preferenciáját a felsőfokú végzettségűek körében vártam elsősorban.
d. Családi állapot szerint az volt az elvárásom, hogy a párban/családban élőket jobban fogja jellemezni az Én–átalakulás értéknyalábja. A nőtlenek/hajadonok csoportjára jellemzőnek vártam a Nyitottság a változásra és az Önmegvalósítás értékeit, míg az elvált/özvegy résztvevők esetében feltételeztem, hogy inkább a Konzerválás értéknyalábbal azonosulnak.
e. Gazdasági aktivitás tekintetében azt feltételeztem, hogy a gazdaságilag aktív keresőkre lesznek inkább jellemzőek az Én–átalakulás, a Nyitottság a változásra, és az Önmegvalósítás értéknyalábok. A gazdaságilag inaktív keresők esetében a Konzerválás értékcsoporttal való azonosulást vártam. A munkanélküliek csoportjára külön célzott hipotézist nem állítottam fel.

1. **kutatási kérdés- és felvetéscsoport: univerzális értékek** Az Értékportré Kérdőívvel (PVQ) mért értékrendszer kapcsán a következő kutatási kérdések merültek fel:
   a. elsősorban a magasabb rendű értékkategóriák (Nyitottság a változásra, Konzerválás, Önmegvalósítás, Én–átalakulás) mentén milyen értékmintázattal lesz jellemezhető a minta?
   b. Vannak-e a mintában olyan csoportok/klaszterek, amelyekre jól meghatározható értékcsoport kombinációk jellemzők? Ezzel kapcsolatban hipotézist nem fogalmaztam meg, kutatási felvetésként fogalmazom meg, hogy a minta differenciálódik és csoportokba (klaszterekbe) rendeződik a szociológiai változók és a magasabb rendű értékkategóriák mintázatai mentén.
   c. Kérdés, hogy a feltételezett klaszterek (sajátos érték- és szociológiai változómintázattal jellemezhető csoportok a mintán belül) eltérő értékeket mutatnak-e a mért környezetpszichológiai változók (lokalitásjelentés, elégedettség a településsel) tekintetében?
   d. Amennyiben mutatkoznak markáns eltérések az eltérő értékmintázatokkal rendelkező lakossági csoportok között a környezetpszichológiai válaszokat illetően, akkor meg lehet-e fogalmazni számukra specifikus javaslatokat a tervezett településtervezésre és –fejlesztésre vonatkozóan, amelyek szervesen beépülhetnek a folyamatorientált településtervezésbe és –fejlesztésbe?

2. **kutatási kérdés és felvetés: lokalitásjelentés** A lokalitásjelentés mérésével kapcsolatban módszertani és tartalmi kutatási kérdéseket egyaránt megfogalmaztam. Részletezve:

Módszertani kérdések:

   a. az eredetileg beltéri környezetre kialakított Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997) alkalmazható-e kültéri, településléptékű környezet (falu) konnotatív jelentésének mérésére?
   b. Kimutatható-e KSZD eredeti faktorstruktúrája (arousal–hangulat, karbantartottság, zártság) a települési környezet lokalitásjelentésében is?
   c. Alkalmazható-e a placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) a település lokalitásjelentésén belül a funkció szerinti érzelmi tagoltság leírására?
   d. A Településkötődés Skála megfelelően méri-e a településkötődést?

Tartalmi kérdések és felvetés: a konnotatív jelentéshez és a funkció szerinti érzelmi tagoltsághoz kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

   a. Ha nem mutatható ki a KSZD eredeti faktorstruktúrája (arousal–hangulat, karbantartottság, zártság) a települési környezet lokalitásjelentésében, akkor milyen jelentésdimenziók rendelhetők a település konnotatív jelentéséhez?
   b. Milyen a település placemetriai tagolódása?
   c. A lokalitásjelentéssel kapcsolatban kutatási felvetésem volt, hogy a konnotatív jelentés, a funkció szerinti érzelmi tagoltság, és a településkötődés környezetpszichológiai jellemzők mentén felvázolható a település lokalitásjelentésének mintázata.

3. **kutatási kérdés: elégedettség (módszertan)** Az értekezésben bemutatott településvizsgálatok (Alsómocsolád, Nivegy-völgy[515]) számára kialakított Elégedettség a Településsel Skála (SWSS, Dúll, 2014e) megfelelően méri-e az elégedettséget a településsel?

4. **hipotézis**: **elégedettség** Összességében azt vártam, hogy részben az eltérő külső–belső környezeti orientáció,[516] részben a változtatási lehetőségek mentén elkülönülnek a csoportok elégedettségi értékeik mentén (kevesebb változtatási lehetőséggel vagy ennek kilátásával rendelkező csoportok: nők, idősebbek, alacsonyabb iskolai végzettségűek, gazdaságilag inaktívak – Hidalgo & Hernández, 2001; Knez, 2005; Lewicka, 2005; Tartaglia & Rollero, 2010; lásd még II.14.2 fejezet). Részletezve, az elégedettségértékek tekintetében azt várom, hogy

   a. a férfiak környezeti externalizáló attitűdjükből eredően elégedettebbek lesznek a településsel, míg a nők (környezeti internalizálók) az otthonukkal lesznek elégedettebbek. Az élettel való elégedettség tekintetében nem várok eltéréseket a nemek között.
   b. Az életkori csoportok esetében az idősek lesznek a leginkább elégedettek a településükkel és az otthonukkal. Az élettel való elégedettségben nem várok életkori eltéréseket.
   c. Az iskolai végzettség szerinti csoportok esetében az alacsonyabb végzettségűek lesznek a leginkább elégedettek a településükkel és az otthonukkal szintén eltérően elégedettek a településükkel és az otthonukkal. Az élettel való elégedettségben nem

[515] A Nivegy-völgyi elégedettségi adatokat lásd a V.2.13 fejezetben.

[516] Nők: jellemzőbben belső terek iránti orientáció, környezeti internalizáció, férfiak: inkább külső terek iránti orientáció, környezeti externalizáció – lásd III.3.1 fejezet.

várok eltéréseket az eltérő iskolai végzettséggel rendelkező csoportok között.

d. Családi állapot tekintetében a szociofizikai „lekötöttségük" kapcsán a házasságban élők mind az élettel, mind az otthonukkal, mind pedig a településsel elégedettebbek lesznek, mint a többi csoport.

e. A gazdasági aktivitás szerinti csoportokban a gazdaságilag inaktív keresők lesznek a leginkább elégedettek a településsel és az otthonukkal, vagyis ezekben elégedettebbek lesznek mind a munkanélkülieknél, mind a gazdaságilag aktív foglalkoztatottaknál. Az élettel – elvárásom szerint – a gazdaságilag aktív keresők lesznek a leginkább elégedettek.

4. **kutatási felvetés** A mért pszichológiai jellemzők (érzelmek, pszichológiai jóllét, értékek, élettel való elégedettség) és a környezetpszichológiai mutatók (lokalitásjelentés, elégedettség a településsel) konstellációja kirajzolja a település lokalitásélményét.
5. **kutatási felvetés** A település lokalitásélménye a lakosok esetében nem egységes, jól körülírható, egymástól elkülönülő klaszterekbe rendeződik (erre vonatkozóan célzott hipotéziseket nem fogalmaztam meg), amelyekhez a folyamatorientált településtervezés és – fejlesztés keretein belül stratégiák illeszthetők a személy–környezetösszeillés jobb megteremtésére a településen.

IV.9.4. A vizsgálat menete

A kérdőíves kutatás 2015. áprilisában és májusában zajlott. A kérdőíveket és a mentális térképezési feladatokat önkormányzati alkalmazottak – önkéntes fiatalok[517] – hozzáférési mintavételt alkalmazva, kétszemélyes helyzetben, általában a lakosok otthonaiban vagy időtöltési helyeiken[518] (pl. nyugdíjasok nappali ellátója) vették fel nagykorú[519] alsómocsoládiakkal. A kérdések egy részét kikérdezés alapján a felvevő töltötte ki, más részeit a vizsgálati személy maga (ezt mindegyik módszernél pontosan jelöltük a kérdező számára). A kérdőívek, feladatok az alábbi felsorolás szerinti sorrendben kerültek felvételre (részben a kérdezők jegyezték fel a kérdezettek válaszait, részben a vizsgálati személyek töltötték ki a kérdőíveket).

IV.9.5. Vizsgálati módszerek

1. Szociológiai Adatok Kérdőív

A Szociológiai Adatok Kérdőív (Alsómocsoládi változat, lásd 13. melléklet) – az adatfelvétel helyszínén, dátumán és a kérdező nevén kívül – a résztvevő adatait tartalmazza. Az adatfelvevőnek

[517] Az Önkormányzat kérte, hogy ne mi magunk vegyük fel a kérdőíveket, hanem helyi (legalábbis ott dolgozó) kérdezők, mert a lakosokat sokszor kérik véleménynyilvánításra, a polgármester szerint már „telítődtek", és ha nem önkormányzati színekben fordulnak hozzájuk, feltehetően nem válaszolnak. Így a következő kérdezők vették fel a kérdőíveket: Beberika Dorina, Csákovics Vivien, Dénes Timea, Prógli Ágnes (területi multiplikátorok), Novák Orsolya (IKSZT munkatárs), Vajda Zsolt (kulturális közfoglalkoztatott), koordinátor: Kárpáti Csaba, a Jövő Szövő Műhely egyik szakmai vezetője (lásd pl. https://prezi.com/0pukg4iqowu9/egy-ev-alsomocsoladon/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 13.). A kikérdezők a kérdőívekről alapos, saját élményen is alapuló módszertani kiképzést kaptak (kiképzők: Dúll Andrea és Brózik Péter) az ELTE Pszichológiai Intézetében, amelynek végén etikai nyilatkozatot is tettek.

[518] A felvétel helyszínei: faluház, saját otthon, bolt, Őszi Fény idősotthon, kocsma, kocsma előtt vagy mögött (ez utóbbi volt a kérdezők szerint a legjobb hely, mert „itt sokan megfordulnak, és egyszer pont rendezvény volt" (B.D. adatfelvevő, 2015. 05. 05. írásbeli beszámoló, o. n.).

[519] „A mintába főleg életkor alapján került bele valaki, tehát ha elmúlott 18 éves, akkor megkerestük. Felhívtuk egyeztetés végett, ›elkaptuk az utcán‹ vagy személyesen egyeztettünk vele. Nem válogattunk, mert tudtuk, hogy sokan vissza fogják utasítani a megkeresést – és ez így is lett, kb. 50 százalékos hatékonysággal tudott működni a dolog (mármint, hogy a megkérdezettek fele válaszolt kb.)" (B. D. adatfelvevő, 2015. 05. 05. írásbeli beszámoló, o. n.).

dc_1358_16

első lépésben egy kódot[520] kellett képeznie a vizsgálati személy azonosítására. Ezután a kérdező jelölte (bekarikázással) a megfelelő választ a felsorolt kategóriákra, vagy leírta a kérdezett válaszát a feltett kérdésre. A kérdésekben alkalmazott válaszlehetőségeket (pl. a családi állapot, az iskolázottság stb.) a KSH 2011. évi népszámlálási kategóriáiból[521] vettük át. A vizsgálatban azokat a kategóriákat[522] használtuk, amelyeket a vizsgált populációra érvényesnek[523] találtunk. Ezen kívül rákérdeztünk még, hogy mióta él a személy településen és életvitelszerűen ott lakik-e, milyen a települési kapcsolati hálózata, milyen közösség/civil szervezet tagja a településen, van-e köze a turizmushoz, helyi/környéki termékhez, van-e szándéka folytatni/elkezdeni ilyen tevékenységet és milyen típusú közösségi programokban venne részt szívesen a településen.[524] Szükség esetén a kérdezők segítettek a résztvevőknek a kategóriák, kérdések értelmezésében.

2. Pozitív és negatív érzelmek mérése: Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS)

A vizsgálatokban (Alsómocsoládon és a Nivegy-völgyben is – utóbbit lásd a V.2.11 fejezetben) a Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 – lásd 7. melléklet) hosszabb, 20 itemes,[525] azaz 20 érzelmi állapotot leíró melléknevet tartalmazó változatával (magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008) dolgoztunk, amelyben 10 item a negatív (pl. rémült, ellenséges), 10 tétel pedig a pozitív affektusokat (pl. érdeklődő, lelkes) méri. Mindegyik melléknevet 5-fokú skálán (1: egyáltalán nem/alig, 5: nagyon) kell megítélni. A PANAS–kérdőív – a pozitív és a negatív érzelmek természetének megfelelően – két független dimenzión méri a két affektust (lásd Watson, Clark, & Tellegen, 1988; Gyollai, Simor, Köteles, & Demetrovics, 2011). A pozitív érzelmeket a kérdőívben az aktivitás- és éberségérzés, az energetizáltság, a koncentráció és tettrekészség állapota jelentik. A kutatások (áttekinti Watson, Clark, & Tellegen, 1988; Gyollai, Simor, Köteles, & Demetrovics, 2011) szerint a pozitív affektusok összekapcsolódnak a társas aktivitással (a vonásjellegű pozitív affektusok az extraverzióval vannak összhangban), a nyitottsággal, az elégedettséggel és a kellemes események gyakoriságával. A negatív affektusok a szubjektív distresszt, a kellemetlen, averzív hangulati állapotokat (düh, félelem, bűntudat stb.) jelentik, és egészségügyi panaszokkal, valamint gyengébb megküzdéssel is kapcsolatosak. A vonásjellegű negatív affektusokat szokás a neuroticizmussal összefüggésbe hozni.

---

[520] A kérdezett személy kódja: születési dátum utolsó két számjegye, anyja keresztneve, település rövidítése (AM), utcanév első két betűje, házszám vessző vagy egyéb írásjel nélkül – pl. 520310JolanAMKo13.

[521] *Népszámlálás 2011* – Módszertani megjegyzések, fogalmak. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (letöltés: 2015. 04. 07.) A kategóriák pontos leírását a kérdezők kiképzésük (lásd 516. lábjegyzet) alkalmával írásban megkapták, és akkor részletesen meg is beszéltük ezeket.

[522] *Nem* (férfi, nő), *korcsoport* (gyermekkorú, fiatal aktív korú, idősebb aktív korú, időskorú), *családi állapot* (hajadon/nőtlen, házas, özvegy, elvált), *iskolázottság* (alapfokú, középfokú, felsőfokú), *gazdasági aktivitás* (gazdaságilag aktív foglalkoztatott, gazdaságilag aktív munkanélküli, gazdaságilag inaktív kereső, eltartott). Forrás: *Népszámlálás 2011* – Módszertani megjegyzések, fogalmak. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (letöltés: 2015. 04. 07.).

[523] A *Népszámlálás 2011* anyag tanulmányozása után két szakértő (Dúll Andrea és Brózik Péter) választotta ki a vizsgálatban alkalmazott kategóriákat.

[524] Az alábbi kérdésekre adott válaszokat az adatfeldolgozás során nem értékeltük, pusztán adatszolgáltatást jelentettek az Önkormányzat felé: milyen közösség/civil szervezet tagja a településen, van-e köze a turizmushoz, helyi/környéki termékhez, van-e szándéka folytatni/elkezdeni ilyen tevékenységet és milyen típusú közösségi programokban venne részt szívesen a településen.

[525] A skálának van egy magyar nyelvű, rövid változata (5 item pozitív, 5 item negatív affektus) is (Gyollai, Simor, Köteles, & Demetrovics, 2011), amely minden tekintetben jól használható, de a szerzők javaslata szerint a 20 tételes eredeti verziót érdemes használni, ha a pozitív és negatív affektusok „alapvető szerepet játszanak a tanulmányozott jelenségben, vagy különösen fontos a magas reliabilitás” (ibid. 77).

3. Jóllét: Pszichológiai Jóllét Kérdőív

Az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi vizsgálatban (V. fejezet) Ryff Pszichológiai Jóllét Kérdőívének (*Scales of Psychological Well-Being,* Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005) 18 tételes, rövid változatával dolgoztunk – lásd 6. melléklet. A kérdőív a személy állapotára vonatkozó állításokat fogalmaz meg, amelyeket 6-fokú skálán (1: erősen egyetértek, 6: egyáltalán nem értek egyet) kell megítélni. A tételek hat kulcsdimenzió (faktor)[526] mentén mérnek (lásd Oláh & Kapitány-Fövény, 2012 is): 1. önelfogadás, amely magába foglalja az én pozitív és negatív aspektusainak ismeretét és elfogadását, és a személy saját magára irányuló (pozitív) attitűdjét. Az önelfogadás magas szintje esetén a személy igyekszik megteremteni azokat a feltételeket, amelyben jól érzi magát, illetve a múltjával kapcsolatban is pozitív a viszonyulása. 2. A környezet uralása (kiválóság) a mindennapi élet feletti kontroll, hatékonyság: az egyén tudja, mik a szükségletei és aktív szerepet vállal azok kielégítésében. A „saját élet és a környező világ hatékony irányítására való képesség, a mindennapi élet elvárásainak teljesítése" (Oláh & Kapitány-Fövény, 2012. 27). 3. Az életcél a mindennapi élet személyes céljait, terveit és a feléjük irányultságot jelenti, ez ad jelentést az életnek. 4. A jó kapcsolat másokkal a társakkal való tartós és bensőséges kapcsolatok kialakítása és fenntartása, együttműködés, kompromisszum, empátia. 5. A személyes fejlődés (a tehetség kiaknázása, a személyes lehetőségek megvalósítása és ezeknek a megélése) az életben folyamatos. Ebben fontos a nyitottság a tapasztalatokra és a bekövetkező változások azonosításának képessége. 6. Az autonómia internalizált értékeken alapuló önállóság, ami lehetővé teszi az engedelmességet és időnként a hagyományokkal, elvárásokkal szembeni függetlenséget is. „A pszichológiai jóllét fenti összetevőinek fejlettsége garanciája, illetve feltétele a tartós jól funkcionálásnak." (Oláh & Kapitány-Fövény, 2012. 27) A kérdőívet gyakran alkalmazzák kutatási és tanácsadási helyzetben egyaránt. Kitöltése önreflexiós készséget igényel. Az önreflektív jelleg miatt egyrészt néha kellemetlen élmények ébredhetnek a kitöltőkben, amire a vizsgálatvezetőnek oda kell figyelnie, másrészt a válaszolók a szociális kívánatosság szerint válaszolhatnak (Seifert, 2005), de ennek a veszélye minden önkitöltős vizsgálatban jelen van, és a környezetpszichológiai vizsgálatokban is számolnak ezzel (vö. Hine, Kormos, & Marks, 2016). Ezek a faktorok fontosak lehetnek annak előrejelzésében, hogy hogyan fogadja (majd) Alsómocsolád lakossága a változásokat. A kérdőívvel mért jóllét összességében konzisztenciát mutat, de ezen belül a környezet uralása időbeli inkonzisztenciával jellemezhető.

4. Értékek motivációs rendszere: Értékportré Kérdőív (PVQ)

Az alsómocsoládi lakosok értékekhez kapcsolódó motivációs struktúrájának mérésére az Értékportré Kérdőívet[527] (*Portrait Values Questionnaire*, PVQ, Schwartz, 2003 – lásd 9. melléklet) használtuk, amely az *European Social Survey* (ESS)[528] magyarországi adatbázisából

---

[526] Példák a Pszichológiai Jóllét Kérdőív (Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; Oláh, 2005) állításaiból (lásd 6. melléklet): önelfogadás: 2. „Amikor megvizsgálom életem történetét, elégedett vagyok azzal, ahogy a dolgok eddig alakultak", életcél: 3. „Néhány ember céltalanul vándorol egész életében, de én nem tartozom közéjük", környezet uralása: 8. „Általában úgy érzem, hogy felelős vagyok azért a helyzetért, amelyben élek", személyes fejlődés: 12. „Úgy gondolom, hogy fontos olyan új élményeket és tapasztalatokat szerezni, amelyek kihívásokat jelentenek önmagunk és a világunk újra gondolására", jó kapcsolat másokkal: 13. „Az emberek valószínűleg úgy jellemeznének engem, mint egy adakozó személyt, aki hajlandó időt szentelni másokra", autonómia: 17. „Bízom a saját véleményemben még akkor is, ha az gyökeresen eltér mások álláspontjától".

[527] Schwartz (1992/2003) elmélete tesztelésére eredetileg a *Schwartz Value Survey*-t (SVS) fejlesztette ki. Ennek alternatívája a *Portrait Values Questionnaire* (PVQ, Schwartz, 1992/2003).

[528] *European Social Survey* (ESS, http://www.europeansocialsurvey.org/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 15.) „A *European Social Survey*-t (ESS) az Európai Bizottság kezdeményezte 2001-ben abból a célból, hogy kétévente nemzetközileg összehasonlító adatokat nyerhessen az európai társadalmak demográfiai, társadalmi állapotáról, a

dc_1358_16

letölthető.[529] A PVQ indirekt módon kérdez rá az értékekre: vizsgálati személy 21 rövid portrét[530] olvashat emberekről, és azt kell megítélnie hatfokú (a „nagyon hasonlít rám" állítástól az „egyáltalán nem hasonlít rám"-ig tartó) skálákon, hogy a leírásokban szereplő emberek szerinte mennyire hasonlítanak vagy nem hasonlítanak rá. A vizsgálatban arra voltam kíváncsi, hogy a falu lakosainak értékei milyen motivációs struktúra mentén írhatók le és ennek alapján – a többi mért változóval: érzelmek, jóllét, egészség, helyjelentés stb. együtt – milyen változástűrés/-befogadás és együttműködés prognosztizálható az elkövetkezendő szűk másfél évtizedben tervezett településfejlesztési változásokkal kapcsolatban.

5. Lokalitásjelentés[531]: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, mentális térképezés, placemetria, Településkötődés Skála

Konnotatív jelentés: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)

Alsómocsolád település konnotatív jelentését a Környezeti Szemantikus Differenciál Skálával (KSZD, Dúll & Urbán, 1997 – lásd 10. melléklet) mértük. A KSZD egyik alapelve, hogy megítélendő „ingeranyagként" nem képeket[532] vagy egyéb külső reprezentációkat kap a vizsgálati személy, hanem a terepen, a helyszínen kell megítélnie az őt ténylegesen körülvevő környezetet (jelen esetben a településeket). Az adatfelvételt minden esetben az adott településen (köztéren, a vizsgálati személy otthonában vagy publikus helyen) végezték a kérdezők, tehát a résztvevő abban a közvetlen környezeti kontextusban töltötte ki a kérdőívet, amire az vonatkozott. A Környezeti Szemantikus Differenciál Skála 36 ellentétes melléknévpárból (pl. hétköznapi–szokatlan, személyes–személytelen) áll. A résztvevőknek azt kell megítélni, hogy a hely (jelen esetben a település) a melléknévpárok által kijelölt jelentéskontinuumon hol helyezkedik el, tehát jelentése például a hétköznapihoz vagy a szokatlanhoz áll közelebb. Saját eredeti vizsgálatunkban (Dúll & Urbán, 1997) a belső terek vizsgálatakor az adatok faktoranalízise során három konnotatív jelentést leíró faktort azonosítottunk: 1. arousal–hangulat, amelyet két összetevő alkot: az egyik a hely arousalkeltő, „izgalmi" kapacitását (pl. az érdekes–érdektelen, izgalmas–unalmas jelzőpárok fejezik ki), a másik a környezettel való személyes viszonyt, hangulatot írja le (pl. otthonos–idegen, személyes–személytelen). 2. A karbantartottság faktor a környezet gondozott illetve elhanyagolt

---

lakosság politika és közéleti preferenciáinak alakulásáról és a társadalmi attitűdök illetve a cselekvéseket befolyásoló értékek változásairól. A Magyar Tudományos Akadémia két intézete, a Szociológiai Kutatóintézet és a Politikatudományi Intézet a kezdetektől fogva a nemzetközi együttműködés tagja volt [...], így az ESS remek lehetőséget biztosít az európai társadalmak állapotának feltérképezésére, az országok, ország csoportok közötti különbségek és az időbeli változások nyomon követésére. Az ESS adatai nemcsak a tudományos élet, de az európai és a nemzeti kormányok és közpolitikák számára is értékes adatokkal szolgálnak, továbbá jelentősen hozzájárulnak a napjaink Európájában zajló társadalmi folyamatok megértéséhez. A hazai kutatók számára az európai összehasonlíthatóság mellett fontos annak megismerése, hogy az ESS méréseiben miként tükröződik a rendszerváltást követő társadalmi-gazdasági átalakulás. Az ESS kutatások talán legnagyobb erőssége és egyben értéke, hogy az adatfelvétel igen szigorú és folyamatosan ellenőrzött módszertani szabályainak köszönhetően ez vált az egyik legbiztosabb módszertani alapokon nyugvó nemzetközi együttműködéssé. A résztvevő országok társadalmát jellemző mutatókat közösen alakítják ki, mindenhol azonos módszertant követnek, így Európa-szerte összehasonlíthatóvá váltak a mérési eredmények." *European Social Survey, Magyarország* (http://ess.tk.mta.hu/ess/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 15.).

[529] Köszönöm Berkics Mihálynak, hogy felhívta az ESS-re és a PVQ-ra a figyelmemet. A PVQ letölthető: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round4/fieldwork/hungary/ESS4_supplementary_questionnaire_HU.pdf (letöltés: 2015. 03. 26.).

[530] A *Portrait Values Questionnaire* (PVQ, Schwartz, 1992/2003) egyik portréja: „Szereti a meglepetéseket, és szeret mindig új dolgokat csinálni. Fontosnak tartja, hogy az ember különféle dolgokat csináljon életében." Eredetileg 40 portré van a kérdőívben, de az ESS számára Schwartz (2003) a 21 itemes változatot ajánlja. Lásd még Bilsky, Janik, & Schwartz (2011); Schwartz (2012).

[531] Lásd a IV.7 fejezetben.

[532] Lásd a II.13.1 és II.15.1 fejezetekben.

állapotát (pl. kopott–új) fejezi ki. 3. Harmadik faktorként a zártság adódott, ami egyszerre utal a környezet méretére, átláthatóságára és az ezzel kapcsolatos szubjektív érzésekre (pl. zárt–nyitott, levegős–levegőtlen). A faktoranalízist és eredményeit részletesen bemutatja Dúll és Urbán (1997).

Látens helyjelentés: mentális térképezés placemetriával

Alsómocsolád látens helyjelentését a funkcionális érzelmi választások mentén placemetriával (11.a melléklet) tártuk fel. Mint fentebb említettem, a placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) mint mentális térképezési módszer a szociofizikai környezet egységeinek érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását tárja fel az egyén vagy a csoport szemszögéből (Lippai & Dúll, 2016). A módszer lényege, hogy a – szociometriai kérdezés analógiájára – nyolc, a helyre vonatkozó rokon- és ellenszenvi választásos kérdést[533] (lásd 11.a melléklet is) teszünk fel a vizsgálati személynek, amelyekre úgy kell válaszolnia, hogy az adott válaszhelyszínt (vagy esetleg többet) bejelöli a település térképén.

A placemetria feladatban a résztvevők feladata eredetileg az volt, hogy egy Alsómocsoládról készül légifotón (lásd 2. ábra – ennek a képnek az A4-es méretűre nagyított változatával akartunk dolgozni – lásd 11.c melléklet) jelöljék be lakóhelyüket és a placemetriai kérdésekre (lásd 11.a melléklet és 533. lábjegyzet) adott válaszaikat. A bejelölős módszerrel dolgoztunk, mert ismerve a lakosság összetételét (többségük idős és/vagy alacsony iskolázottsággal rendelkezik), a szabad rajzoltatást vagy a térképvázlat–kitöltést túl nehéz feladatnak találtam. Arra gondoltam, hogy egy vizuálisan jól értelmezhető légifotón[534] könnyen eligazodnak majd a résztvevők. Az első néhány vizsgálati személlyel való adatfelvétel után azonban kiderült, hogy még ez is nagyon nehezen értelmezhető az emberek számára, így a későbbiekben – az adatfelvevők kreatív javaslatára – egy, a helyiek számára jól ismert mesekönyvben[535] található a rajzos, szöveggel ellátott (egyébként a települést hűen ábrázoló) térképen (lásd 11.b melléklet) kellett bejelölni a válaszokat.

Az adatfelvétel során a résztvevők megnevezték válaszaikat a kérdésekre, és kérdezők (ha szükség volt rá) segítettek neki eligazodni a térképen és bejelölni a pontos helyszíneket.

Településkötődés Skála (TKS)

Fentebb (a Helykötődés: kötődés a településhez című alfejezetben) említettem, hogy már a környék – mint önálló, szubjektív élményben is megjelenő és sok esetben téri–geográfiai–interakciós mintázattal is leírható szociofizikai lokalitás – is kivált jól leírható környezetpszichológiai viszonyulást. A település (amelynek egyértelmű lokalizációja, határai, azonosítható földrajzi neve is van) esetében ez még egyértelműbbnek tűnik. Feltételezhetjük, hogy a településhez kötődés az otthonkötődés (Giuliani, 1991; Dúll, 1998, 2002c, 2002d, 2012a) mintájára önállóan mérhető. Így a Településkötődés Skála első változatának (TKS1, Dúll, 2014d – a jelen településvizsgálatok céljaira kifejlesztve) közvetlen alapját az otthonkötődés mérésére szolgáló saját korábbi eljárások (Otthonhoz Kötődés Skála, OKS és Otthonhoz Kötődés Interjú, OKI, Dúll, 1998, 2002c, 2002d,

---

[533] A placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) településre alkalmazott változatának (lásd 11.a melléklet) kérdései: 1. Ha a település lakói rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a település mely része lenne rá a legalkalmasabb? 2. Ha valamilyen okból nem tudna hazamenni, hol aludna a legszívesebben? 3. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, településrészeket mutatná meg neki elsősorban? 4. Mely(ek) a település azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből? 5. Ha valakivel egy komoly, bizalmas dolgot kellene megbeszélnie, hova mennének? 6. Mely(ek) a település azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből? 7. Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni? 8. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) a településen, amely(ek) Ön szerint sokaknak tetszik/tetszenek?

[534] Vö. II.13.1 fejezet.

[535] A térkép forrása: Császár Levente: *Aprónépek országa*. Mocsoládiai mesetár. http://mocsoladika.hu/apronepek-orszaga (utolsó látogatás: 2016. 08. 19.).

2012a; Munkahelyhez Kötődés Skála (MKS, Dúll, Tauszik, & Preiszinger, 2006; Dúll & Tauszik, 2006; Preiszinger, 2006) szolgáltatták. A TKS kialakításához visszanyúltam a Munkahelyhez Kötődés Skála[536] legelső, a helykötődést tágan értelmező, azt az otthonkötődés alapján viszonylag általános állítások formájában jellemző változatához. Így a TKS kérdőív Alsómocsoládon (és a Nivegy-völgyi vizsgálat első fordulójában – lásd V.2.11 fejezet) alkalmazott változata[537] (lásd 12. melléklet) 46 ellentétes állítást tartalmazott, amelyeket ötfokú grafikus[538] skálákon kell megítélnie a vizsgálati személyeknek, hogy melyik állítással ért egyet inkább. A településkutatás során a TKS-t egyszerűsítettük (lásd V.2.13 fejezet). A Nivegy-völgyi kutatás második fordulójában (V.2.12 fejezet) már az egyszerűsített változattal dolgoztunk (lásd 27. melléklet).

6. Elégedettségskálák: Elégedettség az Élettel, az Otthonnal és a Településsel

A vizsgálatban az Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változatát, az SWLS–H-t (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014) alkalmaztuk. A „skála kifejlesztése során kifejezetten kerülték az érzelmi állapotokra való explicit utalást, a faktoranalitikus tételszelekció során azokat a tételeket tartották meg a kiinduló készletből, melyek az általános kognitív értékelés mozzanatát tartalmazták. Az így megalkotott öttételes skála állításaival való egyetértésről hétfokú skálán (1: egyáltalán nem értek egyet, 7: teljesen egyetértek) nyilatkozik a válaszadó. A skála emellett kevéssé érzékeny a társas kívánatosság irányába való torzításra, ami további érv az alkalmazása mellett. A szociodemográfiai jellemzők közül elsősorban a szubjektív anyagi helyzettel függött össze pozitívan, ami arra utal, hogy az élettel való elégedettség vizsgálata során ezt a tényezőt is érdemes figyelembe venni" (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014. 299–300). Az élettel való elégedettség számos élethelyzettel[539] függ össze, ezért elégedettséget ezekre is szokás mérni. A leggyakoribb életterületek, amelyekkel kapcsolatban az elégedettséget mérik: „a munka, a házasság és a családi élet, az egészség, az anyagi körülmények, a teljesítmény és a hatékonyság, a biztonság, a lakó- és a természeti környezet, a barátok és a közösség, a politikai vezetés, a szabadidő és a spiritualitás" (Sallay & Martos, 2014. 278). Az „egyes részterületekkel kapcsolatos elégedettség könnyebben megítélhető és jobban tükrözi az adott kontextusra jellemző élethelyzetet és annak változásait" (Sallay & Martos, 2014. 278). Hivatkozva az otthon lakókörnyezettől elkülönülő szociofizikai konstruktumára (Dúll, 1995, 2006a, 2006b), Sallay (2003) egy korai munkája alapján az SWSL–H skála tételeit értelemszerűen átfogalmazva Sallay és Martos (2014) létrehozták az Otthonnal való Elégedettség Skálát, amely „megbízhatóan és érvényesen ragadja meg az elégedettség önálló magyarázó erővel bíró jellemzőjét, az otthonnal való elégedettséget,

---

[536] Az MKS tételeit úgy hoztuk létre, hogy az otthonkötődésre vonatkozó kérdőív (OKK) és interjú (OKI) kérdéseit és állításait kérdőívtételekké formáltuk (Dúll & Tauszik, 2006), az otthon szót rendre munkahelyre cseréltük, és az állítások tartalmát a munkahelyi (irodai) viselkedéshez igazítottuk. A TKS kialakításakor ugyanígy jártam el, az MKS első, tágan fogalmazott állításokat tartalmazó változatát alapul véve.

[537] A TKS első változata (TKS1, Dúll, 2014d, 12. melléklet) 46 ellentétes állítást tartalmazott, amelyek 8, szakmai vélekedésen alapuló itemcsoportba rendeződtek: 1. érzelmi viszonyulás (kötődés) a településhez (9 tétel: 1; 18; 20; 25; 26; 31; 33; 38; 44); 2. hatékonyság, életlehetőségek a településen (6 tétel: 12; 13; 14; 22; 23; 24); 3. tértulajdonlás élmény, saját hely (2 tétel: 7; 21); 4. kontroll, közös térhasználat (9 tétel: 8; 9; 10; 11; 16; 29; 30; 35; 39); 5. térstruktúra (2 tétel: 15; 19), 6. változás (8 tétel: 17; 27; 28; 32; 34; 36; 45; 46); 7. érzelmi viszonyulás a településen lakókhoz (5 tétel: 2; 3; 4; 5; 6); 8. önkifejezés (5 tétel: 37; 40; 41; 42; 43). A válaszadónak ötfokú skálákon kell megítélnie, hogy melyik állítással ért egyet inkább.

[538] A két állítás egy egyenes két pólusaként jelenik meg, és az egyenesen öt, egymástól azonos távolságban levő pont jeleníti meg az egyetértés távolságát az állításoktól.

[539] Az élettel való elégedettséget „felülről lefelé" (a személyiség és a temperamentum felől) vagy „alulról felfelé" (az egyes életterületek felől) szokták megközelíteni (lásd Sallay & Martos, 2014).

ezért a pozitív lelki egészség általános mutatói mellett is jól alkalmazható az elégedettség egy területspecifikus jellemzőjének mérésére és segítheti az ezen a területen végzett kutatásokat" (Sallay & Martos, 2014. 277). A település felfogásom szerint ugyancsak önálló szociofizikai konstruktum, amellyel az elégedettség a fenti gondolatmenetet alkalmazva ugyancsak mérhető. Erre alapozva alakítottam ki a már megszokott módszertani menet szerint a Településsel való Elégedettség Skálát (SWSS[540], Dúll, 2014e). A skála tételeiben az élet, illetve az otthon szót településre cseréltem, egyébként ugyanazokat a tételeket[541] tartalmazza, mint az Élettel, illetve az Otthonnal való Elégedettség Skálák. Az állításokat hétfokú skálán (1: egyáltalán nem értek egyet, 7: teljesen egyetértek) kell megítélni. Az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi) kutatásban a résztvevők elégedettségét a következő sorrendben mértük: először az élettel, majd a településsel, és végül az otthonával való elégedettségét kellett megítélnie. A három elégedettségskálát – SWLS–H, SWSS, SWHS[542] – lásd a 8. mellékletben.

[540] Mivel az adaptálók a magyar nyelvű elégedettségskálák esetében is megtartották az angol nyelvű rövidítést, így én is ezt az elvet követem a Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, *Satisfaction with Settlement Scale,* Dúll, 2014e) esetében.

[541] „Településem szinte minden szempontból közel áll a tökéleteshez." / „Kitűnőek a településem kínálta körülményeim." / „Elégedett vagyok a településemmel." / „Mindezidáig meg tudtam valósítani az általam fontosnak tartott dolgokat a településen." / „Ha rám bíznák a településem kialakítását, szinte semmit se változtatnék a mostanihoz képest." (Lásd 8. melléklet.)

[542] SWHS: *Satisfaction with Home Scale.*

IV.9.6. Feldolgozás, eredmények

A statisztikai elemzéseket az SPSS 21.0 programcsomaggal végeztük.[543]

Vizsgálati személyek adatai: a teljes minta gyakorisági mutatói

A vizsgálatban hozzáférési mintavétellel[544] összesen 62 személy vett részt (22. táblázat). Mivel 1 fő esetében rendkívül sok adat hiányzott, őt kihagytuk a mintából és 61 fő adataival számoltunk: 25 férfi (átlagéletkor=48,24 év, SD=16,97, legfiatalabb 20 éves, legidősebb 87 éves) és 36 nő (átlagéletkor=55,17 év, SD=16,98, legfiatalabb 26 éves, legidősebb 85 éves). A minta nemek szerint gyakorisági adatait lásd a 14. mellékletben).

	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Vizsgálati személy életkora	62	51,94	17,31	20	87
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála	52	30,77	7,30	15,00	47,00
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	52	16,94	7,07	10,00	37,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Autonómia	56	12,95	2,80	5,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Környezet uralása	53	12,26	2,70	6,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Személyes fejlődés	55	12,60	3,98	3,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Jó kapcsolat másokkal	55	12,51	2,81	6,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Életcél	55	11,89	3,59	4,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Önelfogadás	56	12,25	3,26	3,00	18,00
Élettel való Elégedettség Skála	54	19,80	6,45	5,00	32,00
Településsel való Elégedettség Skála	54	22,74	6,71	7,00	35,00
Otthonnal való Elégedettség Skála	54	21,72	8,02	5,00	35,00
Településkötődés Skála	47	3,87	0,67	2,04	4,83
Értékportré Kérdőív (PVQ): Önmegvalósítás	54	12,54	3,68	4	19
Értékportré Kérdőív (PVQ): Én–átalakulás	54	9,69	4,22	5	21
Értékportré Kérdőív (PVQ): Nyitottság a változásra	54	14,59	4,58	6	28
Értékportré Kérdőív (PVQ): Konzerválás	54	14,85	5,37	6	27
Környezeti Szemantikus Differenciál (KSZD)_Település: Élhetőség	54	2,15	0,96	1,00	5,71
Környezeti Szemantikus Differenciál (KSZD)_Település: Karbantartottság	56	1,99	0,90	1,00	4,80

22. táblázat Alsómocsolád_Teljes minta gyakorisági mutatói

A vizsgálati minta illeszkedési adatai

A vizsgálati mintát szociológiai jellemzői (nem, korcsoport, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás) mentén illesztettük a KSH 2011. évi megfelelő népszámlálási kategóriáihoz, [545] ily módon törekedve a kis létszámból származó hátrányok kompenzálására. A minta nemek, családi állapot, korcsoportok, iskolai végzettség és gazdasági aktivitás szerint összetételét foglalja össze a 23. táblázat. A minta létszáma a további szempontok (pl. tősgyökeres vagy „jöttment") szerinti statisztikai elemzést nem teszi lehetővé.

---

[543] Nagyon köszönöm Brózik Péternek a statisztikai feldolgozást, és köszönöm Urbán Róbertnek a feldolgozáshoz nyújtott hasznos megjegyzéseit.

[544] Az adatfelvevők hozzáférési mintavétel során összesen 100 főt kerestek meg személyesen Alsómocsoládon. Végül 62 fő (36 nő, 21 férfi, 1 fő neme ismeretlen) vett részt a vizsgálatban. A kérdezők számos terepvizsgálati nehézségről számoltak be: „Nehezen ment az időpont egyeztetés és az emberek megkeresése. Legkönnyebben az otthon élő nyugdíjasokat, vagy a nappali ellátóba járókat értük el. Azonban sokan dolgoznak napközben, és igen nehéz velük munkaidő utánra időpontot egyeztetni. A felvétel során nehézkes volt, hogy sokaknak fel kellett olvasni az egészet, ezért sokszor több időt igénybe vett maga a felvétel. Szintén nehézség volt, hogy nem ismertek minket meg az emberek, ezért nem szívesen engedtek be otthonukba. De azért természetesen előfordultak pozitív élmények; volt, hogy a lakosok kerestek meg minket, hogy kitöltenék a kérdőívet; és akadtak jó kis beszélgetések is" (B. D. adatfelvevő, 2015. 05. 05, írásbeli beszámoló, o. n.).

[545] *Népszámlálás 2011* – Módszertani megjegyzések, fogalmak.
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (letöltés: 2015. 04. 07.)

dc_1358_16

A minta összetételét megvizsgáltuk a KSH adataihoz (2014. évi állapot[546]) viszonyítva (lásd 15. melléklet). Az adatokból az derül ki, hogy a minta az alsómocsoládi lakosság 2014. évi összetételét megfelelően reprezentálja, kivéve az iskolai végzettséget. A munkanélküliek száma (bár a KSH adatait tekintve megfelelő) nagyon alacsony, így a rájuk vonatkozóan statisztikai elemzés eredményeit sehol nem vettem figyelembe.

				Saját adatfelvétel	
				fő	%
Nemek	Férfi			25	40,98%
	Nő			36	59,02%
	Összesen			61	100,00%
Családi állapot	**Férfi**	nőtlen		12	48,00%
		házas		10	40,00%
		özvegy		1	4,00%
		elvált		1	4,00%
		összesen		24	96,00%
		közülük: élettársi kapcsolatban él		1	4,00%
	Nő	hajadon		4	11,11%
		házas		15	41,67%
		özvegy		10	27,78%
		elvált		3	8,33%
		összesen		33	92,89%
		közülük: élettársi kapcsolatban él		4	11,11%
	Mindösszesen			57	
	Állandó népességből			fő	%
Korcsoportok	**Férfi**	a gyermekkorúak száma		0	0,00%
		a fiatal aktív korúak száma		10	40,00%
		az idősebb aktív korúak száma		8	32,00%
		az időskorúak száma		7	28,00%
		Összesen		25	100,00%
	Nő	A gyermekkorúak száma		0	0,00%
		a fiatal aktív korúak száma		8	22,20%
		az idősebb aktív korúak száma		15	41,70%
		az időskorúak száma		13	36,10%
		Összesen		36	100,00%
	Mindösszesen			61	
Iskolai végzettség		alapfokú	1–7.	0	0,00%
			8.	23	38,33%
		középfokú		21	35,00%
		felsőfokú		16	26,67%
		összesen		60	100,00%
Gazdasági aktivitás		Gazdaságilag aktív foglalkoztatott		37	59,70%
		Gazdaságilag aktív munkanélküli		3	4,80%
		Gazdaságilag inaktív kereső		22	35,50%
		Eltartott		0	0,00%
		Összesen		62	100,00%

23. táblázat Alsómocsolád_Teljes minta nem, családi állapot, korcsoport, iskolai végzettség és gazdasági aktivitás szerint összetétele

[546] Látható, hogy az egyes szempontok szerint a KSH adatnyilvántartás sem ugyanakkora népességszámot jelenít meg. A vizsgálat időpontjában (2015. áprilisában és májusában) az Alsómocsoládi Önkormányzat aktuális nyilvántartása szerint a település bejelentett lakóinak száma[546] összesen 321 fő volt (a legfiatalabb lakos 1 éves, a legidősebb 93 éves volt). A vizsgálatban a 18 év feletti lakosok vehettek részt. A 18 éven felettiek száma (az Idősotthon lakóival[546] együtt) a vizsgálat időpontjában összesen 294 fő (az összlakosság 91,6%-a) volt, ebből életvitelszerűen nem tartózkodott a településen 64 fő, a vizsgálat idejében aktuálisan nem tartózkodott a településen 4 fő. Kutatásunk idején tehát a maximálisan hozzáférhető lakosok száma a településen 226 fő (az összlakosság 71, 4%a) volt. Ebből 126 (55,8%) nő, 100 (44,2%) férfi volt.

Alapvető pszichometriai és statisztikai elemzések

Az alkalmazott kérdőívek esetében elvégeztük a feltétlenül szükséges pszichometriai elemzéseket is. Ezen elemzések többségéhez az értekezésben bemutatott két kistelepüléskutatás (az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi vizsgálatok) összesített adatait használtuk: így volt lehetséges a megfelelő elemszámú minta biztosítása (ahol így jártunk el, azt mindenhol feltüntetem). Az így kialakított minta elemszáma még mindig elég kicsi, így az eredmények statisztikai értelemben inkább jelzésértékűek. Az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási koncepció értelmezési megfelelőség[547] (*interpretive appropriateness*, Seamon, 2000; Yardley, 2008; Seamon & Gill, 2016) elve (I. fejezet) alapján azonban értelmezhetőek, különösen, mivel az összevont adatok összességében 6 kistelepülésről származnak, és így az eredmények bizonyos fokig általánosíthatók a vizsgált kistelepülések lakosainak lokalitásélményére vonatkozóan. A pszichometriai vizsgálatok adatait mind az alsómocsoládi, mind a Nivegy-völgyi kutatás bemutatásakor közlöm, mert így azok teljes egészükben egymástól függetlenül is olvashatók.

Pozitív és negatív érzelmek (Pozitív és Negatív Affektivitás Skála)

A skála (7. melléklet) 20 tételéből 10 pozitív és 10 negatív érzelmet azonosít, ötfokú (1: egyáltalán nem jellemző rám, 5: nagyon jellemző) skálán kell a résztvevőknek jellemezniük magukat az egyes érzések szempontjából.

A Pozitív és Negatív Affektivitás Skála[548] pszichometriai vizsgálata

A pszichometriai elemzésbe az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi vizsgálatból 213 személy adatait vontuk be. A pozitív érzésekre (203 személy: hiánytalan kérdőív, 10 személy: hiányos kitöltés) vonatkozó eredmény: átlag=32,92, szórás=7,48 (min=12, max=48). A negatív érzések (204 személy: hiánytalan kérdőív, 9 személy: hiányos kitöltés) átlaga 14,45, szórása 5,27 (min=10, max=37). Feltűnő, hogy nagyon alacsony a Negatív érzésekre adott érték.

A Cronbach alfa mutatók (Pozitív: 0,85; Negatív: 0,81) megfelelőnek mondhatók. A két érzéscsoport nem korrelál (r=0,01, p>0,89) egymással, egymástól függetlenül mérik a pozitív, illetve a negatív érzéseket. Ez megfelel a szakirodalmi alapú elvárásoknak.

Az ellenőrző faktoranalízis (CFA) eredményei: az adatok nem megfelelően illeszkednek a kétfaktoros modellhez (különösen a 8. tétel „lóg ki”): CMIN/DF=2,3; NFI=0,74; IFI=0,83; TLI=0,79; CFI=0,83; RMSEA=0,08. Annak feltárása, hogy ez az eredmény minek (magának a mérőeszköznek, a felvétel módjának, a minta összetételének stb.) tulajdonítható, további vizsgálatok tárgya lehet. A jelen értekezésben a vizsgálatok eredményeinek értékelésekor a más vizsgálatok által igazolt, megszokott két faktort használtuk.

1. hipotézis: az alsómocsoládi minta pozitív és negatív érzelmi állapota

a. A PANAS–skálával mért érzelmi állapot tekintetében azt vártam, hogy az alsómocsoládi minta az egészséges populációban szokásos érzelmi jellemzőket mutatja, vagyis a pozitív érzelem értékei magasabbak lesznek a negatív értékeknél.

b. A negatív érzelmekkel kapcsolatban azt vártam, hogy – a kistelepülések ellentmondásos helyzetéből adódóan – a negatív értékek legalább közepes értéket mutatnak.

Alsómocsoládon 52 fő töltötte ki a PANAS skálát (minimumérték a pozitív és a negatív skálán egyaránt: 10, maximumérték mindkét skálán 50). A minta (n=52) jellemzői pozitív érzésekre

[547] Lásd I. fejezet.

[548] Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1998; magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó & Kulcsár, 1988).

átlag=30,77 (min=15; max=45), SD=7,3 (összetartozó mintás t-próba, t=9,995, p<0,001). Ugyanez negatív érzéseknél: átlag=16,94 (min=10, max=37), SD=7,07; egymintás t-próba, t=13,32, p<0,001).

Az 1.a hipotézis tehát teljes mértékben, az 1.b hipotézis pedig nem igazolódott be: a résztvevők közepesnél pozitívabb (és a negatív érzések értékénél jóval magasabb) érzelmi állapotról, és nagyon kevéssé negatív[549] érzelmekről számoltak be. Utóbbiak a minimumhoz közelítenek (a minta átlaga jóval alacsonyabb a középértéknél). Ez arra utal, hogy a település lakóinak érzelmi állapota kedvezőnek tekinthető a már zajló és a későbbi településfejlesztés szempontjából.

A csoportok közötti eltéréseket a 24. táblázat foglalja össze. A minta részletes csoportonkénti (nemek, korcsoportok és aktivitás, iskolai végzettség, családi állapot és gazdasági aktivitás) elemzését lásd a 16. mellékletben.

Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS)	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Családi állapot	Gazdasági aktivitás
pozitív skála	F=2,01; p>0,14	F=0,5; p>0,6	F=0,64; p>0,52	F=1,6; p>0,18	F=0,25; p>0,95
negatív skála	F=1,35; p>0,24	F=0,53; p>0,58	F=0,003; p>0,997	F=0,22; p>0,92	F=0,97; p>0,385

24. táblázat Alsómocsolád_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS)_csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)

A 24. táblázatból és a 16. mellékletből látható, hogy a pozitív és a negatív érzelmek tekintetében a mintán belül sem nemi, sem életkori, sem iskolázottság szerinti, sem családi állapot vagy gazdasági aktivitás szerinti eltérés nem mutatkozott.

Pszichológiai jóllét

Pszichológiai Jóllét Kérdőív[550] pszichometriai vizsgálata

A Pszichológiai Jóllét Kérdőív (6. melléklet) 18 tétellel, 6 faktoron, itemenként 6-fokú (1: erősen egyetértek, 6: egyáltalán nem értek egyet) értékelések mentén méri a vizsgálati személyek pszichológiai jóllétét. A pszichometriai elemzésbe 167 személy[551] adatait vontuk be. A leíró statisztikákat a 25. táblázat mutatja.

[549] Elképzelhető, hogy a negatív érzelmek minimumnál csak kicsivel magasabb értékeiben a társas kívánatosság is közrejátszott (vö. Hine, Kormos, & Marks, 2016). Mind az alsómocsoládi, mind a Nivegy-völgyi (lásd V. fejezet) terepkutatás résztvevői kifejezték, hogy igen erősnek, sőt túlzónak találják a negatív jelzőket (pl. 2. kiborult, magamon kívül vagyok; 3. zaklatott, feldúlt; 6. bűntudatom van; 8. ellenséges stb. – lásd 7. melléklet), amelyek szerint meg kellett ítélniük érzelmi állapotukat, és sokan említették, hogy ezek így ebben a formában nem jellemzőek rájuk, nem is értik pontosan ezeket a kifejezéseket, és ellenérzést váltanak ki belőlük. A skálát Watson, Clark és Tellegen (1988) egyetemi hallgatók részvételével hozta létre, a magyar változat pszichometriai jellemzőit Gyollai, Simor, Köteles és Demetrovics (2011) szintén egyetemi hallgatói, illetve klinikai mintán alakította ki. Watson, Clark és Tellegen (1988) tettek kísérletet a skála „nem egyetemista mintákra általánosíthatóságának" vizsgálatára, kipróbálták a kérdőívet „felnőtt mintán" (annyit lehet tudni róluk, hogy 164 fő, a *Southern Methodist University* dolgozói), és megfelelőnek találták a skálák reliabilitását és függetlenségét. A szerzők megállapítják, hogy „úgy hisszük, hogy a PANAS skálák hasznos információt nyújtanak felnőtt mintákban is", de megjegyzik, hogy „további adatokra van szükség, hogy ez teljes mértékben alátámasztható legyen" (Watson, Clark & Tellegen, 1988. 1065–1066). A skála „nem egyetemista mintákra általánosíthatósága" további vizsgálatokat igényelhet. A probléma részletes elemzése meghaladja a jelen értekezés kereteit.

[550] *Scales of Psychological Well-Being* (Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005).

[551] Az alsómocsoládi vizsgálati személyek adatai és a Nivegy-völgyi vizsgálat 1. fázisának (V.2. 11 és V. 2.13 fejezetek) adatai. A 2. szakaszban (V.2.12 fejezet) nem vettük fel a Pszichológiai Jóllét Kérdőívet.

Pszichológiai Jóllét	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Autonómia	106	12,55	2,93	3	18
Környezet uralása	103	13,04	2,73	6	18
Személyes fejlődés	106	13,26	3,88	3	18
Jó kapcsolat másokkal	106	12,86	2,88	4	18
Életcél	106	12,92	3,5	4	18
Önelfogadás	105	12,68	3,12	3	18

25. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív adatok (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

A 26. táblázatban látható, hogy a reliabilitásmutatók a skálákon nem mindig elég magasak, de ezt találjuk Ryff & Keyes (1995) eredeti publikációjában is (vö. Oláh, 2005).

Pszichológiai Jóllét	Tételek száma	Cronbach alfa
Autonómia	3	0,35
Környezet uralása	3	0,33
Személyes fejlődés	3	0,7
Jó kapcsolat másokkal	3	0,23
Életcél	3	0,38
Önelfogadás	3	0,53

26. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív reliabilitásvizsgálata (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

A hat faktor ellenőrzése CFA-val azt mutatja, hogy nem igazolható a faktorstruktúra (CMIN/DF=2,43; NFI=0,51; IFI=0,64; TLI=0,42; CFI=0,59; RMSEA=0,07). Jelen vizsgálatunkban Ryff & Keyes (1995) nyomán használjuk a hat dimenziót.

A Pszichológiai Jóllét Kérdőív egyes faktorainak korrelációi a mintában:

Pszichológiai Jóllét		Környezet uralása	Személyes fejlődés	Jó kapcsolat másokkal	Életcél	Önelfogadás
Autonómia	Pearson Corr.	,015	,249*	,126	,016	,094
	Sig. (2-tailed)	,879	,010	,199	,873	,341
	N	102	105	105	105	105
Környezet uralása	Pearson Corr.		,258**	,366**	,152	,487**
	Sig. (2-tailed)		,009	,000	,125	,000
	N		102	102	103	101
Személyes fejlődés	Pearson Corr.			,385**	,564**	,281**
	Sig. (2-tailed)			,000	,000	,004
	N			105	105	104
Jó kapcsolat másokkal	Pearson Corr.				,311**	,486**
	Sig. (2-tailed)				,001	,000
	N				105	104
Életcél	Pearson Corr.					,185+
	Sig. (2-tailed)					,060
	N					104

27. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív Kérdőív faktorok korrelációi (* p<0,05, ** p<0,001, 2-tailed) (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

A Pszichológiai Jóllét Kérdőív eredeti faktorai az összevont vizsgálati mintában a következő korrelációs mintázatot mutatták (27. táblázat): az Autonómia gyengén korrelált a Személyes fejlődéssel (r=0,25, p<0,05). A Környezet uralása ugyancsak korrelált a Személyes fejlődéssel gyengén (r=0,26, p<0,001), a Jó kapcsolat másokkal itemcsoporttal is gyengén (r=0,37 p<0,001), és az Önelfogadással közepesen (r=0,49, p<0,001). A Személyes fejlődés ezeken kívül gyenge korrelációt (r=0,39, p<0,001) mutatott még a Jó kapcsolat másokkal faktorral, valamint közepesen

(r=0,56, p<0,001) korrelált az Életcél, és gyengén (r=0,28, p<0,001) az Önelfogadás faktorokkal. A Jó kapcsolat másokkal gyenge (r=0,31, p<0,001) korrelációt mutatott az Életcéllal, és közepesen korrelált az Önelfogadással (r=0,49, p<0,001). Végül, az Életcél a fentieken kívül tendenciaszerű gyenge együttjárást (r=0,19, p>0,05) mutatott az Önelfogadással. Láthatjuk tehát, hogy a vizsgálatban részt vett alsómocsoládiak számára az önállóság együttjár a személyes lehetőségek kibontatkoztatásának igényével, ami összefügg a mindennapi élet feletti kontrollal és azzal, hogy mennyire jó véleményt ápolnak önmagukról az emberek, valamint a társakkal való együttműködéssel. A társas kapcsolatok minőségének a vizsgált alsómocsoládi mintában jelentősége van a mindennapi élet személyes céljainak meghatározásában is, ami összefüghet az alsómocsoládiak pozitív vélekedésével önmagukról.

2. hipotézis: pszichológiai jóllét

A pszichológiai jólléttel kapcsolatban az alsómocsoládi mintában azt vártam, hogy mutatkoznak csoporteltérések a pszichológiai jóllét egyes faktoraiban a nem, az életkor, a gazdasági aktivitás és az iskolázottság mentén. Elvárásom szerint az aktivitással, az önállósággal és a kontrollal kapcsolatos faktorok (Autonómia, Környezet uralása, Személyes fejlődés, Életcél) tekintetében a mintában a férfiak, a fiatalok, a gazdaságilag aktívak és az iskolázottabbak mutatnak magasabb értékeket a nőkkel, az idősebbekkel, a gazdaságilag inaktívakkal és az alacsonyabb iskolai végzettségűekkel szemben.

Csoportok szerinti elemzés (ANOVA, 28. táblázat) (a csoporteltérések részletes statisztikai leírását – Bonferroni post hoc teszt – lásd a 17. mellékletben):

Pszichológiai Jóllét Kérdőív	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Családi állapot	Gazdasági aktivitás
Autonómia	F=0,00; p>0,99	F=0,17; p>0,84	F=1,01; p>0,37	F=1,32; p<0,27	F=3,27; p<0,05*
Környezet uralása	F=0,76; p>0,38	F=0,67; p>0,5	F=1,9; p>0,16	F=0,53; p<0,71	F=2,05; p>0,14
Személyes fejlődés	F=6,53; p<0,05*	F=3,01; p>0,05^{+}	F=1,05; p>0,35	F=1,32; p<0,27	F=5,5; p<0,05*
Jó kapcsolat másokkal	F=0,002; p>0,96	F=0,66; p>0,52	F=0,01; p>0,99	F=0,31; p<0,87	F=1,39; p>0,25
Életcél	F=0,02; p>0,9	F=2,36; p>0,1	F=1,17; p>0,31	F=0,4; p<0,8	F=5,59; p<0,05*
Önelfogadás	F=0,38; p>0,54	F=0,21; p>0,81	F=2,72; p>0,08^{+}	F=0,83; p<0,51	F=0,35; p>0,7

28. táblázat Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív skáláinak csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) (teljes alsómocsoládi minta, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Látható, hogy az egyes jóllétskálákon a gazdasági aktivitás és kisebb részben a nem szerint van szignifikáns különbség a résztvevők az alsómocsoládi mintában. A gazdasági aktivitás tekintetében a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak (átlag=13,69) magasabb (p<0,05) értékeket adtak a gazdaságilag inaktív keresőknél (átlag=12,06) az Autonómia, a Személyes fejlődés (átlagok: foglalkoztatott: 13,52; inaktív: 9,89, p<0,05), és az Életcél (átlagok: foglalkoztatott: 12,69; inaktív: 9,44, p<0,05) skálákon. A Személyes fejlődés skálán a férfiak (átlag=13,68) adtak magasabb (p<0,05) értékeket a nőknél (átlag=10,90). Ugyancsak a Személyes fejlődés skálán tendenciaszintű (p>0,05) eltérés mutatkozott a korcsoportok között: a fiatalabbak (átlag=13,18) magasabb értékeket adtak mindkét korosabb csoportnál (átlagok: idősebb: 12,94, idős: 10,24). Az Önelfogadás skálán szintén tendenciaszerű (p>0,05) eltérés mutatkozott a résztvevők között iskolai végzettségük mentén: a felsőfokú végzettségűek (átlag=13,79) magasabb skálaértékei nagyobb önelfogadásról tanúskodnak (átlagok: alapfokú iskolai végzettség: 11,68, középfokú iskolai végzettség: 11,24). A 2. hipotézist igazoltnak tekintjük.

Ezek az eredmények nem meglepőek: a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak magasabb értékei az Autonómia, a Személyes fejlődés és az Életcél skálákon egy irányba mutatnak: őket gazdasági aktivitásuk kapcsán megélt önállóság és függetlenség jellemzi, ami összekapcsolódik személyes célok, tervek meglétével, a személyes fejlődés, a lehetőségek megélésével és kiaknázásának igényével, valamint a bekövetkező változások azonosításának képességével. Alsómocsolád kistelepülés lévén, a hagyományosabb nemi szerepekre és lehetőségek eszerinti megélésére mutat rá, hogy a férfiak (szignifikánsan) és a fiatalabbak (tendenciaszinten) nagyobb személyes fejlődés pontszámokat mutatnak, vagyis erősebben élik meg a saját tehetségeik kihasználásának lehetőségét és ennek a folyamatosságát. Az iskolázottabbak (tendenciaszinten) magasabb Önelfogadás értékei azt mutatják, hogy a kevésbé képzetteknél jobban ismerik és elfogadják önmagukat, és viszonylag jól érzik magukat a bőrükben.

Értékek motivációs rendszere

Értékportré Kérdőív (PVQ)[552] pszichometriai vizsgálata

A 9. mellékletben olvasható 21 tételes kérdőív (6-fokú ítéletek, 1: Nagyon hasonlít rám, 6: Egyáltalán nem hasonlít rám) 10 értékkört azonosít, amelyekből további 4 magasabb rendű értéknyalábra vonatkozó jellemzők számíthatók. A PVQ-t csak az alsómocsoládi vizsgálatban alkalmaztuk. A 61 résztvevőből 54 fő adatai szerepelnek a pszichometriai elemzésben (29. táblázat).

Értékportré Kérdőív (PVQ)	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Jóindulat	54	3,85	1,887	2	9
Univerzalizmus	54	5,83	2,860	3	12
Önállóság	54	4,00	1,923	2	11
Ösztönzés	54	6,04	2,355	2	10
Hedonizmus	54	4,56	1,920	2	9
Teljesítmény	54	6,19	2,356	2	11
Hatalom	54	7,98	2,581	2	12
Biztonság	54	4,17	2,263	2	10
Konformitás	54	5,85	2,414	2	11
Tradíciók	54	4,83	2,305	2	12
Magasabb rendű értéknyalábok	**N**	**Átlag**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Nyitottság a változásra (Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus)	54	14,59	4,579	6	28
Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság)	54	14,85	5,367	6	27
Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom)	54	12,54	3,684	4	19
Én–átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus)	54	9,69	4,220	5	21

29. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ) pszichometriai jellemzői_teljes alsómocsoládi minta

Értékportré Kérdőív (PVQ) reliabilitásvizsgálata

A 30. táblázat adatai szerint az egyes alskálák megbízhatósága megkérdőjelezhető, ám Schwartz (1992/2003, 1994, 2003, 2012; Schwartz & Bilsky, 1987) tanulmányaiban is közölt gyenge reliabilitásmutatókat. Így a statisztikai elemzésben alkalmaztuk az értékeknek ezt a 10+4 dimenziós felosztását. Az értékek korrelációs mátrixa (18. melléklet) megmutatta, hogy az elmélet alapján kirajzolódnak előre jelezhető összefüggések, amelyek azt jelzik, hogy a vizsgálati

[552] Értékportré Kérdőív (*Portrait Values Questionnaire*, PVQ, Schwartz, 1992/2003)

csoportban a szakirodalmi leírásnak megfelelően működött az értékek motivációs rendszere. Az alapvető értékek közül például a Jóindulat közepesen korrelált (r=0,56, p<0,001) az Univerzalizmussal, illetve a Biztonság közepes összefüggést (r=0,62, p<0,001) mutatott a Tradíciókkal. Az „elemibb" értékek és a magasabb rendű értéknyalábok között is mutatkoztak az elméletnek megfelelő együttjárások: például az Univerzalizmus (r=0,93) és az Önállóság (r=0,71) erősen korreláltak az Én–átalakulással, illetve az Ösztönzés erős együttjárást (r=0,8) mutatott a Nyitottság a változásra értékkategóriával (minden esetben p<0,001). Ugyanakkor érdekes együttjáráshiányok is mutatkoztak, például a Teljesítmény nem mutatott semmilyen összefüggést a Nyitottság a változásra értéknyalábbal, ami további vizsgálatokban válhat értelmezhetővé. A magasabb rendű értéknyalábok közül az Önmegvalósítás közepesen erős korrelációt mutatott a Nyitottság a változásra értékkategóriával (r=0,61), az Én–átalakulás pedig a Konzerválással (r=0,56) (minden esetben p<0,001). (A további összefüggéseket lásd a 18. mellékletben).

Értékportré Kérdőív (PVQ)	**Tételek száma**	**Cronbach alfa**
Jóindulat	2	0,74
Univerzalizmus	3	0,66
Önállóság	2	0,52
Ösztönzés	2	0,2
Hedonizmus	2	0,24
Teljesítmény	2	0,49
Hatalom	2	0,44
Biztonság	2	0,35
Konformitás	2	0,36
Tradíciók	2	0,52
Magasabb rendű értéknyalábok	**Tételek száma**	**Cronbach alfa**
Nyitottság a változásra (Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus)	6	0,57
Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság)	6	0,66
Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom)	4	0,64
Én–átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus)	5	0,77

30. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ, Schwartz, 1992/2003) reliabilitásvizsgálata

3. hipotézis Az értékek motivációs rendszere

Elvárásom szerint a vizsgálati mintában jelentős értékkülönbségek mutatkoznak (A) mind az értékek (Jóindulat, Univerzalizmus, Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus, Teljesítmény, Hatalom, Biztonság, Konformitás, Tradíciók); (B) mind a magasabb rendű értékkategóriák (Nyitottság a változásra: Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus; Önmegvalósítás: Teljesítmény, Hatalom; Konzerválás: Konformitás, Tradíciók, Biztonság; Én–átalakulás: Jóindulat, Univerzalizmus) mentén a csoportok között. Részletesen:

A. Értékek mentén elvárt csoporteltérések:

a. Nemi eltérések tekintetében azt vártam, hogy a férfiak az aktívabb, teljesítményorientáltabb értékekkel (Önállóság, Ösztönzés, Teljesítmény, Hatalom) azonosulnak, amíg a nőkre inkább lesz jellemző a megtartó értékek (Biztonság, Tradíciók, Univerzalizmus, Konformitás) preferenciája. A Jóindulattal és a Hedonizmussal kapcsolatban nem fogalmaztam meg célzott hipotézist.

b. Életkor szerint azt feltételeztem, hogy a fiatalokra mindkét idősebb korcsoporthoz képest jellemzőbbek lesznek az Ösztönzés és a Hedonizmus értékei. Az idősebb aktív korúakra véltem

leginkább jellemzőnek az Önállóság, a Teljesítmény, a Hatalom értékeit. Az idősek csoportja elvárásom szerint a Jóindulat, az Univerzalizmus, a Biztonság, a Konformitás és a Tradíciók értékeivel azonosul.

c. Az iskolai végzettség szerint azt vártam, hogy az alacsony iskolázottságúak körében preferálják a Konformitás, a Biztonság és a Tradíciók értékeit. A közép- és felsőfokúak között egyaránt jellemzőnek feltételeztem a Jóindulat, az Önállóság és a Teljesítmény értékeket, míg a felsőfokú végzettségűeket jellemző értékként tételeztem az Univerzalizmust, a Hedonizmust, a Hatalom értékeit.

d. Családi állapot tekintetében az volt a feltételezésem, hogy a párban/családban élőket jobban fogja jellemezni a Jóindulat, az Univerzalizmus, az Ösztönzés, a Teljesítmény és a Biztonság értéke. A nőtlenek/hajadonok eltérését vártam az elváltaktól és az özvegyektől: úgy véltem, hogy nőtlen/hajadon csoportra lesz jellemző a Hatalom, a Hedonizmus és az Önállóság értéke, míg az elvált/özvegy résztvevők inkább a Konformitás és a Tradíciók értékekkel azonosulnak.

e. Gazdasági aktivitás tekintetében azt vártam, hogy a gazdaságilag aktív keresőkre lesz inkább jellemző az Önállóság, az Ösztönzés, a Hedonizmus, a Teljesítmény és a Hatalom értéke. A gazdaságilag inaktív keresőkre jellemzőnek véltem az Univerzalizmus, a Jóindulat, a Biztonság, a Konformitás és a Tradíciók értékeket. A munkanélküliek csoportjára külön célzott hipotézist nem állítottam fel. A csoportok szerinti elemzést (ANOVA) a 31. táblázat és a 19. melléklet (Bonferroni post hoc teszt) foglalja össze.

Értékportré Kérdőív (PVQ)	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Családi állapot	Gazdasági aktivitás
Jóindulat	F=1; p>0,32	F=5,17; p<0,05*	F=1,5; p>0,23	F=2,43; p>0,06^{+}	F=6,25; p<0,05*
Univerzalizmus	F=0,39; p>0,53	F=9,2; p<0,001**	F=0,86; p>0,43	F=2,7; p<0,05*	F=8,2; p<0,001**
Önállóság	F=2,33; p>0,13	F=0,19; p>0,83	F=1,88; p>0,16	F=0,71; p>0,58	F=0,19; p>0,82
Ösztönzés	F=9,1; p<0,05*	F=2,76; p>0,07^{+}	F=0,29; p>0,75	F=12,58; p<0,05*	F=2,8; p>0,06^{+}
Hedonizmus	F=0,13; p>0,72	F=2,9; p>0,06^{+}	F=1,9; p>0,15	F=1,1; p>0,36	F=0,91; p>0,4
Teljesítmény	F=8,95; p<0,05*	F=0,24; p>0,79	F=1,1; p>0,33	F=0,78; p>0,54	F=0,34; p>0,68
Hatalom	F=9,28; p<0,05*	F=0,32; p>0,73	F=1,37; p>0,26	F=2,4; p>0,06^{+}	F=0,24; p>0,78
Biztonság	F=16,3; p<0,001**	F=7,5; p<0,05*	F=3,36; p<0,05*	F=2,1; p>0,09^{+}	F=5,2; p<0,05*
Konformitás	F=0,85; p>0,36	F=4,8; p<0,05*	F=2,43; p>0,1	F=3,7; p<0,05*	F=8,3; p<0,001**
Tradíciók	F=3,94; p>0,05^{+}	F=15,4; p<0,001**	F=4,48; p<0,05*	F=3,4; p<0,05*	F=7,43; p<0,001**

31. táblázat Alsómocsolád_ Értékportré Kérdőív (PVQ, Schwartz, 2003) skáláinak (értékek) csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)

Látható, hogy különösen a Biztonság és Tradíciók értékek, illetve a korcsoportok szerinti csoportosítás meghatározó (ezekben majdnem minden összehasonlítás szignifikáns vagy tendenciaszintű különbözőséget mutatott).

A nemek szerinti csoportosításban egyértelműek és a várt irányba mutatnak a 31. táblázatból és a 19. mellékletből kiolvasható szignifikáns eltérések: a Biztonság (átlagok: férfi: 5,52, nő: 3,25, p<0,001) a nőkre, míg az Ösztönzés (átlagok: férfi: 4,95, nő: 6,81, p<0,05), a Teljesítmény (átlagok: férfi: 5,05, nő: 6,91, p<0,05), és a Hatalom (átlagok: férfi: 6,71, nő: 8,78, p<0,05) a férfiakra jellemző inkább.[553] A Tradíciók (átlagok: férfi: 5,57, nő: 4,31, p>0,05) tendenciaszerűen

[553] Mivel a PVQ kérdőívben az értékeket hatfokú skálán kell meghozni, amelyben a „Nagyon hasonlít rám" válaszalternatíva jelenti a skála 1-es értékét, az „Egyáltalán nem hasonlít rám" pedig a 6-os értéket (lásd 9. melléklet), így az alacsonyabb átlagok jelentik a magasabb azonosulást az adott értékkel.

inkább a nőkre jellemző érték. Ezek az eredmények megfelelnek az elvárásnak, bár az Önállósággal kapcsolatos elvárás nem teljesült. A vizsgálati mintában a férfiak ambiciózusabbak, jobban azonosulnak azokkal az értékekkel, amelyek izgalmat, újdonságot, társas és egyéb kihívást jelentek, emellett fontos számukra a kompetencia, a külső társadalmi elismerés megszerzése, a siker, és ugyanakkor dominánsabbak is, motiváltabbak az anyagi és társadalmi jólét elérésére. A nők ezzel szembe biztonságorientáltabbak, fontosabb számukra a harmónia, a stabilitás, a valahová tartozás érzése, valamint a szolidaritás és a hagyományok tisztelete.

Az életkor szerinti csoportokban az ANOVA szignifikáns eredményeit egy kivételével minden esetben a fiatal aktív korúak és az időskorúak közötti jelentős eltérés adja, szintén a várt irányban. Tételesen felsorolva: az időskorúak a fiatal aktív korúaknál szignifikánsan magasabb Jóindulat (átlagok: fiatal: 4,67, idős: 2,75, $p<0,05$), Univerzalizmus (átlagok: fiatal: 7,56, idős: 3,88, $p<0,001$), és Biztonság (átlagok: fiatal: 5,50, idős: 2,81, $p<0,05$) értékekkel jellemezhetők. A kivétel a Tradíciók: ott a fiatal aktív korúak szignifikánsan különböznek mind az idősebb aktív korúaktól, mind az időskorúak csoportjától (átlagok rendre: fiatal: 6,72, idősebb: 4,35; idős: 3,31, $p<0,001$, ugyancsak a várt irányban: nem meglepő módon a fiatalokra jellemző a másik két életkori csoporthoz képest a legkevésbé a Tradíciók értéke. Tendenciaszerű eltérés mutatkozik ugyancsak a várt irányban a fiatal aktív korúak és az időskorúak között az Ösztönzés értékben (átlagok: fiatal: 5,11, idős: 6,94, $p>0,07$), és a fiatal aktív korúak és az idősebb aktív korúak között a Hedonizmus értékben (átlagok: fiatal: 4,06, idős: 5,35, $p>0,06$) – vagyis a fiatalok jobban azonosultak mind az Ösztönzés, mind a Hedonizmus értékével. Az Önállósággal kapcsolatban nem mutatkozott a várt összefüggés. Ezek az eredmények azt jelentik, hogy a fiatalok az idősekhez képest erősebben azonosulnak saját csoport fenntartásának értékével, erősebben jellemzi őket a segítőkészség és a lojalitás, a tágabb proszociális értékek közül pedig a megértés, az elfogadás, a tolerancia, és a védelem. Egyéni és kollektív szinten is értelmezhető értékeik a harmónia és a stabilitás, a család biztonsága, a társadalmi rend, és a valahova tartozás érzés. A fiatalokat jellemzi inkább a változatosság és az izgalom, a kihívások, az élvezetek és az életöröm keresése. Az életkor előre haladtával a vizsgálati mintában is egyre előrébb kerülnek az értéksorban a hagyományok: az idősebbekre jellemző inkább a hagyománytisztelet és a saját sors elfogadása.

Az iskolai végzettség szerinti csoportokban a Biztonság érték esetében az alapfokú és a felsőfokú végzettségűek (átlagok: alapfokú: 3,11, felsőfokú: 4,92, $p<0,05$) mutattak a várt irányban szignifikáns eltérést: az alapfokú végzettségűek számára fontosabb a biztonság. A Tradíciók tekintetében pedig az alapfokú és a középfokú végzettségűek (átlagok: alapfokú: 3,11; felsőfokú: 4,92, $p<0,05$) összehasonlítása bizonyult szignifikánsnak az utóelemzésben, szintén a várt irányban: eszerint az alapfokú végzettségűeket jellemzi inkább a Tradíciók érték. Az iskolázottság tekintetében a vizsgálati mintára az volt tehát a jellemző, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők azonosultak azokkal az értékekkel, amelyek a saját sors elfogadásával, a stabilitás iránti igénnyel kapcsolatosak, ugyanakkor a magasabb iskolázottságúakkal kapcsolatban várt azonosulás egyetlen értékkel kapcsolatban sem igazolódott.

A családi állapot szerinti csoportokban a szignifikáns különbségek elsősorban a nőtlen/hajadon és az özvegy csoportok között mutatkoznak, vagyis a hipotézis ebben a tekintetben igazolódott. Kivétel ez alól a Tradíciók érték, ahol az özvegyek csoportja a házasok és az élettársi kapcsolatban élők csoportjaitól különbözik szignifikánsan. Ugyanakkor a családban élők nagyobb mértékű elvárt azonosulása a Jóindulat, Biztonság, Univerzalizmus, Ösztönzés, Teljesítmény értékekkel nem volt kimutatható. Részletesebben: az Univerzalizmus (átlagok: nőtlen/hajadon: 7,07, özvegy:

3,60, p<0,05), vagyis az univerzalizmus értékével jobban azonosultak az özvegyek. Az Ösztönzés (átlagok: nőtlen/hajadon: 4,87, özvegy: 7,60, p<0,05) a nőtlen/hajadon csoportban volt jellemzőbb. A Konformitás (átlagok: nőtlen/hajadon: 5,87, özvegy: 3,60, p<0,05) tekintetében az özvegy csoport jobban jellemezhető ezekkel az értékekkel a nőtlen/hajadon csoporthoz képest. A Tradíciók esetében az özvegyek csoportja szignifikánsan eltér mind a házasok, mind az élettársi kapcsolatban élők csoportjától (átlagok rendre: házas: 4,32, élettárs: 6,50, özvegy: 3,30, p<0,05: az özvegyeket mindkét csoporthoz képest erősebben jellemzi ez az érték. A nőtlen/hajadon csoport és az özvegyek között tendenciaszerű eltérés mutatkozik egyrészt a Jóindulat (átlagok: nőtlen/hajadon: 4,47, özvegy: 2,50, p>0,06) és a Biztonság (átlagok: nőtlen/hajadon: 5,13, özvegy: 3,00, p>0,06) esetében. Ezt a két értéket azaz az özvegyek a nőtlenek/hajadon csoportnál tendenciaszerűen jellemzőbbnek ítélték magukra. Másrészt a Hatalom értékével való azonosulásban is mutatkozik tendenciaszerű eltérés a másik (várt) irányban: ezt az értéket a nőtlen/hajadon csoport valamivel jellemzőbbnek tartja magára az özvegyekhez képest (átlagok: nőtlen/hajadon: 6,73, özvegy: 8,00, p>0,06);). Összességében az értékek tekintetében a családi állapot szerinti csoportok viszonylag heterogén képet mutattak.

Gazdasági aktivitás terén a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak és a gazdaságilag inaktív keresők között vannak eltérések a várt irányokban (a munkanélküliek létszáma nagyon kevés, így rájuk nem végeztünk statisztikai elemzést). A Jóindulat (átlagok: foglalkoztatott: 4,35, inaktív: 2,65, p<0,05), az Univerzalizmus (átlagok: foglalkoztatott: 6,21, inaktív: 4,29, p<0,001), és a Konformitás (átlagok: foglalkoztatott: 6,71, inaktív: 4,12, p<0,001) értékeit szignifikánsan jellemzőbbnek tartják magukra nézve a gazdaságilag inaktív keresők, mint a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak, ahogyan a Biztonság (átlagok: foglalkoztatott: 4,59, inaktív: 2,94, p<0,05) és a Tradíciók (átlagok: foglalkoztatott: 5,59, inaktív: 3,24, p<0,001) értékekkel is inkább azonosulnak a gazdaságilag inaktív csoport tagjai. Az eddigiekkel szemben fordított irányú, tendenciaszerű eltérés mutatkozik az Ösztönzés (átlagok: foglalkoztatott: 5,47, inaktív: 7,00, p>0,06) értékben: a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak az inaktívakhoz képest inkább tartják magukra jellemzőnek ezt az értéket. A hipotézis részben (a gazdaságilag inaktív keresők és kismértékben a gazdaságilag aktív keresők tekintetében) igazoltnak vehető. Érdekes, hogy egyik csoportban sem kapott erős hangsúlyt az Önállóság és a Hedonizmus, és külön érdekes, hogy a gazdaságilag aktív keresőknél sem volt jellemző sem a Teljesítmény, sem a Hatalom (vagyis az erőforrások feletti kontroll) értékével való azonosulás. Árnyaltan az adatok alapján csak a gazdaságilag inaktív keresők csoportja jellemezhető, a várt irányban: az ő értékeikhez tartozik a stabilitás, a valahová tartozás érzés, az engedelmesség, a saját sors elfogadása, mértéktartás, a proszociális viszonyulás a társakhoz és a tágabb társadalmi közeghez.

Magasabb rendű értékkategóriák

A Schwartz által javasolt négy magasabb rendű értékkategóriát (Nyitottság a változásra: Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus; Konzerválás: Konformitás, Tradíciók, Biztonság; Önmegvalósítás: Teljesítmény, Hatalom; és Én–átalakulás: Jóindulat, Univerzalizmus – lásd 3. ábra) a jelen vizsgálatban kategóriákként kezeltük, nem elemeztük ezeket dimenzionális változókként.

A magasabb rendű értékkategóriákkal kapcsolatban elvárt csoporteltérések az alábbiak voltak:

a. Nemi eltérésekre vonatkozóan – a korábbi értékekre vonatkozó elvárásom alapján – feltételeztem, hogy a nőkhöz képest a férfiak nyitottabbak lesznek a változásra, és inkább azonosulnak az Önmegvalósítás értékeivel, míg a nőkre a Konzerválás értékkategóriája lesz jellemző.

b. Életkor tekintetében azt vártam, hogy a Konzerválás értéknyaláb inkább az idősekre lesz jellemző, míg az Én–átalakulás értékcsoporttal mind az idős, mind az idősebb aktív korúak jobban azonosulnak a fiataloknál. Feltételezésem szerint a fiatalokra mindkét idősebb csoporthoz képest jellemzőbbek lesznek a Nyitottság a változásra kategória értékei.

c. Iskolai végzettség szerint az alacsony iskolázottságúak körében vártam, hogy a közép- és felsőfokú végzettségűekkel szemben a Konzerválás jellemzi őket. A közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében azt feltételeztem, hogy a Nyitottság a változásra értéknyaláb értékeivel mindkét csoport tagjai fognak azonosulni, míg az Önmegvalósítás értékkategória preferenciáját a felsőfokú végzettségűek körében vártam elsősorban.

d. Családi állapot szerint az volt az elvárásom, hogy a párban/családban élőket jobban fogja jellemezni az Én–átalakulás értéknyalábja. A nőtlenek/hajadonok csoportjára jellemzőnek vártam a Nyitottság a változásra és az Önmegvalósítás értékeit, míg az elvált/özvegy résztvevők esetében feltételeztem, hogy inkább a Konzerválás értéknyalábbal azonosulnak.

e. Gazdasági aktivitás tekintetében azt feltételeztem, hogy a gazdaságilag aktív keresőkre lesznek inkább jellemzőek az Én–átalakulás, a Nyitottság a változásra, és az Önmegvalósítás értéknyalábok. A gazdaságilag inaktív keresők esetében a Konzerválás értékcsoporttal való azonosulást vártam. A munkanélküliek csoportjára külön célzott hipotézist nem állítottam fel.

A csoport–összehasonlításokat (ANOVA) a 32. táblázat foglalja össze.

Értékportré Kérdőív (PVQ)	**Nemek**	**Korcsoportok**	**Iskolai végzettség**	**Családi állapot**	**Gazdasági aktivitás**
Nyitottság a változásra **(Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus)**	F=5,35; p<0,05*	F=1,22; p>0,3	F=0,66; p>0,52	F=0,64; p>0,63	F=1,5; p>0,23
Konzerválás **(Konformitás, Tradíciók, Biztonság)**	F=8,68; p<0,05*	F=17,3; p<0,001**	F=5,84; p<0,05*	F=4,38; p<0,05*	F=13,06; p<0,001**
Önmegvalósítás **(Teljesítmény, Hatalom)**	F=5,08; p<0,05*	F=1,62; p>0,2	F=0,84; p>0,43	F=2,45; p>0,05^{+}	F=0,03; p>0,97
Én–átalakulás **(Jóindulat, Univerzalizmus)**	F=0,76; p>0,38	F=10,02; p<0,001**	F=1,39; p>0,25	F=3,3; p<0,05*	F=9,17; p<0,001**

32. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ) értékkategóriák csoport–összehasonlításai (ANOVA: nemek, korcsoportok, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)

Látható, hogy leginkább a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) az az értéknyaláb, amelyben a minták különböznek, itt minden csoportfelosztás szerint találunk szignifikáns eltérést. A hipotézisek szerint sorban haladva, a csoportok között a négy értékkategória mentén talált különbségek a következők (részletes adatokat lásd 20. mellékletben – Bonferroni post hoc teszt).

A nemek szerinti csoportokra igazolódott a hipotézis: a férfiak és a nők három értékkategória mentén térnek el egymástól: a Nyitottság a változásra (Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus), a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) és az Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom). A férfiak nyitottabbak a változásra (átlagok: férfi: 12,90, nő: 15,78, p<0,05), és inkább preferálják az Önmegvalósítás értékeit (átlagok: férfi: 11,14, nő: 13,41, p<0,05), míg a nőket a Konzerválás értéknyalábja (átlagok: férfi: 17,29, nő: 13,13, p<0,05) jellemzi. A férfiak inkább azonosulnak az autonómia, a kompetencia, a változatosság, a kihívások, az örömszerzés, az erőforrások feletti

kontroll, a befolyás, az ambíció értékeivel, míg a nőkre a hagyományok, a valahová tartozás, a saját sors elfogadása értékek jellemző.

A korcsoportokra (fiatal aktív korú, idősebb aktív korú, időskorú) vonatkozó hipotézisem is igazolódott: a csoportok a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) és az Én–átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus) tekintetében térnek el egymástól. A Konzerválás értéknyaláb vonatkozásában mindhárom korcsoport szignifikánsan eltérő (átlagok rendre: fiatal: 19,11, idősebb: 14,40, idős: 10,63, $p<0,001$). Az időskorúakra jellemző leginkább ez az értékkategória, az idősebb aktív korúakra kevésbé, és legkevésbé a fiatal aktív korúakra. Az Én–átalakulás esetében az időskorúak (átlag: idős: 6,63) térnek el szignifikánsan ($p<0,001$) a másik két csoporttól (átlagok: fiatal: 12,22, idősebb: 9,85). Vagyis az időskorúakra mindkét másik korcsoporthoz képest inkább jellemző az Én–átalakulás értéknyalábja. Mindez azt jelenti, hogy az életkor előre haladásával nem meglepő módon előtérbe kerül a hagyományok tisztelete, az alkalmazkodás, a valahová tartozás, a mértéktartás. Az idősek csoportjára a két másik korcsoporthoz képest jellemzőbb volt a proszociális értékekkel való azonosulás, mind a szűkebb, mind a tágabb társas–társadalmi közeget illetően.

Az iskolai végzettség szerinti csoportokkal kapcsolatos hipotézisem szintén beigazolódott: az alapfokú végzettségűek (átlag=11,68) különböznek szignifikánsan ($p<0,05$) a másik két csoporttól (középfokú végzettségűek, átlag=15,75; felsőfokú végzettségűek, átlag=17,31), mégpedig a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) értéknyaláb mentén. Eszerint a másik két csoporthoz képest az alacsonyabb iskolázottságú csoportra jellemző leginkább az alkalmazkodás, a hagyományok és biztonság iránti orientáció.

A családi állapot szerinti csoportokra vonatkozó hipotézisem részben igazolódott. Nem mutatkozott az a várt összefüggés, hogy a párban/családban élőknél markáns lesz az Én–átalakulás értékkategóriája. Ugyanakkor a csoport–összehasonlítás azt mutatja, hogy a szignifikáns eltérések a nőtlen/hajadon és az özvegy csoportok között mutatkoznak egyrészt a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság), másrészt az Én–átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus) tekintetében. Mind a Konzerválás (átlagok: nőtlen/hajadon: 16,87, özvegy: 9,90, $p<0,05$), mind az Én–átalakulás (átlagok: nőtlen/hajadon: 11,53, özvegy: 6,10, $p<0,05$) értékkategóriával jobban azonosultak az özvegyek. Ezzel szemben, az Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom) értékkategória tendenciaszerűen ($p>0,05$) jobban jellemzi a nőtlen/hajadon csoport tagjait (átlag=10, 93) az özvegyekhez (átlag=11,90) képest. A Nyitottság a változásra értékkategória mentén nem különültek el a csoportok.

A gazdasági aktivitás szerinti csoportokkal kapcsolatos hipotézisem nagyrészt beigazolódott: eltérések a Konzerválást (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) és az Én–átalakulást (Jóindulat, Univerzalizmus) illetően mutatkoznak a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak és a gazdaságilag inaktív keresők között. A Konzerválás értéknyalábjával az aktív foglalkoztatottak (átlag=16,88) az inaktív keresőkhöz (átlag=10,29) képest kevésbé ($p<0,001$) azonosultak, és ugyanez igaz az Én–átalakulásra is (átlagok: foglalkoztatottak: 10,56; inaktív keresők: 6,94, $p<0,001$). A gazdaságilag inaktív keresők feltételezhetően helyzetükből fakadóan erősebben jellemezhetők a hagyományokhoz való ragaszkodás, az engedelmesség, a saját sors elfogadása, a valahova tartozás érzés értékeivel, valamint szűkebb és tágabb társas közeggel kapcsolatos proszociális értékekkel. Ugyanakkor érdekes, hogy a Nyitottság a változásra értéknyaláb egyik csoportban sem váltott ki markáns azonosulást.

1. kutatási kérdés és felvetés: értékkategóriák viszonya

Az univerzális értékek kapcsán az 1. kutatási kérdésben és felvetésben merült fel az a problémakör, hogy

a. elsősorban a magasabb rendű értékkategóriák (Nyitottság a változásra, Konzerválás, Önmegvalósítás, Én–átalakulás) mentén milyen értékmintázattal lesz jellemezhető a minta?

b. Vannak-e a mintában olyan csoportok, klaszterek, amelyekre jól meghatározható értékcsoport–kombinációk jellemzők?

Ezzel kapcsolatban hipotézist nem fogalmaztam meg, kutatási felvetésként feltételeztem, hogy a minta differenciálódik a magasabb rendű értékkategóriák mintázatai mentén, és az így kialakult klaszterekre vonatkoztatva meg lehet fogalmazni specifikus javaslatokat a tervezett településfejlesztésre vonatkozóan.

Mivel kutatási felvetésem szerint a település lakossága az értékek mentén nem egységes, megkerestük azokat a fontosabb értékcsoportokat, amelyek mentén az alsómocsoládi lakosság a vizsgálat idején differenciálódott.

Schwartz (1992/2003) értékelméletében a magasabb rendű értékek átfogó dimenziók mentén rendezhetők el (lásd fentebb 3. ábra). Ez alapján feltételezhetjük, hogy a megfelelő értékkategória–párok között korrelációs kapcsolat van. Ezt az elemzést foglalja össze a 33. táblázat.

Értékportré Kérdőív (PVQ) értékkategória		**Önmegvalósítás**	**Én–átalakulás**	**Nyitottság a változásra**	**Konzerválás**
Önmegvalósítás	Pearson Corr.	1	,189	,609**	-,001
	Sig. (2-tailed)		,170	,000	,996
	N	54	54	54	54
Én–átalakulás	Pearson Corr.	,189	1	,180	,557**
	Sig. (2-tailed)	,170		,193	,000
	N	54	54	54	54
Nyitottság a változásra	Pearson Corr.	,609**	,180	1	-,125
	Sig. (2-tailed)	,000	,193		,369
	N	54	54	54	54
Konzerválás	Pearson Corr.	-,001	,557**	-,125	1
	Sig. (2-tailed)	,996	,000	,369	
	N	54	54	54	54

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

33. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_értékkategóriák korrelációs kapcsolatai

A szakirodalmi alapú elvárásoknak megfelel az Önmegvalósítás és a Nyitottság a változásra, illetve a Konzerválás és Én–átalakulás közötti közepesen erős szignifikáns kapcsolat. Érdekes viszont, hogy a másik Schwartz által leírt látens dimenzió (*Personal focus – Social focus*) nem jelenik meg a minta eredményeiben, az ez alapján feltételezhető korrelációk nem szignifikánsak.

Elvégeztük az értékkategóriák páronkénti összehasonlítását is (összetartozó mintás t-próba, 34. táblázat):

Értékportré Kérdőív (PVQ)	N	Átlag	Szórás	t-próba eredménye
Önmegvalósítás	54	12,54	3,684	t=-4,04; p<0,001
Nyitottság a változásra	54	14,59	4,579	
Konzerválás	54	14,85	5,367	t=8,21; p<0,001
Én–átalakulás	54	9,69	4,220	
Önmegvalósítás	54	12,54	3,684	t=-2,61; p<0,05
Konzerválás	54	14,85	5,367	
Én–átalakulás	54	9,69	4,220	t=-6,4; p<0,001
Nyitottság a változásra	54	14,59	4,579	
Önmegvalósítás	54	12,54	3,684	t=4,15; p<0,001
Én–átalakulás	54	9,69	4,220	
Nyitottság a változásra	54	14,59	4,579	t=-0,26; p>0,05
Konzerválás	54	14,85	5,367	

34. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_értékkategóriák páros összehasonlítása (összetartozó mintás t-próba)

Látható, hogy az egész mintára leginkább az Én–átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus) jellemző, a második legjellemzőbb az Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom), végül a Nyitottság a változásra (Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus) és a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) értékei következnek. Ez az eredmény ellentmondásnak mutatkozik, legalábbis Schwartz (1992/2003) elképzelése szerint – de itt az egész alsómocsoládi minta átlagai szerepelnek. Mint láttuk, hogy a minta csoportjai jelentős különbségeket mutatnak az egyes értékdimenziók mentén.

Éppen ezért klaszterelemzést végeztünk a mintán a 10 értékskála adatai alapján. Az elemzésben célként négy klasztert adtunk meg, hiszen ez illeszkedik a fenti, Schwartz által a magasabb rendű értékekre kidolgozott elképzeléshez. A klaszterelemzés eredményeit a 35–40. táblázatok, valamint a 4. ábra foglalja össze.

Értékportré Kérdőív (PVQ)	Klaszter			
	1	2	3	4
Jóindulat	3,46	5,07	2,81	5,50
Univerzalizmus	4,46	9,21	4,00	7,33
Önállóság	4,77	4,64	3,00	4,33
Ösztönzés	7,62	6,71	5,14	4,17
Hedonizmus	5,62	5,21	3,86	3,17
Teljesítmény	7,23	7,57	4,67	6,00
Hatalom	10,08	9,07	6,24	7,00
Biztonság	2,38	5,50	3,62	6,83
Konformitás	4,31	7,00	5,43	8,00
Tradíciók	3,31	5,64	4,10	8,83

35. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés

Klaszter	1	2	3	4
1		7,050	6,139	10,268
2	7,050		8,011	5,850
3	6,139	8,011		7,957
4	10,268	5,850	7,957	

36. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_végső értékklaszter–középpontok közötti távolságok

Értékportré Kérdőív (PVQ) 1. klaszter	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Önmegvalósítás	13	15,69	2,016	13	19
Én–átalakulás	13	7,92	3,121	5	14
Nyitottság a változásra	13	18,00	4,359	12	28
Konzerválás	13	10,00	2,828	6	15

37. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 1. értékkategória (klaszter)

Értékportré Kérdőív (PVQ) 2. klaszter	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Önmegvalósítás	14	14,29	2,128	11	18
Én–átalakulás	14	14,29	2,840	10	21
Nyitottság a változásra	14	16,57	4,863	7	24
Konzerválás	14	18,14	3,183	15	25

38. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 2. értékkategória (klaszter)

Értékportré Kérdőív (PVQ) 3. klaszter	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Önmegvalósítás	21	10,10	3,520	4	17
Én–átalakulás	21	6,81	2,015	5	12
Nyitottság a változásra	21	12,00	2,569	6	16
Konzerválás	21	13,14	3,851	7	21

39. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 3. értékkategória (klaszter)

Értékportré Kérdőív (PVQ) 4. klaszter	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Önmegvalósítás	6	10,17	2,563	7	13
Én–átalakulás	6	12,83	3,764	10	20
Nyitottság a változásra	6	11,67	3,011	8	15
Konzerválás	6	23,67	1,862	22	27

40. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterelemzés, 4. értékkategória (klaszter)

A négy klaszter megértését segíti a 4. ábra. Itt most a mintázat hangsúlyozása a fontos, a vonalak szerepe mindössze az átlagértékek közötti trendek megmutatása.

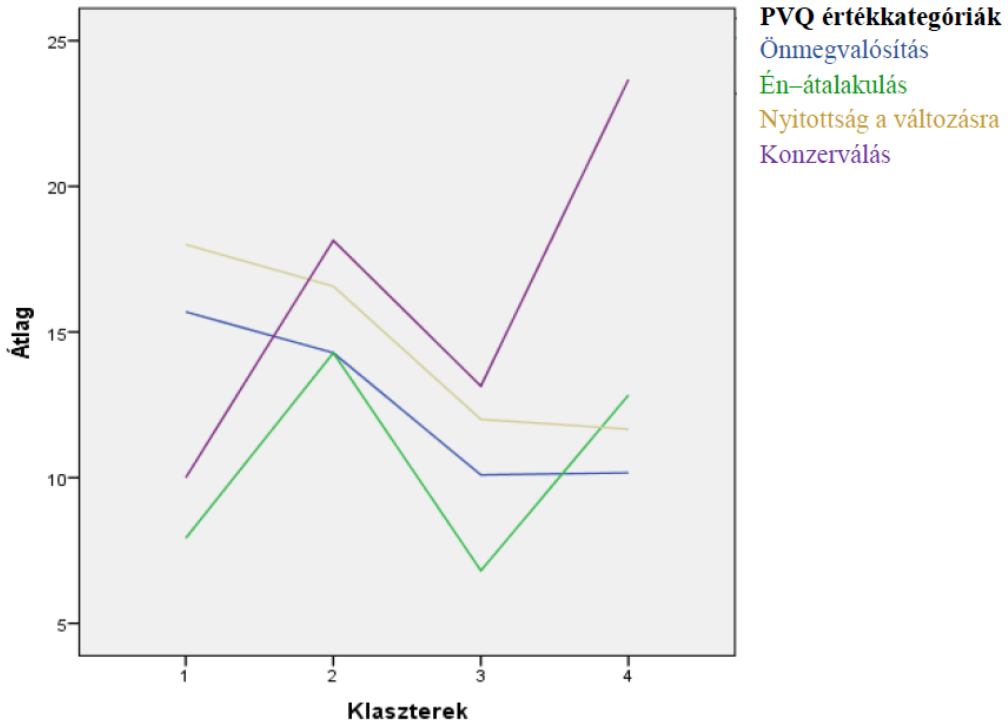

4. ábra A magasabb rendű értékek mintázata a négy klaszteren (Alsómocsolád)

A négy klasztert a magasabb rendű értékeken magyarázzuk. Látható, hogy a mintabeli átlagokhoz viszonyítva az első csoportra az Én–átalakulás és a Konzerválás jellemző igazán, de ezek mellett közepes mértékben jellemzi őket a Nyitottság a változásra és az Önmegvalósítás is. A második klaszterbe helyezkedő vizsgálati személyek esetében (a minta egészéhez képest) közepes szintű mind a négy érték. A harmadik csoportra azt mondhatjuk, hogy az Én–átalakulás erősen, az Önmegvalósítás viszonylag erősen jellemző rájuk, de a Nyitottság a változásra és a Konzerválás is közepes mértékben jelen van ennek a csoportnak az értékei között. A negyedik csoportra az Önmegvalósítás a legjellemzőbb, a Nyitottság a változásra és a Konzerválás közepesen, az Én–átalakulás pedig kevéssé jellemző rájuk. (Láthatjuk, hogy ez magyarázza azokat az „anomáliákat", amelyeket a teljes mintán végzett összetartozó mintás t-próbánál láttunk, lásd fentebb 34. táblázat).

A 4 klaszter összetétele a rétegző változók eloszlásai mentén

A klaszterek csoportok szerinti összetételét a 41–47. táblázatok mutatják.

		Résztvevők neme		Összes
		férfi	nő	
Klaszter	1	1	12	13
	2	5	9	14
	3	10	10	20
	4	5	1	6
Összes		21	32	53

41. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_nem (férfi, nő)

A 41. táblázatban látható, hogy az 1. klaszterben túlnyomó részt nők, míg a 4.-ben férfiak vannak.

		Korcsoportok			Összes
		Fiatal aktív korú	Idősebb aktív korú	Időskorú	
Klaszter	1	0	7	6	13
	2	8	5	1	14
	3	4	8	9	21
	4	6	0	0	6
Összes		18	20	16	54

42. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_korcsoport

Ebben a felbontásban (42. táblázat) az látszik, hogy az 1. és 3. klaszterbe az idősebb, míg a 2. és 4. klaszterbe a fiatalabb válaszadók kerültek.

		Legmagasabb iskolai végzettsége			Összes
		Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú	
Klaszter	1	8	3	2	13
	2	3	5	5	13
	3	8	9	3	20
	4	0	3	3	6
Összes		19	20	13	52

43. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_iskolai végzettség

Hasonlóan a korcsoport szerinti elemzéshez, a 43. táblázatban is az látszik, hogy az 1. és a 3. klaszter hasonlítanak, mivel itt vannak az alacsonyabb végzettségű résztvevők. A 2. és a 4. klaszterbe kerültek a magasabb végzettségű vizsgálati személyek.

		A vizsgálati személy családi állapota					Összes
		Nőtlen/hajadon	Házas	Élettársi kapcsolatban	Elvált	Özvegy	
Klaszter	1	0	5	1	2	5	13
	2	4	7	3	0	0	14
	3	6	7	1	2	5	21
	4	5	0	1	0	0	6
Összes		15	19	6	4	10	54

44. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_családi állapot

A 44. táblázatban látható, hogy a klaszterek összetétele a családi állapot szempontjából vegyes képet mutat. Látható, hogy özvegyek és elváltak csak az 1. és a 3. klaszterben vannak, a 4.-ben pedig zömmel a nőtlen/hajadon válaszadók. Ezek részben magyarázhatóak az életkori eloszlással. A 3. klaszter főképpen házas és élettársi kapcsolatban élőket foglal magába, de házas válaszadók ugyanúgy szerepelnek a 3. klaszterben is.

		Gazdasági aktivitás			Összes
		Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	Gazdaságilag aktív munkanélküli	Gazdaságilag inaktív kereső	
Klaszter	1	5	0	8	13
	2	11	3	0	14
	3	12	0	9	21
	4	6	0	0	6
Összes		34	3	17	54

45. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_gazdasági aktivitás

A 45. táblázat azt mutatja, hogy inaktív kereső (nyugdíjas és GYES-en lévő) résztvevő csak az 1. és 3. klaszterben van. A munkanélküliek a 2. klaszterben találhatóak. Sejthető (de erre vonatkozóan nincsenek erős adataink), hogy ebben a bontásban a gazdasági helyzet, gazdasági kilátások erősen megmutatkoznak.

A klaszterek összetételének differenciáltabb megértésének céljából elemzésükbe két, eddig nem vizsgált csoport (a háztartás összetétele: 46. táblázat, és a háztartás létszáma: 47. táblázat) szerinti elemzést is bevontunk a szociológiai adatokból.

		Háztartás összetétele					Összes
		Egyfős háztartás	Két felnőtt	Két generáció	Három generáció	Egyéb	
Klaszter	1	4	2	5	0	1	12
	2	0	3	8	0	1	12
	3	7	6	5	1	0	19
	4	0	0	6	0	0	6
Összes		11	11	24	1	2	49

46. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_háztartás összetétele

A 46. táblázatban látható, hogy mind az 1., mind a 3. klaszter vegyes képet mutat a háztartás összetétele szerint: ezekben van (kicsit eltérő mintázatban) egyfős, két felnőttet és két generációt felölelő család is. A 2. klaszter többségét a két generációs családok teszik ki, a 4. klaszter pedig kizárólag kétgenerációs családokat tartalmaz.

		Hányan élnek a háztartásban					Összes
		1	2	3	4	5	
Klaszter	1	4	5	2	1	0	12
	2	0	4	4	3	1	12
	3	7	8	3	1	0	19
	4	0	2	1	2	1	6
Összes		11	19	10	7	2	49

47. táblázat Alsómocsolád_Értékportré Kérdőív (PVQ)_klaszterek_háztartás létszáma

A 47. táblázat adatai szerint az 1. és a 3. klaszterben egy-, két-, három- és négyfős háztartások egyaránt vannak, de az egy- és kétfős háztartások dominálnak. A 2. és a 4. klaszterben nincs egyfős háztartás. A 2. klaszterben a két- és háromfős háztartások vannak többségben, a 4.-ben a két- és négyfősek, és mindkét klaszterben van egy-egy ötfős háztartás is.

A fentiek alapján klaszterelemzés eredménye (és a válasz az 1. kutatási kérdésre és felvetésre) a következőkben foglalható össze:

A magasabb rendű értékek mentén 4 klaszter rajzolódott ki:

1. klaszter: idősebb (életkori átlag=62,5, szórás=10,14, min=48, max=77), alacsony végzettségű nők, zömmel elváltak vagy özvegyek, sokan közülük nyugdíjasok.

Mint fentebb láttuk (37. táblázat és 4. ábra), ez a csoport az Én–átalakulás és a Konzerválás magasabb rendű értékeivel azonosul elsősorban, de közepes mértékben jellemzi őket a Nyitottság a változásra és az Önmegvalósítás is. Az ebbe a csoportba tartozók értékorientációját a közeli és távolabbi társas csoportok felé irányuló proszociális viszonyulás és a hagyományokhoz, a valahová tartozáshoz való ragaszkodás és a normák betartása jellemzi elsősorban, de viszonylag erősen azonosulnak az autonómia, a kompetencia, a kihívás, az újdonság és az örömök keresése értékekkel is.

2. klaszter: (fiatalabb) vegyes korosztály (életkori átlag=41,43, szórás=11,65, min=27, max=63), inkább magasabb végzettségűek, házasok/élettársi kapcsolatban élnek, gazdaságilag aktívak, de egy részük munkanélküli, gyerekes családok

A 2. klaszter vizsgálati személyeire az jellemző, hogy közepes mértékben azonosultak a négy értékkel (Én–átalakulás, Konzerválás, Nyitottság a változásra, Önmegvalósítás – 38. táblázat és 4. ábra). Az ebbe a csoportba tartozó emberekre kiegyensúlyozottan jellemzők az értékek: odafordulnak embertársaikhoz, szeretnek valahová tartozni, de jellemzi őket a kihívások keresése, az autonómia, a teljesítmény igénye is.

3. klaszter: (idősebb) vegyes korosztály (életkori átlag=56, SD=14,96, min=28, max=85), inkább alacsony végzettségűek. Családi állapot szerint mindenféle válaszadó szerepel ebben a csoportban, részben foglalkoztatottak, részben inaktívak, kisebb 1-2 fős háztartásokban élnek (már elköltöztek a gyerekek).

Erre a csoportra az Én–átalakulás erősen, az Önmegvalósítás viszonylag erősen jellemző. Ugyanakkor a Nyitottság a változásra és a Konzerválás is közepes mértékben jellemzi az itt található válaszadókat (39. táblázat és 4. ábra). A csoportba tartozók tehát markánsan azonosulnak a proszociális társas értékekkel, viszonylag jellemző rájuk a kompetencia, a produktivitás és a körülmények feletti kontroll igénye, és még jelen van az értékek között az autonómia, a kihívások és örömök keresése.

4. klaszter: fiatal férfiak (életkori átlag=26,5, SD=4,18, min=20, max=32), magasabb végzettségűek, nőtlenek és gazdaságilag aktívak, a szülőkkel élnek.

Erre a csoportra az Önmegvalósítás a leginkább jellemző értékkategória, közepesen azonosultak a Nyitottság a változásra és az Én–átalakulás értéknyalábokkal, és az egész mintában a legkevésbé jellemzi őket a Konzerválás értékcsoportja (40. táblázat és 4. ábra). Ennek a csoportnak a tagjait leginkább a teljesítmény, a produktivitás, az erőforrások feletti kontroll, a társadalmi és az anyagi erő motiválja. Jellemző még rájuk az autonómia, a kihívások és a változatosság keresése. Még megnyilvánul a szűkebb és tágabb társas közeggel kapcsolatos proszociális irányultság, viszont alig-alig azonosulnak olyan értékkel, mint a stabilitás, a valahová tartozás érzése, a társadalmi elvárások betartása, és a hagyománytisztelet.

Mint a fenti elemzésből látható, az 1. kutatási kérdés és feltevés, amely szerint az alsómocsoládi lakosság értékei tekintetében nem egységes, és ezek az értékmintázatok összefüggenek szociológiai jellemzőikkel, jogosnak bizonyult. Markáns értékmintázatokkal és szociológiai jellemzőkkel jellemezhető csoportokat találtunk. Ugyancsak az 1. számú kutatási kérdésben és felvetésben fogalmaztam meg, hogy ezek az értékorientáció és társadalmi jellemzők mentén eltérő csoportok településükhöz is eltérően viszonyulnak-e a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók mentén. Erre a kérdésre alább, a lokalitásjelentéssel (konnotatív jelentés, mentális térképezés, településkötődés) és az elégedettséggel kapcsolatos eredmények bemutatása után térek vissza (lásd alább *A klaszterek jellemzői a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók mentén* című alfejezetet).

Lokalitásjelentés

A 2. kutatási kérdésben és felvetésben részben módszertani, részben tartalmi kutatási szempontokat fogalmaztam meg a lokalitásjelentéssel kapcsolatban. Részletezve:

- az eredetileg beltéri környezetre kialakított Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997) alkalmazható-e kültéri, településléptékű környezet (aprófalu) konnotatív jelentésének mérésére?
- Milyen jelentésdimenziók rendelhetők a település konnotatív jelentéséhez: kimutatható-e KSZD eredeti faktorstruktúrája (arousal–hangulat, karbantartottság, zártság) a települési környezet lokalitásjelentésében is?
- Alkalmazható-e a placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) a település lokalitásjelentésén belül a funkció szerinti érzelmi tagoltság leírására?
- Milyen a vizsgált település (Alsómocsolád) placemetriai tagolódása?
- A Településkötődés Skála a lokalitásjelentésén belül megfelelően méri-e a településkötődést?
- Összességében a lokalitásjelentéssel kapcsolatban kutatási felvetésem volt, hogy a konnotatív jelentés, a funkció szerinti érzelmi tagoltság, és a településkötődés környezetpszichológiai jellemzők mentén felvázolható a település lokalitásjelentésének mintázata.

Konnotatív jelentés mérése – Környezeti Szemantikus Differenciál Skála[554]

A 36 tételes (7-fokú értékelések itemenként) Környezeti Szemantikus Differenciál Skála kérdőív (10. melléklet) alkalmazását a település lokalitásjelentésének vizsgálata mellett az is indokolta, hogy módszertani szempontból ellenőrizni kívántam: ez az eredetileg belső tér konnotatív jelentésének jellemzésére kialakított skála alkalmazható-e külső terekre, épületekre, településekre is, és igazolható-e a háromfaktoros (arousal–hangulat, karbantartottság, zártság modell (lásd Dúll

[554] Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997).

& Urbán, 1997, és II.12 és IV.9.5 fejezetek). 255 vizsgálati személy[555] adatait felhasználva a CFA eredménye szerint (CMIN/DF=3,07; NFI=0,6; IFI=0,69; TLI=0,62; CFI=0,68; RMSEA=0,09) nem igazolható az eredeti faktorstruktúra. A reliabilitásvizsgálat (Cronbach alfa 0,53) azt mutatja, hogy a skála nem megbízható.

A feltett kutatási kérdésre tehát első körben az a – szakirodalomból (áttekintést lásd Dúll & Urbán, 1997) egyébként jól ismert – válasz adódott, hogy nem könnyű általános látens konnotatív jelentésstruktúrát feltételezni, amely mentén egyaránt jellemezhetőek a belső és a külső terek, valamint különösen nehéz ezt olyan általános jelentésdimenziókhoz kötni, mint az Osgood, Suci & Tannenbaum (1957) által leírt érték, erő, aktivitás (II.12 fejezet). Mi magunk (Dúll & Urbán, 1997) is írtunk részletesen erről az eredeti, KSZD-t bemutató tanulmányunkban, és épp ez volt a motivációnk annak idején egy saját skála kidolgozására. Ebben az értelemben újfent igazolódott, hogy a szemantikus differenciál skáláknak határozott előnyeik[556] mellett komoly hátrányaik[557] is vannak (Zeisel, 1981; Dúll & Urbán, 1997), amelyeket környezetpszichológiai kontextusban nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az általános környezetpszichológiai nehézségeket korábban (Dúll & Urbán, 1997) részletesen elemeztük, de a jelen vizsgálatban is érvényesnek tartom ezeket.

Ezért a következő elemzésben – a KSZD eredeti faktorstruktúrájából csak a faktorok számát megtartva – feltáró (*explanatory*) faktoranalízist végeztünk a tételekre, amelyben három faktort jelöltünk meg (48. táblázat). Mivel már nem általános jelentésfaktorokat kerestünk, illetve nem akartuk reprodukálni a korábbi, belső térre működő faktorokat, az elemzésbe az csak alsómocsoládi mintát[558] (56 főnek volt kitöltött KSZD-ja) vontuk be annak biztosítása céljából, hogy egy adott, konkrét szociofizikai környezet (település, nem épület) jelentését vizsgáljuk.

KSZD_Település skálák Alsómocsolád	**Faktor**		
	1	**2**	**3**
nyugtató – irritáló	,545		
hagyományos – modern			,719
régi – új			,649
érdekes – érdektelen	,592	-,278	
koszos – tiszta		,730	
lepusztult – karbantartott		,771	
kényelmes – kényelmetlen	,785		
levegős – levegőtlen	,843		
nyugodt – nyugtalan	,665		

48. táblázat Alsómocsolád_Település konnotatív jelentése (KSZD)_feltáró faktoranalízis, 3 faktor (az üres cellákban a faktorsúlyok 0,25 alá esnek)_teljes alsómocsoládi minta

[555] Az alsómocsoládi teljes minta és a Nivegy-völgyi teljes minta (1. és 2. adatfelvétel). A Nivegy-völgyi kutatásból csak a településekre kitöltött KSZD–válaszokat vontuk be ebbe az elemzésbe, a plébániaépület KSZD–értékeléseit külön kezeljük (utóbbit lásd a V.2.13 fejezetben).

[556] Például időtakarékosság, csoportosan is felvehető, sokféleképpen alkalmazható a gyakorlatban, olcsó, relatíve könnyű és néha játékosnak, szórakoztatónak tűnik a kitöltésük (Caron, Jamieson & Dewar, 1980).

[557] Már Osgood, Suci és Tannenbaum (1957) is rámutattak, hogy a skálák kialakítása nem könnyű és az eredmények nem mindig magyarázhatók plauzibilisen. Lásd még Czigler & Pléh (1973); Pléh & Czigler (1979); Dúll (2004a).

[558] Az összesített mintán (Alsómocsolád, és Nivegy-völgy 1. és 2. adatfelvétel a településekre) nem rajzolódott ki értelmezhető faktorstruktúra. Ennek okát éppen abban látom, ami a környezetpszichológiai lokalitásjelentésnek fontos jellemzője: a konkrét helyre, tárgyra kell kitölteni ott, amire a kitöltés vonatkozik. Így a megítélés tárgya nem „település” absztrakt módon, hanem a konkrét település.

A feltáró faktoranalízis eredménye (48. táblázat) szerint a kirajzolódott 3 faktor illeszkedése jó, összesen 54,54% varianciát magyaráz. 9 egységnyi információból 4,91 egységnyit őriz meg (igaz, a harmadik faktor rosszul teljesít: 2 egységnyi információból csak 0,76-ot). Problémának tűnik, hogy az eredeti 36 tétel nagy része (27 item) nem illeszkedik erre a struktúrára.

A környezetek konnotatív jelentésének mérésére alkalmas, univerzális jelentésdimenziókkal dolgozó szemantikus differenciál témában széles körben elfogadott a környezetpszichológusok körében Russell (1992) álláspontja. Russell (1980; Russell & Pratt, 1980; Russell, Ward, & Pratt, 1981) kutatásai szerint a környezetek konnotatív jelentésének mérésére használható érzelmi értékelések (*affective appraisals*, Russell, 1992) következetesen elrendezhetők két dimenzió[559] (*arousing–sleepy*: izgalmas–álmosító, és *unpleasant–pleasant*: kellemetlen–kellemes) mentén. Mivel a mi vizsgálatunkban a 3 faktorra elvégzett faktoranalízisben a harmadik faktor nem erős, így feltáró faktoranalízissel megvizsgáltuk a kétfaktoros modell lehetőségét (49. táblázat).

KSZD_Település skálák Alsómocsolád	Faktor	
	1	2
barátságos – barátságtalan	,519	
nyugtató – irritáló	,548	
elhanyagolt – gondozott		,567
érdekes – érdektelen	,625	-,292
kopott – felújított		,622
koszos – tiszta		,695
zárt – nyitott		,564
lepusztult – karbantartott		,709
kényelmes – kényelmetlen	,823	
jellegzetes – jellegtelen	,683	-,293
levegős – levegőtlen	,801	
nyugodt – nyugtalan	,628	

49. táblázat. Alsómocsolád_Település konnotatív jelentése (KSZD)_feltáró faktoranalízis, 2 faktor (az üres cellákban a faktorsúlyok 0,25 alá esnek)_teljes alsómocsoládi minta

A statisztika elvégzése során célként 2 faktort kértünk. Az eredményben jól értelmezhető faktorokat kaptunk. A 2 faktor 5,46 egységnyi információt őriz meg, és az összes variancia 45,52%-át magyarázza. Mivel a 2. faktoron ülő itemek fordított formában kerültek a kérdőívbe (a „negatív" pólus szerepel elől), ezek értékeit megfordítottuk (tehát elhanyagolt–gondozott helyett gondozott–elhanyagolt skálával számoltunk). Az eredeti 36 tételből 12 item illeszkedik erre a faktorszerkezetre. A faktorokból képzett összesített változók a következő jellemzőket mutatják a mintán:

	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_1	54	2,15	,963	1,00	5,71
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_2	56	1,99	,899	1,00	4,80
Valid N (listwise)	54				

50. táblázat. Alsómocsolád_Település konnotatív jelentése (KSZD)_faktorok összesített változóinak jellemzői)_teljes alsómocsoládi minta

[559] A klasszikus pszichológiai megközelítés – Wilhelm Wundt, a pszichológia egyik atyja, 19. századi háromdimenziós (értékelés: jó–rossz, dinamizmus: izgatott–nyugodt, feszültség: ernyedt–lazult) érzelemelmélete (lásd Pléh, 2013) nyomán – három dimenziót szokott keresni. Tulajdonképpen ez az értelmezés köszön vissza Osgood, Suci és Tannenbaum (1957) érték, erő, aktivitás dimenzióiban is (Pléh, 2013). Ugyanakkor a környezetpszichológiában konkrét környezetek vizsgálatakor a kutatások gyakran erősítik meg két konnotatív, érzelmi jelentésdimenzió (kellemesség, izgalmasság/arousalkiváltás) létét is – angol (pl. Russell, 1980) és más nyelven (Russell, 1983) is – úgy, hogy az a két dimenzió megfeleltethető a fenti háromnak: az értékelés felel meg a kellemességnek, az arousalkiváltás pedig magába foglalja a dinamizmust és a feszültséget.

A faktorok reliabilitása (Cronbach alfa; KSZD_1=0,852; KSZD_2=0,789) elfogadható.

Mindkét modellben számos tétel esik ki az eredetileg 36 tételes KSZD-ből. Ez eredhet abból, hogy eredetileg belső környezetekre lett kidolgozva a skála, vagyis nem minden jelzőpár írja le jól a települést, mint makrokörnyezetet. Feltehetően ezekre a jelzőpárokra (pl. ízléses–ízléstelen, hivatalos–iskolás) esetlegesen válaszoltak a résztvevők. Ezzel összefüggheti, hogy Russell (1992) szerint a környezetek leírhatók érzelmi (kellemes, undorító) és nem érzelmi (kognitív, fizikai, viselkedéses) jelzőkkel (zöld, nagy). A szemantikus differenciál kialakítása során fontos, hogy – annak ellenére, hogy számos, környezetet leíró minősítő jelzőben keveredik a kétféle jelentés, például a zajos egyszerre utalhat a hely akusztikus és kellemetlen minőségére is – ki kell hagyni a nem érzelmi, kognitív jelzőket. Számos olyan tétel is kiesett, ami inkább fizikai jellemzőket (pl. tágas–szűk) fejezhetett ki a résztvevők számára, és/vagy a település–kontextusban elvesztette eredeti, szimbolikus jelentését (pl. szögletes–gömbölyű), és értelmezhetetlenné vált. A nem közvetlen asszociációs értékű melléknevek zavart kelthetnek – különösen idős, kevésbé iskolázott emberek esetében, akik szép számmal szerepeltek az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi – lásd V.2.13 fejezet) vizsgálatban – előfordul, hogy a vizsgálati személyek nem értik ezeket, ezért a válaszok esetlegesek, asszociatívak lehetnek. Howell és Epp (1976) környezetpszichológiai vizsgálatában például idős emberek, otthonuk konnotatív jelentésének szemantikus differenciál skálákon történő jellemzése során arról számoltak be, hogy bizonyos skálatételeket (pl. kemény–lágy, egyszerű–bonyolult) nem értettek, ezeket nem tudták a lakásukra vonatkoztatni. Összességében, jól tudjuk, hogy a „szóbeli leírások fogalmi struktúrája nem írja le feltétlenül a környezetek [és tárgyak] affektív minőségeit" (Dúll & Urbán, 1997. 161 – beszúrás DA), tényleges látens jelentésjellemzőit. Ha verbális skálákon jellemeztetjük a környezet érzelmi jelentését, sokkal inkább a hely/tárgy tulajdonított érzelmi minőségéről, vagyis érzelmi attribúcióról kapunk beszámolót, és nem a „valódi" konnotatív struktúra kifejeződéséről. Az már az ember–környezet tranzakció természetéből következik, hogy környezetre vonatkozóan valószínűleg nem létezik ilyen egyértelműen mérhető, „valódi" mögöttes jelentésstruktúra. Mindezen problémák megoldásához további vizsgálatokkal juthatunk közelebb.

Minden esetre a jelen értekezésben a mind az alsómocsoládi, mind a Nivegy-völgyi vizsgálat települési lokalitásjelentésének (utóbbiról lásd V.2.13 fejezet) értelmezésére a KSZD kétfaktoros modelljét fogadtam el.

Konnotatív jelentés: a Környezeti Szemantikus Differenciál Skálával (KSZD, Dúll & Urbán, 1997) mért lokalitásjelentés két faktorának értelmezése

Az elemzésben a két faktort értelmezhetőnek találtam, bár nem fedik le a Russell (1992) által javasolt két dimenziót (izgalmas–álmosító, kellemetlen–kellemes).

KSZD_Település 1. faktor_Élhetőség

A 49. táblázatban látható, hogy az első faktorban az alábbi skálák szerepelnek: barátságos–barátságtalan, nyugtató–irritáló, érdekes–érdektelen, kényelmes–kényelmetlen, jellegzetes–jellegtelen, levegős–levegőtlen, nyugodt–nyugtalan. Ezt a faktort élhetőség faktorként értelmezem, mivel a település pszichológiai életfeltételeit írja le. Magában foglal néhány olyan skálát, amelyek a korábbi KSZD elemzésben (Dúll & Urbán, 1997) az arousal–hangulat faktorban szerepeltek. Így tehát tartalmaznak olyan skálákat, amelyek a Russell–féle izgalmas – álmosító dimenzióban is megtalálhatók.

KSZD_Település 2. faktor_Karbantartottság

A második faktorban a következő skálák szerepelnek (49. táblázat): elhanyagolt–gondozott, kopott–felújított, koszos–tiszta, zárt–nyitott, lepusztult–karbantartott. Ezt a faktort karbantartottság faktorként értelmezem, mivel a környezet gondozott vs. elhanyagolt állapotát írja le. Ezek a skálák (a zárt–nyitott skála kivételével) a korábbi KSZD elemzésben (Dúll & Urbán, 1997) is a karbantartottság faktor alkották. Ez a faktor ebben az értelemben tehát a kisebb, beltéri és a nagyobb, települési környezetek lokalitásjelentésében is releváns. A faktor skálái csak közvetetten kapcsolhatók össze a Russell–féle kellemetlen–kellemetlen faktorral.

A vizsgálatban nem kaptuk meg a Russell (1992) által környezet affektív értékelésére univerzálisnak tartott két jelentésdimenziót, de az általunk kapott két faktor – élhetőség és karbantartottság – jól értelmezhető a települési lokalitásjelentésre vonatkozóan. Így mind az alsómocsoládi, mind a Nivegy-völgyi vizsgálatban (V.2.13 fejezet) ezeket a faktorokat alkalmazom a konnotatív lokalitásjelentés leírására.

Helyjelentés: placemetria (mentális térképezés)

A placemetriával mért helyjelentéssel kapcsolatban kutatási kérdésem volt, hogy alkalmazható-e a placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) a település lokalitásjelentésén belül a funkció szerinti érzelmi tagoltság leírására?

A vizsgálatban a placemetria–kérdésekre [560] (lásd 533. lábjegyzet és 11.a melléklet) adott válaszokban[561] az összes megkérdezett (61 fő) közül 53 személy összesen 54 különböző helyet azonosított Alsómocsoládon, valamint konkrét helymegjelölés nélkül előfordult még az „egész falu” és a „nincs ilyen hely” válasz is. A válaszokat a kérdések mentén mutatom be részletesen (51–59. táblázatok).

1. Ha az alsómocsoládiak rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a település mely része lenne rá a legalkalmasabb?

A kérdésre 53 személy válaszolt. Összesen 19 hely fordult elő a válaszokban, amelyeket összesen 94-szer említettek. A három legkedvezőbb hely a helyiek számára rendezendő esemény céljára:

Helyi rendezvény helyszíne	Választás gyakorisága
Vendégház	25
Fesztiváltér	14
Sportpálya	13

51. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Helyi rendezvény céljára legalkalmasabb helyek

2. Ha valamilyen okból nem tudna hazamenni, hol aludna a legszívesebben?

Erre a kérdésre 52 személy 19 helyet jelölt meg, összesen 56 válasz érkezett. A legnépszerűbbek:

Máshol–alvás helyszíne	Választás gyakorisága
Vendégház	17
Rákóczi F. utca	6
Őszi Fény Idősotthon	4

52. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Nem otthon alvás céljára legalkalmasabb helyek

[560] Placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016).

[561] Az egyes kérdések kapcsán nem csak egy, hanem akárhány helyet lehetett választani. Köszönöm a válaszok kódolását Kálló Miklósnak és Keszei Barbarának.

3. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg neki elsősorban?

53 személy 21 helyet jelölt meg ennek a kérdésnek a kapcsán. Ezeket a helyeket összesen 145-ször választották. A legtöbbször említett helyek:

„Külföldi vendégnek megmutatnám”–helyszín	Választás gyakorisága
„egész falu”	24
Kálvária domb	18
Faluház	16
Interaktív tárház	14

53. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Külföldi vendégnek megmutatandó helyek

Mely(ek) Alsómocsolád azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből?
52 személy válaszolt, 9 hely kapcsán 52 válasz érkezett. A leggyakrabban választottak:

Kellemetlen érzést kiváltó helyszínek	Választás gyakorisága
„nincs ilyen”	37
temető	6
szennyvíztisztító	2

54. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Kellemetlen érzést kiváltó helyszínek

4. Ha valakivel egy komoly, bizalmas dolgot kellene megbeszélnie, hova mennének?

53 személy összesen 56 választ adott, amelyek 18 hely között oszlanak meg. A bizalmas beszélgetésre leggyakrabban választott helyek:

Bizalmas beszélgetés helyszíne	Választás gyakorisága
Saját lakóhely	15
Faluház	11
Kálvária-domb	5

55. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Bizalmas beszélgetésre legalkalmasabb helyek

5. Mely(ek) Alsómocsolád azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből?

Erre a kérdésre 51 személy válaszolt, 87 választás során összesen 20 helyszínt megjelölve. A jó érzést kiváltó helyek közül a legtöbbször megnevezettek:

Kellemes érzést kiváltó helyszínek	Választás gyakorisága
„egész falu”	19
erdei tornapálya	9
Interaktív tárház	8
Kálvária-domb	8

56. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Kellemes érzést kiváltó helyszínek

6. Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni?

52 személy válaszolt erre a kérdésre. Ők 20 helyet említettek a településen, összesen 87 válaszban. A feltöltődés szempontjából a leggyakrabban megnevezett helyszínek:

Feltöltődésre alkalmas helyszínek	Választás gyakorisága
saját lakóhely	14
halastó	8
Bandi-pince	6

57. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Feltöltődést kiváltó helyszínek

7. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) Alsómocsoládon, amely(ek) sokaknak tetszik?

50 válaszoló 24 helyet nevezett meg az erre a kérdésre adott, összesen 113 válaszban. A leggyakrabban említett, a lakosok szerint sokaknak tetsző helyek:

Sokaknak tetsző helyek	Választás gyakorisága
„egész falu”	22
Interaktív tárház	15
Kálvária-domb	13

58. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_Sokaknak tetsző helyek

A placemetria szerint leggyakrabban említett, a kérdésekben említett funkció szerint kiemelt helyek tehát a következők:

Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek Alsómocsoládon	Placemetriai funkció (választás gyakorisága)
egész falu	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (24)
	sokaknak tetszik (22)
	kellemes érzéseket vált ki (19)
Kálvária–domb	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (18)
	sokaknak tetszik (13)
	kellemes érzéseket vált ki (8)
	bizalmas beszélgetésre alkalmas (5)
Interaktív tárház	sokaknak tetszik (15)
	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (14)
	kellemes érzéseket vált ki (8)
Vendégház	falurendezvény színhelye lehet (25)
	ha nem lehet hazamenni, itt aludna szívesen (17)
Faluház	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (16)
	bizalmas beszélgetésre alkalmas (11)
saját lakóhely	bizalmas beszélgetés színhelye (15)
	feltöltődésre alkalmas hely (14)
Fesztiváltér	falurendezvény színhelye lehet (14)
Sportpálya	falurendezvény színhelye lehet (13)
Erdei tornapálya	kellemes érzéseket vált ki (9)
halastó	feltöltődésre alkalmas hely (8)
Bandi–pince	feltöltődésre alkalmas hely (6)
Rákóczi Ferenc utca	ha nem lehet hazamenni, itt aludna szívesen (6)
Őszi Fény Idősotthon	ha nem lehet hazamenni, itt aludna szívesen (4)
temető	kellemetlen érzéseket vált ki (6)
szennyvíztisztító	kellemetlen érzéseket vált ki (2)
nincs ilyen hely a faluban	kellemetlen érzéseket vált ki (37)

59. táblázat Alsómocsolád_Placemetria_placemetriai funkció szerint kiemelt helyek (összegzés)

Az 51–58. és 59. táblázatból látható, hogy Alsómocsolád helyjelentése a placemetriai funkciók mentén viszonylag tagolt és alapvetően pozitív. Az összesen említett 54 helyből az adott funkciók szerint az első három helyen választott helyek száma 15 (ideértve az „egész falu” választ is), vagyis a placemetria szerinti 8 helyjelentés–funkció (falurendezvény, ott alvásra alkalmas hely, magas rangú külföldinek megmutatandó, kellemetlen érzést vált ki, bizalmas beszélgetés helyszíne, kellemes érzést vált ki, feltöltődésre alkalmas, sokaknak tetszik) legjellemzőbben 15 hely között oszlik meg. A 15 helyszín között vannak építettek és természetiek egyaránt. A helyhez viszonyulás szempontjából fontos, hogy a helyi válaszadók mintegy fele az egész falut megmutatná a jelentős külföldi vendégeknek (ezen belül különösen 3 helyszínt: a Kálvária–dombot, az Interaktív tárházat

és a Faluházat), és sokaknak tetszőnek tartja egész Alsómocsoládot (amin belül 2 helyet emeltek ki a válaszolók: a Kálvária–dombot és az Interaktív tárházat). Jelentős részükben az egész falu kellemes érzéseket vált ki, de ezen belül kiemelték a Kálvária–dombot, az Interaktív tárházat és az erdei tornapályát (3 helyszín). A lakosok többsége úgy tartja, nincs kellemetlen érzéseket kiváltó hely a faluban. Látható, hogy többségében a pozitív funkciókhoz rendelődnek helyek, és mindössze két „érthető" hely (a temető és a szennyvíztisztító) van, amelyekhez a válaszadók kis része kapcsolt negatív érzelmeket. Az egész települést megmozgató közösségi eseményekre 3 helyszínt (Vendégház, Fesztiváltér, sportpálya) jelöltek meg a résztvevők. Feltöltődésre, kikapcsolódásra 3 hely (a saját otthonon kívül a halastó és a Bandi–pince) alkalmas a válaszok szerint. Intim interakcióra (bizalmas beszélgetés) 3 helyet látnak alkalmasnak a válaszadók: a saját otthonon kívül a Kálvária–dombot és a Faluházat. Otthonpótló menedék (ott alvásra alkalmas helyszín, ha otthon nem lehet) céljaira a lakosok vélekedése szerint 3 helyszín (Vendégház, Rákóczi Ferenc utca, Őszi Fény Idősotthon) is alkalmas a faluban. A legtöbbféle pozitív funkcionális érzelmi viszonyulás a faluban a Kálvária–domb felé irányul, amivel szívesen büszkélkednek, kellemes érzések kapcsolódnak hozzá és intim interakciókra is lehetőséget ad.

A placemetriai kérdések alapján Alsómocsolád lokalitásjelentése a funkcionális érzelmi viszonyulások mentén feltárható volt.

Helykötődés: kötődés a településhez (TKS, Településkötődés Skála, Dúll, 2014d)

Településkötődés Skála: pszichometriai elemzés

Településkötődés Skála első változatát (TKS1 – 12. melléklet) a jelen disszertációban bemutatott településvizsgálatok céljaira dolgoztam ki (Dúll, 2014d).

A TKS eredeti változata, amelyet az alsómocsoládi kutatásban (és a Nivegy-völgyi vizsgálat első fordulójában – lásd V.2.11 fejezet) alkalmaztunk, 46 tételes volt (12. melléklet és 537. lábjegyzet). Páronként ellentmondó állításokkal való egyetértést kell megítélnie a résztvevőknek ötfokú, grafikus skálán. A minta (167 résztvevőből 123 személy adatait lehetett figyelembe venni) átlaga 3,7 (SD=0,44, min=1,39; max=4,46). A skála reliabilitása (Cronbach alfa 0,86) elfogadható. A skála tehát már első változatában használható.

Ugyanakkor egyrészt a 46 tétel nagyon sok. A skála a vizsgálati tapasztalatok során hosszúnak bizonyult – kitöltése az amúgy is terjedelmes vizsgálati anyagban nagy energiabefektetést igényelt a válaszadóktól. Másrészt a konstruktumhoz jobban illeszkedő mérőeszközt kívántunk fejleszteni, így elvégeztük a skála főkomponens–elemzését (előtte feltáró faktorelemzést végeztünk, de nem hozott értelmezhető eredményt). Az elemzés eredményeként egy 24 itemből álló komponenst kaptunk [tételek: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 12, 13, 14, 18, 20, 21, 23, 25, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46 – lásd 27. melléklet], amely a variancia 42,26%-át magyarázza (total=10,14). A tételek felszíni érvényessége (*face validity)* jó, vagyis szakmai elemzésük azt mutatta, hogy környezetpszichológiai szempontból jól magyarázható, miért alkotnak egy komponenst (faktort), ugyanis tartalmuk jól illeszkedik a településkötődés konstruktumához. Ezért elfogadtuk ezt a főkomponenst, és a továbbiakban ezt alkalmazzuk a feldolgozás során. A következő lépéshez így viszont már 130 személy[562] adatait lehetett bevonni az elemzésbe. A főkomponens (továbbiakban TKS-PC [*principal component*]) átlaga 4,17; szórása 0,62; min=1,29; max=4,83). Reliabilitása (Cronbach alfa 0,91) megfelelő. A teljes skála és PC értéke közötti különbség erősen szignifikáns

[562] A résztvevők között volt ugyanis 7 személy, akik nem válaszoltak az összes TKS–kérdésre, de valamiért éppen erre a 24-re igen – talán azért, mert ezt találták sokatmondónak.

(t=11,2; p<0,001), ami viszont felveti a kérdést, hogy valóban ugyanazt mérik-e. Erre a kérdésre további vizsgálatok adhatnak választ.
A Nivegy-völgyben a második fordulóban (V.2.12 fejezet) már a rövidített, 24 tételes verziót (TKS2, Dúll & Brózik, 2015 – 27. melléklet) alkalmaztuk.[563]

Megállapítható, hogy a Településkötődés Skála megfelelően méri a településhez kötődést.

Alsómocsolád lokalitásjelentése: összegzés

Vizsgálatunk alapján megállapítható, hogy lakosainak válaszai alapján Alsómocsolád konnotatív jelentése elsősorban a település élhetősége és gondozottsága mentén írható le. A település funkcionális érzelmi tagoltsága placemetriával feltárható volt: Alsómocsolád helyjelentése viszonylag tagoltnak és alapvetően pozitívnak mutatkozik. Erős a pozitív helyviszonyulás az egész faluhoz, de a lakosok számos pozitív funkciójú (és kevés negatív) funkciójú helyet emeltek ki, amelyek részben építettek, részben természetiek. A falu funkcionális érzelmi jelentéstere a különböző társas léptékek (egész falu közössége, intim interakció, egyéni lét) szempontjából jól tagolt. Placemetriai szempontból pozitív kiemelt hely a Kálvária–domb, negatív placemetriai központ nem definiálódott.

Összegzett válaszok a 2. kutatási kérdésre

Összességében, a 2. kutatási kérdésre és felvetésre a vizsgálatban a következő válaszokat kaptuk: a korábban kialakított környezetpszichológiai módszereink – részben módosításokkal – alkalmasak a lokalitásjelentés vizsgálatára. Az eredetileg beltéri környezetre kialakított Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997) kevesebb tétellel, kétfaktoros struktúrában (Élhetőség, Karbantartottság) alkalmazható kültéri, településléptékű környezetek konnotatív jelentésének mérésére. A placemetriával (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016), mint településen belüli funkció szerinti érzelmi tagoltságot mérő eljárással feltárt adatok hozzájárulnak a lokalitásjelentés leírásához. A Településkötődés Skála eredeti, hosszabb formájában is alkalmas a településhez kötődés mérésére, ugyanakkor a vizsgálat nyomán kidolgozott rövidebb változat jobban illeszkedik a településkötődés konstruktumhoz.

A 3. kutatási kérdés: a Településsel való Elégedettség Skála (SWSS) módszertani megfelelősége

A Településsel való Elégedettség Skálát (SWSS, Dúll, 2014e) az Élettel való Elégedettség Skála (Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; Diener, Inglehart, & Tay, 2013) nyomán a szokásos elégedettségskála–kialakítási eljárással (lásd Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Itzés, 2014; Sallay & Martos, 2014), a jelen disszertációban bemutatott kistelepülésvizsgálatok (Alsómocsolád, Nivegy-völgyi települések) céljaira hoztam létre. Az alábbiakban közlöm a vizsgálatokban alkalmazott összes elégedettségskála saját vizsgálatainkban kapott pszichometriai adatait.

[563] A Nivegy-völgyi kutatás 2. fázisában (V.2.12 fejezet) a rövidített TKS kérdőívvel (27. melléklet) dolgoztunk. 67 vizsgálati személy esetében érvényesek a TKS adatok, átlaguk 4,12 (szórás=0,61, min=1,71, max=5). Ennél az adatfelvételnél a Cronbach alfa 0,91, ami megfelelő.

Elégedettségskálák: pszichometriai vizsgálatok (összevont minta: Alsómocsolád, Nivegy-völgy 1. és 2. adatfelvétel)

Élettel való Elégedettség Skála (SWLS–H, Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Itzés, 2014)

Az 5 tételből (hétfokú értékelés, 1: egyáltalán nem, 7: teljes mértékben) álló skálát az alsómocsoládi vizsgálatban és a Nivegy-völgyi kutatás 1. és 2. fordulójában összesen 204 személy töltötte ki hiánytalanul, átlaguk 22,33 (min=5, max=35), 6,52-es szórás mellett. A főkomponens–elemzés szerint a tételekből képzett faktor (főkomponens, PC) 61,71%-ot magyaráz a varianciából (total=3,01), vagyis elfogadhatjuk, hogy ezek az itemek egy faktorba rendeződnek (a tételek 0,69–0,89 értékek között „ülnek" a faktoron). A Cronbach alfa 0,84, ami elfogadható.

Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Dúll, 2014e)

Az 5 tételből álló skálát (hétfokú értékelés, 1: egyáltalán nem, 7: teljes mértékben) 204 személy (alsómocsoládi vizsgálat és Nivegy-völgyi kutatás 1. és 2. fordulója) töltötte ki hiánytalanul, átlaguk 23,02, 6,13-es szórás mellett (min=6 max=35). A főkomponens–elemzés szerint a tételekből képzett faktor (főkomponens, PC) 59,86%-ot magyaráz a varianciából (total=2,99), vagyis elfogadhatjuk, hogy ezek az itemek egy faktorba rendeződnek (a tételek 0,72–0,86 értékek között „ülnek" a faktoron). A Cronbach alfa 0,82, ami elfogadható.

Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014)

Az 5 tételből álló skálát (hétfokú értékelés, 1: egyáltalán nem, 7: teljes mértékben) 208 személy (alsómocsoládi vizsgálat és Nivegy-völgyi kutatás 1. és 2. fordulója) töltötte ki hiánytalanul, átlaguk 23,86, 7,42-es szórás mellett (min=5 max=35). A főkomponens–elemzés szerint a tételekből képzett faktor (főkomponens) 73,28%-ot magyaráz a varianciából (total=3,66), vagyis elfogadhatjuk, hogy ezek az itemek egy faktorba rendeződnek (a tételek 0,77–0,93 értékek között „ülnek" a faktoron). A Cronbach alfa 0,91, ami megfelelő.

4. hipotézis Élettel, Településsel és Otthonnal való Elégedettség: statisztikai elemzés (Alsómocsolád)

A 4. hipotézis összességében az elégedettségi eredményekre vonatkozott. Összességében szakirodalmi előzmények alapján azt vártam, hogy részben az eltérő külső–belső környezeti orientáció (nők: belső terek iránti orientáció, környezeti internalizáció, férfiak: külső terek iránti orientáció, környezeti externalizáció – lásd III.3.1 fejezet), részben a változtatási lehetőségek mentén elkülönülnek a csoportok elégedettségi értékeik mentén (kevesebb változtatási lehetőséggel vagy ennek kilátásával rendelkező csoportok: nők, idősebbek, alacsonyabb iskolai végzettségűek, gazdaságilag inaktívak – lásd II.14.2 fejezet és Hidalgo & Hernández, 2001; Knez, 2005; Lewicka, 2005; Tartaglia & Rollero, 2010). Mintázatukat tekintve az eredmények igazolták a feltevéseimet.

A három elégedettségskálát az alsómocsoládi mintában összesen 54 fő töltötte ki (lásd 22. táblázat), 32 nő, 21 férfi, egy fő neme nem ismert – így 53 fő adataival számoltunk. A skálákra vonatkozó leíró statisztikák: a minta (n=53) Élettel való elégedettség átlaga 19,8 (szórás=6,45; min=5; max=35). Átlagosan 22,7 ponttal jellemezhetjük a Településsel való elégedettséget (szórás=6,71; min=7; max=35). Az Otthonnal való elégedettség átlaga 21,7 szórása 8,02 (min=5; max=35).

A csoportok közötti eltéréseket (ANOVA) a 60. táblázat foglalja össze. A minta részletes csoportonkénti (nemek, korcsoportok, iskolai végzettség, családi állapot és gazdasági aktivitás) adatait lásd a 21. mellékletben.

Elégedettség	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Családi állapot	Gazdasági aktivitás
Élettel	F=0,001; p>0,97	F=2,12; p>0,13	F=0,49; p>0,61	F=4,49; p<0,05*	F=1,93; p>0,15
Településsel	F=0,37; p>0,54	F=6,38; p<0,05*	F=4,01; p<0,05*	F=2,52; p>0,05^{+}	F=9,33; p<0,001**
Otthonnal	F=0,32; p>0,57	F=0,31; p>0,73	F=0,62; p>0,54	F=4,98; p<0,05*	F=0,95; p>0,39

* p<0,05, ** p<0,001, $^{+}$ p>0,05

60. táblázat Alsómocsolád_Elégedettségskálák (SWLS–H; SWSS; SWHS)_csoport–összehasonlítások (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)

Elvárásom (4.) szerint a férfiak, mint környezeti externalizálók lesznek elégedettebbek a Településsel, míg a nők, mint környezeti externalizálók, az Otthonukkal lesznek elégedettebbek, viszont az Élettel való elégedettség tekintetében nem vártam eltéréseket a nemek között. A 60. táblázatban és a 21. mellékletben látható, hogy a férfiak és a nők között nem mutatkoztak eltérések sem az Élettel, sem a Településsel, sem az Otthonnal való elégedettségben. Így a 4.a hipotézisem részben igazolódott.

A 4.b hipotézis szerint azt vártam, hogy az idősek lesznek a leginkább elégedettek a Településükkel és az Otthonukkal, viszont az Élettel való elégedettségben nem feltételeztem életkori eltéréseket. A korcsoportok esetében (60. táblázat és 21. melléklet) az időskorúak (átlag= 26,53) különböznek szignifikánsan (p<0,05) a többi csoporttól (fiatal aktív korú, átlag=22, 00; idősebb aktív korú, átlag=19,44): az időskorúak elégedettebbek Településükkel, mint a fiatal és az idősebb aktív korúak. Az Otthonnal és az Élettel való elégedettség tekintetében nem mutatkozott életkori eltérés a csoportok között.

4.c hipotézisem az iskolai végzettség szerinti csoportok közötti eltérésre vonatkozott. Itt azt vártam, hogy az alacsonyabb végzettségűek lesznek a leginkább elégedettek a Településükkel és az otthonukkal. Az Élettel való elégedettségben nem vártam eltéréseket az eltérő iskolai végzettséggel rendelkező csoportok között. Az eredmények (60. táblázat és 21. melléklet) szerint a Településsel való elégedettség vonatkozásában az alapfokú (átlag=25,57) és a felsőfokú végzettségűek (átlag=19,69) közötti különbség szignifikáns (p<0,05): az alacsonyabb iskolázottságú résztvevők elégedettebbek a Településsel, mint a felsőfokú végzettségűek. Az Otthonnal és az Élettel való elégedettségben nem mutatkozott eltérés az eltérő iskolai végzettségű csoportok között.

A 4.d hipotézisem szerint a családi állapot tekintetében azt feltételezem, hogy szociofizikai „lekötöttségük" kapcsán a házasságban élők mind az Élettel, mind az Otthonukkal, mind pedig a Településsel elégedettebbek lesznek, mint a többi csoport. Az eredmények (60. táblázat és 21. melléklet) szerint a házasságban élők (átlag=22,90) a nőtlen/hajadon csoport tagjainál (átlag=15,27) mind az Élettel, mind pedig az Otthonukkal (átlagok rendre: 26,90; 18,00) elégedettebbek (mindkét esetben p<0,05). Tendenciaszerűen (p>0,05), de ugyanez érvényesül a Településsel való elégedettségben is: a házasok (átlag=25,70) elégedettebbek a Településsel, mint a nőtlenek/hajadonok (átlag=18,93).

A 4.e hipotézis a gazdasági aktivitás szerinti csoportok közötti elvárt eltérésekre vonatkozott. Azt feltételeztem, hogy a gazdaságilag inaktív keresők lesznek a leginkább elégedettek a Településsel és az Otthonukkal, vagyis ezekben elégedettebbek lesznek mind a munkanélkülieknél, mind a gazdaságilag aktív foglalkoztatottaknál. Az Élettel – elvárásom szerint – a gazdaságilag aktív keresők lesznek a leginkább elégedettek. Az eredmények (60. táblázat és 21. melléklet) azt mutatják, hogy valóban a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak (átlag=18,68) kevésbé elégedettek (p<0,05) a Településsel a gazdaságilag inaktív keresőknél (átlag=21,95). Az Otthonnal és az

Élettel való elégedettségben nem mutatkozott eltérés a csoportok között, de továbbra is figyelemmel kell lennünk arra, hogy a munkanélküliek létszáma nagyon kevés a mintában.

Elégedettségvizsgálat Alsómocsoládon: összegzés

Az Alsómocsoládon lakók elégedettségi viszonyulásaira összességében elmondható, hogy az elégedettségi értékek (Élettel, Településsel, Otthonnal) összességében az átlag fölött vannak, ezen belül is leginkább a Településsel való elégedettség értéke átlag fölötti. Az Élettel és az Otthonnal való elégedettségben nem mutatkoztak a csoportok közötti eltérések, ebben a tekintetben a minta homogénnek tekinthető. Az életkori, az iskolai végzettség, a családi állapot és a gazdasági aktivitás tekintetében a Településsel való elégedettségre vonatkozóan igazolódtak az elvárásaim: a Településsel való elégedettség – a helykötődés – és identitás szakirodalomnak megfeleltetve – is az idősek, az alacsonyabb végzettségűek és a gazdaságilag inaktív keresők esetében volt magasabb Alsómocsoládon. A magas Településsel való elégedettség összefügghet azzal a szakirodalmi adattal, hogy a kisebb változási perspektívával élők esetében mutatkozik általában erősebb helyhez (településhez, környékhez) ragaszkodás. Ugyanakkor a magasabb elégedettségi adatok az Alsómocsoládon lezajlott régóta tartó településfejlesztési folyamatokkal, illetve a következő fejlesztési lépések elővételezésével is összefüggésbe hozhatók. Ezt célzottabb vizsgálat igazolhatja vagy cáfolhatja. Megjegyzem, hogy a kérdőíveket az Önkormányzat dolgozói vették fel, így nem kizárható a résztvevők részéről az elvárási hatáshoz igazodás. Külön egészségpszichológiai értelmezést kíván a családi állapot tekintetében kapott eredmény, miszerint a házasságban élők mind az Élettel, mind az Otthonukkal, mind pedig a Településsel elégedettebbek voltak, mint a többi csoport. Korábban számos tanulmány bizonyította, hogy a házasságban, a családban élés fontos védőfaktor a stressz ellen és a pozitív életminőség szolgálatában (pl. Kopp, 1997), míg az egyedül élés (özvegyek, elváltak, szinglik – lásd pl. Balog, 2006; Cserepes & Pék, 2009) kockázati tényező az életminőség szempontjából. A későbbiekben célzott vizsgálatokkal tisztázható a házasság, mint protektív faktor viszonya a szociofizikai kontextuson belül.

A klaszterek jellemzői a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók mentén

Fentebb (az *1. kutatási kérdés és felvetés: értékkategóriák viszonya* című alfejezetben) bemutattam az értékek és szociológiai változók alapján kirajzolódott klaszterek fontosabb jellemzőit. A 1.c kutatási kérdésben felvetettem, hogy a korábban az értékek és a szociológiai változók mentén kirajzolódott klaszterek a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók mentén is eltérő konfigurációval jellemezhetők.

Ennek vizsgálata céljából összevetettük (ANOVA) a négy klasztert a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók mentén. Az eredmények azt mutatják, hogy egyedül a Pszichológiai Jóllét Kérdőív Személyes fejlődés skáláján van szignifikáns ($p<0,01$) eltérés a klaszterek között. Az utóelemzésből (Bonferroni post hoc – 22. melléklet) kiderül, hogy az 1. és 3. illetve az 1. és 4. klaszterek átlagértékei térnek el szignifikánsan egymástól.

Az elemzésből látható, hogy – bár felvetésemnek megfelelően az alsómocsoládi minta négy, egymástól jól elkülönülő klaszterre bontható az értékek és a szociológiai változók mentén – a klaszterek statisztikai elemzése gyakorlatilag nem különíti el ezeket a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók szempontjából. Erre több magyarázat is kínálkozik. A legfontosabb korlát a résztvevők létszáma: ekkora vizsgálati minta esetén a statisztikai próbák ereje nagyon kicsi. A másik nehézséget az a többször említett helyzet okozhatja, hogy az akadémiai normák szerint, elsősorban a nagyvárosi, egyetemi hallgatók részvételével kialakított

kérdőívek nem feltétlenül sokatmondók egy kistelepülési mintán. Végül, nem zárhatjuk ki a mérési reaktivitás szerepét: torzíthat, hogy önbeszámolós kérdőívekben, interjúhelyzetben a kistelepülések lakói, mint vizsgálati résztvevők, milyennek mutatják magukat, viszonyulásaikat az önkormányzat kérdezőbiztosainak. Annak ellenére, hogy statisztikai elemzéssel nem sikerült kimutatni a klaszterek (környezet)pszichológiai jellemzőinek eltérő mintázódását, fenntartottam a kutatási felvetést, hogy az egyes pszichológiai (pozitív és negatív érzelmek, Pszichológiai Jóllét, Értékek, Elégedettség az Élettel) és környezetpszichológiai változók (Elégedettség a Településsel és az Otthonnal, lokalitásjelentés: konnotatív jelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, Településkötődés) kapcsolata a klasztereken nagyon más mintázatot mutat. A következőkben feltáró korrelációs elemzéssel ezt vizsgáltuk meg. Az eredményeket a 23. melléklet foglalja össze.

A 23. melléklet négy korrelációs mátrixa – méretük miatt – a következő linken hozzáférhető: https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43a4Tofp3K3OQeHv0.

A 23. mellékletben látható, hogy az egyes klaszterek nemcsak az értékek és a szociokökonómiai jellemzőik, hanem a pszichológiai és környezetpszichológiai változók összefüggései mentén is egyértelműen eltérnek. Ezeknek a mintázatoknak részletesebb értelmezése további célzott vizsgálatok mentén történhet meg, alább ezeket az összefüggéseket az értelmezés megfelelősége (*interpretive appropriateness*, Seamon, 2000; Yardley, 2008; Seamon & Gill, 2016) elv mentén tárgyalom, elsősorban a környezetpszichológiai változókra helyezve a hangsúlyt.

Az **1. klaszter**be idősebb, alacsony végzettségű, elvált/özvegy, többnyire nyugdíjas nők tartoznak, akik az Én–átalakulás és a Konzerválás értéknyalábjaival azonosulnak elsősorban, de közepes mértékben jellemzi őket a Nyitottság a változásra és az Önmegvalósítás is. Értékorientációjukra tehát a társak felé irányuló proszociális viszonyulás, a normák betartása és a hagyományokhoz való ragaszkodás, a valahová tartozás igénye jellemző elsősorban, de törekszenek az autonómiára, a kompetenciára is, és keresik a kihívást, az újdonságot és az örömöket is. Esetükben a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók a következő mintázatot rajzolták ki (23. melléklet): a Pszichológiai Jóllét Kérdőív skálái közül a Jó kapcsolat másokkal közepes összefüggést ($r=0,65$, $p<0,05$) mutatott a Településkötődéssel, és közepes negatív összefüggést ($r=-0,56$, $p<0,05$) a Nyitottság a változásra értéknyalábbal. A Környezet uralása közepes negatív korrelációt ($r=-0,66$, $p<0,05$) mutatott a negatív érzelmekkel, és közepes összefüggést ($r=0,61$, $p<0,05$) a Jóllét Önelfogadás skálájával. A Jóllét Autonómia skála erős negatív korrelációban ($r=-0,79$, $p<0,001$) van az Önmegvalósítás értéknyalábbal, ami közepes pozitív összefüggést ($r=0,61$, $p<0,05$) mutatott a Településsel való elégedettséggel. A Jóllét Személyes fejlődés skálája közepes összefüggést ($r=0,6$, $p<0,05$) mutatott az Életcél skálával és a Konzerválás értéknyalábbal ($r=0,61$, $p<0,05$), valamint erős korrelációt ($r=0,74$, $p<0,001$) az Otthonnal való elégedettséggel. A Konzerválás ezen kívül közepes összefüggést ($r=0,59$, $p<0,05$) mutatott a Jóllét Életcél skálájával, az Otthonnal való elégedettséggel ($r=0,65$, $p<0,05$), és erősen korrelált ($r=0,7$, $p<0,001$) az Én–átalakulás értéknyalábbal. Az Otthonnal való elégedettség erős pozitív kapcsolatban ($r=0,76$, $p<0,001$) van az Én–átalakulással. Az Élettel való elégedettség közepesen korrelált ($r=0,64$, $p<0,05$) az Otthonnal való elégedettséggel. A település konnotatív jelentésfaktoraival (Élhetőség és Karbantartottság) egyik skála sem mutatott összefüggést.

Az 1. klaszter tagjaira a környezetpszichológiai változók kontextusa mentén tehát az jellemző, hogy a település fontos számukra, figyelemmel kísérik az ott zajló folyamatokat. Lényeges számukra a jó kapcsolatok ápolása. Fontos számukra a fejlődés, de a hagyományok megőrzésével együtt. Ragaszkodnak az otthonukhoz, ami a településsel együtt fontos az élettel való

elégedettségük szempontjából. A pszichológiai értelemben kitüntetett szociofizikai környezetek (otthon, település) olyan kontextusként vannak jelen az életükben, amelyek tartalmazzák és meghatározzák azokat a viszonylag állandó kereteket, amelyben zajlanak a kapcsolataik, és – a hagyományokkal egyensúlyban – a mindennapi élet változásai.

A **2. klaszter**ben fiatalabb–középkorú, magasabb végzettségű, gazdaságilag aktív, gyerekes családok (házasok/élettársak) felnőtt tagjai vannak. Adataink szerint közepes mértékben azonosultak a négy értéknyalábbal (Én–átalakulás, Konzerválás, Nyitottság a változásra, Önmegvalósítás), vagyis kiegyensúlyozottan jellemző rájuk az odafordulás embertársaikhoz, a valahová tartozás igénye, ugyanakkor autonóm és teljesítőképes módon élnek, keresik a kihívásokat. A pszichológiai és a környezetpszichológiai változók mentén a következő mintázat rajzolódott ki erre a klaszterre (23. melléklet): A Pszichológiai Jóllét Kérdőív Környezet uralása skáláján adott értékek közepesen ($r=0,68$, $p<0,05$) jártak együtt a pozitív érzelmekkel, amelyek értéke viszont közepes negatív korrelációt ($r=-0,62$, $p<0,05$) mutatott a Településsel való elégedettséggel. A negatív érzelmek értékei a klaszterben közepes negatív összefüggést ($r=-0,6$, $p<0,05$) mutattak a Pszichológiai Jóllét Autonómia skálájával, ami viszont közepes pozitív korrelációt ($r=0,64$, $p<0,05$) mutatott az Élettel való elégedettséggel, és közepes negatív együttjárást a Nyitottság a változásra értéknyalábbal ($r=-0,57$, $p<0,05$). A Jóllét skálái közül a Jó kapcsolat másokkal skála közepes pozitív együttjárást mutatott az Életcél ($r=0,56$, $p<0,05$) skálával, erős pozitív ($r=0,76$, $p<0,001$) kapcsolatban van az Önelfogadással, ami pedig közepesen ($r=0,56$, $p<0,05$) együtt jár az Életcéllal. Az elégedettségskálákat illetően: az Élettel való elégedettség közepesen korrelál ($r=0,64$, $p<0,05$) a Jó kapcsolat másokkal skálával, és Otthonnal való elégedettséggel ($r=0,67$), ami pedig közepes pozitív kapcsolatot ($r=0,64$, $p<0,05$) mutat a Pszichológiai Jóllét Kérdőív Jó kapcsolat másokkal skálájával. A Településkötődés erős negatív korrelációban ($r=-0,77$, $p<0,001$) van az Én–átalakulás értéknyalábbal. Az értékeken belül az Önmegvalósítás és Nyitottság a változásra értéknyalábok is erősen korrelálnak ($r=0,7$, $p<0,001$). A Konzerválás értéknyalábja erős pozitív korrelációt ($r=0,74$, $p<0,001$) mutat a település konnotatív jelentésének Karbantartottság faktorával.

A 2. klaszter tagjaira a szociofizikai mintázat szempontjából a kiegyensúlyozott értékorientáció és a kifelé–befelé orientálódás egyensúlya jellemző. Az eredmények szerint a mindennapi élet feletti kontroll, a hatékonyság jó érzéssel jár számukra, van életcéljuk, azonban az erős autonómia inkább negatív érzéseket kelt ebben a csoportban. Elégedettségük és önelfogadásuk szempontjából egyaránt fontosak a kapcsolatok is és az otthonuk is, valamint a település is. Utóbbi esetében fontos számukra az állandóság: a falu karbantartottsága a hagyományok, a valahová tartozás szempontjából fontos. A változás inkább a hagyományos pszichológiai tartományokban (belső folyamatok, kapcsolatok) elfogadható számukra, a település esetében inkább a megőrzés a fontos.

A **3. klaszter** tagjai (23. melléklet) idősebbek, alacsony végzettségűek, részben foglalkoztatottak, részben inaktívak. Családi állapot szerint is vegyes a kép, a gyerekek elköltözése után, kisebb, 1–2 fős háztartásokban élnek. Erre a csoportra erősen jellemző az Én–átalakulás értéknyalábja, és majdnem ugyanilyen mértékben az Önmegvalósítás értékei. Közepesen azonosulnak a Nyitottsággal a változásra és a Konzerválással. Markáns proszociális társas értékek jellemzik őket, viszonylag fontosnak tartják a kompetencia, a produktivitás és a körülmények feletti kontroll igényét, és jelen van az értékeik között az autonómia, a kihívások és örömök keresése is. Ebben a csoportban mutatkozott a legtöbb összefüggés a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók között. A pozitív érzelmek közepes összefüggést ($r=0,46$, $p<0,05$) mutatnak az

Önmegvalósítás és a Konzerválás (r=0,58, p<0,001) értéknyalábbal. A Pszichológiai Jóllét Kérdőív skáláinak összefüggései: az Autonómia skála közepesen korrelált (r=0,45, p<0,05) az Önelfogadással, ami szintén közepes pozitív együttjárást (r=0,57, p<0,05) mutatott a Környezet uralásával. Utóbbi az Önmegvalósítás értéknyalábjával (r=0,69, p<0,001) és a Konzerválással (r=0,51, p<0,05) is közepesen korrelált. A Jóllét Személyes fejlődés skálája az Életcéllal (r=0,51, p<0,05) és a Konzerválás értéknyalábbal (r=0,53, p<0,05) is közepes pozitív korrelációt mutatott. A Jó kapcsolat másokkal az Élettel való elégedettséggel (r=0,48, p<0,05) és az Önmegvalósítás értéknyalábbal (r=0,48, p<0,05) egyaránt közepesen járt együtt. A Jóllét Életcél skálája negatív közepes korrelációt (r=-0,51, p<0,05) mutatott a Településsel való elégedettséggel, és közepes pozitív kapcsolatban van az Én–átalakulás (r=0,49, p<0,05) és a Nyitottság a változásra (r=0,59, p<0,001) értéknyalábokkal. A Pszichológiai Jóllét Kérdőív Önelfogadás értékei közepes pozitív kapcsolatot mutattak az Élettel való elégedettséggel (r=0,48, p<0,05) és az Otthonnal való elégedettséggel (r=0,64, p<0,05). Az Élettel és az Otthonnal való elégedettség között közepes pozitív együttjárás (r=0,51, p<0,05) mutatkozott, az utóbbi pedig közepes korrelációban (r=0,66, p<0,001) van a Településsel való elégedettséggel is. Az értéknyalábok közül az Én–átalakulás és a Nyitottság a változásra korrelálnak közepes mértékben (r=0,62, p<0,001). A település konnotatív jelentésének faktoraival több összefüggés is mutatkozott: A Jóllét Életcél skálája közepes pozitív együttjárást (r=0,44, p<0,05) mutatott a Karbantartottság faktorral. A Településsel való elégedettség közepes negatív együttjárást (r=-0,67, p<0,001) mutatott az Élhetőség faktorral, és ugyancsak közepes (bár gyengébb) negatív korrelációt (-r=0,46, p<0,05) a Karbantartottság faktorral. Az Otthonnal való elégedettség is mindkét konnotatív jelentésfaktorral közepes negatív korrelációban van: az Élhetőséggel (r=-0,52, p<0,05), és a Karbantartottsággal (r=0,54, p<0,05). A Településkötődés közepes együttjárást (r=-0,52, p<0,05) mutatott a település Élhetősége faktorral, ami közepes pozitív (r=0,6, p<0,001) korrelációban van az Én–átalakulás értéknyalábjával.

A 3. klaszter tagjaira a sokféleség jellemző, nem csak szociológiai összetételüket tekintve, hanem a pszichológiai és a környezetpszichológiai változók által kirajzolt képet tekintve is. A Pszichológiai Jóllét Kérdőív majdnem minden faktora összefüggést mutat egymással, vagyis számukra a pszichológiai jólléthez szinte minden szükséges. Elégedettebbek az élettel, ha kielégítő a kapcsolati hálójuk. Fontos számukra a hagyomány, az énfejlődés is leginkább ezzel összefüggésben vonzó számukra. Önmaguk elfogadása fontos kapcsolatban van a mindennapi élet feletti kontrollal, valamint az otthonukkal és a településsel való elégedettséggel, és az utóbbiak között is szoros a kapcsolat. Érdekes, hogy a településsel és az otthonnal való elégedettség is negatív összefüggésben van számukra a falu látens érzelmi jelentésével: minél élhetőbb, minél karbantartottabb számukra a település, annál kevésbé elégedettek vele és otthonukkal is – vagyis életük szociofizikai kontextusával (ezt az ambivalens viszonyulást megtaláltuk a Nivegy-völgyi kutatásban is, lásd V.2.14 fejezet). Erős, ám ambivalens a változás iránti orientáció ebben a csoportban. Ráadásul, a személyes változások összefüggést mutatnak a település változásaival. Az eredmények szerint itt valósul meg leginkább a fontos szociofizikai helyek (település, otthon) és az én közötti tranzakcionális egymásra definiáltság. A település karbantartottsága, változásai számukra összefüggenek – erős ambivalenciával – a mindennapi élet céljaival.

A **4. klaszter** tagjai fiatal, magasabb végzettségű, nőtlen, gazdaságilag aktív, szüleikkel élő férfiak. Az Önmegvalósítás értéknyalábja jellemzi őket leginkább, közepesen azonosultak a Nyitottság a

változásra és az Én–átalakulás értéknyalábokkal, és az egész mintában rájuk jellemző legkevésbé Konzerválás értékcsoportja, tehát a teljesítmény, a produktivitás, az erőforrások feletti kontroll, a társadalmi és az anyagi erő motiválja őket. Autonómok, keresik a kihívásokat és a változatosságot. Fellelhető még értékeik között a társakkal kapcsolatos proszociális irányultság, viszont alig-alig azonosulnak olyan értékkel, mint a stabilitás, a valahová tartozás érzése, a társadalmi elvárások betartása és a hagyománytisztelet. Ebben a klaszterben mutatkozott a legkevesebb összefüggés a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók között, azonban az összefüggések nagyon erősek (23. melléklet). A Pszichológiai Jóllét Kérdőív skálái közül az Önelfogadás mutatott r=1,0[564] (p<0,001) korrelációt a Településkötődés skála értékeivel, a Környezet uralása erősen korrelált (r=0,94, p<0,001) a Konzerválással, a Jó kapcsolat másokkal erős negatív (r=0,9, p<0,05) együttjárást mutatott a Nyitottság a változásra értéknyalábbal, az Életcél pedig erős pozitív korrelációban (r=0,98, p<0,001) van az Otthonnal való elégedettséggel. Az Élettel való elégedettség az Önmegvalósítással (r=-0,98, p<0,05) korrelált erősen negatívan, az Otthonnal való elégedettség pedig a Nyitottság a változásra értéknyalábbal mutatott nagyon erős negatív összefüggést (r=-1,0, p<0,001). A település konnotatív jelentésfaktorai közül az Élhetőség és a Személyes fejlődés között (r=0,89, p<0,05) mutatkozott az egyetlen erős pozitív összefüggés.
Az eredmények szerint a 4. klaszter tagjai esetében is látható a személyes pszichológiai jellemzők és a szociofizikai kontextus tranzakcionális összefonódása, egymásra definiáltsága – viszonylag kevés számú, ám markáns összefüggés mentén, amelyek egyúttal komoly élethelyzeti dilemmákat is jeleznek. A korrelációk magas értékeinek értelmezésekor mindenképpen figyelembe kell venni, hogy ebben klaszterben nagyon kevesen vannak. Ugyanakkor az összefüggések környezetpszichológiai szempontból értelmezhetőek. Az önmegvalósítás ebben a csoportban kiemelkedő érték, azonban érdekes, hogy az élettel való elégedettséggel negatív kapcsolatot mutat. Az önelfogadás és a településkötődés pszichológiai konstruktumai rendkívül szoros kapcsolatban vannak, és az életcélok és az otthon is szoros kapcsolatban állnak. Az élhető település és a személyes fejlődés erősen összefüggenek. A csoport tagjai minél elégedettebbek az otthonukkal, annál kevésbé nyitottak a változásra. A hagyományok fontosságát explicit módon elutasítják, ugyanakkor a mindennapi életben való hatékonyság számukra erősen összefügg az alkalmazkodással, a konformitással, a valahová tartozással.

IV.9.7. A klaszterek összefoglaló jellemzése a lokalitásélmény mentén, következtetések a folyamatorientált településtervezés és –fejlesztés számára

Az 5. kutatási felvetésem, miszerint a pszichológiailag kitüntetett szociofizikai környezethez (ezen belül a jelen vizsgálatban a településhez) kapcsolódó környezetpszichológiai lokalitásélmény egy település (a jelen esetben Alsómocsolád) lakosai körében nem egységes, hanem határozott, elkülönülő és jól leírható mintázatokat mutat, beigazolódott. A vizsgálati minta négy klaszterre volt bontható, amelyek alapvetően már a szociológiai változók és a rájuk jellemző értékstruktúra szempontjából is markánsan eltérnek egymástól. A további elemzés kimutatta, hogy ezek a csoportok a mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók összefüggései, a lokalitásélmény tekintetében is elkülönülnek egymástól, és a változók összefüggés–mintázatai alapján jól értelmezhető szociofizikai konstellációkkal írhatók le. A terepkutatás sajátosságai miatt a vizsgálati minta a statisztikai elemzés követelményeihez mérten kis létszámú (bár

[564] Az r=1 feltehetően az alacsony létszámból következik: kevés válaszadó esetén előfordulhat, hogy két kérdésre pontosan ugyanúgy válaszolnak.

számarányában és összetételében tükrözi a teljes vizsgálati populációt), így a statisztikai elemzések ereje nem túl nagy, azonban az ötvözött kvalitatív és a kvantitatív kutatási stratégia lehetővé teszi az értelmezés megfelelőségét szem előtt tartó interpretációt. Így a négy klaszter pszichológiai és környezetpszichológiai értelmezése elvégezhető volt.

Mind a négy klaszterben kirajzolódott egy-egy sajátos szociofizikai kontextus, lokalitásélmény, amelyek mindegyike a személy–környezet tranzakció különböző típusaival írható le. Ezek kijelölik azokat a fontosabb szociofizikai, ember–környezet kapcsolatot érintő mechanizmusokat (nehézségeket és előnyöket) és hatásfelületeket, amelyeket a folyamatorientált településtervezésben a továbbiakban érdemes figyelembe venni az optimális települési személy–környezet összeillés megteremtése érdekében. Egyúttal mindegyik klaszterhez rendelhető egy-egy beavatkozási és kommunikációs stratégia a további participációs folyamatban (ezeknek a kidolgozása a transzdiszciplináris team feladata, részletes elemzésük meghaladja a jelen értekezés kereteit).

1. klaszter: „A település mint meder”

Az 1. klaszter tagjai idősebb, alacsony végzettségű, elvált/özvegy, többnyire nyugdíjas nők, akik értékorientációja elsősorban a proszociális viszonyulás a társakhoz, a normákhoz és a hagyományokhoz való ragaszkodás, valamint a valahová tartozás igénye köré szerveződik. Lényeges számukra a jó kapcsolatok ápolása. Viszonylag fontos nekik a mindennapi élet kontrollja, az önállóság és van fogékonyságuk az újdonságra és a kihívásokra. Fontosnak tartják a fejlődést, de a hagyományok megőrzésével együtt. Ragaszkodnak az otthonukhoz, ami a településsel együtt jelentős az élettel való elégedettségük szempontjából. A település fontos számukra, figyelemmel kísérik az ott zajló folyamatokat. A pszichológiai értelemben kitüntetett szociofizikai környezetek (otthon, település) olyan kontextusként vannak jelen az életükben, amelyek tartalmazzák és meghatározzák azokat a viszonylag állandó kereteket, amelyben zajlanak a kapcsolataik, a mindennapi élet változásai a hagyományokkal egyensúlyban. A lokalitásélmény szociofizikai mintázata a „település mint meder” nevet kaphatja, mivel a település szociofizikai feltételrendszere úgy működik a csoport tagjai számára, mint az életfolyamatok medre, tartálya. A folyamatorientált településtervezés és a további részvételi aktivitás számára fontos, hogy ennek a csoportnak az értékei felől szociofizikai szempontból akkor lenne optimális a település lakosságszámának növekedése, ha a hagyományok, a megszokott, hagyományos térhasználat, a mindennapi élet menete viszonylag változatlanok maradnak, a megszokott mederben zajlódhatna az élet. Ebben az esetben számukra elfogadható, sőt, vonzó lehet új emberek megjelenése. A szociofizikai kontextus, az otthonosság megtartottságának keretei között valószínűsíthetően befogadóak lennének velük szemben.

2. klaszter: „Kinn is vagyunk, benn is vagyunk”

A 2. klaszterben fiatalabb–középkorú, magasabb végzettségű, gazdaságilag aktív, gyerekes családok (házasok/élettársak) felnőtt tagjai vannak. Kiegyensúlyozottan jellemzi őket az odafordulás az emberekhez, a valahová tartozás igénye, ugyanakkor az autonómia, a teljesítőképesség és a kihívások keresése is. A kirajzolódott szociofizikai mintázat azt mutatja, hogy a kiegyensúlyozott értékorientáció és a kifelé–befelé orientálódás egyensúlya jellemző rájuk. Van életcéljuk, és a mindennapi élet felett érzett kontroll, a hatékonyság jó érzéssel tölti el ennek a csoportnak a tagjait, viszont az erős autonómia inkább negatív érzéseket kelt bennük. Elégedettségükhöz és önelfogadásukhoz egyaránt hozzájárulnak a kapcsolataik és az otthonuk is, valamint a település is. A falu esetében fontos számukra az állandóság: a település

karbantartottsága a tradíciók és a valahová tartozás szempontjából egyaránt jelentős. A falu esetében inkább a megőrzés a lényeges számukra, a változás inkább a hagyományos pszichológiai értelemben (kapcsolatok, belső lélektani folyamatok) elfogadható. A lokalitásélménynek ez a szociofizikai mintázata a „kinn is vagyunk, benn is vagyunk" elnevezést kapta, mert a csoport tagjai számára a lokalitásélmény a kívül–belül egyensúly szociofizikai konstellációjával jellemezhető. A folyamatorientált településtervezés során fontos figyelembe venni, hogy ennek a csoportnak kiemelten fontos a falu környezetének megőrzése mind az állandóság, a hagyományok, a biztonság szempontjából, mind pedig a karbantartottság oldaláról. Számukra érdemes lehet hangsúlyozni, hogy az új emberek megjelenése új kapcsolatokat eredményezhet, és fejlődést hozhat mind saját maguk, mind a település számára. Így nagyobb hatékonysággal válhat lehetővé a fejlődés mellett a meglevő személyes és településbeli értékek megőrzése is.

3. klaszter: „A település én is vagyok"

A 3. klaszter tagjaira minden (szocioökonómiai összetétel, pszichológiai és környezetpszichológiai változók) tekintetben a sokféleség jellemző. Az ebben a csoportban levő emberek idősebbek, alacsony végzettségűek, egy részük aktív pénzkereső, mások inaktívak. 1–2 fős háztartásokban élnek, már a gyerekeik elköltözése után. Fontosak számukra a proszociális társas értékek, elégedettebbek az élettel, ha kielégítő a kapcsolati hálójuk. Azonosulnak a kompetencia, a hatékonyság és a körülmények, a mindennapi élet feletti kontroll értékeivel is, olyannyira, hogy önmaguk elfogadása részben ezzel az utóbbival van kapcsolatban, illetve az otthonukkal és a településsel való elégedettséggel, amelyek között is szoros a kapcsolat. Erős, de ambivalens a változás iránti orientáció ebben a csoportban, akár személyes, akár környezeti változásról van szó. A személyes változások összefüggést mutatnak a település változásaival, mi több, a kettő nem is igazán különül el egymástól. Az ebben a csoportban levő emberek számára fontos a hagyomány, még az énfejlődés is leginkább ezzel összefüggésben vonzó számukra. A település karbantartottsága, változásai számukra összefüggenek – erős ambivalenciával – a mindennapi élet céljaival. A falu változásai a fontos szociofizikai helyekkel (otthon, település) való elégedettség csökkenésével járhatnak. Ebben a csoportban tapintható leginkább a pszichológiailag kitüntetett szociofizikai helyek (település, otthon) és az én közötti tranzakcionális egymásra definiáltság. A lokalitásélmény szociofizikai mintázata „a település én is vagyok" nevet kapta. A folyamatorientált településtervezés és –fejlesztés és a participációs aktivitások tervezése során célszerű figyelembe venni ennek a csoportnak a sokszínűségét és ambivalenciáit. Ezek az ambivalenciák bizonyos értelemben a sérülékenységgel vannak összefüggésben: ez a csoport ki van téve annak, hogy ha a település szociofizikai viszonyai változnak, erősen módosulhatnak megélt elégedettségi viszonyaik a községgel és önmagukkal is. Természetesen a változások pozitívak is lehet, ám ez előre nem jósolható meg. A csoport számára megfelelő településfejlesztési és kommunikációs stratégia kidolgozásához további vizsgálatok szükségesek.

4. klaszter: „Röghöz kötött önmegvalósítás"

A 4. klaszter tagjai fiatal, nőtlen, gazdaságilag aktív, magasabb végzettséggel rendelkező, szüleikkel élő férfiak. Nem meglepő módon manifeszt, önbevallásos szinten a teljesítmény, a társadalmi és az anyagi hatékonyság, a kihívás, a változatosság, az erőforrások feletti kontroll, az autonómia, és kisebb mértékben a proszociális irányultság értékeivel azonosulnak. Az önbevallás szintjén elutasítják a stabilitás, a normák betartása, a hagyomány és a valahová tartozás értékeit. A pszichológiai és környezetpszichológiai változók együttjárásai komoly, látensen megnyilvánuló élethelyzet–dilemmákra utalnak ebben a csoportban. A csoport tagjai a hagyományok fontosságát

explicit módon elutasítják ugyan, ugyanakkor a mindennapi életben való hatékonyság számukra erősen összefügg az alkalmazkodással, a konformitással, a valahová tartozással. Az önmegvalósítás – bár kiemelkedő érték számukra – negatív kapcsolatban van az élettel való elégedettséggel. Pszichológiai röghöz kötöttségükre több jel is utal: ebben a csoportban az önelfogadás és a településkötődés, valamint az életcélok és az otthon szorosan együtt járnak, a csoport tagjai számára az élhető település és a személyes fejlődés erősen összefüggenek, valamint minél elégedettebbek az otthonukkal, annál kevésbé nyitottak a változásra. Ez a klaszter a „röghöz kötött önmegvalósítás" nevet kapta. Ennél a csoportnál fontos újra kiemelnem, hogy kevés válaszadó van ebben a klaszterben, így messzemenő következtetések kevéssé vonhatók le. Ezzel a klaszterrel kapcsolatban az elsődleges feladat annak kiderítése, hogy mennyire képviselnek tényleg markáns csoportot Alsómocsoládon. Ez után lehet számukra kielégítő településfejlesztési és kommunikációs stratégiát kidolgozni. Ugyanakkor az mindenképpen látható, hogy – bár a változatosság és a társas értékek fontossága jó prognózist valószínűsít az új lakókkal kapcsolatban – figyelembe kell venni ennek a csoportnak az ambivalenciáját a változásokkal szemben, és azt, hogy a település változásai mélyen érinthetik személyes életértékelésüket.

Megállapítható tehát, hogy Alsómocsolád lakosainak viszonyulása településükhöz és saját maguknak a községben elfoglalt helyéhez nem egységes: eltérő szociofizikai lokalitásélményekkel, vagyis különböző személy–környezet tranzakció mintázatokkal írható le, és ezekhez illeszthető (illesztendő) a megfelelő, specifikus folyamatorientált településfejlesztési stratégia.

IV.9.8. Lokalitásélmény Alsómocsoládon: összefoglaló értelmezés

A kutatás az alsómocsoládi Jövő Szövő Műhely transzdiszciplináris részvételi településtervezési és –fejlesztési munkához illeszkedik. Az alsómocsoládi településtervezés és –fejlesztés legalapvetőbb célja a falu jelenlegi lakosságának megduplázása (a 600 fős lakoslétszám elérése), elsősorban beköltözőkkel.

A kistelepülések környezetpszichológiai kutatásának (lásd V. fejezet is) az első, feltáró vizsgálata volt most ismertetett alsómocsoládi lokalitásélmény leírását célzó kutatás. A vizsgálatban a környezetpszichológiai tranzakcionális szemlélet jegyében alapvető egészség- és pozitív pszichológiai jellemzőket (érzelmek, pszichológiai jóllét, értékek, élettel való elégedettség), valamint tudatosuló és látens környezetpszichológiai helyviszonyulási dimenziókat (elégedettség a településsel és az otthonnal, és településjelentés: látens, konnotatív jelentés, érzelmi funkcionális tagolódás, kötődés a településhez) mértünk. Az – itthon előzmény nélküli – nagyrészt feltáró jellegű, ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiára épülő terepvizsgálat során részben hipotézisekkel, részben kutatási kérdésekkel és felvetésekkel dolgoztam, és a statisztikai analíziseken kívül részletes kvalitatív, az értelmezés megfelelőségét szem előtt tartó elemzést végeztem.

A pszichológiai és a környezetpszichológiai jellemzők szociofizikai – ember–környezet tranzakcióján alapuló – mintázatának leírására bevezettem a lokalitásélmény fogalmát. A lokalitásélményt érdemes figyelembe venni a településen zajló fejlesztési tevékenység során. Módszertani céljaim is voltak: egy, általunk korábban kidolgozott környezetpszichológiai kérdőív (Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, Dúll & Urbán, 1997) és mentális térképezési eljárás (placemetria, Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) kipróbálása települési kontextusban, valamint új környezetpszichológiai mérőeljárások (Településkötődés Skála, Településsel való Elégedettség Skála) kifejlesztése.

Gyakorlati célom volt, hogy – támogatva Alsómocsolád község településfejlesztésének folyamatorientálttá válását – körvonalazódjon a lakosok aktuális települési lokalitásélménye, és ez alapján kidolgozhatóvá váljon a differenciált, a lakosok lokalitásélményét is figyelembe vevő folyamatorientált településfejlesztési stratégia, ami a ténylegesen képes elősegíteni a személy–környezet megfelelést a faluban. Fontos feltevésem volt (ami a vizsgálatban igazolódott), hogy még egy ilyen kistelepülés lakossága sem egységes a lokalitásélmény tekintetében: körvonalazhatók olyan csoportok, amelyek egymástól markánsan eltérő szociofizikai lokalitásélmény–mintázattal jellemezhetők, így különböző módon élik meg a településfejlesztéssel járó változásokat, és más stratégiával vonhatók be hatékonyan a participációba.

A vizsgálat általános legáltalánosabb célja annak szemléltetése volt, hogy a környezetpszichológiai kutatás – a tudományos ismeretek szerzésén túl – a folyamatorientált településfejlesztésben is fontos szerephez juthat.

Vizsgálati mintánk kis létszámú (62 fő), de a település lakosságának 27 %-át jelenti, és a minta összetétele (az iskolázottság kivételével) tükrözi a lakosság 2011. évi népszámlálás során regisztrált összetételét. A mérőeljárások pszichometriai vizsgálatakor – ahol lehetett – az elemzésbe a Nivegy-völgyi adatokat is bevontuk.

Alsómocsolád település lakóinak érzelmi állapotára[565] az eredmények szerint az jellemző, hogy a pozitív érzelmek dominálnak, a negatív érzelmek alacsony értéket mutatnak. Ez egyértelműen kedvezőnek tekinthető a már zajló és a későbbi településfejlesztés szempontjából.

A pszichológiai jólléttel kapcsolatban az derült ki, hogy az aktivitással, az önállósággal és a kontrollal kapcsolatos pszichológiai jóllét–mutatók[566] (autonómia, környezet uralása, személyes fejlődés, életcél) az alsómocsoládiak körében magasabbak voltak a férfiak, a fiatalok, az iskolázottabbak és a gazdaságilag aktívak esetében.

Az univerzális értékekkel[567] kapcsolatos eredmények szerint a vizsgálati mintában eltérő értékekkel azonosulnak a férfiak és a nők (a hagyományos nemi szerepeknek megfelelően a férfiak ambiciózusabbak, fontosabb számukra a kihívás, a kompetencia, a társadalmi elismerés, az anyagi és társadalmi jólét, dominánsabbak, míg a nők biztonságorientáltabbak, fontosabb számukra a harmónia, a stabilitás, a valahová tartozás érzése. valamint a szolidaritás és a hagyományok tisztelete). Életkor szerint a fiatalok erősebben azonosulnak a csoportértékekkel, őket jellemzi inkább a változatosság és az izgalom, a kihívások, az élvezetek és az életöröm keresése. Az életkor előre haladtával egyre fontosabbak lesznek a hagyományok és az élethelyzet elfogadása. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők a stabilitással és a saját sors elfogadás értékeivel azonosulnak inkább. A családi állapot szerinti csoportok értékpreferenciák tekintetében viszonylag heterogén képet mutattak. Jelentős eltérések elsősorban a nőtlen/hajadon és az özvegy csoportok között mutatkoznak. A gazdasági aktivitás szerinti csoportok közül csak a gazdaságilag inaktív keresők értékazonosulásai jellemezhetők (stabilitás, valahová tartozás, engedelmesség, saját sors elfogadása, mértéktartás, proszociális viszonyulás), ugyanis a munkanélküliek létszáma nagyon kevés, a gazdaságilag aktív keresők pedig nem mutattak markáns értékpreferenciákat.

---

[565] *Positive and Negative Affect Schedule* (PANAS, Watson, Clark & Tellegen, 1988); magyarul: Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008) – lásd 7. melléklet.

[566] *Scales of Psychological Well-Being* (Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995); magyarul: Pszichológiai Jóllét Kérdőív (Oláh, 2005) – lásd 6. melléklet.

[567] Értékportré Kérdőív (*Portrait Values Questionnaire,* PVQ, Schwartz, 1992/2003) – lásd 9. melléklet.

A magasabb rendű értéknyalábok tekintetében összességében, az egész mintára leginkább az Én–átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus) jellemző, a második legjellemzőbb az Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom), végül a Nyitottság a változásra (Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus) és a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) értékei következnek. Ez az értékmintázat összességében kedvezőnek tűnik a településfejlesztés céljait tekintve.
Ugyanakkor, megvizsgálva a szociológiai változók mentén képzett csoportokat, a kép differenciáltabbá válik. A minta csoportjai leginkább a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) értéknyaláb tekintetében különböznek. A férfiak nyitottabbak a változásra, és inkább azonosulnak az Önmegvalósítás értékeivel, míg a nőket a Konzerválás értéknyaláb jellemzi. A korcsoportok szerinti csoportokban az időskorúakat jellemzi leginkább a Konzerválás érték-kategória, és rájuk jellemző az Én–átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus) értéknyalábja is. Az iskolázottság szerinti csoportokban az alapfokú végzettségűek erősebben azonosulnak a Konzerválás értéknyalábbal. A családi állapot szerinti csoportokban mind a Konzerválás, mind az Én–átalakulás értékkategóriával jobban azonosultak az özvegyek, az Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom) értékkategória jobban jellemzi a nőtlen/hajadon csoport tagjait, a családban élők viszont nem mutattak markáns értékstruktúrát. A gazdasági aktivitás szerinti csoportokban mind a Konzerválás, mind az Én–átalakulás értéknyalábjával az inaktív keresők azonosultak elsősorban. Ez azt jelent, hogy már a szociológiai változók mentén is elkülönülnek eltérő értékekkel rendelkező csoportok, amelyek különböző értékorientációjuk miatt másképp motiváltak a változásokra.

Alsómocsolád lokalitásjelentésének (konnotatív jelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, településkötődés) feltárásához módszertani vizsgálatokra is szükség volt. Az eredetileg belső terekre kialakított Környezeti Szemantikus Differenciál Skála [568] eredeti formájában külső, települési környezetre nem volt alkalmazható, viszont – számos tétel elhagyásával – két jól értelmezhető látens jelentésfaktort mért ebben a szociofizikai kontextusban is. A két faktor: az Élhetőség és a Karbantartottság (utóbbi faktor szinte ugyanezekkel a skálákkal szerepelt a korábbi KSZD-ben is, vagyis ez a faktor a nagyobb, települési környezetek lokalitásjelentésében is releváns). A konnotatív jelentési faktorok és a többi mért változó kapcsolatára alább visszatérek.
A helyjelentés másik összetevője koncepcióm szerint a placemetriai [569] jelentés, azaz az funkcionális érzelmi helytagoltság. Az eredmények szerint Alsómocsolád helyjelentése a placemetriai funkciók mentén viszonylag tagolt és alapvetően pozitív: a pozitív viszonyulás az egész falut is érinti, de a placemetria szerinti 8 helyjelentés–funkció (falurendezvény, ott alvásra alkalmas hely, magas rangú külföldinek megmutatandó, kellemetlen érzést vált ki, bizalmas beszélgetés helyszíne, kellemes érzést vált ki, feltöltődésre alkalmas, sokaknak tetszik) legjellemzőbben 15 épített és természeti hely között oszlik meg. Negatív placemetriai központ nem definiálódott, vagyis a lakosok többsége úgy tartja, nincs kellemetlen érzéseket kiváltó hely a faluban. A falu funkcionális érzelmi jelentéstere a különböző társas léptékek (egész falu közössége, intim interakció, egyéni lét) szempontjából jól tagolt. A legtöbbféle pozitív funkcionális érzelmi viszonyulás is egy olyan helyszín felé irányul, amivel szívesen büszkélkednek, kellemes érzések kapcsolódnak hozzá és intim interakciókra is lehetőséget ad.
A helykötődést a jelen értekezésben tárgyalt településvizsgálatok számára kialakított Településkötődés Skálával[570] mértük. A skála már első, 46 tételes változatában is használhatónak

[568] KSZD (Dúll & Urbán, 1997) – lásd 10. melléklet.
[569] Placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) – lásd 11.a melléklet.
[570] TKS1 (Dúll, 2014d) – lásd 12. melléklet.

bizonyult, de főkomponens–elemzéssel sikerült a konstruktumhoz jobban illeszkedő 24 tételes mérőeszközt fejleszteni. A továbbiakban ezt a főkomponenst hoztuk összefüggésbe a többi mért változóval, és ily módon – a szociofizikai lokalitásélmény mintázatának részeként – a településkötődés mentén is differenciálhatóvá váltak az alsómocsoládi lakosok körében feltárt értékcsoportok (értékklaszterek).

Alsómocsolád lakóinak (különösen a házasoknak) az élettel, településsel, otthonnal kapcsolatos elégedettségi[571] értékei összességében az átlag fölött vannak. Az eredmények szerint ezen belül is leginkább a Településsel való elégedettség értéke átlag fölötti. Ez részben akár a korábbi településfejlesztési folyamatok pszichológiai sikerét is jelezheti, és mindenképpen kedvező a további fejlesztési folyamatok szempontjából. Az Élettel és az Otthonnal való elégedettségben a minta homogénnek mutatkozott. A Településsel való elégedettség az idősek, az alacsonyabb végzettségűek és a gazdaságilag inaktív keresők (azaz a kevesebb változtatási perspektívával rendelkezők) esetében volt magasabb Alsómocsoládon.

Az alsómocsoládi (és az értekezés V. fejezetében tárgyalt többi) kistelepülésvizsgálatban a lokalitásélmény feltárása a személy–környezet tranzakció egy lehetséges operacionalizálásának felel meg, mivel mérésekor egyaránt figyelembe vesszük a vizsgálati személyek pszichológiai jellemzőit és a helyszín szociofizikai, környezetpszichológiai tulajdonságait. A környezetpszichológiai mérőmódszerek kialakítása tranzakcionális koncepcióra alapozva történt meg, és az is fontos alapelv, hogy a vizsgálatot mindig a cél–helyszíneken végeztük. Az alsómocsoládi vizsgálati mintában a tranzakcionalitásra alapozva kerestünk olyan csoportokat, amelyek elkülönülnek a lokalitásélmény (vagyis a személy–környezet tranzakció) mentén. Eredményeink szerint lokalitásélmény szerint az alsómocsoládi minta négy, egymástól jól elkülönülő klaszterre volt bontható. A vizsgálati résztvevők alacsony létszáma miatt a statisztikai elemzés nem igazolta a klaszterek (környezet)pszichológiai jellemzőinek eltérő mintázódását, viszont a feltáró korrelációs elemzéssel és a megfelelőségre törekvő értelmezés segítségével értelmezhető klaszterstruktúrát kaptunk.

Az 1. klaszterbe tartozók lokalitásélménye „a település mint meder" (azaz életkontextus) szociofizikai mintázattal írható le. A csoport tagjai (idősebb, alacsony végzettségű, elvált/özvegy, nyugdíjas nők) számára a fejlődés, a változások a hagyományok megőrzésével együtt elképzelhetők. Otthonuk és falujuk jelentős, az élettel való elégedettséggel is összefüggő szociofizikai színterek számukra, amelyek ezeknek az embereknek a mindennapi életbeli kapcsolatoknak és a hagyományoknak viszonylag állandó medrét jelentik. A folyamatorientált településtervezésnek érdemes figyelemmel lennie arra, hogy ezek az emberek akkor tudnak befogadóak lenni a beköltözők felé, ha számukra a település otthonossága megmarad. A 2. klaszter lokalitásélménye a „kinn is vagyunk, benn is vagyunk" szociofizikai mintázattal jellemezhető. Tagjainak (fiatalabb–középkorú, magasabb végzettségű, gazdaságilag aktív, gyerekes házasok/élettársak) lokalitásélménye a külső (településszintű) és a belső (otthonszintű, illetve személyes) egyensúlyon alapul. A folyamatorientált településtervezés során érdemes figyelembe venni, hogy ez a csoport nagyon fontosnak tartja Alsómocsolád szociofizikai jellemzőinek megőrzését, karbantartását, ugyanakkor értékelheti a beköltözések nyomán kialakuló új

[571] Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; Diener, Inglehart, & Tay, 2013; magyarul: SWLS–H, Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Itzés, 2014); Településsel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Settlement Scale*, SWSS, Dúll, 2014e) és Otthonnal való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Home Scale*, SWLS, Sallay & Martis, 2014) – lásd 8. melléklet.

lehetőségstruktúrákat és átláthatja, hogy a település fejlődése és lakosainak létszámgyarapodása nem zárja ki az általuk nagyra értékelt személyes és településbeli értékek megőrzését. A 3. klaszter lokalitásélménye az eredmények szerint „a település én is vagyok" szociofizikai mintázattal írható le. A csoport sokféle tagot (idősebbek, alacsony végzettségűek, aktív vagy inaktív pénzkeresők, gyerekeik kirepülése után 1–2 fős háztartásokban élnek) foglal magába. Lokalitásélményük mégis koherens: önmaguk elfogadása és az otthonukkal / településükkel való elégedettségük szoros tranzakcióban van. Elképzelhető, hogy pontosan ezért viszonyulnak a változásokhoz meglehetősen ambivalensen. A folyamatorientált településfejlesztés során figyelni kell arra, hogy a település változásai a fontos szociofizikai helyekkel (otthon, település) való elégedettség megváltozásával járhatnak, ami erősen módosíthatja akár saját magukkal kapcsolatos elégedettségüket is. A 4. klaszter lokalitásélményét a „röghöz kötött önmegvalósítás" szociofizikai mintázata írja le. Ebbe a csoportba fiatal, magasabb végzettségű, nőtlen, gazdaságilag aktív, szüleikkel élő férfiak tartoznak. Sajnos, kevesen vannak, úgyhogy számuk alapján messzemenő következtetések nem vonhatók le, azonban kirajzolódott egy sajátos lokalitásélmény kategória, amire érdemes figyelni a folyamatorientált településtervezés során. A csoport tagjai számára az élhető település és az otthonuk nagyon erősen összefügg saját, személyes fejlődésükkel. A beköltözőkkel kapcsolatban valószínűsíthetően befogadó attitűdöt mutathatnak, ám érdemes tekintetbe venni a változásokkal szembeni ambivalenciájukat, és hogy a település változásai (akár fejlődése) éppen röghöz kötöttségük folytán alapvetően, mélyen hathatnak egész személyes életértékelésükre.

Az Alsómocsoládon elvégzett környezetpszichológiai vizsgálat eredményei szerint, a falu lakosainak viszonyulása településükhöz és saját maguknak a községben elfoglalt helyét illetően eltérő lokalitásélményekkel, különböző személy–környezet tranzakció mintázatokkal írható le. Az Önkormányzatnak és a Jövő Szövő Műhelynek további munkájuk során érdemes figyelembe venniük ezeket az eredményeket. Egyrészt érdemes kommunikálni ezeket a transzdiszciplináris településkutató munkában résztvevő szakemberek felé, másrészt pedig oda kell figyelni ezekre a további participációs folyamatok során. Ily módon az alsómocsoládi községfejlesztés a folyamatorientált településtervezés egyik modellértékű példája lehet.

IV.9.9. Alsómocsoládi lokalitásélmény–kutatás: összefoglalás és kitekintés

A kutatásban Alsómocsolád kistelepülés (aprófalu) lakóinak környezetpszichológiai lokalitásélményét tártuk fel a tranzakcionális személy–környezet kapcsolat alapkoncepcióra építve, ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiával. A vizsgálat eredményei szerint a lokalitásélmény a lakosok pszichológiai jellemzőinek (érzelmek, pszichológiai jóllét, értékstruktúrák, elégedettségi mutatók) és a településre vonatkozó tudatosuló és látens szociofizikai környezetpszichológiai tulajdonságainak (lokalitásjelentés, elégedettség) tranzakcionális elemzése útján operacionalizálható. Láttuk, hogy a lokalitásélmény még egy ilyen kistelepülés esetében sem homogén – az alsómocsoládiak lokalitásélménye koherens, ugyanakkor differenciált, csoportokhoz rendelhető, jól leírható. Az eredmények alapján megerősíthető, hogy a participatív, folyamatorientált településtervezés jó irány, és javasolható, hogy a fejlesztés folyamatában érdemes figyelembe a lokalitásélményt. Ilyen módon a településtervezés egyre inkább a környezetpszichológiai szempontból kívánatos transzdiszciplináris és folyamatorientált irányba haladhat, ami a település szintjén is a fokozottabb személy–környezet összeillés irányába hathat.

A vizsgálatnak – úttörő jellegéből adódóan is – számos korlátja van. Mivel Magyarországon nincsenek előzményei az ilyenfajta vizsgálatoknak (és világszerte is alig), így nincsenek a környezetpszichológiai lokalitásélmény (és feltételezett összetevői) vizsgálatára alkalmas

specifikus módszerek. Maga a lokalitásélmény fogalma is ebben az értekezésben került bevezetésre, így operacionalizásához a jelen értekezésben bemutatott további vizsgálatokon (V. fejezet) túl is számos kvalitatív és kvantitatív kutatás szükséges. Alapjában véve kérdés egyébként, hogy mennyire lehetséges egyáltalán a kvantitatív kutatásokban megfelelően alkalmazható sztenderd módszerek, eljárások kidolgozása a környezetpszichológiában. A módszertani nehézségekre a jelen értekezésben is több helyen is utaltam. A hely- és otthonkötődés vizsgálatokból például ismeretesek azok a módszertani, kulturális, nyelvi stb. problémák, amelyek nagyon megnehezítik a minden helyzetben használható metódusok kidolgozását (vö. Giuliani & Feldman, 1993; Dúll, 1998, 2009a, 2012a). Ezeket a nehézségeket szinte áthághatatlanná teszi a környezetpszichológia kontextusérzékenysége. Ez azt jelenti, hogy a környezetpszichológiai vizsgálatokban fontos, hogy nem laboratóriumi körülmények között, hanem a konkrét terepen érdemes/kell végezni a kutatást, viszont a már meglevő, akadémiai körülmények között, gyakran egyetemista populáción kidolgozott, sztenderd eljárások sok esetben gyakorlatilag alkalmazhatatlanok a terepen. Erre is visszavezethető, hogy – amint azt fentebb több alkalommal is említettem – a környezetpszichológiai kutatásokban általában nem használják a sztenderd mérőeszközöket, gyakorlatilag minden kutatás vagy interjúkkal dolgozik, vagy saját kérdőívet, módszert dolgoz ki a saját konstruktuma vizsgálatára.

Részben ezzel függ össze az erős kvantitatív elemzéseket lehetetlenné tevő résztvevői létszám is. Módszertani közhely, hogy a terepvizsgálatok esetében számolni kell az idős, az alacsony iskolázottságú, nehezen motiválható stb. résztvevőkkel. A merítési lehetőség ebben az esetben amúgy is meglehetősen korlátozott volt: Alsómocsolád mintegy 230 főnyi, elviekben hozzáférhető lakosságának (akiknek több mint 10%-a az Őszi Fény Idősotthon lakójaként nem is „igazi" mocsoládi) 27%-át sikerült elérnünk. Ennél tartalmibb probléma, hogy a környezetpszichológiai jelenségek természetükből eredően tranzakcionális szemléletet és metódusokat kívánnak (vö. Dúll, 2002c, 2002d; Dúll & Tauszik, 2006). Az elvégzett alsómocsoládi vizsgálat rámutatott, hogy az ötvözött kvalitatív és kvantitatív stratégia, amelyben a kvantitatív adatfelvétellel és -elemzéssel együtt az értelmezés megfelelőségét szem előtt tartó kvalitatív interpretáció is alkalmazásra kerül, a kistelepülési lokalitásélmény tranzakcionális környezetpszichológiai vizsgálatának megfelelő kutatási stratégiája. A témára a Nivegy-völgyi kutatás tanulságai kapcsán visszatérek (V.2.7 fejezet).

Az elvégzett alsómocsoládi kistelepülési lokalitásélmény–kutatás támogathatja a folyamatorientált településtervezést (Sadan & Churchman, 1997), amelynek elterjedése jelentősen javíthatja a személy–környezet összeillési folyamatokat a településeken. A konkrét esetben, Alsómocsoládon folytatódik a Jövő Szövő Műhely munkája, immár ezeknek az eredményeknek a figyelembe vételével. Érdemes lehet folyamatában, több fázisban is követni a folyamatot, az immár beváltnak tekinthető kutatási metodológia alkalmazásával. Az is nagyon fontos, hogy amikor lezajlik az új lakók beköltözése, az ő alakuló lokalitásélményüket is monitorozzuk, és ennek talaján is segítsük beilleszkedési folyamataikat – pontosabban fogalmazva, a régi és az új lakosok „összeilleszkedési folyamatait". Az értekezésben bemutatott ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia alkalmas lehet arra is, hogy egyfajta, sajátos, a lokalitásélményre vonatkozó használatba vétel utáni értékelésként (*Post-Occupancy Evaluation*, POE – az eredeti eljárást lásd pl. Zimring, 1990; Wener, McCunn, & Senick, 2016), vagy változások követésére alkalmas eljárásként működjön.

A következő vizsgálatban erre teszek kísérletet: megvizsgálom, hogyan változott a lokalitásélmény a balaton-felvidéki Nivegy-völgyben egy műemlék plébániaépület participatív felújítását követően.

V. Harmadik vizsgálat_KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI KUTATÁS A NIVEGY-VÖLGYBEN: EGY MŰEMLÉK PLÉBÁNIAÉPÜLET FELÚJÍTÁSA ÉS A LOKALITÁSJELENTÉS EZZEL KAPCSOLATOS ALAKULÁSA

V.1. A személy–környezet tranzakció történeti és kollektív aspektusai

Az értekezés eddigi fejezeteiben az identitás folyamatát és az életminőséget a személy–környezet tranzakció kontextusában átfogóan értelmeztem. A tranzakcionális szemléletben (lásd II.14 fejezet) jelentős az idői folyamatok szerepe (pl. Lawrence, 1983b; Werner, & Altman, & Oxley, 1985; Werner, 1987a, 1987b). A disszertációban eddig bemutatott tranzakcionális vizsgálatokban egyrészt retrospektív feltárással elemeztem a személyes emlékek, élmények aktuális kifejeződését (építészek és nemépítészek mentális térképei – III. fejezet), másrészt keresztmetszeti vizsgálattal a személyes tartós szociofizikai helyviszonyulást, a lokalitásélményt (alsómocsoládi kutatás – IV. fejezet). Igazolást nyert, hogy a tranzakció empirikusan is tetten érhető retrospektív és keresztmetszeti kutatással egyaránt. Az eredményekből következtetést lehet levonni csoportokra, társas folyamatokra is. Az alsómocsoládi vizsgálatnak kifejezetten célja volt, hogy az egyéni és kollektív mechanizmusokat egy időben elhúzódó településfejlesztési beavatkozás pszichológiai bázisaként értelmezzük. Az alábbiakban bemutatott harmadik kutatásban (Nivegy-völgyi műemlék–felújítás környezetpszichológiai elemzése) a személy–környezet kölcsönkapcsolat történeti idői és kollektív helykötődési dimenzióját is górcső alá vettem.

Az alábbi fejezetben környezetpszichológiai szempontból szinonimáknak tekintem a történeti/történelmi, múlttal rendelkező környezet (épület, táj), valamint az örökségépület, örökséghelyszín fogalmakat. Ezek a terminusoknak környezetpszichológiai nézőpontból az a jelen vizsgálat szempontjából legfontosabb közös jellemzője, hogy történetük, történelmük van az egyén és/vagy a csoport (valamilyen közösség, a település lakói, a turisták vagy a nemzet tagjai) számára. A műemlék és a világörökség terminusokat környezetpszichológiai szempontból eredeti értelmükben (lásd pl. Mezős, 2001) használom. Az alábbi elméleti összefoglaló célja – a témában végzett, nem nagy számú, elsősorban környezetpszichológiai kutatás bemutatásán túl – annak a javaslatnak az alátámasztása, hogy a környezetpszichológia hatékonyan tud bekapcsolódni a történeti környezetek jelentésének feltárásába, illetve a műemlékvédelem és –felújítás elméleti és gyakorlati munkájába, elsősorban inter- és transzdiszciplináris[572] kutatások, projektek formájában.

„Mint emberi környezet, egyetlen hely sincs híján a múlt, az emlékek elemeinek. Heidegger szavaival szólva ›a természet is történeti [...] mint táj, települési és kitermelési terület, csatatér és kultikus hely‹. [...] Különösen az emberi lakóhelyeket itatják át az emlékek; a hovatartozás érzete mind spirituális, mind téri értelmében mindig rendelkezik időbeli dimenzióval. Heideggert idézve ›mindaz, ami lényeges és nagyszerű, csak azért jöhetett létre, mert az ember otthonnal bír és hagyományokban gyökerezik‹” (Nyíri, 2005. 23 – vö. Heidegger, 1951/2002). A mindennapi lét a helyeken ›hétköznapi gyökerezettség‹ (*everyday rootedness*, Hummon, 1992) kialakulásához vezet. Így lesz a szociofizikai színtér pszichológiai értelemben interpretált tér, azaz hely” (Dúll, 2015c. 21 – beszúrás DA).

A hely – mint fentebb számos alkalommal említettem – több, mint puszta fizikai–földrajzi lokáció: az emberek – miközben élnek benne – jelentéseket rendelnek hozzá. A helynek fizikai, földrajzi, társadalmi, építészeti, történelmi, vallási, pszichológiai konnotációi vannak. A II.3 fejezetben részletesen tárgyaltam, hogy a történelem folyamata tárgyak, helyek változásainak kontextusában

[572] Lásd II.15.3 és II.15.4 fejezetek.

is értelmezhető: a formák története egyben társadalomtörténet is, az otthon története egyben a magánélet története is (Bryson, 2010/2012; vö. Dúll, 1995) és így tovább. A fontos helyek története és az ezekhez való viszonyulás sok mindent elmond a korszakról és az emberekről, akik használták/használják ezeket. Az egyéni és a kollektív emlékezet fontos a személyes és a csoport-identitás kialakításában, fenntartásában és kommunikálásában, és – ahogy azt a például a II.14.3 fejezetben is kifejtettem – mind az emlékezeti, mind az identitásfolyamatok szerves kapcsolatban van a szociofizikai környezetekkel és azok változásaival (pl. Kapitány & Kapitány, 1989, 2002, 2006; Dúll, 2014a). „Akárcsak a rákokét, a mi fennmaradásunkat is a külső váz biztosítja, szükségünk van történelmi városokra és házakra, azokban régi tárgyakra, hogy a múltat meghatározható korszakokra osszuk" (Kubler, 1962/1992. 13; vö. Dúll, 2015a). Egy helynek akkor van jelentése egy személy számára, ha kapcsolódik az élettörténetéhez és a történelemhez. „A memória egy specifikus mód, amiben a személyek kapcsolódnak az időhöz" (Guggenheim, 2009. 40). A környezetre való emlékezés egyéni szinten inkább az önéletrajzi emlékezethez (lásd II.14.3 fejezet) kapcsolódik, míg a kollektív[573] helyemlékezet nem csak a saját élet eseményeit tartalmazza, hanem az egyén születése előtti, akár az egész ország, vagy éppen a teljes emberiség történelmének történetek, mítoszok stb. útján terjedő eseményeit is (Medvés & Kovács, 2010. 156).

V.1.1.Kulturális örökség és környezetpszichológia

„A ›kulturális örökség‹ fogalma általában egyszerre írja le a materiális kultúrát és a benne foglalt gyakorlatokat, tradíciót, szokásokat, vallást, és folklórt – mindezt az épített és természetes–ökológiai környezettel való viszonylatában" (Jamal & Kim, 2005. 79).

A kulturális örökség lokalitásai olyan helyek, amelyekhez speciális helyérzék (*sense of place* – lásd II.14.2 és II.14.3 fejezetek) fejlődik ki: „egy intenzív személyes válasz a társas és természetes környezetre, amit az egyén a mindennapi életben tapasztal, és tágabb szinten lehet a személy percepciója az egész régióra, országra vagy nemzetre vonatkozóan" (Vanclay, 2008. 7). Vagyis a helyérzék/helykötődés a történelmi/történeti környezetekhez egyszerre személyes és kollektív (Relph, 1976). A ma embere számára a történeti érték gyakran kötődik például a középkorhoz, a középkori városokhoz, az ott zajló építkezésekhez. „Az olyan korszakokban, amikor szinte nincs városrendezési politika, és a városokat nem a felsőbbség akarata, hanem inkább az emberek szervezetlen tevékenysége hozza létre – ilyen a középkor is –, a városnegyedet nem annyira anyagi léte és formái határozzák meg, hanem inkább az ott lakók és a köztük kiépített kapcsolatok. A városnegyed így elsősorban társadalmi dimenziójában értendő: ez az itt lakók mindennapi életének a tere, ez az a szűk keret, amelyen belül a kapcsolatok a legsűrűbbek, ez tehát a városi falu (*village urbain*). A földrajztudomány szerint a régi városok lakosainak legfontosabb identitáseleme a városnegyed, ennek keretein belül zajlik ugyanis az élet: gyakran esik egybe lakóhely és munkahely, emellett erős a családi összetartás, a foglalkozások térbeli koncentrálódása, valamint a plébániai keret is. Mindazonáltal ez a tér nyitott marad a város felé, hiszen átszelik azok a közlekedési útvonalak, amelyek az összes lakos számára járhatók egy korlátozott kiterjedésű városi térben" (Bove, Bourlet, & Le Maresquier, 2007–08/2011. 5–6).

[573] „A kollektív emlékezet azokat az eszközöket foglalja magában, amelyek lehetővé teszik az információáramlást az egyének és a csoportok, illetve a generációk között. Erre az információáramlásra jellemző, hogy nem feltétlenül az egyének számára tudatos módon zajlik, továbbá, hogy attitűdjeink és viselkedésünk ilyen típusú közvetítésére számos kontextus során nyílik lehetőségünk" (Medvés & Kovács, 2010. 157). „A környezetünkkel kapcsolatos információk az emlékezetünk kollektív szintjén keresztül befolyásolják döntéseinket, és ez fordítva is igaz: a már kialakult emlékeink átszűrődnek a későbbi időpontokban átélt élményeinken, melynek következményeként az eredeti emlékek általában némiképp módosulnak is" (ibid. 156).

A helyjelentés a környezetpszichológiai megközelítés szerint nem a személy fejében van, de nem is a környezetben (vö. Gibson & Gibson, 1955/1975; Wohlwill, 1973; Mace, 1977; Braddon, 1986 – II.6 fejezet: ökológiai tudás és ökológiai emlékezet[574]). A környezet azonosítható, megkülönböztethető perceptuális jellemzői serkentik a kognitív folyamatokat (pl. a memóriát[575]), amelyek útján az aktuális élmény és annak kontextusa beágyazódik az élettörténetbe[576] (Rapoport, 1982). „A roppant hegyek, óriási folyók, a tenger, a préri, a dzsungel és a figyelemreméltó épített szerkezetek pszichés struktúraként vésődnek az agyunkba; szemlátomást mindegyiknek megvan a maga érzelem- és jelentésuniverzuma" (Minkowski visszaverődés elképzelését idézi Lynch, 1960. 19).

A tervezők nem tudnak egy személyt érzékenyebbé tenni az asszociációk lehetőségére a környezet és a személyes történet között, de világosan észrevehető észlelési jellemzőket biztosítva, mintegy ismételhetik az észrevehető különbségeket a környezetben (Losonczi, Kurucz, Gulyás, Sarbak, Bafna, & Dúll, 2014), segítve a tapasztalás és a személyes élettörténet összekapcsolódását. Ez nem más, mint a szociofizikai kontextus. Egy környezetpszichológiai kutatással és részvételi módszerekkel[577] is támogatott építési projektben (*Galtier Plaza*[578]) a lakók korábbi szociofizikai kontextuális tapasztalatait feltárva és azokra alapozva illesztették be az új épületegyüttest a város (*St. Paul*, *Minnesota*) történelmi negyedébe (Day, 1992). Hasonló elképzelésen alapult, ám kudarccal végződött egy könyvtár és kulturális intézmény (*John Fitzgerald Kennedy Library*) részvételi alapú beillesztése (*Library Public Involvement Program*) egy nevezetes, történelmi múltú városi/egyetemi közösség (*Cambridge, Massachusetts*) szociofizikai kontextusába (Francis, 1975). A kezdeményezés felülről, politikai közegből indult. Rengeteg mérést és műszaki vizsgálatot végeztek el a közlekedési hatásoktól kezdve a levegőminőség felmérésén át, de az eredményeket eleinte egyáltalán nem hozták összefüggésbe az emberek attitűdjeivel. Mikor már bevonták az embereket a folyamatba, késő volt: szinte a teljes városi közösség aktiválódott a kezdeményezés ellen, amit így az intenzív politikai nyomás ellenére sem sikerült megvalósítani Az alapjában jónak tartható kezdeményezés kudarca abban gyökerezett, hogy a fejlett, történetileg

---

[574] Butler (2006) szerint a „mi az örökség és mi adja az örökség értékét?" kérdésre sokféle válasz adható. Az egyik megközelítés (a memorialista antropológiai koncepció) szerint az örökségnek a memóriafunkciója a legjelentősebb. Ez az elképzelés a kognitív pszichológia memóriatárait használja analógiaként, csak itt ez a tárolás külső helyszínen történik. Itt az örökség értéke a külső memória: ezek az emlékezés helyei (*places of memory*) vagy az emlékezés valós környezetei (*real environments of memory*). Ebben a megközelítésben könnyen értelmezhető például a helyeken (pl. Auschwitz) keresztül az emlékek (pl. traumák) narrativizációja, illetve monumentalizációja, emlékművé válása. Egy másik megközelítés az örökségszíntér, mint pszichológiai élményfeldolgozás a pszichológiai jóllét érdekében: a hely itt a beszédkúra (vö. Freud), a kibeszélés, a perelés színtere, de a harcé is – lerombolni a másik emlékművét vagy fontos helyét olyan, mint az etnikai tisztogatás. „A tapasztalat arra tanít, hogy minden korszak emlékei az őt közvetlenül követő, vele szemben generációs ellentétet, nem egyszer ellenszenvet érző periódusban vannak a legnagyobb veszélyben. Nehéz eldönteni, vajon a csendes átmenet rendszerint utilitárius szemléletű, tömeges funkcióváltozásokkal operáló beavatkozásai nyúlnak-e bele érzékenyebben a történeti hagyaték sorsába, vagy a társadalmi forradalmak kétségkívül látványosabb és emlékezetesebb emlékdöntései, rombolásai" (Marosi, 1996. 12). Butler szerint a harmadik megközelítés az örökséghelyszíneket az új humanizmus helyeiként fogja fel, amelyeknek egyik fontos szerepe a múlt és a jelen összekapcsolásával a jövő megkonstruálása (*creating a future*).

[575] „Közismert, hogy az utóbbi évtizedek humán- és társadalomtudományi kutatásainak egyik kulcsszava az emlékezet volt. Amikor az 1970-es években, egymással párhuzamosan Németországban és Franciaországban megindultak az első kutatások, sokakat töltött el az a remény, hogy az emlékezet vizsgálata révén új lendületet kapnak a történeti, az irodalmi, a szociológiai, az antropológiai, sőt, a pszichológiai kutatások. Ám idővel fény derült arra a tényre, hogy az egyes diszciplínák – részben vagy teljes egészében – mást értenek az emlékezet fogalma alatt (ez utóbbi különösen a kognitív pszichológiára érvényes), ám a humántudományok sem jeleskedtek a fogalmi zűrzavar csillapításában" (K. Horváth, 2015. 54).

[576] Lásd a II.14.3 fejezetben írtakat a környezeti memória kulcsingereiről és az önéletrajzi emlékezetről.

[577] Lásd II.16 fejezet.

[578] *Galtier Pláza*, *St. Paul*, *Minnesota*: http://www.galtierplaza.com/ (utolsó látogatás: 2016. 08. 18.)

is megalapozott helyidentitással rendelkező, jól szervezett, megfelelően informált közösséget nem vonták be megfelelő participációs folyamat útján a projektfolyamatba. A történeti helyek megújításakor is kulcskérdés a hatékony bevonás (Francis, 1975): az első lépés a célközösség pontos azonosítása, a minél hamarabbi kapcsolatfelvétel, majd hamarosan a közösség attitűdjeinek, értékeinek stb. felmérése, ez alapján az életminőség–cél definiálása. Ezt a hatás–előrejelzés követi, és ez alapján indulhat a közös tervezés, aminek a folyamatát végig monitorozni kell a megvalósításig.[579]

A helyteremtés (*placemaking*) „erőfeszítés arra, hogy olyan fizikai környezeteket teremtsünk és aztán megőrizzük ezeket, amelyek affektív jelentéssel bírnak azoknak az embereknek a számára, akik ezeknek a környezeteknek a részei" (Fleming & von Tscharner, 1987. 52). Más szavakkal, a helyteremtés a tér (*space*) hellyé (*place*)[580] formálása (vagy a rossz helyek jó helyekké alakítása). Ez a folyamat egyéni és intézményi szinten egyaránt történhet. Mind egyéni, mind kollektív szinten „egy ›hely‹ akkor létezik, amikor az egyén [vagy közösség] tud egy történetet mondani az adott lokalitásról, valamit, ami személyes [és/vagy kollektív] jelentést jelez. A hely onnantól létezik, amikor a ›ház‹ otthonná[581] válik. A helyek onnantól léteznek, amikor kezdjük megnevezni őket" (Vanclay, 2008. 4; vö. Tung & Ritchie, 2011). A helyteremtés része tehát a névadás[582] is. Építészeti értelemben a helyek megnevezésében a jelentésadás van jelen, a lényeg megkeresése és kifejezése (Cságoly, 2004a). Ez a folyamat pszichológiailag nem mindig tudatos. Pszichoanalitikus értelmezésben (lásd a II.6 fejezet is): „Egy név megjegyzése egészen érdekesen ellentmondásos esemény. [...] Freud elfojtáselmélete azt sugallja, hogy amennyiben ismerjük egy tárgy nevét, az személyes jelentések szélesebb hálózatának kialakulásával jár, hiszen a nevek tárgyakat különböztetnek meg, és a mindennapi élet mozgásban levő pszichés élményei során intelligens módon kapcsolódnak más nevekhez. [...] Ha tudnánk épületeink nevét, befejezésük évszámát, az építész nevét, azzal megint csak egy szélesebb és sűrűbb, személyes jelentésuniverzumot hoznánk létre. Miért nem tesszük ezt? [...] A válasz talán a számunkra kedves forma szemlélésének tudattalan jelentésében rejlik. [...] bizonyos épített szerkezetek, amelyekről semmit sem tudunk, igazi jelentőséggel bírnak számunkra. Vizuális életünk részét képezik. Talán arra vannak kitalálva, hogy alapvetően néma, vizuális tárgyként maradjanak meg az észlelés és a képzelet szintjén. [...] Talán azért döntünk úgy, hogy figyelmen kívül hagyjuk a tárgyak nevét, mert a formájuk megérint bennünket. [...] a nevek megismerésének megtagadása azt is jelentheti, hogy elutasítjuk azoknak a tárgyaknak a szekularizációját, amelyek meggyőződésünk szerint nagy

[579] Az értékelési folyamat (Zube, 1984) igazán a használatba vétel utáni értékeléssel (*post-occupancy evaluation*, POE) teljes – lásd Zimring, 1990; Churchman & Ginosar, 1999; Bordass, & Leaman, 2005; Wener, McCunn, & Senick, 2015).

[580] Lásd pl. II.14.2 fejezet.

[581] Vö. Lawrence, 1987.

[582] A (köztér)elnevezések „mint a hatalmi önreprezentáció, kommunikáció és szimbolikus térfoglalás" (Nikitscher, 2014. 81) eszközei is vizsgálhatók. „A köztérelnevezések elsődleges célja az adott hely topográfiai azonosíthatósága, az ott lakók nyilvántartása, a városi térben való tájékozódás, de emellett lényeges funkció a kollektív emlékezés, értékközvetítés és kommunikáció is [...]. Az elnevezés alapvető birtoklást, ›domesztikálást‹ kifejező gesztus, így a közterek elnevezése egyenértékű azok birtokbavételével, a hatalom kiterjesztésével. Az elnevezéseken keresztül létrejövő szimbolikus térfoglalás egyben az uralkodó ideológia reprezentációjának, az értékek és eszmék hirdetésének, közvetítésének sajátos eszköze. Céljuk a társadalom hétköznapjaiban való folyamatos jelenlét, az ideológiai tartalmak folyamatos ›sugárzása‹. Ha valaki a Lenin körúton lakik, barátjával a November 7. téren találkozik, majd végigsétálnak a Népköztársaság útján az Engels térre, végig a politikai hatalom ideológiájával intenzíven terhelt terekben mozognak, és ez, ha nem is elfogadhatóvá, de megszokottá, természetessé teszi azt" (Nikitscher, 2014. 81).

spirituális súlyt hordoznak. A névtelenné váló épületek[583] és szerkezetek, amelyek egyszerűen beleolvadnak egy város mátrixába [...] talán kielégítik a névtelen formák iránti igényünket. Inkább vizuális rendben[584] szeretnénk élni, mint verbálisban" (Bollas, 1998/2004. 14).

Az épületek hatékony környezeti kulcsingerek az egyéni és a kollektív emlékezetben, mivel „változékony mozdíthatatlanságok" (*mutable immobiles,* Guggenheim, 2009 – lásd III.5 fejezet 347. lábjegyzet). Ez azt jelenti, hogy a házak, épületek – méretük és rögzítettségük, stabil téri lokalizáltságuk miatt – erősebben kapcsolódnak a környezethez, mint a többi tárgy. Mitől lesz egy épület speciális (még ha nem is neveződik meg) az egyéni és a kollektív identitás számára? Kétfajta módon (Guggenheim, 2009): vagy olyan tárgyakat tartalmaznak, amelyek stabilizálják az épületre való emlékezést is, vagy olyanok az épületek, amelyek stabilizálják a bennük levő tárgyakat a művészetben és a tudományban. Ez segít abban, hogy a ház (vagy egy tárgy) izoláció (érték, egyediség) útján kiemelődjön a sok közül, védett vagy műemlék lesz vagy múzeumba kerül stb., vagy épp multiplikáció (sokszorosítás kapcsán) a mindennapok része lesz. A „gyakorlatban két műemléki épülettípussal állunk szemben. Az egyik az ›öröklétnek készülő‹ építmény, amelyet rendeltetése már építésekor megkülönböztet a többitől; ezek a szakrális épületek, a törvényhozó és végrehajtó hatalom csarnokai; vagyis az önbizalomtól duzzadó utókor emlékművei, a hit áhítatos szentélyei, a hivatalosság nagyképű székházai... Ezek nemzeti önazonosság-tudatunkhoz kapcsolódó – és javarészt állami, vagy egyházi tulajdonban lévő – épített emlékeink. Társadalmi és politikai jelkép-szerepük és a bennük megnyilvánuló emlékmű-jelleg hosszú, változtatásoktól viszonylag mentes élettartamukat biztosíthatja. Ezen épületek körét nagyon régi és nagyon egyedi építmények gazdagítják. Helyreállításuk, karbantartásuk közmegegyezés-szerűen történik. A fenntartásukra irányuló közakarat öröklődése az öntudatos társadalmak ismérve. Ezek az építmények azok, amelyeknek egyediségükből, társadalmi szintű emlékőrző szerepükből következően tényleges ingatlan-értékkel nem bírnak, és erre nincs is szükségük. A másik típusba azok a korlátozott céllal készülő építmények tartoznak, amelyek személyiségfüggő, túlhatározott megoldásaik miatt építészeti *provizóriumnak* tekinthetők. Ezek elsősorban a lakóépületek. Fennmaradásuk használatuktól, túlhatározottságuk mértékétől, valamint a véletlentől függ. Emlék-értékük – és az ebből következő tudományos jelentőségük is – paradox módon ritkaságuk következménye; ritkaság-értékük pedig használati értékük *csökkenésével* többnyire egyenesen arányos. A kérdés az, miként tartsuk meg épített emlékeinket – úgy, hogy ezt a gesztust a *megtartás pillanatában* a társadalom is elfogadja? Az igazi probléma határesetekben adódik és ezek a leggyakoribbak; mit tegyünk azon épületfajtákkal, amelyek használati értéke *már* kevés, – magyarul: elavultak –, de amelyek ritkaságértéke *még* csekély?" (Déry, 1997–98/2002. 58–59 – kiemelések az eredetiben).

---

[583] „Városaink száz és ezer olyan épületet foglalnak magukba, amelyek hajdan élő és beszédes objektumok voltak, egy hely kultúrájának részét képezték, mára már azonban temetői darabok csupán. Ha egy város tudattalan életéről gondolkodunk, számolnunk kell tehát bizonyos mértékű néma jelenléttel, az elnémított hanggal [...]. Tudvalevő, hogy még az egyszerű épületeknek is megvan a maguk története. [...] Ragaszthatnánk plakátokat minden egyes épületre, [...] amelyben megjelölnénk, mikor készült, ki volt az építész, felsorolnánk az építkezésben dolgozó munkásokat, és esetleg idézhetnénk [...] a helyi újságokban megjelent reakciókból. Többnyire nem tesszük. Még azok az építészek is rendszerint feledésbe merülnek, akik hatalmas épületeket terveznek, hacsak nem azonosítjuk a nevüket magával az objektummal, akár jó az építmény, akár nem – mint mondjuk Eiffel esetében" (Bollas, 1998/2004. 14.).

[584] Bollas (1998/2004) szerint a vizuális az anyai, a verbális az apai rend. Aztán a fejlődéssel, illetve az élet előre haladásával „akárcsak a névtelen, néma épületek, az anyai rend is elvész a nyelvvel rendelkező én hétköznapi érettségében" (ibid. 17). „Az idők kezdetétől fogva különféle tárgyakat hozunk össze az anyai és apai rendből, az élet és a halál formáiból, az ellenpontok összekapcsolódásának olyan szövevényét idézve elő, amely az építészet tudattalan kötelességének részét képezi" (ibid. 27). „A félelem és a szorongás [...] a rend hiányához kötődik" (ibid. 42).

A fiatal felnőttkor és az egyetemi évek kapcsán (III.7 fejezet) volt róla szó, hogy például az egyetemi épületek fontos és egész életen át ható szerepet töltenek be az egyetemet végzett fiatalok (hely)identitásában (Harms, Roberts, & Winter, 2006; Poor & Snowball, 2010; Dúll, 2013a). A nagy múltú egyetemek általában rendelkeznek emblematikus, történelmi vagy építészeti értéket, örökséget jelentő épületekkel, parkokkal. A történelmi gyökerekkel rendelkező, a társadalom és a tudomány múltjához tartozó egyetemi épületek Európában nem ritkán a 16. század előtti időkből származnak, míg az Európán kívüli településeken gyakran 18–19. századi egyetemi épületek működnek. Az egyéni helyidentitásban ezek a történelmi épületek nagy szerepet töltenek be (vö. *Harvard–man*, Harms, Roberts, & Winter, 2006 – lásd II.12, II.14.2 és III.7 fejezetek). A kollektív helyidentitás szintjén a campus történeti épületeivel, parkjaival – amellett, hogy maga is város: az egyetemi polgárok által használt egyetemváros[585] – gyakran annak a városnak szimbóluma, amelyben található, és fontos identitásalkotó hely nemcsak az egyetem hallgatói és a dolgozói, hanem a többi városlakó számára is. A campus sokfunkciós közeg önmagában is és a város életében is, számos történésnek ad teret sokféle színtéren: tudásmiliő (Meusburger, 2014), munkahely (pl. Farrenkopf & Roth, 1980), kollégiumi lakóhely (pl. Devlin, Donovan, Nicolov, Nold, & Zandan, 2008), restauratív környezet (pl. Felsten, 2009), köztér (pl. Gumprecht, 2007), városi tájékozódási pont (Hirtle & Sorrows, 1998), kulturális gyűjtőhely, (pl. Kaya & Weber, 2003) stb. (vö. Deigner, 2010; Dúll, 2013a; Monory & Polyák, 2013). Elsősorban a történeti vagy műemléképülettel, parkkal rendelkező campusoknak van turisztikai értéke is: Connell (1996) vizsgálatának eredménye szerint az egyetemi funkció mint történeti érték (17. századi edukációs tapasztalat modern megélése) a campus történeti–örökségi értékei közé sorolható.

Poor és Snowball (2010) korábban (lásd II.12 fejezet) már említett vizsgálatában két egyetemen[586] (*Rhodes University in South Africa* és *St. Mary's College of Maryland*, USA) megvizsgálták, hogy az egyetemi hallgatók mit tudnak az egyetemi campus épített örökség jellegéről és milyen attitűdökkel viseltetnek iránta. A kérdőíves vizsgálat eredményei szerint mindkét campuson pozitív intrinzik értéket jelentett, hogy az egyetemi épületek az épített örökség részei, viszont a hallgatóknak alig több mint a fele (*Rhodes*: 52%, *St. Mary*: 68% – függetlenül a demográfiai jellemzőktől) lett volna hajlandó anyagi áldozatot is hozni az épületek megőrzéséért. Kiderült, hogy – annak ellenére, hogy az egyetemi épület jellege, formája, vagyis építészeti jellegzetességei fontosak a hallgatók identitása szempontjából, sőt szerepet játszanak az intézmény választásában – a hallgatók tudása az egyetemi épület épített örökség jellegéről nem kapcsolódik automatikusan pozitívan annak megőrzésének igényével. Ez a téma további vizsgálatokat igényel a helykötődés és az értékek szempontjából.

Más esetekben ugyanis hajlandóak áldozni az emberek még olyan környezeti objektumok felújítására is, amelyeknek – szemben például egy egyetemi épülettel – nincs kézzelfogható használati értéke. Egy vizsgálatban (Salazar & Marques, 2005) például egy öreg arab toronyhoz (Kalóztorony – *Godella, Valencia*, Spanyolország) való viszonyulást vizsgálták a kutatók. A Kalóztorony egy 10–13. században arabok által épített védelmi torony, ami a spanyolok számára korántsem olyan fontos műemlék, mint például a világörökség részét képező Alhambra. Nem volt karbantartva egyáltalán, így az idők folyamán romos állapotba került, a köveit elhordták az emberek. A rom azonban az emberek mindennapjainak részévé vált, és amikor már a

[585] A campus szó eredeti jelentése is egyetemváros, vagyis az a terület, ahol az egyetem épületei a köztük levő terekkel együtt helyezkednek el.

[586] *Rhodes University in South Africa*, alapítva: 1904 (https://www.ru.ac.za/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 20.) és *St. Mary's College of Maryland*, USA, alapítva 1840 (http://www.smcm.edu/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 20.).

megsemmisülés fenyegette, kezdeményezték a felújítását. A torony emlékét megőrizte ugyanis a kollektív emlékezet és a város lakói idővel motiváltak lettek a felújítására, olyannyira, hogy komoly gazdasági erőfeszítésekre is hajlandóak voltak érte. A Kalóztorony példája azt mutatja, hogy akár az elvárásokkal ellentétben is megjelenhet az emberekben a motiváció egy történeti helyszín megóvására, viszont a történeti értékű egyetemi épületek – annak ellenére, hogy kifejtik identitás–üzenetüket és erős vizuális marketing hatásukat – használóiban nem feltétlenül ébred motiváció a történeti értékű épületek megóvására.

További példa a történeti romok szerepe, amely speciálisnak tűnik a kollektív emlékezetben (DeSilvey & Edensor, 2012). Az emberek néha arra vágynak, hogy ezek eltűnjenek a föld színéről, néha funkcionálisnak tartják őket, mert arra emlékeztetnek, hogy valami soha többé ne történjen meg, néha mindössze építőanyagot szolgáltatnak... Erre vonatkozóan környezetpszichológiai kutatással nem találkoztam, de Bonaiuto, Giannini, & Bonaiuto (1990, 1993) Pisai ferde toronnyal kapcsolatos kutatásából (lásd II.12 fejezet) arra következtethetünk, hogy mindenképp érdemes lenne vizsgálni a romok épületsémához (esetleg műemléksémához) való viszonyát.

Izgalmas, hogy a műemlék formájának, állapotának változatlansága mellett is változhat a jelentése az emberek számára. Ezt a műemlékvédelem oldaláról (Bluestone, 2000) is felismerték a szakemberek. Bluestone meg is fogalmazza az igényt az örökségépületek, tájak humán értékeit feltáró vizsgálatokra. Ezek a példák arra világítanak rá, hogy a történelmi épületekhez, helyszínekhez való pszichológiai viszonyulást érdemes megismerni, vizsgálatokkal megmérni és összefüggésbe hozni a történeti épületek objektív, tudományos értékeivel. Így felelhetünk megfelelően a „mit védjünk meg?" kérdésre: a „válasz csak látszólag egyszerű; azt védjük, amivel – ahogyan már kifejtettük – *azonosulunk*. Igazából azonban ki-ki műveltsége, szakmája, kora, sőt társadalmi helyzete függvényében másképp közelíti meg az építészeti érték fogalmát. Műemlékes, művészettörténeti, vagyis szakmai szempontból egyszerű a válasz; azt őriznénk meg, amit *tudományos szempontból* fontosnak tartunk. Ez az a pont, ahol elválik a használati érték és esztétikai, történeti érték – és mi az utóbbiakat tartjuk ›üzenetünk‹ szempontjából fontosnak –, holott ez tévedés. Egyetlen építménynek csak egyetlen ›értéke‹ lehet, amely mindezeket magában foglalja. Mivel azonban társadalomban élünk és társadalom a finom megkülönböztetések világa, e megkülönböztetésnek is van logikája. A kritikus pont a *használati* érték, amely valamely tárgynak személy(ek)től és környezettől *függő* tulajdonsága, ellentétben minden egyébbel, amely társadalmi szintű *hozzáadott* értékként kezelhető. Hozzáadott érték a ›tudományos jelentőség‹ is – és talán éppen ez a legillékonyabb" (Déry, 1997–98/2002. 58 – kiemelések az eredetiben).

A mindennapok és a történeti környezet

Az európai emberek egy része történelmi, műemléki környezetben tölti hétköznapjait nagy részét. Lewicka (2008) alább (V.I.2 fejezet) részletesen tárgyalt vizsgálatában a Wroclaw és Lviv lakosai egy része műemlékek között, sőt, világörökségi környezetben élt. Magyarországon is élnek emberek Hollókőn,[587] a Hortobágyon vagy a Budai Várban (Fónagy, 2013). A fizikai környezet – mint a II.6 fejezetben láttuk – nem tudatosuló természetű, a helyidentitás struktúrái kifelé

[587] A magyarországi világörökségi helyszínek (lásd http://www.vilagorokseg.hu/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 22.): 1. kulturális kategória: Budapest – Duna-partok, Budai Várnegyed, Andrássy út (felvétel éve: 1987, bővítés éve: 2002); Hollókő Ófalu és környezete (felvétel éve: 1987); Ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátság és természeti környezete (felvétel éve: 1996); Pécs (Sopianae) ókeresztény temetője (felvétel éve: 2000). 2. Kulturális kategória, kultúrtáj: Hortobágyi Nemzeti Park – a Puszta (felvétel éve: 1999); Fertő/Neusiedlersee kultúrtáj (felvétel éve: 2001); Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék kultúrtáj (felvétel éve: 2002). 3. Természeti kategória: az Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai (felvétel éve: 1995; a bővítés éve: 2000).

tendálnak a tudatból. Nincs ez másként a történelmi, a műemléki, a világörökségi helyszíneken sem. Ez is magyarázza, hogy az emberek változatosan és nem mindig bejósolhatóan viszonyulnak az örökséghelyekhez (is). Olaszországban az emberek nagy része számára az épített örökség a mindennapok része. Toszkánában például felismerték a műemlékvédők, hogy ez alapján az ott élő emberek jól bevonhatók a műemlékvédelemmel kapcsolatos projektekbe: „a polgárok részvétele a [műemlékvédelmi] tervezési folyamatban lényeges annak meghatározásában, mi számítson örökségnek, és az épített örökség hogyan alakítódjon át egy olyan helyi birtokká, amely önfenntartó fejlődéssel bír" (Zetti, 2010. 233–234 – beszúrás DA). Egy részvételi projektben például egy kis középkori települést (*Montespertoli*) akartak megújítani. Már kész volt a mesterterv, amikor első lépésként elkezdődtek a közösségi workshopok, amelyeknek „a célja az volt, hogy bevonják a helyi lakókat az épített örökség feltérképezésébe, megvizsgálva a helyi (*local*) identitás elemeit és az emberek és az otthoni táj (*homeland*) kapcsolatát. Ezt követően néhány javaslatot fogalmaztak meg az épített örökség megőrzésére és értékjavítására [amit szélesebb körben egyeztetni kívántak a többi lakossal]. Kutatók vezették a műhelyeket, amelyek valódi munkaterepet jelentettek a tudás megosztására és valódi gyakorlati kapcsolatok kialakítására" (Zetti, 2010. 243 – beszúrás DA). A műhelyek résztvevői könnyen és hatékonyan bevonódtak a folyamatba: a kutatók segítségével megismerkedtek az alapvető tervezési fogalmakkal, és részvételi tervezési folyamat előnyeivel–hátrányaival. Végig sikerült a két alapkövetelménynek – a tervezési szabályok betartásának és a hatékony részvételi folyamat lefolytatásának – megfelelni. Itt is kiderült azonban, hogy hiába hatékony a participációs folyamat önmagában, ha az a kontextus, amiben lezajlik, nem illeszkedik hozzá: a kész mesterterv miatt nem volt mindig világos a szerep- és kompetencia–leosztás, nagyon rövid volt az idő a feladat komplexitásához képest, néhány helyi politikus ellenállt, és néha nagyon erős viták, sőt személyeskedések voltak a műhelyeken. Ezeket a folyamatokat azonban végig elemezték, és végül a nehézségek ellenére sikerült a műhely résztvevőinek javaslatait beépíteni egy kérdőívbe, aminek az alapján kiterjedt mentális térképezést végeztek a lakosokkal. Mindenhol alapos közös gondolkodás volt, figyelembe vették a javaslatokat arra, hogy melyek legyenek a felújítandó közterek, hol legyen gyalogos vagy bicikliút és így tovább. A projektből származó tapasztalat szerint részvételi folyamat „a helyi épített örökség jobb ismeretén alapuló beillesztését eredményezte a tervfelmérésbe, lehetőséget adott a lakosoknak, hogy erősítsék kapcsolatukat az épített örökséggel, és biztosította a helyi közösségnek az épített örökség megőrzése feletti kontrollját a jövőre nézve" (Zetti, 2010. 245–246). Más irányból, civil kezdeményezésként zajlott egy másik, ugyancsak toszkánai részvételi projekt, a *Casentino*–völgy műemlékeinek felújítása. A völgy az Arno folyó egyik szakaszán helyezkedik el, számos kis- és közepes településsel, néhány jól ismert apátsággal. A terület alapvetően hegyvidék, ahol sokáig mezőgazdasági tevékenység és erdőgazdálkodás folyt, de mára mindkettő elvesztette a jelentőségét. Számos épület van a tájban, amit már senki sem használ, ugyanakkor a helyiek kollektív emlékezetében és helyidentitásában jelentősek. A lakosok a 90-es évektől a településeken ún. ökomúzeumokat hoztak létre, amelyek jól működő hálózatba szerveződtek. Ezek valójában nem múzeumok, hanem közösségi találkozóhelyek a helyiek számára, olyan fórumok, ahol a települések régi–új identitása formálódik. Az ökomúzeumok egyik kezdeményezése, hogy a régi angol egyházmegyei térképekhez[588] hasonlóan nagyon részletesen feltérképezik a teljes völgy helyi épített örökségeit. Mivel nincs aktuális tervezési cél (nem garantált, de lehetséges, hogy bekapcsolják az anyagot a

[588] Lásd pl. https://discover.ukdataservice.ac.uk/catalogue?sn=4348 (utolsó látogatás: 2016. 08. 20.).

hivatalos tervezésbe), nincsenek hatósági korlátok, így egy-egy térképen két évig is dolgoznak (csak a produktivitás igénye szab időkorlátot). Az eredmény fontos, de a folyamat maga legalább ugyanennyire. A munka strukturált megbeszélésekkel indul. Kiválasztják a célterületet, aztán közösen átnézik a fellelhető dokumentumokat a területtel kapcsolatban, majd helyszíni vizsgálatokat végeznek. Végül összegyűjtik a terület lakóitól a helyi meséket, történeteket és emlékeket. A végső térképet az egész csoport közösen rajzolja meg és minden olyan elem rákerül, amiben a csoport egyetértett. Ennek a hosszantartó participációs projektnek az a célja, hogy részvételi módon összegyűjtse a helyi kultúra értékeit, azonosítsa az épített örökségi tájelemeket, épületeket és új módokat találjon a hangsúlyozásukra, fenntartásukra és karbantartásukra, vagyis kiemelje ezeket a mindennapok szürkeségéből. A szakmai terminológia szerint: feltárás, kialakítás, aztán óvás és értékfejlesztés, majd aktív védelem, további értékfejlesztés. Az így sajátta tett kultúra hatékonyan átörökíthető, erősíti, gazdagítja a kollektív emlékezetet és helyidentitást. Zetti (2010) külön kiemeli, hogy ez folyamat nemcsak az épített örökség megőrzését segíti, hanem fejleszti, megújítja a közösséget is, egyfajta szerződést (*charter of the valley*) előidézve a völgy teljes közösségében.

A tanulmány tanulságként megállapítja: ha „csak az épületeket – vagy szélesebb értelemben bármit, ami a területet alakítja és emberi munka alkotta – vesszük figyelembe, akkor az épített örökség vizsgálata és tanulmányozása a technikai tudás tipikus területe. Ugyanakkor, ha az épített örökséget egy alapvető elemnek tekintjük a téralakításban, akkor ebben a megközelítésben egy egyedülálló történelmi épület vagy tárgy nem bír jelentős értékkel önmagában *per se,* csak úgy, hogy része annak a territoriális mintázatnak, amely a lokális társadalmat összekapcsolja egy adott specifikus territóriummal. [...] a tárgyak [...] részei egy ›adott társadalom kultúrájának‹. [...] a tárgyak enélkül elvesztenék funkcionális kapcsolatukat a mindennapi élettel, a Vitruvius[589] által kiemelt *hasznosságot*[590] [...]. Továbbá lényeges, hogy számításba vegyük a helyi, empatikus helyélményt a technikai tudás kiegészítéseként" (Zetti, 2010. 234–235 – kiemelések az eredetiben).

A dolgok/helyek egyéni és kollektív tulajdonlásélménye

A „helyi, empatikus helyélmény" (Zetti, 2010. 235) a dolgokkal (II.1 fejezet) és a helyekkel kapcsolatban kialakuló tulajdonlásélményből (II.14.2 fejezet) származnak. A tulajdonlásélmény lehet egyéni, illetve kollektív (Belk, 1988, 1992; vö. Dúll, 2003a, 2009a). Viszonylag egyértelmű személyes/egyéni tulajdonélmény társul az ajándéktárgyakhoz, szuvenírekhez és mementókhoz (vö. Csikszentmihalyi & Halton, 1981/2011), a személyes holmikhoz (ruhák, járművek, könyvek, sportszerek, ékszer, gyűjtemények stb.), a kisállatokhoz (vö. Cookman, 1996), a saját

[589] „Több mint kéterez esztendeje, valamikor Krisztus előtt 27 és 14 között írhatta Marcus Pollio Vitruvius *Tíz könyv az építészetről* (eredetileg *De architectura*) című művét […]. A *De architectura* korokon és kultúrákon átívelő alapmű […]. talán legtöbbet idézett része három szó: *firmitas*, *utilitas*, *venustas.* Vitruvius így fogalmazza meg tömören azt a hármas követelményt, amelynek teljesítését minden építészeti alkotástól elvárja, azaz szerinte minden éületnek tartósnak, hasznosnak és szépnek kell lennie. […] A Vitruvius által megfogalmazottak […] kiállták az idő próbáját, valóban ezek a mindenkori építészeti alkotás alapkövetelményei. Ennek alapján a tartósság, hasznosság és és szépség hármasa úgy is értelmezhető, hogy ezek egyben az építészeti mű legfontosabb ismertetőjegyei is, ezek által válik megismerhetővé minden egyes épület" (Csági, 2013. 9–10 – kiemelések az eredetiben). A szépségről lásd Csági (2013), a hasznosságról Csági (2014a), és a tartósságról Csági (2014b).

[590] „[…] amelyik épület nem működik, az nem épület. Hiába szép, hiába tartós, ha nem működik, akkor nem lehet használni, tehát hiábavaló. A hasznosság, a működőképesség alapvető igény az építészetben, azt is lehet mondani, hogy ez a legfontosabb elvárás. […] A tartósság és a szépség igénye általános, de nem minden esetben azonos mértékben. A hasznosság viszont igen. Minden épületnek a lehet legjobban kell működnie, kivétel vagy engedmény nincsen" (Csági, 2014a. 167).

testrészekhez (Belk & Austin, 1986; Belk, 1990), más emberekhez[591] (pl. családtagokhoz), és a saját magunkat jelképező szimbólumokhoz (pl. saját név, emlékek, meggyőződések, élmények, készségek, foglalkozás stb. – pl. Cookman, 1996). Az otthonhoz – alapesetben – nagyon egyéni tulajdonlásélmény kötődik (vö. Dúll, 1995, 2009a), másrészt, mint láttuk (II.14.3 fejezet), az otthon pszichológiai tulajdonlása kollektív is, hiszen az otthon a lakók miniterritóriumainak kombinációja (Sebba & Churchman, 1983). A közösségi percepció szintjén pedig a szomszédok (sőt, gyakran maguk Szabóék) számára is Szabóék elköltözése után is még sokáig „Szabóék háza" maradhat a ház). Az emlékművek, épületek, helyek esetében az egyéni és a kollektív tulajdonlásélmények gyakran összemosódnak, ami számos konfliktust is szülhet.

A kollektív tulajdonlás kisebb vagy nagyobb társadalmi csoportokhoz kapcsolódik: a környezetpszichológiai értelemben vett „kollektív tulajdonokat" nagyobb társadalmi csoportok (akár egy egész nemzet) – a mindennapi élet részeként – magukénak érezhetik.

A kollektív tulajdonélmény gyakran kapcsolódik szimbólumokhoz: közös (pl. családi vagy iskolai) emlékek, élmények, utazások, vakációk. Nagyobb társadalmi csoportok számára ilyen lehet a népzene (Hudson, 2006) vagy (pl. szubkultúrák szintjén) a jellegzetes életérzéseket közvetítő zenék, de idetartoznak regények (*Kerouac*: Úton), filmek, autók, és a magyar olimpiai érmeket is is egy kicsit magunkénak érezzük... Emberekhez is társul kollektív tulajdonlásélmény: híres írók, színészek („a nemzet színésze"), sportolók és így tovább. Ide sorolhatók a konkrét szimbolikus jelentőséggel bíró tárgyak, helyek, például templomi kegytárgyak, nemzeti ereklyék (pl. a magyar koronázási jelvények), kegyhelyek (vö. pl. Kapitány & Kapitány, 2002). A kultúra „egésze" is ilyen tulajdonlásélménnyel járhat: a II.14.3 fejezetben tárgyaltam Day és Cohen (2000) vizsgálatát: idős, demenciában szenvedő orosz zsidó bevándorlók (USA: *Milwaukee*, *Wisconsin* és *West Hollywood*, *California*) esetében a kulturális örökség mint szociofizikai kontextus segített fenntartani az identitást és lassította a mentális leépülést. A folyamat elsődleges hatásmechanizmusa a nagyfokú kulturális érzékenységgel kialakított szociofizikai közegben (lakóhely, kulturális csoport) zajló, a kulturális rítusok gyakorlására módot adó, sőt, azt facilitáló gondoskodás volt. A kulturális hagyományok élő alkalmazása a megfelelő szociofizikai kontextusban mindhárom fontos társas hatásmezőben jelentős hatást gyakorolt: a leépült idős emberek számára biztosította az identitás és az otthonélmény megtartását, a jelentésteli szerepeken keresztül az önbecsülés fennmaradását. A család számára a kiégés és a reménytelenség csökkenésén kívül lehetővé vált az identitás folytonosságának és a kulturális integritásnak a megélése. A személyzet szempontjából pedig a hatékonyabb gondoskodáson kívül az értelmes, kontextusba illeszkedő aktivitás nyújtásának lehetősége volt fontos.

Ugyancsak kollektív tulajdonlásélmény kapcsolódik a közterekhez (pl. Kärrholm, 2007; Eplényi, 2007; Nikitscher, 2014), közintézményekhez, középületekhez (Dúll, megjelenés alatt 2016b), például múzeumokhoz (Plaza, 2000; Dúll, 2015e), sportlétesítményekhez (Ahlfeldt & Maennig, 2009; Charleston, 2009), színházakhoz (Nemzeti Színház), könyvtárakhoz (Francis, 1975), egyetemekhez (Harms, Roberts, & Winter, 2006), templomokhoz, közlekedési eszközökhöz (pl. metró) és így tovább. Mindezek a turizmusélményekben (Pearce & Stringer, 1991) is meghatározóak lehetnek például úgy, hogy a másodlagos territóriumokhoz (strandépület, borpince stb.) erős elsődleges helyviszonyulás fejlődhet ki (Trauer & Ryan, 2005). Sőt, a „tudás egy történelmi tárgy vagy épület szerepéről egy nép életében [...] vezethet tulajdonlásélményhez tényleges használat és tényleges birtoklás nélkül is: a Szent Koronát senki nem akarja hazavinni,

[591] A párkapcsolatban az intenzív tulajdonlásélmény féltékenységhez vezethet (lásd pl. Vincze & Dúll, 1998).

és az emberek többsége nem reménykedik abban, hogy a Parlamentbe költözhet, de a magyar emberek többsége mégis mindkettőt környezetpszichológiai értelemben magáénak érzi. [...] A középületek és a közterek kollektív, azaz közös/közösségi tulajdonnak számítanak, amelyekkel kapcsolatban [...] több lélektani paradoxon is mutatkozik. Egyik ezek közül, hogy ezeket (pl. egy templomot) nagyobb társadalmi csoportok (akár egy egész nemzet) magáénak érezheti. Sok esetben ez is a cél. Mivel azonban – sem a valós, sem a pszichológiai értelemben vett – kizárólagos térkontroll nyilvánvalóan nem adott a csoportok, illetve a tagjaik számára, a középületeken és közterületeken számos territoriális konfliktus jelenhet meg. [... – Ugyanakkor] a fontos, helykötődést kiváltó helyszínek stabilitást és biztonságot nyújtanak mind az egyénnek, mind a csoportnak: (környezet)pszichológiai horgonypontként működnek a körülvevő világban. Ráadásul szimbolikus kapcsolatteremtőkké válnak az emberek között (közös templom, nemzeti identitást jelentő helyek stb.). A helykötődés ›szimbolikus kapcsolat, amit az emberek [a hely használói] hoznak létre: kulturálisan formált emocionális/affektív jelentéseket alakítanak ki adott térre vagy földdarabra – ez adja az egyén vagy a csoport számára a környezet megértésének és a helyhez való viszonyulásnak az alapját‹ (Low & Altman, 1992. 10)" (Dúll, megjelenés alatt 2016b. o.n. – beszúrás DA).

Az emlékművekhez, emlékhelyekhez is kollektív tulajdonlásélmény kötődik. Az emlékművek egy csoport múltját, hőstetteit vagy épp fájó veszteségeit szimbolizáló, többnyire művészeti alkotások, amelyek kifejezik a csoport identitását (pl. Bíró & Oláh, 1995), és egyúttal a kollektív emlékezést[592] is biztosítják a csoport és a többiek számára: „ha az emlékezés mindennapi fogalma egyértelműen az egyénen belül lokalizált, akkor a kulturális memóriának máshol kell lokalizálódnia. A legtöbb teoretikus számára a kulturális emlékezet a tárgyakban létezik, az emlékművekben, a rituálékban és a társas gyakorlatokban, az öltözködési szabályokban és egy sor más társas tárgyban" (Poole, 2008. 151). A környezetpszichológiában – ahogy ezt már többször említettem, lásd például II.6 fejezet – ökológiai memóriáról beszélünk: az emlékek nem a fejben, a reprezentációban, de nem is a kulturális tárgyakban, helyszínekben, gyakorlatokban vannak, hanem a személy–környezet tranzakcióban. Doss (2008) szerint az USA-ban nagyon megszaporodott második világháborús emlékművek néha – a hatalom, a kollektív bűntudat vagy egyéb folyamatok nyomán – „emlékprotézisekként", „publikus érzés–archívumokként" működnek, amelyek a kollektív szubjektivitás előidézésén keresztül már nem teszik lehetővé a saját emlékek szubjektív, egyéni megélését. Az emlékhelyeket gyakran építik dicsőségek és veszteségek, nyertes és vesztes háborúk emlékére, illetve azok a helyek is emlékhelyekké válhatnak, amelyekhez kollektív traumatikus élmények kötődnek. A háborús és nacionalizmushoz kötődő emlékhelyek példái az a két dublini park, amelyek közül az egyik (*Irish National War Memorial*) annak az 50.000 ír férfinak állít emléket, akik az első világháborúban haltak meg a brit hadsereg szolgálatában, a másik (*Garden of Remembrance*) pedig azok előtt a hősök előtt tiszteleg, akik az ír nép függetlenségért harcoltak az 1916-os húsvéti felkelés idején. A britekkel lojalitást tükröző emlékpark a város külső részében van, míg a nacionalista emlékhely a városközpontban

[592] Érdemes megértenünk, „milyen szerepet töltenek be az emlék(ezésre késztető) tárgyak a múlthoz való viszony megszervezésében és reprezentálásában, illetve manipulálásában [...]. Hogyan megy végbe a gyakran rivalizáló, párhuzamos (nemzeti, etnikai, lokális stb.) történelemolvasatok materializálása (pl. emlékművek, emlékhelyek, utca- és térnevek, múzeumi kiállítások, megemlékezési szertartások segítségével), és hogyan zajlik ez a folyamat az egyéni életutak esetében (pl. az ›életrajzi tárgyak‹ [...]: családi ereklyék, szuvenírek, fényképek révén [...]? Miként válhatnak a múlt reprezentációinak tekintett tárgyak az emlékezés politikájának stratégiai eszközeivé [...], a történelem- és hagyományalkotás meghatározó elemeivé?" (Berta, 2008. 42).

található. Rigney (2008) szerint ez is, mint sok más az ír történelemben, tükrözi az írek megosztott földrajzi helyzetét, megosztott múltját (*divided pasts*), és sajátos helyidentitását (Devine-Wright & Lyons, 1997 – részletesebben lásd V.I.2 fejezet). A parkoknak a független ír állam megalapítása (1922) előtti és utáni használatának elemzésével a szerző rávilágít, hogy milyen ambivalens volt mindkét emlékpark használata. A folyamatban tetten érhetők a kollektív memória mechanizmusai: a konstrukció (létrehozás), a figyelmen kívül hagyás[593] (fel /nem/avatás, kitelepítés a város szélére, összekötő híd meg nem építése, senki sem járt oda) és a rehabilitáció (mindkét parkban a másik eseményre is emlékezés, helyreállítás, felavatás a tervezettnél 60 évvel később, egységes Írország ünnep megrendezése, folyamatosan virágok a hősök nevei alatt), végül a monumentalizáció[594] (karbantartás, nemzeti ünnepségek, államfői látogatás). Az emlékkertek, az ír társadalom sajátos identitásának tükrözésén és formálásán túl, a különböző társadalmi csoportok között kapcsolatokat hoztak létre, és mediáltak köztük. Manapság mindkét park elismert és számon tartott ír történelmi örökségszíntér, emlékhely, ahol mindig van rózsa az elesettek emlékére.

Az emlékhelyek a visszatérések, emlékfelidézések és –megosztások alkalmával lehetőséget adnak az élmények feldolgozására, de a kollektív memória tanulmányozására is. Amikor az auschwitzi haláltábort felszabadították 1946-ban, rengeteg fényképet és tárgyat találtak, amiket aztán kiállítottak a tábor területén. Jacobs (2008) ezeket a műalkotásokat, installációkat és fotókat (ún. csendes szempontok) vizuális szociológiai és etnográfiai módszerekkel gender–szempontból elemezte: hogyan ábrázolódnak ezeken a rabok, mint nők, mint anyák, mint szexuális birtoktárgyak, vagy mint atrocitások áldozatai. Az ilyen elemzések – tudományos hozadékukon kívül – az emlékezésnek, a trauma feldolgozásának és a társadalmi üzenet továbbadásának lehetőségét is jelentik. „Az emlékművek és az élettel teli építmények sok mindent sugároznak. [...] Egy megkülönböztetett és egyértelmű környezet nemcsak biztonságot kínál, hanem fokozza is az emberi tapasztalat lehetséges mélységeit[595] és intenzitását" (Lynch, 1960. 5), „nem véletlen tehát, hogy [az emlékműveket] a biztonság helyeinek tartjuk" (ibid. 11 – beszúrás DA).

---

[593] A figyelmen kívül hagyás könnyen eltörli a kollektív emléket: „a kollektív emlékezés olyan, mint az úszás: ahhoz, hogy a felszínen maradj, folyamatos mozgásban kell maradni" (Rigney, 2008. 94).

[594] Bollas (1998/2004. 9) pszichoanalitikus szerző a monumentalizálásról (mint ahogy magáról az építészetről is) az építés–rombolás, élet–halál dinamikája kapcsán ír: „A monumentális építmény – az ember emelte hegy – az építészeti teljesítmény nagy paradoxonjainak egyike. Az emlékmű célja, hogy túlélje az emberi generációkat. Építése sok emberi életet követel. Akadnak olyanok, mint például Gaudí, akik egész életüket egy emlékmű építésének szentelik, és sohasem láthatják meg művük befejezését. Minden emlékmű síremlék – akár annak szánták funkcionálisan, akár nem. [...] Az építészet akkor talán azt a súlyos feladatot vállalta magára, hogy elhozza az emberi életbe a halált? [...] Ha így van, az emlékműépítmények ugyancsak kétséges létesítmények. A föld anyagaiból megteremtjük saját halálunk szimbólumát, olykor a szó szoros értelmében vett síremlék formájában – a piramisok esetében például – de leggyakrabban az élőknek szánt, funkcionális létesítményként, mint például egy nagytemplom, egy székesegyház vagy egy irodaépület. Amennyiben az élőknek szánjuk, akkor az emlékmű az élők játékteréül szolgál egyfajta halálzónán belül, hiszen az élők nap mint nap életre keltik a hideg márványt vagy a cementtömeget, amíg meg nem halnak és az új generációk be nem vonulnak ugyanabba a térbe. Az emlékmű lehetőséget teremt számunkra, hogy ki–be járkáljunk a halál teréből: az emberi lény kedvére utazgat a hatalmas kőtömegek világában."

[595] Azok a helyek, amelyekhez traumatikus, szinte feldolgozhatatlan emlékek kötődnek, szemléletes kifejezéssel „emlékromok" (*memory ruins,* Trigg, 2009), vagyis töredékes, feldolgozatlan emlékek kapcsolódhatnak mind egyéni, mind kollektív szinten. A pszichoanalitikus Bollas (1998/2004. 10) ezzel is magyarázza, hogy sokszor nincs a traumatikus emlékekre és emlékhelyekre szó, nem megnevezhetők: „Vajon az emlékmű, mint a valóság egyfajta megtestesítője – a legmesszebbmenő tudásunkat is meghaladó halál anyagi kifejeződése – megengedi-e, hogy kézjegyünkkel lássuk el? [...] akár oly módon, ahogy a görög építészeti szaknyelvben is megnyilvánul: az épület egyes részeinek emberi nevet adunk, mint például az oszlop feje vagy lába." Mindez a trauma rendkívül nehéz feldolgozhatóságára is utal.

V.1.2. Hely és történelem: egyéni és kollektív helyidentitás

Az identitás tartalmi dimenziója egyaránt tartalmaz személyes és társas, kollektív elemeket. A közös használatú helyek részt vesznek az emberek közösségi helyi (lokális) és helyidentitásának kialakításában, és így az énidentitás formálásában is. Graumann (1983) sokszoros identitás elmélete szerint az emberek három, egymással interakcióban zajló azonosulási/azonosítási folyamatot képesek alkalmazni a környezettel kapcsolatban: 1. azonosítják a környezetet, 2. azonosítják a többieket/magukat a környezet által, 3. azonosulnak a környezettel. Ezek a folyamatok a társadalmi csoportok identitása szempontjából sarkalatos társas emlékezésben/felejtésben központi jelentőségűek. Devine-Wright és Lyons (1997) identitás-folyamat elméletére már utaltam (lásd III.2 fejezet) az egész életen át tartó fejlődés szakaszaival kapcsolatban. A szerzők szerint az identitásalakulás két folyamata az asszimiláció (az új információ – a helyről, a többiekről vagy a személyről magáról – beépítése a régi identitásba) és az akkomodáció (a régi identitás átstrukturálása). Az identitás négy alapelv mentén állandóan alakul: 1. folytonosság az időben, 2. megkülönböztethetőség/jellegzetesség, 3. önbecsülés, és 4. énhatékonyság. Devine-Wright és Lyons (1997) a történelmi helyek szerepét vizsgálták az ír nemzeti identitásban. Az előzetes kutatásban feltárták, hogy az írek milyen történelmi értékeket rendelnek fontos épületeikhez, helyeikhez, és ezek közül választották ki a négy tényleges vizsgálati helyszínt: *General Post Office* (GPO, az 1916-os brit gyarmati rend elleni húsvéti felkelés legfőbb helyszíne, és itt kiáltották ki a független, szabad Ír Köztársaságot), *Trinity College* (Írország legrégibb egyeteme, 1592-ben alapította I. Erzsébet angol királynő, római katolikusoknak 1960-ig tilos volt belépni), *Newgrange* (ősi temetkezési hely, közel 4000 éves, az ország legöregebb épülete) és *Glendalough* (kolostorrom a 6–12. századból). Tradicionális (ír anyanyelvi kör tagjai, ír hagyományőrzők) és nem tradicionális csoportok (nem beszélnek jól írül, nem őrzik a hagyományokat) tagjait kérdeztek meg kérdőívben az ír történelemről, az ír nemzeti identitásról és a négy helyről – utóbbiakat érzések (pl. düh, szomorúság) és értékek (pl. szabadság, keresztényi értékek) kellett megítélniük. Az elvárás, hogy mindegyik épületet másként fogják reprezentálni a csoportok, nem igazolódott. Az összefüggés ennél bonyolultabb volt: Newgrange és Glendalough reprezentációjában nem volt különbség (talán annyira régi helyszínek, hogy minden negatív asszociáció elfelejtődött velük kapcsolatban, vagy idealizálódtak – ugyanis mindkét épület az angolok jövetele előtt jött létre), viszont a Trinity College-t és a GPO-t a csoportok különbözőképpen képezték le. Az eltérő társas emlékek azt tükrözik, hogy a két csoport eltérően éli meg az ír történelmet. A tradicionális csoport a GPO-t pozitívan jellemezte: nemzeti érzelmek, szabadság, függetlenség (valamint tragédia és a szomorúság, mivel az ír helyzet megoldatlan). A Trinity College viszont – mint a társas emlékezetben jellegzetes brit helyként számon tartott hely – a zűrzavar, közöny, düh érzését váltotta ki belőlük. A nem tradicionális csoportnál a GPO nem csak a felkelést hívta elő emlékezetükből, hanem az Észak-Írországban azóta történt eseményeket is (IRA robbantások), míg a Trinity College számukra a remény jelképe volt, és a hozzá tapadó brit–protestáns múlt már lekopott róla. A vizsgálat igazolta, hogy ahogyan az egyes társadalmi csoportok a történelmi helyeket észlelik, az tükrözheti nemzeti identitásukat; úgy fogják észlelni az adott történelmi helyeket, hogy az növelje a csoportjuk megkülönböztethetőségét, önbecsülését, énhatékonyságát és az összetartozás–élményt, és minél inkább szimbolizálja egy történelmi hely egy csoport identitását, annál inkább aktív az identitás fenntartásában. A helyidentitás pedig „részt vesz a személy aktuális pszichológiai jólléte meghatározásában, ami nem pusztán az énidentitás fenntartását és védelmét követeli meg, hanem azt is, hogy a személy és a változó fizikai-szociális környezet közötti illeszkedés folyamatosan

megvalósuljon [Korpela, Ylén, Tyrväinen, & Silvennoinen, 2009]. Folytonos adaptív válaszra van szükség a ›megfelelő helyen vagyok-e?‹ kérdésre" (Dúll, 2015c. 27 – beszúrás DA).

A helyidentitás és helykötődés településszinten is megnyilvánul, történelmi és nem történelmi környezet esetén egyaránt. Lewicka (2008) két ország egy-egy városában (Lviv/Lemberg, Ukrajna; Wroclaw/Boroszló, Lengyelország) interjúkkal vizsgálta a lakosok városukhoz kapcsolódó kollektív emlékeit (helyemlékezetét) és a helykötődésüket meghatározó tényezőket. Lviv és Wroclaw földrajzi helyzete hasonló, mindkét város Lengyelország határterületein helyezkedik el. Történelmük és etnikai összetételük is hasonlít: Lviv lakosai eredetileg többségükben ukránok voltak, Wroclaw lakói pedig lengyelek, de fokozatosan (a második világháború után pedig végleg) az eredeti népcsoportok mindkét városban kisebbségbe szorultak. A hasonlóságok ellenére a két város mégis különbözik egymástól, mert Lviv városát nem érte annyi bombatámadás, így több történelmi épület maradt fenn (óvárosát az UNESCO 2001-ben a világörökség részének nyilvánította), de mindkét városban vannak óvárosi részek, amelyekben a kollektív emlékezetet stimuláló városi emlékeztetők (*urban reminders*[596]) jelen vannak. Lewicka szerint ezek a feltételek hozzájárulnak a történelmi emlékezet folytonosságához. A kutatás ezt igazolta, de nem mindenben az elvárásnak megfelelően: Wroclaw lakói kollektív emlékezetére jellemzőbb volt a kollektív amnézia: kevesebb fontos helyet, híres embert, városi/helyi történetet, anekdotát tudtak a városukról, mint a lviviek. Az emlékek mindkét városban nemzeti jellegzetességeket hordoztak: a wroclawiak a német időszakból, a lviviek pedig a lengyel és a szovjet periódusból kevesebb emlékről számoltak be, inkább saját nemzeti színezetű emlékeket idéztek fel. A lvivieket inkább nemzeti identitás (az egész országhoz, nemzethez való kötődéssel) jellemezte, míg a wroclawiakat inkább a helyi (lokális) identitás, erős, sokrétegű helykötődéssel. A két város történelmi emlékeztetőit és a helykötődés kapcsolatát tekintve az előzetes elvárással szemben az eredmények azt mutatták, hogy a kerülethez és a lakókörnyezethez kötődés Lvivben általában alacsonyabb volt, mint Wroclawban, és a történelmi negyedben a kerülethez kötődés nagyobb volt, mint a nem történeti városrészekben, az otthonhoz kötődés azonban az utóbbiakban volt gyengébb. Wroclaw lakói konzekvensen erősebben kötődtek nemcsak az egész városhoz, hanem a kerülethez, a környékhez, és a házukhoz/lakásukhoz is, és ez a mintázat különösen érvényesült a történelmi negyedben lakók esetében. Összességében, a sok szempontból hasonló két város lakói eltérő kötődési mintázatot mutattak, ami felhívja a figyelmet arra, hogy a történelmi változások[597] és történeti környezetben élés sokféle és szerteágazó hatást gyakorol a helykötődésre és a helyidentitásra.

---

[596] „Ahogy a ›helyidentitásnak‹, úgy a ›helyemlékezetnek‹ is két jelentése van. A fogalom az emberek emlékeire és a helyre is vonatkozik. A helyek emlékeznek és ezt emlékműveiken, épületeik építészeti stílusán, falfeliratokon keresztül stb. teszik [...]. Az ott lakók számára ezek a nyomok ›városi emlékeztetők‹, ›mnemonikus segítők‹ a kollektív memória számára. Ezek közül néhányat a politikai hatóságok állítottak elő, mint például a történelmi emlékműveket, emléktáblákat, híres embereket megörökítő utcaneveket, de a többség természetes nyom: eltérő korszakok építészetei, temetők sokféle névvel (néha akár más abc–vel írva), jellegzetes középületek stb. A politikai átmenetek vagy forradalmak idején az első lépés, amit az új vezetők rendszerint meglépnek, a ›rossz történelem‹ összes emlékeztetőjének eltörlése. [...] A ›városi emlékeztetők‹, a hely előző lakóitól származó maradványok befolyásolhatják a helyre való emlékezést közvetlenül, a történeti információ rendelkezésre bocsájtásán keresztül, vagy közvetetten – a hely elfelejtett múltja iránti kíváncsiság felkeltésén és felfedezés motivációjának növelésén keresztül" (Medvés & Kovács, 2010. 214). Vö. Oleksy és Wnuk (2016) kiterjesztett valóságot *(augmented reality)* alkalmazó vizsgálatával, amelyet a szerzők Muranow helyjelentésével és az azzal kapcsolatos kollektív emlékezettel kapcsolatban végeztek (lásd II.15.1 fejezet).

[597] „Közvetlenül a második világháború pusztításai után, még a negyvenes években felvirágzott a nemzeti identitás és a kialakult (történelmi) lakókörnyezet egészségének kérdése. Nem csak Varsóban kellett a teljes óvárost rekonstruálni, Németországban és Ausztriában is a szimbólumnak tekintett, de súlyosan lerombolt székesegyházakat, dómokat

Történeti, örökségi természeti környezet

„A helyek egyik legfontosabb jellemzője, hogy évezredek óta meghatározzák Földünk felszínét, ezzel párhuzamosan az emberiség környezetét is. Míg az épített környezet esetében ez az időtartam az első épületek megjelenéséig vezethető vissza, a természeti környezeti helyek esetén ez az intervallum lényegesen hosszabb, hiszen a természet az emberiség történetét a kezdetektől végigkíséri. A természeti tájak jellegzetességeinek köszönhetően egyszerre bírnak gazdasági, társadalmi, politikai és esztétikai értékkel [...]. A természettel kapcsolatos mítoszok,[598] emlékek jellegzetessége, hogy évszázadokon keresztül fennállnak, meghatározva ezáltal a jelenkori szokásainkat is. A természeti környezet egyéniségéhez tehát az is hozzájárul, hogy magában hordozza a jelenben a múlt emlékeit: a történelem és a populáció folyamatos változása ellenére a természet, a helyek ugyanis nem változnak szignifikánsan" (Medvés & Kovács, 2010. 158).

A környezetpszichológiában (nem gyakori) örökségvédelemmel foglalkozó vizsgálatok jellemzően inkább a természeti értékekre[599] (természeti források, védett területek) vonatkoznak. A világörökségi érték (*world heritage value*) és a környezeti érték (*environmental value*) fogalmat is inkább a természeti tájakra értelmezik (pl. Gifford, 2002; Reser & Bentrupperbäumer, 2005), és a pro–environmentális[600] értékekhez kapcsolják. Több környezetpszichológiai vizsgálatban hozták összefüggésbe az örökséghelyek, védett területek környezetpercepcióját és a feléjük irányuló környezeti attitűdöket különböző identitáskonstruktumokkal: a helyidentitással, a „hellyel kapcsolatos identitással" (*place-related identity*) (Carrus, Bonaiuto, & Bonnes, 2005), a regionális identitással[601] (Bonaiuto, Carrus, Martorella, & Bonnes, 2002, és a társas identitással (Stoll-Kleeman, 2001; Carrus, Bonaiuto, & Bonnes, 2005; Lewicka, 2008). Ezeknek a vizsgálatoknak az egybehangzó eredménye szerint az erős regionális identitás és kötődés az általános és az egyes tájvédelmi területekhez kapcsolódó környezetvédelmi attitűdökkel egyértelműen negatívan korrelál.

A környezetpszichológiai értelemben vett természetes környezeti értékek „egyéni, közösségi vagy társadalmi hiedelmek a természetes környezet jelentéséről, fontosságáról, állapotáról és arról, hogy az emberek hogyan tekintsenek a természetre és hogyan kezeljék azt. [... – Ezek] normatív, érzelmi és motivációs szempontból alapvetőbbek, kiemelkedőbbek és nagyobb hatásúak, mint a preferenciák[602] vagy az attitűdök [...]; morális és/vagy felelősségi vonatkoztatási pontok és mérföldkövek arra vonatkozóan, hogy az egyének hogyan kerülnek kapcsolatba a ›természetes‹

---

eredeti formájában kellett helyreállítani [...]. Emellett azonban a 20. század '50-es, '60-as és '70-es éveiben az európai kontinensen kitört egy második ipari forradalom [...]. A ›történelmet‹ egyszerűen kiszorította egy agresszív, pusztán gazdasági megfontolásokra visszavezethető modernizálási hullám, az óvárosokban kíméletlenül, történelmi kontextusokat figyelmen kívül hagyva, aránytalan, magasra törő, csupasz iroda-, bank- és lakótornyokat emeltek. *Jürgen Habermas* filozófus később ezt a ›modern kor izolációs arroganciájának‹ nevezte. Az izoláló megközelítés – itt a jövő, ott a múlt – fontos szerepet játszott a műemlékvédelem szigorú megőrző felfogásában. A feladatokat a műemlékek /materiális eredetiségére/ korlátozta és nem, vagy csak nagyon ritkán kereste a műemlékvédelemtől független [...] kontextuális párbeszédet" (Hajós, 2008. 4), pedig már az 1960-as években Lynch könyve is azt a felfogást erősítette, hogy „a modern ipari kor városa nem pusztán a történelmi fejlődés terméke, és nem is csak a jövő projektjeinek helyszíne, hanem pszichikailag befolyásoló alakzat" (ibid. 5).

[598] A II.13.1 fejezetben (193. lábjegyzet) bemutattam Kázmér, Colin és Taboroši (2014) kutatását, amelyben a kollektív emlékezet egy természettudományos geológiai feltárás alapjaként szolgált.

[599] Az értékkonstruktumról a IV.7 fejezetben esett szó Schwartz (1992/2003) elmélete kapcsán. Itt nem szociálpszichológiai értelemben használjuk, hanem környezetpszichológiai értelemben, ami leginkább a környezetszociológiai (Dunlap & Catton, 1979; Dunlap, 2002) értelmezéssel rokon – lásd pl. *New Environmental Paradigm* (NEP, Dunlap & van Liere, 1978; vö. Dúll & Janky, 2011; Janky, Könczöl, & Dúll, 2011).

[600] A műemlékvédelem is összekapcsolódott a környezetvédelemmel: ez a tájvédelem, „mely kiterjed az utca, a város, a táj képére" (Fekete, 2005. 109).

[601] A regionális identitás egyszerre hely- és társas identitás (Bonaiuto, Carrus, Martorella, & Bonnes, 2002).

[602] Lásd II.8 fejezet.

környezettel és miképpen kezelik azt" (Reser & Bentrupperbäumer, 2005. 141 – beszúrás DA). A környezeti érték – a helyjelentéshez hasonlóan – ugyancsak tranzakcionális fogalom: a természetes tájak esetében sem csak az emberhez vagy csak a tájhoz kötődik. A (természeti) környezeti érték konstruktumra értelmezik a világörökségi értékek (*World Heritage values*) fogalmát is: „közösen birtokolt hitek a kivételes természetes környezetek és a globális kulturális örökségünk becsességéről és kritikus fontosságú élettámogató, erősítő szerepéről, és arról, hogy mit kell tenni ezeknek a helyeknek és rendszereknek a védelme és megőrzése érdekében" (ibid. 141).

A kulturális örökségnek számos nem anyagi értéke van – lehetnek történetileg fontos tájak vagy kulturális tájak „amelyek emlékeztetnek bennünket kollektív és egyéni gyökereinkre; folytonosságérzést, és annak megértését biztosítja számunkra, hogy hol a helyünk a természetes és kulturális környezetünkben". Így az örökség értéke: „a múlt kulturális kötelékeiből származó, a tájjal kapcsolatos ›emlékek‹ amelyeket elsősorban a kulturális tájakon belüli jellemzők fejeznek ki" (Tengberg, Fredholm, Eliasson, Knez, Saltzman, & Wetterberg, 2012. mindkét idézet: 16). A kulturális örökség ún. ökoszisztéma szolgáltatás (*Millennium Ecosystem Assessment,*[603] MEA, 2003). Az ökoszisztéma szolgáltatás összefoglaló neve „azok[nak] a hasznok[nak], amelyeket az emberek az ökoszisztémából nyernek. [...] Az ökológiai közgazdaságtan képviselői a hasznot (hasznosságot) interszubjektív és pénzben nem mindig mérhető fogalomként kezelik, s a jól-léthez mint az emberi élet összetett minőségét leíró fogalomhoz kapcsolják […]. A jól-lét túlmutat az anyagi jóléten, és magába foglalja többek között az egészséget, a biztonságot, a szociális kapcsolatokat, a szabad választás lehetőségét és a képességek kiteljesítésének lehetőségét is. A szükségleteknek sokkal szélesebb körét öleli fel, mint teszi azt a fogyasztás-fókuszú jóléti megközelítés. Ilyen értelemben a természetnek nemcsak azokat a szolgáltatásait értékelhetjük, amelyek a használattal és az anyagi jóléttel vannak szoros összefüggésben, mint például a tiszta víz, az élelmiszer vagy a ruházkodás természetes alapanyagai, s nemcsak az lehet fontos számunkra, hogy a természeti környezetben feltöltődünk, egészségünk javul, vagy élvezhetjük a táj szépségét, hanem azt is megértjük és átéljük, hogy személyes és közösségi identitásunkról van szó természethez fűződő kapcsolatunkban" (Kovács, Kelemen, Pataki, & Kalóczkai, 2011. 782).

V.1.3. Örökségtájak, örökségépületek környezetpszichológiai értékei

A kulturális örökség „magába foglal tárgyi eszközöket, mint történelmi helyek és immateriális javakat, például kulturális gyakorlatokat" (Levi & Kocher, 2013. 913). A szakmai területek az örökségépületek/tájak értékeit gyakran gazdasági haszonként értékelik (Tuan & Navrud, 2008; Tengberg, Fredholm, Eliasson, Knez, Saltzman, & Wetterberg, 2012), sőt, valójában a kulturális

[603] *Millennium Ecosystem Assessment* (MEA, 2003 – http://www.millenniumassessment.org/en/index.html, utolsó látogatás: 2016. 08. 19.): a kutatást az ENSZ indította. A MEA egész Földre kiterjed, és célja a figyelmet ráirányítani arra az összefüggésre, hogy „az emberi társadalom léte nagyban függ a természeti rendszerek ›egészségétől‹, ezért a természet nagyarányú pusztításával a társadalom és végső soron a gazdaság alapjait is aláássuk" (Kovács, Kelemen, Pataki, & Kalóczkai, 2011. 781). „Az ökoszisztéma-szolgáltatások kreatív potenciálja abban rejlik, hogy áthelyezték a természet és jól-lét kapcsolatának vizsgálatát a szűkebb közgazdaságtanból a természet- és társadalomtudományok metszéspontjába" (Kovács, Kelemen, Pataki, & Kalóczkai, 2011. 780). A MEA szerint az ökoszisztéma-szolgáltatásoknak négy fő csoportja van (lásd Kovács, Kelemen, Pataki, & Kalóczkai, 2011): 1. ellátó vagy termelő: az ember számára közvetlenül felhasználható anyagi jellegű javak (pl. víz, élelmiszer, gyógyszeralapanyagok, nyersanyagok), 2. kulturális: az ember lelki, szellemi fejlődését elősegítő nem materiális, de közvetlenül élvezhető szolgáltatások (pl. pihenés, turizmus, vagy inspiráció az alkotásra), 3. szabályozó: az emberi élet védettségét, biztonságát, kiszámíthatóságát teszik lehetővé (pl. árvízvédelem, beporzás), 4. támogató vagy fenntartó szolgáltatások: például a talajképződés vagy a tápanyagkörforgás tartozik ide – ezek az ökológiai folyamatok jelentik az összes többi szolgáltatás alapját.

érték[604] (*cultural value*) kifejezés is gyakran a gazdasági értéket takarja (Choi, Papandrea, & Bennett, 2007). Azonban ezt a megközelítést a kulturálisörökség–tudományokon (különösen a fent említett ökológiai közgazdaságtanon és a turizmustudományon[605]) belül is gyakran kritizálják, elsősorban pszichológiai (mi több, környezetpszichológiai) szempontból. A szerzők meglepően gyakran, imponáló természetességgel és szakszerűséggel hivatkoznak a környezetpszichológiai és a pozitív pszichológiai szakirodalomra. A kulturális örökséget eleinte általában nem turisztikai céllal óvják meg az emberek, hanem azért, mert intrinzik értéke van a közösség számára – nem puszta múlt, hanem kultúratámogató szerepe is van: a helyi emberek számára az identitás élményét is biztosítják, mert ezek a környezetek olyan helyek, ahol a közösség tagjai társas interakcióba bonyolódhatnak és folytathatják a hagyományaikat. A turizmus gondolata később szokott felmerülni, elsősorban az anyagi megóvás és fenntartás költségeinek biztosítása kapcsán, de mind a hétköznapi tapasztalatok, mind a környezetpszichológiai kutatások (Levi & Kocher, 2013) azt mutatják, hogy a turisztikai célú látogatások sok tekintetben inadekvát használatot jelentenek. Nagy a hely kommercializálódásának és trivializálódásának veszélye. Ráadásul a turisták – azon túl, hogy jelenlétük saját maguk számára is rontja a hely esztétikai és környezetpszichológiai élményét (Levi & Kocher, 2013) – befolyásolják a közösség életét is: megváltozik és megnő a forgalom, fokozódik a zsúfoltság stb., ami a helybelieket a mindennapi élet szintjén is zavarhatja. A helykötődés és a helyidentitás is módosulhat. Vagyis pontosan az eredeti kulturális és környezetpszichológiai érték[606] veszhet el.

---

[604] Kulturális értéke természetesen nemcsak történeti tájaknak van. Például a *Bilbao Museum* (építész Frank Gehry, https://www.guggenheim-bilbao.es/en/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 19.), amelynek egyik célja a város turizmusának revitalitalizálása volt, 1997-ben nyílt meg. A múzeum működésének első három évét értékelve egy esettanulmány (Plaza, 2000) kimutatta, hogy amióta megépült, a város látogatóinak több mint 80%-a a múzeumot jelölte meg úticélként, illetve fő vonzerőként. Az esettanulmány kimutatja, hogy a Múzeumnak mint turisztikai látványosságnak számos hatása van: a városba érkezések, az ott töltött éjszakák száma nő, növekszik a bevétel, a foglalkoztatottság, és részben ezzel összefüggő életminőség–változások is bekövetkeznek. Plaza (2000) vizsgálata szerint azonban az életminőségre gyakorolt pozitív hatás abból is következik, hogy az épület már három év alatt a baszkok függetlenségének jelképe lett anyagi, társadalmi, művészeti stb. értelemben – beépült a kollektív identitásba.

[605] A turizmusélményben a pozitív élményeknek, érzelmeknek nagy szerepe van (vö. Trauer & Ryan, 2005; Tung & Ritchie, 2011).

[606] Berta (2008. 43–44. – beszúrás DA) a kulturális örökség változása kapcsán a kulturális örökség politikájáról is beszél: egyre több követelés fogalmazódik meg „a különböző társadalmi formációk (etnikai csoportok, nemzetek és államok) részéről [...], amelyek olyan anyagi formát öltő és intellektuális javak visszaszolgáltatására (repatriotizálására) irányulnak, amelyek egykor saját elődeik tulajdonát képezték, időközben azonban a kulturális vagy etnikai értelemben vett ›másik‹ (múzeumok, egyetemek stb.) birtokába kerültek [...]. A visszakövetelt dolgok csoportja a javak számos típusát foglalja magában. Ide sorolhatók – csak néhányat említve közülük – az antikvitás korából származó (görög, egyiptomi stb.), ma a nyugati múzeumok kiállítótermeiben látható tárgyi emlékek, az amerikai, afrikai vagy ausztráliai ›első nemzetek‹ tagjaitól származó rituális kellékek és hétköznapi használati tárgyak, a gyarmatosítók által róluk készített fényképek, illetve az ›első nemzetek‹ osztatlan közös tulajdonaként értelmezett művészeti technológiák, stílusok és motívumok. A visszakövetelés kétségtelenül identitás- és gazdaságpolitikai törekvés, amelynek célja a szóban forgó javak birtoklása, sokszorosítása és árucikké alakítása, valamint az előbbiektől remélt haszon feletti társadalmi felügyelet kisajátítása. (Ilyen haszonforma például az identitásreprezentáció és – revitalizáció lehetősége, a kérdéses javak korlátozott-irányított megtekintéséből [a kulturálisörökség-turizmusból stb.] származó bevételek csoportja stb.) A kisajátítás igénye nem nélkülözheti a legitimáció valamilyen formáját: ezt rendszerint a kulturális örökség és az elidegeníthetetlenség ideológiái biztosítják, vagyis az a gyakorlat, hogy a csoport a visszakövetelt javakat saját kulturális öröksége, identitásszimbólum-készlete elidegeníthetetlen elemeiként, kulturális vagy lokális identitása ikonjaiként definiálja (vö. a kulturális copyright fogalmával). A modern anyagikultúra-kutatás a repatriotizáció folyamata iránt nemcsak a javak különböző társadalmi és kulturális kontextusok, értékrezsimek közötti mozgása, az identitás kérdését érintő aspektusok, valamint az árucikké alakíthatóság lehetősége miatt érdeklődik, hanem azért is, mert ez a folyamat rendszerint nem konfliktusmentes: a visszakövetelt, korlátozott forrást képező javak elosztása, elhelyezése és felügyelete kapcsán gyakran alakul ki ›tulajdonlási verseny‹ [...] az érdekelt felek között."

A természetes környezetek esetében bizonyos értelemben könnyebb dolgunk van, mert a természetélmény (lásd II.8 fejezet) a mindennapokban is élményszinten igazolja, hogy a természetnek számos fontos, „nehezen megfogható[607] szempontból" (Rainisio & Inghilleri, 2013) van értéke. Ez a természettőke (*nature capital*, Rainisio & Inghilleri, 2013), ami a szükségletekhez, a jólléthez (Chiesura & de Groot, 2003) és a pszichológiai restaurációhoz kapcsolódik.

A környezetpszichológiai kutatások azonban épített (gyakran történeti) környezetekkel kapcsolatban is igazolják, hogy lehet restauratív hatásuk (lásd II.8 fejezet). A szakrális és vallással kapcsolatos helyszínek pihentető, feltöltő hatása viszonylag „evidens" az ott folyó lelki-gyakorlatok és a spirituális folyamatok (vö. Dúll, 2010a) miatt, és amiatt, hogy a rendházak jellegzetesen olyan környezetben épülnek, amelyek erősen restauratív természetűek. Környezet-pszichológiai szempontból igazolható, hogy ezeknek az épületeknek az architektúrája is olyan, amiből látszik, hogy „a restauratív potenciál ott volt a tervező gondolataiban" (Kaplan, 2001. 500): „földrajzi elhelyezkedésüknek, kialakításuknak és építészeti arányaiknak hála arra is képesek, hogy előhívják a hívőkből – de esetenként másokból is – a kötődést, áhítatot, spiritualitást, és egy bizonyos ›beállítódást‹, ›szellemiséget‹ és ›világlátást‹" (Geertz, 1966/1993. 89). Egy bencés rendház (*Abbaye Saint-Benoît, Saint-Benoît-du-Lac*, Kanada) környezetpszichológiai vizsgálata (Ouellette, Kaplan, & Kaplan, 2005) igazolta, hogy az új és a rendszeres látogatók egyaránt átéltek ott restauratív élményt (spirituális kontextusban), ami a rendház épületével is kapcsolatos volt. Elsősorban a távollét és a kompatibilitás összetevők (*Attention Restauration Theory,* ART, Kaplan & Kaplan, 1989 – lásd II.8 fejezet) domináltak az élményben.

Azonban nemcsak spirituális épületek lehetnek restauratívak. Kaplan, Bardwell és Slakter (1993) egy, a *Getty Foundation* számára készített tanulmányban fókuszcsoportos módszerrel és tartalomelemzéssel igazolták, hogy múzeumépületek[608] esetében is kimutathatók az ART faktorai[609] (távollét, kiterjedés, gyönyörködtetés, kompatibilitás). Ezekben az esetekben akár környezetpszichológiai értelemben vett terápiás tájról is beszélhetünk. A terápiás táj esetében a „természetes és épített fizikai környezetek, társas helyzetek és emberi percepció lép kölcsönhatásba, hogy létrehozzon egy gyógyító atmoszférát" (Gesler, 1996. 96).

Örökségépületek képesek kiváltani tudatos jelenlét[610] (*mindfulness*) állapotot is (Moscardo, 1996). Ennek tranzakcionális feltételrendszere van: legyen a látogatónak lehetősége a helyzet kontrolljára, befolyásolására, higgyen abban, hogy az elérhető információ releváns számukra, és legyen optimális/újdonság változatosság a szituációkban, amik az épületekben átélhetők. Ez a feltételrendszer látogatói és setting–faktorok mentén vizsgálható. A látogatói oldalról fontos az ismerősségélmény a hellyel és az örökségi helyszínekkel általában, a motiváció a hely látogatására és ott a többi emberrel való találkozásra. A színtér oldaláról fontos a kiállítás típusa, hogy vezetett-

---

[607] A szerzők (Rainisio & Inghilleri, 2013) a (számukra) „nehezen megfogható szempontok" alatt tulajdonképpen a környezetpszichológiai változókat értik.

[608] *Getty Center for Education*, *J. Paul Getty Museum*, *Paul Getty Villa* (*Malibu*, *Los Angeles*), *Toledo Museum of Art* (*Toledo*, *Ohio*).

[609] Érdekes, hogy a múzeumot nem kedvelő látogatókkal elvégzett vizsgálat kimutatta, hogy ők nem éltek át restauratív élményt, sőt, egyik meghatározó élményük az elveszettség volt (Kaplan, Bardwell, & Slakter, 1993).

[610] A „mindfulness – magyarul tudatos jelenlét – olyan speciális figyelmi állapot és tudati beállítódás, amely ítélkezésmentes, elfogadó, a jelen pillanatra fókuszálva megnöveli a mentális folyamatokkal kapcsolatos tudatosságot. Ez a tudatos jelenlét fontos egészségvédő hatással bír, mert kizárja a múlton való rágódást és a jövővel kapcsolatos aggodalmaskodást, így csökken a depresszió, a szorongásos problémák kialakulásának veszélye, javul a jelen és önmagunk elfogadásának képessége, a figyelmi kapacitás és a megküzdő képességünk is. Lásd http://semmelweis.hu/klinikai-pszichologia/oktatas/akkreditalt-tovabbkepzeseink-2015/tudatos-jelenlet-mindfulness-kepzes/ (utolsó látogatás: 2016. 08. 19.).

e a látogatás, és mennyire segíti a környezet az eligazodást (jelek, térképek, eligazító kiadványok stb.) (Bitgood, Patterson, & Benefield, 1988; Bitgood & Loomis, 1993; Bitgood, 2002). A tudatos jelenléttel látogatók jobban élvezték a kiállítást és a helyet, elégedettebbek voltak a látogatással, többet tanultak a látogatásból, és a látogatás után is tovább akartak tájékozódni a témáról és a helyről. Az is fontos, hogy jobban tudatában voltak a viselkedésüknek, és elfogadóbbak voltak az örökségi színtérrel (vö. Tung & Ritchie, 2011) – amivel együtt például a rongálás valószínűsége is csökken.

V.1.4. Történeti, vallással kapcsolatos helyek környezetpszichológiai szempontból

Saját munkáimban (Dúll, 2010a, 2012a) a szakrális helyek három fajtáját különböztetem meg: 1. a szakrális épített és természeti helyeket, eseményeket (templomok, zarándoklatok és zarándokhelyek, folyók, fesztiválok stb.) (vö. Mazumdar & Mazumdar, 1993), 2. a valláshoz, szent helyekhez kapcsolódó, kvázi-szakrális (vö. Mazumdar & Mazumdar, 1997, 1999, 2009) tereket, épületeket, amelyek többé (pl. kolostorok) vagy kevésbé maguk is szakrálisak (pl. a Nivegy-völgyi vizsgálatban a balatoncsicsói plébániaépület, amely ugyan nem volt szakrális hely, de a falu papjainak lakóhelyeként az emberek fejében a mai napig összekapcsolódik a balatoncsicsói templommal), és 3. a pszichológiailag szakrális helyeket. Akár a szent helyekről van szó, akár az azokhoz társuló kvázi-szakrális terekről, a helyélmény (és a turizmus) ezekben az esetekben egyensúlyoz a történelmi megőrzés, a hely közösségi (esetleg manapság is szakrális) használata és a látogató-/turistaélmény között (Levi & Kocher, 2013). A ténylegesen szakrális[611] helyeken (Mazumdar & Mazumdar, 1993; Rubacka, Pandeyb, & Kohli, 2008), közösségekben (Brace, Bailey, & Harvey, 2006) a szentség megtapasztalását az ott zajló viselkedések, az élmény és a különböző csoportok (pl. szerzetesek) által a hellyel összekapcsolódó jelentések adják. Levi és Kocher (2013) nyugati turisták által látogatott thai buddhista szent helyek környezetpszichológiai percepcióját vizsgálták és azt találták, hogy a szentségélmény összefüggött a hely/épület/táj észlelt hitelességével[612], természeti jellemzőivel, esztétikájával, a használaton keresztül megmutatkozó észlelt szentségével, vallási szimbólumok jelenlétével, és azzal, hogy észlelhető-e a törekvés a történeti hely megőrzésére. A vallási örökséghelyek fontosak a helykötődés és a helyidentitás kialakulásában mind a helyi lakosok, mind a zarándokok számára. Környezetpszichológiai szempontból jelentősek, mert spirituális és mindennapi biztonságot és jóllétet nyújtanak, lehetőséget adnak a vallási tevékenységek (rutinok – vö. Dúll, 1998, 2010a) gyakorlására, segítenek definiálni a csoporthatárokat, támogatják az egyéni identitás fejlődését és a közösség élményét (Mazumdar & Mazumdar, 1993, 2004, 2009) is, összekapcsolják a csoportot a múltjával és megtestesítik a csoporthagyományokat – mindez az alapját jelenti annak, hogy egy vallásos közösség helyidentitása kifejlődik és fenntartódik (Lewicka, 2008).

A turizmus szempontjából izgalmas kérdéseket vet fel Levi és Kocher (2013) azon eredménye, hogy a szentségélmény legnagyobb gátját maguk a turisták és a velük kapcsolatos kereskedelmi tevékenység jelenti. Az ún. hibrid szent helyek (Levi & Kocher, 2013) (ahol a szerzetesek árulnak például képeslapot vagy egyéb terméket) környezetpszichológiája külön kutatási terület lehet, például abból a szempontból, hogy ezek a helyek a szakrális és a turisztikai élménnyel összefüggésben vagy azokon túl milyen viszonyban vannak például a nemzeti identitással.

[611] A környezetpszichológiai szakralitást (Dúll, 2010a, 2012a) a jelen értekezésben nem tárgyalom.
[612] A hitelesség kérdésére alább visszatérek.

Magyarországon például Pannonhalma – ami 1996 óta világörökségi[613] helyszín – tekinthető egy ilyen hibrid szent helynek. A világörökségi helyszínek gyengébb vagy erősebb szálakkal kapcsolódnak a nemzeti identitáshoz. A modern világörökségi szemléletben az identitás biztosítását a fentebb említett ökoszisztéma szolgáltatások közé sorolják (Tengberg, Fredholm, Eliasson, Knez, Saltzman, & Wetterberg, 2012). A UNESCO Világörökség Egyezménye (*World Heritage Convention,* [614] 1972) az örökséget úgy határozza meg, mint „azok a fizikai helyek vagy tárgyak, amelyek generációról generációra továbbítódtak" (Tengberg, Fredholm, Eliasson, Knez, Saltzman, & Wetterberg, 2012. 16), de az örökség fogalom alá tartoznak ilyen módon átadódó gyakorlatok (nyelv, kulturális viselkedések) is. Ha ezeket a gyakorlatokat vizsgáljuk, ismét érdekes, kutatásra érdemes problémák merülnek fel az örökséghasználat és –turizmus kapcsán. Jamal és Kim (2005) interdiszciplináris, kvalitatív, részvételi kutatásukban egy texasi reneszánsz fesztivált elemeztek. A fesztiválon kétféle résztvevővel lehet találkozni: a „komoly" (kosztümös) és az „egyszerű" fesztiválozóval. A kosztümösök nagymértékű élménybevonódásról számoltak be, és magas fokú éngyarapodást éltek meg, ami fontos volt számukra az énképük fenntartása és gazdagodása szempontjából. Az egyszerű fesztiválozók nem éltek meg ilyen mélységű élményeket. Ugyanakkor mindkét csoportban voltak rendszeres és eseti résztvevők. A részvétel gyakorisága a fesztiválélmény mélységétől függetlenül tükrözte a kulturális örökséggel kapcsolatos hozzáállást: akik – bármelyik formában – rendszeresen részt vettek a fesztiválon, fontosabbnak tartották azt mind saját texasi identitásuk, mind az európai reneszánsz gyökerek iránti kollektív nosztalgia szempontjából.

Egészen más jellegű eredményeket hozott Horváth és Nagy (2012) kutatása, amelyben kastélyhotelek, kúriák vendégeinek környezetpercepcióját, a vendéglátással való elégedettségüket és a történeti környezetekkel kapcsolatos attitűdjeiket vizsgálták félig strukturált kérdőíves interjú formájában. A kutatás alapját az jelentette, hogy a kastélyhotelek kombinált vendéglátást kínálnak: luxus életmódot, exkluzív épített és természeti környezetet és egyúttal kulturális/történeti örökségélményt. A kastélyhoteleket – a fogyasztás, üzlet, turizmus célokon túl – gyakran újítják fel azzal a szándékkal, hogy a történeti épület megújításával a múltat és a korszak múltbéli identitását (pl. a valamikori arisztokrata életmódot) rekonstruálják. Ebben az értelemben ugyancsak tekinthetők hibrid örökséghelyszíneknek, és abban is, hogy az örökségturizmusban kettős az üzenet a vendéglátó házigazda részéről: a kedvességhez, a vendéglátáshoz párosul a saját identitás és a saját közösség kommunikálása, ami segíthet a látogatókban a hely értékeinek tudatosításában és így annak további, hatékonyabb védelmében (vö. Park, 2010). A vizsgálat (Horváth & Nagy, 2012) eredménye szerint a kastélyhotelek, kúriák látogatói elégedettek voltak a

[613] „Az UNESCO világörökségi kritériumai a következők (a magyarországi helyszínek besorolásával): (i) az emberi teremtő géniusz mesterműve (nincs magyar helyszín); (ii) az emberi értékek fontos keveredésének a bemutatása, amely hosszabb időben történt meg az építészet, a technológia, a képzőművészet, a várostervezés vagy a tájrendezés területén a világ egy adott kulturális vidékén (ide tartozik Budapest); (iii) egy élő, vagy letűnt kulturális hagyomány vagy civilizáció egyedi, vagy kivételes tanúja (ide tartozik Aggtelek, Pécs és Tokaj); (iv) olyan épület, építészeti vagy műszaki együttes, illetve táj, amely az emberiség története fontos korszakának kiemelkedő példáját jelenti (ide tartozik a legtöbb magyar helyszín, nevesül Budapest, Aggtelek, Pannonhalma, Hortobágy és Pécs); (v) olyan egy adott kultúrára, vagy kultúrákra jellemző hagyományos emberi település, föld- vagy tengerművelés, illetve az ember és a környezete közötti interakció kiemelkedő példája, amely a visszafordíthatatlan változás hatására sérülékennyé vált (ide tartozik Hollókő, a Hortobágy és a Fertő); (vi) egyetemes jelentőségű eseményhez, élő hagyományhoz, filozófiához, hithez, művészeti vagy irodalmi alkotáshoz szellemi vagy tárgyi valójában kapcsolódó helyszín. Ez a kritérium magában nem elegendő ahhoz, hogy egy helyszín világörökségi elismertséget kapjon (ide tartozik Pannonhalma)" (Sonkoly, 2011. 196–197).

[614] *World Heritage Convention,* 1972, http://whc.unesco.org/en/convention/ (utolsó látogatás: 2016. 08. 27.).

környezettel és a vendéglátásélményt általában megfelelőnek találták, de nem élték bele magukat az arisztokraták életébe, nem volt bevonódás a történelembe, vagyis fontos érzelmeket éltek át, de ezek az örökségkörnyezetek nem edukáltak a múltról, másfajta (feltárandó) hatásokat válthatnak ki a csoport- és nemzeti identitás tekintetében (vö. Uzzell, 1998).

Az örökség tehát nem pusztán azért értékes, mert az előző generációk építették vagy gyakorolták, hanem a mindennapi életben (erre fentebb már kitértem) is átélt értéket tulajdonítanak neki az emberek, helyiek és turisták egyaránt. Ezek az értékek egyáltalán nem evidensek, nem következnek magából az örökséghelyszínből, hanem a személy–környezet tranzakció megértésével bonthatók ki. „A kulturális érték így nem statikus, hanem állandóan változó és újraértékelt, különböző aktorok által számos módon újraértelmezett. [...] A tájon belüli jellemzők [a kulturális örökség esetében] valamilyen módon a jelen számára is fontosak, magukba foglalva nemcsak történelmi (kulturális és természeti) tárgyakat vagy tájjellemzőket, hanem olyan eszmei aspektusokat is, mint történetek, tudásrendszerek és hagyományok" (Tengberg, Fredholm, Eliasson, Knez, Saltzman, & Wetterberg, 2012. 17 – beszúrás DA). A nemzeti identitás tehát lényeges világörökségi ökoszisztéma szolgáltatás. Aszerint, hogy mennyire szerepelnek a magyarsággal kapcsolatos történetekben, „a magyar nemzet, illetve a magyar állam szerepének hangsúlyozása szempontjából két csoportra oszthatjuk a magyar világörökségi helyszínek történeti bemutatásait. Az első csoportba tartozik az az öt helyszín, ahol a nemzet nem, vagy csak nagyon halványan jelenik meg a narrációban. Ide tartoznak a korábban elfogadott helyszínek (Budapest – 1987; Hollókő – 1987; Aggtelek – 1995; Pannonhalma – 1996) és az ókeresztény értékei révén elfogadott Pécs (2000). A második csoportot a három kultúrtáj: a Hortobágy (1999), a Fertő (2001) és Tokaj–Hegyalja (2002) alkotja" (Sonkoly, 2011. 197). „Pannonhalma világörökségi helyszínné válása annak a folyamatnak a része, melynek során a Főapátságot – eredeti funkcióinak és jelentésének megtartása mellett – olyan új jelentéstartalmakkal, és ezekből következő funkciókkal ruháztak fel, amely lehetővé tette új- és jelenkori identitáskonstrukciókhoz való kapcsolását" (Sonkoly, 2011. 191). A kulturális örökség fontos szerepe, hogy a kulturális identitásban összekapcsolja az embereket és a környezetüket – környezetpszichológiai értelemben ez személyes és kollektív egyszerre (Lewicka, 2008), akárcsak a helyidentitás, illetve a helykötődés. Egy-egy örökséghelyszínt ezért egyéni és kollektív társadalmi–gazdasági hatás szempontjából is érdemes értékelni. A kulturális szelf, a helyidentitás, és a személyes identitás konvergál – ezt a folyamatot átszövi a kulturális és környezeti hovatartozás (Markus & Kitayama, 1991). Mazzanti (2002) szerint az örökséghelyszínek multidimenzionális (gazdasági, társadalmi és közjó-jellemzők), sokszempontú (számos szolgáltatás és működés a kulturális piacokon), és sokértékű (mivel számos egyéni és társadalmi értékhaszonnal jár még a nem használók számára is) társadalmi–gazdasági környezet (*multidimensional, multi-attribute, multi-value socio-economic environment*). A környezetpszichológia oldaláról egybevág ezzel Reser és Bentrupperbäumer (2005) javaslata, akik az örökségtájak értékeinek, hasznának vizsgálatára interdiszciplináris megközelítést javasolnak, ami szerintük le kell, hogy fedje a természet– és társadalomtudományi, a menedzsment, a politika és döntéshozatal stb. szempontjait az emberekkel (használókkal és nem használókkal egyaránt) zajló széleskörű kommunikációval és együttműködéssel együtt. „A kutatások egyik legfontosabb tárgya a hely szellemének, múltból öröklött, s jövőbe átmentendő karakterének vizsgálata lenne, identitáskeresés ezen említett múlttal, történelemmel, kultúrával, tájjal–környezettel, azokkal a gyökerekkel, amelyek jövőbeli térstruktúráink egyediségét képezhetik" (Finta, 2004. 14).

V.1.5. A környezetpszichológia segítheti az „öröklött múlt”[615] megőrzését

„Az öröklött múlt kérdése bonyolult, nem véletlen tehát, hogy értékkategóriái körül manapság a legtöbb vita dúl építészeti–műtörténészi berkekben. S persze nem csupán hazai privilégiumunk ezt a problémát újra és újra körüljárni; építészettörténészek, művészettörténészek és régészek nemzetközi szinten is vehemens összecsapásaik tárgyát látják ebben az oly sokszor újrarajzolt kérdőjelben. Ezen problémakörrel szoros kapcsolatban van a múlt és a jelen (s persze a jövő) építészeti kontextusa, s múltból öröklött települések, utcák, terek, épületegyüttesek és egyedi építmények testvérithetősége a jelen produkcióival” (Finta, 2004. 14).

Műemlékek, örökséghelyszínek értékei

Számos szakirodalom (pl. Wells, 2010) említi, hogy az örökségvédelem történelmi, régészeti és építészeti szempontok[616] figyelembe vételével elsősorban a fizikai környezetre összpontosít és az kevéssé (vagy egyáltalán nem) foglalkoztatja, hogy milyen az örökséghelyszín megélt élménye (Wells & Baldwin, 2012), például milyen ott vagy a környéken élni, vagy milyen az adott örökséghelyszín szubjektív értékelése. Az örökségmegőrzés euro–amerikai hagyománya (vö. Butler, 2006) nagyon szakszerűen tárja fel és őrzi meg[617] a történeti helyszíneket és műemlékeket, de egyáltalán nem veszi figyelembe, hogy „a mindennapi emberek – a történeti hely aktuális használói – hogyan és miért értékelik manapság az idősebb környezeteket. Ez a hagyomány nagyon jól artikulálja a szakemberek értékeit [...], de teljesen nélkülözi annak ismeretét, hogy az emberek miért kötődnek érzelmileg a történeti helyekhez és ezek a helyek miért bírnak kulturális és társas jelentéssel bizonyos populációk számára” (Wells, 2010. 5). A felújítások is elsősorban a szakemberek értékei mentén történnek. Wells és Baldwin (2012) szerint az épületek, helyszínek pusztán történeti–régészeti szempontból történő értékelése elválasztja egymástól a szakmai értékeket és a mindennapi emberek értékeit. A fentiekben is láttuk, hogy az emberek (legalábbis a helyiek) erősebben kötődtek azokhoz a történeti helyszínekhez, amelyek élményét tudatosan vagy nem tudatosuló módon, de a mindennapokban is átélhették. A műemlékvédelemben elfogadott,

---

[615] Finta (2004. 14).

[616] A *Getty Conservation Institute* az ezredfordulón egy nagyléptékű kulturális örökség kutatást (*Assessing the values of cultural heritage*) indított, amelyben ajánlatot dolgoztak ki a kulturális örökség vizsgálatára alkalmazható társadalomtudományi módszerekre. Low (2001) a következő lehetséges módszertani megközelítéseket javasolja: kognitív, megfigyelési, fenomenológiai, történelmi, etnográfiai, társalgáselemzési (*discourse analysis*). Érdekes, hogy a környezetpszichológiát nem említi a szerző.

[617] Az „eredeti kérdés – ›mit őrizzünk meg?‹ – a műemlékvédelem tudományának és hatóságának úgy adatik fel, hogy *az épületek használati értékének csökkenését meddig akarja és tudja kompenzálni – a maga eszközeivel?* E kérdésben további kérdések rejlenek. Fel tudunk-e állíthatunk fontossági sorrendet a használati és az esztétikai-történeti értékek között? Hol húzhatjuk meg az eredetiség határát? Megelégedhetünk a homlokzatok – és esetleg a belső közlekedő terek megtartásával? Mit védünk tulajdonképpen; teljes épületet, eredeti funkciójával, berendezésével, épületet berendezése nélkül, kubust, homlokzatot, részletet? Azonosnak tekinthető egy épület felépítéskori ›önmagával‹, ha határoló falai mögött más rendeltetés, más belső tér, más berendezés... van? Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy egy épület addig él, amíg valamely rendeltetés élteti, akkor egymást követő átépítéseit és funkció-váltásait is természetesnek kell tekintenünk, a korunkbéli legutolsóval együtt, éppen úgy, ahogyan például a barokk és a klasszicizmus építőmesterei is magától értetődően hozzányúltak elődeik munkáihoz – de ha azonban ebbe belenyugszunk, hová lesz az emlékőrző jelleg és szerep? Eltérvén az építéskori állapottól, meg kell kérdeznünk, hogy az átalakítva megőrzött mű mennyiben mutatja be az alkotó tehetségét, tudását, személyét... és mennyiben képviseli a kort, amelyben épült? Ha minden átépítési periódus emlék – vagyis tudományos szempontból megőrzendő érték – akkor folyamatot mutathatunk be, de vajon ezt kell-e tennünk; valóban erre igényt tart a közönség? Kínos kérdések ezek azért is, mert a múlt emlékeinek megőrzésére irányuló társadalmi igény nem vág – soha nem is vágott – egybe a tudományos szempontokkal, kínos azért is, mert nem tagadhatjuk le önmagunk előtt, hogy műemlékeink jókora része ma olyan állapotban leledzik, amilyenben soha nem volt, és ami még rosszabb, számíthatunk arra, hogy újabb helyreállítás során ismét csak soha nem volt *torzszülötthöz* juttat majd bennünket helyreállítási gyakorlatunk” (Déry, 1997–98/2002. 59 – kiemelések az eredetiben).

hogy a műemléknek két kritériuma van (Fekete, 2005): a történeti és az esztétikai érték, amelyekből „Pogány Frigyes vezetett be egy újabb értéket [...], a[z] etikai értéket. Ez túlmutat a műemlék eddigi fogalmán, amennyiben a szemlélőnek nyújtott katarzis gondolatával operál" (Fekete, 2005. 109). Az emberközpontú építészeti megőrzésben (Wells & Baldwin, 2012) a hitelesség[618] a műemléki hitelességérték[619] mellett részben konstruált, részben fenomenológiai értékekből áll össze. A konstruált értékek: szimbolikus érték (kulturális jelentés közvetítése), technikai érték („az emberiség nagy alkotása"), edukációs érték (közvetíti, hogyan éltek régen az emberek), rekreációs érték (pihenés, kikapcsolódás), spirituális/vallási érték, használati érték (ennek egy része a gazdasági haszon), társas tőke/identitásérték (társas használat, ünnepségek, csoportélet, közösségi identitás, társas kohézió), kulturáliskötődés–érték (ez a környezetpszichológiai helykötődés csoportszintű kulturális dimenziója: magába foglalja „a kulturális hiteket és gyakorlatokat, amelyek az embereket a helyhez kapcsolják", Low & Altman,

---

[618] „Nemzetközi téren – talán a globalizáció mellékhatásaként – sokasodnak a zavarba ejtő jelenségek, a hitelesség problémakörét illetően. Az európai szakemberek által létrehozott charták értékelési rendszerébe ugyanis nem fér bele egy-egy távoli kultúra hagyományőrzésének jelen gyakorlata. Japánban például egy Sinto szentélyt húsz évente felépítenek, s a régit (ami legfeljebb 20 éves) elégetik. Ez a charták szerint műemlék rombolás, bűntett, illetve hiteltelen másolat készítése – hamisítás. A nemzetközi műemlékvédelem úgy orvosolta e problémát, hogy összehívott egy konferenciát 1995-ben Japánban, és megalkotta az ún. Narai Dokumentumot a hitelességről. Ebben megerősítette a chartákat, újra hitet tett mellettük, és egy olyan záradékkal látta el, amely a más kultúrák tiszteletére szólít fel. Tehát a fent említett jelenséget és a hozzá hasonlókat a *kivétel* kategóriájába sorolta" (Daragó, 2001. 390). A probléma kapcsolódik az örökséghelyszín vagy a műemlék interpretációjához is, ami nem független az elemző személyétől, kultúrájától, a korszaktól, amelyben az elemzés történik, hasonlóan a régészet dilemmájához: egy feltárás során „egy kívülről behatoló embernek pedig először azt kellene megértenie, hogy milyen volt ez a [feltárt] rendszer. [...] a régész egy másik – a kortárs – szimbólumrendszernek a tagja, ezt levetkőzni szinte lehetetlen. Eljutottak idáig a posztmodern régészek is, és azt a cinikus következtetést vonták le belőle, hogy „*anything goes*", úgyis kilátástalan az interpretáció" (Bedő, 2004. 89).

[619] „Mint a kifejezés értelmezéséből is kitűnik, a hitelességet valaminek eredeti vagy korábbi állapotához viszonyított hasonlóságának jellemzésére használjuk. A világörökséggel kapcsolatos vizsgálatoknak is a valódiság, az eredetiség, vagyis a történetiség bizonyítása a feladata. Azt mondhatnánk, hogy a hitelesség az emlék immanens tulajdonsága, amely a történeti korok anyagi és eszmei hatásainak következtében alakul ki. Lényegesnek tekintjük azt, hogy a hitelesség az emlék materiális és immateriális értékein alapul. Anyagi értékek hordozója maga az anyag, amelyből az emlék készült, a szerkezetek, amelyek alkotják az emléket, a forma, a külső megjelenés, amely tartalmazza épületek esetén a tömegalakítás, a részletképzés és a stílus sajátosságait. Vannak eszmei értékek, amelyek az emlék létrehozásának körülményeivel függnek össze, de még mindig szorosan kapcsolódnak a tárgy anyagiságához. Ide soroljuk azt a szellemi tudást, az elméleti ismereteket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy létrejöjjön a tárgy vagy az emlék. A környezet kiválasztása, a helyszín kijelölése, az épület, vagy épületek tájolásának a meghatározása. Ide tartozik a tervezés teljes folyamata, a szerkezeti és az anyagtani ismeretek összessége. A tervezés részének tekintjük azokat a megfontolásokat is, mint pl. a szabályszerűségek előírása, matematikai, geometriai formulák, amelyek az egyes részek közötti kapcsolatot szabályozzák, meghatározzák (viszonyszámok, aranymetszés, trianguláció, quadratura), az épület alaprajzi formáját determináló eszmei szempontok (görög- vagy latin kereszt alaprajz), stb. A műemléki kutatás és a műemlékvédelem új értékek hozzáadásával járul az emlék történeti értékének növeléséhez. [...] Értékteremtésnek kell tekintenünk viszont a műemlékvédelmi tevékenységet magát – a műemlékvédelem klasszikusainak teoretikus véleményével ellentétben – azt, hogy az emléket valamilyen módon igyekszünk az utókor számára megőrizni. A beavatkozás célja: történelmi, kulturális, kultúrtörténeti misszió, a nemzeti múlt egy requisitumának a megőrzése. [...] Nem szükséges külön igazolnunk, hogy az emlék történetisége nem csupán a szabad szemmel látható, a laikus számára felismerhető külső jegyekben mutatható ki. Anyagi kategóriaként kezelve, objektíve létezik ez az érték az építőanyagban, az elkészítés módjában, az alaprajz, a tömegalakítás, a részletképzés megváltoztatásában, a környezet alakításában és az idők folyamán az emlékre rárakódott természetes öregedés jegyeiben is. Ilyenek a csorbulások, a töredezettség, a patina stb. Ez az az érték, amit minden újabb kor beavatkozása bizonyos értelemben rongál. A fenti állandónak tekintett értékek mellett változó értékek is befolyásolják a megítélést. Nem szakítható el az emlék attól a szűkebb és tágabb társadalmi környezettől, amelyben létrejött, létezett és esetleg – romok esetében funkcióval bíró értékként – elpusztult. Mint a múlt monumentuma már koránál fogva is értékhordozó, amelyet történeti koronként különbözőképpen értékeltek. A minősítés szempontjai között egyetlen stabil elemet sem találunk. [...] Mígnem korunkban eltűnnek az időbeli korlátok és csak a minőség határozza meg az értéket. A minőség pedig, mint láttuk, igencsak változó kategória. Az esztétikai értékelés, bár léteznek objektív kategóriák, mégsem tekinthető időtállónak, állandónak" (Mezős, 2001. 21–22).

dc_1358_16

1992. 165). A fenomenológiai értékek: a korérték[620] (a kötődést fokozza az anyagok változása az idővel), térérték[621] (pl. esztétika, elhelyezkedés – nem tudatos kötődést vált ki), és a kötődésérték, azaz a helykötődés (a Nivegy-völgyi vizsgálatban mi mértük a helykötődést – lásd pl. V.2.9 fejezet) – ezt a műemlékvédelem jelenleg teljesen figyelmen kívül hagyja.

A korértéket (*age value*), ami az idő múlásából eredő történeti érték egyik fajtája, a környezetpszichológiában – a tranzakcionális szemléletnek (lásd II.14 fejezet) megfelelően – érdemes kezelni. „Az *időt* az építészet korként érzékeli. [...] Az emberi léttel összekapcsolt idő történetté, történelemmé válik, egymáshoz kapcsolódó korok láncolatává" (Cságoly, 2004a. 100 – kiemelés a szerzőtől). „A múlt, a jelen és a csírázó jövő természetes együttélése az építészet evidens létformája [...]. Amikor az építészettörténet mély kútjába belenézünk, a rombolás–pusztítás és építés–megújulás egymásra rétegződését, egymáshoz ilyen párosításban kapcsolódó cselekvéseit szemlélhetjük végig vissza az időben. Csak a 20. század[622] hozta meg az épített múlt számára azt a megbecsülést, amellyel ma felé fordulunk nagy tisztelettel, s néha túldimenzionált[623] és túlteoretizált buzgalommal" (Finta, 2004. 24).

Az idő múlásának látható jelei az anyagokon, a felületeken környezetpszichológiai információt jelentenek, amelyek – bár nem mindig tudatosulnak – érzelmek mentén kapnak jelentést, vagyis szubjektív, észlelt értékük van. A kor–érték a környezetpszichológiában is azt jelenti, ahogyan az emberek észlelik és értékelik a helyek történeti korát azoknak a fizikai nyomoknak az alapján, ahogyan az anyagaik természetes módon változtak, koptak az idők során. Ha egy környezet, egy tárgy patinás (azaz szépen öregedett[624] meg), az a szubjektív értékelés szerint pozitív: egy helynek

---

[620] Alois Riegl osztrák művészettörténész és filozófus szerint a nem célzottan kialakított (azaz a történeti) emlékműnek háromféle, nem tervezett értéke van: (művészet)történeti érték, kor–érték és használati érték. http://www.eraarch.ca/2011/alois-riegl-and-the-modern-cult-of-the-monument/ (letöltés: 2016. 08. 20.)

[621] Vö. Bollas (1998/2004): vizuális rend (lásd 583. lábjegyzet).

[622] „Az európai területfejlesztésnek, területrendezésnek már a nyolcvanas évektől egyik kiemelt prioritása a kulturális és természeti örökség megőrzése és ›bölcs‹ menedzsmentje. Olyannyira, hogy az első erre vonatkozó, valamennyi EU tagállamra érvényes (›lipcsei‹) nyilatkozat, a ›*spatial planning*‹ három fő feladata között ezt jelölte meg harmadikként (a gazdaságfejlesztés és az infrastruktúra mellett). [...] Az európai nagyszabású területfejlesztési kutatási program, az ESPON (*European Spatial Planning Observation Network*) két projektet szentelt ennek a témának: az 1.3.3. számú a kulturális örökség és identitás, az 1.3.2. számú, a természeti örökség menedzsmentje és a területfejlesztés közötti kapcsolatról, összefüggésekről szól. [...] Az ESPON 1.3.3 projekt célja egyrészről a kulturális örökség és a területfejlesztés közötti kapcsolat feltárása, a kulturális örökség és identitás mint tényezőnek az európai területi tervezési gyakorlatba való átültetése s erről szóló javaslatok kidolgozása. [...] Első lépésként javaslatot tettek a kulturális örökség és identitás különböző kategóriákra történő felosztására. [...] A következő kategóriákat alakították ki: 1. A kulturális örökség emlékművei (kézzel fogható, „*tangible*" örökség): a. történelmi épületek: templomok, paloták és kastélyok, hidak, régi szobák, városrészek, szökőkutak stb., b. különleges helyszínek: barlangok, régészeti feltárások, csatamezők, ipari örökség stb. 2. Védett kultúrtájak és az azokhoz kapcsolódó területek: a. parkok és kertek, b. emlékhelyek, c. látványosságok. 3. Mobilizálható örökség: a. művészeti tárgyak és gyűjtemények (galériákban, múzeumokban, magánházakban stb.). [...] a nem tárgyiasult, „*intangible*" örökség csoportját alkotják: 4. kulturális események, 5. a népesség kulturális diverzitása: a. a területen élő népcsoportok és kisebbségek kultúrája, b. a területen ideiglenesen élő, nem a területhez tartozó nemzetiségek (diákok, nyugdíjasok, menekültek, bevándorlók, ideiglenes dolgozók) kultúrája, 6. a kultúrában foglalkoztatottak, 7. kulturális infrastruktúra és szervezetek: a. színházak, operaházak, zenei rendezvények helyszínei, mozik, b. felsőoktatási intézmények és könyvtárak, c. országos és regionális levéltárak, d. kulturális szervezetek (egyesületek), 8. intellektuális tőke: a. a helyi kulturális intézmények által kibocsátott diplomások száma, b. az oktatásban magas tudományos fokozattal rendelkezők száma, 9. kulturális kiválóságok: a. az Európai Színházak Konvenciójához tartozó színházak, b. az Opera Európa hálózathoz tartozó operák, c. az ICOM-hoz tartozó múzeumok (*International Council of Museums*, Múzeumok Nemzetközi Tanácsa), d. az Európa Kulturális Fővárosa címet viselő városok (1985–2008), e. filmfesztiválok, f. UNESCO világörökség." (Illés & Illés, 2007. 51–52 – kiemelés eredetiben és DA).

[623] Például „aláhúzott az az értékprobléma, hogy minden megmentendő–megtartandó, ami réginek minősül, s igen ritkán helyettesíthető be a ›régit‹ meghaladó új értékkel" (Finta, 2004. 15).

[624] Az emberek szerint szépen öregszik a kő, a tégla és a bronz, csúnyán a beton, az alumínium és a vas (vö. Sadalla & Sheets, 1993; Ferkai, 2011; Wells & Baldwin, 2012; Soliman, 2013).

vagy „egy tárgynak akkor van kor–értéke, ha öreg vagy ha öregnek néz ki – és szeretjük, hogy öreg" (Appelbaum, 2007. 104, idézi Wells & Baldwin, 2012. 385). A fizikai környezet megóvása, fenntartása mellett környezetpszichológiai szempontból a kor–érték fontos az örökséghelyszínek megőrzésében. Úgy tűnik, az emberek élményszerűen élik meg az idő múlását a környezetben, a történelmi időnek értéket tulajdonítanak. Erre több kutatás is bizonyítékot szolgáltat. Egy Dél-Ausztráliában elvégzett vizsgálatban (Brown, Raymond, & Corcoran, 2015) például feltérképezték a helykötődést az egész régióra vonatkozóan. Részben interjúkkal, kérdőívekkel kérdeztek rá a helykötődésre (környezetpszichológiai szempontból), részben GIS–technológiával objektíven is felmérték a interjúkban megjelölt, kötődésteli lokációk jellemzőit (mi van az adott helyen: pl. nemzeti park, autópálya, műemlék, történeti örökség). Az eredmények azt mutatták, hogy azokon a helyeken, ahol volt műemlék vagy egyéb örökséghelyszín, erősebb helykötődésről számoltak be az emberek. Wells és Baldwin (2012) azt vizsgálták, hogy milyen élmény élni „új", „régi", vagy éppen „történelmi" városrészekben. A tanulmányban résztvevő új település *I'On*[625] (*Mt. Pleasant*, Dél–Karolina) volt, a régi *Charleston* (Dél–Karolina). A két helyszín kevesebb mint 5 mérföldnyire van egymástól. Az épített környezet jellegzetességei (sűrűség, forma, elhelyezkedés, dizájn) nagyon hasonlóak a két városban, de az életkoruk nagyon eltér: Charleston az USA egyik legrégibb történeti települése, I'On-t pedig 1995-ben alapították. A vizsgálatban a kutatók fotóelemzést végeztek és interjúkat vettek fel. Kiderült, hogy a lakók a településeiket nagyon hasonlóan értékelik, például 1. mindkét településen inkább a tájelemek (kapuk, szökőkutak, fák, kertek) és nem az épületek váltottak ki erős kötődést a helyiekben, 2. mindkét településen a felfedezhető, „rejtélyes" részleteket (kerítés, kapuk, ösvények és még épületek is) kedvelték leginkább az emberek, és 3. nagyra értékelték azokat a területeket a településen belül, amelyeken jól látszott az emberi gondozás, a rendszeres karbantartás. Az egyedüli, ám markáns különbség az volt a két város között, hogy a régebbi, történelmi[626] környezet (Charleston) jobban hívta a kreatív fantáziákat a múltra vonatkozóan. Ez egyáltalán nem jelent meg I'On-ban.

A múló idő kisebb környezeti egységekben is környezetpszichológiai érték. Fentebb (II.12 és V.1.1 fejezetek) említettem, hogy a történeti egyetemi épületek esetében is gyakran többre értékelték a hallgatók az épület felújítását, mint egy új épület építését (bár azt is láttuk, hogy a felújításra nem szívesen szántak volna anyagi erőforrásokat) (Poor & Snowball, 2010). Az öregedő vagy koros[627] házakban élés kifejezett pozitív hatásokkal is bír a lakók számára (Ng, Kam, & Pong, 2005). A jelenségre több magyarázat is kínálkozik: ha a lakó hosszú ideje a házban lakik, akkor a korosodó házzal való együttélés nyomán a személy–környezet összeillést és az ennek nyomán keletkező összetartozás–érzést kumulatív módon táplálják a hosszabb idő alatt zajló gazdagabb tapasztalatok és az életfolyamat emlékei (Rubinstein, 1989; Rubinstein & Parmelee, 1992). De a ház idősebb kora más tényezőket is magába foglalhat. Korábban már idéztem (lásd III.2.1 fejezet) Hay (1998) tanulmányát a helyidentitás egész életet átívelő változásairól. Koros házakban gyakran laknak idős lakók, akik esetében a lakókörnyezeti mobilitás korlátozott vagy hiányzik, vagyis nem

[625] *I'On* települést (http://www.terrain.org/unsprawl/6/ – utolsó látogatás: 2016. 08. 19.) 1995-ben alapították, alapítója és tervezője Vince Graham. Az egyik első olyan vegyes kialakítású település az USA-ban, amelyet az új urbanizmus (lásd II.8 fejezet) és a hagyományos környékkialakítás elveit egyesítő rendszer szerint hoztak létre.

[626] „A régi homlokzatok arra inspirálják az embereket, hogy a hely történetéről és a jövőjéről gondolkozzanak" (Fleming & von Tscharner, 1987. 36).

[627] Egyébként annak ellenére, hogy a laikusok másképp viszonyulnak a modern épületekhez, mint az építészek (lásd II.12 és III.8.1 fejezetek), a tendencia fordított irányban nem igaz: legalábbis az biztos, hogy nincs „veleszületett" rossz érzés a modern épületekkel szemben, de a régi épületek látványára, üzeneteire szükségünk van (Joye, 2006, 2007).

áll rendelkezésükre más, alternatív lakáslehetőség. A helyválasztás (-módosítás) lehetetlensége az adott környezeti kontextusban erősebb hely- és énidentitáshoz is vezethet. Ez a folyamat megfeleltethető a társas identitás elméletnek is: minél jobban kötődik valaki egy csoporthoz, annál inkább függ a jólléte a csoporttagságtól (Breakwell, 1986; Ellemers, Kortekaas, & Onverkerk, 1999; vö. Duncan, 1976; Valera & Guàrdia, 2002). Ez a magyarázat egyébként nem független a kötődés szerepét az idős korban kiemelő elméletektől (Rubinstein, 1989; Rubinstein & Parmelee, 1992). A társas identitás modell (Breakwell, 1986) egyébként összességében nagyon jól alkalmazható az örökségmegőrzés tranzakcionális értelmezésében: a történeti helyek megkülönböztethetősége itt az egyediség hangsúlyozását, a folyamatosság a múlttal való stabil kapcsolatokat, az énhatékonyság a kontroll és a kompetenciaélményt, az önbecsülés pedig a büszkeségélményt és önmagunk tiszteletét jelenti.

V.1.6. Inter- és transzdiszciplináris szemlélet és participáció a történeti/örökségi helyszínek vizsgálatában és megóvásában

Az örökséghelyszínek esetében mindig alapos vizsgálat történik az építészeti, természeti, helyrajzi, tárgyi, azaz a fizikai környezeti kontextus tekintetében, amely esetenként hatékonyan egészül ki történeti, néprajzi, szociológiai kutatással. A jelen értekezés fontos állítása, hogy lényegi és alapvető, mindezt szervesen kiegészítő elemzés lehet az örökséghelyszínek környezet-pszichológiai vizsgálata, amely elméletileg jelentős és a gyakorlatban is jól használható ismereteket adhat az ezen helyszíneken elő emberek és az épített és/vagy természeti örökség-környezet kapcsolatáról. Fentebb láttuk, hogy az épített vagy a természeti történeti környezet tulajdonságai önmagukban nem jelentenek garanciát az örökséghelyszín kedvelésére vagy meg-óvására. Sok esetben a helyszín tetszik az embereknek, fontosnak, sőt, identitásuk szempontjából meghatározónak találják, mégsem áldoznak a védelmére sem anyagi, sem egyéb forrásokat (nem tisztelik, nem megfelelően használják, esetenként rombolják). Az emberek történeti színterek megőrzésére irányuló motivációja gyakran mindennapi tevékenységeikben gyökerezik, máskor a magasrendű értékek sem késztetik őket azoknak a védelmére. A helyiek és a turisták szükségletei, motivációi eltérnek, és gyakran épp az emberi jelenlét csökkenti hely értékét a látogatók számára. A kevert szolgáltatások, a hibrid helyszínek (V.1.4 fejezet) különösen sok környezetpszichológiai, turisztikai, értékvédelmi kérdést vetnek fel. Láttuk, hogy gyakorlatilag nincs az örökségvédelemnek olyan területe, szférája, amelyben az emberi észlelés, vélekedések, értékek, az egyéni és kollektív emlékezés, a lokális, területei vagy nemzeti azonosságtudat, illetve az egyéni és csoport–helykötődés és –helyidentitás ne játszana szerepet. A történeti helyszínekhez való viszonyulás az emberek és színterek tranzakciójának vizsgálatával érthető meg.

„A haladást és az örökség felhasználását, valamint az örökség megőrzését gyakran összeférhetetlennek tekintik. Az örökség megőrzéséről az utóbbi időben új felfogás[628] alakult ki, amelyben az örökség megléte önmagában nem elegendő, hanem az örökség maga válik a társadalmi és gazdasági haladás egyik legfontosabb impulzusává, s ebben a folyamatban maga az

[628] A „tisztelettudó örökségvédelem" (Finta, 2004. 24) a valós értékmentésre épül, de az idői rétegzettség elfogadásával. „A múlt építészeti emlékei, mint a múlt ›lenyomatai‹ tökéletlenek; máig számtalan átalakításon estek át. Egy temérdek hétköznapi használati tárggyal elsüllyedt és *kiemelt hajó* a múltbeli – megállt – élet igazi emléke, egy régi *épület* a múlttól a jelenbe vezető *folyamat* tükre. Olyan különbség ez, amely nagyon fontos, de amelynek nem vagyunk – és soha nem is voltunk – igazán tudatában. Minden épület-helyreállítás – de még a konzerválás is – elvesz valamit az épített emlék szó szerinti eredetiségéből, és hozzáteszi a helyreállítás korának töredékes emlékeit. Egy *védett épület* végeredményben azt mutatja be, hogy *mi* mit gondolunk múltunkról és elődeinkről" (Déry, 1997–98/2002. 57 – kiemelések az eredetiben).

örökség is nyer" (Illés & Illés, 2007. 56). „A múlt öröksége kapcsán kulcskérdés az adott hely szelleméből következő lépték megőrzésének gondja. [...] Ez messze nem építészeti ügy, sokkal inkább társadalmi–közösségi–humán kérdés, életformánk folytonosságának kérdése, nemzeti, közösségi és egyéni identitástudatunk formálója" (Finta, 2004. 15).

A társadalom nem tesz erőfeszítést annak a megóvására, ami számára nem értékes[629] (vö. Mason, 2001). A „problematika lényege [... abban van], amit a köztudat, főként a törzslakosság [...] értéknek vélnek, amit elveszíteni sajnálnak. [...] A jellegvédelem nagyobb mérvű megalapozása kétségtelenül városépítészeti, esztétikai feladat. De nagy segítséget adhatna hozzá, ha lélektani oldalról is támogatást kapna, határozottabb feltárását annak, hogy kiknek a körében és milyen hatásokkal, emóciókkal jár a jelleg megváltozása, helyébe teljesen újnak a kerülése" (Granasztói, 1974. 43 – beszúrás DA). Az „örökségfogalom magában hordozza az emlékek társadalmi hovatartozásának momentumát: nem általában ›az‹ örökséget, hanem *valakinek*, valamely *közösségnek* az örökségét jelöli, s ezáltal bizonyos szubjektivitásra tesz szert. Az épített örökség kifejezés például azt emeli ki, hogy egy adott épület meghatározza az ott élők identitását, s nem feltétlenül esztétikai–művészeti vagy történeti értékével érdemli ki a megnevezést. Egyébként a fogalomnak az identitásra vonatkozó újdonsága annyiban vitatható, hogy a ›műemléknek‹ is volt identitást formáló társadalmi funkciója, és a szakmailag legjobb helyreállítások régen is lehettek ›integráltak‹, a szakmák legjobbjai ›holisztikus‹ szemléletet képviseltek: igaz, ez most szélesebb körben válhat elvárássá" (Fekete, 2005. 110 – kiemelések az eredetiben).

Ehhez célszerű és hatékony eszköznek tűnnek a részvételi projektek. „Építészeti jövőnk egyik alapkérdése, mennyiben leszünk képesek a múlt értékeinek transzformálásán túl megtalálni a módszereket arra, hogy az építész párbeszédet kezdeményezzen a munka ürügyén a helyet birtokló emberrel. Részesévé tenni az építési folyamatokban a táj, a hely mai képviselőjét" (Reischl, 2004. 259).

Az „örökség bölcs használatának"[630] (Illés & Illés, 2007. 56) részeként participációs vizsgálatok és projektek – a környezetpszichológiai szemléletet és módszereket is magukba foglaló inter- és transzdiszciplináris kutatások részeként – segíthetnek az emberek (helyiek és látogatók) attitűdjeinek, helykötődésének, helyidentitásának, és az örökséghelyszín társadalmi értékeinek feltárásában. „A helyi szint nagyon fontos a kulturális örökséggel kapcsolatos tervezéskor, hiszen

---

[629] „Egyáltalában nem természetes, hogy valakit érdekeljen a múlt – akárcsak saját közössége anekdota-szintű története is; bőven akadnak olyanok, akik éppen hogy szabadulni akarnak múltjuktól; és akadnak, akik önnön alkotóerejük korlátait látják velük élő múltuk emlékeiben. Még gyakran azoknak is, akiket érdekel a múlt, kétségeik vannak afelől, hogy vajon a múlt emlékei fenntartandók-e? A múlttal való foglalkozás – elsősorban éppen a jelennel való szemben állás miatt – társadalmi jelenséggé nőtt, ám ezért nem egyértelműen és nem ellentmondások nélkül. Óvjuk elődeink épített emlékeit, mint életkörülményeinek tükrét, de e gesztus nem csupán nemes és nagyvonalú [...]. Születésünk és halálunk *természetes folyamat*. Csak a halál, a vég ad *súlyt* tetteinknek és érzéseinknek. Tárgyak, épületek születése és elmúlása is természetes folyamat; ha jól belegondolunk, rájövünk, valami azért értékes számunkra, mert *nem tart örökké*. Ha valami örökké tartana, vagy valaki örökké élne, mindent megtennék, hogy elpusztítsuk, megöljük; az állandóság és az öröklét idegen az emberi léttől, amelynek élményalapja éppen az örökkévalóság utáni vágy *beteljesületlensége*. Ha tehát egy építmény eltűnését akadályozzuk meg, becsapjuk magunkat. Öncsalásunknak csak egy mentsége lehet; ha *kollektív cél* érdekében tesszük. Szükségünk van múltunk körülményeinek reprodukálására – ám csak meghatározott *keretek* között" (Déry, 1997–98/2002. 53–54 – kiemelések az eredetiben).

[630] Az „örökség bölcs használatát elő kell segíteni [...]: kihasználni a sok alkalmat, amit a kulturális örökség kínál, ugyanakkor tisztelni az örökség erkölcsi szempontjait. Az örökség szorosan kötődik a helyhez, ahol van és a helyi közösséghez. Az örökség hozzáférhetővé és felismerhetővé tétele a széles közönség számára olyan nagy lehetőségeket kínál, mint a közösségi tudatosság és kohézió, társadalmi-gazdasági regeneráció a leromlott területeken, foglalkoztatás a munkaerőpiac legkisebb ágazataiban, a helyi imázs fejlesztése. Az örökség használata által létrehozott jövedelem az egyik legfőbb eszköze magának az örökségnek a megőrzéséhez és fejlesztéséhez, s ezt újra lehet osztani a közösség társadalmi-gazdasági feltételeinek javítására" (Illés & Illés, 2007. 56).

a legtöbb intézkedés csak akkor működik, ha az ott élő és dolgozó emberek elfogadják, és velük együttműködésben készül" (Illés & Illés, 2007. 56). A kutatások eredményei beépíthetők az örökség felújításának és fenntartásának programjába. A szakszerű participációs projektek javíthatják a helyiek egymás közötti kommunikációját és a település iránti elkötelezettségüket. A projekt folyamatában a laikusok számos tervezéssel, építészettel, műemlék- és örökségvédelemmel kapcsolatos fogalommal ismerkednek meg, környezeti kompetenciájuk nő. A tervezők és a szakértők pedig olyan mély, látens, időnként archaikus egyéni és kollektív ismeretek birtokába juthatnak, amelyekhez nem lehetséges más módon hozzáférni. A felújítás utáni értékelés, a projekt monitorozása pedig hosszú távú kontrollt biztosít az örökséghelyszín megőrzése és fenntartása szempontjából mind a helyiek, mind a szakemberek számára. Magának a participációs folyamat örökségvédelemben mutatkozó előnyeinek és hátrányainak feltárása szintén a transzdiszciplináris kutatások feladata. Az „örökségmegőrzés leginkább szociokulturális aktivitásként érthető meg, nem pusztán technikai gyakorlatként; [...]; fontos, hogy az örökségmegőrzési projekt teljes – társadalmi, kulturális, gazdasági, geográfiai, adminisztratív – kontextusát ugyanolyan komolyan kell venni, mint magát a helyszínt/műtárgyat; az értékek tanulmányozása hasznos módja az örökségmegőrzés kontextusa és szociokulturális aspektusai megértésének; [...]; a ›jelentőség‹ hagyományos, pusztán a történelmen, művészettörténeti és archeológiai alapon történő megítélési módja unidiszciplináris; ugyanakkor egyetlen diszciplína alapján nem lehetséges megítélni az örökség értékét; ezért a több tudományterületből származó módszereket kombinálni kell; [...] be kell vonni a külső szemlélők szempontjai mellé a belső résztvevők szempontjait is; [...] figyelni kell a fenntarthatóságra; [...] a hatékony örökségmegőrzés reagál az érdekeltek, a közösségek és a mai társadalom szükségleteire" (Mason, 2001. 5–6).

Fontos azonban, hogy az ilyen projekteknek, vizsgálatoknak világszerte nincs még hagyománya. Olyan új módszerek, eljárások szükségesek, amelyekben a szakemberek sem az örökségmegőrzésben, sem a környezetpszichológiában még nem járatosak. Így természetesen számos szemléleti és módszertani problémával, kérdéssel[631] szembesülnek a tudományterületek képviselői, amikor transzdiszciplináris, részvételi kutatást vagy projektet terveznek és kiviteleznek. „A tudományok számára [...] az örökség témája, ha úgy tetszik, interdiszciplináris találkozási ponttá válhat – ahol lehetőség nyílik egyfajta szintézisre, miközben az a kockázat sem hanyagolható el, hogy a téma diszciplináris határai egyeztetés és többleteredmény nélkül oldódnak fel. [...] Mégis megfontolandó, nem rejlik-e benne annyi potenciál, hogy egy jelenleg sok izgalmat magában rejtő újdonság, az ›örökség‹ tágasságával számoló tudásforma alakítását – saját értékfogalmaikból kiindulva – a kellő időben kézbe vegyék a tudományok" (Fekete, 2005. 11).

A balatoncsicsói plébániaépület felújításához kapcsolódó transzdiszciplináris kutatási projektben erre tettünk kísérletet.

[631] „Mit lehet és érdemes egyáltalán egyeztetniük a tudományos diszciplínáknak egymással? Például a régészet és a műemlékvédelem, amely korábban egyazon építménynek a föld feletti és alatti részein osztozott, most találkozik az ún. épületrégészetben. De minden diszciplínának saját fejlődési menete van, amelytől nem maradhat le pusztán a tudományköziség kedvéért" (Fekete, 2005. 110 – kiemelés az eredetiben).

V.2. Vizsgálat: a lokalitásélmény és változása a Nivegy-völgyben – környezetpszichológiai kutatás egy műemlék plébániaépület felújítása kapcsán

V.2.1. A Nivegy-völgy és Balatoncsicsó földrajzi, gazdasági, társadalmi jellemzői

A Nivegy-völgy fontosabb, az elvégzett környezetpszichológiai vizsgálat szociofizikai kontextusát jelentő földrajzi, gazdasági, társadalmi jellemzőit az alábbiakban mutatom be. Azokat a jellemzőket, folyamatokat, helyzeteket tekintem át, amelyeknek közvetlenül vagy közvetve szerepe volt a környezetpszichológiai kérdésfeltevés kialakításában.

A Nivegy-völgy a Közép-dunántúli régióban (lásd 5. és 6. ábrák – azon belül a Veszprém megyei kistérségben) fekszik. „A Fejér-, Komárom–Esztergom, és Veszprém megyéket magába foglaló régió az ország második legkisebb területű (11,116 km^2) és harmadik legkisebb népességű (1,103 ezer fő) térsége. Kedvező földrajzi fekvése, változatos tájtípusai, gazdag történelmi hagyományai, hazai viszonylatban magas fokú urbanizáltsága, fejlett közlekedési kapcsolatai egyrészt kedvező lehetőségeket kínálnak az európai régiók innovációs tevékenységébe való bekapcsolódáshoz, másrészt a turizmus kiemelt fejlesztését is indokolják. Ugyanakkor a térség kiegyensúlyozott fejlődését súlyos ellentmondások is terhelik: a külső és belső perifériák igen kedvezőtlen társadalmi gazdasági mutatókkal rendelkeznek, beleértve a magas munkanélküliséget és az infrastrukturális alulfejlettséget” (Lukovich & Galina, 2010. 1).

5. ábra A Közép-dunántúli régió 118.(forrás: http://www.terport.hu/regiok/magyarorszag-regioi/kozep-dunantuli-regio, letöltés: 2016. 09. 10.)

6. ábra A Nivegy-völgy látképe (forrás: http://www.balatoniborut.hu/galeria/ - letöltés: 2017. 02. 19.) és földrajzi elhelyezkedése (forrás: *Google maps*, letöltés: 2016. 05. 30.)

A völgy és településeinek történetét Veress D. (2000/2014), Scher (2014), és Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor és munkatársai (2015) alapján tekintem át.

A Csorsza- vagy Cserkúti-patak észak–déli irányba táguló széles völgye, a Nivegy- vagy Nevegy-völgy ősidők[632] óta a legfontosabb természetes összekötő út a Balaton-felvidék és a Balaton partvidéke között. „A Balaton-felvidék színes és változatos természeti adottságai kivételesen értékessé teszik e tájat. A felvidék geológiai értékei Európa-szerte egyedülállóak. […] A természet páratlanul gazdagon díszítette fel ezt a tájat.[633] […] ›*Mert tagadhatatlan, hogy e vidéket pirosló jókedvében teremté az Isten, e magyar Svájcot, magyar Andalúziát. A hegyek lábához is nagy örömében tette a nagy álló tükröt, a szép Balatont, hogy kacér szépségüket szemlélgethessék benne tündéreink, csendes, holdas éjeken*‹ – írta róla egykor Czigány Károly, a Balaton-kultusz egyik úttörője”(Krizsán & Somogyi, 2010. 10. – kiemelés az eredetiben). A völgy községeinek neve[634] – északról délre haladva – sorban: Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa, Tagyon. A szőlőtermelés, amelyet elsősorban a 15. századtól hadifogolyként ide telepített, a szőlőműveléshez és borkészítéshez értő bajor és frank parasztok honosítottak meg, évszázadokon keresztül biztosította a községek többségének[635] fennmaradását még háborús körülmények között is (hiszen ekkor még nőtt is a bor ára). 1771-re Csicsó és Szentjakabfa és később Óbudavár is szinte teljesen német falvakká váltak, később pedig az egész völgyben keveredtek a magyar és német nyelvű családok. A „Szentantalfán élő kisnemesi réteg megerősítette jogállását Rákóczi idejében, míg a többi falu egyházi birtokként, a Veszprémi püspökséghez tartozott, annak vezetése irányította az életét. Több községből is, de elsősorban Csicsóról a letelepedett protestánsokat elűzték, ők Szentantalfára költöztek át. A munkáskezek hiánya miatt és a törvényi lehetőségeket

---

[632] „A Balaton-felvidék kellemes klímája, szőlőtermesztéshez ideális adottsága már az őskor óta lakott hellyé varázsolta a területet” (Krizsán & Somogyi, 2010. 14). A régészeti leletek tanúsága alapján már ötezer évvel ezelőtt megjelentek és megtelepedtek itt újkőkori embercsoportok, majd néhány évszázados néptelenség után a Római Birodalom ezt a térséget is megszállta, de találtak itt a 6. századból származó avar és szláv településnyomokat is. Valószínűleg ebből a korból ered a Nivegy elnevezés is: a szláv „*nevigy*” („nem látható”, „rejtett” jelenésű) szó lehet a név alapja. A völgyben több szláv eredetű helynév is van, például Csorsza: „ördög”, Tagyon: „idegen”, de az sem kizárt, hogy a Csicsó név is szláv gyökerű. A 11–15. században királyi udvarnokok által lakott hét vagy nyolc falut neveztek Nivegy-völgyi (később a nagyszámú német lakos miatt a Német–völgyi) falvaknak: Nivegy (amely később a Szentantalfalu nevet kapta), Csicsó, Szentjakabfalu, Herend, Tagyon, Óbudavár és Szentbereckfalu (és néha Szepezd, Zánka, Ároktő és Szentbalázs). A török hódoltság alatt Csicsót, Ároktőt és Szentjakabfalvát teljesen szétdúlták, Tagyon pedig teljesen lakatlan volt (Veress D., 2000/2014).

[633] „A Balaton-felvidék […] lakói mindig is élénk és erőteljes kapcsoltban álltak egymással és a tágabb környékkel, elsősorban Veszprém, Zala, Somogy megyékkel és néhány Vas megyei faluval. Ennek köszönhető, hogy kultúrtörténeti értékekben is igen gazdag, apróterületei ma is sűrű hálózatot alkotnak és őrzik hagyományaikat, sajátos helyi építészeti stílusjegyeiket. […] E táj lakói – Hamvas Béla szerint – a ›magyarságot meghatározó‹ öt archetípus egyikéhez, a Dél géniuszához tartoznak, amely maga a mediterráneum, az oldottság, a derű, az egyensúly és az életszeretet. A Balaton-felvidék ennek az archetípusnak a legészakibb tája. ›E táj sok olasz vidéknél is déliesebb… A fény az embert is átsugározza, a dolgokba is bevilágít és a gyümölcs íze is világosabb… Sehol semmi túlzás, izzasztó erőkifejtés. Ez az oldottság a tájban, az emberekben, a közösségben, a mozgásban. Nem mintha az élet itt könnyebb lenne, mert a Dél a szenvedésben nem szegényebb, de nagyobb távlata van… Nincsen ember, nincs madár; ló, kutya, egyetlen szem cseresznye, amelyben kicsiny lélekként a Dél géniusza ne parázslana.‹” (Krizsán & Somogyi, 2010. 14).

[634] „A legenda szerint a Nivegy-völgy már a magyar honfoglalás idején lakhellyé vált. Buda nevű vitéz telepedett meg az északi oldal lankáin a mai Óbudavár helyére. Az itt keletkezett falu őróla kapta a nevét. A vitéznek három fia volt: István, Jakab és Antal. Amikor felcseperedtek, apjuk felvitte őket a közeli Halom-hegy tetejére, íjat adott a kezükbe, mindhárom fiával egy nyílvesszőt lövetett ki a völgy felé. Ahol a nyilak földet értek, a három fiú ott telepedett le és megalapították a róluk elnevezett falvakat. Így lett István – beceneve Csicsa – Balatoncsicsó, Jakab Szentjakabfa és Antal Szentantalfa településnek megalapítója.” (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015.12). Hivatalosan Szentjakabfa és Szentantalfa védőszentjükről (és a nevükre szentelt templomokról) kapták a nevüket (Veress D., 2000/2014).

[635] Óbudaváron és Szentjakabfán egyáltalán nem voltak szőlők, csak a másik három településen.

kihasználva a Püspökség az 1715-től az 1700-as évek végéig újabb telepeseket hozott, német parasztokat költöztetett a vidékre. A nyelvészeti elemzések alapján, Rajna vidéki frankokat (pl. Csicsóra), de többen jöttek a más magyarországi egyházi birtokról is, akik különböző német vidékekről származtak. Betelepítésüket az 1770-es években – Mária Terézia uralkodása idején –, a Veszprémi püspökség szervezte. A svábok szervezték meg a közigazgatást, földművelést, újjáépítették a falvakat, templomokat. A települések között felosztották a megüresedett községek földjeit, kialakult a mai településhálózat, birtokrendszer és a telekstruktúra alapja. A német nemzetiségi tudat a mai napig érezhető, nem véletlen, hogy a csicsói általános iskola[636] is német kéttannyelvű iskola" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 7).

Az 1800-as évek közepére Szentantalfa lakossága volt a legnagyobb (655 lakos), majd Csicsó következett 481 fővel (Csicsó határának összterülete ekkorra majdnem kétszerese volt Szentantalfának). Harmadik Szentjakabfa (191 lakos), majd Tagyon 184 fővel és végül Óbudavár népessége 155 lakossal. Az 1910-es népszámlálás adatai némileg csökkenő lélekszámot mutatnak, de ugyanolyan eloszlásban, mint az 1850-es években. A Nivegy-völgyet a 19. század vége óta sok tekintetben a stagnálás[637] jellemzi. Ez tükröződik a lakosság számának csökkenésében vagy stagnálásában, bár az 1990-es évek[638] és 2010 közötti két évtizedben a népességcsökkenés megállt: a Közép–magyarországi régió után a Közép–dunántúli a legkevésbé csökkenő népességű régió (Farkas, Némethné Hubay, Jakab, Kígyóssy, Répás, & Farkas, 2010). A pozitív természetes szaporodással és pozitív vándorlási egyenleggel rendelkező aprófalvak[639] közé tartozik például Szentantalfa, ahol 2001 és 2011 között 5,7%-os népességnövekedés (17 fő természetes szaporulat, 5 fő bevándorló) következett be, így a település a 2011-es népszámlálás adatai szerint 409 fő lakost számlált (Balogh, 2014).

[636] Az 1950-es években még valamennyi faluban működött egy-egy egytantermes, egy tanerővel rendelkező elemi iskola, melynek egy központi igazgatója volt Szentantalfán. 1972-re az összes felső tagozatos tanuló Szentantalfára járt, az alsó tagozatos diákok pedig Balatoncsicsón tanultak. 1974-ben Balatoncsicsón megnyílt a község történetének első óvodája. 1993-ban megnyílt Balatoncsicsón a jórészt társadalmi munkában létrehozott a Nivegy-völgyi Nemzetiségi Általános Iskola (Veress D., 2000/2014).

[637] A második világháború kezdeti időszakában felekezeti és nemzetiségi békesség jellemezte a völgyet, és bár a háborús nehézségek (pl. rekvirálás) az itteni falvakat is sújtotta, a növekvő borárak miatt a környék anyagilag nagyon jól állt. A háború után megindult a földreform és a földosztás, ugyanakkor a tsz-ek (az erős tagyoni kivételével) nem működtek jól. A nép elkeseredett, a fiatalok elvándoroltak a falvakból. Az 1956-os forradalom után a magángazdálkodás újraindult a völgyben. Az 1960-as évekre a falvak nagyon leromlottak, a házak elhanyagoltak, lelakottak, egészségtelenek voltak. 1970 februárjában a fennmaradt dokumentumok alapján az öt község lélekszáma 1136 fő, a lakóházak száma 328 volt. A lakásprobléma nagyon súlyos gondot jelentett mindenütt, de Tagyon volt a legszegényebb: az utcákon trágya és kő, a falak leomolva. Mindenki a háztájiból és a tartalékaiból élt. 1966-ban kezdték a korszerű vízműhálózatot kiépíteni. Az 1963-as közigazgatási átszervezés következményeként 1969-ben létrejött és 1977. április 1-ig fenn is állt az öt község közös tanácsa, Szentantalfa központtal. Ez alatt az időszak alatt a történelmi Nivegy-völgy egysége helyreállt. 1977-ben az öt falu alkotta községi közös tanács megszűnt, s csatlakoztak Zánka község közös tanácsához. A munkaerő elvándorlás folyamatos volt, főként a fiatalok nem találták meg számításaikat a falvakban (Veress D., 2000/2014).

[638] 1990. szeptember 30-án zajlott le az első önkormányzati választás, így az 1987-ig szerepnélküli kis falvak nekiláthattak önállóan az 1991-es költségvetés megalkotásának, aztán döntöttek arról is, hogy kilépve a zánkai körjegyzőségből (1991 szeptemberében) újra Szentantalfára hozzák vissza a hivatalt (Veress D., 2000/2014).

[639] Lásd IV.2 fejezet.

dc_1358_16

Település	Óbudavár	Balatoncsicsó	Szentjakabfa	Szentantalfa	Tagyon
Terület	3,23 km²	13,2 km²	5, 76 km² zsáktelepülés	6,61 km²	2,76 km²
Lakosság (2015.01. 01.)	54 fő	220 fő (2009)	111 fő	432 fő	88 fő

7. ábra A Nivegy-völgy apró- és törpefalvai (forrás: https://veol.hu/cimlapon/jarasvaltas-a-nivegy-volgy-atsorolna-tapolcahoz-1302083 – letöltés: 2017. 02. 19.) és a települések fontosabb adatai (2015, forrás: a települések önkormányzatai)

A háziiparon és a molnáriparon kívül jelentős ipar[640] sosem volt a Nivegy-völgy falvaiban. A gazdasági átalakulások nyomán némelyek sikeres vállalkozókká váltak, de a többség inkább őstermelővé vagy kényszervállalkozóvá lett, az új helyzet által egzisztenciálisan, testileg, lelkileg ellehetetlenítve (Veress D., 2000/2014). A térségben jelentősebb ipari–kereskedelmi vállalat nem működött korábban sem.

A Balaton-felvidék szinte legszebb szőlőültetvényei a Nivegy-völgy községeiben találhatók. A völgy 5 települése a Balaton-felvidéki, Balatonfüredi–Csopaki Borvidék főként fehérbortermelő körzete, amelynek fő szőlőfajtája a ritkának számító juhfark. A szőlőművelés és a bortermelés a legmeghatározóbb foglalkozás a térségben, azonban sokan foglalkoznak még más helyi élelmiszeripari termékekkel, például kecskesajttal, mézzel, mandulával stb. és ezekből készített házi élelmiszerekkel (lekvár, csokoládé, sütemények).

„Immár általános megállapítás: a kistelepülési lét(forma) önmagában hátrányos helyzetet jelent. Nincsenek helyi munkalehetőségek, közintézmények, a kistelepülések fokozatosan elöregednek" (Berta, 2005. 173). A kistelepüléseken belül még az aprófalvaknál (lásd IV.2. fejezet) is kisebbek a törpefalvak:[641] azok a települések, amelyek lakossága 100 fő alatt van. A Nivegy-völgyben ilyen

[640] A „szentantalfaiak ismert (királyi) farkasvadászok voltak a középkorban, az óbudaváriak pedig fehérneműt és kanalakat készítettek a királyi udvar számára. Ma már ezekből a tudásokból semmit sem tapasztalunk a településeken járva" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 12).

[641] 2001-ben Veszprém megyében „8 ilyen apró település volt, a 2003. év elején már 12. A települések (és 2003. év eleji lakó-népességük) a következő: Hetyefő (99 fő), Hosztót (98 fő), Kékkút (74 fő), Kisberzseny (99 fő), Kispirit (98 fő), Megyer (48 fő), Németbánya (91 fő), Óbudavár (56 fő), Salföld (62 fő), Somlóvecse (97 fő), Tagyon (90 fő), Zalameggyes (56 fő). Földrajzi elhelyezkedésük szerint 4 település a Balaton-felvidéken, 7 elszórtan a Vas megyéhez közel eső nyugati határszélen, egy pedig a Bakony közepén található. A földrajzi adottságok mintha e kistelepülések sorsába is beleszóltak volna, hoztak magukkal olyan közös vonásokat, amelyekre bárki felfigyelhet. […] Mind a 12 falu önálló évezredes múlttal rendelkezik, és hajdan sokkal nagyobb népesség lakta. A korabeli népszámlálási adatok ismeretében látható, hogy e kistelepülés-csoport lakóinak száma folyamatosan nőtt, és még a második világháborút követő népességfogyás sem volt olyan mértékű, mint ami az 1950-es években be-következett. 1949-ben a századelőhöz képest 15%-kal csökkent ezeknek a falvaknak a népessége, míg az 1960-as népszámlálási adatok 24%-os visszaesést mutattak a 11 évvel korábbihoz képest. A [...] (2003. januári) adatok pedig azt mutatják, hogy ezeknek

Óbudavár és Tagyon (lásd 7. ábra). Berta (2005) interjút készített Óbudavár[642] és Tagyon[643] polgármesterével falujuk túlélési lehetőségeiről A 2000-es évek elején a polgármesterek

a településeknek a népessége a száz évvel korábbinak még az egynegyedét sem éri el" (Berta, 2005. 31). A 7. ábrából látható, hogy a tendencia – Szentantalfa kivételével – azóta tovább folytatódott.

[642] „Óbudavár festői szépségű környezetben – a Balatontól 8 km-re – a Nivegy-völgy északi kapuja. 1413-ban egy oklevélben mint az Óbudai káptalan birtokát említik Budavary néven. 1753-tól Óvudavár néven szerepel" (Berta, 2005. 179). A polgármester (az interjú időpontjában Bodor Antal) a következő helyzetet vázolta fel 2003-ban: „Az egyutcás falucskában mindössze 56-an laktak 2003 elején. A népesség folyamatosan fogy, öregszik, a lakosok 2/3-a inaktív kereső, illetve eltartott. Jelenleg két óvodás gyermek van, ők Szentantalfára járnak, az 5 kisiskolás pedig a balatoncsicsói iskolában tanul. (A két világháború között még 187 lakója és saját katolikus iskolája volt Óbudavárnak.) Orvos kéthetente rendel a faluban, de Zánkán mindennap, ahová szükség esetén a falugondok elviszi a betegeket. Bolt nincs a településen. Az aktív korosztály, 18 fő – helyi munkalehetőség híján – más településekre jár el dolgozni, zömében szolgáltatóipari munkahelyekre. Szőlőtermeléssel sem foglalkoznak a helybéliek, pedig korábban hagyományai voltak, a szőlőhegy biztosította a megélhetést. Falusi turizmusra a szerény adottságú házak és öregedő tulajdonosaik többségükben alkalmatlanok. Mégis ez irányban szeretnének fejleszteni, nem minden alap nélkül. A Családok a Családért Egyesület már 3 lakóházat és egy telket vásárolt a faluban. 1985-ben – akkor 5 család részvételével – tartottak katolikus, keresztény szellemiségű családpedagógiai tanfolyamot, ami egyre bővülő létszámmal azóta is tart. Egész nyáron kéthetes turnusokban „telt házas" a program, megtelik a falu az egyszerűséget kedvelő nagycsaládosokkal, akik értelmes elfoglaltságot találnak a gyermekeknek és maguknak. A betelepült művészek is (Boda Balázs és Oláh Kati képíró házaspár, Luzsicza Lajos Árpád grafikus) évek óta önálló vonzerőt jelentenek a falu számára. A falu élni akar és tesz is érte. Mindössze 29 lakás található a településen, amelynek 73%-a 1945 előtti, de az utóbbi 12 évben 4 új ház épült, és nincs üres lakás. Építési övezetbe vonnak további 8–10 ház építésére alkalmas területrészt. Készül a rendezési terv, és pályázati forrásokból, több község összefogásával, a szenny-vízelvezetést is szeretnék megoldani. A fejlesztési elképzelések nem csak Óbudavárt érintik, pályázati úton elnyerhető forrásokra sem egymaga jelentkezik. Többnyire a Nivegy-völgy 5 települését érintő programokban vesz részt. Az öt falu (Óbudavár, Tagyon, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa) népessége együtt is mindössze 850 fő, akik a Balaton-felvidéki Nemzeti Park területén – annak gondozásában – egy csodálatos táj mikrokörnyezetében élnek. A Balaton partjától kicsit távol, kiránduló- és pihenőhelyül szolgálhatnak ezek a települések. Tágabb környezetükkel is összefognak közös terveik megvalósítására, mint például egy kerékpárútvonal kiépítésére, felszíni vízelvezetés, hulladéklerakó megvalósítására (Zánkával, Balatonfüreddel). Óbudavár önmagában is tartogat különlegességet. Ritka népi műemléke a megtekintésre feltétlenül érdemes Mosóház, amely bővizű forrás a község déli, meredek partoldalában. A vizet egy medence fogja fel, a föléje épített boltívvel egyedülálló műemlék. A falu temploma 1836-ban épült, védőszentje Szent Márton. A templom pontos mását a Szentendrei Néprajzi Múzeumban építették fel, mint a Bakony és a Balaton-felvidék táj-egységének jellegzetességét" (Berta, 2005. 179–180). Óbudavár polgármestere a mi vizsgálatunk időpontjában és jelenleg is Végh Tamásné.

[643] Tagyon (polgármester az interjú időpontjában és a mi vizsgálatunk idején is: Steierlein István) „a Nivegy-völgy déli bejáratát őrző kisközség. Első írásos dokumentuma szerint 1292-ben III. András a királyi birtokrészt tíz udvarnokcsaláddal együtt a bakonybéli bencés apátságnak adományozta. A település határa köves, gyenge minőségű, terméketlen. Legelője is kevés, ezért állattartásra sem volt alkalmas. Évszázadokon keresztül az egyetlen megélhetési forrás a szőlészet–borászat volt. Tagyon község története során legnagyobb lélekszámát 1828-ban és 1949-ben számlálták, amikor 240 fő élt itt. Lakóinak száma folyamatosan fogyott, és 2003 elején már csak 90-en voltak. (1991–2002 között mindössze 7 gyermek született.) Amíg a tsz-ek működtek, addig az ottani kereset és a háztáji bor tisztes megélhetést nyújtott. 1991–1992-től kezdődően fokozatosan leépült a falu. Felszámolták a kisgazdaságokat; a kiöregedő korosztály gyermekei nem folytatták a szőlőművelést, mindössze 4 helyi lakos foglalkozik vele. A szőlőhegyet (a tsz jogutódjaként) a Zánka és Környéke Pinceszövetkezet műveli. Bár a korstruktúra viszonylag kiegyenlített (a gyermek- és a 60 év feletti korosztály részaránya is 20%), az aktívak számára nincs helyi munkalehetőség, és igen magas (28%) a regisztrált munkanélküliek aránya. Iskola, óvoda a körjegyzőség központjában, Szentantalfán van. Egy bolt működik a faluban, az önkormányzattól bérli működtetője. 31 lakás található a községben, de 110 külterületi pincés ingatlan is csatlakozik a lakott területhez, s ezek nyáron benépesülnek. A lakások tulajdonosai közül 3 német származású, akiknél egész nyáron folyamatosan cserélődtek a külföldi vendégek, míg a szerződött helyi szállásadóknál tavaly nyáron nem volt forgalom. A faluban 1999 óta van vezetékes gáz, vízhálózat, korszerűsítették a közvilágítást, amihez pályázati pénzeket is fel tudtak használni. Ugyancsak területfejlesztési alapból finanszírozva sikerült 10 telket közművesíteni. Eddig hármat tudtak értékesíteni, pedig fiatalok számára 60% kedvezményt biztosítanak. A fiatalság megtartását célozta az az informatikai fejlesztés, ami a faluházban biztosít (2 számítógépen) internetes lehetőséget, és a helyi lakosok számára meglehetősen szegényes TV–választék (MTV, TV2, RTL Klub) mellett ugyanitt teljes programcsomagot fizetnek elő. *Milyen jövőt látnak reálisan a fogyó lélekszámú kis településen életvitelszerűen élők?* – A helyi munkalehetőség továbbra sem bővíthető. Már az is jó lenne, ha a környéken megjelenne egy tőkeerős ipari foglalkoztató – mondta a polgármester. A falunak önmagában nincs idegenforgalmi vonzása, nevezetessége. Tipikus, szegény jobbágyfalu volt. A környezet, a Nivegy-völgy azonban egy kirándulás erejéig elcsábíthatja a túrázni vágyókat. De megfelelő infrastruktúra hiányában még a

meglehetősen lehangoló képet festettek a településükről. Számos tekintetben változott azóta a helyzet, például javult az infrastrukturális ellátottság[644] (lásd SWOT–analízis, Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 60), azonban a lakosságszám jóindulattal is csak állandónak tekinthető. „A tájegységi sajátosságok és az egyedi falutörténetek mellett általános érvényű következtetésekre juthatunk a falvak elnéptelenedési kronológiájában. A közös sors, amiben osztoznak, az a csalódás folyamata. Leépülő mezőgazdaság, elvándorló fiatalság, romló közellátás (nincs helyben óvoda, iskola, posta, néhol már bolt sem). Szinte önkéntelenül felmerül a kérdés, ha évszázadokon keresztül boldogultak e hagyományokat őrző falvak, nem lehetne-e egy szemléletváltással újjáéledésre hívni a környezetmegtartó falusi életet, ahol a letelepedő és megmaradó lakosok úgy érezhetik, van jövőjük, érdemes élni, családot alapítani, gyermeket nevelni" (Berta, 2005. 183).

Korábban (IV.2 fejezet) említettem, hogy az aprófalvak gyakran láttak kiutat nehéz helyzetükből a turizmusban. Ez a Nivegy-völgy számára is adott, mert – bár a Balatontól néhány kilométer távolságra vannak a községek, valamint jelenlegi települési és ezen belül turisztikai helyzetük[645] nagyon eltérő, jórészt a meglevő hagyományokra[646] építve, számos idegenforgalmi és turisztikai lehetőség lenne megteremthető, ráadásul fenntartható módon és (vö. Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015). A turisztikai lehetőségeket – mivel ezek szervesen kapcsolódnak a felújított plébániaépülettel és hasznosításával – részletesebben ismertetem.

Turizmus a Nivegy-völgyben

A térségben már meglevő turizmustípusok a következők (részletesen lásd Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015): 1. az esküvőturizmus elsősorban Szent Balázs-hegyi templomromra jellemző, de a csicsói templom felújítása óta Balatoncsicsón is erősödik ez a

---

borutakban, a borturizmusban sincs lehetőség. Ugyanígy a vendéglátásnak, a falusi turizmusnak sincsenek meg a legszükségesebb alapfeltételei" (Berta, 2005. 180 – kiemelés az eredetiben).

[644] A Nivegy-völgy infrastrukturális helyzete 2015-ben: „A Nivegy-völgy öt településén négy bolt érhető el. Balatoncsicsón található a Schumacher József [Balatoncsicsó polgármestere] és családja által vezetett vegyesbolt, valamint vele egy épületben a kocsma. Szentantalfán két bolt helyezkedik el, egymástól kis távolságra. Az egyik boltban található lottózó is, valamint mellette kapott helyet a posta. A másik bolttal egy épületben pedig egy pizzázó, egy fagyizó és egy tekepálya található. A negyedik bolt Tagyonban érhető el. Emellett Szentantalfa Zánka felőli szélén helyet kapott egy töltőállomás, a Zsóka–fogadó környékén pedig egy fitnessterem és szolárium is" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 34 – beszúrás DA).

[645] Balatoncsicsóról a községről szóló alfejezetben (V.2.3 fejezet) írok. „Szentantalfa életében meghatározó szerepe van a turizmusnak. A […] község a borturizmus és a bortermelés fejlesztésében látja a település fejlődésének irányait. […] A Nivegy-völgy települései közül talán Szentjakabfán található a legkevesebb turisztikai szolgáltatás és szálláshely. A település elsősorban mezőgazdasággal, állattenyésztéssel foglalkozik és több őstermelőt is regisztráltak. A község belterületén található egy sváb emlékeket bemutató múzeum. Tagyon idegenforgalmi helyzetéről fellelhető adatok nem túl informatívak, vagy a turizmus nemlétét feltételezhetjük belőlük. […] Tagyonnak jelenleg nincs lehetősége versenyezni a környék népszerűbb (Balatonakali, Szentantalfa, Zánka – kistérségi szinten Tihany, Balatonfüred, Csopak) turisztikai célpontjaival szemben. A jövőbeni fejlődés lehetősége nincs kizárva, de az elsődleges cél az lenne, hogy a mostani látogatottságából a település ne veszítsen többet. Óbudavár idegenforgalmi szempontból nem jelentős. […] itt alakítottak ki egy központot a schönstatti mozgalom számára. (A nemzetközi Schönstatt mozgalom egy megújulási mozgalom a katolikus egyházon belül, amelyet 1914-ben alapítottak Németországban. A cél az önnevelésük felgyorsítása és az új korszak számára egy új keresztény embertípus és közösség kinevelése.)" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 26–28).

[646] Jelenleg is meglevő turisztikai vonzerők a Nivegy-völgyben: 1. Fesztiválok, rendezvények: Pünkösdi borünnep, Balázs–napi torokáldás, Szentantalfai Hegyközségi Borverseny, falunapok. 2. Múzeumok: Szentantalfai Rádiómúzeum (http://balatoncsicso.reblog.hu/nivegy-volgyi-nevjegyek-radiomuzeum - utolsó látogatás: 2016. 09. 17.), Helytörténeti Kiállítás, 3. Programlehetőségek (a teljesség igénye nélkül): fazekasság a Nivegy-völgyben, meteorológiai, csillagászati vizsgálatok (kisiskolások, gimnazisták számára), botanikai és zoológiai túra a település határában, Balaton-felvidéki Nemzeti Park növény- és állatvilága, denevér- és madárles, vízminőség-vizsgálat (helyszín a Csorsza–patak) stb.

turizmusforma. A felújított, közösségi helyként működő plébániaépület (lásd alább a V.2.4 és V.2.6 fejezetben) alkalmas lehet a lakodalom megtartására az esküvő után, helyi élelmiszertermékekkel és borral. 2. Ökoturizmus:[647] a táj természeti értékeit bemutató, annak megőrzésére ösztönző turisztikai forma, amire a Balaton-felvidéki Nemzeti Park kiváló lehetőséget kínál. 3. Túrázás: a kék, a zöld és a piros túraútvonalak (összesen mintegy 50 km hosszan) átfutnak a völgyön, és a sárga út is közel van. Közvetlen összeköttetés van például a Káli-medencével[648] és Zánkával, közvetett kapcsolat pedig számos környékbeli településsel. A legtöbb útvonal Szentantalfát érinti, Szentjakabfa, Balatoncsicsó és Óbudavár belterületét viszont teljesen elkerülik a túraútvonalak. 4. Borturizmus: a Nivegy-völgy települései részei a Zánka–Nivegy-völgyi Borútnak. A Borút[649] turisztikai jellemzői, színvonala[650] igencsak változó, így alapvető cél „a területi, társadalmi és főként termelői igényeknek megfelelő borút újragondolása" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 39).

A Nivegy-völgy fejlesztési perspektívái

A völgyben megvalósítható területfejlesztési lehetőségek és feladatok tömör összefoglalását adja egy, a fentiekben már többször idézett, az értekezés megírása idején frissnek számító tanulmány (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 62–63): a „Nivegy-völgy reális célkitűzéseként a helyi adottságokra épülő, fenntartható vidéki turizmus kialakítását lehet megfogalmazni. […] Elsőként figyelmet kell fordítani a mozaikos tájszerkezet és vonzó tájkép elérésére, illetve annak megtartására. A völgy adottságai már most is lehetővé teszik, hogy vonzó turisztikai kínálat alakuljon ki, hiszen a balatoni látkép, a szőlőhegyek, a nagy kiterjedésű erdő- és legelőterületek összességében festői szépséget kölcsönöznek a tájnak, mely elsődleges vonzó tényező is lehet a turisták számára. Ahhoz, hogy ez a mozaikos tájszerkezet és a vonzó tájkép megmaradhasson, szükséges a hagyományokat tükröző, rendezett településkép kialakítása és megtartása. […] Sokkal nagyobb hangsúlyt érdemes fektetni a táj állapotának megtartására, melyhez a hagyományos gazdálkodási formák megőrzése nyújthat segítséget. A Nivegy-völgy esetében ez mindenképpen a szőlő- és a legelőterületek fenntartásában rejlik. […] Ha egy térség a látogatókra szeretne építeni, ahhoz nélkülözhetetlen a vonzó, vendégszerető közösség, aki szívesen látja az oda látogatókat. Ahhoz, hogy vonzó közösség alakulhasson ki mindenképp szükséges az erős nivegy-völgyi identitás kialakítása, mely csak a közösségépítés során érhető el. […] Ahhoz, hogy a turistákat megfelelő minőségű helyi termékekkel és szolgáltatásokkal tudják ellátni turizmust támogató, erős helyi gazdaság létrehozására van szükség. Ezt a célt többek között

---

[647] A Nivegy-völgy az ökoturizmus kedvelőinek számos lehetőséget kínál. A térség sokszínűségének bemutatásában jelentős szerepet kap a Balaton-felvidéki Erdészeti Erdei Iskola.

[648] „A Káli-medence […] sűrűsödési pont, és nem feltétlen földrajzi középponti elhelyezkedése miatt. Hiszen épp ilyen sűrűsödési pont a Nivegy-völgy, a Pécsely-, a Dörögdi- vagy éppen a Tapolcai-medence. […] A Káli-régió szélesebb értelmű fogalom, mint a Balaton-felvidék geográfiai meghatározása. És nincs köze a közigazgatási régiókhoz. Mindaz, ami a Káli-medencében esszenciálisan ismerhető föl, más és más arányokban, más elrendezésben ott van a Káli-régió valamennyi pontján." (Bojár, 2014. 11) Idézet a *Nagy Káli könyv*ből (Bojár & Darabos, 2014) – köszönöm Kádi Annának, hogy megajándékozott a könyv egy példányával.
A balatoncsicsói plébániaprojekt kapcsán a mi munkacsoportunk is megjelentetett egy könyvet: *Nivegykönyv. Örökség, hagyomány, megújulás* (Babarczy, 2016).

[649] Zánka–Nivegy-völgyi Borút, lásd http://www.balatoniborut.hu/ – utolsó látogatás: 2016. 19. 12.

[650] A Borúton a „mai színvonal az alábbiak szerint jellemezhető: a változó minőségű és mennyiségű borok – az eljárásmódoktól, készítési metodikától nagyban független; az egyes helyeken minősíthetetlen higiéniai feltételek; a bizonytalan, nem egyeztetett nyitva tartás; egyes pincékből fakadó vendéglátás, vendégfogadás ismereteinek és rendjének hiányossága; a nem megfelelő, részleges marketing ismertsége és alkalmazása; a helyenként rossz infrastrukturális feltételek; a borút szervezeti rendszerének elavultsága; rendkívül alacsony szőlővidéki élet" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 39).

az aktív helyi vállalkozások alapozhatják meg, melynek csírái már jelen vannak a völgyben. A folyamatos turizmus biztosítása érdekében kiszámítható termék- és szolgáltatás kínálatra van szükség, ez akkor valósulhat meg, ha a gazdálkodók felismerik és megtapasztalják a hosszú távú lehetőségeket a turizmusban. Az összehangolt értékesítési rendszer kialakításában […] az öt falu minden termelőjének részt kell venni, együtt gondolkodva, összehangoltan kell kialakítani az értékesítési rendszert. A hosszú távú tervek megalapozásában kiemelten fontos, hogy a helyi gazdaság folyamatosan tanuló helyi szereplők alkossák, akik a következő generációknak átadják a tudást. Ha mindezek adottak, tehát megteremtődött a turisztikai fejlesztés természeti, társadalmi és gazdasági alapja, következhet a sokszínű turisztikai kínálat kialakítása. Ebben az esetben nemcsak a lakosság és a turizmus számára egyaránt kielégítő szolgáltatás-rendszer (közlekedés, szálláshely, vendéglátás, boltok…) kialakítására van szükség, hanem a regionális hatókörű célcsoport-specifikus vonzerők létrehozása is."

A Nivegy-völgyben „az erdő, szőlő, és a gyep területek képezik a legnagyobb állandó területhasználatú területeket. […] [A] már közel 120 éve stabil pozíciót betöltő területek értékként, értékes állományként, sokuk mai is védett területként maradt fenn. Az 5 település történeti magja is megjelenik, melyek számos értékes építészeti és műemléki értéket hordoznak magukban. Ezen területek tájszerkezeti szerepköre és a tájkaraktert meghatározó elemekként jelennek meg, így megőrzésük fontos feladat a térség számára" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 16). A terület fejlesztésében együtt kell, hogy megjelenjen a Nivegy-völgy, mint egész. Ebben kiemelt az egyes települések, tájak sajátosságai és a területen jelenlevő számos történeti emlék – például a balatoncsicsói műemlék plébániaépület – megőrzése.

V.2.2. A környezetpszichológiai kutatás kerete: „A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása" (REVEAL) program

A balatoncsicsói műemlék plébániaépület felújításához kapcsolódó környezetpszichológiai vizsgálat az (azóta megszüntetett[651]) Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (továbbiakban Forster Központ) „A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása (REVEAL)"[652] nemzetközi[653] programjának keretén belül zajlott. A REVEAL projekt 2014. január 1-én indult. Engem környezetpszichológus szakértőként[654] a projektben közreműködő építészek kezdeményezésére[655] a Forster Központ hívott meg a közös munkára, amelybe 2014. júniusában kapcsolódtam be.

---

[651] A Forster Központ honlapján a nyitólapon (http://www.koh.hu/ – utolsó látogatás: 2017. 01. 29.) ez a Tájékoztató olvasható: „A Kormány 378/2016. (XII.2.) az egyes központi hivatalok és költségvetési szervi formában működő minisztériumi háttérintézmények felülvizsgálatával összefüggő jogutódlásáról, valamint egyes közfeladatok átvételéről szóló Kormányrendelete értelmében a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (Forster Központ) 2016. december 31. napján jogutódlással megszűnik. 2017. január 1-jétől feladatait a Miniszterelnökség, a Magyar Művészeti Akadémia, illetve a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. látja el."

[652] *Economic and Social Impacts of Cultural Heritage* (REVEAL) (http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás: 2016. 09. 10.).

[653] A projekt támogatói: *eea grants Iceland, Liechtenstein, Norway* (a projektről: http://eeagrants.org/project-portal/project/HU11-0003 – utolsó látogatás: 2016. 09. 10.); *Riksantikvaren, Klima og MiljØdepartementet* (http://www.riksantikvaren.no/ – utolsó látogatás: 2016. 09. 10.). Projektpartnerek: Balatoncsicsói Római Katolikus Egyházközség, Zánka–Nivegy-völgyi Borút Egyesület, Miniszterelnökség, Nemzetgazdasági Minisztérium, Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt., Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar Turizmus Intézeti Tanszék. A projekt időtartama: 2014. január 1. – 2016. április 30., költségvetése 995.000 EUR volt.

[654] A környezetpszichológus szerepét közérthetően is megfogalmaztuk a projektblogon: *Kérdőívezés Csicsón, azaz mire jó a környezetpszichológia* (Babarczy Veronika interjúja Dúll Andreával).
Lásd http://balatoncsicso.reblog.hu/post-001 – utolsó látogatás: 2017. 03. 05.

[655] Köszönöm az Építész Stúdió építészeinek, Félix Zsoltnak és Hőnich Richárdnak, hogy behívtak a folyamatba.

A projekt[656] alapgondolata, hogy „a kulturális örökség jelentős társadalmi és gazdasági hatásokkal rendelkezik. Azt is feltételezzük, hogy ha a műemlék közelében élő lakók és a különféle szakmai szereplők együtt találják ki a műemléképület régi/új funkcióit és közösen működtetik azt, akkor a kulturális örökséggel hosszú távon, fenntartható módon lehet gazdálkodni. Fontosnak tartjuk, hogy ezekben az örökségi fejlesztésekben a helyi gazdaság, a társadalom, a környezet, valamint a kulturális élet egyaránt jól járjon”[657]. A projekt tehát a műemlékek sokrétű hatásait vizsgálta a műemléki környezetben élőkre, akikkel közösen részvételi program során, transzdiszciplináris szakértői keretben tervezték meg a plébániaépület felújítását és későbbi hasznosítását. A projektben fontos szerepet játszottak a fenntarthatóság szempontjai is (erre a jelen értekezésben részletesen nem térek ki). A projekt elvárt hatásrendszerét összefoglaló modellt lásd a 8. ábrán.

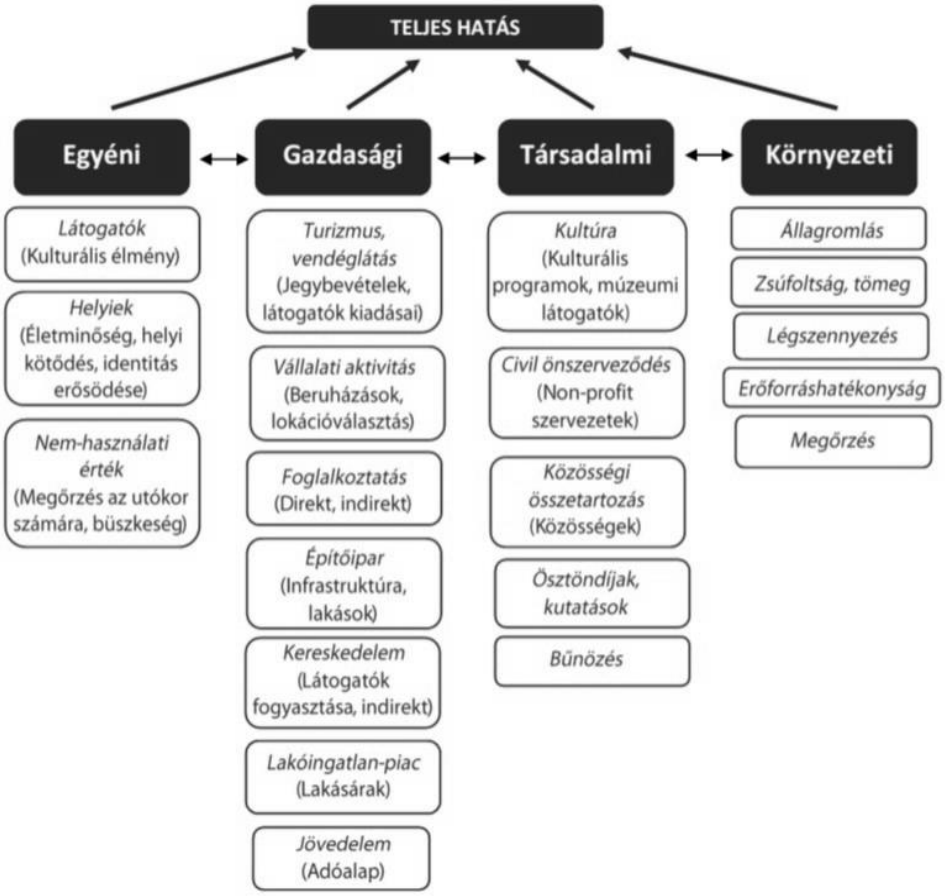

8. ábra A műemlék közösségi tervezéssel történő felújításának hatásrendszere 119.(forrás: http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749#1, letöltés: 2016. 09. 17.)

[656] A projekt vezetői, szakértői és külső résztvevői: projektvezetők: Soós Gábor / Béládi András (Forster Központ); projektkoordinátor: Fogarasi Barbara építész, műemlékvédelmi szakmérnök (Forster Központ); projektmenedzser: Bodorkós Barbara / Nagy Levente (Forster Központ), gazdasági menedzser: Saád Judit (Forster Központ), PR: Babarczy Veronika (Forster Központ). Műemléki kutatók: Somorjay Sélysette, Varga Gábor, Galamb Zsuzsanna (művészettörténészek, Forster Központ). Szakértők: Dúll Andrea környezetpszichológus; Nemes Gusztáv szociológus, helyi közösségfejlesztő; Soltész Anikó esélyegyenlőségi szakértő. Vállalkozásfejlesztés: Balázs Tibor vállalkozásfejlesztő (SEED Foundation), Ex Ante. Építésztervezők: Félix Zsolt, Fialovszky Tamás, Hőnich Richárd építészek (Építész Stúdió).

[657] Lásd http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás: 2016. 09. 17.

A projekthelyszíneken[658] részben „már megvalósult örökségvédelmi fejlesztések társadalmi–gazdasági hatásait (pl. helyhez kötődés[659] változása, lakosok közötti együttműködés és összetartás, helyi adóbevételek, vendégéjszakák, vendéglátók forgalma stb.) tárta fel a projekt."[660] A negyedik helyszínen (Balatoncsicsó) a beavatkozás (a műemlék plébániaépület) felújításának hatásait környezetpszichológiai szempontból is vizsgáltuk. A projekt egészének két fő módszertani célja[661] volt: 1. mérési módszertan kidolgozása: hogyan mérhető a kulturális örökség – főként az épített örökség – gazdasági és társadalmi hatásai? Itt elsősorban az ingatlanpiaci és a települési szintű hatások közgazdasági modellezéssel történő vizsgálatára összepontosított a projekt, így ezzel a résszel a jelen értekezésben nem foglalkozom. 2. „Beavatkozási módszertan kidolgozása: ›Hogyan lehet úgy elvégezni egy műemlék–felújítást, hogy az minél pozitívabb hatással legyen a helyi gazdasági és társadalmi környezetre, valódi gazdára találjon és hosszú távra fenntarthatóvá váljon?‹ Kísérleti projektelemként a közel háromszáz éves Balatoncsicsói római katolikus plébánia épületegyüttesét újítjuk fel a Nivegy-völgy öt településének összefogásával. Az épület több mint 30 éve áll elhagyottan. A helyi közösség már régóta fel szerette volna újítani, számos pályázatot adtak be korábban erre, sikertelenül. A Forster Központ felkarolta a kezdeményezést. A projektben a felújítási és képzési tapasztalatok rendszerezett elemzése alapján egy módszertant dolgozunk ki, amelynek segítségével műemlék tulajdonosok/kezelők készíthetők fel a környezetükben lévő kulturális örökség hosszú távú megőrzésére, fenntartható hasznosítására."[662]

V.2.3. Miért éppen Balatoncsicsó?

A Forster Központ szakemberei a projekt tervezésekor gondosan igyekeztek választani a számba jöhető, műemlékkel rendelkező helyszínek közül. Végül a Nivegy-völgy, és azon belül Balatoncsicsó[663] mellett döntöttek. A választásban szerepet játszott, hogy a Nivegy-völgyben az 1970-es években intenzív elvándorlás alakult ki, viszont ugyanez időtől kezdve fiatal értelmiségiek (élmény- és rezidenciaturisták, majd élménybevándorlók[664] – lásd Járosi, 2007 és IV.2 fejezet)

---

[658] Három helyszínen (Siroki vár, Balatonfüred történelmi belvárosa, Fehérvárcsurgói Károlyi kastély – már megvalósult örökségvédelmi fejlesztések társadalmi–gazdasági hatásait (pl. helyhez kötődés változása, lakosok közötti együttműködés és összetartás, helyi adóbevételek, vendégéjszakák, vendéglátók forgalma stb.) tárta fel a projekt. A negyedik helyszínen (Balatoncsicsó) a beavatkozás (a műemlék plébániaépület felújítása) hatásait vizsgáltuk. A projekt leírásában alapfogalomként, vizsgált elsődleges változóként szerepel a helyhez kötődés konstruktum. Lásd http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás: 2016. 09. 17.

[659] A projekt lezajlott fejlesztések hatását vizsgáló részébe konzultációkkal kapcsolódtam be, aminek eredményeképpen a munka ottani részébe is bekerültek a környezetpszichológiai fogalmak és szemlélet. Tényleges környezetpszichológiai vizsgálat a Nivegy-völgyben zajlott.

[660] Lásd http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás: 2016. 09. 17.

[661] Összegezve, a projekt átfogó módszertani célja a következő volt: „A tapasztalatok alapján egy módszertani tudástárat állítunk össze, amellyel hasonló jövőbeli fejlesztések várható hatásait előzetesen fel lehet tárni, valamint már futó projektek hatásait monitorozni és értékelni lehet. Javaslatokat teszünk arra is, milyen típusú adatokat kellene még gyűjteni az intézményrendszernek a hatások megfelelő mérése érdekében." (http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749, 2016. 09. 10.) A tudástár („Örökségi kalauz") az értekezés lezárásáig még készülőben volt.

[662] Lásd http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás: 2016. 09. 17.

[663] A projekt hivatalos blogján rendszeresen dokumentáltuk a folyamatot. A Csicsó melletti döntés indoklását lásd http://balatoncsicso.reblog.hu/a-kezdetekrol-azaz-miert-eppen-a-csicsoi-plebania (letöltés: 2016. 09. 17.).

[664] A Balaton-felvidéken például „a környék szocialista ipari központjai vonzották a fiatalokat, a magukra hagyott öreg parasztok hatalmas, szinte érintetlen portákat adtak el bagóért. Alig öt-tíz kilométerre a már akkor is drága parti nyaralóövezettől, Kékkút, Köveskál, Kővágóörs, Salföld, Mindszentkálla latinos, pannon vidéke lassanként fölértékelődött, és új lakosokkal, a helyi szójárás szerint bebírókkal népesült be. Ma, közel négy évtized után a széles Káli–régió, Keszthelyi–hegység keleti nyúlványaitól Kapolcson, Pulán és Vöröstón, Barnagon és Óbudaváron át

telepedtek le a környéken, akik a feltételezés szerint várhatóan fogékonyak lesznek a műemlék–felújítással kapcsolatos változásokra. A projekt elindulásakor összesen 905 fő, vagyis közel ezer lakos élt a Nivegy-völgyben. A helyszínvizsgálatkor kiderült, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező borászat jó alap lehet a turizmus lehetőségeinek fokozására. Más elemzések is kiemelik, hogy a völgyben az „ökoturizmus számára jó lehetőségek adottak: a cél lehet a rendelkezésre álló erőforrások megőrzése, átörökítése, és a negatív hatások minimalizálása, pozitív hatások erősítése tudatos tervezéssel (környezeti szempontú tervezés), az ökoszisztémák egyensúlyának fenntartására törekvés, helyi részvétel (részesedés a hozamokból, véleménynyilvánítási lehetőség, részvétel a döntéshozatalban), sajátos helyi adottságok tudatosítása a helyi lakosságban, turisták felelősségérzetének erősítése, informálás, hosszú távú fenntartható működés" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 38).

A projekt résztvevői szerint a közeli Káli–medencével nem vetélkedve, azonban a Balaton (nem közvetlen) közelségét kihasználva építhető ki egy – részben a műemlék plébániaépület felújításán alapuló – fenntartható közösségi működésmód a területen, amely egyúttal demonstrálja a műemlékek potenciális társadalmi hatásait, a társadalmasítás hasznát is. Összességében, a Forster Központ, a tervezett modellértékű projektjéhez egy olyan műemléki helyszínt keresett, ahol a helyi közösség aktív, részt fog venni a projektben. Több lehetséges helyszín közül így döntöttek végül Balatoncsicsó mellett.

9. ábra Balatoncsicsó látképe (forrás: http://balatoncsicso.hu/ – letöltés: 2017. 02. 19.)

10. ábra Balatoncsicsó településszerkezete (forrás: http://balatoncsicso.hu/ – letöltés: 2017. 02. 19.)

Dörgicséig és Vászolyig, Felsőörsig egy jól körülírható magyar társadalmi réteg nyári szálláshelye lett. […] Kicserélődtek a falvak. […] A parasztok helyét értelmiségi, majd vállalkozó üzletemberek foglalták el. […] A falvakból lassanként üdülőfaluk váltak, a házakból nyaraló, a gazdasági udvarból pihenést szolgáló díszkert. Minden egy helyben maradt, mégis minden átminősült a kor, a történelem, a gazdasági kényszer logikája vagy éppen a társadalmi mobilizáció miatt. A falvakból elszármazók diplomára, városi karrierre vágytak, néhány értelmiségi és művész pedig új, megtalálni vélt falusi otthonában parasztnak állt. Életformaminták keveredtek, hatottak egymásra, cseréltek gazdát egy-két évtized alatt" (Bojár, 2014. 14–15).

Balatoncsicsó mint filiaközpont

A középkori Nivegy-völgy északi felében, a Fenyves–hegy lábánál terült Csicsó, amit 1272-ben *Chychow* néven említ először írásos dokumentum. „A Fenyves-hegy lábánál fekvő település belterületének beépítése nem utal középkori falura, a XIII. század első feléből semmiféle írás nem maradt fenn. A mai beépítés képe egy egységes sváb falut rajzol ki. De elképzelhető, hogy a mai falu felépítésénél felhasználták a régi település építő anyagait, vagy annak alapjaira építkeztek" Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 9). Balatoncsicsó a Balaton partjától mintegy 8 km-re helyezkedik el. Így mára „kiesik a közvetlen vízparti települések sorából és nem rendelkezik néhány közeli településhez hasonló szolgáltatásokkal és értékekkel, így igen alacsony az érdeklődés iránta. A településen jelenleg nem számottevő az idegenforgalom mértéke. […] Szálláshelyek tekintetében a Nivegy-völgy többi településéhez képest még egészen jól áll Balatoncsicsó, ugyanis több szálláshely található itt, mint a szomszédos településeken. Vendégéjszakák számát tekintve a második helyre szorult Szentantalfa után" (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 26).

Mivel az értekezésben a műemlék plébániaépület felújításának környezetpszichológiai hatását vizsgálom, így Balatoncsicsó jellemzőit elsősorban a plébániaépület története mentén ismertetem. A völgy a veszprémi püspökség fennhatósága alá tartozott (és tartozik ma is). Csicsót 1272-ben adományozta IV. Béla és felesége Zlaudus veszprémi püspöknek. Ettől kezdve Csicsó a sümegi uradalom részeként a püspökség feudális birtoka volt, ami csak megszilárdult az Árpád-ház kihalásával. A völgy falvai a középkorban kivétel nélkül templomos helyek voltak, azaz minden faluban álltak a középkorban templomok, amelyeket a történelem viharai megviseltek. A reformáció alatt kezdetben a lutheránus vallás volt népszerű elsősorban Szentantalfán és Csicsón, de mindhárom keresztény felekezet (római katolikus, református, evangélikus) megközelítőleg harmadrészben képviseltette magát a lakosság körében és egyetértésben éltek. Míg Csicsó, Szentantalfa és Szentjakabfa egészen Mária Terézia idejéig szinte teljesen református község volt, addig Tagyon – egyedüliként a völgyben – római katolikus maradt. A 18. század végére Csicsó, Tagyon, Szentjakabfa és Óbudavár túlnyomó többsége a római katolikus[665] felekezethez tartozott, elenyésző számban képviseltetették magukat evangélikusok és reformátusok, valamint zsidó felekezetűek. Kivételt csak Szentantalfa képezett, ahol a reformátusok mérsékelt többségben voltak a római katolikusokkal szemben, de itt az evangélikusok száma is magas volt, és zsidó vallásúak is itt voltak legtöbben a Nivegy-völgyben. A 20. század első évtizedeiben egy új felekezet jelent meg Szentantalfán: a nazarénus gyülekezet. Napjainkra Szentantalfán mintegy 200–210 tagú nazarénus gyülekezet vált belőlük (mintegy 100–110 fő keresztelkedett meg a

[665] Részben a veszprémi püspökök ellentmondást nem tűrő katolicizálása miatt: például „egy viharos természetű katolikus főpásztor, Padányi Biró Márton veszprémi püspök (1744–1762)" (Forgó, 2014. 96) „tevékenységéhez köthető a balatoncsicsói protestánsok vallásgyakorlatának megszüntetése. Ezt is egy látszólag független eseménysorozat, a püspökség birtokigazgatásának átalakítása vezette be. A püspökség sümegi uradalmához tartozó Csicsó árendás nemeseit Biró püspök látszólag minden előzetes figyelmeztetés nélkül 1753 márciusában eltiltotta a református templom használatától, majd az ellenszegülő lakossággal közölte, hogy a házakat felbecsülteti, azok árát kifizeti, a falu népe pedig köteles elhagyni eddigi lakhelyét. A lakosok természetesen itt is ellenálltak, a vármegyéhez, majd a Helytartótanácshoz fordultak, de ők is csak a végkifejlet késleltetését tudták elérni. Miután a Helytartótanács parancsára lefolytatott vizsgálat kimutatta, hogy új árendások behozásával és előnyösebb szerződés megkötésével növelni lehet az adóbevételeket, néhány engedelmességet fogadó lakos kivételével a következő év folyamán az addigi lakók elhagyták házaikat, helyükre pedig új, minden bizonnyal katolikus árendások jöttek. Biró püspök ezzel két legyet ütött egy csapásra: megszabadult a református lakosságtól, valamint új szerződés megkötésével több bevételhez jutott" (Forgó, 2014. 100). „Padányi Biró Márton Csicsón előbb felmérte döntése gazdasági következményeit és csak ezután erőszakolta ki a protestáns lakosság elköltözését" (Forgó, 2014. 104).

felnőttkeresztségben, és körülbelül ugyanennyien vannak a gyülekezet rendszeres látogatói (forrás: Dobosi Győző, a nazarénus közösség tagja, személyes közlés, 2016. 08. 29.). Érdekesség, hogy kizárólag Szentantalfán élnek mindannyian, a szomszédos községekbe hitelveik nem terjedtek el (Veress D., 2000/2014).

A Nivegy-völgyben a középkorban négy plébánia működött, amelyek a török hódítás alatt eltűntek, templomaik jelentősen megrongálódtak. Szentjakabfán, Szentantalfán, Csicsón, Tagyonban, Óbudaváron a középkori templomromok helyére a 18. század folyamán újakat építettek. 1754-ben Balatoncsicsón a katolikusok visszakapták a törökök alatt protestáns kézre került és teljesen leromlott állapotban levő templomukat, és ugyanebben az évben alapítottak egy plébániahivatalt[666] (Scher, 2014) is a településen, amely ún. filiaközpontként[667] működött. 1909-ig az öt nivegyi falun kívül a csicsói plébániához tartozott még Alsó– és Felső–Dörgicse, Akali, Zánka és Monoszló (utóbbi két településen nem volt katolikus templom – így a csicsói plébániához 9 falu tartozott 7 templommal), valamint Becser, Vérkút, Ság és Barcfa-malom puszták (Scher, 2014). 1984-re már csak Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon voltak a csicsói parókia filiái. Jelenleg a Veszprémi Főegyházmegye Tapolcai Esperesi Kerületéhez [668] tartozó balatoncsicsói plébánia a Nivegy-völgyben található öt falu – Tagyon, Szentantalfa, Balatoncsicsó, Szentjakabfa, Óbudavár – plébániája.[669] Temploma a plébániának Csicsón – legalábbis eleinte nem volt (kivéve a visszakapott használhatatlan templomot). Balatoncsicsó mai Szent Ágoston templomát a csicsói középkori templomrom helyén építették 1778-ban (Veress D., 2000/2014). 1977-ben nagy templomtatarozási (leginkább külső felújítási) munkálatokat hajtottak végre a csicsói, az óbudavári és a szentantalfai római katolikus templomokon. 2007-ben a völgyben aktívan működő Örökségünk Egyesület sikertelen pályázatot adott be a csicsói plébániaépület felújítására. 2014-ben a község összefogásával zajlott le a csicsói templom legutóbbi felújítása, azonban a plébániahivatal felújítására ekkor sem sikerült nem sikerült pénzt szerezni, így arra nem

---

[666] „A veszprémi egyházmegye területén – régi szokás alapján – évente kétszer: tavasszal és ősszel voltak a bérmálások […] rendszerint a plébánia székhelyén, de néha a népesebb filiákban is. A főpásztor általában a plébánialakban […] szállt meg. […] A bérmálásra érkező püspök fogadása nagy ünnepélyességgel történt: […] a plébánia határán […] lovasbandérium várta a főpásztort. […] [Az ünnepélyes fogadás és az áldás után] a főpásztor a plébániára vonult, hogy kipihenje fáradalmait. […] A plébánián eltöltött vacsora után a főpásztor kíséretével együtt lepihent, hogy a másnapi bérmálás nagy munkájára előkészüljön." (Körmendy & Rajczi, 2000. 7 – beszúrás DA). Rott Nándor veszprémi püspök részletes feljegyzéseket hagyott hátra a püspökség plébániáin tett látogatásairól. Ezekben „örvendezett, hogy papjait munkálkodási területükön is megismerhette és így jobban tudta értékelni a szép lelki eredményeket. Jó érzés töltötte le, amikor látta, hogy rendezett, gondozott a plébános lakása és háztája" (Körmendy & Rajczi, 2000. 8). A püspök maga így írta le egyik bérmálását a Nivegy-völgyben: „BALATONCSICSÓ Itt bérmáltam 1926. szeptember hó 29-én, vasárnap ragyogó időben éspedig 134-et. […] Templom rendben, vagyona azonban alig van, csak kevés földje; a persely csekély, s van vasárnap, midőn csak 3000 korona bevétel van […]. Plébánia-ház teteje rossz s javításra, illetve uj tetőszerkezetre szorul, mert a gerendák rosszak. Kántorlak is javításra szorul. Alacsony, sötét, rossz ablakok. Plebános nem volt, midőn itt bérmáltam. […] ÓBUDAVÁR […] A budavári templomban nem égett az örökmécses. Szép iskola! JAKABFÁN […] az iskolaterem a leggyatrább valamennyi között, a kántorlak is szegényes. TAGYONBAN […] a kántortanító […] házát a püspökség tartja fön. Rendben van. Uj tetőt kapott. Benn kell átalakításokat végezni. (Rott, 1921–1938/2000. 26–27. – eredeti helyesírással – kiemelés részben az eredetiben, részben DA)

[667] „Filia (lat. „›leány‹"): a plébániához tartozó lelkipásztori hely, leányegyház, fiókegyház. A plébániának biztosítania kell a lelkipásztori ellátást a filiák számára. A filiák száma a települési forma, a hívők létszáma, vallásosságuk, a papság létszámának és a távolságnak a függvénye. A kisfalvas területeken 3-5 filia volt, az ország ÉK-i részén és Erdélyben a 30–50 filiás plébánia is előfordult." (Katolikus Lexikon, http://lexikon.katolikus.hu/F/filia.html, letöltés: 2016. 09. 10.)

[668] Az épületegyüttes tulajdonosa (jelenleg is) a veszprémi érsekség, fenntartója (jelenleg is) a Balatoncsicsói Egyházközség.

[669] A község jelenlegi plébánosa Baladincz József atya.

került sor (Scher, 2014). A két sikertelen pályázat is szerepet játszott a Forster Központ Balatoncsicsó melletti döntésében.

V.2.4. A balatoncsicsói plébániaprojekt lényege és céljai

A plébániaprojekt (lásd Fogarasi, Bodorkós, Dúll, & Nemes, 2015) több, összetett céllal[670] rendelkezett. A beavatkozási cél a műemlékvédelmi cél volt, azaz a balatoncsicsói 300 éves műemlék plébánia épületegyüttesének felújítása. A fő célhoz emellett számos szándék és célkitűzés kapcsolódott: a valamikor a község és az egész völgy vallási és mindennapi életében fontos szerepet játszó parókia átalakításába bevonni a csicsóiakat és a völgy másik négy településének lakosait, hogy közösségi tervezéssel történhessen az átalakítás, ami a későbbi üzemeltetés hasonló alapjait teremti meg. Fontos volt tehát a rendszeresen monitorozott közösségi tervezés, közösségfejlesztés mint tartalmi és módszertani cél: a felújítás tervezése kísérleti jelleggel participatív[671] módon zajlott. Ezen belül célként szerepelt, hogy a helyi szereplőkből „élő, működő közösség" jöjjön létre, amely később az épületet közösségi térhasználatban és üzemeltetéssel tudja működtetni.[672] Ehhez üzleti modellt[673] kellett kialakítani az épület fenntartására. Az elképzelés szerint ezek az alapelvek – a fenntartható építészet és a felújításkor beépíteni kívánt környezetbarát technológiák (pl. napelemek) beépítésével együtt – a fenntartható és környezetbarát üzemeltetés irányába hatnak majd. Mindez szervesen kapcsolódik a műemlék–felújítás társadalmasításához és társadalmi hatásaihoz (lásd alább Közösségfejlesztés, vállalkozásfejlesztés alfejezet). Mint fentebb említettem, a projektnek a konkrét műemléki beavatkozáson és annak társadalmi hatásainak felmérésén túl módszertani céljai is voltak: részben egy, a kulturális épített örökség gazdasági és társadalmi hatásait mérő módszertan[674] kidolgozása volt a cél, másrészt egy ún. „beavatkozási módszertan"[675] kialakítása és összegzése. A tervezési folyamatról esettanulmányok (Babarczy, Bodorkós, Dúll, Fogarasi, Nemes, Soltész, & Soós, 2015; Babarczy, Balázs, Bodorkós, Dúll, Fogarasi, Nemes, & Soltész, 2015) készültek, amelyek a beavatkozási módszertanra vonatkozó reflexiókat tartalmazzák a különféle szakértők (közösségfejlesztő, szociológus, esélyegyenlőségi szakember, vállalkozásfejlesztő, környezetpszichológus) szemszögéből együttesen nézve, mivel a tervezési és működtetési módszertan átadásra kerül hasonló műemlékek kezelői (önkormányzatok, térségi fejlesztő

---

[670] Lásd http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás 2016. 09. 17.

[671] A közösségi tervezésről lásd II.16 fejezet.

[672] Az épület 5 éves fenntartását – a Forster Központtal kötött Együttműködési Megállapodás keretében – a Nivegy-völgyi Római Katolikus Egyházközségért Alapítvány vállalta magára.

[673] Ehhez kapcsolódóan a projekt része volt az a 2015. január–május között zajlott képzéssorozat, amelyben a helyi szereplők „az épület fenntartásához, valamint a megélhetésükhöz és boldogulásokhoz fontos témákban minden szükséges információt megkapjanak (pl. falusi turizmus, szállásadás, vendéglátás, borászat, üzleti tervezés stb.). A közösségfejlesztés része a *fenntartható vállalkozói közösség kialakítása*, amely aktívan részt vesz az épület működtetésében és fenntartásában. Mindezt egy üzleti modellezési folyamat kíséri és segíti, amelyhez kritikus tömegű, megfelelő motiváltságú és tudásszintű helyi szereplő szükséges. Ezt szolgálja a többnapos vállalkozásfejlesztő tréning, valamint a fenti témákban további tudásátadó, mozgósító és hálózatépítő műhelyek, előadások, tájékoztató rendezvények." (http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749, 2016. 09. 10. – kiemelés az eredetiben)

[674] Ingatlanpiaci és a települési szintű hatások közgazdasági modellezéssel történő vizsgálata – ez az balatoncsicsói projektnek nem volt része.

[675] Mint fentebb idéztem, a beavatkozási módszertan alapkérdése volt, hogy „Hogyan lehet úgy elvégezni egy műemlék–felújítást, hogy az minél pozitívabb hatással legyen a helyi gazdasági és társadalmi környezetre, valódi gazdára találjon és hosszú távra fenntarthatóvá váljon?" (http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749, utolsó látogatás: 2016. 09. 17). A módszertan anyagának összeállítása a disszertáció lezárásának idején volt folyamatban.

szervezetek, civil szervezetek stb.) számára. A plébániaprojekt tehát minta-, illetve modellprojekt volt, abban az értelemben is, hogy szisztematikusan elemzett folyamatokkal kívánta támogatni a műemlékvédelem társadalmasításának[676] bontakozó programját. Az értekezésben alább (az V.2.5 fejezettől) a balatoncsicsói plébánia felújításához kapcsolódó projektrészt, azon belül is a környezetpszichológiai vizsgálatot tárgyalom részletesen.

V.2.5. A projekt munkafolyamata

A projekt munkafolyamatának tervezett menete a következő volt: helyszín kiválasztása, örökségi feltárás, műemléki diagnózis és helyreállítási javaslat, összegzett szakértői diagnózis, építészeti tervezés, környezetpszichológiai vizsgálat (1. fázis), közösségfejlesztés, vállalkozásfejlesztés, építkezés, környezetpszichológiai vizsgálat (2. fázis), felújított plébániaépület használatba vétele közösségi épületként, környezetpszichológiai vizsgálat (3. fázis: használatba vétel utáni értékelés[677]), a projekt lezárása. A helyszín kiválasztásáról fentebb (V.2.3 fejezet) már esett szó. Az örökségi feltárás és a műemléki diagnózis folyamata közben kapcsolódtam be a folyamatba. Az összegzett szakértői diagnózisban már a környezetpszichológiai szempontok is benne vannak. A lezajlott környezetpszichológiai vizsgálatokat (1. és 2. vizsgálat) önállóan, a projekt teljes folyamatának áttekintése után, az V.2.7 fejezettől kezdődően tárgyalom.

V.2.6. Örökségi feltárás, műemléki diagnózis és helyreállítási javaslat

A plébánia épülete

A balatoncsicsói plébánia egy mintegy 300 éves, késő barokk korból származó műemlék–együttes (lásd http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=9679, utolsó látogatás: 2016. 09. 17.) Az épületet többször (pl. 1799-ben) átépítették, de a barokk jegyek egy része megőrződött az átépítések során is. Az épület beavatkozás előtti állapota: „fűrészfogas beépítésű, utcafrontról behúzott, szabadon álló, földszintes, nyeregtetős, az utcára néző traktusban alápincézett, 18. századi lakóépület”[678] (Somorjay, 2014a. o. n.). Mikor a Forster központ választása az épületre esett, az már 30 éve elhagyatottan, erősen leromlott állapotban állt (11. ábra). Időnként a falu lakói a helyi közösségfejlesztő[679] vezetésével közösségi programokra (falunapi főzés stb.) használták az épület kertjét, de – az egyre erősödő helyi igények és korábban említett próbálkozások (lásd Scher, 2014) ellenére – korábban nem sikerült forrást szerezni a felújítására.

---

[676] *Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe* (http://resources.riches-project.eu/european-commission-communication-towards-an-integrated-approach-to-cultural-heritage-for-europe/ – letöltés: 2016. 09. 10.).

[677] Használatba vétel utáni értékelés (*post-occupancy evaluation,* POE) – lásd Zimring (1990); Churchman & Ginosar (1999); Bordass & Leaman (2005); Wener, McCunn, & Senick (2016).

[678] „A ház nyugat–keleti (enyhén délnyugat–északkeleti) irányban húzódik a hosszan elnyúló szalagtelek északi oldalán. Az utca – tehát nyugat – felé eső lakószárny nyugat-keleti irányban kéttraktusos, a kelet felől hozzá csatlakozó gazdasági szárny pedig egytraktusos. A ház rövidebb oldalával, oromzatával fordul az utca felé. A telek déli oldalán, a szomszéd telken álló ház keleti végéhez építve egy nyeregtetős, földszintes melléképület: a káplánlakás áll. Ettől északkeletre található a kerekes kút. Keletre, a telek északi oldalán látható a földszintes, nyeregtetős disznóól. Még keletebbre, de a déli oldalon pedig egy tető nélküli, földszintes épület (feltehetőleg kocsiszín) romja található, melynek csak az oldalfalai állnak. Az épületek nagyrészt kő, néhol vegyes kő-tégla falazatúak, a feltételezhető kocsiszín kivételével vakoltak” (Somorjay, 2014a. o. n.).

[679] Nemes Gusztáv, a projekt szociológus és közösségfejlesztő szakértője, aki 2005 óta lakik Balatoncsicsón. A csicsói projekt céljairól és az ő szerepéről készült interjú vele: http://balatoncsicso.reblog.hu/hogy-ki-vagyok-es-mit-csinalok-maig-nem-ertik--interju-nemes-g (letöltés: 2016. 09. 17.).

11. ábra A balatoncsicsói plébánia a felújítás előtti állapotban (2014) 120.(forrás: http://balatoncsicso.reblog.hu/egy-nagy-munka-lezarul---elkeszult-a-plebania-epulete/ – letöltés: 2017. 02. 19.) – a felújítás előtti és utáni állapotról lásd 24. melléklet

A műemléki kutatás nyomán megfogalmazott helyreállítási javaslat szerint az épületegyüttes egészére vonatkozóan „a tervezés terjedjen ki a telek teljes területére és az azon álló épületek együttesére, egymáshoz való építészeti és funkcionális kapcsolatára, függetlenül attól, hogy a jelenlegi pályázat keretében a teljes kivitelezés megvalósítható-e. Az építészeti megvalósítás vegye tekintetbe az együttes részei (plébániaépület, gazdasági szárny, ›káplánszoba‹, disznóól, kerti épület, különálló pince, kútház) között jelenleg fennálló történeti–funkcionális hierarchiát. Az egyes funkciókat úgy helyezze el az épületegyüttesben, hogy ennek a hierarchiának az építészeti megjelenése a helyreállítás után is felismerhető legyen” (Somorjay, 2014a. o. n.). A plébániaépületre vonatkozóan: a „balatoncsicsói plébánia lakóépületét a teljes helyreállítási koncepción belül úgy kell önálló egységként kezelni, hogy bármilyen új funkciót kap most, ha a tulajdonos úgy igényli, bármikor visszaállítható legyen az eredeti használatba. A műemléki érdek azt kívánja, hogy ne kerüljön az épületbe túlterhelő, egészében vagy részleteiben aránytalan funkció és az ezzel szükségszerűen együtt járó, az épület eredeti rendeltetéséhez képest aránytalan méretű vizesblokk és gépészeti fejlesztés. Olyan hasznosítást javaslunk, amellyel az épület helyiségeinek eredeti funkciója megtartható, vagy felidézhető (lakószobák, konyha, kamrák, gazdasági helyiségek)” (Somorjay, 2014b. o. n.).

Az örökségi feltárást, diagnózist és helyreállítási javaslatot az összegzett szakértői diagnózis kialakításának munkafázisa követte. Ennek a szakasznak a során a transzdiszciplináris folyamat természetéből adódóan (vö. Stokols, Hall, Moser, Feng, Misra, & Taylor, 2010; Hall, Vogel, Stipelman, Stokols, Morgan, & Gehlert, 2012 – lásd II.15.4 fejezet) számos, nehezen megoldható konfliktus alakult ki. Nézeteltérés származott például a műemlékvédelmi szakemberek és a team többi tagja között abból, hogy a műemléki plébániaépület felújítása mennyire rendelhető alá a közösségi tervezés során körvonalazódott vágyaknak, szándékoknak, a „mindennapi társadalmi használati értéknek” (Dúll, 2016b), illetve mennyire kizárólagosan vagy elsődlegesen veendők figyelembe a műemléki, művészettörténeti értékek (a műemlék mint kincs). A folyamat elemzése nem tárgya a disszertációnak (és mélységében – a reflektív követésen túl – a projektben magában sem volt cél ennek a vizsgálata), bár mind a transzdiszciplináris munka, mind a participáció, mind pedig a modellprojekt szempontjából tanulságos lehetett volna. A munka ezen hosszú és konfliktusterhelt szakasza végül sikeres kompromisszumokkal zárult.

Összegzett szakértői diagnózis

A Forster Központ transzdiszciplináris szakértői csoportja (lásd 656. lábjegyzet) a 2014-ben lezajlott transzdiszciplináris szakértői vizsgálatok[680] eredményeként a következő közös diagnózist állította fel az épületre és szociofizikai környezetére vonatkozóan (ez a diagnózis szolgált a transzdiszciplináris, participatív műemlék–felújítási és területfejlesztési kiindulási alapjaként): a plébánia épülete pusztuló műemlék, amelyben és egész környezetében (ideértve Balatoncsicsót és a Nivegy-völgy egészét) látható a kihasználatlan potenciál (helyi közösség fejlődése, vidéki turizmus, kisvállalkozások). A helyi társadalom – bár rendelkezik egy lelkes civil maggal – meglehetősen integrálatlan, egyrészt az érdekellentétekkel jellemezhető helyi lakosok csoportjai (pl. tősgyökeresek vs. „jöttmentek") között mutatkoznak konfliktusok, másrészt aktív, erős vallási/szubkulturális/etnikai csoportok (nazarénusok, katolikusok, protestánsok, svábok) működnek a térségben, harmadrészt erős és többoldalú megosztottság mutatkozik éppen a célépület felújításával kapcsolatban. Ez utóbbi megosztottság(ok) részben magára a felújítás szükségességére (Balatoncsicsó lakosai és az egyház részéről egyaránt) és a felújítandó épület új (közösségi) funkciójára is vonatkoztak. Mindössze egy példa: a műemlék plébánia épületegyüttese a katolikus egyház tulajdonában van, viszont maga az egyház (a Veszprémi Érsekség) eleinte nem tartotta szükségesnek a felújítást, hiszen paplakásként a parókiára már évtizedek óta nem volt és nincs szükség (az egyház korábban nem is adott pénzt az épület felújítására – lásd Balatoncsicsó mint fíliaközpont című alfejezet). Számos kérdés merült fel az egyház[681] részéről, mikor világossá vált, hogy az épületet elsősorban nem egyházi funkciókra újítanák fel (bár helyet kapna benne a Balatoncsicsói Egyházközség irodája), hanem sokkal inkább közösségi (pl. Baba–Mama Klub, Nyugdíjas Klub, Ifjúsági Klub) és turisztikai funkcióknak (pl. biciklis szállás túrázóknak, esküvői turizmus) adnák át a házat. Ezek a funkciók a projekt célja szerint – a felállított diagnózis alapján – egyszerre szolgálnák ki a csicsóiak, a Nivegy-völgyiek és a turisták igényeit. A felújított plébániaépület működtetése (alapítványi formában) számos lehetőséget, de számos nehézséget foglal magába. A megfelelő, anyagilag is megtérülő, fenntartható működtetésben hosszabb távon is fontos lesz a település lakóinak részvételi, esélyegyenlőségen alapuló aktivitása. Ehhez szükség van egyrészt a lakosok közötti kapcsolatok, a közösségi együttműködés fejlesztése Balatoncsicsón belül és a Nivegy-völgy települései között (közösségfejlesztés), másrészt a meglevő gazdasági aktivitások és kompetenciák megtartó növelésére és fejlesztésére (gazdaságfejlesztés). A felújítás (településfejlesztés) és a közösségfejlesztés hatását érdemes környezetpszichológiai eszközökkel is dokumentálni és mérni: ennek során meg lehet vizsgálni ezeknek szociofizikai beavatkozásoknak a kapcsolatát a plébániaépülethez (szűkebb beavatkozási helyszín), a Balatoncsicsóhoz (tágabb beavatkozási helyszín) és a teljes Nivegy-völgyhöz meglevő helykötődéssel és a települések lakóinak pszichológiai jóllétével, és a beavatkozások nyomán ezeknek a változásaival.

[680] A szakértői vizsgálatok részben egymástól függetlenül, részben közösen zajlottak a helyszínen. A függetlenül elvégzett szakmai munkákról rendszeres kutatócsoport–műhelyeken számoltunk be egymásnak. A műhelyek esetében célként tűztük ki, hogy minden egyes alkalommal közös, transzdiszciplináris álláspontra jutunk, amely a következő vizsgálati fázis kiindulópontjául szolgál. Így valódi transzdiszciplináris csoportmunka zajlott.

[681] Hosszú és nem konfliktusmentes egyeztetési folyamatban sikerült a célt közös megelégedésre meghatározni.

Építészeti tervezés

Az építészeti tervezés, az építészeti beavatkozások szerepe nem elhanyagolható a vidék fejlesztésében sem. Még a „prosperáló területek falvait is rehabilitálni kell, a ›gyógyító építészet‹ eszközeivel, a telekbeépítések és udvar-, kerthasználat átértékelésével, a közterületek fejlesztési programjaival" (Reischl, 2004. 282). A Balaton-felvidék építészete pezsgő téma az építészek körében. „Részben a világot mozgató nagy kérdésekre adandó helyi válaszok, részben a konkrét igények megoldásának követelménye miatt az építészet két évtizede keresi a helyét a Káli–régió le nem ülepedett, kavargó közegében" (Bojár, 2014. 16). „Az új technológiák, a gyors kommunikáció, a megújult életmód és az egyre növekvő globális éghajlati aggályok mai korszakában könnyű azt állítani, hogy az örökség, a lokalitás és a regionális identitás szempontjai csak furcsa, régimódi, és talán nem is releváns fogalmak. Sokkal könnyebb ezen összefüggéseket félresöpörve egy homogenizált, új jövő felé haladni, mint megküzdeni a kihívásokkal, amelyeket az előbbiek jelentenek. Amennyiben így teszünk, az épített környezet gazdag kulturális sokszínűségének fennmaradását kockáztatjuk. […] Természetesen nem minden új épületnek kell különösebben izgalmasnak vagy innovatívnak lenni. Valójában, amit sokan vonzónak találnak a hagyományos vagy a népi építészetben, az a hagyomány tiszta érthetősége a hétköznapi épületektől a félig nyilvános kereskedelmi épületeken át, a nyilvános vagy közigazgatási épületekig terjedően. […] abban kell az építészeket [segíteni], hogy az új épületeket környezetükkel érzékeny kontextusba tudják helyezni; kényelmes, jól kezelhető, megfelelően elhelyezett, kivitelezett és külső részleteiben is jól megoldott, a lehetséges alternatív elrendezések sokaságát megengedő házakat tudjanak létrehozni, legyenek azok konzervatívak, modernek vagy egyebek. Fontos hangsúlyozni: nem arról van szó, hogy az új épületek a korábbi stílusok puszta utánzatai legyenek. Éppen ellenkezőleg, sokkal nagyobb kihívásokról van szó. Arról, hogy ma olyan házat kell építeni, amely megfelel a saját korának, teljes mértékben válaszolni tud a mai energia- és éghajlati elvárásokra, találkozik a modern élet- és munkakörülmények igényeivel, de mégis azonnal felismerhető, hogy hol van és kié. Nem könnyű elvárás, de elengedhetetlen." (Shanahan, 2013. 6, 7 – beszúrás DA).

Az épületegyüttes felújításának építészeti tervezése az Építész Stúdió[682] munkája. Az értekezés írásának idejére már elkészült a plébániaépület felújítása (lásd 24. melléklet). A felújítás és az épület környezetpszichológiai elemzése nem tárgya a jelen értekezésnek, viszont fontosnak tartom megjegyezni, hogy az épület jelen formájában szervesen illeszkedik a Balaton-felvidéki építészet követelményeihez (lásd Krizsán & Somogyi, 2010; Krizsán, 2013). A finanszírozás nehézségei és egyéb problémák[683] miatt a projekt ideje alatt csak a plébániaépület és csűr felújítása készült el. A

[682] A balatoncsicsói plébánia épületegyüttes felújítása, Építész Stúdió: Félix Zsolt, Fialovszky Tamás, Hőnich Richárd. http://www.epstudio.hu/hu/munkak/2014/balatoncsicsoi-plebaniaegyuttes-felujitasa (utolsó látogatás: 2016. 09. 17.).

[683] A transzdiszciplináris és participatív munkából természetesen fakadó szakmai nehézségek, konfliktusok (lásd II.16 fejezet) mellett az egész projektet számos szervezeti és financiális probléma terhelte. A projekt 2,5 éves (2014. eleje – 2016. közepe) időtartama alatt az azóta megszüntetett Forster Központban kétszer volt vezetőségváltás. A projekt vezetőinek, munkatársainak, és szakértőinek jelentős része is lecserélődött. Ezek a váltások természetesen a projekt újra- és újra történő felülvizsgálatával, illetve pénzügyi korlátozásokkal jártak, amelyek egyrészt rendkívül megnehezítették a folyamatos munkát, másrészt a helyiekben bizalomvesztést okoztak. Ezekkel a folyamatokkal a szakértői stábnak külön kellett foglalkozni a transzdiszciplináris csoportfolyamatok megsegítése érdekében.

teljes terv virtuális túra formájában megtekinthető.[684] Az elkészült épületről képekben gazdag beszámoló olvasható a projekt blogján.[685]

A környezetpszichológiai vizsgálat első fordulója az építkezés megkezdésekor fejeződött be, a második forduló az építkezés befejeződésekor zárult le. A használatba vétel utáni értékelés a projekt jelen állása szerint nem fog megvalósulni (a Forster Központ már megszűnése előtt sem tervezte a folytatást). A felújítás folyamata összességében számos tartalmi és módszertani tanulsággal zajlott, aminek összegzése ugyancsak a projekt feladata lesz annak lezárásakor.

Közösségfejlesztés, vállalkozásfejlesztés

Bojár (2014. 15) Káli–régióra egészére vonatkozó mondatai jórészt az annak részét képező a Nivegy-völgyre is igazak: „Az, hogy mi a Káli–régió értéke, sokan megélik és kevesen tudják. Még ma is kevesen tekintenek úgy rá, mint Magyarország talán legtöbb adottságot hordozó, nemzetközileg is versenyképes értékekben gazdag vidékére". A mi plébániaprojektünkben hangsúlyos volt a közösség és a helyi vállalkozások fejlesztésének igénye részben esélyegyenlőségi, részben gazdasági, üzleti fejlesztési szempontokra alapozva. A völgyben készült korábbi tanulmány (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 68.) is hangsúlyozza, hogy a terület (turisztikai) fejlődéséhez „vonzó közösség" kell, hogy kialakuljon, amelynek része az „erős Nivegy-völgyi identitás". Programként[686] a „közös értékek" feltárását és az „ezek iránti elköteleződés" kialakítását jelölték meg. A mi plébániaprojektünkben ezt segítette a közösségi tervezés[687] (lásd II.16 fejezet) teljes folyamata. Ezen kívül a projektben a társadalmi hatások terén hangsúlyos volt az esélyegyenlőségi szempont. A projekt tágan értelmezett

---

[684] Balatoncsicsói plébánia épületegyüttes, virtuális túra az engedélyeztetési tervhez (Építész Stúdió, 2014): https://www.youtube.com/watch?v=NpwLrN7wHx0 (utolsó látogatás: 2016. 09. 17.).

[685] http://balatoncsicso.reblog.hu/egy-nagy-munka-lezarul---elkeszult-a-plebania-epulete (utolsó látogatás: 2016. 09. 17.).

[686] Javaslatuk (Nagy, Márkus, Máté, Odonics, Kácsor, Ódor, et al., 2015. 68–69 – kiemelés az eredetiben) szerint a „települések lakossága számára elengedhetetlen a területi identitás erősítése, fenntartása, a jelenlegi állapotok javítása. A feladatok programszintű feltárása az alábbiak szerint történjék: a helyiek közös, egyeztetett fórumokon, kerekasztalokon történő megismerkedése, tevékenységeik megismertetése, tudásuk közös érdekeken/értéken alapuló átadása, cseréje (települési- és térségi szintű tudástranszfer); a települések közötti információáramlás érdekképviseleti és lakossági szinten történő teljes körű, egész éves, gazdasági, természeti, társadalmi változásokat felölelő érdek-érvényesítése és térségi szintű összehangolása; jó termelési menedzsment, adott tárgyév teljesítőképességének számbavétele, és minőségi és mennyiségi mutatóinak összehangolása, a gazdálkodási tevékenység fenntart-hatóságának és fejlődésének érdekében (javíthatóság, fejleszthetőség); a helyi termékek termelésében a jó gyakorlat kialakításának és fenntartásának menedzselése, az egymás közötti termelési/értékesítési kapcsolatok összehangolása (területi közös érdekképviselet); egységes védjegy és arculat segítse a gazdálkodók munkáját. *Tevékenység: hagyományok, értékek fenntartása, gondozása* […] a különböző gazdálkodási tevékenységeket is érintő megál-lapítások figyelembe vételével kell a tevékenységeket hagyományőrzővé, fenntarthatóvá és gondozhatóvá tenni: a hagyományos művelések, művelés módok (szabadföldi gyümölcstermesztés, szőlőkultúrák) fenntartása, jelentőségük erősítése; a fentiek tudatában a gépesíthetőség jelentős beavatkozást ne jelentsen, az adott területi gazdálkodási formát korszerű beavatkozásával ne rontsa – tájképi jelentőség a jellegzetes kézműves, kisipari jelentőségű termékek előállítását, termékmenedzselését a helyi önkormányzat által is kiemelt gazdálkodási formaként kezeljék, pályázati érvényesülését segítsék – korszerűsítés; a területi gazdálkodók számára nyitott fórumokon váljon lehetővé a fejlődési lehetőségeket, a megfelelően építő és kiegészítő tudástranszfer. (nemzetközi kapcsolatok, térségi-regionális motivációk); érdekegyeztető és helyzetértékelő fórumok megtartása, személyes közreműködések elősegítése."

687 A teljes közösségi tervezés folyamatát végig kísérő film: https://www.youtube.com/watch?v=BkhfL2nSrtQ (utolsó látogatás: 2016. 09. 17.).

esélyegyenlőségi oldala elsősorban a térségben élő nőket[688] (pl. falusi vendégasztal szolgáltatás[689]) célozta meg, illetve a térség lakóinak vállalkozásfejlesztési segítséget[690] nyújtottunk. A ténylegesen lezajlott folyamatok megfeleltek a kitűzött céloknak, ám a társadalmi, politikai és egyéb említett (lásd pl. 683. lábjegyzet) nehézségek nagyon jelentősen nehezítették[691] a projekt tervezettnek megfelelő lefolyását. Ugyanakkor maga a folyamat, amelyben egy műemléképület részvételi felújításához kapcsolódóan zajlott egy falu, sőt tulajdonképpen öt település közösségének és gazdasági képességeinek fejlesztése, hazai viszonylatban egyedülálló, és a nemzetközi gyakorlatban is ritka. „A falu építése, rehabilitációja a jövőben sem képzelhető el a falu lakóinak aktív közreműködése nélkül. A kampányszerű akciók helyett, illetve mellett hosszabb távú oktatási, szaktanácsadási programokat különböző támogatási és érdekeltségi projektekkel kell kiegészíteni" (Reischl, 2004. 283). Reischl (2004) javaslata szerint a lezajlott programokat mindenképpen érdemes tanulmányozni, de átvenni a részleteket a hely szelleméhez illeszkedve kell, csak így sikerülhet például a falusi turizmus megfelelő megalapozzása, a környezetbarát környezetépítés és –használat, a regionális építészeti kultúra megszerettetése és az új építészeti gondolatok elfogadtatása. Épp ezért lenne tanulságos a balatoncsicsói plébániaprojekt közösség- és vállalkozásfejlesztési folyamatainak elemzése, de ez meghaladja a jelen értekezés kereteit. A környezetpszichológiai kutatásban nem vizsgáltam célzottan, a teljes folyamatból kiemelve a közösség, illetve a vállalkozások fejlesztésének hatásait. Ezeket a plébánia–felújításhoz kapcsolódó településfejlesztés szociofizikai kontextusának tekintettem. A környezetpszichológiai vizsgálatban célzottan a plébániaépület felújításának környezetpszichológiai hatásait mértem. Annak ellenére, hogy a folyamat elindulása után hónapokkal kapcsolódtam be a projektcsapat munkájába – a környezetpszichológiai kutatás könnyedén és szervesen beilleszthető volt a projektkoncepcióba.

---

[688] A szegénység, a hátrányos helyzet felszámolásának egyik – nem segélyezésen alapuló – gazdasági modellje a Prahalad által kidolgozott ún. BoP–modell (*Bottom of the Pyramid*, Prahalad & Lieberthal, 1998, idézi Kálló, 2014), amely a társadalmi piramis alján élőket, a szegényeket célozza meg. A koncepció (kifejtését lásd Prahalad, 2004/2006) számunkra itt most leginkább lényeges, nem tisztán gazdasági pontjai, hogy erősen bevonja a helyi vállalkozókat és közösségeket a termelésbe, a terjesztésbe és minden, a termékekhez tartozó szolgáltatásba. Cél, hogy a rendszeres munka és fizetés nyomán a résztvevők számára megteremtődjön a választás lehetősége és a társadalmi státuszban előrelépés történjen. Így az igényszint átformálódhat, az önbecsülés növekedhet, és megteremtődhetnek a polgári lét feltételei a legszegényebbek körében is. Ebben a folyamatban Prahalad számos ponton kiemeli a nők szerepét (előtakarékosság, hitelezés, önsegítő csoportok). A világban szerte számos ilyen kezdeményezés van, lásd például a *Çöp(m)adam* kísérleti projektet (http://www.copmadam.com, utolsó látogatás: 2016. 09. 17.) A „Çöp(m)adam (Szemetes hölgyek) egy kísérleti projekt. A cél: szemétnek minősülő anyagokból kreatív és esztétikus használati tárgyakat készíteni, a feminin esztétikumra utal a név francia eredetű másik része. […] Törökországban csak a nők 24%-a dolgozik, a munkanélküliek viszont jellemzően társadalombiztosítási ellátásban sem részesülnek. Az Unilever Turkey és a Sabancı University támogatását élvező cég női táskákat és divatkellékeket állít elő az Unilevertől származó csomagolóipari hulladékból. Csak olyan nőket vesznek fel dolgozónak, akik még soha nem kaptak fizetést életükben. A Balakesir és Diyarbakir tartományokban lévő műhelyekben dolgozó nők 1500 török lírát is keresnek havonta, a rendszeres jövedelem erősíti szociális státusukat, önbizalmukat. Termékeiket áruházláncok, butikok vásárolják meg, de helyben valamint online is értékesítenek és exportálnak is Görögországba, az USA-ba, Németországba, Ausztráliába és Oroszországba. Az indulástól számítva 48 tonna ipari hulladékot dolgoztak fel" (Kálló, 2014. 14). A tapasztalatok szerint az adott hátrányos helyzetű térségben a nők foglalkoztatása és az ehhez köthető említett társadalomlélektani folyamatok jelentősen hozzájárulnak a területek gazdasági és társadalmi fejlődéséhez.

[689] http://balatoncsicso.reblog.hu/falusi-vendegasztal-szolgaltatas-a-nivegy-volgyben (utolsó látogatás: 2016. 09. 17.).

[690] Például borászok számára együttműködésre és közös értékesítésre alapozott borvidéki marketingképzés (http://balatoncsicso.reblog.hu/uj-bejegyzes-cime, utolsó látogatás: 2016. 09. 17.).

[691] A nehézségek néhány esetben olyannyira megoldhatatlanok voltak, hogy például a projekt második szakaszában az esélyegyenlőségi szempontok (az esélyegyelőségi szakértővel együtt) ki is kerültek a projektből.

A plébániaépület felújítás utáni használatba vétele: Nivegy Ház

Az építkezés 2016. májusában ért véget, amikor is a kivitelezők elvonultak, majd megtörtént a működtetés engedélyeztetése. A kutatási terv szerint akkor tekintjük lezártnak az építkezést, ha lezajlik a ház hivatalos, ünnepélyes megnyitója, de legkésőbb 2016. júniusában. A megnyitó esemény[692] végül a lakosok számára rendezett adventi mulatság keretében 2016. december 23-án lezajlott (hivatalos, Forster szakértői csapattal közös megnyitó nem volt), de a felújított plébániaépület Nivegy Ház [693] néven megkezdte működését közösségi térként és rendezvényközpontként. A disszertáció lezárásának időpontjáig – internetes források szerint – volt benne egy videós gyerektábor és egy legórobot–programozó gyerektábor [694], illetve a balatoncsicsói római katolikus templomban egy jótékonysági koncert,[695] ahol a Nivegy Ház berendezéséhez gyűjtöttek adományokat, egy Társasjátékok délutánja [696] és már borkóstoló műhelyt[697] is tartottak a házban. A második környezetpszichológiai kutatási szakaszt 2016. június végén lezártam. Harmadik fázisra, a használatba vétel utáni értékelésre a dolgok jelen állása szerint nem nyílik lehetőség. Így az alábbiakban az első (az építkezés megkezdése előtti helyzet feltárása) és a második (az építkezés alatti fázis leírása, változások elemzése) környezetpszichológiai vizsgálati szakasz folyamatát és eredményeit mutatom be.

A balatoncsicsói plébánia közösségi felújításának követő környezetpszichológiai vizsgálata

V.2.7. A vizsgálat alapkoncepciója

A kutatás a Forster Központ „A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása" (REVEAL) programjába, [698] annak Nivegy-völgyi (Balatoncsicsó) beavatkozási és kutatási projektjébe illeszkedik. Ahogyan az alsómocsoládi lokalitásélmény–kutatás (IV. fejezet) és a mostani vizsgálat elméleti bevezetőjében (V.1.3 fejezet) is említettem, egyelőre a település-fejlesztési folyamatokban világszerte ritkán vesz részt környezetpszichológus, itthon pedig az első ilyen próbálkozás az alsómocsoládi projekt. Ugyanez mondható el a műemléki felújításokra is, pedig ebben a témában is számos lehetőség nyílik/nyílhat inter- és transzdiszciplináris együttműködésekre, többek között a környezetpszichológiával. Ez a projekt is példa erre.

A jelen környezetpszichológiai vizsgálat során egy műemléki beavatkozás (a balatoncsicsói műemlék plébániaépület) felújításának lokalitásélményre gyakorolt környezetpszichológiai hatásait tártuk fel, követő vizsgálattal. Ehhez kapcsolódtak módszertani célok is. A projekt környezetpszichológiai oldala a tartalmi eredményeken túl számos módszertani hozadékkal (skálák kidolgozása, kvalitatív módszertan stb.) és tanulsággal járt, amelyek hasznosak lehetnek az építészet, a műemlékvédelem és a környezetpszichológia együttműködése számára, és alkalmasak lehetnek a műemléki helyszínekhez kapcsolódó települési és kistáji (a lokalitásélmény kiterjesztését lásd V.2.8 fejezet) lokalitásélmények aktuális felmérésére és a műemlék felújításához (vagy egyéb változásához) kapcsolódó változások követésére. Így a vizsgálatok célja volt egyrészt a környezetpszichológiai szemlélet alkalmazásának további kipróbálása egy

[692] http://nivegyhaz.hu/nivegy-haz-megnyito-adventi-mulatsag/ – utolsó látogatás: 2017. 02. 19.
[693] http://nivegyhaz.hu/tag/nivegy-volgy/ – utolsó látogatás: 2016. 11. 04.
[694] http://nivegyhaz.hu/hirek-programok/hireink/ – utolsó látogatás: 2016. 11. 04.
[695] http://nivegyhaz.hu/jotekonysagi-koncert-es-csaladi-programok-balatoncsicson/ – utolsó látogatás: 2016. 11. 04.
[696] http://nivegyhaz.hu/tarsasjatekok-delutanja/ – utolsó látogatás: 2017. 02. 19.
[697] http://nivegyhaz.hu/borkostolo-muhely-a-nivegyhazban/ – utolsó látogatás: 2017. 02. 19.
[698] Lásd http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 (utolsó látogatás: 2016. 09. 17.) és V.2.2 fejezet.

megvalósuló[699] település- és közösségfejlesztési beavatkozás nyomán, egy követő vizsgálatban, másrészt a műemlékvédelem társadalmasítási törekvéseihez illeszkedően egy olyan, környezetpszichológia mérési módszertan kidolgozása, amelynek alkalmazásával a kulturális épített örökség környezetpszichológiai hatásai mérhetővé válnak. A kutatás empirikus adatokkal támogatja a készülő beavatkozási módszertan[700] kidolgozását is.

A jelen kutatás elméleti bevezetőjében (V.1 fejezet) áttekintett környezetpszichológiai kutatások kimutatják, hogy izgalmas és mérhető környezetpszichológiai kölcsönhatás van a kulturális–szimbolikus jelentéssel bíró történelmi–műemléki környezetek és használóik között: a pszichológiai és kulturális értelemben kitüntetett, a közösség számára fontos helyszínekhez – mindennapi használatuk és egyéni/közösségi környezeti önéletrajzban betöltött szerepük kapcsán – intenzív helykötődés épül ki, amely révén ezek a helyszínek beépülnek az egyéni/települési/területi helyidentitásba. A balatoncsicsói műemléki beavatkozás alapkérdése az volt, hogy „Hogyan lehet úgy elvégezni egy műemlék–felújítást, hogy az minél pozitívabb hatással legyen a helyi gazdasági és társadalmi környezetre, valódi gazdára találjon és hosszú távra fenntarthatóvá váljon?”[701] Ennek az elvárásnak a tényleges megvalósulásához összetett társadalomlélektani folyamatoknak is le kell zajlania, amelyek nem függetlenek attól a szociofizikai környezettől (táj-, települési és épületjellemzők), amelyben ezek a működések zajlanak. Különösen igaz ez egy részvételi projektre, amilyen a balatoncsicsói plébániaépület felújítása is volt.

A transzdiszciplináris keretek között lezajlott környezetpszichológiai kutatás alapgondolata, hogy a felújításra került balatoncsicsói műemlék plébánia–épületegyüttes környezetpszichológiailag is értelmezhető történeti–kulturális értéke soksíkú, környezetpszichológiai és életminőség–szempontból mérhető. A jelen vizsgálat legáltalánosabb alapfeltevései, hogy – a személy–környezet tranzakció jegyében – a szociokulturális és történeti jelentőséggel bíró színterek (jelen esetben a plébánia) környezetpszichológiai szempontból jelentésteliek, és ez a helyjelentés mérhető. Mint jelentésteli szociofizikai környezetekhez erős helykötődés alakul ki, ezek aktívan közrejátszanak az emberek – helyi térhasználók (lakos, ott dolgozó stb.) és turisták – mindennapi életében. A műemlék és a térhasználók környezetpszichológiai tranzakciói nyomán ezek a helyek tudatosuló és nem tudatosuló módon mindenképpen beépülnek a lokalitásélménybe és a helyidentitásba. A történettel rendelkező helyekhez az ott lakók jellemzően pozitív (tudatos és nem tudatos) viszonyulással viseltetnek, ám nem minden áron és nem minden feltétel nélkül. Amennyiben felújítják ezeket a jelentésteli épületeket, akkor a felújítás folyamata (illetve a jelen esetben a közösségi tervezés és a közösségi használat) nyomán a műemléki épület/helyszín szerepe a lokalitásélményben mintegy megújulhat, ami tranzakcionális módon visszahatva erősítheti ezeket a környezetpszichológiai folyamatokat. Ezek a mechanizmusok a későbbiekben szerepet játszhatnak a már felújított, működő műemléképület fenntartásában, védelmében.

[699] Az alsómocsoládi kutatásban (IV. fejezet) a lakosok szociofizikai motivációinak, településükhöz és az ott elővételezett változásokhoz való hozzáállásukat tártuk fel – így ott a környezetpszichológiai vizsgálat szerepe elsősorban prognosztikai volt.

[700] http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás: 2016. 09. 17.

[701] http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749 – utolsó látogatás: 2016. 09. 17.

V.2.8. A lokalitásélmény fogalmának kiterjesztése: települési és földrajzi kistáji lokalitásélmény

Feltételeztem tehát, és a vizsgálatban mértük is, hogy a felújításra kerülő plébániaépület jelentése és településhez kapcsolódó helykötődés összekapcsolódik. Ez az folyamat a személy–környezet tranzakció alapján spontán módon is lezajlik, azonban a részvételi tervezés segíti a célzott összekapcsolódást.

A felújítás környezetpszichológiai szempontból mérhető műemléki értékei a következőképpen foglalhatók össze:

- lokális értékek: egyrészt a céltelepülésen, Balatoncsicsón tölthet be az épület – történeti és műemléki értékeivel összeegyeztethető új közösségi funkciót kapva – közösségszervező és helyidentitás–alakító szerepet „saját jogon" is, és a felújításhoz kapcsolódó részvételi/participatív folyamatok kapcsán is.
- „Regionális", kistáji[702] értékek: egy új, közösségi funkciókkal rendelkező, nem mellesleg a fenntarthatóság kollektív értékeit is képviselő felújított történeti értékű helyszín a teljes Nivegy-völgy számára összetett környezet- és életminőség–hozadékokkal rendelkezhet: és ez a hatás elvárásom szerint megmutatkozik a Nivegy-völgy mind az öt településén (Balatoncsicsó, Szentantalfa, Szentjakabfa, Óbudavár, Tagyon).

Elméleti alapon azt feltételeztem, hogy a fontos kollektív és egyéni jelentéseket hordozó plébániaépület részvételi felújításának előre haladásával párhuzamosan változik a lokalitásélmény (lásd IV.5 fejezet) elsősorban a balatoncsicsói lakosoknál. A balatoncsicsóiaknál egyaránt vártam a saját településre vonatkozó és az egész völgyre vonatkozó lokalitásélmény erősödését és pozitívabbá válását. A plébániaépület korábbi, teljes völgyre kiterjedő szerepének köszönhetően az egész völgyre vonatkozóan a többi település lakosainál is feltételeztem a lokalitásélmény erősödését. Az alsómocsoládi kutatásban bevezetett településre vonatkozó lokalitásélmény[703] (IV.5 fejezet) fogalmát a Nivegy-völgyi vizsgálatban is alkalmazom a völgy lakosainak saját falujukkal való szociofizikai tranzakciójuk leírására. Ugyanakkor – mivel az egész völgyhöz kapcsolódóan is mértem a „szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőséget", vagyis a lokalitásélményt – a jelen vizsgálat szempontjából a lokalitásélmény egy tágabb értelmezése is kívánatos. A tágabb, egész völgyre vonatkozó lokalitásélményt (földrajzi) kistáji lokalitásélménynek nevezem. A fogalom bevezetését környezetpszichológiai szempontból lehetővé teszi és indokolja, hogy a Nivegy-völgy geográfiailag jól meghatározható, egymáshoz közeli öt településből és természeti környezetükből álló tájegység, amelynek településeit történelmileg és jelenleg is számos gazdasági (pl. bortermelés és –kereskedelem, Nivegy-völgyi borút), társadalmi (egyesületek), vallási, nemzetiségi, közigazgatási (iskola, önkormányzatok stb.) és szociológiai–társadalomlélektani (pl. rokoni kapcsolatok) szálak fűzik össze.

A jelen kutatás alapkoncepciója szerint a helyidentitáshoz kapcsolódó, történeti épület (balatoncsicsói plébánia) műemléki felújítása szerepet játszik a Nivegy–völgy lakosainak és ezen belül Balatoncsicsó falu lakóinak települési és a kistáji lokalitásélményében. A plébánia felújítása a személy–környezet tranzakció alapmechanizmusainak bázisán változást hoz ebben a szociofizikai kontextusban. A lokalitásélmény és annak változása (2. szakasz adatfelvétele – V.2.12 fejezet) szociofizikai kontextusát pszichológiai (pszichológiai jóllét, pozitív és negatív

[702] A terminológiával kapcsolatos konzultációt köszönöm Halász Levente geográfusnak.

[703] Az alsómocsoládi kutatásban a lokalitásélmény definíciója a következő volt: „a település lakosai által tudatosan vagy nem tudatosuló módon megélt, szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőség" (IV.5 fejezet).

érzelmek, elégedettség az élettel) és környezetpszichológiai változókkal (konnotatív jelentés, lokalitásjelentés: mentális térkép, funkcionális érzelmi tagoltság, helykötődés, elégedettség a településsel és az otthonnal) mérjük. Koncepcióm szerint ezek a vizsgált pszichológiai és szociofizikai jellemzők jelenthetik azt a tranzakcionális környezetpszichológiai kontextust, amely – feltehetően a Nivegy–völgyi, illetve a balatoncsicsói identitáson keresztül – a kistáji (Nivegy-völgyi) és a települési (balatoncsicsói) lokalitásélményt definiálja. Ezeknek a változóknak az összefüggésmintázatával operacionalizálható és leírható a kistáji és települési lokalitásélmény, illetve az összefüggések változása megmutatja a lokalitásélmény alakulását. A kutatásban – magához a plébániaépülethez kapcsolódó pszichológiai jelentésváltozáson túl – a műemléki felújításhoz kapcsolódóan egyaránt vizsgálom a településekhez kapcsolódó és kistáji lokalitásélmény alakulását.

Várakozásom szerint a pozitívabb települési és kistáji lokalitásélményben a jobb pszichológiai jóllét, érzelmi állapot és élettel való elégedettség pozitívabb környezetpszichológiai mutatókkal (lokalitásjelentés – lásd IV.8 és IV.9 fejezetek: látens helyjelentés, konnotatív jelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, otthonnal és településsel való elégedettség és településkötődés) jár együtt és hozzájárul a jobb életminőséghez. A települési és kistáji lokalitásélmény követő környezetpszichológiai mérése műemléki participatív tervezési folyamathoz kapcsolódóan, és annak összefüggésbe hozása életminőség–mutatókkal hazai és nemzetközi szinten is újdonság.

A műemlék plébániaépület felújításának lényege környezetpszichológiai szempontból a transzdiszciplináris megközelítésen túl a participatív (részvételi) tervezési folyamat (II.16 fejezet), amely kezdettől átszövi a munkálatokat. A részvételi folyamatok a projektben sokrétűek: a helyi közösségépítő kezdettől bevonta az embereket a tervezésbe, és ez a konzultáció az egész folyamatot végig kísérte. A felújítással párhuzamosan zajlott a helyiek társadalmi képzése, ami az egész projekt társadalmasításának fontos része volt. A környezetpszichológiai vizsgálatok – a konkrét kutatási eredményeken túl – szervesen illeszkednek a társadalmasítás folyamatába is, mivel a követő vizsgálatban feltártuk a helyiek motivációit és lakóhelyükhöz való kötődésüket, ezzel számukra is tudatosítva [704] a saját településükhöz és az egész völgyhöz kapcsolódó helyidentitást. A környezetpszichológiai kutatás ily módon szervesen illeszkedve a transzdiszciplináris és részvételi projektbe, közvetve a műemléki színtér (plébánia) és az egész Nivegy-völgy élhetőbb, környezetpszichológiai értelemben véve fenntarthatóbb működéséhez is hozzájárulhat. A vizsgálatban tehát – részben hasonlóan az alsómocsoládi kutatáshoz (IV. fejezet) – a települési lokalitásélményt és a kistáji lokalitásélményt és annak műemlék–felújítás nyomán bekövetkező változásait térképeztem fel.

Összegezve tehát, az elvégzett Nivegy-völgyi vizsgálatban azt feltételeztem, hogy a plébániaépület transzdiszciplináris (ezen belül környezetpszichológiai), participatív (résztvevő, közösségi) módszerekkel kísért áttervezése–felújítása közösségi térré, megmutatkozik a települési és a kistáji lokalitásélmény gazdagodásában, és összefügg a pszichológiai jóllét és életminőség mutatóinak

[704] A vizsgálatban résztvevő Nivegy-völgyi lakosok – még ha eredetileg sok győzködésre vettek csak részt a vizsgálatban – gyakran megjegyezték, hogy utólag hasznosnak és érdekesnek ítélik a részvételüket, mert „így ezekre a dolgokra még sosem gondoltak” és „jó volt átgondolni az életük helyszínét ebből a szempontból”. Feltehetően hasonló folyamatok játszódnak le, mint amelyeket Szokolszky (2013. 20) említ a korábban (IV.4 fejezet) tárgyalt dudari terepkutatás kapcsán: „Dudar, 75 évvel később. 2012 szeptemberében az 1937-ben meginterjúvolt dudariak egy-két leszármazottja még emlékezett az egykori kutatás részleteire, epizódjaira. A falukutatás bizonyára alakította a meginterjúvoltak és utódaik identitástudatát, mint ahogy valószínűleg hatott a falu egészének magáról alkotott képére is. A terepen végzett munka, az interjúra vállalkozó mai dudari emberek saját otthonukban adott megnyilatkozásai ›sűrű‹ megfigyelésekre adtak alkalmat.”

javulásával. A követő környezetpszichológiai mérések célja a felújítás és az ezzel együtt zajló társadalmi fejlesztési folyamatok közös szociofizikai hatásának monitorozó mérése, illeszkedve a folyamat menetéhez. Azt kívántam igazolni, hogy már a felújítás megkezdése/folyamata összefüggésben van (az alább részletezésre kerülő folyamatok alapján) a várt pozitív környezetpszichológiai és pszichológiai jóllét változásokkal, amelyek az építkezés lezárásakor már megmutatkoznak és a használatba vétel után teljesednek ki. Utóbbi mérésére nem volt (és már biztosan nem is lesz) módunk, így a használatba vétel tapasztalatait nem lehet tárgyalni a jelen disszertációban.

A vizsgálat általános összegzett célja a fentiek alapján annak illusztrálása volt, hogy a környezetpszichológiai kutatásnak a tudományos ismeretek szerzése és a településfejlesztési folyamatokban betöltött szerepe mellett a műemléki felújítások társadalmasításában is lehet jelentősége. A vizsgálatban ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiát (lásd I. és IV.9.1 fejezetek) alkalmaztam.

V.2.9. A vizsgálat menete és módszerei

A felújítás teljes folyamatát követtük az építkezés megkezdése előtti állapottól kezdve az épület felújításának lezárásáig. A kikérdezéses kérdőíves kutatás jelen értekezésben tárgyalt két fázisa (az előkészítő terepszemlék után) 2014. nyarától 2016. nyaráig zajlott. A projekt kezdetekor három fázisban terveztük a hatásmérést, amelyből az első két szakasz már lezajlott (az utolsóra, a használatba vétel utáni értékelésre pedig nem kerülhet sor):

1. szakasz: 2014. augusztustól 2015. novemberéig (a beavatkozások és a felújítás megkezdése előtt, a felújítás megkezdéséig) zajlottak a feltáró megfigyelések és az első fázis vizsgálatai
2. szakasz: a követő vizsgálatok fázisa (2016. február–június között) az építkezés folyamata alatt az épület műszaki átadásig, vagyis a felújítás közben (mivel a felújítás mintegy visszajelzést ad a részvételi tervezés hatékonyságáról, és az építkezés azokban az emberekben is felkelti a tudatos odafordulást, akik addig nem vettek részt a participációs folyamatban)
3. szakasz: az épület átadása után, a birtokbavétel és a használat során, amikor az épület az új, közösségi használat révén része lehet az emberek életének. A használatba vétel utáni lezáró vizsgálat terveink szerint 2016. őszén–telén zajlott volna, de – mint többször említettem – nem valósul meg.

A jelen értekezésben az első két szakasz vizsgálatait és eredményeit tekintem át.

A Nivegy-völgyi vizsgálatban (bemutatott alsómocsoládi vizsgálat gondolatmenetéhez hasonlóan[705] – lásd a IV.5 és IV.7–IV.9 fejezetekben) a települési és a kistáji lokalitásélmény pszichológiai tartalmának megismerése céljából mértünk pozitív és negatív érzelmeket, pszichológiai jóllétet, és élettel való elégedettséget. Ezeket a mutatókat az alsómocsoládi településkutatáshoz hasonlóan környezetpszichológiai kontextusba helyeztem, azaz összekapcsoltam őket a településhez kötődéssel, a településsel és otthonnal való elégedettséggel, valamint a település látens, konnotatív helyjelentésével. A lokalitásélményt a településeken (illetve esetünkben a völgyben) érdemes figyelembe venni minden településen zajló fejlesztési

[705] Eltérés az alsómocsoládi vizsgálathoz (IV. fejezet) képest, hogy a Nivegy-völgyi kutatásban nem mértünk értékeket, több okból. Egyrészt az itt bekövetkezett beavatkozás (egy épületegyüttes felújítása) az alsómocsoládi tervezett változáshoz (lakosságszám megduplázása) léptékében eltérő és a mindennapi térhasználatot kevésbé invazív módon befolyásoló hatás. Másrészt, a Nivegy-völgyi kutatásban szabad rajzoltatásos mentális térképezési feladatot (lásd II.13.1 és V.2.11 fejezetek) is adtunk a vizsgálati személyeknek, ami nagy megterhelést jelent számukra és időben is megnyújtja a vizsgálatot.

tevékenység során. A pozitív és negatív érzelmek, a pszichológiai jóllét és az élettel való elégedettség környezetpszichológiai kontextusú tárgyalása részletesen olvasható az alsómocsoládi vizsgálat leírásában (IV.7 fejezet). A Nivegy-völgyi kutatás kapcsán is érvényes, hogy völgy egészéhez, annak településeihez és az ottani helyekhez/épületekhez (pl. a műemlék plébánia épületegyütteshez) tudatos és nem tudatosuló tulajdonlásélmények, tudatosuló és nem tudatos helyjelentések társulnak. A műemlék plébániaépület felújítása és a hozzá kapcsolódó részvételi tervezési folyamatok során mindenképpen módosul a helykötődés és a lokalitásjelentés, vagyis a települési és a kistáji lokalitásélmény megváltozik, ami összefüggésben van az érzelmi állapottal, a pszichológiai jólléttel és az elégedettséggel is.

A Nivegy-völgyi kutatásban is részben sztenderd pszichológiai módszereket (kérdőíveket), részben korábban általunk kidolgozott kvantitatív (kérdőívek) és kvalitatív (mentális térkép, placemetria) módszereket alkalmaztunk. A vizsgált jelenségek természetéből adódóan, a módszerek részben megegyeztek az alsómocsoládi kutatásban alkalmazottakkal (IV.9.5 fejezet). Az átfedő módszerek elméleti hátterét nem írom itt le újra (ahol szükséges, rendre visszautalok a mocsoládi vizsgálat leírásának megfelelő részeire), viszont a vizsgálatban alkalmazott eljárásokat a könnyebb követhetőség miatt felsorolásszerűen itt is leírom (ugyancsak utalásokkal az alsómocsoládi vizsgálatban leírtakra). Az, hogy az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi kutatásban használt vizsgálati módszerek egy része átfed, lehetővé tette ezeknek a módszereknek (elsősorban az általunk kidolgozott, településsel kapcsolatos viszonyulások mérésére kialakított eljárásoknak) az alapvető pszichometriai vizsgálatát is. Az alkalmazott módszerek pszichometriai vizsgálatakor a résztvevők létszáma szükségessé tette a vizsgálati minták összevonását. Ezeket a helyzeteket az alsómocsoládi vizsgálat leírásakor (IV.9.6 fejezet) részleteztem, itt szintén csak utalok majd rájuk. Mivel a Nivegy-völgyi vizsgálat két fázisa módszertanilag több szempontból eltért, ezért az eljárás menetét, és az alkalmazott módszereket és az eredmények egy részét a két szakaszra vonatkozóan külön ismertetem, ugyanakkor a vizsgálati felvetéseket a két fázisra vonatkozóan összevontan tárgyalom, ahogyan az adatfelvételeket összehasonlító eredményeket is (a 2. adatfelvétel eredményeit az 1. fázissal összevetésben mutatom be).

V.2.10. Vizsgálati felvetések

Legáltalánosabb feltételezésem szerint a környezetpszichológiailag jelentős – kollektív és egyéni jelentéseket hordozó – műemlék plébániaépület részvételi felújításának előrehaladásával pozitívan változik a lokalitásélmény elsősorban a balatoncsicsói lakosoknál (települési lokalitásélmény), de a felújítás az egész Nivegy–völgy esetében lokalitásélmény–javulással jár (kistáji lokalitásélmény).

A lokalitásélményt a IV.7 fejezetben ismertetett koncepció alapján operacionalizáltam. Vagyis – az alsómocsoládi kistelepülésvizsgálatban kialakított módon – a lokalitásélményt pszichológiai (pozitív és egészségpszichológiai), valamint környezetpszichológiai változók mentén, ezek kapcsolatait, mintázatát vizsgálva térképeztem fel. A kutatás során mértem pozitív és negatív érzelmeket, pszichológiai jóllétet, élettel való elégedettséget, és ezeket környezetpszichológiai kontextusba helyeztem úgy, hogy megvizsgáltam az összefüggéseiket a lokalitásjelentéssel (a település látens, konnotatív helyjelentése és a településkötődés), és a településsel és otthonnal való elégedettséggel. Elvárásom szerint mindezek mintázataként felrajzolható az aktuális (kiinduló) települési és kistáji lokalitásélmény, ami – mint „alapállapot” – összevethető a participatív műemlék–felújítás folyamata és az építkezés lezárulása nyomán alakuló települési és kistáji lokalitásélménnyel.

A plébánia–projektben (és így a jelen disszertációban) a változás folyamatát az építkezés lezárulásáig tudjuk követni. Elvárásom szerint az igazán markáns változások az épület birtokba vételével és használatával tudnak kiteljesedni – ezt a szakaszt azonban nincs lehetőségünk vizsgálni. Azt feltételezem azonban, hogy a részvételi tervezés folyamata kapcsán és az építkezés lezárulása nyomán a lokalitásélmény változása elindul, és a változások tetten érhetők.

V.2.11. A környezetpszichológiai vizsgálat 1. fázisának menete és az 1. fázisban alkalmazott módszerek

A Nivegy-völgyi vizsgálat első, helyzetfeltáró szakasza 2014. augusztusától 2015. novemberéig tartott. Ekkor, 2015. novemberben kezdődött el a plébánia felújítása. A transzdiszciplináris vizsgálatok és a participatív tervezés már korábban (2014. január 1-től) megindultak, de a környezetpszichológia személyemben 2014. júniusban kapcsolódott be a munkába. Vezetésemmel ekkor egy környezetpszichológiai kutatócsoport[706] alakult. A kutatócsoport tagjainak feladata a terepkutatás kivitelezése (adatfelvétel, adatrögzítés, részvétel az elemzésben) volt a Nivegy-völgy településein. A terepvizsgálatok két hónapos terepfelmérő munka és egyeztetés után, 2016. augusztusában indultak a Nivegy-völgyben. Célunk az volt, hogy az építészeti felújítás megkezdése előtt feltérképezzük a Nivegy-völgy (és ezen belül kitüntetetten Balatoncsicsó) lakosainak a plébániaépülethez, saját településükhöz, és a völgy egészéhez való környezetpszichológiai viszonyulásukat, települési és kistáji lokalitásélményüket és aktuális érzelmi, elégedettségi, pszichológiai jólléti helyzetüket.

A feltáró, 1. fázisban 11 alkalommal[707] utaztunk a Nivegy-völgybe, ahol összesen 26 vizsgálati napot töltöttünk. Megszálltunk egy panzióban Balatoncsicsón és onnan jártunk ki a terepre. Minden alkalommal legalább 5 fő dolgozott a terepen[708] a kutatócsoport tagjai közül. A kutatás

---

[706] A Csicsó kutatócsoport tagjai voltak: Dúll Andrea (kutatásvezető), Brózik Péter (pszichológus), Frankó Luca (pszichológus), Hülber Attila (építész), Juhász Judit (környezeti kommunikációs szakember), Keszei Barbara (pszichológus és környezeti kommunikációs szakember), Tóth Varga Violetta (pszichológus) – a vizsgálat idején mindannyian az ELTE Pszichológiai Doktori iskolájának környezetpszichológiát tanuló doktoranduszai, Lippai Edit (környezetpszichológus) – ELTE Gazdaság- és Környezetpszichológia Tanszék, Megyeri János Imre, Szakály Gergő – környezeti kommunikáció szakos MA–hallgatók (BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék).

[707] 2014. augusztus 6–7. (gyerektábor Csicsón), 2014. augusztus 29–30. (plébánia felújításának kampánynyitó rendezvénye Csicsón), 2014. december 5–6–7. (Advent és Mikulás Csicsón), 2014. december 20–21. (Karácsony Csicsón), 2015. január 16–17–18. (rendezvény nélküli vizsgálati napok), 2015. január 23–24–25. (rendezvény nélküli vizsgálati napok), 2015. január 30–31. (rendezvény nélküli vizsgálati nap), 2015. február 7–8. (rendezvény nélküli vizsgálati napok), 2015. február 14–15. (rendezvény nélküli vizsgálati napok), 2015. szeptember 4–5–6. (rendezvény nélküli vizsgálati napok), 2015. október 10–11. (rendezvény nélküli vizsgálati napok). A február és szeptember között szünetet a felújítás finanszírozása körüli bizonytalanságok okozták, amelyek megkérdőjelezték, hogy egyáltalán megvalósulhat-e a projekt.

[708] A vizsgálatokat a kutatócsoport gyakorlatilag teljesen önállóan, rendkívül sok munkával és erőfeszítéssel szervezte meg. A résztvevők elérésében nagyon szórványos segítséget kaptunk a Forster Központtól és a helyi erőktől (közösségfejlesztő és önkormányzatok), így a „háttérszél" gyakorlatilag teljes hiányában a kutatócsoport végezte a résztvevő személyek felkutatását, felkeresését, és motiválását a vizsgálatban való részvételre. Eredetileg a teljes populációt (a völgyben összesen mintegy 900 ember él) meg akartuk vizsgálni, amit a munkacsoport létszáma, lelkesedése, munkabírása és a völgyben általunk töltött időmennyiség lehetővé is tett volna. Azonban – intézményes, szervezett támogatás hiányában – egy idő után a lehetséges, általunk hozzáférhető vizsgálati helyszíneken mindig ugyanazokhoz az emberekhez jutottunk el, és kimerült azoknak a száma is, akik beengedtek az otthonaikba a vizsgálat elvégzésének időtartamára. A települések lakóinak felkeresése cím-, illetve hozzáférési lista és előzetes előkészítés hiányában úgy volt lehetséges, hogy bekopogtunk a házakba, megállítottuk az embereket az utcán, esetleg felkerestük őket a kocsmában, a faluházban vagy egyéb közösségi helyszíneken. Balatoncsicsón minden falurendezvényen ott voltunk a kérdőíveinkkel. Az adatfelvétel így rendkívül nehézkes és időigényes folyamat volt. Többször egyeztettem a polgármesterekkel, akik – úgy tűnt – a lakosokkal együtt kevéssé hisznek a projekt megvalósulásában. Kiderült, hogy évek óta több sikertelen kísérlet is megelőzte a projekt tényleges beindulását, és ezek a csalódások erőteljesen visszavetették a települések vezetőinek és lakosainak hitét és motivációját. Ugyancsak gátló tényező volt, hogy –

során a vizsgálati személyekkel (a települések lakóival: a vizsgálati helyszíneken állandó, illetve ideiglenes lakcímmel rendelkezőkkel) a terepen adódó szituáció[709] szerint egyenként személyes kérdőíves adatfelvétel történt, teljességre törekvő hozzáférési mintavétellel. Mindenkivel egyenként (1–2 alkalommal a helyzetből adódóan kis csoportban: 3–4 fő), személyes beszélgetés során vettük fel a szociológiai kérdéssort, a pszichológiai és környezetpszichológiai kérdőíveket, és a kvalitatív mentális térképezési módszereket (ezeket részletesen lásd alább a Vizsgálati módszerek a 1. fázisban című alfejezetet). Egy-egy ülés személyenként (illetve vizsgálati helyzetenként) minimum 40 perctől maximum 1,5 óra időtartamot vett igénybe. Az adatfelvételt addig folytattuk, amíg már a hozzáférési helyszíneken nem találkoztunk új emberekkel (teljességre törekvő hozzáférési mintavétel).

Az 1. vizsgálati fázis általános célja

Az elvégzett kutatás általános elméleti célja a Nivegy-völgyi szociofizikai települési és a kiterjesztett földrajzi kistáji lokalitásélmény feltárása volt, azoknak a tudatos és nem tudatosuló állapotoknak, folyamatoknak – helykötődés, lokalitásjelentés, jóllét, érzelmek, értékek, elégedettség – felmérésén keresztül, amelyek meghatározóak lehetnek a lakosok életminőségében és a műemléki felújítás, valamint a hozzá kapcsolódó közösségfejlesztés nyomán lezajló településfejlesztés sikerében. Az első vizsgálati fázis gyakorlati céljaként azt tűztem ki, hogy feltárjuk a lakosok aktuális települési lokalitásélményét a völgy falvaiban, ami az alaphelyzetet jelenti a plébániaépület felújításának megkezdése előtt. A teljes vizsgálati folyamatnak (minden fázisnak) – a korábban (IV.9 fejezet) bemutatott alsómocsoládi vizsgálattal részben közös – módszertani céljai[710] is voltak: az általunk korábban kidolgozott környezetpszichológiai kérdőív (Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, Dúll & Urbán, 1997 – 10. és 25. mellékletek) és szabad rajzoltatásos mentális térképezési és placemetriai eljárás (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016 – 26. melléklet) kipróbálása települési kontextusban, valamint új környezetpszichológiai mérőeljárások (Településkötődés Skála, TKS1, Dúll, 2014d – 12. melléklet; Településkötődés Skála, 2. változat, TKS2, Dúll & Brózik, 2015 – 27. melléklet; Településsel való Elégedettség Skála, SWSS, Dúll, 2014e – 8. melléklet) kifejlesztése. A módszertani elemzéseknél – ahol a résztvevők létszáma miatt szükséges volt – az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi adatokat összevontuk (ezt a feldolgozásnál minden esetben külön jelzem).

---

mivel a környezetpszichológia a projekt megindulása után fél évvel kapcsolódott be a folyamatba – eleinte teljesen kimaradt a Forster Központ hivatalos kommunikációjából, később pedig minden igyekezetünk ellenére csak töredékesen sikerült a kommunikált tartalmak részévé tenni. Így az emberek – ideértve a települések és a projekt helyi vezetőit is – csak nagyon nehezen látták át a kutatás jelentőségét.

[709] Attól függően, hogy hova sikerült a résztvevőkkel egyeztetni a részvételt a kutatásban, a vizsgálatok a következő helyszíneken (a felsorolás nem teljes) zajlottak: a vizsgálati személy otthonában; a csicsói kocsmában; a csicsói plébánia udvarán (pl. falunapon); a községek faluházaiban (pl. a Mikulás–ünnepségen); az utcákon; a panzióban, ahol megszálltunk; az antalfai benzinkúton; az antalfai tekézőben; egy-két borászatban; néhány borospincében, a budavári Schönstatt–házban; a tagyoni Vidéki Ház panzióban; az antalfai Zsóka–fogadóban; önkormányzati irodákban; a falukönyvtárakban és így tovább. Vagyis, ahol az emberek hajlandóak voltak részt venni a kutatásban, ott vettük fel velük a vizsgálatot.

[710] Az elemzés során – ahol szükséges – utalok a terepvizsgálat nehézségeire (kérdőívek, mentális térképezés alkalmazhatósága stb.).

A teljes projekt szintjén a kutatás alapfelvetései a következtők voltak:

1. a szépen felújított/átépített műemléképület megfelelő közösségi használattal értékmegőrzést jelent a helyieknek, és fenntartható üzemeltetésével gazdasági és társadalmi hasznot hoz Balatoncsicsó és a teljes Nivegy-völgy számára. Ebből a haszonból a jelen vizsgálatban a környezetpszichológiai „hozamot" mértük.

- Lokális (települési) környezetpszichológiai haszon lehet, hogy egyrészt a céltelepülésen, Csicsón tölthet be az épület – történeti és műemléki értékeivel összeegyeztethető új közösségi funkciót kapva – közösségszervező és lokalitásélmény–alakító szerepet saját jogon is, és a felújításhoz kapcsolódó részvételi/participatív folyamatok kapcsán is.

1. Kistáji, „regionális" környezetpszichológiai hozam lehet, hogy egy új, közösségi funkciókkal rendelkező – nem mellesleg a fenntarthatóság kollektív értékeit is képviselő –, felújított, történeti értékű helyszín a teljes Nivegy–völgy számára összetett környezetpszichológiai és életminőség–hozadékokkal rendelkezhet: megmutatkozhat a hatás a Nivegy-völgy mind az öt településén (Balatoncsicsó, Szentantalfa, Szentjakabfa, Óbudavár, Tagyon).

2. A kulturális örökséget a projektben úgy tartjuk számon, mint a helyi fejlődés lehetséges hosszú távú katalizátora, amelynek bázisán kiterjedt helyi kapcsolati hálózatok alakulnak, amelyek képesek tartós együttműködésre, a tudáshiányok kitöltésére, a megfelelő társas vállalkozói tevékenységre. Erre a környezetpszichológiai eredmények alapján közvetlenül nem tehető becslés, ám a települési és a kistáji lokalitásélmény ezekkel a folyamatokkal is összefüggésbe hozható. Erre a jelen értekezésben – a használatba vételi fázis adatainak hiányában – nem térek ki.

3. Átadható módszertan hasonló vidéki műemlékprojektek számára. A disszertációban csak az alkalmazott környezetpszichológiai eljárások módszertani vonatkozásait tárgyalom, a projekt általános módszertana az értekezés lezárása után is még készülőben van, és később önálló kiadványban kerül publikálásra.

Konkrét felvetésem az egész vizsgálat kapcsán az volt, hogy a balatoncsicsói plébániaépület felújítása önmagában is, és a felújításhoz kapcsolódó közösségfejlesztési, participatív folyamat kapcsán is – amelynek során az épület fenntartható közösségi térré alakul –, kedvező környezetpszichológiai és életminőségi folyamatokat facilitál a helyhez viszonyulási mutatókban mind Balatoncsicsóra, mind a teljes Nivegy-völgyre vonatkoztathatóan. A jobb minőségű és intenzívebb helyhez viszonyulás hosszabb távon (a további fázisokban kerülnek mérésre) erősíti a csicsóiak és összességében mind az öt település lakóinak települési és kistáji lokalitásélményét, és összefügg a pszichológiai jóllét mutatóinak javulásával, ami a megfelelő életminőség alapvető összetevője.

Az első vizsgálati fázis egyúttal a követő környezetpszichológiai mérések (a felújítás alatt, majd utána) előkészítése volt: a követő vizsgálatok célja annak mérése és empirikus igazolása volt, hogy a történeti épület felújítása a történelmi érték megőrzésével, a közösség számára jól használható közösségi hellyé alakításával a lokalitásélmény javulásával és a szubjektív életminőség javulásával jár együtt, mind Balatoncsicsón, mind az egész Nivegy-völgyben.

Vizsgálati módszerek az 1. fázisban

1. Szociológiai Adatok Kérdőív

A Szociológiai Adatok Kérdőívet[711] (lásd 28. melléklet) magam állítottam össze úgy, hogy az egyes, helyi specialitásokat tükröző tételeit (pl. társas kapcsolatok mérésére a tejfakasztó ünnepségre való meghívás) és a zárt kérdésekre adható válaszlehetőségeket (pl. tősgyökeres vs. „együttment") a helyi szociológus–közösségfejlesztővel egyeztettük. A szociológiai kérdőív tartalmazta az adatfelvétel helyszínét, dátumát, a kérdező nevét és a résztvevő adatait. Rákérdeztünk még, hogy mióta él a személy településen és életvitelszerűen ott lakik-e, milyen a völgyben kapcsolati hálózata, milyen közösség/civil szervezet tagja a településen vagy a völgyben, van-e köze a turizmushoz, helyi/környéki termékhez, van-e szándéka folytatni/elkezdeni ilyen tevékenységet és milyen típusú közösségi programokban venne részt szívesen a településen.[712] A Szociológiai Adatok Kérdőívet a résztvevővel folytatott beszélgetés alapján a kérdezők (a kutatócsoport tagjai), a többi kérdőívet maguk a vizsgálati személyek töltötték ki (ha kellett, a kérdezők támogatásával). Első lépésben egy kódot[713] képeztünk a vizsgálati személy azonosítására. Ezután a kérdező jelölte (bekarikázással) a megfelelő választ a felsorolt kategóriákra, vagy leírta a résztvevő válaszát a feltett kérdésre. A kérdőívben alkalmazott kategóriák (családi állapot, háztartás lakóinak száma, gazdasági aktivitás stb.) utólagos illesztése a KSH 2011. évi népszámlálási kategóriáihoz[714] a feldolgozás során történt meg (31. melléklet).

2. Pozitív és negatív érzelmek mérése: Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS)

A lokalitásélményhez kapcsolódóan érdemes vizsgálni a település lakosainak pozitív és negatív érzelmeit (lásd IV.7 fejezet). A vizsgálatokban (Alsómocsoládon és a Nivegy-völgyben is) a Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 – lásd 7. melléklet) 20 itemes[715] (20 érzelmi állapotot leíró melléknév) változatával (magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008) dolgoztunk. A pozitív és a negatív érzelmek vonásjellegük miatt mutatnak stabilitást, vagyis a PANAS-t helyzetfelmérésre is lehet használni, de kérdőív érzékeny a külső és belső változásokra,

---

[711] A Nivegy-völgyi vizsgálatban alkalmazott Szociológiai Adatok Kérdőív_N (28. melléklet) számos ponton megegyezett az alsómocsoládi vizsgálatban használttal (13. melléklet), de némileg el is tért attól (pl. az alsómocsoládi vizsgálatban a KSH 2011-es népszámlálási adatainak feldolgozási kategóriái szerint kérdeztük az adatokat – lásd IV.9.2 fejezet).

[712] Ezekre a kérdésekre adott válaszok pusztán adatszolgáltatást jelentettek a projektben résztvevő vállalkozásfejlesztő szakértők felé: milyen közösség / civil szervezet tagja a településen, van-e köze a turizmushoz, helyi/környéki termékhez, van-e szándéka folytatni/elkezdeni ilyen tevékenységet és milyen típusú közösségi programokban venne részt szívesen a településen. A válaszokat az adatfeldolgozás során nem értékeltük, és így a jelen értekezésben sem tárgyalom ezeket.

[713] A kérdezett személy kódja: születési dátum utolsó két számjegye, anyja keresztneve, település rövidítése (BCS, SZA, SZJ, OBV, TGY), utcanév első két betűje, házszám vessző vagy egyéb írásjel nélkül – pl. 640321AnnaBCSKo12.

[714] *Népszámlálás 2011* – Módszertani megjegyzések, fogalmak. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (letöltés: 2015. 04. 07.)

[715] A kérdőívben (lásd IV.9.5 fejezet és 7. melléklet) 10 item a negatív (pl. megszégyenült, ideges), 10 tétel pedig a pozitív affektusokat (pl. figyelmes, élénk) méri. Mindegyik jelzőt 5-fokú skálán (1: egyáltalán nem/alig, 5: nagyon) kell megítélni. A PANAS–kérdőív – a pozitív és a negatív érzelmek természetének megfelelően – két független dimenzión méri a két affektust (lásd Watson, Clark, & Tellegen, 1988; Gyollai, Simor, Köteles, & Demetrovics, 2011). A kérdőívben a pozitív érzelmek az aktivitás- és éberségérzés, energetizáltság, koncentráció és tettrekészség állapotával jellemezhetők, és összekapcsolhatók a társas aktivitással, a nyitottsággal, az elégedettséggel és a kellemes események gyakoriságával. Az egészségügyi panaszokkal és gyengébb megküzdéssel is kapcsolatba hozható negatív érzelmek a kellemetlen, averzív hangulati állapotokat (düh, félelem, bűntudat stb.) és a szubjektív distresszt foglalják magukba (lásd Watson, Clark, & Tellegen, 1988; Gyollai, Simor, Köteles, & Demetrovics, 2011).

így lehet követő vizsgálatokban is alkalmazni. Ezért a Nivegy-völgyi vizsgálatban mindkét fázisban a PANAS kérdőívet használtuk.

3. Jóllét: Pszichológiai Jóllét Kérdőív

A pszichológiai jóllét (lásd II.1 fejezet 17. lábjegyzete és IV.7 fejezet) tárgyalásakor említettem, hogy a „tartós jól funkcionálás" (Oláh & Kapitány-Fövény, 2012. 27) kiemelten fontos a mindennapi életben. A települések életében bekövetkező változások (pl. egy műemléki felújítás) összefüggésben lehetnek a pszichológiai jólléttel. Így – az alsómocsoládi vizsgálathoz hasonlóan, a Nivegy-völgyi kutatásban is mértünk jóllétet. Itt is Ryff Pszichológiai Jóllét Kérdőívének (*Scales of Psychological Well-Being,* Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005) 18 tételes, rövid változatával[716] (lásd IV.7 fejezet és 6. melléklet) dolgoztunk.

4. Helyjelentés és települési / kistáji lokalitásjelentés: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, mentális térképezés, placemetria, Településkötődés Skála

Amint azt a IV.3 fejezetben kifejtettem, a települések, amelyek az emberek életében kiemelt szerepet játszanak (pl. szülőfalu vagy –város, lakóhely, állandó nyaralóhely stb.), a helyidentitás meghatározásában és fenntartásában is kitüntettek. Ezért az értekezésben tárgyalt település-vizsgálatokban (alsómocsoládi kutatás – IV. fejezet; és a most tárgyalt Nivegy-völgyi vizsgálat) felmértük a falvak látens és tudatosuló jelentését, a lokalitásjelentést (IV.7 és IV.8 fejezetek).

A lokalitásélményhez hasonlóan, a Nivegy-völgyi kutatásban a lokalitásjelentést is differenciáltam: a települési lokalitásjelentésen túl a Nivegy-völgyi kutatásban kistáji lokalitás-jelentésről (V.2.8 fejezet) is beszélek. A települési lokalitásjelentés értelemszerűen az adott falu/város helyjelentését (lásd IV.7 fejezet) jelenti. A kistáji lokalitásjelentés a jelen értekezésben a Nivegy-völgy egészének konnotatív jelentését írja le (vö. V.2.8 fejezet). Emellett a felújítás célpontjának, a plébániaépületnek is mértem a konnotatív, látens helyjelentését. A helyjelentést, valamint a települési és kistáji lokalitásjelentést a nivegyi vizsgálatban – az alsómocsoládi kutatáshoz hasonlóan – ugyancsak háromféle konstruktum mérésével operacionalizáltam:

1.a konnotatív helyjelentés (mérőeszköz: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, KSZD – Dúll & Urbán, 1997) mérése a plébánia épületére (25. melléklet)

1.b konnotatív helyjelentés (mérőeszköz: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, KSZD – Dúll & Urbán, 1997) mérése a résztvevő saját lakhelyére (településre, 10. melléklet)

2.a látens helyjelentés (mérőeszköz: szabad rajzoltatásos mentális térképezés és funkcionális érzelmi tagoltság; utóbbi mérőeszköze: placemetria – Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016 – 26. melléklet)

3. helykötődés (mérőeszköz az első fázisban: Településkötődés Skála (TKS1), Dúll, 2014d – 12. melléklet).

[716] A kérdőív (lásd IV.9.5 fejezet és 6. melléklet) 18 egymondatos állapotleírást tartalmaz, amelyeket 6-fokú skálán (1: erősen egyetértek, 6: egyáltalán nem értek egyet) kell megítélnie a kitöltőnek. A tételek hat kulcsdimenzió/faktor mentén mérnek (lásd Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; Oláh, 2012b; Oláh & Kapitány-Fövény, 2012): 1. önelfogadás (pl. 1. „Személyiségem legtöbb oldalát szeretem"), 2. a környezet uralása (pl. 9. „Jól tudom kezelni a mindennapokban rám háruló kötelezettségeket"), 3. életcél (pl. 7. „Napról napra élem az életem és nem igazán gondolok a jövőre"), 4. jó kapcsolat másokkal (pl. 16. „Nem valami sok melegséget és bizalmat tapasztalok a másokkal való kapcsolataimban"), 5. személyes fejlődés (pl. 11. „Az élet számomra a tanulás, a változás és a fejlődés szakadatlan folyamata"), és 6. autonómia (pl. 18. „Azon értékek alapján ítélem meg magam, amelyeket én fontosnak tartok, nem pedig azok alapján, amiket mások tartanak fontosnak").

Konnotatív jelentés: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD): településre és a plébánia épületére

A Nivegy-völgyi vizsgálatban a Környezeti Szemantikus Differenciál Skálával[717] (KSZD, Dúll & Urbán, 1997 – lásd IV.7 fejezet mértük: 1. az egyes települések (Balatoncsicsó, Szentantalfa, Szentjakabfa, Óbudavár, Tagyon – 10. melléklet), és 2. a plébánia épületegyüttese konnotatív jelentését (25. melléklet). A vizsgálatban[718] tehát a résztvevőknek a településükön kívül a plébánia épületét (annak aktuális állapotát) is meg kellett ítélniük a melléknévpárok mentén. Ezt akkor kellett megtenniük, ha ismerték az épületet. Ha nem, akkor az „ismeretlen" rubrikába kellett egy jelölést tenniük, és ebben az esetben természetesen nem kértük a KSZD plébániára vonatkozó részének a kitöltését.

Látens helyjelentés: mentális térképezés / placemetria

Mivel a plébániaépület felújítását a települési és a kistáji lokalitásélmény változásával egyaránt kapcsolatba akartam hozni, így a Nivegy-völgyi vizsgálatban egyaránt mértük a települések és a teljes völgy látens helyjelentését. Mérőmódszerünk egyrészt az egyéni szabad rajzoltatásos mentális térképezés (II.13.1 és III.4 fejezetek) volt, placemetriával (IV.9.5 fejezet és 26. melléklet) kiegészítve, másrészt csoportos helyzetben történő bejelöléses placemetriát alkalmaztunk.

Az egyéni helyzetben történő szabad rajzoltatásos mentális térképezés feladatban a vizsgálati személyt (általában kétszemélyes vizsgálati helyzetben) a kérdező arra kérte, hogy egy üres A4-es lapra tollal rajzolja le a Nivegy-völgyet, hangsúlyozva, hogy „nem a tökéletes rajzot várjuk, hanem azt szeretnénk, hogy azt rajzolja le, ami benne él a völgyről (saját településéről), bármilyen legyen is az" (lásd 26. melléklet, instrukció). Az utóteszt során a kérdező a vizsgálati személlyel együtt átnézte a rajzot és közösen ráírták (megkülönböztethetőség kedvéért ceruzával) a rajzra, hogy mit rajzolt le a kérdezett. Ez után következett a placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015b, 2016 – lásd IV.9.5 fejezet és 26. melléklet) Nivegy-völgyre vonatkozó része. Itt a résztvevőnek a völgy egészével kapcsolatos viszonyulására kérdeztünk rá a placemetria kérdéseivel.[719] A válaszként megemlített helyszíneket (a kérdés sorszámával) ceruzával be kellett jelölnie a rajzon. A következő lépésben a kérdező arra kérte a vizsgálati személyt, hogy rajzolja le saját települését

[717] A Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (Dúll & Urbán, 1997 – lásd IV.9.5 fejezet) 36 bipoláris melléknévpárból (pl. hagyományos–modern, lepusztult–karbantartott) áll. A vizsgálati személyek a helyszínen – az adott településen – ítélték meg a saját falujukat, illetve a plébánia épületét. A résztvevőknek hétfokú skálákon azt kell bejelölni, hogy a hely (jelen esetben a település, illetve a plébánia) a melléknévpárok által kijelölt jelentéskontinuumon hol helyezkedik el, tehát jelentése például a hagyományoshoz vagy a modernhez áll közelebb. A saját eredeti vizsgálatunkban (Dúll & Urbán, 1997) kapott három konnotatív jelentésleíró faktor (lásd IV.9.5 fejezet): 1. arousal–hangulat, 2. karbantartottság, és 3. zártság. Az alsómocsoládi vizsgálatban ezt a három faktort nem kaptuk vissza, számos tétel kiesésével két faktor rajzolódott ki: Élhetőség és Karbantartottság (részletesen lásd IV.9.6 fejezet).

[718] Érdemes lett volna a kistáji helyjelentést is mérni a KSZD-vel, vagyis az egész Nivegy-völgyre is kitöltetni a kérdőívet, de tekintettel a vizsgálati anyag enélkül is tetemes mennyiségére és megterhelő jellegére, nem kérdeztük meg a résztvevőket erről.

[719] A placemetriai (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) vizsgálat során – a szociometriai kérdezés analógiájára – hat–nyolc, a helyre vonatkozó rokon- és ellenszenvi választást leíró kérdést teszünk fel a vizsgálati személynek, amelyekre úgy kell válaszolnia, hogy az adott egy vagy több válaszhelyszínt bejelöli a település térképén. A Nivegy-völgyi vizsgálatban a résztvevők megnevezték válaszaikat a kérdésekre, és kérdezők (ha szükség volt rá) segítettek nekik bejelölni a pontos helyszíneket az általuk rajzolt mentális térképen. A placemetriai kérdések a völgyre: 1. Ha a Nivegy-völgyiek rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a völgy mely része lenne rá a legalkalmasabb? 2. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg a völgyben neki elsősorban? 3. Mely(ek) a Nivegy-völgy azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből? 4. Mely(ek) a Nivegy-völgy azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből? 5. Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni? 6. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) a Nivegy-völgyben, amely(ek) Ön szerint sokaknak tetszik/tetszenek?

(Balatoncsicsó, Tagyon stb.) egy másik A4-es lapra. A rajz elkészülte után a fent leírtakkal megegyező módon következett ez utóteszt és a településre vonatkozó placemetriai kérdések.[720] Tapasztalataink szerint a völgy és a saját településük lerajzolását – a mentális térkép kutatások általános tapasztalatainak megfelelően (lásd II.13.1 és III. 4 fejezet) – nehéznek ítélték az emberek, nehezen kezdtek bele, és sokszor feladták rajzolás közben. Sokan nem is rajzoltak semmit, kifejezve, hogy túl bonyolultnak tartják a feladatot. Sokan voltak azonban, akik a kezdeti ódzkodás után élvezettel belemélyültek a rajzolásba – nekik általában a feladatra tervezett 2x10 perc nem is volt elég, és utána kifejezték, hogy milyen érdekes volt így átgondolni a völgyet és saját falujukat.

A csoportos helyzetben történő bejelöléses placemetriát a 2014. augusztus 30-án, a plébánia felújításának kampánynyitó rendezvényén (ünnepélyes megnyitó a Nivegy-völgyiek számára a Forster Központ munkatársainak és a szakértőknek a részvételével, filmvetítés, gulyásfőzés, közös evés) vettük fel Balatoncsicsón. Az esemény előtt a plébánia egyik gazdasági épületének falán 8 db Balatoncsicsó alaprajzi térképet (vö. 10. ábra) helyeztünk el, amelyet a falu térképe alapján kézzel kirajzoltunk A0-ás rajzlapokra. Mindegyik lapon szerepelt egy-egy, a településre (jelen esetben kizárólag Balatoncsicsóra) vonatkozó placemetriai kérdés, összesen 8 darab (lásd 720. lábjegyzet és 26. melléklet). A rendezvényre érkezők kaptak 8 db öntapadós pöttyöt (a helyiek kéket, a máshonnan érkezettek zöldet), amit a nap folyamán az adott kérdésre adott válaszuknak megfelelően elhelyezhettek a kirakott térképeken. A kutatócsoport egy tagja félóránként lefotózta a térképeket egészen addig, amíg két egymás utáni fél órában nem került fel több válaszpötty. Ez 8. forduló után (vagyis a kezdéshez képest 4 óra elteltével) történt meg, a térképek változásait tehát összesen 8 fordulóban rögzítettük (lásd 29. melléklet – a fotók a falra rögzített térképeket ábrázolják, így sajnos nem túl jó minőségűek). Ezt a feladatot az emberek játéknak élték meg és szívesen végezték, nem úgy, mint a szabad rajzoltatásos helyzetet.

Településkötődés Skála (TKS)

A településkötődést (II.14.2 és II.16.1 fejezetek) a Nivegy-völgyi vizsgálatban is Településkötődés Skála első változatával (TKS1 – a jelen értekezésben ismertetett kistelepülésvizsgálatok céljaira kialakítva, Dúll, 2014d, lásd IV.9.5 fejezet és 12. melléklet) mértük. Az első fázisban ugyanazt a 46 itemes kérdőívet alkalmaztuk, amit az Alsómocsoládon végzett kutatásban is (lásd IV.9.5 fejezet). A településkutatások során az Alsómocsoládon és a Nivegy-völgyben felvett TKS-eket közösen pszichometriai vizsgálatnak (lásd IV.9.6 fejezet) vetettük alá, aminek eredményeként – a klaszteranalízis alapján – a kérdőívet egyszerűsítettük. A Nivegy-völgyi kutatás második fordulójában (V.II.12 fejezet) már az egyszerűsített változattal (27. melléklet) dolgoztunk.

Izgalmas lett volna a településkötődés mellett az egész kistájjal, vagyis az egész Nivegy-völggyel kapcsolatban is megvizsgálni a helykötődést. Ezt azonban – tekintettel a vizsgálatban alkalmazott kérdőívek nagy számára és a kikérdezés megterhelő, mentális térképrajzolással „súlyosbított" voltára – a jelen vizsgálatban nem tartottam kivitelezhetőnek.

[720] 1. Ha a balatoncsicsóiak/tagyoniak stb. rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a település mely része lenne rá a legalkalmasabb? 2. Ha valamely okból nem tudna hazamenni, hol aludna a településen a legszívesebben? 3. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg neki elsősorban?4. Mely(ek) a település azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből? 5. Ha valakivel egy komoly, bizalmas dolgot kellene megbeszélnie, hova mennének a településen? 6. Mely(ek) a település azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből? 7. Hol tud a településen a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni? 8. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) a településen, amely(ek) Ön szerint sokaknak tetszik/tetszenek?

5. Elégedettségskálák: Elégedettség az Élettel, az Otthonnal és a Településsel

A Nivegy-völgyi vizsgálatban (az alsómocsoládi kutatáshoz hasonlóan) az Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változatával, az SWLS–H-val (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014), valamint további elégedettségskálákkal dolgoztunk (a skálák részletes leírását lásd IV.9.5 fejezetben): az Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014), Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Dúll, 2014e – a jelen településvizsgálatok céljaira fejlesztve). A Nivegy-völgyi (és az alsómocsoládi – IV.9.4 és IV.9.5 fejezetek) kutatásban a résztvevők elégedettségét a következő sorrendben mértük: először az élettel, majd a településsel, és végül az otthonával való elégedettségét kellett megítélnie. A három elégedettségskálát lásd a 21. mellékletben.

V.2.12. A környezetpszichológiai vizsgálat 2. fázisának menete és a 2. fázisban alkalmazott módszerek

A 2. vizsgálati fázis célja az volt, hogy felmérjük, változott-e a Nivegy-völgy (és ezen belül kitüntetetten Balatoncsicsó) lakosainak települési és kistáji lokalitásélménye (ideértve a lakosok érzelmi, elégedettségi, pszichológiai jólléti állapotát is) és a plébániaépület konnotatív jelentése, annak nyomán, hogy valóban elkezdődött a plébánia felújítása.

A 2. szakaszban (2016. február–június között, az építkezés folyamata alatt az épület műszaki átadásáig) a felújítás közben zajlottak a követő vizsgálatok. Ebben az időszakban még nehezebb volt a vizsgálatok megszervezése, mint az első fázisban. Külső (vezetőváltások a Forster Központ élén és kutatócsoportban, munkatársak távozása, illetve cseréje, a norvég finanszírozású pályázati pénzekkel kapcsolatos bizonytalanság) és belső problémák (a transzdiszciplináris egyeztetésből fakadó gondok, az esélyegyenlőségi vonal kiesése a projektből, a stakeholderek érdekegyeztetési nehézségei, kommunikációs problémák), illetve ezekkel részben összefüggően a Nivegy-völgyi lakosok és a települések polgármesterei motivációjának még a korábbiakhoz képest is jelentős csökkenése nehezítették a vizsgálat folytatását. 2016. áprilisáig nem sikerült megszervezni a további adatfelvételeket. Ekkor kutatócsoportunk elnyert egy ELTE Pszichológiai Doktori Iskolában meghirdetett kutatási pályázatot,[721] amiből 5000 Ft-os Tesco–ajándékutalványokat vásároltunk, és úgy hirdettük meg a vizsgálatban való részvétel lehetőségét, hogy minden résztvevő kap fejenként egy-egy ilyen utalványt. A toborzólevelet (30. melléklet) telefonos egyeztetések nyomán számos hivatalos fórumra (pl. Balatoncsicsói Hegyközség) elküldtük, illetve személyes kapcsolatfelvételek útján (pl. helyi lakosok gyerekeit kértük meg a felhívás bedobására a postaládákba, illetve a települések forgalmasabb pontjain plakátok kiragasztására). A fő adatfelvételi bázis Balatoncsicsón volt, a helyi szociológus–közösségfejlesztő[722] irodájában, ahol reggeltől estig rendelkezésre álltunk a résztvevők számára. Ugyanakkor mind a négy másik Nivegy-völgyi községben is jelen voltunk előre egyeztetett időpontokban. Ugyanis a polgármesterek a lakosok anyagi támogatásának hírére segítőkésznek mutatkoztak, és minden község rendelkezésünkre bocsátott egy helyiséget, ahol tudtuk fogadni a kérdőíveket kitölteni szándékozókat. Ilyen feltételekkel 2 alkalommal 2 teljes napot[723] töltöttünk a völgyben. A cél a

[721] ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola Kutatástámogatási Pályázat.

[722] Köszönöm Nemes Gusztáv segítségét: irodájában végezhettük mindkét alkalommal több napon át a vizsgálatot, és még szállást is biztosított a kutatócsoport tagjai számára.

[723] 2016. május 7–8. és június 18–19. – az első alkalommal 4, a második alkalommal 3 fő kutató vett részt a Csicsó kutatócsoportból az adatfelvételben.

100 fővel való adatfelvétel volt. Törekedtünk arra, hogy minél több, az 1. fázisban részt vett Nivegy-völgyi lakost megkérdezzünk újra, hogy a lokalitásélményben bekövetkezett változás jól mérhető legyen.

Az adatfelvétel úgy történt, hogy a vizsgálatra jelentkezők eljöttek a meghirdetett helyszínekre (illetve egy esetben egy mozgásában korlátozott személyhez kérésére elmentünk az otthonába), és ott egyenként (néhány alkalommal a helyzetből adódóan kis csoportban: 3–4 fő) személyes kérdőíves adatfelvétel történt. Mindenkivel személyes beszélgetés során vettük fel a szociológiai kérdéssort és a kérdőíveket. A vizsgálati módszerek részben megegyeztek az 1. fázisban alkalmazottakkal, azonban a 2. fázisban nem mértünk pszichológiai jóllétet, mert ennyire rövid idő alatt nem várható a jóllét markáns változása, és nem vizsgáltuk a települések mentális térképét, illetve placemetriáját sem, mivel ezek az eljárások a tényleges helyhasználatot tükrözik. A módszerek visszavezetését a tesztbattériába a 3., használatba vételi szakaszban tartottam (volna) hasznosnak. A Településkötődés Skála első változatát (TKS1) az 1. fázis (és az alsómocsoládi vizsgálat – IV.9.6 fejezet) tapasztalatai alapján módosítottunk (lásd alább a Vizsgálati módszerek a 2. fázisban alfejezet és V.2.15 fejezet), és a 2. fázisban a TKS2-vel dolgoztunk. Egy-egy ülés személyenként (illetve vizsgálati helyzetenként) minimum 40 perctől maximum 1,5 óra időtartamot vett igénybe. Az adatfelvételt addig folytattuk, amíg el nem értük a kitűzött vizsgálati mintalétszámot, illetve amíg a vizsgálati napokon még jött jelentkező az adatfelvételre.

A 2. vizsgálati fázis általános célja

A 2. fázis általános célja az volt, hogy megvizsgáljuk: van-e környezetpszichológiai „hozama” az ekkor már ténylegesen zajló műemléki felújításnak (ami egyúttal településfejlesztést is jelent és közösségfejlesztés is kapcsolódott hozzá) az épület konnotatív jelentésére, a Nivegy-völgyi lakosok települési és kistáji lokalitásélményére, valamint érzelmi, pszichológiai jólléti és elégedettségi állapotukra. Mind lokális (települési), mind kistáji (Nivegy-völgy szinten) azt volt a felvetésem, hogy a környezetpszichológiai mutatók a lokalitásélmény pozitív módosulását jelzik, és pszichológiai változók értékei is pozitívabbak lesznek az első, helyzetfeltérképező szakaszban kapott értékeknél. A módszertani célok megegyeztek az 1. fázis bemutatásakor leírtakkal.

Vizsgálati módszerek a 2. fázisban

1. Szociológiai Adatok Kérdőív

A szociológiai kérdőív (28. melléklet) megegyezett az 1. fázisban használttal, kivéve, hogy a turizmushoz, helyi termékhez stb. kapcsolódó támogatásról és a települési programokról ebben a szakaszban nem kérdeztük a kérdéseket, hiszen a vállalkozásfejlesztési és települési programokkal kapcsolatos igények feltérképezésére ebben a szakaszban már nem volt szükség. A 2. szakaszban a szociológiai kérdéssort azokkal a vizsgálati személyekkel vettük fel, akik nem vettek részt az 1. fázisban. A korábban a vizsgálatban résztvevőkkel csak egyeztettük az adataikat, és ha változás volt azokban, azt rögzítettük. Ugyanúgy, mint az 1. fázisban, a kérdéssort a résztvevővel folytatott beszélgetés során részben a kérdezők (a kutatócsoport tagjai) töltötték ki, a kérdések nagy részét és a többi kérdőívet pedig maguk a vizsgálati személyek (ha szükség volt rá, a kérdezők támogatásával). A vizsgálatban már részt vettek a régi kódjukat kapták, az új résztvevők számára szintén az 1. fázisban leírt módon (713. lábjegyzet) egy kódot képeztünk.

2. Pozitív és negatív érzelmek mérése: Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS)

A pozitív és negatív érzelmeket a 2. vizsgálati fázisban is a Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 – lásd 7. melléklet) 20 tételes változatával (magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008) dolgoztunk.

3. Helyjelentés és települési / kistáji lokalitásjelentés: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, Településkötődés Skála

A 2. fázisban mértük a plébániaépület és a saját település konnotatív jelentését – mindkét esetben Környezeti Szemantikus Differenciál Skálával (KSZD, Dúll & Urbán, 1997 – IV.9.5 fejezet), amit minden résztvevőnek ki kellett töltenie saját lakóhelyére (a településre, ahol lakik – 10. melléklet), illetve a felújítás alatt álló plébániaépület aktuális állapotára (25. melléklet – ezt mindenki kitöltötte, aki ismerte az épületet). Ebben a szakaszban nem alkalmaztunk mentális térképezési eljárásokat, mivel mind a mentális térkép, mind a placemetria hosszabb távon, a tényleges helyhasználat kapcsán tükrözi markánsan a látens helyjelentés változásait. Mindenképp használtuk volna azonban ezeket a módszereket a 3., használatba vétel utáni értékelési fázisban. A 2. szakaszban is mértünk viszont településhez kötődést a Településkötődés Skála átalakított változatával (TKS2 – Dúll & Brózik, 2015 – 27. melléklet és IV.9.5 fejezet).

4. Elégedettség: Élettel való Elégedettség Skála, Otthonnal való Elégedettség Skála, Településsel való Elégedettség Skála

A lakosok elégedettségi állapotára ugyanazokkal az elégedettséget mérő skálákkal (lásd IV.7 és IV.9.5 fejezetek és 8. melléklet) kérdeztünk rá, mint amelyeket az alsómocsoládi vizsgálatban (IV. fejezet) és a Nivegy-völgyi kutatás 1. fázisában (V.2.11 fejezet) is alkalmaztunk. Az elégedettséget az alábbi sorrendben mértük: 1. Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változata, az SWLS–H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014), 2. Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014), 3. Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Dúll, 2014e).

V.2.13. Feldolgozás, eredmények: 1. adatfelvételi szakasz (a plébánia felújításának megkezdése előtt)

Az eredmények feldolgozása során az SPSS 21.0 statisztikai programcsomaggal dolgoztunk.[724]
Az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia szerint a vizsgálatban az eredményeket annak az általános feltételezésnek a mentén értelmezem, hogy a műemlék–felújítás és az ahhoz kapcsolódó participatív tervezés folyamatában a települési és kistáji lokalitásélmény mintázata változik, és ez a változás pozitív irányú. A lokalitásélmény változását az azt operacionalizáló változók (pszichológiai: pozitív és negatív érzelmek, Pszichológiai Jóllét, Elégedettség az Élettel; környezetpszichológiai: lokalitásjelentés: konnotatív helyjelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, Településkötődés, Elégedettség a Településsel és az Otthonnal) mintázatainak összehasonlító elemzésével végzem el.

[724] Köszönöm Brózik Péter munkáját.

Vizsgálati személyek az 1. adatfelvételi szakaszban

A vizsgálat 1. szakaszában[725] a teljes Nivegy-völgyi minta létszáma 98[726] fő volt (3 fő neme ismeretlen), ebből a balatoncsicsói minta létszáma 41 fő (2 fő neme ismeretlen). Az 1. adatfelvételben résztvevők alapadatait[727] a 61–62. táblázatban tüntettem fel.

Nivegy-völgy 1. adatfelvétel					
	N	**Átlagéletkor**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Összes	98	40,42	17,93	15	85
Férfiak	42	43,69	18,23	15	80
Nők	53	39,13	17,20	15	85

61. táblázat Nivegy–völgy_Résztvevők alapadatai (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Balatoncsicsó 1. adatfelvétel					
	N	**Átlagéletkor**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Összes	41	45,12	18,93	15	85
Férfiak	19	48,05	17,63	17	80
Nők	20	45,35	18,86	15	85

62. táblázat Balatoncsicsó_Résztvevők alapadatai a balatoncsicsói mintában (1. adatfelvétel)

A 31. mellékletben az 1. szakaszbeli vizsgálati minta jellemzőit vetettük össze a KSH 2011-es népszámlálási adataival.[728] Részben a teljes Nivegy-völgy (az 5 település) összesített adatait, részben a céltelepülési (Balatoncsicsó) minta jellemzőit hasonlítottuk össze a KSH–adatokkal[729] (akárcsak az alsómocsoládi vizsgálatban – lásd IV.9.5 fejezet). A táblázat tájékoztató jellegű, mivel egyrészt az adatfelvételben nem szerepeltek gyerekkorú (18 év alatti) személyek, másrészt nem állnak rendelkezésünkre olyan bontásban KSH adatok, amelyek megmutatnák, hogy az életkori eloszlás hogyan alakul például az iskolai végzettség tekintetében (nem tudjuk, hogy a KSH–adatokban azok közül, akinek még általános iskolai végzettsége sincs, mekkora hányad a gyerekkorúaké és mekkora a többi életkori csoporté). Ezzel együtt láthatjuk, hogy az 1. szakasz vizsgálati mintájában mind az egész völgyre, mind Balatoncsicsóra vonatkozóan túlreprezentáltak a felsőfokú végzettségűek, valamint a gazdaságilag aktív foglalkoztatottak. A 64. táblázatban és a 32. mellékletben az 1. és a 2. szakaszban részt vettek adatait vetjük össze egymással. Itt látható, hogy mindkét szakaszban a balatoncsicsói mintában többségben nők vettek részt, és ez igaz a teljes mintára is. Az egész völgyi mintában a 2. szakaszban megnőtt a gazdaságilag inaktív keresők részvételi aránya.

[725] A 2. szakaszban a teljes Nivegy-völgyi minta létszáma 108 fő volt (2 fő neme ismeretlen), ebből a balatoncsicsói minta 33 fő. Az 1. és a 2. szakaszban tehát a Nivegy-völgyből összesen 206 személy (5 fő neme ismeretlen) vett részt a kutatásban, ebből a két balatoncsicsói minta létszáma összesen 74 fő volt. Lásd a 31–32. mellékleteket.

[726] Az egyes feldolgozásoknál különböző összlétszám adódhat, mert különböző adatok hiányozhatnak a résztvevőknél.

[727] Nivegy-völgyi rendezvényeken is vettünk fel adatokat, ahol 14–18 év közötti fiatalok is ajánlkoztak a vizsgálatra. Kérésükre velük is felvettük a kérdőíveket, de az ő adataikat nem használjuk fel.

[728] Köszönöm Halász Levente geográfus segítségét az adatbeszerzésben.

[729] *Nem* (férfi, nő), *korcsoport* (gyermekkorú, fiatal aktív korú, idősebb aktív korú, időskorú), *iskolázottság* (alapfokú, középfokú, felsőfokú), *gazdasági aktivitás* (gazdaságilag aktív foglalkoztatott, gazdaságilag aktív munkanélküli, gazdaságilag inaktív kereső, eltartott). Forrás: *Népszámlálás 2011* – Módszertani megjegyzések, fogalmak. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (letöltés: 2015. 04. 07.).

Alapvető statisztikai és pszichometriai elemzések: Nivegy-völgy és Balatoncsicsó[730] (1. szakasz)

Az alsómocsoládi vizsgálat eredményeinek bemutatásakor (IV.9.6–IV.9.8 fejezetek) részletesen tárgyaltam a mindkét vizsgálatban alkalmazott kérdőívek pszichometriai elemzéseit is. A pszichometriai vizsgálatokhoz ugyanis úgy lehetett a megfelelő elemszámú mintát biztosítani, hogy az elemzések többségéhez a két kutatás (az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi) összevont adatait használtuk. Erre nem pusztán a megfelelő sokaság biztosítása céljából volt szükség, hanem szakmailag is így indokolt, hiszen a kistelepülések lokalitásélményét vizsgáljuk, és ily módon összesen 6 aprófaluban felvett adatokkal tudtunk dolgozni. Az így kialakított összevont minta elemszáma még mindig elég kicsi, így az eredmények statisztikai értelemben inkább jelzésértékűek. A Nivegy-völgyi kutatásban a települési és a kistáji lokalitásélmény vizsgálata során is követem az alsómocsoládi kutatásban alkalmazott ötvözött kvalitatív és a kvantitatív kutatási koncepciót, és ezen belül az értelmezési megfelelőség (*interpretive appropriateness*, Seamon, 2000; Yardley, 2008; Seamon & Gill, 2016 – lásd I. fejezet) elvét.

A pszichometriai vizsgálatok adatait az alsómocsoládi vizsgálatban (IV.9.6 fejezet) ismertettem. A Nivegy-völgyi kutatásban – ahol lehet – ezeket az elemzéseket nem mutatom be újra, hanem visszautalok az alsómocsoládi közlésekre.

Pozitív és negatív érzelmek (Pozitív és Negatív Affektivitás Skála, PANAS) – Nivegy-völgy és Balatoncsicsó (1. szakasz)

A Pozitív és Negatív Affektivitás Skála[731] (7. melléklet) 20 tételt tartalmaz. Ebből 10 item pozitív és 10 tétel negatív érzelmet azonosít. A kitöltőknek ötfokú skálán (1: egyáltalán nem jellemző rám, 5: nagyon jellemző) kell megítélniük, hogy az egyes érzelmeket mennyire tartják jellemzőnek magukra.

A Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pszichometriai vizsgálata

A pszichometriai vizsgálat során összevont mintával dolgoztunk: az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi vizsgálatból 213 személy adatai voltak bevonhatók az elemzésbe. A pozitív érzések (203 fő: hiánytalan kérdőív, 10 fő: hiányos kitöltés) átlaga=32,92, szórás=7,48 (min=12, max=48). A negatív érzések (204 fő: hiánytalan kérdőív, 9 fő: hiányos kitöltés) átlaga 14,45, szórása 5,27 (min=10, max=37). Feltűnő, hogy nagyon alacsony a Negatív érzésekre adott érték. A Cronbach alfa mutatók (Pozitív: 0,85; Negatív: 0,81) megfelelőek. A pozitív és a negatív érzéscsoport a szakirodalomnak megfelelően nem korrelál (r=0,01, p>0,89) egymással, egymástól függetlenül mérik a pozitív, illetve a negatív érzéseket. Az ellenőrző faktoranalízis (CFA) szerint az adatok (különösen a 8. tétel) nem megfelelően illeszkednek az elvárt kétfaktoros modellhez (CMIN/DF=2,3; NFI=0,74; IFI=0,83; TLI=0,79; CFI=0,83; RMSEA=0,08). További vizsgálatok szükségesek annak eldöntéséhez, hogy ennek mi az oka (terepvizsgálati nehézségek, minta összetétele, maga a mérőeszköz stb.). A jelen értekezésben – ahogyan az alsómocsoládi vizsgálatban is – a vizsgálatok eredményeinek értékelésekor a szakirodalom által igazolt, megszokott két faktort használtuk.

---

[730] A feldolgozás során a teljes Nivegy-völgyi mintával és a balatoncsicsói mintával dolgozunk. Ily módon leírható válik az alaphelyzet a völgyben és a céltelepülésen, Balatoncsicsón, illetve a változások is követhetők mindkét szinten. A többi Nivegy-völgyi település (Szentantalfa, Szentjakabfa, Óbudavár és Tagyon) adatainak feldolgozását és elemzését egy későbbi munkában tervezem.

[731] Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1998; magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó & Kulcsár, 1988).

Pozitív és negatív érzelmek az 1. adatfelvételben a Nivegy-völgyi teljes mintán és a balatoncsicsói mintán – eredmények

A PANAS kérdőív minimumértéke a pozitív és a negatív skálán egyaránt 10, a maximumérték mindkét skálán 50. A Nivegy-völgyi teljes mintán az 1. szakasz adatfelvételében a következő eredmények adódtak: a pozitív érzések (n=54 fő – 44 személy töltötte ki hiányosan a kérdőívet) átlaga 34,78, szórás=7,4 (min=12; max=48), ugyanez a negatív érzések esetében (n=53 fő): átlag 13,74, szórás 4,6 (min= 10, max=33). A balatoncsicsói mintán (14 fő) a pozitív skála átlaga 35,1, szórása 7,69 (N=15; min=21, max=48). A negatív érzelmek átlaga 13, szórása 3,26 (min=10, max=22).

Az eredményekből látható, hogy mind a Nivegy-völgyi résztvevők, mind ezen belül a balatoncsicsóiak közepesnél pozitívabb (és a negatív érzések értékénél jóval magasabb) érzelmi állapotról, és a minimumhoz közelítő negatív érzelmekről számoltak be. A Balaton-felvidék nem a leghátrányosabb területe az országnak, és a populáció mentálisan egészséges, átlagos emberekből állt, így a pozitív érzelmek túlsúlya a negatívak felett elfogadható eredmény. Azonban a negatív érzelmek markáns hiányával kapcsolatban itt is fennáll – az alsómocsoládi vizsgálatban (IV.9.6 fejezet) már említett – gyanú, hogy nem feltétlenül hiányoznak ennyire a negatív érzelmek a vizsgált aprófalvak lakóinál. A Nivegy-völgyi adatfelvételek esetében is gyakran panaszkodtak a résztvevők, hogy a PANAS negatív jelzői (pl. 2. kiborult, magamon kívül vagyok; 6. bűntudatom van; 8. ellenséges stb. – lásd 7. melléklet) számukra erősen túlzók, és ellenérzést váltanak ki belőlük. Ahogyan az alsómocsoládi vizsgálat tárgyalásakor is említettem, a PANAS nem egyetemista, felnőtt mintán való alkalmazhatósága további ellenőrzést igényel (Watson, Clark & Tellegen, 1988). A probléma további vizsgálata meghaladja a jelen értekezés kereteit.

Az 1. adatfelvétel adatainak nem, életkor, iskolai végzettség és gazdasági aktivitás szerinti csoportok közötti összehasonlítását (ANOVA) a Nivegy-völgyi teljes mintára a 63. táblázat, a balatoncsicsói mintára vonatkozóan pedig a 64. táblázat foglalja össze. A 1. vizsgálati szakasz teljes mintájának részletes csoportonkénti (nemek, korcsoportok és aktivitás, iskolai végzettség és gazdasági aktivitás) elemzését (Bonferroni post hoc teszt) lásd a 33. mellékletben. Ugyanez a balatoncsicsói mintára a 34. mellékletben található.

Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS)	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
pozitív skála	F=0,002; p>0,96	F=0,44; p>0,6	F=1,75; p>0,18	F=1,76; p>0,16
negatív skála	F=1,73; p>0,19	F=1,82; p>0,17	F=2,01; p>0,13	F=0,11; p>0,95

63. táblázat Nivegy-völgy_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS) csoport–összehasonlítások (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – 1. adatfelvétel, Nivegy-völgy teljes minta

Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS)	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
pozitív skála	F=0,25; p>0,62	F=0,72; p>0,5	F=5,13; p<0,05*	F=0,76; p>0,54
negatív skála	F=0,81; p>0,38	F=1,61; p>0,24	F=1,22; p>0,33	F=0,24; p>0,86

64. táblázat Balatoncsicsó_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS) csoport–összehasonlítások (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – 1. adatfelvétel, balatoncsicsói minta

A 63. táblázatból látható, hogy Nivegy-völgyi teljes mintán a nemek, az életkor, az iskolázottság és a gazdasági aktivitás szerinti csoportok nem térnek el sem a pozitív, sem a negatív érzésekben. A balatoncsicsói mintában (64. táblázat) viszont szignifikáns ($p<0,05$) eltérés mutatkozott a közép- és a felsőfokú végzettségűek között: a felsőfokú végzettségűek több (átlag=43) pozitív érzelemről számoltak be, mint a középiskolát végzettek (átlag=30,14).

Pszichológiai jóllét

A Pszichológiai Jóllét Kérdőív pszichometriai vizsgálata

A Pszichológiai Jóllét Kérdőív[732] (6. melléklet) 6 faktoron, 18 tétellel, itemenként 6-fokú skálákon (1: erősen egyetértek, 6: egyáltalán nem értek egyet) mentén méri a vizsgálati személyek pszichológiai jóllétét. A pszichometriai elemzésbe az alsómocsoládi vizsgálat és a Nivegy-völgyi kutatás 1. szakaszának adatait (167 személy) vontuk be. A leíró statisztikákat az alsómocsoládi vizsgálat ismertetésekor közölt 25. táblázat mutatja. A reliabilitásvizsgálat eredménye (26. táblázat) szerint a skálák reliabilitásmutatói nem mindig elég magasak, ami megfelel Ryff & Keyes (1995) eredeti eredményeinek. Annak ellenére, hogy a hat faktor ellenőrző faktoranalízise (CFA) azt mutatta, hogy nem igazolható a faktorstruktúra (CMIN/DF=2,43; NFI=0,51; IFI=0,64; TLI=0,42; CFI=0,59; RMSEA=0,07), a Nivegy-völgyi kutatásban is használjuk a hat dimenziót (vö. Ryff & Keyes, 1995).

Pszichológiai jóllét az 1. adatfelvételben a Nivegy-völgyi teljes mintán és a balatoncsicsói mintán – eredmények

A pszichológiai jóllét tekintetében a teljes Nivegy-völgyi mintára az jellemző, hogy saját átlagukhoz képest közepes értékekkel jellemezték önmagukat minden skálán (65. táblázat).

Pszichológiai Jóllét Kérdőív	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Autonómia	50	12,1	3,03	3,00	17,00
Környezet uralása	50	13,86	2,53	7,00	18,00
Személyes fejlődés	51	13,96	3,69	3,00	18,00
Jó kapcsolat másokkal	51	13,24	2,94	4,00	18,00
Életcél	51	14,02	3,06	7,00	18,00
Önelfogadás	49	13,16	2,92	6,00	18,00

65. táblázat Nivegy-völgy_Pszichológiai jóllét adatok (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

A balatoncsicsói mintára (66. táblázat) vonatkozóan ugyanezt találtuk.

Pszichológiai Jóllét Kérdőív	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Autonómia	15	13,07	2,19	9,00	17,00
Környezet uralása	15	14,8	1,7	12,00	18,00
Személyes fejlődés	15	13,4	4,67	3,00	18,00
Jó kapcsolat másokkal	15	13,47	2,26	10,00	17,00
Életcél	15	13,07	3,2	7,00	18,00
Önelfogadás	15	13,87	2,88	8,00	18,00

66. táblázat Balatoncsicsó_Pszichológiai jóllét adatok (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)

A csoportok (nem, életkor, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás) 1. adatfelvételből származó adatainak összehasonlításakor (ANOVA) a pszichológiai jóllét tekintetében mind a teljes Nivegy-völgyi mintán (67. táblázat), mind a balatoncsicsói mintán (68. táblázat) találtunk eltéréseket a csoportok között. A post hoc elemzéseket a teljes Nivegy-völgyi mintára a 35. melléklet, a balatoncsicsói mintára a 36. melléklet tartalmazza.

[732] *Scales of Psychological Well-Being* (Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005).

Pszichológiai Jóllét Kérdőív	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
Autonómia	F=7,61; p>0,38	F=0,85; p>0,43	F=2,66; p<0,1^{+}	F=0,78; p>0,51
Környezet uralása	F=0,01; p>0,94	F=0,15; p>865	F=0,09; p>0,91	F=2,81; p<0,1^{+}
Személyes fejlődés	F=0,17; p>0,68	F=4,31; p<0,05*	F=0,59; p>0,55	F=2,4; p<0,1^{+}
Jó kapcsolat másokkal	F=0,4; p>0,53	F=2,7; p<0,1^{+}	F=1,76; p>0,18	F=0,8; p>0,5
Életcél	F=0,003; p>0,95	F=0,73; p>0,48	F=1,52; p>0,23	F=0,69; p>0,56
Önelfogadás	F=0,000; p>0,99	F=0,01; p>0,98	F=0,39; p>0,67	F=0,86; p>0,47

67. táblázat Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Skáláinak csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel

Pszichológiai Jóllét Kérdőív	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
Autonómia	F=2,61; p>0,13	F=6,96; p<0,05*	F=1,98; p>0,18	F=6,23; p<0,05*
Környezet uralása	F=0,71; p>0,79	F=3,21; p<0,1^{+}	F=1,77; p>0,21	F=0,76; p>0,54
Személyes fejlődés	F=0,005; p>0,94	F=9,85; p<0,01**	F=1,13; p>0,35	F=14,21; p<0,01*
Jó kapcsolat másokkal	F=0,001; p>0,97	F=5,62; p<0,05*	F=1,01; p>0,37	F=0,91; p>0,46
Életcél	F=0,05; p>0,82	F=2,62; p>0,11	F=0,46; p>0,64	F=3,17; p<0,1^{+}
Önelfogadás	F=0,84; p>0,37	F=3,44; p<0,05*	F=0,79; p>0,47	F=1,98; p>0,17

68. táblázat Balatoncsicsó_Pszichológiai Jóllét Kérdőív skáláinak csoport–összehasonlításai (ANOVA: nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás) – balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel

Az utóelemzésből az derül ki, hogy a teljes Nivegy-völgyi mintán (67. táblázat és 35. melléklet) életkori, iskolai végzettség és gazdasági aktivitás szerinti eltérések mutatkoznak a Pszichológiai Jóllét bizonyos skáláin. Életkor tekintetében a Személyes fejlődés skálán a Fiatal aktív korúak (átlag=14,16) és az Időskorúak (átlag=11) térnek el egymástól szignifikánsan (p<0,05), a Jó kapcsolat másokkal skálán a Fiatal aktív korúak (átlag=14,08) és az Idősebb aktív korúak (átlag=12,17) között tendenciaszintű (p<0,1) eltérés mutatkozik. Az iskolázottság szerinti csoportokban az Autonómia skálán az Alapfokú (átlag=13,56) és Középfokú végzettségűek (átlag=12,00) térnek el egymástól tendenciaszinten (p<0,1). A gazdasági aktivitás tekintetében mutatkozó tendenciaszintű eltéréseket nem tudjuk részletesebben elemezni, mert egyfős csoport esetén (volt ilyen: 1 fő Gazdaságilag aktív munkanélküli) nem számolja ki a statisztikai program.

A balatoncsicsói mintán (68. táblázat és 36. melléklet) életkor és gazdasági aktivitás szerint mutatkoztak csoporteltérések. A korcsoportok szerinti különbségek az Életcél skálát kivéve minden pszichológiai jóllét faktoron megmutatkoztak. Az Autonómia skálán az Időskorúak (átlag=10,5) szignifikánsan (p<0,05) különböznek mind a Fiatal aktív korúaktól (átlag=14,0), mind az Idősebb aktív korúaktól (átlag=14,0). A Személyes fejlődés skálán az Időskorúak (átlag=7,5) szignifikánsan (p<0,01) eltérnek mind a Fiatal aktív korúaktól (átlag=15,6), mind az Idősebb aktív korúaktól (átlag=15,5). A Jó kapcsolat másokkal faktoron a Fiatal aktív korúak (átlag=15,4) mutatnak szignifikáns (p<0,05) eltérést az Idősebb aktív korúaktól (átlag=11,83). Az Önelfogadást illetően a Fiatal aktív korúak (átlag=16,2) különböznek szignifikánsan (p<0,05) mind az Idősebb aktív korúaktól (átlag=13,0), mind az Időskorúaktól (átlag=12,25). A Környezet uralása skálán a Fiatal aktív korúak (átlag=16,0) és az Időskorúak (átlag=13,5) között mutatkozott tendenciaszintű (p<0,1) eltérés. A gazdasági aktivitás tekintetében is kimutathatóak voltak szignifikáns és tendenciaszintű eltérések, de itt is voltak egyfős csoportok (1 fő Gazdaságilag aktív munkanélküli, és 1 fő Eltartott), így a post hoc elemzések nem végezhetők el.

Mindez azt jelenti, hogy a Nivegy-völgy lakosai közül, akik az adatfelvétel 1. fordulójában részt vettek, a fiatalok nem meglepő módon – önbevallásuk szerint – az időskorúakhoz képest inkább kiaknázzák tehetségüket, jobban megvalósítják személyes lehetőségeiket, nyitottabbak a tapasztalatokra és képesek azonosítani a bekövetkező változásokat, valamint ugyancsak a fiatalokat – az idősebb aktív korúakhoz képest – nagyobb együttműködés, kompromisszumkészség és empátia jellemzi, valamint nagyobb az igényük a tartós és bensőséges kapcsolatok kialakítására és fenntartására is. Érdekes, hogy az alapfokú végzettségűek mutatnak nagyobb fokú belső önállóságot. Ez az eredmény további vizsgálatokkal (pl. a nazarénusok és nem nazarénusok adatainak részletesebb elemzésével) lenne tisztázható, de ez túlmutat a jelen értekezés keretein.

A balatoncsicsói mintán az 1. adatfelvétel eredményei szerint szintén megmutatkoztak életkori eltérések, méghozzá – mivel egy kivételével minden skálán adódott életkori eltérés – átfogó pszichológiai jóllétbeli különbségek látszanak az életkori csoportok között. Az eredmények szerint a fiatal aktív korúak és az idősebb aktív korúak az idősekhez képest nagyobb belső függetlenséget, önállóságot mutatnak, jobban azonosítják, megélik, és megvalósítják személyes lehetőségeiket, és inkább kiaknázzák tehetségüket. A fiatalok a középkorúakhoz képest inkább ápolnak tartós és bensőséges kapcsolatokat, és együttműködőbbek, az idősekhez képest hatékonyabbak, aktívabbak és nagyobb kontrolljuk van a mindennapi élet felett, és mindkét korcsoporthoz képest jobban ismerik és jobban elfogadják önmagukat, életfeltételeiket és múltjukat. Érdekes, hogy az életcélok – a mindennapi élet jelentése, céljai – tekintetében nem különültek el a korcsoportok.

Izgalmas lenne differenciáltabban értelmezni a gazdasági aktivitás szerinti csoportok között mutatkozó eltéréseket, de sajnos erre a fentebb említett okból kifolyólag nincs lehetőség.

Lokalitásélmény vizsgálata: konnotatív helyjelentés, érzelmi funkcionális tagoltság, településkötődés (1. adatfelvétel)

Konnotatív helyjelentés mérése – Nivegy-völgy, Balatoncsicsó, plébániaépület: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála[733] – eredmények (teljes Nivegy-völgyi minta, balatoncsicsói minta

Mind a Nivegy-völgyi, mind az alsómocsoládi vizsgálatban (IV. fejezet) a település lokalitásjelentésének részeként mért látens helyjelentés feltárására a 36 tételes (7-fokú értékelések itemenként) Környezeti Szemantikus Differenciál Skálát (10. melléklet) alkalmaztam. A KSZD pszichometriai vizsgálata (lásd IV.9.6 fejezet) kimutatta, hogy az eredetileg belső tér konnotatív jelentésének mérésére kidolgozott skála eredeti, háromfaktoros struktúrája nem igazolódott az összevont mintán (alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi településvizsgálat 1. adatfelvétel, 255 vizsgálati személy), bár mind a belső terek, mind a települések esetében körvonalazódott egy jól definiálható Karbantartottság faktor. Feltáró faktoranalízissel végül két faktort azonosítottunk (IV.9.6 fejezet), amelyeket Élhetőség és Karbantartottság faktorokként értelmeztem.

[733] Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997 – 10. melléklet).

Nivegy-völgy és Balatoncsicsó: konnotatív jelentés_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település:-Élhetőség és Karbantartottság faktor

Ezeket a faktorokat (Élhetőség, Karbantartottság) alkalmazom a Nivegy-völgyi vizsgálatban is a völgy és a települések helyjelentésének feltárására, bár megjegyzendő, hogy ez a faktorstruktúra sem az összesített Nivegy-völgyi mintán (69–70. táblázatok), sem a balatoncsicsói mintán (71–72. táblázatok) nem bizonyult erősnek, és más értelmezhető faktorstruktúra sem emelkedett ki.

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Élhetőség faktor	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
	93	2,20	0,87	1,00	5,57
barátságos – barátságtalan	95	1,82	1,25	1	7
nyugtató – irritáló	93	1,87	1,27	1	7
érdekes – érdektelen	94	2,80	1,38	1	7
kényelmes – kényelmetlen	95	2,61	1,61	1	7
jellegzetes – jellegtelen	95	2,62	1,37	1	7
levegős – levegőtlen	94	1,84	1,06	1	5
nyugodt – nyugtalan	95	1,88	1,19	1	6

69. táblázat Nivegy-völgy_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Nivegy-völgy_Élhetőség faktor (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

A 7 item mint skála megbízhatósága közepes (Cronbach alfa=0,785).

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Karbantartottság faktor	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
	92	2,51	0,83	1,00	4,80
elhanyagolt – gondozott	94	2,39	1,33	1	7
kopott – felújított	95	3,23	1,29	1	7
koszos – tiszta	95	2,09	1,13	1	6
zárt – nyitott	94	2,38	1,30	1	7
lepusztult – karbantartott	94	2,39	1,19	1	6

70. táblázat Nivegy-völgy_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Nivegy-völgy_Karbantartottság faktor (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Az 5 item mint skála megbízhatósága gyenge (Cronbach alfa=0,68).

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Élhetőség faktor	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
	39	2,23	0,99	1,00	5,57
barátságos – barátságtalan	39	2,00	1,67	1	7
nyugtató – irritáló	39	2,00	1,62	1	7
érdekes – érdektelen	39	2,97	1,48	1	6
kényelmes – kényelmetlen	39	2,49	1,73	1	7
jellegzetes – jellegtelen	39	2,82	1,48	1	6
levegős – levegőtlen	39	1,67	0,93	1	4
nyugodt – nyugtalan	39	1,67	1,01	1	5

71. táblázat Balatoncsicsó_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Balatoncsicsó_Élhetőség faktor (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)

A 7 tételes skála Cronbach alfa értéke 0,811, ami elfogadható.

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Karbantartottság faktor	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
	38	2,55	0,88	1,00	4,40
elhanyagolt – gondozott	39	2,44	1,54	1	7
kopott – felújított	39	3,41	1,27	1	6
koszos – tiszta	39	1,97	1,16	1	6
zárt – nyitott	38	2,55	1,46	1	7
lepusztult – karbantartott	39	2,38	1,23	1	6

72. táblázat Balatoncsicsó_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település_Balatoncsicsó_Karbantartottság faktor (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)

Az 5 tételből képzett skála megbízhatósága alacsony (Cronbach alfa=0,661).

A faktorok gyengesége meglepő, mert a tételek felszíni érvényessége (*face validity)* jó, vagyis környezetpszichológiai szempontból, az értelmezési megfelelőség elve alapján jól magyarázható, miért alkotnak egy-egy faktort: szakmailag jól definiálnak egy jelentéstartalmat. Az is fontos, hogy a teljes mintában öt települést ítéltek meg az emberek, így az egyes helyszínek konkrét helyjelentései összemosódhatnak – vagyis a környezeti szemantikus differenciál egyik legnagyobb környezetpszichológiai előnye, a konkrét helyre vonatkozása (vö. Dúll & Urbán, 1997) „tűnik el". Mindez ismételten felveti az „univerzális helyjelentés" problematikáját, amit a jelen disszertációban több helyen (IV.7 és IV.9.6 fejezetek) és másutt (Dúll, 2004a) is tárgyaltam.

Összességében a résztvevők a Nivegy-völgyi településeket a konnotatív jelentésdimenziókon viszonylag élhetőnek ítélték meg: az értékek a skálákon közelebb állnak az ellentétes melléknévpárok pozitív oldalához (barátságos, nyugtató, érdekes, kényelmes, jellegzetes, levegős, nyugodt), viszont a karbantartottság tekintetében eléggé negatív a falvak értékelése: az ítéletek a melléknévpárok negatív oldala (inkább elhanyagolt, kopott, zárt, lepusztult, és közepesen koszos/tiszta) felé tolódtak el. Ugyanez mondható el Balatoncsicsó konnotatív jelentéséről is: viszonylag élhető, ám kevéssé karbantartott (eléggé elhanyagolt, kopott és zárt, viszont inkább felújított, mint kopott).

A plébániaépület konnotatív jelentése: Karbantartottság és Érdekesség

A balatoncsicsói 1. adatfelvétel 39 fős mintájából 36 fő töltötte ki a KSZD-t a felújítás előtt levő romos plébániaépületre, a vizsgálat csicsói résztvevői közül ennyien ismerték az épületet. Mivel itt egy külső környezetről van szó ugyan, de nem településről, hanem egy konkrét, tárgyszerűnek tekinthető épületegyüttesről, érdemesnek tartottam megnézni önállóan a konnotatív helyjelentés (valójában épületjelentés) struktúráját. A települések konnotatív jelentésstruktúrája elemzésének tanulságából okulva itt már nem kértük a belső terekre korábban feltárt hármas faktorstruktúrát (Dúll & Urbán, 1997), hanem két faktorra végeztük el az elemzést. Korábban (IV.7 fejezet) utaltam már Russell (1980, 1992; Russell & Pratt, 1980; Russell, Ward, & Pratt, 1981) elméletére, aki azt javasolja, hogy a környezetek konnotatív jelentésének mérésére két dimenzió (*arousing–sleepy*: izgalmas–álmosító, és *unpleasant–pleasant*: kellemetlen–kellemes) felel meg. Mivel a települések helyjelentésének vizsgálatakor nem kaptuk meg ezt a két dimenziót, kíváncsi voltam, hogy megkapjuk-e ezeket egy épületegyüttes esetében (aminek jelentését a belső terek, helyiségek és a külső, kistelepülésléptékű környezetek konnotatív jelentésének feltételezhető „kontinuumán" akár valahová középtájra is helyezhetjük) részben a balatoncsicsói, részben a teljes Nivegy-völgyi mintán a plébániaépület kiinduló, felújítás előtti konnotatív jelentésére vonatkozóan.

A balatoncsicsói mintán a 36 tételen feltáró faktoranalízist végeztünk két faktorra. Ezek ki is rajzolódtak, jól értelmezhető struktúrákat alkotva. Az 1. faktorba sorolható tételeket a 73. táblázatban, a 2. faktorba tartozókat a 74. táblázatban soroltam fel.

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia_Balatoncsicsó_1	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
	36	5,20	1,44	1,75	7,00
gazdag – szegényes	36	5,53	1,42	2	7
rendes – rendetlen	36	4,44	2,35	1	7
elhanyagolt – gondozott	36	5,47	1,98	1	7
kopott – felújított	36	5,75	1,81	1	7
koszos – tiszta	36	4,92	1,89	1	7
lepusztult – karbantartott	36	5,58	1,96	1	7
zsúfolt – üres	36	5,83	1,16	4	7
kényelmes – kényelmetlen	36	4,06	1,64	1	7

73. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 1. faktor (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)

Az 1. faktor tételeinek, mint skálának a megbízhatósága jó (Cronbach alfa=0,917). Az 1. faktorba tartozó melléknévpárok: gazdag–szegényes, rendes–rendetlen, elhanyagolt–gondozott, kopott–felújított, koszos–tiszta, lepusztult–karbantartott, zsúfolt–üres, kényelmes–kényelmetlen. Ezt az itemnyalábot Karbantartottság faktorként értelmezem.

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia_Balatoncsicsó_2	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
	36	2,99	1,60	1,00	6,75
érdekes – érdektelen	36	2,81	1,91	1	7
izgalmas – unalmas	36	3,67	2,12	1	7
jellegzetes – jellegtelen	36	2,47	1,58	1	6
érdekes – unalmas	36	3,03	1,96	1	7

74. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 2. faktor (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)

A 2. faktort alkotó tételek Cronbach alfa értéke 0,86, ami megfelelő. A 2. faktorba tartozó melléknévpárok: érdekes–érdektelen, izgalmas–unalmas, jellegzetes–jellegtelen, érdekes–unalmas. Ezt az itemnyalábot Érdekesség faktorként értelmezem.

A feltáró faktoranalízist 2 faktorra elvégeztük a teljes Nivegy-völgyi mintára is, ahol a 98. főből 60 személy ismerte a plébániaépületet, így ennyien töltötték ki a KSZD-t az épületegyüttes felújítás előtti állapotára vonatkozóan. A feltáró elemzés eredményeként a következő két faktor körvonalazódott (75–77. táblázat):

	Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_faktorok_Plébánia_Nivegy-völgy	
	faktor_1.	**faktor_2.**
gazdag – szegényes	,572	
rendes – rendetlen	,756	
elhanyagolt – gondozott	,936	
érdekes – érdektelen		,945
kopott – felújított	,916	
koszos – tiszta	,835	
izgalmas – unalmas		,671
lepusztult – karbantartott	,951	
üres – zsúfolt	-,549	
kényelmes – kényelmetlen	,710	,315
jellegzetes – jellegtelen		,743
unalmas – érdekes		-,717

75. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 1. és 2. faktor, (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Rotáció utáni értékek		
Total	**Variancia %**	**Kumulatív %**
5,117	42,641	42,641
2,696	22,467	65,108

76. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, rotáció utáni értékek (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Illeszkedés jósága		
Khi^2	**df**	**Sig.**
58,293	43	0,060

77. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_ Plébánia, illeszkedés jósága (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

A két faktor 7,82 (1. faktor: 5,12; 2. faktor: 2,7) információt őriz meg, és variancia 65,11%-át magyarázza. Tehát a faktorok statisztikai értelemben jónak mondhatók. Az üres–zsúfolt, illetve az unalmas–érdekes itemek „fordítva" ülnek a faktorokon, tehát ezeket fordítva (zsúfolt–üres és érdekes–unalmas) értelmezzük.

A két, teljes Nivegy-völgyi mintán talált faktor leíró statisztikái:

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála_Plébánia_Nivegy_1: Karbantartottság	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
gazdag – szegényes	60	5,32	1,568	1	7
rendes – rendetlen	57	4,02	2,240	1	7
elhanyagolt – gondozott	58	5,19	2,123	1	7
kopott – felújított	58	5,29	2,136	1	7
koszos – tiszta	59	4,37	2,092	1	7
lepusztult – karbantartott	59	5,15	2,204	1	7
zsúfolt – üres	58	5,38	1,437	1	7
kényelmes – kényelmetlen	58	3,83	1,677	1	7

78. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 1. faktor: Karbantartottság (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála_Plébánia_Nivegy_2: Érdekesség	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
érdekes – érdektelen	60	2,88	1,842	1	7
izgalmas – unalmas	59	3,47	2,037	1	7
jellegzetes – jellegtelen	60	2,65	1,665	1	7
érdekes – unalmas	60	2,88	1,795	1	7

79. táblázat Plébánia_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia, 2. faktor: Érdekesség (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Az 1. faktorba tartozó tételek: gazdag–szegényes, rendes–rendetlen, elhanyagolt–gondozott, kopott–felújított, koszos–tiszta, lepusztult–karbantartott, zsúfolt–üres, kényelmes–kényelmetlen. A faktor összetétele teljesen megegyezik a balatoncsicsói mintán kapott adatokkal. Megtartom az itemcsoport Karbantartottság faktorként értelmezését.

A 2. faktor tételei: érdekes–érdektelen, izgalmas–unalmas, jellegzetes–jellegtelen, érdekes–unalmas. Értelmezése egyértelműnek tűnik. A faktor összetétele szintén teljesen megegyezik a balatoncsicsói mintán kapott tételcsoporttal. A faktort feltöltő itemek leíró statisztikái szerint a tételek „egy irányba mutatnak", azaz mind a négy itemen az „érdekes" pólus felé tolódik az átlagérték. Vagyis a tételnyaláb egyértelműen értelmezhető Érdekesség faktorként.

Úgy tűnik, a nivegyiek számára a plébániaépület konnotatív jelentése az 1. vizsgálati fázisban (vagyis a felújítás megkezdése előtti alapállapotban) a Karbantartottság tekintetében inkább szegényes, rendetlen, üres, és egyúttal kissé inkább gondozott, felújított (!), tiszta, karbantartott (!), és

kényelmesség–kényelmetlenség tekintetében semleges. Az Érdekesség jelentés skálaátlagai szerint viszont az épület aktuális, felújítás előtti állapotában inkább érdekes, jellegzetes, és izgalmasság–unalmasság tekintetében semleges. Mindezt érdemes összevetni az épület tényleges állapotával (lásd 11. ábra és 24. melléklet): a kérdezés idején egy romos állapotú, műemlékvizsgálati módszerekkel „szétkutatott", többnyire elhagyatottan, üresen álló épületegyüttesről van szó.

Nivegyi települések és plébániaépület konnotatív jelentése (1. adatfelvétel) – összegzés

Összegezve, a Nivegy–vizsgálat 1. adatfelvételében sem kaptuk meg a Russell (1992) által a környezet affektív értékelésére univerzálisnak tartott két jelentésdimenziót (*arousing–sleepy*: izgalmas–álmosító, és *unpleasant–pleasant*: kellemetlen–kellemes) sem a települések, sem a plébániaépület konnotatív jelentésében. Bár semmilyen módon nem akartam igazolni vagy elvetni Russell elméletét, miután a Környezeti Szemantikus Differenciál Skála eredeti, hármas (arousal–hangulat, karbantartottság, zártság) faktorstruktúrája nem igazolódott, az általa ajánlott két faktor orientálta a faktorelemzéseinket. Érdekes, hogy ez a két „univerzális" jelentésdimenzió nem formálódott meg egyik vizsgálatunkban sem. Ennek oka véleményem szerint abban keresendő, hogy míg Russell gyakran általában ítélteti meg az egyes környezeteket, vagy fotókra vonatkozó ítéleteket kér, addig a saját vizsgálataimban mindig ragaszkodom a valós szociofizikai kontextusban (tehát a megítélendő helyszínen) zajló kérdőívkitöltéshez. Ez, ahogy korábbi tanulmányunkban (Dúll & Urbán, 1997) is kimutattuk, a tényleges, aktuális személy–környezet kölcsönkapcsolat (tényleges észlelés, érzelmi stb. helyzet) folyamatában, „élő" értékeléseket eredményez, ami erősen valószínűsíthetően éppen nem az általános jelentés aktiválását idézi elő (vagy nem annak elméleti értelemben is általánosított formáját). Erre utalhat az is, hogy amíg Alsómocsoládon – egy konkrét falu megítélésekor – kaptunk két, településviszonylatban jól értelmezhető jelentésfaktort (Élhetőség és Karbantartottság), öt különböző község megítélésekor (még ha egy földrajzi kistáj részei is) nem kaptunk értelmezhető településjelentés nyalábokat. Ugyanakkor az alsómocsoládi vizsgálatban kapott faktorokat (Élhetőség és Karbantartottság) – megfelelő felszíni validitásuk miatt – egyértelműen alkalmazhatónak tartom a településvizsgálatokban a települési lokalitásjelentés leírására. Sőt, a jelen Nivegy-völgyi vizsgálatban épp az lehetne az előnyük, hogy kellően általánosak (egyetlen településnek sem „sajátjai"), vagyis a plébánia felújítása kapcsán történt változások feltárására nagyon is alkalmasak lennének. Azonban ez meghaladja a jelen értekezés kereteit: ebben a munkában Balatoncsicsón kívül a többi faluban nem vizsgálom a műemléki beavatkozás nyomán keletkező település-, és lokalitásjelentésben, illetve lokalitásélményben bekövetkező változásokat.

Ugyancsak érdekes, hogy a Karbantartottság a jelen disszertációban bemutatott vizsgálataink szerint – korábbi (Dúll & Urbán, 1997) vizsgálatunkkal egybecsengően – a környezetek (belső / külső, illetve helyiség / épület / kistelepülés) konnotatív értékelésének markáns látens jelentésdimenziója. Ez is megerősíti, hogy a megítélt helyszínen tartózkodás, illetve annak konkrét, élményszerű ismerete olyan szempontrendszer, értékelő mentális struktúra kialakulását segíti, amely a helyszín állagára irányítja a figyelmet. Az 1. kutatási forduló idején maga a plébániaprojekt – aminek célja az épület felújítása, azaz karbantartottságának növelése volt – már zajlott, sőt közben elkezdődött az épület részvételi tervezése (bár a tényleges építkezés akkor még nem indult el). Ez még inkább ráirányíthatta a figyelmet az épületegyüttes állapotára. Mivel azonban a korábbi vizsgálatainkban is körvonalazódott ez a faktor, úgy vélem, egy ilyen beavatkozás (vagy annak tervezése) csak jobban segít körvonalazni egy, az emberek által a környezetek konnotatív értékelésében amúgy is gyakran használt mentális értékelő struktúrát,

amelyet – vizsgálataink tanulságai szerint – egyaránt alkalmaznak belső terek (helyiségek), tárgyszerű külső terek (épületek) és kistelepülések (apró- és törpefalvak) helyjelentésének megítélésekor. Az épület konnotatív jelentésének másik faktoraként az Érdekesség adódott.
A falvak megítélését – azaz a konnotatív jelentésük tartalmát – tekintve, az emberek élhetőnek, de kevéssé karbantartottnak észlelték településeiket a Nivegy-völgyben, és ez jellemezte a balatoncsicsóiakat is. Ez a kérdés további vizsgálatokat igényel. A plébániaépületet – tényleges akkori állapotának megfelelően – szegényesnek ítélték, ám – valószínűleg a felújítás hírének elterjedésére – megjelent az épület megítélésében az (inkább elővételezett) gondozottság, felújítottság jelentéstartalom. Emellett inkább érdekesnek, jellegzetesnek, bár izgalmasság–unalmasság tekintetében semlegesnek ítélték az épületegyüttest.

Látens helyjelentés, funkcionális érzelmi tagoltság – mentális térképek, placemetria (1. adatfelvétel)

Mentális térképezés: látens helyjelentés

Az egyéni szabad rajzoltatásos mentális térképezés feladatban a vizsgálati személynek egy üres A4-es lapra le kellett rajzolni 1. a Nivegy-völgyet, b. a saját faluját (lásd 26. melléklet, instrukció).

Az 1. vizsgálati fázis 98 résztvevője közül 81 fő[734] rajzolt völgyrajzot, ezen belül 33 balatoncsicsói résztvevőnek van völgyrajza (egy példát mutatok be a 37. mellékletben). A saját települését 46 fő rajzolta le, ebből 27 balatoncsicsói személy rendelkezik sajátfalu–rajzzal (egy példát mutat be a 38. melléklet).

A mentálistérkép–rajzokat három, a kutatásban is résztvevő PhD–hallgató[735] dolgozta fel.

Első lépésben kidolgozták az elkészült völgy- és településrajzok elemzésére szolgáló kategóriarendszereket. Az egyik a rajzok tartalmi elemzésére szolgáló kategóriarendszer (39. melléklet, Völgy és település_Tartalom), amely – mérete miatt – az alábbi linken érhető el: https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bZwoRMWboBK45Ao), a másik az ábrázolás egészleges[736] megítélésére szolgáló kategóriarendszer (40. melléklet, Ábrázolásmód_14 kód/elemzési szempont). A Völgy és település_Tartalom kategóriarendszer (39. melléklet) 127 tartalmi elemből áll: a három megítélő közös döntése szerint ennyiféle tartalmi elem látható a rajzokon. Ezek az elemek mind a völgyről, mind az egyes településekről készült mentális térképeken fellelhetők. A 127 tartalmi elemet a három elemző közösen (legalább két kódolónak kellett egyetértenie) 8

[734] Ahogy fentebb említettem, a térképrajzoltatás nagyon nehezen ment. Az emberek többsége nem szívesen kezdett a feladathoz, számos kifogást soroltak fel, hogy miért nem akarnak rajzolni. Sokan kitartó és kedves biztatásra sem rajzoltak (pláne a völgy lerajzolása után második rajzot a saját településükről), viszont a placemetriai kérdésekre (26. melléklet) szívesen válaszoltak. Ez a mentális térkép rajzoltatásos feladatoknál megszokott helyzet (vö. Letenyei, 2005a).

[735] Keszei Barbara, Frankó Luca és Sági Zsuzsanna pszichológusok, az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolájának doktoranduszai.

[736] A mentális térkép, mint rajzi produktum egészleges szempontok mentén történő elemzése fontos a látens helyjelentés meghatározásában, és módszertani tanulságokat is hordoz (lásd II.13.1 és III.4 fejezetek). Fontos előzményt jelent ebből a szempontból a rajzvizsgálat Gestalt–szemlélete (alaklélektan: lásd II.5 és II.12 fejezetek). A szakirodalom szerint a rajzelemzésben az egészleges elemzési szempontok mentén szerzett információ pszichometriai reliabilitása és validitása megfelelő (Vass, 2006; Keszei, S. Siklósi, Brózik, & Dúll, 2014). Az Ábrázolásmód kategóriarendszerben a következő 14 kód/megítélési szempont szerepel: Spontán figyelmi fókusz, Érzelmi töltet, Sűrítés, Kiterjedtség, Kidolgozottság/részletgazdagság, Kézügyesség, Koherencia, Valósághűség, Térképszerűség, Égtájak szerinti tájolás, Laptájolás, Rajz mérete, Felirat, Javítás. Az Ábrázolásmód kategóriarendszer mentén történő elemzés egyúttal (és jelenleg még elsősorban) egy módszertani kísérlet (Brózik, Keszei, & Dúll, 2016) a rajzvizsgálat és a mentálistérkép–elemzés ötvözésére. Ez a jelen ismertetés szempontjából nem releváns, így a katagóriarendszert a szakmai gondolkodás szemléltetésére közlöm (40. melléklet), de az értekezésben erre részletesebben nem térek ki.

fölérendelt, szimbolikus kategóriába (lásd: 80. táblázat és 41. melléklet) sorolta. A szimbolikus kategóriák szemantikai hálója (41. melléklet) – mérete miatt – a következő linken érhető el: https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bIS9H3EOWPOSwOw).

Tartalmi elemek szimbolikus kategóriái							
Szakralitás	Természet	Közösségi tér	Turizmus	Otthon	Épített örökség	Bor	Gazdálkodás

80. táblázat Nivegy-völgy_Mentális térkép_Tartalmi elemek fölérendelt, szimbolikus kategóriái

A völgyrajzok elemzésekor a Tartalom kategóriarendszerben 22 kód kapta a közösségi tér szimbolikus kategóriát. Ebből 6 szabadtéri helyszín, melyek közül 4 a sport (focipályák és játszótér) kódot, és 2 a szakralitás szimbolikus kategóriát (balatoncsicsói és óbudavári temető) kapta. Ez alapján látszik, hogy a vizsgálat 1. szakasza idején nem volt olyan (legalább részben) szabadtéri közösségi tér a Nivegy-völgyben, amely nem a sporthoz kapcsolódik, vagy nem temető. Már ebből is körvonalazódott tehát, hogy – megújulása után – a plébánia épületegyüttese lesz a faluban az egyetlen természeti és épített tereket is kínáló közösségi tér, amelyet az egész közösség (a teljes Nivegy-völgyi lakosság) használhat. A térség fejlődése szempontjából fontos fölérendelt kategóriák még a gazdálkodás (11 db kódnál jelenik meg) és turizmus (14 db). A gazdálkodás körébe sorolt kódok közel fele kapcsolatos a borral és a turizmussal, másik fele pedig a háziállattartáshoz köthető. A turizmus kategóriába a borturizmuson kívül a Balaton és a Balázs-hegy, mint táji vonzerő, valamint az épített örökség elemei jelennek meg. A természetes vs. épített környezeti arányról árulkodik, hogy kategóriarendszerben 21 kód sorolható a természeti kategóriába és 31 az építettbe.

Az elemzés második lépéseként megvizsgáltuk a kategóriarendszer használhatóságát. A három elemző megtanította a kódrendszer használatát független kódolóknak (4 fő[737] – ismerték a terepet, hiszen kérdezőként részt vettek a kutatásban. A 4 független megítélő elvégezte a rajzok kódolását mind az Egészleges ábrázolásmódra (erre itt nem térek ki – vö. 736. lábjegyzet), mind a tartalmi elemekre[738] (Völgy és település_Tartalom, 39. melléklet) vonatkozóan.

A kódrendszer használhatóságára vonatkozó adatok:

A völgyrajzok esetében 81 személy*127 tartalmi kategória=10287 elemzési döntés született kódolónként; ebből a 4 kódoló egyhangú[739] döntése összesen 9342 db. Ez azt jelenti, hogy az esetek 90,8%-ában egyezett a döntésük. Vagyis a kódrendszer a völgyrajzok esetében egyértelműen jól alkalmazható. A településrajzok esetén 46 rajz*127 tartalmi kategória=5842 elemzési döntés született kódolónként. Ebből egyhangú döntés lett 5180, vagyis a kódolás 88,7%-ában teljes volt az egyetértés a megítélők között. A településrajzoknál tehát a tartalmi elemkódok szintén megfelelően használhatók. Megállapítható, hogy a szimbolikus kategóriák megfelelően írják le a Nivegy-völgy lakosainak a völgyről és a településeikről alkotott mentális helyjelentését.

A harmadik lépésben a szimbolikus kategóriákat vizsgáltuk meg. A kategóriákba került elemek gyakoriságát a Nivegy-völgyre vonatkozóan a 81. táblázatban foglaltam össze. A leíró statisztikák a 82–84. táblázatokban találhatók.

[737] Juhász Judit, Tóth–Varga Violetta (környezetpszichológiát tanuló doktoranduszok, PPK Pszichológia Doktori Iskola), illetve Kiss Orhidea és Lippai Edit pszichológusok.

[738] Mivel a szimbolikus kategóriák ezekből a tartalmi elemekből származnak, ezeket külön kódolni nem kellett, a feldolgozás során kerültek meghatározásra az egyes rajzokkal kapcsolatban.

[739] A 4 független kódoló egyhangú döntése azt jelenti, hogy mind a négyen azt kódolták, hogy egy elem megtalálható, vagy nem található meg a rajzon.

Tartalmi elemek gyakorisága a szimbolikus kategóriákban (Nivegy-völgy)							
Szakralitás	**Természet**	**Közösségi tér**	**Turizmus**	**Otthon**	**Épített örökség**	**Bor**	**Gazdálkodás**
13	32	30	12	5	7	6	12

81. táblázat Nivegy-völgy_Mentális térképek_tartalmi elemek gyakorisága a szimbolikus kategóriákban (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

Szimbolikus kategóriák	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Szakralitás	81	0,86	1,20	0	6
Természet	81	2,74	2,28	0	9
Közösségi tér	81	0,81	1,12	0	5
Turizmus	81	1,37	1,52	0	8
Otthon	81	0,48	0,57	0	2
Épített örökség	81	0,47	0,87	0	4
Bor	81	0,74	0,98	0	4
Gazdálkodás	81	0,98	1,19	0	5
Összes	81	8,46	6,82	0	39

82. táblázat Nivegy-völgy_Szimbolikus kategóriák a völgyrajzokban (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Szakralitás	33	1,21	1,47	0	6
Természet	33	2,55	2,32	0	9
Közösségi tér	33	0,97	1,21	0	5
Turizmus	33	5,41	2,12	0	8
Otthon	33	0,64	0,65	0	2
Épített örökség	33	0,76	1,12	0	4
Bor	33	0,88	1,11	0	4
Gazdálkodás	33	1,00	1,37	0	5
Összes	33	9,79	7,99	0	39

83. táblázat Nivegy-völgy_Szimbolikus kategóriák a völgyrajzokban (balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)

	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Szakralitás	27	7,78	3,46	2	16
Természet	27	6,41	5,37	0	19
Közösségi tér	27	14,93	9,29	2	32
Turizmus	27	5,41	2,12	2	9
Otthon	27	2,48	2,94	0	10
Épített örökség	27	5,00	1,94	2	8
Bor	27	2,70	3,60	0	10
Gazdálkodás	27	4,11	5,47	0	17
Összes	27	48,81	25,81	8	95

84. táblázat Balatoncsicsó_Szimbolikus kategóriák a településrajzokban (Balatoncsicsó), balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel

A 81–82. táblázatokból látható, hogy a Nivegy-völgyi résztvevők számára a völgy látens mentális jelentését nagyon erősen a természet határozza meg, ezt követi a turizmus, a gazdálkodás, a szakralitás, majd a közösségi térhasználat. Ez után következik a bor/borászkodás, majd egymáshoz nagyon hasonló mértékben az épített örökség (ennek része a plébániaépület is – összesen, a 4 független megítélő által egyértelműen azonosíthatóan a Nivegy-völgyi minta völgytérképekein 5 alkalommal, a balatoncsicsói mintában a csicsói településtérképeken 9 alkalommal fordul elő), és a völgy, mint az otthon szimbóluma. A balatoncsicsóiak (83. táblázat) szerint a Nivegy-völgy látens jelentése a leginkább (és ugyancsak erősen) meghatározó a természet, majd a turizmus, aztán

a szakralitás, ezután a gazdálkodás, amit a közösségi térhasználat követ. Ezek után következik a bor, az épített örökség és végül az utolsó helyen a völgy, mint az otthon szimbóluma áll. A balatoncsicsóiak számára saját falujuk látens jelentését (84. táblázat) a közösségi terek uralják, ennél jóval kisebb mértékben jelenik meg bármely más tartalom. A második a sorban a szakralitás, ezt a követi a természet, majd a turizmus következik. Ezek után sorolódott az épített környezet, majd a gazdálkodás, amit a bor követ, és végül a falu, mint az otthon szimbóluma.

Összegezve, a mentális térképek elemzése a szimbolikus kategóriák mentén megmutatta tehát, hogy a nivegyiek, illetve a balatoncsicsóiak számára hogyan tagolódik a völgyben, illetve Balatoncsicsó látens helyjelentése. A tartalmi elemek a szimbolikus kategóriákban tehát olyasmiket fejeznek ki, ami a Nivegy-völgy lakossága számára látens környezetpszichológiai értelemben fontos. Így megvizsgálható a szimbolikus kategóriák hangsúlyosságának és a mért kvantitatív pszichológiai és környezetpszichológiai mutatókkal összefüggésének mintázata – azaz a kirajzolódó lokalitásélmény előképe.

Korrelációs elemzések: a látens helyjelentés (mentális térképezés) szimbolikus kategóriái és a pszichológiai, környezetpszichológiai változók összefüggései (Nivegy-völgy, Balatoncsicsó)

A korrelációs elemzés során Pearson korrelációs együtthatót számoltunk.

A Nivegy-völgyiek teljes mintáján mért pszichológiai változók (42. melléklet) közül a Pszichológiai Jóllét Kérdőív Személyes fejlődés dimenziója mutatott közepes pozitív együttjárást ($r=0,36$, $p<0,05$) a völgy, mint Közösségi tér látens helyjelentési kategóriával. Ez utóbbi helyjelentés–kategória közepesen korrelált ($r=0,39$, $p<0,05$) a Pszichológiai Jóllét Önelfogadás faktorával is. Az Önelfogadás közepes együttjárást ($r=0,35$, $p<0,05$) mutatott a völgy szimbolikus Otthon jelentésével, és az Épített örökség látens helyjelentéssel ($r=0,41$, $p<0,05$) is.

A környezetpszichológiai változók és a Nivegy-völgy egészleges látens helyjelentési dimenziói közül a Természet mint szimbolikus jelentés és a Településsel való elégedettség (43. melléklet) között mutatkozott közepes negatív korreláció ($r=-0,35$, $p<0,05$), és ugyancsak a Természet–jelentéssel járt együtt gyengébben, de pozitívan ($r=0,28$, $p<0,05$) az adott településre vonatkozó KSZD Karbantartottság faktora. A plébánia konnotatív jelentésdimenzióival nem mutatkozott semmilyen szignifikáns összefüggés.

A balatoncsicsóiak saját településükre vonatkozó mentális helyjelentés kategóriái közül az Otthon jár együtt erősen a Pszichológiai Jóllét Kérdőív két faktorával: a Jó kapcsolat másokkal skálával ($r=0,78$, $p<0,05$), és az Önelfogadással ($r=0,95$, $p=0,000$) (44. melléklet). A környezetpszichológiai és a látens helyjelentési változók kapcsolatát elemző korrelációs mintázat (45. melléklet) azt mutatja, hogy ugyancsak a falu Otthon jelentése mutat közepes pozitív korrelációt plébániára vonatkozó KSZD Karbantartottság faktorával ($r=0,44$, $p<0,05$).

Összegezve a fentieket, látható, hogy a Nivegy-völgy megkérdezett lakói összekapcsolják saját, személyes lehetőségeik megvalósítását a völgy közösségi térként való használatával: minél inkább közösségi színtér számukra a völgy, annál inkább megélik személyes fejlődésüket. A völgy közösségi tér élményének fokozódása a lakosok saját magukra irányuló pozitív attitűdjének erősödésével jár, ami kapcsolatban van azzal, hogy mennyire kap otthonjelentést a völgy, illetve azzal, hogy az épített örökség (pl. a plébánia és más történeti épületek) növekvően fontos szerepet játszik a völgy látens jelentésében. Minél inkább természetinek élik meg lakosai a völgyet, annál inkább elégedetlenek a településükkel, viszont karbantartottabbnak, gondozottabbnak ítélik azt.

A csicsói számára a településük otthon–jelentése szorosan összefügg a társakkal való jó kapcsolattal, saját magukkal kapcsolatos pozitív attitűddel és gyengébben, de a plébánia épületének megfelelő állagával is.

A placemetriai[740] adatok elemzése: a Nivegy-völgy és Balatoncsicsó funkcionális érzelmi tagoltsága

A mentális térképek lerajzolása után – mintegy utótesztként – tettük fel a résztvevőknek a placemetriai kérdéseket (26. melléklet): a völgyrajzolás után a völgyre (6[741] kérdés), a saját falu rajza elkészültével pedig a településre vonatkozóan (8 kérdés). A placemetriai adatok másik forrása a csoportos helyzetben történő bejelöléses placemetria (V.2.11 fejezet és 29. melléklet) volt.

Összesen 98 felnőtt vizsgálati személy vett részt a kikérdezéses adatfelvételben, ebből 82 személy készített völgyrajzot. A mentális térképek elemzésekor alkalmazott 127 tartalmi elem (pl. focipálya, mosó – 39. melléklet) mellett még 6 elem jelent meg a placemetria válaszokban: minden/egész, nincs ilyen hely, emberi kapcsolatok, természet, esemény, panoráma. A saját rajz utáni placemetriai adatokat – vagyis a Nivegy-völgy (85–90. táblázat), majd Balatoncsicsó (92–99. táblázat) funkcionális érzelmi tagoltságát, illetve ebben a plébániaépület szerepét (91. táblázat) – kérdésenként haladva mutatom be.

Placemetria_Nivegy-völgy (teljes Nivegy-völgyi minta)

1. Ha a Nivegy-völgyiek rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a völgy mely része lenne rá a legalkalmasabb?

Erre a kérdésre a nivegyiek 122 válaszban 34 helyszínt említettek. A három leggyakoribb választást a 85. táblázat foglalja össze:

Nivegy_Válasz (1.)	Választások gyakorisága
Szentantalfa	13
Szentantalfa focipálya	13
Balatoncsicsó	12

85. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Helyi rendezvény számára legalkalmasabb helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)

2. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg neki elsősorban?

Összesen 161 válasz érkezett 50 elemre vonatkozóan. Ezek közül a leggyakoribbak (86. táblázat):

Nivegy_Válasz (2.)	Választások gyakorisága
Szent Balázs templomrom	34
Szent Ágoston templom (Balatoncsicsó)	13
Óbudavár Mosó	12

86. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)

[740] Lippai & Dúll (2005, 2007, 2015b, 2016 – lásd pl. IV.7 és a IV.9.5. fejezetek és 26. melléklet)

[741] Két kérdést a placemetriából a völgy egésze (5 település, illetve földrajzi kistáj) viszonylatában nehezen / túl tágan értelmezhetőnek találtunk, így a Nivegy-völgy egészére vonatkozóan nem kérdeztük meg: „Ha valamilyen okból nem tudna hazamenni, hol aludna szívesen?” és „Ha valakivel egy komoly, bizalmas dolgot kellene megbeszélnie, hova mennének?”

3. Mely(ek) a Nivegy-völgy azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből?
A válaszadók 22 elemmel kapcsolatban 47 választ adtak, amelyek közül a leggyakoribbak (87. táblázat):

Nivegy_Válasz (3.)	Választások gyakorisága
nincs ilyen hely	9
forgalom	7
jármű	3
istálló	3

87. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Rossz érzést kiváltó helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)

4. Mely(ek) a Nivegy-völgy azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből?
A kérdésre 154 válasz érkezett, amelyek összesen 48 elemet érintenek. A leginkább gyakoriak (88. táblázat):

Nivegy_Válasz (4.)	Választások gyakorisága
minden/egész	16
Óbudavár	11
Balatoncsicsó	8
Szentantalfa	7

88. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Jó érzést kiváltó helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)

5. Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni?
Erre a kérdésre 108 választ adtak a megkérdezettek, összesen 41 elemre vonatkozóan. Az első három helyen szereplő válaszokat a 89. táblázat mutatja.

Nivegy_Válasz (5.)	Választások gyakorisága
saját ház	15
Balatoncsicsó	10
Óbudavár	7

89. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Feltöltődésre alkalmas helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)

6. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) a Nivegy-völgyben, amely(ek) sokaknak tetszik?
Erre a kérdésre 47 elem kapcsán 150 választ adtak a nivegyiek. Az első három helyen szereplő válaszokat a 90. táblázat mutatja.

Nivegy_Válasz (6.)	Választások gyakorisága
Óbudavár Mosó	12
Szent Balázs templomrom	12
Balázs-hegy	11

90. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Sokaknak tetsző helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)

Placemetriai viszonyulás_plébániaépület (Nivegy-völgyi minta)

Megnéztük külön a plébániaépületre a Nivegy-völgyiek placemetriai viszonyulását (91. táblázat).

Völgy–rendezvény	Külföldi vendég	Kellemetlen hely	Kellemes hely	Feltöltődés	Sokaknak tetszik
4	2	1	0	0	1

91. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Plébánia jellemzése a placemetriai kérdések mentén (említés gyakorisága az egyes placemetria–kategóriákban, teljes Nivegy-völgyi minta)

Összegezve a megkérdezett nivegyiek placemetriai viszonyulását a teljes Nivegy-völgyre és a plébániára vonatkozóan: látható, hogy a Nivegy-völgy funkcionális érzelmi szempontból tagolt a lakói számára. A plébániát alig említették, és nem rendeltek hozzá egységes placemetriai jelentést.

Placemetria_Balatoncsicsó (balatoncsicsói minta)

A balatoncsicsói mintán a saját településre vonatkozóan a következőképpen alakultak a placemetriai választások: 40 balatoncsicsói résztvevő szolgáltatott adatokat a saját települése funkcionális érzelmi tagoltságáról (92–99. táblázatok), és ebben a plébániaépület szerepéről (100. táblázat). Alább kérdésenként mutatom be a válaszokat.

1. Ha a balatoncsicsóiak rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a település mely része lenne rá a legalkalmasabb?

A résztvevők összesen 52 választ adtak, amelyek 12 elemet érintenek. A leggyakoribb válaszok a 92. táblázatban láthatók.

Balatoncsicsó_Válasz (1.)	Választások gyakorisága
Balatoncsicsó iskola	17
Balatoncsicsó játszótér	13
Balatoncsicsó faluház	6

92. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Rendezvény számára legalkalmasabb helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

2. Ha valamely okból nem tudna hazamenni, hol aludna a legszívesebben?

A balatoncsicsói mintában 21 elemre vonatkozóan 40 választ kaptunk. A leggyakoribb válaszok (93. táblázat):

Balatoncsicsó_Válasz (2.)	Választások gyakorisága
emberi kapcsolatok	13
Balatoncsicsó iskola	4
barát, ismerős háza	3

93. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_A nem otthon alvás számára legalkalmasabb helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

3. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg neki elsősorban?

A csicsói válaszadók összesen 133 válasza 23 elemre vonatkozott, amelyek közül a leginkább gyakoriakat a 94. táblázat mutatja.

Balatoncsicsó_Válasz (3.)	Választások gyakorisága
Balatoncsicsó Szent Ágoston templom	18
Balatoncsicsó plébánia	9
Balatoncsicsó iskola	6

94. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Magas rangú külföldi vendég számára megmutatandó helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

4. Mely(ek) a település azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből?
Ebben a témában 16 elem fordul elő a válaszokban, 20 alkalommal. A gyakoribb válaszokat a 95. táblázat foglalja össze.

Balatoncsicsó_Válasz (4.)	Választások gyakorisága
Balatoncsicsó temető	3
nincs ilyen hely	2
Balatoncsicsó bolt/kocsma	2

95. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Kellemetlen érzéseket kiváltó helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

5. Ha valakivel egy komoly, bizalmas dolgot kellene megbeszélnie, hova mennének?
Ebben az esetben 30 választ kaptunk 16 elemre. A gyakoribbak (96. táblázat):

Balatoncsicsó_Válasz (5.)	Választások gyakorisága
saját ház	7
emberi kapcsolatok	6
Balatoncsicsó bolt/kocsma	2
Balatoncsicsó Szent Ágoston templom	2
Balatoncsicsó játszótér	2

96. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Bizalmas megbeszélések helyei Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

6. Mely(ek) a település azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből?
Itt 48 válasz érkezett 22 elemre, amelyek közül a leggyakoribbakat mutatja a 97. táblázat.

Balatoncsicsó_Válasz (6.)	Választások gyakorisága
Balatoncsicsó iskola	7
Balatoncsicsó játszótér	6
saját ház	4
Balatoncsicsó Szent Ágoston templom	4
Balatoncsicsó focipálya	4

97. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Kellemes érzéseket kiváltó helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

7. Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni?
A válaszadók 43 választ adtak 18 elemre. A leggyakoribbak a 98. táblázatban láthatók.

Balatoncsicsó_Válasz (7.)	Választások gyakorisága
saját ház	7
Balatoncsicsó iskola	4
emberi kapcsolatok	4
Balatoncsicsó bolt/kocsma	4

98. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Feltöltődésre alkalmas helyek Balatoncsicsón

8. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) a településen, amely(ek) sokaknak tetszik?
Erre a kérdésre 59 válasz érkezett 20 elemre vonatkozóan, amelyek közül a gyakoribbakat a 99. táblázatban tüntettem fel.

Balatoncsicsó_Válasz (8.)	Választások gyakorisága
Balatoncsicsó Szent Ágoston templom	12
Balatoncsicsó játszótér	12
Balatoncsicsó iskola	5

99. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Sokaknak tetsző helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

Placemetriai viszonyulás_plébániaépület (balatoncsicsói minta)

Megvizsgáltuk a balatoncsicsóiak placemetriai viszonyulását is a plébániához (100. táblázat).

Rendez-vény	Hol aludna	Külföldi vendég	Kellemetlen hely	Bizalmas megbeszélés	Kellemes hely	Feltöltődés	Sokak-nak tetszik
5	1	9	0	1	1	1	1

100. táblázat Plébánia_Placemetria_A plébánia jellemzése a placemetriai kérdések mentén (említés gyakorisága az egyes placemetria–kategóriákban, balatoncsicsói minta)

Összegezve a Balatoncsicsó funkcionális érzelmi tagoltságát mutató placemetriai adatokat, látható a fentiekből, hogy a település lakosai számára funkcionális érzelmi szempontból jól tagolt. A plébániát a csicsóiak a placemetriai felmérés során összesen 19 alkalommal említették, sokféle jelentéssel, amelyből kiemelkedik a „külföldieknek megmutatható” jelentés.

Funkcionális érzelmi tagoltság szerint kiemelt helyek_Nivegy-völgy és Balatoncsicsó

A placemetriai kérdésekre adott válaszokban a leggyakrabban említett, a funkcionális érzelmi tagoltság szerint kiemelt helyek a Nivegy-völgyben a következők (101. táblázat):

Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek_Nivegy-völgy	Placemetriai funkció (választás gyakorisága)
egész völgy	kellemes érzéseket vált ki (16)
Balatoncsicsó	falurendezvény színhelye lehet (12)
	feltöltődésre alkalmas hely (10)
	kellemes érzéseket vált ki (8)
Szentantalfa	falurendezvény színhelye lehet (13)
	kellemes érzéseket vált ki (7)
Óbudavár	kellemes érzéseket vált ki (11)
	feltöltődésre alkalmas hely (7)
Szent Balázs templomrom	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (34)
	sokaknak tetszik (12)
Mosó (Óbudavár)	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (12)
	sokaknak tetszik (12)
saját ház	feltöltődésre alkalmas hely (15)
focipálya (Szentantalfa)	falurendezvény színhelye lehet (13)
Szent Ágoston templom (Balatoncsicsó)	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (13)
Balázs-hegy	sokaknak tetszik (11)
nincs ilyen hely a völgyben	kellemetlen érzéseket vált ki (9)
forgalom, jármű	kellemetlen érzéseket vált ki (10)

101. táblázat Nivegy-völgy_Placemetria_Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek a Nivegy-völgyben (teljes Nivegy-völgyi minta)

A Balatoncsicsóra vonatkozó placemetriai kérdésekre adott válaszokban a leggyakrabban említett, a funkcionális érzelmi tagoltság szerint kiemelt helyek a településen a következők (102. táblázat):

Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek_Balatoncsicsó	Placemetriai funkció (választás gyakorisága)
iskola	falurendezvény színhelye lehet (17)
	kellemes érzéseket vált ki (7)
	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (6)
	sokaknak tetszik (5)
	feltöltődésre alkalmas hely (4)
	ha nem lehet hazamenni, itt aludna szívesen (4)
Szent Ágoston templom	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (18)
	sokaknak tetszik (12)
	kellemes érzéseket vált ki (4)
	bizalmas beszélgetésre alkalmas (2)
játszótér	falurendezvény színhelye lehet (13)
	sokaknak tetszik (12)
	kellemes érzéseket vált ki (6)
	bizalmas beszélgetésre alkalmas (2)
emberi kapcsolatok, valakinek a háza	ha nem lehet hazamenni, itt aludna szívesen (16)
	bizalmas beszélgetésre alkalmas (6)
	feltöltődésre alkalmas hely (4)
saját ház	bizalmas beszélgetésre alkalmas (7)
	kellemes érzéseket vált ki (4)
	feltöltődésre alkalmas hely (4)
bolt/kocsma	feltöltődésre alkalmas hely (4)
	bizalmas beszélgetésre alkalmas (2
	kellemetlen érzéseket vált ki (2)
plébánia	magas rangú külföldi vendégnek megmutatandó (9)
Faluház	falurendezvény színhelye lehet (6)
focipálya	kellemes érzéseket vált ki (4)
temető	kellemetlen érzéseket vált ki (3)
nincs ilyen hely a faluban	kellemetlen érzéseket vált ki (2)

102. táblázat Balatoncsicsó_Placemetria_Placemetriai funkció szerint kiemelt helyek Balatoncsicsón (balatoncsicsói minta)

A 101. és a 102. táblázatokból látható, hogy mind a Nivegy-völgy, mind Balatoncsicsó funkcionális érzelmi szempontból tagolt a lakosok számára, és a placemetriai helyjelentésük alapvetően pozitív.

Bejelöléses placemetria _Balatoncsicsó (vegyes minta)

A 29. mellékletben láthatóak a csoportos helyzetben történő bejelöléses placemetria (V.2.11 fejezet) eredményei. A 8 placemetria–kérdésre ebben az esetben úgy válaszolhattak a résztvevők,[742] hogy a falu térképén (8 darabot helyeztünk el a plébániaépület falán – mindegyiken egy-egy placemetriai kérdéssel) arra helyre helyezhették el a kampánynyitó rendezvényre érkezésükkor kapott öntapadós pöttyeiket (a helyiek kéket, a vendégek/együttmentek zöldet), amit a kérdésekre (falurendezvény, menedék/ott alvás, magas rangú külföldinek megmutatandó,

[742] A vizsgálati módszer természetéből adódóan nem ismert, hogy a bejelöléses placemetriai válaszok milyen arányban fednek át a mentális térképrajzoltatás esetében kapott válaszokkal.

kellemetlen érzést vált ki, bizalmas megbeszélésre alkalmas, kellemes érzést vált ki, feltöltődésre alkalmas, sokaknak tetszik) megfelelőnek gondoltak. Az első pötty felkerülésétől kezdve félóránként lefotóztuk az összes térképet, összesen 8 alkalommal, vagyis 4 órán keresztül 8 fordulóban rögzítettük a térképeken a szavazatok alakulását. Az összes forduló végére minden térképről 8-8 db fotó készült (összesen 64 db). Az alábbiakban a 8 térkép kiinduló és végső állapotát (29. melléklet) tekintem át, elsősorban a mentális térképezés utáni placemetria eredményeinek térbeni szemléltetésére. Nem a konkrét bejelölt helyek szempontjából tárgyalom az eredményeket, hanem aszerint, hogy mennyire sűrűsödnek a vélemények a térben, és röviden kitérek a tősgyökeresek (kék) és a vendégek/bebírók (zöld) összevetésére. A válaszadás teljes folyamata során bekövetkezett változások időbeni és helyek szerinti részletes elemzése meghaladja a jelen munka kereteit.

Látható, hogy a falurendezvényre vonatkozó hely tekintetében (1. kérdés) már kezdettől nagy volt az egyetértés a helyeik és a bebírók között, ami az utolsó fordulóra még erősödött. Az „otthonán kívül hol van menedéke faluban" témára (2. kérdés) többféle helyet jelöltek meg a válaszadók, és itt kisebb a „keveredés" (de van!) a tősgyökeresek és a bebírók között. A zárófordulóra erre a kérdésre is ugyanezek a helyek kaptak több szavazatot. A presztízs helyei (magas rangú külföldi vendég, 3. kérdés) tekintetében szintén kezdettől nagyon erős volt az egyetértés (ami így is maradt végig), a templomon és környékén kívüli helyet mindössze néhány vendég/bebíró jelölt be. A 4. kérdésre (kellemetlen érzést kiváltó helyek) alig jelöltek be helyszínt a válaszadók, bebírók és tősgyökerese fele-fele arányban. 1-2 kivétellel ezek a falu külterületei. A 4 óra elteltével csak 1-2 újabb pötty került fel a nagyon kevés kezdettől ott levő mellé – a kellemetlen érzések (ha vannak) inkább az egyéni tapasztalatok alapján körvonalazódnak. A bizalmas beszélgetés (5. kérdés) helyszínei a térben szintén szóródtak, szintén egyénileg definiáltaknak tűnnek (bár természetesen egy ilyen kis településen köthetők konkrét helyszínekhez), és inkább csak ez árnyalódott a válaszadás végére. A településen kellemes érzéseket kiváltó részeket (6. kérdés) inkább a helyiek jelöltek be, túlnyomó részt a falu szívét (a templom környékét), de egy-két külső terület is bekerült a kellemes helyek közé. A „szavazás" végére viszonylag ugyanezeket a helyeket erősítették meg a válaszadók, de mintha a központi terület erősebben kapcsolódna a helyiekhez és a település külsőbb, újabb részei pedig a bebírókhoz. A kikapcsolódás helyei (7. kérdés) szépen szétszóródnak a faluban, és ebben a tekintetben közös helyhasználat mutatkozik a tősgyökeresek és a bebírók között, amire az utolsó fázisban erősítettek rá a válaszolók. Az utolsó, 8. kérdésre (sokaknak tetsző helyek) nagy egyetértésben kezdettől ugyanazokat helyeket jelölték be helyiek és betelepülők egyaránt: a többség a templomra és környékére szavazott. A válaszadás végére megjelent néhány külsőbb terület is, ismét elsősorban a bebírók válaszaiban.

A mentális térképezés és a placemetria adatok értelmezése

A Nivegy-völgyre vonatkozóan összesen (rajzokon megtalálható 127 és külön említésre került 6) említett 133 elemből/helyből az adott funkciók szerint az első három helyen választott helyek száma 11 (ideértve az „egész völgy" és a „nincs ilyen hely a völgyben" választ is), ezen kívül a zavaró forgalom, a járművek kerültek említésre (a szentantalfaiak körében). Ez utóbbi jelenség – az egyetlen említett mozzanat, amihez negatív érzelmek kapcsolódnak – abból adódik, hogy Szentantalfán (ami a Nivegy-völgy legnagyobb és legnépesebb települése) nagy az átmenőforgalom Zánka felé – mivel azonban a fogalom csak közvetve utal szociofizikai helyjelentésre, így a továbbiakban nem elemzem az értekezésben. Megjelent a „nincs negatív érzelmet kiváltó hely a völgyben", illetve „az egész völgy kellemes érzelmeket vált ki" élmény is.

A placemetria szerinti 6 helyjelentés–funkció (falurendezvény, magas rangú külföldinek megmutatandó, kellemetlen érzést vált ki, kellemes érzést vált ki, feltöltődésre alkalmas, sokaknak tetszik) 9 helyszín között oszlott meg, amelyek között 3 település (Balatoncsicsó, Szentantalfa, Óbudavár) egészében jelent meg. E falvak mindegyike kellemes érzést vált ki, kettőt találtak a megkérdezettek alkalmasnak falurendezvény céljaira, két település pedig feltöltődésre is alkalmas. Balatoncsicsó mindhárom funkció kapcsán említésre került (így egyúttal a legtöbbféle pozitív funkcionális érzelmi viszonyulás is ide irányul a völgyön belül), Tagyont és Szentjakabfát egyetlen kérdésre adott válaszban sem említette senki. A három településen kívül 5 konkrét helyszín emelkedett ki több jelentés mentén a völgy placemetriai jelentésmezejéből: ebből 3 történeti jellegű (Szent Balázs templomrom, Mosó, Szent Ágoston templom – ez utóbbi Balatoncsicsón van), egy sporthelyszín, egy természeti hely (Balázs-hegy) és a lakosok saját háza. A plébániaépületnek nem rajzolódott ki a völgy szintjén placemetriai jelentése.

Balatoncsicsó funkcionális érzelmi tagoltsága a vizsgálat 1. szakaszának mentális térképrajzoltatás „utótesztjeként" felvett placemetria eredményei szerint a következőképpen alakult: mivel a mentálistérkép–rajzokon megtalálható és külön megemlítésre került elemekkel számolunk, Balatoncsicsó esetében is érvényes, hogy az összesen előforduló elemek/helyek száma 133. Ebből Balatoncsicsón az adott funkciók szerint az első három helyen választott helyek száma 11 (ideértve a „valakinek háza" és a „nincs ilyen hely a faluban" választ is – az egész falu válasz nem fordult elő az első három helyen). A placemetria szerinti 8 helyjelentés–funkció (falurendezvény, menedék/ott alvás, magas rangú külföldinek megmutatandó, kellemetlen érzést vált ki, bizalmas megbeszélésre alkalmas, kellemes érzést vált ki, feltöltődésre alkalmas, sokaknak tetszik) 9 konkrét helyszín között oszlik meg, és felmerül – konkrét helymegjelölés nélkül – a többi falubeli háza. A többiek, az ismerősök, a falubeliek háza 3 funkció mentén is említésre kerül: részben menedéket jelent (ott lehet aludni, ha nem lehet hazamenni), másrészt bizalmas beszélgetésre és feltöltődésre is alkalmas a válaszadók szerint, nagyon hasonlóan egyébként a saját házhoz, ami amellett, hogy a bizalmas beszélgetés és a feltöltődés színtere lehet, kellemes érzéseket is vált ki. A közös használatú helyek közül a leginkább sokrétű (hatféle) funkcionális érzelmi viszonyulás a csicsói lakosok körében az iskola felé irányul, amellyel a válaszadók szerint lehet büszkélkedni kifelé, de a hely faluközösség igényeit is kielégíti, szükség esetén menedékként, pihenőhelyként is szolgál és kedvelik az emberek. Ugyanígy büszkeségre ad okot a válaszadók körében a nemrég felújított csicsói templom, a szintén új játszótér (ez a két helyszín az iskolával együtt nemrég lett felújítva, vagy újabb beruházás a faluban), valamint a plébánia épülete. Fontos funkcionális érzelmi jelentést hordoz még a bolt/kocsma (némi ambivalenciával), a focipálya, és a faluház. Kellemetlen érzések – szórványosan – csak a temetőhöz kapcsolódnak.

A csoportos helyzetben történő bejelöléses placemetria eredményei azt mutatják, hogy a Balatoncsicsó funkcionális érzelmi tagoltsága tekintetében hasonló a helyiek és a betelepültek véleménye. Talán a tényleges településszerkezetet (10. ábra) megidéző, objektív, felülnézeti alaprajzi térkép sugallta, hogy Balatoncsicsó a bejelöléses placemetrián egyközpontúbbnak (templom és környéke) mutatkozott, mint a személyes bevonódást eredményező térképrajzok utáni kérdezéskor. Az idői folyamatból az derül ki, hogy már az első válaszadók „tudták a választ", az idő előre haladtával nem kerültek fel jelentősen új helyek a térképre egyetlen kérdésre vonatkozóan sem. A plébánia épülete annak ellenére nem került fel külön a térképre, hogy az épületegyüttes felújításának nyitórendezvényén voltunk, magának az épületegyüttesnek az udvarán, és maguk a térképek is az épület falán voltak elhelyezve. Ugyanakkor, mivel a templomhoz elég közel van az

épület, személyes megkérdezés hiányában nem tudjuk, hogy a válaszadók nem értették-e bele a „templom és környéke” halmazba.

Összességében, a placemetriai kérdések alapján a Nivegy-völgy és Balatoncsicsó lokalitás-jelentése[743] a funkcionális érzelmi viszonyulások mentén feltárható volt.

Nivegy-völgyi helykötődés: kötődés a településhez (TKS, Településkötődés Skála) – 1. adatfelvétel, Nivegy-völgyi teljes minta és balatoncsicsói minta

Pszichometriai elemzés

A Településkötődés Skálát (TKS1, Dúll, 2014d – 12. melléklet és TKS2, 27. mellékletek) a jelen disszertációban bemutatott településvizsgálatok céljaira alakítottam ki. A TKS páronként ellentmondó állításokat tartalmaz, amelyekkel az egyetértés fokát ötfokú, grafikus skálán kell megítélnie a résztvevőknek. A kérdőívet korábban, az alsómocsoládi vizsgálatban (IV.9.5 fejezet) részletesen bemutattam. A Nivegy-völgyi vizsgálat 1. szakaszában a TKS eredeti, 46 tételes változatával dolgoztunk (12. melléklet). A kérdőív pszichometriai elemzésébe (lásd alsómocsoládi kutatás, IV.9.6 fejezet) a két vizsgálat (alsómocsoládi kutatás és Nivegy-völgyi vizsgálat 1. forduló) 167 résztvevőjéből 123 személy adatait lehetett bevonni. A skála már első változatában használhatónak bizonyult, ám főkomponens elemzéssel egy erős, 24 itemből álló faktort (komponenst) sikerült azonosítani (lásd IV.9.6 fejezet), amely egyrészt jobban illeszkedik a kialakított településkötődés konstruktumhoz, másrészt – a Nivegy-völgyi kutatás 2. szakaszának tapasztalatai szerint – a vizsgálati személyek könnyebben és kisebb erőfeszítéssel ki tudták tölteni a rövidebb kérdőívet (27. melléklet), aminek pszichometriai mutató is megfelelőek (IV.9.6 fejezet). A Nivegy-völgyben ugyanis a második fordulóban (V.2.12 fejezet) már a rövidített, 24 tételes verziót alkalmaztuk. Ott 67 vizsgálati személy esetében voltak érvényesek a TKS adatok, átlaguk 4,12 (0,61-es szórás mellett, min=1,71 max=5). Ennél az adatfelvételnél a Cronbach alfa 0,91, ami megfelelő. A Településkötődés Skála tehát megfelelően méri a településhez kötődést.

Településkötődés az 1. szakasz adatfelvételben a Nivegy-völgyi teljes mintán és a balatoncsicsói mintán – eredmények

Az 1. vizsgálati szakaszban a teljes, 46 tételes Település Kötődés Skálát használtuk, a 2. fordulóban viszont már a 24 tételes, rövidített változatot. A könnyebb összehasonlíthatóság végett az 1. szakasz adatainak feldolgozásakor is a 24 tételre adott válaszokkal számoltunk. Az 1. adatfelvételkor összesen 78 személy töltötte ki a TKS-t (20 fő adatai hiányosak). A teljes Nivegy-minta átlaga az 1. fordulóban 4,13, a szórás 0,58 (min=1,29, max=4,83). A teljes Nivegy-völgyi minta csoportjainak településkötődés mentén történő összehasonlítását (ANOVA) foglalja össze a 103. táblázat, a csoport–összehasonlítások eredményét pedig a 104. táblázat mutatja.

	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
Településkötődés Skála	f=1,08; p>0,3	F=3,9; p<0,05*	F=1,4; p>0,24	F=1,8; p>0,18

103. táblázat Nivegy-völgy_Településkötődés Skála (TKS1), csoport–összehasonlítások (ANOVA, 1. adatfelvétel, teljes Nivegy-völgyi minta)

A nivegyieket az eredmények szerint összességében is, és csoportok szerint is magas településkötődés jellemzi.

[743] Természetesen a többi település placemetriai jelentése is elemezhető a vizsgálat adatai alapján – ebben az értekezésben azonban csak a teljes Nivegy-völgy és Balatoncsicsó lokalitásjelentését vizsgálom.

Nivegy-völgyi minta, csoportok		N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
nem	**Férfi**	32	4,22	0,43	2,75	4,75
	Nő	44	4,08	0,66	1,29	4,83
	Összesen	76	4,14	0,58	1,29	4,83
kor	**Fiatal aktív korú**	40	3,96	0,54	2,75	4,83
	Idősebb aktív korú	24	4,25	0,68	1,29	4,83
	Időskorú	14	4,39	0,28	3,71	4,71
	Összesen	78	4,13	0,58	1,29	4,83
iskola	**Alapfokú végzettség sincs**	1	4,63		4,63	4,63
	Alapfokú végzettség	34	4,06	0,48	2,79	4,71
	Középfokú végzettség	21	4,04	0,82	1,29	4,83
	Felsőfokú végzettség	20	4,32	0,26	3,83	4,67
	Összesen	76	4,13	0,56	1,29	4,83
Gazd. akt.	**Gazdaságilag aktív foglalkoztatott**	47	4,18	0,64	1,29	4,83
	Gazdaságilag aktív munkanélküli	2	4,46	0,18	4,33	4,58
	Gazdaságilag inaktív kereső	14	4,23	0,42	3,00	4,71
	Eltartott	13	3,81	0,48	2,79	4,33
	Összesen	76	4,13	0,58	1,29	4,83

104. táblázat Nivegy-völgy_Településkötődés Skála (TKS1), csoportadatok (1. adatfelvétel, Nivegy-völgyi teljes minta)

Az utóteszt szerint a Fiatal aktív korúak (átlag=3,96) és az Időskorúak (átlag=4,39) településkötődése tér el szignifikánsan ($p<0,05$): a nivegyi fiatalok jóval kevésbé kötődnek a településeikhez, mint az ott élő idősek.

A balatoncsicsói mintában 33 résztvevő (1 fő neme ismeretlen) töltötte ki a TKS-t (átlag=4,13, 0,7 szórás mellett, min=1,29, max=4,13). A csicsói mintán belüli csoport–összehasonlításokat (ANOVA) a 105. táblázat, a csoportok jellemzőit pedig a 106. táblázat foglalja össze.

	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
Településkötődés Skála	F=1,39; p>0,24	F=0,57; p>0,57	F=1,07; p>0,37	F=073; p>0,54

105. táblázat Balatoncsicsó_Településkötődés Skála (TKS1, Dúll, 2014d), csoport–összehasonlítások (ANOVA, balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel)

		N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nem	Férfi	15	4,30	0,49	2,75	4,75
	Nő	17	4,01	0,84	1,29	4,71
	Összesen	32	4,15	0,70	1,29	4,75
Kor	Fiatal aktív korú	14	4,00	0,58	2,75	4,58
	Idősebb aktív korú	12	4,17	0,94	1,29	4,75
	Időskorú	7	4,34	0,36	3,71	4,71
	Összesen	33	4,13	0,69	1,29	4,75
Iskola	Alapfokú sincs	1	4,63		4,63	4,63
	Alapfokú végzettség	12	4,17	0,54	2,79	4,71
	Középfokú végzettség	10	3,84	1,05	1,29	4,75
	Felsőfokú végzettség	10	4,33	0,27	3,88	4,63
	Összesen	33	4,13	0,69	1,29	4,75
Gazd. akt.	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	19	4,13	0,82	1,29	4,75
	Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	4,33		4,33	4,33
	Gazdaságilag inaktív kereső	8	4,35	0,27	4,00	4,71
	Eltartott	5	3,78	0,62	2,79	4,33
	Összesen	33	4,13	0,69	1,29	4,75

106. táblázat Balatoncsicsó_Településkötődés Skála (TKS1, Dúll, 2014d), csoportadatok (balatoncsicsói minta,1. adatfelvétel)

A településkötődési adatokat összefoglalva, a Nivegy-völgyi vizsgálat 1. fázisának eredményei ezt mutatták, hogy mind a völgy, mind pedig azon belül Balatoncsicsó lakói erősen kötődnek a falujukhoz. A völgy egésze tekintetében a fiatal lakosok az időseknél kevésbé kötődnek településükhöz, a balatoncsicsói résztvevők viszont egységesen magas településkötődést mutattak.

Nivegy-völgy és Balatoncsicsó helyjelentése: kistáji és települési lokalitásjelentés, és a plébániaépület jelentése (1. adatfelvétel)

Az 1. vizsgálati szakaszban kapott eredmények alapján a Nivegy-völgy, Balatoncsicsó és a plébániaépület kiinduló, azaz az épületegyüttes felújítását megelőző lokalitásjelentése az alábbiakban foglalható össze:

Mind a völgy, mind pedig azon belül Balatoncsicsó lakói erősen kötődnek a falujukhoz. A völgy egésze tekintetében a fiatal lakosok az időseknél kevésbé kötődnek településükhöz, a balatoncsicsói résztvevők viszont egységesen magas településkötődést mutatnak. Az Élhetőség és a Karbantartottság konnotatív helyjelentés–dimenziók mentén mind a Nivegy-völgy, mind Balatoncsicsó látens helyjelentése megfogalmazható. A szemantikus differenciál adatok azt mutatják, hogy a Nivegy-völgy konnotatív jelentése szerint élhető (az Élhetőség faktorba tartozó itemek értékei ezt mutatják), azonban alig karbantartott hely. A lakosok által körvonalazott konnotatív jelentés ugyanez mutatja Balatoncsicsóval kapcsolatban is.

A Nivegy-völgyiek számára a völgy látens mentális jelentésében elsősorban és markánsan a természeti környezet a meghatározó, ez után következik a turizmus, a gazdálkodás, a szakralitás, a közösségi térhasználat, majd a bor. A sort az épített örökség és a völgy, mint az otthon szimbóluma zárja. Ugyanakkor a völgy lakói erősen közösségi térként tekintenek a völgyre és ezt a közösségi teret markánsan összekapcsolják személyes lehetőségeik megélésével: minél inkább szociofizikai közösségi tér a völgy, egyrészt annál erősebb a személyes fejlődés lehetősége számukra, és annál pozitívabb a saját maguk irányába megélt attitűdjük. Önmaguk elfogadása számukra összefüggésben van a völgy egészének otthonosságával. Érdekes, hogy minél inkább természetinek élik meg völgylakók a völgyet, annál inkább elégedetlenek a településükkel, viszont karbantartottabbnak, gondozottabbnak ítélik azt. A völgy jelentése funkcionális érzelmi szempontok mentén is tagolt lakói számára, ugyanakkor alapvetően pozitív. A funkcionális érzelmi tagolás részben települések léptékében, részben tájakban (Balázs-hegy), részben településekhez kapcsolódó konkrét helyekben (óbudavári Mosó) nyilvánul meg. Mindez a tagoltság azonban a völgy egészét tekintve csak 3 településre vonatkoztatva jelenik meg, két falu semmilyen szinten nem bukkan fel ebben a jelentéstérben.

A balatoncsicsóiak nagyon hasonlóan vélekednek a völgyről, mindössze a szakralitás és a gazdálkodás cserélt helyet.

Saját falujuk jelentését a balatoncsicsóiak számára elsősorban és dominánsan a közösségi térhasználat adja, majd rendre következnek a szakralitás, a természet, a turizmus, az épített örökség, a gazdálkodás, a bor, és végül a falu, mint az otthon szimbóluma. A csicsóiak számára még erősebben jelenik meg a társas kapcsolati tér a település jelentésében: annál otthonosabbnak ítélik a falujukat, minél jobb a kapcsolatuk a földijeikkel. Minél jobb a település szociofizikai kapcsolati terének észlelt minősége, annál kedvezőbb a falu lakóinak önelfogadása. Az erős közösségi létezéssel függhet össze, hogy a többi falubeli háza erős, szinte a saját otthont pótló jelentéssel bír. A közös használatú helyek közül az iskola emelkedik ki nagyon gazdag funkcionális érzelmi tagoltsággal, egyszerre hordoz közösségi, települési identitáskifejező, és személyes menedék jelentést is a csicsói lakosok számára. A funkcionális érzelmi tagoltság

tekintetében a falu placemetriai jelentése lakosai számára összességében pozitív. A település funkcionális érzelmi tagoltságát, placemetriai jelentését tekintve a helyiek és a betelepültek meglehetősen hasonlóan vélekednek.

A plébániaépület környezetpszichológiai jelentése

A plébániaépület konnotatív jelentésében ugyancsak megjelent a Karbantartottság jelentésnyaláb, az Érdekesség faktorral párban. Ennek mentén az emberek (a nivegyiek) az épületet viszonylag érdekesnek, jellegzetesnek ítélték, bár nem találták izgalmasnak (igaz, unalmasnak sem). Úgy tűnik, az Érdekesség faktor tételei inkább magát az épületet írják le, míg a Karbantartottság az épületegyüttes állagára vonatkozik. Utóbbira vonatkozóan az épület felújítás előtti állapotát szegényesnek ítélték, ám viszonylag markánsan megjelent az értékelésekben az (elővételezett) gondozottság, felújítottság jelentéstartalom. Az épített örökség növekvően fontos szerepet játszik az egész völgy helyjelentésében jelentésében, de ebben célzottan a plébánia alig jelent meg. Ez részben arra is visszavezethető, hogy viszonylag nagyszámú, nemrégiben felújított történeti épület van a völgyben. A balatoncsicsóiak a plébániaépület megfelelő állagát, karbantartottságát is összekapcsolódónak érzik a település otthonosságával. Ez az eredmény a participatív munka szempontjából is fontos: az emberek lényeges látens helyjelentési dimenziók mentén értékelik és településük pszichológiai értékelésével összekapcsolják a plébánia felújítását. A plébániaépületnek nem rajzolódott ki a völgy szintjén markáns placemetriai jelentése, viszont a balatoncsicsóiak büszkék – a korábbi beruházások: az iskola, a csicsói templom, és a játszótér mellett – a plébánia épületére is. Ugyanakkor ebben a kutatási szakaszban, a felújítás megkezdése előtt maga az épületegyüttes nem hordozott erős placemetriai funkciókat – az 1. vizsgálati fázis eredményeiből úgy tűnik, hogy még inkább valamiféle elővételezett helyjelentéssel bírt, ami nem volt markánsan meghatározható.

Elégedettség (az Élettel, a Településsel, az Otthonnal) – 1. adatfelvétel, Nivegy-völgyi teljes minta és balatoncsicsói minta – eredmények

Elégedettségskálák: pszichometriai vizsgálatok

A Nivegy-völgyi vizsgálatban – hasonlóan az alsómocsoládi kutatáshoz (IV. fejezet) – mértük az élettel, a településsel és az otthonnal való elégedettséget. A vizsgálati személynek hétfokú skálán (1: egyáltalán nem értek egyet, 7: teljesen egyetértek) kell megítélnie egyetértését az elégedettségre vonatkozó kérdőívenként 5 állítással. A három alkalmazott kérdőív (Élettel való Elégedettség Skála, SWLS–H, Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Itzés, 2014; Településsel való Elégedettség Skála, SWSS, Dúll, 2014e, és az Otthonnal való Elégedettség Skála, SWHS, Sallay & Martos, 2014 – 8. melléklet) pszichometriai elemzését is elvégeztük az alsómocsoládi kutatás során, a mocsoládi és a Nivegy-völgyi 1. forduló adatainak összevonásával. Mindhárom skála megfelelően alkalmazhatónak bizonyult (lásd IV.9.6 fejezet).

Elégedettségi eredmények: teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel,

Az elemzésbe a Nivegy–völgyi 1. adatfelvételből 51 fő elégedettségi adatai voltak bevonhatók (98 kitöltő, n=51 // 47 fő hiányos kitöltés). Az eredmények szerint a teljes Nivegy-völgyi minta elégedettségi értékei a következők: Élettel való Elégedettség (SWLS–H) átlaga 22,12 (szórás=6,21; min=9; max=35), Településsel való Elégedettség (SWSS) átlaga 21,71 (szórás=6,38; min=6; max=35), és Otthonnal való Elégedettség (SWHS) átlaga 23,31 (szórás=7,4, min=5; max=35).

Látható, hogy a Nivegy-völgyi minta elégedettsége mindhárom mért szférában (élet, település, otthon) a közepesnél magasabb.

A teljes Nivegy-völgyi minta elemzését is elvégeztük a csoportokra (nem, életkor, iskolázottság, gazdasági aktivitás). Az ANOVA eredményeit a 107. táblázat mutatja, a csoporteltéréseket a 46. mellékletben foglaltam össze.

Elégedettség	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
Élettel	F=2,21; p>0,14	F=0,31; p>0,73	F=0,09; p>0,91	F=0,29; p>0,83
Településsel	F=0,08; p>0,77	F=0,38; p>0,68	F=0,56; p>0,57	F=0,74; p>0,53
Otthonnal	F=0,6; p>0,44	F=0,17; p>0,84	F=0,86; p>0,43	F=1,97; p>0,13

107. táblázat Nivegy-völgy_Élettel, Településsel, Otthonnal való Elégedettség – csoportok szerinti összehasonlítás (1. adatfelvétel, teljes Nivegy-völgyi minta)

A 107. táblázatban látható, hogy a teljes Nivegy-völgyi mintán nem mutatkozott eltérés a csoportok között sem az élettel, sem a településsel, sem az otthonnal való elégedettségben.

Elégedettségi eredmények: balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel

A balatoncsicsói résztvevők közül 15 fő adatai voltak elemezhetők. Az élettel való elégedettség a balatoncsicsói vizsgálati személyek körében átlagosan 21,53 (szórás=6,8, min=10, max=34), a településsel átlagosan 21-es értékben elégedettek (szórás=7,6, min=6, max=34), az otthonnal való elégedettség átlaga pedig 21,9 (szórás=7,34, min=9, max=31).

Az eredményekből látható, hogy a balatoncsicsói vizsgálati személyek elégedettségi mutatói is a közepesnél magasabbak.

A balatoncsicsói minta csoportonként (nem, életkor, iskolázottság, gazdasági aktivitás) vizsgálatát a 47. mellékletben mutatom be. A csoportok összehasonlítását (ANOVA) a 108. táblázat foglalja össze.

Elégedettség	Nemek	Korcsoportok	Iskolai végzettség	Gazdasági aktivitás
Élettel	F=0,31; p>0,86	F=0,16; p>0,85	F=0,19; p>0,83	F=0,5; p>0,68
Településsel	F=1,17; p>0,29	F=4,45; p<0,05*	F=0,69; p>0,52	F=0,59; p>0,63
Otthonnal	F=1,17; p>0,29	F=0,4; p>0,68	F=0,47; p>0,63	F=0,95; p>0,45

108. táblázat Balatoncsicsó_Élettel, Településsel, Otthonnal való Elégedettség – csoportok szerinti összehasonlítás (1. adatfelvétel, balatoncsicsói minta)

A 108. táblázatban és a 47. mellékletben látható, hogy a Fiatal aktív korú (átlag=26,2) és az Idősebb aktív korú résztvevők (átlag=15,33) között szignifikáns (p<0,05) különbség mutatkozik a Településsel való elégedettség tekintetében.

Összegezve a Nivegy-völgyi vizsgálat 1. fordulójában kapott elégedettségi eredményeket: a Nivegy-völgyi résztvevők (és ezen belül a balatoncsicsói minta tagjai is) közepesnél magasabb mértékben elégedettek az életükkel, a településükkel és az otthonukkal. Ebben a teljes minta homogénnek tekinthető nemre, iskolázottságra, életkorra vagy gazdasági aktivitásra való tekintet nélkül, míg a balatoncsicsóiak esetében a fiatalok sokkal elégedettebbek a településükkel a középkorúaknál.

V.2.14. Kistáji és települési lokalitásélmény a plébániaépület felújításának megkezdése előtt (1. vizsgálati szakasz)

Összefüggések elemzése – korrelációs mintázat: Nivegy-völgy teljes minta és balatoncsicsói minta

A vizsgálat alapkoncepciója (V.2.7 fejezet) szerint, a helyidentitáshoz feltehetően kapcsolódó, történeti épület (balatoncsicsói plébánia épületegyüttese) műemléki felújítása szerepet játszik a Nivegy–völgy és szűkebben a balatoncsicsói lakosok települési és a kistáji lokalitásélményében (IV. 4 és V.2.8 fejezet). A plébániaépület participatív felújítása közben és a változás nyomán a személy–környezet tranzakció alapmechanizmusainak bázisán módosul a lokalitásélmény szociofizikai kontextusa. A lokalitásélmény és annak változása (2. szakasz adatfelvétele – V.2.12 fejezet) szociofizikai kontextusát pszichológiai (pozitív és negatív érzelmek, Pszichológiai Jóllét, Elégedettség az Élettel) és környezetpszichológiai változókkal (konnotatív jelentés, lokalitásjelentés: mentális térkép, funkcionális érzelmi tagoltság, a Településkötődés, Elégedettség a Településsel és az Otthonnal) mérjük. Ezeknek a változóknak az összefüggésmintázatával[744] operacionalizáljuk a kistáji és települési lokalitásélményt, illetve a 2. fázis mérése után az összefüggések változása megmutatja a lokalitásélmény alakulását.

A mért pszichológiai és környezetpszichológiai változók összefüggéseit (Pearson és korrigált korrelációk) a teljes Nivegy-völgyi és a balatoncsicsói mintára vonatkozóan a 48–49. mellékletben foglaltam össze (a 48–49. mellékletek korrelációs táblázatai – méretük miatt – egy linken hozzáférhetők: https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bvSw139KU4KtEiQ). A teljes Nivegy-völgyi mintában a szokásos Pearson korrelációs együtthatók mellett kiszámoltuk a korrigált korrelációs együtthatókat[745] is. A következőkben ezeket értelmezem.

A 48. mellékletben (https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bvSw139KU4KtEiQ) látható, hogy a Nivegy-völgyi mintában a Negatív érzelmek erős negatív kapcsolatban (r_{korr}=-0,83, p<0,01) állnak a Pszichológiai Jóllét Kérdőív Jó kapcsolat másokkal faktorral, közepes negatív kapcsolatot mutatnak a Pszichológiai Jóllét Környezet uralása (r_{korr}=-0,69, p=0,01) faktorával, az Élettel való elégedettséggel (r_{korr}=-0,55, p<0,01), és a Pszichológiai Jóllét Önelfogadás faktorral (r_{korr}=-0,47, p<0,05). A Pszichológiai Jóllét Kérdőív Autonómia és Személyes fejlődés faktorai között közepes pozitív korrelációt (r_{korr}=0,68, p<0,01) találtunk. Az Autonómia közepes pozitív együttjárást (r_{korr}=0,61, p<0,05) mutatott még a település konnotatív jelentése Karbantartottság faktorával és ugyancsak közepes, de negatív kapcsolatban (r_{korr}=-0,63, p<0,01) áll a Településsel való elégedettséggel. A Pszichológiai Jóllét Kérdőív Környezet uralása erős pozitív kapcsolatot mutat több Pszichológiai Jóllét faktorral is: a Jó kapcsolat másokkal faktorral (r_{korr}=1,04, p<0,01), az

[744] Az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia (I. fejezet) jegyében a vizsgálati felvetésben (V.2.10 fejezet) megfogalmazott mintázatelemzést alkalmaztam a változások kimutatására – akárcsak az alsómocsoládi vizsgálatban (IV.7 fejezet).

[745] A korreláció általában két aggregált változó (pl. skálák értékei, amelyek több kérdőív tételösszegéből vagy átlagából képezhetők) együttjárását mutatja. A korrigálási eljárással a mérési hibákból fakadó gyengítő hatást igyekszünk kiküszöbölni. Ehhez az adott mintán a változókhoz tartozó reliabilitásmutatókat (Cronbach alfa) használjuk. Csak olyankor tudunk/érdemes korrigált korrelációt számolni, ahol értelmes a reliabilitásmutató. Az alsómocsoládi mintában is felvetődött a korrigált korrelációk számítása a négy klaszter tekintetében, de mivel ott nagyon alacsonyak az elemszámok – és ebből fakadóan esetleges/semmitmondó a reliabilitásmutató értéke – végül elvetettük ezt. A Nivegy-völgyi vizsgálatban kellően nagy minta volt ennek kiszámítására (a balatoncsicsói minta viszont szintén kicsi volt ehhez). Az eljárásból fakad, hogy bizonyos esetekben a korrigált korreláció esetében az r–érték 1 fölé mehet. Ebben az esetben erős korrelációnak tekintjük az eredményt. A 48. melléklet tartalmazza a Pearson r–együtthatókat is.

Életcél faktorral (r_{korr}=0,83, p<0,05) és az Önelfogadás faktorral (r_{korr}=0,94, p<0,01), valamint az Élettel való elégedettséggel (r_{korr}=0,8, p<0,01). A Pszichológiai Jóllét Személyes fejlődés faktora két másik Jóllét faktorral áll erős pozitív kapcsolatban: a Jó kapcsolat másokkal (r_{korr}=0,86, p=0,001), és az Életcél (r_{korr}=0,94, p=0,000) faktorokkal. A most említett két Pszichológiai Jóllét faktor, a Jó kapcsolat másokkal és az Életcél, egymással is erős korrelációt (r_{korr}=1,03, p<0,01) mutatnak. A Jó kapcsolat másokkal ezen kívül erős pozitív kapcsolatban van a Pszichológiai Jóllét Kérdőív egy másik faktorával, az Önelfogadással (r_{korr}=1,13, p=0,000), valamint az Élettel való elégedettséggel (r_{korr}=0,76, p<0,01) és a Településsel való elégedettséggel (r_{korr}=0,79, p=0,01) is. A Pszichológiai Jóllét Életcél faktora erős pozitív korrelációt (r_{korr}=0,86, p=0,001) mutat az Élettel való elégedettséggel, ami szintén erős pozitív összefüggésben (r_{korr}=0,88, p=0,000) van a Pszichológiai Jóllét Önelfogadás skálájával. Utóbbi, az Önelfogadás erős pozitív összefüggést (r_{korr}=-0,79, p=0,000) mutat a Településsel való elégedettséggel, és közepes pozitív kapcsolatot (r_{korr}=0,51, p<0,01) az Otthonnal való elégedettséggel. Az elégedettségi mutatók közül az Élettel való elégedettség közepesen jár együtt ebben a mintában mind az Otthonnal (r_{korr}=0,64, p=0,000), mind a Településsel való elégedettséggel (r_{korr}=0,55, p=0,001), amelyek (az Otthonnal és a Településsel való elégedettség) egymással is közepes pozitív korrelációban (r_{korr}=0,47, p<0,01) vannak. A Településsel való elégedettség ezen kívül erős közepes pozitív kapcsolatot (r_{korr}=0,77, p=0,000) mutat a Településkötődéssel, valamint közepes negatív együttjárásban van mindkét konnotatív településjelentés–faktorral: az Élhetőséggel (r_{korr}=-0,68, p=0,000), a Karbantartottsággal (r_{korr}=-0,71, p=0,000). Az Otthonnal való elégedettség gyenge pozitív kapcsolatot mutat a Településkötődéssel (r_{korr}=0,37, p<0,05) és gyenge közepes negatív összefüggést az Élhetőség helyjelentés faktorral (r_{korr}=-0,44, p<0,01). A Településkötődés negatív kapcsolatban van mindkét konnotatív településjelentés faktorral: közepes negatív együttjárás mutatkozik a Karbantartottsággal (r_{korr}=-0,52, p=0,000), és viszonylag erős a negatív korreláció az Élhetőséggel (r_{korr}=-0,77, p=0,000). A két településjelentési faktor (Élhetőség és Karbantartottság) közepes pozitív kapcsolatot mutat egymással (r_{korr}=0,61, p=0,000).

A balatoncsicsói mintán a kis mintaelemszám miatt nem számoltuk ki a korrigált korrelációkat. A Pearson–korrelációk mintázata a 49. mellékletben a következő linken hozzáférhető: https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bvSw139KU4KtEiQ. A balatoncsicsóiak esetében az alábbi összefüggések rajzolódtak ki: a balatoncsicsói vizsgálati mintában a Pozitív érzelmek közepes negatív együttjárást (r=-0,54, p<0,05) mutatnak a plébánia konnotatív jelentésfaktorai közül az Érdekesség faktorral. A Negatív érzelmek ugyancsak negatív, erősebb korrelációban (r=-0,8, p=0,001) vannak a Pszichológiai Jóllét Kérdőív Önelfogadás skálájával, közepes negatív összefüggést mutatnak Településsel (r=-0,56, p<0,05), és az Otthonnal való elégedettséggel (r=-0,63, p<0,05), és pozitív, erős közepes kapcsolatban állnak a település konnotatív jelentésének Élhetőség faktorával (r=0,72, p<0,01). Jó néhány Pszichológiai Jóllét faktor közepes pozitív együttjárást mutatott egymással: az Autonómia (r=0,74, p<0,05) a Személyes fejlődéssel, a Személyes fejlődés (r=0,62, p<0,05) az Életcéllal, illetve a Környezet uralásával (r=0,6, p<0,05). Utóbbi (a Környezet uralása) ezen kívül közepes pozitív kapcsolatban (r=0,55, p<0,05) áll a Jó kapcsolat másokkal faktorral. A Pszichológiai Jóllét Kérdőív Életcél skálája közepes pozitív korrelációt (r=0,63, p<0,05) mutat a Jóllét Önelfogadás faktorával, az Élettel való elégedettséggel (r=0,7, p<0,01). A Pszichológiai Jóllét Önelfogadás faktora közepes pozitív kapcsolatban van az Élettel (r=0,54, p<0,05), illetve a Településsel való elégedettséggel (r=0,58, p<0,05). Utóbbi, vagyis a Településsel való elégedettség közepes negatív korrelációt mutat a település konnotatív

jelentésének mindkét faktorával, az Élhetőséggel (r=-0,69, p<0,01) és a Karbantartottsággal (r=-0,66, p<0,05), és közepes, pozitív az együttjárása (r=0,69, p<0,05) a Településkötődéssel. A Településkötődés közepes negatív korrelációban van a település konnotatív helyjelentés faktoraival, az Élhetőséggel (r=-0,71, p<0,000) és a Karbantartottsággal (r=-0,47, p<0,01), és a plébánia konnotatív jelentésfaktorai közül az Érdekességgel (r=-0,41, p<0,05). A konnotatív helyjelentés faktorai közül a településjelentés két faktora (Élhetőség és Karbantartottság) gyenge pozitív kapcsolatot (r=0,35, p<0,05) mutat egymással, és ugyanígy a plébánia helyjelentés–faktorai (Karbantartottság és Érdekesség) is közepes pozitív korrelációban (r=0,34, p<0,05) állnak.

A pszichológiai és a környezetpszichológiai változók kapcsolatának értelmezése: Nivegy-völgy, Balatoncsicsó, plébánia (mintázatelemzés, 1. vizsgálati szakasz)

Az eredmények szerint tehát teljes Nivegy-völgyi mintára az jellemző, hogy a résztvevők negatív érzelmei erősen fokozódnak, ha nem sikerül tartós és bensőséges kapcsolatokat kialakítaniuk és fenntartaniuk, ha nem kielégítő számukra a másokkal való együttműködés. Az is a negatív érzelmek erősödésével jár számukra, ha kevésbé sikerül kontrollálni a mindennapi élet kihívásait, ha nem eléggé hatékonyak a saját életük és a környező világ irányításában. Minél inkább úgy érzik, uralják saját életüket, annál jobb a kapcsolatuk a többiekkel, annál inkább elfogadják saját magukat (ez a két jellemző erősen összefügg azzal is, hogy a résztvevők mennyire érzik magukat képesnek a személyes fejlődésre), annál körvonalazottabbnak, jelentéstelibbnek látják saját életüket és annál elégedettebbek is azzal. Ugyanakkor, ha fokozódnak a negatív érzelmek, csökken az élettel való elégedettségük és kevésbé fogadják el saját magukat. A személyes lehetőségek kiaknázása, a nyitottság a tapasztalatokra és a belső értékeken alapuló önállóság együtt jár a mintában. Utóbbi, vagyis az autonómia környezetpszichológiai változókkal is kapcsolatot mutat: a hagyományokhoz való igazodás és az azoktól való függetlenedés egyensúlya pozitív kapcsolatban van azzal, hogy mennyire élik meg a nivegyiek saját településüket gondozottnak, ápoltnak, karbantartottnak, viszont a megnövekedett autonómia ebben a mintában a településsel való kisebb elégedettséggel jár. A többiekkel kialakított jó kapcsolat a településsel, sőt az élettel való elégedettség fokozódásához kapcsolódik, és nagyon erősen együtt jár az énelfogadással. Ez utóbbi két jellemző (a személyek elégedettsége az élettel és önmagukkal) is erősen összekapcsolódik a mintában. Érdekes, hogy az önelfogadás a nivegyi mintában a településsel és az otthonnal való elégedettséggel is együtt jár, ami (az elégedettség az otthonnal) a településkötődéssel is pozitív kapcsolatban van. Az elégedettségi mutatók az eredmények szerint egymással is korrelálnak: aki elégedettebb az életével, az elégedettebb az otthonával és a településével is, és az otthonnal és a faluval való elégedettség is együtt járnak. Aki elégedettebb a településével, az jobban is kötődik hozzá, viszont – itt is visszaköszön a Karbantartottság konnotatív faktor tárgyalásakor említett, és az alsómocsoládi vizsgálat egyik klaszterében[746] is megkapott érdekes összefüggés – minél elégedettebbek a résztvevők a falujukkal, annál kevésbé észlelik élhetőnek és karbantartottnak és fordítva. Ehhez a gondolatkörhöz tartozik, hogy az eredmények szerint az otthonukkal elégedettebbek szintén kevésbé ítélik élhetőnek a településüket. Viszont akik élhetőnek észlelik a falujukat, azok karbantartottabbnak is ítélik.

[746] Hasonlóan ellentmondásos eredményt kaptunk az alsómocsoládi vizsgálatban (IV. fejezet) az ott leírt 3. klaszter („a település is én vagyok" csoport) tagjainál: az ő számukra a településükkel (és az otthonukkal) való elégedettség ugyancsak negatív összefüggésben állt a falu konnotatív jelentésével: minél élhetőbbnek, minél karbantartottabbnak észlelték Alsómocsoládot, annál kevésbé voltak vele (és az ottonukkal) elégedettek és fordítva (IV.9.6 és IV. 9.7 fejezetek).

A balatoncsicsói mintán a pszichológiai jóllétet tekintve az rajzolódott ki, hogy a résztvevők számára a belső értékeken alapuló önállóság összefügg azzal, hogy mennyire tudják megvalósítani személyes lehetőségeiket, ami pedig kapcsolatban van a mindennapi élet elvárásainak és személyes céljainak hatékony teljesítésével – ez utóbbiban lényeges szerepe van a másokkal való együttműködésnek, jó kapcsolatnak. Mindez összefügg azzal, hogy a személyek és mennyire elégedettek az életükkel, illetve mennyire ismerik és fogadják el önmagukat. A saját maguk felé irányuló pozitív attitűd csökkenése negatív érzelmekkel jár számukra, és ami környezetpszichológiai szempontból fontos, ugyancsak negatív érzelmeket élnek meg a balatoncsicsóiak, ha kevésbé elégedettek az otthonukkal és a településükkel. A magasabb önelfogadás erősebb településsel való elégedettséggel és településkötődéssel jár együtt. Érdekes, paradoxnak tűnő környezetpszichológiai viszonyulásokat azonban (hasonlóan az alsómocsoládi vizsgálat 3. klaszteréhez – IV.9.6 és IV.9.7 fejezet) ebben a mintában is találunk: egyrészt minél élhetőbbnek találja valaki a faluját, annál negatívabb érzelmeket él át, és annál kevésbé kötődik hozzá (utóbbi a karbantartottsággal is negatív kapcsolatban van), másrészt minél elégedettebbek a vizsgálat résztvevői a településsel, annál kevésbé találják élhetőnek és karbantartottnak (és persze fordítva is igaz ez). Aki viszont a falut élhetőnek ítéli, az valamennyire karbantartottnak is tartja, ami egyébként a plébánia konnotatív jelentésére is igaz: aki karbantartottnak észleli, az érdekesebbnek is gondolja és fordítva. Egyébként minél érdekesebbnek ítélik a plébánia felújítás előtti épületét, annál kevesebb pozitív érzelmet élnek át, és annál kevésbé kötődnek a faluhoz a résztvevők.

Összegzés: kistáji és települési lokalitásélmény a plébánia felújítása előtt (Nivegy-völgy és Balatoncsicsó)

A Nivegy-völgyi minta környezetpszichológiai kistáji lokalitásélménye a plébánia felújításának megkezdése előtt úgy összegezhető, hogy egy sok szálból szövődő kép (kiindulási állapot) rajzolódott ki az eredményekből, ami részben koherens, részben ellentmondásos. A kirajzolódó helyzet a tisztán pszichológiai változók oldaláról koherens. A jóllét mutatóira az jellemző, hogy szinte minden mindennel összefügg, ám ebben a legfontosabb szálat a többiekkel kialakított jó kapcsolat jelenti, gyakorlatilag erre fűződik fel a résztvevők számára az önmeghatározásuktól kezdve az életük jelentéséig minden, ami a pszichológiai jóllétet definiálja, és összefüggésbe hozható az élettel való elégedettséggel. A környezetpszichológiai mutatók oldaláról a kép ellentmondásosabb. A völgy lakói erősen kötődnek a településeikhez, bár ez nem teljesen egységes: a fiatal lakosok az időseknél kevésbé kötődnek településükhöz. A nivegyiek otthonukhoz való viszonyulása és ennek a településsel való viszonya nem okoz meglepetést: aki elégedettebb az otthonával, az elégedettebb a falujával is, jobban is kötődik ahhoz, és ekkor az életével is elégedettebb. Szokatlan mintázat viszont, hogy ugyanezek az elégedett, és településükhöz kötődő emberek élhetőnek, de kevéssé karbantartottnak észlelik a falujukat, amit azzal is összefüggésbe hozhatunk, hogy a völgy jelentésében kiemelkedik a természeti táj szerepe. Minél „természetibbnek" élik meg nivegyiek a völgyet, annál elégedetlenebbek a településeikkel, viszont karbantartottabbnak, gondozottabbnak ítélik azokat. A völgy egészének jelentésében fontos még a turizmus, a gazdálkodás, a szakralitás, a közösségi térhasználat, a bor, az épített örökség. Ezek a jelentésdimenziók, amelyek a völgy lakosainak mentális térkép rajzaiból formálódtak meg, azt mutatják, hogy a lakosok ismerik a Nivegy-völgyet és értékelik adottságait. A völgy jelentéssorában az otthonosság az utolsó, ám ez nem jelenti azt, hogy ez nem fontos jelentésdimenzió. A völgy 5 település által alkotott földrajzi egység, kistáj. Az, hogy a térség szociofizikai, látens jelentésében megjelenik az otthonosság jelentése, azt mutatja, hogy a völgy

lakosai számára a kistáj egésze énközeli szociofizikai közeg. Ugyanakkor – részben ezzel összefüggően – lakosai nagyon erősen közösségi térként élik meg a völgyet. A közösségi lét és az ennek megfelelő szociofizikai térhasználat összefonódik számukra a személyes fejlődés megélésével, és azzal, hogy mennyire fogadják el saját magukat. Mindez erős kapcsolatban van a völgy otthonosságával. A völgy erős és pozitív jelentésű szociofizikai egységként értelmezése mellett jelen van a tagoltság is a lokalitásjelentésben. A nivegyi kistájat lakói egyaránt árnyaltan tagolják települései, tájai és településeken belüli konkrét helyek szerint, azonban az öt közül két falu egyáltalán nem jelenik meg ebben a jelentéstérben.

A balatoncsicsói mintán a települési lokalitásélmény a kistáji lokalitásélménytől némileg eltérően alakult. A mintán a pszichológiai jóllét összefüggései ugyancsak jól értelmezhetőek. A balatoncsicsóiak esetében is jelentős szerepe van a másokkal való jó kapcsolatoknak, de ennek – a többi jóllét–változóval együtt – inkább a mindennapi életcélok megvalósításában van fontos szerepe, ami a válaszadók körében fontos kapcsolatban áll saját maguk elfogadásával és az élettel való elégedettségükkel. A balatoncsicsói résztvevők egységesen magas településkötődést mutattak. A falu helyjelentése összességében pozitív számukra. A csicsóiak lakóhelyeikhez (otthon, település) való viszonya (elégedettség) és önelfogadásuk összefügg. Mind az önmagukkal, mind a lakóhelyeikkel való elégedettségük csökkenését negatívan élik meg, és ha jobban elfogadják önmagukat, az pozitívabb viszonnyal (elégedettség és kötődés) jár a település felé is. A balatoncsicsóiak számára saját falujuk jelentését leginkább a közösségi térhasználat adja, amit a szakralitás, a természet, a turizmus, az épített örökség, a gazdálkodás, a bor követ. A Nivegy-völgy egészében kapott válaszhoz hasonlóan, utolsó a sorban a falu, mint az otthon szimbóluma. Ugyanakkor Balatoncsicsó esetében nem pontosan ugyanúgy értelmezhető ez, mint a teljes kistáj esetében. Egy aprófalu esetében az otthonosságélmény – bár természetesen településről van azért szó – markánsabban is megjelenhetett volna a lokalitásjelentésben. Azonban ez nem jelenti feltétlenül az otthonosság hiányát vagy deficitjét. Ugyanis a csicsói válaszadók számára nagyon hangsúlyos a társas kapcsolati tér a település jelentésében: annál otthonosabbnak ítélik a falujukat, minél jobb a kapcsolatuk a falubeliekkel. Az otthonosság bizonyos értelemben még a többi lakos házára is kiterjed. Minél kedvezőbbnek észlelik a település szociofizikai kapcsolati terét, annál kedvezőbb a falu lakóinak önelfogadása is. Talán ez a szociofizikai hely–társas interakciók–individuális folyamatok hármas összefonódás áll annak a paradox településviszonyulásnak a hátterében, amelynek lényege, hogy a faluhoz kötődő és azzal elégedett emberek rosszabbul érzik magukat, és kevésbé találják élhetőnek és karbantartottnak a települést, valamint kevésbé észlelik érdekesnek a plébánia felújítás előtti épületét.

Ennek lehet például az a magyarázata, hogy mivel a völgy jelentését elsősorban természetinek tekintik a nivegyiek, minden karbantartás, felújítás – természetesen nem tudatosuló módon – az épített környezet jelentést erősíti, ami utalhat a látens helyjelentésben a természeti értékek elvesztésének veszélyére.

Ennél erősebb magyarázatnak tartom a lokalitásélmény szociofizikai vonatkozásának paradox jellegére (a faluval való elégedettség és a hozzá való kötődés csökkenése a település karbantartottság növekedésével), hogy a megkérdezettek jó része nem tősgyökeres lakos (119. és 110. táblázat), hanem – helyi szóhasználattal élve „gyüttment”[747] –, vagyis beköltöző, vagy éppen visszatérő, a helyhez kötődő rezidenciaturista, élménymigráns (Járosi, 2007, lásd IV.2 fejezet), bebíró (V.2.3 fejezet).

[747] A másik helyi kifejezés erre a korábban már említett „bebíró” (Bojár, 2014 – lásd V.2.3 fejezet).

Életvitelszerűen a Nivegy-völgyben él?		Gyakoriság	%	Érvényes %	Kumulatív %
Érvényes	igen: tősgyökeres lakos	8	8,2	8,3	8,3
	igen: úgy költözött ide	7	7,1	7,3	15,6
	nem: nyaralója van itt	29	29,6	30,2	45,8
	nem: vendégségben	12	12,2	12,5	58,3
	nem: fizetős szálláshelyen nyaral	35	35,7	36,5	94,8
	nem: egyéb	5	5,1	5,2	100,0
	összesen	96	98,0	100,0	
Hiányzó	System	2	2,0		
Összesen		98	100,0		

109. táblázat Nivegy-völgy_A teljes Nivegy-völgyi minta összetétele lakhely szerint (1. adatfelvétel)

Életvitelszerűen Balatoncsicsón él?		Gyakoriság	%	Érvényes %	Kumulatív %
Érvényes	igen: tősgyökeres lakos	10	38,5	40,0	40,0
	igen: nem itt született, itt nőtt fel	1	3,8	4,0	44,0
	igen: úgy költözött ide	14	53,8	56,0	100,0
	Összesen	25	96,2	100,0	
Hiányzó	System	1	3,8		
Összesen		26	100,0		

110. táblázat Nivegy-völgy_A balatoncsicsói minta összetétele lakhely szerint (1. adatfelvétel)

Ez a helyzet két, egymással összefüggő fontos megfontoláshoz vezet. Egyrészt a együttmenteket, a bebírókat nem egységesen fogadták be a balaton-felvidéki falvak – erről az adatfelvételek során sok szó esett spontán élménybeszámolók formájában mindkét oldalról. Láttuk az eredményekben, hogy a jó kapcsolat másokkal – kicsit más felhanggal ugyan, de – mind a teljes Nivegy-völgyi mintában, mind a balatoncsicsói mintában kitüntetett fontosságú jóllétdimenzió volt, ami egyaránt szerves kapcsolatban áll a válaszadók önelfogadásával és a településekhez való viszonyukkal. Elképzelhető, hogy a lakosok között kapcsolati nehézségek színezik ambivalensre a falvakhoz való viszonyulásukat. A másik magyarázati lehetőség ugyancsak eredhet az őslakosok vs. bebírók ambivalens viszonyából. Számos antropológiai kutatás (pl. Járosi, 2007) mutatta ki, hogy a tősgyökeresek és a beköltözők (illetve turisták, beházasodók, visszatelepülők stb. – lásd pl. Antos & Fiáth, 2003) nagyon másképp észlelik a kistelepüléseket általában is, lakókörnyezetként is. „A legtöbb kifogás *a nyaralóházzal rendelkező*, illetve a *betelepülő*, egész évben a faluban tartózkodó emberekkel szemben merül fel: az ő viselkedésük a legérthetetlenebb a gyepüiek[748] számára. A saját kertjüket, portájukat makulátlan rendben tartják, a szemetet viszont sokan a patakba szórják. A telekhatárokat már az építkezés előtt kijelölik, szögesdróttal veszik körül, így viszont ők maguk sem tudják azt megközelíteni: más udvarán járnak át. Panaszkodnak, hogy nem jók az utak, nem hordják el az avart, de nem fizetnek adót az önkormányzatnak. Egész nap zárva a kapujuk. […] A panaszok nagy része egy félreértésből – vagy inkább egymás meg nem értéséből – adódik: a gyepüi születésű ember háza a falu része, nyitott a többi házra, kapuját napközben nem zárja […], s emiatt magát a település többi részének épségéért, tisztaságáért ugyanúgy felelősnek tartja, mint a saját házáért. A betelepülők csak a megvásárolt telket tekintik sajátjuknak, a többi terület: *adottság,* szépség, nyugalom stb., ami természetes, de aminek működéséhez nekik nincs közük. Ez az, amit egy őshonos, akinek családja generációk óta Gyepüben él, nem érthet meg. Egy újonnan vásárolt

[748] A kutatásban a településeket fiktív névvel jelölték a kutatók (Antos & Fiáth, 2003), az egyik ilyen fiktív falunév volt Gyepü.

ház, telek kifizetésével a betelepülők valóban csak egy kis darabot vesznek meg: a felelősség kialakulásához és az „otthon vagyok" érzéséhez ennél jóval több minden – idő, ismeretség – szükséges. A gyepüiek szerint viszont aki az ő falujukat választja lakóhelyül, annak az egészet (a területet és az embereket is) közösnek kellene tekinteni. […] Mindez, természetesen, ilyen sarkított formában nem igaz: *lehetőségekről* van szó, amikkel mindenki azt kezd, amit akar. Egy gyepüi születésűnek adott az alkalom, hogy átélje: otthona túlterjed a háza határain, s hogy nemcsak önmagáért, de egy egész közösségért felelős. Egy odaköltöző más alaphelyzetből indul, hiszen egy jó darabig csak a saját házát, kertjét ismeri, de ha akarja, kiterjesztheti otthona határait, feltéve, ha nem zárkózik el az emberek elől, és kimutatja, fontosnak érzi, hogy a közösség és a falu részévé váljon. Azt, hogy ki mit kezd majd a származásából adódó lehetőségekkel, azaz hogy milyen helyet képes elfoglalni a falu életében, és mik lesznek identitásának az alapkövei, a *beköltözés,* illetve a *Gyepüben maradás motivációja* és az *életmód* határozzák meg." (Antos & Fiáth, 2003. 21 – kiemelés az eredetiben). Ez az idézet – bár nem tudni, mennyire fedi a nivegyi helyzetet, hiszen a mi eredményeink szerint a település funkcionális érzelmi tagoltságát tekintve a helyiek és a betelepültek egészen hasonlóan vélekednek – rávilágít, hogy milyen szoros (akár ambivalens) kapcsolatban lehet a településen élés, az ottani mindennapi élet, a kapcsolati háló és a falu észlelése, a helyhez való szociofizikai viszonyulás. A probléma megértése mindenképpen további vizsgálatokat igényel.

A plébánia környezetpszichológiai jelentése a műemléki felújítás megkezdése előtt

A plébániaépület konnotatív jelentésében ugyancsak megjelent a Karbantartottság jelentésnyaláb, az Érdekesség faktorral párban. Ennek mentén az emberek (a nivegyiek) az épületet viszonylag érdekesnek, jellegzetesnek ítélték, bár nem találták izgalmasnak (igaz, unalmasnak sem). Úgy tűnik, az Érdekesség faktor tételei inkább magát az épületet írják le, míg a Karbantartottság az épületegyüttes állagára vonatkozik. Utóbbira vonatkozóan az épület felújítás előtti állapotát szegényesnek ítélték, ám viszonylag markánsan megjelent az értékelésekben az (elővételezett) gondozottság, felújítottság jelentéstartalom. Az épített örökség növekvően fontos szerepet játszik az egész völgy helyjelentésében – viszonylag nagyszámú, mostanában felújított történeti épület van a völgyben –, amire az is utal, hogy az épített örökség jelentéstartalom markánsan körvonalazódott mind a völgy egésze, mind Balatoncsicsó látens helyjelentését illetően.Ugyanakkor a felújítás előtt szakaszban maga a plébánia épületegyüttese alig jelent meg akár a völgy, akár Balatoncsicsó lokalitásjelentésében annak ellenére, hogy a balatoncsicsóiak a plébániaépület megfelelő karbantartottsági állapotát is összekapcsolódónak érzik a település otthonosságával. Az, hogy az emberek helyjelentési dimenziók mentén értékelik és településük pszichológiai értékelésével összekapcsolják a plébánia felújítását, kiemelkedően fontos a részvételi műemlékfelújítási és településfejlesztési munkában. A völgy szintjén tehát a plébánia nem rendelkezett megformált környezetpszichológiai jelentéssel a felújításának megkezdése előtt, Balatoncsicsón azonban elindult a falu lokalitásjelentésén belül és ahhoz viszonyulva a plébánia környezetpszichológiai jelentésének megformálódása, és ezzel együtt megindult az épületegyüttes szociofizikai státuszának definiálódása a lokalitásélményben.

V.2.15. Az 1. és a 2. kutatási fázis: a plébánia jelentésének változása és a kistáji és települési lokalitásélmény alakulása

A 2. (követő) vizsgálati fázis 2016. február (az építkezés megkezdése) és június (az építkezés lezárása) között zajlott. A 2. adatfelvétellel az volt a célom, hogy – annak nyomán, hogy lezajlott a plébánia felújítása – feltérképezhetővé váljon a./ a Nivegy-völgy (és ezen belül kitüntetetten Balatoncsicsó) lakosainak feltételezett kezdeti települési és kistáji lokalitásélmény–változása

(ideértve a lakosok érzelmi, elégedettségi, pszichológiai jólléti állapotának alakulását és a környezetpszichológiai, szociofizikai mintázat – lokalitásjelentés stb. – módosulását), valamint b./ a plébániaépület környezetpszichológiai jelentésének átalakulása.[749] Korábban (V.2.9 és V.2.12 fejezetek) említettem, hogy a 2. adatfelvétel a szervezési nehézségek miatt motivációs és egyéb szempontokból eltért az 1. fázistól. A követő vizsgálat harmadik – használatba vétel utáni fázisában vártam markáns változást a jóllétben és a látens helyjelentésben, így – a válaszadók motivációjának fenntartása érdekében is – a 2. adatfelvétel során nem vizsgáltuk a résztvevők pszichológiai jóllétének változásait és a lokalitásjelentésen alakulását. A 2. fázisban nem mértünk pszichológiai jóllétet, mert ilyen rövid idő alatt nem feltételeztük a jóllét változását, és nem alkalmaztunk mentális térképezési eljárásokat, mivel mind a mentális térkép, mind a placemetria hosszabb távon, a tényleges helyhasználat kapcsán tükrözi markánsan a látens helyjelentés változásait. Így ebben a fázisban nem vettük fel a Ryff–skálát, és nem kértük a résztvevőktől sem a számukra nagyon megterhelőnek bizonyult mentális térképrajzolást, sem a placemetriát. A teljes, 1. vizsgálati szakaszban alkalmazott vizsgálati eljárásbattériát a 3. fázisban kívántam újra alkalmazni. Ez a szakasz a helyzet jelenlegi állása szerint a vizsgálatok eddigi keretein belül nem kivitelezhető, az erre vonatkozó információ azonban már csak a 2. adatfelvétel lezajlása után jutott a birtokomba.

A 2. fázis célja általános annak vizsgálata volt, hogy a zajló participatív műemléki felújításnak (amihez esélyegyenlőségi munka, valamint település- és közösségfejlesztés is kapcsolódott – V.2.4 fejezet) van-e környezetpszichológiai „hozama" a felújításra kerülő műemléképület konnotatív jelentésére, a Nivegy-völgyi lakosok települési és kistáji lokalitásélményére, valamint érzelmi és elégedettségi állapotukra nézve. Mind az épület konnotatív jelentésére, mind a lokális (települési: balatoncsicsói) és a kistáji (Nivegy-völgyi) lokalitásélményre azt volt a felvetésem, hogy a környezetpszichológiai mutatók már ebben a kezdeti fázisban is a helyjelentés és a lokalitásélmény pozitív módosulását jelzik, és a pszichológiai változók értékei is pozitívabbak lesznek az első, helyzetfeltérképező szakaszban kapott értékeknél. A módszertani célok megegyeztek az 1. fázis bemutatásakor (V.2.11 fejezet) leírtakkal. A 2. fázisban ugyancsak az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia (I. fejezet) jegyében a vizsgálati felvetésben (V.2.10 fejezet) megfogalmazott mintázatelemzést[750] alkalmaztam a változások kimutatására.

A 2. adatfelvétel során rákérdeztünk a vizsgálati személyek szociológiai adataira (V.2.11 és V.2.12 fejezetek), mértünk pozitív és negatív érzelmeket,[751] települési / kistáji lokalitásjelentést (vagyis konnotatív helyjelentést,[752] és helykötődést[753] és elégedettséget[754] (élettel, településsel, otthonnal). Az alábbiakban az 1. és 2. szakasz eredményeinek összehasonlító elemzését mutatom be.

---

[749] A birtokba vétel fázisa lett volna a 3., utolsó követési fázis – ez azonban a Forster Központ megszűnése miatt az eddig keretek között nem valósulhat meg.

[750] A lokalitásélményt a vizsgálatban 1. szakaszában (V.2.14 fejezet) – az alsómocsoládi kutatáshoz (IV.7 fejezet) hasonlóan a következő változók mintázatával operacionalizáltam (kihagyva a pszichológiai jóllétet, a látens helyjelentést és funkcionális érzelmi tagolódást): a. pszichológiai változók: pozitív és negatív érzelmek, elégedettség az élettel; b. környezetpszichológiai változók: lokalitásjelentés (konnotatív helyjelentés, településkötődés), valamint elégedettség a településsel és az otthonnal.

[751] Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 – lásd IV.9.5 fejezet és 7. melléklet) 20 tételes változata (magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008).

[752] Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997 – IV.9.5 fejezet és 10. melléklet).

[753] Településkötődés Skála rövidített változata (TKS2, Dúll & Brózik, 2015 – IV.9.5 és V.2.13 fejezetek; 27. melléklet).

[754] Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változata, az SWLS–H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014); Otthonnal való

V.2.16. Az 1. és a 2. adatfelvétel összehasonlító elemzése

Az eredmények feldolgozása során az SPSS 21.0 statisztikai programcsomaggal dolgoztunk.[755]

Vizsgálati személyek (2. szakasz)

A 2. szakaszban a teljes Nivegy-völgyi minta létszáma 108 fő volt (2 fő neme ismeretlen), ebből a balatoncsicsói minta 33 fő. A 2. adatfelvételben résztvevők alapadatait a 111. táblázatban tüntettem fel.

Nivegy-völgy 2. adatfelvétel					
	N	**Átlagéletkor**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Összes	108	44,19	15,68	18	79
Férfiak	38	43,74	16,60	18	79
Nők	68	44,43	15,37	18	73
Balatoncsicsó 2. adatfelvétel					
	N	**Átlagéletkor**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Összes	33	44,85	12,04	19	65
Férfiak	10	48,80	10,88	30	64
Nők	23	43,13	12,33	19	65

111. táblázat Nivegy-völgy és Balatoncsicsó_Résztvevők alapadatai és nemi megoszlása (teljes Nivegy-völgyi minta és balatoncsicsói minta, 2. adatfelvétel)

Az 1.[756] és a 2. szakaszban tehát a Nivegy-völgyből összesen 206 személy (5 fő neme ismeretlen) fő vett részt a kutatásban, ebből a két balatoncsicsói minta létszáma 74 fő volt. A két vizsgálatban résztvevők alapadatait a 112. és a 113. táblázatban tüntettem fel.

Nivegy-völgy 1. és 2. adatfelvétel					
	N	**Átlagéletkor**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Összes	206	42,39	16,85	15	85
Férfiak	80	43,73	17,25	15	80
Nők	121	42,11	16,34	15	85

112. táblázat Nivegy-völgy_Résztvevők alapadatai (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. és 2. adatfelvétel)

Balatoncsicsó 1. és 2. adatfelvétel					
	N	**Átlagéletkor**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Összes	74	45,00	16,12	15	85
Férfiak	29	48,31	15,43	17	80
Nők	43	44,16	15,55	15	85

113. táblázat Nivegy-völgy_Résztvevők alapadatai (balatoncsicsói minta, 1. és 2. adatfelvétel)

A 2. vizsgálati szakaszban eredetileg törekedtünk arra, hogy a lehető legtöbb, az 1. fázisban részt vevő Nivegy-völgyi lakost megkérdezzünk újra, hogy a lokalitásélményben bekövetkezett változás minél tisztábban mérhető legyen. Azonban az adatfelvétel körülményeinek kényszerű változása miatt ezt nem lehetett elérni: összesen 12 személy vett részt mindkét vizsgálati szakaszban. Rájuk nem végeztünk külön elemzést, és alacsony létszámuk miatt a két adatfelvétel adatait független mintákként kezeltük.

Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014), 3. Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Dúll, 2014e) – 8. melléklet.

[755] Ebben a fázisban is számíthattam Brózik Péter munkájára – köszönöm!

[756] A vizsgálat 1. szakaszában a teljes Nivegy-völgyi minta létszáma 98 fő volt (3 fő neme ismeretlen), ebből a balatoncsicsói minta létszáma 39 fő (2 fő neme ismeretlen). Az 1. adatfelvételben résztvevők alapadatait lásd fentebb: 61–62. táblázatok.

A 2. szakasz vizsgálati mintáját a feldolgozáskor illesztettük az 1. adatfelvételi minta adataihoz a kérdőívben alkalmazott kategóriák (iskolai végzettség, életkor, gazdasági aktivitás stb.) mentén (32. melléklet).

Az eredmények bemutatásakor az 1. és a 2. adatfelvétel összehasonlító elemzését mutatom be, a 2. szakaszban kapott adatokat külön nem elemzem.

1. és 2. adatfelvétel: érzelmek, elégedettségi adatok, településkötődés, konnotatív jelentés (teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta)

A két fázisban felvett skálák adatainak összevetése, Nivegy-völgyi adatok (114. táblázat) és balatoncsicsói adatok (115. táblázat):

Adatfelvétel eszköze, sorszáma		N	Átlag	Szórás	Statisztikai eredmények
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) Pozitív skála	1. felvétel	54	34,78	7,38	t=1,42; p>0,15
	2. felvétel	100	33,03	7,22	
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) Negatív skála	1. felvétel	53	13,74	4,60	t=0,65; p>0,94
	2. felvétel	102	13,69	4,49	
Élettel való Elégedettség Skála (SWLS–H)	1. felvétel	51	22,12	6,21	t=-1,72^{+}; p<0,1
	2. felvétel	104	23,93	6,17	
Településsel való Elégedettség Skála (SWSS)	1. felvétel	51	21,71	6,38	t=-2,06*; p<0,05
	2. felvétel	104	23,77	5,61	
Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS)	1. felvétel	51	23,31	7,40	t=-1,7^{+}; p<0,1
	2. felvétel	108	25,30	6,58	
Településkötődés Skála (TKS1 és TKS2)	1. felvétel	78	4,13	0,58	t=3,37**; p<0,01
	2. felvétel	98	3,79	0,74	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Élhetőség	1. felvétel	93	2,20	0,87	t=0,82;p>0,41
	2. felvétel	103	2,10	0,89	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Karbantartottság	1. felvétel	92	2,51	0,83	t=-0,78; p>0,43
	2. felvétel	103	2,62	1,21	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság	1. felvétel	54	4,86	1,61	t=7,7**;p<0,001
	2. felvétel	71	2,81	1,36	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia: Érdekesség	1. felvétel	59	2,96	1,54	t=71,1; p>0,27
	2. felvétel	72	2,68	1,42	

114. táblázat Nivegy-völgy_1. és 2. adatfelvételi fázis alapvető adatainak összevetése (teljes Nivegy-völgyi minta)

A 114. táblázatban látható, hogy a teljes Nivegy-völgyi mintában több ponton is van szignifikáns eltérés a két adatfelvétel között. Érdekes, hogy a Településsel való elégedettség nőtt az 1. szakaszban mérthez képest, a Településkötődés viszont csökkent, valamint jelentősen csökkent a plébániaépület észlelt karbantartottsága is. Tendenciaszintű eltérések mutatkoznak az Élettel való elégedettség és az Otthonnal való elégedettség tekintetében, mindkét esetben a 2. adatfelvétel résztvevői bizonyultak elégedettebbnek.

Érdekes, hogy balatoncsicsói mintában (115. táblázat) mindössze annyi változás következett be, hogy romlott magának a plébániaépületnek a megítélése a konnotatív jelentés Karbantartottság faktora mentén (vö. 1. adatfelvétel: 73. táblázat).

Adatfelvétel eszköze, sorszáma		N	Átlag	Szórás	Statisztikai eredmények
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) Pozitív skála	1. felvétel	15	35,07	7,69	t=0,38; p>0,37
	2. felvétel	31	33,16	6,31	
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) Negatív skála	1. felvétel	14	13,00	3,26	t=-0,61; p>0,54
	2. felvétel	31	13,68	3,55	
Élettel való Elégedettség (SWLS–H)	1. felvétel	15	21,53	6,79	t=-0,48; p>0,63
	2. felvétel	31	22,45	5,81	
Településsel való Elégedettség (SWSS)	1. felvétel	15	21,00	7,60	t=-1,34; p>0,18
	2. felvétel	33	23,52	5,23	
Otthonnal való Elégedettség (SWHS)	1. felvétel	15	21,87	7,34	t=-1,02; p>0,31
	2. felvétel	33	24,15	7,12	
Településkötődés Skála (TKS1 és TKS2)	1. felvétel	33	4,13	0,69	t=0,2; p>0,84
	2. felvétel	30	4,10	0,58	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Élhetőség	1. felvétel	39	2,23	0,99	t=0,74; p>0,46
	2. felvétel	32	2,06	0,96	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Karbantartottság	1. felvétel	38	2,55	0,88	t=0,41;p>0,68
	2. felvétel	32	2,44	1,31	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság	1. felvétel	36	5,20	1,44	t=6,26***; p<0,001
	2. felvétel	31	2,91	1,56	
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia: Érdekesség	1. felvétel	36	2,99	1,60	t=1,24; p>0,22
	2. felvétel	32	2,53	1,46	

115. táblázat Balatoncsicsó_1. és 2. adatfelvételi fázis alapvető adatainak összevetése (balatoncsicsói minta)

A Nivegy-völgy egészére vonatkoztatott folyamatok többféleképpen is értelmezhetők. A nem egyöntetűen pozitív változások mögött állhatnak egyrészt tényleges szociofizikai folyamatok, másrészt a 2. fázisban zajló közösségfejlesztési, részvételi mechanizmusok és a plébániafelújítás tágabb társadalmi–politikai kontextusa, és harmadrészt, mindenképp módszertanilag is elemezni kell az adatfelvételt.

A tényleges szociofizikai folyamatok szerepén azt értem, hogy az 1. szakaszban kapott kistáji és települési lokalitásélmény sajátos, kissé paradox jellegét a 2. szakasz alátámasztani látszik: mindenfajta fejlesztés, felújítás együtt jár a településekhez való kötődés csökkenésével. Ahogy láttuk, a völgy lokalitásjelentését a természeti jelleg erősen meghatározza lakosai számára, minden épített környezeti beavatkozást, felújítást észlelhetnek az emberek úgy, ami ettől a természetiségtől eltávolítja a völgyet. Ugyanakkor – ezt is láttuk – büszkék felújított történeti épületeikre és az épített örökség is fontos jelentésmeghatározó a nivegyiek számára. Érdekes lenne tudni, hogy vajon a többi építési/felújítási folyamatot (pl. a balatoncsicsói Szent Ágoston templom nemrégiben befejeződött felújítása[757]) is kísérte-e ilyen változás. Ha igen, elképzelhető (és ez már a második magyarázatlehetőséggel is összefügg), hogy az emberek – éppen részben a részvételi folyamatok kapcsán – nyilván észlelik az ilyen felújításokkal járó külső nehézségeket (forrásszerzési gondok, pályázási akadályok stb.) és a belső, szűkebb közösség (ezen egyaránt értem a nivegyieket összességében és a falvak lakosságát külön is) konfliktusait, és ezek nem hagyják érintetlenül a településükhöz való viszonyulásukat sem. A plébániafelújítás esetében, ahogy említettem az V.2.6 fejezetben, kezdettől voltak ilyen gondok, de a 2. szakaszban nagyon erősen megnyilvánultak ezek a financiális–társadalmi–politikai nehézségek.

[757] A balatoncsicsói Szent Ágoston Templom felújítása sem ment egyszerűen. A templom renoválásával egyébként már akkor össze akarta kapcsolni a falu vezetése a plébánia felújítását, de nem jártak sikerrel. A teljes folyamatot dokumentálja Scher (2014).

A külső kontextuson azt értem, hogy az egész projektet végigkísérte a Norvég Alap és a magyar állam nézeteltérése,[758] a pénzt hol biztosították, hol nem, ami folytonos fenyegetettséget jelentett a projekt számára. Végül jelentősen csökkent a végösszeg, úgyhogy az eredeti tervekhez képest a beruházásnak csak egy része tudott megvalósulni – a 2. (felújítási) szakasz tehát ezzel a felemás végeredménnyel zárult. Nem mellesleg, ez alatt az időszak alatt a Forster Központ vezetése kétszer cserélődött, és mindkétszer felülvizsgálták a projektet. Mindegyik esetben valós volt a megszüntetés veszélye. A projektvezetést és a szakértői csapat egy részét is lecserélte a Központ aktuális vezetése – vagyis a közösség számára fokozatosan eltűntek azok a személyek, akik a projektben arcukkal, mondhatni napi rendszerességgel képviselték a programot a völgy közössége felé. Ezzel párhuzamosan (bár ettől nyilván nem függetlenül) erősödtek konfliktusok a szakértői, kutatói és projektteam (a „pestiek") és a projekt helyi képviselőinek vezetői között is. Ugyanakkor a részvételi projekt zajlott, és éppen ez volt az a fázis, ahol az emberek leginkább érintkeztek egymással: a közösség- és vállalkozásfejlesztés szakasza. A nehézségek világos körvonalazására és legyőzésére törekedett ugyan a teljes projektteam (budapestiek és helyiek együtt), a transzdiszciplináris munka követelményeinek [759] megfelelően számos önreflektív műhelyt, tréninget tartottunk, mégsem sikerült ezeket a gondokat megnyugtatóan rendezni.

A tranzakcionális teammunka szempontjából fontos módszertani tanulság, hogy a szakértői csapatban professzionális mediátornak is helye van (vö. Ferik, Barinkai, Bérczi, Bujdosó, Kéthelyi, & Vajna, 2014). Ez a társadalmi–financiális magyarázat egyébként nem független a fenti, szociofizikai értelmezéstől, miszerint a település lokalitásjelentése és lokalitásélménye változik: az 1. szakaszbeli kistáji és települési lokalitásélmény leírásakor láttuk, hogy mind a völgy egészében, mind a balatoncsicsói lakosok körében kiemelten fontos a jó kapcsolat másokkal. A működő társas viszonylatok szoros, összefonódó kapcsolatban állnak az emberek önelfogadásával, otthonosságélményével, településükhöz való viszonyukkal mind kistáji, mind települési szinten. Az együttműködés kudarca feltehetően együtt jár ezeknek az embereknek a számára azzal, hogy kevésbé kötődnek a falujukhoz.

A kutatással kapcsolatos módszertani tényezőket is figyelembe kell vennünk, amikor értelmezzük az eredményeket. A konfliktusok abban az irányban is lecsapódtak, hogy egyre nehezebb volt megszervezni az adatfelvételt. Ezért kellett megváltoztatni a 2. szakaszban a toborzási feltételeket és ezért módosult az 1. fázishoz képest a mintavétel módja is (V.2.12 fejezet). Ezt kétség kívül számításba kell venni, már csak azért is, mert nem lehetett ugyanazokat az embereket elérni a 2. adatfelvételre, akik korábban már részt vettek a vizsgálatban. Az is (legalábbis részben) módszertani kérdés, hogy míg a (településsel, otthonnal és élettel való) elégedettség mérése (8. melléklet) meglehetősen általános, egészleges módon történik, addig a településkötődés feltárása kapcsán konkrétan, a település „kézzelfogható" működésének megélésére kérdezünk rá (12. és 27. mellékletek). Elképzelhető tehát, hogy a településkötődés mutató érzékenyebb, mint az elégedettség dimenzió. Új módszerek lévén ezeket a megfontolásokat sem szabad figyelmen kívül hagyni. A módszertani kérdésekre további, célzott vizsgálatokkal lehet választ adni. Végül, előfordulhat, hogy olyan folyamatok alakították a völgy szintjén ezt a mintázatot, amire a vizsgálat eszközeivel nem tud fény derülni – például érdemes lehet feltárni, hogy ezek a negatív változások

[758] https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Norv%C3%A9g_Alap-%C3%BCgy (utolsó látogatás: 2016. 11. 13.). Fentebb (11. és 653. lábjegyzetek) jeleztem, hogy a projekt alapjában Norvég Alap támogatással zajlott: *eea grants Iceland, Liechtenstein, Norway* és *Riksantikvaren, Klima og MiljØdepartementet.*

[759] Vö. pl. Stokols, Misra, Moser, Hall, & Taylor (2008)

egyenletesen oszlanak-e el a mintában, vagy valamelyik (esetleg több) település lakói hozták be ezeket. Mindezt szintén további vizsgálatokkal lehet kideríteni.

Érdekes, hogy Balatoncsicsón nem így alakult a mintázat: a településen nem változtak az eredmények egyetlen mért változó tekintetében sem, kivéve a plébánia romló megítélését a Karbantartottságot tekintve (ami az egész Nivegy-völgyben bekövetkezett).

A település a plébánia a közvetlen környezete, ám ebben a fázisban az egész Nivegy-völgyet bevonták a közösségfejlesztők a részvételi folyamatokba, képzésekbe. Érdekes viszont, hogy mind a teljes völgymintában (116. táblázat, összevethető az 1. adatfelvétel adataival: 70. táblázat), mind a csicsói mintában (117. táblázat, vö. 1. adatfelvétel: 72. táblázat) romlott magának a plébániaépületnek a megítélése a konnotatív jelentés Karbantartottság faktora mentén. Annak ellenére ez történt, hogy a szakasz végére az épületegyüttes egy része (fent említettem, hogy nem volt elég a pénz a teljes felújításra) felújításra került (lásd 24. melléklet – a plébánia épületegyüttesének állapota a felújítás előtt és után). Az Érdekesség faktoron nem mutatkozott változás egyik mintában sem.

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság	**N**	**Átlag**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
	71	2,81	1,36	1,38	6,50
gazdag – szegényes	79	3,35	1,65	1	7
rendes – rendetlen	79	1,91	1,30	1	7
elhanyagolt – gondozott	78	2,15	1,74	1	7
kopott – felújított	79	1,77	1,60	1	7
koszos – tiszta	78	1,99	1,56	1	7
lepusztult – karbantartott	79	1,71	1,30	1	7
zsúfolt – üres	78	4,44	1,35	1	7
kényelmes – kényelmetlen	77	2,60	1,52	1	7

116. táblázat Plébánia_Konnotatív jelentés, Környezeti Szemantikus Differenciál (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság faktor (teljes Nivegy-minta, 2. adatfelvétel)

Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság	**N**	**Átlag**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
	31	2,91	1,56	1,38	6,50
gazdag – szegényes	33	3,15	1,60	1	7
rendes – rendetlen	33	1,91	1,59	1	7
elhanyagolt – gondozott	33	2,06	1,75	1	7
kopott – felújított	33	1,61	1,30	1	7
koszos – tiszta	32	1,75	1,30	1	7
lepusztult – karbantartott	33	1,67	1,34	1	7
zsúfolt – üres	33	4,58	1,30	1	7
kényelmes – kényelmetlen	33	2,45	1,42	1	6

117. táblázat Plébánia_Konnotatív jelentés, Környezeti Szemantikus Differenciál (KSZD)_Plébánia: Karbantartottság faktor (balatoncsicsói minta, 2. adatfelvétel)

Látható, hogy gyakorlatilag mindkét mintában jelentősen romlott a plébániaépület állagának megítélése. Úgy vélem, ez a megítélés a romló karbantartottságról valójában reális képet tükröz a felújítás folyamatáról, amikor hosszú időszakon át inkább szét volt verve az épület, vagyis bizonyos értelemben valóban rosszabb állapotban volt, mint romos, kiinduló állapotában. (A Környezeti Szemantikus Differenciál Skála felvételekor minden egyes válaszadónak hangsúlyoztuk, hogy a plébánia aktuális állapotára töltse ki a kérdőívet.) Alább, a lokalitásélmény mintázatelemzése során azt is megvizsgáltuk, hogy valóban inkább az épület tényleges állagának

leírása a karbantartottság rosszabb megítélése, vagy a többi változóval való kapcsolatában mélyebb összefüggések is értelmezhetők.

Lokalitásélmény leírása: összefüggés–elemzés (korrelációs mintázat) – teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta (2. szakasz)

A 2. adatfelvételben kapott eredmények korrelációs (Pearson-r) mátrixa a teljes Nivegyvölgyi és a balatoncsicsói mintára vonatkozóan a 50–51. mellékletben – a terjedelme miatt a következő linken található: https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43b-a6Rgm4kjAuPhU. A teljes nivegyi mintában jelentős összefüggések a következő változók között mutatkoznak: a negatív érzelmek (PANAS Negatív skála) szignifikáns gyenge negatív összefüggést mutatnak az Élettel való elégedettséggel (r=-0,39, p=0,000), és az Otthonnal való elégedettséggel (r=-0,22, p<0,05). Az Élettel való elégedettség közepes pozitív korrelációban van a Településsel való elégedettséggel (r=0,57, p=0,000) és az Otthonnal való elégedettséggel (r=0,52, p=0,000). A Településsel való elégedettség mutatta a legtöbb kapcsolatot más környezetpszichológiai változókkal: az Otthonnal való elégedettséggel közepes pozitív (r=0,47, p=0,000), a Településkötődéssel gyenge pozitív (r=0,22, p<0,05), a település konnotatív jelentésdimenziói közül az Élhetőséggel (r=-0,32, p<0,01) és a Karbantartottsággal (r=-0,36, p=0,000) gyenge negatív összefüggést mutat, ahogyan a plébánia Érdekesség konnotatív jelentésdimenziójával is (r=-0,26, p<0,05). Az Otthonnal való elégedettség a település Karbantartottság konnotatív jelentésével gyenge negatív kapcsolatban (r=-0,19, p=0,05) van. A Településkötődés és a plébánia konnotatív jelentésének Érdekesség faktora közepes negatív korrelációt (r=-0,49, p=0,000) mutat. A település Élhetőség konnotatív jelentésskálája közepes pozitív együttjárásban van Karbantartottsággal (r=0,53, p<0,05), és a plébánia konnotatív jelentésmutatóival is pozitív (bár gyenge) kapcsolatot mutat (plébánia Karbantartottság: r=0,27, p<0,05; Érdekesség: r=0,37, p<0,05). A plébánia Karbantartottsága közepes pozitív korrelációban (r=0,48, p=0,000) van a plébánia másik konnotatív jelentésskálájával, az Érdekességgel.

A balatoncsicsói mintán a következő összefüggések mutatkoztak (50–51. melléklet: https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43b-a6Rgm4kjAuPhU): az Élettel való elégedettség közepes pozitív kapcsolatot mutat mind a Településsel való elégedettséggel (r=0,52, p<0,01), mind az Otthonnal való elégedettséggel (r=0,59, p<0,01). A Településsel való elégedettség ugyancsak közepes pozitív korrelációban (r=0,49, p<0,01) van az Otthonnal való elégedettséggel és negatív, közepes együttjárást (r=-0,51, p<0,01) mutat a település konnotatív jelentésdimenziói közül a Karbantartottsággal. A Településkötődés ugyancsak közepes negatív korrelációban van két konnotatív jelentésskálával: a település Élhetőségével (r=-0,5, p<0,01), és a plébánia Érdekességével (r=-0,52, p<0,01). A település konnotatív jelentésdimenziói közepes erősséggel, pozitívan korrelálnak (Élhetőség és Karbantartottság: r=0,47, p<0,0). A település élhetősége a plébánia konnotatív jelentésskáláival pozitív korrelációt mutat: az épület Karbantartottságával az együttjárás közepes erősségű (r=0,41, p<0,05), az Érdekességével erős (r=0,75, p=0,000). Végül, a plébánia konnotatív jelentésdimenziói közepes pozitív korrelációt (r=0,549, p<0,01) mutatnak egymással.

V.2.17. A mintázatelemzés értelmezése: a kistáji és a települési lokalitásélmény, valamint a plébániaépület jelentésének változása a plébánia felújításának lezárulásig (1. és 2. adatfelvétel összevetése)

A plébániafelújítás lezárulásáig mind a teljes Nivegy-völgyi, mind a balatoncsicsói mintában bekövetkeztek változások vagy az 1. adatfelvétel során (a plébánia felújításának megkezdése előtt – vö. V.2.13 és V.2.14 fejezetek) mért lokalitásélmény–mutatókban (Nivegy-völgy), vagy azok összefüggéseiben, mintázatában (Balatoncsicsó).

A nivegyiek összességében elégedettebbek lettek a településükkel (bár az első szakaszban mérthez képest kevésbé kötődnek hozzá), az otthonukkal, és általában az életükkel. A plébánia állagát – feltehetően az átépítési állapotnak megfelelően reálisan – kevésbé észlelik karbantartottnak. A mért változók mintázatára vonatkozóan a negatív érzelmek fokozódása következetesen az élettel való elégedettség csökkenésével jár együtt, és a 2. méréskor a negatív élmények az otthonnal való elégedettség csökkenésével is együtt jártak. Mindkét szakaszban minden elégedettségi mutató kapcsolatban van egymással, bármely irányú (élettel, településsel, otthonnal való) elégedettség-fokozódás közvetlenül vagy közvetve maga után vonja a másik két elégedettségi mutató növekedését. Következetesen jellemző, hogy aki elégedettebb a településével, az jobban is kötődik hozzá, és nem változott az a paradoxnak tűnő tendencia sem, hogy minél elégedettebbek a lakosok a falujukkal, illetve az otthonukkal, annál kevésbé ítélik élhetőnek és karbantartottnak a települést, valamint a plébániát is annál kevésbé tartják érdekesnek. Minél kevésbé kötődnek a településükhöz, annál érdekesebb számunkra a plébánia. A konnotatív jelentésdimenziók a település és a plébánia jelentésén belül következetesen egy irányba mutatnak: aki élhetőbbnek észleli a települést, az karbantartottabbnak is ítéli azt, ahogyan a plébániát is, amit ezzel együtt érdekesebbnek is tart.

Érdekes, hogy Balatoncsicsón, ahol a legnagyobb változás (maga a plébániaépület felújítása) zajlott, a 2. szakaszban nem változtak a lokalitásélmény mért mutatói az 1. fázisban mértekhez képest, kivéve magának a plébániaépületnek megítélését: itt is – a valóságos átalakítási állapot szerinti (V.2.16 fejezet) – észlelt karbantartottságromlásról számoltak be az emberek. Ugyanakkor a lokalitásélmény mintázata kissé változott. A lokalitásélmény 2. szakaszban is mért mutatói következetesen úgy mintázódtak, hogy az élettel, az otthonukkal és a településsel való elégedettség a balatoncsicsói válaszadóknál is összefügg egymással. A 2. fázisban nem mutatkozott meg a szociofizikai lakókörnyezetükkel (otthon és település) való elégedettség csökkenése és a negatív érzelmek együttjárása. A második szakaszban az élhetőség élményének növekedése nem járt együtt negatív élménnyel, viszont a fokozottabb élhetőség továbbra a településkötődés csökkenésével jár. Összességében tehát a negatív érzelmek szerepe csökkeni látszik a lokalitásélményben. Továbbra is érvényes viszont az összefüggés, hogy minél elégedettebbek balatoncsicsóiak a falujukkal, annál kevésbé ítélik karbantartottnak a települést (ezt mindkét fázisban megkaptuk), viszont a 2. fázisban a fokozott elégedettség a településsel nem jár együtt az élhetőségélmény csökkenésével, míg a fokozott településkötődés igen. Következetesen mindkét szakaszban azt kaptuk, hogy a megnövekedett településkötődés kisebb plébánia–érdekességélménnyel társul (vagyis ez érvényes az épületegyüttes felújítás előtti és felújított állapotára egyaránt). Mindkét adatfelvételben arról tanúskodnak az eredmények, hogy aki Balatoncsicsó lakosai közül a falut élhetőnek ítéli, az valamennyire karbantartottnak is tartja. Ugyanez igaz következetesen a plébánia épületére is: aki érdekesebbnek észleli, annak a számára karbantartottabbnak is tűnik. És végül, akik a balatoncsicsóiak közül karbantartottabbnak és élhetőbbnek ítélik a települést, azok a plébániát is (mindkét állapotában) karbantartottabbnak és érdekesebbnek észlelik.

Összeségében, a plébániafelújítás projekt első két szakaszában (a felújítás előtt és annak lezárultáig) egyértelmű változások mérhetők a nivegyi kistáji lokalitásélmény egyes komponenseiben, azonban az egész mintázatban nem következett be változás. Az össszetevők változása többségében a javulás felé mutat (a településsel, az élettel és az otthonnal való elégedettség nőtt), bár a lakosok településeikhez kötődése összességében csökkent. Ez értelmezhető úgy, hogy a plébánia felújításához kapcsolódó közösségi folyamat és beavatkozás (részvételi tervezés, vállalkozás- és közösségfejlesztés) jobb életminőségi kilátásokat vetít előre a nivegyiek számára, ami az elégedettség átfogó növekedésével jár. A településkötődés csökkenése visszavezethető lehet a konkrét külső és belső konfliktusokra és nehézségekre, amelyeket fentebb (V.2.6 és V.2.16 fejezetek) részleteztem. De arra is lehet gondolni, hogy a Nivegy-völgy öt települése közül csak Balatoncsicsót érintette közvetlenül a projekt, és ez komparatív módon közrejátszhatott a másik 4 településhez való kötődés csökkenésében, ami a teljes mintán megmutatkozott (Balatoncsicsón nem mutatkozott a településkötődés csökkenése a 2. szakaszban). Ugyanakkor biztató, hogy a völgyben a településsel való elégedettség növekedése és a kötődés a településhez pozitívan járnak együtt: bármelyik viszonyulás növekedése a másik növekedését hozza. Figyelmet érdemel viszont mind a völgy, mind Balatoncsicsó szintjén az a következetesen megnyilvánuló összefüggés, hogy minél elégedettebbek a lakosok a településükkel, annál kevésbé ítélik élhetőnek és karbantartottnak azt, és fordítva. Elképzelhető, hogy ez mérési kérdés is: ahogy fentebb (V.2.16 fejezet) említettem, az elégedettséget minden mért változóra általános, globális állításokkal mérjük, ami kifejezheti, hogy általában véve elfogadott a falu a lakosai számára, viszont a szemantikus differenciál lebontja az értékelést részletes, az elégedettség általános állításaihoz képest aprólékos értékelési szempontokra, ahol viszont kibújhat a szög a zsákból: számos részletezhető kifogás merülhet fel a lakosokban a településekkel kapcsolatban. Az elégedettség globális mutatója – a korábban már említett helykötődéshez hasonlóan (II.14.2 fejezet) – összefüggheet a lehetséges változtatási alternatívákkal is: mennyire van (volna) lehetőségük (és szándékuk) változtatni lakhelyükön az itt élőknek (tősgyökereseknek és beköltözötteknek egyaránt).

A első két projektfázis lezárultával a balatoncsicsói települési lokalitásélmény falura vonatkozó összetevői nem változtak, kivéve magának az épületnek a megítélését, ami (feltehetően a felújítással együtt járó „szétvertség” miatt – vö. V.2.16 fejezet) romlott. Viszont a lokalitásélmény mért összetevőinek mintázata kissé változott: az eredmények alapján úgy tűnik, a negatív érzelmek szerepe csökkent a települési lokalitásélményben.

A két adatfelvétel eredményei szerint a plébániaépület végig, a felújításának lezárulásáig meglehetősen felemás helyzetben van mind a nivegyiek, mind a balatoncsicsóiak szemében: az épületet a településhez pozitívan viszonyulók nem tartják sem érdekesnek, sem karbantartottnak (sőt, a 2. fázisban a karbantartottság értékei romlottak – de ez, mint említettem fentebb és az V.2.16 fejezetben, feltehetően mindkét szakaszban az épület valós állapotával függ össze: az 1. fázisban a romos, illetve a műemlékesek által „szétkutatott”, a 2 fázisban pedig a szétvert, átalakítás alatti állapotot tükrözi). Az épületegyüttes érdekessége a településkötődés növekedésével csökken – ez visszavezethető arra is, hogy a helyiek számára nem tudatosul a történeti épület, beolvad a mindennapi helyészlelésbe. Az idegenek számára érdekesebbek a látványosságok. Ugyanakkor a felújítás mind a település, mind a plébánia épülete szempontjából hordoz pozitív lehetőségeket: a karbantartottság és az élhetőség településszinten együtt járnak, és ugyanígy a műemléképület karbantartottsága és érdekessége is – „mindössze” azt lenne érdemes elérni a részvételi programokkal, hogy átjárás legyen a településhez viszonyulások és a település helyjelentése

között. Úgy tűnik, hogy – bár a vizsgált projekt (a plébániaépület felújítása és a hozzá kapcsolódó részvételi, közösség- és vállalkozásfejlesztési programok) – mozdítottak valamit a lokalitásélmény bizonyos összetevőin, ráadásul többségében pozitív irányba, de nem indukáltak jelentős változást a kistáji vagy a települési lokalitásélmény mintázatában. Várakozásom szerint erre a 3., használatba vételi (általunk már nem vizsgálható) szakaszban kerülhet sor.

V.2.18. A balatoncsicsói plébániafelújítási projekt környezetpszichológiai vizsgálatának összefoglalása: kistáji és települési lokalitásélmény változása a Nivegy-völgyben

Az elvégzett környezetpszichológiai kutatás a Forster Központ „A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása" (REVEAL) programjába,[760] azon belül pedig a Nivegy-völgyi (konkrétan Balatoncsicsó) beavatkozási és kutatási projektbe illeszkedik. A balatoncsicsói plébániaprojekt több, összetett céllal rendelkezett: (1) beavatkozási (műemlékvédelmi) cél: a balatoncsicsói 300 éves műemlék plébánia épületegyüttesének felújítása, amelyhez szakmai célként a fenntartható, társadalmasított műemlék–védelem folyamatának kipróbálása és monitorozása is kapcsolódott. A projekt ezekkel szorosan összefüggő (2) tartalmi és módszertani célja volt a részvételi tervezés, valamint közösség- és vállalkozásfejlesztés folyamatának követése szűkebben a balatoncsicsóiakkal, tágabban a Nivegy-völgy 5 településének (Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa, Tagyon) lakosaival (közösségi üzemeltetés megalapozása, üzleti modell kialakítása). Ehhez kapcsolódóan cél volt egy, a kulturális épített örökség gazdasági és társadalmi hatásait mérő módszertan kidolgozása, valamint egy ún. „beavatkozási módszertan" kialakítása és összegzése. A tervezési és működtetési (beavatkozási) módszertan a terv szerint átadásra kerül a műemlékek kezelői (önkormányzatok, civil szervezetek stb.) számára, illetve nyilvánosan[761] is hozzáférhető. A teljes minta-, illetve modellprojektet a jelen disszertációban nem értékeltem. Amire vállalkoztam, az a balatoncsicsói plébánia felújításához kapcsolódó projektrész, azon belül is a környezetpszichológiai vizsgálat részletesen tárgyalása, szem előtt tartva a folyamat transzdiszciplináris és participatív természetét.

A környezetpszichológiai vizsgálat 1. fordulója az építkezés megkezdésekor fejeződött be. Ekkor kezdődött a 2. forduló, ami az építkezés befejeződésekor zárult le. Mivel a Forster Központ időközben megszűnt, de már a 2. fázis után sem tervezte a projekt folytatását, így a tervezett 3. forduló, a használatba vétel utáni értékelés nem valósul meg. A teljes projekt tartalmi és módszertani eredményeinek és tanulságainak elemzése és összegzése – a jelen értekezéstől függetlenül – most zajlik.

A jelen környezetpszichológiai vizsgálat során egy műemléki beavatkozás (a balatoncsicsói műemlék plébániaépület) felújításának környezetpszichológiai hatásait vizsgáltam a kistáji (Nivegy-völgy) és települési (a beavatkozási színtér: Balatoncsicsó) lokalitásélmény változására, követő terepvizsgálattal. A kutatásnak voltak tartalmi és módszertani céljai is: a kulturális épített örökség részvételi felújítása környezetpszichológiai hatásainak mérésén és a lokalitásélmény változásának feltárásán túl célom volt a környezetpszichológiai szemlélet és módszerek alkalmazásának kipróbálása egy megvalósult transzdiszciplináris településfejlesztési beavatkozás nyomán, illeszkedve a műemlékvédelem társadalmasítási törekvéseihez.

---

[760] Lásd (http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749, utolsó látogatás: 2016. 09. 17.) és a V.2.2 fejezet.

[761] Reveal: A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása. Örökségkalauz: Tudástár (http://oroksegkalauz.hu/oroksegkalauz – utolsó látogatás: 2017. 02. 25.) és Örökségkalauz örökségvédelmen alapuló közösségfejlesztéshez (letölthető: http://oroksegkalauz.hu/files/publications/320.pdf - letöltés: 2017. 02. 26.).

A transzdiszciplináris keretek között lezajlott környezetpszichológiai vizsgálat alapgondolata az volt, hogy a balatoncsicsói műemlék plébánia–épületegyüttes környezetpszichológiailag is értelmezhető történeti–kulturális értéke soksíkú, környezetpszichológiai és életminőség–szempontból mérhető, lokalitásjelentés és lokalitásélmény formájában operacionalizálható. Ebben a vizsgálatban kiterjesztettem és differenciáltam a korábbi, alsómocsoládi kutatásban bevezetett (IV.5 fejezet) lokalitásjelentés és lokalitásélmény fogalmakat: bevezettem a települési lokalitásjelentés és –élmény mellett a kistáji lokalitásjelentés és lokalitásélmény fogalmát.
Elméleti alapon azt feltételeztem, hogy a fontos kollektív és egyéni jelentéseket hordozó plébániaépület részvételi felújításának előre haladásával párhuzamosan változik a lokalitásélmény elsősorban a balatoncsicsói lakosoknál, de Nivegy-völgy szinten is. A lokalitásélményt az életminőséghez köthető pszichológiai változókkal (érzelmek, pszichológiai jóllét, Élettel való Elégedettség), és tranzakcionális személy–környezet viszonyt mérő környezetpszichológiai mutatókkal (lokalitásjelentés: látens helyjelentés, funkcionális érzelmi tagoltság és konnotatív jelentés, Településkötődés, Elégedettség a Településsel és az Otthonnal) operacionalizáltam. Azt vártam, hogy a teljes participatív folyamat végén, a plébániaépület használatba vételével (annak néhány hónapja után) a lokalitásélmény mintázata úgy változik, hogy mind a pszichológiai mutatók, mind a környezetpszichológiai változók a kiinduló állapothoz képest pozitív irányba tolódnak el és mintázatukban összességében minőségi javulás áll be. A vizsgálatban alkalmazott ötvözött kvalitatív és kvantitatív stratégia jegyében részletesebb hipotéziseket nem fogalmaztam meg. A lokalitásélmény elemzését az egyes vizsgálati fázisokban feltárt mintázatok összehasonlításával végeztem. Összegezve: az elvégzett Nivegy-völgyi vizsgálatban azt feltételeztem, hogy a plébániaépület transzdiszciplináris (ezen belül környezetpszichológiai), participatív (résztvevő, közösségi) módszerekkel kísért áttervezése–felújítása közösségi térré, pozitívan mutatkozik meg a települési és a kistáji lokalitásélmény gazdagodásában.

A kistáji (Nivegy-völgyi) és a települési (balatoncsicsói) lokalitásélmény, valamint a plébánia jelentése a felújítás megkezdése előtt (1. adatfelvétel)

A kistáji lokalitásélményről a két adatfelvételi szakaszban kirajzolódott kép szerint, úgy tűnik, a lakosok ismerik a Nivegy-völgyet és értékelik adottságait (természet, turizmus, gazdálkodás, szakralitás, közösségi térhasználat, bor, épített örökség). Erősen kötődnek a településeikhez (leginkább a fiatal lakosok). Aki elégedettebb az otthonával, az elégedettebb a falujával is, jobban is kötődik ahhoz, és az életével is elégedettebb. Érdekes, nem várt összefüggés rajzolódott ki abban a tekintetben, hogy a völgy lakói (különösen az erősebben kötődők) kevéssé élhetőnek, és ugyancsak kevéssé karbantartottnak észlelik a falujukat (ezek völgy konnotatív jelentésének dimenziói). A völgy lokalitásjelentésében kiemelt szerepű a természeti táj szerepe. Így akár azt is feltételezhetjük, hogy a felújításokat (több is volt a közelmúltban a völgyben) tudatos, általános szinten (így mérjük az elégedettséget) pozitívan élik meg, ami pozitív elégedettségélményben nyilvánul meg, ugyanakkor a művi beavatkozások nem tudatosuló szinten, vagyis a település-kötődés szintjén a „természetélménybe" való beavatkozásként is megjelenhetnek a lakosok számára. Ez magyarázhatja, hogy minél „természetibbnek" élik meg nivegyiek a völgyet, annál elégedetlenebbek a településeikkel, viszont karbantartottabbnak, gondozottabbnak ítélik azokat. A völgy szociofizikai, látens jelentésében megjelenik az otthonosság jelentése, ami azt mutatja, hogy a völgy lakosai számára a kistáj egésze énközeli szociofizikai közeg. Ugyanakkor – részben ezzel összefüggően – lakosai nagyon erősen közösségi térként élik meg a völgyet. A közösségi lét és az ennek megfelelő szociofizikai térhasználat összefonódik számukra a személyes fejlődés

megélésével, és azzal, hogy mennyire fogadják el saját magukat. Összességében azt mondhatjuk, hogy a völgy erős és pozitív jelentésű szociofizikai egységként értelmezése mellett jelen van a tagoltság is a lokalitásélményben, amelyben az egyes települések eltérő súllyal (és feltehetően eltérő minőségben is) jelennek meg. A későbbiekben az eredményekből a balatoncsicsói lokalitásélményen túl feldolgozandó a másik négy település (Óbudavár, Szentjakabfa, Szentantalfa és Tagyon) lokalitásélménye is. Ez meghaladja a jelen disszertáció kereteit.

A lakosok számára Balatoncsicsó lokalitásjelentése összességében pozitív, egységesen magas településkötődést mutatnak. Lakóhelyeikhez (otthon, település) való viszonyuk (elégedettség) és önelfogadásuk összefügg. Ha jobban elfogadják önmagukat, az pozitívabb viszonnyal (elégedettség és kötődés) jár a település felé is, és fordítva. Az önelfogadásban – a teljes nivegyi mintához hasonlóan – fontos a balatoncsicsóiak számára is a másokkal való jó kapcsolat, de másként: a társas kapcsolatoknak inkább a mindennapi életcélok megvalósításában van fontos szerepe, és ezen keresztül áll összefüggésben saját maguk elfogadásával és az élettel való elégedettségükkel. Ezzel egybevágóan a balatoncsicsóiak számára saját falujuk jelentését a nem tudatosuló lokalitásjelentésben is leginkább a közösségi térhasználat adja, ezen kívül a szakralitás, a természet, a turizmus, az épített örökség, a gazdálkodás, a bor, és a falu, mint az otthon szimbóluma. Az otthonosság a balatoncsicsói lokalitásélményben a társas kapcsolati téren keresztül nagyon is konkrétan van jelen a település jelentésében: annál otthonosabbnak ítélik a falujukat, minél jobb a kapcsolatuk a falubeliekkel. Az otthonosság a lokalitásjelentésben még a többi lakos házára is kiterjed. Feltehetően a szociofizikai hely/társas kapcsolatok/individuális folyamatok szoros kapcsolata, egymástól való elválaszthatatlansága van annak a paradox településviszonyulásnak a hátterében, amelynek lényege, hogy a faluhoz kötődő és azzal elégedett csicsói lakosok rosszabbul érzik magukat, és kevésbé találják élhetőnek és karbantartottnak a települést, valamint kevésbé észlelik érdekesnek a plébánia felújítás előtti épületét.

A plébániaépület jelentése mind a völgyiek, mind a balatoncsicsóiak esetében meglehetősen ellentmondásosnak mutatkozott. Az épített örökség növekvően fontos szerepet játszik az egész völgy helyjelentésében, de expliciten a plébánia alig jelent meg akár a völgy, akár Balatoncsicsó lokalitásjelentésében. Felújításának megkezdése előtt tehát a kistáji és a települési lokalitásélményében a plébánia nem rendelkezett kialakult, manifeszt környezetpszichológiai jelentéssel. Az elvégzett feltáró vizsgálat kimutatta, hogy nem tudatosuló, konnotatív jelentése két jelentésnyaláb mentén írható le: karbantartottság (ami az épületegyüttes állagára vonatkozik, és ebben a jelentésmezőben az épület tárgyszerűen, szenzoros dimenzióit tekintve leképezett) és érdekesség (ami inkább vonatkozik az épület általános érzelmi értékelésére). A nivegyiek kezdetben az épületet viszonylag érdekesnek, jellegzetesnek ítélték, bár nem találták izgalmasnak (igaz, unalmasnak sem). A karbantartottságra vonatkozóan az épület felújítás előtti állapotát szegényesnek ítélték, ám viszonylag markánsan megjelent az értékelésekben az (elővételezett) gondozottság, felújítottság jelentéstartalom. Ez utóbbi a tényleges felújítás szakaszában mintha elveszett volna: az átépítés alatt levő épületet még kevésbé ítélték karbantartottnak. Az explicit helyjelentés majdnem teljes hiánya a felújítás részvételi folyamatának lezárultával és utána a használatba vétellel lassan megszűnik, mind a kistáji, mind balatoncsicsói települési lokalitásélmény szintjén. Az explicit jelentésadás már zajlik, Balatoncsicsón kifejezetten, az épület már új nevet is kapott (Nivegy Ház). A nem tudatos, látens lokalitásjelentés szintjén is elindultak a jelentésadási folyamatok: a balatoncsicsóiak a plébániaépület megfelelő karbantartottsági állapotát már összekapcsolják a település otthonosságával. Az emberek tehát helyjelentési dimenziók mentén értékelik és településük pszichológiai értékelésével

összekapcsolják a műemlék plébánia felújítását. Elkezdődött a falu lokalitásjelentésén belül és ahhoz viszonyulva a plébánia környezetpszichológiai jelentésének megformálódása, és ezzel együtt megindult az épületegyüttes szociofizikai státuszának definiálódása a lokalitásélményben. Mindez kiemelkedően fontos a részvételi műemlékfelújítási és településfejlesztési munkában.

A kistáji (Nivegy-völgyi) és a települési (balatoncsicsói) lokalitásélmény változása, valamint a plébánia jelentésének alakulása a felújítás lezárulásáig (1. és 2. adatfelvétel)

Az eredmények szerint a két szakaszban (a plébánia–felújítás kezdete előtt és az épület felújítása alatt) feltárt kistáji és települési lokalitásélmény–mintázatok eltérően „reagáltak" az épületegyüttes felújítására a hozzá kapcsolódó participáció és közösségfejlesztő programok kontextusában.

A kistáji lokalitásélmény néhány lényeges összetevője – elégedettség a településsel, helykötődés – jelentősen és túlnyomó részt pozitív irányba változott a kiinduló állapothoz képest a második fázis végére, vagyis a plébániaépület felújításának lezárulására. A nem pusztán pozitív változások oka részben a projekthez kapcsolódó, a településekhez képest külső (társadalmi, politikai, financiális) nehézségekben, részben a belső konfliktusokban, érdekellentétekben is keresendő, valamint feltehetően abban is, hogy a lezárult felújítási folyamatban sem sikerült a teljes épületegyüttest megújítani, egy részének sorsa továbbra is bizonytalan. A projekt elemzése ebből a szempontból most zajlik, de ezen folyamatok tárgyalása nem feladata ennek a disszertációnak. Összességében azonban a Nivegy-völgyi lokalitásélmény–mintázat nem módosult a balatoncsicsói műemlék plébánia épületegyüttes felújításának lezárulásáig.

Ugyanakkor a céltelepülésen, Balatoncsicsón a települési lokalitásélmény mutatói nem változtak, ám mintázatuk némileg átalakult (a negatív érzelmek szerepe csökkent). Valószínűsíthető, hogy a kistáji lokalitásélmény mintázata összességében stabilabb és inkább általános jellegű: így egy-egy lokális beavatkozás (például egy történeti jelentőséggel bíró épület felújítása) a Nivegy-völgyi kistáj különböző településein élő emberek „átlagos lokalitásélményét" nem mozdítja meg, viszont annak egyes mutatóit igen (például a települések tudatos és/vagy nem tudatosuló, élménybeli összehasonlítása révén). A beavatkozási céltelepülésen, Balatoncsicsón a falu lakosai számára az épület felújítása látható volt a kistelepülés szívében, nap mint nap követhető volt számukra a változás, hallható volt a munka zaja, illetve számos, nivegyiek számára tervezett közösségfejlesztési esemény a faluban zajlott stb. – így a csicsóiak számára a felújítás folyamata és hatása (valamint a megújult Nivegy Ház[762] használata) a mindennapi személy–környezet tranzakció során kézzelfogható, tudatosuló és nem tudatosuló hétköznapi szociofizikai kontextus lett. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy a települési lokalitásélmény összetevői nem változtak meg, ám mintázatuk kissé igen (egyébként jelen esetben az elvártnak megfelelően pozitív irányba).

A nivegyi kistáji lokalitásélmény mintázatát tekintve tehát nem változott a plébánia felújításának végére. Elképzelhető, hogy a pozitív változás a plébániaépület tényleges közösségi használatba vétele, valós üzemeltetése és az ehhez kapcsolódó részvételi folyamatok nyomán megtörténhet majd – főleg, amennyiben a Nivegy Ház tényleg az egész Nivegy-völgyi lakosság használatába kerül. A balatoncsicsói mintán a települési lokalitásélmény mintázatának változásában fontos a plébánia romló konnotatív megítélése a felújítás végére, amelyet szintén az elkészült, megszépült, megújult épületegyüttes használatba vétele orvosolhat. Izgalmas lenne megvizsgálni, hogy a Nivegy Ház használatba vételével módosul-e a paradox kapcsolat a plébániaépülethez való viszonyulás és a településhez/kistájhoz való viszony a balatoncsicsóiak és a nivegy-völgyiek körében.

[762] http://nivegyhaz.hu/tag/nivegy-volgy/ – utolsó látogatás: 2016. 11. 04.

Módszertani tanulságok

Módszertani értelemben is számos tanulságot hordoz a Nivegy-völgyi vizsgálat, egészében, mint mintaprojekt, és az egyes alprojektek (köztük a környezetpszichológiai kutatás) is.

Mind a transzdiszciplináris teammunka, mind a részvételi tervezési folyamat izgalmas és komoly kihívásokkal volt tele. A teljes projekt elemzése nélkülözhetetlen és a tanulságok levonása a beavatkozási módszertan számára elengedhetetlen. Erre ez az értekezés nem vállalkozott.

A tranzakcionális környezetpszichológiai kutatástervezés, az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia tekintetében azonban levonhatjuk a következtetést, hogy ez a fajta szemlélet és módszertan gyümölcsöző a kistáji és a települési lokalitásélmény feltárására, és változásainak követésére.

Konkrét módszertani hozadékai is vannak az elvégzett kutatásnak: egyrészt sikerült igazolni, hogy a korábban kialakított belső, kisléptékű terek vizsgálatára alkalmazott környezetpszichológiai módszereink (Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, Placemetria) és a jelen vizsgálat céljaira létrehozott metódusok (Településkötődés Skála, Településsel való Elégedettség Skála) alkalmasak a tudatos és a nem tudatosuló helyviszonyulások feltárására. A helyviszonyulások leírására új környezetpszichológiai konstruktumok (lokalitásjelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, településkötődés, elégedettség a településsel) kerültek bevezetésre. A feltárt helyviszonyulásokat jól értelmezhető módon összefüggésbe lehetett hozni pozitív pszichológiai és életminőség–változókkal (pszichológiai jóllét, negatív és pozitív érzelmek, illetve elégedettségi mutatók). Összességében az alkalmazott kutatási stratégia alkalmas volt arra, hogy a korábbi, alsómocsoládi kutatásban már operacionalizált települési lokalitásélmény mellett a kistáji lokalitásélmény is bevezetésre kerüljön.

Mind kistáji, mind települési léptékben – tranzakcionális konstruktumokon (pl. lokalitásjelentés, helykötődés) keresztül – operacionalizálhatónak bizonyult tehát a lokalitásélmény. Az eredmények azt mutatják, hogy a lokalitásélményben szervesen összefonódnak az egyéni (pl. önelfogadás), a társas (pl. jó kapcsolat másokkal) pszichológiai változók és a tranzakcionális környezetpszichológiai jelenségek (pl. lokalitásjelentés, helykötődés) – a lokalitásélmény tehát valódi szociofizikai, tranzakcionális konstruktum, amelyen keresztül jól megközelíthető az ember–környezet kapcsolat és annak változásai. Mindez jól illeszkedik a műemlékvédelem formálódó új irányához, a társadalmasított örökségvédelemhez.

Örökségközösség

A projekt műemlékvédelem felőli célja a történeti épület felújításán kívül az örökségközösség megformálódásának támogatása volt. „A kulturális örökség, legyen az egy kis vidéki kápolna vagy éppen egy hatalmas kastély, bár mindannyiunknak mást jelent, közös érték és éppen ezért a megőrzése is – kinek-kinek lehetőségei szerint – közös felelősség. Kik a csicsói Nivegy Ház körüli örökségközösség tagjai? Mindenek előtt a Nivegy-völgyi lakosok, akik ötleteiket, álmaikat, a projekt elején pedig – természetes módon – az ellenérzéseiket, vagy épp félelmeiket tették ki az asztalra. Fiatalok, akik, ha tehetik, itt szeretnék megtalálni számításukat, idősek, akik örülnek, ha minéél több megmarad abból a Nivegy-völgyből, amelyben ők éltek. Nők, akik a gyerekek nevelésén túl szeretnének a helyi társadalmi problémák megoldásához is hozzájárulni, vagy éppen saját üzleti álmukat megvalósítani. Új szakmai utakat kereső, de évszázados hagyományokra támaszkodó és arra büszke borászok. A turistákat vendégszeretettel fogadó szállásadók, akik a korábbiaknál magasabb szinten kívánják szolgáltatásaikat nyújtani. Katolikus, evangélikus,

református, nazarénus családok, akik a Nivegy-völgy vallási sokszínűségét továbbviszik. A város zaja elől a völgy nyugalmába menekülő nyaralók, vagy éppen betelepülők. Műemléki kutatók, akik láthatóvá tették a laikusok számára nem ismert értékeit. Építész tervezők, akik formába öntötték a helyi vágyakat és a régi értékeket. Közösségfejlesztő szakemberek, akik szerteágazó vágyak és célok egységesítését, és az azt szolgáló kommunikációs tér létrejöttét segítették. Vállalkozásfejlesztő szakemberek, akik jó példák bemutatásával, ösztönző elgondolkodtató kérdéseikkel serkentették az épületen túlmutató, térségi szintű gondolkodás kialakulását. Esélyegyenlőségi szakember, aki a legapróbb részkletekre is figyelve arról gondoskodott, hogy az épület felújítása mindenek előtt a helyben élők helyben boldogulását szolgálja. Környezetpszichológus szakember, rendszeres vizsgáltokkal követte végig a felújítási folyamatot, így már tudományos módszerekkel is igazolható az, amit eddig inkább csak zsigerből éreztünk: *egy műemléképület felújítása valóban pozitívan hat az ott élők életére, életminőségére, településhez való kötődésére.* Végül, de nem utolsó sorban a Forster Központ projektcsapata, mint az örökségközösség ›mediátora‹, a sokféle érték közötti párbeszéd kezdeményezője, amely a számos intézményi nehézség és bizonytalanság ellenére mindvégig hitt abban, hogy a sok munka gyümölcse előbb-utóbb beérik. Néha persze talán túl sok is volt a bába és hosszabb pillanatokra elveszett a gyerek, de a felújítás végére ez a sokféle tudás, vágy, elképzelés és érték kerek egésszé állt össze. Azt reméljük, hogy az itt nehezen kitaposott út más, hasonló álmokat dédelgető közösség számára már könnyebben és gördülékenyebben lesz járható" (Bodorkós, 2016. 10, 13 – kiemelés az eredetiben).

VI. ZÁRÓGONDOLATOK

Az értekezés elméleti bevezető „könyvében” áttekintettem az anyagi világ, illetve a környezet és az ember kapcsolata felé irányuló orientáció változását, fordulatait a tudományban és a mindennapokban, elsősorban a környezetpszichológia nemzetközi és hazai kialakulására és fejlődésére összpontosítva.

A *környezetpszichológia*[763] a világban az 1950–60-as évektől, itthon az 1980-as évek közepétől (saját, általános pszichológiai munkáim[764] nyomán) kibontakozó szociofizikai környezetszemlélete lehetővé teszi az ember–környezet tranzakció természetének megértését. Ez a tudás – elméleti magyarázó értékén túl – jól alkalmazható a hatékony környezet–ember kölcsönkapcsolat támogatásában mind a környezettervezés és –alakítás, mind a humán szakmák oldaláról. Úgy vélem, hogy a környezetpszichológia és annak származékos területe, a *környezeti kommunikáció* (Dúll, 2014a) alapvetően kettős – alapkutatási és alkalmazási – orientációja lehetővé teszi, hogy ezek a tudományterületek önálló diszciplínaként való létükön túl a társ–környezettudományok (építészet, területfejlesztés, tárgy- és környezettervezés és –kialakítás, geográfia stb.) pszichológiai háttérbázisaként működjenek, amit kifejezetten megkönnyít, hogy a környezetpszichológia kialakulása óta interdiszciplináris, manapság pedig már transzdiszciplináris irányultságú terület. A (környezet)pszichológia transzdiszciplináris integrációs partnerként számíthat tehát az építészetre (illetve a környezettel foglalkozó szakterületekre) és fordítva.

Az értekezésben az elméleti áttekintés („könyv”) után három, *ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiára* épülő vizsgálat került bemutatásra. Mindhárom az épített környezet és használói tranzakcionális kölcsönkapcsolatát vizsgálja.

Az első vizsgálat (*A szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása*) azokon a környezetpszichológiai vizsgálati eredményeken (és hétköznapi tapasztalatokon) alapul, miszerint az építészek és a *térlaikusok* eltérően észlelik, értékelik és élik meg az épületeket, helyeket, és ez a szemléletbeli másság a szakmai szocializáció (egyetemi építészképzés) elejétől megmutatkozik. Az építészeti látásmód elsajátítása nemcsak szemlélet- és attitűdbeli változásokkal jár, hanem számos, a laikusok által egyáltalán nem alkalmazott (és gyakran nem is értett) professzionális térelemzési és -ábrázolási módszer is a jövendő építészek birtokába kerül, erősítve az építészi térélményt.

Az elvégzett feltáró jellegű mentálistérkép–rajzoltatási vizsgálatban kezdő térszakértők (építészhallgatók), és kezdő humán szakértő, térlaikus (pszichológia és interkulturális pszichológia és pedagógia szakos) egyetemisták első *szociofizikai önállóság* (önálló környékhasználat) retrospektív mentális térkép ábrázolásait hasonlítottuk össze.

A feltáró vizsgálat eredményei rávilágítottak arra, hogy az építészek és a térlaikusok világlátásának és –ábrázolásának összehasonlítását érdemes a szakirodalomban *megszokottnál tágabb környezetpszichológiai kontextusban* elvégezni. A környezetpszichológiában jellemzően alkalmazott vizsgálati helyzetekben, ahol objektív környezeti helyzeteket (épületek, terek, téralkotók) viszonylag objektív (pl. építészeti) és/vagy esztétikai dimenziók és jellemzők mentén kell megítélni, az építészek szakmaisága világosan elkülönül a laikusok naiv környezeti kompetencia mentén definiálható környezetészlelésétől és –értékelésétől. Saját vizsgálatunk

[763] Dőlt betűvel emelem ki azokat a fogalmakat, konstruktumokat, módszereket, amelyek a jelen disszertációban kerültek bevezetésre vagy a környezetpszichológia hazai megteremtése folyamatában jelentősek.
[764] Dúll & Gavallér (1985, 1986); Dúll (1987, 1990).

eredményei ezzel szemben azt mutatják, hogy énközeli, intenzív pszichológiai töltetű, énidentitás szempontjából kitüntetett szociofizikai helyzetek (pl. első szociofizikai önállósági kontextus) retrospektív mentális térképi ábrázolása esetén (különösen az építészi szakmai szocializáció kezdetén) a környezeti önéletrajzi élmény képi kifejező ábrázolásában a mindennapi énközeli tapasztalat szakmai orientációtól majdnem függetlenül megnyilvánul.
Összegezve az eredményeket, a két vizsgált (kezdő térszakértő és kezdő humán szakértő, térlaikus) csoport a szociofizikai önállóság megjelenésének színterét megjelenítő mentális térképei leginkább az ábrázolásmódban tértek el: míg az építészek egyaránt rajzoltak képszerű és térképszerű mentális térképeket, addig a térlaikusok inkább a térképszerű ábrázolásmódot választották. A térképszerű ábrázolásmód lényege – úgy tűnik – nem elsősorban a téri relációk ábrázolása, hanem az élmény pontos elmesélése a téri szituáció részletes ábrázolásán keresztül. Az építészek esetében a kétfajta ábrázolásmód (képszerű vs. térképszerű) azonos mértékű alkalmazása valószínűleg azt mutatja, hogy mivel ők inkább támaszkodhatnak többféle ábrázolási, vizuális kifejezési készségre, így módjuk van eltérő kifejezésmódok között választani. Ez visszairányítja a figyelmet a *szakmai szocializáció* szerepére, ám némileg bonyolultabb megvilágításba helyezi azt.

A második és harmadik vizsgálat *apró- és törpefalvak környezetpszichológiai kérdőíves terepkutatásai*. Ezek a vizsgálatok Magyarországon környezetpszichológiai előzmény nélküliek, és világszerte is nagyon szórványosan kapcsolódott be *környezetpszichológus szakember a településkutatásba és –fejlesztésbe*.

Az aprófalvak Magyarországon munkaerőpiaci, demográfiai stb. tekintetben alapvetően hátrányos helyzetűek. Több mint harminc éve látványos népességfogyás jellemzi ezeket a településeket, köztük egy Baranya megyei aprófalut, Alsómocsoládot is. Ennek kompenzálására a faluban évek óta látványos és jelentős településfejlesztés zajlik.
A második vizsgálatban (*Egy kistelepülés (Alsómocsolád) környezetpszichológiai vizsgálata: a lokalitásélmény*) az alsómocsoládi lakosok lokalitásélményét tártuk fel, abból a célból, hogy a faluban zajló *részvételi alapú, inter- illetve transzdiszciplináris*, folyamatorientált település-fejlesztéshez (Sadan & Churchman, 1997) illeszkedő környezetpszichológiai kutatási eredmények alapján hatékonyabban történjen meg a község lakosságának visszagyarapítása és az ehhez illeszkedő falufejlesztés. Ehhez szükség volt a települési lokalitásélmény környezetpszichológiai konstruktumának bevezetésére. A *települési lokalitásélmény* a lakosok által tudatosan vagy nem tudatosuló módon megélt, szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőség. Azt feltételezem, hogy a személy–környezet tranzakcióban bekövetkező pozitív és negatív változások (beköltözés, turizmus megjelenése/növekedése, beruházások, környezetátalakítás stb.) erőteljesen hatnak a lokalitásélményre, ami meghatározó a lakosok életminőségét, identitását stb. illetően. Ebben a megközelítésben az alsómocsoládi projekt kulcsproblematikája a majdan megnövekedő lakosságlétszám miatt megváltozó lokalitásélmény, amit mindenképpen érdemes figyelembe venni a folyamatorientált településtervezésben. Az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi) települési lokalitásélményt pszichológiai (pozitív és negatív érzelmek[765], pszichológiai jóllét[766], élettel való

[765] Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 – magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008)
[766] Pszichológiai Jóllét Kérdőív (*Scales of Psychological Well-Being,* Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005)

elégedettség[767], értékek[768]) és környezetpszichológiai változók (*lokalitásjelentés*: konnotatív helyjelentés[769], a hely mentális és funkcionális érzelmi struktúrája[770], *településkötődés*[771]*; elégedettség a településsel*[772] és az otthonnal[773]) mintázatának feltárása útján operacionalizáltam. Alapkoncepcióm szerint az emberek értékmintázataival összefüggésbe hozott lokalitásélmény ismerete elővételezhetővé teszi a lakosoknak a tervezett települési változásokhoz való hozzáállását, és segíti az azokban való hosszabb távú, aktív, partneri együttműködési folyamatok reális lebonyolítását. A kutatásnak (a Nivegy-völgyi vizsgálatokkal közös) *módszertani céljai* is voltak: több, a jelen kistelepüléskutatások számára általam kifejlesztett módszer (*TKS*, *SWSS*) pszichometriai vizsgálata, illetve, korábban általunk kisléptékű környezetekre kidolgozott metódusok (KSZD, placemetria) *települési használhatóságá*nak ellenőrzése.

Az eredmények szerint Alsómocsolád település lakosainak tranzakcionális viszonyulása a falujukhoz és saját maguknak a községben elfoglalt helyéhez (azaz a lokalitásélmény) a fenti pszichológiai és környezetpszichológiai változók mintázatával megfelelően leírható volt. Ahogyan feltételeztem, a lokalitásélmény a falu lakói esetében nem homogén: a megfelelőségre törekvő értelmezés segítségével négy lokalitásélmény–mintázat/klaszter[774] volt elkülöníthető. A klaszterek sajátosságainak ismeretében hatékonyabban lehet folytatni a településfejlesztést, amely így a személyek és a közösségek szintjén is a személy–környezet megfelelés megteremtését segíti. A vizsgálat számos (a Nivegy-völgyi kutatással közös) módszertani tanulságot is hordozott: igazolódott, hogy a korábban kidolgozott és a jelen vizsgálatokra kialakított környezetpszichológiai módszerek kisebb-nagyobb módosításokkal megfelelően alkalmazhatók az apró-falvak környezetpszichológiai vizsgálatában. A jelen értekezésben bemutatott kistelepüléskutatások ugyanakkor az akadémiai körülmények között kifejlesztett pszichológiai kérdőívek településterepen való alkalmazhatóságának korlátaira is rávilágítottak.

Összességében, az alsómocsoládi vizsgálat azt illusztrálja, hogy a *környezetpszichológiai kutatásnak a tudományos ismeretek szerzése mellett a folyamatorientált településfejlesztésben is fontos szerepe* lehet.

A harmadik vizsgálat (*Környezetpszichológiai kutatás a Nivegy-völgyben: egy műemlék plébániaépület felújítása és a lokalitásjelentés ezzel kapcsolatos alakulása*) egy nemzetközi műmlékfelújítás program[775] keretén belül zajlott. A projekt a társadalmasítás szempontjait szem előtt tartva a műemlék sokrétű hatásait vizsgálta az örökségkörnyezetben élőkre, akikkel közösen részvételi program során, transzdiszciplináris szakértői keretben zajlott a plébániaépület felújításának későbbi hasznosításának tervezése.

---

[767] Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változata: SWLS–H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014).

[768] Értékportré Kérdőív (*Portrait Values Questionnaire*, PVQ, Schwartz, 2003).

[769] *Környezeti Szemantikus Differenciál Skála Településre* (KSZD_Település, Dúll & Urbán, 1997 alapján Dúll – a jelen környezetpszichológiai kistelepüléskutatások számára kifejlesztve).

[770] mentális térképezés/placemetria (Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016),

[771] *Településkötődés Skála* (TKS1, Dúll, 2014d – a jelen környezetpszichológiai kistelepüléskutatások számára kifejlesztve).

[772] *Elégedettség a Településsel Skála* (SWSS, *Satisfaction with Settlement Scale,* Dúll, 2014e – a jelen környezetpszichológiai kistelepüléskutatások számára kifejlesztve).

[773] Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014).

[774] 1. „a település mint meder", 2. „kinn is vagyunk, benn is vagyunk", 3. „a település én is vagyok" és 4. „röghöz kötött önmegvalósítás".

[775] Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyon-gazdálkodási Központ „A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása (REVEAL)" projekt.

A *nemzetközi és hazai viszonylatban is előzmény nélküli környezetpszichológiai vizsgálat* során egy műemléki beavatkozás (a balatoncsicsói műemlék plébániaépület felújítása) lokalitásélményre gyakorolt környezetpszichológiai hatásait tártuk fel, követő vizsgálattal. A kutatás célja volt egyrészt a környezetpszichológiai szemlélet és kifejlesztett környezetpszichológiai kistelepülés-vizsgáló módszerek alkalmazásának kipróbálása egy megvalósuló település- és közösség-fejlesztési beavatkozás nyomán, másrészt a *műemlékvédelem társadalmasítási törekvéseihez illeszkedően egy* olyan *környezetpszichológia mérési módszertan* kidolgozása, amelynek alkalmazásával a kulturális épített örökség környezetpszichológiai hatásai mérhetővé válnak. Az elvégzett kutatás általános célja volt a balaton-felvidéki Nivegy-völgy és öt településének[776] (elsősorban az örökséghelyszín, Balatoncsicsó) lakosainak szociofizikai kistáji és települési lokalitásélményének feltárása, valamint annak követése, hogy a lakosok számára történeti jelentőséggel bíró, kollektív identitásukban szerepet játszó örökségépület közösségi hellyé alakítása részvételi folyamattal hogyan hat a települési és kistáji lokalitásélményre. Az alsómocsoládi vizsgálatban operacionalizált települési lokalitásélményt a *kistáji lokalitásélmény* konstruktumában kiterjesztettem az öt vizsgált település szociofizikai mintázatára is. A települési és kistáji lokalitásélményt a Nivegy-völgyi vizsgálatban is azoknak a tudatos és nem tudatosuló állapotoknak, folyamatoknak – helykötődés, lokalitásjelentés, jóllét, érzelmek, értékek, elégedettség – felmérésén keresztül vizsgáltam, amelyek vélekedésem szerint meghatározóak a lakosok életminőségében, és az örökségfelújítás, valamint az ahhoz kapcsolódó közösségfejlesztés nyomán lezajló településfejlesztés sikerében. Az első és a követő, második vizsgálati adatfelvételben feltártuk a lakosok aktuális települési lokalitásélményét (a plébániaépület felújításának megkezdése előtti alaphelyzet), illetve annak változását (a felújítás befejeződéséig) a völgy falvaiban. Túlnyomó részben ugyanazokat a módszereket használtuk, mint az alsómocsoládi kutatásban, mindössze a szociológiai adatokat kérdeztük kissé másképp, alkalmaztunk a placemetrián kívül szabadrajzoltatásos és bejelöléses mentális térképezést is (az 1. adatfelvételben), és a 2. adatfelvétel során a leegyszerűsített Településkötődés Kérdőívvel[777] dolgoztunk.

Az eredmények szerint a Nivegy-völgyiek és a balatoncsicsóiak kistáji lokalitásélménye a plébánia–felújítás kezdete és lezárulása között a következőképpen jellemezhető: a lakosok ismerik a Nivegy-völgyet és a kistáj markáns, sokrétű jelentéssel (természet, turizmus, gazdálkodás, szakralitás, közösségi térhasználat, bor, épített örökség) bír számukra, amiből kiemelkedik a természeti táj szerepe. Lakosai számára a völgy otthonos, énközeli szociofizikai közeg, amelynek otthonosságában jelentős szerepet játszanak a közösségi kapcsolatok. A nivegyiek (leginkább a fiatalok) erősen kötődnek a településeikhez, és a kötődés jobb elégedettségmutatókkal jár. A beavatkozásokat (pl. a plébánia felújítása is) mind a nivegyiek, mind a balatoncsicsóiak ambivalensen, részben pozitívan, részben a „természetélménybe" való beavatkozásként élték meg. Összességében, a lokalitásélményben a völgy erős és pozitív jelentésű szociofizikai egységként, ám településenként eltérő tagoltsággal van jelen. Ezt mutatja, hogy Balatoncsicsó települési lokalitásélménye számos ponton hasonló volt a kistáji lokalitásélményhez, de el is tért attól (ami egyébként a *kétféle lokalitásélmény elkülönítésének fontosságát is alátámasztja*). A plébániaépület jelentése mind a völgyiek, mind a balatoncsicsóiak esetében meglehetősen ellentmondásosnak mutatkozott: eleinte az épület alig jelent meg a lokalitásjelentésben, és akkor is inkább negatív

[776] Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa, Tagyon
[777] TKS2 (Dúll & Brózik, 2015).

színezettel. A követő vizsgálat azt mutatja, hogy az explicit helyjelentés majdnem teljes hiánya a felújítás részvételi folyamatának lezárultával és utána a használatba vétellel lassan megszűnik, mind a kistáji, mind balatoncsicsói települési lokalitásélmény szintjén. Az *explicit jelentésadás* már zajlik (Balatoncsicsón kifejezettebben), az épület már új nevet is kapott (Nivegy Ház). Zajlik a falu lokalitásjelentésén belül és ahhoz viszonyulva a plébánia környezetpszichológiai jelentésének megformálódása, és ezzel együtt *megindult az épületegyüttes szociofizikai státuszának definiálódása a lokalitásélményben*. Elkezdődött az örökségközösség kialakulása.

Az értekezésben benne foglalt „könyv" és az elvégzett vizsgálatok reményeim szerint meggyőzően szemléltetik a *környezetpszichológia szemléletének relevanciáját és kutatási módszereinek széleskörű alkalmazhatóságát*. Meggyőződésem, hogyha *a pszichológia komolyan veszi a szociofizikai környezetet* – és ennek talaján az *építészettel és az egyéb környezeti társtudományokkal szerves transzdiszciplináris kapcsolatokat tart fenn* –, akkor *a megfelelő személy–környezet összeillés megteremtésében mind az építészet, mind a pszichológia hatékonyabbá válhat*. Ez alapján szeretném megerősíteni a bevezetőben tett javaslatomat a környezetpszichológiai kutatások és gyakorlati projektek időszerűségére és lehetőségeire / szükségszerűségére, önállóan és transzdiszciplináris keretben egyaránt.

dc_1358_16

HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

Abbott, C. 2007. Cyberpunk cities: Science fiction meets urban theory. *Journal of Planning Education and Research,* 27, 122–131.

Abbott, J. 2005. Understanding and managing the unknown: The nature of uncertainty and planning. *Journal of Planning Education and Research*, 24, 237–251.

Acuña-Rivera, M., Brown, J., & Uzzell, D. 2014. Risk perception as mediator in perceptions of neighbourhood disorder and safety about victimization. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 64–75.

Adamopoulos, J. 2012. The emergence of social meaning: A theory of action construal. In T. Kjell, & A. Kazemi (Eds.), *Handbook of social resource theory theoretical extensions. Empirical insights, and social applications* (pp. 255–272). Berlin: Springer.

A. Gergely, A. 2012. Faluantropológiáról – másképpen szólva. *Kultúra és közösség, 3*(3–4), 7–22. http://epa.oszk.hu/02900/02936/00011/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2012_03-04_007-022.pdf (letöltés: 2016. 08. 11.)

A. Gergely, A. 1993. *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, Akadémiai.

Ahlfeldt, G., & Maennig, W. 2009. Arenas, arena architecture and the impact on location desirability: The case of `olympic arenas' in Prenzlauer Berg, Berlin. *Urban Studies, 46*(7), 1343–1362.

Ahrentzen, S. B. 1992. Home as a workplace in the lives of women. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 113–138). New York: Plenum Press.

Ahrentzen, S., Levine, D. W., & Michelson, W. 1989. Space, time, and activity in the home: A gender analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 89–101.

Aiello, J. R., Thompson, D. E., & Baum, A. 1981. The symbiotic relationship between social psychology and environmental psychology: Implications from crowding, personal space, and intimacy regulation research. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 423–441). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M., Waters, E., & Wall, S. 1978. *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale: Erlbaum.

Akalin, A., Yildirim, K., Wilson, C., & Kilicoglu, O. 2009. Architecture and engineering students' evaluations of house façades: Preference, complexity and impressiveness. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 124–132.

Akhtar, S. 1999. The immigrant, the exile, and the experience of nostalgia. *Journal of Applied Psychoanalityc Studies, 1*(2), 123–130.

Alexander, C. 1970. The goodness of fit and its source. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 42–56). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Alexander, C. 1977. *A pattern language: Towns, buildings, construction*. New York: Oxford University Press. http://library.uniteddiversity.coop/Ecological_Building/A_Pattern_Language.pdf (letöltés: 2016. 08. 29.)

Alföldy, Gy. 2010. Építészek az építészetről. Alföldy György válasza. Válaszok az MÉ körkérdésére – 2. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum, 10*(58), 6–8.

Alfonzo, M. A. 2005. To walk or not to walk? The hierarchy of walking needs. *Environment and Behavior, 37*(6), 808–836.

Allen, G. L. (Ed.), 2004a. *Human spatial memory. Remembering where.* Mahwah: Lawrence Erlbaum Assoc.

Allen, G. L. 2004b. Preface: Routes of human spatial memory research. In G. L. Allen (Ed.), *Human spatial memory. Remembering where* (pp. xiii–xx). Mahwah: Lawrence Erlbam Assoc.

Alper, M., Hourcade, J. P., & Gilutz, S. 2012. Interactive technologies for children with special needs. *IDC International Journal*, 2012. June, 363–367.

Altman, D. G. 1995. Sustaining interventions in community systems: On the relationship between researchers and communities. *Health Psychology, 14*(30), 526–536.

Altman, I. 1973. Some perspectives on the study of man-environment phenomena. *Representative Research in Social Psychology*, *4*(1), 99–113. (Blacksburg: EDRA)

dc_1358_16

Altman, I. 1975. *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding.* Monterey: Brooks/Cole.

Altman, I. 1992. Transactional perspective on transitions to new environments. *Environment and Behavior, 24*(2), 268–280.

Altman, I., Brown, B. B., Staples, B., & Werner, C. M. 1992. A transactional approach to close relationships: courtship, weddings and placemaking. In W. B. Walsh, K. H. Craik, & R. H. Price (Eds.), *Person-environment psychology. Contemporary models and perspectives* (pp. 193–241). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Altman, I., & Chemers, M. M. 1980. *Culture and environment.* Monterey: Brooks/Cole.

Altman, I., & Churchman, A. (Eds.), 1994. *Women and the environment*. New York: Plenum Press.

Altman, I., Lawton, M. P., & Wohlwill, J. F. (Eds.), 1984. *Elderly people and the environment*. New York: Plenum Press.

Altman, I., & Low S. M. (Eds.), 1992. *Place attachment*. New York: Plenum Press.

Altman, I., & Rogoff, B. 1987. World views in psychology: Trait, interactional, organismic, and transactional perspectives. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., pp. 7–40). New York: Wiley & Sons.

Altman, I., & Wandersman, A. (Eds.), 1987. (*Neighborhood and community environments.* New York: Plenum Press.

Altman, I., Werner, C. M., Oxley, D., & Haggard, L. M. 1987. "Christmas street" as an example of transactionally oriented research. *Environment and Behavior, 19*(4), 501–524.

Amaturo, E., Costagliola, S., & Ragone, G. 1987. Furnishing and status attributes: A sociological study of the living room. *Environment and Behavior*, 19, 228–249.

Ambrus, P. 1988. *A Dzsumbuj. Egy telep élete*. Budapest: Magvető.

Amedeo, D. 1993. Emóciók a személy–környezet–viselkedés epizódokban. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.) 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 183–207). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Amérigo, M., & Aragonés, J. I. 1990. Residential satisfaction in council housing. *Journal of Environmental Psychology*, 10, 313–325.

Anderson, C. A. 1987. Temperature and aggression: Effects on quarterly, yearly, and city rates of violent and nonviolent crime. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1161–1173.

Anderson, C. A., & Anderson, K. B. 1996. Violent crime rate studies in philosophical context: A destructive testing approach to heat and Southern culture of violence effects. *Journal of Personality and Social Psychology, 70*(4), 740–756.

Anderson, C. A., & Anderson, K. B. 1998. Temperature and aggression: Paradox, controversy, and a (fairly) clear picture. In R. Geen, & E. Donnerstein (Eds.), *Human aggression: Theories, research, and implications for social policy* (pp. 247–298). San Diego: Academic.

Anderson, J. E. 2011. Appropriating space in an assisted living residence. On architecture and elderly frail people's spatial use. In P. Plowright, & Gamper, B. (Eds.*), Considering research. Reflecting upon current themes in architectural research* (pp. 1–20). Southfield: Lawrence Technical University.

Anderson, L. M., Mulligan, B. E., Goodman, L. S., & Regen, H. Z. 1983. Effects of sounds on preferences for outdoor settings. *Environment and Behavior, 15*(5), 539–566.

Andó, B., Kökönyei, Gy., Paksi, B., Farkas, J., Rózsa, S., & Demetrovics, Zs. 2009. A 7 tételes szenzoros élménykeresés kérdőív (SSS-7-HU) bemutatása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 10*(2), 139–152.

András, F. 2007. A tér mint kommunikációs színhely. A fizikaitól a kommunikációs térig. *Világosság*, 9, 63–69.

Ankerl, G. 1991. *Építészet és kommunikáció*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.

Andrews, H. F. 1973. Home range and urban knowledge of school–age children. *Environment and Behavior, 5*(1), 73–86.

Andrews, M., & Gatersleben, B. 2010. Variations in perceptions of danger, fear and preference in a simulated natural environment. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 473–481.

Anooshian, L. J. 1996. Diversity within spatial cognition: Strategies underlying spatial knowledge. *Environment and Behavior, 28*(4), 471–493.

Anooshian, L. J., & Siegel, A. W. 1985. From cognitive to procedural mapping. In C. J. Brainerd, & Pressley, A. W. (Eds.), *Basic processes in memory development: Progress in cognitive development research* (pp. 47–101). New York: Springer–Verlag.

dc_1358_16

Anthony, K. H., Weidemann, S., & Chin, Y. 1990. Housing perceptions of low-income single parents. *Environment and Behavior*, 22, 147–182.

Anthony, K. H., & Watkins, N. J. 2002. Exploring pathology: Relationships between clinical and environmental psychology. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 129–146). New York: Wiley & Sons.

Anton, C. E., & Lawrence, C. 2014. Home is where the heart is: The effect of place of residence on place attachment and community participation. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 451–461.

Antonakos, C. L. 2004. Compensatory wayfinding behavior in topographic disorientation from brain injury. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 495–509.

Antonelli, E., Rubini, V., & Fassone, C. 2000. The self-concept in institutionalized and non-institutionalized elderly people. *Journal of Environmental Psychology,* 20, 151–164.

Antos, B., & Fiáth, T. 2003. *Határsávok. Az identitás meghatározói egy nyugat-magyarországi faluban*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont. http://vmek.niif.hu/02100/02197/02197.htm (letöltés: 2016. 10. 08.)

Appleton, J. 1975. *The experience of landscape.* London: Wiley & Sons.

Appleyard, D. 1969. Why buildings are known. A predictive tool for architects and planners. *Environment and Behavior, 1*(2), 131–156.

Appleyard, D. 1970. Styles and methods of structuring a city. *Environment and Behavior, 2*(2), 100–118.

Appleyard, D. 1973. Notes on urban perception and knowledge. In R. M. Downs, & D. Stea (Eds.), *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior* (pp. 87–109). Chicago: Aldine Publ. Comp.

Arentze, T. A., Dellaert, B. G. C., & Timmermans, H. J. P. 2008. Modeling and measuring individuals' mental representations of complex spatio-temporal decision problems. *Environment and Behavior, 40*(6), 843–869.

Arefi, M., & Triantafillou, M. 2005. Reflections on the pedagogy of place in planning and urban design. *Journal of Planning Education and Research*, 25, 75–88.

Arlikatti, S., Lindell, M. K., Prater, C. S., & Zhang, Y. 2006. Risk area accuracy and hurricane evacuation expectations of coastal residents. *Environment and Behavior, 38*(2), 226–247.

Arnett, J. J. 2000. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist,* 55, 469–480.

Arnheim, R. 1949. A kifejezés (expresszió) alaklélektani elmélete. In L. Kardos (Ed.), 1974. *Alaklélektan* (pp. 369–394). Budapest: Gondolat.

Arnheim, R. 1949/1974. *A vizuális élmény. Az alkotó látás pszichológiája*. Budapest: Gondolat.

Arputham, J. 2008. Developing new approaches for people-centred development. *Environment and Urbanization, 20*(2), 319–337.

Asbót, K. 2015. A hely szelleme. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 441–464). Budapest: L'Harmattan.

Atamewan, E. E., & Ebong, S. O. 2014. How creativity manipulates nature and space to produce architecture. *Covenant Journal of Research in the Built Environment, 2*(1), 50–58.

Athéni Charta 1931. http://epitesz.eng.unideb.hu/uploads/2012/2012-tavasz-2672/AZ-ATHENI-CHARTA.pdf (letöltés: 2016. 07. 06.) Rövidítve lásd in F. Vidor (Ed.), 1979. Urbanisztika (pp. 150–161). Budapest: Gondolat.

Attfield, J. 2000. *Wild things: The material culture of everyday life*. Oxford: Berg.

Attwood, F. 2005. Inside out. Men on the 'Home Front'. *Journal of Consumer Culture, 5*(1), 87–107.

Axia, G., Mainardi Peron, E., & Baroni, M. R. 1991. Environmental assessment across the life span. In T. Gärling, & G. W. Evans (Eds.), *Environment, cognition and action. An integrated approach* (pp. 221–242). New York: Oxford University Press.

Baba, Y., & Austin, D. M. 1989. Neighborhood environmental satisfaction, victimization, and social participation as determinants of perceived neighborhood safety. *Environment and Behavior,* 21, 763–780.

Babarczy, V. (Ed.), 2016. *Nivegykönyv. Örökség, hagyomány, megújulás* (pp. 9–13). Budapest: Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ.

Babarczy, V., Balázs, T., Bodorkós, B., Dúll, A., Fogarasi, B., Nemes, G., & Soltész, A. 2015. *A balatoncsicsói plébánia közösségi felújítása. Esettanulmány*. Második projektszakasz: 2015. január–augusztus.

dc_1358_16

http://www.forsterkozpont.hu/uploads/content/749/file/esettanulmany_kapacitasepites.pdf (letöltés: 2016. 09. 10.)

Babarczy, V., Bodorkós, B., Dúll, A., Fogarasi, B., Nemes, G., Soltész, A., & Soós, G. 2015. *A balatoncsicsói plébánia közösségi felújítása. Esettanulmány*. Első projektszakasz: 2014. január – 2014. december. http://www.forsterkozpont.hu/uploads/content/749/file/esettanulmany_kozossegi_tervezes.pdf (letöltés: 2015. 05. 14.)

Bacsó, B. 2003. A „dolog" Heideggernél. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Kapcsolatok: a tér, a tárgy és a képi kultúra összefüggései. Tárgyak és társadalom* (Vol. II., 45-51). Budapest: Iparművészeti Főiskola.

Bafna, S. 2003. Space syntax: A brief introduction to its logic and analytical techniques. *Environment and Behavior*, 35, 17–29.

Bafna, S., Losonczi, A., & Peponis, J. 2012. Perceptual tuning of a simple box. In M. Greene, J. Reyes, & A. Castro (Ed.), *Proceedings: Eighth International Space Syntax Symposium* (Paper ref # 8024). PUC: Santiago de Chile. http://www.sss8.cl/media/upload/paginas/seccion/8024_2.pdf (letöltés: 2016. 07. 13.)

Baird, J. C., Degerman, R., Paris, R., & Noma, E. 1972. Student planning of town configuration. *Environment and Behavior, 4*(2), 159–188.

Baird, J. C., Cassidy, B., & Kurr, J. 1978. Room preference as a function of architectural features and user activities. *Journal of Applied Psychology,* 63, 719–727.

Bajomi, I. 2006. A kisgyermekkori nevelés franciaországi színterei. *Iskolakultúra,* 5, 89–102.

Balázs, M., Beke, A., Ónodi, B., & Radnóczi, L. 2016. Kós. Kós Károly Általános Iskola. In B. Biri, D. Máthé, B. Ónodi, & J. Skaliczki (Eds.), *MENZA PROJEKT Tanulmányterv*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola. https://issuu.com/bmedla/docs/kiadvany_kos_jav_crop_s/1?e=24953212/35711326 (letöltés: 2016. 07. 27.)

Ballas, J. A., & Howard, J. H. 1987. Interpreting the language of environmental sounds. *Environment and Behavior, 19*(1), 91–114.

Balogh, A. 2014. A hazai aprófalvasodás új irányai. *Földrajzi Közlemények, 138*(2), 134–149.

Balog, P. 2006. Házasság és életminőség: házasság, házastársi stressz, válás. In M. Kopp, & M. Kovács (Eds.), *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón* (pp. 233–245). Budapest: Semmelweis.

Bamberg, S., Rees, J., & Seebauer, S. 2015. Collective climate action: Determinants of participation intention in community-based pro-environmental initiatives. *Journal of Environmental Psychology,* 43, 155–165.

Bandár, M., Eranus, E., Gáll, Z., Gergely, O., Kiss, Á. O., Kovács, Zs., Letenyei, L., Szathmári, M., Szűcs, N., & Tamás, E. 2004. Beszámoló a bonchidai falukutatásról. *WEB*, *13*(2), 89–98.

Bányai, É. 2013a. A motiváció és affektus szerepe az emberi magatartás szabályozásában. In É. Bányai, & K. Varga (Eds.), *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa* (pp. 499–529). Budapest: Medicina.

Bányai, É. 2013b. Az affektív pszichológia tárgya, szemlélete és alapfogalmai. In É. Bányai, & K. Varga (Eds.), *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa* (pp. 27–70). Budapest: Medicina.

Bányai, É., & Varga, K. 2013. Fogalomtár. In É. Bányai, & K. Varga (Eds.), *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa* (pp. 615–629). Budapest: Medicina.

Barclay, C. R., & Smith, T. S. 1992. Önéletrajzi emlékezés: A személyes kultúra megteremtése. *Tudomány és Lélek,* 1998. *1*(2), 33–59.

Barker, R. G. 1961. Explorations in ecological psychology. In A. Furnham, & M. Argyle (Eds.), 1981. *The psychology of social situations* (pp. 271–294). Oxford: Pergamon Press.

Barker, R. G. 1968. *Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior*. Stanford: Stanford University Press.

Barker, R. G. 1969. Wanted: An eco–behavioral science. In E. P. Willems, & H. L. Raush (Eds.), *Naturalistic viewpoints in psychological research* (pp. 31–43). New York: Holt, Rinehart and Winston.

Barker, R. G. 1987. Prospecting in environmental psychology: Oskaloosa revisited. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., 1413–1433). New York: Wiley & Sons.

Barker, R. G., & Gump, P. V. 1964. *Big school, small school*. Palo Alto: Stanford University Press.

dc_1358_16

Barker, R. G., & Schoggen, P. 1973. *Qualities of community life: Methods of measuring environment and behavior applied to an American and an English town*. San Francisco: Jossey-Bass.

Barnes, S. 2006. Space, choice and control, and quality of life in care settings for older people. *Environment and Behavior, 38*(5), 589–604.

Baron, R. A. 1978. Aggression and heat: The "long hot summer" revisited. In A. Baum, J. E. Singer, & S. Valins (Eds.), *Advances in environmental psychology: The urban environment* (Vol. 1., pp. 57–84). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Baron, R. M. 1981. Social knowing from an ecological-event perspective: A consideration of the relative domains of power for cognitive and perceptual modes of knowing. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 61–92). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Barsalou, L. W. 1988. The content and organization of autobiographical memories. In U. Neisser, & E. Winograd (Eds.), *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory* (pp. 193–243). Cambridge: Cambridge University Press.

Barsalou, L. W. 1999. Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*, 22, 577–660. http://psychology.emory.edu/cognition/barsalou/papers/Barsalou_BBS_1999_perceptual_symbol_systems.pdf (letöltés: 2015. 08. 17.)

Barsalou, L. W., & Prinz, J. J. 1997. Mundane creativity in perceptual symbol systems. In T. B. Ward, S. M. Smith, & J. Vaid (Eds.), *Creative thought: An investigation of conceptual structures and processes* (pp. 267–307). Washington: American Psychological Association. http://psychology.emory.edu/cognition/barsalou/papers/Barsalou_Prinz_chap_1997_mundane_creativity.pdf (letöltés: 2015. 08. 17.)

Bartlett, A. E. A. 1997. Spatial order and psychiatric disorder. In M. P. Pearson, & C. Richards (Eds.), *Architecture and order: Approaches to social space* (pp. 160–175). London: Routledge.

Bartlett, F. C. 1932/1985. *Az emlékezés*. Budapest: Gondolat.

Basu, R. 2002. Active and dormant neighborhoods: A look at the geographical response to school-based care. *Journal of Planning Education and Research*, 21, 274–284.

Batár, A. 2005. *Láthatatlan építészet*. Budapest: Ab Ovo.

Batár, A. 2010a. A víz szerepe az építészetben. Bakucz András interjúja a Cicellei (Vas megye) Kulturális napok alkalmával Batár Attilával. In A. Batár (Ed.), *Az emberi tér. Válogatott tanulmányok* (pp. 214–221). Budapest: Terc.

Batár, A. 2010b. Vízi városok – városi vizek. In A. Batár (Ed.), *Az emberi tér. Válogatott tanulmányok* (pp. 200–213). Budapest: Terc.

Batár, A. 2010c. Batár Attila „Láthatatlan építészet" című könyvének bemutatója. Nádas Péter és Batár Attila beszélgetése. In A. Batár (Ed.), *Az emberi tér. Válogatott tanulmányok* (pp. 171–181). Budapest: Terc.

Baudrillard, J. 1984/1987. *A tárgyak rendszere*. Budapest: Gondolat.

Bauer, R. M., Greve, K. W., Besch, E. L., Schramke, C. J., Crouch, J., Hicks, A., Ware, M. R., & Lyles, W. B. 1992. The role of psychological factors in the report of building-related symptoms in Sick Building Syndrome. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60*(2), 213–219.

Baum, A., Calesnick, D. G., Davis, G. E., & Gatchel, R. J. 1982. Individual differences in coping with crowding: Stimulus screening and social overload. *Journal of Personality Social Psychology*, 43, 821–830.

Baum, A., Singer, J. E., & Baum, C. S. 1982. Stress and the environment. In G. W. Evans (Ed.), *Environmental stress* (pp. 15–45). Cambridge: Cambridge University Press.

Baum, A., & Valins, S. 1977. *Architecture and social behavior: Psychological studies of social density.* Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Baumeister, R., & Leary, M. 1995. The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin, 117*(3), 497–529. http://persweb.wabash.edu/facstaff/hortonr/articles%20for%20class/baumeister%20and%20leary.pdf (letöltés: 2016. 08. 11.)

Beauregard, R. A. 2012. Planning with things. *Journal of Planning Education and Research, 32*(2), 182–190.

Becher, T., & Trowler, P. 2001. *Academic tribes and territories: Intellectual enquiry and the cultures of disciplines*. Buckingham, UK: Open University Press.

dc_1358_16

Bechtel, R. B. 1970. Human movement and architecture. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L.G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 642–646). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Bechtel, R. B. 1989. Behavior in the house: A cross-cultural comparison using behavior-setting methodology. In S. M. Low, & E. Chambers (Eds.), *Housing, culture and design A comparative* perspective (pp. 165–189). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Bechtel, R. B. 1990a. The ubiquitous worl of paper and pencil tests. In R. B. Bechtel, R. W. Marans, & W. Michelson (Eds.), *Methods in environmental and behavioral research* (pp. 82–120). Malabar: Krieger.

Bechtel, R. B. 1990b. Ecological psychology. In R. B. Bechtel, R. W. Marans, & W. Michelson (Eds.), *Methods in environmental and behavioral research* (pp. 191–215). Malabar: Krieger.

Bechtel, R. B. 1996. The paradigm of environmental psychology. *American Psychologist*, 51, 1187–1188.

Bechtel, R. B. 1997. *Environment & behavior*. Thousand Oaks: Sage.

Bechtel, R. B., & Churchman, A. 2002. (Eds.), *Handbook of environmental psychology*. New York: Wiley & Sons.

Bechtel, R. B., Marans, R. W., & Michelson, W. 1990. (Eds.), *Methods in environmental and behavioral research*. Malabar: Krieger.

Beck, R. J. 1967. Spatial meaning and the properties of the environment. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin 1970. (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 134-141). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Beck, R. J., & Wood, D. 1976. Cognitive transformation of information from urban geographic fields to mental maps. *Environment and Behavior, 8*(2), 199–238.

Bedő, V. 2004. Tudományközi beszélgetések: régészet. *Világosság,* 1, 83–90.

Belingard, L., & Péruch, P. 2000. Mental representations and the spatial structure of virtual environments. *Environment and Behavior, 32*(3), 427–442.

Belk, R.W. 1984. Three scales to measure constructs related to materialism: Reliability, validity, and relationships to measures of happiness. In T. Kinnear (Ed.), *Advances in consumer research* (Vol. 11., pp. 291–297). Provo: Association for Consumer Research.

Belk, R. W. 1988. Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15, 139–168.

Belk, R. W. 1989. Extended self and extending paradigmatic perspective. *Journal of Consumer Research*, 16, 129–132.

Belk, R. W. 1990. How perception of the body influence organ donation and transplantation: Me and thee versus mine and thine. In J. Shanteau, & R. Harris (Eds.), *Psychological research on organ donation* (pp. 139–149). Washington: APA.

Belk, R. W. 1991. The ineluctable mysteries of possessions. *Journal of Social Behavior and Personality*, 6, 17–55.

Belk, R. W. 1992. Attachment to possessions. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 37–61). New York: Plenum Press.

Belk, R. W., & Austin, M. 1986. Organ donation willingness as a function of extended self and materialism. In M. Venkatesan, & W. Lancaster (Eds.), Advances in health care research (pp. 84–88). Boston: Health Care Research Assoc.

Bell, S. 2002. Spatial cognition and scale: A child's perspective. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 9–27.

Bell, P. A., Fisher, J. D., Baum, A., & Green, T. E. 1990. *Environmental psychology*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Bell, S., & Saucier, D. 2004. Relationship among environmental pointing accuracy, mental rotation, sex, and hormones. *Environment and Behavior, 36*(2), 251–265.

Bellazza, F. S. 1983. The spatial arrangement mnemonic. *Journal of Educational Psychology,* 75, 830–837.

Benkő, M. 2013. *111 szó az építészetről*. Budapest: Terc.

Bennett, L. M., Gadlin, H., & Levine-Finley, S. 2010. *Collaboration and team science. A field guide*. Washington: National Institute for Health.

Benvenuto, B. 2004a. „A pszichoanalízis kimegy az utcára, hogy találkozzon az emberekkel". Csabai Márta interjúja Bice Benvenutóval. *Thalassa, 15*(1), 73–79.

Benvenuto, B. 2004b. Nápoly, a feje tetején álló város. *Thalassa, 15*(1), 60–72.

dc_1358_16

Berg, M., & Medrich, E. A. 1980. Children in four neighborhoods. The physical environment and its effect on play and play patterns. *Environment and Behavior, 12*(3), 320–348.

Berkinblit, M. B., Feldman, A. G., & Fukson, O. I. 1988. The organization and optimization of movement. *Behavioral and Brain Sciences, 11*(4), 719–720.

Berlyne, D. E. 1960. Conflict and information theory variables as determinants of human perceptual curiosity. *Journal of Experimental Psychology,* 53, 399–404.

Berlyne, D. E. 1965. Az esztétikai preferencia mutatói. In L. Halász (Ed.), 1983. *Művészetpszichológia* (pp. 499–542). Budapest: Gondolat.

Berlyne, D. E. 1971. A kollatív változók. In A. Farkas, & V. Gyebnár (Eds.), 1994. *Vizuális művészetek pszichológiája* (I., pp. 23–50). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Berlyne, D. E. 1972. Az esztétikai kommunikáció érzelmi oldala. In L. Halász (Ed.), 1983. *Művészetpszichológia* (pp. 514–513). Budapest: Gondolat.

Berlyne, D. 1974. *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton-Century-Croft.

Bernardo, F., & Palma-Oliveira, J.–M. 2016. Urban neighbourhoods and intergroup relations: The importance of place identity. *Journal of Environmental Psychology,* 45, 239–251.

Berntsen, D. 1996. Involuntary autobiographical memories. *Applied Cognitive Psychology*, 10, 435–454.

Berntsten, D., & Rubin, D. C. 2002. Emotionally charged autobiographical memories across the life span: The recall of happy, sad, traumatic, and involuntary memories. *Psychology and Aging, 17*(4), 636–652.

Berntsten, D., & Rubin, D. C. 2012. *Understanding autobiographical memory: Theories and approaches*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berta, Gy. 2005. Törpefalvak 100 fő alatt – Interjú 12 Veszprém megyei kisközség polgármesterével. *Comitatus: Önkormányzati Szemle, 15*(3), 173–183.

Berta, P. 2008. Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az „új" anyagikultúra–kutatásról. *Replika*, 63, 29–60.

Berto, R. 2005. Exposure to restorative environments helps restore attentional capacity. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 249–259

Berto, R., Massaccesi, S., & Pasini, M. 2008. Do eye movements measured across high and low fascination photographs differ? Addressing Kaplan's fascination hypothesis. *Journal of Environmental Psychology*, 28, 185–191.

Best, A., Stokols, D., Green, L. W., Leischow, S., Holmes, B., & Buchholz, K. 2003. An integrative framework for community partnering to translate theory into effective health promotion strategy. *American Journal of Health Promotion, 18*(2), 168–176.

Beute, F., & de Kort, Y. A. W. 2014. Natural resistance: Exposure to nature and self-regulation, mood, and physiology after ego-depletion. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 167–178.

Bettelheim, B. 1979/1988. A lelki egészség és a várostervezés. In *A végső határ* (pp. 141–168). Budapest: Európa.

Biederman, I. 1972. Perceiving real-world scenes. *Science,* 177, 77–79. Magyarul: A valódi látvány észlelése. In I. Czigler (Ed.), 1989. *A tanulás és emlékezés pszichológiája* (pp. 22–27). Budapest: Tankönyvkiadó.

Biel, A. 1982. Children's spatial representation of their neighborhood: A step towards a general spatial competence. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 193–200.

Bih, H.-D. 1992. The meaning of objects in environmental transitions: experiences of Chinese students in the United States. *Journal of Environmental Psychology*, 12, 135–147.

Billig, M., & Churchman, A. 2003. Building walls of brick and breaching walls of separation, *Environment and Behavior, 35*(2), 227–249.

Bilsky, W., Janik, M., & Schwartz, S. H. 2011. The structural organization of human values—Evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology, 42*(5), 759–776.

Bilsky, W., & Koch, M. 2002. On the content and structure of values: Universals or methodological artefacts? In J. Blasius, J. Hox, E. de Leeuw & P. Schmidt (Eds.), *Social science methodology in the New Millenium*). Opladen: Leske & Budrich. (CD-ROM)

Binder, A. 1972. A new context for psychology: Social ecology. *American Psychologist,* 27, 903–908.

Binni, L., & Pinna, G. 1980/1986. *A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a a XVI. századtól napjainkig*. Budapest: Gondolat.

dc_1358_16

Biri, B., Bordás, M., Giap, T. M. T., & Ilyés-Fekete, Zs. 2016. Jókai. Jókai Mór Német Nemzetiségi Általános Iskola. In D. Máthé, B. Biri, B. Ónodi, & J. Skaliczki (Eds.), *MENZA PROJEKT Tanulmányterv*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola. https://issuu.com/bmedla/docs/jokai_fuzet/1?e=24953212/35711340 (letöltés: 2016. 07. 27.)

Bird, C. M., & Burgess, N. 2008. The hippocampus and memory: Insights from spatial processing. *Neuroscience, 9*(3), 182–194.

Bíró, A. Z., Bodó, J., Gagyi, J., Magyari, N. L., Magyari-Vincze, E., & Oláh, S. 1991. Mentális környezet. *Janus*, 1991. ősz, 33–40.

Bíró, A. Z., & Oláh, S. 1995. Emlékmű – jelkép – identitás. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei* (pp. 453–473). Budapest: Osiris-Századvég.

Bissing-Olson, M. J., Fielding, K. S., & Iyer, A. 2016. Experiences of pride, not guilt, predict pro-environmental behavior when pro-environmental descriptive norms are more positive. *Journal of Environmental Psychology*, 45, 145–153.

Bitgood, S. C. 2002. Environmental psychology in museums, zoos, and other exhibition centers. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 461–480). New York: Wiley & Sons.

Bitgood, S. C., & Loomis, R. J. 1993. Environmental design and evaluation in museums. *Environment and Behavior, 25*(6), 683–697.

Bitgood, S. C., Patterson, D., & Benefield, A. 1988. Exhibit design and visitor behavior. Empirical relationships. *Environment and Behavior*, 4, 474-491.

Bixler, R. D., Floyd, M. F., & Hammitt, W. E. 2002. Environmental socialization. Quantitative tests of the childhood play hypothesis. *Environment and Behavior, 34*(6), 795–818.

Black, J. B., Galambos, J. A., & Read, S. J. 1984. Történetek megértése és a társas helyzetek. In J. László (Ed.), 1988. *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából* (pp. 241–292). Budapest: Tankönyvkiadó.

Black, M. M., & Krishnakumar, A. 1998. Children is low-income, urban settings. *American Psychologist, 54*(6), 635–646.

Blajenkova, O., Motes, M. A., & Kozhevnikov, A. 2005. Individual differences in the representations of novel environments. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 97–109.

Blanco, I. L., & García Mira, R. 2014. Public participation in water management. The implementation of the water framework directive in Galician river basins management plans. In R. García Mira, & A. Dumitru (Eds.), *Urban sustainability. Innovative spaces, vulnerabilities and opportunities* (pp. 189–202). La Coruña: IAPS.

Bluck, S. 2003. Autobiographical memory: Exploring its functions in everyday life. *Memory*, 11, 113–123.

Bluck, S., & Alea, N. 2008. Remembering being me: the self-continuity function of autobiographical memory in younger and older adults. In F. Sani (Ed.), *Self-continuity: Individual and collective perspectives* (pp. 55–70). New York: Psychology Press.

Bluestone, D. 2000. Challenges for heritage conservation and the role of research on values. In E. Avrami, R. Mason, & M. de la Torre (Eds.), *Values and heritage conservation* (pp. 65–67). Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Blunt, A. 2007. Cultural geographies of migration: Mobility, transnationality and diaspora. *Progress in Human Geography, 31*(5), 684–694.

Bódi, J. 2007. Falu és turizmus: képek és gyakorlatok. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 176–186). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Bodorkós, B. 2016. Örökség, közösség. In V. Babarczy (Ed.), *Nivegykönyv. Örökség, hagyomány, megújulás* (pp. 9–13). Budapest: Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ.

Bogner, F. X., & Wiseman, M. 1997. Environmental perception of rural and urban pupils. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 111–122.

Bojár, I. A. 2014. Előszó. In I. A. Bojár, & Gy. Darabos *Nagy Káli könyv* (pp.7 –17). IVON: Óbarok.

Bojár, I. A. & Darabos, Gy. 2014. *Nagy Káli könyv*. IVON: Óbarok.

Bollas, C. 1998/2004. Építészet és tudattalan. *Thalassa, 15*(1), 5–32.

dc_1358_16

Bollens, S. A. 1996. On narrow ground: Planning in ethnically polarized cities. *Journal of Architectural and Planning Research, 13*(2), 120–139.

Bomfim, Z. A. C., Nobre, B. H. L., Ferreira, T. L. M., de Araújo, L. M. A., Feitosa, M. Z. S., Martins, A. K. S., de Alencar, H. F., & Farias, N. F. 2014. Affective maps: Validating a dialogue between qualitative and quantitative methods. In R. García Mira, & A. Dumitru (Eds.), *Urban sustainability. Innovative spaces, vulnerabilities and opportunities* (pp. 131–147). La Coruña: IAPS.

Bonaiuto, M., Bonnes, M., & Continisio, M. 2004. Neighborhood evaluation within a multiplace perspective on urban activities. *Environment and Behavior, 36*(1), 41–69.

Bonaiuto, M., Carrus, G., Martorella, H., & Bonnes, M. 2002. Local identity processes and environmental attitudes in land use changes: The case of natural protected areas. *Journal of Economic Psychology*, 23, 631–653.

Bonaiuto, P., Giannini, A. M., & Bonaiuto, M. 1990. Piloting mental schemata on building images. In A. Fusco, F. Battisti, & R. Tomassoni (Eds.), *Recent experiences in general and social psychology in Italy and Poland* (pp. 85–129). Milano: Angeli.

Bonaiuto, P., Giannini, A. M., & Bonaiuto, M. 1993. Épületek képeit felépítő mentális sémák. *Pszichológia, 13*(4), 459–506.

Bonnes, M., Bonaiuto, M., & Ercolani, A. P. 1991. Crowding and residential satisfaction in the urban environment: A contextual approach. *Environment and Behavior, 23*(5), 531–552.

Bonnes, M., Giuliani, M. V., Amoni, F., & Bernard, Y. 1987. Cross-cultural rules for the optimization of the living room. *Environment and Behavior, 19*(2), 204–228.

Bonnes, M., Mannetti, L., Secchiaroli, G., & Tanucci, G. 1990. The city as a multi–place system: An analysis of people–urban environment transactions. *Journal of Environmental Psychology,* 10, 37–65.

Bonnes, M., Passafaro, P., & Carrus, G. 2011. The ambivalence of attitudes toward urban green areas: Between proenvironmental worldviews and daily residential experience. *Environment and Behavior, 43*(2), 207–232.

Bonnes, M., & Secchiaroli, G. 1995. *Environmental psychology. A psycho-social introduction*. London: Sage.

Bordass, B., & Leaman, A. 2005. Occupancy – post-occupancy evaluation. In W. F. E. Preiser, & J. C. Vischer (Eds.), *Assessing building performance* (pp. 72–79). Amsterdam: Elsevier.

Bosselmann, P., & Craik, K. H. 1990. Perceptual simulations of environments. In R. B. Bechtel, R. W. Marans, & W. Michelson (Eds.), *Methods in environmental and behavioral research* (pp. 162–191). Malabar: Krieger.

Bove, B., Bourlet, C., & Le Maresquier, Y.-H. 2007–08/2011. Közel és távol. Kísérletek a késő középkori megélt tér rekonstrukciójára. *Korall*, 45, 5–34.

Bowlby, J. 1969. *Attachment and loss*. New York: Basic Books.

Böök, A. 1993. Goal-directed walking as reinstatement of perceptual views. In S. S. Valenti, & J. B. Pittenger (Eds.), *Studies in perception and action* (Vol. 2., pp. 187–191). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Brace, C., Bailey, A. R., & Harvey, D. C. 2006. Religion, place and space: A framework for investigating historical geographies of religious identities and communities. *Progress in Human Geography, 30*(1), 28–43.

Braddon, S. S. 1986. Thinking on your feet: The consequences of action for the relation of perception and cognition. In V. McCabe, & G. J. Balzano (Eds.), *Event cognition: An ecological perspective* (pp. 135–151). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Brand, F. S., Seidl, R., Le, Q. B., Brändle, J. M., & Scholz, R. W. 2013. Constructing consistent multiscale scenarios by transdisciplinary processes: The case of mountain regions facing global change. *Ecology and Society 18*(2), 43–67.
http://dx.doi.org/10.5751/ES-04972-180243 (letöltés: 2015. 06. 30.)

Brandstätter, H. 1994. Well-being and motivational person-environment fit: A time sampling study of emotions. *European Journal of Personality*, 8, 75–93.

Brandstätter, J., & Greve, W. 1994. The aging self: Stabilizing and protective processes. *Developmental Review, 14*(1), 52–80.

Brantigham, P. L., & Brantigham, P. J. 1993. Nodes, paths and edges: considerations on the complexity of crime and the physical environment. *Journal of Environmental Psychology*, 13, 3–29.

Breakwell, G. M. 1986. *Coping with threatened identity*. London: Methuen.

Brewer, W. F. 1986. What is autobiographical memory? In D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (pp. 25–49). Cambridge: Cambridge University Press.

dc_1358_16

Brewer, W. F. 1992. Fenomenális élmények laboratóriumi és önéletrajzi emlékezeti vizsgálatokban. *Tudomány és Lélek, 2000. 3*(5), 48–71.

Brickell, K. 2012. 'Mapping' and 'doing' critical geographies of home. *Progress in Human Geography, 36*(2), 225–244.

Bryson, B. 2010/2012. *Otthon. A magánélet rövid története*. Budapest: Akadémiai.

Bristol, K. 1991. The Pruitt–Igoe myth. *Journal of Architectural Education, (44)*3, 163–161. http://www.pruitt-igoe.com/temp/1991-bristol-pruitt-igoemyth.pdf (letöltés: 2015. 08. 20.)

Broberg, A., Kyttä, M., & Fagerholm, N. 2013. Child-friendly urban structures: Bullerby revisited. *Journal of Environmental Psychology*, 35, 110–120.

Bronfenbrenner, U. 1977. Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist, 32*(7), 513–531.

Bronzaft, A. L., & McCarthy, D. P. 1975. The effect of elevated train noise on reading ability. *Environment and Behavior, 7*(4), 517–528.

Brown, B. B. 1987. Territoriality. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., 505–533). New York: Wiley & Sons.

Brown, B. B., & Altman, I. 1981. Territoriality and residential crime. In P. J. Brantingham, & P. L. Brantingham (Eds.), *Environmental criminology* (pp. 56–76). Beverly Hills: Sage.

Brown, B. B., & Altman, I. 1983. Territoriality, defensible space, and residential burglary: An environmental analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 203–220.

Brown, B. B., & Bentley, D. L. 1993. Residential burglars judge risk: The role of territoriality. *Journal of Environmental Psychology*, 13, 51–63.

Brown, B. B., & Harris, P. B. 1989. Residential burglary victimization: Reactions to the invasion of a primary territory. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 119–132.

Brown, B. B., & Perkins, D. D. 1992. Disruptions in place attachment. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 253–278). New York: Plenum Press.

Brown, B. B., Perkins, D. D., & Brown, G. 2003. Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block level of analysis. *Journal of Environmental Psychology,* 23, 259–271.

Brown, B. B., & Werner, C. M. 1985. Social cohesiveness, territoriality, and holiday decorations: The influence of cul-de-sacs. *Environment and Behavior*, 17, 539–561.

Brown, B. B., Werner, C. M., Amburgey, J. W., & Szalay, C. 2007. Walkable route perceptions and physical features. *Environment and Behavior, 39*(1), 34–61.

Brown, G., & Gifford, R. 2001. Architects predict lay evaluations of large contemporary buildings: Whose conceptual properties? *Journal of Environmental Psychology*, 21, 93–99.

Brown, G., Reed, P., & Harris, C. 2002. Testing a place-based theory for environmental evaluation: An Alaskan case study. *Applied Geography,* 22, 49–77.

Brown, G., Raymond, C. M., & Corcoran, J. 2015. Mapping and measuring place attachment. *Applied Geography*, 57, 42–53.

Brown, T. C., Peterson, G. L., Brodersen, R. M., Ford, V., & Bell, P. A. 2005. The judged seriousness of an environmental loss is a matter of what caused it. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 13–21.

Brown, L. A., Malecki, E. J., & Philliber, S. G. 1977. Awareness space characteristics in a migration context. *Environment and Behavior*, 3, 336–348.

Brown, L. N., Lahar, C. J., & Mosley, J. L. 1998. Age and gender-related differences in strategy use for route information: A "map-present" direction-giving paradigm. *Environment and Behavior, 30*(2), 123–143.

Brózik, P. 2005. Épített környezetek személyes dimenziói. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum, 6*(29), 18–21.

Brózik, P. 2006. Épített környezet és személyes konstruktumok. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 67–86). Budapest: Akadémiai.

Brózik, P., & Dúll, A. 2004. Személyes konstruktumok az otthoni környezetek észlelésében. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Nagygyűlése*, Debrecen, 2004. május 27–29. *Előadás–kivonatok* (p. 73).

Brózik, P., & Dúll, A. 2015. Nagyváros-üzemmód. A városi környezet szuggesztiós hatásainak környezetpszichológiai elemzése. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 33–46). Budapest: L'Harmattan.

dc_1358_16

Brózik, P., Keszei, B., & Dúll, A. 2016. Mental maps revealing inhabitants's attitudes toward their cultural heritage? Methodological considerations in a field work. *Conference abstracts* (p. 152). 24th IAPS Conference, Lund/Alnarp, Sweden. 27 June – 1 July 2016.

Bruner, J. 1957/2004. *Az oktatás kultúrája*. Budapest: Gondolat.

Bruni, C. M., Chance, R. C., Schultz, W. P., & Nolan, J. M. 2012. Natural connections: Bees sting and snakes bite, but they are still nature. *Environment and Behavior, 44*(2), 197–215.

Brunson, L., Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. 2001. Resident appropriation of defensible space in public housing: Implications for safety and community. *Environment and Behavior,* 33, 626–652.

Brunswik, E. 1955/1988. A megismerési probléma hatóköre és nézőpontjai. *Pszichológia, 8*(4), 593–612.

Brunswik, E. 1956. *Perception and the representative designs of experiments*. Berkeley: University of California Press.

Buckhout, R. 1971. The war on people: A scenario for population control. *Environment and Behavior,* 3, 322–344.

Buda, B. 1984. A kísérlet szimbolikájáról – újra. *Pszichológia, 4*(2), 276–280.

Budai, A. 1980. Esztétikai hatás a „lakóra" és a „látogatóra". *Magyar Építőművészet*, 1, 50–52.

Burgess, N. 2006. Spatial memory: How egocentric and allocentric combine. *Trends in Cognitive Sciences, 10*(12), 551–557.

Burgio, L. D., Engel, B., Hawkins, A., McCorick, K., & Scheve, A. 1990. A descriptive analysis of nursing staff behaviors in a teaching nursing home: Differences among NAs, LPNs and RNs. *Gerontologist*, 30, 107–112.

Busse, M., & Menzel, S. 2014. The role of perceived socio-spatial distance in adolescents' willingness to engage in pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 412–420.

Butler, B. 2006. Heritage and the present past. In C. Tilley, W. Keane, S. Kuechler, M. Rowlands, & P. Spyer (Eds.), *Handbook of material culture* (Vol. V., 24–45). London: Sage.

Buttel, F. H. 1987. New directions in environmental sociology. *Annual Review of Sociology*, 13, 465–488.

Buttenfield, B. P. 1986. Comparing distortion on sketch maps and MDS configurations. *Professional Geographer*, 38, 238–246.

Buttimer, A. 1972. Social space and the planning of residential areas. *Environment and Behavior, 4*(3), 729–318.

Buttimer, A. 1980. Home, reach and the sense of place. In A. Buttimer, & D. Seamon (Eds.), *The human experience of space and place* (pp. 166–187). London: Croom Helm.

Buttimer, A. (Ed.), 1983. *Creativity and context*. Lund: The Royal University of Lund. Department of Geography.

Buttimer, A., & Seamon, D. (Eds.), 1980. *The human experience of space and place*. Croom Helm: London.

Cable, D. M., & DeRue, D. S. 2002. The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of Applied Psychology*, 87, 875– 884.

Cable, D. M., & Judge, T. A. 1996. Person–organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 67, 294–311.

Cackowski, J. M., & Nasar, J. L. 2003. The restorative effects of roadside vegetation: Implications for automobile driver anger and frustration. *Environment and Behavior, 35*(6), 736–751.

Cairney, J. 2005. Housing tenure and psychological well-being during adolescence. *Environment and Behavior, 37*(4), 552–564.

Campbell, J. M. 1983. Ambient stressors. *Environment and Behavior, 15*(3), 355–380.

Canter, D. 1969. An intergroup comparison of connotative dimensions in architecture. *Environment and Behavior*, 1, 37–48.

Canter, D. 1972. *Psychology for architects.* London: Applied Sciences.

Canter, D. 1977. *The psychology of place*. London: Architectural Press.

Canter, D. 1984. Beyond building utilisation. In J. A. Powell, I. Cooper, & D. Lera (Eds.), *Designing for building utilization* (pp. 41–47). Avebury, Aldershot. London: E & FN Spon.

Canter, D. 1986. Putting situations in their place: Foundations for a bridge between social and environmental psychology. In A. Furnham (Ed.), *Social behaviour in context* (pp. 208–239). London: Allyn & Bacon.

Canter, D. 1988. Action and place: An existential dialectic. In D. Canter, M. Krampen, & D. Stea (Eds.), *Environmental perspectives* (pp. 1–18). Aldershot: Avebury.

dc_1358_16

Canter, D. 1990. In search of objectives. In I. Altman, & K. Christensen (Eds.), *Environment and behavior studies. Emergence of intellectual traditions* (pp. 315–339). New York: Plenum Press.

Canter, D. 1991. Understanding, assessing, and acting in places: Is an integrative framework possible? In T. Gärling, & G. W. Evans (Eds.), *Environment, cognition and action. An integrated approach* (pp. 191–209). New York: Oxford University Press.

Canter, D. 2015. Revealing the conceptual systems of places. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 137–161). Chicester: Wiley Blackwell.

Canter, D., & Donald, I. 1987. Environmental psychology in the United Kingdom: Origins and current trends. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology.* (Vol. 2., pp. 1281–1311). New York: Wiley & Sons.

Canter, D., Krampen, M., & Stea, D. 1988. (Eds.), *New directions in environmental participation*. Aldershot: Avebury.

Canter, D., & Lee, T. (Eds.), 1974. *Psychology and the built environment*. London: Architectural Press.

Canter, D., Stea, D., & Krampen, M. 1988. New directions in environmental research. In D. Canter, M. Krampen, & D. Stea (Eds.), *Environmental perspectives* (pp. vii–1). Aldershot: Avebury.

Canter, D., & Thorne, R. 1972. Attitudes to housing: A cross-cultural comparison. *Environment and Behavior*, 4, 3–32.

Canter, D., West, S., & Wools, R. 1981. Judgements of people and their rooms. In A. Furnham, & M. Argyle (Eds.), *The psychology of social situations* (pp. 307–314). Oxford: Pergamon Press.

Carew, A. L., & Wickson, F. 2010. The TD Wheel: A heuristic to shape, support and evaluate transdisciplinary research. *Futures*, 42, 1146–1155.

Carlsmith, J. M., & Anderson, C. A. 1979. Ambient temperature and the occurrence of collective violence: A new analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 37*(3), 337–344.

Caron, J. P., Jamieson, D. G., & Dewar, R. E. 1980. Evaluating pictographs using semantic differential and classification techniques. *Ergonomics, 23*(2), 137–146.

Carp, J. 2004. Wit, style, and substance: How planners shape public participation. *Journal of Planning Education and Research,* 23, 242–254.

Carp, F. M., & Carp, A. 1984. Complementary/congruence model of well being in mental health for the community elderly. In I. Altman, M. P. Lawton, & J. F. Wohlwill (Eds.), *Elderly people and the environment* (pp. 279–336). New York: Plenum Press.

Carpman, J. R., & Grant, M. A. 2002. Wayfinding: A broad view. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 427–442). New York: Wiley & Sons.

Carr, S., Francis, M., Rivlin, L. G., & Stone, A. M. 1995. *Public space*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carrithers, M., Collins, S., & Lukes, S. 1985. (Eds.), *The category of the person: Anthropology, Philosophy, History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carrus, G., Bonaiuto, M., & Bonnes, M. 2005. Environmental concern, regional identity, and support for protected areas in Italy. *Environment and Behavior, 37*(2), 237–257.

Carrus, G., Scopelliti, M., Fornara, F., Bonnes, M., & Bonaiuto, M. 2014. Place attachment, community identification, and pro-environmental engagement. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 154–164). London: Routledge.

Carson, R. 1962/1995. *Néma tavasz.* Budapest: Katalizátor Iroda.

Carstensen, L. L. 1993. Motivation for social contact across the life span: A theory of socioemotional selectivity. In J. Jacobs (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Developmental perspectives on motivation* (Vol. 40., pp. 209–254). Lincoln: University of Nebraska Press.

Carver, C. S., & Scheier, M. F. 1988/2001. *Személyiségpszichológia*. Budapest: Osiris.

Cass, N., & Walker, G. 2009. Emotion and rationality: The characterisation and evaluation of opposition to renewable energy projects. *Emotion, Space and Society*, 2, 62–69

Cassidy, W., Jackson, M., & Brown, K. N. 2009. Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me? Students' experiences with cyber-bullying. *School Psychology International, 30*(4), 383–402.

Castejón, J. L., & Martinez, M. 2001. The personal constructs of expert and novice teachers concerning the teacher function in the Spanish Educational Reform. *Learning and Instruction,* 11, 113–131.

Castonguay, G., & Jutras, S. 2009. Children's appreciation of outdoor places in a poor neighborhood. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 101–109.

dc_1358_16

Celio, E., Ott, M., Sirén, E., & Grêt-Regamey, A. 2015. A prototypical tool for normative landscape scenario development and the analysis of actors' policy preferences. *Landscape and Urban Planning,* 137, 40–53.

Chalfont, G. E., & Rodiek, S. 2005. An ecological approach to research and design of environments for people with dementia. *Alzheimer's Care Quarterly, 6*(4), 341–348.

Chandra, R., & Newburry, W. 1997. A cognitive map of the international business field. *International Business Review, 6*(4), 387–410.

Chant, S. 2013. Cities through a "gender lens": A golden "urban age" for women in the global South? *Environment & Urbanization, 25*(1), 9–29.

Charleston, S. 2009. The English football ground as a representation of home. *Journal of Environmental Psychology,* 29, 144–150.

Charmaz, K. 1995. Lehorgonyzott elmélet. In P. Bodor (Ed.), 2013. *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv* (pp. 61–94). Budapest: L'Harmattan.

Chase, W. G., & Chi, M. T. H. 1981. Cognitive skill: Implications for spatial skill in large-scale environments. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 111–136). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Chaudhury, H. 2008. *Remembering home. Rediscovering the self in dementia*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Chawla, L. 1986. The ecology of environmental memory. *Children's Environments Quarterly, 3*(4), 34–42.

Chawla, L. 1991. Homes for children in a changing society. In E. H. Zube, & G. T. Moore (Eds.), *Advances in environment, behavior and design* (Vol. 3., pp. 187–228). New York: Plenum Press.

Chawla, L. 1992. Childhood place attachment. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 63–87). New York: Plenum Press.

Chawla, L., & Heft, H. 2002. Children's competence and the ecology of communities: A functional approach to the evaluation of participation. *Journal of Environmental Psychology,* 22, 201–216.

Chen, A., & Bell, P. A. 2015. Microworlds: Using computers to understand choices about the use of natural resources. Enhancing application. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 183–196). Chicester: Wiley Blackwell.

Chen, M.–F., & Tung, P.–J. 2010. The moderating effect of perceived lack of facilities on consumers' recycling intentions. *Environment and Behavior, 42*(6), 824–844.

Cherulnik, P. D., & Appleyard, D. 1993. Livable streets. In P. D. Cherulnik (Ed.), *Applications of environment–behavior research. Case studies and analysis* (pp. 175–196). Cambridge: Cambridge University Press.

Cherulnik, P. D., & Bayless, J. K. 1986. Person perception in environmental context: The influence of residential settings on impressions of their occupants. *Journal of Social Psychology*, 126, 667–673.

Cherulnik, P. D., & Souders, S. B. 1984. The social contents of place schemata: People are judged by the places they live and work. *Population and Environment*, 7, 211–233.

Cherulnik, P. D., & Wilderman, S. K. 1986. Symbols of status in urban neighborhoods: Contemporary perceptions of nineteenth-century Boston. *Environment and Behavior, 18*(5), 604–622.

Chiesura, A., & de Groot, R. 2003. Critical natural capital: A socio-cultural perspective. *Ecological Economics*, 44, 219–231.

Christou, C., & Bülthoff, H. H. 2000. Using realistic virtual environments in the study of spatial encoding. In C. Freksa, W. Brauer, C. Habel, & K. F. Wender (Eds.), *Spatial Cognition II* (pp. 317–332). Berlin: Springer-Verlag.

Choi, A. S., Papandrea, F., & Bennett, J. 2007. Assessing cultural values: Developing an attitudinal scale. *Journal of Cultural Economics*, 31, 311–335.

Choi, J. N. 2004. Person−environment fit and creative behavior: Differential impacts of supplies−values and demands−abilities versions of fit. *Human Relations, 57*(5), 531–552.

Chokor, B. A. 1988. Cultural aspects of place consciousness and environmental identity. In D. Canter, M. Krampen, & D. Stea (Eds.), *Environmental perspectives* (pp. 54–72). Aldershot: Avebury.

Chow, K., & Healey, M. 2008. Place attachment and place identity: First-year undergraduates making the transition from home to university. *Journal of Environmental Psychology,* 28, 362–372.

Churchman, A. 1987a. Issues in resident participation: Lessons from the Israeli experience. *Policy Studies Journal, 16*(2), 290–299.

dc_1358_16

Churchman, A. 1987b. Can resident participation in neighborhood rehabilitation programs succeed? Israel's Project Renewal through a comparative perspective. In I. Altman, & A. Wandersman (Eds.), *Neighborhood and community environments* (pp. 113–162). New York: Plenum Press.

Churchman, A. 2002. Environmental psychology and urban planning: Where can the twain meet? In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 191–203). New York: Wiley and Sons.

Churchman, A. 2003. Is there a place for children in the city? *Journal of Urban Design, 8*(2), 99–111.

Churchman, A., & Ginosar, O. 1999. A theoretical basis for the post-occupancy evaluation of neighborhoods. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 267–276.

Churchman, A., & Mitrani, M. 1997. The role of the physical environment in culture shock. *Environment and Behavior 29*(1), 64–86.

Clark, A. 1999a. Where brain, body, and world collide. *Journal of Cognitive Systems Research*, 1, 5–17.

Clark, A. 1999b. An embodied cognitive science? *Trends in Cognitive Sciences, 3*(9), 345–399.

Clark, C., & Uzzell, D. L. 2002. The affordances of the home, neighbourhood, school and town centre for adolescents. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 95–108.

Clark, C. F., Kotchen, M. J., & Moore, M. R. 2003. Internal and external influences on pro-environmental behavior: Participation in a green electricity program. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 237–246.

Clark, R. V. G. 1981. "Situational" crime prevention: Theory and practice, In A. Furnham, & M. Argyle (Eds.), *The psychology of social situations* (pp. 294–307). Oxford: Pergamon Press.

Clitheroe, H. C. Jr., Stokols, D., & Zmuidzinas, M. 1998. Conceptualizing the context of environment and behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 103–112.

Cohen, G. 1998. The effects of aging on autobiographical memory. In C. P. Thompson, D. J. Hermann, D. Bruce, J. D. Read, D. G. Payne, & M. P. Toglia (Eds.), *Autobiographical memory: Theoretical and applied perspectives* (pp. 105–123). Mahwah: Erlbaum.

Cohen, R., Goodnight, J. A., Poag, C. K., Cohen, S., Nichol, G. T., & Worley, P. 1986. Easing the transition to kindergarten: The affective and cognitive effects of different spatial familiarization experiences. *Environment and Behavior, 18*(3), 330–345.

Cohen, S. 1980. Aftereffects of stress on human performance and social behavior: A review of research and theory. *Psychological Bulletin*, 88, 82–108.

Cohen, S., Evans, G. W., Krantz, D. S., & Stokols, D. 1980. Physiological, motivational, and cognitive effects of aircraft noise on children: Moving from the laboratory to the field. *American Psychologist, 35*(3), 231–243.

Cohen, S., & Trostle, S. L. 1990. Young children's preferences for school-related physical-environmental setting characteristics. *Environment and Behavior, 22*(6), 753–766.

Cohen, U., & Day, K. 1999. *Contemporary environments for people with dementia*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Cole, M., & Cole, S. R. 2005/2006. *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris.

Coley, R. L., Sullivan, W. C., & Kuo, F. E. 1997. Where does community grow? The social context created by nature in urban public housing. *Environment and Behavior*, 29, 468–494.

Collado, S., Evans, G. W., Corraliza, J. A., & Sorrel, M. A. 2015. The role played by age on children's pro-ecological behaviors: An exploratory analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 44, 85–94.

Coluccia, E., & Louse, G. 2004. Gender differences in spatial orientation: A review. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 329–340

Connell, J. 1996. A study of tourism on university campus sites. *Tourism Management*, *17*(7), 541–544.

Conway, M. A., Singer, J. A., & Tagini, A. 2004. The self and autobiographical memory: Correspondence and coherence. *Social Cognition*, 22, 491–529.

Conway, M. A., Wang, Q., Hanyu, K., & Haque, S. 2005. A cross-cultural investigation of autobiographical memory: On the universality and cultural variation of the reminiscence bump. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 36*(6), 739–749.

Connerton, P. 2006. Cultural memory. In C. Tilley, W. Keane, S. Kuechler, M. Rowlands, & P. Spyer (Eds.), *Handbook of material culture* (Vol. III., 153–165). London: Sage.

Cookman, C. A. 1996. Older people and attachment to things, places, pets, and ideas. *Journal of Nursing Scholarship, 28*(3), 227–231.

dc_1358_16

Cooper, C. 1972. The house as a symbol of self. In J. Lang, C. Burnett, W. Moleski, & D. Vachon (Eds.), *Designing for human behavior: Architecture and the behavioral sciences* (pp. 130–146). Stroudsburg: Dowden, Hutchinson and Ross.

Cooper, S. J. 2005. Donald O. Hebb's synapse and learning rule: A history and commentary. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 28, 851–874.

Cooper Marcus, C. 1978. Rememberance of landscape past. *Landscape, 22*(3), 34–43.

Cooper Marcus, C. 1979. *Environmental autobiography*. Working paper. Berkeley: Institute of Urban and Regional Planning, University of California.

Cooper Marcus, C. 1992. Environmental memories. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 87–111). New York: Plenum Press.

Cooper Marcus, C. 1995. *House as a mirror of self: Exploring the deeper meaning of home.* Berkeley: Conari Press.

Corraliza, J. A., & Berenguer, J. 2000. Environmental values, beliefs, actions. A situational approach. *Environment and Behavior, 32*(2), 832–848.

Cornell, E. H., & Hay, D. H. 1984. Children's acquisition of a route via different media. *Environment and Behavior, 16*(5), 627–641.

Cortés, V., & Sommer, R. 2015. Action research. Enhancing application. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 271–291). Chicester: Wiley Blackwell.

Cosco, N. G., Moore, R. C., & Islam, M. Z. 2010. Behavior mapping: A Method for linking preschool physical activity and outdoor design. *Medicine & Science In Sports & Exercise*, 2010. December, 513–519.

Cotterell, J. L. 1991. The emergence of adolescent territories in a large urban leisure environment. *Journal of Environmental Psychology*, 11, 25–41.

Cox, R., & Pezullo, P. C. 2016. *Environmental communication and the public sphere*. Thousand Oaks: Sage.

Craik, K. H. 1968. The comprehension of the everyday physical environment. *Journal of the American Institute Planners*, 34, 29–37.

Craik, K. H. 1970. Environmental psychology. In K. H. Craik, R. Kleinmutz, R. Rosnow, R. Rosenthal, J. A. Cheyne, & R. H. Walters (Eds.), *New directions in psychology* (Vol. 4., pp. 1–120). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Craik, K. H. 1973. Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 24, 403–422.

Craik, K. H. 1996. Environmental psychology: A core field within psychological science. *American Psychologist*, 51, 1186–1187.

Creem-Regehr, S. H. 2004. Remembering spatial locations: The role of physical movement in egocentric updating. In G. L. Allen (Ed.), *Human spatial memory. Remembering where* (pp. 163–190). Mahwah: Lawrence Erlbaum Assoc.

Cross, J. E., Zimmerman, D., & O'Grady, M. A. 2009. Residence hall room type and alcohol use among college students living on campus. *Environment and Behavior, 41*(4), 583–603.

Crowley, S., Eigenbrode, S. D., O'Rourke, M. O., & Wulfhorst, J. D. 2013. Introduction. In M. O. O'Rourke, S. Crowley, S. D. Eigenbrode, & J. D. Wulfhorst (Eds.), *Enhancing communication & collaboration in interdisciplinary research* (pp. 1–10). Los Angeles: Sage.

Crozier, R. 1994/2001. *Pszichológia és design*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Crump, S. L., Nunes, D. L, & Crossman, E. K. 1977. The effects of litter on littering behavior in a forest environment. *Environment and Behavior, 9*(1), 137–146.

Cubukcu, E., & Nasar, J. L. 2005. Relation of physical form to spatial knowledge in large-scale virtual environments. *Environment and Behavior, 37*(3), 397–417.

Currah, A. 2003. The virtual geographies of retail display. *Journal of Consumer Culture, 3*(1), 5–37.

Cutting, J. E. 1982. Two ecological perspectives: Gibson vs. Shaw and Turvey. *American Journal of Psychology, 95*(2), 199–222.

Cutting, J. E. 1987. Perception and information. *Annual Review of Psychology,* 38, 61–90.

Cutting, J. E., & Kozlowski, L. T. 1977. Recognizing friends by their walk: Gait perception without familiarity cues. *Bulletin of the Psychonomic Society, 9*(5), 353–356.

Cutts, B. B., Darby, K. J., Boone, C. G., & Brewis, A. 2009. City structure, obesity, and environmental justice: An integrated analysis of physical and social barriers to walkable streets and park access. *Social Science & Medicine*, 69, 1314–1322.

dc_1358_16

Czigler, I., & Pléh, Cs. 1973. Mediáció és jelentés: egy elmélet fejlődése és lehetőségei. *Magyar Pszichológiai Szemle, 30*(1–2), 88–108.

Csabai, M., & Molnár, P. 2009. *Orvosi pszichológia és klinikai egészségpszichológia.* Budapest: Medicina.

Csági, F. 2004a. Az építészeti mű szellemi meghatározottsága. In J. Finta (Ed.), *Épített jövőnk* (pp. 91–125). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

Csági, F. 2004b. Előszó. In F. Csági (Ed.), *Középületek* (pp. 9–11). Budapest: Terc.

Csági, F. 2013. *Három könyv az építészetről 1. – A szépség*. Budapest: Akadémiai.

Csági, F. 2014a. *Három könyv az építészetről 2. – A hasznosság*. Budapest: Akadémiai.

Csági, F. 2014b. *Három könyv az építészetről 2. – A tartósság*. Budapest: Akadémiai.

Csanádi, G., & Ladányi, J. 1992. *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai.* Budapest: Akadémiai.

Cséfalvay, Z. 1990. *Térképek a fejünkben*. Budapest: Akadémiai.

Cséfalvay, Z. 1994. *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest: Ikva Kft.

Cseh, A. 2015. *Pre Architectura – Learning trough space*. DLA–értekezés (témavezető: A. Göde). Budapest: MOME Doktori Iskola.

Csépe, V., Győri, M., & Ragó, A. (Eds.), 2007. *Általános pszichológia 1. – Észlelés és figyelem*. Budapest: Osiris. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_altalanos_pszichologia_1/index.html (utolsó látogatás: 2016. 11. 26.)

Csepeli, Gy. 1986. *A hétköznapi élet anatómiája*. Budapest: Kossuth.

Csepeli, Gy. 2006. *Szociálpszichológia*. Osiris: Budapest. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_szocialpszichologia/ch05s05.html (letöltés: 2016. 01. 28.)

Cserepes, R. E., & Pék, Gy. 2009. Családi állapota: özvegy. Az özvegyasszonyok életében fellépő változások pszichológiai áttekintése, különös tekintettel a nemi szerep–módosulásokra. *Kharon. Thanatológiai Szemle, 13*(4), 41–51. http://epa.oszk.hu/02000/02002/00034/pdf/2009-4_cserepes-csaladi.pdf (letöltés: 2016. 10. 30.)

Csíki, B., Dombóvári, J., & Tánczos, T. 2011. (Eds.), *Illeszkedés és újítás: Budai Vár, Szent György tér. BME Építőművészeti Doktori Iskola, tematikus év: 2010/11*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola. http://dla.epitesz.bme.hu/appendfiles/628-DLA_evkonyv_2010-11.pdf (letöltés: 2016. 05. 23.)

Csikszentmihalyi, M., & Halton, E. 1981/2011. *Tárgyaink tükrében. Az vagy, amit birtokolsz*. Cambridge: Cambridge University Press.

Csizmady, A. 2008. *A lakóteleptől a lakóparkig*. Budapest: ÚMK.

Damala, A., Schuchert, T., Rodriguez, I., Moragues, J., Gilleade, K., & Stojanovic, N. 2013. Exploring the affective museum visiting experience: Adaptive augmented reality (A 2 R) and cultural heritage. *International Journal of Heritage in the Digital Era, 2*(1), 117–142.

Dancsokné Fóris, E., Filepné Kovács, K., Illyés, Zs., Kollányi, L., Mikházi, Zs., Pádárné Török, É., Sallay, Á., & Szilvácsku, Zs. 2015. Előszó. In K. Nagy, A. Márkus, K. Máté, B. Odonics, E. Kácsor, G. Ódor, K. Körmendi, E. Briski, Á. Kuslits, & D. Albert (Eds.), 2015. *Nivegy-völgyi táj- és turizmusfejlesztési tanulmány* (Témavezetők: E. Dancsokné Fóris, Zs. Illyés, L. Kollányi, Zs. Mikházi, É. Pádárné Török, Zs. Szilvácsku) (pp. 3–5). Budapest: BCE Tájépítészeti Kar.

Danford, S., & Willems, E. P. 1975. Subjective responses to architectural displays. A question of validity. *Environment and Behavior, 7*(4), 486–516.

Danis, I., Farkas, M., Herczog, M., & Szilvási, L. 2011. (Eds.), *A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek I.* Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

Daragó, L. 2001. A műemlékvédelem válsága: avagy Zsámbék – egy műemlék helyreállítás elemzése. *Építés–Építészettudomány, 29*(3–4), 389–414. http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/10/10darago.html (letöltés: 2015. 05. 12.)

Davidson, D. J., & Freudenburg, W. R. 1996. Gender and environmental risk concerns: A review and analysis of available research. *Environment and Behavior, 28*(3), 302–339.

Davidson, T. 2009. The role of domestic architecture in the structuring of memory. *Space and Culture, 12*(3), 332–342.

dc_1358_16

Dawn Smith, N. 2012. Design charrette: A vehicle for consultation or collaboration? *Participatory Innovation Conference*, Melbourne, Australia, 2012. https://www.academia.edu/1277880/Design_charrette_A_vehicle_for_consultation_or_collaboration (letöltés: 2016. 07. 24.)

Day, K., & Cohen, U. 2000. The role of culture in designing environments for people with dementia. A study of Russian Jewish immigrants. *Environment and Behavior, 32*(3), 361–399.

Day, K., Stump, C., & Carreon, D. 2003. Confrontation and loss of control: Masculinity and men's fear in public space. *Journal of Environmental Psychology,* 23, 311–322.

Day, L. L. 1992. Placemaking by design: Fitting a large new building into a historic district. *Environment and Behavior*, *24*(3), 326–346.

Debarbieux, B., & Rudaz, G. 2008. Linking mountain identities throughout the world: the experience of Swiss communities. *Cultural Geographies*, 15, 497–517

de Certeau, M. 1984. *The practice of everyday life*. Berkeley: The University of California Press.

de Hollander, A. E. M., & Staatsen, B. A. M. 2003. Health, environment and quality of life: An epidemiological perspective on urban development. *Landscape and Urban Planning*, 65, 53–62.

Deigner, Á. (Ed.), 2010. *BME – középső campus 2010. A BME Építészmérnöki Kar hallgatóinak tervei a Tanszéki terv 2. és a szakmérnöki képzés keretében*. Budapest: BME Urbanisztika Tanszék.

de Kort, Y. A. W., Meijnders, A. L., Sponselee, A. A. G., & IJsselsteijn, W. A. 2006. What's wrong with virtual trees? Restoring from stress in a mediated environment. *Journal of Environmental Psychology,* 26, 309–320.

DeLoache, J. S., & Brown, A. L. 2010. The early emergence of planning skills in children. In J. Bruner, & H. Haste (Eds.), *Making sense. The child's construction of the world* (pp. 71–86). London: Methuen.

del Casino, V. J., & Hanna, S. P. 2000. Representations and identities in tourism map spaces. *Progress in Human Geography, 24*(1), 23–46.

De Lucia, A., Francese, R., Passero, I., & Tortora, G. 2009. Development and evaluation of a virtual campus on Second Life: The case of Second DMI. *Computers & Education*, 52, 220–233.

Demarque, C., Charalambides, L., Hilton, D. J., & Waroquier, L. 2015. Nudging sustainable consumption: The use of descriptive norms to promote a minority behavior in a realistic online shopping environment. *Journal of Environmental Psychology,* 43, 166–174.

Demetrovics, Zs. 2001. Droghasználat Magyarország táncos szórakozóhelyein. Budapest: L'Harmattan.

Demetrovics, Zs., Paksi, B., & Dúll, A. (Eds.), 2009. *Pláza, ifjúság, életmód. Egészséglélektani vizsgálatok a fiatalok körében* (pp. 21–74). Budapest: L'Harmattan.

Demetrovics, Zs., & Rácz, J. (Eds.), 2008. *Partik, drogok, ártalomcsökkentés. Kvalitatív kutatások a partiszcénában.* Budapest: L'Harmattan.

Demetrovics, Zs., Urbán, R., Rigó, A., & Oláh, A. (Eds.), 2012. *Az egészségpszichológia elmélete és alkalmazása I., II.* Budapest: ELTE Eötvös.

Demick, J., & Wapner, S. 1990. Role of psychological science in promoting environmental quality. *American Psychologist, 45*(5), 631–632.

Deng, J., Walker, G. J., & Swinnerton, G. 2006. A comparison of environmental values and attitudes between Chinese in Canada and Anglo-Canadians. *Environment and Behavior, 38*(1), 22–47.

de Quincey, T. 1821/1983. *Egy angol ópiumevő vallomásai*. Budapest: Európa. http://mek.oszk.hu/00400/00470/00470.htm (letöltés: 2016. 02. 28.)

DeSilvey, C., & Edensor, T. 2012. Reckoning with ruins. *Progress in Human Geography 37*(4), 465–485.

Devlin, K. 1990. An examination of architectural interpretation: Architects versus non-architects. *Journal of Architectural and Planning Research*, 7, 235–244.

Devlin, A. S. 1992. Psychiatric ward renovation: Staff perception and patient behavior. *Environment and Behavior*, 24, 66–84.

Devlin, A. S. 2008. Judging a book by its cover: Medical building facades and judgments of care. *Environment and Behavior, 40*(3), 307–329.

Devlin, A. S. 2010. *What Americans build and why: Psychological perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.

Devlin, A. S., & Arneill, A. B. 2003. Health care environments and patient outcomes. A review of the literature. *Environment and Behavior, 35*(5), 665–694.

dc_1358_16

Devlin, A. S., & Bernstein, J. 1997. Interactive way-finding: Map style and effectiveness. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 99–110.

Devlin, A. S., Donovan, S., Nicolov, A., Nold, O., & Zandan, G. 2008. Residence hall architecture and sense of community: Everything old is new again. *Environment and Behavior, 40*(4), 487–521.

Devlin, K. & Nasar, J. L. 1989. The beauty and the beast: Some preliminary comparisons of 'high' versus 'popular' residential architecture and public versus architect judgments of same. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 333–334.

Déry, A. 1997–98. Múlt, műemlék, mítosz. In A. Déry 2002. *A forma visszaszerzése. Építészettörténeti tanulmányok* (pp. 53–72). Budapest: Terc.

Devine-Wright, P. 2013. Explaining "NIMBY" objections to a power line: The role of personal, place attachment and project-related factors. *Environment and Behavior, 45*(6), 761–781.

Devine-Wright, P. 2014. Dynamics of place attachment in a climate changed world. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 165–177). London: Routledge.

Devine-Wright, P., & Lyons, E. 1997. Remembering pasts and representing places: The construction of national identities in Ireland. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 33–45.

Deyle, R. E., & Wiedenman, R. E. 2014. Collaborative planning by metropolitan planning organizations: A test of causal theory. *Journal of Planning Education and Research, 34*(3), 257–275.

Dias, P., & Ramadier, T. 2015. Social trajectory and socio-spatial representation of urban space: The relation between social and cognitive structures. *Journal of Environmental Psychology*, 41, 135–144.

Digitális Nemzedék Konferencia 2015. *Oktatás–Informatika*, 2015, 1, 17–31. http://www.eltereader.hu/media/2015/07/Okt_inf_DNK_0714_READER.pdf (letöltés: 2016. 07. 19.)

Di Masso, A., Dixon, J., & Durrheim, K. 2014. Place attachment as discoursive practice. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 75–86). London: Routledge.

Diener, E., Diener, M., & Diener, C. 1995. Factors predicting the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology,* 69, 851–864.

Diener, E., Emmons, E. R., Larsen, R. J., & Griffin, S. 1985. The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71–75.

Diener, E., Inglehart, R., & Tay, L. 2013. Theory and validity of life satisfaction scales. *Social Indicators Research*, 112, 497–527.

Diener, E., & Oishi, S. 2000. Money and happiness: Income and subjective well-being across nations. In E. Diener, & E. M. Suh (Eds.), *Culture and subjective well-being* (pp. 185–218). Cambridge: MIT Press.

Dillenbourg, P., Schneider, D. K. & Synteta, P. 2002. Virtual learning environments. In A. Dimitracopoulou (Ed.), *Proceedings of the 3rd Hellenic Conference "Information & Communication Technologies in Education*" (pp. 3–18). Athens: Kastaniotis Editions.

Dinç, P. 2009. Gender (in)difference in private offices: A holistic approach for assessing satisfaction and personalization. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 53–62.

Dittmar, H. 1992. *The social psychology of material possessions: To have is to be*. New York: St. Martin's Press.

Dixey, R. 1999. Keeping children safe: The effect on parents' daily lives and psychological well-being. *Journal of Health Psychology, 4*(1), 45–57.

Dixon, J., & Durrheim, K. 2004. Dislocating identity: Desegregation and the transformation of place. *Journal of Environmental Psychology,* 24. 455–473.

Dolto, F. 1976/2013. *Amikor a gyermek megjelenik*. Budapest: L'Harmattan.

Dooris, M. 2009. Holistic and sustainable health improvement: The contribution of the settings-based approach to health promotion. *Perspectives in Public Health, 129*(1), 29–36.

Dósa, Zs., & Dúll, A. 2006. Ázsiai és európai kerttípusok kulturális–környezetpszichológiai elemzése. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 169–185). Budapest: Akadémiai.

Doss, E. 2008. War, memory, and the public mediation of affect: The National World War II Memorial and American imperialism. *Memory Studies, 1*(2), 227–250.

Douglas, J. D. 1966. A mindennapi élet megértése. In M. Hernádi (Ed.), 1984. *A fenomenológia a társadalomtudományban* (pp. 356–403). Budapest: Gondolat.

dc_1358_16

Dovey, K. 1985. Home and homelessness. In I. Altman, & C. M. Werner (Eds.), *Home environments* (pp. 33–65). New York: Plenum Press.

Dovey, K. 1988. Place, ideology, and postmodernism. In H. van Hoogdalem, N. Prak, T. van der Voordt, & H. van Wegen (Eds.), *Looking back to the future* (pp. 275–285). Delft: Delft University Press.

Downing, F. 1992. Image banks: Dialogues between the past and the future. *Environment and Behavior, 24*(4), 441–470.

Downs, R. M., & Meyer, J. T. 1978. Geography and the mind: An exploration of perceptual geography. *American Behavioral Scientist*, 22, 59–78.

Downs, R. M. & Stea, D. (Eds.), 1973a. *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior*. Chicago: Aldine Publ. Co.

Downs, R. M. & Stea, D. 1973b. Cognitive maps and spatial behavior: Process and products. In R. M. Downs, & D. Stea 1973. (Eds.), *Image and environment. Cognitive mapping and spatial* behavior (pp. 8–279). Chicago: Aldine Publ. Co.

Downs, R. M., & Stea, D. 1973c. Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről. (Részletek). In L. Letenyei (Ed.), 2004. *Településkutatás* (pp. 593–613). Budapest: L'Harmattan, Ráció.

Dubos, R. 1970. The social environment. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 202–208). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Duffy, S., & Verges, M. 2009. It matters a hole lot: Perceptual affordances of waste containers influence recycling compliance. *Environment and Behavior, 41*(5), 741–749.

Dúll, A. 1987. *Emlékezés rejtett összefüggésű cselekvéssorokra: szerveződés a felidézésben*. Szakdolgozat (témavezető: T. Zétényi). Debrecen: KLTE.

Dúll, A. 1990. *Hétköznapi cselekvések mentális szerveződése*. Bölcsészdoktori értekezés (témavezető: S. Illyés). Budapest: ELTE.

Dúll, A. 1994. Home environment and psychological health: Are you effective in your kitchen? In J. Rodrígez–Marín (Ed.), *Health psychology and quality of life research* (Vol. 1., pp. 738–745). Alicante: University of Alicante.

Dúll, A. 1995. Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle, 35*(5-6), 345–377.

Dúll, A. 1996a. A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle, 36*(4-6), 363–391.

Dúll, A. 1996b. Kitchenwork: A reflection of behavioral – emotional attitudes towards home. *Environment–Design Research Seminars*. Irvine: University of California.

Dúll, A. 1996c. *Kitchenwork in the home context: Some considerations for a contextual–emotional analysis*. Claremont: Graduate School of Claremont, Department of Social Psychology.

Dúll, A. 1997. A fény – pszichológiai megvilágításban. *Építés Felújítás, 4*(1), 20–24.

Dúll, A. 1998. *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD–értekezés (témavezető: S. Illyés). Budapest: ELTE.

Dúll, A. 2001. A környezetpszichológia története. *Magyar Pszichológiai Szemle, LVI*(2), 287–328.

Dúll, A. 2002a. Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia, IV*(2), 49–65.

Dúll, A. 2002b. Kiszolgáltatottság a természettől a technikáig. Környezetpszichológia építészeknek. *AlapRajz*, 9, 8–9.

Dúll, A. 2002c. Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeillés empirikus vizsgálata I. A kutatás elméleti háttere. *Pszichológia, 22*(1), 57–106.

Dúll, A. 2002d. Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeillés empirikus vizsgálata II. A kutatás. *Pszichológia*, *22*(2), 183–219.

Dúll, A. 2003a. A tárgyi környezet pszichológiája – a pszichológia új tárgya. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Tárgyak és társadalom II., Kapcsolatok: a tér, a tárgy és a képi kultúra összefüggései* (pp. 6–32). Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem.

Dúll, A. 2003b. Kültéri játékkörnyezetek környezetpszichológiai elemzése. *Alkalmazott Pszichológia, 5*(1), 59–76.

Dúll, A. 2004a. Helyek és dolgok: a tárgyi környezet jelentésének környezetpszichológiai megközelítései és mérési lehetőségei. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Termékszemantika* (pp. 53–77). Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem.

dc_1358_16

Dúll, A. 2004b. A természeti környezet pszichológiája. *Magyar Biológiai Társaság XXV. Vándorgyűlése*, Budapest, 2004. október 26–27. *Előadások összefoglalói. Tanulmányok* (pp. 77–81). Budapest: Magyar Biológiai Társaság.

Dúll, A. 2005. Építészet—környezet—pszichológia. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum*, *5*(29), 14–17.

Dúll, A. 2006a. Pszichológia és építészet: az együttműködés lehetőségei. Kommentár Kapy Jenő: A napi gyakorló építészet és a téralakítással kapcsolatos alapkutatások kapcsolata… Vagy annak hiánya? c. tanulmányához. *Régi–Új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum, 6*(34), 17–19.

Dúll, A. 2006b. Környezetpszichológia: szemlélet, elmélet és alkalmazás. In E. Bagdy, & S. Klein (Eds.), *Alkalmazott pszichológia* (pp. 160–187). Budapest: Edge 2000.

Dúll, A. 2006c. Elméletképzés és jelenségértelmezés. In Á. Szokolszky (Ed.), Kutatómunka a pszichológiában: gyakorlatok (pp. 89–96). Budapest: Bölcsész Konzorcium. http://mek.oszk.hu/04800/04897/04897.pdf (letöltés: 2014. 03. 12.)

Dúll, A. 2007a. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In V. Csépe, M. Győri, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 2., Tanulás – emlékezés – tudás* (pp. 111–158). Budapest: Osiris.

Dúll, A. 2007b. Edukációs környezetek: oktatási–nevelési helyszínek környezetpszichológiája. In Zs. Demetrovics, R. Urbán, & Gy. Kökönyei (Eds.), *Iskolai egészségpszichológia* (pp. 44–69). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2007c. Oktatási–nevelési színterek környezetpszichológiai elemzési lehetőségeinek bemutatása néhány iskolai példa alapján. In M. Kovátsné Németh (Ed.), *Fenntarthatóság, pedagógia, kutatás. Tanulmányok a Neveléstudományi intézet műhelyéből* (pp. 19–28). Győr: Nyugat–Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar.

Dúll, A. 2009a. *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés.* Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2009b. A környezetpszichológiától a környezeti kommunikációig. In Dúll, A. *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés* (pp. 11–14). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2009c. Attitűdök a környező világhoz. Földfogyatkozás, földfogyasztás? In D. Sinkó (Ed.), *Lelkünk* rajta (pp. 109–137). Budapest: Saxum – Pszichodiák.

Dúll, A. 2010a. „Vannak vidékek legbelül". Szakralitás a helyhasználatban – környezetpszichológiai megközelítésben. In M. Szentpéteri (Ed.), *Térpoétika. HELIKON Irodalomtudományi Szemle,* 1–2, 227–238.

Dúll, A. 2010b. Múzeum és látogatói viselkedés. *Kiállítás–rendezés A-tól Z-ig: Az ötlettől a megvalósításig a közoktatás szolgálatában* (pp. 81–82). Szentendre: Múzeumi Oktatási és Képzési Központ.

Dúll, A. 2012a. Az otthon dialektikája: a hétköznapi rutinok kreativitásától az otthon szakralitásáig. In K. Varga, & A. Cs. Gősiné Greguss (Eds.), *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás* (pp. 525–561). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2012b. Környezet–pszichológia–egészség. In Zs. Demetrovics, R. Urbán, A. Rigó, & A. Oláh (Eds.), *Az egészségpszichológia elmélete és alkalmazása I.: Személyiség, egészség, egészségfejlesztés* (pp. 337–392). Budapest: ELTE Eötvös.

Dúll, A. 2013a. Környezetpszichológiai szempontú környezettervezés és egyetemi campusok. In R. Monory & D. Polyák (Eds.), *BME – Központi campus 2012* (pp. 5–6). Budapest: BME Urbanisztika Tanszék.

Dúll, A. 2013b. Ember az infrastruktúrában: nagyvárosi helyváltoztatás. In A. Krizsán (Ed.), *Csütörtöki Iskola – Érdekes emberekkel beszélget Krizsán András* (pp. 122–135). Budapest: Terc.

Dúll, A. 2014a. A környezeti kommunikáció vázlata. In A. Szász, & F. Kirzsa (Eds.), *A kultúra rejtelmei* (pp. 162–173). Budapest: MAKAT.

Dúll, A. 2014b. A város a környezetpszichológiában. In A. Dúll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 159–184). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2014c. Tér–rétegek kívül-belül: az ember és a földrajzi tér kapcsolata. In A. Dúll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 7–12). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2014d. *Településkötődés Skála (TKS1).* Budapest: Nem publikált kézirat.

Dúll, A. 2014e. *Településsel való Elégedettség Skála (SWSS)*. Budapest: Nem publikált kézirat.

dc_1358_16

Dúll, A. 2015a. Letűnt korok üzenetei. Gondolatok Fábián Zoltán Imre: Egy ókori egyiptomi sírról című tanulmányához. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 489–492). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2015b. Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérzés, helykötődés és helyidentitás. In P. Bodor (Ed.), *Emlékezés, identitás, diszkurzus* (pp. 79–99). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2015c. Amikor messze van az „odakinn" az „idebenn"-től: a helyváltoztatás és az identitás összefüggései. In A. Keszei (Ed.), *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 19–33). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2015d. A bölcsőde környezetpszichológiája. In K. Gyöngy (Ed.), *Első lépések a művészetek felé. A vizuális nevelés és az anyanyelvi-irodalmi nevelés lehetőségei kisgyermekkorban* (pp. 265-297). Budapest: DialógCampus.

Dúll, A. 2015e. Hogyan lesz a múzeum közösségi hely? Környezetpszichológiai alapvetés. *Tanulmány a TÁMOP-7.2.1-11/K-2014-0001 Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program tervezésének és szakmai–módszertani megalapozásának támogatása a program eredményességének növelése érdekében című pályázat keretében megvalósuló fejlesztéshez*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, MOKK. http://www.mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20160119/muzeum-mint-kozossegi-ter_teljes_vizsgalati-terv.pdf (letöltés: 2016. 02. 20.)

Dúll, A. 2015f. Village – city: Environmental psychological comparison. Invited lecture. *ProjectVillage – Workshop and symposium. HelloWood*, 2015. március 18. Budapest

Dúll, A. 2015g. Gyógyító tér górcső alatt: környezetpszichológiai benyomások az OORI tereiről. Meghívott előadás. *Az OORI teste. A lehetőségek tere.* Referáló tudományos ülés, team tagok fóruma X., 2015. november 17. Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet.

Dúll, A. 2016a. Minden utca egyszeri, megismételhetetlen jelenség. Városi utcák, urbanisztika és környezetpszichológia. In J. B. Kocsis (Ed.), *Főutcák, üzletutcák – megújulás és fejlesztés* (pp. 7–17). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A. 2016b. *A balatoncsicsói plébániaépület felújításához kapcsolódó környezetpszichológiai vizsgálat – az első vizsgálati szakasz eredményei*. Kutatási beszámoló a Forster Központ számára. Kézirat.

Dúll, A. megjelenés alatt 2016a. Környezetpszichológia az iskolában. In K. Kollár, & É. Szabó (Eds.), *Pszichológia pedagógusoknak.* Budapest: Osiris.

Dúll, A. megjelenés alatt 2016b. A középület mindennapi élete – környezetpszichológiai elemzés. In K. Somogyi (Ed.), *Közép 70.* Budapest.

Dúll, A., & Brózik, P. 2015. *Településkötődés Skála 2. verzió (TKS2).* Budapest: Nem publikált kézirat.

Dúll, A., & Demetrovics, Zs. 2009. A bevásárlóközpontok környezetpszichológiai ambivalenciái. *Korunk,* III, 39–46. (*Erratum*. 2010. *Korunk, III*(XXI/2), 128.)

Dúll, A., Demetrovics, Zs., Paksi, B., Felvinczi, K., & Buda, B. 2006. A bevásárlóközpontok mint a csellengés helyei: a „hely–fogyasztás" kontextuális elemzése, In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 107–132). Budapest: Akadémiai.

Dúll, A., & Dósa, Zs. 2005. A természeti környezet – környezetpszichológiai megközelítésben. *Tájökológiai Lapok*, *3*(1), 19–25.

Dúll, A., & Gavallér, A. 1985. Emlékezés komplex mozgássorokra. In *A XVII. OTDK kiemelkedő pályamunkái II.* (pp. 240–243). Budapest: Művelődési Minisztérium – Tudományszervezési és Informatikai Intézet.

Dúll, A., & Gavallér, A. 1986. Emlékezés komplex mozgássorokra. *Acta Psychologica Debrecina,* 13. Debrecen: KLTE.

Dúll, A., & Izsák, É. (Eds.), 2014. *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A., & Janky, B. 2011. Environmental attitudes and household electricity use among Budapest residents. *International Review of Social Research*, *1*(3), 115–131.

Dúll, A., Janky, B., & Gróf, Gy. 2012. Háztartási energiafogyasztás és otthonkötődés: aki szereti a lakókörnyezetét, jobban takarékoskodik az árammal? *Magyar Pszichológiai Társaság XXI. Országos Tudományos Nagygyűlése*, Szombathely, 2012. május 30-június 1. *Kivonatkötet* (p. 169).

Dúll, A., & Kovács, Z. (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

dc_1358_16

Dúll, A., & Lippai, E. 2015. Az iskolai környezet üzenetei: környezetpszichológiai elemzés. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 47–73). Budapest, L'Harmattan.

Dúll, A., Paksi, B., & Demetrovics, Zs. 2009. A helyfogyasztás színterei: bevásárlóközpontok környezetpszichológiai elemzése. In Zs. Demetrovics, B. Paksi, & A. Dúll (Eds.), *Pláza, ifjúság, életmód. Egészséglélektani vizsgálatok a fiatalok körében* (pp. 21–74). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A., & Pálfy, S. 2014. On public issues and public spaces – A design course focusing on the Danube Bank in Budapest. *Periodica Polytechnica Architecture, 45*(2), 47–51. https://pp.bme.hu/ar/article/viewFile/7594/6641 (letöltés: 2015. 08. 03.)

Dúll, A., & Székely, M. 2003. Környezetpszichológia és a világproblémák pszichológiája. In K. Czippán, Á. Juhász Nagy, & J. Sapsál (Eds.), *Helyzetkép a fenntarthatóságról a hazai felsőoktatásban 2003* (pp. 45–53). Budapest: Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programiroda.

Dúll, A., & Szokolszky, Á. 2006. Környezet—pszichológia. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), Környezet—pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle, 61*(1), 3–8.

Dúll, A., & Tauszik, K. 2006. A munkahelyhez kötődés konstruktumának vizsgálata – elméleti megfontolások egy tranzakcionális helykutatáshoz. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), Környezet—pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle, 61*(1), 87–105.

Dúll, A., Tauszik, K., & Preiszinger, A. 2006. *Munkahelyhez Kötődés Kérdőív*. Nem publikált kézirat.

Dúll, A., & Urbán, R. 1997. Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata: módszertani megfontolások. *Pszichológia, 17*(2), 151–179.

Dúll, A., Urbán, R., & Demetrovics, Zs. 2004. Aktivációs szint, stressz és a tudatállapotok. In K. Kollár, & É. Szabó (Eds.), *Pszichológia pedagógusoknak* (pp. 131–168). Budapest: Osiris.

Dúll, A., & Varga, K. 2015a. A szuggesztív környezeti kommunikáció: alapelvek és működés. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 523–555). Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A., & Varga, K. (Eds.), 2015b. *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan.

Dunbar, R. I. M. 2006. Vannak-e kognitív korlátai az e-világnak? *Világosság,* 6–7, 149–158.

Duncan, J. S. 1976. Landscape and the communication of social identity. In A. Rapoport (Ed.), *The mutual interaction of people and their built environment. A cross-cultural perspective* (pp. 391–405). Paris: Mouton Publ.

Duncan, J. S. 1985. The house as symbol of social structure: Notes on the language of objects among collectivistic groups. In I. Altman, & C. Werner (Eds.), *Home environments* (pp. 133–153). New York: Plenum Press.

Dunlap, R. E. 2002. Environmental sociology. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 160–171). New York: Wiley & Sons.

Dunlap, R. E., & Catton, W. R., Jr. 1979. Environmental sociology. *Annual Review of Sociology*, 5, 243–273.

Dunlap, R. E., & van Liere, K. D. 1978. The new environmental paradigm. *Journal of Environmental Education*, 9, 10–19.

Dutcher, D. D., Finley, J. C., Luloff, A. E., & Buttolph Johnson, J. 2007. Connectivity with nature as a measure of environmental values. *Environment and Behavior, 39*(4), 474–493.

Duvall, J. 2011. Enhancing the benefits of outdoor walking with cognitive engagement strategies. *Journal of Environmental Psychology,* 31, 27–35.

Dwyer, W. O., Porter, B. E., Leeming, F. C., & Oliver, D. P. 1997. Environmental social psychology. In S. W. Sadava, & D. R. McCreary (Eds.), *Applied social psychology* (pp. 228–247). Prentice Hall: Upper Saddle River.

Edgerton, E., McKechnie, J., & Dunleavy, K. 2005. "Changing schools": Pupil and staff assessment of their "new" schools. In B. Martens, & A. G. Keul (Eds.), *Designing social innovation. Planning, building, evaluating* (pp. 215–221). Cambridge: Hogrefe & Huber Publ.

Edwards, J. R. 1996. An examination of competing versions of the person–environment fit approach to stress. *Academy of Management Journal,* 39, 292–339.

Edwards, J. R., Cable, D. M., Williamson, I. O., Schurer Lambert, L., & Shipp, A. J. 2006. The phenomenology of fit: Linking the person and environment to the subjective experience of person–environment fit. *Journal of Applied Psychology, 91*(4), 802–827.

dc_1358_16

Ehmann, B. 2002. *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum.

Eisemon, T. 1975. Simulations and requirements for citizen participation in public housing: The Truax technique. *Environment and Behavior, 7*(1), 99–123.

Ekler, D. 2005. Térrablás és mozgósítottság. A nagyvárosok hatása a lélekre. *Régi-Új Magyar Építőművészet. Utóirat / Post Scriptum, 5*(28), 40–44.

Elger, D., & Russell, P. 2003. The virtual campus: A new place for (lifelong) learning? *Automation in Construction,* 12, 671–676.

Eliade, M. 1957/1996. *A szent és a profán*. Budapest: Európa.

Ellemers, N., Kortekaas, P., & Onverkerk, J. W. 1999. Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. *European Journal of Social Psychology, 29*(2–3), 161–186.

Elliott, S. J., Taylor, S. M., Hampson, C., Dunn, J. A., Eyles, J. O., Walter, S., & Streiner, D. 1997. 'It's not because you like it any better . . .': Residents' reappraisal of a landfill site. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 229–241.

Emery, F. E., & Trist, E. L. 1972. *Towards a social ecology: Contextual appreciation of the future in the present.* London: Plenum Press.

Endler, N. S., & Magnusson, D. 1976. Toward an interactional psychology of personality. *Psychological Bulletin*, 83, 956–974.

Engel, G. L. 1977. The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196, 129–136

Eplényi, A. 2007. „Térönéletrajz": egy tér identitásváltozásai. Rondó > Aréna út > Sztálin tér > Csizma tér > Felvonulási tér > Ötvenhatosok tere. *4D*, 5, 56–61.

Erikson, E. H. 1968. Az életciklus: Az identitás epigenezise. In E. H. Erikson (Ed.), 1991. *A fiatal Luther és más írások* (pp. 437–497). Budapest: Gondolat.

Erikson, E. H. 1998. *The life cycle completed*. New York: W. W. Norton & Company.

Erős, F. 1984. Gergen és kritikusai, avagy: hamis alternatívák újratermelődése? *Pszichológia, 4*(1), 139–142.

Eurelings-Bontekoe, E. H. M., Tolsma, A., Vershuur, M. J., & Vingerhoets, A. J. J. M. 1996. Construction of a homesickness questionnaire using a female population with tyo types of self-reported homesickness. Preliminary results. *Personality and Individual Differences, 20*(4), 415–421.

Európa Bizottság, *Gazdaság és pénzügyek 2014*. http://ec.europa.eu/economy_finance/explained/hot_economic_topics/ageing_and_welfare/index_hu.htm (letöltés: 2016. 07. 09.)

Evans, G. W. 1980. Environmental cognition. *Psychological Bulletin*, *88*(2), 259–287.

Evans, G. W. (Ed.), 1982. *Environmental stress*. Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, G. W., Allen, K. M., Tafalla, R., & O'Meara, T. 1996. Multiple stressors: Performance, psychophysiological and affective responses. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 147–154.

Evans, G. W., Brauchle, G., Haq, A., Stecker, R., Wong, K., & Shapiro, E. 2007. Young children's environmental attitudes and behaviors. *Environment and Behavior 39*(5), 635–659.

Evans, G. W., & Gärling, T. 1991. Environment, cognition, and action: The need for integration. In T. Gärling, & G. W. Evans (Eds.), *Environment, cognition, and action. An integrated approach* (pp. 3 –13). New York: Oxford University Press.

Evans, G. W., & Jacobs, S. V. 1982. Air pollution and human behavior. In G. W. Evans (Ed.), *Environmental stress* (pp. 105–132). Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, G. W., Lercher, P., & Kofler, W. W. 2002. Crowding and children's mental health: the role of house type. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 221–231.

Evans, G. W., Marrero, D. G., & Butler, P. A. 1981. Environmental learning and cognitive mapping. *Environment and Behavior, 13*(1), 83–104.

Evans, G. W., & McCoy, J. M. 1998. When buildings don't work: The role of architecture is human health. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 85–94.

Evans, G. W., Saegert, S., & Harris, R. 2001. Residential density and psychological health among children in low-income families. *Environment and Behavior, 33*(2), 165–180.

Evans, G. W., Saltzman, H., & Cooperman, J. L. 2001. Housing quality and children's socioemotional health. *Environment and Behavior, 33*(3), 389–399.

dc_1358_16

Evans, G. W., Smith, C., & Pezdek, K. 1982. Cognitive maps and urban form. *Journal of the American Planning Association*, 48, 232–244.

Evans, G. W., Wener, R. E., & Phillips, D. 2002. The morning rush hour: Predictability and commuter stress. *Environment and Behavior*, 34, 521–530.

Eysenck, M. W., & Keane, M. T. 1990/1997. *Kognitív pszichológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Faber Taylor, A., Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. 2002. Views of nature and self-discipline: Evidence from inner city children. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 49–63.

Fagg, J., Curtis, S., Clark, C., Congdon, P., & Stansfeld, S. A. 2008. Neighbourhood perceptions among inner-city adolescents: Relationships with their individual characteristics and with independently assessed neighbourhood conditions. *Journal of Environmental Psychology*, 28, 128–142.

Falk-Krzesinski, H. J., Contractor, N., Fiore, S. M., Hall, K. L., Kane, C., Keyton, J., Thompson Klein, J., Spring, B., Stokols, D., & Trochim, W. 2011. Mapping a research agenda for the science of team science. *Research Evaluation, 20*(2), 145–158.

Fábián, Z. I. 2015. Egy ókori egyiptomi sírról. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 493–522). Budapest: L'Harmattan.

Farkas, Zs., Némethné Hubay, N., Jakab, Cs., Kígyóssy, G., Répás, M., & Farkas, V. 2010. *A Közép-dunántúli régió társadalmi atlasza*. Budapest: KDRFÜ.

Farrenkopf, T., & Roth, V. 1980. The university faculty office as an environment. *Environment and Behavior, 12*(4), 467–477.

Fawcett, W., Ellingham, I., & Platt, S. 2008. Reconciling the architectural preferences of architects and the public: The ordered preference model. *Environment and Behavior, 40*(5), 599–618

Fazekas, K., Kemes, B., & Oroszlány, M. (Eds.), 2014. *Biobrikett szárító — Monori építőtábor*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola.

Feischmidt, M. 2008. Menedék és depó – szociográfiai esszé egy baranyai aprófaluról. In M. M. Váradi (Ed.), *Kistelepülések lépéskényszerben* (pp. 102–132). Budapest: Ú-M-K.

Fekete, L. 2001. Ember, gép és kommunikáció. Néhány évvel a kommunikációs eszközök konvergenciája előtt. *Világosság*, 2006/6–7, 171–177.

Fekete, I. 2005. Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények. *Világosság,* 6, 101–116.

Feldman, R. M. 1990. Settlement-identity: Psychological bonds with home place in a mobile society. *Environment and Behavior*, 22, 183–229.

Félonneau, M. L. 2004. Love and loathing of the city: Urbanophilia and urbanophobia, topological identity and perceived incivilities. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 43–52.

Felsten, G. 2009. Where to take a study break on the college campus: An attention restoration theory perspective. *Journal of Environmental Psychology,* 29, 160–167.

Ferik, T., Barinkai, Zs., Bérczi, Sz., Bujdosó, J., Kéthelyi, M., & Vajna, V. 2014. *Konfliktuskezelés, mediációs módszerek alkalmazása a településfejlesztésben.* Budapest: Völgyzugoly Műhely.

Ferkai, A. 2009. „A jövő nemzedék egészsége fontosabb minden stíluskérdésnél". Építészek a falukutatásban és a népi szociográfiában a két háború között. *Kommentár,* 1, 21–35.

Ferkai, A. 2011. „Anyagfilozófiák", *Építés – Építészettudomány, 39*(3–4), 209–218.

Ferkai, A. 2012. Az építészet grammatikája. Előadás, *Wittgenstein és építészet szimpózium* az Osztrák Kulturális Intézet szervezésében, Budapest, 2012. március 2. http://www.academia.edu/12886674/Az_%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9szet_grammatik%C3%A1ja (letöltés: 2015. 12. 16.)

Festinger, L. 1951. Architecture and group membership. *Journal of Social Issues, 7*(1–2), 152–163.

Festinger, L., Schachter, S., & Back, K. 1950. Social pressures in informal groups: A study in human factors in housing. *European Journal of Social Psychology, 30*(1), 123–147.

Filipovitch, A. J., Juliar, K., & Ross, K. D. 1981. Children's drawing of their home environment. In A. E. Ostberg, C. P. Tiernan, & R. A. Findlay (Eds.), *Design research interactions* (pp. 258–264). Washington: EDRA.

Finkelstein, A., Derdikman, D., Rubin, A., Foerster, J. N., Las, L., & Ulanovsky, N. 2015. Three-dimensional head-direction coding in the bat brain. *Nature*, *517*(7533), 159–164.

Finlay, K., Kanetkar, V., Londerville, J., & Marmurek, H. H. C. 2006. The physical and psychological measurement of gambling environments. *Environment and Behavior,* 38, 570–581.

dc_1358_16

Finlay, K., Marmurek, H. H. C., Kanetkar, V., & Londerville, J. 2010. Casino décor effects on gambling emotions and intentions. *Environment and Behavior, 42*(4), 524–545.

Finnie, W. C. 1973. Field experiments in litter control. *Environment and Behavior, 5*(2), 123–144.

Finta, J. 2004. „Épített jövő". In J. Finta (Ed.), *Épített jövőnk* (pp. 7–29). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

Fisher, S., & Hood, B. 1987. The stress of the transition to university: a longitudinal study of psychological disturbance absent-mindedness and vulnerability to homesickness. *British Journal of Psychology*, 78, 425–441.

Fisher, S., Murray, K., & Frazer, N. A. 1985. Homesickness, health and efficiency in first year students. *Journal of Environmental Psychology,* 5, 181–195.

Fischhoff, B. 1981. No man is a discipline. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 579–587). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Fitch, J. M. 1965. Tapasztalati alapok az esztétikai ítéletekhez. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 171–183). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Fivush, R. 2008. Remembering and reminiscing: How individual lives are constructed in family narratives. *Memory Studies, 1*(1), 49–58.

Fleming, R. L., & von Tscharner, R. 1987. *Placemakers*. Boston: Harcourt Brace Jovanovich.

Fleury-Bahi, G., Félonneau, M.-L., & Marchand, D. 2008. Processes of place identification and residential satisfaction. *Environment and Behavior*, *40*(5), 669–682.

Flouri, E., Midouhas, E., & Joshi, H. 2014. The role of urban neighbourhood green space in children's emotional and behavioural resilience. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 179–186.

Focillon, H. 1943/1982. *A formák élete. A nyugati művészet*. Budapest: Gondolat.

Fogarasi, B., Bodorkós, B., Dúll, A., & Nemes, G. 2015. The Nivegy-valley Parish House Pilot Project – a community–embedded cultural heritage rehabilitation. In K. Van Balen, & A. Vandesande (Eds.), *Reflections on cultural heritage theories and practices* (pp. 183–196). Antwerpen – Apeldoorn: Garant.

Foley, J. E., & Cohen, A. J. 1984. Working mental representations of the environment. *Environment and Behavior*, 16, 713–729.

Fónagy, Z. 2013. A budai vár története 1686 után. In Z. Fónagy, K. Magyar, A. Végh, & J. Zádor A budai vár. Iinternetes adatbázis. http://budavar.btk.mta.hu/hu/helytortenet/a-budai-var-tortenete-1686-utan.html (utolsó látogatás: 2017. 01. 08.)

Foreman, N., Stanton-Fraser, D., Wilson, P. N., Duffy, H., & Parnell, R. 2005. Transfer of spatial knowledge to a two-level shopping mall in older people, following virtual exploration. *Environment and Behavior, 37*(2), 275–292.

Forgas, J. P. 1985/1989. *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest: Gondolat.

Forgó, A. 2014. A kései konfesszionalizáció magyarországi jellegzetességeiről. *Korall*, 57, 92–109.

Fornara, F., Pattitoni, P., Mura, M., & Strazzera, E. 2016. Predicting intention to improve household energy efficiency: The role of value-belief-norm theory, normative and informational influence, and specific attitude. *Journal of Environmental Psychology*, 45, 1–10.

Forty, A. 1986. *Objects of desire. Design and society from Wedgwood to IBM*. New York: Pantheon Books.

Franzinia, L., O'Brien Caughy, M., Murray Nettles, S., & O'Campo, P. 2008. Perceptions of disorder: Contributions of neighborhood characteristics to subjective perceptions of disorder. *Journal of Environmental Psychology,* 28, 83–93.

Francis, M., 1975. Urban impact assessment and community involvement: The case of the John Fitzgerald Kennedy Library. *Environment and Behavior 7*(3), 373–404.

Francis, M., & Lorenzo, R. 2002. Seven realms of children's participation. *Journal of Environmental Psychology,* 22, 157–169.

Franck, K. A. 1984. Exorcising the ghost of physical determinism. *Environment and Behavior, 16*(4), 411–435.

Franck, K. A. 1987. Phenomenology, positivism, and empiricism as research strategies in environment–behavior research and in design. In E. Zube, & G. T. Moore (Eds.), *Advances in environment, behavior and design* (Vol. 1., pp. 59–67). New York: Plenum Press.

Franck, K. A. 1989. A feminist approach to architecture. In E. P. Berkeley, & M. McQuaid (Eds.), *Architecture: A place for women* (pp. 201–216). Washington: Smithsonian Institution Press.

dc_1358_16

Francescato, D., & Mebane, W. 1973. How citizens view two great cities: Milan and Rome. In R. M. Downs, & D. Stea (Eds.), *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior* (pp. 113–147). Chicago: Aldine Publ. Comp.

Frankl, V. E. 1959/2005. *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Budapest: Jel.

Frantz, C., Mayer, F. S., Norton, C., & Rock, M. 2005. There is no "I" in nature: The influence of self–awareness on connectedness to nature. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 427–436.

Fraser-Taylor, D. R. (Ed.), 2005. *Cybercartography: Theory and practice.* Amsterdam: Elsevier.

Fraser-Taylor, D. R. & Lauriault, T. P. 2014. (Eds.), *Developments in the theory and practice of cybercartography.* Amsterdam: Elsevier.

Frazon, Zs. 2011. *Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei*. Budapest: Gondolat.

Fredrickson, L. M., & Anderson, D. H. 1999. A qualitative exploration of the wilderness experience as a source of spiritual inspiration. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 21–39.

Freestone, R., Thompson, S., & Williams, P. 2006. Student experiences of work-based learning in planning education. *Journal of Planning Education and Research*, 26, 237–249.

Freud, S. 1900/1985. *Álomfejtés.* Budapest: Helikon.

Freud, S. 1904/2006. *A mindennapi élet pszichopatológiája.* Budapest: Gabo.

Freud, S. 1917. Gyász és melankólia. In F. Erős (Ed.), 1997. *Ösztönök és ösztönsorsok* (pp. 129–143). Budapest: Filum.

Freud, S. 1930. Rossz közérzet a kultúrában. In S. Freud 1982. *Esszék* (pp. 327–405.) Budapest: Gondolat.

Fried, M. 1963. Grieving for a lost home. In L. J. Duhl (Ed.), *The urban condition* (pp. 151–171). New York: Basic Books.

Fried, M. 2000. Continuities and discontinuities of place. *Journal of Environmental Psychology*, 20, 193–205.

Fried, M., & Gleicher, P. 1961. Some sources of residential satisfaction in an urban slum. *Journal of the American Institute of Planners, 27*(4), 305–315.

Frisch, M. 2002. Planning as a heterosexist project. *Journal of Planning Education and Research*, 21, 254–266.

Fromm, E. 1976/1994. *Birtokolni vagy létezni?* Budapest: Akadémiai.

Fröhlich, K. L., Potvin, L., Chabot, P., & Corin, E. 2002. A theoretical and empirical analysis of context: Neighbourhoods, smoking and youth. *Social Science & Medicine,* 54, 1401–1417.

Fujii, S., Gärling, T., & Kitamura, R. 2001. Changes in drivers' perceptions and use of public transport during a freeway closure: Effects of temporary structural change on cooperation in a real-life social dilemma. *Environment and Behavior, 33*(6), 796–808.

Funder, D. C., & Ozer, D. J. 1983. Behavior as a function of the situation. *Journal of Personality and Social Psychology, 44*(1), 107–112.

Fuqua, J., Stokols, D., Gress, J., Phillips, K., & Harvey, R. 2004. Transdisciplinary collaboration as a basis for enhancing the science and prevention of substance use and "abuse". *Substance Use & Misuse, 39*(10–12), 1457–1514.

Furnham, A., & Argyle, M. (Eds.), 1981. *The psychology of social situations*. Oxford: Pergamon Press.

Fussell, P. 1983/1987. *Osztálylétrán Amerikában*. Budapest: Európa.

Gaber, J. 2007. Simulating planning: SimCity as a pedagogical tool. *Journal of Planning Education and Research,* 27, 113–121.

Gábor, Gy. 2007. Az otthon idegensége – az idegenbeliség otthonossága. *Világosság,* 11–12, 73–96.

Gallai, M., & Vetier, A. 2011. Mozogj, érzékelj, légy aktív és egészséges! – testi növekedés, motoros és érzékszervi fejlődés, valamint az egészség. In I. Danis, M. Farkas, M. Herczog, & L. Szilvási (Eds.), *A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek* (I., pp. 102–144). Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

Gál, V. 2007. Mentális térképek elméletben és gyakorlatban. *Területfejlesztés és Innováció, 1*(1), 17–22.

Galster, G., Hayes, C., & Johnson, J. 2005. Identifying robust, parsimonious neighborhood indicators. *Journal of Planning Education and Resarch*, 24, 265–280.

Gans, H. J. 1957. Tervezés—várostervezés—egészség. In F. Vidor (Ed.), 1979. *Urbanisztika* (pp. 449–478). Budapest: Gondolat.

Gans, H. J. 1961. A kiegyensúlyozott város: homogenitás és heterogenitás a lakóterületen, In I. Szelényi (Ed.), 1973. *Városszociológia* (pp. 303–323). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

dc_1358_16

Gans, H. 1978. Towards a human architecture: A sociologist view of the profession. *Journal of Architectural Education*, 2, 26–31.

García Mira, R., & Dumitru, A. (Eds.), 2014. *Urban sustainability. Innovative spaces, vulnerabilities and opportunities*. La Coruña: IAPS.

Gardner, G. T., & Stern, P. C. 1996. *Environmental problems and human behavior*. Boston: Allyn and Bacon.

Gärling, T. 1992a. Determinants of everyday time allocation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 33, 160–169.

Gärling, T. 1992b. The importance of routines for the performance of everyday activities. *Scandinavian Journal of Psychology*, 33, 170–177.

Gärling, T., Biel, A., & Gustaffson, M. 1998. Different kinds and roles of environmental uncertainty. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 75–83.

Gärling, T., Böök, A. & Lindberg, E. 1984. Cognitive mapping of large-scale environments: The interrelationship of action plans, acquisition, and orientation. *Environment and Behavior, 16*(1), 3–34.

Gärling, T., & Evans, G. W. (Eds.), 1991. *Environment, cognition and action. An integrated approach*. Oxford: Oxford University Press.

Gärling, A., & Gärling, T. 1990. Parents residential satisfaction and perceptions of children's accident risk. *Journal of Environmental Psychology*, 10, 27–36.

Gärling, T., Gärling, A., Mauritzon-Sandberg, E., & Björnstig, U. 1989. Child safety in the home: Mothers' perception of dangers to young children. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 5*(4), 293–304.

Gärling, T., & Garvill, J. 1993. Psychological explanations of participation in everyday activities. In T. Gärling, & R. G. Golledge (Eds.), *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches* (pp. 270–297). Amsterdam: North-Holland.

Gärling, T., & Golledge, R. G. 1993a. Understanding behavior and environment: A joint challenge to psychology and geography. In T. Gärling, & R. G. Golledge (Eds.), *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches* (pp. 1–16). Amsterdam: North-Holland.

Gärling, T., & Golledge, R. G. (Eds.), 1993b. *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches.* Amsterdam: North-Holland.

Gärling, T., & Golledge, R. G. 1989. Environmental perception and cognition. In E. H. Zube, & G. T. Moore (Eds.), *Advances in environment, behavior, and design* (Vol. 2., pp 203–236). New York: Springer.

Gärling, T., Lindberg, E., Carreiras, M., & Böök, A. 1986. Reference systems in cognitive maps. *Journal of Environmental Psychology*, 6, 1–18.

Gaster, S. 1991. Urban children's access to their neighborhood: Changes over three generations. *Environment and Behavior, 23*(1), 70–85.

Ge, J., & Hokao, K. 2005. Applying the methods of image evaluation and spatial analysis to study the sound environment of urban street areas. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 455–466.

Geertz, C. 1966. Religion as a cultural system. In C. Geertz (Ed.), 1993. *The interpretation of cultures: Selected essays* (pp. 87–125). Oxford: Fontana Press.

Gelencsér, K. 2003. Grounded theory. *Szociológiai Szemle*, 13, 143–154

Geller, E. S. 2002. The challenge of increasing proenvironmental behavior. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 525–541). New York: Wiley & Sons.

Genereux, R. L., Ward, L. M., & Russell, J. A. 1983. The behavioral component in the meaning of places. *Journal of Environmental Psychology,* 3, 43–55.

Georgiou, D., Carspecken, P. F., & Willems, E. P. 1996. An expansion of Roger Barker's behavior setting survey for an ethno-ecological approach to person–environment interactions. *Journal of Environmental Psychology,* 16, 319–333.

Geremek, A., Greenlee, M. W., & Magnussen, S. (Eds.), 2014. *Perception beyond Gestalt. Progress in vision research*. New York: Psychology Press.

Gergen, K. J. 1993. A lélektani megismerés lehetőségéről: hermeneutikai vizsgálódás. *Pszichológia, 13*(4), 551–577.

Germain, C. B. 1991. *Human behavior in the social environment. An ecological view*. New York: Columbia University Press.

dc_1358_16

Gerőházi, É., Hegedüs, J., Perényi, T., & Szemző, H. (Eds.), 2015. *REPLAN Innovatív megoldások a városi lakásproblémákra*. Budapest: Holcim Hungária Otthon Alapítvány. http://www.holcimotthon.hu/replankutatas/REPLAN_hun.pdf (letöltés: 2016. 08. 10.)

Gerson, K., Steuve, C. A., & Fischer, C. S. 1977. Attachment to place. In C. S. Fischer, R. M. Jackson, C. A. Steuve, K. Gerson, L. M. Jones, & M. Baldassare (Eds.), *Networks and places: Social relations in the urban setting* (pp. 139–162). New York: Free Press.

Gesler, W. 1996. Lourdes: Healing in a place of pilgrimage. *Health & Place*, 2, 95–105.

G. Fekete, É. 2013a. Aprófalvak fejlesztői „szemüveggel" és a pályázati lehetőségek tükrében 2002 és 2006 között. In K. Kovács, & M. M. Váradi (Eds.), *Hátrányban, vidéken* (pp. 296–314). Budapest: Argumentum. http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/292/2/varadim_hatranyban_videken_2013.pdf (letöltés: 2016. 08. 10.)

G. Fekete, É. 2013b. Az aprófalvak gazdasági megújulásának lehetőségei. In K. Kovács, & M. M. Váradi (Eds.), *Hátrányban, vidéken* (pp. 352–363). Budapest: Argumentum. http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/292/2/varadim_hatranyban_videken_2013.pdf (letöltés: 2016. 08. 10.)

Gibson, E. J. 1988. Exploratory behavior in the development of perceiving, acting, and the acquiring of knowledge. *Annual Review of Psychology*, 39, 1–41.

Gibson, E. J. 1991. The ecological approach: A foundation for environmental psychology. In R. M. Downs, L. S. Liben, & D. S. Palermo (Eds.), *Visions of aesthetics, the environment and development* (pp. 87–113). University Park: The Pennsylvania State University.

Gibson, J. J. 1971. Koffka hagyatéka: az „elvek". In L. Kardos (Ed.), 1974. *Alaklélektan* (pp. 525–536). Budapest: Gondolat.

Gibson, J. J. 1974. *The perception of the visual world*. Westport Connecticut: Greenwood Press.

Gibson, J. J. 1977. The theory of affordances. In R. Shaw, & J. Bransford (Eds.), *Perceving, acting, knowing: Toward an ecological psychology* (pp. 67–82). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Gibson, J. J. 1979. *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.

Gibson, J. J., & Gibson, E. J. 1955. Perceptuális tanulás: differenciálás vagy gazdagodás. In L. M. Marton (Ed.), 1975. *A tanulás szerepe az emberi észlelésben* (pp. 45–63). Budapest: Gondolat.

Gifford, R. 1980. Judgments of the built environment as a function of individual differences and context. *Journal of Man-Environment Relations, 1*(1), 22–31.

Gifford, R. 1997. *Environmental psychology. Principles and practice*. Boston: Allyn and Bacon.

Gifford, R. 2002. *Environmental psychology: Principles and practice*. Coleville: Optimal Books.

Gifford, R. 2015. *Research methods for environmental psychology*. Boston: Wiley-Blackwell.

Gifford, R., Hine, D. W., Muller-Clemm, W., Reynolds, D. J., & Shaw, K. T. 2000. Decoding modern architecture: A lens model approach for understanding the aesthetic differences of architects and laypersons. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 163–187.

Giuliani, M. V. 1991. Toward an analysis of mental representations of attachment to the home. *Journal of Architectural and Planning Research, 8*(2), 133–145.

Giuliani, M. V., & Barbey, G. 1993. Autobiographical reports of residential experience: An exploratory study. In M. Bulos, & N. Teymur (Eds.), *Housing, design, research, education* (pp. 81–94). Aldershot: Avebury.

Giuliani, M. V., & Feldman, R. 1993. Place attachment in developmental and cultural context. *Journal of Environmental Psychology*, 13, 267–274.

Giuliani, M. V., & Scopelliti, M. 2009. Empirical research in environmental psychology: Past, present, and future. *Journal of Environmental Psychology*, *29*(3), 375–386.

Glaser, B. G., & Strauss, A. L. 1967. *The discovery of grounded theory.* Chicago: Aldine.

Glass, D. C., & Singer, J. E. 1972. *Urban stress*. New York: Academic Press.

Glindemann, K. E., & Geller, S. E. 2003. A systematic assessment of intoxication at university parties: Effects of the environmental context. *Environment and Behavior, 35*(5), 655–664.

Glindemann, K. E., Wiegand, D. M., & Geller, S. E. 2007. Celebratory drinking and intoxication: A contextual influence on alcohol consumption. *Environment and Behavior, 39*(3), 352–366.

Goffman, E. 1959/1999. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest: Pólya.

dc_1358_16

Goffman, E. 1955. A homlokzatról. In I. Síklaki (Ed.), 2008. *Szóbeli befolyásolás. II. Nyelv és szituáció* (pp. 11–36). Budapest: Typotex.

Gold, J. R. 1980. *An introduction to behavioural geography*. Oxford: Oxford University Press.

Golledge, R. G. 1987. Environmental cognition. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., 131–175). Wiley & Sons: New York.

Golledge, R. G. 1993. Geographical perspectives on spatial cognition. In T. Gärling, & R. G. Golledge (Eds.), *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches* (pp. 16–47). Amsterdam: North-Holland.

Gómez-Jacinto, L. & Hombrados-Mendieta, I. 2002. Multiple effects of community and household crowding. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 233–246.

Gonzalez, M. S. R., Fernandez, C. A., & Cameselle, J. M. S. 1997. Empirical validation of a model of user satisfaction with buildings and their environments as workplaces. *Journal of Environmental Psychology, 17*(1), 69–75.

Goodall, J., & Berman, P. 2000/2009. *Amíg élek, remélek. Lelki utazás*. Budapest: Athenaeum 2000.

Gordon, E. 2008. The geography of virtual worlds: An introduction. *Space and Culture, 11*(3), 200–203.

Gordon, E., & Koo, G. 2008. Placeworlds: Using virtual worlds to foster civic engagement. *Space and Culture, 11*(3), 204–211.

Gosling, S. D., Ko, S. J., Mannarelli, T., & Morris, M. E. 2002. A room with a cue: Personality judgements based on offices and bedrooms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 379–398.

Gottdiener, M., & Hutchinson, R. 2011. *The new urban sociology*. Philadelphia: Westview.

Gould, P. R. 1973. On mental maps. In R. M. Downs, & D. Stea (Eds.), 1973. *Image and environment. Cognitive mapping and spatial* behavior (pp. 182–234). Chicago: Aldine Publ. Co.

Granasztói, P. 1974. A városi környezet lélektani hatásai. *Magyar Pszichológiai Szemle, 31*(1), 36–48.

Granasztói, P. 1982. *Építészet, városépítés, társadalom*. Budapest: Akadémiai.

Graumann, C. F. 1983. On multiple identities. *International Social Science Journal*, 35, 309–321.

Green, R. 1999. Meaning and form in community perception of town character. *Journal of Environmental Psychology,* 19, 311–329.

Green, R. 2005. Community perceptions of environmental and social change and tourism development on the island of Koh Samui, Thailand. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 37–56.

Greenbaum, P. E., & Greenbaum, S. D. 1981. Territorial personalization: Group identity and social interaction in a Slavic-American neighborhood. *Environment and Behavior*, 13, 574–589.

Greenwald, A. G., & Pratkanis, A. R. 1984. Az én. In J. László (Ed.), 1992. *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából* (pp. 205–252). Budapest: Tankönyvkiadó.

Greer, S. 1966. A lakáskérdés és a városfelújítás problémái. In I. Szelényi (Ed.), 1973. *Városszociológia* (pp. 327–368). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Gregorics, T. 2008. *Mesterséges intelligencia*. Budapest: ELTE IK Digitális Könyvtár 2008. http://www.inf.elte.hu/karunkrol/digitkonyv/Jegyzetek/mi.pdf (letöltés: 2016. 07. 22.)

Grinberg, L., & Grinberg, R. 1989. *Psychoanalytic perspectives on migration and exile*. New Haven: Yale University Press.

Groat, L. 1982. Meaning in post-modern architecture. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 3–22.

Groat, L., & Canter, D. 1979. Does post-modernism communicate. *Progressive Architecture*, 1979. December, 84–87.

Groat, L., & Després, C. 1991. The significance of architectural theory for environmental design research. In E. H. Zube, & G. T. Moore (Eds.), *Advances in environment, behavior and design* (Vol. 3., pp. 3–53). New York: Plenum Press.

Groat, L., & Wang, D. 2013. *Architectural research methods*. Hoboken: Wiley & Sons., Inc.

Gross, J., Harmon, M. E., Myers, R. A., Evans, R. L., Kay, N. R., Rodriguez-Charbonier, S., & Herzog, T. R. 2004. Recognition of self among persons with dementia: Pictures versus names as environmental supports. *Environment and Behavior, 36*(3), 424–454.

Guggenheim, M. 2009. Building memory: Architecture, networks and users. *Memory Studies, 2*(1), 39–53.

Gump, P. V. 1987. School and classroom environments. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., pp. 691–732). Wiley: New York.

Gump, P. V. 1990. The short history of the Midwest Psychological Field Station. *Environment and Behavior*, 22, 436–457.

dc_1358_16

Gumprecht, B. 2007. The campus as a public space in the American college town. *Journal of Historical Geography*, 33, 72–103.

Gunder, M. 2011. An introduction: Psychoanalytical thought and planning theory. *Planning Theory, 10*(4), 299–300.

Gustafson, P. 2001. Meanings of place: Everyday experience and theoretical conceptualizations. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 5–16.

Gyollai, Á., Simor, P., Köteles, F., & Demetrovics, Zs. 2011. Psychometric properties of the Hungarian version of the original and the short form of the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS). *Neuropsychopharmacologia Hungarica, XIII*(2), 73–79.

Győri, M. 2008. Tudatosság és megismerés. In V. Csépe, M. Győri, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 3., Nyelv, tudat, gondolkodás* (pp. 267–297). Budapest: Osiris.

Haas, J. E., Boggs, K. S., & Bonner, E. J. 1971. Weather modification and the decision process. *Environment and Behavior*, 3, 179–189.

Haba, P. 2010. Az építészeti rajz szerepváltása. In Wesselényi-Garay, A. (Ed.), *Borderline architecture* (pp. 30–39). Budapest: Műcsarnok.

Hadjri, K., Rooney, C., & Faith, V. 2015. Housing choices and care home design for people with dementia. *Health Environments Research & Design Journal*, *8*(3), 80–95.

Hague, C., & McCourt, A. 1974. Comprehensive planning, public participation and the public interest. *Urban Studies*, 11, 143–155.

Haigh, M. J. 1985. Geography and general system theory, philosophical homologies and current practice. *Geoforum, 16*(2), 191–203.

Hajós, G. 2008. A műemlék: · a nemzeti öntudat kincse? · a szülőföld védelme? · a környezetvédelem része? *Örökség*, 7–8, 3–5.

Haley, J., & Richeport-Haley, M. 2003. *The art of strategic therapy*. New York: Brunner-Routledge.

Hall, E. T. 1966/1975. *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat.

Hall, K. L., Feng, A. X., Moser, R. P., Stokols, D., & Taylor, B. K. 2008. Moving the science of team science forward collaboration and creativity. *American Journal of Preventive Medicine, 35*(25), 243–249.

Hall, K. L., Stokols, D., Moser, R. P., Taylor, B. K., Thornquist, M. D., Nebeling, L. C., Ehret, C. C., Barnett, M. J., McTiernan, A., Berger, N. A., Goran, M. I., & Jeffery, R. W. 2008. The collaboration readiness of transdisciplinary research teams and centers findings from the National Cancer Institute's TREC Year-One Evaluation Study. *American Journal of Preventive Medicine*, *35*(25), 161–172.

Hall, K. L., Vogel, A. L., Stipelman, B. A., Stokols, D., Morgan, G., & Gehlert, S. 2012. A four-phase model of transdisciplinary team-based research: Goals, team processes, and strategies. *Translational Behavioral Medicine, 2*(4), 415–430.

Halpern, D. 1995. *Mental health and the built environment. More than bricks and mortar?* London: Taylor & Francis Ltd.

Hammitt, W. E. 2000. The relation between being away and privacy in urban forest recreation environments. *Environment and Behavior*, 32, 521–540.

Hammitt, W. E. 2002. Urban forests and parks as privacy refuges. *Journal of Arboriculture, 28*(1), 19–26.

Hankiss, E. 2006. *Félelmek és szimbólumok. Egy civilizációelmélet vázlata.* Budapest: Osiris.

Hansen, W. B., & Altman, I. 1976. Decorating personal places: A descriptive analysis. *Environment and Behavior, 8*(4), 491–504.

Hanson, J., & Hillier, B. 1987. The architecture of community: Some new proposals on the social consequences of architectural and planning decisions. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 3*(3), 251–273.

Hanson, S., & Hanson, P. 1993. The geography of everyday life. In T. Gärling, & R. G. Golledge (Eds.), *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches* (pp. 249–269). Amsterdam: North–Holland.

Haq, S., & Zimring, C. 2003. Just down the road a piece: The development of topological knowledge of building layouts. *Environment and Behavior,* 35, 132–160.

Harms, P. D., Roberts, B. W., & Winter, D. 2006. Becoming the Harvard Man: Person-environment fit, personality development, and academic success. *Personality and Social Psychology Bulletin,* 32, 851–865.

dc_1358_16

Harries, K. D., & Stadler, S. J. 1980. Determinism revisited: Assault and heat stress in Dallas. 1980. *Environment and Behavior, 15*(2), 235–256.

Harris, P. B., & Brown, B. B. 1996. The home and identity display: Interpreting resident territoriality from home exteriors. *Journal of Environmental Psychology,* 16, 187–203.

Harris, P. B., McBride, G., Ross, C., & Curtis, L. 2002. A place to heal: Environmental sources of satisfaction among hospital patients. *Journal of Applied Social Psychology*, 32, 1276–1299.

Harris, P. B., Werner, C. M., Brown, B. B., & Ingebritsen, D. 1995. Relocation and privacy regulation: A cross-cultural analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 15, 311–320.

Harrison, J., & Sarre, P. 1971. Personal construct theory in the measurement of environmental images. *Environment and behavior 7*(1), 3–58.

Harrison, J., & Sarre, P. 1975. Personal construct theory in the measurement of environmental images: Problems and methods. *Environment and behavior 3*(4), 351–374.

Harrison, R. 2009. Excavating second life. Cyber-archaeologies, heritage and virtual communities. *Journal of Material Culture Vol. 14*(1), 75–106.

Hart, R. 1979. Children's experience of place. New York: Irvington.

Hart, R. 1992. *Children's participation: From tokenism to citizenship*. Florence: Unicef.

Hart, R. 1997. *Children's participation: The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care*. London, New York: UNICEF, Earthscan.

Hart, R., & Moore, G. 1977. The development of spatial cognition: A review. In R. M. Downs, & D. Stea 1977. (Eds.), *Image and environment* (pp. 246–288). Chicago: Aldine Publ.

Hartig, T., & Evans, G. W. 1993. A természetélmény pszichológiai alapjai. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 233–254). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Hartig, T., Kaiser, F. G., & Bowler, P. A. 2001. Psychological restoration in nature as a positive motivation for ecological behavior. *Environment and Behavior, 33*(4), 590–607.

Hartmann, P., & Apaolaza-Ibáñez, V. 2008. Virtual nature experiences as emotional benefits in green product consumption: The moderating role of environmental attitudes. *Environment and Behavior, 40*(6), 818–842.

Hartsough, D. M., & Sabitsky, J. C. 1984. Three Mile Island. Psychology and environmental policy at a crossroads. *American Psychologist, 39*(10), 1113–1122.

Harwood, S. 2007. Geographies of opportunity for whom? Neighborhood improvement programs as regulators of neighborhood activism. *Journal of Planning Education and Research*, 26, 261–271.

Hauptmann, D., & Neidich, W. (Eds.), 2010. *Cognitive architecture. From biopolitics to noopolitics. Architecture & mind in the age of communication and information*. Rotterdam: 010 Publishers.

Havasréti, J., & K. Horváth, Zs. 2010. A város láthatatlan mintázata – Pécs városa mint az emlékezet helye. In J. Havasréti, Zs. K. Horváth, & Zs. Szijártó (Eds.), *A város láthatatlan mintázata – Pécs városa mint az emlékezet helye* (pp. 9–16). Budapest–Pécs: Gondolat, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

Hawcroft, L. J., & Milfont, T. L. 2010. The use (and abuse) of the new environmental paradigm scale over the last 30 years: A meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology,* 30, 143–158.

Hay, R. 1998. Sense of place in developmental context. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 5–29.

Hayword, S. C., & Franklin, S. S. 1974. Perceived openness-enclosure of architectural space. *Environment and Behavior, 6*(1), 37–52.

Heath, T. 1992. Behavioral and perceptual aspects of the aesthetics of urban environments. In J. L. Nasar (Ed.), *Environmental aesthetics. Theory, research, and applications* (pp. 6–11). Cambridge: Cambridge University Press.

Heath, T., Smith, S. G., & Lim, B. 2000. Tall buildings and the urban skyline. The effect of visual complexity on preferences. *Environment and Behavior, 32*(4), 541–556.

Heerwagen, J. H. 1990. Affective functioning, "light hunger", and room brightness preferences. *Environment and Behavior, 22*(5), 608–635.

Heerwagen, J. H., & Orians, G. H. 1986. Adaptations to windowlessness. A study of the use of visual decor in windowed and windowless offices. *Environment and Behavior, 18*(5), 623–639.

Heft, H. 1997. The relevance of Gibson's ecological approach to perception for environment–behavior studies. In G. T. Moore, & R. W. Marans (Eds.), *Advances in environment, behavior, and design* (Vol. 4., pp. 72–108). New York: Plenum.

dc_1358_16

Heft, H. 2013. Environment, cognition, and culture: Reconsidering the cognitive map. *Journal of Environmental Psychology,* 33, 14–25.

Hegedűs, T. A. 1983. A társadalomtudományok integrációja – az ökológia a pszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4, 65–76.

Heidegger, M. 1951. Építés, lak(oz)ás, gondolkodás. In I. Schneller (Ed.), 2002. *Az építészeti tér minőségi dimenziói* (pp. 78–89). Kecskemét: Librarius.

Heider, F. 1958/2003. *A személyközi viszonyok pszichológiája*. Budapest: Osiris.

Heimstra, N. W., & McFarling, L. H. 1974. *Environmental psychology*. Monterey: Brooks/Cole Publ. Comp.

Helson, H. 1964. *Adaptation level theory. An experimental and systematic approach to behavior*. New York: Harper Collins.

Hempel, D. J., & Tucker, L. R. 1979. Citizen preferences for housing as community social indicators. *Environment and Behavior, 11*(3), 399–428.

Hendrick, C., Martyniuk, O., Spencer, T. J., & Flynn, J. E. 1977. Procedures for investigating the effect of light on impression. Simulation of a real space by slides. *Environment and Behavior, 9*(4), 491–510.

Hendrickx, L., & Nicolaij, S. 2004. Temporal discounting and environmental risks: The role of ethical and loss-related concerns. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 409–422.

Hermann, I. 1947. Néhány lelki jelenség térvonatkozása. *Magyar Psychologiai Szemle*, 16, 102–114.

Hermann, I. 1965. Az ösztönök és az érzelmek térvonatkozása. In P. Gegesi Kiss (Ed.), *Pszichológiai tanulmányok VII*. (pp. 255–264). Budapest: Akadémiai.

Hernádi, M. 1982. *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe*. Budapest: Kozmosz Könyvek.

Hernández, B., Hidalgo, M. C., & Ruiz, C. 2014. Theoretical and methodological aspects of research on place attachment. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 125–138). London: Routledge.

Hershberger, R. G. 1969. A study of meaning and architecture. In J. L. Nasar (Ed.), 1992. *Environmental aesthetics. Theory, research, and application* (pp. 175–194). Cambridge: Cambridge University Press.

Hershberger, R. G., & Cass, R. C. 1974. Predicting user responses to buildings. In J. L. Nasar (Ed.), 1992. *Environmental aesthetics. Theory, research and applications* (pp. 195–211). Cambridge: Cambridge University Press.

Herzog, T. R., & Chernick, K. K. 2000. Tranquility and danger in urban and natural settings. *Journal of Environmental Psychology,* 20, 29–39.

Herzog, T. R., & Flynn-Smith, J. A. 2001. Preference and perceived danger as a function of the perceived curvature, length, and width of urban alleys. *Environment and Behavior, 33*(5), 653–666.

Herzog, T. R., Herbert, E. J., Kaplan, R., & Crooks, C. L. 2000. Cultural and developmental comparisons of landscape perceptions and preferences. *Environment and Behavior, 32*(3), 323–346.

Herzog, T. R., Hong, C. C., & Primeau, J. S. 2002. Perception of the restorative potential of natural and other settings. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 295–306.

Herzog, T. R., & Kropscott, L. S. 2004. Legibility, mystery, and visual access as predictors of preference and perceived danger in forest settings without pathways. *Environment and Behavior, 36*(5), 659–667.

Herzog, T. R., & Kutzli, G. E. 2002. Preference and perceived danger in field/forest settings. *Environment and Behavior, 34*(6), 819–835.

Herzog, T. R., & Shier, R. L. 2000. Complexity, age, and building preference. *Environment and Behavior, 32*(4), 557–575.

Hidalgo, M. C., & Hernández, B. 2001. Place attachment: Conceptual and methodological questions. *Journal of Environmental Psychology,* 21, 273–281.

Hietanen, J. K., & Korpela, K. M. 2004. Do both negative and positive environmental scenes elicit rapid affective processing? *Environment and Behavior,* 36, 558–577.

Hillier, B. 1996. *Space is the machine.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hillier, B. 2007. *Space is the machine. A configurational theory of architecture*. London: Space Syntax.

Hillier, B., Burdett, R., Peponis, J., & Penn, A. 1987. Creating life: Or, does architecture determine anything? *Arch. & Comport. / Arch. & Behav*., *3*(3), 233–250.

dc_1358_16

Hine, D. W., Kormos, C., & Marks, A. D. G. 2015. Agree to disagree. A practical guide to conducting survey research in environmental psychology. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 71–92). Chicester: Wiley Blackwell.

Hirst, W., & Manier, D. 1995. Opening vistas for cognitive psychology. In L. M. W. Martin, K. Nelson, & E. Tobach (Eds.), *Sociocultural psychology. Theory and practice of doing and knowing* (pp. 89–124). Cambridge: Cambridge University Press.

Hirtle, S. C., & Sorrows, M. E. 1998. Designing a multi-modal tool for locating buildings on a college campus. *Journal of Environmental Psychology,* 18, 265–276.

Hódi, S. 1984. Pszichológiai kísérletezés és szakmai önismeret. *Pszichológia, 4*(1), 143–147.

Hoffarth, M. R., & Hodson, G. 2016. Green on the outside, red on the inside: Perceived environmentalist threat as a factor explaining political polarization of climate change. *Journal of Environmental Psychology*, 45, 40–49.

Hofferbert, S., Cahalane, M., & Finnegan, P. 2015. Gamification as an architecture of participation: An investigation of an innovation maker community. ECIS 2015 Research-in-Progress Papers, Spring 5-29-2015
http://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=ecis2015_rip (letöltés: 2016. 17. 20.)

Hohl, M. 2009. Beyond the screen: Visualizing visits to a website as an experience in physical space. *Visual Communication, 8*(3), 273–284.

Holaday, B., Swan, J. H., & Turner-Henson, A. 1997. Images of the neighborhood and activity patterns of chronically ill schoolage children. *Environment and Behavior, 29*(3), 348–373.

Holahan, C. J. 1977. Consultation in environmental psychology: A case study of a new counseling role. *Journal of Counseling Psychology, 24*(3), 251–254.

Holahan, C. J. 1982. *Environmental psychology*. New York: Random House.

Holahan, C. J. 1982a. A környezeti észlelés. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 27–46). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Holahan, C. J. 1982b. A környezetpszichológia természete és története. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 9–27). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Holahan, C. J. 1982c. A környezet megismerése: környezeti kogníció. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 47–81). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Holahan, C. J. 1982d. A környezeti attitűdök. In A. Dúll, & Z. Kovács 1998. (Eds.), Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény (pp. 81–107). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Holahan, C. J. 1982e. A személyes tér. In A. Dúll, & Z. Kovács 1998. (Eds.), *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 141–169). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Holahan, C. J. 1986. Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 37, 381–407.

Holford, W. 1970. The built environment: Its creation, motivations, and control. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin, (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 549–560). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Holman, A. E., & Stokols, D. 1994. The environmental psychology of child sexual abuse. *Journal of Environmental Psychology*, 14, 237–252.

Honda, A., Wiwattanapantuwong, J., & Abe, T. 2014. Japanese university students' attitudes toward the Fukushima nuclear disaster. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 147–156.

Honikman, B. 1974. Architectural uses of the REP Test. In P. Slater (Ed.), *The intrapersonal space* (pp. 96–110). Chichester: Wiley.

Horayangkura, V. 1978. Semantic dimensional structures. A methodological approach. *Environment and Behavior, 10*(4), 555–584.

Horelli, L. 1998. Creating child-friendly environments: Case studies on children's participation in three European countries. *Childhood, 5*(2), 225–239.

Horelli, L. 2002. A methodology of participatory planning. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 607–629). New York: Wiley and Sons.

Horelli, L., & Kaaja, M. 2002. Opportunities and constraints of 'Internet-assisted urban planning' with young people. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 191–200,

Horelli, L., & Vepsä, K. 1994. In search of supportive structures for everyday life. In I. Altman, & A. Churchman (Eds.), *Women and the environment* (pp. 201–227). New York: Plenum Press.

dc_1358_16

Hornyanszky, D. E., & Rydberg-Mitchell, B. 1992. Communicating with laypeople. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 8*(3), 241–252.

Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. 2006. A helyveszteség vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok körében (kutatási beszámoló). In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 133–153). Budapest: Akadémiai.

Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. 2011. Helyvesztés–élmény és honvágy – egy „keserédes" jelenség környezetpszichológiája. *Alkalmazott Pszichológia*, 2, 21–32.

Horváth, Zs., & Nagy, A. 2012. Baron for a day: Guests' perception of historical past in castle hotels. *Journal of Tourism Challenges and Trends, 5*(2), 103–124.

Hovland, C. L., Janis, I. L., & Kelley, H. H. 1953. Közlés és meggyőzés. In F. Pataki (Ed.), 1976. *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény* (III., pp. 3–60). Budapest: Tankönyvkiadó.

Hovland, C. L., & Weiss, W. 1951. A forrás hitelének szerepe a közlés hatékonyságában. In Gy. Csepeli (Ed.), 1981. *A kísérleti társadalomlélektan főárama* (pp. 217–237).Budapest: Gondolat.

Howard, E. 1965. Az angol kertváros. In. F. Vidor (Ed.), 1979. *Urbanisztika* (pp. 88–100). Budapest: Gondolat.

Howell, S. C., & Epp, G. 1976. Post construction evaluation: Case study of elderly housing. In P. Suedfeld, & J. A. Russell (Eds.), *The behavioral basis of design* (Vol. 1., pp. 56–66). EDRA: Vancouver.

Hölscher, C., Büchner, S. J., Meilinger, T., & Strube, G. 2009. Adaptivity of wayfinding strategies in a multi-building ensemble: The effects of spatial structure, task requirements, and metric information. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 208–219.

Hölscher, C., Meilinger, T., Vrachliotis, G., Brösamle, M., & Knauff, M. 2006. Up the down staircase: Wayfinding strategies in multi-level buildings. *Journal of Environmental Psychology*, 26, 284–299.

Hubbard, P. 1996. Conflicting interpretations of architecture: An empirical investigation. *Journal of Environmental Psychology,* 16, 75–92.

Hudson, R. 1974. Images of the reatiling environment: An example of the use of the Repertory Grid methodology. *Environment and Behavior, 6*(4), 470–482.

Hudson, R. 2006. Regions and place: Music, identity and place. *Progress in Human Geography, 30*(5), 626–634.

Huffman, K. T., Grossnickle, W. F., Cope, J. G., & Huffman, K. P. 1995. Litter reduction: A review and integration of the literature. *Environment and Behavior, 27*(2), 153–183.

Hume, C., Salmon, J., & Ball, K. 2005. Children's perceptions of their home and neighborhood environments, and their association with objectively measured physical activity: A qualitative and quantitative study. *Health Education Research, 20*(1), 1–13.

Hummon, D. M. 1986. City mouse, country mouse: The persistence of community identity. *Qualitative Sociology*, 9, 3–25.

Hummon, D. M. 1992. Community attachment. Local sentiment and sense of place. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.) *Place attachment* (pp. 253–278). New York: Plenum Press.

Hund, A. M., Schmettow, M., & Noordzij, M. L. 2012. The impact of culture and recipient perspective on direction giving in the service of wayfinding. *Journal of Environmental Psychology*, 32, 327–336.

Hunecke, M., Blöbaum, A., Matthies, E., & Höger, R. 2001. Responsibility and environment: Ecological norm orientation and external factors in the domain of travel mode choice behavior. *Environment and Behavior, 33*(6), 830–852.

Hunter, A. 1987. The symbolic ecology of suburbia. In I. Altman, & A. Wandersman (Eds.), *Neighborhood and community environments* (pp. 191–221). New York: Plenum Press.

Hunyady, Gy. 1984. A kísérleti szociálpszichológia amerikai válságirodalma és amit kiolvasunk belőle. *Pszichológia, 4*(1), 147–158.

Hurley, A. C., Gauthier, M. A., Horvath, K. J., Harvey, R., Smith, S. J., Trudeau, S., Cipolloni, P. B., Hendricks, A., & Duffy, M. 2004. Promoting safer home environments for persons with Alzheimer's disease. The Home Safety/Injury Model. *Journal of Gerontological Nursing*, 2004. June, 43–51.

Huxley, M. 2000. The limits to communicative planning. *Journal of Planning Education and Research*, 19, 369–377.

Hiatt, R. A., & Breen, N. 2008. The social determinants of cancer: A challenge for transdisciplinary science. *American Journal of Preventive Medicine*, 35, 141–150.

dc_1358_16

Hygge, S., & Knez, I. 2001. Effects of noise, heat and indoor lighting on cognitive performance and self-reported affect. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 291–299.

Iachini, T., Coello, Y., Frassinetti, F., Senese, V. P., Galante, F., & Ruggiero, G. 2016. Peripersonal and interpersonal space in virtual and real environments: Effects of gender and age. *Journal of Environmental Psychology,* 45, 154–164.

Illés, D., & Illés, I. 2007. A kulturális és természeti örökség területi szempontjai Európában. Projektek az örökségről. *Falu–Város–Régió*, 4, 51–59.

Im, S.-B. 1984. Visual preferences in enclosed urban spaces: An exploration of a scientific approach to environmental design. *Environment and Behavior, 16*(2), 235–262.

Imamoglu, Ç. 2000. Complexity, liking and familiarity: Architecture and non-architecture Turkish students' assessments of traditional and modern house facades. *Journal of Environmental Psychology*, 20, 5–16.

Imamoglu, Ç. 2007. Assisted living as a new place schema: A comparison with homes and nursing homes. *Environment and Behavior, 39*(2), 246–268.

Iso-Ahola, S. E., Jackson, E., & Dunn, E. 1994. Starting, ceasing and replacing leisure activities over the lifespan. *Journal of Leisure Research*, 26, 227–242.

Ittelson, W. H. 1978. Environmental perception and urban experience. *Environment and Behavior, 10*(2), 193–213.

Ittelson, W. H., Proshansky, H. M., Rivlin, L. G., & Winkel, G. 1974. *An introduction to environmental psychology.* New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Ittelson, W. H., Rivlin, L. G., & Proshansky, H. M. 1970. The use of behavioral maps in environmental psychology. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 658–669). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Iványi, J. 1999. A Bauhaus pedagógiájáról. *Iskolakultúra*, 4, 94–102.

Izumi, W. 1970. Psychosocial phenomena and building design. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 569–573). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Izsák, É., & Dúll, A. 2014. Városi „tér-fordulatok" – a város interdiszciplináris megközelítése. In A. Dúll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 69–76). Budapest: L'Harmattan.

Jabareen, Y. 2005. Culture and housing preferences in a developing city. *Environment and Behavior, 37*(1), 134–146.

Jacobs, J. 1961. *The death and life of great american cities*. New York: Random House.

Jacobs, J. 1970. The uses of sidewalks: Assimilating children. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 382–386). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Jacobs, J. 2008. Gender and collective memory: Women and representation at Auschwitz. *Memory Studies,* 2, 211–225.

Jacobson, R. D. 1998. Cognitive mapping without sight: Four preliminary studies of spatial learning. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 289–305.

Jakab, D. B. 2009. Területiség és deterritorializáció. A terület mint a társadalomelméletek vezérfonala, *Replika*, 66, 163–176.

Jamal, T., & Kim, H. 2005. Bridging the interdisciplinary divide: Towards an integrated framework for heritage tourism research. *Tourist Studies, 5*(1), 55–83.

Janky, B., Könczöl, S., & Dúll, A. 2011. Háztartási áramfogyasztás: lehetőségek és döntések – egy kérdőíves felmérés tanulságai. *Energiagazdálkodás*, 52, 25–29.

Jansen-Osmann, P., & Wiedenbauer, G. 2004. The representation of landmarks and routes in children and adults: A study in a virtual environment. *Journal of Environmental Psychology,* 24, 347–357.

Járosi, J. 2007. Rezidenciaturizmus, élmény- és jóléti migráció. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 186–202). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Jayne, M., Holloway, S. L., & Valentine, G. 2006. Drunk and disorderly: Alcohol, urban life and public space. *Progress in Human Geography, 30*(4), 451–468.

Jayne, M., Valentine, G., & Holloway, S. L. 2008. Geographies of alcohol, drinking and drunkenness: A review of progress. *Progress in Human Geography, 32*(2), 247–263.

dc_1358_16

Jehoel, S., Sowden, P. T., Ungar, S., & Sterr, A. 2009. Tactile elevation perception in blind and sighted participants and its implications for tactile map creation. *Human Factors, 51*(2), 208–223.

Jencks, C. 1984. *The language of post-modern architecture*. New York: Rizzoli.

Jobson, L., & O'Kearney, R. 2008. Cultural differences in retrieval of self-defining memories. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 39*(1), 75–80.

Jodelet, D. 1987. The study of people-environment relations in France. In D. Stokols, & I. Altman, (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., pp. 1171–1195). New York: Wiley & Sons.

Joireman, J. A., van Lange, P. A. M., & van Vugt, M. 2004. Who cares about the environmental impact of cars? Those with an eye toward the future. *Environment and Behavior, 36*(2), 187–206.

Jones, R. A. 2007. A discovery of meaning: The case of C. G. Jung's house dream. *Culture & Psychology, 13*(2), 203–230.

Jongeneel, D., Withagen, R., & Zaal F. T. J. M. 2015. Do children create standardized playgrounds? A study on the gap-crossing affordances of jumping stones. *Journal of Environmental Psychology*, 44, 45–52.

Jorgensen, A. 2011. Beyond the view: Future directions in landscape aesthetics research. *Landscape and Urban Planning*, 100, 353–355.

Jorgensen, L. J., Ellis, G. D., & Ruddell, E. 2013. Fear perceptions in public parks: Interactions of environmental concealment, the presence of people recreating, and gender. *Environment and Behavior, 45*(7), 803–820.

Joye, Y. 2006. An interdisciplinary argument for natural morphologies in architectural design. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 33, 239–252.

Joye, Y. 2007. Architectural lessons from environmental psychology: The case of biophilic architecture. *Review of General Psychology, 11*(4), 305–328.

Juhász, L. Zs. 2007. Komplex tanulás – kognitív tényezők a tanulásban. In V. Csépe, M. Győri, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 2., Tanulás – emlékezés – tudás* (pp. 86–110). Budapest: Osiris.

Julesz, M. 2009. Egy befogadó közösség: az információs társadalom. *Világosság,* 2009. tél, 133–143.

Jung, C. G. 1957/1987. *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa.

Jung, C. G. 1960/2000. *Az ember és szimbólumai*. Budapest: Göncöl.

Kahana, E., Lovegreen, L., Kahana, B., & Kahana, M. 2003. Person, environment, and person-environment fit as influences on residential satisfaction of elders. *Environment and Behavior, 35*(3), 434–453.

Kahn, P. H., Friedman, B., Gill, B., Hagman, J., Severson, R. L., Freier, N. G., Feldman, E. N., Carrère, S., & Stolyare, A. 2008. A plasma display window? — The shifting baseline problem in a technologically mediated natural world. *Journal of Environmental Psychology,* 28, 192–199.

Kaklanis, N., Votis, K., & Tzovaras, D. 2013. Open touch/sound maps: A system to convey street data through haptic and auditory feedback. *Computers & Geosciences* 57, 59–67.

Kaku, M. 1995/2006. *Hipertér*. Budapest: Akkord.

Kálló, M. 2014. *Piramisok alulnézetből*. Kreativitás ökológiai szaktanácsadó szakirányú továbbképzés, szakdolgozat (témavezető: Z. Baracskai). Budapest: ELTE.

Kals, E., Schumacher, D., & Montada, L. 1999. Emotional affinity toward nature as a motivational basis to protect nature. *Environment and Behavior*, 31, 178–202.

Kaltenborn, B. P., & Williams, D. R. 2002. The meaning of place: Attachments to Femundsmarka National Park, Norway, among tourists and locals. *Norwegian Journal of Geography*, 56, 189–198.

Kamitsis, I., & Francis, A. J. P. 2013. Spirituality mediates the relationship between engagement with nature and psychological wellbeing. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 136–143.

Kangyal, A., & Laufer, L. (Eds.), 2011a. *Gépérzet. Interfész, interakció, navigáció.* Budapest: L'Harmattan.

Kangyal, A., & Laufer, L. 2011b. Bevezetés. In A. Kangyal, & L. Laufer (Eds.), *Gépérzet. Interfész, interakció, navigáció* (pp. 7–28). Budapest: L'Harmattan.

Kántor, Á. 2011. A hajléktalan emberek vágyai. Hajléktalan és nem hajléktalan férfiak motivációinak vizsgálata. *Alkalmazott Pszichológia,* 3, 46–63.

Kapcsáné Németi, J. 2010. Interjú a sajátos nevelési igényű gyerekekről. *Sulinet Hírmagazin.* http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/a-sajatos-nevelesi-igenyu-gyerekek-nagyon-sok-ajandekot-tudnak-adni (letöltés: 2014. 08. 25.)

Kapitány, Á., & Kapitány, G. 1989. *Intézménymimika*. Budapest: VITA.

Kapitány, Á., & Kapitány, G. (Eds.), 1995. *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest: Osiris/Századvég.

dc_1358_16

Kapitány, Á., & Kapitány, G. 2000. *Beszélő házak*. Budapest: Kossuth.

Kapitány, Á., & Kapitány, G. 2002. *Magyarságszimbólumok*. Budapest: Európai Folklór Intézet.

Kapitány, Á., & Kapitány, G. 2006. *Intézménymimika 2*. Budapest: Ú-M-K.

Kaplan, R. 1973b. Some psychological benefits of gardening. *Environment and Behavior, 5*(2), 145–162.

Kaplan, R. 1980. Citizen participation in the design and evaluation of a park. *Environment and Behavior, 12*(4), 494 –507.

Kaplan, R., & Kaplan, S. 1989. *The experience of nature. A psychological perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaplan, S. 1972. The challenge of environmental psychology. A proposal for a new functionalism. *American Psychologist*, 1972. Febr., 140–143.

Kaplan, S. 1973a. Cognitive maps, human needs and the designed environment. In W. F. E. Preiser (Ed.), *Environmental design research* (pp. 275–283). Stroudsburg: Dowden, Hutchinson and Ross.

Kaplan, S. 1982. Where cognition and affect meet: A theoretical analysis of preference. In P. Bart, I. Chen, & G. Francescato (Eds.), *Knowledge for design* (pp. 183–188). Washington: EDRA.

Kaplan, S. 1983. A model of person-environment compatibility. *Environment and Behavior, 15*(3), 311–332.

Kaplan, S. 1987a. Mental fatigue and the designed environment. In J. Harvey, & D. Henning (Eds.), *Public environments* (pp. 55–60). Ottawa: EDRA.

Kaplan, S. 1987b. Aesthetics, affect and cognition: Environmental preference from an evolutionary perspective. *Environment and Behavior*, 19, 3–32.

Kaplan, S. 1988. Where cognition and affect meet: A theoretical analysis of preference. In J. L. Nasar (Ed.), *Environmental aesthetics: Theory, research and application* (pp. 56–63). New York: Cambridge University Press.

Kaplan, S. 1995. The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework. *Journal of Environmental Psychology, 15*(3), 169–182.

Kaplan, S. 2001. Meditation, restoration and the management of mental fatigue. *Environment and Behavior, 33*(4), 480–506.

Kaplan, S., Bardwell, L. V., & Slakter, D. B. 1993. The museum as a restorative environment. *Environment and Behavior, 25*(6),725–743.

Kapy, J. 2005. Egy tudományos konferencia elé: az építészetelmélet transzdiszciplináris területei. *Régi-új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum, 5*(28), 5–9.

Kapy, J. 2006. A napi gyakorló építészet és a téralakítással kapcsolatos alapkutatások kapcsolata… Vagy annak hiánya? c. tanulmányához. *Régi-új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum, 6*(34), 15–16. http://kapyjeno.hu/index.php?/irasok/epiteszet-es-tarsadalomtudomany/ (letöltés: 2015. 08. 03.)

Karan, P. P., Bladen, W. A., & Singh, G. 1980. Slum dwellers' and squatters' images of the city. *Environment and Behavior, 12*(1), 81–100.

Kardos, L. 1974. Az alaklélektan. In L. Kardos (Ed.), *Alaklélektan* (pp. 5-37). Budapest: Gondolat.

Kardos, L. 1984. A vita néhány tanulsága. *Pszichológia, 4*(2), 281–280.

Kardos, L. 1988. *Az állati emlékezet*. Budapest: Akadémiai.

Kärrholm, M. 2007. The materiality of territorial production: A conceptual discussion of territoriality, materiality, and the everyday life of public space. *Space and Culture, 10*(4), 437–453.

Kasser, T. 2002/2006. *Az anyagiasság súlyos ára*. Budapest: Ursus Libris.

Kaya, N., & Erkip, F. 2001. Satisfaction in a dormitory building. The effects of floor height on the perception of room size and crowding. *Environment and Behavior, 33*(1), 35–53.

Kaya, N., & Weber, M. J. 2003. Cross-cultural differences in the perception of crowding and privacy regulation: American and Turkish students. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 301–309.

Kaye, S. M. 1975. Psychology in relation to design: An overview. *Canadian Psychological Review/Psychologie Canadienne, 16*(2), 104–110.

Kázmér, M., Colin, P. L., & Taboroši, D. 2014. Mítosz és geológia – egy atoll elsüllyedése mondabeli és geológiai bizonyítékok alapján. In A. Dúll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 56–68). Budapest: L'Harmattan.

Kearney, A. R., & Kaplan, S. 1997. Toward a methodology for the measurement of knowledge structures of ordinary people: The Conceptual Content Cognitive Map (3CM). *Environment and Behavior, 29*(5), 579–617.

dc_1358_16

Kelly, G. A. 1955. The *psychology of personal constructs*. New York: Norton.

Kelly, J. G. 1986. Context and process: An ecological view of the interdependence of practice and research. *American Journal of Community Psychology*, 14, 581–589.

Kelly-Schwartz, A. C., Stockard, J., Doyle, S., & Schlossberg, M. 2004. Is sprawl unhealthy? A multilevel analysis of the relationship of metropolitan sprawl to the health of individuals. *Journal of Planning Education and Research,* 24, 184–196.

Kemes, B. 2016. *Nyitottság és integráció az alkotói munkában*. DLA–értekezés (témavezető: T. Karácsony). Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola.

Kenrick, D. T., & MacFarlane, S. W. 1986. Ambient temperature and horn honking: A field study of the heat/aggression relationship. *Environment and Behavior, 18*(2), 179–191.

Kepes, Gy. 1979. *A látás nyelve.* Budapest: Gondolat.

Keszei, B., S., Siklósi, Zs., Brózik, P., & Dúll, A. 2014. A kognitív keret szerepe a mentális térképezésben. In P. Kővágó, Z. Vass, & A. Vargha (Eds.), *II. Országos Alkalmazott Pszichológiai PhD Hallgatói Konferencia*. Konferenciakötet. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem. http://teszt.kre.hu/ebook/dmdocuments/ii_orszagos_alkalmazott_pszichologiai_phd_hallgatoi_konferencia/chap_17.html (letöltés dátuma: 2015. 07. 02.)

Keyton, J. 1999. Relational communication in groups. In I. R. Frey, D. S. Gouran, & M. S. Poole (Eds.), *The handbook of group communication theory and research* (pp. 192–222). Thousand Oaks: Sage.

K. Horváth, Zs. 2015. Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák. Emlékezet és jövő a Nagy Háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei. *Korall*, 59, 54–81.

King, A. C., Stokols, D., Talen, E., Brassington, G. S., & Killingsworth, R. 2002. Theoretical approaches to the promotion of physical activity. Forging a transdisciplinary paradigm. *American Journal of Preventive Medicine, 23*(2), 15–25.

Király, I. 2007. A deklaratív emlékezet – epizodikus és önéletrajzi emlékezet. In V. Csépe, M. Győri, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 2., Tanulás – emlékezés – tudás* (pp. 236–271). Budapest: Osiris.

Király, I. 2011. Figyelj, emlékezz, gondolkodj! – a kognitív képességek fejlődése. In I. Danis, M. Farkas, M. Herczog, & L. Szilvási (Eds.), *A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei*. *Biztos Kezdet Kötetek* (I., pp. 26–269). Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

Kirasic, K. C., & Mathes, E. A. 1990. Effects of different means for conveying environmental information on elderly adults' spatial cognitions and behavior. *Environment and Behavior, 22*(2), 272–279.

Kirby, A. 2003. Redefining social and environmental relations at the ecovillage at Ithaca: A case study. *Journal of Environmental Psychology,* 23, 323–332.

Kisdi, B. 2012. *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei.* Budapest: PPE, BTK.

Kiss, J. P. 2008. Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In M. M. Váradi (Ed.), *Kistelepülések lépéskényszerben* (pp. 29–69). Budapest: Ú-M-K.

Kiss, O. E. 2015. Hatásmechanizmusok a digitális információs terekben – a használhatóságtól a felhasználói élményig. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 90–128). Budapest: L'Harmattan.

Kiss, O. E., Dúll, A., Rácz, K., & Rácz, J. 2015. Droghasználat és a felépülés terei, útvonalai. In A. Keszei (Ed.), *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 114–137). Budapest: L'Harmattan.

Kistérségi tükör. Sásdi kistérség. 2009. Budapest: MTA Gyermekszegénység Elleni Program. http://gyerekesely.tk.mta.hu/uploads/files/sasdi_tukor_vegleges.pdf (letöltés: 2016. 08. 10.)

Kitchin, R. M. 1994. Cognitive maps: What are they and why study them? *Journal of Environmental Psychology,* 14, 1–19.

Kitchin, R. M. 1995. Stranger bedfellows: Geography and psychology. *Geographical Magazine,* 1995. September, 10.

Kitchin, R. M. 1996. Methodological convergence in cognitive mapping research: Investigating configurational knowledge. *Journal of Environmental Psychology,* 16, 163–185.

Kitchin, R. M. 1997. Exploring spatial thought. *Environment and Behavior, 29*(1), 123–156.

Kitchin, R. M., Blades, M., & Golledge, R. G. 1997. Relations between psychology and geography. *Environment and Behavior, 29*(4), 554–573.

Kitchin, R., & Dodge, M. 2007. Rethinking maps. *Progress in Human Geography, 31*(3), 331–344.

Kitchin, R., & Freundschuh, S. 2000. (Eds.), *Cognitive mapping: Past, present, and future.* London: Routledge.

dc_1358_16

Kjellgren, A., & Buhrkall, H. 2010. A comparison of the restorative effect of a natural environment with that of a simulated natural environment. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 464–472.

Klaniczay, S. 1992–93. Tér és lélek. Hermann munkái alapján. *Magyar Pszichológiai Szemle*, *48–49*(1–2), 45–60.

Knez, I. 2005. Attachment and identity as related to a place and its perceived climate. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 207–218.

Knez, I. 2006. Autobiographical memories for places. *Memory*, 3, 359–377.

Knez, I., & Thorsson, S. 2006. Influences of culture and environmental attitude on thermal, emotional and perceptual evaluations of a public square. *International Journal of Biometeorology*, 50, 258–268.

Kocsis, J. B. (Ed.), 2016. *Főutcák, üzletutcák – megújulás és fejlesztés*. Budapest: L'Harmattan.

Kocsis, J. B., & Dúll, A. 2016. Emberek a városi térben. A megújulás környezeti és társadalmi aspektusai. In J. B. Kocsis (Ed.), *Főutcák, üzletutcák – megújulás és fejlesztés* (pp. 199–207). Budapest: L'Harmattan.

Kocsis, J. B., & Dúll, A. (közlésre benyújtva) High street repositioning. Lessons learnt from an international comparative study. *Socio*.

Kocsis, J. B., Dúll, A., & Ongjerth, R. 2016. Utcák a városban. Előtte és utána: városnegyedek megújításának közösségi és várostervezési folyamatai. In J. B. Kocsis (Ed.), *Főutcák, üzletutcák – megújulás és fejlesztés* (pp. 23–27). Budapest: L'Harmattan.

Kocsis, J. B., Ongjerth, R., & Dúll, A. 2016. Esélyek és lehetőségek. Az üzletutcák megújításának tanulságai. In J. B. Kocsis (Ed.), *Főutcák, üzletutcák – megújulás és fejlesztés* (pp. 209–217). Budapest: L'Harmattan.

Koffka, K. 1935. Természet, élet, lelki jelenség. In L. Kardos (Ed.), 1974. *Alaklélektan* (pp. 240–255). Budapest: Gondolat.

Komlósi, A., Móricz, É., Horváth, D., Groendand, E. A. G., & Bloen, J. G. 2000. A szerencsejáték jelenség. *Alkalmazott Pszichológia, 2*(4), 59–72.

Konrád, Gy., & Szelényi, I. 1969. Az új lakótelepek szociológiai problémái. (Részletek). In A. Csizmady, & I. Husz (Eds.), 2004. *Település- és városszociológia* (pp. 155–181). Budapest: Gondolat.

Kónya, A. 1984. A kísérlet „képe". *Pszichológia, 4*(2), 275.

Kónya, A. 2004. Infantilis amnézia. Felnőttek gyermekkori emlékeinek eredete. In M. Győri (Ed.), *Az emberi megismerés kibontakozása* (pp. 172–190). Budapest: Osiris.

Kónya, A., & Törő, T. 1992. Emlékezés kiemelkedő személyes élményekre: az önéletrajzi emlékek „vaku"-pillanatai. *Pszichológia, 12*(3), 311–327.

Koohsari, M. J., Karakiewicz, J. A., & Kaczynski, A. T. 2013. Public open space and walking: The role of proximity, perceptual qualities of the surrounding built environment, and street configuration. *Environment and Behavior, 45*(6), 706–736.

Kopec, D. 2012. *Environmental psychology for design*. New York: Fairchild Books.

Kopp, M. 1997. A család mint a bizalom alapja. *Magyar Szemle*, 9–10, 35–44. http://www.magyarszemle.hu/cikk/19970901_a_csalad_mint_a_bizalom_alapja (letöltés: 2016. 10. 30.)

Korosec-Serfaty, P. 1985. Experience and use of dwelling. In I. Altman, & C. M. Werner (Eds.), *Home environments* (pp. 65–87). New York: Plenum Press.

Korpela, K. M. 1989. Place-identity as a product of environmental self-regulation. *Journal of Environmental Psychology,* 9, 241–256.

Korpela, K. M. 1992. Adolescents' favourite places and environmental self-regulation. *Journal of Environmental Psychology*, 12, 249–258.

Korpela, K. M. 2002. Children's environments. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 363–373). New York: Wiley & Sons.

Korpela, K. M., & Hartig, T. 1996. Restorative qualities of favorite places. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 221–233.

Korpela, K. M., Hartig, T., Kaiser, F. G., & Fuhrer, U. 2001. Restorative experience and self-regulation in favorite places. *Environment and Behavior*, 33, 572–589.

Korpela, K. M., Klemettila, T., & Hietanen, J. K. 2002. Evidence for rapid affective evaluation of environmental scenes. *Environment and Behavior,* 34, 634–650.

Korpela, K. M., Kyttä, M., & Hartig, T. 2002. Restorative experience, self-regulation, and children's place preference. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 387-398.

dc_1358_16

Korpela, K. M., Ylén, M., Tyrväinen, L., & Silvennoinen, H. 2009. Stability of self-reported favourite places and place attachment over a 10-month period. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 95–100.

Korte, C., & Grant, R. 1980. Traffic noise, environmental awareness, and pedestrian behavior. *Environment and Behavior, 12*(3), 408–420.

Kosslyn, S. M. 1975. Information representation in visual images. *Cognitive Psychology*, 7, 341–370.

Kovach, R. C., Surrette, M. A., & Aamodt, M. G. 1988. Following informal street maps: Effects of map design. *Environment and Behavior, 20*(6), 683–699.

Kovács, E., Kelemen, E., Pataki, Gy., & Kalóczkai, Á. 2011. Az ökoszisztéma-szolgáltatások fogalma a társadalomkutató szemszögéből. *Magyar Tudomány*, 7, 780–787.

Kovács, É. (Ed.), 2007a. *Közösségtanulmány*. Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Kovács, É. 2007b. A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 7–21). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Kovács, É. 2012. Falusi szomszédságok – közösség-reprodukciós eljárások. *Kultúra és Közösség, 3–4*(3–4), 37–55. http://epa.oszk.hu/02900/02936/00011/pdf/EPA02936_kultura_es_kozosseg_2012_03-04_037-056.pdf (letöltés: 2016. 08. 11.)

Kovács, K. 2008. Kistelepülések lépéskényszerben. In M. M. Váradi (Ed.), *Kistelepülések lépéskényszerben* (pp. 7–28). Budapest: Ú-M-K.

Kovács, K., & Rácz, K. 2008. Mozgásban: az együttműködések változó mintázatai a Sásdi Többcélú Kistérségi Társulásban. In K. Kovács, & E. Somlyódyné Pfeil (Eds.), *Függőben. Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában* (pp. 281–304). Budapest: Magyar Közigazgatási Intézet, KSZK.

Koyaanisqatsi – Kizökkent világ (Godfrey Reggio, Philip Glass, Ron Fricke alkotása). 1982. https://vimeo.com/21922694 (letöltés: 2015. 08. 22.)

Köhler, W. 1959. Az alaklélektan – ma. In L. Kardos (Ed.), 1974. *Alaklélektan* (pp. 462–480). Budapest: Gondolat.

Körmendy, J., & Rajczi, P. 2000. Bevezetés. In J. Körmendy, & P. Rajczi (Eds), *Rott Nándor veszprémi püspök bérmálási feljegyzései 1921–1938* (pp. 7–22). Veszprém: Veszprémi egyházmegye Érseki Levéltára.

Krampen, M. 1991. Environmental meaning. In E. H. Zube, & G. T. Moore (Eds.), *Advances in environment, behavior and design* (Vol. 3., pp. 231–268). New York: Plenum Press.

Krause, N. 2011. Neighborhood conditions and helping behavior in late life. *Journal of Environmental Psychology*, 31, 62–69.

Krippendorff, K. 1980/1995. *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi.

Krizsán, A. 2013. *Balaton-felvidéki építészeti útmutató. Egy tájegység építészeti karaktergyűjteménye és útmutató tanulmánya*. Budapest: Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet.

Krizsán, A., & Somogyi, Gy. 2010. *A Balaton-felvidék tájba simuló népi építészete*. Budapest: Cser.

Krupat, E. 1985. *People in cities. The urban environment and its effects*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kubiszyn, V. 2012. *Drognapló*. Budapest: Jószöveg Műhely Kft.

Kubler, G. 1962/1992. *Az idő formája. Megjegyzések a tárgyak történetéről*. Budapest: Gondolat.

Kucsera, Cs. 2008. Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 3, 92–108.

Kuhn, T. *1962*/1984. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat.

Kuipers, B. 1982. The "map in the head" metaphor. *Environment and Behavior, 14*(2), 202–220.

Kulcsár, Zs. 1998. *Egészségpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös.

Kulcsár, Zs. (Ed.), 2005. *Teher alatt... Pozitív traumafeldolgozás és poszttraumás személyiségfejlődés*. Budapest: Trefort.

Kun, B., & Demetrovics, Zs. 2015. Patológiás tárgy- és térhasználat. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 271–305). Budapest: L'Harmattan.

Kunszt, Gy., & Kapy, J. 2004. Építészeti etalonok. Alkotók és művek, eszmék és irányzatok a 20. század végén. In J. Finta (Ed.), *Épített jövőnk* (pp. 31–89). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

dc_1358_16

Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. 2001. Aggression and violence in the inner city: Effects of environment via mental fatigue. *Environment and Behavior, 33*(4), 543–571.

Kuslits, B. 2015. Reziliencia társadalmi és ökológiai rendszerekben. *Alkalmazott Pszichológia*, 1, 27–42.

Kumar, R., O'Malley, P. M., & Johnston, L. D. 2008. Association between physical environment of secondary schools and student problem behavior: A national study. 2000–2003. *Environment and Behavior*, 40, 455–486.

Kurz, T., Linden, M., & Sheehy, N. 2007. Attitudinal and community influences on participation in new curbside recycling initiatives in Northern Ireland. *Environment and Behavior, 39*(3), 367–391.

Küller, R. 1987. Environmental psychology from a Swedish perspective. In D. Stokols, & I. Altman, (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., pp. 1243–1281). New York: Wiley & Sons.

Küller, R. 1991. A környezet megítélése neuropszichológiai nézőpontból. In A. Dúll, & Z. Kovács 1998. (Eds.), *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 207–232). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Kweon, B. S., Sullivan, W. C., & Wiley, A. R. 1998. Green common spaces and the social integration of inner-city older adults. *Environment and Behavior*, *30*(6), 832–858.

Kyttä, M. 2002. The affordances of children's environments in the context of cities, small towns, suburbs and rural villages in Finland and Belarus. *Journal of Environmental Psychology, 22*(1), 109–123.

Kyttä, M. 2004. The extent of children's independent mobility and the number of actualized affordances as criteria for child-friendly environments. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 179–198.

Kyttä, M., Kaaja, M., & Horelli, L. 2004. An Internet-based design game as a mediator of children's environmental visions. *Environment and Behavior, 36*(1), 127–151.

Ladd, F. C. 1970. Black youths view their environment: Neighborhood maps. *Environment and Behavior*, 2, 74–99.

Lahtinen, M., Nenonen, S., Rasila, H., Lehtelä, J., Ruohomäki, V., & Reijula, K. 2014. Rehabilitation centers in change: Participatory methods for managing redesign and renovation. *Health Environments Research & Design Journal, 7*(2), 57–75.

Lammes, S. 2008. Spatial regimes of the digital playground: Cultural functions of spatial practices in computer games. *Space and Culture, 11*(3), 260–272.

Lang, J. 1987. *Creating architectural theory: The role of the behavioral sciences in environmental design*. New York: Van Nostrand Reinhold.

Lang, J. 1988. Understanding normative theories of architecture. The potential role of the behavioral sciences. *Environment and Behavior,* 5, 601–632.

Lang, J. 1991. Design theory from an environment and behavior perspective. In E. H. Zube, & G. T. Moore (Eds.), *Advances in environment, behavior and design* (Vol. 3., 53–101). New York: Plenum Press.

Lang, J. 1992. Symbolic aesthetics in architecture: Toward a research agenda. In J. L. Nasar (Ed.), *Environmental aesthetics. Theory, research and applications* (pp. 11–27). Cambridge: Cambridge University Press.

Lang, J., Burnett, C., Moleski, W., & Vachon, D. (Eds.), 1972. *Designing for human behavior: Architecture and the behavioral sciences*. Stroudsburg: Dowden, Hutchinson and Ross.

Lányi, G. 1984. Probléma- vagy tudományközpontú kísérletezés. *Pszichológia, 4*(2), 269–273.

Lányi, K. 2006. A környezettudatos magatartás és egészségvédelem. In A. Bugán (Ed.), *A kapcsolati egyensúly szerepe az egészséges alkalmazkodásban* (pp. 25–51). Hajdúböszörmény: Didakt.

Lányi, K. 2008. *A környezetvédő viselkedés és az egészségviselkedés összefüggése*. PhD–értekezés (témavezető: A. Bugán) Debrecen: DE Multidiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskola, Pszichológia Program.

Láposi, R. 2006. Tervezzünk közösen! Városi táj, avagy téralakítási megközelítések. *Falu Város Régió*, 3, 68–72.

Larsen, L., Poortinga, E., & Hurdle, D. E. 2005. Sleeping rough – Exploring the differences between shelter–using and non-shelter–using homeless individuals. *Environment and Behavior, 36*(4), 578–591.

Larson, L. R., Green, G. T., & Castleberry, S. B. 2011. Construction and validation of an instrument to measure environmental orientations in a diverse group of children. *Environment and Behavior, 43*(1), 72–89.

Lassu, P., Máthé, D., Tóth, G., & Weiszkopf, A. 2016. Virányos. Virányos Általános Iskola In B. Biri, D. Máthé, B. Ónodi, & J. Skaliczki (Eds.), *MENZA PROJEKT Tanulmányterv*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola.

dc_1358_16

http://issuu.com/bmedla/docs/menza_booklet_viranyos_crop_s/27?e=24953212/35711333 (letöltés: 2016. 07. 27.)

Lassú, Zs., & Lisznyai, S. 2003. A tulajdon és a tulajdonlás pszichológiája. In Gy. Hunyady, & M. Székely (Eds.), *Gazdaságpszichológia* (pp. 383–417). Budapest: Osiris.

Laufer, R. S., Gallops, M. S., & Frey-Wouters, E. 1984. War stress and trauma: The Vietnam veteran experience. *Journal of Health and Social Behavior*, *25*(1), 65–85. http://www.jstor.org/stable/2136705 (letöltés: 2016. 01. 23.)

Laumann, K., Gärling, T., & Stormark, K. M. 2003. Selective attention and heart rate responses to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 125–134.

Laurence, G. A., Fried, Y., & Slowik, L. H. 2013. "My space": A moderated mediation model of the effect of architectural and experienced privacy and workspace personalization on emotional exhaustion at work. *Journal of Environmental Psychology,* 36, 144–152.

Lauria, M. 2000. The limits to communicative planning theory: A brief introduction. *Journal of Planning Education and Research*, 19, 331–332.

Laurian, L., & Shaw, M. M. 2009. Evaluation of public participation: The practices of certified planners. *Journal of Planning Education and Research*, 28, 293–309.

Lawrence, R. J. 1983a. Architecture and behavioural research: A critical review. *Design Studies, (4)*2, 76–83.

Lawrence, R. J. 1983b. Understanding the home environment: Spatial and temporal perspectives. *Housing Science, 7*(1), 13–25.

Lawrence, R. J. 1987. What makes a house a home? *Environment and Behavior*, 19, 154–168.

Lawrence, R. J. 1989. Translating anthropological concepts into architectural practice. In S. M. Low, & E. Chambers (Eds.), *Housing, culture, and design. A comparative perspective* (pp. 89–115). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Lawrence, R. J. 1995. A psychological-spatial approach for architectural design and research. In L. Gloat (Ed.), *Giving places meaning. Readings in environmental psychology* (pp. 241–257). London: Academic Press.

Lawton, C. A. 1994. Gender differences in way-findings strategies: Relationship to spatial ability and spatial anxiety. *Sex Roles, 30*(11/12), 765–779.

Lawton, C. A., & Morrin, K. A. 1999. Gender differences in pointing accuracy in computer simulated 3D mazes. *Sex Roles, 40*(1/2), 73–92.

Leary, T. 1968/2003. *Az eksztázis politikája. Drog, tudat, vallás*. Budapest: Edge 2000.

Le Corbusier 1929/1968. *A jövő nagyvárosai*. Budapest: Gondolat.

Le Corbusier 1965/1979. A várostervező, az építészek fejedelme. In F. Vidor (Ed.), *Urbanisztika* (pp.130–149). Budapest: Gondolat

Lee, C. 2001. Experiences of family caregiving among older Australian women. *Journal of Health Psychology, 6*(4), 393–404.

Lee, T. 1970. Urban neighborhood as a socio-spatial schema. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 349–370). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Lee, T. H. 2013. The influence of leisure involvement and place attachment on destination loyalty: Evidence from recreationists walking their dogs in urban parks. *Journal of Environmental Psychology*, 33, 76–85.

Lee, T. R. 1971. Psychology and architectural determinism. Part 1. *The Architects' Journal,* 154, 253–262.

Lefebvre, H. 1972. A város jogán… Szemelvények. In J. Csontos, & T. Lukovich (Eds.), 1999. *Urbanisztika 2000* (pp. 37–47). Budapest: Akadémiai.

Leff, H. L. 1978. *Experience, environment, and human potentials*. New York: Oxford University Press.

Leff, H., & Deutsch, P. 1973. Construing the physical environment: Differences between environmental professions and lay persons. In W. F. E. Preiser (Ed.), *Environmental design research* (Vol. 1., pp. 284–297). Stroudsburg: Dowden, Hutchinson and Ross. http://www.edra.org/sites/default/files/publications/EDRA04-Leff-284-297_0.pdf (letöltés: 2016. 08. 06.)

Leff, H. L., Gordon, L. R., & Ferguson, J. G. 1974. Cognitive set and environmental awareness. *Environment and Behavior, 6*(4), 395–447.

Legge, D., & Barber, P. J. 1976/1982. *Információ és készség.* Budapest: Gondolat.

dc_1358_16

Leibman, M. 1970. The effects of sex and race norms on personal space. *Environment and Behavior, 2*(2), 208–246.

Lejano, R. P., & Stokols, D. 2013. Social ecology, sustainability, and economics. *Ecological Economics*, 89, 1–6.

Leontyev, A. N. 1977/1979. *Tevékenység, tudat, személyiség*. Budapest: Gondolat/Kossuth.

Lencsés, Gy., & Feleky, G. (Eds.), 2013a. *Múlt és jelen: Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012*. Szeged: Belvedere Meridionale.

Lencsés, Gy., & Feleky, G. 2013b. Bevezetés. In Gy. Lencsés, & G. Feleky (Eds.), *Múlt és jelen: Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012* (pp. 9–10). Szeged: Belvedere Meridionale.

Lengyel, A. 1985. *A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum. http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_Mt_02/?pg=0&layout=s (letöltés: 2016. 08. 11.)

Lepetit, B. 2002. Tér és történelem. In Gy. Benda, & A. Szekeres (Eds.), *Tér és történelem* (pp. 63–75). Budapest: L'Harmattan – Atelier.

Lepp, A., Barkley, J. E., & Karpinski, A. C. 2015. The relationship between cell phone use and academic performance in a sample of U.S. college. *SAGE Open*, January–March 2015, 1–9.

Lercher, P., Evans, G. W., & Meis, M. 2003. Ambient noise and cognitive processes among primary schoolchildren. *Environment and Behavior, 36*(6), 725–735.

Lerner, H. 1994. Lewis Binford and the New Archaeology. *Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology, 1*(1), 57–62.

Letenyei, L. 2001. Településtervezés és mentális térképezés. *Falu Város Régió*, 1, 11–15.

Letenyei, L. 2005a. *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása* (pp. 147–186). Budapest: L'Harmattan, Ráció.

Letenyei, L. (Ed.), 2005b. *Településkutatás.* Budapest: L'Harmattan, Ráció.

Levi, D., & Kocher, S. 1999. Virtual nature. The future effects of information technology on our relationship to nature. *Environment and Behavior, 31*(2), 203–226.

Levi, D., & Kocher, S. 2013. Perception of sacredness at heritage religious sites. *Environment and Behavior, 45*(7), 912–930.

Levine, R. V., Miyake, K., & Lee, M. 1989. Places rated revisited: Psycho-social pathology in metropolitan areas. *Environment and Behavior, 21*(5), 531–553.

Levine, R. V., Norenzayan, A., & Philbrick, K. 2001. Cross-cultural differences in helping strangers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 543–560.

Lewis, G., & Booth, M. 1994. Are cities bad for your mental health? *Psychological Medicine,* 24, 913–915.

Lévy, J. 1999. A helyek szelleme. In Gy. Benda, & A. Szekeres (Eds.), 2002. *Tér és történelem* (pp. 19–37). Budapest: L'Harmattan – Atelier.

Lewicka, M. 2005. Ways to make people active: The role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 381–395

Lewicka, M. 2008. Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology, 28*(3), 209–231.

Lewicka, M. 2010. What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale place attachment. *Journal of Environmental Psychology,* 30, 35–51.

Lewicka, M. 2014. In search of roots: Memory as enabler of place attachment. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 49–60). London: Routledge.

Lewin, K. 1936. *Principles of topological psychology*. New York: McGraw-Hill Principles.

Lewin, K. 1946. Action research and minority problems. *Journal of Social Issues, 2*(4), 34–46.

Lewin, K. *A mezőelmélet a társadalomtudományban*. F. Mérei (Ed.), 1972. Budapest: Gondolat.

Liben, L. S. 1991. Environmental cognition through direct and representational experiences: A life-span perspective. In T. Gärling, & G. W. Evans (Eds.), *Environment, cognition and action. An integrated approach* (pp. 245–276). New York: Oxford University Press.

Lichtenstein, E. H., & Brewer, W. F. 1980. Memory for goal-directed events. *Cognitive Psychology*, 12, 412–445.

Lieberg, M. 1994. Appropriating the city: Teenager's use of public space. In S. J. Neary, M. S. Symes, & F. E. Brown (Eds.), *The urban experience. A people-environment perspective* (pp. 321–333). London: Spon.

dc_1358_16

Lim, M., & Barton, A. C. 2010. Exploring insideness in urban children's sense of place. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 328–337.

Lindal P. J., & Hartig, T. 2013. Architectural variation, building height, and the restorative quality of urban residential streetscapes. *Journal of Environmental Psychology,* 33, 26–36.

Lipman, C. 2006. The emotional self. *Cultural Geographies*, 13, 617–624.

Lippai, E. 2014. *Olvasható iskola. Tanulási helyszínek környezetpszichológiai elemzése.* PhD–értekezés (témavezető A. Dúll). Budapest: ELTE, Pszichológiai Doktori Iskola.

Lippai, E., & Dúll, A. 2003. Városutópiák környezetpszichológiai elemzése. *Magyar Pszichológiai Szemle,* 4, 431–472.

Lippai, E., & Dúll, A. 2005. Új módszer a helyek érzelmi lenyomatának mérésére. *Poszter, Illyés Sándor Emléknapok*. Budapest: ELTE Pszichológiai Intézet.

Lippai, E., & Dúll, A. 2007. A placemetria első kipróbálásának tanulságai. Poszter, *Illyés Sándor Emléknapok*. Budapest: ELTE Pszichológiai Intézet.

Lippai, E., & Dúll, A. 2015. *Placemetria elemzés a Derecskei Gyümölcsösről*. A http://derecskeigyumolcsos.hu/fejlesztési projekt számára készített munkaanyag. Az eredmények közlésére engedélyt adott: Séra-Szabó Veronika (menedzser)

Lippai, E., & Dúll, A. 2016. Placemetria alkalmazása a környezetpszichológiai szakértői munkában. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XXV. Nagygyűlése*. 2016. június 2-4. Budapest. *Előadáskivonat* (pp. 163–164).

Little, B. R. 1976. Specialization and the varieties of environmental experience: Empirical studies within the personality paradigm. In S. Wapner, & S. B. Kaplan (Eds.), *Experiencing environment* (pp. 81–116). New York: Plenum Press.

Little, B. R. 1987. Personality and the environment, In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., pp. 205–245). New York: Wiley & Sons.

Littleford, C., Ryley, T. J., & Firth, S. K. 2014. Context, control and the spillover of energy use behaviours between office and home settings. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 157–166.

Locasso, R. M. 1976. *The influence of a beautiful vs. an ugly interior environment on selected behavioral measures*. Doctoral dissertation, Pennsylvania State University.

Locasso, R. M. 1992. The influence of a beautiful versus ugly room on ratings of photographs of human faces: A replication of Maslow and Mintz. In J. L. Nasar (Ed.), *Environmental aesthetics. Theory, research and applications* (pp. 134–143). Cambridge: Cambridge University Press.

Loh, C. G., & Norton, R. K. 2015. Planning consultants' influence on local comprehensive plans. *Journal of Planning Education and Research, 35*(2), 199–208.

Lombard, M., & Ditton, T. 1997. At the heart of it all: The concept of presence. *Journal of Computer-Mediated Communication, 3*(2), Version of record online: 23 Jun 2006: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00072.x/full

Lombardo, T. J. 1987. *The reciprocity of perceiver and environment.* Hillsdale: Erlbaum.

Long, Y., & Baran, P. K. 2012. Does intelligibility affect place legibility? Understanding the relationship between objective and subjective evaluations of the urban environment. *Environment and Behavior, 44*(5), 616–640.

Long, J., Harre, N., & Atkinson, Q. D. 2015. Social clustering in high school transport choices. *Journal of Environmental Psychology,* 41, 155–165.

Loo, C. 1986. Neighborhood satisfaction and safety: A study of a low-income ethnic area. *Environment and Behavior, 18*(1), 109–131.

Loos, A. 1910. Építészet. In B. Kerékgyártó (Ed.), 2004. *Adolf Loos. Ornamens és nevelés* (pp. 197–209). Budapest: Terc.

Losonczi, Á. 1977. *Életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Gondolat: Budapest.

Losonczi, A. 2014. *Konstellációk 2014. Építészet és észleléspszichológia*. DLA–értekezés (témavezetők: A. Dúll és S. Pálfy). Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola.

Losonczi, A., Sarbak, K., & Dúll, A. 2014. Épülethomlokzatok környezetpszichológiai elemzése. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Post Scriptum/Utóirat,* 10, 38–41.

Losonczi, A., Kurucz, A., Gulyás, L., Sarbak, K., Bafna, S., & Dúll, A. 2014. Az észlelés befolyásolása az építészeti tervezés eszközével Tadao Ando St. Louis-i galériaterében. Előadás. *Magyar Pszichológiai*

dc_1358_16

Társaság XXIII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Marosvásárhely, Románia, 2014. május 15–17. *Kivonatkötet* (pp. 170–171).

Low, S. M. 1992. Symbolic ties that bind. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 165–185). New York: Plenum Press.

Low, S. M. 2001. Anthropological-ethnographic methods for the assessment of cultural values in heritage conservation. In M. de la Torre (Ed.), *Assessing the values of cultural heritage* (pp. 31–49). Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Low, S. M., & Altman, I. 1992. Place attachment: A conceptual inquiry. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 1–12). New York: Plenum Press.

Lozano, E. E. 1992. Visual needs in urban environments and physical planning. In J. L. Nasar (Ed.), *Environmental aesthetics. Theory, research, and* applications (pp. 395–422). Cambridge: Cambridge University Press.Naggy

Lundrigan, S., & Canter, D. 2001. A multivariate analysis of serial murderers' disposal site location choice. *Journal of Environmental Psychology,* 21., 423–432.

Ludwig, T. D., & Geller, E. S. 1997. Assigned versus participative goal setting and response generalization: Managing injury control among professional pizza deliverers. *Journal of Applied Psychology*, 82, 253–261.

Lukovich, T. 1997. Egy új világ körvonalai: a kereskedelem és a város átalakulása. In T. Lukovich (Ed.), 2002. *VárosVáltozatok* (pp. 76–89). Budapest: Pallas Stúdió.

Lukovich, T. 1998. Káosz az utolsó órában. In T. Lukovich (Ed.), 2002. *VárosVáltozatok* (pp. 146–152). Budapest: Pallas Stúdió.

Lukovich, T. 2014. *Bevezetés az építészetelméletbe. Egy lehetséges megközelítés válogatott fejezetei.* Budapest: Terc.

Lukovich, T., & Galina, B. 2010. Előszó az első kiadáshoz. In Zs. Farkas, N. Némethné Hubay, Cs. Jakab, G. Kígyóssy, M. Répás, & V. Farkas (Eds.), *A Közép-dunántúli régió társadalmi atlasza* (p. 1). Budapest: KDRFÜ.

Lynch, K. 1960. *The image of the city.* Cambridge: MIT Press.

Lynch, K. 1960. A város szemléletének struktúrája. In F. Vidor (Ed.), 1979. *Urbanisztika* (pp. 537–558). Budapest: Gondolat.

Lynch, K. 1972. *What time is this place?* Cambridge: MIT Press.

Lynch, K., & Rodwin, L. 1970. A theory of urban form. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 84–100). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Maasen, S., & Lieven, O. 2006. Transdisciplinarity: A new mode of governing science? *Science and Public Policy, 33*(6), 399–410.

Maass, A., Merici, I., Villafranca, E., Furlani, R., Gaburro, E., Getrevi, A., & Masserini, M. 2000. Intimidating buildings. Can courthouse architecture affect perceived likelihood of conviction? *Environment and Behavior, 32*(5), 674–683.

MacDonald, J. E., & Gifford, R. 1989. Territorial cues and defensible space theory: The burglar's point of view. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 193–205.

Mace, W. M. 1977. James J. Gibson's strategy for perceiving: Ask not what's inside your head, but what your head is inside of. In R. Show, & J. Bransford (Eds.), *Perceiving, acting, and knowing. Toward an ecological psychology* (pp. 43–66). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Machado-Rodrigues, A. M., Coelho-E-Silva, M. J., Mota, J., Padez, C., Martins, R. A., Cumming, S. P., Riddoch, C., & Malina, R. M. 2012. Urban–rural contrasts in fitness, physical activity, and sedentary behaviour in adolescents. *Health Promotion International*, 2012. October http://heapro.oxfordjournals.org/content/early/2012/10/19/heapro.das054.full.pdf+html

Magnusson, D. (Ed.), 1981. *Toward a psychology of situations: An interactional perspective.* Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Magyar, G. 1996. *Intelligens városok (előtanulmány).* Budapest: BME Távközlési és Telematikai Tanszék, Híradástechnikai Tanszék. http://mek.oszk.hu/01300/01300/html/ (letöltés: 2014. 06. 21.)

Majzik, E. 2007. Kevin Lynch: A város szemléletének struktúrája (1960). In A. A. Gergely, & J. Bali (Eds.), *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai* (p. 10–12). Budapest: Könyv Kiadó Kft., MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, ELTE BTK Néprajzi Intézet

dc_1358_16

Malinowski, J. C., & Gillespie, W. T. 2001. Individual differences in performance on a large-scale, real-world wayfinding task. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 73–82.

Malinowski, J. C., & Thurber, C. A. 1996. Developmental shifts in the place preferences of boys aged 8-16 years. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 45–54.

Malizia, E. E. 2006. Planning and public health: Research options for an emerging field. *Journal of Planning Education and Research*, 25, 428–432.

Mannetti, L., Pierro, A., & Livi, S. 2004. Recycling: Planned and self-expressive behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 227–236.

Manum, B., Rusten, E., & Benze, P. 2009. *AGRAPH. Software for Drawing and Calculating Space Syntax Graphs*. http://spacesyntax.tudelft.nl/media/Long%20papers%20I/agraph.pdf (letöltés: 2013. 09. 10.)

Manzo, L. C. 2003. Beyond house and haven: Toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology,* 23, 47–61.

Manzo, L. C. 2005. For better or worse: Exploring multiple dimensions of place meaning. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 67–86.

Manzo, L. C., & Devine-Wright, P. 2014. Introduction. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 1–7). London: Routledge.

Manzo, L. C., & Perkins, D. D. 2006. Finding common ground: The importance of place attachment to community participation and planning. *Journal of Planning Literature, 20*(4), 335–350.

Marans, R. W., & Spreckelmeyer, K. F. 1982. Measuring overall architectural quality. A component of building evaluation. *Environment and Behavior, 14*(6), 652–670.

March, L. 1976. Architecture and mathematics since 1960. *Nexus Network Journal, Architecture and Mathematics*, 2002. IV, 7–33). https://iiscn.files.wordpress.com/2011/05/nexus-iv-march_pp9-35.pdf (letöltés: 2016. 07. 15.)

Marcouyeux, A., & Fleury-Bahi, G. 2011. Place-identity in a school setting: Effects of the place image. *Environment and Behavior, 43*(3), 344–362.

Marks, D. F. 1996. Health psychology in context. *Journal of Health Psychology, 1*(1), 7–21.

Markus, H. R., & Kitayama, S. 1991. Culture and the self: Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review, 98*(2), 224–253.

Marosi, E. 1996. Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása. In I. Bardoly, & A. Haris (Eds.), *A magyar műemlékvédelem korszakai* (pp. 9–20). Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal.

Marques, S., & Lima, M. L. 2011. Living in grey areas: Industrial activity and psychological health. *Journal of Environmental Psychology*, 31, 314–322.

Marsella, A. J. 1998. Urbanization, mental health, and social deviancy. A review of issues and research. *American Psychologist, 53*(6), 624–634.

Marsella, A. J., Wandersman, A., & Cantor, D. W. 1998. Psychology and urban initiatives. Professional and scientific opportunities and challenges. *American Psychologist, 53*(6), 621–623.

Marshall, S. 2005. *Streets & patterns*. London: Spon Press.

Martos, T., Sallay, V., Désfalvi, J., Szabó, T., & Ittzés, A. 2014. Az Élettel való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 15*(3), 289–303.

Mascaro, N., & Rosen, D. H. 2006. The role of existential meaning as a buffer against stress. *Journal of Humanistic Psychology*, 46, 168–190.

Maslow, A. H., & Mintz, N. L. 1956. Effects of esthetic surroundings I.: Initial short-term effects of three esthetic conditions upon perceiving "energy" and "well-being" in faces. *Journal of Psychology,* 41, 247–257.

Mason, R. 2001. Assessing values in conservation planning: Methodological issues and choices. In M. de la Torre (Ed.), *Assessing the values of cultural heritage* (pp. 5–31). Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Mâsse, L. C., Moser, R. P., Stokols, D., Taylor, B. K., Marcus, S. E., Morgan, G. D., Hall, K. L., Croyle, R. T., & Trochim, W. M. 2008. Measuring collaboration and transdisciplinary integration in team science. *American Journal of Preventive Medicine, 35*(25), 151–160.

Matthies, E., Höger, R., & Guski, R. 2000. Living on polluted soil. Determinants of stress symptoms. *Environment and Behavior, 32*(2), 270–286.

dc_1358_16

Matthies, E., & Krömker, D. 2000. Participatory planning – A heuristic for adjusting interventions to the context. *Journal of Environmental Psychology,* 20, 65–74.

Maurer, R., & Baxter, J. C. 1972. Images of the neighborhood and city among black-, anglo-, and Mexican–American children. *Environment and Behavior, 4*(4), 351–388.

Mausner, C. 1996. A kaleidoscope model: Defining natural environments. *Journal of Environmental Psychology,* 16, 335–348.

Maxwell, L. E., & Chmielewski, E. J. 2008. Environmental personalization and elementary school children's self-esteem. *Journal of Environmental Psychology,* 28, 143–153.

Mayer, F. S., & McPherson F. C. 2004. The connectedness to nature scale: A measure of individuals' feeling in community with nature. *Journal of Environmental Psychology,* 24, 503–515.

Mazumdar, S. 1992. Architectural education and cultural consciousness. In W. L. Porter, M. Dennis, & S. Grabow (Eds.), *Education: Where we are* (pp. 201–206). Washington: ACSA Press.

Mazumdar, S. 1993. Cultural values in architectural education: An example from India. *Journal of Architectural Education, 46*(4), 230–238.

Mazumdar, S. 2005. Religious place attachment, squatting, and "qualitative" research: A commentary. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 87–95.

Mazumdar, S., & Mazumdar, Sh. 1997. Religious traditions and domestic architecture: A comparative analysis of Zoroastrian and Islamic houses in Iran. *Journal of Architectural and Planning Research, 14*(3), 181–208.

Mazumdar, S., Mazumdar, Sh., Docuyanan, F., & McLaughlin, C. M. 2000. Creating a sense of place: The Vietnamese-Americans and Little Saigon. *Journal of Environmental Psychology*, 20, 319–333.

Mazumdar, Sh., & Mazumdar, S. 1993. Sacred space and place attachment. *Journal of Environmental Psychology,* 13, 231–242.

Mazumdar, Sh., & Mazumdar, S. 1999. `Women's significant spaces': Religion, space, and community. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 159–170.

Mazumdar, Sh., & Mazumdar, S. 2004. Religion and place attachment: A study of sacred places. *Journal of Environmental Psychology,* 24, 385–397.

Mazumdar, Sh., & Mazumdar, S. 2009. Religious placemaking and community building in diaspora. *Environment & Behavior, 41*(3) 307–337.

Mazzanti, M. 2002. Cultural heritage as multi-dimensional, multi-value and multi-attribute economic good: Toward a new framework for economic analysis and valuation. *Journal of Socio-Economics*, 31, 529–558.

McAdams, D. P. 1999. Personal narratives and the life story. In L. A. Pervin, & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 478–500). New York: Guilford Press.

McAndrew, F. T. 1993. *Environmental psychology*. Belmont: Brooks/Cole Publishing Company.

McAndrew, F. T. 1998. The measurement of 'rootedness' and the prediction of attachment to home-towns in college students. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 409–417.

McGarrell, E. F., Giacomazzi, A. L., & Thurman, Q. C. 1997. Neighborhood disorder, integration, and the fear of crime. *Justice Quarterly, 14*(3), 479–500.

Mead, G. H. 1934/1973. *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat.

Mead, M. 1947. Age patterning in personality development. *American Journal of Orthopsychiatry, 17*(2), 231–240.

Medvés, D. 2012. *A környezettudatosság pszichológiai meghatározói A társas értékorientáció, a környezeti attitűdök, az észlelt jelentőség és a szokások szerepe*. PhD–értekezés (témavezető: J. Molnárné Kovács). Debrecen: Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Pszichológia Program.

Medvés, D., Balázs, K., Kondé, Z., & Mátyás, M. 2012. Az attitűdök, a társas értékorientáció és a jövőbeli következmények figyelembevételének szerepe a környezettudatos hulladékgazdálkodásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 1, 25–42.

Medvés, D., & Kovács, J. 2010. Emlékezet és környezet kapcsolata - a kollektív emlékezet környezetpszichológiai vonatkozásai. In Á. Münnich, & Gy. Hunyady (Eds.), *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai* (pp. 155–170). Budapest: ELTE Eötvös.

Meeker, F. L. 1997. A comparison of table-littering behavior in two settings: A case for a contextual research strategy. *Journal of Environmental Psychology,* 17, 59–68.

dc_1358_16

Meggyesi, T. 2004. A települési környezet átalakulása. In J. Finta (Ed.), *Épített jövőnk* (pp. 161–189). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

Meggyesi, T. 2006. *Településfejlesztés*. Budapest: BME Urbanisztika Tanszék. http://www.urbanisztika.bme.hu/segedlet/telepulesfejlesztes-jegyzet.pdf (letöltés: 2015. 11. 13)

Meggyesi, T. 2009. *Városépítészeti alaktan*. Budapest: Terc.

Mehrabian, A. 1976. Questionnaire measures of affiliative tendency and sensitivity to rejection. *Psychological Reports*, 38, 199–209.

Mehrabian, A. 1977. Individual differences in stimulus screening and arousability. *Journal of Personality,* 45, 237–250.

Mehrabian, A., 1978. Characteristic individual reactions to preferred and unpreferred environments. *Journal of Personality,* 46, 717–731.

Mehrabian, A., & Russell, J. A. 1973. A measure of arousal seeking tendency. *Environment and Behavior,* 5, 315-333.

Mehrabian, A., & Russell, J. A. 1974. A verbal measure of information rate for studies in environmental psychology. *Environment and Behavior,* 6, 233–252.

Mérei, F. 1971/2001. *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris.

Mérei, F. 1975. A cselekvés szerkezete és a közösségi dinamika – Kurt Lewin pszichológiája. In F. Mérei, & F. Szakács (Eds.), *Csoportdinamika* (pp. 7–57). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Mérő, L. 1989. *Észjárások*. Budapest: Akadémiai, Optimum.

Mérő, L. 2013. Kognició és affektivitás. In É. Bányai, & K. Varga (Eds.), *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa* (pp. 415–434). Budapest: Medicina.

Merry, S. E. 1987. Crowding, conflict and neighborhood regulation. In I. Altman, & A. Wandersman (Eds.), *Neighborhood and community environments* (pp. 35–69). New York: Plenum Press.

Mesch, G. S., & Manor, O. 1998. Social ties, environmental perception, and local attachment. *Environment and Behavior*, 30, 504–519.

Mester. T. 2005. Pécsi városlakók mentális térképei. *Építészfórum*. http://epiteszforum.hu/mester-tibor-pecsi-varoslakok-mentalis-terkepei (letöltés: 2005. 02. 22.)

Mester, T. 2007. Mentális térképezés. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 296–316). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Mészáros, R. 2001. A kibertér társadalomföldrajzi megközelítése. *Magyar Tudomány*, 7, 769–779. http://www.matud.iif.hu/01jul/meszaros.html (letöltés: 2015. 03. 10.)

Mészáros, R. 2003. *Kibertér. A földrajzi tudás új dimenziói*. Szeged: Hispania.

Mészáros, R. 2006. A kibertér, mint új földrajzi tér. In A. Kiss, G. Mezősi, & Z. Sümeghy (Eds.), *Táj, környezet és társadalom* (pp. 489-496). Szeged: SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék. http://www2.sci.u-szeged.hu/eghajlattan/baba/Meszaros.pdf (letöltés: 2016. 07. 23.)

Meusburger, P. 2014. Az egyetemvárosok tudásmiliője. In A. Dúll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 30–52). Budapest: L'Harmattan.

Meyerson, M. 1961. Utópista hagyományok és városok tervezése. In F. Vidor (Ed.), 1979. *Urbanisztika* (pp. 362–382). Budapest: Gondolat.

Mezős, T. 2001. *Műemlékvédelem az Építészmérnöki Kar IV. éves nappali tagozatos hallgatói számára*. 5.0 változat. Budapest: BME Építészmérnöki Kar, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék.

Michels, C. F., & Carello, C. 1981. *Direct perception*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.

Michelson, W. H. 1970. *Man and his urban environment: A sociological approach*. Reading: Addison-Wesley.

Michelson, W. H. 1985. *From sun to sun: Daily obligations and community structure in the lives of employed women and their families*. Totowa, NJ: Rowman & Allenheld.

Michelson, W. H. 1987. Congruence: The evolution of a contextual concept. In W. van Vliet, H. Choldin, W. Michelson, & D. Popeone (Eds.), *Housing and neighborhoods, Theoretical and empirical contributions* (pp. 19–29). New York: Greenwood Press.

Michelson, W. H. 1992. Meeting the demands of real-world complexity. *Environment and Behavior, 24*(2), 260–267.

Milfont, T. L., & Duckitt, J. 2004. The structure of environmental attitudes: A first- and second-order confirmatory factor analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 289–303.

dc_1358_16

Milfont, T. L., Duckitt, J., & Cameron, L. D. 2006. A cross-cultural study of environmental motive concerns and their implications for proenvironmental behavior. *Environment and Behavior, 38*(6), 745–767.

Milgram, S. 1970. A nagyvárosi élet élménye. Pszichológiai elemzés. In V. Szilágyi (Ed.), 1980. *Együttérzés, önzetlenség, felelősség* (pp. 37–57). Budapest: Tankönyvkiadó.

Milgram, S., & Jodelet, D. 1976. Psychological maps of Paris. In H. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: People and their physical settings* (pp. 104–124). New York: Holt, Rinehart & Winston.

Millar, S. 2008. *Space and sense*. New York: Psychology Press.

Miller, D. 1997. Consumption and its consequences. In H. MacKay (Ed.), *Consumption and everyday life* (pp. 13–103). London: Sage.

Miller, G. A., Galanter, E., & Pribram, K. 1960. *Plans and the structure of behavior*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Miller, P. C., Shim, J. E., & Holden, G. W. 1998. Immediate contextual influences on maternal behavior: Environmental affordances and demands. *Journal of Environmental Psychology,* 4, 387–398.

Min, B., & Lee, J. 2006. Children's neighborhood place as a psychological and behavioral domain. *Journal of Environmental Psychology*, 26, 51–71.

Mischel, W. 1968. *Personality and assessment*. New York: Academic Press.

Misra, S., Hall, K., Feng, A., Stipelman, B., & Stokols, D. 2011. Collaborative processes in transdisciplinary research. In M. Kirst, N. Schaefer-McDaniel, S. Hwang, & P. O'Campo (Eds.), *Converging disciplines: A transdisciplinary research approach to urban health problems* (pp. 97–110). New York: Springer.

Misra, S., Harvey, R. H., Stokols, D., Pine, K. H., Fuqua, J., Shokair, S. M., & Whiteley, J. M. 2009. Evaluating an interdisciplinary undergraduate training program in health promotion research. *American Journal of Preventive Medicine, 36*(4), 358–365.

Misra, S., & Stokols, D. 2012a. A typology of people–environment relationships in the Digital Age. *Technology in Society*, 34, 311–325.

Misra, S., & Stokols, D. 2012b. Psychological and health outcomes of perceived information overload. *Environment and Behavior, 44*(6), 737–759.

Misra, S., Stokols, D., Hall, K., & Feng, A. 2011. Transdisciplinary training in health research: Distinctive features and future directions. In M. Kirst, N. Schaefer-McDaniel, S. Hwang, & P. O'Campo (Eds.), *Converging disciplines: A transdisciplinary research approach to urban health problems* (pp. 133–147). New York: Springer.

Mitrany, M., & Stokols, D. 2005. Gauging the transdisciplinary qualities and outcomes of doctoral training programs. *Journal of Planning Education and Research,* 24, 437–449.

Miwa, Y., & Hanyu, K. 2006. The effects of interior design on communication and impressions of a counselor in a counseling room. *Environment and Behavior, 38*(4), 484–502.

Miyamoto, Y., Nisbett, R. E., & Masuda, T. 2006. Culture and the physical environment. Holistic versus analytic perceptual affordances. *Psychological Sciences, 17*(2), 113–119.

Moeser, S. D. 1988. Cognitive mapping in a complex building. *Environment and Behavior, 20*(1), 21–49.

Moffat, B. M., Johnson, J. L., & Shoveller, J. A. 2009. A gateway to nature: Teenagers' narratives on smoking marijuana outdoors. *Journal of Environmental Psychology,* 29, 86–94.

Monmonier, M. 2005. Cartography: Distortions, world-views and creative solutions. *Progress in Human Geography, 29*(2), 217–224.

Monory, R., & Polyák, D. 2013. (Eds.), *BME – Központi campus 2012*. Budapest: BME Urbanisztika Tanszék.

Montello, D. R. 2002. Cognitive map-design research in the twentieth century: Theoretical and empirical approaches. *Cartography and Geographic Information Science, 29*(3), 283–304.

Montello, D. R. 2007. The contribution of space syntax to a comprehensive theory of environmental psychology. *Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium,* İstanbul. iv-iv12.

Montello, D. R., Hegarty, M., Richardson, A. E., & Waller, D. 2004. Spatial memory of real environments, virtual environments, and maps. In G. L. Allen (Ed.), *Human spatial memory. Remembering where* (pp. 257–285). Mahwah: Lawrence Erlbaum Assoc.

Montesquieu 1748/1987. *A törvények szelleméről*. Bukarest: Kriterion.

dc_1358_16

Moore, G. T. 1987. Environment and behavior research in North America: History, developments, and unresolved issues. In D. Stokols, & I. Altman, (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., pp. 1359–1411). New York: Wiley & Sons.

Moore, G. T. 1991. Life-span developmental issues in environmental assessment, cognition, and action: Applications to environmental policy, planning, and design. In T. Gärling, & G. W. Evans (Eds.), *Environment, cognition and action. An integrated approach* (pp. 309–330). New York: Oxford University Press.

Moore, G. T., & Golledge, R. G. (Eds.), 1976. *Environmental knowing*. Stroudsburg: Dowden, Hutchinson, & Ross.

Moore, R. C. 1986. *Children's domain: Play and space in child development*. London: Croom Helm.

Moos, R. H. 1978. Social environments of university student living groups. Architectural and organizational correlates. *Environment and Behavior, 10*(1), 109–126.

Moos, R. H. 1979. Social ecological perspectives on health. In G. C. Stone, F. Cohen, & N. E. Adler (Eds.), *Health psychology: A handbook* (pp. 523–547). San Francisco: Jossey–Bass.

Moos, R. H., Harris, R., & Schonborn, K. 1981. Psychiatric patients and staff reaction to their physical environment. In A. Furnham, & M. Argyle (Eds.), *The psychology of social situations* (pp. 314–319). Oxford: Pergamon Press.

Moran, R., & Dolphin, C. 1986. The defensible space concept: Theoretical and operational explication. *Environment and Behavior,* 18, 396–416.

Moravánszky, Á., & M. Gyöngy, K. (Eds.), 2007. *A tér. Kritikai antológia*. Budapest: Terc.

Morgan, D. G., & Stewart, N. J. 1998. Multiple occupancy versus private rooms on dementia care units. *Environment and Behavior, 30*(4), 487–503.

Morgan, P. 2010. Towards a developmental theory of place attachment. *Journal of Environmental Psychology,* 30, 11–22.

Morris, R. G., & Parslow, D. M. 2004. Neurocognitive components of spatial memory. In G. L. Allen (Ed.), *Human spatial memory. Remembering where* (pp. 217–247). Mahwah: Lawrence Erlbaum Assoc.

Morrow, D. G., & Rogers, W. A. 2008. Environmental support: An integrative framework. *Human Factors, 50*(4), 589–613.

Morse, W. C. 2013. Integration of frameworks and theories across disciplines for effective cross-disciplinary communication. In M. O. O'Rourke, S. Crowley, S. D. Eigenbrode, & J. D. Wulfhorst (Eds.), *Enhancing communication & collaboration in interdisciplinary research* (pp. 244–269). Los Angeles: Sage.

Moscardo, G. 1996. Mindful visitors. Heritage and tourism. *Annals of Tourism Research, 23*(2), 376–397.

Moser, E. I., Kropff, E., & Moser, M.-B. 2008. Place cells, grid cells, and the brain's spatial representation system. *Annual Review of Neuroscience*, 31, 69–89. http://amygdala.psychdept.arizona.edu/Jclub/Moser-Annreview+2008.pdf (letöltés: 2016. 01. 29.)

Muchinsky, H. A., & Monahan, C. J. 1987. What is person–environment congruence? Supplementary versus complementary models of fit. *Journal of Vocational Behavior*, 31, 268–277.

Mumford, L. 1967/1986. *A gép mítosza*. Budapest: Európa.

Münnich, Á., & Hidegkuti, I. 2012. Strukturális egyenletek modelljei: Oksági viszonyok és komplex elméletek vizsgálata pszichológiai kutatásokban. *Alkalmazott Pszichológia*, 1, 77–102.

Murakoshi, S., & Kawai, M. 2000. Use of knowledge and heuristics for wayfinding in an artificial environment. *Environment and Behavior, 32*(6), 756–774.

Murray, M., & Campbell, C. 2003. Living in a material world: Reflecting assumptions of health psychology. *Journal of Health Psychology, 8*(2), 231–236.

Mussen, P. H., Conger, J. J., & Kagan, J. 1979. *Child development and personality*. New York: Harper & Row.

Musset, B. 2002. Történeti földrajz: történeti tudomány? In Gy. Benda, & A. Szekeres (Eds.), *Tér és történelem* (pp. 39–64). Budapest: L'Harmattan – Atelier.

Nagy, G. 2004. Rendhagyó recenzió Mészáros Rezső: Kibertér — a földrajzi tudás új dimenziói című könyvéről. *Tér és Társadalom, 18*(1), 145–150.

Nagy, K., Márkus, A., Máté, K., Odonics, B., Kácsor, E., Ódor, G., Körmendi, K., Briski, E., Kuslits, Á., & Albert, D. 2015. *Nivegy-völgyi táj- és turizmusfejlesztési tanulmány* (Témavezetők: E. Dancsokné Fóris, Zs. Illyés, L. Kollányi, Zs. Mikházi, É. Pádárné Török, Zs. Szilvácsku). Budapest: BCE Tájépítészeti Kar.

dc_1358_16

Nánay, B. 1997. J. J. Gibson affordanciaelmélete és a kortárs percepciókutatás. *Pszichológia, 17*(1), 53–76.

Nanda, U., Barbato Gaydos, H. L., Hathorn, K., & Watkins, N. 2010. Art and posttraumatic stress: A review of the empirical literature on the therapeutic implications of artwork for war veterans with posttraumatic stress disorder. *Environment and Behavior, 42*(3), 376–390.

Nasar, J. L. 1983. Adult viewers' preferences in residential scenes: A study of the relationship of environmental attributes to preference. *Environment and Behavior, 15*(5), 589–614.

Nasar, J. L. 1989. Symbolic meanings of house styles. *Environment and Behavior*, 21, 235–257.

Nasar, J. L. (Ed.), 1992. *Environmental aesthetics. Theory, research and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nasar, J. L. 1994. Urban design aesthetics: The evaluative qualities of building exteriors. *Environment and Behavior, 26*(3), 377–401.

Nasar, J. L. 1999. *Design by competition. Making design competition work.* Cambridge: Cambridge University Press.

Nasar, J. L., & Devlin, K. 1989. Beauty and the beast: Some preliminary comparisons of "popular" vs. "high" architecture and public vs. architect judgments of same. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 333–344.

Nasar, J. L., & Hong, X. 1999. Visual preferences in urban signscapes. *Environment and Behavior, 31*(5), 671–691.

Nasar, J. L., & Stamps, A. E. III. 2009. Infill McMansions: Style and the psychophysics of size. *Journal of Environmental Psychology,* 29, 110–123.

Nasar, J. L., Stamps, A. E. III., & Hanyu, K. 2005. Form and function in public buildings. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 159–165.

Naveh, Z. 2001. Ten major premises for a holistic conception of multifunctional landscapes. *Landscape and Urban Planning 57*(3–4), 269–284.

Naveh, Z. 2005. Epilogue: Toward a transdisciplinary science of ecological and cultural landscape restoration. *Restoration Ecology*, *13*(1), 228–234.

Navez-Bouchanine, F. 1995. Designers' logic and dwellers' competence: Introduction. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 10*(3), 242–246.

Neisser, U. 1967. *Cognitive psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Neisser, U. 1976/1984. *Megismerés és valóság*. Budapest: Gondolat.

Neisser, U. 1988. Az önmagunkról való tudás öt válfaja. In J. László (Ed.), 1992. *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából* (pp. 173–203). Budapest: Tankönyvkiadó.

Neisser, U., & Winograd, E. 1988. (Eds.), *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Neményi, E., & Herczog, M. 2011. A korai nevelés színterei: család és intézményes gyermeknevelés. In I. Danis, M. Farkas, M. Herczog, & L. Szilvási (Eds.), *A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei. Biztos Kezdet Kötetek* (I., pp. 420–469). Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

Németh, M. 1995. A ház szimbólum archaikus jelentésrétegei egyéni imaginációk tükrében. In E. Bagdy, A. Bognár, & K. Urbánné Varga (Eds.), *Művészetek – szimbólumok – terápiák* (pp. 162–172). Budapest: Pszüchagógosz.

Newman, O. 1972. *Defensible space.* Macmillan, New York.

Ng, C. F. 1998. Canada as a new place: The immigrant's experience. *Journal of Environmental Psychology,* 18, 55–67.

Ng, S. H., Kam, P. K., & Pong, R. W. M. 2005. People living in ageing buildings: Their quality of life and sense of belonging. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 347–360.

Niedermüller, P. 2006. A lokalitás metamorfózisai. *Replika*, 56–57, 33–44.

Nikitscher, P. 2014. Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városegyesítéstől napjainkig. In A. Dúll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 77–102). Budapest: L'Harmattan.

Nilsson, L.-G., & Ohta, N. (Eds.), 2014. *Dementia and memory*. Hove: Psychology Press.

Nisbett, R. E., & Miyamoto, Y. 2005. The influence of culture: Holistic versus analytic perception. *TRENDS in Cognitive Sciences*, *9*(10), 467–473

dc_1358_16

Norberg-Schultz, C. 1980/2004. Genius loci. *Ökotáj*, 2004. 33–34, 65–75. http://www.okotaj.hu/szamok/33-34/ot33-07.htm (letöltés: 2015. 08. 11.)

Norberg-Schultz, C. 1985. *The concept of dwelling. On the way to figurative architecture*. New York: Electa-Rizzoli.

Nordström, M. 1995. Childhood environmental memories – What are they and to what use do we put them? *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 11*(1), 19–26.

Norlander, T., Bergman, H., & Archer, T. 1998. Effects of flotation rest on creative problem solving and originality. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 399–408.

Norman, D. A. 1988. *The psychology of everyday things*. San Diego: BasicBooks.

Norman, D. A. 2002. Emotion and design: Attractive things work better. *Interactions Magazine,* 4, 36-42.

Norman, D. A. 2004. *Emotional design. Why we love (or hate) everyday thing*. New York: BasicBooks.

Norman, D. A. 2013. *The design of everyday things: Revised and expanded edition*. New York: BasicBooks.

Norman, D. A., & Ortony, A. 2003–2004. Designers and users: Two perspectives on emotion and design. *Symposium on "Foundations of Interaction Design" at the Interaction Design Institute*, Ivrea (Italy), Nov. 2003. http://www.researchgate.net/publication/228741200_Designers_and_users_Two_perspectives_on_emotion_and_design (letöltés: 2015. 09. 06.)

Norris-Baker, C. 1999. Aging on the new frontier and the new. A behavior setting approach to the declining small towns of the Midwest. *Environment and Behavior, 31*(2), 240–248.

Noschis, K. 1980–81. Architects and psychology. Notes on a diachronic psychology. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav.,* 1, 149–164.

Noschis, K. 1992. The inner child and the city. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav*., 8, 49–58.

Nova, N. 2005. A review of how space affords socio-cognitive processes during collaboration. *PsychNology Journal, 3*(2), 118–148.

Nováky, E. 2005. *Jövőkutatási tanulmányok 1998–2005*. http://mek.niif.hu/04100/04129/04129.pdf (letöltés: 2016 07. 24.)

Nyíri, K. 2005. Az otthon képei. *Világosság,* 6, 23–27.

O'Brien, D. T., Gordon, E., & Baldwin, J. 2014. Caring about the community, counteracting disorder: 311 reports of public issues as expressions of territoriality. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 320–330.

O'Connor, Z. 2006. Environmental colour mapping using digital technology: A case study. *Urban Design International*, 11, 21–28.

O'Keefe, J. 1979. A review of the hippocampal place cells. *Progress in Neurobiology*, 13, 419–439.

Oláh, A. 2005. *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény*. Budapest: Trefort.

Oláh, A. (Ed.), 2012a. *A pozitív pszichológia világa*. Budapest: Akadémiai.

Oláh, A. 2012b. A megküzdés szivárványszínei: a stresszkezeléstől a boldogság növeléséig. In M. Fülöp, & É. Szabó (Eds.), *A pszichológia, mint társadalomtudomány. A 70 éves Hunyady György tiszteletére* (pp. 507–522). Budapest: ELTE Eötvös.

Oláh, A., & Kapitány-Fövény, M. 2012. A pozitív pszichológia tíz éve. *Magyar Pszichológiai Szemle, 67*(1), 19–45.

Oleksy, T., & Wnuk, A. 2016. Augmented places: An impact of embodied historical experience on attitudes towards places. *Computers in Human Behavior*, 57, 11–16.

Oliver, J. E. 2003. Mental life and the metropolis in suburban America: The psychological correlates of metropolitan place characteristics. *Urban Affairs Review,* 39, 228–253.

Olsen, B. 2006. Scenes from a troubled engagement. Post-structuralism and material culture studies. In C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, & P. Spyer (Eds.), *Handbook of material culture* (pp. 85–103). London: Sage.

O'Neill, M. J. 1991. Evaluation of a conceptual model of architectural legibility. *Environment and Behavior, 23*(3), 259–284.

Oostendorp, A., & Berlyne, D. E. 1992. Dimensions in the perception of architecture: Identification and interpretation of dimensions of similarity. In J. L. Nasar (Ed.), *Environmental aesthetics. Theory, research and applications* (pp. 212–227). Cambridge: Cambridge University Press.

dc_1358_16

Orne, M. T. 1962. On the social psychology of the psychological experiment: With particular reference to demand characteristics and their implications. *American Psychologist, 17*(11), 776–783.

Osgood, C., Suci, G., & Tannenbaum, P. 1957. *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.

Oskamp, S. 2000. A sustainable future for humanity? How can psychology help? *American Psychology, 55*(5), 496–508.

Osmond, H. 1957. Function as the basis of psychiatric ward design. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), 1970. *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 560–569). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Oudin, B. 1972/1980. *A város védelmében.* Budapest: Corvina.

Ouellette, P., Kaplan, R., & Kaplan, S. 2005. The monastery as a restorative environment. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 175–188.

Oxley, D., Haggard, L. M., Werner, C. M., & Altman, I. 1986. Transactional qualities of neighborhood social networks. A case study of "Christmas street". *Environment and Behavior, 18*(5), 640–677.

Page, R. A. 1977. Noise and helping behavior. *Environment and Behavior, 9*(3), 311–334.

Pahl, S., Harris, P. R., Todd, H. A., & Rutter, D. R. 2005. Comparative optimism for environmental risks. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 1–11.

Pain, R. 2000. Place, social relations and the fear of crime: A review. *Progress in Human Geography, 24*(3), 365–387.

Pálfi, K. 2015. Megfigyelői nézőpont alkalmazása: az egészségügyben megjelenő szuggesztiók és azok lehetséges üzenetei, hatásai. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 329–351). Budapest: L'Harmattan.

Pálfy, S. 2013. Bevezető. In R. Monory, & D. Polyák (Ed.), *BME-Központi campus 2012* (pp. 1–2). Budapest: BME Urbanisztika Tanszék.

Pals, R., Steg, L., Dontje, J., Siero, F. W., & van der Zee, K. I. 2014. Physical features, coherence and positive outcomes of person–environment interactions: A virtual reality study. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 108–116.

Papapetrou, M. 2005. Creating a learning environment for young people. *Bulletin of People-Environment Studies*, 25, 4–6.

Park, H. Y. 2010. Heritage tourism. Emotional journeys into nationhood. *Annals of Tourism Research, 37*(1), 116–135.

Parsons, R., & Tassinary, L. G. 2002. Environmental psychophysiology. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 172–190). New York: Wiley & Sons.

Parsons, R., Tassinary, L. G., Ulrich, R. S., Hebl, M. R., & Grossman-Alexander, M. 1998. The view from the road: Implications for stress recovery and immunization. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 113–139.

Passini, R., Pigot, H., Rainville, C., & Tétreault, M. H. 2000. Wayfinding in a nursing home for advanced dementia of the Alzheimer's type. *Environment and Behavior, 32*(5), 684–711.

Passini, R., & Proulx, G. 1988. Wayfinding without vision. An experiment with congenitally totally blind people. *Environment and Behavior, 20*(2), 227–252.

Passini, R., Proulx, G., & Rainville, C. 1990. The spatio-cognitive abilities of the visually impaired population. *Environment and Behavior, 22*(1), 91–118.

Pastalan, L. A. 1970. Privacy as an expression of human territoriality. In L. A. Pastalan, & D. H. Parson (Eds.), *Spatial behavior of older people* (pp. 88–101). Ann Arbor: University of Michigan.

Pasupathi, M., Lucas, S., & Coombs, A. 2002. Conversational functions of autobiographical remembering: Long-married couples talk about conflicts and pleasant topics. *Discourse Processes*, 34, 163–192.

Pásztor, Gy. 2004. Monostor(ok)-kép(ei), Monostor(ok)-tudat(ai). Kolozsvár egyik lakótelepének mentális térképéről. *WEB, 13*(2), 17–24.

Pásztor, Gy. 2006. *Városszociológia. Elméletek és problémák*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó – Presa Universitară Klujeană.

Pataki, F. 1997. Identitás – személyiség – társadalom. In Zs. Lengyel (Ed.), 2002. *Szociálpszichológia* (pp. 512– 523). Budapest: Osiris.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szocialpszichologia/ch10s06.html (letöltés: 2016. 03. 26.)

dc_1358_16

Patterson, A. H. 1977. Methodological developments in environment-behavior research In D. Stokols (Ed.), *Perspectives on environment and behavior. Theory, research and applications* (pp. 325–345). New York: Plenum Press.

Patterson, M. E., &, Williams, D. R. 2005. Maintaining research traditions on place: Diversity of thought and scientific progress. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 361–380.

Pearce, P. L., & Stringer, P. F. 1991. Psychology and tourism. *Annals of Tourism Research*, 18, 136–154.

Pedersen, D. M. 1999. Dimensions of environmental competence. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 303–308.

Peek, L. A., & Mileti, D. S. 2002. The history and future of disaster research. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 511–524). New York: Wiley & Sons.

Peled, A., & Schwartz, H. 1999. Exploring the ideal home in psychotherapy: Two case studies. *Journal of Environmental Psychology,* 19, 87–94.

Penn, A. 2003. Space syntax and spatial cognition. Or why the axial line? *Environment and Behavior, 35*(1), 30–65.

Pennartz, P. J. J., & Elsinga, M. G. 1990. Adults, adolescents, and architects. Differences in perception of the urban environment. *Environment and Behavior, 22*(5), 675–714.

Pennebaker, J. W., Rimé, B., & Blankenship, V. E. 1996. Stereotypes of emotional expressiveness of Northeners and Southeners: A cross-cultural test of Montesquieu's hypotheses. *Journal of Personality and Social Psychology, 70*(2), 372–380.

Peponis, J., Bafna, S., Dahabreh, S. M., & Dogan, F. 2015. Configurational meaning and conceptual shifts in design. *The Journal of Architecture, 20*(2), 215–243.

Peponis, J., Lycourioti, I., & Mari, I. 2002. Spatial models, design reasons and the construction of spatial meaning. *Philosphica*, 70, 59–90

Peponis, J., & Wineman, J. 2002. Spatial structure of environment and behavior. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 271–291). New York: Wiley & Sons.

Peponis, J., Zimring, C., & Choi, Y. K. 1990. Finding the building in wayfinding. *Environment and Behavior, 22*(5), 555–590.

Perinbanayagam, R. S. 1985. *Signifying acts. Structure and meaning in everyday life*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Perkins, C. 2002. Cartography: Progress in tactile mapping. *Progress in Human Geography, 26*(4), 521–430.

Perkins, D. D., Wandersman, A., Richh, R. C., & Taylor, R. B. 1993. The physical environment of street crime: Defensible space, territoriality and incivilities. *Journal of Environmental Psychology,* 13, 29–51.

Péruch, P., Belingard, L., & Thinus-Blanc, C. 2000. Transfer of spatial knowledge from virtual to real environments. In C. Freksa, W. Brauer, C. Habel, & K. T. Wender (Eds.), *Spatial cognition II. Integrating abstract theories, empirical studies, formal methods and practical applications.* LNAI 1849 (pp. 253–264). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.

Peterson, C., Park, N., & Seligman, M. E. P. 2005. Orientations to happiness and life satisfaction: The full versus the empty life. *Journal of Happiness Studies*, 6, 625–641.

Peterson, R., Wekerle, G. R., & Morley, D. 1978. Women and environments. *Environment and Behavior, 10*(4), 511–534.

Pető, Cs., & Szekeres, A. 2006. A katasztrófapszichológia lehetőségei és első tapasztalatai Magyarországon. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 155–168). Budapest: Akadémiai.

Petrusek, M. 1969/1972. *Szociometria*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Pfeil, E. 1959/1973. Szomszédsági és érintkezési kör a nagyvárosban. Elméleti megfontolások. In I. Szelényi (Ed.), *Városszociológia* (pp. 267–284). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Philip, D. 1996. The practical failure of architectural psychology. *Journal of Environmental Psychology,* 16, 277–284.

Philippopoulos-Mihalopoulos, A. in print, 2016. Milieu, territory, atmosphere: New spaces of knowledge. In A. Cusinato, & A. Philippopoulos-Mihalopoulos (Eds.), *Knowledge-creating milieus in Europe*. Berlin: Springer-Verlag.

Piaget, J. 1968/1978. *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Gondolat: Budapest.

Piaget, J. & Inhelder, B. 1948/2004. *Gyermeklélektan*. Budapest: Osiris.

dc_1358_16

Picucci, L., Caffò, A. O., & Bosco, A. 2011. Besides navigation accuracy: Gender differences in strategy selection and level of spatial confidence. *Journal of Environmental Psychology,* 31, 430–438.

Pierce, L. L. 1998. Barriers to access: Frustrations of people who use a wheelchair for full-time mobility. *Rehabilitation Nursing,* 23, 120–125.

Pijpers, J. R., & Bakker, F. C. 1993. Perceiving affordances in climbing. In S. S. Valenti, & J. B. Pittenger (Eds.), *Studies in perception and action, Vol. II.* (pp. 85–88). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Pinhero, J. Q. 1998. Determinants of cognitive maps of the world as expressed in sketch maps. *Journal of Environment Psychology*, 18, 321–339.

Pinker, S. 1997/2002. *Hogyan működik az elme*. Budapest: Osiris.

Pitner, R. O., & Astor, R. A. 2008. Children's reasoning about poverty, physical deterioration, danger, and retribution in neighborhood contexts. *Journal of Environmental Psychology,* 28, 327–338.

Plaza, B. 2000. Evaluating the influence of a large cultural artifact in the attraction of tourism: The Guggenheim Museum Bilbao case. *Urban Affairs Review, 36*(2), 264–274.

Pléh, Cs. 1984. Interdiszciplináris kapcsolatok a pszichológia történetében. *Magyar Pszichológiai Szemle, 41*(3), 181–200. http://www.plehcsaba.hu/Cikkek.aspx?catid=1 (letöltés: 2015. 07. 29.)

Pléh, Cs. 1986. *A történetszerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest: Akadémiai.

Pléh, Cs. 1992. *Pszichológiatörténet*. Budapest: Gondolat.

Pléh, Cs. 1993. Mi új van módszertani válságunkban? Reflexiók Szummer Csaba dolgozatára és Gergen tanulmányára. *Pszichológia, 13*(4), 597–611.

Pléh, Cs. 2007. A tér és a nyelv világa. *Magyar Pszichológiai Szemle, 62*(3), 279–312.

Pléh, Cs. 2010a. *A lélektan története*. Budapest: Osiris. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_a_lelektan_tortenete/adatok.html (letöltés: 2015. 06. 02.)

Pléh, Cs. 2010b. A számítógép szerepe a modern pszichológiában. *Világosság*, 2010. nyár, 39–48.

Pléh, Cs. 2011. Tárgyakban gondolkozni és tárgyakba behálózva lenni. In M. Csikszentmihalyi, & E. Halton (Eds.), 1981/2011. *Tárgyaink tükrében. Az vagy, amit birtokolsz* (pp. 9–11). Cambridge: Cambridge University Press.

Pléh, Cs. 2013. Az érzelem- és mozgatóerő-kutatás múltja. In É. Bányai, & K. Varga (Eds.), *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa* (pp. 71–84). Budapest: Medicina.

Pléh, Cs. 2015. *Az ornamentika elemzése a kognitív művészet értelmezésében*. http://videotorium.hu/en/recordings/details/10352,Pleh_Csaba_Az_ornamentika_elemzese_a_kognitiv_muveszet_ertelmezesben.flv (letöltés: 2015. 08. 22.)

Pléh, Cs., & Czigler, I. 1979. Kísérlet politikai kifejezések megítélésére alkalmas szemantikus differenciálskálák kialakítására és alkalmazására. In Gy. Hunyady (Ed.), *Pszichológiai Tanulmányok* (Vol. XV., pp. 479–533). Budapest: Akadémiai.

Plester, B., Richards, J., Blades, M., & Spencer, C. 2002. Young children's ability to use aerial photographs as maps. *Journal of Environmental Psychology,* 22, 29–47.

Pluhár, Zs. F., Czigány, L., Dúll, A., Pikó, B. F., & Uzzoli, A. 2010. Kisiskolások ugyanazon kérdésre adott írásos és rajzos válaszainak összehasonlítása – hazai tapasztalatok az Írj-rajzolj („Write and draw") technikával. *Alkalmazott Pszichológia*, XI(1–2), 85–102.

Pluhár, Zs. F., Pikó, B. F., Uzzoli, A., Page, R. M., & Dúll, A. 2010. Representations of the relationship between physical activity, health and perceived living environment in Hungarian urban children's images. *Landscape and Urban Planning*, 95, 151–160.

Pogány, F. 1976. *A szép emberi környezet*. Budapest: Gondolat.

Pohl, C., Wuelser, G., Bebi, P., Bugmann, H., Buttler, A., Elkin, C., Grêt-Regamey, A., Hirschi, C., Le, Q. B., Peringer, A., Rigling, A., Seidl, R., & Huber, R. 2015. How to successfully publish interdisciplinary research: Learning from an ecology and society special feature. *Ecology and Society, 20*(2), 23–38. http://dx.doi.org/10.5751/ES-07448-200223 (letöltés: 2015. 06. 10.)

Poole, R. 2008. Memory, history and the claims of the past. *Memory Studies, 1*(2), 149–166.

Pol, E., Moreno, E., Guàrdia, J., & Íñiguez, L. 2002. Identity, quality of life, and sustainability in an urban suburb of Barcelona. Adjustment to the City-Identity-Sustainability Network Structural Model. *Environment and Behavior, 34*(1), 67–80.

Polyák, L. 2010a. Városterápiák. Új identitás keresése és közvetítése. *Debreceni Disputa, (8)*11, 43–47.

dc_1358_16

http://polyaklevente.net/wp-content/uploads/2010/10/Disputa-Szeptember_43-47-1.pdf (letöltés: 2014. 02. 01.)

Polyák, L. 2010b. A térkép politikája és poétikája: művészi és építészi térleképezések. In M. Szentpéteri (Ed.), *Térpoétika. HELIKON Irodalomtudományi Szemle*, 1–2, 203–210.

Poor, J. P., & Snowball, J. D. 2010. The valuation of campus built heritage from the student perspective: Comparative analysis of Rhodes University in South Africa and St. Mary's College of Maryland in the United States. *Journal of Cultural Heritage,* 11, 145–154.

Porteous, J. D. 1971. Design with people: The quality of the urban environment. *Environment and Behavior*, 3, 155–178.

Poster, M. 2005. Digitálisan lokális: a kommunikációs technológiák és a tér. *Világosság*, 2005, 6, 37–45.

Potter, J., & Cantarero, R. 2006. How does increasing population and diversity affect resident satisfaction? A small community case study. *Environment and Behavior, 38*(5), 605–625.

Prahalad, C. K. 2004/2006. *Esélyek a piramis alján, Társadalmi felelősségvállalás és profit*. Budapest: HVG.

Preiszinger, A. 2006. A munkahelyhez kötődés vizsgálata. Szakdolgozat (témavezető: A. Dúll). Budapest: KRE Pszichológiai Intézet.

Prezza, M., Stefania, P., Morabito, C., Cinzia, S., Alparone, F. R., & Guiliani, M. V. 2001. The influence of psychosocial and urban factors on children's independent mobility and relationship to peer frequentation. *Journal of Community and Applied Social Psychology, 11*(6), 435–450.

Prezza, M., Alparone, F. R., Cristallo, C., & Secchiano, L. 2005. Parental perception of social risk and of positive potentiality of outdoor autonomy for children: The development of two instruments. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 437–453.

Price, J. C., Walker, I. A., & Boschetti, F. 2014. Measuring cultural values and beliefs about environment to identify their role in climate change responses. *Journal of Environmental Psychology,* 37, 8–20.

Prieske, B., Withagen, R., Smith, J., & Zaal, F. T. J. M. 2015. Affordances in a simple playscape: Are children attracted to challenging affordances? *Journal of Environmental Psychology*, 41, 101–111.

Principles of New Urbanism http://www.newurbanism.org/newurbanism/principles.html (letöltés: 2015. 07. 21.)

Proshansky, H. M. 1978. The city and self-identity. *Environment and Behavior,* 10, 147–169.

Proshansky, H. M. 1981. An environmental psychologist's perspective on the interdisciplinary approach in psychology. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 3–20). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Proshansky, H. M. 1987. The field of environmental psychology: Securing its future. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., 1467–1489). New York: Wiley & Sons.

Proshansky, H. M. 1990. The pursuit of understanding: An intellectual history. In I. Altman, & K. Christensen (Eds.), *Environment and behavior studies. Emergence of intellectual traditions* (pp. 9–31). New York: Plenum Press.

Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. 1983. Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology,* 3, 57–83.

Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G. (Eds.), 1970a. *Environmental psychology: Man and his physical setting*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G. 1970b. The influence of physical environment on behavior: Some basic assumptions. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 27–37). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G. 1970c. The environmental psychology of the psychiatric ward. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 419–439). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G. 1970d. Introduction. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 1–7). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G. 1970e. Freedom of choice and behavior in a physical setting. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 173–183). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

dc_1358_16

Proshansky, H. M., & O'Hanlon, T. 1977. Environmental psychology: Origins and development. In D. Stokols (Ed.), *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications* (pp. 101–131). New York: Plenum Press.

Pruitt–Igoe myth, http://www.pruitt-igoe.com/ (letöltés: 2015. 08. 20.)

Przybylski, A. K., & Weinstein, N. 2012. Can you connect with me now? How the presence of mobile communication technology influences face-to-face conversation quality. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1, 1–10.

Puczkó, L., & Rátz, T. 2011. *Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei*. Budapest: Akadémiai.

Purcell, A. T. 1984. The organisation of the experience of the built environment. *Environment and Planning B: Planning and Design,* 11, 173–192. http://www.envplan.com/fulltext_temp/0/b110173.pdf (letöltés: 2015. 08. 11.)

Purcell, A. T. 1986. Environmental perception and affect: A schema discrepancy model. *Environment and Behavior, 18*(1), 3–30.

Purcell, T., & Nasar, J. L. (1992). Experiencing other people's houses: A model of similarities and differences in environmental experience. *Journal of Environmental Psychology*, 12, 199–211.

Qian, J., Zhu, H., & Liu, Y. 2011. Investigating urban migrants' sense of place through a multi-scalar perspective. *Journal of Environmental Psychology,* 31, 170–183.

Quirk, M., & Wapner, S. 1995. Environmental psychology and health. *Environment and Behavior; 27*(1). 90–99.

Rácz, A. 2013. A falu mentális térképe – ahogyan a helybeliek látják. In Gy. Lencsés, & G. Feleky (Eds.), *Múlt és jelen. Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012* (pp. 103–106). Szeged: Belvedere Meridionale.

Rácz, J. 2006. Térhasználati szokások – küszöbök és határok. In J. Rácz (Ed.), *Kvalitatív kutatások budapesti droghasználók között* (pp. 193–206). Budapest: L'Harmattan.

Rácz, J., & Hoyer, M. 1995. „Pörgés" és „punnyadás" 1. Alkohol- és droghasználók szociálpszichológiai és etnográfiai vizsgálata a Jereván-lakótelepen. *Szenvedélybetegségek, (3)*4, 244–250.

Radnóti, S. 2004. Freud, a művelt polgár. *Thalassa, 15*(1), 52–59.

Raffaello, M., & Maass, A. 2002. Chronic exposure to noise in industry. The effects on satisfaction, stress symptoms, and company attachment. *Environment and Behavior, 34*(5), 651–671.

Ragó, A. 2007. Kategorizáció és fogalmi reprezentáció. In V. Csépe, M. Győri, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 2., Tanulás – emlékezés – tudás* (pp. 272–314). Budapest: Osiris.

Rainisio, N., & Inghilleri, P. 2013. Culture, environmental psychology, and well-being: An emergent theoretical framework. In H. H. Knoop, & A. Delle Fave (Eds.), *Well-being and cultures: Perspectives from positive psychology* (pp. 103–116). Dordrecht: Springer Science, Business Media. https://www.researchgate.net/publication/278722650_Culture_Environmental_Psychology_and_Well-Being_An_Emergent_Theoretical_Framework (letöltés: 2017. 02. 24.)

Ramadier, T., & Moser, G. 1998. Social legibility, the cognitive maps and urban behaviour. *Journal of Environment Psychology*, 18, 307–319.

Rapoport, A. 1975. Toward a redefinition of density. *Environment and Behavior, 7*(2), 133–158.

Rapoport, A. 1976. *The mutual interaction of people and their built environment. A cross-cultural perspective.* Paris: Mouton Publ.

Rapoport, A. 1977. *Human aspects of urban form. Towards a man-environment approach to urban form and design*. New York: Pergamon Press.

Rapoport, A. 1982. *The meaning of the built environment. A nonverbal communication approach.* Tucson: The University of Arizona Press.

Rapos, N., Gaskó, K., Kálmán, O., & Mészáros, Gy. 2011. *Az adaptív-elfogadó iskola koncepciója*. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Raymond, C. M., Brown, G., & Weber, D. 2010. The measurement of place attachment: Personal, community, and environmental connections. *Journal of Environmental Psychology,* 30, 422–434.

Read, H. 1953/1964. *Art & industry*. Bloomington: Indiana University Press.

Read, M. A. 2007. Sense of place in child care environments. *Early Childhood Education Journal,* 6, 387–392.

dc_1358_16

Read, M. A., Sugawara, A. I., & Brandt, J. A. 1990. Impact of space and color in the physical environment on preschool children's cooperative behavior. *Environment and Behavior, 31*(3), 413–428.

Redish, A. D. 2001. The hippocampal debate: Are we asking the right questions? *Behavioral Brain Research*, 127, 81–98.

Regoeczi, W. C. 2003. When context matters: A multilevel analysis of household and neighbourhood crowding on aggression and withdrawal. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 457–470.

Reischl, G. 2004. Reginalitás és ökológia. In J. Finta (Ed.), *Épített jövőnk* (pp. 255–289). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.

Reiss, S. 2004. Multifaceted nature of intrinsic motivation: The theory of 16 basic drives. *Review of General Psychology, 8*(3), 179–193.

Reizenstein Carpman, J. Grant, M. A., & Simmons, D. A. 1985. Hospital design and wayfinding: A video simulation study. *Environment and Behavior, 17*(3), 296 –314.

Relph, E. 1976. *Place and placelessness*. London: Pion.

Reser, J. P. 1995. Whither environmental psychology? The transpersonal ecopsychology crossroads. *Journal of Environmental Psychology*, 15, 235–257.

Reser, J. P., & Bentrupperbäumer, J. M. 2005. What and where are environmental values? Assessing the impacts of current diversity of use of 'environmental' and 'Wold Heritage' values. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 125–146.

Révész, Gy. 2007. Személyiség, társadalom, kultúra – a pszichoszociális fejlődés erikson-i koncepciója. In E. Gyöngyösiné Kiss, & A. Oláh (Eds.), *Vázlatok a személyiségről. A személyiség–lélektan alapvető irányzatainak tükrében* (pp. 224–243). Budapest: Új Mandátum. http://devpsy.pte.hu/files/tiny_mce/Revesz_Erikson.pdf (letöltés: 2016. 07. 09)

Riccio, R. 1992. Street crime strategies: The changing schemata of streetwalkers. *Environment and Behavior, 24*(4), 555–571.

Rice, R. W., McFarlin, D. B., & Bennett, D. E. 1989. Standards of comparison and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 74, 591–598.

Richards, P. S. 1999. Spiritual influences in healing and psychotherapy. *APA Psychology of Religion Newsletter, 25*(1), 1–6.

Riesmann, D. 1950/1983. *A magányos tömeg*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Riger, S., & Lavrakas, P. J. 1981. Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology, 9*(1), 55–66.

Rigney, A. 2008. Divided pasts: A premature memorial and the dynamics of collective remembrance. *Memory Studies, 1*(1), 89–97.

Rigó, A., & Kökönyei, Gy. 2014. Az életminőséggel kapcsolatos fő szakirodalmi kérdések krónikus szomatikus betegséggel élők körében. *Alkalmazott Pszichológia, 14*(4), 5–14.

Risbeth, C. 2014. Articulating transnational attachments through on-site narratives. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 100–111). London: Routledge.

Riley, R. B. 1979. Reflection on the landscapes of memory. *Landscape*, 23, 11–18.

Riley, R. B. 1992. Attachment to the ordinary landscape. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 13–37). New York: Plenum Press.

Riley, K. M., Glasgow, R. E., & Eakin, E. G. 2001. Resources for health: A social-ecological intervention for supporting self-management of chronic conditions. *Journal of Health Psychology, 6*(6), 693–705.

Rissotto, A., & Tonucci, F. 2002. Freedom of movement and environmental knowledge in elementary school children. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 65–77.

Ritterfeld, U., & Cupchik, G. C. 1996. Perceptions of interior spaces. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 349–360.

Ritzdorf, M. 1994. A feminist analysis of gender and residential zoning in the United States. In I. Altman, & A. Churchman (Eds.), *Women and the environment* (pp. 255–281). New York: Plenum Press.

Rivlin, L. G. 1982. Group membership and place meanings in an urban neighborhood. *Journal of Social Issues*, 38, 75–93.

Rivlin, L. G. 1987. The neighborhood, personal identity, and group affiliations. In I. Altman, & A. Wandersman (Eds.), *Neighborhood and community environments* (pp. 1-35). New York: Plenum Press.

dc_1358_16

Rivlin, L. G. 2002. The ethical imperative. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 15–27). New York: Wiley & Sons.

Rivlin, L. G., & Weinstein, C. S. 1984. Educational issues, school settings and environmental psychology. *Journal of Environmental Psychology*, 4, 347–364.

Robbins, E. 1994. *Why architects draw*. Woburn: MIT Press.

Robson, C. 1993. *Real world research. A resource for social scientists and practitioner–researchers*. Oxford: Blackwell.

Rochat, P. 1989. Object manipulation and exploration in 2- to 5-month-old infants. *Developmental Psychology*, 25, 871–886.

Rock, I., & Palmer, S. 1991. Az alaklélektan öröksége. *Tudomány*, 1991. február, 40–47.

Roehlkepartain, E. C., Benson, P. L., Ebstyne King, P., & Wagener, L. M. 2005. Spiritual development in childhood and adolescence. In E. C. Roehlkepartain, P. Ebstyne King, L. M. Wagener, & P. L. Benson (Eds.), *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence* (pp. 1–17). London: Sage.

Rogan, R., O'Connor, M., & Horwitz, P. 2005. Nowhere to hide: Awareness and perceptions of environmental change, and their influence on relationships with place. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 147–158.

Rogers, A. 2010. Drawing the spaces between us: using drawing encounters to explore social interaction. In P. Martin (Ed.), *Making space for creativity* (pp. 33–39). Brighton: University of Brighton.

Rohe, W. M., & Burby, R. J. 1988. Fear of crime in public housing. *Environment and Behavior*, 20, 700–720.

Romice, O., & Uzzell, D. 2005. Community design studio: A collaboration of architects and psychologists. *CEBE Transactions, 2*(1), 73–88.

Rohrmann, B., & Bishop, I. 2002. Subjective responses to computer simulations of urban environments. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 319–331.

Rollero, C., & De Piccoli, N. 2010. Place attachment, identification and environment perception: An empirical study. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 198–205.

Rosch, E. H. 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology, 4*(3), 328–350.

Rosch, E. H., & Mervin, C. B. 1975. Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology*, 7, 573–605.

Rosenfield, P. L. 1992. The potential of transdisciplinary research for sustaining and extending linkages between the health and social sciences. *Social Science & Medicine, 35*(11), 1343–1357.

Rosenthal, R. 1963. On the social psychology of the psychological experiment: The experimenter's hypothesis as unintended determinant of experimental results. *American Scientist*, *51*(2), 268–283.

Rothenberg, M., Hayward, D. G., & Beasley, R. R. 1974. Playgrounds for whom? In D. Carson (Ed.), *Childhood city* (pp. 121–130). Washington: EDRA.

Rothwell, D. 1974. *Cognitive mapping of the home environment*. PhD–Dissertation. Vancouver: The University of British Columbia.
https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/831/items/1.0093613 (letöltés: 2016. 07. 31.)

Rott Nándor veszprémi püspök bérmálási feljegyzései 1921–1938. In J. Körmendy, & P. Rajczi (Eds.), 2000. Veszprém: Veszprémi egyházmegye Érseki Levéltára.

Rotton, J. 1986. Determinism redux: Climate and cultural correlates of violence. *Environment and Behavior, 18*(3), 346–368.

Rowles, G. D. 1983. Place and personal identity in old age: Observations from Appalachia. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 299–313.

Rózsa, S., Kő, N., Krekó, K., Unoka, Zs., Csorba, B., Fecskó, E., & Kulcsár, Zs. 2008. A mindennapos testi tünetek attribúciója: Tünetinterpretáció Kérdőív hazai adaptációja. *Pszichológia*, 28, 53–80.

Rubacka, R. B., Pandeyb, J., & Kohli, N. 2008. Evaluations of a sacred place: Role and religious belief at the Magh Mela. *Journal of Environmental Psychology*, 28, 174–184.

Rubin, D. C. (Ed.), 1986. *Autobiographical memory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rubinstein, P. L. 1989. The home environments of older people: A description of the psychosocial processes linking person to place. *Journal of Gerontology*, 34, 545–533.

Rubinstein, P. L., & Parmelee, P. A. 1992. Attachment to place and the representation of the life course by the elderly. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 139–163). New York: Plenum Press.

dc_1358_16

Russell, J. A. 1980. A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology, 39*(6), 1161–1178.

Russell, J. A. 1983. Pancultural aspects of human conceptual organization of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology, 45*(6), 1281–1288.

Russell, J. A. 1992. Affective appraisals of environments. In J. L. Nasar (Ed.), *Environmental aesthetics. Theory, research and applications* (pp. 120–133). Cambridge: Cambridge University Press.

Russell, J. A., & Mehrabian, A. 1978. Approach-avoidance and affiliation as functions of the emotion-eliciting quality of an environment. *Environment and Behavior*, *10*(3), 355–387.

Russell, J. A., & Pratt, G. 1980. A description of the affective quality attributed to environments. *Journal of Personality and Social Psychology, 38*(2), 311–322.

Russell, J. A., & Snodgrass, J. 1987. Emotion and the environment. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., 245–281). New York: Wiley.

Russell, J. A., & Ward, L. M. 1982. Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 33, 651–688.

Russell, J. A., Ward, L. M., & Pratt, G. 1981. Affective quality attributed to environments. A factor analytic study. *Environment and Behavior*, *13*(3), 259–288.

Ryan, C. M., & Morrow, L. A. 1992. Dysfunctional buildings or dysfunctional people: An examination of the sick building syndrome and allied disorders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60*(2), 220–224.

Ryan, R. L. 2005. Exploring the effects of environmental experience on attachment to urban natural areas. *Environment and Behavior, 37*(1), 3–42.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. 2001. On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166.

Ryd, H. 1985. The need for architectural research. In R. S. Ulrich, & Hygge, S. (Eds.), *Research on environment and people* (pp. 129–137). Stockholm: Swedish Council for Building Research.

Ryff, C. D. 1989. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*(6), 1069–1081.

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. 1995. The structure of psychological well-being revisted. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(4), 719–727.

Ryff, C. D., Singer, B. H., & Dienberg Love, G. 2004. Positive health: Connecting well-being with biology. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 359, 1383–1394 http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1693417/pdf/15347530.pdf?pagewanted=all (letöltés: 2016. 0813.)

Sadalla, E. K., & Montello, D. R. 1989. Remembering changes in direction. *Environment and Behavior,* 21, 346–363.

Sadalla, E. K., & Oxley, D. 1984. The perception of room size: The rectangularity illusion. *Environment and Behavior, 16*(3), 394–405.

Sadalla, E. K., & Sheets, V. L. 1993. Symbolism in building materials: Self-presentational and cognitive components. *Environment and Behavior*, 25, 155–180.

Sadalla, E. K., Sheets, V., & McCreath, H. 1990. The cognition of urban tempo. *Environment and Behavior, 22*(2), 230–254.

Sadalla, E. K., Vershure, B., & Burroughs, J. 1987. Identity symbolism in housing. *Environment and Behavior, 19*(5), 569–587.

Sadan, E., & Churchman, A. 1997. Process-focused and product-focused community planning: Two variations of empowering professional practice. *Community Development Journal, 32*(1), 3–16.

Sadan, E., & Churchman, A. 2012. The experience of public participation in Israel: Obstacles and opportunities. *Journal of Architectural and Planning Research, 29*(1), 65–75.

Saegert, S. 1985. The role of housing in the experience of dwelling. In I. Altman, & C. Werner (Eds.), *Home environments* (pp. 287–311). New York: Plenum Press.

Saegert, S., & Winkel, G. H. 1990. Environmental psychology. *Annual Review of Psychology,* 41, 441–477.

Salama, A. M., & Courtney, L. 2013. The impact of the spatial qualities of the workplace on architects' job satisfaction. *International Journal of Architectural Research, 7*(1), 52–64.

Salingaros, N. A. 2012. Beauty, life, and the geometry of the environment. In. A. Horvath, & J. B. Cuffe (Eds.), *Reclaiming beauty* (Vol. I., 63–103). Cork: Ficino Press.

dc_1358_16

Sallay, H. 1999. Kognitív stílus és szocializáció: O. J. Harvey elméletének és módszerének hazai adaptálása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2, 117–134.

Sallay, V. 2003. *A boldogság és a boldogtalanság otthona: az otthonhoz fűződő érzelmi viszony környezetpszichológiai vizsgálata az otthon érzelmi térképének segítségével*. Általános pszichológiai műhelymunka (témavezető: A. Dúll). Budapest: ELTE, Pszichológiai Intézet.

Sallay, V. 2008. Az önmagunkra találás helyei: környezeti önszabályozás elmélet és kutatás tükrében. *Alkalmazott Pszichológia, X*(3–4), 145–161.

Sallay, V. 2014. *Környezeti-érzelmi önszabályozási folyamatok a családi otthon terében*. PhD–értekezés (témavezető: A. Dúll). Budapest: ELTE Pszichológiai Doktori Iskola.

Sallay, V., & Dúll, A. 2006. „Érezd magad otthon!" Az otthonhoz fűződő viszony projektív, környezetpszichológiai szempontú vizsgálata. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 35–52). Budapest: Akadémiai.

Sallay, V., & Martos, T. 2014. Az Otthonnal Való Elégedettség Skála kidolgozása és pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 15*(3), 277–288.

Salazar, S. D. S., & Marques, J. M. 2005. Valuing cultural heritage: The social benefits of restoring and old Arab tower. *Journal of Cultural Heritage*, 6, 69–77.

Salt, J. E. 2013. Thomas De Quincey's Confessions of an English opium eater and London reminiscences. http://drc.usask.ca/projects/eng803/joel/dequincey/dequincey.html (letöltés: 2013. 09. 10.)

Sandamas, G., & Foreman, N. 2007. Spatial reconstruction following virtual exploration in children aged 5–9 years: Effects of age, gender and activity–passivity. *Journal of Environmental Psychology,* 27, 126–134.

Sanders, D. 1990. Behavioral conventions and archeology: Methods for the analysis of ancient architecture. In S. Kent (Ed.), *Domestic architecture and the use of space, An interdisciplinary cross-cultural study* (pp. 43–73). Cambridge: Cambridge University Press.

Sandhu, R. S. 1987. Not all slums are alike: A comparison of squatter housing in Delhi and Amritsar. *Environment and Behavior, 19*(3), 398–406.

Sancar, F. H. 1994. Paradigms of postmodernity and implications for planning and design review processes. *Environment and Behavior, 26*(3), 312–337.

Sancar, F. H., & Eyikan, B. 1998. Studio instructors talk about skills, knowledge, and professional roles in architecture and landscape architecture. *Environment and Behavior, 30*(3), 378–397.

Sanoff, H. 1988. Participatory design in focus. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 4*(1), 27–42.

Saura, M., Muntañola, J., & Méndez, S. 2014. The education of the architect in the XXI century: Psychosocial new findings and environmental sustainability challenges. In R. García Mira, & A. Dumitru (Eds.), *Urban sustainability. Innovative spaces, vulnerabilities and opportunities* (pp. 9–18). La Coruña: IAPS.

Scannell, L., & Gifford, R. 2010. Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 1–10.

Scannell, L., & Gifford, R. 2014. Comparing the theories of interpersonal and place attachment. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 23–36). London: Routledge.

Scarantino, A. 2003. Affordances explained. *Philosophy of Science, 70*(5), 949–961.

Scher, J. 2014. *A balatoncsicsói római Katolikus egyház rövid története az 1750-es évek első felétől napjainkig*. Balatoncsicsó: Magánkiadás.

Schinaia, C. 2016. *Psychoanalysis and architecture. The inside and the outside*. London: Karnac Books.

Schmitz, S. 1997. Gender related strategies in environmental development: Effect of anxiety on wayfinding in and representation of a three-dimensional maze. *Journal of Environmental Psychology,* 17, 215–228.

Schneider, F. W., Lesko, W. A., & Garrett, W. A. 1980. Helping behavior in hot, comfortable, and cold temperatures: A field study. *Environment and Behavior, 12*(2), 231–240.

Schultz, P. W., & Zelezny, L. 1999. Values as predictors of environmental attitudes: Evidence for consistency across 14 countries. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 255–265.

Schultz, P. W., Zelezny, L., & Dalrymple, N. J. 2000. A multinational perspective on the relation between Judeo-Christian religious beliefs and attitudes of environmental concern. *Environment and Behavior, 32*(4), 576–591.

Schultz, T., & Fielding, K. 2014. The common in-group identity model enhances communication about recycled water. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 296–305.

Schultz, W. P. 2002. Inclusion with nature: The psychology of human–nature relations. In P. Schmuck, & W. P. Schultz (Eds.), *Psychology of sustainable development* (pp. 61–78). Dordrecht: Kluwer Academic Publ.

Schwarz, B., Brent, R., & Barry, D. 1996. Priceless, meaningful and idiosyncratic: Attachment to possessions. In J. L. Nasar, & B. B. Brown (Eds.), *Public and private places* (pp. 92–97). Edmond: EDRA.

Schwartz, S. H. 1992. Univerzáliák az értékek tartalmában és struktúrájában. In I. Váriné Szilágyi (Ed.), 2003. *Értékek az életben és a retorikában* (pp. 105–154). Budapest: Akadémiai.

Schwartz, S. H. 1994. Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues, 50*(4), 19–45.

Schwartz, S. H. 2003. A proposal for measuring value orientations across nations. *Chapter 7 in the questionnaire development package of the European Social Survey*. https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS_core_questionnaire_human_values.pdf (letöltés: 2015. 03. 26.)

Schwartz, S. H. 2012. An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online readings in psychology and culture*, *2*(1). http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116 (letöltés: 2015. 04. 02.)

Schwartz, S. H., & Bilsky, W. 1987. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*(3), 550–562.

Scopelliti, M., & Tiberio, L. 2010. Homesickness in university students: The role of multiple place attachment. *Environment and Behavior, 42*(3), 335–350.

Scott, M. M. 2005. A powerful theory and a paradox: Ecological psychologists after Barker. *Environment and Behavior, 37*(3), 295–329.

Scott, M. J., & Canter, D. V. 1997. Picture or place? A multiple sorting study of landscape. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 263–281.

Seamon, D. 1979. *A geography of the lifeworld. Movement, rest and encounter*. New York: St. Martin's Press.

Seamon, D. 2000. Phenomenology in environment-behavior research. In S. Wapner, J. Demick, T. Yamamoto, & H. Minami (Eds.), *Theoretical perspectives in environment-behavior research* (pp. 157–178). New York: Plenum.

Seamon, D. 2014. Place attachment and phenomenology: The synergistic dynamism of place. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 11–22). London: Routledge.

Seamon, D., & Gill, H. K. 2015. Qualitative approaches to environment–behavior research. Understanding environmental and place experiences, meanings, and actions. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 115–136). Chicester: Wiley Blackwell.

Searles, H. F. 1960. *The nonhuman environment: In normal development and in schizophrenia*. New York: International Universities Press.

Sebba, R. 1991. The landscapes of childhood: The reflection of childhood's environment in adult memories and in children's attitudes. *Environment and Behavior,* 23, 395–442.

Sebba, R. 1994. Girls and boys and the physical environment. In I. Altman, & A. Churchman (Eds.), *Women and the environment* (pp. 43–73), New York: Plenum Press.

Sebba, R., & Churchman, A. 1983. Territories and territoriality in the home. *Environment and Behavior*, 15, 191–210.

Seibert, P. S., & Anooshian, L. J. 1993. Indirect expression of preference in sketch maps. *Environment and Behavior, 25*(5), 607–624.

Seifert, T. A. 2005. The Ryff Scales of Psychological Well-Being. Assessment Notes. Center of Inquiry CRAWFORDSVILLE: Wabash College, Center of Inquiry http://www.liberalarts.wabash.edu/ryff-scales/ (letöltés: 2016. 08. 10.)

Seiffge-Krenke, I. 2013. ”She’s leaving home . . .”: Antecedents, consequences, and cultural patterns in the leaving home process. *Emerging Adulthood,* 2, 114–124.

Sekuler, R., & Blake, R. 1994/2000. *Észlelés*. Budapest: Osiris.

Séra, L. 1990. A pszichológia és a környezet. *Pszichológia, 10*(4), 609–639.

Séra, L., Bakon, I., & Stefanik, K. 1993. Térismeret és kognitív készségek. *Pszichológia, 13*(1), 43–65.

dc_1358_16

Séra, L., Kárpáti, A., & Gulyás, J. 2002. *A térszemlélet. A vizuális-téri képességek pszichológiája, fejlődése, fejlesztése és mérése*. Pécs: Comenius Bt.

Shanahan, M. 2013. Előszó. In A. Krizsán (Ed.), *Balaton-felvidéki építészeti útmutató. Egy tájegység építészeti karaktergyűjteménye és útmutató tanulmánya* (pp.6–7). Budapest: Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet.

Shapiro, M. J. 2006. Győzedelmi földrajzok. *Replika*, 56–57, 45–58.

Shaw, R., & Turvey, M. T. 1981. Coalitions as models for ecosystems: A realist perspective on perceptual organization. In M. Kubovy, & J. Pomerantz (Eds.), *Perceptual organization* (pp. 343–415). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Sheets, V. L., & Manzer, C. D. 1991. Affect, cognition, and urban vegetation: Some effects of adding trees along city streets. *Environment and Behavior, 23*(3), 285–304.

Shelton, A. A. 2006. Museums and museum displays. In C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, & P. Spyer (Eds.), *Handbook of material culture* (pp. 46–73). London: Sage.

Sherman, R., Croxton, J., & Giovanato, J. 1979. Investigating cognitive representations of spatial relationships. *Environment and Behavior,* 11, 209–228.

Shumaker, S., & Taylor, R. 1983. Toward a clarification of people–place relationships: A model of attachment to place. In N. R. Feimer, & S. E. Geller (Eds.), *Environmental psychology: Directions and perspectives* (pp. 219–251). New York: Praeger.

Sibley, D. 2001/2004. A bináris város. *Thalassa, 15*(1), 33–50.

Siddiqui, R. N., & Pandey, J. 2003. Coping with environmental stressors by urban slum dwellers. *Environment and Behavior*, 35, 589-–604.

Silbereisen, R. K., Noack, P., & Eyferth, K. 1986. Place for development: Adolescents, leisure settings, and developmental tasks. In R. K. Silbereisen, K. Eyferth, & G. Rudinger (Eds.), *Development as action in context: Problem behavior and normal youth development* (pp. 87–107). Berlin: Springer-Verlag.

Silvera, E., Mulvey, E. P., & Swanson, J. W. 2002. Neighborhood structural characteristics and mental disorder: Faris and Dunham revisited. *Social Science & Medicine,* 55, 1457–1470.

Silverman, R. M. 2009. Sandwiched between patronage and bureaucracy: The plight of citizen participation in community-based housing organisations in the US. *Urban Studies, 46*(1), 3–25.

Simányi, L. 2005. Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika*, 51–52, 165–195.

Sime, J. D. 1986. Creating places or designing places. *Journal of Environmental Psychology*, 6, 49–63.

Sime, J. D. 1999. What is environmental psychology? Texts, content and context. *Journal of Environmental Psychology,* 19, 191–206.

Simes, M. S. 1991. Relationships between research and design. In E. H. Zube, & G. T. Moore (Eds.), *Advances in environment, behavior and design* (Vol. 3., pp. 103–111). New York: Plenum Press.

Singer, J. A., & Salovey, P. 1996. Motivated memory: Self-defining memories, goals, and affect regulation. In L. L. Martin, & A. Tesser (Eds.), *Striving and feeling: Interactions among goals, affect, and self-regulation* (pp. 229–250). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Sisulu, L. 2006. Partnerships between government and slum/shack dwellers' federations. *Environment and Urbanization, 18*(2), 401–405.

Sivakumaran, S. 1996. The right to play: Towards an urban environment with the child in mind. In J. L. Nasar, & B. B. Brown (Eds.), *Public and private places* (pp. 130–136). Edmond: EDRA.

Sixsmith, J. 1995. The meaning of home: An exploratory study of environmental experience. In L. Groat (Ed.), *Giving places meaning* (pp. 277–295). London: Academic Press.

Skaliczki, J., Soltész, J., Stein. J., & Szabó, P. 2016. Németvölgyi. Németvölgyi Általános Iskola In B. Biri, D. Máthé, B. Ónodi, & J. Skaliczki (Eds.), *MENZA PROJEKT Tanulmányterv*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola.
http://issuu.com/bmedla/docs/nemetvolgyi_fuzet_crop_s/39?e=24953212/35711345 (letöltés: 2016. 07. 27.)

Skjaeveland, O., & Gärling, T. 1997. Effects of interactional space on neighbouring. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 181–198.

Smardon, R. C. 1988. Perception and aesthetics of the urban environment: Review of the role of vegetation. *Landscape and Urban Planning*, 15, 85–106.

Smyth, F. 2005. Medical geography: Therapeutic places, spaces and networks. *Progress in Human Geography, 29*(4), 488–495.

dc_1358_16

Smyth, F. 2008. Medical geography: Understanding health inequalities. *Progress in Human Geography, 32*(1), 119–127.

S. Nagy, K. 1987a. A tárgyak közvetítette értékekről. In M. Hoppál, & T. Szecskő (Eds.), *Értékek és változások II.* (pp. 169–187). Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

S. Nagy, K. 1987b. Lakberendezési szokások. Budapest: Magvető.

S. Nagy, K. 1995. A templom vizuális szimbolikája. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei* (pp. 523–527). Budapest: Osiris/Századvég.

S. Nagy, K. 2003. *A lakáskultúra története*. Budapest: Balassi.

S. Nagy, K. 2007. *Mű – művészek – befogadás. Képzőművészet és szociológia*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör.

S. Nagy, K. 2013. *Képzőművészet és kommunikáció*. Budapest: Typotex.

Soliman, O. A. 2013. Perception of building materials in architecture. *Journal of Engineering and Applied Science*, *60*(6), 1–23.

Sólymos, S. 2010. *52 építészeti előadás. Építészettörténeti jegyzet.* Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem. http://epiteszetiszoveggyujtemeny.blogspot.hu/2013/01/solymos-sandor-52-eloadas.html (letöltés: 2015. 08. 18.)

Sommer, R. 1969. *Personal space.* Prentice Hall: Englewood Cliffs.

Sommer, R. 1970. The ecology of privacy. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 256–267). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Sommer, R. 1996. Benchmarks in environmental psychology. *Journal of Environmental Psychology,* 17, 2–10.

Sommer, R. 2000. Discipline and field of study: A search for clarification. *Journal of Environmental Psychology*, 20, 1–4.

Sommer, R. 2002. Personal space in a digital age. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 647–661). New York: Wiley & Sons.

Sommer, B., & Sommer, R. 1997. *Practical guide to behavioral research. Tools and techniques*. New York: Oxford University Press.

Sommer, R., & Wicker, A. W. 1991. Gas station psychology: The case for specialization in environmental psychology. *Environment and Behavior*, 23, 131–149.

Somogyi, K. (Ed.), 2004. *Cságoly*. Budapest: Kijárat.

Somogyi, K. (Ed.), 2006. *Balázs Mihály*. Budapest: Kijárat.

Somogyi, K. 2015. Másképpen közelítve. Képalkotás a kortárs építészetről. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 403–418). Budapest: L'Harmattan.

Somogyi, K. 2016. Menza_Zóna_Étterem_Közösségi tér_Helyszín. In B. Kerékgyártó, & L. Szabó (Eds.), *Építészet és oktatás*. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola. 268–279.

Somorjay, S. 2014a. *Kutatási jelentés a balatoncsicsói plébánia műemléki kutatásáról*. Kézirat.

Somorjay, S. 2014b. *Helyreállítása javaslat – balatoncsicsói plébánia.* Kézirat.

Sonkoly, G. 2002. Miért épp a francia térmegközelítések? In Gy. Benda, & A. Szekeres (Eds.), *Tér és történelem* (pp. 7–16). Budapest: L'Harmattan – Atelier.

Sonkoly, G. 2011. Pannonhalma újkori territorializációja. In A. Cieger (Ed.), *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2.* (pp. 191–210). Budapest: Atelier.

Sontag, S. 1978/1983. *A betegség mint metafora*. Budapest: Európa.

Spéder, Zs. (Ed.), 1993. *A mindennapi élet ökonómiája*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Spencer, C. 1991. Life-span changes in activities, and consequent changes in the cognition and assessment of the environment. In T. Gärling, & G. W. Evans (Eds.), *Environment, cognition and action. An integrated approach* (pp. 395–308). New York: Oxford University Press.

Spigel, L. 2001. Media homes: Then and now. *International Journal of Cultural Studies, 4*(4), 385–411.

Spiers, H. J., & Maguire, E. A. 2006. Thoughts, behaviour, and brain dynamics during navigation in the real world. *NeuroImage*, 31, 1826–1840.

Spilková, J., & Hochel, M. 2009. Toward the economy of pedestrian movement in Czech and Slovak shopping malls. *Environment and Behavior, 41*(3), 443–455.

dc_1358_16

Spreng, R. N., Mar, R. A., & Kim, A. S. N. 2008. The common neural basis of autobiographical memory, prospection, navigation, theory of mind, and the default mode: A quantitative meta-analysis. *Journal of Cognitive Neuroscience, 21*(3), 489–510.

Srinivasen, S., O'Fallon, L., & Dearry, A. 2003. Creating healthy communities, healthy homes, healthy people: initiating a research agenda on the built environment and public health. *American Journal of Public Health*, 93, 1446–1450.

Sroufe, L. A., & Rutter, M. 1989. A fejlődési pszichopatológia területe. *Pszichológia*, *9*(3), 341–362.

Staats, H., Kieviet, A., & Hartig, T. 2003. Where to recover from attentional fatigue: An expectancy-value analysis of environmental preference. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 147–157.

Stadter, M., & Scharff, D. E. (Eds.), 2016. *.Dimensions of psychotherapy, dimensions of experience. Time, space, number and state of mind.* Abingdon: Routledge.

Stam, M. 1929. Mérték—helyes mérték—minimális mérték. In O. Mezei (Ed.*),* 1975. *A Bauhaus.* Budapest: Gondolat.

Stamps, A. E. 1993. Public preferences for residences: Precode and code minimum, and avant-garde architectural styles. *Perceptual and Motor Skills,* 77, 99–103.

Stamps, A. E. 1994a. All buildings great and small: Design review from high rise to houses. *Environment and Behavior, 26*(3), 402–420.

Stamps, A. E. 1994b. A study in scale and character: Contextual effects on environmental preferences. *Journal of Environmental Management*, 42, 223–245.

Stamps, A. E. 2004. Mystery, complexity, legibility and coherence: A meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 1–16.

Stamps, A. E. 2005. Visual permeability, locomotive permeability, safety, and enclosure. *Environment and Behavior, 37*(5), 587–619.

Stamps, A. E. 2010. Effects of permeability on perceived enclosure and spaciousness. *Environment and Behavior, 42*(6), 864–886.

Stamps, A. E. 2015. Simulating designed environments. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 197–220). Chicester: Wiley Blackwell.

Stamps, A. E., & Nasar, J. L. 1997. Design review and public preferences: Effects of geographical location, public consensus, sensation seeking, and architectural styles. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 11–32.

Stamps, A. E., & Smith, S. 2002. Environmental enclosure in urban settings. *Environment and Behavior, 34*(6), 781–794.

Staples, S. L. 1996. Human response to environmental noise. *American Psychologist, 51*(2), 143–150.

Stea, D., Kerkman, D. D., Piñon, M. F., Middlebrook, N. N., & Rice, J. L. 2004. Preschoolers use maps to find a hidden object outdoors. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 341–345.

Steele, F. 1980. Defining and developing environmental competence. *Advances in Experimental Social Processes*, 2, 225–244.

Stefanovic, I. L. 1998. Phenomenological encounters with place: Cavtat to square one. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 31–44.

Steg, L., & Sievers, I. 2000. Cultural theory and individual perceptions of environmental risks. *Environment and Behavior, 32*(2), 250–269.

Steg, L., van den Berg, A. E., & de Groot, J. I. M. (Eds.), 2013a. *Environmental psychology. An introduction.* Malden: BPS Blackwell.

Steg, L., van den Berg, A. E., & de Groot, J. I. M. 2013b. Environmental psychology: History, scope and methods. In L. Steg, A. E. van den Berg, & J. I. M. de Groot (Eds.), *Environmental psychology. An introduction* (pp. 1–11). Malden: BPS Blackwell.

Stephan, M. 2005. Democracy in our backyards: A study of community involvement in administrative decision making. *Environment and Behavior, 37*(5) 662–682.

Stern, P. C. 1992. Psychological dimensions of global environmental change. *Annual Review of Psychology*, 43, 269–302.

Stokols, D. 1972. On the distinction between density and crowding: Some implications for future research. *Psychological Review,* 79, 275–278.

Stokols, D. 1976. The experience of crowding in primary and secondary environments. *Environment and Behavior*, 8, 792–814.

Stokols, D. 1977. Origins and directions of environment-behavioral research. In D. Stokols (Ed.), *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications* (pp. 5–36). New York: Plenum Press.

Stokols, D. 1978a. A typology of crowding experiences. In A. Baum, & Y. M. Epstein (Eds.), *Human response to crowding* (pp. 219–255). Hillsdale: Erlbaum.

Stokols, D. 1978b. Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 29, 253–295.

Stokols, D. 1979. A congruence analysis of human stress. In I. Sarason, & C. Spielberger (Eds.): *Stress and anxiety* (pp. 35–64). Washington: Hemisphere Press.

Stokols, D. 1981. Group x place transactions: Some neglected issues in psychological research on settings. In D. Magnusson (Ed.), *Toward a psychology of situations: An interactional perspective* (pp. 393–415). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Stokols, D. 1986. The research psychologist as social change agent. *American Journal of Community Psychology, 14*(6), 595–599.

Stokols, D. 1987. Conceptual strategies of environmental psychology. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., pp. 41–70). New York: Wiley & Sons.

Stokols, D. 1988. Transformational processes in people-environment relations. In J. E. McGrath (Ed.), *The social psychology of time* (pp. 233–252). Beverly Hills: Sage.

Stokols, D. 1990. Instrumental and spiritual views of people-environment relations. *American Psychologist, 45*(5), 641–646.

Stokols, D. 1992. Establishing and maintaining healthy environments. Toward a social ecology of health promotion. *American Psychology*, *47*(1), 6–22.

Stokols, D. 1995. The paradox of environmental psychology. *American Psychologist, 50*(10), 821–837.

Stokols, D. 1996a. Translating social ecological theory into guidelines for community health promotion. *American Journal of Health Promotion,* 10, 282–298.

Stokols, D. 1996b. Bridging the theoretical and applied facets of environmental psychology. *American Psychologist*, 51, 1188–1189.

Stokols, D. 2003. The ecology of human strengths. In L. G. Aspinwall, & U. M. Staudinger (Eds.), *A psychology of human strengths. Fundamental questions and future directions for a positive psychology* (pp. 331–343). Washington: APA.

Stokols, D. 2006. Toward a science of transdisciplinary action research. *American Journal of Community Psychology, 38*(1), 63-67.

Stokols, D. 2011. Transdisciplinary action research in landscape architecture and planning. *Landscape Journal: Design, Planning, and Management of the Land, 30*(1), 1–5.

Stokols, D. 2013. Training the next generation of transdisciplinarians. In M. O. O'Rourke, S. Crowley, S. D. Eigenbrode, & J. D. Wulfhorst (Eds.), *Enhancing communication & collaboration in interdisciplinary research* (pp. 56–81). Los Angeles: Sage.

Stokols, D., & Altman, I. (Eds.), 1987. *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., & 2.). New York: Wiley & Sons.

Stokols, D., Fuqua, J., Gress, J., Harvey, R., Phillips, K., Baezconde-Garbanati, L., Unger, J., Palmer, P., Clark, M. A., Colby, S. M., Morgan, G., & Trochim, W. 2003. Evaluating transdisciplinary science. *Nicotine & Tobacco Research, 5*(1), S21–S39.

Stokols, D., Grzywacz, J. G., McMahan, S., & Phillips, K. 2003. Increasing the health promotive capacity of human environments. *American Journal of Health Promotion,* 18, 4–13.

Stokols, D., Hall, K. L., & Vogel, A. L. 2013. Transdisciplinary public health. Definitions, core characteristics and strategies for success. In D. Haire-Joshu, & T. D. McBride (Eds.), *Transdisciplinary public health. Research, methods, and practice* (pp. 3–30). San Francisco: Jossey Bass Publ.

Stokols, D., Hall, K. L., Moser, R. P., Feng, A., Misra, S., & Taylor, B. K. 2010. Cross-disciplinary team science initiatives: Research, training, and translation. In R. Frodeman, J. Thompson Klein, C. Mitcham, & J. B. Holbrook (Eds.), *The Oxford handbook of interdisciplinarity* (pp. 471–493). Oxford: Oxford University Press.

Stokols, D., Hall, K. L., Taylor, B. K., & Moser, R. P. 2008. The science of team science. Overview of the field and introduction to the supplement. *American Journal of Preventive Medicine, 35*(25), 277–289.

dc_1358_16

Stokols, D., Harvey, R., Gress, J., Fuqua, J., & Phillips, K. 2005. In vivo studies of transdisciplinary scientific collaboration lessons learned and implications for active living research. *American Journal of Preventive Medicine,* 28, 202–213.

Stokols, D., Lejano, R. P., & Hipp, J. 2013. Enhancing the resilience of human-environment systems: a social ecological perspective. *Ecology & Society 18*(1), 7–18. http://www.ecologyandsociety.org/issues/article.php/5301letöltés: 2015. 07. 24.)

Stokols, D., Misra, S., Moser, R. P., Hall, K. L., & Taylor, B. K. 2008. The ecology of team science. Understanding contextual influences on transdisciplinary collaboration. *American Journal of Preventive Medicine, 35*(25), 96–115.

Stokols, D., Misra, S., Runnerstrom, M. G., & Hipp, J. A. 2009. Psychology in an age of ecological crisis. From personal angst to collective action. *American Psychologist, 64*(3), 181–193.

Stokols, D., & Montero, M. 2002. Toward of an environmental psychology of the internet. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 661–675). New York: Wiley & Sons.

Stokols, D., & Shumaker, S. A. 1981. People in places: A transactional view of settings. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 441–489). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Stokols, D., & Shumaker, S. A. 1982. The psychological context of residential mobility and well-being. *Journal of Social Issue*, 38, 149–172.

Stokols, D., Shumaker, S. A., & Martinez, J. 1983. Residential mobility and personal well-being. *Journal of Environmental Psychology,* 3, 5–19.

Stoll-Kleeman, S. 2001. Barriers to nature conservation in Germany: A model explaining opposition to protected areas. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 369–385.

Stone, D. A. 2013. Beyond common ground: A transdisciplinary approach to interdisciplinary communication and collaboration. In M. O. O'Rourke, S. Crowley, S. D. Eigenbrode, &, J. D. Wulfhorst (Eds.), *Enhancing communication & collaboration in interdisciplinary research* (pp. 82–102). Los Angeles: Sage.

Stringer, P. 1977. Participating in personal construct theory. In D. Bannister (Ed.), *New perspective in personal construct theory* (pp. 299–320). London: Academic Press.

Strohecker, C. 2000. Cognitive zoom: From object to path and back again. In C. Freksa, W. Brauer, C. Habel, & K. F. Wender (Eds.), *Spatial Cognition* (II., pp. 1–15). Berlin: Springer-Verlag.

Strumse, E. 1996. *The psychology of aesthetics: Explaining visual preferences for agrarian landscapes in Western Norway*. Bergen: University of Bergen.

Studer, R. G. 1970. The dynamics of behavior-contingent physical systems. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 56–76). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Studer, R. G., & van Vliet, W. 1987. Sociophysical congruence as a problem of supply and demand. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 3*(2), 159–173.

Suedfeld, P. 1980. *Restricted environmental stimulation: Research and clinical applications*. New York: Wiley and Sons.

Suedfeld, P. 1987. Extreme and unusual environments. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., 863–886). New York: Wiley & Sons.

Suedfeld, P. 1998. What can abnormal environments tell us about normal people? Polar stations as natural psychology laboratories. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 95–102.

Suedfeld, P., & Coren, S. 1989. Perceptual isolation, sensory deprivation, and rest: Moving introductory psychology texts out of the 1950s. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne, 30*(1), 17–29.

Suedfeld, P., Metcalfe, J., & Bluck, S. 1987. Enhancement of scientific creativity by flotation rest (restricted environmental simulation technique). *Journal of Environmental Psychology,* 7, 219–231.

Suedfeld, P., & Mocellin, J. S. P. 1987. The "sensed presence" in unusual environments. *Environment and Behavior, 19*(1), 33–52.

Sugihara, S., & Evans, G. W. 2000. Place attachment and social support at continuing care retirement communities. *Environment and Behavior, 32*(3), 400–409.

Sugiyama, T., Ward Thompson, C., & Alves, S. 2009. Associations between neighborhood open space attributes and quality of life for older people in Britain. *Environment and Behavior, 41*(1), 3–21.

dc_1358_16

Sullivan, W. C., Kuo, F. E., & Depooter, S. F. 2004. The fruit of urban nature: Vital neighborhood spaces. *Environment and Behavior, 36*(5), 678–700.

Sun, H., Campos, J. L., Young, M., Chan, G. S. W., & Ellard, C. G. 2004. The contributions of static visual cues, nonvisual cues, and optic flow in distance estimation. *Perception*, *33*(1), 49–65.

Sundstrøm, E. 1987. Work environments: Offices and factories. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., 733–783). New York: Wiley.

Sundstrøm, E. 1993. *Work places: The psychology of the physical environment in offices and factories*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sundstrøm, E., Bell, P. A., Busby, P. L., & Asmus, C. 1996. Environmental psychology 1989-1994. *Annual Review of Psychology*, 47, 485–512.

Sutton, S. E., & Kemp, S. P. 2002. Children as partnerts in neighborhood placemaking: Lessons from intergenerational desing charrettes. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 171–189.

Süle, F. 1997. *Valláspatológia*. Szokolya: GyuRó Art–Press.

Swain, J., Finkenstein, V., French, S., & Oliver, M. (Eds.), 1998. *Disabling barriers – enabling environments*. London: Sage.

Szabó, E., & Dúll, A. 2007. Hogyan tölthetik be az otthon funkcióját a gyermekvédelmi intézmények? In S. Csizmazia (Ed.), *Pillanatképek, elemzések, fejlesztések (2003-2006)* (pp. 232–253). Fót: Károlyi István Gyermekközpont.

Szabó, É., Németh, R., & Náfrádi, L. 2013. A Semantic Selection Test – SST – bemutatása. Egy új eljárás az attitűdök érzelmi aspektusának, valamint az attitűdtárgyak asszociációs kapcsolatainak vizsgálatára. *Alkalmazott Pszichológia, 13*(2), 59–74.

Szabó, É., & Virág, K. 2013. „Dudari vagyok, de mégsem" – a társas identitás elemeinek megjelenése és szerkezete az interjúkban. In Gy. Lencsés, & G. Feleky (Eds.), *Múlt és jelen: Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012* (pp. 195–209). Szeged: Belvedere Meridionale.

Szabó, J. 2010. Pesti János: Alsómocsoládi tájszótár. *Magyar Nyelv*, 106, 234–242.

Szabó, L. (Ed.), 2012. *Közösség és építészet. BME Építőművészeti Doktori Iskola 2011/12.* Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop422b/2010-0009_kotet_04_01_epitomuveszeti_doktori_iskola_evkonyve_2011-12/evkonyv_dla_2012_sm_1_1.html (letöltés: 2016. 05. 23.)

Szalai, G. M. 2015. Itt a baba, hol a képe? A vizuális reprezentációk megértésének korai fejlődése. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 369–383). Budapest: L'Harmattan.

Szathmári, M. (Ed.), 2004. Hazai példák a mentális térképezés alkalmazására. Válogatás Bíró A. Zoltán, Csernák Boldizsár, Garamhegyi Ábel, Letenyei László és szerzőtársaik munkáiból. In L. Letenyei, (Ed.), 2005b. *Településkutatás* (pp. 615–648). Budapest: L'Harmattan, Ráció.

Szelényi, I. (Ed.), 1973a. *Városszociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Szelényi, I. 1973b. Bevezető tanulmány. In I. Szelényi (Ed.), *Városszociológia* (pp. 7–38). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Szentpéteri, M. 2010. *Design és kultúra. Befogadó designkultúra*. Budapest: Építészfórum.

Szijártó, Zs. 2007. Tér, kultúra, kommunikáció. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 160–176). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Szijártó, Zs. (Ed.), 2008. *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest–Pécs: Gondolat, PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Szilágyi, K., Zelenák, F., Kanczlerné Veréb, M., Gerzson, L., Czeglédi, Cs., & Balogh, P. I. 2015. Limits of ecological load in public parks – on the example of Városliget. *Applied Ecology and Environmental Research, 13*(2), 427–448.

Szirmai, V. 1988. *Csinált városok*. Budapest: Magvető.

Szitó, I. 1991. Az ökológiai megközelítés a pszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle,* 2, 215–232.

Szokolszky, Á. 2002. Öröklés – környezet: mit is jelent az „is"? *Magyar Pszichológiai Szemle, 57*(1), 51–84.

Szokolszky, Á. 2004a. *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat.* Budapest: Osiris.

dc_1358_16

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_kutatomunka_a_pszichologiaban/index.html (letöltés: 2016. 01. 27.)

Szokolszky, Á. 2004b. A tárgy mint cselekvési lehetőség: a tárgyi „mintha" játék tanulságai. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Termékszemantika* (pp. 78–87). Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem.

Szokolszky, Á. 2013. A „szociokulturális képzelőerő" helye a pszichológiában, a pszichológia helye a falukutatásban. In Gy. Lencsés, & G. Feleky (Eds.), *Múlt és jelen. Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012* (pp. 13–23). Szeged: Belvedere Meridionale. http://www.belvedere.meridionale.hu/letolt/dudar.pdf (letöltés: 2016. 01. 28.)

Szokolszky, Á., & Dúll, A. 2006. Környezet—pszichológia. Egy ökológiai rendszerszemléletű szintézis körvonalai. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 9–34). Budapest: Akadémiai.

Szokolszky, Á., & Kádár, E. 1999. James J. Gibson ökológiai pszichológiája. *Pszichológia, 19*(3), 289–322.

Szokolszky, Á., & V. Komlósi, A. 2015. A „reziliencia-gondolkodás" felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia*, 1, 11–26.

Szőnyi, Gy. E. 2009. Filozófia, építészeti emblematika és fantázia a kora újkori alkímiai diszkurzusban. *Világosság*, 2009. ősz, 49–62.

Szummer, Cs. 1992. A régésztől a történészig: egy új paradigma körvonalai a pszichoanalízisben. *Pszichológia, 12*(2), 173–216.

Szummer, Cs. 1993. Hermeneutikai fordulat előtt a pszichológia? Kenneth Gergen újabb tanulmánya elé. *Pszichológia, 13*(4), 579–596.

Szummer, Cs. 1994. „Természettudomány-e a pszichológia?" — Rövid össze foglaló az ELTE-n novemberben lezajlott tudomány-elméleti vitáról. *Pszichológia, 14*(3), 399–402.

Tajfel, H. 1981. *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tan, G. W., & Kwok, K. W. 2006. An empirical study of Web browsing behaviour: Towards an effective Website design. *Electronic Commerce Research and Applications,* 5, 261–271.

Tartaglia, S., & Rollero, C. 2010. Different levels of place identity: From the concrete territory to the social categories. In J. Valentín, & L. Gamez (Eds.), *Environmental psychology: New developments* (pp. 243–250). New York: Nova Science Publishers.

Tashakkori, A., & Teddlie, C. 2010. *Sage handbook of mixed methods in social & behavioral research.* Los Angeles: Sage.

Tatai, E., & Tatai, M. 1993. *Környezetkultúra: egy alternatív tantárgy programja kisiskolásoknak*. Budapest: Tölgyfa.

Taylor, R. B. 1982. Neighborhood physical environment and stress. In G. W. Evans (Ed.), *Environmental stress* (pp. 286–325). Cambridge: Cambridge University Press.

Taylor, R. B. 1987. Toward of environmental psychology of disorder: Delinquency, fear and fear of crime. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., pp. 951–987). New York: Wiley & Sons.

Taylor, R. B. 1988. *Human territorial functioning. An empirical, evolutionary perspective on individual and small group territorial cognitions, behaviors, and consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.

Taylor, R. B. 1999. The incivilities thesis: Theory, measurement, and policy. In R. H. Langworthy (Ed.), *Measuring what matters* (pp. 65–88). Washington: US Department of Justice, National Institute of Justice, Office of Community Oriented Policing Services.

Taylor, S., & Todd, P. 1995. An integrated model of waste management behavior: A test of household recycling and composting intentions. *Environment and Behavior, 27*(5), 603–630.

Teleki, P. 1917/1996. *A földrajzi gondolat története*. Budapest: Kossuth.

Tengberg, A., Fredholm, S., Eliasson, I., Knez, I., Saltzman, K., & Wetterberg, O. 2012. Cultural ecosystem services provided by landscapes: Assessment of heritage values and identity. *Ecosystem Services*, 2, 14–26.

Thiel, P. 1970. Notes on the description, scaling, notation, and scoring of some perceptual and cognitive attributes of the physical environment. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 593–619). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

dc_1358_16

Thompson, B. J. 2003. Architectural hermeneutics: Harry and the Philosopher's stone. *Environment and Behavior*, *35*(4), 478–485.

Thompson Fullilove, M. 2014. "The Frayed knot": What happens to place attachment in the context of serial forced displacement? In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 141–153). London: Routledge.

Thompson Klein, J. T. 2013. Communication and collaboration in interdisciplinary research. In M. O. O'Rourke, S. Crowley, S. D. Eigenbrode, &, J. D. Wulfhorst (Eds.), *Enhancing communication & collaboration in interdisciplinary research* (pp. 11–30). Los Angeles: Sage.

Thoresen, C. E. 1999. Spirituality and health. Is there a relationship? *Journal of Health Psychology, (4)*3, 291–300.

Thorne, A., & Klohnen, E. 1993. Interpersonal memories as maps for personality consistency. In D. C. Funder, R. D. Rarke, C. Tomlinson-Reasey, & K. Widaman (Eds.), *Studying lives through time: Personality & development* (pp. 223–253). Washington: APA.

Thurber, C. A., & Malinowski, J. C. 1999. Environmental correlates of negative emotions in children. *Environment and Behavior, 31*(4), 487–513.

Tiba, J. 1996. *NNH–ING Irodaház: Környezetpszichológiai morzsák.* Környezetpszichológia kurzus (oktató: A. Dúll), zárótanulmány. Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola.

Tigerné Schuller, P., Almásiné Tóth, E., Rácz, E., Bokor, K., & Haffner, T. 2014. *Alsómocsolád 2010 – 2014 évekre vonatkozó stratégiai dokumentumelemzése*. Budapest: Belügyminisztérium, Önkormányzati Helyettes Államtitkárság, Önkormányzati Koordinációs Iroda.

Till, K. E. 2008. Artistic and activist memory-work: Approaching place-based practice. *Memory Studies, 1*(1), 99–113.

Tímár, J. 2007. Társadalmi nemek, aprófalu- és közösségtanulmányok. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 115–133). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Tlaukaa, M., Brolese, A., Pomeroy, D., & Hobbs, W. 2005. Gender differences in spatial knowledge acquired through simulated exploration of a virtual shopping centre. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 111–118.

Toch, H. 1992. *Living in prison. The ecology of survival*. Washington: APA.

Tognoli, J., & Horowitz, J. 1982. From childhood home to adult home: Environmental transformations. In P. Bart, A. Chen, & G. Francescato (Eds.), *Knowledge for design* (pp. 321–328). Washington: EDRA.

Tolman, E. C. 1948. Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55, 189–208.

Tolman, E. C. 1951. A közbülső változó. In Cs. Pléh (Ed.), 1983. *Pszichológiatörténeti szöveggyűjtemény* (III., pp. 29–42). Budapest: Tankönyvkiadó.

Topf, M. 1994. Theoretical considerations for research on environmental stress and health. *Journal of Nursing Scholarship*, 26, 280–293.

Torsson, B. 1985. The psychology of architecture as cultural phenomenon: An architect's perspective. In R. S. Ulrich, & S. Hygge (Eds.), *Research on environment and people* (pp. 11–20). Stockholm: Swedish Council for Building Research.

Tóth, I. J. 2005. A környezetfilozófiáról. *Világosság*, 6, 129–139.

Tóth, J. 2014. Kétvölgy – a láthatóvá tett láthatatlan. Az előzetes terepmunka adatainak hatása Kétvölgy szakrális kommunikációs hálózata kutatásának módszereire. *Jel–Kép,* 4. http://communicatio.hu/jelkep/2014/4/JelK%E9p_2014_4_T%F3th_J%E1nos.pdf (letöltés: 2015. 05. 02.)

Trauer, B., & Ryan, C. 2005. Destination image, romance and place experience—an application of intimacy theory in tourism. *Tourism Management*, 26, 481–491.

Trigg, D. 2009. The place of trauma: Memory, hauntings, and the temporality of ruins. *Memory Studies, 2*(1), 87–101.

Trócsányi, A., & Stefán, K. 2009. A pécsi fiatalok városképe és reprezentációja mentális térképek alapján. In J. Tóth, Zs. M. Császár, & A. Hasanovic-Kolutácz (Eds.), *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben* (pp. 127–138). Pécs: PTE TTK FDI, IDResearch Kft/Publikon.

Troll, L. E., & Skaff, M. M. 1997. Perceived continuity of self in very old age. *Psychology and Aging*, 12, 162–169.

dc_1358_16

Tsai, T.-W., Chang, T.-C., Chuang, M.-C., & Wang, D.-M. 2008. Exploration in emotion and visual information uncertainty of websites in culture relations. *International Journal of Design, 2*(2), 55–66.

Tsaur, S.-H., Liang, Y.-W., & Weng, Sz.-Ch. 2014. Recreationist-environment fit and place attachment. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 421–429.

Tuan, T. H., & Navrud, S. 2008. Capturing the benefits of preserving cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage*, 9, 326–337.

Tuan, Y. F. 1974. *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. Jersey City: Englewood Cliffs.

Tuan, Y. F. 1975. Images and mental maps. *Annals of the Association of American Geographers, 65*(2), 205–213.

Tung, V. W. S., & Ritchie, J. R. B. 2011. Exploring the essence of memorable tourism experiences. *Annals of Tourism Research, 38*(4), 1367–1386.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. 1987. *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.

Túros, E. 1995. Református templom egy katolikus magyar faluban. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei* (pp. 542–551). Budapest: Osiris/Századvég.

Túry, F., & Dúll, A. 2008. The role of home visits in the family therapy – with special regard to eating disorders. *Rev. Med. Chir. Soc. Med. Nat. Iaşi /Revista Medico-Chiruricala A Societatii de Medici si Naturalisti Din Iaşi (Iaşi)/, 112*(2), Supliment No. 3, 189–194.

Túry, F., Dúll, A., Wildmann, M., & László, Zs. 2006. Családlátogatás evészavarban szenvedőknél – környezetpszichológiai megfontolások. In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 53–66). Budapest: Akadémiai.

Túry, F., Dúll, A., Wildmann, M., & László, Zs. 2010. A családlátogatás szerepe az evés zavaraiban. In F. Túry (Ed.), *Válogatott pszichoterápiás esettanulmányok – különös tekintettel az evés zavaraira* (pp. 43–51). Budapest: Semmelweis.

Túry, F., Wildmann, M., László, Zs., & Dúll, A. 2008. Environmental psychology and home visits in the family therapy of eating disorders. *International Journal of Psychotherapy, 12*(2), 36–44.

Túry, F., Wildmann, M., László, Zs., Rácz, A., & Dúll, A. 2003. Milyen információkat nyújthat a családlátogatás az orvos számára? Környezetpszichológia az orvosi gyakorlatban. *Háziorvosi Továbbképző Szemle*, 8, 666–669.

Tversky, B. 1993. Cognitive maps, cognitive collages, and spatial mental models. In A. U. Frank, & I. Campari (Eds.), *Spatial information theory: A theoretical basis for GIS* (pp. 14–24). New York/Berlin: Springer-Verlag.

Tversky, B. 2003. Structures of mental spaces. How people think about space? *Environment and Behavior, 35*(1), 66–80.

Twigger-Ross, C. L., & Uzzell, D. L. 1996. Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology,* 16, 205–220.

Tzamir, Y., & Churchman, A. 1984. Knowledge, ethics, and environment. Behavior studies in architectural education. *Environment and Behavior, 16*(1), 111–126.

Ulrich, R. 1981. Natural versus urban scenes: Some psychophysiological effects. *Environment and Behavior*, 13, 523–556.

Ulrich, R. S. 1983. Aesthetic and affective response to natural environment. In I. Altman, & J. F. Wohlwill (Eds.), *Human behavior and the environment* (Vol. 6., pp. 85–125). New York: Plenum Press.

Ulrich, R. S., Quan, X., Zimring, C., & Joseph, A. 2004. The role of the physical environment in the hospital of the 21st century: A once-in-a-lifetime opportunity. *Report to The Center for Health Design for the Designing the 21st Century Hospital Project*. https://www.healthdesign.org/sites/default/files/Role%20Physical%20Environ%20in%20the%2021st%20Century%20Hospital_0.pdf (letöltés: 2016. 02. 20.)

Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., & Zelson, M. 1991. Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology,* 11, 201–230.

Underwood, E. 2016. Expanding our mental maps. *Science*, *352*(6292), 1378.

Unger, D. G., & Wandersman, A. 1985. The importance of neighbors: The social, cognitive and affective components of neighboring. *American Journal of Community Psychology, 13*(2), 139–160.

dc_1358_16

Urbán, R. 2001. Útban a magatartásszempontú egészségpszichológia felé: az egészségmagatartás pszichológiai elemzése. *Magyar Pszichológiai Szemle, 56*(4), 593–622.

Urbán, R., & Dúll, A. 2008. Érzelem és megismerési folyamatok. In V. Csépe, M. Győri, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 3., Nyelv, tudat, gondolkodás* (pp. 477–535). Budapest: Osiris.

Uzzell, D. L. 1998. Interpreting our heritage: A theoretical interpretation. In D. L. Uzzell, & R. Ballantyne (Eds.), *Contemporary issues in heritage and environmental interpretation: Problems and prospects* (pp. 11–25). London: The Stationery Office.

Utsey, S. O., Bolden, M. A., Williams, O., Lee, A., Lanier, Y., & Newsome, C. 2007. Spiritual well-being as a mediator of the relation between culture-specific coping and quality of life in a community sample of African Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(2), 123–136.

Valera, S. & Guàrdia, J. 2002. Urban social identity and sustainability: Barcelona's olympic village. *Environment and Behavior, 34*(1), 54–66.

Valle, R. 1989. Cultural and ethnic issues in Alzheimer's disease family research. In E. Light, & B. D. Lebowitz (Eds.), *Alzheimer's disease treatment and family stress: Directions for research* (pp. 122–154). Rockville: Department of Health and Human Services.

Vanclay, F. 2008. Place matters. In F. Vanclay, M. Higgins, & A. Blackshaw (Eds.), *Making sense of place: Exploring concepts and expressions of place through different senses and lenses* (pp. 3–11). Canberra: National Museum of Australia Press.

Vandermoere, F. 2006. The process of soil excavation in a community: Site-specific determinants of stress perception. *Environment and Behavior, 38*(5), 715–739.

van den Berg, A. E., & Custers, M. H. G. 2010. Gardening promotes neuroendocrine and affective restoration from stress. *Journal of Health Psychology, 20*(10), 1–9.

van den Berg, A. E., Hartig, T., & Staats, H. 2007. Preference for nature in urbanized societies: Stress, restoration, and the pursuit of sustainability. *Journal of Social Issues, 63*(1), pp. 79–96.

van den Berg, A. E., & Steg, L. 2013. Conclusion: Summary, trends and future perspectives in environmental psychology. In L. Steg, A. E. van den Berg, & J. I. M. de Groot (Eds.), *Environmental psychology. An introduction.* Malden: BPS Blackwell.

van den Berg, A. E., & ter Heijne, M. 2005. Fear versus fascination: An exploration of emotional responses to natural threats. *Journal of Environmental Psychology,* 25, 261–272.

van der Pligt, J. 1996. Social psychology and environmental issues. In G. R. Semin, & K. Fiedler (Eds.), *Applied social psychology* (pp.173–197). London: Sage.

van der Pligt, J., Eiser, J. R., & Spears, R. 1986. Attitudes toward nuclear energy. Familiarity and salience. *Environment and Behavior, 18*(1), 75–93.

van der Werff, E., Steg, L., & Keizer, K. 2013. The value of environmental self-identity: The relationship between biospheric values, environmental self-identity and environmental preferences, intentions and behavior. *Journal of Environmental Psychology,* 34, 55–63.

van de Vliert, E. 2007. Climatoeconomic roots of survival versus self-expression cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(2), 156–172.

van de Vliert, E., Huang, X., & Parker, P. M. 2004. Do colder and hotter climates make richer societies more, but poorer societies less, happy and altruistic? *Journal of Environmental Psychology,* 24, 17–30.

Vanetti, E. J., & Allen, G. L. 1988. Communicating environmental knowledge: The impact of verbal and spatial abilities on the production and comprehension of route directions. *Environment and Behavior, 20*(6), 667–682.

van Herzele, A. 2004. Local knowledge in action: Valuing nonprofessional reasoning in the planning process. *Journal of Planning Education and Research,* 24, 197–212.

van Kasteren, Y. 2014. How are householders talking about climate change adaptation? *Journal of Environmental Psychology*, 40, 339–350.

van Tilburg, M. A. L., Vingerhoets, A. J. J. M., & Van Heck, G. L. 1997. Coping with homesickness: The construction of the Adult Homesickness Coping Questionnaire. *Personality and Individual Differences, 22*(6), 901–907.

van Vliet, W. 1983. Exploring the fourth environment: An examination of the home range of city and suburban teenagers. *Environment and Behavior, 15*(5), 567–588.

van Wagenberg, D., Krasner, M., & Krasner, L. 1981. Children planning an ideal classroom. Environmental design in an elementary school. *Environment and Behavior, 13*(3), 349–359.

dc_1358_16

Váradi, M. M. (Ed.), 2008. *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest: Ú-M-K.

Váriné Szilágyi, I. 1997. Az ember, a világ és az értékek világa. Kísérlet az értékek fogalmának behatárolására. In Zs. Lengyel (Ed.), *Szociálpszichológia – Szöveggyűjtemény* (o. n.). Budapest: Osiris. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szocialpszichologia/ch05s04.html (letöltés: 2016. 12. 12.)

Váriné Szilágyi, I. 2006. *Építészprofilok. Akik a 70-es, 80-as években indultak*. Budapest: TERC.

Varga, A. 2006. Pszichológia a fenntarthatóságért. *Magyar Pszichológiai Szemle, 61*(1), 187–206.

Varga, K., & Dúll, A. 2015. A környezeti szuggesztiók fogalma és elemzési lehetőségei. In A. Dúll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 12–29). Budapest: L'Harmattan.

Varga, K., & Osvát, J. 2013. Az ingerszükséglettől a tudásszükségletig: kognitív motiváció. In É. Bányai, & K. Varga (Eds.), *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa* (pp. 237–262). Budapest: Medicina.

Varga, S. K. 2013. Az autonómiától a transzcendenciáig: humánspecifikus motívumok. In É. Bányai, & K. Varga (Eds.), *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa* (pp. 263–286). Budapest: Medicina.

Varga, V., & Dúll, A. 2001. „Kávéház te vagy a hazám, s immár egyetlen otthonom", Budapest kávéházai a századfordulón – környezetpszichológiai megközelítésben. *Magyar Pszichológiai Szemle, LVI*(4), 557–597.

Vartanian, O., Navarrete, G., Chatterjee, A., Brorson Fich, L., Gonzalez-Mora, J. L., Leder, H., Modroño, C., Nadal, M., Rostrup, N. & Skov, M. 2015. Architectural design and the brain: Effects of ceiling height and perceived enclosure on beauty judgments and approach-avoidance decisions. *Journal of Environmental Psychology,* 4, 10–18.

Vásárhelyi, T. 2009. A nyitott múzeum. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, MOKK.

Vasáros, Zs. 2010. *Kiállító–tér. Múzeumi tárlatok kézikönyve*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, MOKK.

Vass, Z. 2006. *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai. Projekció, kifejezés, mintázatok*. Budapest: Flaccus.

Vass, Z. 2011. *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései – szemlélet és módszer*. Budapest: L'Harmattan.

Vaughan, F. 2002. What is spiritual intelligence*? Journal of Humanistic Psychology, 42*(2), 16–33.

Veitch, J. A. 1990. Office noise and illumination effects on reading comprehension. *Journal of Environmental Psychology*, 10, 209–217.

Veitch, R., & Arkkelin, D. 1995. *Environmental psychology. An interdisciplinary perspective.* Upper Saddle River: Prentice Hall International, Inc.

Vercseg, I. 1992. A szomszédság mint a társadalmi cselekvés színtere. *Parola,* 4, 3–5. http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/parolaar.nsf/nyomtat/98964D88BB5D2CC78525663B007ED5CE?OpenDocument (letöltés: 2016. 07. 08.)

Verderber, S., & Jeung-Haeng, S. 2005. Environment and aging in Japan: A review of recent research. *Environment and Behavior, 37*(1), 43–80.

Veress, D., Cs. 2000/2014. *A Nivegy-völgy falvainak története*. Óbudavár, Szentjakabfa, Balatoncsicsó, Szentantalfa, Tagyon. Balatoncsicsó: Balatoncsicsó község Önkormányzata.

Verkuyten, M., Sierksma, J., & Thijs, J. 2015. First arrival and owning the land: How children reason about ownership of territory. *Journal of Environmental Psychology,* 41, 58–64.

Verplanken, B. 1989. Beliefs, attitudes, and intentions toward nuclear energy before and after Chernobyl in a longitudinal within-subject design. *Environment and Behavior, 21*(4), 371–392.

Vigotszkij, L. Sz. 1960/1971. *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*. Budapest: Gondolat.

Villanueva, K., Giles-Corti, B., Bulsara, M., Timperio, A., McCormack, G., Beesley, B., Trapp, G., & Middleton, N. 2013. Where do children travel to and what local opportunities are available? The relationship between neighborhood destinations and children's independent mobility. *Environment and Behavior, 45*(6), 679–705.

Vincze, A., & Dúll, A. 1998. A szexuális féltékenység kultúrközi vizsgálata. *Pszichológia*, *18*(1), 3–33.

Vinokur-Kaplan, D. 1995. Treatments that work (and those that don't): An application of Hackman's group effectiveness model to interdisciplinary teams in psychiatric hospitals. *Journal of Applied Behavioral Science*, *31*(3), 303–327.

dc_1358_16

Vischer, J. C., & Wifi, M. 2016. The effect of workplace design on quality of life at work. In G. Fleury-Bahi, E. Pol, & O. Navarro (Eds.), *Handbook of environmental psychology and quality of life research* (pp. 378–400). New York: Springer.

Virág, T. 2007. Migrációs folyamatok az aprófalvakban. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 134–146). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Virág, T., Váradi, M. M., & Koós, B. 2007. Felkészülés a terepmunkára. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány* (pp. 203–222). Szentendre–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék.

Virilio, P. 1998/2002. *Az információs bomba*. Budapest: Magnus Design Stúdió Kft.

Virilio, P. 2007/2009. Az ősbaleset. *Café Bábel*, 61, 7–12.

Vörös, Zs. 2004. A hipertér tér-képe: mennyire lehet téri a tájékozódás a hipertérben? *Magyar Pszichológiai Szemle, 59*(4), 517–689.

von Wirth, T., Grêt-Regamey, A., & Stauffacher, M. 2015. Mediating effects between objective and subjective indicators of urban quality of life: Testing specific models for safety and access. *Social Indicators Research*, 122, 189–210.

Vranic, A. 2003. Personal space in physically abused children. *Environment and Behavior,* 4, 550–565.

Wall, R., Devine-Wright, P., & Mill, G. A. 2007. Comparing and combining theories to explain proenvironmental intentions: The case of commuting-mode choice. *Environment and Behavior, 39*(6), 731–753.

Waller, D., Beall, A. C., & Loomis, J. M. 2004. Using virtual environments to assess directional knowledge. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 105–116.

Wandersman, A. H., & Hallman, W. K. 1993. Are people acting irrationally? Understanding public concerns about environmental threats. *American Psychologist, 48*(6), 681–686.

Wandersman, A. H., & Nation, M. 1998. Urban neighborhoods and mental health. Psychological contributions to understand toxicity, resilience, and interventions. *American Psychologist, 53*(6), 647–656.

Wang, R. F., & Spelke, E. S. 2002. Human spatial representation: Insights from animals. *Trends in Cognitive Sciences*, *6*(9), 376–382.

Wang, K., & Taylor, R. B. 2006. Simulated walks through dangerous alleys: Impacts of features and progress on fear. *Journal of Environmental Psychology*, 26, 269–283.

Wang, Q., & Brockmeier, J. 2002. Autobiographical remembering as cultural practice: Understanding the interplay between memory, self and culture. *Culture Psychology, 8*(1), 45–64.

Wang, W., & Milgram, P. 2009. Viewpoint animation with a dynamic tether for supporting navigation in a virtual environment. *Human Factors, 51*(3), 393–403.

Wapner, S. 1987. A holistic, developmental, system-oriented environmental psychology: Some beginnings. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., pp. 1433–1465). New York: Wiley & Sons.

Wapner, S. 1990. One person-in-his-environments. In I. Altman, & K. Christensen (Eds.), *Environment and behavior studies. Emergence of intellectual traditions* (pp. 257–291). New York: Plenum Press.

Wapner, S. 1995. Toward integration environmental psychology in relation to other subfields of psychology. *Environment and Behavior, 27*(1), 9–32.

Wapner, S., & Craig-Bray, L. 1992. Person-in-environment transitions: Theoretical and methodological approaches. *Environment and Behavior, 24*(2), 161–188.

Wapner, S., & Demick, J. 1991. Some relations between developmental and environmental psychology: An organismic-developmental systems perspective. In R. M. Downs, L. S. Liben, & D. S. Palermo (Eds.), *Visions of aesthetics, the environment and development* (pp. 181–213). Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum.

Ward, C., & Styles, I. 2005. Culturing settlement using pre- and post-migration strategies. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 12, 423–430.

Ward, L. M. 1977. Multidimensional scaling of the molar physical environment. *Multivariate Behavioral Research,* 12, 23–42.

Ward, L. M., & Russell, J. A. 1981a. The psychological representation of molar physical environments. *Journal of Experimental Psychology: General*, 110, 121–152.

dc_1358_16

Ward, L. M., & Russell, J. A. 1981b. Cognitive set and the perception of place. *Environment and Behavior*, 13, 610–632.

Ward Thompson, C., Aspinall, P., & Montarzino, A. 2008. The childhood factor: Adult visits to green places and the significance of childhood experience. *Environment and Behavior, 40*(1), 111–143.

Warren, W. H. 1984. Perceiving affordances: Visual guidance of stair climbing. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 10*(5), 683–703.

Watkins, N., Cole, F., & Weidemann, S. 2010. The war memorial as healing environment: The psychological effect of the Vietnam Veterans Memorial on Vietnam war combat veterans' posttraumatic stress disorder symptoms. *Environment and Behavior, 42*(3), 351–375.

Watson, J. B. 1913. Hogyan látja a behaviorista a pszichológiát? In L. Kardos (Ed.), 1970. *Behaviorizmus* (pp. 39–58). Budapest: Gondolat.

Watson, J. B. 1930. Mi a behaviorizmus? In Cs. Pléh (Ed.), 1983. *Pszichológiatörténeti szöveggyűjtemény II.* (pp. 9–23). Budapest: Tankönyvkiadó.

Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. 1988. Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology, 54*(6), 1063–1070.

Watson, D., Wiese, D., Vaidya, J., & Tellegen, A. 1999. The two general activation systems of affect: Structural findings, evolutionary considerations, and psychobiological evidence. *Journal of Personality and Social Psychology,* 76, 820–838.

Webb, S. D. 1984. Rural-urban differences in mental health. In H. L. Freeman (Ed.), *Mental health and the environment* (pp. 226–249). Edinburgh: Churchill Livingstone.

Weinstein, C. S., & David, T. G. (Eds.), 1987. *Spaces for children: The built environment and child development*. New York: Plenum Press.

Weinstein, C. S., & Pinciotti, P. 1988. Changing a schoolyard: Intentions, design decisions, and behavioral outcomes. *Environment and Behavior,* 20, 345–371.

Weisman, J. 1981. Evaluating architectural legibility: Way-finding in the built environment. *Environment and Behavior, 13*(2), 189–204.

Weisman, L. K. 1994. *Discrimination by design. A feminist critique of the man-made environment*. Urbana: University of Illinois Press.

Wells, J. C. 2010. Valuing historic places: Traditional and contemporary approaches. *School of Architecture, Art, and Historic Preservation Faculty Publications*. Paper 22. Bristol: Roger Williams University. http://docs.rwu.edu/saahp_fp/22 (letöltés: 2015. 09. 07.)

Wells, J. C., & Baldwin, E. D. 2012. Historic preservation, significance, and age value: A comparative phenomenology of historic Charleston and the nearby new-urbanist community of I'On. *Journal of Environmental Psychology*, 32, 384–400.

Wells, M. M. 2000a. Office clutter or meaningful personal displays: The role of office personalization in employee and organizational well-being. *Journal of Environmental Psychology,* 20, 239–255.

Wells, M. M. 2000b. At home with nature: Effects of "greenness" on children's cognitive functioning. *Environment and Behavior, 32*(6), 775–795.

Wells, M. M., & Evans, G. W. 2003. Nearby nature: A buffer of life stress among rural children. *Environment and Behavior, 35*(3), 311–330.

Wells, M. M., & Thelen, L. 2000. What does your workspace say about you? The influence of personality, status, and workspace on personalization. *Environment and Behavior, 34*(3), 300–321.

Wells, M. M., Thelen, L., & Ruark, J. 2007. Workspace personalization and organizational culture: Does your workspace reflect you or your company? *Environment and Behavior*, *39*(5), 616–634.

Wener, R. E. 2012. *The environmental psychology of prisons and jails. Creating human spaces in secure settings.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wener, R. E., McCunn, L. J., & Senick, J. 2015. Did that plan work? Post-occupancy evaluation. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 249–270). Chicester: Wiley Blackwell.

Werner, C. M. 1987a. A time and place for interpersonal relationships. *Environment and Behavior, 19*(2), 169–180.

Werner, C. M. 1987b. Home interiors: A time and place for interpersonal relationships. *Environment and Behavior, 19*(2), 169–179.

dc_1358_16

Werner, C. M., & Altman, I., & Oxley, D. 1985. Temporal aspects of homes. A transactional perspective. In I. Altman, & C. M. Werner (Eds.), *Home environments* (pp. 1–32). New York: Plenum Press.

Werner, C. M., Peterson-Lewis, S., & Brown, B. B. 1989. Inferences about homeowners sociability: Impact of Christmas decorations and other cues. *Journal of Environmental Psychology,* 9, 279–296.

Wertheimer, M. 1925. Az alakelméletről. In L. Kardos (Ed.), 1974. *Alaklélektan* (pp. 141-160). Budapest: Gondolat.

Wesselényi-Garay, A. 2005. Az analógiától a modellig. *Régi-Új Magyar Építőművészet. Utóirat / Post Scriptum, 5*(28), 11–14.

White, L. E. 1970a. The outdoor play of children living in flats: An inquiry into the use of courtyards as playgrounds. In H. M. Proshansky, W. H., Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 370–382). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

White, R. W. 1970b. Excerpts from Motivation reconsidered: The concept of competence. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical settings* (pp. 125–134). New York: Holt, Rinehart, and Winston:.

Wicker, A. W. 1972. Processes which mediate behavior-environment congruence: Some suggestions for research. *Behavioral Science, 17*(3), 265–277.

Wicker, A. W. 1973. Undermanning theory and research: Implications for the study of psychological and behavioral effects of excess human populations. *Representative Research in Social Psychology*, 4, 185–206.

Wicker, A. W. 1981. Nature and assessment of behavior settings: Recent contributions from the ecological perspective. In P. McReynolds (Ed.), *Advances in psychological assessments* (Vol. 5., pp. 22–61). San Francisco: Jossey-Bass.

Wicker, A. W. 1987. Behavior settings reconsidered: Temporal stages, resources, internal dynamics, context. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., pp. 613–653). New York: Wiley & Sons.

Wicker, A. W. 1991. A tribute to Roger G. Barker (1903–1990). *Journal of Environmental Psychology*, 11, 287–290.

Wicker, A. W. 2002. Ecological psychology: Historical contexts, current conception, prospective directions. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 114–126). New York: Wiley & Sons.

Wicker, A. W., & King, J. C. 1988. Life cycles of behavior settings. In J. E. McGrath (Ed.), *The social psychology of time* (pp. 182–200). Beverly Hills: Sage.

Wicker, A. W., & Kirmeyer, S. 1977. From church to laboratory to national park: A program of research on excess and insufficient populations in behavior settings. In D. Stokols (Ed.), *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications* (pp. 69–97). New York: Plenum Press.

Wickson, F., Carew, A. L., & Russell, A. W. 2006. Transdisciplinary research: Characteristics, quandaries and quality. *Futures,* 38, 1046–1059.

Willems, E. P. 1977. Behavioral ecology. In D. Stokols (Ed.), *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications* (pp. 39–69). New York: Plenum Press.

Williams, D. R., 2014. "Beyond the commodity metaphor" revisited: Some methodological reflections on place attachment research. In L. C. Manzo, & P. Devine-Wright (Eds.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* (pp. 89–99). London: Routledge.

Williams, D. R., & Knopf, R. C. 1985. In search of the primitive-urban continuum: The dimensional structure of outdoor recreation settings. *Environment and Behavior*, 17, 351–370.

Williams, K., Meckin, D., Stockman, T., & Bryan-Kinns, N. 2012. Embedded research in the design of interactive technologies for children with special educational needs: An account of research in progress. In *Proceedings of HCI 2012 The 26th BCS Conference on Human Computer Interaction* (pp. 1–4), Birmingham, UK. http://ewic.bcs.org/upload/pdf/ewic_hci12_ec_paper6.pdf (letöltés: 2016. 07. 24.)

Wilson, E. O. 1984. *Biophilia*. Cambridge: Harvard University Press.

Wilson, M. A. 1996. The socialization of architectural preference. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 33–44.

Wilson, M. A., & Canter, D. (1990). The development of professional concepts. *Applied Psychology: An International Review*, 39, 431–455.

Wilson, P. N. 1999. Active exploration of a virtual environment does not promote orientation or memory for objects. *Environment and Behavior, 31*(6), 752 –763.

dc_1358_16

Wineman, J. D., & Peponis, J. 2010. Constructing spatial meaning: Spatial affordances in museum design. *Environment and Behavior, 42*(1), 86–109.

Winkel, G. H. 1981. The perception of neighbourhood change. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 489–512). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Winkel, G. H. 1993. Environmental design evaluation as a change oriented research process. *Arch. & Comport. / Arch. & Behav., 9*(1), 85–98.

Winkel, G. H., Malek, R., & Thiel, P. 1969. The role of personality differences in judgments of roadside quality. *Environment and Behavior,* 1, 199–223.

Winkel, G. H., & Sasanoff, R. 1970. An approach to an objective analysis of behavior in architectural space. In H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, & L. G. Rivlin (Eds.), *Environmental psychology: Man and his physical setting* (pp. 619–631). New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Winnicott, D. W. 1969. Berlin walls. In D. W. Winnicott, C. Winnicott, R. Shepherd, & M. Davis (Eds.) 1986. *Home is where we start from* (pp. 221–227). London: W.W. Norton.

Winnicott, D. W. 2004. *A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum.

Wohlwill, J. 1973. The environment is not in the head. In W. Preiser (Ed.), *Environmental design research* (Vol. 2., pp. 166–181). Stroudsburg: Dowden, Hutchinson, & Ross.

Wohlwill, J. 1976. Environmental aesthetics: The environment as a source of affects. In I. Altman, & J. Wohlwill (Eds.), *Human behavior and environment: Advances in theory and research* (Vol.1., 37–86). New York: Plenum Press.

Wohlwill, J. F. 1983. The concept of nature: A psychologist's view. In I. Altman, & J. F. Wohlwill (Eds.), *Human behavior and environment: Advances in theory and research* (Vol. 6., pp. 5–37). New York: Plenum Press.

Wohlwill, J. F. 1984. Psychology and the environmental disciplines. In M. H. Bornstein (Ed.), *Psychology and its allied disciplines.* (Vol. II., pp. 123–161). Hillsdale: Erlbaum.

Woodward, I. 2007. *Understanding material culture*. London: Sage.

Wozniak, R. H. 1993. Experimental and comparative roots of early behaviourism: An introduction. In R. H. Wozniak (Ed.), *The experimental and comparative roots of early behaviourism: Studies in animal and infant behaviour* (pp. vii—xxviii). London: Routledge/Thoemmes Press.

Wölfflin, H. 1886. Bevezető tanulmány az építészet pszichológiájához (részlet). In Á. Moravánszky, & K. M. Gyöngy (Eds.), 2007. *A tér. Kritikai antológia* (pp. 39–45). Budapest: Terc.

Wright, J. B., & Czerniak, R. J. 2000. The rising importance of voluntary methods of land use control in planning. *Journal of Planning Education and Research,* 19, 419–423.

Wright, P. A., & Kloos, B. 2007. Housing environment and mental health outcomes: A levels of analysis perspective. *Journal of Environmental Psychology*, 27, 79–89.

Wuchty, S., Jones, B. F., & Uzzi, B. 2007. The increasing dominance of teams in production of knowledge. *Science, 316*(5827), 1036–1039. http://dx.doi.org/10.1126/science.1136099 (letöltés: 2015. 07. 19.)

Xu, M., de Bakker, M., Strijker, D., & Wu, H. 2015. Effects of distance from home to campus on undergraduate place attachment and university experience in China. *Journal of Environmental Psychology,* 43, 95–104.

Xue, W., Hine, D. W., Loi, N. M., Thorsteinsson, E. B., & Phillips, W. J. 2014. Cultural worldviews and environmental risk perceptions: A meta-analysis. *Journal of Environmental Psychology,* 40, 249–258.

Yamamoto, T., & Ishii, S. 1995. Developmental and environmental psychology: A microgenetic developmental approach to transition from a small elementary school to a big junior high school. *Environment and Behavior, 27*(1), 33–42.

Yamamoto, T., Sawada, H., Minami, H., Ishii, S., & Inoue, W. 1992. Transition from the university to the workplace. *Environment and Behavior, 24*(2), 189–205.

Yamori, K. 1998. Going with the flow: Micro-macro dynamics in the macrobehavioral patterns of pedestrian crowds. *Psychological Review, 105*(3), 530–557.

Yancey, W. L. 1971. Architecture, interaction, and social control. The case of a large-scale public housing project. *Environment and Behavior*, 1, 3–21.

Yancey, W. L. 1972. Architecture, interaction, and social control. The case of a large-scale public housing project. In J. F. Wohlwill, & D. H. Carson (Eds.), *Environment and the social sciences: Perspectives and applications* (pp. 126–136). Washington: APA.

dc_1358_16

Yardley, L. 2008. Demonstraing validity in qualitative psychology. In J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology* (pp. 235–251). Thousand Oaks: Sage.

Zacharias, J. 2001. Path choice and visual stimuli: Signs of human activity and architecture. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 341–352.

Zacharias, J., Stathopoulos, T., & Wu, H. 2004. Spatial behavior in San Francisco's plazas: The effects of microclimate, other people, and environmental design. *Environment and Behavior, 36*(5), 638–658.

Zeisel, J. 1981. *Inquiry by design: Tools for environment-behavior research*. Monterey: Brooks/Cole.

Zeisel, J., Gifford, R., Martin, M., & McCunn, L. J. 2015. Research design for special populations. In R. Gifford (Ed.), *Research methods for environmental psychology* (pp. 345–369). Chicester: Wiley Blackwell.

Zelenski, J. M., & Nisbet, E. K. 2014. Happiness and feeling connected: The distinct role of nature relatedness. *Environment and Behavior, 46*(1), 3–23.

Zetti, I. 2010. Built heritage, local communities and the production of territory. Citizen participation in heritage preservation and improvement. In M. Mälkki, & K. Schmidt-Thomé (Eds.), *Integrating aims — built heritage in social and economic development* (pp. 233–251). Espoo: Aalto University School of Science and Technology, Centre for Urban and Regional Studies.

Zevi, B. 1948/1964. *Az építészet megismerése*. Budapest: Műszaki Könykiadó.

Zia, A., Norton, B. G., Metcalf, S. S., & Hirsh, P. D. 2014. Spatial discounting, place attachment, environmental concern: Toward an ambit-based theory of sense of place. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 283–295.

Zimring, C. M. 1990. Evaluation of designed environments: Methods for post-occupancy evaluations. In R. B., Bechtel, R. W. Marans, & W. Michelson (Eds.), *Methods in environmental and behavioral research* (pp. 270–301). Malabar: Krieger.

Zimring, C. M., Reizenstein Carpman, J., & Michelson, W. 1987. Design for special populations: Mentally retarded persons, children, hospital. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 2., pp. 919–949). New York: Wiley & Sons.

Zinn, H. C., & Pierce, C. L. 2002. Values, gender, and concern about potentially dangerous wildlife. *Environment and Behavior, 34*(2), 239–256.

Zube, E. H. 1984. *Environmental evaluation: Perception and public policy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Zube, E. H. 1985. Perceived urban residential quality: A cross-cultural bimodal study. *Environment and Behavior, 17*(3), 327–350.

Zuckerman, M. 1979. *Sensation seeking: Beyond the optimal level of arousal.* Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Zuckerman, M. 1994. *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking.* New York: Cambridge University Press.

Zumthor, P. 1991. A szépség kemény magva. *Arc: Az Új Magyar Építőművészet melléklete,* 1998. 1, 30–35. http://wergida.blogspot.hu/2015/07/peter-zumthor-szepseg-kemeny-magva.html (letöltés: 2016. 07. 12.)

dc_1358_16

VII. Mellékletek

Rajzold le a keretbe azt a települési környezetet, amit először kezdtél önállóan használni, ahova először mehettél egyedül!

Mindenképp legyenek, a kezdőbetűvel jelölve, a rajzon azok a helyek, amelyek fontosak voltak, mert

- az életed mindennapi intézményei, épületei (M) voltak;
- mert a tájékozódást segítették (T),
- nevezetességek voltak (N)
- mert érzelem, emlékek, események fűződtek hozzájuk (E).

Kérjük, töltsd ki az alábbi adatlapot is!
nemed: fiú / lány

aktuális életkorod:

életkorod az önálló városi térhasználat idején:

település, településrész: ……..
volt-e valami saját neve? ……

mennyire érezted jól magam a településen:
(nagyon rosszul) 1–2–3–4–5–6–7 (nagyon jól)

Szívesen részt vennél-e a kutatásban egy interjúval ugyanebben a témában: igen - nem
Ha igen, akkor az email-címed:
……
.

Budapest, ……...
Köszönjük!

Dr. Szabó Julianna, Dr. Dúll Andrea

dc_1358_16

dc_1358_16

Ábrázolás módja szerint KÉT fő kategória: KÉPSZERŰ és TÉRKÉPSZERŰ
Az ábrázolt tartalom szerint, 4+2 alkategória

- ***KÉPSZERŰ***

- ránézeti vagy perspektivikus ábrázolás az uralkodó
- valós, két lábbal a földőn álló nézőpont, valós földközeli nézet érzékelhető
- „ablakból" látottott „valós" látkép is
- a valós nézőpontból adódóan egymás előttiség-mögöttiség érzékelhető, így a kitakarás megjelenik
- listaként megjelenő képek sora, azaz felvillannak a fontos képek, de nincs téri reláció közöttük

KÉPSZERŰ főkategóriában

- **„Ahova elsőként mentem"** típusú kép, ami a **célt** ábrázolja.
  Gyakran csak egy épület, pl. iskola látszik, az odavezető út perspektívájából. Jellemző, hogy csak az az egy elem fontos, a többi hely vagy üresen marad, vagy az egy elem kitölti az egész képet. Ritkább esetben a cél épület melletti épület is megjelenhet.
- **„Mentem, mentem, mendegéltem"** típusú kép, amely **történet**ként, élményként meséli el a bejárt utat.
  Egyes képekben a narratív szándékot szöveges elemek teszik még élményszerűbbé. Más esetekben maga a képi narráció „beszédes", visszafejthető belőle egy időben lezajló cselekménysor.
- **„Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba"** típusú képekben egy épület, jellemzően az **otthon a** rajzi **kiindulópont**.
  A többi helyszín vagy épület felsorolásszerűen körbelakja a kiindulópontot. Számos esetben az otthon, mint kiinduló pont egyben centrális elhelyezkedésű is a lapon, de ez nem alapfeltétel. A lapszélen lévő otthon is kerülhet központi helyzetbe.
- **„Itt is, ott is, amott is voltam"** típusú kép **listaszerű**en sorolja fel a meglátogatt helyeket, de közöttük sem téri, sem kauzális realáció nem jelenik meg.

- ***TÉRKÉPSZERŰ***

- összhatásában felülnézeti kép
- de az elemek, akár mindegyik, lehetnek oldalnézetből ábrázoltak (mint tesz-vesz város)
- a megjelölt elemek között relációk (gyakran, de nem kötelezően utak) vannak
- a relációk „eligazító" jellegűek – ebben a szándék a fontos, lehet bármilyen „hiba" a relációkban
- sematikusan ábrázol – a térképjelzések ikonikus logikájához hasonlatosan, így jellemzően házacskaformával jelöli az épületeket, avagy feliratozza
- a téri részleteket nem feltétlenül a maguk folyamatosságában jelzi, lehet „részlettérkép-szerűen" is, külön-külön fontos elemekre fókuszálva

TÉRKÉPSZERŰ főkategóriában

1. **„Ezen az útvonalon mentem"** Szigorúan véve **a bejárt útvonal környezetére** koncentrál, tehát csak az van a térképen, ami a bejárt útvonalon/ mellett van. A cél annak láttatása, hogy honnan hova jutott el, mindez a felülnézet „objektív" távolságból
2. **„Ebben a környezetben találod meg azt/azokat a helye(ke)t, ahol elsőként voltam."** Nagyobb téri összefüggést mutat, **a település „egészét"** érzékelteti, a naponta bejárt útvonalból kieső fontos középületeket, látványos, tájékozódást segítő épületeket, magaslati pontokat, természeti elemeket (tó, folyó, hegy) vagy főutakat is jelöli támpontként.

dc_1358_16

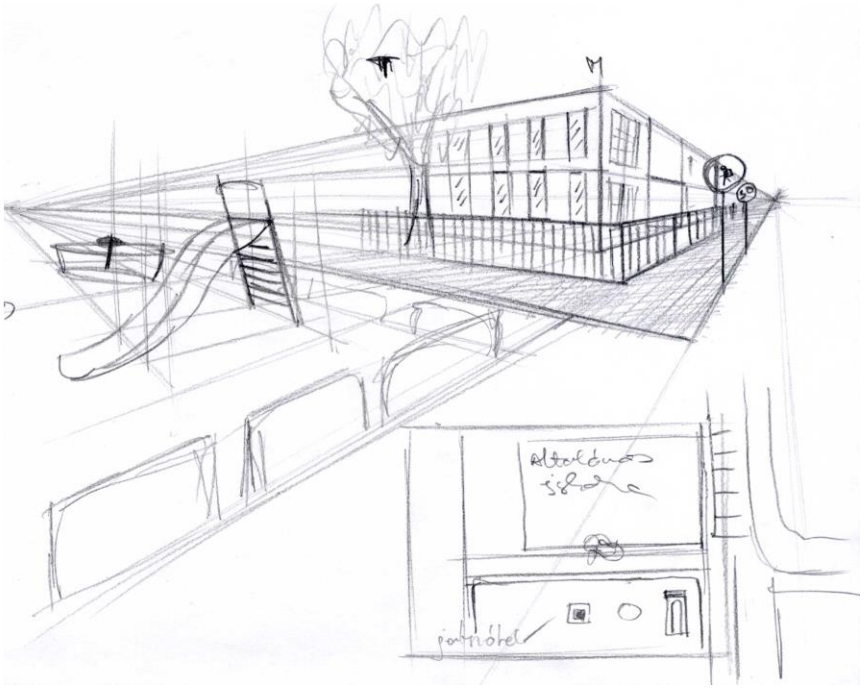

Képszerű_Ahova elsőként mentem (építész)

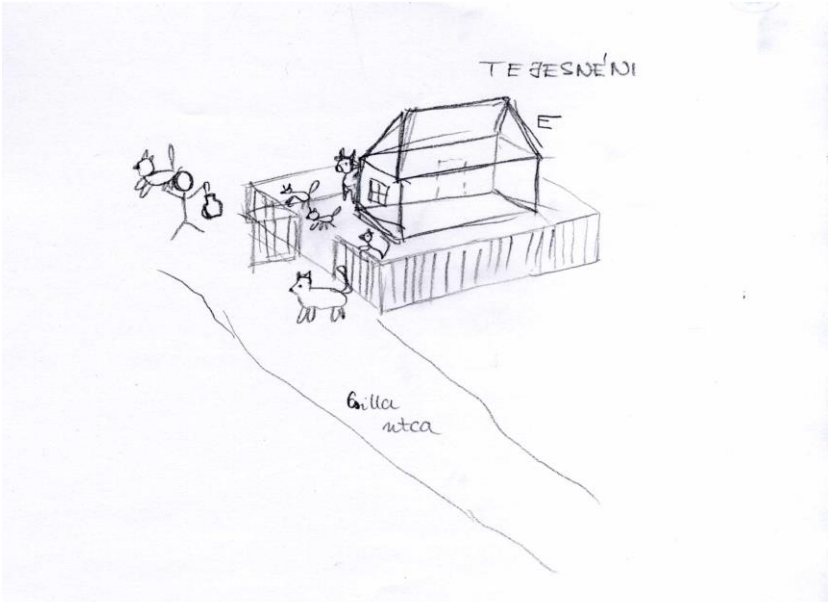

Képszerű_Ahova elsőként mentem (térlaikus)

Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép_Képszerű ábrázolásmód, K2: „Mentem, mentem mendegéltem” (építész / térlaikus példák) *3.b melléklet*

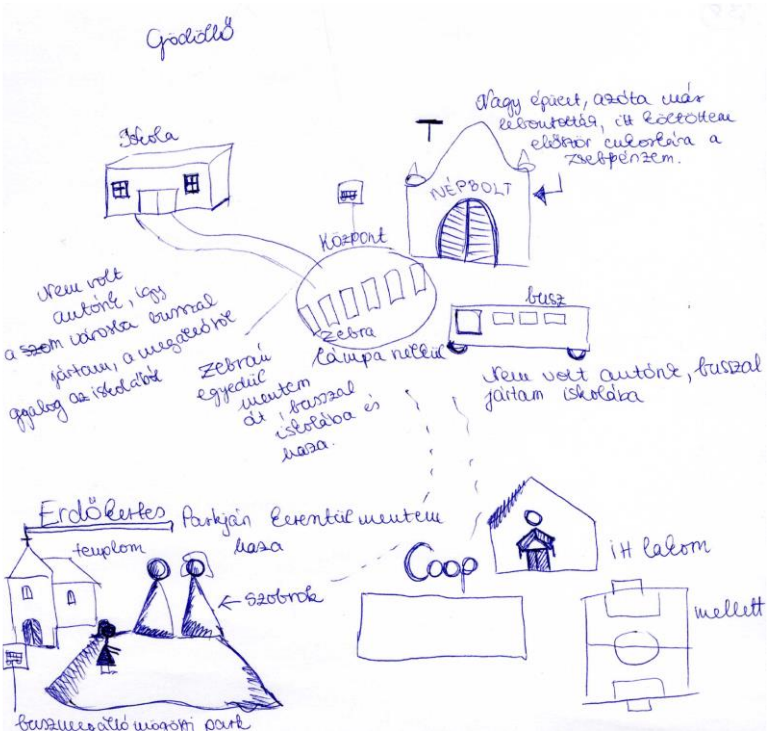

Képszerű_Mentem, mentem, mendegéltem (építész)

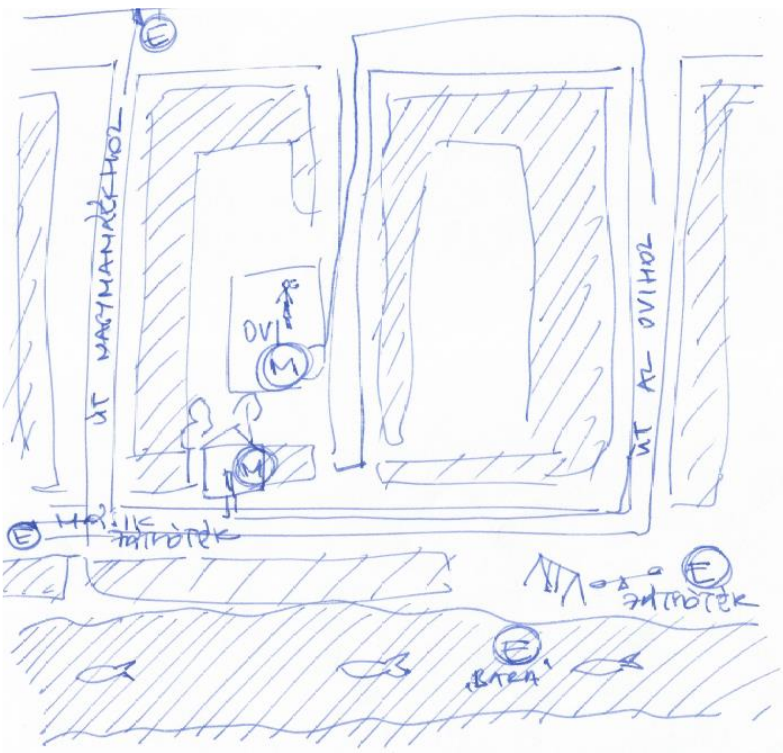

Képszerű_Mentem, mentem, mendegéltem (térlaikus)

Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép_Képszerű ábrázolásmód, K3: *3.c melléklet*
„Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba”
(építész / térlaikus példák)

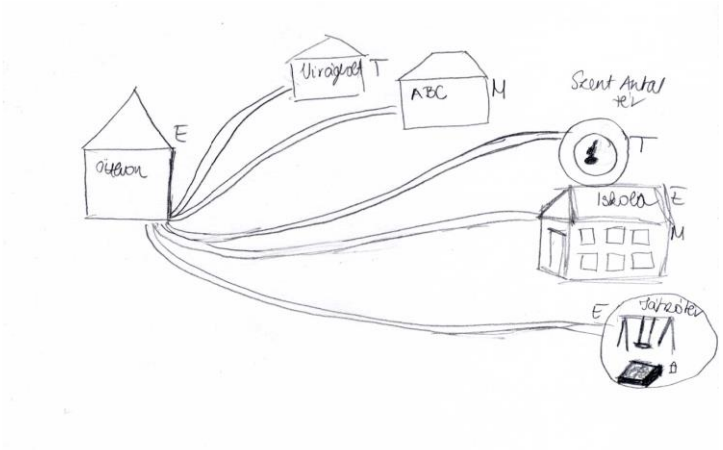

Képszerű_Az otthonom a világ közepe… (építész)

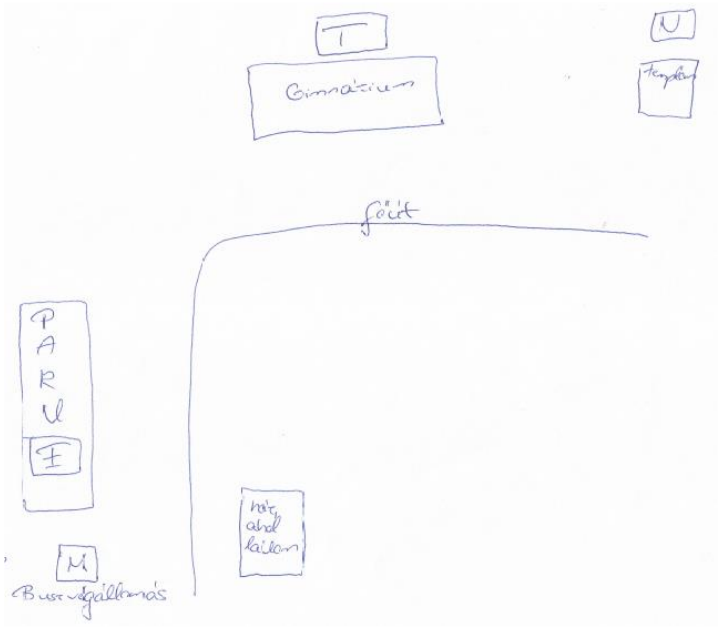

Képszerű_Az otthonom a világ közepe… (térlaikus)

Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép_Képszerű ábrázolásmód, K4: *3.d melléklet*
„Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba”
(építész / térlaikus példák)

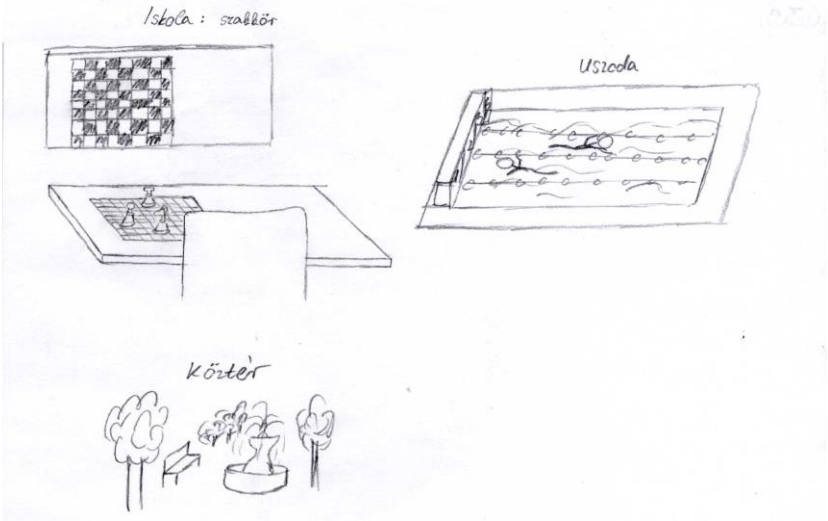

Képszerű_Itt, is, ott is, amott is voltam (építész)

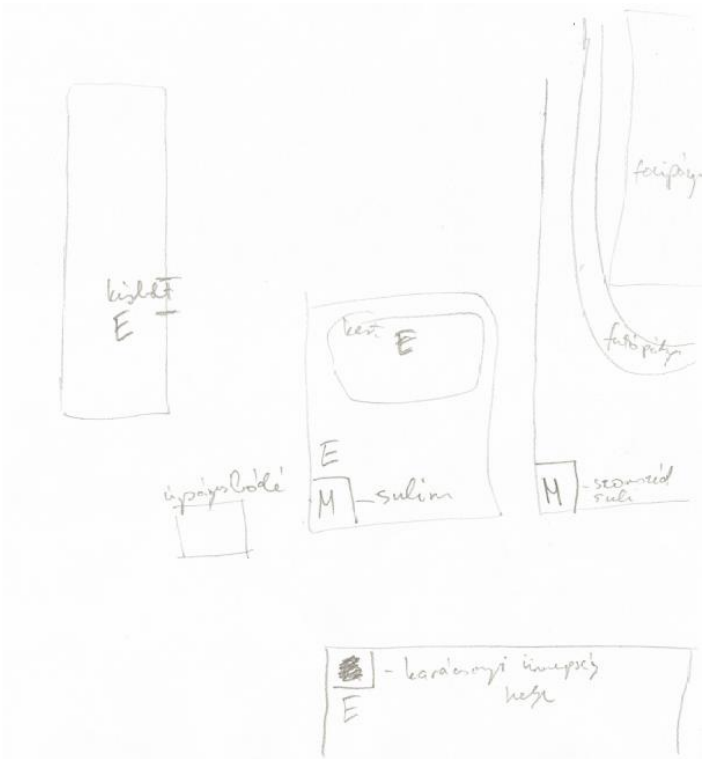

Képszerű_Itt, is, ott is, amott is voltam (térlaikus)

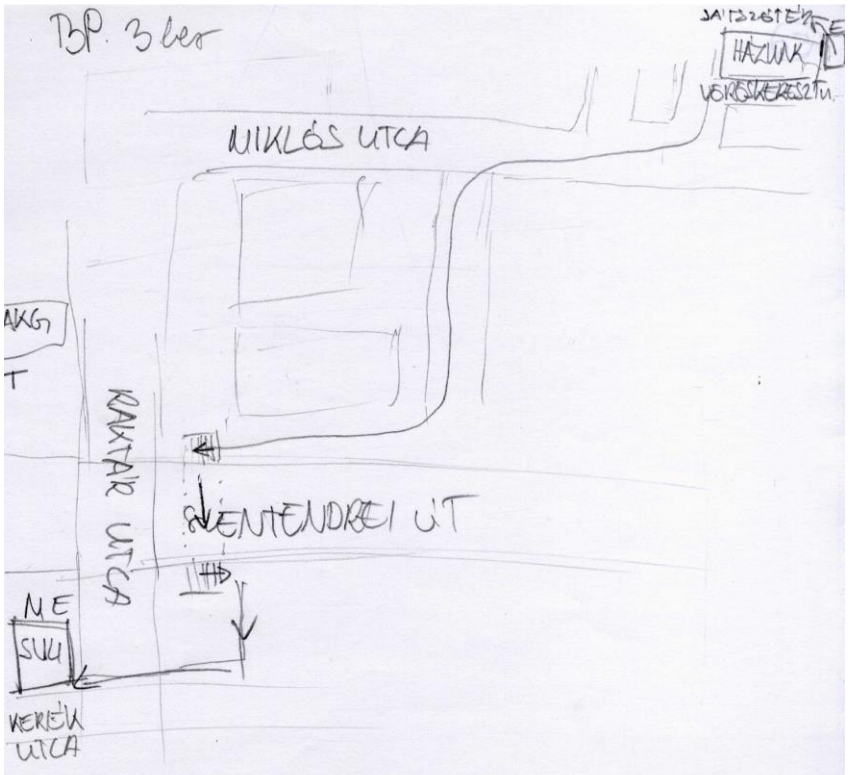

Térképszerű_Ezen az útvonalon mentem (építész)

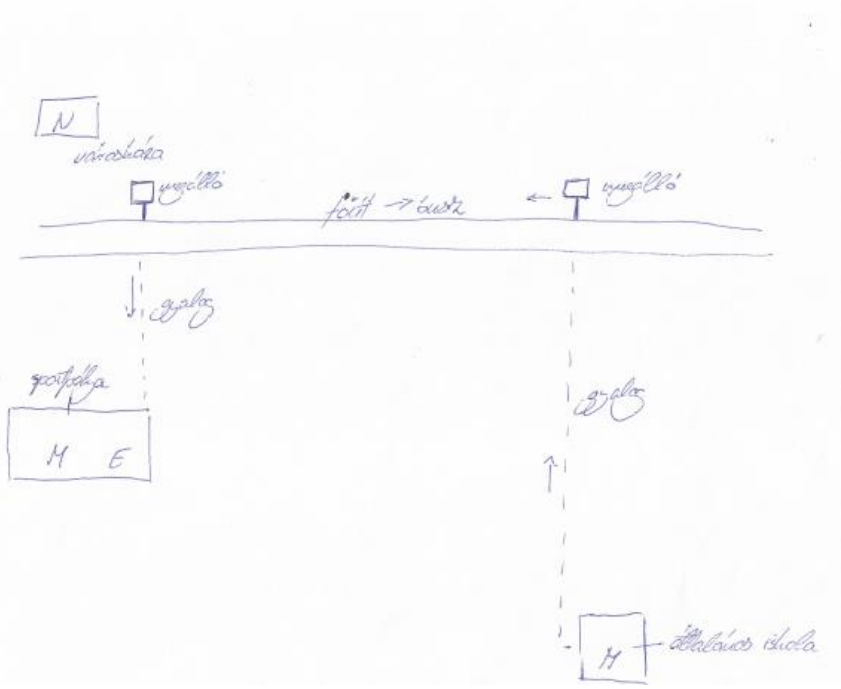

Térképszerű_Ezen az útvonalon mentem (térlaikus)

dc_1358_16

Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép_Térképszerű ábrázolásmód, T2: „Ebben a környezetben találod meg azt/azokat a hely(ek)et, ahol elsőként voltam” (építész / térlaikus példák)

3.f melléklet

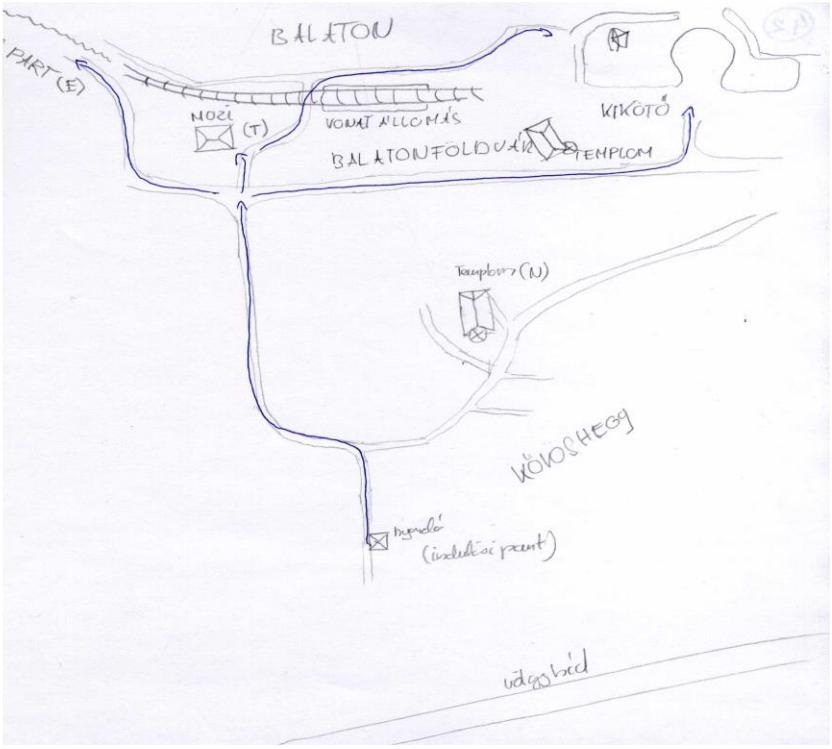

Térképszerű_Ebben a környezetben találod meg… (építész)

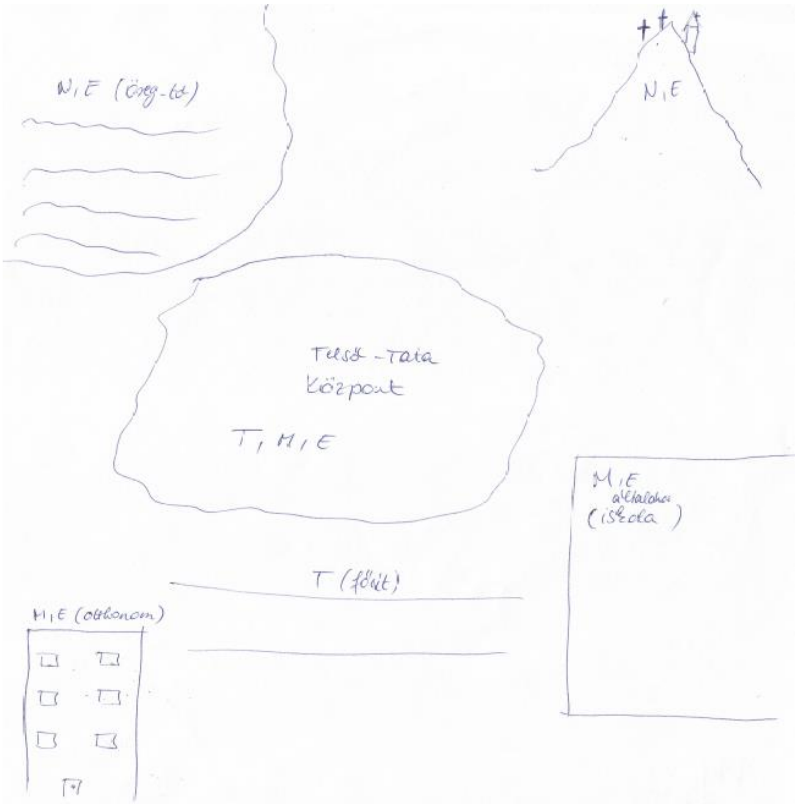

Térképszerű_Ebben a környezetben találod meg… (térlaikus)

Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép ábrázolásmód alkategóriák (képszerű: K1, K2, K3, K4; térképszerű: T1, T2) eltérései: szubjektív kódolói megítélés (személyesség, kidolgozottság, koherencia)

Rajz szubjektív megítélési szempontjai	Ábrázolásmód		Átlagok különbsége	Std. Error	Szig.
Rajz személyessége	K1	K2	0,33	0,24	1,00
		K3	0,40	0,38	1,00
		K4	-0,09	0,22	1,00
		T1	-0,97	0,17	0,00
		T2	-0,39	0,19	0,74
	K2	K1	-0,33	0,24	1,00
		K3	0,07	0,40	1,00
		K4	-0,41	0,26	1,00
		T1	-1,29	0,21	0,00
		T2	-0,71	0,23	0,04
	K3	K1	-0,40	0,38	1,00
		K2	-0,07	0,40	1,00
		K4	-0,49	0,39	1,00
		T1	-1,36	0,36	0,00
		T2	-0,78	0,37	0,55
	K4	K1	0,09	0,22	1,00
		K2	0,41	0,26	1,00
		K3	0,49	0,39	1,00
		T1	-0,88	0,19	0,00
		T2	-0,30	0,21	1,00
	T1	K1	0,97	0,17	0,00
		K2	1,29	0,21	0,00
		K3	1,36	0,36	0,00
		K4	0,88	0,19	0,00
		T2	0,58	0,15	0,00
	T2	K1	0,39	0,19	0,74
		K2	0,71	0,23	0,04
		K3	0,78	0,37	0,55
		K4	0,30	0,21	1,00
		T1	-0,58	0,15	0,00
Rajz kidolgozottsága	K1	K2	0,31	0,21	1,00
		K3	0,43	0,33	1,00
		K4	0,24	0,20	1,00
		T1	-0,71	0,15	0,00
		T2	-0,01	0,17	1,00
	K2	K1	-0,31	0,21	1,00
		K3	0,12	0,35	1,00
		K4	-0,07	0,23	1,00
		T1	-1,02	0,18	0,00
		T2	-0,32	0,20	1,00
	K3	K1	-0,43	0,33	1,00
		K2	-0,12	0,35	1,00
		K4	-0,19	0,34	1,00
		T1	-1,14	0,31	0,01
		T2	-0,44	0,33	1,00
	K4	K1	-0,24	0,20	1,00
		K2	0,07	0,23	1,00
		K3	0,19	0,34	1,00
		T1	-0,95	0,16	0,00
		T2	-0,25	0,19	1,00
	T1	K1	0,71	0,15	0,00
		K2	1,02	0,18	0,00
		K3	1,14	0,31	0,01
		K4	0,95	0,16	0,00
		T2	0,70	0,13	0,00
	T2	K1	0,01	0,17	1,00
		K2	0,32	0,20	1,00
		K3	0,44	0,33	1,00
		K4	0,25	0,19	1,00
		T1	-0,70	0,13	0,00

Rajz koherenciája	**K1**	K2	-0,24	0,16	1,00
		K3	0,16	0,25	1,00
		K4	-0,94	0,15	0,00
		T1	-0,33	0,11	0,05
		T2	-0,07	0,13	1,00
	K2	K1	0,24	0,16	1,00
		K3	0,40	0,26	1,00
		K4	-0,70	0,17	0,00
		T1	-0,09	0,14	1,00
		T2	0,17	0,15	1,00
	K3	K1	-0,16	0,25	1,00
		K2	-0,40	0,26	1,00
		K4	-1,10	0,26	0,00
		T1	-0,49	0,24	0,62
		T2	-0,23	0,25	1,00
	K4	K1	0,94	0,15	0,00
		K2	0,70	0,17	0,00
		K3	1,10	0,26	0,00
		T1	0,61	0,12	0,00
		T2	0,87	0,14	0,00
	T1	K1	0,33	0,11	0,05
		K2	0,09	0,14	1,00
		K3	0,49	0,24	0,62
		K4	-0,61	0,12	0,00
		T2	0,26	0,10	0,18
	T2	K1	0,07	0,13	1,00
		K2	-0,17	0,15	1,00
		K3	0,23	0,25	1,00
		K4	-0,87	0,14	0,00
		T1	-0,26	0,10	0,18

dc_1358_16

Környék/szociofizikai önállóság_Mentális térkép ábrázolásmód alkategóriák (képszerű: K1, K2, K3, K4; térképszerű: T1, T2) eltérései a rajzokon megjelölt elemek (M, T, N, E) számában

Mentális térképeken megjelölt elemek	Ábrázolásmód alkategóriái		Átlagok különbsége	Std. Error	Szig.
Mindennapi épület, intézmény (M) (db)	K1	K2	-1,02	0,61	1,00
		K3	-1,18	0,92	1,00
		K4	-1,24	0,55	0,37
		T1	-1,42	0,41	0,01
		T2	-1,54	0,48	0,03
	K2	K1	1,02	0,61	1,00
		K3	-0,17	0,98	1,00
		K4	-0,23	0,64	1,00
		T1	-0,41	0,53	1,00
		T2	-0,52	0,58	1,00
	K3	K1	1,18	0,92	1,00
		K2	0,17	0,98	1,00
		K4	-0,06	0,94	1,00
		T1	-0,24	0,87	1,00
		T2	-0,36	0,90	1,00
	K4	K1	1,24	0,55	0,37
		K2	0,23	0,64	1,00
		K3	0,06	0,94	1,00
		T1	-0,18	0,45	1,00
		T2	-0,30	0,52	1,00
	T1	K1	1,42	0,41	0,01
		K2	0,41	0,53	1,00
		K3	0,24	0,87	1,00
		K4	0,18	0,45	1,00
		T2	-0,12	0,37	1,00
	T2	K1	1,54	0,48	0,03
		K2	0,52	0,58	1,00
		K3	0,36	0,90	1,00
		K4	0,30	0,52	1,00
		T1	0,12	0,37	1,00
Tájékozódást segítő (T) (db)	K1	K2	-0,99	0,58	1,00
		K3	-0,41	0,88	1,00
		K4	-1,29	0,52	0,22
		T1	-1,22	0,39	0,03
		T2	-2,48	0,46	0,00
	K2	K1	0,99	0,58	1,00
		K3	0,58	0,93	1,00
		K4	-0,30	0,61	1,00
		T1	-0,23	0,50	1,00
		T2	-1,49	0,56	0,13
	K3	K1	0,41	0,88	1,00
		K2	-0,58	0,93	1,00
		K4	-0,88	0,90	1,00
		T1	-0,81	0,83	1,00
		T2	-2,07	0,86	0,27
	K4	K1	1,29	0,52	0,22
		K2	0,30	0,61	1,00
		K3	0,88	0,90	1,00
		T1	0,07	0,43	1,00
		T2	-1,19	0,50	0,27
	T1	K1	1,22	0,39	0,03
		K2	0,23	0,50	1,00
		K3	0,81	0,83	1,00
		K4	-0,07	0,43	1,00
		T2	-1,26	0,36	0,01
	T2	K1	2,48	0,46	0,00
		K2	1,49	0,56	0,13
		K3	2,07	0,86	0,27
		K4	1,19	0,50	0,27
		T1	1,26	0,36	0,01

Nevezetesség (N) (db)	K1	K2	-0,17	0,38	1,00
		K3	-0,09	0,57	1,00
		K4	-0,41	0,34	1,00
		T1	-0,39	0,25	1,00
		T2	-0,98	0,30	0,02
	K2	K1	0,17	0,38	1,00
		K3	0,08	0,60	1,00
		K4	-0,24	0,39	1,00
		T1	-0,22	0,33	1,00
		T2	-0,81	0,36	0,40
	K3	K1	0,09	0,57	1,00
		K2	-0,08	0,60	1,00
		K4	-0,32	0,58	1,00
		T1	-0,30	0,54	1,00
		T2	-0,89	0,56	1,00
	K4	K1	0,41	0,34	1,00
		K2	0,24	0,39	1,00
		K3	0,32	0,58	1,00
		T1	0,02	0,28	1,00
		T2	-0,57	0,32	1,00
	T1	K1	0,39	0,25	1,00
		K2	0,22	0,33	1,00
		K3	0,30	0,54	1,00
		K4	-0,02	0,28	1,00
		T2	-0,59	0,23	0,17
	T2	K1	0,98	0,30	0,02
		K2	0,81	0,36	0,40
		K3	0,89	0,56	1,00
		K4	0,57	0,32	1,00
		T1	0,59	0,23	0,17
Érzelem, emlék, esemény helye (E) (db)	K1	K2	-0,42	0,73	1,00
		K3	-1,50	1,11	1,00
		K4	-1,71	0,66	0,16
		T1	-1,48	0,50	0,05
		T2	-2,18	0,58	0,00
	K2	K1	0,42	0,73	1,00
		K3	-1,08	1,18	1,00
		K4	-1,29	0,77	1,00
		T1	-1,06	0,64	1,00
		T2	-1,76	0,70	0,20
	K3	K1	1,50	1,11	1,00
		K2	1,08	1,18	1,00
		K4	-0,21	1,14	1,00
		T1	0,02	1,05	1,00
		T2	-0,68	1,09	1,00
	K4	K1	1,71	0,66	0,16
		K2	1,29	0,77	1,00
		K3	0,21	1,14	1,00
		T1	0,23	0,55	1,00
		T2	-0,47	0,63	1,00
	T1	K1	1,48	0,50	0,05
		K2	1,06	0,64	1,00
		K3	-0,02	1,05	1,00
		K4	-0,23	0,55	1,00
		T2	-0,70	0,45	1,00
	T2	K1	2,18	0,58	0,00
		K2	1,76	0,70	0,20
		K3	0,68	1,09	1,00
		K4	0,47	0,63	1,00
		T1	0,70	0,45	1,00

dc_1358_16

(*Scales of Psychological Well-Being*, Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005)

Kérjük, karikázza be azt a számot, amely legjobban jelzi egyetértését vagy egyet nem értését az alábbi megállapításokkal kapcsolatban. Együttműködését köszönjük!

	Erősen egyetértek	**Nagyjából egyetértek**	**Kicsit egyetértek**	**Inkább nem értek egyet**	**Többnyire nem értek egyet**	**Egyáltalán nem értek egyet**
1. Személyiségem legtöbb oldalát szeretem.	1	2	3	4	5	6
2. Amikor megvizsgálom életem történetét, elégedett vagyok azzal, ahogy a dolgok eddig alakultak.	1	2	3	4	5	6
3. Néhány ember céltalanul vándorol egész életében, de én nem tartozom közéjük.	1	2	3	4	5	6
4. Gyakran lehangolnak az élet mindennapi követelményei.	1	2	3	4	5	6
5. Bizonyos tekintetben kiábrándultnak érzem magam az életben nyújtott teljesítményem miatt.	1	2	3	4	5	6
6. Nehézséget és többnyire csalódással teli élményeket hoz számomra a szoros kapcsolatok fenntartása.	1	2	3	4	5	6
7. Napról napra élem az életem és nem igazán gondolok a jövőre.	1	2	3	4	5	6
8. Általában úgy érzem, hogy felelős vagyok azért a helyzetért, amelyben élek.	1	2	3	4	5	6
9. Jól tudom kezelni a mindennapokban rám háruló kötelezettségeket.	1	2	3	4	5	6
10. Néha úgy érzem, mintha már megtettem volna mindent, ami az életben megtehető.	1	2	3	4	5	6
11. Az élet számomra a tanulás, a változás és a fejlődés szakadatlan folyamata.	1	2	3	4	5	6
12. Úgy gondolom, hogy fontos olyan új élményeket és tapasztalatokat szerezni, amelyek kihívásokat jelentenek önmagunk és a világunk újra gondolására.	1	2	3	4	5	6
13. Az emberek valószínűleg úgy jellemeznének engem, mint egy adakozó személyt, aki hajlandó időt szentelni másokra	1	2	3	4	5	6
14. Régen feladtam a próbálkozást arra, hogy valami nagy javulást vagy változást hozzak létre az életemben.	1	2	3	4	5	6
15. Hajlamos vagyok arra, hogy elfogadjam a határozott véleményt képviselő emberek álláspontját.	1	2	3	4	5	6
16. Nem valami sok melegséget és bizalmat tapasztalok a másokkal való kapcsolataimban.	1	2	3	4	5	6
17. Bízom a saját véleményemben még akkor is, ha az gyökeresen eltér mások álláspontjától.	1	2	3	4	5	6
18. Azon értékek alapján ítélem meg magam, amelyeket én fontosnak tartok, nem pedig azok alapján, amiket mások tartanak fontosnak.	1	2	3	4	5	6

dc_1358_16

Alsómocsolád és Nivegy-völgy_Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) *7. melléklet*
(*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988; magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008)

Az alábbiakban felsorolt szavak érzéseket, állapotokat írnak le. Kérem, karikázza be azt a számot, ami leginkább kifejezi, hogy jelen pillanatban hogyan érzi magát.

		Egyáltalán nem vagy alig	**Kicsit**	**Mérsékelten**	**Eléggé**	**Nagyon**
1.	érdeklődő	1	2	3	4	5
2.	kiborult, magamon kívül vagyok	1	2	3	4	5
3.	izgatott, feldobott	1	2	3	4	5
4.	zaklatott, feldúlt	1	2	3	4	5
5.	erős	1	2	3	4	5
6.	bűntudatom van	1	2	3	4	5
7.	rémült	1	2	3	4	5
8.	ellenséges	1	2	3	4	5
9.	lelkes	1	2	3	4	5
10.	büszke	1	2	3	4	5
11.	ingerlékeny	1	2	3	4	5
12.	éber	1	2	3	4	5
13.	megszégyenült	1	2	3	4	5
14.	elhivatott	1	2	3	4	5
15.	ideges	1	2	3	4	5
16.	elszánt, határozott	1	2	3	4	5
17.	figyelmes	1	2	3	4	5
18.	feszült	1	2	3	4	5
19.	aktív, élénk	1	2	3	4	5
20.	félénk	1	2	3	4	5

Elégedettség az Élettel (SWLS), az Otthonnal (SWHS) és a Településsel (SWSS)

- *Satisfaction with Life Scale* (SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változat: SWLS–H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014)
- Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014)
- Településsel való Elégedettség Skálát (SWSS, Dúll, 2014d)

SWLS–H

Kérem, jelölje be aláhúzással, hogy milyen mértékben ért egyet a felsorolt állításokkal (1 = egyáltalán nem értek egyet, 7 = teljesen egyetértek).

	egyáltalán nem értek egyet						**teljesen egyet-értek**
1. Életem szinte minden területen közel áll a tökéleteshez.	1	2	3	4	5	6	7
2. Kitűnőek az életkörülményeim.	1	2	3	4	5	6	7
3. Elégedett vagyok az életemmel.	1	2	3	4	5	6	7
4. Mindezidáig elértem az általam fontosnak tartott dolgokat az életben.	1	2	3	4	5	6	7
5. Ha újra leélhetném az életem, szinte semmit se változtatnék rajta.	1	2	3	4	5	6	7

SWSS

Kérem, jelölje be aláhúzással, hogy milyen mértékben ért egyet a felsorolt állításokkal (1 = egyáltalán nem értek egyet, 7 = teljesen egyetértek).

	egyáltalán nem értek egyet						**teljesen egyet-értek**
1. Településem szinte minden szempontból közel áll a tökéleteshez.	1	2	3	4	5	6	7
2. Kitűnőek a településem kínálta körülményeim.	1	2	3	4	5	6	7
3. Elégedett vagyok a településemmel.	1	2	3	4	5	6	7
4. Mindezidáig meg tudtam valósítani az általam fontosnak tartott dolgokat a településen.	1	2	3	4	5	6	7
5. Ha rám bíznák a településem kialakítását, szinte semmit se változtatnék a mostanihoz képest.	1	2	3	4	5	6	7

SWHS

Kérem, jelölje be aláhúzással, hogy milyen mértékben ért egyet a felsorolt állításokkal (1 = egyáltalán nem értek egyet, 7 = teljesen egyetértek).

	egyáltalán nem értek egyet						**teljesen egyet-értek**
1. Otthonom szinte minden szempontból közel áll a tökéleteshez.	1	2	3	4	5	6	7
2. Kitűnőek az otthonom kínálta körülményeim.	1	2	3	4	5	6	7
3. Elégedett vagyok az otthonommal.	1	2	3	4	5	6	7
4. Mindezidáig meg tudtam valósítani az általam fontosnak tartott dolgokat az otthonomban.	1	2	3	4	5	6	7
5. Ha új otthont alakíthatnék ki, szinte semmit se változtatnék a mostanihoz képest.	1	2	3	4	5	6	7

dc_1358_16

Alsómocsolád_Értékportrék Kérdőv (PVQ_ *9. melléklet*
Portrait Values Questionnaire, Schwartz, 2003 – magyar változat forrása:
European Social Survey (ESS4)[778]

Embereket jellemzünk röviden a következőkben. Kérem, olvassa el ezeket a jellemzéseket, és mondja meg, hogy mennyire hasonlítanak, vagy nem hasonlítanak ezek az emberek Önre. Mindegyik jellemző esetében jelölje be „X”-szel azt a kockát, amelyik leginkább mutatja, hogy mennyire hasonlít ez a személy Önre.

Soronként egy válasz lehetséges!		**Nagyon hasonlít rám**	**Hasonlít rám**	**Valameny-nyire hasonlít rám**	**Egy kissé hasonlít rám**	**Nem hasonlít rám**	**Egyáltalán nem hasonlít rám**
A	Fontos számára, hogy új dolgokat találjon ki, hogy kreatív legyen. Szereti a dolgokat a saját egyéni módján intézni.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
B	Fontos számára, hogy gazdag legyen. Azt akarja, hogy sok pénze és drága dolgai legyenek.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
C	Fontosnak tartja, hogy minden ember egyforma bánásmódban részesüljön. Azt gondolja, hogy mindenkinek egyenlő lehetőséggel kellene rendelkeznie az életben.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
D	Fontos számára, hogy megmutassa képességeit. Azt akarja, hogy az emberek nagyra becsüljék azért, amit tesz.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
E	Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyezteti biztonságát.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
F	Szereti a meglepetéseket, és szeret mindig új dolgokat csinálni. Fontosnak tartja, hogy az ember különféle dolgokat csináljon életében.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
G	Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki sem figyeli őket.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
H	Fontos számára, hogy meghallgassa azokat, akik másmilyenek, mint ő. Még akkor is, ha nem ért egyet velük, meg akarja érteni őket.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
I	Fontos számára, hogy szerény és visszafogott legyen. Megpróbál úgy élni, hogy ne vonja magára mások figyelmét.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
J	Fontos számára, hogy jól érezze magát. Szereti kényeztetni magát.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
K	Fontos számára, hogy saját maga döntsön arról, hogy mit csinál. Szeret szabad lenni és nem függeni másoktól.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

[778] https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round4/fieldwork/hungary/ESS4_supplementary_questionnaire_HU.pdf (letöltés: 2015. 03. 26.)

L	Nagyon fontos számára, hogy segítsen a körülötte élő embereknek. Törődik mások jóllétével.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
M	Fontos számára, hogy nagyon sikeres legyen. Reméli, hogy az emberek elismerik teljesítményeit.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
N	Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát mindenfajta fenyegetéssel szemben. Azt akarja, hogy az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni polgárait.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
O	Keresi a kalandokat és szeret kockázatot vállalni. Izgalmas életet akar élni.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
P	Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Q	Fontos számára, hogy tiszteljék mások. Azt akarja, hogy az emberek azt csinálják, amit mond.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
R	Fontos számára, hogy becsületes legyen barátaihoz. A hozzá közel álló embereknek akarja szentelni életét.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
S	Komoly meggyőződése, hogy az embereknek óvniuk kell környezetüket. Fontos számára, hogy vigyázzon a környezetére.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
T	A hagyományok fontosak számára. Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási vagy családi hagyományok hagytak rá.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
U	Minden lehetőséget megragad, hogy jól érezze magát. Fontos neki, hogy olyan dolgokat csináljon, amelyek örömet okoznak neki.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

dc_1358_16

Kedves Résztvevő!

Arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyennek találja a települést, ahol lakik. Arra kérjük, hogy értékelje a települést, ahol lakik, az alábbi melléknévpárokkal, amelyek a leírásukra szolgálnak. A melléknevek képezik az értékeléshez rendelkezésre álló hétfokú skála két végpontját, például

változatos								unalmas

Aszerint, hogy milyennek találja a települést, ahol lakik, x-et tehet a változatoshoz vagy az unalmashoz többé vagy kevésbé közeli mezőbe, így jelezve, hogy a falut változatosnak vagy inkább unalmasnak találja. Az x a skála közepe táján azt jelenti, hogy a települést semlegesen ítéli meg ezen a skálán. Önt **« a falu[779] neve ide beírva »** jellemzésére kérjük az alábbi melléknévpárok mentén. Nincs jó vagy rossz válasz! Köszönjük az együttműködést!

ismert								ismeretlen
barátságos								barátságtalan
nyugtató								irritáló
zajos								csendes
hagyományos								modern
otthonos								idegen
gazdag								szegényes
színes								színtelen
ízléses								ízléstelen
egyszerű								bonyolult
rendes								rendetlen
régi								új
személyes								személytelen
elhanyagolt								gondozott
érdekes								érdektelen
rideg								kedves
kopott								felújított
hideg								meleg
koszos								tiszta
zárt								nyitott
izgalmas								unalmas
szögletes								kerek
lepusztult								karbantartott
tágas								szűk
sötét								világos
kicsi								nagy
üres								zsúfolt
csúnya								szép
kényelmes								kényelmetlen
jellegzetes								jellegtelen
hivatalos								személyes
iskolás								felnőttes
levegős								levegőtlen
hétköznapi								szokatlan
unalmas								érdekes
nyugodt								nyugtalan

[779] Alsómocsolád / Balatoncsicsó / Óbudavár / Szentantalfa / Szentjakabfa / Tagyon

Alsómocsolád_mentális térképezés/placemetria *11.a melléklet*
(Lippai & Dúll, 2005, 2007, 2015, 2016) – adatfelvevői segédlet

Mentális térképezés (placemetria) – instrukció a kérdezőknek
A kérdező kérdezi a kérdéseket, figyelemmel kíséri a válaszadó jelöléseit és segít abban, hogy egyértelmű legyen a válasz (a pettyek/karikák mellett legyenek számok, elnevezések stb.). Lehet csoportos a vizsgálatfelvétel, de ügyelni kell rá, hogy a válaszadók ne nézzék, ne lássák egymás jelöléseit. Utána megnézhetik, ha mindenki hozzájárul. A kérdező a válaszokat és esetleges megfigyeléseit, kiegészítéseit külön lapon rögzítse. Eszközigény: kérdezőnek instrukciós lap + jegyzetlapok, toll; kérdezettnek: térkép, vastaghegyű kék filctoll

Arra kérem, hogy a térképen, amit most adok Önnek, jelölje be azokat a helyeket, amelyeket választnak gondol a kérdéseimre. A helyet keresse meg a térképen és írja oda a kérdés számát!

1. *Először azt kérdezem, hogy hol lakik Alsómocsoládon. Kérem, tegyen jelet a térképen ezzel a filctollal a lakóhelyére és írja oda, hogy (1.). Kérem, nevezze meg a helyet*! /kérdező felírja a saját lapjára: 1. xxxxxxxx (név)/

***A következő kérdéseknél ugyanígy járunk el, de ha esetleg több hely is eszébe jut a válaszok kapcsán, akkor azt jelölje* 2/a, 2/b –vel stb.).**

2. *Ha az alsómocsoládiak rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a település mely része lenne rá a legalkalmasabb? Kérem, tegyen jele(ke)t oda a térképen a filctollal a és írja oda, hogy (2.) vagy (2.a, 2.b stb.) stb.. Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 2/a. xxxxxxxx (helynév) stb./
3. *Ha valamilyen okból nem tudna hazamenni, hol aludna a legszívesebben? Kérem, tegyen jele(ke)t a térképen a filctollal oda és írja oda, hogy (3.) vagy (3.a, 3.b stb.) Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 3. xxxxxxxx (helynév)/
4. *Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg neki elsősorban? Kérem, tegyen jele(ke)t a térképen a filctollal a hely(ek)hez és írja oda, hogy (4.) vagy (4.a, 4.b stb.) Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 4. xxxxxxxx (helynév)/
5. *Mely(ek) Alsómocsolád azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből? Kérem, tegyen jele(ke)t a térképen a filctollal a hely(ek)hez és írja oda, hogy (5.) vagy (5.a, 5.b stb.) Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 5. xxxxxxxx (helynév)/
6. *Ha valakivel egy komoly, bizalmas dolgot kellene megbeszélnie, hova mennének? Kérem, tegyen jele(ke)t a térképen a filctollal a hely(ek)hez és írja oda, hogy (6.) vagy (6.a, 6.b stb.) Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 6. xxxxxxxx (helynév)/
7. *Mely(ek) Alsómocsolád azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből? ? Kérem, tegyen jele(ke)t a térképen a filctollal a hely(ek)hez és írja oda, hogy (7.) vagy (7.a, 7.b) Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 7. xxxxxxxx (helynév)/
8. *Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni? ? Kérem, tegyen jele(ke)t a térképen a filctollal a hely(ek)hez és írja oda, hogy (8.) (8.a, 8.b stb.). Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 8. xxxxxxxx (helynév)/
9. *Mely(ek) az(ok) a hely(ek) Alsómocsoládon, amely(ek) sokaknak tetszik/tetszenek? Kérem, tegyen jele(ke)t a térképen a filctollal a hely(ek)hez és írja oda, hogy (9.) (6.a, 6.b stb.). Kérem, nevezze meg a helye(ke)t*! /kérdező felírja a saját lapjára: 9. xxxxxxxx (helynév)/

dc_1358_16

Alsómocsolád_Placemetria_Település rajzos térképe *11.b melléklet*
Forrás: Császár Levente: *Aprónépek országa*. Mocsoládiai mesetár.
(http://mocsoladika.hu/apronepek-orszaga – utolsó látogatás: 2016. 08. 19.).

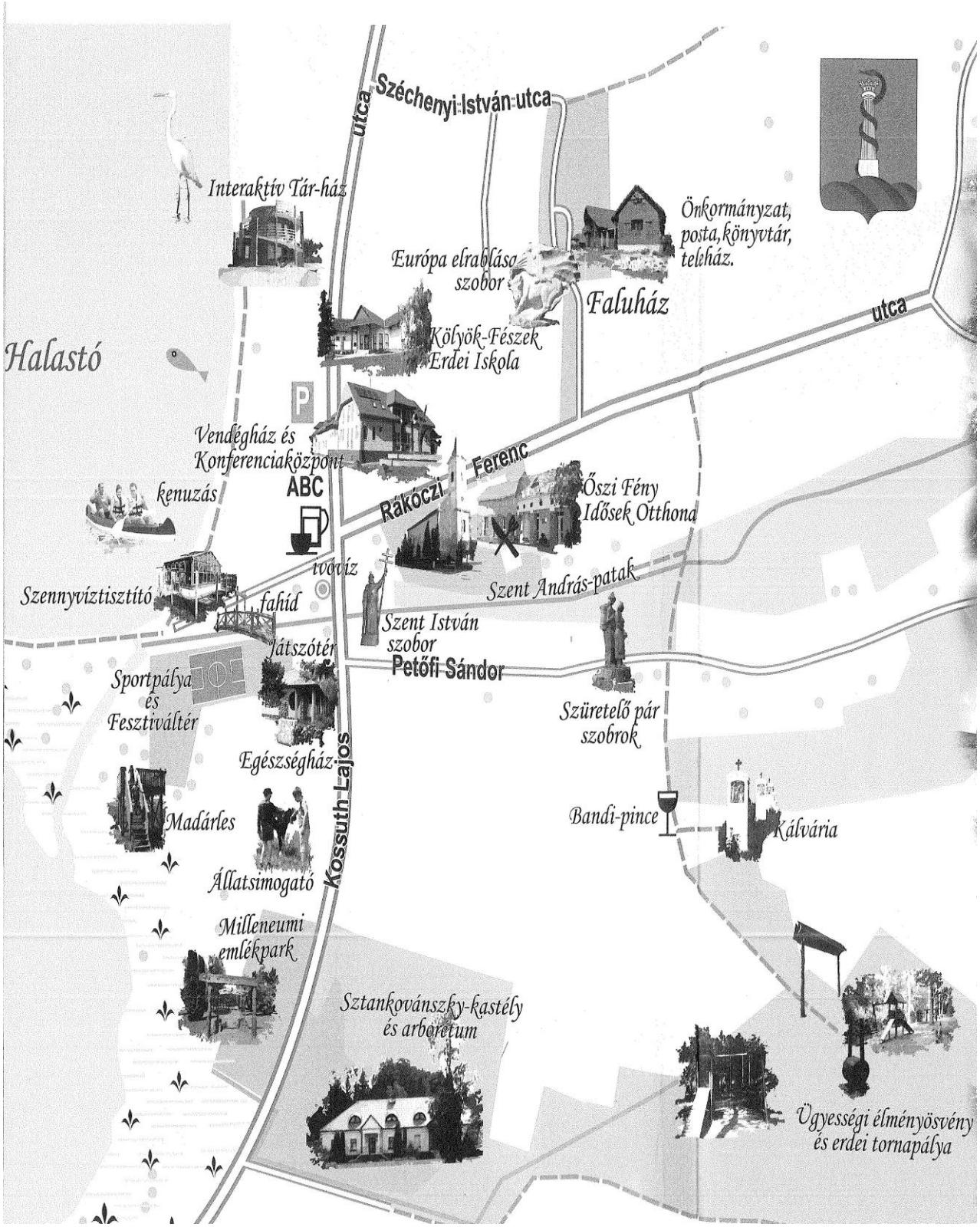

dc_1358_16

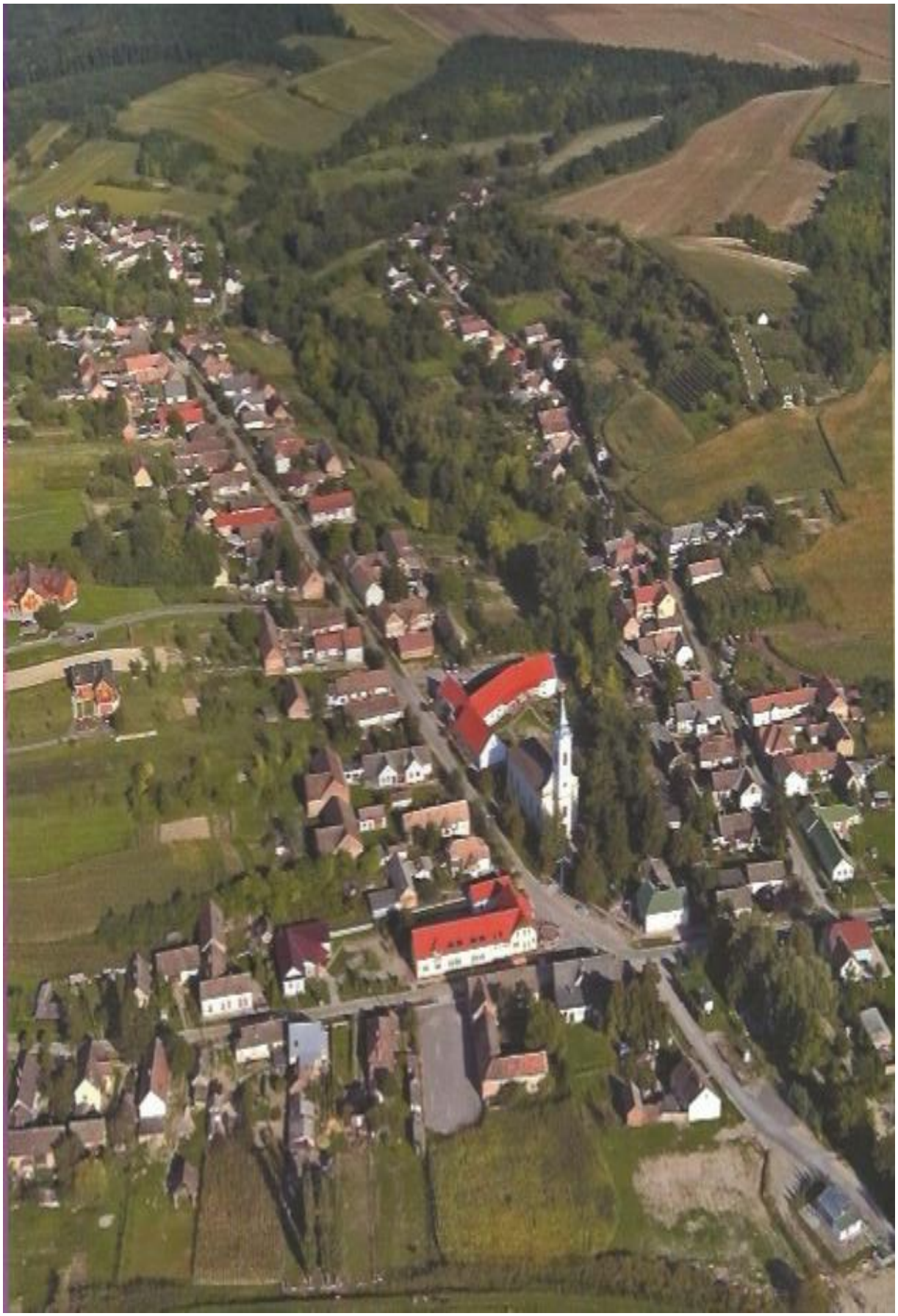

dc_1358_16

TKS

Kérem, gondoljon arra a településre, amelyen lakik. Gondolatban járja végig az ismert helyeket, különös tekintettel azokra, ahol sokszor megfordul (pl. közvetlen lakókörnyezete stb.)! Szánjon néhány másodpercet arra, hogy átgondolja, milyennek találja ezeket a helyeket. A kérdőív kitöltéséhez ezután kezdjen hozzá!
Ezen a kérdőíven **« a falu[780] neve ide beírva »** települést az alábbiakhoz hasonló állítások mentén ítélheti majd meg. Véleményét a felsorolt állítások szerint értékelje.

Egyáltalán nem zavar semmi a településen.	1 2 3 4 5	A településen szinte minden zavar.

Az értékelést úgy tegye majd meg, hogy az alább következő minden egyes tételnél karikázza be azt a számot, amelyik leginkább megfelel érzéseinek. Például: ha úgy érzi, nem zavarja semmi a településen, akkor karikázza be az 1 számot. Ezzel szemben, ha úgy érzi, hogy a településen szinte minden zavarja, akkor a válaszlapon az 5-at karikázza be. Ha az 1 és az 5 közötti számok valamelyikét karikázza be, az azt jelenti, hogy élménye valahol a bal- és jobboldali állítás között volt. Teljesen szabadon választhat bármelyik szám közül 1-tól 5-ig.
Tehát minden tétel esetében karikázza be azt a számot, ami leginkább megfelel érzéseinek. Kérjük, hogy ezt az elkövetkezendő oldalakon található minden egyes tételnél tegye ezt meg. Nincsenek jó vagy rossz válaszok!

Együttműködését köszönjük!

[780] Alsómocsolád / Balatoncsicsó / Óbudavár / Szentantalfa / Szentjakabfa / Tagyon

1.	Egyáltalán nem szeretem a települést, ahol lakom.	1	2	3	4	5	Nagyon szeretem a települést, amelyben lakom.
2.	Nem szeretem azokat az embereket, akik ezen a településen laknak.	1	2	3	4	5	Szeretem azokat az embereket, akik ezen a településen laknak.
3.	Itt a településen ritkán tudok találkozni az ismerőseimmel.	1	2	3	4	5	A településen gyakran tudok találkozni az ismerőseimmel.
4.	Egyáltalán nem megfelelő itt számomra az ismerőseimmel való találkozások gyakorisága.	1	2	3	4	5	Az ismerőseimmel való találkozásaim gyakoriságát itt optimálisnak érzem.
5.	Egyáltalán nem fontos számomra, hogy a településen lakókkal találkozzam.	1	2	3	4	5	Nagyon fontos számomra, hogy teleülésen lakó emberekkel találkozzam.
6.	Egyáltalán nem sajnálnám, ha az itt lakók helyett más emberekkel találkoznék.	1	2	3	4	5	Nagyon sajnálnám, ha az itt lakók helyett más emberekkel találkoznék.
7.	Egyáltalán nincsen a településen olyan hely (pl. park, utca, tér), amelyet a magaménak éreznék	1	2	3	4	5	Van a településen olyan hely, amelyet a magaménak, szinte a tulajdonomnak érzek.
8.	A településen az emberek nem fordítanak figyelmet a közterek gondozására és megóvására.	1	2	3	4	5	A településen az emberek figyelnek a közterek gondozására és megóvására.
9.	A település lakóiként kölcsönösen nem tartjuk tiszteletben azokat a helyeket, amelyeket a másik embernek fontosak.	1	2	3	4	5	Kielégítő számomra az, amennyire a település lakóval az egymás számára fontos helyeket tiszteletben tartjuk.
10.	A településen nincsen megfelelő szabályozás a közös terek használatára vonatkozóan.	1	2	3	4	5	A településen megfelelő a szabályozás a közterek használatára vonatkozóan.
11.	A településen a közös terek kialakítása önkényes módon, a lakosság véleményének meghallgatása nélkül történik.	1	2	3	4	5	A településen a közös terek kialakítása a lakosság véleményének figyelembe vételével jön létre.
12.	A település létszáma nem teszi lehetővé számomra, hogy nehézségek nélkül éljem az életemet.	1	2	3	4	5	A település létszámát megfelelőnek érzem, mindennapi életem során nem élek át nehézségeket ezzel kapcsolatban.
13.	A település körülményei nem teszik lehetővé számomra, hogy az életemet a nekem megfelelő módon éljem.	1	2	3	4	5	A település körülményei lehetővé teszik számomra, hogy az életemet a nekem megfelelő módon éljem.
14.	A település szolgáltatásai (bolt, iskola, kulturális intézmények, stb) igénybevétele során számos problémával szembesülök (pl. anyagi nehézségek, információhiány stb).	1	2	3	4	5	A települési szolgáltatásokat minden nehézség nélkül igénybe tudom venni.
15.	Közvetlen lakókörnyékem elrendezését nem tartom megfelelőnek.	1	2	3	4	5	Közvetlen lakókörnyékem elrendezését megfelelőnek tartom.
16.	Nem igénylem, hogy a közvetlen lakókörnyékemet a jelenleginél használhatóbbá alakíthassam.	1	2	3	4	5	Igényem van arra, hogy a közvetlen lakókörnyékemet a jelenleginél használhatóbbá alakíthassam.
17.	A település iránti érzéseimen nem változtatna az, ha átalakulna a hely.	1	2	3	4	5	A település iránti érzéseimen változtatna, ha átalakulna a hely.
18.	Nem érzek semmiféle ragaszkodást a településen lévő tárgyi környezethez (pl. épületek, szobrok, padok, stb)	1	2	3	4	5	Ragaszkodom a településen lévő tárgyi környezethez.
19.	Nem vagyok megelégedve a közvetlen lakókörnyezetemben lévő renddel.	1	2	3	4	5	Meg vagyok elégedve a közvetlen lakókörnyezetemben lévő renddel.
20.	Egyáltalán nem találom kellemesnek a települést.	1	2	3	4	5	Nagyon kellemesnek találom a települést.

21.	A közvetlen lakóhelyemet nem tartom a település fontos részének.	1	2	3	4	5	A közvetlen lakóhelyemet a település fontos részének tartom.
22.	A tevékenységemet a településen egyáltalán nem érzem sikeresnek.	1	2	3	4	5	A tevékenységemet a településen maximálisan sikeresnek érzem.
23.	Lakókörnyezetemben nincsenek meg azok a tárgyi, környezeti, hangulati stb. tényezők, amik elősegítenék, hogy hatékonynak érezzem magam.	1	2	3	4	5	Lakókörnyezetemben maximálisan megvannak azok a tárgyi, környezeti, hangulati stb. tényezők, amik elősegítik, hogy hatékonynak érezzem magam.
24.	A településen nincsenek olyan tárgyak, terek, épületek, amelyek gátolnának a mindennapi életemben.	1	2	3	4	5	A településen vannak olyan tárgyak, terek, épületek, amelyek gátolnak a mindennapi életemben.
25.	A településsel semmilyen szempontból nem vagyok elégedett.	1	2	3	4	5	A településsel mindenféle szempontból elégedett vagyok.
26.	Úgy érzem, nincs okom arra, hogy lakóhelyi környezetemmel elégedetlen legyek.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, jó okom van okom arra, hogy lakóhelyi környezetemmel elégedetlen legyek.
27.	Egyáltalán nem tartom szükségesnek, hogy a település nagyobb legyen.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, mindenképp szükséges volna, hogy a település terjeszkedjen.
28.	Úgy érzem, jó lenne, ha kisebb lenne a település.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, rossz lenne, ha a település kisebb lenne.
29.	Egyáltalán nincs lehetőségem a településünk képének akár legcsekélyebb mértékű átalakítására.	1	2	3	4	5	A településünk képét tetszés szerint alakíthatom.
30.	Szeretném, ha több lehetőségem lenne a település képének alakítására.	1	2	3	4	5	Nem igénylem, hogy több lehetőségem legyen a település képének alakítására.
31.	Egyáltalán nem szeretek ezen a településen tartózkodni.	1	2	3	4	5	Nagyon szívesen tartózkodom itt a településen.
32.	Legszívesebben más településen élnék.	1	2	3	4	5	Egyáltalán nem vágyom arra, hogy más településen élhessek.
33.	Egyáltalán nem kellemesen, inkább kényelmetlenül érzem magam a településen.	1	2	3	4	5	Nagyon kellemesen érzem magam a településen.
34.	Egyáltalán nincs igényem arra, hogy a település azon helyeit, ahol gyakran megfordulok, kellemesebbé tehessem.	1	2	3	4	5	Igényem lenne arra, hogy a település azon helyeit, ahol gyakran megfordulok, kellemesebbé tehessem.
35.	Településem iránti érzéseimen nem változtatna, ha közvetlen lakóhelyi környezetem otthonosabb lenne.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, jobban szeretném ezt a települést, ha közvetlen környezetem otthonosabb lenne.
36.	A település iránti érzéseimen nem változtatna, ha a környezet kellemesebb lenne a településen.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, jobban szeretném ezt a települést, ha a környezet kellemesebb lenne a településen.
37.	Úgy érzem, ez a település nagyon speciális a számomra, vagyis a jelentése minden más helyétől eltér.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, ez a település semmi speciálisat nem jelent számomra.
38.	A településen nincs olyan hely, amihez különösen kötődöm	1	2	3	4	5	A településen van olyan hely, amihez különösen kötődöm
39.	A településen nincs olyan hely, amit a "sajátomnak", hozzám tartozónak élek meg	1	2	3	4	5	A településen van olyan hely, amiről azt érzem, hogy a "sajátom", azaz nagyon "hozzám tartozik".
40.	Véleményem szerint a település, amelyben élek egyáltalán nem tükrözi egyéniségemet.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, a település, amelyben élek jól tükrözi egyéniségemet.
41.	Nem hiszem, hogy a település, amelyben élek, jobban is kifejezhetné egyéniségemet.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, hogy a település, amelyben élek, jobban is kifejezhetné egyéniségemet.

42.	Egyáltalán nem igénylem, hogy a település, amelyben élek, jobban kifejezze egyéniségemet.	1	2	3	4	5	Igényem lenne arra, hogy a település, amelyben élek, jobban kifejezze egyéniségemet.
43.	A település iránti érzéseimen nem változtatna, ha a település jobban kifejezné egyéniségemet.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, jobban szeretném ezt a települést, ha jobban kifejezné egyéniségemet.
44.	Egészében véve nem érzek semmiféle kötődést ehhez a településhez.	1	2	3	4	5	Úgy érzem, egészében véve nagyon erősen kötődöm ehhez a településhez.
45.	Nem érzem azt, hogy végleg ezen a településen maradok.	1	2	3	4	5	Azt érzem, hogy végleg ezen a településen maradok.
46.	Egyáltalán nem sajnálnám, ha végleg el kellene hagyom ezt a települést.	1	2	3	4	5	Nagyon sajnálnám, ha végleg el kellene hagynom ezt a települést.

dc_1358_16

SZOCIOLÓGIAI ADATOK KÉRDŐÍV

Adatfelvétel helyszíne:	
Adatfelvétel dátuma:	
Kérdező neve:	

A további kérdések a résztvevőre vonatkoznak! A kérdező tölti ki!

A kérdezett személy kódja: (születési dátum, anyja keresztneve, település rövidítés (AM), utcanév első két betűje, házszám vessző vagy egyéb írásjel nélkül – pl. 520310JolánAMKo13)	
Születési dátuma *(csak 18 éven felülieket lehet kérdezni)*:	
Neme:	férfi – nő

Az alábbiakban a kérdező karikázza be a megfelelő választ!

Korcsoport:	**Állampolgárság:**
fiatal aktív korú	magyar
idősebb aktív korú	külföldi
idős korú	hontalan

Családi állapot:
nőtlen/hajadon
házas
élettárs (bejegyzett/nem bejegyzett)
elvált
özvegy

Iskolázottság:	**Tanulmányi terület:**
..... osztály az általános iskolából	Oktatás
általános iskola	Humán tudományok és művészetek
szakiskola	Társadalomtudományok, gazdaság, jog
szakközépiskola	Matematika, számítástechnika, egyéb természettudományok
gimnázium	Műszaki, ipari és építőipari képzések
felsőfokú szakképzés	Mezőgazdaság és állatorvosi tudományok
BA/BSC képzés	Egészségügyi és szociális gondoskodás
MA/MSC képzés	Szolgáltatások
Osztatlan képzés	Egyéb: .....
Szakirányú továbbképzés	
Doktori képzés	

Foglalkozás:	**A foglalkoztatottak napi ingázása:**
alkalmazott	naponta ingázó
egyéni vállalkozó, önálló	helyben lakó és dolgozó
társas vállalkozás dolgozó tagja	változó településen dolgozó
szövetkezet dolgozó tagja	
GYES-en van	
közmunkás (közhasznú, közcélú stb. munkát végző, közfoglalkoztatott)	
segítő családtag	
nyugdíjas	
munkanélküli	
Mi a jelenlegi / legutolsó foglalkozása? ***(a kérdező írja be a választ)***	

Hányan élnek egy családban/háztartásban? ***(a kérdező írja be a választ)***	..... fő
Sorolja fel (férj, feleség, x gyerek, anyós stb.)! ***(a kérdező írja be a választ)***	

A kérdező karikázza be a megfelelő választ!

Háztartás:	**Családban, háztartásban betöltött szerep:**
család háztartás	férj/feleség
nem család háztartás	élettárs
-- egyszemélyes háztartás	gyermekével egyedül élő szülő
-- egyéb összetételű háztartás	gyermek
- rokon személyek	felmenő rokon
- nem rokon személyek	más rokon személy
- rokon személyek és velük élő nem rokon személyek	nem rokon személy
	egyedülálló
Háztartások lakáshasználati jogcíme:	**Lakás/ház komfortossága:**
tulajdonosi	összkomfortos
bérleti	komfortos
más jogcímen pl.: szívesség	félkomfortos
	komfort nélküli
Mióta él/lakik a településen?	
Életvitelszerűen a településen lakik?	**Milyennek ítéli a családja gazdasági helyzetét?**
igen: tősgyökeres lakos	átlag feletti
igen: nem itt született, de itt nőtt fel	átlagos
igen: úgy költözött ide	átlag alatti
nem: nyaralója, hétvégi háza van a településen	
nem: vendégségben/nyaral van ismerősnél vagy rokonnál	
nem: fizetős szálláshelyen nyaral	

Kapcsolati hálózat ***(a kérdező írja be a választ):***	
Hány rokona él a településen?	
Hány ember segítségére számíthat a településen, ha bajban van?	
Ha gyereke születne, vagy nagy örömteli esemény érné, akkor a településről hány embert hívna meg a vendégségbe?	
+ gazdasági szempontból: hány fő van (vállalkozás, személy, család), akivel gazdaságilag segítik egymást?	
Milyen közösség /civil szervezet tagja a településen? ***(a kérdező írja be a választ)***	

A kérdező jelölje be és írja le a választ!

Van-e köze a turizmushoz?	igen	Hogyan?
	nem	
Van-e köze helyi/környéki termékhez?	igen	Mihez és hogyan?
	nem	
Van-e szándéka ilyesmiben részt venni/folytatni ez irányú tevékenységét?		igen
		nem
Milyen típusú közösségi programokban venne részt szívesen a településen? Sorolja fel!		

Köszönjük a válaszadást!

dc_1358_16

NŐK	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Vizsgálati személy életkora	36	55,17	16,98	26	85
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála	31	29,45	7,59	15,00	46,00
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	31	18,00	7,47	10,00	37,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Autonómia	33	12,88	2,99	5,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Környezet uralása	32	11,84	2,33	6,00	16,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Személyes fejlődés	32	11,63	4,43	3,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Jó kapcsolat másokkal	33	12,58	2,72	6,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Életcél	33	11,91	3,74	5,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Önelfogadás	33	12,00	3,50	3,00	17,00
Élettel való Elégedettség Skála (SWLS–H)	32	19,69	6,22	5,00	32,00
Településsel való Elégedettség Skála (SWSS)	32	23,16	6,64	7,00	34,00
Otthonnal való elégedettség Skála (SWHS)	32	21,09	8,33	6,00	35,00
Településkötődés Skála Skála (TKS1)	29	3,89	0,69	2,04	4,75
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Önmegvalósítás	32	13,41	3,34	5	19
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Én–átalakulás	32	9,34	4,04	5	21
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Nyitottság a változásra	32	15,78	4,52	7	28
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Konzerválás	32	13,13	4,70	6	23
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Élhetőség	32	2,16	1,02	1,00	5,71
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Karbantartottság	33	1,91	0,81	1,00	3,80
FÉRFIAK	**N**	**Átlag**	**Szórás**	**Minimum**	**Maximum**
Vizsgálati személy életkora	25	48,24	16,97	20	87
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála	20	32,45	6,59	24,00	47,00
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	20	15,65	6,33	10,00	30,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Autonómia	22	13,09	2,62	8,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Környezet uralása	20	12,85	3,22	6,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Személyes fejlődés	22	13,77	2,72	7,00	18,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Jó kapcsolat másokkal	21	12,24	2,96	7,00	17,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Életcél	21	11,76	3,48	4,00	17,00
Pszichológiai Jóllét Kérdőív: Önelfogadás	22	12,59	2,99	6,00	18,00
Élettel való Elégedettség Skála (SWLS–H)	21	19,62	6,90	6,00	32,00
Településsel való Elégedettség Skála (SWSS)	21	22,00	7,06	7,00	35,00
Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS)	21	22,38	7,73	5,00	32,00
Településkötődés Skála Skála (TKS1)	17	3,89	0,65	2,46	4,83
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Önmegvalósítás	21	11,14	3,92	4	18
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Én–átalakulás	21	10,38	4,52	5	20
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Nyitottság a változásra	21	12,90	4,28	6	23
Értékportrék Kérdőv (PVQ): Konzerválás	21	17,29	5,51	9	27
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Élhetőség	21	2,12	0,92	1,00	3,71
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD)_Település: Karbantartottság	22	2,14	1,04	1,00	4,80

				KSH adatok		Saját adatfelvétel		Eloszlás egyezésére vonatkozó statisztika
				fő	%	fő	%	
Nem	férfi			159	48,04%	25	40,98%	Khi2=1,98; p>0,15
	nő			172	51,96%	36	59,02%	
	Összesen			331	100,00%	61	100,00%	
Családi állapot	férfi	nőtlen		59	42,14%	12	48,00%	Khi^2=0,11; p>0,99
		házas		55	39,29%	10	40,00%	
		özvegy		13	9,29%	1	4,00%	
		elvált		13	9,29%	1	4,00%	
		együtt		140	100,00%	24	96,00%	
		közülük: élettársi kapcsolatban él		13	9,29%	1	4,00%	
	nő	hajadon		21	15,11%	4	11,11%	Khi^2=1,21; p>0,88
		házas		54	38,85%	15	41,67%	
		özvegy		51	36,69%	10	27,78%	
		elvált		13	9,35%	3	8,33%	
		együtt		152	109,29%	33	92,89%	
		közülük: élettársi kapcsolatban él		13	9,35%	4	11,11%	
	Mindösszesen			292		57		
Korcsoportok	férfi	állandó népességből a gyermekkorúak száma		12	7,55%	0	0,00%	Khi2=0,01; p>0,95
		állandó népességből a fiatal aktív korúak száma		58	36,48%	10	40,00%	
		állandó népességből az idősebb aktív korúak száma		51	32,08%	8	32,00%	
		állandó népességből az időskorúak száma		38	23,90%	7	28,00%	
		összesen		159	100,00%	25	100,00%	
	nő	állandó népességből a gyermekkorúak száma		18	10,47%	0	0,00%	Khi2=2,39; p>0,25
		állandó népességből a fiatal aktív korúak száma		41	23,84%	8	22,20%	
		állandó népességből az idősebb aktív korúak száma		46	26,74%	15	41,70%	
		állandó népességből az időskorúak száma		67	38,95%	13	36,10%	
		Összesen		172	100,00%	36	100,00%	
	Mindösszesen			331		61		
Iskolai végzettség		alapfokú	1–7.	56	18,67%	0	0,00%	Khi2=39,74; p<0,001
			8.	113	37,67%	23	38,33%	
		középfokú		115	38,33%	21	35,00%	
		felsőfokú		16	5,33%	16	26,67%	
		Összesen		300	100,00%	60	100,00%	
Gazdasági aktivitás		gazdaságilag aktív foglalkoztatott		118	37,94%	37	59,70%	Khi2=4,81; p>0,08
		gazdaságilag aktív munkanélküli		10	3,22%	3	4,80%	
		gazdaságilag inaktív kereső		125	40,19%	22	35,50%	
		eltartott		58	18,65%	0	0,00%	
		Összesen		311	100,00%	62	100,00%	

Alsómocsolád_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1998; magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó & Kulcsár, 1988)_csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)

16. melléklet

			N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Férfi	20	32,45	6,59	24	47
		Nő	31	29,45	7,59	15	46
		Összesen	51	30,63	7,30	15	47
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Férfi	20	15,65	6,33	10	30
		Nő	31	18,00	7,47	10	37
		Összesen	51	17,08	7,07	10	37
Korcsoportok	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Fiatal aktív korú	17	30,88	7,60	19	46
		Idősebb aktív korú	16	32,06	7,20	15	47
		Időskorú	19	29,58	7,31	16	46
		Összesen	52	30,77	7,30	15	47
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Fiatal aktív korú	17	18,12	9,60	10	37
		Idősebb aktív korú	16	15,56	4,46	10	23
		Időskorú	19	17,05	6,34	10	30
		Összesen	52	16,94	7,07	10	37
Iskolai végzettség	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Alapfokú végzettség	21	29,43	5,78	20	40
		Középfokú végzettség	17	32,06	8,10	15	47
		Felsőfokú végzettség	14	31,21	8,45	16	46
		Összesen	52	30,77	7,30	15	47
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Alapfokú végzettség	21	16,90	5,84	10	30
		Középfokú végzettség	17	17,06	6,95	10	36
		Felsőfokú végzettség	14	16,86	9,17	10	37
		Összesen	52	16,94	7,07	10	37
Családi állapot	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Nőtlen/hajadon	15	32,73	6,76	20	46
		Házas	18	28,67	8,57	15	47
		Élettársi kapcsolatban	4	31,25	6,08	24	38
		Elvált	4	37,00	2,16	35	40
		Özvegy	11	29,09	6,16	16	37
		Összesen	52	30,77	7,30	15	47
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Nőtlen/hajadon	15	17,20	8,33	10	36
		Házas	18	15,72	5,33	10	26
		Élettársi kapcsolatban	4	17,50	13,08	10	37
		Elvált	4	18,25	2,99	15	22
		Özvegy	11	17,91	7,12	10	30
		Összesen	52	16,94	7,07	10	37
Gazdasági aktivitás	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	30,62	7,17	15	46
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	30,33	5,51	25	36
		Gazdaságilag inaktív kereső	20	31,05	7,99	16	47
		Összesen	52	30,77	7,30	15	47
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	15,97	7,62	10	37
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	21,33	8,50	13	30
		Gazdaságilag inaktív kereső	20	17,70	5,98	10	30
		Összesen	52	16,94	7,07	10	37

Alsómocsolád/Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív *17. melléklet*
(Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995, magyarra adaptálta Oláh, 2005)
skáláinak csoport–összehasonlításai[781] (teljes alsómocsoládi és teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

	Pszichológiai jóllét:	Alcsoport	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	Autonómia	Férfi	19	12,95	2,37	8	18
		Nő	30	12,93	3,07	5	18
		Összes	49	12,94	2,79	5	18
	Környezet uralása	Férfi	19	12,32	3,67	4	18
		Nő	30	11,57	2,37	6	16
		Összes	49	11,86	2,93	4	18
	Személyes fejlődés	Férfi	19	13,68	2,29	10	18
		Nő	30	10,90	4,37	3	17
		Összes	49	11,98	3,92	3	18
	Jó kapcsolat másokkal	Férfi	19	12,00	2,83	7	17
		Nő	30	12,03	2,98	5	18
		Összes	49	12,02	2,89	5	18
	Életcél	Férfi	19	11,37	3,70	4	17
		Nő	30	11,23	3,72	5	18
		Összes	49	11,29	3,67	4	18
	Önelfogadás	Férfi	19	12,47	2,89	6	18
		Nő	30	11,87	3,63	3	17
		Összes	49	12,10	3,34	3	18
Korcsoportok	Autonómia	Fiatal aktív korú	17	13,24	2,44	8	18
		Idősebb aktív korú	16	12,81	2,90	8	18
		Időskorú	17	12,71	3,08	5	17
		Összes	50	12,92	2,77	5	18
	Környezet uralása	Fiatal aktív korú	17	11,94	3,19	4	17
		Idősebb aktív korú	16	12,50	2,66	8	18
		Időskorú	17	11,29	2,91	6	17
		Összes	50	11,90	2,92	4	18
	Személyes fejlődés	Fiatal aktív korú	17	13,18	3,38	6	18
		Idősebb aktív korú	16	12,94	3,40	5	17
		Időskorú	17	10,24	4,53	3	17
		Összes	50	12,10	3,98	3	18
	Jó kapcsolat másokkal	Fiatal aktív korú	17	12,24	3,33	7	17
		Idősebb aktív korú	16	11,44	2,68	5	15
		Időskorú	17	12,59	2,74	8	18
		Összes	50	12,10	2,92	5	18
	Életcél	Fiatal aktív korú	17	12,24	2,75	6	15
		Idősebb aktív korú	16	12,00	3,58	6	18
		Időskorú	17	9,82	4,20	4	17
		Összes	50	11,34	3,66	4	18
	Önelfogadás	Fiatal aktív korú	17	11,88	3,69	3	18
		Idősebb aktív korú	16	12,56	2,71	8	16
		Időskorú	17	11,94	3,58	6	17
		Összes	50	12,12	3,31	3	18
Iskolai végzettség	Autonómia	Alapfokú végzettség	19	13,47	2,29	9	18
		Középfokú végzettség	17	12,18	2,74	8	18
		Felsőfokú végzettség	14	13,07	3,34	5	17
		Összes	50	12,92	2,77	5	18
	Környezet uralása	Alapfokú végzettség	19	10,89	2,62	6	16
		Középfokú végzettség	17	12,59	2,65	8	18
		Felsőfokú végzettség	14	12,43	3,39	4	17
		Összes	50	11,90	2,92	4	18
	Személyes fejlődés	Alapfokú végzettség	19	11,37	4,06	3	17
		Középfokú végzettség	17	11,88	4,09	3	17
		Felsőfokú végzettség	14	13,36	3,69	4	18
		Összes	50	12,10	3,98	3	18
	Jó kapcsolat másokkal	Alapfokú végzettség	19	12,05	2,57	8	17
		Középfokú végzettség	17	12,18	2,72	6	18
		Felsőfokú végzettség	14	12,07	3,71	5	17
		Összes	50	12,10	2,92	5	18

[781] Nem, korcsoportok, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás

	Életcél	Alapfokú végzettség	19	10,42	3,83	5	18
		Középfokú végzettség	17	11,53	3,78	4	17
		Felsőfokú végzettség	14	12,36	3,18	5	16
		Összes	50	11,34	3,66	4	18
	Önelfogadás	Alapfokú végzettség	19	11,68	3,56	5	17
		Középfokú végzettség	17	11,24	3,33	3	16
		Felsőfokú végzettség	14	13,79	2,42	9	18
		Összes	50	12,12	3,31	3	18
Családi állapot	**Autonómia**	Nőtlen/hajadon	15	12,73	1,58	10	15
		Házas	16	13,88	2,33	8	18
		Élettársi kapcsolatban	4	10,75	1,89	8	12
		Elvált	4	11,75	4,50	8	18
		Özvegy	11	13,00	3,85	5	17
		Összes	50	12,92	2,77	5	18
	Környezet uralása	Nőtlen/hajadon	15	11,13	3,29	4	17
		Házas	16	12,25	2,44	9	17
		Élettársi kapcsolatban	4	13,25	2,99	10	17
		Elvált	4	12,25	4,19	8	18
		Özvegy	11	11,82	2,79	6	16
		Összes	50	11,90	2,92	4	18
	Személyes fejlődés	Nőtlen/hajadon	15	12,40	3,52	6	18
		Házas	16	12,44	3,50	3	17
		Élettársi kapcsolatban	4	14,00	3,74	9	18
		Elvált	4	13,75	3,95	9	17
		Özvegy	11	9,91	4,97	3	17
		Összes	50	12,10	3,98	3	18
	Jó kapcsolat másokkal	Nőtlen/hajadon	15	11,80	2,96	7	17
		Házas	16	12,13	3,40	5	18
		Élettársi kapcsolatban	4	12,75	2,50	10	16
		Elvált	4	11,00	3,46	6	14
		Özvegy	11	12,64	2,34	8	16
		Összes	50	12,10	2,92	5	18
	Életcél	Nőtlen/hajadon	15	12,00	2,85	6	15
		Házas	16	11,00	3,86	4	17
		Élettársi kapcsolatban	4	12,50	1,73	11	14
		Elvált	4	11,50	5,00	6	18
		Özvegy	11	10,45	4,59	5	17
		Összes	50	11,34	3,66	4	18
	Önelfogadás	Nőtlen/hajadon	15	11,60	3,70	3	18
		Házas	16	12,75	3,59	5	16
		Élettársi kapcsolatban	4	11,50	1,73	9	13
		Elvált	4	10,00	2,16	8	13
		Özvegy	11	12,91	3,05	8	17
		Összes	50	12,12	3,31	3	18
Gazdasági aktivitás	**Autonómia**	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	13,69	2,41	8	18
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	10,67	0,58	10	11
		Gazdaságilag inaktív kereső	18	12,06	3,13	5	17
		Összes	50	12,92	2,77	5	18
	Környezet uralása	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	12,10	2,85	6	18
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	8,67	4,16	4	12
		Gazdaságilag inaktív kereső	18	12,11	2,68	6	17
		Összes	50	11,90	2,92	4	18
	Személyes fejlődés	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	13,52	3,18	6	18
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	11,67	2,08	10	14
		Gazdaságilag inaktív kereső	18	9,89	4,44	3	17
		Összes	50	12,10	3,98	3	18
	Jó kapcsolat másokkal	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	11,79	3,18	5	17
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	10,33	1,53	9	12
		Gazdaságilag inaktív kereső	18	12,89	2,49	8	18
		Összes	50	12,10	2,92	5	18
	Életcél	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	12,69	2,93	6	18
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	9,67	3,21	6	12
		Gazdaságilag inaktív kereső	18	9,44	3,97	4	17
		Összes	50	11,34	3,66	4	18
	Önelfogadás	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	11,97	3,57	3	18
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	11,00	1,00	10	12
		Gazdaságilag inaktív kereső	18	12,56	3,17	6	17
		Összes	50	12,12	3,31	3	18

dc_1358_16

Értékportrék Kérdőív (PVQ)		Univerzalizmus	Önállóság	Ösztönzés	Hedonizmus	Teljesítmény	Hatalom	Biztonság	Konformitás	Tradíciók	Önmegvalósítás	Én–átalakulás	Nyitottság a változásra	Konzerválás
Jóindulat	Pearson r	,562**	,151	,035	,148	,138	,061	,399**	,409**	,363**	,120	,828**	,144	,508**
	Sig. (2-tailed)	,000	,277	,800	,285	,320	,659	,003	,002	,007	,387	,000	,300	,000
	N	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
Univerzalizmus	Pearson r		,257	-,027	,182	,047	,150	,520**	,245	,365**	,200	,929**	,171	,486**
	Sig. (2-tailed)		,060	,846	,187	,738	,278	,000	,074	,007	,147	,000	,218	,000
	N		54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
Önállóság	Pearson r			,346*	,261	,150	,266	,048	,004	,051	,322*	,242	,707**	,044
	Sig. (2-tailed)			,010	,057	,279	,052	,732	,977	,714	,017	,078	,000	,753
	N			54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
Ösztönzés	Pearson r				,329*	,271*	,199	-,217	-,182	-,312*	,311*	-,003	,798**	-,307*
	Sig. (2-tailed)				,015	,048	,150	,115	,189	,022	,022	,985	,000	,024
	N				54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
Hedonizmus	Pearson Corr.					,035	,326*	,122	-,051	,017	,749**	,190	,698**	,036
	Sig. (2-tailed)					,800	,016	,381	,714	,903	,000	,169	,000	,798
	N					54	54	54	54	54	54	54	54	54
Teljesítmény	Pearson Corr.						,482**	-,091	,237	-,012	,356**	,093	,217	,063
	Sig. (2-tailed)						,000	,514	,084	,934	,008	,502	,115	,649
	N						54	54	54	54	54	54	54	54
Hatalom	Pearson Corr.							-,093	,072	-,048	,870**	,129	,351**	-,027
	Sig. (2-tailed)							,503	,604	,730	,000	,351	,009	,844
	N							54	54	54	54	54	54	54
Biztonság	Pearson Corr.								,236	,620**	-,002	,531**	-,041	,794**
	Sig. (2-tailed)								,086	,000	,989	,000	,770	,000
	N								54	54	54	54	54	54
Konformitás	Pearson Corr.									,314*	,024	,349**	-,113	,684**
	Sig. (2-tailed)									,021	,863	,010	,415	,000
	N									54	54	54	54	54
Tradíciók	Pearson Corr.										-,025	,410**	-,132	,832**
	Sig. (2-tailed)										,859	,002	,342	,000
	N										54	54	54	54
Önmegvalósítás	Pearson Corr.											,189	,609**	-,001
	Sig. (2-tailed)											,170	,000	,996
	N											54	54	54
Én–átalakulás	Pearson Corr.												,180	,557**
	Sig. (2-tailed)												,193	,000
	N												54	54
Nyitottság a változásra	Pearson Corr.													-,125
	Sig. (2-tailed)													,369
	N													54

dc_1358_16

	Értékportrék Kérdőív (PVQ)	Alcsoport	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	Jóindulat	Férfi	21	4,19	2,04	2	8
		Nő	32	3,66	1,81	2	9
		Összesen	53	3,87	1,90	2	9
	Univerzalizmus	Férfi	21	6,19	3,12	3	12
		Nő	32	5,69	2,71	3	12
		Összesen	53	5,89	2,86	3	12
	Önállóság	Férfi	21	3,52	1,50	2	7
		Nő	32	4,34	2,13	2	11
		Összesen	53	4,02	1,94	2	11
	Ösztönzés	Férfi	21	4,95	2,16	2	9
		Nő	32	6,81	2,22	2	10
		Összesen	53	6,08	2,36	2	10
	Hedonizmus	Férfi	21	4,43	2,23	2	9
		Nő	32	4,63	1,76	2	8
		Összesen	53	4,55	1,94	2	9
	Teljesítmény	Férfi	21	5,05	2,06	2	9
		Nő	32	6,91	2,31	2	11
		Összesen	53	6,17	2,38	2	11
	Hatalom	Férfi	21	6,71	2,39	2	11
		Nő	32	8,78	2,43	3	12
		Összesen	53	7,96	2,60	2	12
	Biztonság	Férfi	21	5,52	2,56	2	10
		Nő	32	3,25	1,55	2	6
		Összesen	53	4,15	2,28	2	10
	Konformitás	Férfi	21	6,19	2,42	2	11
		Nő	32	5,56	2,42	2	10
		Összesen	53	5,81	2,42	2	11
	Tradíciók	Férfi	21	5,57	2,50	2	12
		Nő	32	4,31	2,09	2	9
		Összesen	53	4,81	2,32	2	12
Korcsoportok	Jóindulat	Fiatal aktív korú	18	4,67	2,22	2	9
		Idősebb aktív korú	20	4,00	1,78	2	8
		Időskorú	16	2,75	0,93	2	5
		Összesen	54	3,85	1,89	2	9
	Univerzalizmus	Fiatal aktív korú	18	7,56	3,07	3	12
		Idősebb aktív korú	20	5,85	2,50	3	11
		Időskorú	16	3,88	1,63	3	8
		Összesen	54	5,83	2,86	3	12
	Önállóság	Fiatal aktív korú	18	4,06	1,63	2	7
		Idősebb aktív korú	20	3,80	1,64	2	7
		Időskorú	16	4,19	2,56	2	11
		Összesen	54	4,00	1,92	2	11
	Ösztönzés	Fiatal aktív korú	18	5,11	2,27	2	9
		Idősebb aktív korú	20	6,15	1,87	3	9
		Időskorú	16	6,94	2,72	2	10
		Összesen	54	6,04	2,35	2	10
	Hedonizmus	Fiatal aktív korú	18	4,06	1,89	2	8
		Idősebb aktív korú	20	5,35	1,46	3	7
		Időskorú	16	4,13	2,22	2	9
		Összesen	54	4,56	1,92	2	9
	Teljesítmény	Fiatal aktív korú	18	6,50	2,15	2	11
		Idősebb aktív korú	20	6,05	2,58	2	11
		Időskorú	16	6,00	2,39	2	9
		Összesen	54	6,19	2,36	2	11
	Hatalom	Fiatal aktív korú	18	7,78	2,53	2	11
		Idősebb aktív korú	20	8,35	2,25	4	11
		Időskorú	16	7,75	3,09	2	12
		Összesen	54	7,98	2,58	2	12
	Biztonság	Fiatal aktív korú	18	5,50	1,92	2	8
		Idősebb aktív korú	20	4,05	2,09	2	10
		Időskorú	16	2,81	2,07	2	9
		Összesen	54	4,17	2,26	2	10

	Konformitás	Fiatal aktív korú	18	6,89	2,11	2	11
		Idősebb aktív korú	20	6,00	2,20	2	11
		Időskorú	16	4,50	2,48	2	10
		Összesen	54	5,85	2,41	2	11
	Tradíciók	Fiatal aktív korú	18	6,72	2,42	2	12
		Idősebb aktív korú	20	4,35	1,18	2	7
		Időskorú	16	3,31	1,82	2	7
		Összesen	54	4,83	2,30	2	12
Iskolai végzettség	**Jóindulat**	Alapfokú végzettség	19	3,26	1,66	2	9
		Középfokú végzettség	20	3,95	2,06	2	8
		Felsőfokú végzettség	13	4,38	1,76	2	7
		Összesen	52	3,81	1,87	2	9
	Univerzalizmus	Alapfokú végzettség	19	5,11	3,05	3	12
		Középfokú végzettség	20	6,10	2,92	3	12
		Felsőfokú végzettség	13	6,31	2,56	3	10
		Összesen	52	5,79	2,88	3	12
	Önállóság	Alapfokú végzettség	19	3,53	1,78	2	7
		Középfokú végzettség	20	3,95	1,76	2	7
		Felsőfokú végzettség	13	4,85	2,27	3	11
		Összesen	52	4,02	1,94	2	11
	Ösztönzés	Alapfokú végzettség	19	6,32	2,45	2	10
		Középfokú végzettség	20	5,75	2,20	2	9
		Felsőfokú végzettség	13	6,15	2,54	2	10
		Összesen	52	6,06	2,35	2	10
	Hedonizmus	Alapfokú végzettség	19	3,89	1,73	2	7
		Középfokú végzettség	20	5,10	2,02	2	9
		Felsőfokú végzettség	13	4,62	2,02	2	8
		Összesen	52	4,54	1,95	2	9
	Teljesítmény	Alapfokú végzettség	19	6,16	2,65	2	11
		Középfokú végzettség	20	5,85	2,18	2	9
		Felsőfokú végzettség	13	7,08	1,98	4	11
		Összesen	52	6,27	2,33	2	11
	Hatalom	Alapfokú végzettség	19	7,89	3,43	2	12
		Középfokú végzettség	20	7,40	2,23	4	11
		Felsőfokú végzettség	13	8,92	1,38	7	12
		Összesen	52	7,96	2,61	2	12
	Biztonság	Alapfokú végzettség	19	3,11	1,59	2	7
		Középfokú végzettség	20	4,30	2,32	2	9
		Felsőfokú végzettség	13	4,92	2,18	2	8
		Összesen	52	4,02	2,14	2	9
	Konformitás	Alapfokú végzettség	19	5,00	2,31	2	10
		Középfokú végzettség	20	6,05	2,50	2	11
		Felsőfokú végzettség	13	6,85	2,27	3	11
		Összesen	52	5,87	2,44	2	11
	Tradíciók	Alapfokú végzettség	19	3,58	1,68	2	7
		Középfokú végzettség	20	5,40	2,68	2	12
		Felsőfokú végzettség	13	5,54	1,94	2	9
		Összesen	52	4,77	2,32	2	12
Családi állapot	**Jóindulat**	Nőtlen/hajadon	15	4,47	1,73	2	8
		Házas	19	4,00	2,24	2	9
		Élettársi kapcsolatban	6	4,67	1,86	2	7
		Elvált	4	3,00	1,15	2	4
		Özvegy	10	2,50	0,71	2	4
		Összesen	54	3,85	1,89	2	9
	Univerzalizmus	Nőtlen/hajadon	15	7,07	3,10	3	12
		Házas	19	6,21	2,95	3	12
		Élettársi kapcsolatban	6	5,83	2,79	3	9
		Elvált	4	5,00	2,16	3	8
		Özvegy	10	3,60	1,07	3	6
		Összesen	54	5,83	2,86	3	12
	Önállóság	Nőtlen/hajadon	15	4,20	1,52	2	7
		Házas	19	3,42	1,50	2	7
		Élettársi kapcsolatban	6	4,67	1,63	3	7
		Elvált	4	4,25	2,06	2	7
		Özvegy	10	4,30	3,09	2	11
		Összesen	54	4,00	1,92	2	11

	Ösztönzés	Nőtlen/hajadon	15	4,87	1,64	2	8
		Házas	19	6,21	2,51	2	9
		Élettársi kapcsolatban	6	6,50	2,26	4	9
		Elvált	4	5,00	1,83	3	7
		Özvegy	10	7,60	2,50	2	10
		Összesen	54	6,04	2,35	2	10
	Hedonizmus	Nőtlen/hajadon	15	4,20	1,78	2	7
		Házas	19	4,79	2,12	2	9
		Élettársi kapcsolatban	6	4,83	2,14	2	8
		Elvált	4	6,00	1,41	4	7
		Özvegy	10	3,90	1,66	2	7
		Összesen	54	4,56	1,92	2	9
	Teljesítmény	Nőtlen/hajadon	15	5,67	1,35	4	8
		Házas	19	6,05	3,17	2	11
		Élettársi kapcsolatban	6	7,67	1,51	6	10
		Elvált	4	6,25	1,50	5	8
		Özvegy	10	6,30	2,41	2	9
		Összesen	54	6,19	2,36	2	11
	Hatalom	Nőtlen/hajadon	15	6,73	1,83	4	9
		Házas	19	8,05	2,59	2	11
		Élettársi kapcsolatban	6	9,17	2,14	5	11
		Elvált	4	10,50	1,29	9	12
		Özvegy	10	8,00	3,33	2	12
		Összesen	54	7,98	2,58	2	12
	Biztonság	Nőtlen/hajadon	15	5,13	2,23	2	8
		Házas	19	3,95	2,55	2	10
		Élettársi kapcsolatban	6	5,17	1,72	2	7
		Elvált	4	3,00	1,41	2	5
		Özvegy	10	3,00	1,63	2	7
		Összesen	54	4,17	2,26	2	10
	Konformitás	Nőtlen/hajadon	15	5,87	2,17	2	11
		Házas	19	6,37	2,39	2	10
		Élettársi kapcsolatban	6	7,17	1,47	5	9
		Elvált	4	7,00	3,27	3	11
		Özvegy	10	3,60	1,71	2	8
		Összesen	54	5,85	2,41	2	11
	Tradíciók	Nőtlen/hajadon	15	5,87	2,39	2	9
		Házas	19	4,32	1,73	2	7
		Élettársi kapcsolatban	6	6,50	3,33	2	12
		Elvált	4	4,75	0,50	4	5
		Özvegy	10	3,30	1,83	2	7
		Összesen	54	4,83	2,30	2	12
Gazdasági aktivitás	Jóindulat	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	4,35	2,03	2	9
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	5,00	1,73	4	7
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	2,65	0,79	2	4
		Összesen	54	3,85	1,89	2	9
	Univerzalizmus	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	6,21	2,88	3	12
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	10,33	0,58	10	11
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	4,29	1,83	3	8
		Összesen	54	5,83	2,86	3	12
	Önállóság	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	3,94	1,50	2	7
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	4,67	1,15	4	6
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	4,00	2,72	2	11
		Összesen	54	4,00	1,92	2	11

	Ösztönzés	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	5,47	2,27	2	9
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	7,00	1,00	6	8
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	7,00	2,40	2	10
		Összesen	54	6,04	2,35	2	10
	Hedonizmus	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	4,44	1,94	2	9
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	6,00	1,00	5	7
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	4,53	1,97	2	7
		Összesen	54	4,56	1,92	2	9
	Teljesítmény	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	6,38	2,30	2	11
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	6,33	1,53	5	8
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	5,76	2,63	2	9
		Összesen	54	6,19	2,36	2	11
	Hatalom	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	8,09	2,43	2	11
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	7,00	1,00	6	8
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	7,94	3,09	2	12
		Összesen	54	7,98	2,58	2	12
	Biztonság	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	4,59	2,31	2	10
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	6,33	1,53	5	8
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	2,94	1,68	2	7
		Összesen	54	4,17	2,26	2	10
	Konformitás	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	6,71	2,17	2	11
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	6,00	1,00	5	7
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	4,12	2,18	2	10
		Összesen	54	5,85	2,41	2	11
	Tradíciók	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	5,59	2,36	2	12
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	5,33	0,58	5	6
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	3,24	1,44	2	7
		Összesen	54	4,83	2,30	2	12

dc_1358_16

	Értékportrék Kérdőív (PVQ)	Csoportok	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	Nyitottság a változásra	Férfi	21	12,90	4,28	6	23
		Nő	32	15,78	4,52	7	28
		Összesen	53	14,64	4,61	6	28
	Konzerválás	Férfi	21	17,29	5,51	9	27
		Nő	32	13,13	4,70	6	23
		Összesen	53	14,77	5,39	6	27
	Önmegvalósítás	Férfi	21	11,14	3,92	4	18
		Nő	32	13,41	3,34	5	19
		Összesen	53	12,51	3,71	4	19
	Én–átalakulás	Férfi	21	10,38	4,52	5	20
		Nő	32	9,34	4,04	5	21
		Összesen	53	9,75	4,23	5	21
Korcsoportok	Nyitottság a változásra	Fiatal aktív korú	18	13,22	4,66	7	24
		Idősebb aktív korú	20	15,30	3,28	10	21
		Időskorú	16	15,25	5,70	6	28
		Összesen	54	14,59	4,58	6	28
	Konzerválás	Fiatal aktív korú	18	19,11	4,39	12	27
		Idősebb aktív korú	20	14,40	3,50	9	21
		Időskorú	16	10,63	4,83	6	25
		Összesen	54	14,85	5,37	6	27
	Önmegvalósítás	Fiatal aktív korú	18	11,83	3,29	4	18
		Idősebb aktív korú	20	13,70	2,79	8	17
		Időskorú	16	11,88	4,79	4	19
		Összesen	54	12,54	3,68	4	19
	Én–átalakulás	Fiatal aktív korú	18	12,22	4,67	5	21
		Idősebb aktív korú	20	9,85	3,44	5	16
		Időskorú	16	6,63	2,33	5	12
		Összesen	54	9,69	4,22	5	21
Iskolai végzettség	Nyitottság a változásra	Alapfokú végzettség	19	13,74	4,52	6	21
		Középfokú végzettség	20	14,80	3,40	9	23
		Felsőfokú végzettség	13	15,62	6,21	7	28
		Összesen	52	14,62	4,60	6	28
	Konzerválás	Alapfokú végzettség	19	11,68	3,82	7	20
		Középfokú végzettség	20	15,75	5,90	6	27
		Felsőfokú végzettség	13	17,31	4,70	7	24
		Összesen	52	14,65	5,37	6	27
	Önmegvalósítás	Alapfokú végzettség	19	11,79	4,53	4	19
		Középfokú végzettség	20	12,50	3,56	7	18
		Felsőfokú végzettség	13	13,54	2,57	10	19
		Összesen	52	12,50	3,74	4	19
	Én–átalakulás	Alapfokú végzettség	19	8,37	4,19	5	21
		Középfokú végzettség	20	10,05	4,37	5	20
		Felsőfokú végzettség	13	10,69	3,79	5	17
		Összesen	52	9,60	4,20	5	21
Családi állapot	Nyitottság a változásra	Nőtlen/hajadon	15	13,27	3,61	7	20
		Házas	19	14,42	4,35	7	23
		Élettársi kapcsolatban	6	16,00	5,73	9	24
		Elvált	4	15,25	2,75	12	18
		Özvegy	10	15,80	6,20	6	28
		Összesen	54	14,59	4,58	6	28

	Konzerválás	Nőtlen/hajadon	15	16,87	5,37	9	24
		Házas	19	14,63	4,41	6	25
		Élettársi kapcsolatban	6	18,83	6,08	9	27
		Elvált	4	14,75	4,92	9	21
		Özvegy	10	9,90	3,54	7	16
		Összesen	54	14,85	5,37	6	27
	Önmegvalósítás	Nőtlen/hajadon	15	10,93	2,28	7	15
		Házas	19	12,84	3,61	4	18
		Élettársi kapcsolatban	6	14,00	3,74	7	18
		Elvált	4	16,50	2,08	14	19
		Özvegy	10	11,90	4,82	4	19
		Összesen	54	12,54	3,68	4	19
	Én–átalakulás	Nőtlen/hajadon	15	11,53	4,44	5	20
		Házas	19	10,21	4,29	5	21
		Élettársi kapcsolatban	6	10,50	4,09	5	15
		Elvált	4	8,00	2,94	5	12
		Özvegy	10	6,10	1,73	5	10
		Összesen	54	9,69	4,22	5	21
Gazdasági aktivitás	**Nyitottság a változásra**	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	13,85	4,31	7	24
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	17,67	2,08	16	20
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	15,53	5,17	6	28
		Összesen	54	14,59	4,58	6	28
	Konzerválás	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	16,88	5,10	7	27
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	17,67	2,89	16	21
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	10,29	2,89	6	16
		Összesen	54	14,85	5,37	6	27
	Önmegvalósítás	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	12,53	3,48	4	18
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	13,00	2,00	11	15
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	12,47	4,40	4	19
		Összesen	54	12,54	3,68	4	19
	Én–átalakulás	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	34	10,56	4,28	5	21
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	3	15,33	1,53	14	17
		Gazdaságilag inaktív kereső	17	6,94	2,30	5	12
		Összesen	54	9,69	4,22	5	21

dc_1358_16

Alsómocsolád_Elégedettségskálák[782]_csoport–összehasonlítások *21. melléklet*
(nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)

	Elégedettség	Csoportok	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	Élettel (SWLS-H)	Férfi	21	19,6190	6,89548	6,00	32,00
		Nő	32	19,6875	6,21879	5,00	32,00
		Összesen	53	19,6604	6,42993	5,00	32,00
	Településsel (SWSS)	Férfi	21	22,0000	7,05691	7,00	35,00
		Nő	32	23,1563	6,63864	7,00	34,00
		Összesen	53	22,6981	6,76412	7,00	35,00
	Otthonnal (SWHS)	Férfi	21	22,3810	7,72966	5,00	32,00
		Nő	32	21,0938	8,32935	6,00	35,00
		Összesen	53	21,6038	8,04636	5,00	35,00
Korcsoportok	Élettel (SWLS-H)	Fiatal aktív korú	17	18,1176	6,24382	5,00	27,00
		Idősebb aktív korú	18	18,8889	5,64529	6,00	28,00
		Időskorú	19	22,1579	6,94633	10,00	32,00
		Összesen	54	19,7963	6,44682	5,00	32,00
	Településsel (SWSS)	Fiatal aktív korú	17	22,0000	5,97913	11,00	35,00
		Idősebb aktív korú	18	19,4444	6,33591	7,00	31,00
		Időskorú	19	26,5263	6,02189	12,00	35,00
		Összesen	54	22,7407	6,70732	7,00	35,00
	Otthonnal (SWHS)	Fiatal aktív korú	17	22,6471	6,15367	11,00	35,00
		Idősebb aktív korú	18	20,5556	8,21206	7,00	33,00
		Időskorú	19	22,0000	9,46925	5,00	34,00
		Összesen	54	21,7222	8,01747	5,00	35,00
Iskolai végzettség	Élettel (SWLS-H)	Alapfokú végzettség	21	18,8095	7,31176	8,00	32,00
		Középfokú végzettség	17	19,9412	7,28415	5,00	32,00
		Felsőfokú végzettség	16	20,9375	4,02440	14,00	29,00
		Összesen	54	19,7963	6,44682	5,00	32,00
	Településsel (SWSS)	Alapfokú végzettség	21	25,5714	6,81595	12,00	35,00
		Középfokú végzettség	17	22,1176	6,23380	7,00	35,00
		Felsőfokú végzettség	16	19,6875	5,82774	7,00	28,00
		Összesen	54	22,7407	6,70732	7,00	35,00
	Otthonnal (SWHS)	Alapfokú végzettség	21	22,7143	9,75778	5,00	35,00
		Középfokú végzettség	17	19,9412	7,39485	7,00	31,00
		Felsőfokú végzettség	16	22,3125	6,04118	9,00	30,00
		Összesen	54	21,7222	8,01747	5,00	35,00
Családi állapot	Élettel (SWLS-H)	Nőtlen/hajadon	15	15,2667	5,96977	5,00	23,00
		Házas	20	22,9000	5,81197	8,00	32,00
		Élettársi kapcsolatban	4	22,2500	5,18813	16,00	27,00
		Elvált	4	23,0000	6,68331	17,00	32,00
		Özvegy	11	18,2727	5,06144	10,00	29,00
		Összesen	54	19,7963	6,44682	5,00	32,00
	Településsel (SWSS)	Nőtlen/hajadon	15	18,9333	5,03511	7,00	26,00
		Házas	20	25,7000	7,19722	7,00	35,00
		Élettársi kapcsolatban	4	23,5000	1,91485	21,00	25,00
		Elvált	4	21,0000	7,43864	13,00	31,00
		Özvegy	11	22,9091	6,78903	11,00	31,00
		Összesen	54	22,7407	6,70732	7,00	35,00
	Otthonnal (SWHS)	Nőtlen/hajadon	15	18,0000	6,24500	5,00	28,00
		Házas	20	26,9000	6,56867	10,00	35,00
		Élettársi kapcsolatban	4	23,7500	3,77492	19,00	28,00
		Elvált	4	16,2500	10,62623	7,00	29,00
		Özvegy	11	18,6364	8,21307	6,00	33,00
		Összesen	54	21,7222	8,01747	5,00	35,00

[782] Élettel való Elégedettség Skála (SWLS, *Satisfaction with Life Scale*, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változat: SWLS–H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014), Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Dúll, 2014d), Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014).

dc_1358_16

Pszichológiai és környezetpszichológiai változók	Klaszter	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum	Statisztika eredménye
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála	1	11	29,55	6,56	16,00	40,00	F=1,31; p>0,28
	2	12	28,08	6,04	19,00	37,00	
	3	20	32,50	8,49	15,00	47,00	
	4	5	34,00	7,11	29,00	46,00	
	Összesen	48	30,88	7,47	15,00	47,00	
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	1	11	19,09	6,82	10,00	30,00	F=0,55; p>0,65
	2	12	18,33	8,78	11,00	37,00	
	3	20	16,50	6,45	10,00	36,00	
	4	5	15,00	7,48	10,00	28,00	
	Összesen	48	17,40	7,17	10,00	37,00	
Pszichológiai Jóllét: Autonómia	1	13	11,85	3,36	5,00	17,00	F=1,14; p>0,34
	2	14	12,79	3,02	8,00	18,00	
	3	21	13,29	2,57	8,00	18,00	
	4	6	14,17	1,72	12,00	17,00	
	Összesen	54	12,91	2,84	5,00	18,00	
Pszichológiai Jóllét: Környezet uralása	1	13	12,15	2,88	6,00	16,00	F=0,65; p>0,58
	2	13	11,54	1,66	9,00	14,00	
	3	19	12,53	3,13	6,00	18,00	
	4	6	13,33	3,27	9,00	17,00	
	Összesen	51	12,27	2,75	6,00	18,00	
Pszichológiai Jóllét: Személyes fejlődés	1	13	9,31	5,02	3,00	18,00	F=5,09; p<0,01
	2	14	13,07	2,16	9,00	16,00	
	3	21	13,95	3,76	6,00	18,00	
	4	5	14,60	0,89	14,00	16,00	
	Összesen	53	12,64	4,05	3,00	18,00	
Pszichológiai Jóllét: Jó kapcsolat másokkal	1	13	11,62	2,75	6,00	14,00	F=0,82; p>0,49
	2	14	12,79	2,75	9,00	17,00	
	3	20	12,35	2,98	7,00	18,00	
	4	6	13,67	2,66	11,00	17,00	
	Összesen	53	12,43	2,82	6,00	18,00	
Pszichológiai Jóllét: Életcél	1	13	9,92	3,38	5,00	17,00	F=2,03; p>0,12
	2	13	12,77	3,11	6,00	17,00	
	3	21	12,10	4,23	4,00	18,00	
	4	6	13,50	1,05	12,00	15,00	
	Összesen	53	11,89	3,65	4,00	18,00	
Pszichológiai Jóllét: Önelfogadás	1	13	11,62	3,01	6,00	16,00	F=0,29; p>0,83
	2	14	12,00	3,33	5,00	16,00	
	3	21	12,38	3,60	3,00	18,00	
	4	6	13,00	2,83	10,00	18,00	
	Összesen	54	12,17	3,25	3,00	18,00	
Élettel való elégedettség	1	11	19,91	5,86	14,00	32,00	F=0,32; p>0,81
	2	12	20,50	4,83	12,00	28,00	
	3	20	18,30	8,07	5,00	32,00	
	4	5	19,60	5,03	14,00	26,00	
	Összesen	48	19,35	6,49	5,00	32,00	
Településsel való elégedettség	1	11	21,91	6,83	7,00	31,00	F=1,04; p>0,38
	2	12	22,75	4,25	18,00	33,00	
	3	20	23,05	7,80	7,00	35,00	
	4	5	17,40	3,91	11,00	21,00	
	Összesen	48	22,13	6,55	7,00	35,00	

dc_1358_16

A korrelációs táblázat a következő linken hozzáférhető:

https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43a4Tofp3K3OQeHv0

dc_1358_16

Nivegy-völgy_Balatoncsicsói plébánia (ma: Nivegy Ház) felújítás előtt és után *24. melléklet*

Építésztervezők: Félix Zsolt, Fialovszky Tamás, Hőnich Richárd építészek (Építész Stúdió) (forrás: http://balatoncsicso.reblog.hu/egy-nagy-munka-lezarul---elkeszult-a-plebania-epulete_ letöltés: 2017. 02. 19.).

Homlokzat

Első traktus

Előszoba

Megtalált ablaknyílás

Padlás

Pajta

Pincelejárat

Pincebelső

dc_1358_16

Nivegy-völgy_Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Dúll & Urbán, 1997), balatoncsicsói plébánia épülete *25. melléklet*

Kedves Résztvevő!

Most[783] arra kérjük, hogy a balatoncsicsói plébánia épületét ítélje meg az előbbi módon. Ha nem ismeri az épületet, természetesen nem kell kitöltenie a kérdőívet – ekkor tegyen egy jelet az ismeretlen melléknévhez legközelebbi mezőbe. Ha azonban ismeri az épületet, kérjük, hogy értékelje az alábbi melléknévpárokkal. Nincs jó vagy rossz válasz!

Önt ***balatoncsicsói plébániaépület*** jellemzésére kérjük az alábbi melléknévpárok mentén.

ismert								ismeretlen
barátságos								barátságtalan
nyugtató								irritáló
zajos								csendes
hagyományos								modern
otthonos								idegen
gazdag								szegényes
színes								színtelen
ízléses								ízléstelen
egyszerű								bonyolult
rendes								rendetlen
régi								új
személyes								személytelen
elhanyagolt								gondozott
érdekes								érdektelen
rideg								kedves
kopott								felújított
hideg								meleg
koszos								tiszta
zárt								nyitott
izgalmas								unalmas
szögletes								kerek
lepusztult								karbantartott
tágas								szűk
sötét								világos
kicsi								nagy
üres								zsúfolt
csúnya								szép
kényelmes								kényelmetlen
jellegzetes								jellegtelen
hivatalos								személyes
iskolás								felnőttes
levegős								levegőtlen
hétköznapi								szokatlan
unalmas								érdekes
nyugodt								nyugtalan

[783] A Nivegy-völgyi vizsgálatban (1. és 2. forduló) ezt a kérdőívet a lakóhelyre (Nivegy-völgy valamelyik települése: Balatoncsicsó / Szentantalfa / Szentjakabfa / Óbudavár / Tagyon) vonatkozó KSZD (lásd 10. melléklet) előzi meg.

dc_1358_16

Arra kérem, hogy rajzolja le a Nivegy-völgyet! Nem a tökéletes rajzot várjuk, hanem azt szeretnénk, hogy azt rajzolja le, ami Önben él a völgyről, bármilyen legyen is az.

(Max. 10 perc, ezt a rajzolónak nem mondjuk. Bármit rajzolhat, amit csak szeretne. Nem baj, ha nem tud rajzolni, nem a rajzkészséget vizsgáljuk, rajzolja, ahogy tudja. Írhatnak a rajzra. Lehet csoportos tesztfelvétel, de ügyeljünk rá, hogy ne nézzék, lássák egymás rajzait. Utána megnézhetik. Rajzolás közben a rajzolási sorrendet külön lapon jegyzeteljük.)

Ha nem írta rá a rajzra, akkor: *Kérem, mondja el, hogy mit rajzolt le, és írja is rá a rajzra* (ceruzával a megkülönböztethetőség kedvéért)! *Nevezze meg a rajzon látható dolgokat*!

A következő kérdések kapcsán megemlített helyszíneket a kérdés sorszámával (több válasz esetén 1/a, 1/b stb) *jelölje a rajzon, ceruzával! (Ha olyan helyre gondol, amit nem rajzolt le, akkor írja rá a lapra, nyilazza oda, ahol lenne.)*

1. Ha a Nivegy-völgyiek rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a völgy mely része lenne rá a legalkalmasabb?
2. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg neki elsősorban?
3. Mely(ek) a Nivegy-völgy azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből?
4. Mely(ek) a Nivegy-völgy azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből?
5. Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni?
6. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) a Nivegy-völgyben, amely(ek) sokaknak tetszik?

Most arra kérem, hogy rajzolja le lakóhelyét, Balatoncsicsót/Tagyont/…./… (ezt értelemszerűen az *adott* település nevével behelyettesítjük)*! **Ahogy ez előző rajznál is, itt is azt rajzolja le, ami Önben él a lakóhelyéről, Balatoncsicsóról/Tagyonról/…*** (Max. 10 perc)

Ha nem írta rá a rajzra, akkor: *Kérem, mondja el, hogy mit rajzolt le, és írja is rá a rajzra* (ceruzával a megkülönböztethetőség kedvéért)! *Nevezze meg a rajzon látható dolgokat!*

A következő kérdések kapcsán megemlített helyszíneket a kérdés sorszámával (több válasz esetén 1/a, 1/b stb) jelölje a rajzon, ceruzával. Ha olyan helyre gondol, amit nem rajzolt le, akkor írja rá a lapra, esetleg nyilazza oda, ahol lenne.

1. Ha a balatoncsicsóiak/tagyoniak/… rendezvényt szervezhetnének saját szórakozásukra, Ön szerint a település mely része lenne rá a legalkalmasabb?
2. Ha valamely okból nem tudna hazamenni, hol aludna a legszívesebben?
3. Ha egy magas rangú külföldi vendéget kellene körbekalauzolnia, mely épületeket, részeket mutatná meg neki elsősorban?
4. Mely(ek) a település azon része(i), amelyek kellemetlen, rossz érzést vált(anak) ki Önből?
5. Ha valakivel egy komoly, bizalmas dolgot kellene megbeszélnie, hova mennének?
6. Mely(ek) a település azon része(i), amely(ek) kellemes, jó érzést vált(anak) ki Önből?
7. Hol tud a leginkább feltöltődni, kikapcsolódni?
8. Mely(ek) az(ok) a hely(ek) a településen, amely(ek) sokaknak tetszik?

Az utótesztet és a *megjegyzéseket* a kérdező kék tollal külön lapra jegyzi.

Eszközigény: 2 db A4 lap, kék toll és ceruza (vsz számára), jegyzetlap, toll a kérdező számára

dc_1358_16

Település[784] neve: …….

TKS 2

Kérem, gondoljon arra a településre, amelyen lakik. Gondolatban járja végig az ismert helyeket, különös tekintettel azokra, hol sokszor megfordul (pl. közvetlen lakókörnyezete stb.)! Szánjon néhány másodpercet arra, hogy átgondolja, milyennek találja ezeket a helyeket. A kérdőív kitöltéséhez ezután kezdjen hozzá!

Ezen a kérdőíven azt a települést, ahol Ön lakik, az alábbiakhoz hasonló állítások mentén ítélheti majd meg. Véleményét a felsorolt állítások szerint értékelje.

Egyáltalán nem zavar semmi a településen.	1 2 3 4 5	A településen szinte minden zavar.

Az értékelést úgy tegye majd meg, hogy az alább következő minden egyes tételnél karikázza be azt a számot, amelyik leginkább megfelel érzéseinek. Például: ha úgy érzi, nem zavarja semmi a településen, akkor karikázza be az 1 számot. Ezzel szemben, ha úgy érzi, hogy a településen szinte minden zavarja, akkor a válaszlapon az 5-öt karikázza be. Ha az 1 és az 5 közötti számok valamelyikét karikázza be, az azt jelenti, hogy élménye valahol a bal- és jobboldali állítás között volt. Teljesen szabadon választhat bármelyik szám közül 1-től 5-ig.
Tehát minden tétel esetében karikázza be azt a számot, ami leginkább megfelel érzéseinek. Kérjük, hogy ezt az elkövetkezendő oldalakon található minden egyes tételnél tegye ezt meg. Nincsenek jó vagy rossz válaszok!

Együttműködését köszönjük!

[784] Balatoncsicsó / Szentantalfa / Szentjakabfa / Óbudavár /Tagyon

1.	A településsel mindenféle szempontból elégedett vagyok.	1 2 3 4 5	A településsel semmilyen szempontból nem vagyok elégedett.
2.	A település szolgáltatásai (bolt, iskola, kulturális intézmények stb.) igénybevétele során számos problémával szembesülök (pl. anyagi nehézségek, információhiány stb.).	1 2 3 4 5	A települési szolgáltatásokat minden nehézség nélkül igénybe tudom venni.
3.	Egyáltalán nem szeretem a települést, ahol lakom.	1 2 3 4 5	Nagyon szeretem a települést, amelyben lakom.
4.	Nagyon fontos számomra, hogy településen lakó emberekkel találkozzam.	1 2 3 4 5	Egyáltalán nem fontos számomra, hogy a településen lakókkal találkozzam.
5.	Nagyon kellemesen érzem magam a településen.	1 2 3 4 5	Egyáltalán nem kellemesen, inkább kényelmetlenül érzem magam a településen.
6.	A település körülményei lehetővé teszik számomra, hogy az életemet a nekem megfelelő módon éljem.	1 2 3 4 5	A település körülményei nem teszik lehetővé számomra, hogy az életemet a nekem megfelelő módon éljem.
7.	Egyáltalán nem szeretek ezen a településen tartózkodni.	1 2 3 4 5	Nagyon szívesen tartózkodom itt a településen.
8.	Nagyon kellemesnek találom a települést.	1 2 3 4 5	Egyáltalán nem találom kellemesnek a települést.
9.	Van a településen olyan hely, amelyet a magaménak, szinte a tulajdonomnak érzek.	1 2 3 4 5	Egyáltalán nincsen a településen olyan hely (pl. park, utca, tér), amelyet a magaménak éreznék.
10.	Egészében véve nem érzek semmiféle kötődést ehhez a településhez.	1 2 3 4 5	Úgy érzem, egészében véve nagyon erősen kötődöm ehhez a településhez.
11.	Ragaszkodom a településen lévő tárgyi környezethez.	1 2 3 4 5	Nem érzek semmiféle ragaszkodást a településen lévő tárgyi környezethez (pl. épületek, szobrok, padok stb.)
12.	A településen gyakran tudok találkozni az ismerőseimmel.	1 2 3 4 5	Itt a településen ritkán tudok találkozni az ismerőseimmel.
13.	A településen nincs olyan hely, amit a „sajátomnak”, hozzám tartozónak élek meg.	1 2 3 4 5	A településen van olyan hely, amiről azt érzem, hogy a „sajátom”, azaz nagyon „hozzám tartozik”.
14.	Egyáltalán nem sajnálnám, ha végleg el kellene hagyom ezt a települést.	1 2 3 4 5	Nagyon sajnálnám, ha végleg el kellene hagynom ezt a települést.
15.	Úgy érzem, ez a település nagyon speciális a számomra, vagyis a jelentése minden más helyétől eltér.	1 2 3 4 5	Úgy érzem, ez a település semmi speciálisat nem jelent számomra.
16.	A településen nincs olyan hely, amihez különösen kötődöm.	1 2 3 4 5	A településen van olyan hely, amihez különösen kötődöm.
17.	Nem szeretem azokat az embereket, akik ezen a településen laknak.	1 2 3 4 5	Szeretem azokat az embereket, akik ezen a településen laknak.
18.	Egyáltalán nem vágyom arra, hogy más településen élhessek.	1 2 3 4 5	Legszívesebben más településen élnék.
19.	Lakókörnyezetemben maximálisan megvannak azok a tárgyi, környezeti, hangulati stb. tényezők, amik elősegítik, hogy hatékonynak érezzem magam.	1 2 3 4 5	Lakókörnyezetemben nincsenek meg azok a tárgyi, környezeti, hangulati stb. tényezők, amik elősegítenék, hogy hatékonynak érezzem magam.

20.	A település létszáma nem teszi lehetővé számomra, hogy nehézségek nélkül éljem az életemet.	1 2 3 4 5	A település létszámát megfelelőnek érzem, mindennapi életem során nem élek át nehézségeket ezzel kapcsolatban.
21.	A közvetlen lakóhelyemet nem tartom a település fontos részének.	1 2 3 4 5	A közvetlen lakóhelyemet a település fontos részének tartom.
22.	Azt érzem, hogy végleg ezen a településen maradok.	1 2 3 4 5	Nem érzem azt, hogy végleg ezen a településen maradok.
23.	Véleményem szerint a település, ahol élek, egyáltalán nem tükrözi egyéniségemet.	1 2 3 4 5	Úgy érzem, a település, ahol élek, jól tükrözi egyéniségemet.
24.	Egyáltalán nem megfelelő itt számomra az ismerőseimmel való találkozások gyakorisága.	1 2 3 4 5	Az ismerőseimmel való találkozásaim gyakoriságát itt optimálisnak érzem.

dc_1358_16

Szociológiai Adatok Kérdőív

A kérdőívet a kérdező tölti ki! (Ha a kérdezett személy részt vett az 1. fázisban és van Szociológiai kérdőíve, akkor a 2. fázisban csak a változásokat kell rögzíteni)

Adatfelvétel helyszíne	
Adatfelvétel dátuma	
Kérdező neve	

A résztvevő

kódja		
neme	férfi	nő
szül. dátuma		
iskolai végzettsége		

Születési dátum, anyja keresztneve, lakóhely rövidítés, rövutcanév első két betűje, házszám vessző vagy egyéb írásjel nélkül – pl. 520310JolánBCSKo13

Települések nevei rövidítéssel:
- Balatoncsicsó: BCS
- Óbudavár: OBV
- Szentantalfa: SZA
- Szentjakabfa: SZJ
- Tagyon: TGY

aktivitása	alkalmazott a faluban / a környéken		
	saját vállalkozása van a faluban		
	idénymunkát végez		
	nem dolgozik jelenleg	gyes-en van	
		munkanélküli	
		nyugdíjas	
	tanul	általános iskolás	
		középiskolás	
		felsőoktatási intézmény hallgatója	
	Mi a jelenlegi/legutolsó foglalkozása?		
van-e háza a településen	nem		
	igen		
Életvitelszerűen a településen lakik? Mióta?	nem	nyaralója van itt	faluban
		nyaralója van itt	falun kívül (pl. a szőlőhegyen)
		vendégségben van/nyaral ismerősnél, rokonnál	
		fizetős szálláshelyen nyaral ..... településen	
Ha igen, mióta:		átutazóban van	
	igen	tősgyökeres lakos	
		nem itt született, de itt nőtt fel	
		kívülről jött (együttment)	
milyen közösség /civil szervezet tagja a településen?			

Tagja-e a nazarénus közösségnek?	igen	
	nem	
Hányan élnek egy családban/háztartásban?		
Sorolja fel (férj, feleség, x gyerek, anyós stb.)!		
Kapcsolati háló:	hány rokona él a völgyben?	
	Hány ember segítségére számíthat, ha bajban van?	
	Ha gyereke születne, akkor a völgyből hány embert hívna meg a tejfakasztóra?	
	+ gazdasági szempontból: van-e valaki (vállalkozás, személy, család) akivel gazdaságilag segítik egymást?	
Gazdasági helyzet	Milyennek ítéli a család gazdasági helyzetét?	átlag alatti
		átlagos
		átlag feletti
Van-e köze a turizmushoz?	nem	
	igen	Mi? Hogyan?
Van-e köze helyi termékhez?	nem	
	igen	Mihez? Hogyan?
Van-e köze borászathoz?	nem	
	igen	Hogyan?
Van-e szándéka ilyesmiben részt venni / folytatni ez irányú tevékenységét?	Nem	
	igen	
Van-e ehhez segítségre, tudásra stb. szüksége?		nem
		igen
Szeretné-e, hogy ezzel kapcsolatban a falu szakemberei megkeressék?		nem
		Igen - Adjon meg elérhetőséget (ez az egész oldal a tanácsadó szakemberekhez kerül, nem használjuk a pszichológiai vizsgálatban azonosításra)!
Milyen típusú közösségi programokban venne részt szívesen? Sorolja fel!		

dc_1358_16

Balatoncsicsó_Csoportos helyzetben történő bejelöléses placemetria[785] *29. melléklet*
(2014. augusztus 30., plébánia felújítás kampánynyitó rendezvény), kezdő- (1. fotózás) és záróhelyzet (8. fotózás)_balatoncsicsói vegyes minta

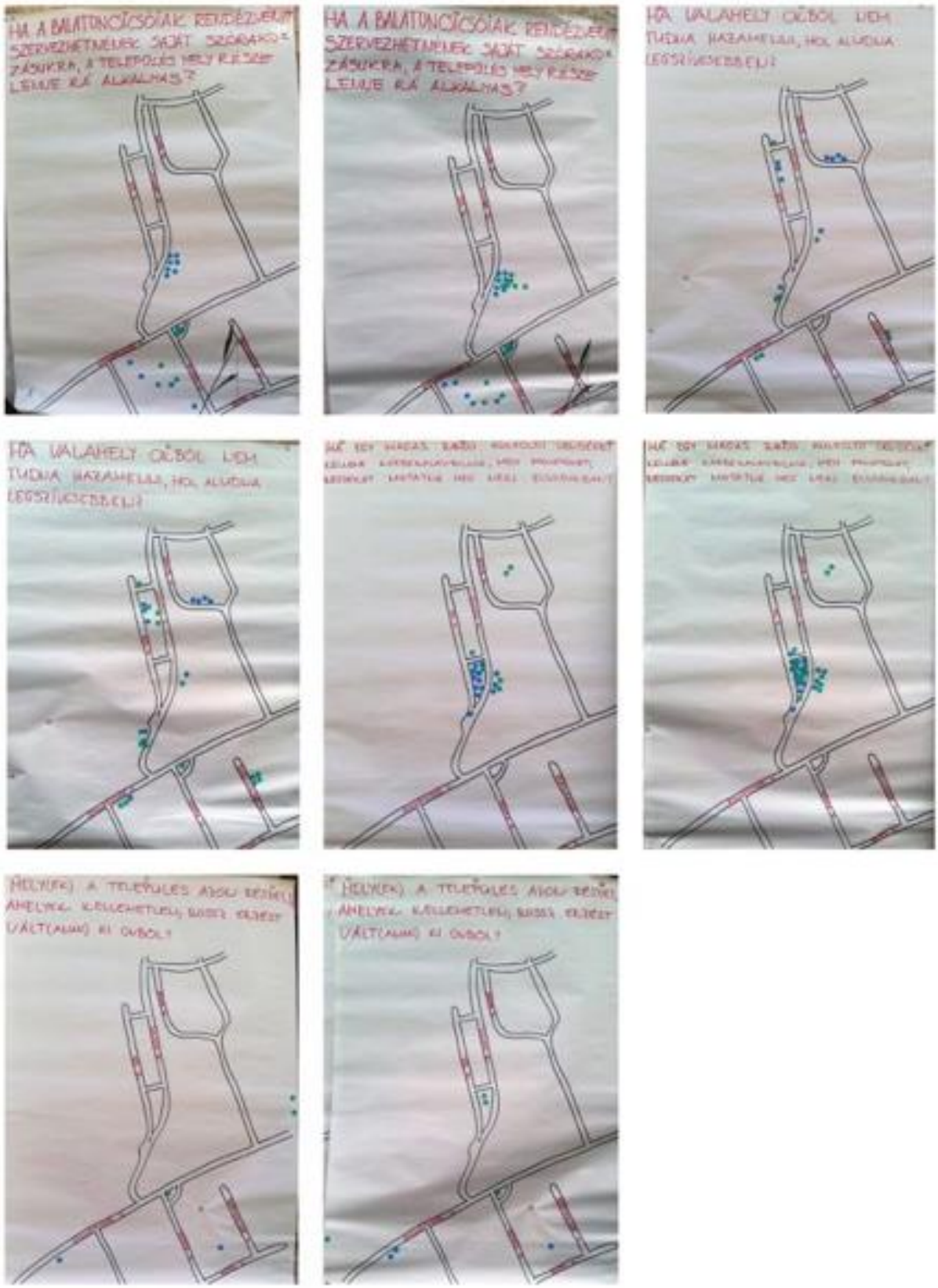

[785] Lippai & Dúll (2005, 2007, 2015, 2016)

HA VALAKIVEL EGY KOMOLY, BIZAL-
MAS DOLGOT KELLENE MEGBESZÉLNIE
ROVA MEGVÁRVÁN?

HA VALAKIVEL EGY KOMOLY, BIZAL-
MAS DOLGOT KELLENE MEGBESZÉLNIE
ROVA MEGVÁRVÁN?

AMELYEKET KELLENES TÚL ÉRNIEST
VALTANAD KI ÖRÖL?

AMELYEKET KELLENES TÚL ÉRNIEST
VALTANAD KI ÖRÖL?

HOL TUD A LEGJOBB
TELEFONOM, KIKAPCSOLODJON?

HOL TUD A LEGJOBB
TELEFONOM, KIKAPCSOLODJON?

AMELYEK A TELEFONLÉSEM, AMELYEK SOKAKNAK
TETSZIK/TETSZENEK?

AMELYEK A TELEFONLÉSEM, AMELYEK SOKAKNAK
TETSZIK/TETSZENEK?

Nivegy-völgy_Felhívás/toborzólevél részvételre a vizsgálat 2. fázisában *30. melléklet*

Tisztelt Hölgyem/Uram!

Kérdőíves felmérést végzünk a Nivegy-völgy településein (Balatoncsicsón, Óbudaváron, Szentantalfán, Szentjakabfán és Tagyonban) azzal kapcsolatban, hogy a helyiek hogyan viszonyulnak a településükhöz. A kérdőívezés kapcsolódik a balatoncsicsói műemlék plébániaépület felújításához is. Talán Ön is részt vett a kutatás korábbi szakaszában, amikor megkérdeztük az embereket arról, hogyan vélekednek a településről, ahol élnek.

Most szakasza zajlik a vizsgálat második szakasza.

Ha Ön Nivegy-völgyi lakos vagy háza van a fenti települések valamelyikén, jöjjön el kitölteni a kérdőívünket! A válaszadás mintegy fél órát vesz igénybe. **A hiánytalanul kitöltött kérdőívcsomagért fejenként 1 db 5000 Ft-os Tesco vásárlási utalványt adunk.** A vizsgálatban 1 családból maximum 2 fő vehet részt, akik betöltötték 18. életévüket. Összesen 100 fő részére van lehetőség a vizsgálatban részt venni. Kérjük, mindenki hozzon magával fényképes igazolványt (személyi igazolvány / jogosítvány / útlevél)!

A kérdőívkitöltés dátumai és helyszínei (Szentantalfa – egyeztetés alatt):

- 2016. május 7. szombat

- 10.30-12 h Tagyon, Könyvtár (Petőfi S. u. 10.)
- 13-14.30 Óbudavár, Könyvtár
- 15-16 h Szentjakabfa, faluház
- 17-20 óráig Balatoncsicsó, Rural Bt. iroda, Liliom u. 27.

2016. május 8. vasárnap

- 9-17 óra között Balatoncsicsó, Rural Bt. iroda, Liliom u. 27.

Várjuk szeretettel a fenti alkalmak egyikén!

Üdvözlettel:

Dúll Andrea

kutatásvezető
Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Gazdaság- és Környezetpszichológia Tanszék

dc_1358_16

				KSH adatok		I. Saját adatfelvétel		Eloszlás egyezésére vonatkozó statisztika
				fő	%	fő	%	
Nemek	Balatoncsicsó		Férfi	111	45,31	19	48,7	Khi^2=0,18; p>0,66
			Nő	134	54,69	20	51,3	
	Óbudavár		Férfi	34	51,52	6	60	Khi^2=0,29; p>0,58
			Nő	32	48,48	4	40	
	Szentantalfa		Férfi	241	49,69	11	32,4	Khi^2=4,09; p<0,05
			Nő	244	50,31	23	67,6	
	Szentjakabfa		Férfi	56	50	1	71,4	Khi^2=1,29; p>0,25
			Nő	56	50	4	28,6	
	Tagyon		Férfi	52	50,98	5	20	Khi^2=1,92; p<0,15
			Nő	50	49,02	2	80	
	Nivegy-völgy		Férfi	494	48,91	42	44,2	Khi^2=0,84; p>0,35
			Nő	516	51,09	53	55,8	
	Összesen			1010		95		
Korcsoportok	Nivegy-völgy	Állandó népességből a fiatal aktív korú		375	45,24	51	52	Khi^2=3,16; p>0,2
		Állandó népességből az idősebb aktív korú		259	31,24	31	31,6	
		Állandó népességből az időskorú		195	23,52	16	16,3	
		Összesen		829		98		
	Balatoncsicsó	Állandó népességből a fiatal aktív korú		87	43,07	18	43,9	Khi^2=2,23; p>0,3
		Állandó népességből az idősebb aktív korú		57	28,22	15	36,6	
		Állandó népességből az időskorú		58	28,71	8	19,5	
		Összesen		202		41		
Iskolai végzettség	Nivegy-völgy	Alapfokú	1–7.	121	15,3	2	2,1	Khi^2=57,97; p<0,001
			8.	218	27,56	37	38,5	
		Középfokú		370	46,78	28	29,2	
		Felsőfokú		82	10,37	29	30,2	
		Összesen		791		96		
	Balatoncsicsó	Alapfokú	1–7.	33	17,74	1	2,4	Khi^2=29,03; p<0,001
			8.	57	30,65	13	31,7	
		Középfokú		72	38,71	13	31,7	
		Felsőfokú		24	12,9	14	34,1	
		Összesen		186		41		
Gazdasági aktivitás	Nivegy-völgy	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott		351	40,72	59	62,8	Khi^2=19,8; p<0,001
		Gazdaságilag aktív munkanélküli		52	6,03	2	2,1	
		Gazdaságilag inaktív kereső		202	23,43	17	18,1	
		Eltartott		256	29,7	16	17	
		Összesen		862		94		
	Balatoncsicsó	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott		77	37,2	24	58,5	Khi^2=8,45; p<0,05
		Gazdaságilag aktív munkanélküli		12	5,8	1	2,4	
		Gazdaságilag inaktív kereső		64	30,92	10	24,4	
		Eltartott		54	26,09	6	14,6	
		Összesen		207		41		

dc_1358_16

				I. Saját adatfelvétel		II. Saját adatfelvétel		Eloszlás egyezésére vonatkozó statisztika
				fő	%	fő	%	
Nemek	Balatoncsicsó	Férfi		19	48,7	10	30,3	Khi^2=4,47; p<0,05
		Nő		20	51,3	23	69,7	
	Óbudavár	Férfi		6	60	6	37,5	Khi^2=3,38; p<0,1
		Nő		4	40	10	62,5	
	Szentantalfa	Férfi		11	32,4	14	38,9	Khi^2=0,69; p>0,4
		Nő		23	67,6	22	61,1	
	Szentjakabfa	Férfi		1	71,4	4	36,4	Khi^2=6,61; p<0,05
		Nő		4	28,6	7	63,6	
	Tagyon	Férfi		5	20	4	40	Khi^2=2,5; p>0,1
		Nő		2	80	6	60	
	Nivegy-völgy	Férfi		42	44,2	38	35,8	Khi^2=2,99; p<0,1
		Nő		53	55,8	68	64,2	
	Összesen			95		106		
Korcsoportok	Nivegy-völgy	Állandó népességből a fiatal aktív korú		51	52	48	45,3	Khi^2=2,09; p>0,35
		Állandó népességből az idősebb aktív korú		31	31,6	37	34,9	
		Állandó népességből az időskorú		16	16,3	21	19,8	
		Összesen		98		106		
	Balatoncsicsó	Állandó népességből a fiatal aktív korú		18	43,9	13	39,4	Khi^2=2,35; p>0,3
		Állandó népességből az idősebb aktív korú		15	36,6	16	48,5	
		Állandó népességből az időskorú		8	19,5	4	12,1	
		Összesen		41		33		
Iskolai végzettség	Nivegy-völgy	Alapfokú	1–7.					Khi^2=0,08; p>0,95
			8.	37	39,4	41	40,6	
		Középfokú		28	29,8	29	28,7	
		Felsőfokú		29	30,9	31	30,7	
		Összesen		94		101		
	Balatoncsicsó	Alapfokú	1–7.					Khi^2=1,6; p>0,4
			8.	13	32,5	13	41,9	
		Középfokú		13	32,5	10	32,3	
		Felsőfokú		14	35	8	25,8	
		Összesen		40		31		
Gazdasági aktivitás	Nivegy-völgy	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott		59	62,8	68	64,8	Khi^2=16,22; p<0,001
		Gazdaságilag aktív munkanélküli		2	2,1	5	4,8	
		Gazdaságilag inaktív kereső		17	18,1	27	25,7	
		Eltartott		16	17	5	4,8	
		Összesen		94		105		
	Balatoncsicsó	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott		24	58,5	24	75	Khi^2=4,09; p>0,25
		Gazdaságilag aktív munkanélküli		1	2,4	1	3,1	
		Gazdaságilag inaktív kereső		10	24,4	5	15,6	
		Eltartott		6	14,6	2	6,3	
		Összesen		41		32		

dc_1358_16

Nivegy-völgy_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS[786]) _csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)_Nivegy-völgy teljes minta, 1. adatfelvétel *33. melléklet*

Nivegy-völgyi teljes minta, 1. adatfelvétel			N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Férfi	19	34,84	8,93	12,00	48,00
		Nő	35	34,74	6,54	18,00	45,00
		Összesen	54	34,78	7,38	12,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Férfi	19	14,84	5,99	10,00	33,00
		Nő	34	13,12	3,57	10,00	23,00
		Összesen	53	13,74	4,60	10,00	33,00
Életkor	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Fiatal aktív korú	27	35,11	7,15	18,00	48,00
		Idősebb aktív korú	19	35,26	6,43	19,00	44,00
		Időskorú	8	32,50	10,46	12,00	45,00
		Összesen	54	34,78	7,38	12,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Fiatal aktív korú	27	12,70	2,81	10,00	18,00
		Idősebb aktív korú	18	15,33	6,07	10,00	33,00
		Időskorú	8	13,63	5,29	10,00	22,00
		Összesen	53	13,74	4,60	10,00	33,00
Iskolai végzettség	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Alapfokú végzettség	20	36,60	6,83	23,00	48,00
		Középfokú végzettség	16	32,06	6,73	18,00	41,00
		Felsőfokú végzettség	16	35,44	8,63	12,00	45,00
		Összesen	52	34,85	7,51	12,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Alapfokú végzettség	20	14,70	4,34	10,00	24,00
		Középfokú végzettség	15	14,67	6,37	10,00	33,00
		Felsőfokú végzettség	16	11,88	2,33	10,00	18,00
		Összesen	51	13,80	4,68	10,00	33,00
Gazdasági aktivitás	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	36,00		36,00	36,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	10	30,40	10,20	12,00	45,00
		Eltartott	9	33,33	6,36	23,00	41,00
		Összesen	50	34,66	7,63	12,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	30	14,00	5,28	10,00	33,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	12,00		12,00	12,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	13,56	4,95	10,00	22,00
		Eltartott	9	13,22	2,54	10,00	17,00
		Összesen	49	13,73	4,71	10,00	33,00

[786] Watson, Clark, & Tellegen, 1998; magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó & Kulcsár (1988)

dc_1358_16

Balatoncsicsó_Negatív és Pozitív Affektivitás Skála (PANAS[787]) *34. melléklet*
_csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)_balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel

Balatoncsicsó, 1. adatfelvétel			N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Férfi	4	36,75	11,44	21,00	48,00
		Nő	11	34,45	6,47	27,00	45,00
		Összesen	15	35,07	7,69	21,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Férfi	4	11,75	2,36	10,00	15,00
		Nő	10	13,50	3,54	10,00	22,00
		Összesen	14	13,00	3,26	10,00	22,00
Korcsoportok	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Fiatal aktív korú	5	38,20	10,62	21,00	48,00
		Idősebb aktív korú	6	34,50	5,89	27,00	43,00
		Időskorú	4	32,00	6,16	28,00	41,00
		Összesen	15	35,07	7,69	21,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Fiatal aktív korú	5	11,00	1,41	10,00	13,00
		Idősebb aktív korú	5	14,00	1,87	12,00	16,00
		Időskorú	4	14,25	5,32	10,00	22,00
		Összesen	14	13,00	3,26	10,00	22,00
Iskolai végzettség	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Alapfokú végzettség	5	37,20	7,98	28,00	48,00
		Középfokú végzettség	7	30,14	5,52	21,00	37,00
		Felsőfokú végzettség	3	43,00	2,00	41,00	45,00
		Összesen	15	35,07	7,69	21,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Alapfokú végzettség	5	12,20	2,17	10,00	15,00
		Középfokú végzettség	6	14,50	4,28	10,00	22,00
		Felsőfokú végzettség	3	11,33	1,15	10,00	12,00
		Összesen	14	13,00	3,26	10,00	22,00
Gazdasági aktivitás	**Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála**	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	36,75	8,88	21,00	48,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	36,00		36,00	36,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	31,00	5,79	27,00	41,00
		Eltartott	1	41,00		41,00	41,00
		Összesen	15	35,07	7,69	21,00	48,00
	Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	12,50	2,51	10,00	16,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	12,00		12,00	12,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	4	14,25	5,32	10,00	22,00
		Eltartott	1	13,00		13,00	13,00
		Összesen	14	13,00	3,26	10,00	22,00

[787] Watson, Clark, & Tellegen, 1998; magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó & Kulcsár (1988)

dc_1358_16

Nivegy-völgy_Pszichológiai Jóllét Kérdőív[788]_csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)_ teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel

Pszichológiai Jóllét Kérdőív, teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel			N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	**Autonómia**	Férfi	19	12,58	3,47	3,00	17,00
		Nő	31	11,81	2,75	5,00	17,00
		Összesen	50	12,10	3,03	3,00	17,00
	Környezet uralása	Férfi	19	13,89	2,47	10,00	18,00
		Nő	31	13,84	2,61	7,00	18,00
		Összesen	50	13,86	2,53	7,00	18,00
	Személyes fejlődés	Férfi	19	13,68	4,07	3,00	17,00
		Nő	32	14,13	3,50	5,00	18,00
		Összesen	51	13,96	3,69	3,00	18,00
	Jó kapcsolat másokkal	Férfi	19	12,89	3,13	4,00	17,00
		Nő	32	13,44	2,86	5,00	18,00
		Összesen	51	13,24	2,94	4,00	18,00
	Életcél	Férfi	19	14,05	2,53	8,00	18,00
		Nő	32	14,00	3,37	7,00	18,00
		Összesen	51	14,02	3,06	7,00	18,00
	Önelfogadás	Férfi	18	13,17	2,92	6,00	18,00
		Nő	31	13,16	2,97	7,00	18,00
		Összesen	49	13,16	2,92	6,00	18,00
Korcsoportok	**Autonómia**	Fiatal aktív korú	25	12,64	2,91	5,00	17,00
		Idősebb aktív korú	17	11,71	3,62	3,00	17,00
		Időskorú	8	11,25	1,75	9,00	15,00
		Összesen	50	12,10	3,03	3,00	17,00
	Környezet uralása	Fiatal aktív korú	25	13,68	2,87	7,00	18,00
		Idősebb aktív korú	17	14,12	2,15	10,00	18,00
		Időskorú	8	13,88	2,42	10,00	17,00
		Összesen	50	13,86	2,53	7,00	18,00
	Személyes fejlődés	Fiatal aktív korú	25	15,04	2,42	10,00	18,00
		Idősebb aktív korú	18	13,78	3,93	4,00	18,00
		Időskorú	8	11,00	5,01	3,00	18,00
		Összesen	51	13,96	3,69	3,00	18,00
	Jó kapcsolat másokkal	Fiatal aktív korú	25	14,16	2,25	8,00	17,00
		Idősebb aktív korú	18	12,17	3,67	4,00	18,00
		Időskorú	8	12,75	2,38	10,00	17,00
		Összesen	51	13,24	2,94	4,00	18,00
	Életcél	Fiatal aktív korú	25	14,08	2,71	8,00	18,00
		Idősebb aktív korú	18	14,44	3,15	7,00	18,00
		Időskorú	8	12,88	3,94	7,00	18,00
		Összesen	51	14,02	3,06	7,00	18,00
	Önelfogadás	Fiatal aktív korú	25	13,20	3,18	6,00	18,00
		Idősebb aktív korú	16	13,19	2,48	9,00	18,00
		Időskorú	8	13,00	3,25	8,00	18,00
		Összesen	49	13,16	2,92	6,00	18,00
Iskolai végzettség	**Autonómia**	Alapfokú végzettség	17	11,24	3,07	3,00	15,00
		Középfokú végzettség	17	12,00	3,24	5,00	17,00
		Felsőfokú végzettség	14	13,64	2,27	10,00	17,00
		Összesen	48	12,21	3,03	3,00	17,00
	Környezet uralása	Alapfokú végzettség	16	13,56	2,42	7,00	17,00
		Középfokú végzettség	17	13,82	2,65	10,00	18,00
		Felsőfokú végzettség	15	13,93	2,60	8,00	17,00
		Összesen	48	13,77	2,51	7,00	18,00

[788] Ryff (1989); Ryff & Keyes (1995); magyarra adaptálta Oláh (2005)

	Személyes fejlődés	Alapfokú végzettség	17	13,94	3,29	6,00	17,00
		Középfokú végzettség	17	13,53	4,09	4,00	18,00
		Felsőfokú végzettség	15	14,93	3,75	3,00	18,00
		Összesen	49	14,10	3,69	3,00	18,00
	Jó kapcsolat másokkal	Alapfokú végzettség	17	13,59	1,73	10,00	16,00
		Középfokú végzettség	17	12,12	3,67	4,00	17,00
		Felsőfokú végzettség	15	13,87	2,88	8,00	17,00
		Összesen	49	13,16	2,92	4,00	17,00
	Életcél	Alapfokú végzettség	17	14,29	2,66	10,00	18,00
		Középfokú végzettség	17	12,88	3,52	7,00	18,00
		Felsőfokú végzettség	15	14,60	2,77	8,00	18,00
		Összesen	49	13,90	3,05	7,00	18,00
	Önelfogadás	Alapfokú végzettség	17	13,41	2,85	6,00	18,00
		Középfokú végzettség	16	12,56	3,05	7,00	17,00
		Felsőfokú végzettség	14	13,29	2,87	10,00	18,00
		Összesen	47	13,09	2,89	6,00	18,00
Gazdasági aktivitás	**Autonómia**	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	12,28	3,21	3,00	17,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	13,00		13,00	13,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	10,56	2,51	5,00	14,00
		Eltartott	7	12,00	2,94	7,00	15,00
		Összesen	46	11,91	3,02	3,00	17,00
	Környezet uralása	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	29	14,62	2,35	10,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	16,00		16,00	16,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	12,89	2,37	8,00	16,00
		Eltartott	7	12,14	2,91	7,00	16,00
		Összesen	46	13,93	2,59	7,00	18,00
	Személyes fejlődés	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	30	14,73	3,38	4,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	17,00		17,00	17,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	11,22	4,94	3,00	18,00
		Eltartott	7	13,43	2,76	10,00	17,00
		Összesen	47	13,91	3,82	3,00	18,00
	Jó kapcsolat másokkal	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	30	12,97	3,39	4,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	17,00		17,00	17,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	13,11	1,62	11,00	16,00
		Eltartott	7	14,00	1,63	11,00	16,00
		Összesen	47	13,23	2,91	4,00	18,00
	Életcél	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	30	14,43	3,05	7,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	15,00		15,00	15,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	12,78	3,56	7,00	18,00
		Eltartott	7	13,86	2,85	10,00	17,00
		Összesen	47	14,04	3,09	7,00	18,00
	Önelfogadás	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	28	13,61	2,96	6,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	16,00		16,00	16,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	12,11	3,59	7,00	17,00
		Eltartott	7	13,14	2,04	10,00	16,00
		Összesen	45	13,29	2,97	6,00	18,00

Balatoncsicsó_Pszichológiai Jóllét Kérdőív[789]_csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás)_ balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel *36. melléklet*

Pszichológiai Jóllét Kérdőív, balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel			N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	**Autonómia**	Férfi	4	14,50	2,65	11,00	17,00
		Nő	11	12,55	1,86	9,00	16,00
		Összesen	15	13,07	2,19	9,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Környezet uralása	Férfi	4	15,00	2,45	12,00	18,00
		Nő	11	14,73	1,49	12,00	17,00
		Összesen	15	14,80	1,70	12,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Személyes fejlődés	Férfi	4	13,25	6,85	3,00	17,00
		Nő	11	13,45	4,06	6,00	18,00
		Összesen	15	13,40	4,67	3,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Jó kapcsolat másokkal	Férfi	4	13,50	2,38	12,00	17,00
		Nő	11	13,45	2,34	10,00	17,00
		Összesen	15	13,47	2,26	10,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Életcél	Férfi	4	12,75	3,40	8,00	16,00
		Nő	11	13,18	3,28	7,00	18,00
		Összesen	15	13,07	3,20	7,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Önelfogadás	Férfi	4	15,00	2,94	11,00	18,00
		Nő	11	13,45	2,88	8,00	17,00
		Összesen	15	13,87	2,88	8,00	18,00
Korcsoportok	**Pszichológiai Jóllét: Autonómia**	Fiatal aktív korú	5	14,00	1,22	13,00	16,00
		Idősebb aktív korú	6	14,00	2,00	12,00	17,00
		Időskorú	4	10,50	1,29	9,00	12,00
		Összesen	15	13,07	2,19	9,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Környezet uralása	Fiatal aktív korú	5	16,00	1,58	14,00	18,00
		Idősebb aktív korú	6	14,67	1,51	12,00	16,00
		Időskorú	4	13,50	1,29	12,00	15,00
		Összesen	15	14,80	1,70	12,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Személyes fejlődés	Fiatal aktív korú	5	15,60	3,21	10,00	18,00
		Idősebb aktív korú	6	15,50	2,43	11,00	18,00
		Időskorú	4	7,50	3,87	3,00	12,00
		Összesen	15	13,40	4,67	3,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Jó kapcsolat másokkal	Fiatal aktív korú	5	15,40	2,30	12,00	17,00
		Idősebb aktív korú	6	11,83	1,72	10,00	15,00
		Időskorú	4	13,50	0,58	13,00	14,00
		Összesen	15	13,47	2,26	10,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Életcél	Fiatal aktív korú	5	14,20	2,49	10,00	16,00
		Idősebb aktív korú	6	14,00	2,90	10,00	18,00
		Időskorú	4	10,25	3,30	7,00	14,00
		Összesen	15	13,07	3,20	7,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Önelfogadás	Fiatal aktív korú	5	16,20	1,48	14,00	18,00
		Idősebb aktív korú	6	13,00	2,45	9,00	16,00
		Időskorú	4	12,25	3,40	8,00	15,00
		Összesen	15	13,87	2,88	8,00	18,00
Iskolai végzettség	**Pszichológiai Jóllét: Autonómia**	Alapfokú végzettség	5	11,80	2,17	9,00	14,00
		Középfokú végzettség	7	14,14	2,12	12,00	17,00
		Felsőfokú végzettség	3	12,67	1,53	11,00	14,00
		Összesen	15	13,07	2,19	9,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Környezet uralása	Alapfokú végzettség	5	13,80	1,30	12,00	15,00
		Középfokú végzettség	7	15,57	1,40	14,00	18,00
		Felsőfokú végzettség	3	14,67	2,52	12,00	17,00
		Összesen	15	14,80	1,70	12,00	18,00

[789] Ryff (1989); Ryff & Keyes (1995); magyarra adaptálta Oláh (2005)

	Pszichológiai Jóllét: Személyes fejlődés	Alapfokú végzettség	5	11,40	4,51	6,00	17,00
		Középfokú végzettség	7	15,29	2,69	11,00	18,00
		Felsőfokú végzettség	3	12,33	8,14	3,00	18,00
		Összesen	15	13,40	4,67	3,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Jó kapcsolat másokkal	Alapfokú végzettség	5	12,60	1,67	10,00	14,00
		Középfokú végzettség	7	13,43	2,64	11,00	17,00
		Felsőfokú végzettség	3	15,00	2,00	13,00	17,00
		Összesen	15	13,47	2,26	10,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Életcél	Alapfokú végzettség	5	12,00	2,00	10,00	14,00
		Középfokú végzettség	7	13,86	3,63	7,00	18,00
		Felsőfokú végzettség	3	13,00	4,36	8,00	16,00
		Összesen	15	13,07	3,20	7,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Önelfogadás	Alapfokú végzettség	5	14,80	2,17	12,00	18,00
		Középfokú végzettség	7	12,86	3,24	8,00	16,00
		Felsőfokú végzettség	3	14,67	3,21	11,00	17,00
		Összesen	15	13,87	2,88	8,00	18,00
Gazdasági aktivitás	**Pszichológiai Jóllét: Autonómia**	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	14,50	1,60	13,00	17,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	13,00		13,00	13,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	10,80	1,30	9,00	12,00
		Eltartott	1	13,00		13,00	13,00
		Összesen	15	13,07	2,19	9,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Környezet uralása	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	15,25	1,83	12,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	16,00		16,00	16,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	14,00	1,58	12,00	16,00
		Eltartott	1	14,00		14,00	14,00
		Összesen	15	14,80	1,70	12,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Személyes fejlődés	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	16,63	1,06	15,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	17,00		17,00	17,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	8,20	3,70	3,00	12,00
		Eltartott	1	10,00		10,00	10,00
		Összesen	15	13,40	4,67	3,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Jó kapcsolat másokkal	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	13,25	2,71	10,00	17,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	17,00		17,00	17,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	13,00	1,22	11,00	14,00
		Eltartott	1	14,00		14,00	14,00
		Összesen	15	13,47	2,26	10,00	17,00
	Pszichológiai Jóllét: Életcél	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	14,75	2,43	10,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	15,00		15,00	15,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	10,60	2,97	7,00	14,00
		Eltartott	1	10,00		10,00	10,00
		Összesen	15	13,07	3,20	7,00	18,00
	Pszichológiai Jóllét: Önelfogadás	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	15,00	2,14	12,00	18,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	16,00		16,00	16,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	11,60	3,29	8,00	15,00
		Eltartott	1	14,00		14,00	14,00
		Összesen	15	13,87	2,88	8,00	18,00

Nivegy-völgy_Nivegy-völgy mentális térkép (völgyrajz) és placemetria (rajzoló: balatoncsicsói lakos), 1. adatfelvétel *37. melléklet*

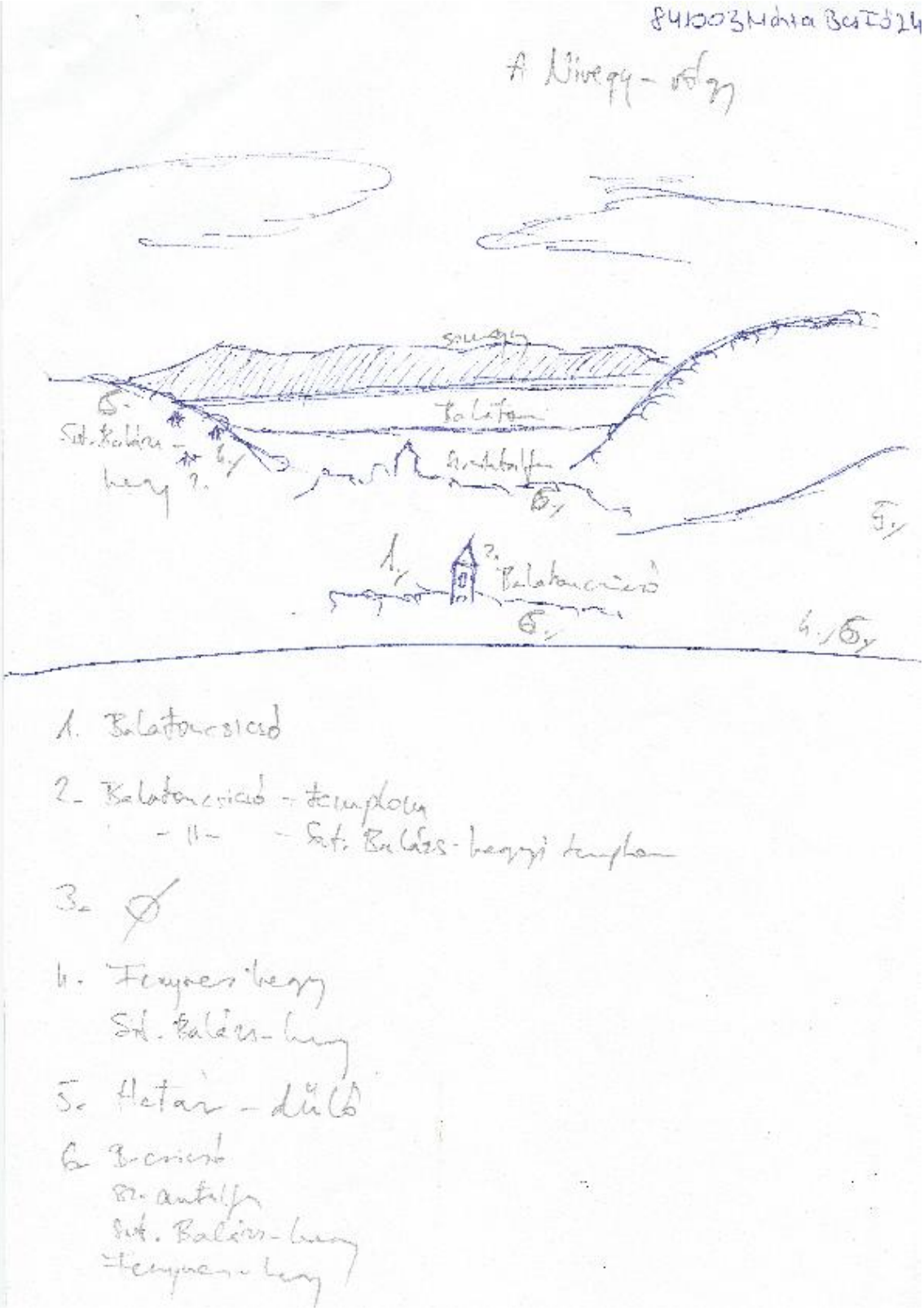

dc_1358_16

Nivegy-völgy_Balatoncsicsó mentális térkép (településrajz) és placemetria (rajzoló: balatoncsicsói lakos), 1. adatfelvétel *38. melléklet*

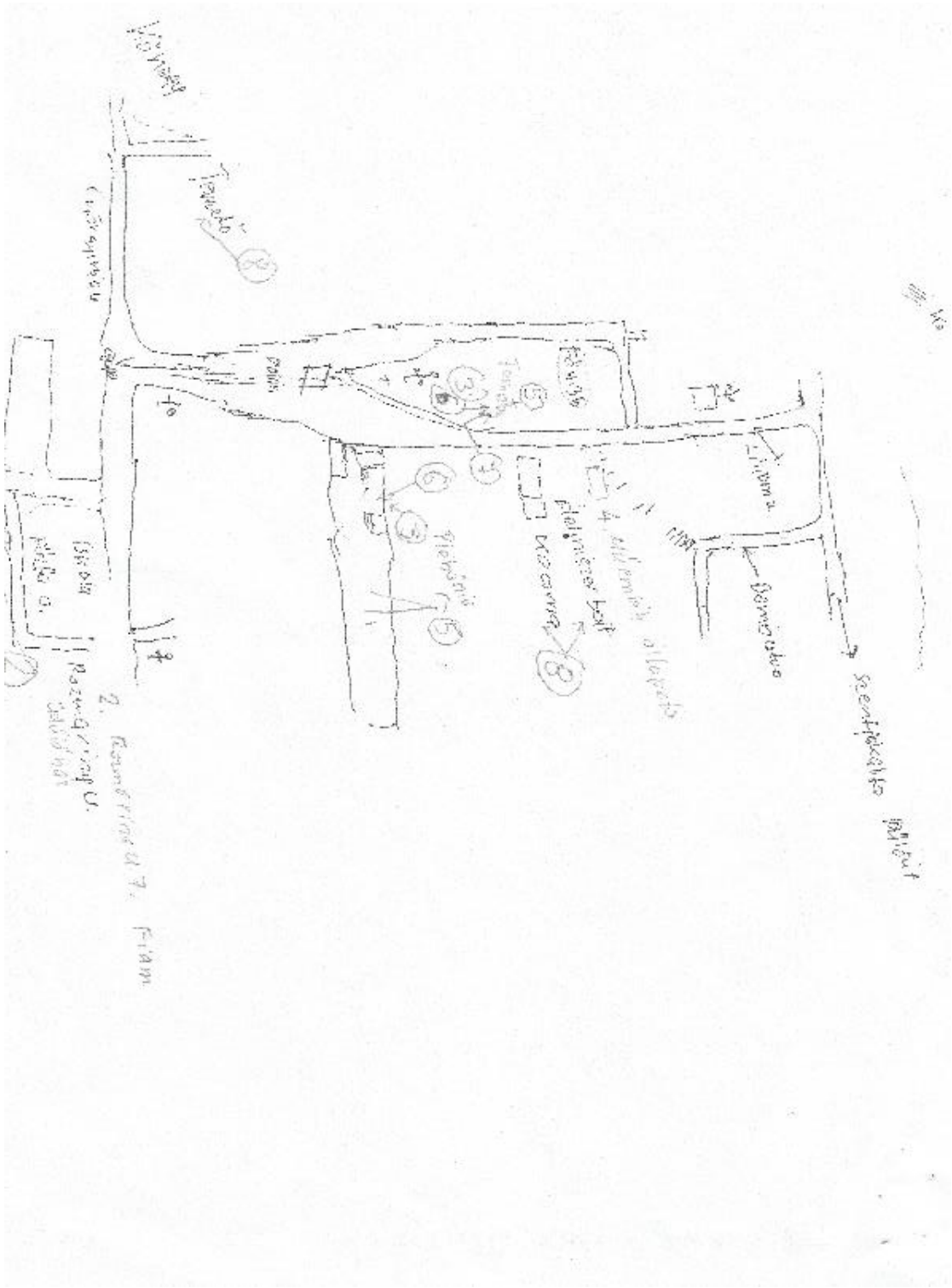

dc_1358_16

A melléklet az alábbi linken hozzáférhető:

https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bZwoRMWboBK45Ao

kategóriarendszer (egészleges kódrendszer)

I. Spontán figyelmi fókusz: Hová irányul?
- az az elem, amelyre önkéntelenül vissza-visszaugrik a tekintet.
- két oszlop
  - esetleg két spontán figyelmi fókusz is lehet
- tartalmi elemekből képezett legördülő értékekkel + nincs (nincs kódot csak végső esetben adunk)
- *PÉLDA: 29B_BCs esetén a balatoncsicsói Szent Ágoston templom; 88B_OVB esetén az erdő*

II. Érzelmi töltet
- 1. pozitív
  - a befogadóban kellemes élményeket kelt, a kép hangulata alapvetően pozitív, kellemes, meleg, vidám
  - lehet tartalmi elemek miatt, vagy a kép összhatása miatt
    - pl. szívecske, mosolygós napocska, stb.
    - pl. becézett dolgok (pl.: boci, nyuszi)
  - *PÉLDA: 24B_BCs*
- 2. semleges *(PÉLDA: 71B_BCs)*
- 3. negatív
  - a befogadóban kellemetlen, kényelmetlen érzést kelt, a kép hangulata a semlegestől negatív irányban különbözik / *PÉLDA: 86A_völgy (kusza, átfirkált, impulzív vonalak)*
- 4. ambivalens *(PÉLDA mosolygós szarkofág 7/A)*

III. „Sűrítés"
- 0 – nincs
  - az ábrázolás valósághű, a valóság egészleges vagy részenkénti megragadása. A valóságot 1:1-ben szeretné megjeleníteni, pl. a templomot templom körvonallal rajzolja / *PÉLDA: 75A_völgy*
- 1 – van
  - a rajz több tartalmat és élményt egyesíthet.
  - pl. szőlő – ház – domb- naprajz, mint Völgytérkép. Lényeges elemek megjelenítése, de a konkrét tartalom már elvész. Több a rajz üzenete, mint ami konkrét tartalmi elemként megjelenik
  - Szigorú kritérium: csak egyértelműen többlettartalommal rendelkező rajzoknál adjuk meg / *PÉLDA: 19A_völgy*

IV. Kiterjedtség
- 1. szűk fókusz
  - pl. saját település esetén annak csak egy kis része, pl. Csicsó Templom és azt környező utcák, vagy csak saját ház, vagy egy-egy elem, Völgytérképen csak saját és/vagy még egy település / *PÉLDA: 29A_völgy (szőlőültetvények, mint Nivegy-völgy)*
- 2. közepes fókusz
  - az instrukciónak "megfelelő" tartalmi egység, bizonyos elemek hiányozhatnak, de felismerhető, hogy mi volt az instrukció / *PÉLDA: 33A_völgy*
- 3. tág fókusz
  - pl. Csicsó esetén egész völgy, Völgytérkép esetén völgyön kívüli település vagy Balaton / *PÉLDA: 25A_völgy (Somogy-megye, Balaton, mint Nivegy-völgy)*

V. Kidolgozottság, részletgazdagság

- 1. Kevésbé kidolgozott (pl. 3 vagy az alatti elem)
  - alig szerepel tartalmi elem, és a szereplő elemek sem kidolgozottak. Ugyan bizonyos tartalmi elemeket jelöl a v.sz., de nem részletezi, nem törekszik az egyes tartalmi elemek részletgazdag ábrázolása, a cél csak az adott elem megjelenítése / *PÉLDA: 36B_BCs*
- 2. Átlagosan kidolgozott
  - néhány tartalmi elem (25-50%) és/vagy min. a lap 25-50%-án az elemek részletgazdagon ábrázolja / *PÉLDA: 1B_BCs*
- 3. Részletesen kidolgozott
  - a tartalmi elemek min. fele és/vagy min. a lap felén az elemek részletgazdaqon ábrázolja (pl. emberen ruha van, és nem csak pálcikaember, templom nem csak kereszt, hanem körvonala és egy-két díszítő elem is megjelenik, réten virágok, szőlőszemek egyenként) / *PÉLDA: 32B_BCs*

VI. Kézügyesség

- 1. jó / PÉLDA*: 67A_völgy*
- 2. átlagos / PÉLDA: 4A_völgy
- 3. rossz színvonalú / *PÉLDA: 87A_völgy*

VII. Koherencia (azaz egy kívülálló számára mennyire értelmezhető, áttekinthető, felfogható, egységes)

- 1. Inkoherens
  - nem felismerhetőek az elemek, pl. elemek között nincs téri kapcsolat, felsorolás jellegű rajzok, pl. nem tudom a rajzoló szándékát értelmezni, vagy az instrukcióval való kapcsolat nem feltárható / *PÉLDA: 2A_völgy*
- 2. Koherens / *PÉLDA: 80A_völgy*
  - pl. felülnézeti, térképszerű rajz nagyjából megtartott arányokkal, irányokkal
  - pl. hangulat megjelenítése, ahol az elemek kapcsolódnak, a logikai felépítése érthető (szőlőfürt, ház, domb, nap)

VIII. Valósághűség (eltájékozódom ez alapján, google map-hez hasonlít, egészében látja-e a vizsgált egységet – település, Völgy – földrajzi tájszerűen)

- 1. nem valósághű / *PÉLDA: 78A_völgy*
  - semmi égtáj irány nem felismerhető vagy
  - részletet ábrázol pontatlanul
  - vagy felismerhetetlen az egész, mint település/völgy
- 2. egészleges pontatlan */ PÉLDA: 3A_völgy*
  - egész település/völgy megjelenik, de nem pontos, hibás
  - törekszik egészleges ábrázolásra, de nem lehet eligazodni rajta
- 3. részletre pontos */ PÉLDA: 28B_BCs*
  - település/völgy egy részét ábrázolja csak (nem az egészet), de azon lehet tájékozódni (utcanevek vagy szerepelnek, vagy irányuk, arányuk, egymáshoz viszonyított helyzetük miatt egyértelműen felismerhetőek és beazonosíthatóak)
- 4. egészleges pontos / *PÉLDA: 28B_BCs*
  - könnyen tájékozódunk az egész településen/Völgyben (ld. instrukció) az egész (80-100%) megjelenítendő egység szerepel
  - irányok, szögek stimmelnek- felismerhető
  - utcanevek vagy szerepelnek, vagy irányuk, arányuk, egymáshoz viszonyított helyzetük miatt egyértelműen felismerhetők és beazonosíthatók

IX. Térképszerűség - ábrázolás általánosságban

- 1. térképszerű - szigorúan felülnézetből / *PÉLDA: 22B2_BCs*
- 2. térképszerű - felülnézet, de az elemek oldalnézetben / *PÉLDA: 31B_BCs, 42B_BCs*
- 3. oldalnézet perspektivikus ábrázolásra tett törekvéssel vagy anélkül
    - méretaránynak nem kell stimmelnie, mert az pl. fontosságot is jelölhet, utalhat rá / *PÉLDA: 6A_völgy, 26B_BCs*
- 4. felsorolás
    - csak elemek vannak téri utalások nélkül a lapon / *PÉLDA: 34B_BCs, 23B_Bcs*
- 5. „képregényszerű”
    - pl. szarkofág / *PÉLDA: 7A_völgy*

X. Égtájak szerinti tájolás - Ábrázolás égtájak szerint

- 1. hagyományos térképábrázolásnak megfelelő (É- fent, D-lent, némi torzítás természetesen belefér, de felismerhetően megtartottak az irányok) / *PÉLDA: 31B_BCs, 40B_BCs*
- 2. hagyományos térképábrázolásnak nem megfelelő / *PÉLDA: 24A_völgy, 42B_BCs*
- 3. nem megállapítható/nincs tájolás / *PÉLDA: 30A_ völgy*

XI. Laptájolás - Ábrázolás térbelisége (laptartás)

- 1. horizontálisan tájolt (fekvő A/4) / *PÉLDA:44B_BCs*
- 2. vertikálisan tájolt (álló A/4) / *PÉLDA: 24A_völgy, 42B_BCs*
- 3. ferdén álló

XII. Rajz mérete (Mekkora területet tölt ki a lapon - %-ban)

- 1. negyed lap vagy kevesebb (0-25%) / *PÉLDA: 20A_völgy*
- 2. fél lap (kb 50%) / *PÉLDA: 10A_völgy, 71A_völgy*
- 3. egész lap (kb 100%) / *PÉLDA: 75A_völgy*
- 4. több mint egy lap (+100%, átnyúlik másik lapra) / *PÉLDA: 22A_völgy*
    - ha rontás miatt használ a v.sz. több lapot, akkor a javított verziót vesszük figyelembe, hogy azon mekkora lapterületet használt

XIII. Felirat

- 0. nincs felirat / *PÉLDA: 29B_BCs, 30A_völgy, 30B_BCs*
- 1. van felirat - csak település felirat és/vagy Balaton / *PÉLDA: 2A_völgy*
- 2. van felirat - egyéb feliratok, épületazonosítók */ PÉLDA: 32/B_BCs (kisbolt, játszótér, ifjúsági szálló stb.)*
    - csak az eredeti rajzon rajta lévő feliratok, utóteszt nélkül!

XIV. Javítás

- 0. nincs javítás / PÉLDA: 44A_völgy, 40A_völgy
    - Az íráshiba, betűjavítás nem minősül javításnak!
- 1. van javítás / *PÉLDA: 22B2_BCs (Bolt Kocsma)*

dc_1358_16

A melléklet az alábbi linken hozzáférhető:

https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bIS9H3EOWPOSwOw

42. melléklet

Nivegy-völgy_Látens helyjelentés (mentális térképezés) szimbolikus kategóriái és a pszichológiai változók összefüggései (teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel)

		Szakrallítás	Természet	Közösségi tér	Turizmus	Otthon szimbólum	Épített örökség	Bor	Gazdálkodás	Összes
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála	Corr. Coeff.	-,001	-,049	,234	,160	,099	,171	,174	,048	,175
	Sig. (2-tailed)	,997	,757	,131	,306	,527	,272	,265	,762	,262
	N	43	43	43	43	43	43	43	43	43
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Corr. Coeff.	-,244	-,021	-,165	,018	-,189	-,138	-,208	-,200	-,225
	Sig. (2-tailed)	,115	,891	,289	,909	,225	,378	,181	,060	,147
	N	43	43	43	43	43	43	43	43	43
Pszichológiai jóllét: Autonómia	Corr. Coeff.	,009	-,142	,197	-,147	,044	,128	,008	,028	-,051
	Sig. (2-tailed)	,958	,389	,229	,371	,790	,436	,959	,865	,758
	N	39	39	39	39	39	39	39	39	39
Pszichológiai jóllét: Környezet uralása	Corr. Coeff.	,139	-,033	,305	,074	,212	,113	,285	,172	,217
	Sig. (2-tailed)	,400	,842	,059	,655	,195	,493	,079	,294	,185
	N	39	39	39	39	39	39	39	39	39
Pszichológiai jóllét: Személyes fejlődés	Corr. Coeff.	,088	-,192	,356*	-,171	,026	,229	-,086	-,072	-,036
	Sig. (2-tailed)	,588	,236	,024	,290	,873	,156	,600	,660	,824
	N	40	40	40	40	40	40	40	40	40
Pszichológiai jóllét: Jó kapcsolat másokkal	Corr. Coeff.	-,110	,002	,135	-,141	,216	-,025	,177	,207	,090
	Sig. (2-tailed)	,498	,989	,408	,386	,181	,878	,275	,201	,581
	N	40	40	40	40	40	40	40	40	40
Pszichológiai jóllét: Életcél	Corr. Coeff.	,041	,108	,167	-,028	,107	,022	,111	,206	,155
	Sig. (2-tailed)	,802	,507	,303	,864	,510	,891	,497	,203	,340
	N	40	40	40	40	40	40	40	40	40
Pszichológiai jóllét: Önelfogadás	Corr. Coeff.	,416**	,042	,386*	,244	,352*	,405*	,227	,219	,374*
	Sig. (2-tailed)	,009	,803	,017	,140	,030	,012	,170	,187	,021
	N	38	38	38	38	38	38	38	38	38
Élettel való elégedettség (SWLS-H)	Corr. Coeff.	,266	,021	,121	,142	,177	,247	,101	,122	,181
	Sig. (2-tailed)	,097	,896	,457	,381	,275	,125	,534	,454	,263
	N	40	40	40	40	40	40	40	40	40

dc_1358_16

Nivegy-völgy_Látens helyjelentés (mentális térképezés) szimbolikus kategóriái és a környezetpszichológiai változók összefüggései (teljes Nivegy-völgyi minta, Nivegy-völgy, 1. adatfelvétel) *43. melléklet*

		Szakrálitás	Természet	Közösségi tér	Turizmus	Otthon szimbóluma	Épített érdekesség	Bor	Gazdálkodás	Összes
Településsel való elégedettség	Corr. Coeff.	,118	,347*	,266	-,115	,202	,070	,085	-,098	-,030
	Sig. (2-tailed)	,467	,028	,097	,481	,211	,668	,600	,678	,855
	N	40	40	40	40	40	40	40	40	40
Otthonával való elégedettség	Corr. Coeff.	-,054	-,086	-,015	,071	,034	-,041	,196	,070	-,026
	Sig. (2-tailed)	,741	,556	,928	,664	,837	,804	,226	,668	,873
	N	40	40	40	40	40	40	40	40	40
Településhez Kötődés Skála	Corr. Coeff.	,135	-,126	,145	-,001	,123	-,052	-,013	-,081	-,034
	Sig. (2-tailed)	,390	,326	,258	,993	,339	,686	,922	,526	,790
	N	63	63	63	63	63	63	63	63	63
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála_Település: Élhetőség	Corr. Coeff.	-,108	,056	-,130	-,008	-,198	-,111	-,018	-,019	-,037
	Sig. (2-tailed)	,341	,626	,254	,945	,081	,328	,873	,869	,748
	N	79	79	79	79	79	79	79	79	79
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála_Település: Karbantartottság	Corr. Coeff.	,057	,277*	-,020	,155	,007	,131	-,001	,078	,174
	Sig. (2-tailed)	,627	,015	,866	,180	,955	,269	,992	,504	,134
	N	76	76	76	76	76	76	76	76	76
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála_Páklánia: Karbantartottság	Corr. Coeff.	,193	,119	,098	,236	,230	,102	,203	,227	,194
	Sig. (2-tailed)	,210	,441	,525	,123	,133	,510	,187	,139	,208
	N	44	44	44	44	44	44	44	44	44
Környezeti Szemantikus Differenciál Skála_ Páklánia: Érdekesség	Corr. Coeff.	-,139	-,120	-,001	-,175	-,186	-,158	-,122	-,175	-,168
	Sig. (2-tailed)	,341	,411	,993	,229	,200	,296	,402	,229	,250
	N	49	49	49	49	49	49	49	49	49

Nivegy-völgy_Látens helyjelentés (mentális térképezés) szimbolikus kategóriái és a pszichológiai változók összefüggései (balatoncsicsói minta, Balatoncsicsó, 1. adatfelvétel)

		Szakrálitás	Természet	Közösségi tér	Turizmus	Otthon szimbóluma	Épített örökség	Bor	Gazdálkodás	Összes
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) pozitív skála	Corr. Coeff.	-,069	,578	-,006	,090	,188	,228	,414	,414	,390
	Sig. (2-tailed)	,871	,134	,988	,769	,656	,587	,308	,308	,339
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (PANAS) negatív skála	Corr. Coeff.	-,281	-,405	-,019	,508	-,675	,038	-,394	-,394	-,273
	Sig. (2-tailed)	,500	,319	,964	,092	,066	,891	,334	,334	,512
	N	8	8	8	12	8	8	8	8	8
Pszichológiai jóllét: Autonómia	Corr. Coeff.	-,421	-,137	,150	-,255	,526	,060	,567	,567	,379
	Sig. (2-tailed)	,298	,746	,722	,400	,180	,888	,143	,143	,355
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Pszichológiai jóllét: Környezet uralása	Corr. Coeff.	-,552	-,217	-,081	-,361	,475	,171	,248	,248	,061
	Sig. (2-tailed)	,156	,605	,849	,225	,234	,685	,553	,553	,886
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Pszichológiai jóllét: Személyes fejlődés	Corr. Coeff.	-,755*	-,161	-,284	-,260	,292	,340	,055	,055	-,115
	Sig. (2-tailed)	,030	,704	,495	,391	,483	,410	,897	,897	,786
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Pszichológiai jóllét: Jó kapcsolat másokkal	Corr. Coeff.	,097	,450	,450	,321	,780*	,516	,458	,458	,601
	Sig. (2-tailed)	,819	,263	,263	,284	,022	,190	,253	,253	,115
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Pszichológiai jóllét: Életcél	Corr. Coeff.	-,621	-,329	-,466	-,363	,475	-,171	,221	,221	-,207
	Sig. (2-tailed)	,100	,426	,245	,223	,234	,685	,599	,599	,622
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Pszichológiai jóllét: Önelfogadás	Corr. Coeff.	-,252	,214	-,126	-,193	,949**	,173	,503	,503	,259
	Sig. (2-tailed)	,548	,611	,767	,527	,000	,682	,204	,204	,535
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Élettel való elégedettség	Corr. Coeff.	-,273	-,160	-,270	-,542	,581	,056	0,000	0,000	-,205
	Sig. (2-tailed)	,513	,706	,518	,056	,131	,895	1,000	1,000	,627
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8

dc_1358_16

		Szakrális	Termőföld	Kőrberető ér	Turizmus	Otthon szimbólum	Épített örökség	Bor	Gasztronómia	Összes
Településsel való elégedettség	Corr. Coeff	,508	,346	-,074	-,280	,460	,170	-,206	-,206	-,091
	Sig. (2-tailed)	,159	,401	,862	,355	,252	,687	,625	,625	,830
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Otthonnal való elégedettség	Corr. Coeff	,027	,381	-,061	-,488	,692	-,056	,436	,436	,217
	Sig. (2-tailed)	,949	,352	,885	,091	,057	,895	,280	,280	,606
	N	8	8	8	13	8	8	8	8	8
Településhez Kötődés Skála	Corr. Coeff	,091	-,082	-,285	-,084	-,348	-,069	-,349	-,388	-,207
	Sig. (2-tailed)	,678	,710	,188	,677	,103	,755	,113	,068	,340
	N	23	23	23	27	23	23	23	23	23
Településsel Szemben Differenciál: Élhetőség	Corr. Coeff	-,060	-,174	-,209	,242	-,396	-,297	,050	,018	-,180
	Sig. (2-tailed)	,808	,394	,306	,176	,312	,141	,809	,930	,388
	N	26	26	26	33	26	26	26	26	26
Településsel Szemben Differenciál: Karbantartottság	Corr. Coeff	-,023	,062	,174	,268	,218	-,107	,381	,386	,233
	Sig. (2-tailed)	,912	,770	,405	,138	,294	,610	,060	,057	,263
	N	25	25	25	32	25	25	25	25	25
KSZD_P(Absolutérték): Karbantartottság	Corr. Coeff	-,199	,135	-,112	,004	,407	,087	,161	,134	,076
	Sig. (2-tailed)	,350	,479	,602	,981	,082	,865	,451	,563	,724
	N	24	24	24	30	24	24	24	24	24
PSZD_P(Absolutérték_2: Érdekesség	Correlation Coefficient	,019	-,088	-,166	-,196	,284	-,049	-,098	-,103	-,142
	Sig. (2-tailed)	,929	,861	,437	,299	,064	,820	,647	,633	,508
	N	24	24	24	30	24	24	24	24	24

dc_1358_16

Nivegy-völgy_Elégedettségskálák[790]_Csoport–összehasonlítások (nem, korcsoport, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás)_teljes Nivegy-völgyi minta, 1. adatfelvétel *46. melléklet*

	Elégedettség	Csoportok	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	Élettel	Férfi	18	20,39	4,62	12,00	26,00
		Nő	33	23,06	6,81	9,00	36,00
		Összesen	51	22,12	6,21	9,00	35,00
	Településsel	Férfi	18	22,06	5,35	14,00	34,00
		Nő	33	21,52	6,95	6,00	35,00
		Összesen	51	21,71	6,38	6,00	35,00
	Otthonnal	Férfi	18	22,22	5,80	9,00	31,00
		Nő	33	23,91	8,17	5,00	35,00
		Összesen	51	23,31	7,40	5,00	35,00
Korcsoportok	Élettel	Fiatal aktív korú	25	22,24	5,96	9,00	35,00
		Idősebb aktív korú	19	21,42	6,79	10,00	34,00
		Időskorú	7	23,57	6,08	12,00	29,00
		Összesen	51	22,12	6,21	9,00	35,00
	Településsel	Fiatal aktív korú	25	21,80	5,94	13,00	34,00
		Idősebb aktív korú	19	20,95	7,34	6,00	35,00
		Időskorú	7	23,43	5,56	18,00	32,00
		Összesen	51	21,71	6,38	6,00	35,00
	Otthonnal	Fiatal aktív korú	25	23,04	6,59	11,00	34,00
		Idősebb aktív korú	19	24,05	8,88	5,00	35,00
		Időskorú	7	22,29	6,60	9,00	30,00
		Összesen	51	23,31	7,40	5,00	35,00
Iskolai végzettség	Élettel	Alapfokú végzettség	18	22,00	5,66	10,00	29,00
		Középfokú végzettség	16	22,13	7,30	9,00	35,00
		Felsőfokú végzettség	15	21,27	5,69	12,00	29,00
		Összesen	49	21,82	6,13	9,00	35,00
	Településsel	Alapfokú végzettség	18	21,44	6,21	6,00	29,00
		Középfokú végzettség	16	23,94	5,70	13,00	34,00
		Felsőfokú végzettség	15	20,47	5,01	13,00	30,00
		Összesen	49	21,61	6,10	6,00	34,00
	Otthonnal	Alapfokú végzettség	18	23,94	5,70	13,00	34,00
		Középfokú végzettség	16	24,06	8,72	9,00	34,00
		Felsőfokú végzettség	15	21,00	7,63	5,00	31,00
		Összesen	49	23,08	7,36	5,00	34,00
Gazdasági aktivitás	Élettel	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	30	23,00	6,42	9,00	35,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	24,00		24,00	24,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	22,33	7,05	12,00	29,00
		Eltartott	7	20,57	5,47	15,00	29,00
		Összesen	47	22,53	6,27	9,00	35,00
	Településsel	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	30	22,13	6,91	6,00	35,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	29,00		29,00	29,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	22,33	6,20	13,00	32,00
		Eltartott	7	19,43	5,56	14,00	30,00
		Összesen	47	21,91	6,55	6,00	35,00
	Otthonnal	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	30	25,73	7,18	5,00	35,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	16,00		16,00	16,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	9	21,22	7,16	9,00	30,00
		Eltartott	7	21,14	4,88	14,00	27,00
		Összesen	47	23,98	7,11	5,00	35,00

[790] Élettel való Elégedettség Skála (SWLS, *Satisfaction with Life Scale*, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változat: SWLS–H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014), Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Dúll, 2014d), Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014).

dc_1358_16

Balatoncsicsó_ Elégedettségskálák[791]_Csoport–összehasonlítások *47. melléklet*
(nem, korcsoport, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás)_balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel

	Elégedettség	Csoportok	N	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Nemek	Élettel	Férfi	4	21,00	6,06	12,00	25,00
		Nő	11	21,73	7,31	10,00	34,00
		Összesen	15	21,53	6,79	10,00	34,00
	Településsel	Férfi	4	24,50	6,66	19,00	34,00
		Nő	11	19,73	7,80	6,00	32,00
		Összesen	15	21,00	7,60	6,00	34,00
	Otthonnal	Férfi	4	25,25	5,12	20,00	31,00
		Nő	11	20,64	7,83	9,00	31,00
		Összesen	15	21,87	7,34	9,00	31,00
Korcsoportok	Élettel	Fiatal aktív korú	5	22,80	4,60	15,00	27,00
		Idősebb aktív korú	6	20,33	8,50	10,00	34,00
		Időskorú	4	21,75	7,80	12,00	29,00
		Összesen	15	21,53	6,79	10,00	34,00
	Településsel	Fiatal aktív korú	5	26,20	7,19	15,00	34,00
		Idősebb aktív korú	6	15,33	5,20	6,00	21,00
		Időskorú	4	23,00	6,38	18,00	32,00
		Összesen	15	21,00	7,60	6,00	34,00
	Otthonnal	Fiatal aktív korú	5	21,80	7,01	14,00	31,00
		Idősebb aktív korú	6	23,67	8,48	13,00	31,00
		Időskorú	4	19,25	7,09	9,00	24,00
		Összesen	15	21,87	7,34	9,00	31,00
Iskolai végzettség	Élettel	Alapfokú végzettség	5	20,80	8,07	10,00	29,00
		Középfokú végzettség	7	22,71	6,47	13,00	34,00
		Felsőfokú végzettség	3	20,00	7,55	12,00	27,00
		Összesen	15	21,53	6,79	10,00	34,00
	Településsel	Alapfokú végzettség	5	23,80	9,04	15,00	34,00
		Középfokú végzettség	7	18,57	7,35	6,00	29,00
		Felsőfokú végzettség	3	22,00	6,08	18,00	29,00
		Összesen	15	21,00	7,60	6,00	34,00
	Otthonnal	Alapfokú végzettség	5	21,20	7,60	13,00	31,00
		Középfokú végzettség	7	20,71	8,24	9,00	31,00
		Felsőfokú végzettség	3	25,67	5,51	20,00	31,00
		Összesen	15	21,87	7,34	9,00	31,00
Gazdasági aktivitás	Élettel	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	23,00	6,80	10,00	34,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	24,00		24,00	24,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	20,00	7,81	12,00	29,00
		Eltartott	1	15,00		15,00	15,00
		Összesen	15	21,53	6,79	10,00	34,00
	Településsel	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	20,13	8,90	6,00	34,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	29,00		29,00	29,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	22,00	5,96	18,00	32,00
		Eltartott	1	15,00		15,00	15,00
		Összesen	15	21,00	7,60	6,00	34,00
	Otthonnal	Gazdaságilag aktív foglalkoztatott	8	24,38	7,67	13,00	31,00
		Gazdaságilag aktív munkanélküli	1	16,00		16,00	16,00
		Gazdaságilag inaktív kereső	5	20,60	6,84	9,00	26,00
		Eltartott	1	14,00		14,00	14,00
		Összesen	15	21,87	7,34	9,00	31,00

[791] Élettel való Elégedettség Skála (SWLS, *Satisfaction with Life Scale*, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változat: SWLS–H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittzés, 2014), Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Dúll, 2014d), Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014).

dc_1358_16

Nivegy-völgy és Balatoncsicsó_Pszichológiai és környezetpszichológiai változók összefüggései (Pearson és korrigált korrelációk)_teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta, 1. adatfelvétel *48–49. melléklet*

A mellékletek az alábbi linken elérhetők:

https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43bvSw139KU4KtEiQ

dc_1358_16

Nivegy-völgy és Balatoncsicsó_Pszichológiai és környezetpszichológiai változók összefüggései (Pearson és korrigált korrelációk)_teljes Nivegy-völgyi és balatoncsicsói minta, 2. adatfelvétel *50–51. melléklet*

A mellékletek a következő linken a következő linken elérhetők:

https://1drv.ms/x/s!At_sLcrwWg43b-a6Rgm4kjAuPhU